მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია

ტომი I

თბილისი 2022

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორიის ათტომეულში გადმოცემულია ჩვენი ერის სულიერი ცხოვრება უძველესი ხანიდან ვიდრე XXI საუკუნემდე.

პირველი ოთხი ტომი უშუალოდ საქართველოს ეკლესიის ისტორიას წარმოადგენს. მასში წმიდა მოციქულების ეპოქიდანვე სრულფასოვნად არის აღწერილი ჩვენი ეკლესიის ცხოვრება უამრავი წყაროსა და ლიტერატურის დართვით, ამასთან, მას წინ უძღვის ქართველთა წინაპრების სარწმუნოებრივი ცხოვრების მიმოხილვა და უფალი ღმერთის მიერ ქართველი ხალხის მრავალ-საუკუნოვანი მომზადება ქრისტიანობის მისაღებად.

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის მე-5 ტომის სახელია „არიან ქართლი, საეპიკოპოსოები ისტორიულ ივერიაში“. მე-6 ტომის სახელია – „ქალდეა, საეპისკოპოსოები ლაზიკაში“, მე-7 ტომის სახელია – „ქართველთა დენაციონალიზაცია XVII–XX საუკუნეებში“, მე-8 ტომის სახელია – „საქარ-თველოს საეკლესიო კანონები“, მე-9 ტომის სახელია – „საქართველოს ეკლე-სიის იურისდიქცია ჩრდილოეთ კავკასიაში“, მე-10 ტომის სახელია – „ალბანეთი (ალბანეთის საკათალიკოსო და საქართველოს ეკლესიის იურის-დიქცია კახეთსა და ჰერეთში)“.

ყველა ეს ტომი რამდენჯერმე დაიბეჭდა სხვადასხვა გამომცემლობის მიერ, ამჟამად კი პირველად იბეჭდება ერთად თავმოყრილი, ზოგადი სახე-ლით, რადგანაც ყველა ეს ტომი ერთობლიობაში წარმოადგენს საქართველოს წმიდა მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის ისტორიას.

მადლობა უფალს, ყოვლადწმიდა სამებას, რომლის სადიდებლადაც დაიწერა ეს ტომეულები.

დიდება და მადლობა უფალს.

იბეჭდება პროფესორ ივანე გორგიძის საერთო რედაქციით

მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“

ათტომეულის წინასიტყვაობა

მეუფე ანანია ჯაფარიძის წიგნი „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“ რამდენჯერმე გამოიცა.

პირველად მისი პირველი ტომი, მომზადებული ახალციხეში, დაიბეჭდა 1988 წელს, ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირის დროს, არაოფიციალურად, იატაკქვეშა სტამბაში.

მეორეჯერ ის დაბეჭდა ოთხტომეულის სახით გამომცემლობა „მერანმა“ 1996–1998 წლებში.

მესამედ, 2009 წელს დაბეჭდა გამომცემლობა „ალილომ“ ერთ დიდ ტომად, ხოლო შემდეგში ასევე ოთხტომეულის სახით დაბეჭდა გამომცემლობა „გუმბათმა“ 2012 წელს.

ამჟამად იბეჭდება სრულიად სხვა, შევსებული, უკვე 10 ტომეულის სახით.

1–4 ტომი უშუალოდ საქართველოს ეკლესიის ისტორიას ეხება.

ამ წიგნის, „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორიის“, დაწერა დაკავშირებულია ჩვენი ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ღვაწლთან.

ვმადლობთ უფალს, რომ 1990 წელს კონსტანტინოპოლის მსოფლიო საპატრიარქომ აღიარა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია, მაგრამ მას გააჩნდა თავისი დაძაბული წინაისტორია.

ეპისკოპოსად კურთხევის შემდეგ 1981 წელს უწმიდესმა პატრიარქმა მეუფე ანანია დანიშნა საქართველოს საპატრიარქოს საგარეო განყოფილების თავმჯდომარის მოადგილედ. ამიტომ მას ევალებოდა გაცნობოდა უცხოეთიდან მოსულ შესაბამის წერილებს. ამ დროისათვის პატრიარქი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა მსოფლიო საპატრიარქოსთან და ბერძნულ სხვა საპატრიარქოებთან ურთიერთობას. იგზავნებოდა და იქედანაც მოდიოდა წერილები. როგორც მეუფე ბრძანებს მას, იმჟამად ახალგაზრდა ეპისკოპოსს, აოცებდა ის, რომ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოდან მოსულ წერილებში ჩვენი პატრიარქი არასოდეს მოიხსენებოდა პატრიარქად, მას ამ წერილებში ეწოდებოდა „უნეტარესი კათალიკოსი“.

მიზეზი ამისა, როგორც უწმიდესმა ბრძანა, იყო ის, რომ იმჟამად კონსტანტინოპოლი არ აღიარებდა ჩვენი ეკლესიის საპატრიარქო ღირსებას, მაშასა-

დამე მათთვის ჩვენი პატრიარქი იყო არა პატრიარქი არამედ მხოლოდ კათა-ლიკოსი ანუ მიტროპოლიტის რანგის პირველიერარქი. უფრო მეტიც კონსტან-ტინოპოლი იმჟამად არ აღიარებდა ჩვენი ეკლესიის ავტოკეფალიას და აყენებდა ავტონომიურ ეკლესიათა რიგში.

მეუფეს ახსოვს, რომ იქედან მიღებული ზოგიერთი წერილი უწმიდესს ცუდ ხასიათზე აყენებდა. მაგრამ უწმიდესი უკან მრავალ წერილ აგზავნიდა.

კონსტანტინოპოლიდან საპასუხოდ მოსულ წერილებში თანდათან იცვ-ლებოდა მათი განწყობილება ჩვენი ეკლესიის სასარგებლოდ, ბოლოს ისინი და-ჟინებით მხოლოდ იმას მოითხოვდნენ, რომ მათთან გაგზავნილიყო საქართვე-ლოს ეკლესის ავტოკეფალიის შესახებ სამეცნიერო გამოკვლევა წყაროებით გაჯერებული.

აღმოჩნდა, რომ საქართველოში ასეთი გამოკვლევა თანამედროვე სახისა, ახალი მასალებით და მიდგომებით სათანადოდ გაჯერებული, არ არსებობდა, ალბათ, მეცნიერებს მიაჩნდათ, რომ ავტოკეფალიის კვლევა უკვე აღარ იყო საჭი-რო.

მეუფე ბრძანებს, რომ მას ერთი საინტერესო მაგალითი შეემთხვა – ქუჩა-ში შეხვდა ძველ ნაცნობი, ამჟამად ცნობილი, იმჟამად კი ახალგაზრდა ისტო-რიკოსი. მან იცოდა მეუფის სიყვარული ისტორიის მიმართ და შეეკითხა თუ რა თემაზე მუშაობდა. მეუფემ უპასუხა, რომ ვმუშაობ საკითხებზე საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის მოსაპოვებლად. მან ირონიულად შემოხედა და უთხრა „ჩვენი ეკლესიის ავტოკეფალია მე-11 საუკუნეში უკვე მოიპოვა გიორგი მთაწმინდელმა“, უთხრა და მაშინვე გაშორდა, პასუხსაც არ დალოდებია.

ეს ნიშნავს, რომ მან, ახალგაზრდა ისტორიკოსმა, რომელსაც აინტერე-სებდა ეკლესია და დაახლოვებული იყო სამეცნიერო წრეებთან, ოდნავადაც კი არ იცოდა თუ რა საკითხები აშფოთებდა საპატრიარქოს იმჟამად 1980-იანი წლების დასაწყისში.

ეს ფაქტი ასახავს სურათს იმისა, რომ კომუნისტ-ათეისტურ ეპოქაში მეცნიერები და საერთოდ ინტელიგენცია არა თუ იცნობდა ეკლესიას, პირიქით ერიდებოდა მასთან კონტაქტს, შესაბამისად მათთვის უცნობი იყო არა მხოლოდ კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოსთან არსებული ჩვენი პრობლემები, არამედ, ზოგადი საეკლესიო საკითხები.

მათ მისაზიდად უწმიდესს დიდი ძალისხმევა დასჭირდა.

საერთოდ, იმჟამად, პატრიარქი მათი მხრიდან გარკვეულ ვაკუუმში იყო, ამასთანავე ის ერთეული ისტორიკოსებიც (მაგალითად საგანგებოდ მიწ-ვეული ძვირფასი ქალბატონი ბაბილინა ლომინაძე) ბოლომდე ვერ ერკვეოდა საეკლესიო საერთაშორისო ურთიერთობის საკითხებში და თუ რა სახის ნაშრომებს მოითხოვდნენ უცხოელები, საეკლესიო სპეციფიკა მათთვის გამო-ცანა იყო.

ამ მხრივ, როგორც ჩანს უფრო სასურველი იქნებოდა თუკი თვით რომე-ლიმე სასულიერო პირი თავის თავზე მიიღებდა ამ საკითხების კვლევას. რო-გორც ჩანს უწმიდესიის თვალში ერთერთი მათგანი მეუფე ანანია იყო. 1980-იანი წლების დასაწყისში უწმიდესმა მეუფე ანანიას თავდაპირველად დაა-

ვალა დაეწერა თემა: „საქართველოს ეკლესიის ადგილი მართლმადიდებლურ დიპტიხში“, ეს იყო სრულიად გამოუკვლეველი საკითხი.

დიპტიხის საკითხი იყო სადავო მსოფლიო მართლმადიდებლურ სამყაროში, იმდენად მნიშვნელოვანი, რომ შეყვანილი იყო იმ ათ თემას შორის, რომელიც უნდა განეხილა სამომავლოდ „მსოფლიო საეკლესიო კრებას“, რომლის მოსაწვევადაც იმჟამად აქტიურობდა კონსტანტინოპოლი.

ამ „მსოფლიო საეკლესიო კრების“ მოსამზადებლად იმჟამად ტარდებოდა მრავალი საერთაშორისო შეხვედრა, ერთერთ მათგანს მეუფე ანანიაც ესწრებოდა შამბეზში 1980-იანი წლების დასაწყისში.

ამ დროისათვის ყველა ეკლესიისაგან დაბეჯითებით მოითხოვეს, რათა მათ მოემზადებინათ ათივე აღნიშნული საკითხის შესახებ თავიანთი კვლევები და შეხედულებები.

დიპტიხის საკითხის შესახებ სხვადასხვა საპატრიარქომ მოამზადა საკუთარი თემა.

მეუფე ანანიამ მაშინ მოიძია კონსტანტინოპოლის, მოსკოვისა და სხვა საპატრიარქოების, ასევე ელადის ეკლესიის მიერ მომზადებული თემები დიპტიხის შესახებ.

ყველა მათგანში ცენტრალური ადგილი ეკავა მსჯელობას იმის შესახებ თუ რა ადგილი ეკუთვნოდა დიპტიხში საქართველოს ეკლესიას. ამავე დროს კი ჩვენს ეკლესიას არ ჰქონდა რაიმე გამოკვლევა დიპტიხის შესახებ. საჭირო იყო ჩვენს ქართულ წყაროებში მოძებნილიყო დიპტიხის შესახებ არსებული მასალა.

უნდა ითქვას, რომ მეუფე ანანიას 1980-იანი წლების შემდეგ მრავალი წელი, თავდადებული შრომა დასჭირდა დიპტიხის თემის მოსამზადებლად, და ბოლოს მან ეს ნამუშევარი ჩართო წიგნში „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“.

სამწუხაროდ, დიპტიხის საკითხი ამჟამადაც გადაუწყვეტელია, რადგანაც რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ, 2016 წელს მოწვეულმა ე. წ. მსოფლიო საეკლესიო კრებამ ეს სადავო საკითხი აღარ ჩართო დღის წესრიგში და თანაც ის კრება ფაქტიურად ჩაიშალა.

საბედნიეროდ, 25 წლით უფრო ადრე, 1990 წელს, წარმატებით გადაიჭრა საქართველოს ავტოკეფალიის აღიარებისა და მისი საპატრიარქო ღირსების დადასტურების საკითხი ჩვენი უწმიდესის ღვაწლის შედეგად.

იქამდე, 1980-იანი წლების დასწყისში, როდესაც ჩვენი ეკლესიის ავტოკეფალია ჯერ კიდევ არ იყო აღიარებული, დიპტიხის საკითხთან ერთად მეუფე ანანიას უწმიდესმა ილია მეორემ დაავალა მომემზადებინა თემა „საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია“.

უწმიდესი, ცხადია, ამ საკითხის კვლევას სხვა პირებსაც ავალებდა, მაგრამ მეუფე ანანიას, ვფიქრობ, საგანგებო ყურადღება მიაპყრო, რაც იქედან გამოჩნდა, რომ უწმიდესმა მას პირადად გადასცა სპეციალური ლიტერატურა, რომელიც, ზოგადად, საეკლესიო ავტოკეფალიის საკითხს შეეხებოდა. კერძოდ, თავის მეგობრებს მოსკოვში რუსულად ათარგმნინა ბერძენი კანონისტი

მიტროპოლიტის მაქსიმე სარდელის ნაშრომი „საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია“. ეს წიგნი მიტროპოლიტ მაქსიმეს დაუბეჭდავს ათენის ჟურნალ თეოლოგიაში 1966 წელს ბერძნულ ენაზე, ის თარგმნეს, და ფაქტიურად ერთადერთი ხელის საბეჭდ მანქანაზე დაბეჭდილი რუსული თარგმანის სახით გადმოუგზავნეს უწმიდესს. და, ეს, როგორც ითქვა, ხელისსაბეჭდ მანქანაზე დაბეჭდილი ეგზემპლიარი უწმიდესმა მეუფე ანანიას გადასცა, რათა მას ავტოკეფალიის თემაზე ემუშავა, ასევე ამავე საჭიროებისათვის უწმიდესმა მეუფე ანანიას პირადად გადასცა ათეისტურ სსრკ-ში იშვიათი, ცნობილი რუსი კანონისტის ა. კარტაშევის 1964 წელს პარიზში რუსულ ენაზე დაბეჭდილი წიგნი „მსოფლიო საეკლესიო კრებები“. მათ გარდა უწმიდესმა საგანგებოდ მოაგროვებინა რუსეთის საპატრიარქოს ჟურნალების („ჟურნალ მოსკოვსკოი პატრიარხიი“) ის ეგზემპლიარები, რომლებშიც ავტოკეფალიის საკითხები იყო გაშუქებული, მეუფეს ახსოვს, რომ ასეთი იყო რამდენიმე 1949, 1950 და მის შემდეგ წლებში დაბეჭდილი ჟურნალები, მათ გარდა მეუფემ მოითხოვა და უწმიდესის კურთხევით მას გადასცეს ქართული „გეორგიკების“ ყველა ტომი („ტანჯვით შეგროვილი“), და ასევე სხვა მასალები, სადაც ქართული წყაროები ანდა უცხოელ ავტორთა მითითებები იყო გადმოცემული საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ.

რატომაა საჭირო ამ ამბის გახსენება? იმიტომ რომ მეუფე ანანიამ უწმიდესის დავალებით მის მიერ მომზადებული აღნიშნული თემები „საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია“ და „დიპტიხში ადგილის შესახებ“ საფუძვლად დაუდო ამ წიგნს – „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“.

მეუფე ბრძანებს – „მახსოვს თავდაპირველად, ხელნაწერ ეგზემპლიარში ჩვენი ეკლესიის ისტორიას ვიწყებდი მე-6 საუკუნით, რადგან იმჟამად ძალზე მაწუხებდა და მაინტერესებდა სომხურ-ქართული საეკლესიო ურთიერთობის საკითხები და მათი არასწორი გამოკვლევები ქართველი ავტორებისა. მაგალითად, ყველაზე ცნობილი მეცნიერი ამ საკითხებისა ზ. ალექსიძე ამტკიცებდა, რომ კირიონ 1-მა, მე-6 ს. ბოლოსა და მე-7 ს. დასწყისში ქართულენოვანი წირვა-ლოცვა დაუწესა გუგარქის სომხებს და ამით ისინი „გააქართველა“.

VI–X სს. თითქმის ყველა სომეხი მემატიანის ნაშრომების გაცნობის შემდეგო – ბრძანებს მეუფე – მე მივხვდი, რომ საქმე პირიქით იყო. მე-6 საუკუნეში არმენიისა და ქართლის მპყრობელი სპარსეთის იმპერია ქალკედონურ ბიზანტიის იმპერიასთან მუდმივი ომის გამო სასტიკად დევნიდა ქალკედონურ ქართულ ეკლესიას და აძლიერებდა სომხურ მონოფიზიტურს. ასეთივე მდგომარეობა გაგრძელდა მე-7 საუკუნეშიც არაბთა მპყრობელობის დროს.

ასეთ დროს სპარსელთა მხარდაჭერით სომხური ეკლესია გაბატონდა ალბანურ ეკლესიაზე, მალე ალბანურ ეკლესიაში სომხურმა ეკლესიამ აკრძალა ღვთისმსახურება ალბანურ ენაზე და ალბანეთში შემოღებული იქნა სომხურენოვანი ღვთისმსახურება, ამას მიუთითებს კიდეც მოვსეს კალანკატუაცი მე-7 საუკუნის ამბების აღწერისას.

მაშასადამე, სომხური ეკლესია VI–VII საუკუნეებში ქართულ ეკლესიაზე უფრო ძლიერი იყო, როგორც ეკონომიკურად, ისე პოლიტიკურად, ამიტომაც

მან, თვით „ეპისტოლეთა წიგნის“ ცნობით, შეძლო გუგარქში აეკრძალა ქართულენოვანი ღვთისმსახურება და ამის ნაცვლად შემოიღო სომხურენოვანი ღვთისმსახურება, ეს კი მოუთმენელი იყო ქართლის კათალიკოს კირიონისათვის, რომლის ერთერთი ეპარქიაც იყო გუგარქი.

კირიონმა ისარგებლა პოლიტიკური მომენტით, როდესაც ბიზანტიამ სპარსეთთან ომის ფრონტზე წარმატებას მიაღწია, ამით გულმოცემულმა კირიონმა აღუდგინა ქართულენოვანი წირვა-ლოცვა გუგარქის ქართველობას, მაშასადამე სომხები კი არ გაქართველდნენ, როგორც ამტკიცებს ამჟამინდელი ქართული ისტორიოგრაფია, არამედ, გუგარქის მკვიდრმა ქართველებმა აღიდგინეს ქართულენოვნი ღვთისმსახურება.

ასევე მოხდა ერთი საუკუნის შემდეგ, დაახლოებით 780 წლისათვის, ტაოშიც.

მალევეო, ბრძანებს მეუფე, მივხვდი, რომ არ იყო სასურველი ისტორიის დაწყება მე-6 საუკუნედან, მაგრამ, იმჟამად, ეკლესიის ისტორიის დაწყება 1-ლი საუკუნედან, მოციქულების ეპოქიდან, მკრეხელობადაც კი მიიჩნეოდა საბჭოურ საზოგადოებაში. მაგალითად, იმჟამად „ეკლესიის კალენდრის“ რედაქტორმა მეუფეს განუცხადა: „დიდი ხანია ივანე ჯავახიშვილმა დაამტკიცა, რომ ანდრია მოციქულის საქართველოში ქადაგება არის ლეგენდა და არამეცნიერული თვალსაზრისი“, ანუ ჩვენი ეკლესიის ისტორიის დაწყება მოციქულთა ეპოქიდან არამეცნიერულად მიიჩნეოდა.

იმჟამად ხელმისაწვდომი არ იყო რაიმე ლიტერატურა მოციქულთა შესახებ, ამიტომ ძალზე დიდი ძიება დასჭირდა მეუფეს და საბოლოოდ ეკლესიის ისტორია დაიწყო საქართველოში მოციქულების ქადაგებიდან, იმჟამად, პირველად მის წიგნში ჩაიწერა, რომ არა ერთმა, არმედ ექვსმა მოციქულმა იქადაგა ისტორიულ საქართველოში. ამ თემის წინ წამოწევა მას ესაჭიროებოდა იმისათვის, რათა ემტკიცებინა, რომ საქართველოს ეკლესია ავტოკეფალური იყო უკვე მოციქულების ეპოქიდან. მოციქულების მიერ დაფუძნებული ეკლესიები იმთავითვე ავტოკეფალურები იყვნენ. ეს ძველი თეორია, ჩამოყალიბებული მე-11 საუკუნეში წმიდა გიორგი მთაწმიდელის მიერ, ამჟამადაც უყურადღებოდაა მიტოვებული. მისმა ჩართვამ წიგნში შექმნა პრეცენდენტი იმისა, რომ თურმე შესაძლებელია ჩვენი ეკლესიის ისტორიის დაწყება წმიდა მოციქულებიდან.

ეს მომენტი შეაფასა ბატონმა ვ. გოილაძემ. ის მეუფის წიგნის წინასიტყვაობაში წერდა „ნაშრომის ერთ-ერთ სიახლედ უნდა ჩაითვალოს მოციქულთა დროინდელი საქართველოს ვრცელი და დეტალური ისტორიის გადმოცემა, რასაც აქამდე სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა“.

ეს და მრავალი სხვა საკითხია გამოკვლეული წიგნში, შემდეგში მეუფემ ამ წიგნის შესავლის სახით დაწერა შრომა „ქართველთა წინაპრების ბიბლიური ისტორია ადამიდან იესომდე“, მისი ნაწილი შემდეგ წინ დაურთო „ალილოს“ მიერ გამოცემულ ერთტომეულს.

მეუფე ბრძანებს – „1988 წლიდან, ვიდრე 2019 წლამდე როდესაც იწერებოდა ეს ტომეულები, თითქმის 40 წლის მანძილზე, შეიცვალა თვით ჩემი და-

მოკიდებულება ზოგიერთი საკითხის მიმართ, რადგანაც თვით ეკლესიის ინტერესები შეიცვალა.

მაგალითად, 1990 წლამდე საქართველოს საპატრიარქოს ინტერესის სფეროს წარმოადგენდა ავტოკეფალიის საკითხების რკვევა, იმის შემდეგ რაც ეს პრობლემა გადაიჭრა, მალევე ეკლესიის წინაშე დადგა არანაკლებ მნიშვნელოვანი საეკლესიო იურისდიქციის საკითხი.

ეს, ანუ საეკლესიო იურისდიქციის საკითხი სადავოდ იქცა მას შემდეგ, რაც მტერმა მოახდინა საქართველოს ისტორიული ოლქების – აფხაზეთისა და ცხინვალის რეგიონის ოკუპაცია.

ოკუპირებულ ტერიტორიებზე გამოჩნდნენ საეკლესიო საპარტისტების ძალები, რომელნიც იბრძვიან რათა საქართველოს ახლა უკვე ეკლესიურად ჩამოაშორონ აფხაზეთი და ცხინვალის რეგიონი. ჩამოაყალიბეს სეპარატისტული, თვითმარქვია, განყენებული ე.წ. „აფხაზეთის ავტოკეფალური სამიტროპოლიტო“ და ცხინვალში ე.წ. „ალანიის თავისთავადი სამიტროპოლიტო“. ამისათვის საეკლესიო სეპარატისტები საგულდაგულოდ იკვლევენ ისტორიას და ცდილობენ მოიპოვონ თავიანთი ოლქებისათვის საქართველოს ეკლესიიდან დამოუკიდებლობის დამადასტურებული საბუთები. ამ სულისკვეთებით დაწერეს წიგნები, მათ შორის ქართველ ისტორიკოსთა ნაშრომებზე დაყრდნობითაც. მათ, მაგალითად, კარგად გამოიყენეს ჩვენს მეცნიერებაში მტკიცედ დანერგილი თვალსაზრისი რომ მეათე საუკუნემდე თითქოსდა დასავლეთ საქართველო, (შესაბამისად აფხაზეთი) კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში იმყოფებოდა. ეს მტკიცებანი მათ მიიჩნიეს თავიანთვის ძალზე სასარგებლოდ და წარადგინეს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში. საქართველოს ეკლესიის შესახებ იგივე თვალსაზრისი გამოაქვეყნა კიდეც მოსკოვში დაბეჭდილმა „პრავოსლავნაია ენციკლოპედიამ“, „თუმცა მე წინააღმდეგი ვიყავი, მაგრამ მაინც თბილისიდან მასალები გაიგზავნა მოსკოვში დასაბეჭდად“ – ბრძანა მეუფემ და განაგრძო – „საქმე ისაა, რომ ჩემი წიგნის პირველი ტომების წერის დროს მეც ვიზიარებდი იმჟამად აბსოლუტურად დამკვიდრებულ თვალსაზრისს რომ დასავლეთ საქართველო კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში იმყოფებოდა მე-10 საუკუნემდე, ამიტომ, ამ თვალსაზრისითაა დაწერილი პირველი ოთხი ტომი, ასევე, საეკლესიო კანონების კრებული და დენაციონალიზაციის ტომები. დაახლოებით 2000 წლისათვისო კი, ამბობს ის, მე მივხვდი და ეს იყო ურთულესი საქმე, რომ სინამდვილეში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ლაზიკის ეპარქია მოიცავდა არა დასავლეთ საქართველოს, არამედ ე. წ. სამხრეთ ლაზიკას, ანუ იმ მიწა-წყალს, რომელსაც ამჟამად „ლაზისტანი“ ეწოდება. დაახლოებით ტერიტორიას ტრაპეზუნტიდან ჭოროხამდე, რომელსაც ასევე სამხრეთ ეგრისს ვუწოდებ. ეს ძიება გრძელდებოდა წლები, ჩემთვისო, ამბობს ის, ეს იყო ურთულესი ძიება, მისი შედეგები ასახულია წიგნებში: **„ქალდეა, საეპისკოპოსოები ლაზიკაში“, „არიან-ქართლი, საეპისკოპოსოები ისტორიულ ივერიაში“, „იურისდიქცია ჩრდილოეთ კავკასიაში“, ასევე „საეკლესიო რუკების ატლასში“.**

აღსანიშნავია, რომ მეუფის კვლევები ძალზე აღიზიანებდა ზოგიერთ გამოჩენილ პიროვნებას, ასევე ზოგიერთ ისტორიკოსს, ფილოლოგს, რადგანაც დასავლეთ საქართველოს მიმართ (1 ათასწლეულის შესახებ) მათი კვლევებიც ბათილდებოდა და საეჭვო ხდებოდა, მეორე მხრივ კი მეუფის კვლევები სრულიად ეთანადებოთ ქართულ, ასევე უცხოურ წყაროებს, საეკლესიო კრებების (მაგალითად, რუის-ურბნისის) სულისკვეთებას, რაც მთავარია მისი კვლევები ჩვენი ეკლესიის იურისდიქციას ამყარებდა.

ასეთ ვითარებაში აუცილებელი იყო მისი უწმიდესობის ყურადღება და მფარველობა, რადგანაც აღნიშნული პირები ჯგუფური დელეგაციების სახით ჩიოდნენ პატრიარქთან, რათა მეუფეს შეეწყვიტა კვლევები.

მისმა უწმიდესობამ კი თავისი მაღალი ხედვით, არწივის მზერით შეაფასა ვითარება და გამოსცა მეუფის მხარდასაჭერი დადგენილებები, ასევე ისინი მიაღებინა წმიდა სინოდს.

ქართული თანამედროვე ისტორიოგრაფიის პრობლემატიკური საკითხების რკვევას მისმა უწმიდესობამ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია 2006 წლიდან.

1. 2006 წლის საშობაო ეპისტოლეში მან აღნიშნა, რომ თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფია სამწუხაროდ ვერ აცდა ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში რუსეთის იმპერიის მიერ საისტორიო მეცნიერებაში დანერგილ თეორიას, რომლის მიხედვითაც ქართველი ერის მთლიანობა და მისი უფლებები საქართველოს მიწა-წყალზე საეჭვოდ ჩანდა. ამასთან დაკავშირებით ილია II წერს: „წმინდა ილია მართალი თავის პუბლიცისტურ წერილებში ებრძოდა პეტერბურგის უნივერსიტეტში შექმნილ ანტიქართულ ისტორიოგრაფიულ თეორიას, რომლის მიხედვითაც ერთიანი ქართველი ერი წარმოდგენილი იყო განსხვავებული ტომების ხელოვნურ გაერთიანებად. აღნიშნული კამპანიის გაგრძელება იყო ის, რომ იმპერიულმა ძალებმა დაიწყეს მეგრულად და სვანურად საღვთისმსახურო წიგნების თარგმნა და სცადეს წირვა-ლოცვის ჩატარებაც, მაგრამ ამ კუთხის შვილებმა და მთელმა ქართულმა საზოგადოებამ მათ საკადრისი პასუხი გასცა. ეს იყო ნელი მოქმედების იდეოლოგიური ნაღმი; ამ ნაღმმა ჩვენ დღევანდელ მდგომარეობამდე მიგვიყვანა და ძმობა და ერთობა დაგვარღვევინა“ – წერს უწმიდესი პატრიარქი 2006 წლის საშობაო ეპისტოლეში.

2. შექმნილი პრობლემების აღმოაფხვრელად, უწმიდესმა პატრიარქმა ილია მეორემ თავისი **2009** წლის 10 ივლისის N 76 ბრძანებით დაარსა **„საქართველოს საპატრიარქოს რეალური ისტორიის დამდგენი მუდმივმოქმედი კომისია“ მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის მეთაურობით.**

2009 წლის 76-ე ბრძანებაში უწმიდესი პატრიარქი ბრძანებს – „მე-19, მე-20 საუკუნეებში საქართველოს ეკლესის ავტოკეფალიის გაუქმებისა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის გაუქმების პერიოდში მიზანმიმართულად ყალბდებოდა საქართველოს ისტორია და ენათმეცნიერების საფუძვლები, ამასთან დაკავშირებით ვბრძანებ:

საქართველოს საპატრიარქოსთან შეიქმნას საქართველოს რეალური ისტორის დამდგენი მუდმივმოქმედი კომისია მისი მაღალყოვლადუსამღვდელოესობის მანგლისისა და წალკის მიტროპოლიტ ანანიას (ჯაფარიძე) ხელმძღვანელობით.

3. 2011 წ. ილია მეორის თავმჯდომარეობით შემუშავდა საქართველოს ეკლესიის წმიდა სინოდის დადგენილება მიტროპოლიტ ანანიას ხელმძღვანელობით ისტორიკოსთა სამეცნიერო ჯგუფის ჩამოყალიბების შესახებ.

2011 წლის 20 დეკემბრის წმიდა სინოდის დადგენილება თავის 2.დ. მუხლში აღნიშნავს –

„საბჭოთა პერიოდში ხდებოდა საქართველოსა და მსოფლიო ისტორიის გაყალბება, შეცდომების გამოსასწორებლად შეიქმნას ისტორიკოსთა ჯგუფი მანგლისისა და წალკის ***მიტროპოლიტ ანანიას (ჯაფარიძე)*** *ხელმძღვანელობით“.*

ეს ფაქტი მან რამდენიმე თვის შემდეგ საგანგებოდ მოიხსენია თავის საშობაო 2011 წლის ეპისტოლეშია

4. 2011 წლის საშობაო ეპისტოლეში უწმიდესი პატრიარქი აღნიშნავს:

„ჩვენი უძველესი ისტორიის ზოგიერთი საკვანძო საკითხი, რაც ქართველთა წარმომავლობასა და ერის ერთიანობას უკავშირდება, რეალური სახით თანამედროვე საზოგადოებამ ნაკლებად იცის. ამის მიზეზი არის ის, რომ ცარიზმი და საბჭოთა იმპერია ყოველთვის ცდილობდნენ იგი არაობიექტურად წარმოეჩინათ. მათ არ სურდათ, ჩვენს ხალხში ეროვნულ-პატრიოტული სულისკვეთების გაღვივება, რადგან იგი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის მოთხოვნის საშიშროებას შეიცავდა. არაობიექტურად მიწოდებული ისტორიის საფუძველზე, სრულიად უკანონოდ და უსამართლოდ შეიქმნა, მაგალითად, ავტონომიები XX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის მიერ დაპყრობილ საქართველოში. ადრეც მითქვამს, რომ სწორედ ამიტომ, განსაკუთრებულ ცენზურას განიცდიდა ქართული ისტორიოგრაფია, ენათმეცნიერება და სხვა ისეთი მიმართულებები, რომელნიც მსოფლმხედველობის განმსაზღვრელ დარგებად მიიჩნეოდა.

ჩვენს ცნობილ მკვლევარებს დიდი ძალისხმევა და თავდადება დასჭირდათ, რათა ნაწილობრივ მაინც გადაერჩინათ და დღემდე მოეტანათ ჩვენი ერის ისტორიული სიმართლე.

ახლა კი, როდესაც აღსდგა საქართველოს თავისუფლება, აუცილებელია, შეგნებულად დაფარული წარსულის წარმოჩენა და საქართველოს ობიექტური მატიანის დაწერა უხსოვარი დროიდან დღემდე (აღნიშნულ საკითხზე ბოლო სხდომაზე იმსჯელა წმ. სინოდმა და მიიღო სათანადო გადაწყვეტილება).

ამას ჯერ კიდევ XIX ს-ში და XX ს-ის დასაწყისში ცდილობდნენ ჩვენი სასიქადულო მამულიშვილნი, მაგრამ მათი ნააზრევი მაშინდელი სახელმწიფოებრივი იდეოლოგიის საპირწონედ, ბუნებრივია, ვერ იქცა“.

5. საკითხის სიმძაფრის გამო უწმიდესმა პატრიარქმა საჭიროდ მიიჩნია, რათა ეს საკითხი განეხილა მომდევნო წლის სინოდის სხდომას, კერძოდ, 2012

წლის 5 ივლისს წმ. სინოდის სხდომამ მიიღო დადგენილება, რომლის მე-6 მუხლი აღნიშნავს –

*„წმინდა სინოდმა მოისმინა მანგლისისა და წალკის **მიტროპოლიტ ანანიას (ჯაფარიძე)** მოხსენება საქართველოს ეკლესიის ისტორიის პრობლემატიკასთან დაკავშირებით და განაჩინა: ვინაიდან XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და განსაკუთრებით, XX ს-ში, – კომუნისტების მმართველობის ხანაში, მიზანმიმართულად შეიცვალა და გაყალბდა შეხედულება საქართველოს ეკლესიის საზღვრების შესახებ, მკვიდრდებოდა რა აზრი, თითქოს დასავლეთ საქართველო IV–X საუკუნეებში, ანუ 600 წლის მანძილზე, არ იყო ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში, ამასთან, თითქოს, ჩრდილო, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოში ასევე არ შედიოდა ჩვენი ზოგიერთი ისტორიული რეგიონი, დაევალოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის ქართულ უნივერსიტეტს, გადადგას რეალური, დროული და ქმედითი ნაბიჯები ათეისტურ პერიოდში შემუშავებული იდეოლოგიის ნაცვლად საქართველოს ეკლესიის ნამდვილი ისტორიის წარმოჩენისა და პოპულარიზაციისათვის. ხელი შეეწყოს მეუფე ანანიას (ჯაფარიძე) მიერ წარმოდგენილი მასალების დაბეჭდვას და ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობილი იმ ჭეშმარიტი აზრის განმტკიცებას, რომ „წმინდა მოციქულმა ანდრიამ იქადაგა ყოველსა ქვეყანასა საქართველოისასა,“ ხოლო წმინდა ნინომ „განანათლა ყოველი სავსება ყოველთა ქართველთა ნათესავისა”. (დიდი სჯულის კანონი, 1974, გვ. 545–546) და რომ ამას მოწმობენ უცხოური წყაროებიც. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ აზრს სრულად იზიარებს ბატონი ივანე ჯავახიშვილი. იგი წერს: „ანდრია მოციქულიც და წმიდა ნინოც საერთო „ქართული ეკლესიის დამაარსებლად და მთელი ერის განმანათლებლად იყვნენ ცნობილნი, საქართველოს სხვადასხვა ნაწილების ცალკე მქადაგებლების გამოძებნის სურვილიც არ ჰქონიათ, რადგან ისინი მთლიანი და განუყოფელი საქართველოს განმტკიცებისა და აღორძინებისათვის იღვწოდნენ.” (ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, გვ.47.)“*

ასე, რომ მეუფის სამეცნიერო მიმართულების მხარდასაჭერად უწმიდესმა მრავალი დადგენილება გამოსცა.

უნდა ითქვას, რომ საბოლოოდ მუეფის 40 წლიანი შრომა დადებითად შეაფასა უწმიდესმა პატრიარქმა და 2019 წელს განაცხადა – „მიტროპოლიტმა ანანიამ ნამდვილი ისტორიის აღდგენისათვის უდიდესი ნაბიჯები გადადგა, რომ **მის მიერ გაწეულია უზარმაზარი შრომა და ჩაყრილია ღრმა ფუნდამენტი“.**

უწმიდესის გზავნილი –

6. <u>**სრულიად საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქი**</u>

მის მაღალყოვლადუსამღვდელოესობა მიტროპოლიტ ანანიას (ჯაფარიძე) გულითადად ვულოცავთ დაბადების 70 წლითავს

მან ეკლესიური ცხოვრება მაშინ დაიწყო, როდესაც მორწმუნეთა რიცხვი მეტად მცირე იყო და ინტელიგენციაც ათეისტური აზროვნების ტყვეობაში იმყოფებოდა.

ყველამ იცის, რომ სულიერი მოღვაწეობის გარდა, ***მეუფე ანანია თავიდანვე გამოირჩეოდა საქართველოს ისტორიის, ჩვენი წარსულის ძიების დაუცხრომელი სურვილით*** *და ამ მიმართულებით არაერთი წიგნი დაბეჭდა.*

შეიძლება ითქვა, ***იგი იმ პირველთაგანია, რომელიც კომუნისტური რეჟიმის მიერ დაკნინებულ მიმართულებას პროტესტი გამოუცხადა და ნამდვილი ისტორიის აღდგენისათვის უდიდესი ნაბიჯები გადადგა.***

რა თქმა უნდა, ზოგიერთი პოზიცია შეიძლება აზრთა სხვადასხვაობას იწვევდეს, მაგრამ მთავარია, რომ ***მის მიერ გაწეულია უზარმაზარი შრომა და ჩაყრილია ღრმა ფუნდამენტი*** *მომავალ მკვლევართათვის, ამასთან მისი ნაშრომები განმსჭვალულია ქვეყნის სიყვარულითა და წარსულის რეალური სურათის აღდგენის დიდი სურვილით.*

ღმერთმა დალოცოს მეუფე ანანია და მრავალჟამიერ დაუღალავად მოღვაწეობისათვის ღვთისა და ქვეყნის სამსახურად

ილია II

სრულიად საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქი

ესაა ერთგვარი შეფასება ხანგრძლივი შრომისა.
აღნიშნული სულისკვეთებითაა დაწერილი სხვა ტომები.
მათ შესახებ მეუფე წერს –

მე-5 ტომის სახელია – „არიან-ქართლი, საეპისკოპოსოები ისტორიულ ივერიაში“

ის შეეხება იმ ქართული საეპისკოპოსოების ისტორიას, რომელთა სამრევლოები მდებარეობდნენ ამჟამინდელი საქართველოს ფარგლებს გარეთ, ისტორიული ივერიის სამხრეთ ნაწილში მდინარე არაქსიდან ვიდრე კლარჯეთამდე. აქ მე-10 საუკუნისათვის არსებობდა ქართული ე.წ. „აღმოსავლეთის საკათალიკოსო“, ტაო მის ცენტრს წარმოადგენდა, თუმცა მის იურისდიქციაში შედიოდა ანისის, ვალაშკერტის, ყარსის (კარის), დადაშენის, არზრუმისა და სხვა ქართული საეპისკოპოსოები.

ჯერ კიდევ 1906 წელს რუსეთის სინოდში წარდგენილ მოხსენებაში კირიონ მეორე მიუთითებდა, რომ ეფრემ მცირესა და სხვათა ცნობები ივერიის ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის მინიჭების შესახებ ეხება არა მცხეთის ივერიის ეკლესიას, რომელიც მუდამ ავტოკეფალური იყო, არამედ, „მეორე ივერიის“ ანუ „აღმოსავალის“ („აღმოსავლეთის“) საკათალიკოსოს. მან მე-8 საუკუნის შემდეგ ანტიოქიისაგან მოიპოვა ავტოკეფალია, ხოლო იერუსალიმის საპატრიარქოსაგან მირონის ადგილზე (ქართლში) კურთხევის უფლება, რადგანაც „ქართლად ფრიადი ქვეყანა აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შიწირვის და ლოცვა ყოველი აღესრულების“. მირონთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ მირონის კურთხევის უფლება ამ დროს მოიპოვა

არა მცხეთის საკათალიკოსომ, არამედ „მეორე ივერიის“ ანუ „აღმოსავალის“ საკათალიკოსომ. მცხეთას ეს დასტური არ ესაჭიროებოდა, რადგანაც მე-4 საუკუნის დასაწყისიდან მირონი გადაჭრილი სვეტიცხოვლიდან გადმოედინებოდა, ხოლო მე-5 ს. ქართლის მეფე არჩილის დროს, წყაროს ცნობით, მცხეთის ქართლში ადგილზევე აკურთხებდნენ მირონს (არჩილ I – **ქართლის** მეფე V საუკუნის 20–30-იან წლებში).

ტაოს სამეფოს „ქართველთა სამეფო“ ერქვა, ის „ყოველი ქართლის“ ერთი ნაწილი იყო, და აქ, მე-8 საუკუნედან, ქართული ენით აღესრულებოდა წირვა-ლოცვა ქართველი მრევლისათვის. ის იბერების ისტორიული ქვეყნის ნაწილი იყო, ამიტომაც ტაოს სამეფოს გაუქმების შემდეგ ბიზანტიამ აქ დააარსა „იბერიის თემი“ ანუ „ფემა ივერია“, ცენტრებით ანისსა და არზრუმში.

მეუფე ანანიას კვლევით, **არიან-ქართლი“ ეწოდება ტერიტორიას - არაქსის ხეობიდან და ვანის ტბიდან ვიდრე კლარჯეთის ჩათვლით.**

„არიან ქართლსა“ და იქაურ ქართველობას მძიმე ბედი ჰქონდა, მისი შემადგენელი ნაწილები იყო სტრაბონის მიერ ნახსენები ხორძენე, გოგარენე და პარიადრე, კარენიტთან ერთად, რომელიც არმენიამ იბერებისაგან და ხალიბებისაგან მიიტაცა ქრისტეშობამდე მეორე საუკუნეში (სტრაბონი, გეოგრაფია, XI,14,15). ჩვენ მას ვუწოდებთ სამხრეთის ივერიას, მის შემადგენლობაში შედიოდა აღნიშნული ტერიტორია, (არაქსიდან კლარჯეთის ჩათვლით, არზრუმის ოლქი ყოფილი კარენიტია). მართალია ეს მიწა-წყალი არმენიამ მიიტაცა, მაგრამ აქ ივერები ძველებურადვე აგრძელებდნენ ცხოვრებას, და, იქ, უკვე არმენიად სახელდებულ ისტორიულ იბერიაში, საუკუნეთა მანძილზე მიმდინარეობდა მკვიდრი ივერების ანუ ქართველების არმენიზაციის გამალებული პროცესი, მიტაცების შემდეგ, იქ ქართული ენა აკრძალული იყო, დაფარულად მოსახმარი, რადგანაც აქ ადმინისტრაციისა და ეკლესიის ენა იყო სომხური. ამიტომაც წერს ამ (ტაო-ბასიან-კარინის) რეგიონიდან გამოსული, ჩანს VI–VII საუკუნეების თხზულება „ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲ“ – „დამარხულ არს ენა ქართული... და ესე ენაი მძინარე არს დღესამომდე..და ესე ენაი...მდაბალი და დაწუნებული“.

ამ ეპოქაში მცხეთის იბერიაში ქართული ენა საეკლესიო ენა იყო, ამიტომ ამ თხზულებაში, აღიწერება არა მცხეთის ქართლში, არამედ სამხრეთის ქართლში ანუ სამხრეთის ივერიაში ქართული ენის „დაწუნება, დამდაბლება“, დაფარულად მისი მოხმარება ანუ „დამარხვა“.

არმენიის მიერ დაპყრობის შემდეგ, ამ რეგიონში, ქართული ენის ადგილი საზოგადოებრივ ასპარეზზე სომხურმა დაიჭირა. აქაური ივერები მე-8 საუკუნემდე სომხური ეკლესიის წევრები იყვნენ, სომხური საეკლესიო ენით, მხოლოდ შინაობაში ანუ „ფარულად“ თუ მოიხმარდნენ ქართულ ენას.

საბედნიეროდ, ვითარება შეიცვალა მე-8 საუკუნეში. 726 წლის მანასკერტის კრებაზე სომხური ეკლესია საბოლოოდ და მტკიცედ მიემხრო მონოფიზიტობას, კრებამ დაავალდებულა სომხური მოსახლეობა არაქალკედონური აღმსარებლობისა ყოფილიყო, კრების ამ დადგენილებას მხარი არ დაუჭირა

არმენიის აღნიშნულმა ქართულმა მოსახლეობამ, არმენიის ივერებმა, რომლის ძირითადი ბირთვი ტაოში ცხოვრობდა.

780 წლის შემდეგ არმენიის ქართველობამ უკვე დაუფარავად მხარი დაუჭირა ქალკედონურ აღმსარებლობას, ეკლესიებში აღიდგინა ქართულენოვანი წირვა ლოცვა.

იმდენად აღმაფრთოვანებელი იყო ეს ფაქტი, რომ აქაურმა ქართველობამ საკუთარი, ტაოს სამეფო დააარსა, რომელსაც, როგორც ითქვა „ქართველთა სამეფო“ ერქვა, მალე აქაურმა ქართველებმა მისი საზღვარი გააფართოვეს კლარჯეთიდან ვანის ტბამდე.

იქამდე დაფარული, დამდაბლებული და დაწუნებული ქართული ენა IX–X საუკუნეებში ტაოსა და სამხრეთის ივერიაში გადაიქცა ადმინისტრაციის, ეკლესიის, კულტურისა და განათლების ენად, შეწყდა ქართველთა არმენიზაცია, აქაური ქართველობა მასიურად დაუბრუნდა დედა ქართულ ეკლესიას.

ტაოს სამეფოს ბაზაზე ჩამოყალიბდა ადგილობრივი ქართული საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეული „აღმოსავალის საკათალიკოსო“, რომელმაც ანტიოქიისაგან ავტოკეფალია, ხოლო იერუსალიმისაგან, როგორც ითქვა, მირონის ადგილზე კურთხევის უფლება მოიპოვა, ეს და სხვა მრავალი საკითხია განხილული მე-5 ტომში.

წინა ტომებში მივიჩნევდი, რომ „აღმოსავალის საკათალიკოსო“ ერქვა აფხაზეთის საკათალიკოსოს, ეს აზრი უარვყავი დაახლოებით 2012 წლის შემდეგ, და ამჟამად მივიჩნევ, რომ „აღმოსავალის საკათალიკოსო“ ერქვა სამხრეთ ივერიაში IX–X საუკუნეებში არსებულ ქართულ საეკლესიო ადმინისტრაციულ ერთეულს, ის გაქრა ტაოს სამეფოსთან ერთად ბასილი ბულგართმმუსვრელის ივერიაში (ტაო-ბასიანში) ლაშქრობის შემდეგ.

ყოფილი ქართველთა სამეფოს ტერიტორიაზე ბიზანტიის იმპერიამ თავისი ადმინისტრაციული ერთეული „იბერიის თემი“ დააარსა. იბერიის თემში ზაქარია ვალაშკერტელისა და სხვა დიდი მამების ბრძოლის მიუხედავად, ბიზანტია დევნიდა ქართულენოვან ეკლესიას. ამის შემდეგ იქაური ქართველობის ერთი ნაწილი ბერძნული ეკლესიის მრევლად იქცა (მათ შეადგინეს ე.წ. „სომეხ ქალკედონიტთა“ მნიშვნელოვანი ნაწილი), ხოლო მეორე დიდი ნაწილი ივერებისა, განსაკუთრებით ოსმალეთის იმპერიის დაარსების შემდეგ, კვლავ სომხური ეკლესიის მრევლად იქცა, ისინი გააწევრიანეს ოსმალეთის „სომხურ მილეთში“, დაუქვემდებარეს კონსტანტინოპოლის სომხურ საპატრიარქოს. საბოლოოდ „სომხური მილეთის“ ყოფილი ქართველობა, უფრო არზრუმ-არტაან-ყარსის მკვიდრი მოსახლეობა, საბოლოოდ გასომხდა, შემდეგში ის ძირითადად შეეწირა 1915 წლის ე.წ. გენოციდს, იქამდე, მე-19 ს. დასაწყისში, ერთი უკვე არმენიზებული ნაწილი ყოფილი ქართველებისა პასკევიჩმა საქართველოს სამხრეთ რეგიონებში ჩაასახლა.

მე-6 ტომის სახელია – „ქალდეა, საეპისკოპოსოები ლაზიკაში“. საბჭოთა ეპოქაში გავრცელდა უსაფუძვლო თეორია, თითქოსდა ლაზები VII საუკუნის შემდეგ დასავლეთ საქართველოდან გადასახლდნენ ტრაპეზუნტის რეგიონში,

სადაც ამჟამადაც ცხოვრობენ. სინამდვილეში, როგორც წყაროების ანალიზი აჩვენებს ლაზები ამ (ტრაპეზუნტის) რეგიონის მკვიდრი იგივე ქალდები არიან.

სტრაბონის ცნობით ქალდებს (ხალიბებს) ასევე უწოდებდნენ „ალაზონებს“, საიდანაც წარმოდგა პონტოსპირეთისა და მისი მოსახლეობის სახელი „ლაზონია“, „ლაზი“.

უწმიდესი პატრიარქი ილია II, აღნიშნავს, რომ „ქალდი“ საერთო ქართულ სამყაროს, კოლხეთის ცენტრს, მის გულს ერქვა. ივ. ჯავახიშვილის კვლევით ქალდეა არა მხოლოდ ლაზების, არამედ ყველა ქართული ტომის სამშობლო იყო. ქართული ტომების ეს მიწა-წყალი ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში აღმოჩნდა და ეკლესიურად აქ, ქალდეა-ლაზიკაში, ჩამოყალიბდა ფასიდის ეპარქიის პეტრას, როდოპოლისის, ზიგანასა და საისინის საეპისკოპოსოები, ხოლო რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს, ის გაქრისტიანების შემდეგ, IV საუკუნიდანვე ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა. ფასიდის ეპარქიის ძირითადი ნაწილი არა დასავლეთ საქართველოში, არამედ აღნიშნულ ქალდეა-ლაზიკაში (ტრაპეზუნტ-თეოდოსიოპოლის შემაერთებელ გზაზე) მდებარეობდა.

ნაშრომი დაიწერა ჩვენი უფლისა და მაცხოვრის იესო ქრისტეს სადიდებელად და ეხება საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციის საკითხს. აქ, მრავალ წყაროზე დაყრდნობით, მიმოხილულია, დასავლეთ საქართველოს, ლაზიკა-ქალდეასა და საქართველოს სხვა ისტორიული რეგიონების საეკლესიო, ეკონომიკური, პოლიტიკური, ადმინისტრაციული, ყოფითი და გეოგრაფიული ვითარება პირველ ათასწლეულში.

მე-7 ტომის სახელია – **„ქართველთა დენაციონალიზაცია XVII–XX საუკუნეებში (საინგილო, აფხაზეთი, ქართლ-კახეთი, თრიალეთი, შიდა ქართლი)“.**

მის ანოტაციაში ნათქვამია:

„საკუთარ სახელმწიფოში ყოველი ერი მთლიანდება და ნაციად ყალიბდება, მაგრამ უსახელმწიფოებრიობის დროს პირიქით – იშლება და ნაწევრდება. მით უმეტეს, თუ ქვეყანა საუკუნეთა მანძილზეა მტრისაგან დაპყრობილი. ასეთივე ბუნებისაა, ცხადია ქართველობაც.

ჩვენი ხალხის ისტორიული მეხსიერებიდან ერთგვარად ამოვარდნილია XV–XVIII სს და ისტორიის შემეცნება ხდება ისე, თითქოსდა აყვავებული პერიოდიდან (დავით აღმაშენებლიდან და თამარიდან) – ჩვენ უცებ აღმოვჩნდით XIX ს-ში, მაგრამ კვლევა აჩვენებს, რომ XVII–XVIII სს-ში განვითარებულმა პროცესებმა შვა ჩვენი დღევანდელი პრობლემები. XV ს-ის შემდეგ, საქართველო დაიშალა, შემდეგ მისი ყოველი ნაწილი მტერმა დაიპყრო, დაიწყო დენაციონალიზაცია ქართველი ხალხისა. ეს პროცესი საკმაოდ ღრმა იყო. ეროვნული თვითშემეცნება მხოლოდ იმ ქართველმა მართლმადიდებლებმა შეინარჩუნეს, რომელნიც საქართველოს ეკლესიის წევრები იყვნენ...

XX ს-ის 80-იანი წლების ხანმოკლე ეროვნულ კონსოლიდაციას, თან მოჰყვა ხანგრძლივი ათწლეულები ეროვნული დეზინტეგრაციისა, კუთხუ-

რობის აღორძინებისა... იმ ადამიანებს, რომელთაც იქამდე თავიანთი თავი ქართველებად ჰქონდათ იდენტიფიცირებული გაუხსენეს წინაპართა ოდინ-დელი „უცხო წარმომავლობა“. განსაკუთრებით კი მათ უცხოელობას, ოსობას თუ სომხობას იხსენებდნენ მათი მეზობლები, მხედრიონელთა რაზმები, მომენტით მოსარგებლე ყაჩაღები, რომელთაც დიდი ასპარეზი გადაეშალათ XX ს-ის მიწურულს. ასეთ დროს, ამ ადამიანთა დაცვა და შეხსენება მათი მეზობლებისათვის, რომ ისინი ქართველები არიან, მოწმე ვართ იმისა რომ დადებით შედეგებს იძლეოდა.

ვფიქრობ, წინამდებარე ნაშრომი ხელს შეუწყობს საქართველოს მოსახ-ლეობის ინტეგრაცია-კონსოლიდაცია-გამთლიანების საქმეს. ჩვენმა ახალგაზ-რდებმა უნდა იცოდნენ, რომ მათი ზოგიერთი თანაკლასელი თუ თანაჯგუ-ფელი, რომელთაც ოსს, ან სომეხს უწოდებენ სინამდვილეში არიან იმ ქართ-ველთა შთამომავლები, რომელნიც XVII–XIX სს-ში დენაციონალიზაციის პრო-ცესის მსხვერპლნი იყვნენ. ეს ცოდნა მათ ალბათ მეტ ტოლერანტობას შესძენს.

ნაშრომი დაბეჭდილი იყო სხვადასხვა წლებში, ამჟამად ერთწიგნად შეკრებილს, უცვლელი სახით ვაწოდებთ მკითხველს.

მე-8 ტომი – „საქართველოს საეკლესიო კანონების კრებული (სამართა-ლი, კანონები, დადგენილებები)

მის ანოტაციაში ნათქვამია:

„საქართველოს ეკლესიაში მოძღვრების, მმართველობისა და საეკლესიო სასამართლოს სფეროში უმაღლესი ხელისუფლება ეკუთვნის საქართველოს ეკლესიის წმიდა სინოდს (საეკლესიო კრებას), მისი ზრუნვის ერთ-ერთ საგანს წარმოადგენს „საეკლესიო კანონების კრებულის, სასულიერო და საერო სასწავ-ლებლების შესაბამისი სახელმძღვანელოებისა და საღვთისმეტყველო ლიტე-რატურის“ გამოცემა (1995 წლის საეკლესიო კრების დებულება, თავი II, $20).

ამ მუხლის აღსასრულებლად გაწეულ ნაშრომს წარმოადგენს მიტროპო-ლიტ ანანია ჯაფარიძის წიგნი „საქართველოს საეკლესიო კანონების კრებუ-ლი“ (საქართველოს საეკლესიო კრებების სამართალი, კანონები და დადგენი-ლებები).

ნაშრომში ერთადაა თავმოყრილი და განხილული IV–XX საუკუნეთა საქართველოს საეკლესიო კრებების სამართალი.

განხილულ 15 საკანონმდებლო და 50-ზე მეტ მიმდინარე კრების ანა-ლიზს თან ერთვის კრებების მიერ გამოცემული სამართლის ძეგლები, ამი-ტომაც ნაშრომი, ამასთანავე, წარმოადგენს საქართველოს საეკლესიო კანო-ნების კრებულს, რომელიც ესაჭიროება როგორც სასულიერო პირებსა და მარ-თლმადიდებელ მრევლს, ასევე საქართველოს ეკლესიის ისტორიის მკვლე-ვარებს. ეს წიგნი, სახელწოდებით „საქართველოს საეკლესიო კრებები“, 2003 წლიდან წარმოადგენს სახელმძღვანელოს სასულიერო აკადემიაში“.

მე-9 ტომი: „საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია ჩრდილო კავკასიაში“ (დაღესტანი, ალანია, ადიღე-ჩერქეზეთი, დურძუკეთი, ჩრდილოკავკასიის სვანეთი, ოსეთი, ქისტეთი, ალბანეთი)“

მის ანოტაციაში ნათქვამია:

მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის ნაშრომი „საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია ჩრდილო კავკასიაში“ სიახლეა იმ მხრივ, რომ პირველად ხდება ჩვენს საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში განზოგადებული გამოკვლევა ამ მნიშვნელოვანი თემისა, მაშინ როცა, როგორც მრავალი რუსი მეცნიერი, ასევე განსაკუთრებით დაღესტნელი, ჩეჩენი, ინგუში, ოსი, ყარაჩაელი, ბალყარელი, აფხაზი, აზერბაიჯანელი და სხვა მკვლევარები ინტენსიურად იკვლევენ ამ საკითხს, სამწუხაროდ – ძირითადად, შეიძლება ითქვას, ძალზე მიკერძოებით და ტენდენციურად.

მეუფე ანანიას ნაშრომი ეფუძნება ქართულ და უცხოურ წყაროებს, ვრცელ სამეცნიერო ლიტერატურას, საინტერნეტო მასალას, ჩრდილო კავკასიაში შემორჩენილ ფაქტებს ქართული კულტურისა და სხვა.

მისი საბოლოო დასკვნით, მართლდებიან ქართული წყაროები, რომელთა მიხედვითაც, ჩრდილო კავკასიაში თავის იურისდიქციას ახორციელებდა საქართველოს ეკლესიაში შემავალი აფხაზეთის, ქართლისა და ხუნძეთის საკათალიკოსოები, ხოლო ჩრდილო კავკასიის მოსახლეობა თემურ ლენგის შემოსევამდე, და ნაწილობრივ, მის შემდეგაც, წარმოადგენდა საქართველოს ეკლესიის მრევლს, რომელიც აგებდა მრავალ ეკლესიასა და ჯვარ-ხატთა ნიშებს, სადაც აღესრულებოდა ქართულენოვანი წირვა-ლოცვები, საჭიროების დროს კი, ჩრდილო კავკასიელი ქრისტიანები თავიანთ საუკეთესო შვილებს ომებში აგზავნდნენ სამშობლოს – საქართველოს დასაცავად“.

ამ ნაშრომის მტკიცებით თემურლენგის შემოსევამდე ჩრდილო კავკასია დასახლებული იყო ქართველებითა და ქართველთა მონათესავე ხალხებით, იქამდე ქრისტიანები, საქართველოს ეკლესიის იურისდიქციაში, აქ საქართველოს ეკლესიას გააჩნდა საკუთარი ქართულენოვანი „ხუნძეთის საკათალიკოსო“, ანწუხის საეპისკოპოსო, ქურმუხის სამთავარეპისკოპოსო, სასულიერო სასწავლებლები, ტაძრები და სამრევლოები, სადაც ქართულ ენაზე აღესრულებოდა წირვა-ლოცვა.

მე-10 ტომის სახელია: **„ალბანეთი (ალბანეთის საკათალიკოსო და საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია კახეთსა და ჰერეთში)“**.

მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის წიგნი – იკვლევს საერთაშორისო წრეებში ერთ-ერთ სადავო საკითხს ჩვენი საეკლესიო იურისდიქციის შესახებ. ამჟამად აღიარებული, თუმცა არასწორი მტკიცებით – კახეთის სამხრეთი ნაწილი – გურჯაანი, საინგილო, დავით გარეჯა და თვით ბოდბეც კი, თითქოსდა, ისტორიულად, ალბანეთის საკათალიკოსოში შედიოდა და მხოლოდ მე-10 საუკუნის შემდეგ გადავიდა ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში. შესაბამისად, უცხო მხარეს გაუჩნდა პრეტენზია აქაური უძველესი ქართული ეკლესია მონასტრებისა და კულტურული მემკვიდრეობის მიმართ.

ნაშრომში გარკვეულია, რომ სინამდვილეში, ისტორიული ჰერეთი, რომელსაც ზოგჯერ ალბანეთსაც უწოდებენ, თავდაპირველად კახეთს ესაზღვრებოდა მდ. გიშისწყალთან (ზოჯერ კი იქვე გამდინარე მდ. ალიჯანჩაისთან). ჰერეთი დიდი ქვეყანა იყო, გადაშლილი აღნიშნული მდინარეებიდან ვიდრე მდ. აღსუმდე და ძირითადად დასახლებული იყო ქართულენოვანი მოსახლეობით (ჰერებით). მას ასევე შაქის სამეფოსაც უწოდებენ. მისი (ანუ „შაქის ჰერეთის“) საზღვრები გაიზარდა მხოლოდ მე-9 საუკუნეში, როცა მისმა მონოფიზიტმა მმართველმა საჰლ სმბატიანმა არანის (რანის) დაპყრობის შემდეგ არაბთა ხელშეწყობით ასევე შეძლო სამხრეთ კახეთის დაპყრობა გავაზის ხაზამდე. ამის შემდეგ ეწოდა ისტორიული კახეთის ამ ნაწილს სახელი – „ჰერეთი“. სამხრეთ კახეთის გასათავისუფლებლად იბრძოდნენ კახეთის ქორეპისკოპოსები და აფხაზთა მეფეები. მხოლოდ წმ. დედოფალ დინარას დროს (მე-10 ს.) დაუბრუნდა შაქის ჰერეთი მართლმადიდებელ სარწმუნოებას. იმის გამო, რომ ჰერეთი გიშისწყლიდან მდ. აღსუმდე (თეთრწყლამდე) დასახლებული იყო ქართულენოვანი მოსახლეობით, მას უცხოელები ივერიის ნაწილად მოიაზრებდნენ, ამიტომაც მის დედოფალს წმ. დინარას რუსული წყაროები „ივერიის დედოფალს“ უწოდებდნენ.

მარიამ ოკრიბელაშვილი

17.01.2020

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია

ტომი I

პატიოსანნო და დიდებულნო ქართველნო!

ჩვენი ძველი წმიდა მამები ამბობდნენ – „სატრფიალო სასმენელია პირველ წინაპართა ისტორია“.

„ქართლის ცხოვრება“ და „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ქართველი ხალხის თავგადასავალს უძველესი დროიდანვე გადმოგვცემენ, მათ ცნობებს გარკვეულწილად ეთანხმებიან და ავსებენ ახალი მეცნიერული გამოკვლევები.

ძველ მატიანეთა მონაცემების ურთიერთშეჯერებით გადავწყვიტეთ გადმოგვეცა ქართველი ერის სარწმუნოებრივი ისტორია სადიდებლად ყოვლადწმიდა სამებისა, ეროვნული თვითშემეცნებისა და ცნობიერების განსამტკიცებლად.

შესაძლოა, თემის უჩვეულობის და სხვა მიზეზთა გამო გაგვეპარა უზუსტობანი, შეცდომა-ლაფსუსები, მაგრამ იმედი გვაქვს თქვენი გულმოწყალებისა და ვითხოვთ შენდობას.

კურთხევა უფლისა თქვენზედა.

ვ. გოილაძის წინასიტყვაობა მეუფე ანანიას ნაშრომისა – „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“

საქართველოში ბოლოს და ბოლოს დადგა დრო, როცა ქართულ ეკლესიას შედარებით თავისუფალი მოღვაწეობის საშუალება მიეცა. ამავე დროს არნახულად გაიზარდა საზოგადოების ინტერესი ქართული ეკლესიის წარსულისადმი. მაგრამ საზოგადოებრივ ცნობიერებაში ეკლესიის სასარგებლოდ მომხდარ ასეთ გარდატეხას ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფია მაინცდამაინც მომზადებული ვერ შეხვდა, არა გვაქვს ქართული ეკლესიის განმაზოგადებელი ისტორია. მრავალსაუკუნოვანი ქართული ეკლესიის ისტორიით დაინტერესებული მკითხველი ახალ, თანამედროვე მეცნიერების დონეზე შესრულებულ გამოკვლევას ვერ წაიკითხავს.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ასეთი ჩამორჩენილობის მიზეზი, ძირითადად, 1921 წლიდან საქართველოში შექმნილი ვითარებაა. გარდა იმისა, რომ 1921 წლის შემდეგ ქართული ეკლესიის ისტორიის კვლევას საბჭოთა ხელისუფლების სათანადო პოლიტიკა მაინცდამაინც არ ახალისებდა (ასეთ პირობებშიც კი ივ. ჯავახიშვილმა, კ. კეკელიძემ, ბ. ლომანიძემ, ზ. ალექსიძემ და სხვებმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ქართული ეკლესიის ისტორიის ცალკეული საკითხების საქმეში), ამ მხრივ არც რევოლუციამდელ ქართულ ისტორიოგრაფიაში იყო კარგად საქმე. და აი, რატომ: ქართული ეკლესიის ისტორიის შესახებ პირველი მონოგრაფია ცნობილმა ისტორიკოსმა პ. იოსელიანმა 1845 წელს გამოაქვეყნა, ხოლო 1877 წელს გამოცემულ გ. საბინინის გამოკვლევაში ქართული ეკლესიის შესახებ თხრობა მხოლოდ VI ს-ის ბოლო-

მდეა მოყვანილი. 1886 წელს თბილისში გამოვიდა მოსე ჯანაშვილის „საქართველოს საეკლესიო ისტორია“.

ქართული ეკლესიის ისტორიის შესწავლა განსაკუთრებით აქტუალური გახდა რუსეთის 1904–1905 წლების რევოლუციის შემდეგ, როცა ქართველმა საზოგადოებამ რუსეთის საიმპერატორო კარისა და წმიდა სინოდის წინაშე კატეგორიულად დასვა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი. ამ დროს რამოდენიმე საგაზეთო და საჟურნალო წერილის (ამ მხრივ განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ს. გორგაძის წერილები) გარდა შეიქმნა თ. ჟორდანიას, კ. ცინცაძის, ნ. დურნოვის, მ. კელენჯერიძის, ნ. მარის მონოგრაფიები, რომლებშიც ძირითადად ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის კანონიერება იყო დასაბუთებული.

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის მოთხოვნა იმ ხანად მარცხით დამთავრდა. ისევ დაიწყო განმაზოგადებელი ნაშრომების შექმნა. XIX ს-ში ქართული ეკლესიის საკითხები განიხილა თავის მონოგრაფიაში ეპისკოპოსმა (შემდგომ კათალიკოს-პატრიარქმა) კირიონმა. 1910 წელს რომში ფრანგულ ენაზე გამოიცა მ. თამარაშვილის განმაზოგადებელი მონოგრაფია, 1918 წელს ქუთაისში – ევ. ნიკოლაძის გამოკვლევა „საქართველოს ეკლესიის ისტორია“.

ამის შემდეგ, ქართული ეკლესიის ისტორიის კვლევა, ალბათ ახალ საფეხურზე ავიდოდა, მაგრამ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა და კვლევაც შეფერხდა.

ასე რომ, ქართული ეკლესიის ისტორიის შესახებ მხოლოდ რევოლუციამდე შექმნილი მონოგრაფიები გვაქვს, თანაც ისინი დღეისათვის ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენს, რის გამოც ქართული ეკლესიის ისტორიით დაინტერესებული ფართო მკითხველი საზოგადოებისთვის ხელმისაწვდომი არაა. დასახელებული ნაშრომებიდან მხოლოდ პ. იოსელიანის, მ. ჯანაშვილის, მ. თამარაშვილისა და ევ. ნიკოლაძის მონოგრაფიებში არის ქართული ეკლესიის ისტორიის განმაზოგადებელი თხრობა. აქ თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ პ. იოსელიანის მონოგრაფია გარდა იმისა, რომ რუსულ ენაზეა და ძალზე მოძველებულია, ხოლო მ. თამარაშვილისა – ფრანგულ ენაზე, გამოდის, რომ საქართველოს ეკლესიის შესახებ ქართულად მხოლოდ ორი წიგნი გვაქვს. და ისინიც სიძველისა და სქემატურობის გამო სრულიად არ შეესაბამებიან მეცნიერების თანამედროვე დონის მოთხოვნებს.

ყოველივე ზემოთქმულიდან, ვფიქრობ, კარგად ჩანს, რაოდენ სავალალო მდგომარეობაშია დღეისთვის ქართული ეკლესიის ისტორიის შესწავლის საქმე. ამიტომ მისასალმებელია, რომ ამ დიდი ლაქის შევსება, უკანასკნელ ხანებში საისტორიო წყაროებში ახლად გამოვლენილი მასალებისა და თანამედროვე ქართული ისტორიოგრაფიის მიღწევების გათვალისწინებით, ისევ სასულიერო პირმა – მიტროპოლიტმა ანანია ჯაფარიძემ ითავა.

მიტროპოლიტ ანანიას უზარმაზარი გამოკვლევა მრავალწლიანი თავდაუზოგავი კვლევის ნაყოფია. იგი დიდი სიყვარულით და რუდუნებით არის შესრულებული. შეიძლება, გადაუჭარბებლად ითქვას, რომ ქართული ეკლე-

სიის ისტორიის შესახებ ასეთი ყოვლისმომცველი გამოკვლევა რევოლუციამ-დელ საქართველოშიც კი არ შექმნილა.

ქართული ეკლესიის ისტორია, რა თქმა უნდა, ქართული სახელმწი-ფოებრიობის ისტორიის ნაწილია და **ამ გრანდიოზულ ნაშრომშიც** ქართული ეკლესიის ისტორია საქართველოს ისტორიასთან მჭიდრო კავშირში და მის ფონზეა გადმოცემული. აღნიშნული გარემოება, ვფიქრობ, ნაშრომის ერთ-ერთ დიდ ღირსებად უნდა ჩაითვალოს.

ფარნავაზის ხანიდან (ძვ.წ. III ს.) მოკიდებული XVIII ს-ის ჩათვლით, არ დარჩენილა როგორც საქართველოს ისტორიის, ისე ქართული ეკლესიის ისტორიის მეტად თუ ნაკლებად აქტუალური პრობლემა, რომლის შესახებაც ა. ჯაფარიძეს თავისი თვალსაზრისი არ ჰქონოდეს გამოთქმული. ყოველივე ეს ავტორის ფართო განათლებაზე მიუთითებს.

მისასალმებელია, რომ სასულიერო საქმეებით დაკავებული პირი წლე-ბის მანძილზე თვალს ადევნებდა ქართულ (და არა მარტო ქართულ) ისტო-რიოგრაფიაში შექმნილ ყველა იმ წერილს და მონოგრაფიას, რომელიც მას გამოკვლევაში განხილული ცალკეული საკითხების გაშუქებისას გამოად-გებოდა. აღნიშნულის გამოა, რომ მის მონოგრაფიაში ახალი სამეცნიერო ლიტერატურა სათანადო სისრულითაა ასახული. ავტორი ახერხებს არა მარ-ტო სრულყოფილად გადმოსცეს ქართული ეკლესიის იტორია, არამედ ქარ-თული ეკლესიისთვის დღეს მეტად აქტუალური პრობლემა ახლებურად დას-ვას. ბევრი საკამათო საკითხი მონოგრაფიაში ახალი მასალითაა გამყარებული და სათანადო დასკვნებიცაა მიღებული.

ნაშრომის ერთ-ერთ სიახლედ უნდა ჩაითვალოს მოციქულთა დროინ-დელი საქართველოს ვრცელი და დეტალური ისტორიის გადმოცემა, რასაც აქამდე სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა.

I–II სს-ში საქართველოს ტერიტორიაზე მოციქულთა მიმოსვლისა და ქადაგების შესახებ ძველ წყაროებში არსებული მასალა, მას შემდეგ, რაც 1900 წელს ივ. ჯავახიშვილმა ანდრია პირველწოდებულის ქართლში შემოსვლა უარყო (იმ ხანად ასეთი შეხედულება მხოლოდ პატრმა ავრელიო პარმიერიმ არ გაიზიარა), სპეციალურად აღარავის უკვლევია.

ახ.წ.აღ-ის I–II სს-ის საქართველოს ისტორიისთვის ეს მეტად მნიშვნე-ლოვანი საკითხი უყურადღებოდ იყო მიტოვებული.

რა თქმა უნდა, ყოველივე იმაზე, რაც საქართველოს ისტორიისა და ქართული ეკლესიის ფესვების კვლევას ნათელს მოჰფენს, უარის თქმა არ შეიძლება. უმცირესი მასალაც კი, სათანადო გაანალიზების შემდეგ, ქართული კულტურის სამსახურში უნდა იქნეს ჩაყენებული.

სწორედ ამ მხრივ მიუდგა ავტორი საქართველოში მოციქულთა შემოს-ვლის საკითხს.

როგორც მონოგრაფიიდან ჩანს, საქართველოში მოციქულთა მოსვლის შესახებ (გარდა იმისა, რომ დაბეჯითებით მიუთითებს ძველი ქართული წერილობითი საისტორიო ტრადიცია), მოგვითხრობენ ძველი ბერძენი და ლათინი ავტორები. ამიტომ, მისასალმებლია, რომ სარეცენზიო მონოგრაფიაში

ეს საკითხი ფართოდ და ამომწურავადაა წარმოდგენილი, დეტალურადაა გაანალიზებული საქართველოში მოციქულთა შემოსვლის გზები და მათი ქადაგების გეოგრაფიული არეალი.

დამაჯერებლადაა ნაჩვენები, რომ ძველ ავტორთა მიერ დასახელებული სკვითეთი, სადაც ანდრია პირველწოდებულმა ქრისტიანული რწმენა იქადაგა, ამავე ავტორთა (მაგ. დიონისე პერიეგიტი) ცნობებიდან გამომდინარე, საქართველოს ტერიტორიად უნდა ჩაითვალოს.

როგორც მოტანილი მასალიდან დასტურდება, ანდრია პირველწოდებულის გარდა საქართველოში რამდენიმე მოციქულს უქადაგია, რომელთაგან სიმონ კანანელი ანაკოფიაში გარდაიცვალა და იქ არსებული მისი საფლავი ავტორის მიერ სამართლიანადაა მიჩნეული საქართველოში მოციქულთა ყოფნის ერთ-ერთ დამადასტურებელ ფაქტად.

ავტორის დასკვნით, ანდრია პირველწოდებულმა ახ.წ.აღ-ის I ს-ში არა მარტო გააქრისტიანა ქართველთა ერთი ნაწილი, არამედ აწყურში პირველი საეპისკოპოსო ეკლესიაც დააარსა.

დამაჯერებელია ძველ ქართულ საისტორიო წყაროების მონაცემებზე დაყრდნობით გამოთქმული მოსაზრება, ანდრია პირველწოდებულის ქართლში პირველად ახ.წ.აღ-ის 30–35 წელს, მეფე ადერკის ზეობის დროს შემოსვლის შესახებ.

ნაშრომში ასევე სათანადოდაა დასაბუთებული საქართველოში სხვა მოციქულთა (მატათა და სხვა) ყოფნა და მათ მიერ ახალი რწმენის ქადაგება.

რა თქმა უნდა, როგორც ავტორიც მიუთითებს, ახ.წ.აღ-ის I–II სს-ის ქართლის სამეფოს სიძლიერესა და მის საერთაშორისო ავტორიტეტს თუ გავითვალისწინებთ, მაშინ მოციქულები საქართველოს მართლაც ვერ აუვლიდნენ გვერდს.

საქართველოში მოციქულთა მოღვაწეობის შესახებ ნაშრომში მოტანილი მასალით ავტორი მიზნად ისახავს უფრო დიდი პრობლემის გადაწყვეტას.

კერძოდ, მოციქულთა მიერ (ახ.წ.) I–II სს-ების საქართველოში ქრისტიანობის დანერგვა **ეპისკოპოს ანანიას** საფუძველს აძლევს, **მოციქულთა დროინდელი საქართველოს ეკლესია ავტოკეფალურად მიიჩნიოს.**

ნაშრომში დამაჯერებლადაა დასაბუთებული იმ დროისათვის ისეთი გზით წარმოქმნილი ყველა ავტოკეფალური ეკლესიის თანასწორუფლებიანობა. სათანადო მასალით შემაგრებულ ასეთ მოსაზრებას ავტორი ცნობილი ბიზანტიელი კანონისტის, თ. ბალსამონის (XII ს.) ცნობით ადასტურებს.

ნაშრომში საინტერესოდაა გადმოცემული ქართული სახელმწიფოს, ქართველი ერისა და ქართული ენის ჩამოყალიბების პროცესი.

ნაჩვენებია, რომ ქართველებით განსახლებული ტერიტორიის საზღვრები იმ უძველეს დროში ქართული ეკლესიის სამწყსოს ემთხვეოდა.

ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსთა ნაშრომებზე დაყრდნობით ავტორი იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ფარნავაზის დროიდან მოკიდებული ქართლი და ეგრისი ერთიანი ქართული ქვეყანა – „ყოველი საქართველო“ იყო, რის გამოც მას განმანათლებელიც ერთი ჰყავდა.

ასეთი მოსაზრების ერთ-ერთ დამადასტურებელ საბუთად მოტანილია ქართლის ცხოვრების ის ცნობა, რომლის თანახმად ქართლის განმანათლებელმა წმიდა ნინომ „ნათელი სცა ყოველთა ივერთა“. როგორც ცნობილია, ასეთი შეხედულება ადრე ნ. მარმა გამოთქვა და მარის მოსაზრება სათანადოდ მითითებულია კიდეც მონოგრაფიაში.

ნაშრომში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი იმის მტკიცებას, რომ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ტერიტორია ასევე იბერიად (ქართლად) იწოდებოდა. ეს საკითხი ჯერ კიდევ აკად. ს. ყაუხჩიშვილმა გაარკვია, მაგრამ მისგან განსხვავებით მიტროპოლიტი ანანია ზოგჯერ იბერიის ტერიტორიად მთელ დასავლეთ საქართველოს გულისხმობს და ასკვნის რომ, რადგან ამ ერთიან ქართულ ტერიტორიაზე ერთიანი ქართველი ხალხი ცხოვრობდა, ერთიანი შეგნებით, ერთიანი კულტურით, მთელ ამ ტერიტორიაზე IV ს-დან წირვა-ლოცვა ქართულ ენაზე იყო.

IV–V სს-ების საქართველოს ისტორიის ამსახველ ქართულ საისტორიო წყაროებში („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრება“), რადგან ქართული ეკლესიის მეთაურად თითო პირია დასახლებული, ქართული ეკლესიის ისტორიის ისეთი ცნობილი მკვლევარი, როგორც აკად. კ. კეკელიძე იყო, იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ავტოკეფალიის მოპოვებამდე (კ. კეკელიძე ავტოკეფალიის მოპოვებას 468–472 წწ. განსაზღვრავდა) ქართლის სამეფო ერთ საეპისკოპოსოს წარმოადგენდა. კ. კეკელიძის მოსაზრებას იზიარებენ ბ. ლომანიძე და ა. ბოგვერაძე. მართალია, კ. კეკელიძის მოსაზრება თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაბატონებული არაა, მაგრამ მაინც მისასალმებელია, რომ ქართული ეკლესიისთვის ასეთ პრესტიჟულ საკითხს მიტროპოლიტმა ანანიამაც მიაქცია ყურადღება. მისი დასკვნით, ქრისტიანობის შემოსვლიდან და გამარჯვებიდან მოყოლებული, საქართველოში რამდენი საერისთაოც იყო, იმდენი საეპისკოპოსო უნდა ყოფილიყო. ასეთი მტკიცების ერთ-ერთ დამადასტურებელ საბუთად მონოგრაფიაში სამართლიანადაა მიჩნეული „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ში ქართლის ეკლესიის მეთაურის მთავარეპისკოპოსის ტიტულით მოხსენიება და ვახტანგ გორგასლისდროინდელ ქართლში ეპისკოპოსთა არსებობა.

მიუხედავად იმისა, რომ ძველ ქართულ წყაროებში მეცნიერთა არაერთმა თაობამ იმუშავა, ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრების“ ავტორის ჯუანშერის გამოთქმით, რომ ქართველებმა „კეთილად ვერ იპყრეს წესი იოანეს მცნებისა“, არავინ დაინტერესებულა. მიტროპოლიტმა ანანიამ მიაქცია ყურადღება და აზრი გამოთქვა, რომ ჯუანშერის სიტყვაში, ამ შემთხვევაში იოანე ნათლისმცემელი ან იოანე მოციქული კი არ იგულისხმება, არამედ ქართლის ეკლესიის პირველი მეთაური იოანე. იქვე დაასაბუთა, რადგან იოანე ეპისკოპოსის მიერ საქართველოში შემოტანილი ნიკეის რწმენისათვის ქართლის ეკლესიას შემდგომში აღარ უღალატია, მაშინ, როცა თვით რომის იმპერიაში მრავალი მწვალებლობა წარმოიშვა, ჯუანშერის გამოთქმაში იოანე ეპისკოპოსის მიერ ქართლში დანერგილი რწმენისადმი ერთგულება იგულისხმება და ქართული წყარო ზუსტად ასახავს იმ საეკლესიო პოლიტიკას, რომელიც 451 წლის

ქალკედონის კრების შემდეგ ბიზანტიის იმპერიაში არსებობდა. ვფიქრობ, ჯუანშერის გამოთქმის ასეთი ინტერპრეტაცია V ს-ის ვითარების გათვალისწინებით სწორი ჩანს და სიახლეა როგორც ქართული ეკლესიის ისტორიისათვის, ისე თვით ჯუანშერის ცნობათა გაგების საქმეში.

ქართული ეკლესიის ისტორიის გადმოცემისას მკვლევარი, რა თქმა უნდა, გვერდს ვერ აუვლის ვახტანგ გორგასალსა და მიქაელ ეპისკოპოსს შორის მომხდარ კონფლიქტს. ამ საკითხს მიტროპოლიტმა ანანიამაც მიაქცია ყურადღება. და იქვე საინტერესო მოსაზრება გამოთქვა – თუ რატომ დაწყევლა მიქაელმა ვახტანგის სპა. ავტორის თანახმად, ვახტანგი სამეფო ლაშქარზე დაყრდნობით ებრძოდა სიმდიდრით აღზევებულ მიქაელს და ამ უკასასკნელმა ამიტომ დაუწყევლა სპა. კონფლიქტის მიზეზთა კვლევისას ამ დეტალისთვის ყურადღება არავის მიუქცევია. ვფიქრობ, მიღებული დასკვნა საყურადღებოა.

როგორც ითქვა, სათანადო წყაროების მონაცემებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაში (ი. ტროიცკი) გამოთქმულ მოსაზრებზე დაყრდნობით, მოციქულთა დროს საქართველოში შექმნილი ქრისტიანული თემები (აქედან გამომდინარე, ეკლესია) მონოგრაფიაში ავტოკეფალურად არის მიჩნეული. ავტორი თვლის, რომ ქართლის ტახტზე ვახტანგის ასვლისას (V ს-ის 40-იანი წ.) საქართველოს ეკლესია ავტოკეფალური იყო, თუმცა იმპერიის ეკლესიასთან ურთიერთობა ჰქონდა. აღნიშნულიდან გამომდინარე, არ იზიარებს ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებულ მოსაზრებას ავტკეფალიის მოპოვებამდე ანტიოქიის საპატრიარქოსადმი ქართული ეკლესიის მორჩილების შესახებ. იმ ხანად ანტიოქიის საპატრიარქო, რადგან ბიზანტიის ეკლესიას წარმოადგენდა, ქართლში კი ირანი ბატონობდა, ავტორი თვლის, რომ ირანის ხელისუფლება არ დაუშვებდა ქართული ეკლესია იერარქიულ დამოკიდებულებაში ყოფილიყო მისი მოწინააღმდეგე იმპერიის ეკლესიისადმი.

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის საკითხი ამ კუთხით არ დასმულა, ამიტომ გამოთქმული მოსაზრება საყურადღებოა. როგორც მიტროპოლიტი ანანია მიუთითებს, მართალია, 381 წელს მეორე მსოფლიო საეკლესიო კრების შემდეგ ძლიერმა ეკლესიებმა დაიწყეს სუსტი ეკლესიების დამორჩილება (კონსტანტინეპოლის ეკლესიამ ამ დროს გააუქმა პონტოს და ასიის ავტოკეფალიები) და ანტიოქიის ეკლესიის მიერ ქართულ ეკლესიაზე პრეტენზიის განცხადება მას აღნიშნული მოვლენის გამოხატულებად მიაჩნია. მაგრამ ანტიოქიის საპატრიარქოსადმი ქართული ეკლესიის იერარქიული დამოკიდებულების შესახებ, რადგან ძველი ქართული წყაროებიც მიუთითებენ, უნდა დასაბუთდეს ქართულ წყაროთა ცნობების არარეალურობა, ან მათი უცხოენოვანი წყაროებიდან წარმომავლობა.

საინტერესოა ნაშრომის ის ნაწილი, რომელშიც მოცემულია ირანის მეშვეობით ქართულ ეკლესიაზე სომხური ეკლესიის ზემდგომობის დამყარების ცდა. როგორც ითქვა, ქართული ეკლესია V ს-ში უკვე ავტოკეფალური იყო, მაგრამ VI ს-დან ირანის ზეწოლით შეიქმნა ქართულ-სომხურ ეკლესიათა ერთობა. ქალკედონიტური მრწამსის ქართლის სამეფოში მონოფიზიტობა მომძლავრდა. სწორედ ირანის ძალის საშუალებით სომხეთის ეკლესიამ შეძლო

ძველი ალბანეთის ეკლესიის დამორჩილება და ღვთისმსახურების ენად სომხურის დამკვიდრება. სომხურმა ეკლესიამ გარკვეულ წარმატებას საქართველოშიც მიაღწია. მაგრამ მიტროპოლიტ ანანიას მოსაზრების თანახმად, VI ს-ის შუა ხანებში ქართლში შემოსულმა სირიელმა მამებმა გარკვეულწილად გაამყარეს ქალკედონიტების პოზიციები.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში დღემდეა კამათი, თუ რა რწმენისა უნდა ყოფილიყვნენ სირიელი მამები. მიტროპოლიტ ანანიას დასაბუთებული მსჯელობიდან გამომდინარე, ისინი მართლაც შეიძლება, ქალკედონიტები ყოფილიყვნენ.

ავტორი ფიქრობს, რომ VII ს-დან ქართულმა ეკლესიამ საბოლოოდ გაწყვიტა კავშირი სომხურ ეკლესიასთან და თავისი ასეთი სტატუსი 681 წელს I საეკლესიო კრების გადაწყვეტილებებით დადასტურდა.

განსაკუთრებით საინტერესოა ნაშრომის ის ნაწილი, რომელიც საქართველოს სამეფოს განაპირა მხარეების – ჰერეთის, ქვემო ქართლისა და ტაო-კლარჯეთის მოსახლეობის რელიგიურ რწმენასა და მათი „გაქართველების“ საკითხს ეხება. მონოგრაფიაში ნაჩვენებია მონოფიზიტური სომხეთის გავლენაში მოქცეული ამ მხარეების ქალკედონიტობაზე მოქცევა – „გაქართველება“. თუმცა, ისინი ეთნიკურად მანამდეც ქართველები იყვნენ, სომხური ენა ამ ძველი ქართული ტერიტორიების მოსახლეობისათვის მშობლიური კი არა, საეკლესიო იყო. როგორც ავტორი მიუთითებს, სწორედ აღნიშნულით იყო განპირობებული, რომ ქართველი ეროვნებისადმი კუთვნილების გამო, ჩვენს ეკლესიაში ეროვნულ-კულტურული ეკლესიის დამკვიდრებისათვის მებრძოლ კირიონს მონოფიზიტებიც ედგნენ მხარში.

თავის დროზე ნ. მარის მიერ გამოთქმული ანტიმეცნიერული მოსაზრება, თითქოს VIII–IX საუკუნეებამდე ტაო-კლარჯეთის მოსახლეობა არაქართული იყო და ამ მხარეების ქართული კულტურის ძეგლები სომხური ძეგლების ნანგრევებზე აშენდა, კ. კეკელიძემ და ი. აბულაძემ გაიზიარეს. მართალია, ნ. მარის თეორიის კრიტიკა ჯერ კიდევ პ. ინგოროყვამ მოგვცა, მაგრამ წინამდებარე ნაშრომში, რადგან საქართველოს განაპირა მხარეების მოსახლეობის მრწამსზეც არის საუბარი, მიტროპოლიტი ანანია ამ საკითხსაც შეეხო. აჩვენა ნ. მარის მოსაზრების უსაფუძვლობა, – რა მავნე შედეგები გამოიღო ნ. მარის თეორიამ, როგორ გამოიყენეს იგი. ნ. ტოკარსკიმ, ა. იაკობსონმა, ვ. მიხაკოვმა და სხვებმა ტაო-კლარჯეთის ძველი ქართული არქიტექტურის ძეგლების არაქართულად გამოსაცხადებლად.

ჯერ კიდევ ნაშრომის დასაწყისში არის გამოთქმული სურვილი, აღდგეს ქართული ეკლესიის ძველი სახელწოდება და მას „საქართველოს სამოციქულო ეკლესია„ ეწოდოს. ნაშრომის მეორე ტომში მოსაზრების დასადასტურებლად დიდძალი და საინტერესო მასალაა მოტანილი. ნაჩვენებია, თუ რატომაა სომხური და ალბანური ეკლესიების მსგავსად ქართული ეკლესიაც სამოციქულო, საქართველოს ეკლესიის მამამთავრები მოციქულთა ტახტზე რომ სხედან. აქვე ნაჩვენებია, რომ „წმიდა კათოლიკე სამოციქულო ეკლესია სვეტიცხოველი“, ან მცხეთის სამოციქულო ეკლესია ეწოდებოდა.

ვფიქრობ, ნაშრომში საკმაო დამაჯერებლობითაა დასაბუთებული, რომ მირონი საქართველოში ქალკედონის მეოთხე საეკლესიო კრების (451 წ.) დადგენილების საფუძველზე იკურთხებოდა. ბერძნულენოვანი საბუთები ქართული რეალობის საწინააღმდეგოდ რომ მეტყველებენ, ავტორი ამას სამართლიანად ხსნის უცხოელთა ბატონობისაგან გაღარიბებული ანტიოქიისა და კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოების ფინანსური მდგომარეობის გაუარესებით. მათ ძველ საბუთებში შესწორებანი შეჰქონდათ, რათა სხვა ეკლესიები ეიძულებინათ მათთვის შესაწირი მიეცათ.

საინტერესო მასალაა მოტანილი მირონის კურთხევის წესის შესახებ. ნაჩვენებია, რომ იგი VI ს-ში უნდა შეედგინათ, ხოლო VI მსოფლიო საეკლესიო კრებას (681 წ.) დაედასტურებინა. უარყოფილია ბ. ლომინაძის მოსაზრება, თითქოს მირონის კურთხევა საქართველოში IX ს-ში დაწესდა.

მისაღები ჩანს, გიორგი მერჩულეს თხზულების ტექსტის იმ ადგილის, რომელშიც საქართველოში მირონის კურთხევის დაწესებაზეა საუბარი, ქარაგმა „ა-ს“ გახსნა აფხაზეთად (და არა აღმოსავლეთად, როგორც ეს დღესაა მიღებული). ქარაგმის ასეთი გახსნის შემდეგ ნათელი ხდება აფხაზეთის ეკლესიაში რატომ დაიწყეს იერუსალიმიდან მოტანილი მირონის მაგიერ მცხეთაში ნაკურთხი მირონის გამოყენება. იერუსალიმიდან მირონის მოტანა, როგორც მონოგრაფიაშია აღნიშნული, იმ ხანად მართლაც კონსტანტინეპოლში მიმდინარე ბრძოლებით იყო განპირობებული.

ნაშრომში სწორადაა მითითებული, რომ აფხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსება დამოუკიდებელი აფხაზეთის სამეფოს წარმოქმნის შედეგი იყო. იქვე სათანადო მასალის მოტანით, ნაჩვენებია აფხაზეთის საკათალიკოსო, ერთიან ქართულ ეკლესიაში რომ შედიოდა. XI საუკუნის საქართველოს ისტორიის გადმოცემისას მონოგრაფიაში კარგადაა ნაჩვენები ბიზანტიასა და საქართველოს შორის პოლიტიკური ვითარების გართულება როგორ მოქმედებდა ამ ქვეყნების საეკლესიო ურთიერთობაზე. როგორ და რა პირობებში მიიღო საქართველოს ეკლესიის მეთაურმა კათალიკოს-პატრიარქის წოდება. აქვე საინტერესოდაა გაანალიზებული XI საუკუნის საქართველოში შექმნილი ის ვითარება, რომელმაც განაპირობა ადრე სომხეთთან ეკლესიური სიახლოვის დროს შექმნილი საეკლესიო ლიტერატურის ხელახალი რედაქტირება, ამჯერად უკვე ბერძნულთან დასაახლოებლად. გიორგი და ექვთიმე მთაწმიდელების, ეფრემ მცირეს როლი ამ საქმეში. როგორც მიტროპოლიტი ანანია მიუთითებს, დასახელებულმა მოღვაწეებმა, როგორც ზოგი მკვლევარი ფიქრობს, ხელახლა კი არ თარგმნეს სასულიერო ლიტერატურა ბერძნულიდან, არამედ უკვე თარგმნილს უდარებდნენ ბერძნულს, რათა მათში სომხურ ეკლესიასთან სიახლოვის კვალი აღმოეფხვრათ. ამით ქართველმა მოღვაწეებმა ბერძნებს მოუსპეს საბაბი საქართველოს ეკლესია მწვალებლურ ეკლესიად გამოეცხადებინათ და უდიდესი როლი შეასრულეს ქართული ეკლესიის ძველთაგანვე არსებული ავტოკეფალიისა და საქართველოს საპატრიარქოს აღორძინების საქმეში.

საქართველოს საპატრიარქოს საზღვრების განხილვისას ნაჩვენებია, რომ ჩრდილო-აღმოსავლეთით ქართული ეკლესიის საზღვარი ხერსონისთან

მდებარე კაფამდე აღწევდა. აქვე მითითებულია ქართული ეკლესიის სამხრეთი და აღმოსავლეთი საზღვრები.

საინტერესოა ნაშრომის ის ნაწილი, რომელიც მსოფლიო დიპტიხში საქართველოს ეკლესიის საკითხს შეეხება. სათანადო მასალაა მოტანილი იმის საჩვენებლად, რომ საეკლესიო განხეთქილებამდე (1054 წ.) საქართველოს ეკლესიას იერუსალიმის ეკლესიის შემდეგ VI ადგილი ეჭირა. ავტორი აქვე ასაბუთებს, რომ დიპტიხში ეს ადგილი 1054 წლის წინა დროინდელი საბუთებიდან მომდინარე ჩანს. მსოფლიო დიპტიხში ქართულ ეკლესიას მართლაც VI ადგილი რომ ეკავა, ნაშრომში ამის დამადასტურებელ საბუთად მოტანილია 1438 წლის ფერარა-ფლორენციის საეკლესიო კრებაზე საქართველოს ეკლესიის წარმომადგელის VI ადგილზე ჯდომა. ამ მხრივ, მოტანილი მასალა, ვფიქრობ, იმდენად საინტერესო და დამაჯერებელია, რომ ნაშრომის ეს ნაწილი უცხო ენაზე უნდა გამოქვეყნდეს.

სათანადო დოკუმენტური მასალაა მოტანილი ქართული ეკლესიის შინაგანი დიპტიხის – ეპისკოპოსთა სხდომის საჩვენებლად.

ნაშრომის ბოლოს გაანალიზებულია XVIII საუკუნის საქართველოში შექმნილი რელიგიური ვითარება, როცა არაერთი ქართველი იძულებული შეიქმნა „სომხურ სარწმუნოებაზე“ (გრიგორიანელობა) გადასულიყო. ნაჩვენებია ანტონ კათალიკოსის დიდი როლი ქართველობის დაცვისათვის ბრძოლაში. უხვი მასალაა მოტანილი იმის საჩვენებლად, რომ გრიგორიანობაზე გადასული ქართველები თავის ეროვნებად ქართველობას ასახელებდნენ.

საბოლოოდ უნდა დავძინო: მიტროპოლიტ ანანიას ნაშრომში იმდენი საინტერესო საკითხია დასმული და გაანალიზებული, რომ ყველა მათგანის რეცენზიაში შეფასება შეუძლებელია (რა თქმა უნდა, ამას უპირველეს ყოვლისა ნაშრომის დიდი მოცულობა და მასში წამოჭრილი საკითხების სიმრავლე ართულებს). ჩვენს წინაშეა მეტად საინტერესო, ტიტანური შრომის შედეგად შექმნილი „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“, რომელშიც ქართული ეკლესიის თვრამეტსაუკუნოვანი ისტორიის ზოგიერთი საკითხი შეიძლება საკამათოდაც მოგვეჩვენოს, მაგრამ ეს რომელიმე კონკრეტული საკითხის შესახებ ან ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებული სხვადასხვა შეხედულებით არის გამოწვეული, ან საკითხის გარშემო არსებული საისტორიო წყაროთა სიმცირით. საერთოდ განხილული ნაშრომის შეფასებისას მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის გარემოება, რომ მიტროპოლიტ ანანიას წიგნით ქართული ეკლესიის მონოგრაფიული შესწავლის საქმეში მხოლოდ პირველი ნაბიჯი იდგმება.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულის გამო, უმნიშვნელო ტირაჟით გამოცემული საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორიის (ახალციხე, რაბათი, 1983–88 წწ.) ხელმეორედ გამოქვეყნება სასურველ და გადაუდებელ საქმედ მიმაჩნია, რაც მყარ საფუძველს შეუქმნის ქართული ეკლესიის ისტორიის შემდგომ კვლევას.

ვახტანგ გოილაძე
1996 წელი

სამშობლოს დიდ მამასა და მოძღვარს უწმიდესსა და უნეტარესს
სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ ილია მეორეს
მოკრძალებით ვუძღვნი ამ ნაშრომს

თავი I

ქართველთა წინაპრების ბიბლიური ისტორია ადამიდან იესომდე

სამყაროს შექმნა

ჭეშმარიტებისა და სიცოცხლის გზაზე თანახმად „ქართლის ცხოვრებისა“, ქართველთა პირველწინაპრებს წინ წარუძღვა სიტყვა ღმრთისა, თვით ღმერთი მაცხოვარი ჩვენი იესო ქრისტე:

ორი ათასი წლის წინ, ამაღლების შემდგომ, ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელს ეჩვენა უფალი და ქართველი ერის მომავალი ცხოვრების შესახებ ამცნო:

„ჰოი დედაო ჩემო, არა უგულებელ ვყო ერი იგი საზეპურო უფროის ყოველთა ნათესავთა, მეოხებითა შენითა მათთვის“ (ქ.ც. I, გვ. 38), რაც თანამედროვე ქართულით ასე გამოითქმის – „ჰოი, დედაო ჩემო, მე არ უგულებელვყოფ ხალხთა შორის დიდებულ ქართველს ერს, მათთვის შენი მეოხებით“. ყოვლადწმიდა დედამ მის წილხვედრ საქართველოში, მისი ძისა და ჩვენი მაცხოვრის იესო ქრისტეს დავალებით, გამოაგზავნა მოციქული ანდრია პირველწოდებული, რომელმაც დააფუძნა საქართველოს სამოციქულო ეკლესია.

და, აი, ორი ათასი წელია ჩვენი მამა-პაპანი ერთგულად მსახურებენ ღმერთს – „რომელმან ქმნა ცანი გულისხმისყოფით, რამეთუ უკუნისამდეა წყალობა მისი“ (ფს. 135,5), „რომელმან ქმნა ცანი და ქვეყანა, ზღვა და ყოველი რაი არს მას შინა“ (ფს. 145,5), „რომელმან შექმნა სამყარო ძალითა მის მიერითა, ზეგარდმო არსნი სულითა ყვნა ზეცით მონაბერითა“ (რუსთვ.), „რომელმან გარდასულ თაობებში ნება უბოძა ყველა ხალხს, ევლოთ თავიანთი გზით“ (საქმე, 14,16).

იგი ისაა, რომელიც არ უგულებელყოფს მის გზაზე მყოფ ჩვენს ერს, რამეთუ მის მიერ შეიქმნა ყოველი ხალხი და ერი – „ყოველივე მის მიერ შეიქმნა და თვინიერ მისა არცა ერთი რა იქმნა, რაოდენი რა იქმნა“ (იოან. 1.3).

ჩვენი მამების ყოვლად კეთილმა, ყოვლად წმიდა, ყოვლისმცოდნე, ყოვლისშემძლებელმა, სახიერმა, სულგრძელმა და მრავალმოწყალე ღმერთმა

ექვს დღეში შექმნა ხილული ქვეყანა უხილავის შემდგომ „რამეთუ მან თქვა და იქმნეს, ამცნო და დაებადნეს“ (ფს. 32,9).

„თავდაპირველად ღმერთმა შექმნა ცა და მიწა. მიწა იყო უსახო და უდაბური. ბნელი იდო უფსკრულზე და სული ღვთისა იძვროდა წყლებს ზემოთ. თქვა ღმერთმა: იყოს ნათელი! და იქმნა ნათელი (დაბ. 1. 1-3).

მეორე დღეს ღმერთმა შექმნა სამყარო ცისა, მესამე დღეს მისი ბრძანებით ცისქვეშეთში ერთგან შეგროვდა წყალი, გამოჩნდა ხმელეთი, აღმოაცენა მიწამ მცენარეული, მეოთხე დღეს – მან შექმნა მნათობები, მეხუთე დღეს – წყლის სულდგმულები, ცის ფრინველები.

მეექვსე დღეს თავ თავის გვარისდა მიხედვით ცხოველთა შექმნის შემდგომ – „თქვა ღმერთმა: გავაჩინოთ კაცი ჩვენს ხატად, ჩვენს მსგავსებად. ეპატრონოს ზღვაში თევზს, ცაში ფრინველს, პირუტყვს, მთელს დედამიწას და ყველა ქვემძრომს, რაც კი დედამიწაზე დახოხავს. შექმნა ღმერთმა კაცი, თავის ხატად შექმნა იგი, მამაკაცად და დედაკაცად შექმნა ისინი.

აკურთხა ღმერთმა ისინი და უთხრა: ინაყოფიერეთ და იმრავლეთ, აავსეთ დედამიწა, დაეუფლეთ მას, ეპატრონეთ ზღვაში თევზს, ცაში ფრინველს, ყოველ ცხოველს, რაც კი დედამიწაზე დახოხავს“ (დაბ. 1.26-28).

მეშვიდე დღეს, სამყაროს შექმნის შემდეგ განისვენა მან, რომლის საქმენი „დიდად შვენიერ არიან, და სიმართლე მისი ჰგიეს უკუნითი უკუნისამდე“ (ფს. 110, 3).

შემოქმედმა დასაბამიდან კაცად და ქალად შექმნა ადამიანები (მათე, 19,4).

„აიყვანა ადამი უფალმა ღმერთმა და დაასახლა ედემის ბაღში მის დასამუშავებლად და დასაცავად. გააფრთხილა უფალმა ღმერთმა ადამი და უთხრა: ყველა ხის ნაყოფი გეჭმევა ამ ბაღში, მხოლოდ კეთილის და ბოროტის შეცნობის ხის ნაყოფი არ შეჭამო, რადგან, როგორც კი შეჭამ, მოკვდებიო“ (დაბ. II, 15-17), მაგრამ გველის მიერ შეცდენილმა ევამ აკრძალული ნაყოფი ჭამა და ქმარსაც აჭამა.

აეხილათ თვალი ორივეს (დაბ. 3,7).

„თქვა უფალმა ღმერთმა, აჰა, გახდა ადამი, როგორც ერთი ჩვენთაგანი, შემცნობელი კეთილისა და ბოროტისა. არ გაიწოდოს ახლა ხელი და არ მოწყვიტოს სიცოცხლის ხის ნაყოფიც, არ შეჭამოს და მარადიულად არ იცოცხლოს. გაუშვა იგი უფალმა ღმერთმა ედემის ბაღიდან, რომ დაემუშავებინა მიწა, საიდანაც იყო აღებული. განდევნა ადამი. ედემს კი აღმოსავლეთით ქერუბიმები და ცეცხლოვანი, მბრუნავი მახვილი დაუყენა, რათა სიცოცხლის ხესთან მისასვლელი დაეცვათ“ (დაბ. 3. 22-24).

მადლიერების ნაცვლად პირველმა ადამიანმა უფალი ღმერთისაგან მიცემული პირველი მცნება დაარღვია თავისი ურჩობით და პირველი ცოდვა ჩაიდინა.

„ერთი კაცის ურჩობით მრავალი გახდა ცოდვილი“ (რომ. 5, 19).

„ერთის შეცოდებისაგან ყველა კაცის თავზე მოიწია სასჯელი“ (რომ. 5, 18).

„ერთის შეცოდებით მრავალნი მოკვდებიან“ (5, 15).

თაობიდან თაობას გადაეცემა ადამის ცოდვა და ცოდვის გამო – სიკვდილი (რომ. 5, 12).

განიდევნა ადამი ედემის ბაღიდან, დაწყევლილი მიწა უნდა დაემუშავებინა, რომლისგანაც ტანჯვით მიიღებდა საზრდოს. ძეძვსა და ეკალს აღმოუცენებდა მიწა, პიროფლიანი ჭამდა პურს, სანამ მიწადვე გადაიქცეოდა, საიდანაც იყო აღებული, რადგან მტვერი იყო და მტვრად გადაიქცეოდა (დაბ. 3, 17-19).

ედემიდან განდევნის შემდეგ „შეიცნო ადამმა ევა, თავისი დედაკაცი, დაორსულდა ევა და შვა კაენი და თქვა: კაცი შემეძინა უფლისაგან. მერე შვა მისი ძმა აბელი. აბელი მეცხვარე იყო, კაენი მიწის მუშაკი. გამოხდა ხანი და მიართვა კაენმა უფალს ძღვენი – მიწის ნაყოფი“ (დაბ. 4,1-3). აბელმაც შესწირა უფალს მსხვერპლი – გამოარჩია თავისი ფარის რჩეული პირუტყვიდან პირველშობილნი, მისთვის ყველაზე ძვირფასნი. „მოჰხედა უფალმა აბელს და მის ძღვენს, ხოლო კაენსა და მის ძღვენს არ მოჰხედა“ (დაბ. 4. 4-5), რამეთუ „რწმენით შესწირა აბელმა ღმერთს კაენისაზე უკეთესი მსხვერპლი, რომლითაც მიიღო მოწმობა, რომ მართალია იგი, როგორც ღმერთმა დაამოწმა მის ძღვენთა შესახებ“ (ებრ. 11,4). ძმის სიკეთით გამწარებულმა კაენმა თავი ჩაღუნა. ცოდვა გაბატონდა მასზე – გაიყვანა აბელი ველად და მოკლა.

„უთხრა ღმერთმა – ეს რა ჩაიდინე? შენი ძმის სისხლი მიწიდან შემომღაღადებს. დაიწყევლა კაენი, დევნილი და მიუსაფარი შეიქმნა ქვეყნად. ამუშავებდა მიწას. უფლის პირისაგან გადახვეწილი კაენი გამრავლდა და მისგან ბოროტი შთამომავლობა წარმოსდგა – დაივიწყეს შემოქმედი ღმერთი და კეთილი საქმენი, ეწოდათ მათ „კაცთა შვილები“.

მწუხარე ადამსა და ევას ღმერთმა მომადლა სხვა ნაშიერი ნაცვლად აბელისა – შეთი. „შეთსა შეეძინა ვაჟი და უწოდა სახელად ენოში, მაშინ დაიწყო უფლის სახელის ხსენება“ (დაბ. 4.26). ეწოდა მის შთამომავლებს „ღვთის შვილები“. მათგან წარმოსდგა ნოე – შვილი ლამექისა.

იწყეს გამრავლება ადამიანებმა დედამიწაზე. შეერივნენ „კაცთა შვილებს“ „ღვთის შვილები“ და შეიძინეს მათგან ყოველივე უკეთური ჩვეულება.

„დაინახა უფალმა ღმერთმა, რომ იმატა ადამიანთა უკეთურებამ ამ ქვეყნად, რომ უკეთური იყო მუდამჟამს მათი ყოველი გულისთქმა. ინანა უფალმა, რომ შექმნა ადამიანი ამქვეყნად და შეწუხდა. თქვა უფალმა – მიწის პირისაგან აღვგვი ადამიანს, რომელიც შევქმენი, ადამიანიდან დაწყებული პირუტყვამდე, ქვეწარმავლამდე, ცის ფრინველამდე, რადგან ვნანობ, რომ გავაჩინე. მხოლოდ ნოეს ეპოვა მადლი უფლის თვალში. ეს არის ამბავი ნოესი: მართალი, სრული კაცი იყო ნოე თავის თაობაში, ღმერთთან დადიოდა ნოე. შვა ნოემ სამი ვაჟი: სემი, ქამი და იაფეთი“ (დაბ. 6. 5-10).

უფალმა ღმერთმა ინება მიწის პირისაგან ადამიანისა და ყოველი ხორციელის აღგვა წყლის წარღვნით. ნოეს კი უბრძანა კიდობნის გაკეთება. ასწავლა მისი მომზადება. შეიყვანა ნოემ კიდობანში ყოველგვარი ცხოველი, ყოველგვარი ხორციელი, რასაც კი სიცოცხლის სული ედგა, ყველა წყვილწყვილად, წმიდა პირუტყვისაგან შვიდ-შვიდი წაიყვანა, უწმინდურისაგან ორ-

ორი. შევიდნენ კიდობანში ნოე და მისი შვილები, ცოლები, რათა განრი-დებოდნენ წარღვნას, მეშვიდე დღეს მოვიდა წარღვნა ქვეყნად (დაბ. 7. 7-10).

ას ორმოცდამეათე დღის ბოლოს დადგა წყალი და შეწყდა წვიმა. არარატის მთებს მიადგა კიდობანი. თანდათან იკლებდა წყალი და გამოჩნდა მთის მწვერვალები. ჯერ კიდევ იდგა წყალი მიწის პირზე და ვერ იპოვეს ბრჭყალის მოსაჭიდი ნოეს მიერ კიდობნიდან გაშვებულმა ფრინველებმა. მეშვიდე დღეს ხელახლა გაუშვა მტრედი კიდობნიდან, „დაბრუნდა მტრედი საღამოჟამს და აჰა, ზეთისხილის ნედლი რტო ეჭირა ნისკარტით. მიხვდა ნოე, რომ დამწდარიყო წყალი დედამიწაზე“ (დაბ. 8. 11).

გადმოვიდა ნოე თავისი ცოლ-შვილით და კიდობანს შეფარებული ყო-ველი არსება. აუგო ნოემ სამსხვერპლო უფალს და მიიყვანა ყოვლადდასაწველ შესაწირად თითო-თითო ყოველი წმიდა პირუტყვიდან და ფრინველიდან.

იყნოსა უფალმა კეთილსურნელება და თქვა თავის გულში: აღარ დავწყველი მიწას ადამიანის გამო, აღარ გავანადგურებ ცოცხალ არსებას.

„აკურთხა ღმერთმა ნოე და მისი შვილები და უთხრა: ინაყოფიერეთ, იმრავლეთ და აავსეთ ქვეყანა: (დაბ. 9, 1). თქვენი შიში ჰქონდეს ყოველ სულ-დგმულს, რაც კი იძვრის დედამიწაზე, თქვენს ხელთ არიან ისინი, საჭმელად გაძლევთ. მის სულთან – მის სისხლთან ერთად ნუ შეჭამთ, მე კი თქვენს სისხლს თქვენი სიცოცხლის წილ მოვიკითხავ. „ვინც ადამიანის სისხლს დაღ-ვრის, ადამიანის მიერვე დაიღვრება მისი სისხლი, რადგან ღვთის ხატად შეიქმნა ადამი, ინაყოფიერეთ და იმრავლეთ, მოეფინეთ ქვეყანას და გამრავ-ლდით მასზე“ (დაბ. 9. 6-7).

ბაბილონის გოდოლის დაცემა, ენათა და ტომთა წარმოქმნა

ნოეს შვილები გამრავლდნენ, „მათგან მთელი დედამიწა იქნა დასალე-ბული“, კაცობრიობა ამ დროისათვის ერთიანი იყო, ერთი ენის მქონე, ეთნი-კურად ერთგვარი. ჯერ კიდევ არ იყვნენ ერები – „ერთპირი იყო მთელი დედა-მიწა და ერთ ენაზე მეტყველი. როცა დაიძრნენ აღმოსავლეთიდან, ჰპოვეს ველი შინყარის ქვეყანაში და იქ დამკვიდრდნენ. უთხრეს ერთმანეთს: მოდი, მოვ-ზილოთ თიხა და გამოვწვათ, ქვის მაგივრად აგური ჰქონდათ, კირის მაგივრად ფისი. თქვეს: აბა, ავაშენოთ ქალაქი და გოდოლი და ცას მივუწვდინოთ მისი თხემი. აღვმართოთ ნიშან-სვეტი, რომ არ გავიფანტოთ დედამიწის ზურგზე, ჩამოვიდა უფალი, რომ ენახა ქალაქი და გოდოლი, რომელსაც ადამიანები აშე-ნებდნენ, თქვა უფალმა: აჰა, ერთი ხალხია ეს და ერთი ენა აქვს ყველას. რაკი ეს საქმე წამოუწყიათ, ამიერიდან დაუბრკოლებლივ გააკეთებენ ყველაფერს, რასაც კი განიზრახავენ. აბა, ჩავალ და ენას ავურევ მათ, რომ ვერაფერი გააგებინონ ერთმანეთს. გაფანტა ისინი უფალმა იქიდან მთელს დედამიწის ზურგზე და მათაც შეწყვიტეს ქალაქისა და გოდოლის შენება. ამიტომაც ეწოდა სახელად ბაბილონი, რადგან სწორედ აქ აღრია უფალმა მთელი დედამიწის ენა და აქედან გაფანტა ისინი უფალმა დედამიწის ზურგზე“ (დაბ. 11. 1-9).

ნოეს ძე – „ქამი იყო ქანაანის მამამთავარი“, – წერია დაბადებაში. სემმა – ებრაულ და სხვა სემიტურ ტომებს დაუდო საფუძველი. იაფეტმა კი – ევროპასა და აზიაში გავრცელებულ მრავალ ხალხს. თვითონ სიტყვა „იაფეტი“ ნიშნავს „გავრცელებას“. სხვადასხვა ხალხის მამამთავართა შორის ბიბლიის ძველი, განსაკუთრებით კი ქრისტიანი კომენტატორები ქართველთა მამამთავარსაც ასახელებენ – ზოგიერთი ცნობით, ის ყოფილა იაფეტის ძე თუბალი. საერთოდ იაფეტის შთამომავლები, ნოეს დალოცვის შესაბამისად, რაოდენობითაც და ღირსებითაც უპირატესნი იყვნენ სხვა მამამთავართა შთამომავლებზე. ნოემ იაფეტი ასე დალოცა – განუფართოს ღმერთმა იაფეტს, სემის კარვებში დაემკვიდროს, დაემორჩილოს მას ქანაანი (დაბ. 9. 27).

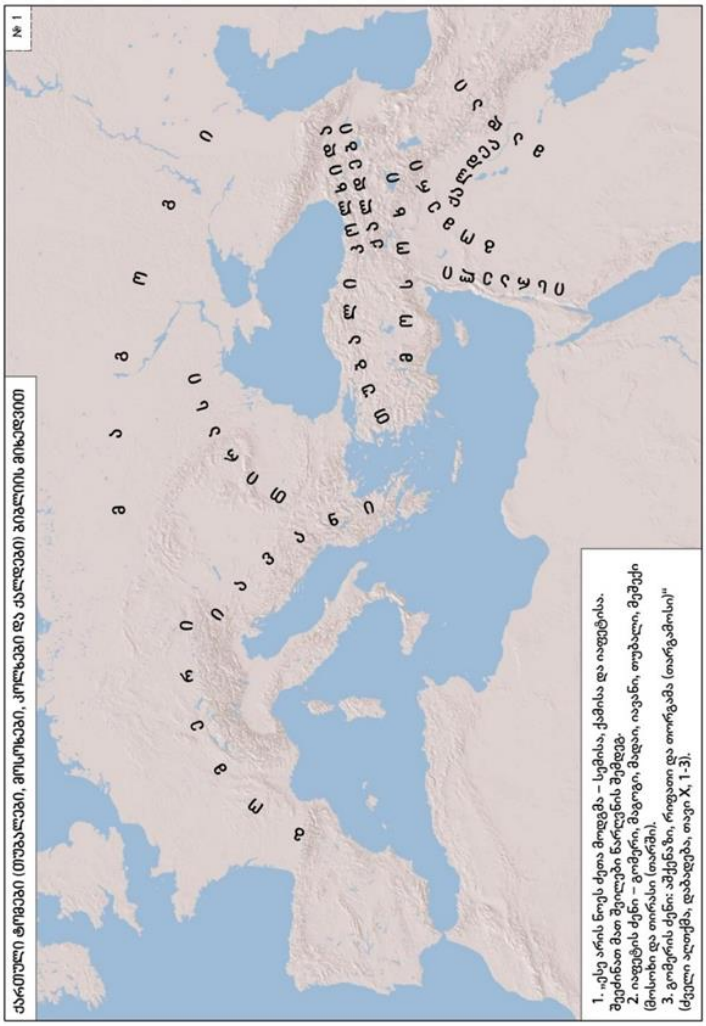

იაფეტის შთამომავლობა ასეთია:

– „იაფეტის ძენი: გომერი, მაგოგი, მადაი, იავანი, თუბალი, მეშექი და თირასი.

გომერის ძენი: აშქენაზი, რიფათი და თოგარმა.

იავანის ძენი: ელიშა, თარშიში, ქითიმი და დოდანიმი. ამათგან განიფანტნენ ზღვისპირა ხალხები თავ-თავის ქვეყნებში, თითოეული თავისი ენის მიხედვით, თავისი ტომის მიხედვით, თავ-თავის ხალხში“ (დაბ. 10. 2-5).

ბიბლიის კომენტატორი ასე განმარტავს ამ სახელებს:

„გომერი“ – ...ამ ხალხის სახელს სხვაგანაც ვხვდებით ბიბლიაში – წინასწარმეტყველ ეზეკიელთან, რომელიც მათ აღწერს, როგორც მეზობელს თუბალისა და მოსოხისა (38, 6) და სხვა ხალხების რიგში, რომელნიც სახლობდნენ ჩრდილო სირიაში და მცირე აზიაში.

„მაგოგი“ ... ეზეკიელთან ეს ტომები გამოდიან, როგორც გამოცდილი და დახელოვნებული მოისარნი (38, 16. 39, 3). ისინი ცხოვრობენ ზემოთ დასახელებულებთან მეზობლად, ოდნავ მათ ჩრდილოეთით. ზოგიერთნი მათში ხედავენ სკვითებს, რომელნიც ცხოვრობენ აზოვის ზღვის პირას. მაგოგში ასევე სკვით-თურანელებს ხედავენ. სკვითების ბედისწერა ასრულდა ეზეკიელის წინასწარმეტყველების თანახმად, მათი განადგურების შესახებ სამონ-გოგის დაბლობზე, როცა ისინი დაბრუნდნენ პალესტინაში და დაავადდნენ, როგორც აღწერს ჰეროდოტე (1, 105-106).

„მადაი“... ამ სახელით იწოდებოდნენ არიელები, მცხოვრებნი დასავლეთ აზიაში – მიდიელები. მათი დიდი ნაწილი თანდათანობით გადასახლდა აღმოსავლეთში და მიიღო ინდუსების სახელი. მიდიელების სპარსელებთან და, საერთოდ, არიელებთან ნათესაობის თაობაზე წერდა წინასწარმეტყველი დანიელი (V, 28).

„იავანი“– მიუთითებს ბერძნებზე, უპირველესად იონიელებზე.

„თუბალ მესეხი“... – როგორც დაბადებაში, ასევე წმიდა წერილის მრავალ ადგილას ეს ორი ხალხი, როგორც წესი, ერთიანდებიან და ერთად გამოისახებიან მაგოგის მოხარკეებად (ეზეკ. 38, 2. 39, 1). ერთხელ სხვათაშორის იავანთან ერთიანდებიან (ე. 37, 13). და კიდევ ორ ადგილას მათი საცხოვრისი განისაზღვრება პალესტინის ჩრდილოეთით. ასირიელი მეფეების ანალებში არცთუ იშვიათად მოიხსენიება Muski და Tabal, ვითარცა ორი მეზობელი ხალხი, მცხოვრები კილიკიაში. ხოლო ჰეროდოტე ამბობს ტიბარეკებსა და იბერიანელთა (იბერთა) და მოსოხთა შესახებ, კოლხიდის მეზობლად მცხოვრებთა შესახებ. მეცნიერები თვლიან, რომ თავდაპირველად ორივე ხალხი ცხოვრობდა ტიგროსისა და ევფრატის სათავეებში, მიდიასა და სკვითიას შორის, ე.ი. კოლხეთსა და იბერიაში (თუბალ – სავარაუდოა იბერები ანუ ქართველები).

„გომერის ძენი“: აშქეზანი... „– იმაზე დაყრდნობით, რომ თანამედროვე ებრაელები გერმანიას „ასკენაზს“ უწოდებენ, იუდეველ განმმარტებელთა უმრავლესობა აქ ხედავს მითითებას გერმანელებზე... ადვილად შესაძლებელია ასევე ის, რომ ეს ეროვნება თავის თავდაპირველ საცხოვრისად (იგულისხმება

მცირე აზია) გასვლის შემდეგ, დროთა ვითარებაში დამკვიდრდა დასავლეთ ევროპაში და აქ დაუდო საფუძველი მომავალი გერმანიის ცხოვრებას.

„თოგარმა“ ... ეს სახელი კიდევ ორჯერ გვხვდება ეზეკიელთან, როგორც ცხენებისა და ვირების მომწოდებელი ტირელი ვაჭრებისათვის (ეზეკ. 27, 14. 38, 6). ტრადიციის თანახმად, რომელიც შემონახულია მოსე ხორენაცისთან, სომხეთის მცხოვრებთა მამამთავრად ითვლებოდა თოგარმას შვილი“ (იხ. «Толковая Библия», ტ. I, 1904. ს. 70).

მსოფლიო ენათა ოჯახები

რამდენად შეეფარდება მეცნიერულ თვალსაზრისს ბიბლიაში გადმოცემული თხრობა ენათა და ხალხთა წარმოქმნის შესახებ? ამასთან დკავშირებით კომენტატორი წერს, რომ გენეალოგიური ცხრილები აღმოსავლეთის ძველი ხალხებისათვის წარმოადგენდნენ ყველაზე მნიშვნელოვან და ფართოდ გავრცელებულ მოვლენას, უმთავრეს და თითქმის ერთადერთ ისტორიას წარსულისას, ის საიმედოდ იყო დაცული და თაობიდან თაობას გადაეცემოდა.

ბიბლიის გენეალოგიური ცხრილები, უეჭველად უძველესი, წარსულის ძეგლებია, წამოსული აბრამის ეპოქიდან, ჩანს, თვით ნოეს ოჯახიდან. ახალ აღმოჩენათა წყალობით, თანამედროვე მეცნიერები უფრო და უფრო რწმუნდებიან ხალხთა ბიბლიური ცხრილების სინამდვილესა და სიმართლეში, მაგალითად, მას „ძველ მსოფლიოში ხალხთა განსახლების განსაკუთრებით ძველი, განსაკუთრებით ძვირფასი და სრული ისტორიის“ დოკუმენტს უწოდებს ცნობილი ფრანგი ორიენტალისტი ლენორმანი და ამბობს, რომ „მის სინამდვილეს გასაოცრად ადასტურებს შედარებითი ენათმცოდნეობა და ფიზიოლოგიური გამოკვლევა სხვადასხვა ერისა“. ცხრილი ამტკიცებს კაცობრიობის ერთა ერთობის ჭეშმარიტებას, უჩვენებს, რომ მთელი კაცობრიობა წარმოიშვა მხოლოდ ამ სამი (სემი, ქამი, იაფეტი) შტოსაგან, რომელნიც თავის მხრივ გამოვიდნენ ერთი საერთო ძირიდან (იხ. „ტოლკოვაია ბიბლია“, პეტერბურგი, 1904, გვ. 68).

დაბადება მეათე თავში ჩამოთვლის სემიტურ, ქამიტურ და იაფეტურ ხალხებს, მათ ეთნარქებს და ბოლოს ამბობს: „ეს არის ნოეს ძეთა შთამომავლობა თავ-თავისი მოდგმის მიხედვით, თავ-თავის ხალხში. მათგან განშტოვდნენ ხალხები ქვეყანაზე წარღვნის შემდეგ“ (დაბ. 10, 32).

თანამედროვე ენათმეცნიერები სემიტურ ენათა ოჯახებს აკუთვნებენ ასურულ-ბაბილონურს, ანუ აქადურს, ძველ ებრაულს (ანუ ბიბლიის ენას), ფინიკურს, არამეულს, სირიულს, არაბულს, ეთიოპურს.

ქამიტურ ენათა ოჯახს აკუთვნებენ ბერბერულსა და კუშიტურ ენებს, ძველ ეგვიპტურს, კოპტურს (შ. ძიძიგური, საენათმეცნიერო საუბრები, 1982, გვ. 98).

მსოფლიოს ყველაზე ფართოდ განფენილი ენათა ოჯახია ინდოევროპული, როგორც ნაბრძანებია – „განუფართოს ღმერთმა იაფეთს“, მასში შედის ენათა ინდური, ირანული, სლავური, ბალტიკური, გერმანული, რომანული, კელტური, ბერძნული შტოები, ცალკეული ენები.

ინდოევროპულ ენათა ოჯახში შედის 86-ზე მეტი ენა, განფენილნი ატლანტის ოკეანიდან ინდოეთისა და წყნარ ოკეანემდე. ამ ოჯახის ენათა ცალკეულ შტოებშიც ათეულობით ენა შედის, მაგალითად, რომანულ (იტალიკურ) შტოში შედის 13 ენა, გერმანული შტოს სხვადასხვა ჯგუფში – 11 ენა, ინდურ შტოში – 12 ენა, ასევე ირანულსა და სხვა შტოებში, მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული ენები ამჟამად ძლიერ დაშორებულნი არიან ერთმანეთს, მეცნიერები გამოკვლევების შედეგად მივიდნენ დასკვნამდე, რომ აღნიშნული ენები წარმოშობილნი არიან ერთი ინდოევროპული ფუძე ენის დიფერენციაციის, დაშლა-დანაწევრების შედეგად. ისინი აღნიშნულ მონათესავე ენათა შეჯერებით და შედარებით რწმუნდებიან რომ, მიუხედავად დროთა ვითარებით გამოწვეული ცვლილებისა, მათ შეინარჩუნეს საერთო სტრუქტურული ნიშნები. მეცნიერთა დასკვნით, ფუძე ინდოევროპულ ენას თავდაპირველად გამოეყვნენ წინარეიტალიკების, წინარებალტიელების, წინარეგერმანელების, ინდოირანელების, ხეთებისა და სხვათა ენები, რომელნიც შემდგომ თავის მხრივ დაიშალნენ ცალკეულ ენებად. ხალხთა უზარმაზარი ინდოევროპული ჯგუფი თავდაპირველად წარმოადგენდა მთლიან, ჯერ კიდევ დაუშლელ გაერთიანებას, რომელიც საერთო ენაზე მეტყველებდა. საერთო ფუძე ინდოევროპული ენა მეცნიერთა თვალსაზრისით დაუნაწევრებელი სახით არსებობდა „ჩვენს ერამდე IV ათასწლეულში“, უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი ღვთისმეტყველის თანახმად, მსოფლიო წარღვნა მოხდა 3246 წელს ქრისტეშობამდე, ქრონოლოგია ფაქტობრივად თანმხვედრია.

„მსგავსადვე ყველა სემიტურ ენასა და ყველა ქამიტურ ენას ამჟამად ერთმანეთისაგან დაშორებულსა და განტოტვილს, წარსულში გააჩნდათ საერთო ფუძეენა, რომლისგანაც დიფერენცირების შედეგად წარმოდგნენ ისინი“. ასეთია აზრი ლინგვისტებისა. ამას მოწმობს ენათა და ხალხთა წარმოშობის შესახებ წმიდა წერილიც.

„დაბადება“ სხვა თავდაპირველ ხალხთა შორის ქართველთა წინაპრებს – თობელს, მოსოქსა და ასევე თორგამს, – პირველ რიგში ჩამოთვლის. თობელი და მოსოქი (მოსოხი) იყვნენ იაფეტის ძენი, ხოლო თორგამი იაფეტის ძის ძე იყო. შემთხვევით არ უწოდებდა ლენორმანი ბიბლიის გენეალოგიურ სიას მსოფლიოში ხალხთა განსახლების სრულ ისტორიას. არც ისაა შემთხვევითი, რომ კაენის – პირველი ადამიანის ძის ძეებსაც – იაბელი, იუბელი, თუბალკაენი ეწოდებოდათ. ყველა ამათ ქართველურ ტომთა წინაპრებად გულისხმობდნენ გამოჩენილი ისტორიკოსები. ბიბლიის გენეალოგიური ცხრილის საფუძველზე მკვლევარებს უფლება ეძლევათ განაცხადონ, რომ მსოფლიოს თავდაპირველ ხალხთა შორის ქართველთა წინაპრებს ეჭირათ მნიშვნელოვანი რაოდენობრივი წილი. თავის მხრივ, ამ მოსაზრებას განამტკიცებს ლინგვისტ მეცნიერთა თეორიები, რომლის თანახმადაც, ინდოევროპულ ფუძეენაზე გავ-

ლენა მოუხდენია პროტოქართველურ ენას. მართლაც, ათასწლეულთა წინ, კაცობრიობის გარიჟრაჟზე, ჯერ კიდევ დაუყოფელ პროტოინდოევროპულ ენაზე გავლენას ვერ მოახდენდა პროქართველური, ამ ენის მატარებელ ეთნოსს მნიშვნელოვანი ადგილი რომ არ სჭეროდა მესოპოტამიასა და მცირე აზიაში – კაცობრიობის თავდაპირველ სამშობლოში. პროტოქართველურ ენას, როგორც აღინიშნა, ურთიერთობა ჰქონია პროტოსემიტურთანაც, ეს კიდევ ერთხელ ამტკიცებს ლენორმანისა და სხვა მეცნიერთა აზრს ბიბლიის გენეალოგიური ცხრილის ისტორიულობის შესახებ, აგრეთვე იმ აზრსაც, რომ თავდაპირველ პროტოქართველებს მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირათ ზემოაღნიშნულ რეგიონში.

წინარეინდოევროპულ, წინარესემიტურ და წინარექართველურ ენათა სისტემების ქრონოლოგიური და არეალური ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ წერენ: „ინდოევროპულ წინარე ენის არეალური კონტაქტები სემიტურ და ქართველურ ენებთან გამოვლენილი ლექსიკურ ნასესხობათა მასალებით კარგად ჯდებიან სემიტურ და ქართველურ წინარე ენათა სისტემების ქრონოლოგიურ და არეალურ განაწილებათა ჩარჩოებში. საერთო სემიტური ენის არსებობა უნდა მივაკუთვნოთ პერიოდს არა უგვიანეს IV ათასწლეულისა... რაც ქრონოლოგიურად ემთხვევა საერთო ინდოევროპული ენის დათარიღებას. წინარესემიტურის არეალი უნდა ყოფილიყო ახლო აღმოსავლეთის განსაზღვრული ოლქი, სადაც შეიძლებოდა ჰქონოდათ კონტაქტები სემიტურ ენებს, როგორც ინდოევროპულ წინარე ენათა სისტემებთან, ასევე სამხრეთ კავკასიურ (ქართველურ) წინარე ენის სისტემასთან“ (თ. გამყრელიძე, ვ. ივანოვ. „ინდოევროპეისკიი იაზიკ ი ინდოევროპეიცი“ ტ. II. 1984. ს. 380).

პროტოქართველური ენის მატარებელი ეთნოსის განსახლება

ბაბილონის გოდოლის დაცემის შემდეგ ენათა აღრევის შედეგად წარმოქმნილი თავდაპირველი ხალხები „გაფანტა უფალმა ღმერთმა დედამიწის ზურგზე“. თავდაპირველ ხალხთა შორის, როგორც ითქვა, დაბადება ასახელებს ქართველთა წინაპრებად მიჩნეულ თობელსა და მოსოხს. ისინი სხვა ხალხებთან ერთად, ცხადია, უნდა წასულიყვნენ ყველა ხალხის საერთო სამშობლოდან – მესოპოტამიიდან – ქვეყნიერების სხვადასხვა კიდეში, გაფანტულიყვნენ დედამიწაზე. შეძლეს თუ არა პროტოქართველებმა გაფანტვის შემდეგ თავიანთი ეთნიკური სახის შენარჩუნება, რომელ ქვეყანაში ჩანს მათი კვალი? ეს საკითხი ყოველთვის აინტერესებდათ ეკლესიის მამებს, ასევე ისტორიკოსებს, ლინგვისტებს, ბიბლიის კომენტატორებს. ძველ სამყაროში, ჯერ კიდევ ქრისტეშობამდე, ესპანელ და კავკასიელ იბერებს ერთი წარმოშობის ხალხად თვლიდნენ. ღირსი მამა იოანე მთაწმიდელი ესპანეთს ქართველებით დასახლებულად მიიჩნევდა.

XIII–XIV საუკუნეთა ისტორიკოსს ნიკიფორე ქსანტოპულოსს, რომელსაც აქვს 18 წიგნისაგან შემდგარი „საეკლესიო ისტორია“, მიაჩნდა, რომ საქართველოს იბერები „ისპანიის იბერთაგან არიან გადმოსახლებულნი“ (გეორგიკა, VII, 1966), კიდევ უფრო ადრე ქართველთა წარმოშობის შესახებ წერდნენ ეკლესიის მამები. იბერთა, ანუ ქართველთა საცხოვრისის შესახებ მოგვითხრობენ ეკლესიის ისტორიკოსები ევსევი კესარიელი (260–340), სოკრატი სქოლასტიკოსი, გელასი კესარიელი, რუფინუსი (IV–V სს.) და სხვები.

ამჟამად საბოლოოდ დამტკიცებულია, რომ ქართველები წინა აზიის ძველ მკვიდრ მოსახლეობას ეკუთვნიან, ისინი ნათესაურად იყვნენ დაკავშირებულნი მსოფლიოს უძველეს კულტურულ მოსახლეობასთან, უფრო მეტიც, „ცნობილ მეცნიერებს ფრ. ჰომელს, ედ. მაიერს, კიპერტს, ლემან-ჰაუპტს, ლენორმანს, აკად. ნ. მარს, აკად. ტურაევს და სხვებს არაერთხელ აღუნიშნავთ, რომ ქართველი ტომები მემკვიდრენი არიან შუმერების, ხეთების, მიტანელების, ხალდებისა და სხვა, რომლებიც წინა აზიის უძველესი ხალხები იყვნენ და რომლებმაც შექმნეს საკაცობრიო კულტურის ყველაზე ადრინდელი კერები. ამგვარივე მოსაზრება განავითარა და მრავალმხრივი ფაქტიური მასალების მოშველიებით კიდევ უფრო დაასაბუთა თავის შრომებში აკად. ივ. ჯავახიშვილმა“ (შ. მესხია, სიმონ ჯანაშია, 1950, გვ. 39).

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ენათმეცნიერებაში არსებობს თეორია, რომლის თანახმადაც, ინდოევროპული ფუძე ენის მატარებელი ეთნოსი ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და წინა აზიაში შემოვიდა რომელიღაც მხრიდან. მანამდე ეს მხარეები (ე.ი. წინა აზიის, პირინეის, აპენინის, ბალკანეთის ნახევარკუნძულები) დასახლებულნი იყვნენ არაინდოევროპული ენის მატარებელი ტომებით. აკადემიკოსმა თამაზ გამყრელიძემ, როგორც აღნიშნული იყო, წამოაყენა ახალი თეორია, რომლის თანახმადაც ინდოევროპელები ქრისტეშობამდე IV ათასწლეულში წინა აზიაში ცხოვრობდნენ, წარმოადგენდნენ ჯერ კიდევ არადიფერენცირებულ, მთლიან გაერთიანებას, რომელიც მეტყველებდა საერთო ენაზე. შემდგომ მათგან წარმოსდგნენ (დაყოფის შედეგად) წინარე იტალიკები, წინარე ბალტიელები, წინარე გერმანელები, ინდოირანელები, ხეთები, მომავალი სლავები და სხვები. განსაკუთრებით ისაა აღსანიშნავი, რომ ამ წინარე ინდოევროპულ ენას ურთიერთობა ჰქონია წინარე ქართველურ და წინარე სემიტურ ენებთან, ამიტომაც ქართველური და სემიტური წინარე ენებიდან უსესხებია ბევრი სიტყვა. თუ ამ თეორიას შევადარებთ ნ. მარის თეორიას, დავინახავთ გარკვეულ მსგავსებას. ნ. მარის მიხედვით, ქართველურ-კავკასიურ-მედიტერანული ენები წარმოადგენდნენ იმ სუბსტრატს, რომელზედაც აღმოცენდნენ და გაიშალნენ ინდოევროპელები – „...ინდოევროპელები არსაიდან არ მოსულან, არამედ ისინი... იგივე იაფეტელები არიან და ინდოევროპული ენები იაფეტური ენების შემდგომი საფეხური, მათი ტრანსფორმაციაა ახალ სტადიაზე“. თამაზ გამყრელიძის თანახმადაც, ინდოევროპელები „არსაიდან არ მოსულან“, მათი წინარე სამშობლო წინა აზიაა, სადაც მათ ურთიერთობა ჰქონიათ ქართველურთან, ანუ ნ. მარის მიხედვით „იაფეტურთან“.

ინდოევროპულ წინარეენას, თანახმად თ. გამყრელიძისა, ურთიერთობა ჰქონია არა მარტო წინარექართველურთან, არამედ წინარესემიტურთანაც. ნ. მარის თანახმადაც ქართველურს ურთიერთობა ჰქონია სემიტურთან. და რადგანაც ქართველურს, ანუ იაფეტურს მჭიდრო კავშირი ჰქონდა ინდოევროპულთან, სემიტურთან მისი დაკავშირებით გამომზეურდა ენათა „მსოფლიო კავშირის იდეა“. ნ. მარი „...ქართული და სემიტური ენების“ ნათესაობას ცხადყოფს და ამით კი მსოფლიო კავშირის იდეას ამზეურებს“ (დ. კარბელაშვილი, ნ. მარის საიუბილეო კრებული, 1934. გვ. XVIII).

ნ. მარი არ გამორიცხავდა კავკასიის იაფეტური ენების კავშირურთიერთობას ქამიტურ ენებთანაც, ის ამბობდა – „ჩვენთვის, რომლებიც იაფეტური ენათმეცნიერების თეორიის მთელი სისტემის აგებისას ამოვდივართ იაფეტური ენების სემიტურთან ნათესაობის ფაქტობრივი მონაცემებიდან, გასაგებია, გამორიცხული არ არის კავკასიის ძირეული ენების, ე.ი. კავკასიის იაფეტური ენების, კავშირურთიერთობა ქამიტურ ენებთან...“. აქედან ჩანს, რომ ბასკოლოგიაში ადრე გამოთქმული ჰიპოტეზა ქამიტურ ენებთან ბასკურის ნათესაობისა ნ. მარისათვის მისაღებია (გავიხსენოთ მაგალითად, ჰუგო შუხარდტის დებულება: ბასკური ენათესავება ერთსა და იმავე დროს ქართველურ-კავკასიურს და ქამიტური მოდგმის ენებს)... (შ. ძიძიგური, ბასკურ-კავკასიური პრობლემა, გვ. 65).

ნ. მარის „მსოფლიო კავშირის იდეა“ ქართულის მეშვეობით ალბათ ასეთი სახით გამოისახება (იხ. სქემა):

იაფეტურ ენათა ოჯახი, ნ. მარის თანახმად, მოიცავდა დედამიწის ვრცელ რეგიონს, ხმელთაშუაზღვისპირეთს, კავკასიას, პამირს, აფრიკას (დ. კარბელაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. XXXVIII).

მართლაც, ენათმეცნიერების მნიშვნელოვანი ნაწილი გამოწვლილვითი გამოკვლევების შედეგად არ გამორიცხავს ქართულის, ანდა ფუძე ქართველური ენის კავშირს წინა აზიის უძველეს ხალხებთან, შუმერებთან, პროტოხეთებთან, ხურიტებთან, ასევე პელასგურ-ეტრუსკულ-იბერიულ ენობრივ სამყაროსთან. ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ ბაბილონის გოდოლის დაცემის შემდგომ პროტოქართველური ენის მატარებელი ეთნოსის ერთი ნაწილი დარჩა წინა აზიაში, ხოლო სხვები გაიფანტნენ დედამიწის ზურგზე, კერძოდ, დასახლდნენ კავკასიაში, ხმელთაშუაზღვისპირეთის ქვეყნებში, ბალკანეთში, აპენინისა თუ პირინეის ნახევარკუნძულზე. მათ, როგორც ენათმეცნიერთა მონაცემებიდან ჩანს, შეუნარჩუნებიათ თავიანთი ეთნიკური სახე და გარკვეულ დრომდე ენაც.

სიმონ ჯანაშიამ პირველქართული ეთნოსის შესახებ ჩამოაყალიბა თავისი კონცეფცია – „უძველეს დროში, დაახლოებით ექვსი ათასი წლის წინათ, წინა აზიის უზარმაზარ მიწა-წყალზე და სამხრეთ ევროპაშიც (ბალკანეთი, აპენინისა და პირინეის ნახევარკუნძულები) ერთი მოდგმის ხალხები ცხოვრობდნენ. შემდეგ ამ მოდგმის ხალხთა ადგილსამყოფელი თანდათან იზღუდებოდა. ძვ.წ.აღ-ის II ათასწლეულის დამდეგისათვის წინა აზიის მკვიდრი ხალხებიდან ცნობილი იყვნენ ხეთები და სუბარები. ხეთი სუბარები ქართველ ტომთა წინაპრები არიან. ხეთები მცირე აზიაში მოსახლეობდნენ, სუბარებს კი

ეჭირათ ტერიტორია ჩრდილოეთ მესოპოტამიიდან მოყოლებული კავკასიონამდე. ამ ხეთა-მითანის სამეფოების ხანაში კავკასიის მიწა-წყალი ხეთურ-სუბარული მოდგმის მოსახლეობას ეკავა. ...ხეთურ-სუბარული მოსახლეობა მრავალ წვრილ სამთავროდ დაიქსაქსა. ხეთურ-სუბარული ტომებიდან უფრო ძლიერნი ყოფილან მუსკები, მერმინდელი მესხები, IX საუკუნეში კი ყველაზე ენერგიულ ბრძოლებს ასურელებს თუბალები უმართავდნენ. ძვ.წ.აღ-ის IX–VII სს. ხეთურ-სუბარულმა ტომებმა ახალი ძლიერი სახელმწიფო შექმნეს – ურარტუ. აქვე, მეზობლად არსებობდა ხეთურ-სუბარული სამეფო მანა...“ ს. ჯანაშიას კონცეფციამ ძლიერი გავლენა იქონია... სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრება იწყო მის მიერ შემოტანილმა ტერმინებმა: „ხეთურ-იბერიული ხალხების ჯგუფი“ (პირენეის იბერები, ეტრუსკები აპენინის ნახევარკუნძულზე) ბალკანეთის პელაზგები, შუმერები, ხეთები და სუბარები (ხურიტები), ურარტუ, მუშქები და თაბალი, ქართველები და სხვა კავკასიელი ხალხები“ და ა.შ. (გ. მელიქიშვილი, „ქართველები, მათი წარმომავლობის საკითხი“, საქ. ისტ. ნარკვ. I, გვ. 327).

სიმონ ჯანაშიას თეორია ჩვენთვის იმითაა საინტერესო, რომ ერთმანეთის მონათესავე „ხეთურ-იბერიული“ ხალხები წინა აზიიდან, თავიანთ თავდაპირველი სამშობლოდან გავრცელებულან დასავლეთისაკენ – აფრიკის ჩრდილოეთ სანაპიროზე და სამხრეთ ევროპაში – „ევროპაში ამ გვარტომობის ხალხები წინ უსწრებდნენ შემდეგ მოსულ ინდოევროპელებს, რომელთაც დამხვდური მოსახლეობისა და მისი კულტურის ძლიერი გავლენა განიცადეს. ასე იყო პირინეის, ანუ იბერიის ნახევარკუნძულზე, სადაც ძველი იბერიული მოსახლეობის შთამომავალნი, ბასკებად წოდებულნი, დღემდე არიან შემორჩენილნი. ასევე მოხდა აპენინის ნახევარკუნძულზე, სადაც ეტრუსკებმა შექმნეს იტალიის უძველესი ცივილიზაცია, რომელმაც შემდგომ მძლავრი ზემოქმედება იქონია რომის კულტურაზე. დასასრულ, ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე გვიან მოსულ ინდოევროპელ ბერძნებსაც პელაზგების დაწინაურებული მოსახლეობა დახვდათ.

ამ ხალხთა მიერ შექმნილ მაღალი კულტურის კერათაგან ყველაზე უფრო მნიშვნელოვნად წინააზიური კერები უნდა ჩაითვალოს. წინა აზიაში ...ადრე ჩაისახა სახელმწიფოებრიობა. ევფრატისა და ტიგროსის აუზთა ქვემო ნაწილში შუმერებმა (შემებერებმა) ჯერ კიდევ ძვ.წ.აღ-ის IV ათასწლეულში განავითარეს საქალაქო ცხოვრება, საფუძველი ჩაუყარეს სახელმწიფოს და გამოიგონეს მსოფლიოში უძველესი დამწერლობა – ჯერ იეროგლიფური, ხოლო შემდგომ ლურსმული“ (ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. V, 1987, გვ. 20).

დამოუკიდებლად იმისგან, ნამდვილად აქვს თუ არა ქართულ ენას გენეტიკური კავშირი წინა აზიის უძველეს ენებთან, მეცნიერთა მიერ დადასტურებულია, რომ ხურიტების, ხეთებისა და ურარტუელების გარკვეული ნაკადი შერწყმია ქართველ ერს – „ენობრივი მონაცემები ცხადყოფს, რომ ქართველ ტომებში უნდა გათქვეფილიყო და ქართველი ხალხის შემადგენლობაში უნდა შესულიყო ძველაღმოსავლური ცივილიზაციის შემქმნელი, სამხრეთში მცხოვრები ხალხების (ხურიტების, ხეთების, ურარტულების)

გარკვეული ნაკადი. ამისი ნაკვალევი თავს იჩენს ქართველთა ენაში“ (გ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 357). ამდენად ქართველებს უფლება აქვთ თავიანთი თავი მათ მემკვიდრეებად მიიჩნიონ.

ქრისტეშობამდე III ათასწლეულში საქართველოში არსებული თრიალეთის შუა ბრინჯაოს ხანის კულტურის ძლიერი კავშირი შუმერულ სამყაროსთან მკვლევარებს აფიქრებინებს, რომ წინააზიური წარმოშობის ზოგიერთმა ტომმა საქართველოში შემოაღწია (იქვე, გვ. 353). „თრიალეთის კულტურას მეტად მკაფიო პარალელები მოეპოვება არა მარტო ჩრდილო-დასავლეთ ირანის მატერიალურ კულტურაში, არამედ ხეთურ სამყაროშიც“ (იქვე, გვ. 354). საერთოდ თრიალეთის კულტურის გამოჩენას ამიერკავკასიაში უკავშირებენ ხურიტების ტომის ექსპანსიას (იქვე, გვ. 354). არქეოლოგიაც ემხრობა ზემომოტანილ აზრს.

დადასტურებული ფაქტია ქართულ-ინდოევროპული ენობრივი სიახლოვე, თუმცა კი ქართული ენათა დამოუკიდებელ ოჯახს განეკუთვნება, ეს იმითაა საინტერესო, რომ წინა აზიის უძველესი მოსახლეობა ინდოევროპელები აღმოჩნდნენ, ქართველებს მჭიდრო კონტაქტები ჰქონიათ მათთან, იმდენად, რომ უძველეს ქართველურ ენას ძლიერი ტრანსფორმაცია განუცდია ინდოევროპული სუბსტრატის გავლენით. ფიქრობენ, რომ ეს გარემოება შედეგია იმ ხანგრძლივი და მჭიდრო კონტაქტებისა, რომელთაც ადგილი უნდა ჰქონოდა უძველეს ხანებში ქართველურ ტომებსა და უძველეს ინდოევროპულ დიალექტებზე მოლაპარაკე ტომებს შორის (გ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 345).

ყურადღებას იპყრობს გარკვეული მსგავსება ქართველ და ძველ ანატოლიურ ინდოევროპულ (ხეთურ, ლუვიურ, პალაურ) ენებს შორის (იხ. გ. გიორგაძე, ინდოევროპულ-ქართულ (ქართველურ) ენობრივი პარალელების ხასიათის შესახებ, საენათმეცნიერო კრებული 1979, გვ. 62).

საერთო ანატოლიური ინდოევროპული ფუძეენის დაშლის პროცესი დაწყებულა გვაროვნული წყობის დროს III ათასწლეულში ქრისტეშობამდე, ანატოლიაშივე (იქვე, გვ. 67). ნესიტები თანდათან გავრცელებულან ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ანატოლიაში, რომელიც მანამდე დასახლებული იყო ხეთების (პროტოხეთების) ტომებით (ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, სწორედ პროტოხეთებს ჰქონიათ კავშირი ქართველებთან). ნესიტურ-ხატური ურთიერთობის დროს, რომელიც გაგრძელდა ასეულობით წლობით, პროტოხეთური ენა შთანთქა ნესიტურმა, რომელმაც თავის მხრივ განიცადა გარკვეული ცვლილება (ფონეტიკაში, ლექსიკაში, მორფოლოგიაში). შერევის და შეჯვარების შედეგად ინდოევროპელებისა და ხეთების ტომებს შორის ჩამოყალიბდა ხეთური ეთნოსი. დაახლოებით XVII საუკუნეში ქრისტემდე შექმნილმა ხეთურმა სამეფომ მთლიანად შეითვისა პროტოხეთების მდიდარი ტრადიციები (იქვე, გვ. 67).

თავის მხრივ, ხეთურ სახელმწიფოსთან ურთიერთობა უნდა ჰქონოდა პირველ ქართულ სახელმწიფოებს (პოლიტიკურ წარმონაქმნებს) – დიაუხის (დაიანის – ასირიული წყაროებით) და კულხას – ჭოროხისა და დასავლეთ ევფრატის ყარა-სუს რაიონებში, სადაც ძველთაგანვე ცხოვრობდნენ ქართული

ტომები, ისინივე იყვნენ სამხრეთული პერიფერიები პირველქართული სახელმწიფოებისა. არსებობს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ამ ოლქებში, შეიძლება სამხრეთით ან სამხრეთ-დასავლეთით, ძველთაგანვე იმყოფებოდა ძირითადი ტერიტორია საერთო ქართველური ფუძეენის მატარებელი ტომისა, რომლისგან თანდათან გამოიყვნენ სხვადასხვა დიალექტური ერთეულები (სვანური, მეგრული, ჭანური). ივარაუდება ასევე ურთიერთობა არა ხეთებსა და ქართველ ტომებს, არამედ უფრო ადრე საერთო ანატოლიურ ინდოევროპულ ენობრივ ერთეულსა და საერთოქართულს შორის.

სიმონ ჯანაშია პროტოხეთებს, ანუ ხატებს ქართველთა უშუალო წინაპრებად მიიჩნევდა წინა აზიის სხვა ძველ ტომებთან ერთად. ის წერდა – „მთელი წინა აზიის ტერიტორია უძველეს ხანაში დასახლებულია ისეთი ხალხებით, რომელთაც არა აქვთ არავითარი კავშირი არც ინდოევროპელებთან, არაც სემიტებთან, არც თურქულ-მონღოლურ ტომებთან. ყველაზე მნიშვნელოვანნი წინა აზიის ამ უძველეს ხალხთაგან არიან სუმერები, ხატები ანუ ხეტები, მიტანელები, ურარტუს (ვანის) ქალდები და სხვები. სწორედ ამ ხალხებმა შექმნეს კაცობრიობის უძველესი კულტურული კერა... შემდეგ ეს ხალხები თითქოს ქრებიან, ნუთუ უკვალოდ? რა თქმა უნდა არა. სხვა ტომების მოწოლის გამო ისინი იცვლიან ტერიტორიას და ახალ-ახალ კერებს ქმნიდნენ. ყველაზე სამხრეთით მდებარე რაიონებიდან მათ ამოიწიეს მცირე აზიასა და მესოპოტამიაში, აქედან შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროებსა და ვანის ტბის რაიონში, იქიდან კიდევ თანამედროვე ამიერკავკასიაში. სატომო სახელების ისტორია ამ მხრივ დიდ საყურადღებო მასალას შეიცავს“ (ს. ჯანაშია, ტ. III, 1959, გვ. 194).

როგორც ვხედავთ, ს. ჯანაშია ამიერკავკასიის მკვიდრ მოსახლეობას (უპირველესად, ცხადია, ქართველებს) მიიჩნევს ადგილმონაცვლებული შუმერების, ხატების, მიტანელებისა და ურარტუელების შთამომავლებად. ეს ხალხები, მისი აზრით, საერთო წარმოშობისა შეიძლებოდა ყოფილიყვნენ.

საფიქრებელია, რომ კავშირი არსებობს ხატების, ხალდების, ანუ ქალდების, ხალიბების სახელებს შორის. ძველი ბერძენი მწერლები პირდაპირ ამბობენ, რომ ხალდები წინათ ხალიბებად იწოდებოდნენო. შემდეგ საყურადღებოა, რომ ხალდები ცხოვრობდნენ, როგორც შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე, ისე ვანის ტბის გარშემო. ცხადია, ეს ერთი ხალხის ორი შტო უნდა იყოს.

ასევე საყურადღებოა ასურულ წარწერებში მოხსენებული მუსკებისა და კასკების სახელები. მუსკები არიან მერმინდელი მოსხები ან მესხები. კასკები კიდევ კოლხები, როგორც ეს აღნიშნულია უკვე პროფ. ივ. ჯავახიშვილის მიერ. მესხებისა და კოლხების ამბავი ყველასთვის ცნობილია. ფრიად სარწმუნოა იბერების კავშირი ტიბარენებთან და ტაბალ-თობალთან. ასევე საფიქრებელია, რომ ტერმინი „ქართველი“ დაკავშირებულია ქალდთან (იქვე, გვ. 195).

არნოლდ ჩიქობავას დასკვნით, რაც უფრო შორს ვიხედებით ქართველური და სხვა იბერიულ-კავკასიური ენების ისტორიულ წარსულში, მით უფრო ხელშესახები ხდება ამ ენათა წარმოშობითი კავშირი წინა აზიისა და

შუამდინარეთის ძველი ცივილიზაციის ენებთან (ურარტულთან, ჰურიტულთან, ხეთურთან, ულამურთან, შუმერულთან). შ. ძიძიგურის აზრით, „მეცნიერებაში დგას საკითხი წინაელინური (პელასგურ-ანატოლიური) კულტურის შემქმნელ ხალხებთან იბერიულ-კავკასიური ენების კავშირის შესახებ. ჯერ კიდევ ადრე შეამჩნიეს, რომ ბერძნულ ენაში გამოიყოფა ფენა, რომელიც არ აიხსნება ინდოევროპული ენების საფუძველზე. მაშასადამე, ეს დანალექი უნდა განეკუთვნებოდეს ხმელთაშუა ზღვის უძველეს მკვიდრთა სამყაროს... წინაბერძნული ეგეოსური ენების ამოცნობის გზები მიიმართება იბერიულ-კავკასიური ენებისაკენ, კერძოდ ქართველური ენების სამყაროსაკენ“ (ბასკურ-კავკასიური პრობლემა, გვ. 51).

ეგეოსური მოსახლეობის ისტორიის საკითხების მკვლევარის, რ. გორდეზიანის აზრით, შეხვედრები იბერიულ-კავკასიურ და ეგეოსურ ენებს შორის ნამდვილად მნიშვნელოვანია, ასევე ეგეოსურ-ანატოლიურ გეოგრაფიულ სახელებს გარეგნულად თითქმის ზუსტი პარალელები აქვთ კავკასიურთან, კერძოდ კი ქართულ ტოპონიმიკასთან (იხ. რ. გორდეზიანი, „ილიადა“ და ეგეოსური მოსახლეობის ისტორიისა და ეთნოგენეზის საკითხები, 1970, გვ. 299-301).

ჩვენთვის საინტერესო საკითხს – უძველესი ქართული ეთნოსის მიგრაციას ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნებში ეხება მეცნიერი სხვა შრომაშიც – ეტრუსკულის კავკასიურთან და ბასკურთან მიმართებისას იგი ვარაუდობს, რომ ძვ.წ.აღ-ის III ათასწლეულის მიწურულში კავკასიიდან იტალიაში საბერძნეთის გავლით გადასახლებულა კავკასიურ ტომთა ერთი ნაწილი, რომელსაც შეუქმნია ე.წ. კავკასიური სუბსტრატი შემდგომ ფორმირებული ეტრუსკულისათვის (რ. გორდეზიანი, ეტრუსკული და ქართველური, 1980, გვ. 6).

ეტრუსკულ-ქართველურ მრავალრიცხოვან ენობრივ პარალელებს რ. გორდეზიანი აკავშირებს ხალხთა მიგრაციასთან, „განსაკუთრებით კი კავკასიურ ტომთა მძლავრ გადასახლებებთან ეგეიდასა და დასავლეთ ხმელთაშუაზღვის აუზში ადრე ბრინჯაოს ხანის დასაწყისში“ (იქვე, გვ. 6).

მისი აზრით, ე.წ. კავკასიურ-პელაზგური შრე იტალიაში ქრისტეშობამდე II ათასწლეულში დაწყებულ მიგრაციას უნდა შეეტანა, „ისინი დაკავშირებულნი უნდა ყოფილიყვნენ ე.წ. აპენინის კულტურის დამკვიდრებასთან იტალიაში... თავის მხრივ თვით შუა ჰელადური კულტურის წარმოქმნა ჩვენ მიგვაჩნია ეგეიდაში კავკასიური, უპირატესად ქართველური ტომების მიგრაციის შედეგად ძვ.წ.აღ-ის II ათასწლეულის დამდეგს. როგორც ირკვევა, მათ ეგეოსურ სამყაროში შემოიტანეს აშკარად ქართველური კომპონენტი, რაც წინარე ბერძნულ ენობრივ სამყაროში ათობით წმინდა ქართველური სტრუქტურის სიტყვისა და ტერმინის არსებობით დასტურდება, როგორც ჩანს, ეს ტალღა ძვ.წ.აღ-ის II ათასწლეულის განმავლობაში გავრცელდა დასავლეთ ხმელთაშუა ზღვის აუზში, რისი შედეგიც უნდა იყოს აქ შუაჰელადური ტიპის კულტურების აღმოცენება და პელაზგურ-კავკასიური ენობრივი ელემენტების გავრცელება. სწორედ მიგრაციათა ამ ტალღამ მოუმზადა, ჩვენის აზრით, საფუძველი შემდგომ ფორმირებულ ეტრუსკულ ენას. როგორც ჩვენი გამოკვ-

ლევების შედეგები გვიჩვენებს, პელაზგურ-ქართველური ელემენტები ალბათ ყველაზე უფრო არსებითია ეტრუსკულში“ (რ. გორდეზიანი, ეტრუსკული და ქართველური, გვ. 60).

საბოლოოდ, ალბათ უნდა ითქვას, რომ ბაბილონის გოდოლის დაქცევის შემდგომ წარმოქმნილ ენათა და ხალხთა შორის არსებობდა პროტოქართველური ენაც, ეს ცნობილია ბიბლიის უძველესი კომენტატორებისთვისაც, რომელნიც იაფეტის ძეთა შორის ქართველთა წინაპრებსაც ასახელებენ. პროტოქართველური ეთნოსი, საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ყოფილა, რაც იქიდან ჩანს, რომ თვით წარღვნამდეც კაენის ბოლო შთამომავალთა შორის ლამექის ძეებს ეწოდათ იაბელი (IV, 20), იუბალი და თუბალ-კაენი. მეცნიერთა ერთი ნაწილი, სახელებიდან გამომდინარე (აქ უნდა გავიხსენოთ, რომ იაფეტის ძე თუბალი – ქართველთა მამამთავრად ითვლებოდა) მათ მიიჩნევდნენ ქართული ტომების მოსახელეებად. იაბელს – კარავში მცხოვრებთა და მეჯოგეთა მამას, იუბალს – მეჩანგეთა და მესტვირეთა მამას, თუბალ-კაენს – რვალისა და რკინის საჭურველთა მჭედელს, მათი აზრით, სახელები შერქმევიათ ძველქართულ ტომთა საქმიანობასთან დაკავშირებით. წარღვნას ისინი ვერ გადაურჩნენ, მაგრამ მათი სახელებისა და თობელის სახელის მსგავსება მეცნიერებს აფიქრებინებთ, რომ პროტოქართველური ეთნოსი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო უძველეს ეპოქაში. გოდოლის დაშლის შემდეგ, ქართველთა წინაპრები, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, გავრცელებულან ქვეყნიერების სხვადასხვა კიდეში, შუამდინარეთიდან – წინა აზიასა და კავკასიისაკენ, ხმელთაშუაზღვისპირა ქვეყნებში, ჩრდილო აფრიკაში. მათ ყველგან საფუძველი დაუდვიათ შესაბამისი კულტურებისათვის, რომელნიც შემდგომ აუთვისებიათ სხვებს.

აღთქმა ღმერთისა ერთან

დედამიწის ზურგზე გაფანტვის შემდგომ ადამიანებმა თანდათან დაივიწყეს თავიანთი წინაპრებისაგან გაგონილი და ნასწავლი გადმოცემები ღმერთზე, ამას ხელს ისიც უწყობდა, რომ სიშორისა თუ ურთიერთქიშპის გამო ხალხებს შორის მისვლა-მოსვლა და კავშირი შემცირებული, ანდა შეწყვეტილი იყო. ჭეშმარიტი ღმერთის დავიწყების შემდგომ გავრცელდა ცრუმორწმუნეობა, ზეციური და ქვეყნიური ქმნილებების თაყვანისცემა, ამიტომაც ერთი უხილავი ღმერთის მაგიერ თაყვანი სცეს მრავალ ცრუ „ღმერთს“, მათ გამოსახულებებს – კერპებს ემსახურებოდნენ და მსხვერპლს სწირავდნენ მათ.

თანდათან კერპთაყვანისმცემლად იქცა მსოფლიოს ყველა ხალხი, ამიტომაც უფალმა ინება დედამიწაზე ყოფილიყო ერთი ხალხი მაინც, რომელშიც დაცული იქნებოდა ჭეშმარიტი სარწმუნოება, რომელსაც ეცოდინებოდა იგი და თაყვანს სცემდა მას და მხოლოდ მას.

უფალმა ინება ასეთი ერი წარმოეშვა ერთი კაცის – აბრამის შთამომავლობისაგან. აბრამი ჭეშმარიტი ღმერთის მადიდებელი იყო, წარმოშობით შუა-

მდინარელი, მისი მამის სამშობლო ქვეყანა იყო ქალდეა, ქალაქი ური. ამ დროისათვის ქალდეა ერქვა ქვეყანას ტიგროსსა და ევფრატს შორის თითქმის სპარსეთის ყურედან ბაბილონამდე. აქ, როგორც აღნიშნული იყო, ცხოვრობდნენ სხვადასხვა ეპოქაში ჯერ შუმერები, შემდგომ ხურიტები და პროტოქართველების მონათესავედ მიჩნეული სხვადასხვა ტომები სემიტებთან ერთად. ჩვენთვის საინტერესოა, რომ ქალდეა უფრო მოგვიანებით ეწოდებოდა დღევანდელი საქართველოს მეზობლად მდებარე ქვეყნებსაც – ურარტუდან პონტოს ჩათვლით გადაშლილ მხარეს. ურარტუელთა უზენაეს ღმერთს „ხალდ“ – ქალდ ეწოდებოდა და ისინი თავიანთ თავს ქალდეველებად მიიჩნევდნენ. „საფიქრებელია, რომ ტერმინი „ქართველი“ დაკავშირებულია ქალდთან და მისი მეშვეობით, სხვა ამავე ძირის წინააზიურ უძველეს სახელებთან“, – წერდა ს; ჯანაშია (ტ. III, 1959, გვ. 195). სახელ ქალდეას ივანე ჯავახიშვილიც აკავშირებდა ქართველებთან. „დაკვირვებამ დაგვარწმუნა, რომ ქართმეგრული შტოს ტომების საკუთარ სახელებში (ქართუელი, კარდუხი) ერთი და იგივე ქვეყნის სახელი გვხვდება. იგი არის ქართუ ანუ კარდუ. რაკი ამ ქვეყნის სახელი ორივე შტოს ტომების სახელწოდებაში მოიპოვება, უეჭველია იგი ქართველების თავდაპირველი სამშობლო უნდა ყოფილიყო. ამ სამშობლოს ხსოვნა მესამე შტოს წარმომადგენელს, სვანებსაც აქვთ შერჩენილი – ეს კართუ ანუ ქართუ განთქმული ქვეყანა ქალდეა არის“ (ქართველი ერის ისტორია, I, 1951, გვ. 403-404).

ასე რომ, ქალდეა არა მარტო აბრაამის წინაპართა სამშობლოა, ის ქართველთა პირველსამშობლოდაც შეიძლება ჩაითვალოს. ასეთი ვერსიის არსებობა უნდა მიუთითებდეს, რომ ქალდეველთა ქვეყანა სემიტებთან ერთად ალბათ ქართველთა მონათესავე, ანდა პროტოქართველური ტომითაც იყო დასახლებული.

როგორც წინა თავიდანაც ჩანდა, შუამდინარეთში ქართველთა მონათესავე ტომებს ქრისტეშობამდე ათასეული წლებით ადრე დაცული ჰქონდათ მცირე მარცვალი ჭეშმარიტი სარწმუნოებისა. ქალდეველთა ურში მცხოვრებ აბრამს კი ჰქონდა შეურყეველი სარწმუნოება ღმერთზე.

„მოჰკიდა ხელი თერახმა თავის ძეს აბრამს, თავის შვილიშვილ ლოტს, ჰარანის ძეს, თავის რძალს სარაის, თავისი ძის აბრამის ცოლს და გავიდნენ ერთად ქალდეველთა ურიდან ქანაანის ქვეყანაში წასასვლელად. მიადგნენ ხარანს და იქ დამკვიდრნენ“ (დაბ. 11, 31).

ქალდეველთა ურს, სადაც ცხოვრობდა მამა აბრამისა თარრა ანუ თერახი, ჩვეულებრივ აიგივებენ სამხრეთ მესოპოტამიის ქალაქ ურთან, საიდანაც ის ოჯახთან ერთად გადასახლებულა ქალაქ ხარრანში მესოპოტამიის ჩრდილო ნაწილში. იგი იქვე გარდაიცვალა. როგორც აღინიშნა, მესოპოტამიაში საზოგადოდ საუკუნეთა მანძილზე სხვადასხვა ხალხები ცხოვრობდნენ. ისტორიკოსთა თანახმად, ქრისტეშობამდე IV–III ათასწლეულში აქ მცხოვრებმა შუმერებმა შექმნეს პირველი ქალაქი-სახელმწიფოები (ერიდუ, ური, ურუკი, ლაგაში, ნიპური). შემდგომ აქ შემოდიან სემიტური ტომები, რომლებმაც აითვისეს შუმერთა კულტურა. ქრისტემდე III ათასწლეულში აქ

სარგონ მეფემ შექმნა ერთიანი სემიტური მესოპოტამიის მომცველი სახელმწიფო – აქადი. ამავე III ათასწლეულში აქ შეიჭრნენ კვლავ სემიტური – ამორეველთა ტომები, მათ მიერ შექმნილი სახელმწიფოს დედაქალაქი იყო ბაბილონი. ძველბაბილონური სახელმწიფოს შემქმნელადაა მიჩნეული მეფე ხამურაბი – კანონმდებელი. ხამურაბიანთა დინასტია დაამხეს ხეთურმა ტომებმა 1530 წელს ქრისტეშობამდე. II ათასწლეულის შუა ხანებში მესოპოტამიაში გამოჩნდნენ ხურიტები, სახელმწიფო მითანის შემქმნელები. ხურიტები, ისტორიკოსთა ერთი ნაწილის თანახმად, ქართველთა წინაპრებადაა მიჩნეული, ისევე როგორც ზოგიერთი ხეთური ტომი და განსაკუთრებით პროტოხეთები. აბრაამის მამის – თარრას – ქალდეველთა ურიდან გამოსვლის დროისათვის ქალდეა, მართლაც ქართველთა წინაპარი ტომებით ყოფილა დასახლებული.

მსოფლიო წარღვნის შემდეგ უფალმა ღმერთმა აღთქმა დადო, ანუ კავშირი შეკრა მთელ კაცობრიობასთან – ნოეს საშუალებით. შემდგომ აბრაამის საშუალებით – ადამიანთა თანამონათესავე ჯგუფთან, ხოლო სინას მთაზე უფალი ღმერთი დაუკავშირდა მხოლოდ და მხოლოდ ერთ ხალხს, იაკობის შთამომავლებს – ისრაელთა შვილებს. მან მისცა მათ კანონი, გადააქცია ის თავის რჩეულ ერად.

ხარანში ყოფნისას, აბრაამი (მაშინ ჯერ კიდევ აბრამი ერქვა) იღებს ღვთისაგან ბრძანებას – „უთხრა უფალმა აბრაამს: წადი შენი ქვეყნიდან, შენი სამშობლოდან, მამაშენის სახლიდან იმ ქვეყანაში, რომელსაც მე გიჩვენებ. გაქცევ დიდ ხალხად, გაკურთხებ და განვადიდებ შენს სახელს და კურთხეული იქნები. ვაკურთხებ შენს მაკურთხებელს და დავწყევლი შენს მაწყევარს. კურთხეული იქნება შენში მიწიერთა მთელი მოდგმა“ (დაბ. 12.1-3). „უთხრა უფალმა აბრამს მას შემდეგ, რაც ლოტი გაეყარა: აახილე თვალი და გაიხედე ამ ადგილიდან, სადაც შენ დგახარ, ჩრდილოეთისაკენ, სამხრეთისაკენ, აღმოსავლეთისაკენ და დასავლეთისაკენ. მთელი ეს ქვეყანა, რასაც ხედავ, შენთვისა და შენი მოდგმისათვის მომიცია სამარადისოდ. ქვიშასავით ურიცხვს გავხდი შენს შთამომავლობას. თუ ვინმე შესძლებს ქვიშის დათვლას, შენი შთამომავლობაც დაითვლება“ (დაბ. 13. 14-16).

შემდგომი სიტყვა აღთქმისა აზუსტებს წინა აღთქმების მონაცემებს: „ამ დღეს დაუდო უფალმა აღთქმა აბრამს და უთხრა: შენი შთამომავლობისათვის მიმიცია ეს ქვეყანა ეგვიპტის მდინარიდან დიდ მდინარემდე – ევფრატის მდინარემდე...“ (დაბ. 15. 18).

შემდეგ კიდევ უფრო გამოწვლილვითაა ჩამოყალიბებული – „ოთხმოცდაცხრა წლის იყო აბრამი, რომ გამოეცხადა უფალი აბრამს და უთხრა: მე ვარ ღმერთი ძლიერი. იარე ჩემს წინაშე და სრული იყავი. დავდებ აღთქმას ჩემსა და შენს შორის და დიდად, დიდად გაგამრავლებ. პირქვე დაემხო აბრამი და ასე ელაპარაკა მას ღმერთი: „ეს მე ვარ, და აჰა, ჩემი აღთქმაც: „უამრავ ხალხთა მამა შეიქმნები! აღარ გერქვას ამერიდან სახელად აბრამი, არამედ აბრაამი იყოს შენი სახელი, რადგანაც უამრავ ხალხთა მამად გაქცევ. დიდად, დიდად გაგამრავლებ, ხალხებად გაქცევ და მეფენი გამოვლენ შენგან. დავდებ აღთქმას ჩემსა და

შენს შორის და შენს შთამომავალთა შორის თაობიდან თაობამდე, სამარადისო აღთქმას, რომ შენი და შენი შთამომავლობის ღმერთი ვიქნები. მოგცემ შენ და შენს შთამომავლობას შენი მდგმურობის ქვეყანას, ქანაანის მთელს ქვეყანას, სამარადისო საკუთრებად და თქვენი ღმერთი ვიქნები. უთხრა ღმერთმა აბრაამს: ოღონდ დაიცავით ჩემი აღთქმა შენ და შენმა შთამომავლობამ თაობიდან თაობამდე"... (დაბ. 17. 1-9). აღთქმის პირობა იყო წინადაცვეთა აბრაამისა და მისი შთამომავლობისა. წინადაცვეთილობა იყო ნიშანი ღვთის ხალხის კუთვნილებისა.

აბრაამი 100 წლისა იყო, როცა სარამ, ღვთის დაპირების თანახმად, შვა ძე, რომელსაც უწოდეს ისააკი. მანამდე აბრაამს სარას ნებით მხევალ აგართან ეყოლა ისმაილი – ისმაიტელთა მამამთავარი, ასევე ხეთთურასთან ჰყავდა – მადიანი, მადიანელთა მამამთავარი. ისააკმა შეირთო რებეკა, რომელმაც შვა ტყუპი ვაჟები ესავი – ედომელთა მამამთავარი და იაკობი – ისრაელიანთა მამამთავარი. მართალია, ესავი პირმშო იყო, მაგრამ იაკობმა თავისი მოხერხებით მიიღო პირმშოება და მამის კურთხევაც. ამის შემდეგ გაექცა ესავის რისხვას. გაემართა მესოპოტამიაში, ხარანის სანახებში, დედის ნათესავებთან. გზაზე დაუღამდა, დაიდო ლოდი სასთუმლად და დაწვა ერთ ადგილს – „ესიზმრა: მიწაზე კიბე დგას და თავით ცას სწვდება, უფლის ანგელოზები ადი-ჩამოდიან კიბეზე. აჰა, უფალი დგას კიბეზე და ეუბნება: მე ვარ უფალი ღმერთი აბრაამისა, მამაშენისა და ღმერთი ისაკისა. ეს მიწა, რომელზედაც წევხარ, შენთვის და შენი შთამომავლობისათვის მომიცია. შენი შთამომავლობა ქვიშასავით მრავალრიცხოვანი იქნება და განივრცობი დასავლეთისაკენ, აღმოსავლეთისაკენ, ჩრდილოეთისაკენ და სამხრეთისაკენ, შენითა და შენი შთამომავლობით იკურთხება მიწიერთა მთელი მოდგმა. აჰა, შენთანა ვარ და ყველგან დაგიფარავ, სადაც კი წახვალ, კვლავ დაგაბრუნებ ამ მიწაზე. არ მიგატოვებ, ვიდრე არ აგისრულებ ყველაფერს რაც გითხარი" (დაბ. 28, 12-15). ხარრანში იაკობს შერთეს ლია და რახილი, მათთან და აგრეთვე მათ მხევლებთან იაკობს ეყოლა თორმეტი ვაჟი და ერთი ქალი, მათგან წარმოიშვა ისრაელის თორმეტი ტომი. თავისი ოჯახით უკან დაბრუნებისას იაკობს „უთხრა ღმერთმა: იაკობია შენი სახელი, აღარ გერქმევა ამიერიდან სახელად იაკობი, არამედ ისრაელი იქნება შენი სახელი. და უწოდა სახელად ისრაელი. უთხრა ღმერთმა: მე ვარ ღმერთი ყოვლადძლიერი, ინაყოფიერე და გამრავლდი. ხალხი და ხალხთა კრებული წარმოიშობა შენგან და მეფენი გამოვლენ შენი საზარდულიდან. ქვეყანა, რომელიც მივეცი აბრაამს და ისაკს, შენთვის მომიცია, შენი შთამომავლობისათვის მომიცია ეს ქვეყანა" (დაბ. 35, 10-12).

იაკობის ძემ – იოსებმა – ეგვიპტეში გადიდკაცების შემდგომ ქვეყნად ჩამოვარდნილი შიმშილობის გამო მამამისი ოჯახით მიიწვია მაღძარ ეგვიპტეში: „უთხრა ღმერთმა ისრაელს ღამეულ ხილვაში: იაკობ, იაკობ! მიუგო: აქა ვარ. უთხრა: მე ვარ ღმერთი, ღმერთი მამაშენისა. ნუ გეშინია ეგვიპტეში ჩასვლის, რადგან იქ გაქცევ დიდ ხალხად. მე ჩაგყვები ეგვიპტეში, მევე ამოგიყვან იქიდან და იოსები დაგიხუჭავს თვალებს საკუთარი ხელით" (დაბ. 46, 2-3).

ეგვიპტეში ჩასვლის შემდგომ იაკობის ოჯახი დასახლდა მდიდარ მხარეში, რამდენიმე ასეული წლის შემდგომ ის იქცა დიდ ხალხად, მაგრამ დროთა ვითარებაში ეგვიპტელთა მონები გახდნენ – „გამოხდა მრავალი ხანი და მოკვდა ეგვიპტის მეფე. აკვნესდნენ მძიმე შრომისაგან ისრაელიანები, გაჰკიოდნენ და მისწვდა მათი ღაღადი ღმერთს. მოესმა ღმერთს მათი კვნესა და გაიხსენა ღმერთმა აბრაამთან, ისაკთან და იაკობთან დადებული აღთქმა. მოხედა ღმერთმა ისრაელიანებს და იცნო ღმერთმა ისინი“ (გამ. 1. 23-25).

გამოიყვანა უფალმა ისრაელიანები ეგვიპტიდან და მიიყვანა აღთქმულ ქვეყანაში. ხალხის წინამძღვრობა უფალმა დააკისრა წინასწარმეტყველსა და რჯულმდებელს.

მოსე ჩვილობიდანვე იზრდებოდა სასახლეში. ის ფარაონის ქალიშვილის მიერ იყო ნაშვილები, მაგრამ მოწიფულობისას გამოამჟღავნა ეგვიპტელთა მიერ დაჩაგრული თავისი ერისადმი სიყვარული და თავდადება. ამ დროს მოკლა ზედამხედველი ეგვიპტელი და იძულებული გახდა გაქცეულიყო ეგვიპტიდან.

ის გაემართა სინას ნახევარკუნძულისაკენ, მადიამელთა მიწაზე, იქ შეირთო ცოლი და მწყემსავდა ცხვრებს. ერთხელ ცხვარი წაასხა უდაბნოს იქით და მიადგა ღვთის მთას – ხორებს. „გამოეცხადა უფლის ანგელოზი ცეცხლის ალად შუაგულ მაყვლოვანში. ხედავს, ცეცხლი უკიდია მაყვლოვანს, მაგრამ არ იწვის მაყვლის ბუჩქი. თქვა მოსემ, მივალ და ვნახავ ამ დიდებულ სანახავს რატომ არ იწვის მაყვლოვანი. დაინახა უფალმა რომ მოდის მოსე სანახავად და დაუძახა შუაგულ მაყვლოვანიდან: მოსე, მოსე! მიუგო – აქა ვარ. უთხრა: ახლოს ნუ მოხვალ! გაიძრე ფეხსამოსი, რადგან ეს ადგილი, სადაც შენ დგახარ წმიდა მიწაა. უთხრა: მე ვარ მამაშენის ღმერთი. სახე დაიფარა მოსემ, რადგან ღვთის ხილვისა შეეშინდა. და თქვა უფალმა: ვიხილე ჩაგვრა ჩემი ერისა ეგვიპტეში და მომესმა ზედამხედველებისაგან გამწარებული ღაღადი. რაკი გავიგე მისი გასაჭირი. ჩამოვედი, რომ ვიხსნა იგი ეგვიპტელთაგან და წავიყვანო მაგ ქვეყნიდან მადლიანსა და ვრცელ ქვეყანაში, სადაც ღვარად მოედინება თაფლი და რძე, ქანაანელთა, ხეთელთა, ამორეველთა, ფერიზეველთა, ხივიელთა და იებუსეველთა ქვეყანაში. „აჰა, მოიწია ჩემამდე ისრაელიანთა ღაღადმა და ვიხილე მათი ჩაგვრა, როგორ ჩაგრავენ მათ ეგვიპტელები. ახლა გაგზავნი ფარაონთან, რომ გამოიყვანო ეგვიპტიდან ჩემი ერი, ისრაელიანები“ (გამ. 3. 2-10).

კვლავ უთხრა უფალმა მოსეს ისრაელიანთა შესახებ – „მიგიღეთ ჩემს ერად და ვიქნები თქვენი ღმერთი. გეცოდინებათ, რომ მე ვარ უფალი, თქვენი ღმერთი, ეგვიპტელთა კირთებისაგან თქვენი გამომხსნელი“ (გამ. 6.7).

ამის შემდგომ უფალი ღმერთი „ჩემს ერს“, „ჩემს ხალხს“ უწოდებს ისრაელიანებს. მოსემ იცოდა, რომ ფარაონი უარს იტყოდა ეგვიპტიდან ასეულათასობით მუშის, ანუ ებრაელთა გაშვებაზე. უფალი ამბობს – „არ მოგისმენთ ფარაონი. მაშინ ხელს მოვუჭერ ეგვიპტეს და დიდი სასჯელების ძალით გამოვიყვან ჩემს კრებულს, ჩემს ერს, ისრაელიანებს ეგვიპტის ქვეყნიდან“ (გამ. 7.4).

ყოველი წარდგომის დროს მოსე ფარაონს ეუბნებოდა: „ამბობს უფალი, ებრაელთა ღმერთი: გაუშვი ჩემი ხალხი, რათა მემსახურონ“.

ფარაონი არ უშვებდა ებრაელებს, რისთვისაც ათი სასწაულებრივი სასჯელით დაისაჯა ეგვიპტე, რომელთა დროსაც ებრაელები უვნებელნი რჩებოდნენ, თანახმად უფლის სიტყვისა – „გამოვარჩევ ჩემ ხალხს შენი ხალხისაგან...“ (გამ. 8. 23). ისჯებოდა ფარაონი, თუმცა უფალი აგებინებდა დასჯის მიზეზს: „აქამდე აბუჩად იგდებ ჩემს ერს და არ უშვებ“ (გამ. 9.17).

ებრაელთა გაუშვებლობისათვის ეგვიპტელები სასტიკად დაისაჯნენ. თავზარდაცემულმა ფარაონმა გაუშვა უფლის ერი. ექვსასი ათასი კაცი ქალებისა და ბავშვების გარდა გაემართა მეწამული ზღვისაკენ. წინ მიუძღოდათ მათ უფალი, დღისით ღრუბლის სვეტში გზის საჩვენებლად, ღამით ცეცხლის სვეტში გზის გასანათებლად. გონს მოსვლის შემდგომ ეგვიპტელები უკან გაეკიდნენ ებრაელებს, მოსემ ღვთის ბრძანებით ზღვა კვერთხით ორად გაჰყო, ებრაელები მშრალი ზღვის ფსკერის გავლით გავიდნენ მეორე ნაპირას, ფარაონი კი თავისი მხედრებითა და ეტლებით კვლავ კვერთხის დაკვრით შეერთებულმა ზღვამ დაახრჩო.

როგორც აღინიშნა, აღთქმა – კავშირი – უფალ ღმერთსა და მის ერს შორის ეგვიპტიდან გამოსვლის შემდგომ დაიდო.

ეგვიპტიდან გამოსვლის სამი თვის შემდგომ მოსე თავისი ხალხით მიადგა სინაის მთას.

„ავიდა ღმერთთან მოსე და მთიდან ჩამოსძახა მას უფალმა: ასე უთხარი იაკობის სახლს და ამცნე ისრაელიანებს: თქვენ ნახეთ, რა დავმართე ეგვიპტეს, როგორ აგიტაცეთ არწივის ფრთებით და ჩემთან მიგიყვანეთ, ამიერიდან თუ შეისმენთ ჩემს სიტყვას და დაიცავთ ჩემს აღთქმას, ჩემს საკუთრებათ გამოგარჩევთ ყველა ხალხისაგან, რადგან ჩემია მთელი ქვეყანა. მღვდელთა სამეფოდ და წმიდა ერად მეყოლებით. აი, სიტყვები, რაც უნდა უთხრა ისრაელიანებს“ (გამ. 19: 3-6).

ყველა ხალხისაგან გამორჩეულობისა და უფლის ერად ქცევისთვის ისრაელიანებს უნდა დაეცვათ აღთქმა უფლისა – შეესმინათ მისი სიტყვა. „მღვდელთა სამეფოდ და წმიდა ერად“ გამორჩევისათვის ისრაელიანებმა მზადყოფნა განაცხადეს – „ერთხმად მიუგო ერმა და უთხრა: ყველაფერს შევასრულებთ, რაც ბრძანა უფალმა. წაუღო მოსემ უფალს ხალხის ნათქვამი“ (გამ. 19.8).

უფალმა უბრძანა მოსეს მოემზადებინა ხალხი ღვთის გამოცხადებისათვის. ხალხი ორი დღის მანძილზე იწმენდდა თავს, თავის ტანსაცმელს, მოსემ მთის გარშემო ხაზი შემოავლო, როგორც ინება ღმერთმა, რათა მას არავინ მიახლოვებოდა სიკვდილის შიშით, რამეთუ ამ დროს ღმერთი მთაზე იყო. მესამე დღის დილით სინას მთა ღრუბლით დაიფარა, დაიწყო ელვა და ქუხილი.

„გამოიყვანა ბანაკიდან ხალხი მოსემ ღვთის შესახვედრად და დადგნენ მთის ძირას.

ბოლავდა მთელი სინაის მთა, რადგან უფალი იყო მასზე ჩამოსული ცეცხლის ალში, როგორც ქურას, ისე ასდიოდა კვამლი და ძლიერად ირყეოდა მთა. თანდათან ძლიერდებოდა საყვირის ხმა. ლაპარაკობდა მოსე და ეხმიანებოდა ღმერთი“ (გამ. 19. 18-20).

ღმერთმა წარმოსთქვა ხალხის გასაგონად მცნებები:

1. თქვა ღმერთმა ყველა ეს სიტყვა:

2. მე ვარ უფალი, თქვენი ღმერთი, რომელმაც გამოგიყვანეთ ეგვიპტელთა ქვეყნიდან, მონობის სახლიდან.

3. არ გაიჩინოთ ჩემს გარდა სხვა ღმერთები.

4. არ გაიკეთო კერპები, არც რამე ხატი იმისა, რაც არის მაღლა ცაში, დაბლა მიწაზე და წყალში, მიწის ქვეშ.

5. არ სცე თაყვანი მათ, არც ემსახურო, რადგან მე ვარ უფალი თქვენი ღმერთი, შურისმგებელი ღმერთი, რომელიც მამის ცოდვას შვილებს მოვკითხავ, ჩემს მოძულეებს, მესამე და მეოთხე თაობაში.

6. ათასწლილ სიკეთის მზღველი ჩემს მოყვარულთათვის და ჩემი მცნებების დამმარხველთათვის.

7. არ დაიფიცო ფუჭად უფლის, შენი ღვთის სახელი, რადგან დაუსჯელი არ გადაურჩება უფალს მისი სახელის ფუჭად მაფიცარი.

8. გახსოვდეს შაბათი დღე, რომ წმიდა ჰყო იგი.

9. ექვს დღეს იმუშავე და აკეთე შენი საქმეები.

10. მეშვიდე დღე კი უფლის, შენი ღვთის შაბათია. არა საქმე არ გააკეთო, არც შენ, არც შენმა ვაჟმა, არც ასულმა, არც შენმა ყმამ, არც შენმა მხევალმა, არც შენმა პირუტყვმა, არც შენმა მდგმურებმა, სახლში რომ გყავს.

11. რადგან ექვს დღეში შექმნა უფალმა ცა და მიწა, ზღვა და ყველაფერი, რაც მასშია და მეშვიდე დღეს შეისვენა, ამიტომაც აკურთხა უფალმა შაბათი დღე და წმიდა ჰყო იგი.

12. პატივი ეცი მამას და დედას, რათა დღეგრძელი იყო მიწაზე, რომელიც უფალს, შენს ღმერთს მოუცია შენთვის.

13. არა კლა.

14. არ იმრუშო.

15. არ იქურდო.

16. არ გამოხვიდე ცრუ მოწმედ შენი თვისტომის წინააღმდეგ.

17. არ ინდომო შენი თვისტომის სახლი; არ ინდომო შენი თვისტომის ცოლი, არც მისი ყმა, არც მისი მხევალი, არც მისი ხარი, არც მისი სახედარი, არც არაფერი მისი ქონებიდან (გამ. 20. 1-17).

როგორც აღნიშნული იყო, უფალი ღმერთის მიერ დედამიწაზე მცხოვრებ მრავალ ხალხთა შორის ერთის გამორჩევა გამოიწვია კერპთაყვანისმცემლობის გავრცელებამ – ყველა ხალხს დავიწყებული ჰყავდა ჭეშმარიტი ღმერთი. სარწმუნოების დამცველად უფალმა ისრაელიანები ამოირჩია. მართლაც ამ ერმა საუკუნეთა მანძილზე შეძლო სიწმინდით გადაეცა სხვადასხვა ერებისა და კაცობრიობისათვის (თვით ამ ერში განხორციელებული ღვთის ძის – იესო ქრისტეს მიერ) – ჭეშმარიტი სარწმუნოება. საერთოდ ერის – ერთი

წარმოშობისა თუ სხვა მხრივ გაერთიანებული ხალხის ამორჩევით უფალმა ღმერთმა აკურთხა კაცობრიობის ხალხებად, ერებად დაყოფა.

იესო ქრისტეს შემდგომ ყოველი ერი, მატარებელი მართალი სარწმუნოებისა, ღვთის ხალხად იქცა, მათ შორის ქართველი ერიც. „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ეს მომხდარა სულიწმიდის მოფენის შემდეგ, როცა დედა ღვთისას წილად ხვდა ივერიელთა მოქცევა. ჩვენებით გამოცხადებისას მაცხოვარი მას ეუბნება – „ჰოი, დედაო ჩემო, მე არ უგულებელვყოფ ყველა ხალხზე უფრო საზეპურო ქართველ ერს მათზე შენი მეოხებით“ (ქ. ც. I, გვ. 37).

თუბალი და მოსოქი

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის წმიდა მამები, უცხოელ საეკლესიო მოღვაწეთა დარად ცნობისწადილით ეძიებდნენ წინაპრებს ღვთისმშობლის წილხვედრი ერისას. დასტური ამისა არის ლეონტი მროველ ეპისკოპოსის და არსენ ბერის შრომები ქართველთა ეთნოგენეზისის შესახებ.

არსენ ბერმა იცის, რომ მკითხველს აინტერესებს, – „ჩვენ, ქართველნი რომელთა ნათესავთა შვილნი ვართ“, იგი პასუხობს – „ჩვენ ქართველნი შვილნი ვართ მათ არიან-ქართლით გამოსულთანი და ენაი მათი „ვუწყით“ (ძვ. ქართ. აგიოგრ. ლიტ. ძეგლ. 1971, III, გვ. 46). „არიან-ქართლით“ გამოსული ხალხი ქრისტეშობამდე დასახლებულა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში ალექსანდრე მაკედონელის მიერ, რომელსაც ჩვენი ქვეყნის – ე.ი. საქართველოს – შენება დაუწყია – „იწყო შენებად ქვეყანასა ჩვენსა, ხოლო თანაჰყვა აზოვე, ძე არიან-ქართველთა მეფეთა და მისცა ქვეყანა ეს ჩვენი სამეუფოდ და სამკვიდრებლად და გაუჩინა საზღვარი ჰერეთი და ეგრისწყალი, სომხითი და მთაი ცროლისაი და თვით წავიდა“ (იქვე, გვ. 47).

ამ კონცეფციის თანახმად, მოსახლეობა, როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოისა, შთამომავალია „არიან-ქართველებისა“. ისინი აზოვემ – „არიან-ქართლის“ მეფის ძემ, საქართველოში ჩამოასახლა. მაგრამ ვინ იყვნენ და სად ცხოვრობდნენ „არიან-ქართველები“, სად იყო „არიან-ქართლი“?

არსებობს მეორე კონცეფციაც, რომელიც მიეწერება ლეონტი მროველ ეპისკოპოსს. ლეონტის თანახმად, ქართველი ერი ჩამოყალიბდა საქართველოს მიწა-წყალზე; ქართველ ტომთა ეთნარქები იყვნენ ქართლოსი, ეგროსი, ჰეროსი და სხვები. მათი წინაპარი თარგამოსი კი სამხრეთის ქვეყნიდან ჩამოსახლდა ამიერკავკასიაში.

საერთოდ ჩვენი ერის, ანდა მისი წინაპრის სამხრეთიდან ჩამოსახლეობის თეორია ბუნებრივია, რამეთუ სამშობლო კაცობრიობისა, ძველი ხალხებისა და ერების მესოპოტამიაა, საიდანაც, ბიბლიის თანახმად, ისინი გავრცელდნენ მსოფლიოში. ყველა ძველი ერი თავის წინაპარს მესოპოტამიასა და წინა აზიაში ეძებდა, მათ შორის ქართველებიც, მითუმეტეს, რომ წმიდა წერილის ძველი კომენტატორები ქართველთა ანუ იბერთა წინაპრებს ასახელებდნენ ნოეს უახლოეს შთამომავალთა შორის.

„დაბადებაში“ ნოეს ძის იაფეტის შთამომავალთა შორის მოხსენიებული თუბალი და მოსოხი – ქართველთა წინაპრებადაა მიჩნეული როგორც ძველ ისე ახალ ისტორიკოსთა მიერ.

იოსებ ფლავიუსი იაფეტის შვიდ ძეთაგან ორის – თუბალისა და მოსოხის შესახებ წერს – „დაამკვიდრებს უკუე თოვილოსცა თოვილთასა, რომელ აწ ივირად იწოდებიან. ხოლო მესქინნი, მესხოის მიერ აღშენებულნი კაჰპადუკად იწოდებიან...“ (იოსებ ფლავიუსი, მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელისიტყვაობისანი, 1987, გვ. 103). ივერიელთა წინაპრებად ბიბლიის თუბალი მიიჩნევა. „ქართლის ცხოვრება“ კი, როგორც ცნობილია, ქართველთა წინაპრებად მიიჩნევს ბიბლიურ თარგამოსს. ის იოსებ ფლავიუსის თანახმად, „ღომაროის“ ძეა. მისგან წარმომავლობა ასეთია – „თორღამის უკუე – თორღამელნი, რომელნი თნებისაგან ელლინთაისა ფრიგვად იწოდეს“ (იქვე, გვ. 103).

ფლავიუსი თარგამოსს ფრიგიელთა წინაპრად მიიჩნევს, ლურსმულ და იეროგლიფურ ტექსტებზე დაყრდნობით, „ცნობილმა გერმანელმა მკვლევარმა ჰ. ვინკლერმა მეცნიერულად დაასაბუთა ძველბერძნული წყაროების „ფრიგიისა“ და სარგონ II-ის (ძვ. წ. 722–705 წწ.), დროინდელი ასურული ტექსტების – „მუშქების“ ქვეყნის იგივეობა (ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, 1988, გვ. 252).

მაშასადამე, „მუშქები“– ქართველთა ერთი დიდი ტომი – თარგამოსს დაუკავშირდა [თარგამოს – ფრიგიელნი (ფლავიუსით) – მუშქები (ვინკლერით)].

ასურული ტექსტების „ტაბალ“ ბიბლიურ თუბალთან (სეპტანტა, Θοβελ; ზოგჯერ – Θοβερ; ვლუგატა – Τηυβαλ) გაიგივებულია ე. დრომეს მიერ (იხ. ს. ჯანაშია, ტ. III, 1959, გვ. 70).

მაშასადამე, ბიბლიური თუბალი წინაპარია – იბერებისა ანუ ქართველებისა, იოსებ ფლავიუსის ამ კომენტარს ეთანხმებიან და ავრცობენ ჩვენი მეცნიერები, რაც შეეხება ბიბლიურ მოსოქ-მოსოხს, ისიც ქართველთა (მესხური ტომის) წინაპრად იყო მიჩნეული, ამჟამად კი ჩვენ შეგვიძლია ის დავუკავშიროთ „ქართლის ცხოვრების“ თარგამოსს (თარგამოს-ფრიგიელნი-მესხნი) იმ გზით, როგორც ზემოთ იყო გადმოცემული, თარგამოსი კი, როგორც ცნობილია, აღნიშნული ქართული წყაროს თანახმად, არა მარტო ქართველთა, არამედ სომეხთა წინაპრადაც არის მიჩნეული (თარგამოს – ჰაოს, ქართლოს). აქ არ შეიძლება არ მოგვაგონდეს ჰეროდოტეს ცნობა – „ფრიგიელებს, როგორც მაკედონიელები ამბობენ, ეწოდებოდათ ბრიგები მთელი იმ ხნის განმავლობაში, სანამ ევროპელები იყვნენ და მაკედონიელების მეზობლად ცხოვრობდნენ, ხოლო აზიაში რომ გადავიდნენ, მიწა-წყალთან ერთად სახელიც გამოიცვალეს – ფრიგიელები დაირქვეს. არმენიელები, რომლებიც ფრიგიელებისაგან მომდინარეობენ...“ (ჰეროდოტე, ისტორია I, 1976, გვ. 434). „იბერ“ – „ბრიგ“ სახელების დაკავშირება მსგავსი ეტიმოლოგიით შესაძლებელია.

ფრიგიელებს, როგორც აღინიშნა, მუშქებთან, ხოლო ამ უკანასკნელს მესხებთან აიგივებენ.

აღსანიშნავია, რომ მესხებს ძველთაგანვე მთელ ქართულ მოსახლეობასთან აიგივებდნენ, მაგალითად, სტრაბონი დასავლეთ საქართველოს თითქმის ცენტრალურ ნაწილს – მოსხების ქვეყანას უწოდებს, ხოლო ჩრდილოკავკასიელი ტომები აღმოსავლეთ ქართულ ტომებს – მესხებს უწოდებენ. დაღესტნელები „ავარიელები – ფშავ-ხევსურებს „მოსოხის (ანუ „მოსოქის“) სახელით იცნობენ (იხ. ჰ. უსლარ „ავარსკიი იაზიკ“ 1889, II, გვ. 24, 26).

როგორც ითქვა, ფრიგიელებს (რომლისაგანაც წარმომდგარან მესხები) ასევე „ბრიგ“-ები ერქვათ. ამ სიტყვის ფუძე საგულისხმო იგივეობას ავლენს თუბალ-იბერის ფუძესთან – „თბლ“ – „ბრ“. ფუძე – „ბრგ“ (ბრიგ.) და „ბრ“ (იბრ) უთუოდ მსგავსნი არიან.

ს. ჯანაშია ბიბლიის თუბალებსა და მოსოქებს ერთი წარმოშობის ურთიერთმეზობლად მცხოვრებ ხალხად მიინევს.

შემთხვევითი არაა, რომ თუბალი და მეშექი ბიბლიაში თითქმის მუდამ ერთად მოიხსენება. ეს შეუმჩნეველი არ დარჩენიათ ბიბლიის კომენტატორებს. ისინი ერთად მოიხსენებიან იაფეტის ძეთა ჩამოთვლის დროს („იაფეტის ძენი: გომერი, მაგოგი, მადაი, იავანი, თუბალი, მეშექი და თირასი“ (დაბ. 10.2), ასევე ეზეკიელის მიერ (32:26; 38:2; 39:1), ხშირად ეზეკიელი ჩრდილოეთის ხალხებს შორის აგრეთვე იხსენიებს „გომერს თავის ურდოთი, თოგარმას სახლს...“ (38:6), ასირიელ მეფეთა ანალებში, როგორც აღინიშნა, არც თუ იშვიათად იხსენიება Muski და Tabal, ვითარცა ორი მეზობელი ეროვნება, მცხოვრებნი კილიკიაში, ხოლო ჰეროდოტე ამბობს, ტიბარეკებს ანუ იბერიანელთა (იბერიელები) და მოსხების, კოლხეთის ახლოს მცხოვრებთა შესახებ. მეცნიერები თვლიან, რომ თავდაპირველად ორივე აღნიშნული ეროვნება ცხოვრობდა ტიგროსისა და ევფრატის სათავეებში, მიდიასა და სკვითიას შორის, ე.ი. კოლხეთსა და იბერიაში (იხ. „ტოლკოვაია ბიბლია“, პეტერბურგი, 1904–1907 I, გვ. 69. კომენტარი).

წინასწარმეტყველი ეზეკიელი თუბალსა და მუშექს ახსენებს სხვა ჩრდილოელ ხალხებთან ერთად, რომელნიც ცოდვათა გამო დაისჯებიან; ეზეკიელზე ადრე ისრაელის მეზობლად მცხოვრებ დიდ ხალხთა დასჯის შესახებ წერდა იერემია წინასწარმეტყველი. საქმე ის იყო, წინასწარმეტყველებანი უშუალოდ შეეხებოდა ისრაელს, უფლის ერს, რომელიც ეღირსა აღთქმულ მიწაზე დასახლებას, მაგრამ დაარღვია აღთქმა უფალთან სხვადასხვა ცოდვათა გამრავლებით, რის გამოც უნდა დასჯილიყო აღთქმული მიწიდან გადასახლებითა და სხვა ერის მონობაში ყოფნით. კერძოდ, ისრაელიანები ქალდეველთა მეფე ნაბუქოდონოსორს უნდა გადაესახლებინა ბაბილონში. რის შემდეგაც ქალდეველებიცა და სხვა ჩრდილოელი ხალხებიც დაისჯებოდნენ უფლის მიერ. იერემია ქადაგებდა – „ამას იტყვის უფალი ღმერთი: „აჰა, მე მოვუწოდებ და მოვავლენ ჩრდილოეთის ყოველ ერს და ბაბილონის მეფეს ნაბუქოდონოსორს, მონასა ჩემსა, და მათ მოვიყვან ამ ქვეყანას და ყოველთა გარემოს ერთა ზედა, დავაქცევ მათ და შევცვლი უდაბნოდ საუკუნოდ, და იქმნებიან ეს ერნი მონებად ბაბილონის მეფისა 70 წელ და მის შემდგომ მე დავსჯი ბაბილონის მეფეს და მის ერს მათი უსჯულოებისათვის

და ქალდეველთ ქვეყანასაც გადავაქცევ უდაბნოდ“. მართლაც, ებრაელები გადაასახლეს ბაბილონში, სადაც ისინი ტყვეებად იყვნენ 70 წელს, ხოლო ქალდეველთა ბაბილონის სამეფო შემდგომ თანდათან უდაბნოდ იქცა და დავიწყებას მიეცა. წინასწარმეტყველების შესაბამისად დაეცა თითქმის ყველა იმდროინდელი ტომები და ცნობილი სახელმწიფოები (იგულისხმება ებრაელთა ბაბილონში ტყვეობის ხანა), დაეცა და სახელოვნება დაკარგა ათასწლეულების მანძილზე დიდებულმა ეგვიპტემ, რაც იწინასწარმეტყველა ეზეკიელმა – „ადამის ძევ, მიმართე პირი ფარაონისაკენ, ეგვიპტის მეფისაკენ და უწინასწარმეტყველე მას და მთელ ეგვიპტეს ელაპარაკე და უთხარი, ასე ამბობს-თქო უფალი ღმერთი, აჰა, შენზე ვარ ფარაონო, ეგვიპტის მეფევ, დიდო გველეშაპო, რომ გაწოლილხარ შენს მდინარეებში და ამბობ ჩემია მდინარე, ჩემთვის შევქმენიო. ლაყუჩებში ჩანგლებს გაგიყრი, ...მოგისვრი უდაბნოში შენი მდინარეების თევზებთან ერთად... მიხვდება ეგვიპტის ყველა მცხოვრები, რომ უფალი ვარ, რადგან ლერწმის საყრდენი იყავი ისრაელის ხალხისათვის“ (ეზეკ. 29. 2-4). ანდა: „ადამის ძევ, გამართე გოდება ფარაონზე, ეგვიპტის მეფეზე და უთხარი: ჭაბუკ ლომს ჰგავდი ხალხთა შორის და გველეშაპივით იყავი-თქო ზღვებში! ირქინებოდი შენს მდინარეებში და ფეხებით ამღვრევდი წყლებს, თელავდი-თქო მათ მდინარეებში. ასე ამბობს უფალი ღმერთი: მოვისვრი შენზე ჩემ სათხეველს ხალხთა სიმრავლეში და ამოგათრევენ ჩემი ბადით...“ (32. 1-3).

მართლაც, ქრისტეშობამდე მეხუთე საუკუნიდან, ებრაელთა ბაბილონის ტყვეობის შემდგომ სახელოვანი ეგვიპტე დაეცა და ის უმნიშვნელო, სხვებზე დამოკიდებულ ქვეყნად იქცა. მსგავსადვე ასრულდა ეზეკიელის წინასწარმეტყველებანი სხვა ხალხებსა და სახელმწიფო წარმონაქმნებზე. დაეცნენ ისრაელთა მტრები – ყამონიანები (ამონიტები) თანდათან დაეცა ფინიკიელთა ცნობილი ტვიროსი, რამეთუ წინასწარმეტყველთა თქმით, „ვაგლახს ამბობს იერუსალიმზე, შეიმუსრება იგი – ხალხების კარიბჭე... გაუკაცრიელდება“ (იეზ. 26:2). ტვიროსი ცნობილი ქალაქი, სახელმწიფოს ცენტრი იყო, სადაც ხალხებთან ერთად ქართველთა წინაპრებიც ვაჭრობდნენ – „იავანი, თუბალი და მეშექი იყვნენ შენი გამსაღებლები, ტყვეებს და სპილენძის ჭურჭელს გიხდიდნენ საქონელში, თოგორმას სახლიდან ცხენებს, საბრძოლო რაშებს და ჯორებს გიგზავნიდნენ სანაცვლოდ“ (იეზ. 27:13-14).

აქ ქართველთა წინაპარი ტომები – თუბალი, მეშექი და თოგარმა ერთად იხსენიებიან, რადგანაც ისინი მეზობლები და მონათესავენი იყვნენ. საუკუნოდ დაეცა ასურეთი – ისრაელის მტერი. „იქ არის აშური და მთელი მისი კრებული, მის გარშემო მისი საფლავები ყველანი განგმირულნი არიან, მახვილით დაცემულნი“ (32:22).

დაეცა ცნობილი ელამი, ედომი, დაეცა მეშექი და თუბალი. მათ წინასწარმეტყველი სხვა დასჯილ ხალხთა შორის ასახელებს – „იქ არის მეშექი და თუბალი და მთელი მისი სიმრავლე“ (32:26). ისინი ისჯებიან მათი მეზობლის ისრაელის წინააღმდეგ მტრობის გამო, ისჯება თვით ისრაელიც, რომელიც შემდგომ იპოვის თავის თავში ძალას, აღადგენს სიყვარულს უფალთან, დაი-

ცავს აღთქმას და კვლავ აღორძინდება, ასევე აღორძინდება ღვთის მცნებათა დამცველი ყოველი დაცემული ერი. მართლაც, მეშექის და თუბალის ძველი დიდებისაგან დაცემა და უმნიშვნელო ტომად ქცევა შეუმჩნეველი არც შემდეგდროინდელ ისტორიკოსებს დარჩენიათ. პირველქართველთა დიდებულება, მათი სახელმწიფოები, ქალაქები, კულტურის ბრწყინვალება აჩრდილად იქცა. ივანე ჯავახიშვილი წერს, რომ ქრისტეშობამდე 3-4 საუკუნით ადრე ქართველთა დაცემის შესახებ – „თუმცა ასურულ წყაროებში ჩვენი ერის მაშინდელი მდგომარეობა დაწვრილებით არ არის აღწერილი, მაგრამ IV საუკუნის ქართველი ტომების ყოფა-ცხოვრებას თუ იმდროინდელ მდგომარეობას შევადარებთ, შეუძლებელია მაინც ვერ შევამჩნიოთ, რომ ჩრდილოეთისაკენ წაწეულ ქართველებს ცხადი დაქვეითება ეტყობათ. ვაზის მოვლას, ღვინის დაყენებას, საქონლის მოშენებას, მადნეულის დამუშავებასა და იარაღ-ჭურჭლის გაკეთებას, მართალია, წინანდებურად მისდევდნენ, მაგრამ სად იყო წინანდელი სიმდიდრე, სასახლეები, აუარებელი განძი და ქონება, რომლის ხელში ჩაგდებას თავის დროზე ასურეთის ბატონები კვეხულობდნენ ხოლმე. წინათ მათ ქალაქები ჰქონდათ, მეოთხე საუკუნეში კი სალაპარაკოდაც არ ღირდა, რაც იყო ისიც ციხეებს უფრო მიაგავდა, ვიდრე ქალაქს, წინათ ქართველები ძლიერ და მდიდარ ერად ითვლებოდნენ, აღებ-მიცემობისათვის შორეულ ქვეყნებში მიდიოდნენ და ყველგან სახელი გავარდნილი ჰქონდათ. IV საუკუნეში კი ისინი პატარა-პატარა ტომებად იყვნენ დანაწილებულნი, მამაცობის პატივი მეზობლებშიღა ჰქონდათ შერჩენილი, მსოფლიოში კი მათი სახელი აღარ ისმოდა...“ (ივ. ჯავახიშვილი, ტ. I, გვ. 70).

დიახ, ჩვენი ერი დაეცა, ეზეკიელის წინასწარმეტყველება თუბულსა, მეშექსა და თოგორმაზე აღსრულდა. ეზეკიელი ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში ცხოვრობდა. IV საუკუნეში ქართველთა წინაპრების ძველი დიდება მეზობლებს თუ ახსოვდათ. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ მათი სახსენებელი უფალმა არ გააქრო, რამეთუ ისინი უფლის ერს ლაშქრავდნენ არა დამოუკიდებლად, არამედ სკვითების იძულებით, რომელთაც „გოგს“ უწოდებდნენ. ის მთავარი იყო მეშექისა და თუბალისა, ე.ი. კავკასიის იქით მცხოვრებ ჩრდილოეთის ხალხებს აუძულებია სამხრეთელი მეზობლები – ქართველთა წინაპრები, ელაშქრათ „ისრაელის მთებზე“. ეზეკიელი ამბობს ღვთის სიტყვას – „ადამიანის ძევ! იწინასწარმეტყველე გოგზე და თქვი, ასე ამბობს-თქო უფალი ღმერთი, აჰა, შენზე ვარ როშის, მეშექის და თუბალის მთავარო, მოგატრიალებ, გამოგათრევ და წაგიყვან ჩრდილოეთის კიდეებიდან და მოგიყვან ისრაელის მთებზე გაგაგდებინებ მშვილდს მარცხენა ხელიდან და ისრებს მარჯვენა ხელიდან დაგაყრევინებ. ისრაელის მთებზე დაეცემი მთელი შენი ურდოიანად და ხალხთან ერთად, შენ რომ გახლავს...“ (ეზეკ. 39: 1-3).

მრავალი ხალხი დაისაჯა, რომელთაც წინასწარმეტყველის პირით ამის მიზეზს ამცნობს უფალი – „რაკი საუკუნო მტრობა გქონდა და მახვილს მიუგდე ისრაელიანები მათი გასაჭირის ჟამს, საბოლოო სასჯელის ჟამს“ (ეზეკ. 35: 5).

ქართველთა წინაპრები დასჯილან იმის მიერ, ვისი ხელითაც დაისაჯნენ ისრაელიანები; მეფე ნაბუქოდონოსორის მიერ დატყვევებულ და გადა-

სახლებულ იქნენ უცხო ქვეყნებში. აღსანიშნავია, რომ ნაბუქოდონოსორს, ზოგიერთი ძველი ისტორიკოსის აზრით, არა მარტო ებრაელთა გადასახლება მიეწერება, არამედ ქართველთა გადასახლებაც სამხრეთის ქვეყნებიდან უფრო ჩრდილოეთით.

ქრისტეშობამდე IV–III საუკუნის ბერძენი მწერალი, გეოგრაფი და ისტორიკოსი ნაბუქოდონოსორს ახსენებს ვითარცა იბერიელთა ძველი სახელმწიფოს დამპყრობელს.

„ნაბუქოდონოსორმა, რომელიც ჰერაკლეზე უფრო ძლიერი იყო, მას შემდეგ რაც საომარი ჯარი შეკრიბა, მიაღწია ლიბიელთა ქვეყანაში და იბერთა ქვეყანაში, აჯობა მათ, გააცამტვერა და დაიმორჩილა, ერთი წილი მათგანი გადაადგილა მან პონტოს ზღვის მარჯვენა მხარეზე, იქ დაასახლა“ (გეორგიკა, 1961, გვ. 30). ევსევი კესარიელი წერს – „აგრეთვე მეგასთენე ამბობს თავის „ინდოეთის“ მეოთხე წიგნში, რომელშიც მოგვითხრობს ამის წინ მოხსენებული ბაბილონელთა მეფის შესახებ, რომ ის სიმამაცით და საგმირო საქმეებით ჰერაკლეს აღემატებოდა, იმდენად აღემატებოდა, რომ ლიბიის და იბერიის მეტი წილი, ამბობს იგი, დაიპყრო“ (იქვე, გვ. 30).

ამ ცნობით ნაბუქოდონოსორს დაუმორჩილებია და დაუპყრია მთელი იბერიის სახელმწიფო, რომელიც სამხრეთით ლიბიასთან მდებარეობდა, აუყრია ქართველები და გადმოუსახლებია შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ანუ კოლხეთსა და შემდგომდროინდელ ლაზიკაში. ეს მომხდარა ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში. მეგასთენის აღნიშნულ ცნობას იმეორებენ შემდეგი დროის ისტორიკოსები მარაბას-კატინა (I ს.), მოსე ხორენაცი (V ს.) და სხვები.

ნაბუქოდონოსორს ქალდეელთა მეფეც ერქვა.

ქვეყნის სახელწოდებამ „ქალდეამ“ ათასწლეულთა მანძილზე ადგილი წაინაცვლა სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ, შუმერებიდან – ქართველებამდე. ნაბუქოდონოსორი, ქალდეური ბაბილონის ყველაზე ცნობილი მეფე ასურელთაგან ახლად განთავისუფლებულ სამშობლოს სათავეში ჩაუდგა 604 წლისათვის და 562 წლამდე მართავდა მას.

ნაბუქოდონოსორს ჰქონია ღვთის სიყვარული (ბაბილონში 53 დიდი ტაძარი და ასობით სამლოცველო არსებობდა). მან ხელახლა ააშენა დაქცეული ბაბილონი, ტაძართა და სატაძრო ნაგებობათა აშენება მისი უმთავრესი საზრუნავი იყო. მათკენ იყო მიმართული სახელგანთქმული ბაბილონის საპროცესიო გზები, რომლებსაც მთელ სიგრძეზე ფერადი (ლურჯ-ცისფერი) ჭიქური მიყვებოდა, მათზე გამოყვანილი ყვითელფაფრიანი თეთრი ლომებით, ხარებითა თუ გველეშაპებით. ქალდეელთა მეფე დაუღალავი მშენებელი იყო. მისი ხელით ინება უფალმა იერუსალიმის დასჯა, სადაც 597 წელს გაილაშქრა, იუდეის მეფე იოაკიმი ოჯახითა და წარჩინებულებით ბაბილონში გადაასახლა, იერუსალიმის უმდიდრესი ტაძრის განძთან ერთად. მალე, ეზეკიელის წინასწარმეტყველების შესაბამისად, ნაბუქოდონოსორმა კვლავ აიღო აჯანყებული იერუსალიმი 587 წელს, გაძარცვა, დაწვა, ათასობით იუდეველი გადაასახლეს ბაბილონში, რისთვისაც ათწლეულთა შემდგომ თვით ბაბილონიც დაისაჯა. უფლისაგან განდგომა იყო მიზეზი ებრაელთა დატყვევებისა, რო-

გორც იერემია წინასწარმეტყველი წერს – „იყო უფლის სიტყვა ჩემს მომართ ნათქვამი: წადი და ყურში ჩასძახე იერუსალიმს: ასე ამბობს-თქო უფალი: მე მახსოვს შენი ყმაწვილური ერთგულება და პატარძლური სიყვარული, როცა მომყვებოდი უდაბნოში, უხნავ-უთეს მიწაზე. უფლის სიწმიდეა ისრაელი, მისი მოსავლის ნათავარი. ყოველი მისი მჭამელი დადანაშაულდება, უბედურება დაატყდება თავს, ამბობს უფალი. ისმინე უფლის სიტყვა იაკობის სახლო და ისრაელის სახლის ყოველო საგვარეულოვ! ასე ამბობს უფალი: რა ნახა ჩემში ცუდი თქვენმა მამა-პაპამ, რომ განმიდგა, ამაოებას რომ აჰყვა და თავადაც ამაოებაში ჩაეფლაო?.. არ უთქვამს მღვდლებს, სად არისო უფალი, რჯულის კაცებმა არ მიცნეს, მწყემსები გამიდგნენ, წინასწარმეტყველნი ბაალის სახელით გიქადაგებენ და უსარგებლო კერპებს აკეთებენ, ამიტომაც კიდევ მექნება თქვენთან დავა... კარგად გამოიკვლიეთ, ნახეთ, თუ სადმე მომხდარა ამგვარი რამე. თუ შეუცვლია რომელიმე ხალხს თავისი ღმერთები, თუმცა არ ყოფილან ისინი ღმერთები. ჩემმა ერმა კი უსარგებლო კერპებზე გადაცვალა თავისი დიდება“ (იერ. 2, 1-11). ისრაელმა ორი დანაშაული ჩაიდინა, – ამბობს უფალი იერემიას აზრით: მიატოვეს ღმერთი – ცოცხალი წყაროსთვალი და ახალი წყლის ძებნა დაიწყეს – ე.ი. ცრუ ღმერთების ძიება (იერ. 2.13). ისრაელმა ამით მიატოვა უფლის სახლის შვილობა, რის გამოც იქცა ნადავლად მბრდღვინავი ლომებისათვის, რომლებიც უდაბნოდ უქცევენ ქვეყანას, გადაწვავენ და გააუკაცრიელებენ მის ქალაქებს (2,15).

„რადგან ასე ამბობს ცაბაოთ უფალი: გაჩეხეთ ხე და დაახვავეთ იერუსალიმის ირგვლივ. უნდა დაისაჯოს ეს ქალაქი! სავსეა ძალადობით. როგორც ჭაში გროვდება წყალი, ასე დაგროვდა მასში ბოროტება. ძალადობა და ძარცვა ისმის იქ. სნეულება და ჭრილობებია. ჩემს წინაშე მუდამ ფრთხილად იყავი იერუსალიმო, არ მიგატოვოს ჩემმა სულმა, არ გადაგაქციოთ უდაბნოდ, უკაცრიელ ქვეყნად... რადგან პატარიდან დიდამდე ყველა მომხვეჭელია, წინასწარმეტყველიდან მღვდელამდე ყველა ყალბისმქმნელი. ზერელედ მკურნალობენ ჩემი ერის ჭრილობებს. ამბობენ მშვიდობაო, მშვიდობა! თუმცა არ არის მშვიდობა. განა არ რცხვენიათ, სიბილწეს რომ ჩადიან? არა! სულაც არ რცხვენიათ, ამიტომაც დაეცემიან დაცემულთა შორის, წაიფორხილებენ, როცა დავსჯი მათ, – ამბობს უფალი“ (იერ. 6.6-15).

იერემიას ღვთის სიტყვის განცხადებისათვის სიმართლით შეურაცხყოფილი ბრბო ემუქრებოდა, ცილს სწამებდა და ესწრაფოდა მის დაღუპვას. უკეთური ქცევით დატანჯული წინასწარმეტყველი წყევლიდა თავის დაბადების დღეს, მაგრამ სიმართლის თქმას განაგრძობდა. მან პირდაპირ უთხრა მის დილეგში ჩამგდებ ერთ მღვდელს: „ასე ამბობს უფალი: აჰა, შიშის ზარს დაგცემ შენ და შენს მეგობრებს. დაეცემიან ისინი მტრების მახვილისაგან და შენი თვალით იხილავ ამას. ბაბილონელთა მეფის ხელში ჩავაგდებ მთელს იუდას. გადაასახლებს მათ ბაბილონში და მახვილით ამოსწყვეტს“ (იერ. 20,4).

წინასწარმეტყველის სიტყვისამებრ ბაბილონის მეფე ნაბუქოდონოსორი გარს შემოადგა იერუსალიმს. იერემიამ განუცხადა იუდეას მეფეს: „...ამბობს

უფალი – ჩავაგდებ ციდკიას, იუდას მეფეს და მის მორჩილებს, ხალხს და ყველას... ნაბუქოდონოსორის, ბაბილონის მეფის ხელში...“ (21.7).

მართლაც, აღსრულდა წინასწარმეტყველება. ისრაელიანები ბაბილონში გადაასახლეს, იერემია გოდებდა: „როგორ მარტო დარჩა ქალაქი, ოდესღაც ხალხმრავალი, ზის ქვრივი ქალივით, ხალხთა ქალბატონი და მხარეთა დედოფალი მოხარკე შეიქმნა. ტირის ღამღამობით, ღაწვებზე ცრემლი სდის, არავინ ჰყავს ნუგეშინისმცემელი, ყველამ უღალატა, მტრად გადაეკიდნენ მეგობრები“ (გოდება, I: 1-2). „აღასრულა უფალმა განზრახული, აახდინა თავისი ნათქვამი, რაც ჰქონდა ნაბრძანები ძველთაგანვე, დააქცია და არ შეიბრალა. მტერი გაახარა შენზე, რქა აღუმაღლა შენს დუშმანებს... ყრიან ქუჩის მტვერში ყმაწვილი და მოხუცი, ჩემი ქალწულები და მოყმეები მახვილით დაეცნენ; დახოცე შენი რისხვის დღეს, დაკალი, არ დაინდე“ (2.17,21).

ნაბუქოდონოსორმა დაატყვევა და გადაასახლა ებრაელი ხალხი, მასვე, როგორც უკვე აღინიშნა, ძველ ისტორიკოსთა ცნობებით, დაულაშქრავს ქართველთა სახელმწიფო, სადღაც სამხრეთში მდებარე, დაუტყვევებია ქართველობა და გადაუსახლებია ჩრდილოეთის ქვეყანაში, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე. ისრაელ დედათა დარად ტიროდნენ ალბათ ქართველი დედებიც, მაგრამ მათი გოდების აღმწერი არავინ იყო, ჩანს, მათ შორის არ ჰყავდა უფალს გამორჩეული ერთგული. ისინი ამ დროისათვის კერპთმსახურნი იყვნენ, ჭეშმარიტი ღმერთი მხოლოდ ექვსასი წლის შემდეგ შეიცნეს ანდრია მოციქულის ქადაგების მეშვეობით.

აქ ორიოდე სიტყვით უნდა ითქვას იმის შესახებაც, რომ რჩეულ ერთან, რომელიც აღთქმის დარღვევისათვის სამართლიანად დაისაჯა, უფალმა კვლავ განაახლა თავისი აღთქმა. ბაბილონის ტყვეობა დასრულდა. ებრაელები აღთქმულ მიწაზე დაბრუნდნენ. ქართველები კი, თუკი ვენდობით ძველ ისტორიკოსთა ცნობას მათი სამხრეთიდან ჩრდილოეთში გადასახლების შესახებ, დაფუძდნენ ახალ ქვეყანაში, უწოდეს მას თავისი სახელი საქართველო. თუმცა, სიმონ ჯანაშიას დაკვირვებით, კავკასია ძველთაგანვე სამშობლო იყო ქართველების, ისევე როგორც წინა აზიის ზოგიერთი რეგიონი. ამ დროისათვის მოხდა არა ქართველთა გადასახლება, არამედ სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ გადაინაცვლეს მათმა პოლიტიკურმა ცენტრებმა. ესე იგი, სამხრეთიდან ჩრდილოეთით გადასახლდა მხოლოდ პოლიტიკური ელიტა. ყოველ შემთხვევაში თუბალისა და მეშექის ძველი დიდება საუკუნო წარსულად იქცა. მათი ადგილი „იბერმა“ დაიჭირა.

იბერი

ეზეკიელის პირით გამოთქმული წინასწარმეტყველების კითხვისას – „უთხარი, ასე ამბობს-თქო უფალი ღმერთი: აჰა, შენზე ვარ გოგ, როშის, მუშექის და თუბალის მთავარო! გაგაბრუნებ და ყბაში ჩანგალს ამოგდებ... თოგორმას სახლს ჩრდილოეთს კიდეებიდან მთელი თავისი ურდოთი, ურიცხვი ხალხითურთ შენთან ერთად“ – გვახსენდება ს. ჯანაშიას სიტყვები – „უეჭველია, რომ VI–I საუკუნეებში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე ქართველობამ დიდი ზარალი განიცადა. ამ ხანაში შემცირდა ქართველი ტომების მოსახლეობა და მასთან ერთად ამ ტომებმა თავისი მსოფლიო-ისტორიული პოზიციები დაჰკარგეს“ (ს. ჯანაშია, ტ. V, 1987, გვ. 212).

რაღა დარჩა ერთ დროს პირინეიდან პამირამდე განფენილი (ნ. მარი) ქართველური ეთნოსიდან?

ქრისტეშობამდე რამდენიმე საუკუნით ადრე ქართველური წარმოშობის ხალხები იქცნენ მცირე ტომებად, დაემხო მათი ერთ დროს სახელოვანი სახელმწიფოები. თავიანთი უბედურებისა და გაჭირვების დროს რამდენიმე ნაკადად მოაშურეს კავკასიას, სადაც ეგულებოდათ სახელმწიფოებრივი გაერთიანება მათი მონათესავე ქართული ტომებისა – სახელგანთქმული კოლხეთი. მართალია, კოლხეთის ძლიერების ხანა (ქრისტეშობამდე IX–VIII სს.) ამ დროისათვის განვლილი იყო, მაგრამ ის მაინც ფეხზე იდგა და ბუნებრივი საზღვრებისაგან დაცულს ძლიერი მტრებიც ნაკლებად ჰყავდა. მომავალი საქართველოსაკენ მოიწევდნენ ტიბარანებად ქცეული თუბალები, მესხებად ქცეული მუშქები, ახლა მცირე ტომებად ქცეული ქალდეველები ანუ ხალიბები, კარდუხები. ჰეროდოტეს თანახმად, წინა აზიაში ამიერკავკასიისკენ ცხოვრობდნენ შემდეგი ტომები – მოსხები, ტიბარანები, მაკრონები, მოსინიკები, კოლხები, ალაროდიელები, სასპეირები. ის ერთ მომენტთან დაკავშირებით წერს – „მოსხებს თავზე ხის მუზარადები ეხურათ. პატარა ფარები და შუბები ჰქონდათ... ლაშქრობდნენ ტიბარანები, მაკრონები და მოსინიკები, რომლებიც მოსხებივით იყვნენ აღჭურვილნი... კოლხებს თავზე ხის მუზარადები ჰქონდათ... ალაროდიელები და სასპეირები კოლხების მსგავსად შეიარაღებულნი ლაშქრობდნენ“ (ჰეროდოტე, ისტორია, II, 434). როგორც ჩანს, ქართული ტომები იმ დროისათვის კიდევ უფრო მრავალრიცხოვანი იყო.

„ვრცელ მიწა-წყალზე მცირე აზიასა, სამხრეთ ევროპასა და ჩრდილოეთ აფრიკის სანაპიროზე მცხოვრები ქართული გვარტომობის ხალხები“ (ს. ჯანაშია) აღნიშნული დროისათვის კავკასიაში შეყუჟულ ტომებად იყვნენ ქცეულნი, მაგრამ უფალ ღმერთს ისინი არ დაუვიწყებია. მისცა ძალა, რათა ჩამოეყალიბებინათ ერთიანი „ქართლის სამეფოდ“ ცნობილი სახელმწიფო. შეჰკრა ისინი ერთიან ერად და იმის შემდეგ, რაც დედამიწაზე მოსული ძე ღვთისა, ჭეშმარიტი ღმერთი ამაღლდა, ეჩვენა დედა ღვთისას და უთხრა ქართველი ერის შესახებ: – „ჰოი, დედაო ჩემო, არა უგულებელ ვყო ერი იგი საზეპურო უფროს ყოველთა ნათესავთა, მეოხებითა შენითა მათთვის („ქართლის

ცხოვრება“, ტ. I, გვ. 38) უფლის რჩეულ ერად იქცა, ყველა ქრისტემოყვარე ერის მსგავსად.

ამ სიყვარულის ნიშნად პირველ საუკუნეშივე ჩვენმა ერმა მიიღო ზეცით ქსოვილი კვართი უფლისა, ერთიანი, მთლიანი და დაუნაწევრებელი, ნიშნად იმისა რომ „საზეპურო ერი“ მის წიაღში შენახულ კვართის მსგავსად სამარადჟამოდ, მის მეორედ მოსვლამდე, ერთიანი, მთლიანი და დაუნაწევრებელი უნდა დარჩენილიყო, თუკი ქრისტიანობას დაიცავდა. უფალმა ათეულ ტომებად ქცეული ქართული ეთნოსი ქრისტეშობამდე 3-4 საუკუნით ადრე ერთიან ერად აქცია ეროვნული სახელმწიფოს დაარსებით. ერთიან ქართულ სახელმწიფოს „ქართლის სამეფოს“, ხოლო უცხოელები იბერიას უწოდებდნენ, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად, მისი დასავლეთი საზღვარი ეგრისწყალზე გადიოდა, ასე რომ, ის მოიცავდა აღმოსავლეთ, სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოს. ამ სახელმწიფოს ხალხი ერთიან ერად შეკავშირდა და მას „ქართველნი“ ეწოდებოდათ. აქვე ისიც უნდა ითქვას, ერთიანი ქართული სახელმწიფოს საზღვრებს გარეთ, სამხრეთში აღმოჩნდნენ მრავალრიცხოვანი ქართული ტომები. ქართული ტომები აგრეთვე ცხოვრობდნენ ეგრისწყალთან გამავალი საზღვრის გადაღმაც და ასევე აღმოსავლეთით – ალბანეთის მიმართულებით.

როგორც ითქვა, განსაკუთრებით მრავალი ქართული ტომი აღმოჩნდა ქართული სახელმწიფოს გარეთ – შავი ზღვის სანაპირო მხარეში, რომელსაც ქალდეას, ანდა ჭანეთს უწოდებდნენ.

აღსანიშნავია, რომ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს დაარსებამ მეფე ფარნავაზის ეპოქაში, ფაქტობრივად გამოიწვია ქართული ეთნოსის ორად გაყოფა, კერძოდ, ერთი ნაწილი აღმოჩნდა თავის ეროვნულ სახელმწიფოში, ხოლო მეორე ნაწილი სამხრეთ-დასავლეთით აღმოჩნდა სხვა სახელმწიფოს შემადგენლობაში. ამ მდგომარეობამ ხელი შეუწყო საერთო ქართული ენის დიფერენციაცია-დანაწევრების გაღრმავებას. ამის მიზეზი იყო ის, რომ ჯერ კიდევ ფარნავაზის სახელმწიფოს შექმნამდე საუკუნეებით ადრე კოლხური კულტურა მოიცავდა არა მარტო დასავლეთ საქართველოს, არამედ აღმოსავლეთის უმეტეს ნაწილს. კოლხური კულტურის არეალზე კი, როგორც მიიჩნევა, გავრცელებული იყო ფუძე ქართული ენის დიფერენციაციის შედეგად მიღებული, ჯერ კიდევ გაუყოფელი ე.წ. ზან-ქართული ენა.

ძველი კოლხეთი მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს არ მოიცავდა, მასში აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს დიდი ნაწილი შედიოდა. კოლხეთი კავკასიაში ქართული ტომების გამართიანებელი იყო. ჰეროდოტეს აღწერიდანაც ჩანს, რომ სამხრეთ კავკასიურ სამყაროში ორ ქართულ ტომს აქვს ჰეგემონობა თავის თავზე აღებული, კოლხებსა და მოსხებს. კერძოდ, ლაშქრობისას (ანუ პოლიტიკური მოღვაწეობისას) მოსხებთან ერთად მოლაშქრე ტიბარანები, მაკრონები და მოსინიკები მოსხებივით არიან აღჭურვილნი, ხოლო კოლხებთან ერთად მყოფი ალაროდიელები და სასპეირები კოლხებივით შეიარაღებულნი. მოსხები და კოლხები კი წარმმართველებად ჩანან. მაგრამ მოსხებს ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში მცხოვრები ბერძენი ავტორი ჰეკატოს მილეტელი „კოლხურ ტომად“ მიიჩნევს, ანუ მესხები და კოლხები

ერთი ხალხია, ზოგადი სახელია კოლხი, მაშასადამე, კოლხეთი, კოლხური კულტურა და ყოველივე, რაც ძველ კოლხეთთანაა დაკავშირებული, არის არა დასავლეთ საქართველოს ლოკალური კულტურა, არამედ ზოგად-ქართული ეთნოსისა, ყველა ქართველური ტომისა, ეს შეეხება ენასაც. ძველ-კოლხური ენა უნდა იყოს იმ დროისათვის სუსტად დიფერენცირებული ფუძე ქართულიდან გამოყოფილი, ე.წ. ზან-ქართული (ჯერ კიდევ დაუშლელი) ენა.

გ. მელიქიშვილი წერს – „მოსხებს ძვ.წ.აღ-ის VI ს-ის ბერძენი ავტორი ჰეკატოს მილეტელი „კოლხურ ტომს“ ეძახის. თუ გავითვალისწინებთ, რომ მესხური ელემენტი მუდამ ქართების ელემენტს ემთხვევა, „კოლხურს“ აქ დასავლურქართულის მნიშვნელობას ვერ მივანიჭებთ, რადგან, როგორც ითქვა, ძველი ლეგენდარული კოლხეთის არსებობის ხანაში (ძვ.წ.აღ-ის I ათასწლეულის პირველი საუკუნეები) კოლხეთი ჯერ კიდევ სუსტად დიფერენცირებულ ქართველურ ეთნიკურ ჯგუფს მოიცავდა. ამ დროს მეგრელ-ჭანებსა და ქართებს შორის ენობრივი განსხვავება, ყოველ შემთხვევაში ჯერ არ უნდა ყოფილიყო. ამიტომაც „კოლხი“ სახელი ამ უძველეს ხანაში საერთო ქართველური, თუ ქართი-ზანური (მეგრულ-ჭანური) ელემენტის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო. იონიელი ბერძნები ქართველ ტომებს ჯერ კიდევ ქართულ-ზანური ერთობის არსებობის „კოლხურ“ ხანაში გაეცნენ და „კოლხი“ სახელსაც, უნდა ვიფიქროთ, ამ ერთობის აღსანიშნავად ხმარობდნენ. ამიტომაც მოსხების „კოლხურ ტომად“ მოხსენიება ჰეკატოს მილეტელთან, საერთოდ, მათ ქართველობაზე მიუთითებს და მეგრულ-ჭანურ წარმომავლობაზე არაფერს ლაპარაკობს“ (საქ. ისტ. ნარკვ, I, გვ. 395).

ერთიანი ქართული სახელმწიფოს ფორმირების ეპოქა, რომელიც, ცხადია, რამდენადმე წინ უსწრებდა ფარნავაზის ხანას (IV–III სს. ქრისტეშობამდე) ხასიათდებოდა დიდი ცვლილებებით... კერძოდ, ამ დროს VIII–VI საუკუნეებში კოლხური კულტურის არეალში სამხრეთიდან შემოვიდნენ სხვადასხვა ქართველური ტომები, რაც გამოიწვევდა ძვრებს, მნიშვნელოვან გადანაცვლებებს.

როგორც აღნიშნული იყო, ამ დროის ქართველური ჯგუფის ძირითადი კულტურა სწორედ „კოლხური კულტურა“ უნდა ყოფილიყო (იხ. იქვე, გვ. 431). „აკად. ბ. კუფტინის აზრით, „კოლხური კულტურის“ გავრცელების საზღვარი თავდაპირველად მცხეთამდე აღწევდა. დღევანდელი სამხრეთ ოსეთის მოსახლეობაც გვიანი ბრინჯაოს ხანაში მჭიდროდ უკავშირდებოდა „კოლხური კულტურის“ ზონის მოსახლეობას... აკად. ს. ჯანაშია ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ ქართლი, კერძოდ, ისტორიული შიდა ქართლი, ის ტერიტორია უნდა იყოს, სადაც გვიან ბრინჯაოს ხანაში ხდებოდა აღმოსავლურ და დასავლურ კულტურათა გავრცელების საზღვრების ურთიერთკვეთა“ (იქვე, გვ. 432).

კოლხური კულტურის არეალი ვრცელდებოდა არათუ თანამედროვე საქართველოს უმეტეს ნაწილზე, არამედ ჩრდილო კავკასიაშიც და ვრცლად სამხრეთის მიმართულებითაც – „ასეთია, მაგალითად, უპირველეს ყოვლისა ჩრდილო ოსეთი და ყაბარდო-ბალყარეთი მთავარი ქედის მიღმა, აღმოსავ-

ლეთ საქართველოს ვრცელი ზოლი მდინარე მტკვრის ჩრდილოეთით, მესხეთიდან ვიდრე არაგვის ხეობამდე. ისტორიული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო ჭოროხის აუზი და უფრო დასავლეთით შავი ზღვის სანაპირო, ყოველ შემთხვევაში ქალაქ ორდუმდე მაინც. აღარაფერს ვამბობთ ჩვენთვის საინტერესო ტიპის ცალკეულ ნივთებზე, რომლებიც აღმოჩენილია სომხეთის ტერიტორიაზე (ახტალა-ლალვარის მიდამოები, გოლოვინო, პარკარი, ლენინაკანი) და ურმიის ტბის რაიონში“ (იქვე, გვ. 255).

თანამედროვე ჩრდილოეთ სომხეთი, ყოველ შემთხვევაში ბამბაკის მთის ჩრდილოეთით მტკვრის აუზში მოქცეული ტერიტორია, ისტორიულად, ათასწლეულთა მანძილზე საქართველოში შემავალ მიწა-წყლად, სამხრეთ-აღმოსავლეთ მხარედ მიიჩნეოდა, ამიტომაც აქ კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელი ნივთების აღმოჩენა უნდა ჩავთვალოთ მტკვრის სამხრეთით კოლხური კულტურის გავლენის გავრცელებად. როგორც ჩანს, კოლხური კულტურა ვრცელდებოდა ჭოროხისა და საქართველოს ტერიტორიაზე გამავალ მტკვრის აუზებში, ასევე დასავლეთ საქართველოში. სად მდებარეობდა ცენტრი, ბუდე კოლხური კულტურისა? – მიჩნეულია, რომ ის მდებარეობდა დასავლეთ საქართველოში. „როგორც არაერთ მკვლევარს აღუნიშნავს, თვით დასავლეთ საქართველო ამ კულტურის ძირითადი ბუდე უნდა იყოს“ (იქვე, გვ. 256), მაგრამ რატომ არ შეიძლება ეს ბუდე აღმოსავლეთ საქართველოში ყოფილიყო, ვთქვათ მტკვრის ხეობაში (ისტორიულ დიაოხთან, შემდეგდროინდელ ტაოსთან, კლარჯეთთან), ანდა ჭოროხის ხეობაში, სადაც ზოგიერთი მკვლევარი მეტალურგიის ცენტრების არსებობას ვარაუდობს? საფიქრელია, რომ ბუდე კოლხური კულტურისა მდებარეობდა როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში, ის ერთიანი კულტურაა და არა ლოკალური რომელიმე კუთხისა. მართალია, ჯერჯერობით უცნობია, ვრცელდებოდა თუ არა კოლხური კულტურა მცხეთის აღმოსავლეთით, მაგრამ, ძველქართულ წყაროთა თანახმად, აღნიშნული მიმართულებით ტერიტორიები დასახლებული იყო ქართული ტომებით (ქართლის ცხოვრებაში ასახულია, რომ აქ სახლობდნენ ქართლოსის უშუალო შთამომავალნი). კოლხური კულტურის ამ არეალში გაუვრცელებლობის შესახებ კი უნდა გავიმეოროთ გ. მელიქიშვილის ნათქვამი: „რა თქმა უნდა, სავალდებულო არ არის, რომ მატერიალური კულტურის ესა თუ ის არე ზუსტად ემთხვეოდეს ამა თუ იმ ეთნიკური ჯგუფის გავრცელების საზღვრებს“ (იქვე, გვ. 432).

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, სრულიად უნდა დავეთანხმოთ გ. მელიქიშვილს – ქრისტეშობამდე პირველი ათასწლეულის პირველ ნახევარში სახელი „კოლხი“ საერთო ქართველური, ანუ ზან-ქართული (ქართ-ზანური) ელემენტის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო. სახელი „კოლხი“ სუსტად დიფერენცირებულ ქართულ ეთნიკურ ერთობას მოიცავდა (ამიტომაც უწოდებდნენ „მოსხებს“– კოლხებს).

როგორც აღნიშნული იყო, ქრისტეშობამდე VIII საუკუნის შემდგომ კოლხური კულტურის არეალში დიდი ცვლილებები მოხდა, ჩრდილოეთიდან შემოიჭრნენ კიმერიელები, მათ დაარბიეს კოლხეთი, ხოლო სამხრეთიდან

თანდათან შემოსულა სხვადასხვა ქართული ტომები. ეს ქართული ტომები ერთ დროს წარმოადგენდნენ ცნობილ ხალხებს თავიანთი სახელმწიფოებით, მათ გააჩნდათ დიდი პოლიტიკური კულტურა, ამიტომაც შემოსვლის შემდგომ საკმაოდ მალე მოახდინეს დამხვედრი ტომების კონსოლიდაცია და ჩამოაყალიბეს „ქართლის სამეფო“ – ახალი ქართული სახელმწიფო. ს. ჯანაშიას თანახმად, სამხრეთით მდებარე ქართული სახელმწიფოების გაქრობის შემდეგ პოლიტიკურმა ცენტრებმა ჩრდილოეთით, დღევანდელი საქართველოს მიწაწყალზე გადმოინაცვლა. ამას, როგორც აღინიშნა, ხელი შეუწყო ძველი კოლხური სამეფოს განადგურებამ კიმერიელთა მიერ. ამ შემოსევის შემდგომ, როგორც ფიქრობენ, კოლხეთის (ამ შემთხვევაში დასავლეთ საქართველოს) მოსახლეობის ნაწილი მომხდურებთან ბრძოლაში გამწყდარა, გადარჩენილებს მეზობელ კუთხეებში შეუფარებიათ თავი.

სამხრეთიდან ჩრდილოეთით ქართული ტომების შემოსვლას, ანუ პოლიტიკური ცენტრების გადმონაცვლებას გარკვეულად გამოუცოცხლებია ძველი კოლხეთი. სამეფოც ჩამოყალიბდა, საქმე ის იყო, რომ კოლხები და შემოსული ტომები, როგორც აღინიშნა, ერთი ეთნოსი, ერთი წარმოშობის ხალხი იყო. ასე, მაგალითად, ს. ჯანაშია ფიქრობდა, რომ კოლხური ბრინჯაოს კულტურა შეიძლებოდა თუბალების (თობელის) კულტურა ყოფილიყო.

ს. ჯანაშია ბიბლიაში ნახსენებ იაფეტის ძე თუბალს და კაენის შთამომავლებს – თუბალ-კაენს, იაბელს, იუბალს ასე აკავშირებდა კოლხებთან (და იბერებთან): „ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შესახებ ბიბლიის ორი სხვადასხვაგვარი ცნობის შეთანხმება ძნელი არ უნდა იყოს. ის გარემოება, რომ ერთ შემთხვევაში თუბალი მარტოა დასახელებული, ხოლო მეორე შემთხვევაში მას ძმებიც ჰყავს – იაბალი და იუბალი, ჩვენი აზრით იმ გარემოებას მოწმობს, რომ პირველად ხალხი მთლიანი სახითაა წარმოდგენილი, მეორედ კი – თავისი მთავარი ტომების სახით. ადვილად აიხსნება თუბალის ორი სახელიც – თუბალ-კაენი და თობელი: „კაინ“ „კენი“ აქ ეპითეტია, რომელიც, სათანადო სემიტური ძირის საშუალებით „მჭედელს“ აღნიშნავს, თუბალი ხომ უპირატესად მჭედელი და მეტალურგია, შესაძლებელია ისიც (ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი), რომ აქ გვქონდეს სათანადო სატომო სახელის გააზრებაც („კაენებს“, როგორც ვნახეთ, იხსენიებს პლინიუსი და შემდეგში ცნობილნი არიან ჭანნი – ოკაენიტებიც). დაბადების მეოთხე თავის ცნობაში საყურადღებოა ფუძის ახალი ფორმები, რომლებიც ჩვენ წინათ არ შეგვხვედრია – თავკიდური თ//ტ-ს ნაცვლად – ი. ეს, უეჭველია, ახალი საფეხურია ამ სახელის განვითარებაში. ამ ცნობით მოცემული შესატყვისობანი: თ//ტ – ჰ//ი-0 საფუძველს აძლევენ ივ. ჯავახიშვილის და ი. ყიფშიძეს თუბალ-თაბალი და იბერი, შუალედი რგოლებით, ერთმანეთს დაუკავშირონ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი ამასთანავე გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ ტაბალ – ქართების გამოთქმაა, ტუბალ – ტობალ – მეგრულ-ჭანური, ხოლო ტიბარ სვანურ გამოთქმას უახლოვდებაო. საკმარისია მოვიგონოთ ასურული ცნობა ტაბალების 24 სამეფოს არსებობის შესახებ, რომ პარალელური ფორმების ასეთი სიმდიდრე სავსებით ბუნებრივად მივიჩნიოთ და სხვა დაკარგული ფორმებიც ვივარაუდოთ. და-

სასრულ, მოვიგონოთ, როგორ ახასიათებს ამ ქართველურ მოძმე ტომებს „შესაქმეთა წიგნის“ ავტორი. თობელის, ანუ თუბალ-კაენის შესახებ აქ ნათქვამია: „ესე იყო კვერით ხუროი, მჭედელი რვალისა და რკინისა“ (IV, 22). თუ ამას დავუკავშირებთ თანამედროვე არქეოლოგის მიერ დადგენილ ფაქტს, რომ ბრინჯაოს შესანიშნავი კულტურა, რომელსაც წინათ ყობანის კულტურას ეძახდნენ, ნამდვილად კოლხეთის კულტურაა, რომ ამ კულტურის აყვავების ხანა სწორედ თაბალ-თუბალის ეპოქაზე მოდის, რომ კოლხური ბრინჯაოს კულტურა, უახლესი აღმოჩენებით ვრცელდება შორს სამხრეთით მცირე აზიისაკენ (ვგულისხმობთ ართვინისა და ორდუს განძებს), მაშინ ბუნებრივად შეიძლება დავსვათ საკითხი: ხომ არ არის კოლხური ბრინჯაოს კულტურა ნამდვილად თუბალების, ანუ თუბალ-კაინების კულტურა?“ (ს. ჯანაშია, III, 1959, გვ. 71-73).

ასე აკავშირებდა ს. ჯანაშია თუბალს კოლხთან და იბერთან, ხოლო მესხებს კოლხებთან ქრისტეშობამდეც აკავშირებდნენ.

ანთროპოლოგიურად აღნიშნულ ხანაში მთელი კავკასიის მოსახლეობა ერთგვაროვანი ყოფილა. მ. აბდუშელიშვილი წერს – „ამრიგად, მთელი კავკასიის ბრინჯაოს ხანის მოსახლეობა ეკუთვნოდა ერთ ანთროპოლოგიურ ტიპს, რომელიც ზოგად რასობრივ სისტემატიკაში სამხრეთ-ევროპეიდული რასის ხმელთაშუაზღვისპირული ტიპის სახელით არის ცნობილი. საქართველოს გვიან ბრინჯაოს და შემდგომ რკინის ფართო ათვისების პერიოდის მოსახლეობა ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით ტიპობრივად არ განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან. რაც გამორიცხავს რაიმე ახალი, ადგილობრივისაგან განსხვავებული ელემენტების შემოსვლას საკვლევ ტერიტორიაზე დროის აღნიშნულ მონაკვეთში“ („ქართველი ხალხის ანთროპოლოგიური ისტორია“).

ანთროპოლოგიური, კულტურული, ენობრივი და სხვა მსგავსი ერთობა უნდა ყოფილიყო მიზეზი იმისა, რომ ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში აღორძინებულ კოლხეთის სამეფოში, რომელიც ამჯერად მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს მოიცავდა, განფენილი იყო სამხრეთიდან შემოსულად მიჩნეული ე.წ. მესხური ტომები. დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთი პროვინციები და ასევე რიონის სამხრეთითაც მოქცეული მიწა-წყალი, ძველთაგანვე მსგავსი ელემენტებით ჩანს დასახლებული. „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე შემოღწეული მცირეაზიელი მუშქები (მესხები), ჩანს, აქტიურ როლს ასრულებდნენ ამ მხარის პოლიტიკურ ცხოვრებაში... შემდეგში აქედან კიდევ უფრო ჩრდილოეთით გავრცელდნენ. მესხური სამოსახლონი უნდა გაჩენილიყო როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში... დამახასიათებელია, რომ მცირეაზიული წარმოშობის სახელწოდებები უმკვიდრდება არა მარტო შიდა ქართლის მიწა-წყალზე აღმოცენებულ ციხე-ქალაქებს, არამედ დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ რაიონებში წარმოშობილ ზოგ ამგვარ ცენტრსაც... მცირეაზიული ელემენტის პოლიტიკური ჰეგემონობა ვრცელდება მესხეთს, შიდა ქართლსა და სხვათა შორის, აგრეთვე დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ ნაწილზეც. ეს ის ტერიტორიებია, სადაც მიმდინარეობდა ადგილობრივი ქართის და მცირე აზიიდან

შემოღწეული მესხური ელემენტის წიაღში აღმოსავლურ ქართული (ქართლის, იბერიის) სახელმწიფოს ჩამოყალიბება“ (საქ. ისტ. ნარკვ, I, გვ. 397).

უნდა ვიფიქროთ, რომ კოლხეთის სამეფოს (VI–IV სს.) წიაღშივე საფუძველი ეყრებოდა ახალ ერთიან ქართლის სახელმწიფოს, ფარნავაზის მიერ დაარსებულს. ამას უნდა მიუთითებდეს, წყაროთა ჩვენება იმის შესახებ, რომ ფარნავაზის წინამორბედი (სამეფო ტახტზე) აზონი არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს, არამედ დასავლეთ საქართველოსაც მართავდა. ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (ისტორიული კოლხეთის სამხრეთ რაიონებში) მცხოვრები მოსახლეობა სპარსელებმა დაიმორჩილეს. ამ ადგილებში 401 წელს გაიარა ქსენოფონტემ. მისი აღწერით, ადგილობრივი ტომები უკვე განვითარებულნი იყვნენ. კარდუხები, ხალიბები, ხალდები, მაკრონები, კოლხები, მოსინიკები, კოიტები და ტიბარენები არ ემორჩილებოდნენ სპარსეთს. აღსანიშნავია, რომ ის „კოლხებს“ უწოდებს არა რიონის ხეობაში მცხოვრებ მოსახლეობას, არამედ ტრაპეზუნტის მიდამოებში მცხოვრებთ. დაახლოებით ამ დროს (რამდენადმე გვიანდელ პერიოდს) ეხება ქართული წყარო „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, რომლის თანახმადაც, სამხრეთში – წინა აზიაში მცხოვრები ქართველების ელიტა „არიან-ქართლის“ მეფე აზოვემ გადმოასახლა და განასახლა სრულიად საქართველოში, მათ შორის რიონისა და ენგურის ხეობებშიც, ვიდრე ეგრის წყლამდე. თუ ეს წყარო სწორია, მაშინ როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს ყოველ კუთხეში აქამდე კოლხური კულტურის არეალში მცხოვრებ ქართველობას შერევია სამხრეთიდან გადმოსახლებული ქართველობა და შემდეგდროინდელი ქართული ტომები თანაბარი ხარისხით მათი მემკვიდრენი არიან. თუმცა, როგორც აღნიშნული წყაროდან ჩანს, უნდა ვივარაუდოთ, რომ „არიან-ქართლის“ მეფემ სრულიად საქართველოში განასახლა არა რაიმე მნიშვნელოვანი რაოდენობით მოსახლეობა, ამ სიტყვის სრული გაგებით, არამედ მხოლოდ მმართველი ზედა ფენა, აზნაურ-თავისუფალი მცირერიცხოვანი მმართველი ზედა ფენა. პავლე ინგოროყვას მიერ აღდგენილი თხზულების ტექსტში იკითხება ქართველთა გადმოსახლების შესახებ – „ხოლო ესე აზოი წარვიდა „არიან-ქართლად“ მამისა თვისისა და წარმოიყვანა ათასი სახლი მდაბიოი უფლისაი და ათნი სახლი მამამძუძეთანი“ (პ. ინგოროყვა, ტ. 4, გვ. 515, 1978 წ.). აქ „მამამძუძე ნიშნავს მთავარს, ასევე უნდა ვიფიქროთ, რომ „მდაბიოი უფლისა“ უფალთან, ანუ მეფესთან დაახლოებულ პირებს ეწოდებათ, არსენი ბერი შესაბამის ტექსტში გადმოსცემს, რომ აზომ არიან ქართლიდან მოიყვანა ათასი სახლი „მდაბიოი უფლისაი“ და ათი სახლი „მთავართაგან“. სულ მოყვანილია ათას ათი სახლი. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიაჩნია, რომ აღნიშნული მოსახლეობის შთამომავალნი არიან ქართველები, რომ მათ მალევე შექმნეს სახელმწიფო, მაგრამ შეუძლებელია ათას ათ ოჯახს შეექმნა უზარმაზარი, ზღვიდან ალბანეთამდე გადაჭიმული სახელმწიფო, ცხადია, ათას ათი სახლი წარმოადგენდა ზედა ფენას, ანუ სახელმწიფოს დვრიტას, მმართველ აპარატს, წყობილების ხერხემალს. ეს არის სწორედ ის, რაზედაც მიუთითებდა სიმონ ჯანაშია. მისი თეორიის თანახმად, მოხდა არა მოსახლეობის მასიური გადასახლება, არამედ

ქართული პოლიტიკური ცენტრების გადანაცვლება სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. ანუ იქამდე კოლხური კულტურის არეალში მცხოვრები ქართველობა აახლებს თავის სახელმწიფოებრივ წყობილებას. უფრო მაღალი სახელმწიფოებრივი ორგანიზაციისა და კულტურის მქონე სამხრეთული ქართული ზედაფენის მეოხებით მათ ჩამოაყალიბეს „ქართლის სამეფო“ (ანუ იბერიისა), აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს გამაერთიანებელი სახელმწიფო. სწორედ ზედა ფენა რომ მოვიდა, ამის ანარეკლი ჩანს „ქართლის ცხოვრებაშიც“. ამ თხზულების მიხედვით აზო – დამპყრობელია, მაკედონელი, რომელსაც ჰყავს „ასი ათასი რომაელი“, რომლის ძალითაც ხელისუფლება აქვს დამყარებული ქართველობაზე. „მოქცევაჲს“ მიხედვით, როგორც ვიცით, აზოს თან მოჰყვა „ათასი სახლი მდაბიო“, – „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით კი „ასი ათასი“ რომაელი. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ თავის მხრივ „სახლიც“ თავის ქვეშ გულისხმობს შეიარაღებული მებრძოლების (ანუ ბრძოლისუნარიანი მამაკაცების) – არამცირე რაოდენობას. თუ გვიან საუკუნეებშიც კი „კომლში“ 20-მდე მამაკაცს გულისხმობდნენ, ქრისტეშობამდე, როცა ოჯახები გაუყოფელნი იყვნენ, „სახლში“ უთუოდ დიდი რაოდენობის მამაკაცები უნდა იგულისხმებოდეს. თუ მოცემულ რიცხვებს „ასი ათასი“ და „ათას სახლს“ ერთმანეთს შევადარებთ, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ერთ „სახლს“ ასამდე შეიარაღებული მამაკაცის გამოყვანა შეეძლო. სად დაასახლა აზომ შემოყვანილი მოსახლეობა, ანუ რომელ ქვეყანას ჩაუყარა მან საფუძველი „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით – „იგი იმორჩილებს ქართლთან ერთად ჰერეთს და, ამრიგად, ავრცელებს თავის ხელისუფლებას მდინარე ბერდუჯიდან (დღევანდელი დებედა) ვიდრე „სპერის ზღვამდე (ე.ი. შავ ზღვამდე), იპყრობს აგრეთვე დასავლეთ საქართველოს (ეგრისს), ხარკს ადებს ოსებს, ლეკებს და ხაზარებს“ (ნარკვ. გვ. 438). „მოქცევაჲს“ მიხედვით, აზო შემოიყვანა ალექსანდრე მაკედონელმა. აი, როგორ საზღვრებში მოაქცია მისი ქვეყანა – „და თანა ჰყვანდა ალექსანდრეს მეფესა აზო, ძეი არიან ქართლისა მეფისა და მას მიუბოძა მცხეთაი საჯდომად და საზღვარი დაუდვა მას ჰერეთი და ეგრის წყალი და სომხითი და მთა ცროლისა და წარვიდა“ (მვ. ქართ. აგ. ლიტ. ძეგლ. ტ. I, 1964, გვ. 81).

ამ წყაროს თანახმადაც, აზო – დასავლეთ საქართველოს სრული მპყრობელია, ვიდრე ეგრისწყლამდე, მაშასადამე, მას თავისი „ათასი სახლი“ მდაბიონი, ხოლო, ჩვენი აზრით, თავისი საყრდენი ხელისუფალნი, უნდა გაენაწილებინა მთელ სამართავ ტერიტორიაზე, როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოში. ცხადია, მოხდებოდა დამხვდურებისა და მომსვლელების შერწყმა, ამიტომაც შემდგომი დროის მემატიანენი თავიანთ თავს (ე.ი. ქართველობას) თვლიდნენ – „არიან ქართლიდან“ მოსული ქართველობის მემკვიდრეებად.

სწრაფად ურთიერთშერწყმას ხელი ალბათ იმანაც შეუწყო, რომ მომსვლელნიც და დამხვდურნიც ერთი ეთნოსისანი, ერთი წარმოშობისანი იყვნენ. „წმიდა ნინოს ცხოვრების“ ზემოხსენებულ არსენ ბერისეულ ვარიანტში ნათქვამია, რომ ჩვენ, ქართველები ამ არიან-ქართლიდან გადმოსახლებულთა შთამომავლები ვართო. იგივეა ნათქვამი „მოქცევაჲს“ უფრო ძველ, შატბერდი-

სეულ ხელნაწერში. არმაზის მთაზე მდგომი გაცისა და გას კერპების აღწერისას ნინო ამბობს, რომ ისინი იყვნენ თქვენი (ქართველთა) „არიან-ქართლელი“ მამების (ე.ი. წინაპრების) ღმერთები. მეფე მირიანი, მიმართავს რა ნინოს, ამავე გაცისა და გას ეძახის „ჩვენი მამების (წინაპრების) ძველ ღმერთებს“ (ნარკვ. გვ. 438).

ყოველივე ზემოაღნიშნულით ჩვენ იმის თქმა გვსურს, რომ ფარნავაზის მიერ შექმნილი სახელმწიფოს მდგრადობა გამოწვეული იყო მოსახლეობის ერთგვაროვნებით, თუმცა კი, ერთი შეხედვით, სახელმწიფოს საზღვრებს შიგნით ეგრისწყლიდან და შავი ზღვიდან სომხეთ-ალბანეთამდე არსებობდა ტომთა სიჭრელე, მაგრამ სახელმწიფომ ეს ტომები შეკრა, ერად აქცია, ამიტომაც, ჩვენი მატიანეები ათასწლეულთა მანძილზე ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე ჩვენი სახელმწიფოს როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ ნაწილში მცხოვრებ მოსახლეობას ქართველებს უწოდებდნენ, უცხოელები კი იბერებს. სხვადასხვა ქართული ტომების ერთიან ხალხად გადაქცევას ხელი უთუოდ იმანაც შეუწყო, რომ სახელმწიფოს ჩამოყალიბების დროს ქართული ფუძეენის დაშლის ხარისხი დიდი არ იყო. ტომების ენები ახლოს იყვნენ ერთმანეთთან, ე.წ. ქართებისა, ზანებისა და სვანების ენები, ცხადია, ამ ორიათას ხუთასი წლის წინ ერთმანეთის მიმართ დიალექტებს წარმოადგენდნენ. ისინი დამოუკიდებელ ენებად ჩამოყალიბდნენ შემდგომ, საფიქრებელია მას შემდეგ, რაც ფარნავაზის მიერ შექმნილი სახელმწიფო დაიშალა (იგულისხმება ვახტანგ გორგასლის შვილთა დროს). ქრისტეშობამდე IV საუკუნეში, ჯერ კიდევ ფარნავაზის სახელმწიფოს წარმოშობამდე, პირველად იქნა მოხსენებული იბერთა სახელი უცხოურ მწერლობაში. როგორც ჩანს, ქართველები იბერთა სახელწოდებით პირველად მოიხსენიეს პლატონმა და არისტოტელემ. ს.ჯანაშია წერს – „პლატონი თავის „კანონებში“, იხსენიებს „იბერებს“ იმ „მეომარ ხალხთა“ შორის, რომელნიც სვამენ უწყლო ღვინოს. არისტოტელე კი ამბობს – „იბერების“ მეომარი ხალხი საფლავის გარშემო იმდენ სარს არჭობენ ხოლმე, რამდენი მტერიც მოკლული ჰყავს მიცვალებულსო“. საფიქრებელია, რომ აქ ქართველები იგულისხმებიან, მაგრამ გადაჭრით ამის თქმისათვის დამატებითი მასალაა საჭირო“ (ს. ჯანაშია, ტ. III, გვ. 48).

ორიოდე საუკუნით ადრე ჰეროდოტესთვის უცნობი იყო ეს სიტყვა – იბერი, როგორც ჩანს, ის სხვაგვარად გამოითქმოდა იმ დროს, – სასპერებად. ჰეროდოტე ერთი მოდგმის სასპერებსა და კოლხებს იხსენიებს ასევე ერთი მოდგმის სპარსელებსა და მიდიელებთან ერთად. ეს უკნასკნელნიც შემდგომ ერთ ხალხად იქცნენ. სწორედ აღნიშნული ორი მოდგმის ხალხი – სპარსული (სპარსელ-მიდიელნი) და ქართული (კოლხ-სასპერები) ცხოვრობდნენ უზარმაზარ ტერიტორიაზე – სპარსეთის ყურესა (წითელი ზღვა) და შავ ზღვას შორის. – „სპარსები ცხოვრობენ სამხრეთის ზღვამდე, რომელიც „წითლად“ იწოდებოდა. მათ ზემოთ ჩრდილოეთისაკენ ცხოვრობენ მიდიელები, მიდიელების ზემოთ – სასპერები, სასპერების ზემოთ – კოლხები, ჩრდილოეთის ზღვამდე, რომელსაც ერთვის მდინარე ფაზისი. ეს ოთხი ხალხი ცხოვრობს ზღვიდან ზღვამდე“.

სასპერებს, როგორც ჩანს, ფაქტობრივად ეჭირათ ადგილი ურარტუელებისა, რომელთა პოლიტიკური ცენტრები VI საუკუნისათვის უკვე განადგურებული იყო მიდიელთა და სკვითთა მიერ, თუმცა, როგორც ჩანს, სასპერები ჩრდილოეთის (მომავალი აღმოსავლეთ იბერიის) ტერიტორიასაც მოიცავდნენ. ჩრდილოეთის აღნიშნული ტერიტორიები, თავის დროზე ნაწილობრივ კოლხური კულტურის არეალში შედიოდნენ. აქ უნდა გავიხსენოთ ისიც, რომ შემდგომი დროის ავტორთა თანახმად, იბერიელები მდინარე არაქსამდე ცხოვრობდნენ. სასპერების შევიწროება არმენიელთა ტომების შემოსვლამ გამოიწვია ყოფილი ურარტუს ტერიტორიაზე.

ს. ჯანაშიას სახელი „იბერი“ გამოჰყავდა ტერმინებიდან – სუბარ-სასპერი-სპერ. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ მას უკავშირებდა ბიბლიის თუბალსა და თობელს.

„ჩვენთვის საინტერესო სატომო სახელის ფუძის, ზემოთ, დოკუმენტურად, დამოწმებული თუ კანონზომიერად აღდგენილი ვარიანტები – ტიბარ, ტაბერ, ტაბარ, ტიბერ, ჰიბერ, იბერ და ამ სახელწოდებათა მატარებელი ტომების გავრცელების არე, განსაკუთრებით მცირე აზიის შინაგანი ოლქები, აუცილებლობით და სავსებით დამარწმუნებლად უკავშირდება, ერთი მხრით, „დაბადების“ თუბალსა და თობელს, მეორე მხრივ, ასურული წარწერების ტაბალს (როგორც ჩვეულებრივ სწერენ) ანუ თაბალს. „დაბადების“ ფაქტები, უკვე დიდი ხანია, რაც სპეციალურ განმარტების საგნად იქცა. ჯერ კიდევ ცნობილი სწავლული ებრაელი იოსებ ფლაბიოსი (I ს., ახ.წ.აღ-ით) ამტკიცებდა, რომ იაფეტის შვილის თუბალ-თობელის შთამომავალნი მის დროს იბერებად იწოდებოდნენ... შემდგომში ფლაბიოსს ხშირად იმეორებდნენ ძველი მწერლები, განსაკუთრებით, ბიბლიურ გენეალოგიათა განმმარტებელნი, მაგრამ ახალმა მეცნიერებამაც ეს დებულება თითქმის უყოყმანოდ მიიღო“ (ს.ჯანაშია, III, გვ. 63).

დავამატებთ, რომ „თუბალს“ და მისგან ნაწარმოებ „ტიბარენის“ უკავშირებენ კოლხებსაც და ლაზებსაც. ამით კიდევ ერთხელ ხაზი ესმება კოლხებისა და იბერების ერთ ეთნიკურ მთლიანობას – „სტრაბონით, ჯერ კიდევ პირველ საუკუნეში მთელი მხარე კოლხეთის დასავლეთით მდ. ღალისის შესართავამდე იწოდებოდა ტიბარანიად და დასახლებული იყო ტიბარანული ტომებით. ბიზანტიური, ძველქართული და ძველსომხური ცნობებით კი ვიცით, რომ ამ მიწა-წყალს შუა საუკუნეების მთელ მანძილზე ეწოდებოდა კოლხიდა, ლაზიკა (ლაზეთი), ხალდია და (დასავლეთ განაპირას) ჭანიკი...“ (ს. ჯანაშია, ტ. V, გვ. 49). ბიბლიური თუბალის შთამომავალნი არიან იბერები, როგორც აღმოსავლეთ ისე დასავლეთ საქართველოში. იბერები ეწოდათ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობასაც – კოლხებსაც, ერთიანი სახელმწიფოს შექმნის შემდგომ. ამ სახელმწიფოს მთელი მოსახლეობის სახელის ტიბარან თობელებთან დაკავშირება სწორედ ამის შესახებ მეტყველებს. ქართველნი, ანუ იბერნი იაფეტის ძის შთამომავალნი არიან, წილხვედრი ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლისა, ნაკურთხნი უფლის მიერ.

ალალი და არამი (ურარტუ და არმენია)

არსებობდა თეორია, რომლის თანახმადაც, საბერძნეთში, იტალიასა და ხმელთაშუაზღვისპირეთის ზოგი სხვა რეგიონის უძველესი მცხოვრებნი პელასგები, ეტრუსკები, იბერები და სხვები კავკასიელებთან, შუმერებთან, ელამელებთან, ხეთებთან, ურარტუელებთან ერთად განეკუთვნებოდნენ „ხალხთა ალაროდიულ ოჯახს“. მათ აკუთვნებდნენ ქართველებსაც. ფაქტობრივად, აღნიშნული თეორიის გაღრმავებას წარმოადგენს ამჟამად მიღებული თვალსაზრისი იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის შესაძლო ნათესაობის შესახებ ხურიტულთან (აქედან ურარტულთან), პროტოხეთურთან, ელამურთან. ეს ენები თურმე ავლენენ ზოგიერთ საერთო ნიშანს გრამატიკულ წყობაში. ს. ჯანაშია ურარტუელებს, რომელთაც ხალდებს (თავიანთ სახელს) უწოდებდა – ქართველთა უშუალო წინაპრებად მიიჩნევდა. „ხალდების ეთნიკური ვინაობა სრულიად უეჭველია, ისინი ქართველი ხალხის ერთ ნაწილს შეადგენდნენ“, – წერდა ის (ს. ჯანაშია, ტ. V, 1987, გვ. 35). ს.ჯანაშია ფაქტობრივად ავითარებს ჩვენი ეკლესიის წმინდანის ილია მართლის (ჭავჭავაძის) თვალსაზრისს ურარტუელთა შესახებ.

„დიახ, ბატონებო, ურარტელნი ქართველთა წინაპარნი ყოფილან, ქართველთა სისხლ-ხორცი ერი ყოფილა... ჩვენ უსაბუთოდ არ ვამბობთ ურარტელების ქართველობას“ (ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. V, 1987, გვ. 84).

ურარტუელებს IX–VI საუკუნეებში სამხრეთ ამიერკავკასიასა და მის მომიჯნავე ტერიტორიებზე გააჩნდათ თავიანთი დამწერლობა, რელიგია, თავისთავადი კულტურა, ხელოვნება, უძლიერესი სახელმწიფო, რომელიც ქრისტეშობამდე VII–VI საუკუნეებში დასუსტდა და საბოლოოდ დაეცა მიდიელთა ხელით. ურარტუელი ხალხი უსახელმწიფოდ დარჩა, უძლიერესი მტრები სწორედ ეთნიკურ ურარტუელებს დევნიდნენ. ყველა გადამთიელი ბატონად იქცა მათ ქვეყანაში.

„ურარტუს სამეფოს დაცემის შემდეგ მის დასავლეთ პერიფერიაზე გააქტიურდნენ სომეხი ტომები. მათ თანდათანობით იწყეს აღმოსავლეთით წინსვლა და ძველი ურარტუს მთელ რიგ რაიონს დაეუფლნენ. ძვ.წ.აღ-ის VI საუკუნის ბოლოს სპარსულ წარწერებში ძველი ურარტუ უკვე „არმინად“ იწოდება, ხოლო ეს სახელი თანდათან უცხოელთა წრეში სწორედ სომხებს უკავშირდება. ამაში გამოხატულება ჰპოვა ურარტუს ძირითად რაიონებში სომხების ჰეგემონობის დამყარების ფაქტმა. ურარტუს მოსახლეობის ერთი ნაწილი ამასობაში სომეხთა წრეში გაითქვიფა... რა თქმა უნდა, ყველაფერი ეს ნელ-ნელა ხდებოდა, ხანგრძლივი, მრავალსაუკუნოვანი პროცესი იყო. ურარტუელთ უცბად არ დაუკარგავთ თავისი საკუთარი ტომობრიობა, თავისი ენა, კულტურა, ეთნიკური ინდივიდუალობა. საინტერესოა, რომ სწორედ ძველი ურარტუს ტერიტორია იგულისხმება სპარსეთის XVIII სატრაპიაში (ოლქში), რომელშიც, ძვ.წ.აღ-ის V ს-ის ბერძენი ავტორის ჰეროდოტეს ცნობით, შედიოდნენ ალაროდიები, მატიენი და სასპერები. ამათგან ალაროდი, უეჭველია, ძველ ურარტელებს გულისხმობს – სახელი „ალაროდი“ (არაროდი) ოდ-

ნავ სახეცვლილი იგივე „ურარტუა“. ეს სახელი შემორჩა დღეს არარატის მთას, რომელსაც ადგილობრივი სომხური მოსახლეობა „მასისს“ უწოდებს (ძვ. აღმ. ხალხთა ისტორია, გვ. 359).

ურარტუელთა სახელი ქართველთა მეხსიერებას „ალალის“ სახით უნდა შემოენახა. ამის საფუძველი იქნებოდა ისიც, რომ ბერძნებიც ურარტუელებს – ალაროდებს, ალალოდებს უწოდებდნენ.

– მოვსეს ხორენაცი, მამა სომხური ისტორიოგრაფიისა, არამს სომხურ ტომებს უწოდებს, ის წერს – „როგორც ყველასათვის ცნობილია, გარშემო მობინადრე ხალხები ჩვენს ქვეყანას დღემდე არამის სახელის მიხედვით ეძახიან“ („სომხეთის ისტორია“, 1984 წ., გვ. 77).

„არამი“– სომეხთა რამდენიმე ეთნარქის სახელია ხორენაცის მიხედვით. სომეხთა მამამთავრების გენეალოგია ასეთია – „იაფეტმა შვა გამერი, გამერმა შვა თირასი, თირასმა შვა თორგომი, თორგომმა შვა ამასია, ამასიამ შვა გელამი, გელამმა შვა ჰარმა, ჰარმამ შვა არამი, არამმა შვა არა მშვენიერი“ (იქვე, გვ. 62).

როგორც ვხედავთ, მათ შორის „არამი“ რამდენიმეს ჰქვია, მხოლოდ სხვადასხვა ვარიაციებით. ამიტომაც შეიძლება ძველ ცნობიერებაში სომხეთის სახელი – არამს დაუკავშირდა. ალალი და არამი ხალხები ჩვენი მეზობლები იყვნენ, მათ ერთმანეთთან არავითარი ნათესაური კავშირი არ ჰქონია ილია ჭავჭავაძისა და სხვა მეცნიერთა მოსაზრებით. ლენორმანიო, წერს ილია, ურარტუელებს ქართველებად და ქართველთა მონათესავეებად მიიჩნევს და არა სომხების „რომელთანაც ურარტუელებს არავითარი ნათესაობა არა აქვთ“ (ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. V, გვ. 88).

ყოველივე ზემომოყვანილი საინტერესოა ჩვენი ეკლესიის იერარქისა და მემატიანის, ლეონტი მროველი ეპისკოპოსის ქართველ ეთნარქთა გენეალოგიის განხილვისათვის.

„ქართლის ცხოვრება“, შეიძლება ითქვას, სომეხთა ხსენებით იწყება, „პირველად ვახსენოთ ესე, რამეთუ სომეხთა და ქართველთა, რანთა და მოვაკნელთა, ჰერთა და ლეკთა, მეგრელთა და კავკასიანელთა – ამათ თვისთა ერთი იყო მამა, სახელით თარგამოს. ესე თარგამოს იყო ძე თარშისი, ძისწული იაფეთისი, ძისა ნოესი“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 3).

მროველის მიერ გადმოცემული გენეალოგიით, თარგამოსის შთამომავლობა ასეთია: „პირველსა ერქვა ჰაოს, მეორესა ქართლოს, მესამესა ბარდოს, მეოთხესა მოვაკან, მეხუთესა ლეკ, მეექვსესა ჰეროს, მეშვიდესა კავკას, მერვესა ეგროს“ (იქვე, გვ. 4).

თუ ერთმანეთს შევადარებთ ხორენაცისა და მროველის მიერ გადმოცემულ გენეალოგიურ სიებს, ასეთ სურათს მივიღებთ:

ხორენაცით:	მროველით:
იაფეტი _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _	იაფეტი
გამერი _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _	იაფეტის ძე
თარასი _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _	თარში
თორგომი _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _	თარგამოს
ჰაიკი _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _	ჰაოს, ქართლოს და ა.შ.

ხორენაცის თორგომი, როგორც მროველის თარგამოსი, იაფეტის შთამომავალია, მროველს (ისევე, როგორც ხორენაცის) თარგამოსის ძედ მიაჩნია ჰაოს ანუ ჰაიკი. განსხვავება ისაა, რომ ქართველი ეპისკოპოსის აზრით, თარგამოსს რვა ძე ჰყავდა, ხოლო სომეხი ქეთხუდის (რჯულის მასწავლებლის) აზრით, – ერთი ძე.

ხორენაცით:	მროველით:
თორგომი _ _ _ _ _ _ _ _ _ _	თარგამოსი
ჰაიკი	ჰაოს, ქართლოს, ბარდოს, მოვაკან, ლეკ, ჰეროს, კავკას, ეგროს

სრულიად აშკარაა – ლეონტი მროველი ან ხორენაცის გენეალოგიით სარგებლობს და უმატებს მას სახელებს ქართველი ეთნარქებისას, ანდა ხორენაცი იყენებს რომელიღაც ძველ გენეალოგიას, სადაც თარგამოსი კავკასიელების მამამთავრადაა გამოყვანილი, მაგრამ არ ასახელებს თარგამოსის სხვა ძეებს, გარდა ჰაოსისა. ამგვარი ქმედებების მიზეზს თვითონვე ასახელებს, ოღონდ „საღვთო რჯულის“ მაგალითის მოშველიებით – „საქმე ისაა, რომ საღვთო წერილი გამოჰყოფს თავისიანებს, თავის საკუთარ ერს. ხოლო სხვებს, ვითრაცა უღირსთ და შეურაცხთ, უგულებელყოფს, მათი შთამომავლობის შესახებ არაფერს ამბობს“ (მოვსეს ხორენაცი „სომხეთის ისტორია“, გვ. 63).

თუ საღმრთო წერილიც კი არ ასახელებდა ეთნარქებს, არამედ მხოლოდ „თავისიანებს“, თავის საკუთარი ერის ეთნარქებს გამოჰყოფდა და სხვებს უგულებელჰყოფდა, ე.ი. არ ასახელებდა, სრულებით არაა გასაკვირი, რომ ხორენაცს არ დაესახელებინა თარგამოსის სხვა შთამომავლები, გარდა ჰაოსისა – სომეხთა ეთნარქისა, მით უმეტეს რომ მას კავკასიის სხვა ერები შედარებით უმნიშვნელო ერებად მიაჩნდა.

უფრო სავარაუდოა, რომ ხორენაცმა დაასახელა თარგამოსის ერთი ძე – ჰაოსი, ხოლო მროველმა თარგამოსის ძეების რიცხვი გაზარდა. ლეონტი მროველი იმეორებს ხორენაცის გენეალოგიას, ოღონდ ავსებს მას საკუთარი ერის ეთნარქების სახელებით. ისმის კითხვა – ლეონტი მროველმა რატომ მიიჩნია ქართველთა ეთნარქები და სომეხთა ეთნარქი ერთი მამის შვილებად, ჰქონდა თუ არა მას ამისთვის რაიმე საფუძველი? უნდა ვიფიქროთ, რომ ამის საფუძველი იყო ქართველ ხალხში დაცული ძველი გადმოცემა (ანდა ცნობა) იმის შესახებ, რომ უძველეს დროს საქართველოს სამხრეთით, რომელსაც შემდგომ სომხეთი ეწოდა, ერთ დროს ცხოვრობდა ქართველთა მონათესავე დიდი ერი.

ალალი ხალხის ხსოვნა მროველის დროს, ათეულობით საუკუნის წინ, უთუოდ მეტად იყო შემორჩენილი ძველ საქართველოში, ვიდრე შემდგომ. ვინ იცის, იქნებ ჰაოსში ჩვენი ძველი მემატიანენი ძველ ურარტუელებს გულისხ-

მობდნენ, რომელთა შესახებაც ილიას ძველი თავადური სისხლი ათქმევინებდა – „დიახ, ბატონებო, ურარტელნი ქართველთა წინაპარნი ყოფილან“.

მართალია, ურარტუს ქართველთა მონათესავე ძველი ტომები მათ ქვეყანაში შემოსულ არმენიელებში ასიმილირდნენ, მაგრამ შეუძლებელია ქართულ აზროვნებაში არ დარჩენილიყო მოგონება ან გადმოცემა მათ შესახებ. ალბათ, მოგვიანებით ლეონტი მროველის ან მისი წყაროს ეპოქაში ქართულმა აზროვნებამ ძველი ურარტუს ქართველები და სომხები გაუთანაბრა ერთმანეთს და მემატიანემ მიიჩნია, რომ სწორედ სომხები იყვნენ „თვისნი“ ქართველებისა. უფრო მეტიც, თარგამოსის ძეთა შორის უდიდესნიცა და უპირატესნიც – „ხოლო ჰაოს უმეტეს გმირი იყო ყოველთასა, რამეთუ ეგევითარი არაოდეს ყოფილ იყო არცა წყლის-რღუნის წინათ და არცა შემდგომად ტანითა, ძალითა, სიმხნითა“ (ქ. ც. I, გვ. 4).

სომეხთა წინაპრის ასეთი ქება, ადამის შთამომავალთა შორის ყველაზე უკეთესად მიჩნევა, თვით სომეხ მემატიანეებსაც არა აქვთ გამოთქმული, მითუმეტეს, რომ არმენიელები არც კი მოიხსენიებოდნენ ურარტუს სახელმწიფოს დაქცევამდე (ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში), მსგავსი ქება კი ნამდვილად შეშვენოდა ალაროდიელთ, ურარტუს ბრწყინვალე სახელმწიფოს მქონე ერს, რომლის დიდება, ძლიერება და ხელოვნება ძველ სამყაროში ერთ-ერთი უშესანიშნავესი იყო. ალბათ ამიტომაც მიჩნეულ იქნა ალალთა ადგილას მცხოვრები არმენიელების წარსული ასე სახელოვნად.

ლეონტი მროველი ქართველთა და კავკასიელთა ეთნარქებს ერთმანეთის „თვისებს“ უწოდებდა და ძმებად მიიჩნევდა, ანუ კავკასიელ ხალხებს ერთი ეთნიკური წარმოშობის მქონე მონათესავე ერებად თვლიდა. იბერიულ-კავკასიურმა მეცნიერებამ, რომელიც მეოცე საუკუნეში შეიქმნა, ხანგრძლივი ძიებით დაასაბუთა კავკასიის მკვიდრ ერთა მონათესავეობა. ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ ლეონტი მროველს, ანუ მისი ეპოქის მეცნიერებას გააჩნდა რაღაც საბუთი ანდა გადმოცემა კავკასიელთა მონათესავეობის შესახებ. ხოლო თუკი მის მიერ ნახსენებ „ჰაოსის“ ქვეშ ვიგულისხმებთ ურარტუელებს, მაშინ ჩვენს თვალწინ გაცოცხლდება თეორია ე.წ. ალაროდიელ ხალხთა ოჯახის (ე.ი. ძველ ურარტუელთა და სხვათა) მონათესავეობის შესახებ.

არმენიელი ხალხი, როგორც აღინიშნა, ქრისტეშობამდე VI საუკუნეში ჩამოყალიბდა, ხოლო ლეონტი მროველი ქრისტეშობამდე ათასწლეულების წინ დებს თარგამოსისა და მისი ძეების კავკასიაში შემოსვლის თარიღს. ნიკო მარი მიიჩნევდა, რომ ამ ეპოქისათვის (ათასწლეულების წინ) იაფეტური (ქართველური) ენები მოიცავდა მსოფლიოს ვრცელ რეგიონს. ამ დროისათვის, მისი აზრით, ქართველური ენები გავლენას ახდენდნენ ფუძე ინდოევროპულზე, ურთიერთობა ჰქონდათ სემიტურთან, სომხურ ენას კი ნიკო მარი მიიჩნევდა „ნარევი ტიპის“ ენად, „ნ. მარი ინტენსიურად მუშაობდა სომხურ ფილოლოგიაშიც. მას, როგორც ქართულის კარგ მცოდნეს, უთუოდ უნდა შეენიშნა, რომ სომხურ ენაში ბევრი რამ, რაც ინდოევროპულ ენებთან შედარებით ვერ აიხსნება, შეიძლება აიხსნას ქართულთან შედარებით“ (ი. შილაკაძე, ძველი სომხური ენის გრამატიკა“, 1975 წ., გვ. 27). „ნ. მარის მიხედვით, რო-

გორც ცნობილია, ამ მინარევმა სომხური ენა აქცია რაღაც საშუალოდ კავკასიურსა (შემდეგ იაფეტურსა) და ინდოევროპულ (შემდეგ პრომეთეიდულ) ენებს შორის მდგომ ენად“ (იქვე, გვ. 30). ი. შილაკაძე წერს – „სომხეთის ტერიტორიაზე ინდო-ევროპული მოდგმის ხალხს მერმინდელ მოსულებად ვივარაუდებთ თუ ადგილობრივ მკვიდრად (როგორც ზოგიერთი ფიქრობს), ერთი ცხადია: ამ ტერიტორიაზე წინათ არსებობდა სახელმწიფოები და ცხოვრობდნენ ხალხები (თუ ტომები), რომელთაც ქართველ ხალხთან (და საერთოდ კავკასიელ ხალხებთან) გარკვეული კავშირი ჰქონდათ, თუ ასეა, ცხადია, სომეხი ხალხი, როგორც ეთნიკური ერთეული, უთუოდ შეიცავს ამ ხალხების და ტომების მინარევს. ამ მინარევს კი თავისი წვლილი უნდა შეეტანა ახალ ოჯახში. ეს ეჭვს გარეშეა. მაშასადამე, სომხურში ინდოევროპულ ენებთან შედარებით აუხსნელთაგან ბევრი რამ შეიძლება აიხსნას ქართველურსა და კავკასიურ ენობრივ სამყაროსთან შედარებით (ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა საშუალო და ახალი სომხური ენები დიალექტითურთ, რომელთაც რამდენადაც უფრო ღრმად ვსწავლობთ, იმდენად მეტად ვრწმუნდებით, რომ სომხურ ენას ბევრი ისეთი თვისება შეუძენია, რაც ქართულ-ქართველური ენების თვისებას გვაგონებს და რასაც ძველ სომხურში ადგილი არ ჰქონდა. ამან ათქმევინა ი. კარსტეს – სომხური ენის დიალექტები ინდო-ევროპული წარმოშობისა არ არიანო“ (იქვე, გვ. 29).

ხორენაცი მუდამ ლაპარაკობს სომეხთა გადმოსახლეობის დროს სამხრეთ კავკასიაში მცხოვრები არასომხური ტომების შესახებ, რომლებიც ათქვეფილან შემოსულ მოსახლეობაში. ხორენაცის „ისტორიის“ ქართულად მთარგმნელი ა. აბდალაძე წერს: „ხორენაცის ამ და მსგავს ცნობებში ასახულია ისტორიული სინამდვილე იმის შესახებ, რომ ე.წ. „დიდი სომხეთის“ მიწა-წყალზე სომეხთა მოსვლამდე მკვიდრობდნენ სხვა ხალხები, მათ შორის ქართული მოდგმის ტომებიც“ („ისტორია“ გვ. 249).

ხორენაცი აღწერს ურარტუს ქვეყანაში სომეხთა წინაპარი ტომების გადასახლების სურათს, ის წერს, რომ ჰაიკი „...ბაბილონში ვაჟის არამენეაკის შეძენის შემდეგ გაეშურა ჩრდილოეთის მხარეებში მდებარე არარადის ქვეყნისაკენ თავისი ვაჟებითა და ქალიშვილებით... იგი მივიდა და დამკვიდრდა ერთი მთის ძირას, ვაკეზე, სადაც უკვე დასახლებულიყო მცირეოდენი ხალხი ადრინდელი გაფანტვის დროს. ჰაიკმა დაიმორჩილა ისინი და ააგო იქ სამემკვიდრეო სახლი. ამას ძველი ზეპირგადმოცემებიც ადასტურებენ“ (მ. ხორენაცი, ისტორია, გვ. 70).

ჰარქის ზეგანზე, სადაც „თორგომის სახლის მამანი“ დამკვიდრებულან, ხორენაცის ცნობით, „ადრიდანვე ცხოვრობდნენ მცირეოდენი კაცნი, რომლებიც ნებით დაემორჩილნენ გმირს, ზეპირი გადმოცემები ამასაც ადასტურებენ“ (იქვე, გვ. 70).

ხორენაცი კვლავ წერს – „საკვირველია მემატიანეს ნათქვამი, რომ ჩვენს ქვეყანაში მრავალ ადგილას გაფანტულად მკვიდრობდა მცირეოდენი ხალხი, ჩვენი ძირეული წინაპრის ჰაიკის მოსვლამდე“ (იქვე, გვ. 73).

მოსულმა არმენიელებმა დამხვედრი ტომები შთანთქეს, მოახდინეს მათი ასიმილაცია, ეს პირდაპირ ჩანს ხორენაციდან. მაგალითად – „ამასთანავე (არამმა) უბრძანა იქაურ მკვიდრთ, შეეთვისებინათ სომხური ენა და ლაპარაკი“ (იქვე, გვ. 77).

ისიც უნდა ითქვას, რომ ურარტუს მიწა-წყალზე შესვლის შემდგომ მოხდა ჩამოყალიბება სომეხი ხალხისა, როგორც ეს აღინიშნება სომეხ ისტორიკოსთა მიერ. ამ დროს ჩანს, სომხურ ენაზე გავლენა იქონია, დამხვდურ, მკვიდრ ხალხთა ენამ.

შ. ძიძიგური წერს – „ნიკო მარის კონცეფციით, ქართულ ენობრივ სამყაროს დიდი გავლენა მოუხდენია სომხურ ენაზე წინაისტორიულ ხანაში, უძველეს პერიოდში, როდესაც ხდებოდა სომხური ეთნოსის ფორმირება, შესაბამისად – სომხური ენის ჩამოყალიბება. ნიკო მარის უდიდესი წვლილი არმენოლოგიაში, სწორედ ეს არის. კონცეფციის სქემა ასეთია: სომხური ნარევი ენაა, ორბუნებოვანია, ერთი ფენა, შენარევი და შეზრდილი სხვა ფენასთან, ქართულ-კავკასიურ სამყაროსთან სიახლოვით არის აღბეჭდილი“ (შ. ძიძიგური, „ნიკო მარი ქართული კულტურის მკვლევარი“, (1985, გვ. 104).

ყოველივე ზემოაღნიშნული უფლებას იძლევა გამოითქვას მოსაზრება, რომ ძველ საქართველოში არსებობდა მოგონება საქართველოს სამხრეთით მცხოვრები ძლიერი, ქართველთა მონათესავე ხალხის შესახებ, და ვინაიდან საქართველოს სამხრეთით იმ დროისთვის სომხები ცხოვრობდნენ, ქართველთა გენეალოგიის შემდგენელმა მემატიანემ სხვა ქართველურ მონათესავე ტომების ეთნარქთა შორის ჰაოსიც ჩართო, ვითარცა პიროვნული გამოხატულება ხსენებული მოგონებისა. ჩანს, მროველის ჰაოსი – ურარტუს ძლიერების ანარეკლია. წინააღმდეგ შემთხვევაში ვერც ერთი თავისუფალი ერი აიტანდა თავის ეროვნულ მატიანეში მტკიცებას იმისას, რომ მათი მეზობელი ერის წინაპარი თავიანთ წინაპარზე უპირატესი და უძლიერესი იყო. სწორედ ქართველ ხალხში დარჩენილ მოგონებას სამხრეთელი მონათესავე მეზობლის შესახებ უნდა გაეხადა ასატანი მროველის გენეალოგიის ეროვნულ მატიანეში ჩართვა.

როგორც აღინიშნა, მროველი თავისი გენეალოგიის შედგენის დროს იყენებდა ხორენაცის გენეალოგიას. მაშასადამე, ეს გენეალოგია V საუკუნეზე ადრე ვერ შედგებოდა. ძნელი საფიქრებელია, VIII–XI საუკუნეებში ქართველებისა და სომხებისათვის ეწოდებინათ ძმები და „თვისნი“, ქართულ-სომხური ეკლესიების დაშორებისას ატეხილი იდეოლოგიური ბრძოლის გამო. მანასკერტის 726 წლის კრების შემდგომ ქართული და სომხური ეკლესიები (და შესაბამისად იდეოლოგიაც) სრულებით განსხვავებული გზებით განვითარდნენ, სრულებით განცალკევდნენ, უფრო მეტიც, საქართველოში სომხეთთან და სომხურ ეკლესიასთან კულტურული ან რაიმე ერთობის დამადასტურებელი ყოველგვარი თხზულება ისპობოდა ანდა რედაქტირდებოდა.

სულ სხვა ვითარება იყო VI–VII საუკუნეებში. ამ დროს ქართველი და სომეხი ერები, ეკლესიები განსაკუთრებით დაკავშირებულნი იყვნენ ერთმანეთთან. ყოველ შემთხვევაში, ქართული მხარე იძულებული იყო ქართული

ეკლესია სომხური ეკლესიის მოკავშირედ წარედგინა სპარსი ხელისუფლებისათვის. საქართველოს დაპყრობის შემდგომ სპარსეთი განსაკუთრებით უჭერდა მხარს სომხურ ეკლესიას, აძლიერებდა მას და ამასთან ერთად აიძულებდა მის იმპერიაში მცხოვრებ ქრისტიანებს მიეღოთ ქრისტიანული სარწმუნოების ის ორიენტაცია, რომელსაც ადგა სომხური ეკლესია (ე.ი. ანტიბიზანტიური). ამ დროს ხდებოდა ქართული წმიდა წიგნების რედაქტირება და „გამართვა“ სომხურის მიხედვით (ამის შესახებ იხ. ქვემოთ).

უნდა ვიფიქროთ, რომ მემატიანემ ქართველ ეთნარქთა გენეალოგია შეადგინა სომხურ-ქართული ეკლესიების „ერთობის“ დროს VI–VII საუკუნეებში. ჯერ კიდევ მ. თარხნიშვილმა გამოთქვა აზრი, რომ ლეონტი მროველის ლიტერატურული საქმიანობა VI–VII საუკუნეებს განეკუთვნება.

„მ. თარხნიშვილის აზრით, ლეონტი მროველის ლიტერატურული საქმიანობა მერვე საუკუნის მეორე ნახევარს ვერ გადასცილდება – უფრო ზუსტად ის უნდა დაიდოს VI–VII საუკ. სომეხ-ქართველთა საეკლესიო განხეთქილებამდე“ (კ. კეკელიძე, ლიტ. ისტ. გვ. 238).

ფარნავაზი

საქართველოს პირველი ერთიანი სახელმწიფოს დამაარსებლის, ანბანის გამავრცელებლის, ქართული მწიგნობრობის ფუძემდებლის, მეფე ფარნავაზის ცხოვრება აღწერილია ქართველთა უმთავრეს საისტორიო, ეროვნული სიწმინდის ხარისხამდე ამაღლებულ წიგნში, რომელსაც „ქართლის ცხოვრება“ ეწოდება. მიჩნეულია, რომ „ქართლის ცხოვრების“ შესავალი, თარგამოსიანთა გენეალოგია, თვით რედაქტორს შეუდგენია (კერძოდ, მას თავისი დროის მოთხოვნილების შესაბამისად დაუწერია ძველ წყაროთა გამოყენებით „ამბავი რვათა ძმათა“, „გამოსვლა ხაზართა“, „შემოსვლა ალექსანდრესი“), ხოლო „ცხოვრება ფარნავაზისი“ – უკვე არსებული ძველი ქართული საისტორიო მოთხრობა, თავისი გემოვნებით გაუმართავს და ჩაურთავს წიგნში.

ქვეყნის გამაერთიანებელი პირველი მეფის მამის სახელი მემატიანისათვის უცნობია, სამაგიეროდ მისთვის ცნობილია სახელი მამის ძმისა. ამასთან დაკავშირებით პავლე ინგოროყვა წერს – „ლეონტი მროველი აქ, ჩანს, იმეორებს რომელიღაც ძველი საისტორიო წყაროს ცნობას“ (ტ. IV, გვ. 523).

მემატიანე ფარნავაზის ამბის გადმოცემისას წერს, რომ ფარნავაზი „იყო მამულად ქართლელი, ნათესავი უფლოსი, მცხეთოსის ძისა“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 20). მისი გენეალოგია, ცხადია, წყვეტილებით, ასეთია:

№ 2
ქრისტეშობამდე დაახლოებით III–II ათასწლეული
ᲢᲐᲠᲒᲐᲜᲘᲡ ᲒᲘᲠᲩᲘᲡ ᲡᲐᲖᲦᲕᲠᲘᲡ ᲑᲐᲜᲐᲗᲚᲘᲡ ᲒᲐᲜᲐᲗᲚᲔᲑᲐ - 1) ᲔᲑᲠᲘᲡᲘ; 2) ᲓᲐᲠᲘᲔᲚᲘᲡᲘ; 3) ᲑᲐᲠᲚᲘᲡᲘ; 4) ᲒᲘᲡᲐᲜᲘᲡᲘ; 5) ᲨᲘᲠᲘᲡᲘ; 6) ᲐᲒᲐᲒᲘᲡᲘ; 7) ᲚᲔᲩᲮᲣᲛᲘᲡᲘ; 8) ᲨᲝᲠᲝᲛᲘ
ᲨᲐᲕᲘ ᲖᲦᲕᲐ
ᲓᲐᲠᲣᲨᲐᲜᲘᲡ ᲖᲦᲕᲐ
ᲛᲪᲮᲔᲗᲐ
ᲐᲜᲢᲝᲩᲐᲕᲠᲘᲡᲘ
ᲒᲝᲠᲘᲡ ᲛᲘᲜᲐᲜᲘᲡᲘ
ᲒᲝᲠᲘᲡ ᲛᲘᲜᲐᲜᲘᲡᲘ
ᲛᲪᲮᲔᲗᲘᲡ ᲛᲘᲜᲐᲜᲘᲡᲘ
ᲛᲪᲮᲔᲗᲐ
ᲛᲪᲮᲔᲗᲐ
ᲛᲪᲮᲔᲗᲘᲡ ᲛᲘᲜᲐᲜᲘᲡᲘ
ᲛᲪᲮᲔᲗᲘᲡ ᲛᲘᲜᲐᲜᲘᲡᲘ
ᲛᲪᲮᲔᲗᲐ
ᲛᲪᲮᲔᲗᲐ
ᲛᲪᲮᲔᲗᲘᲡ ᲛᲘᲜᲐᲜᲘᲡᲘ

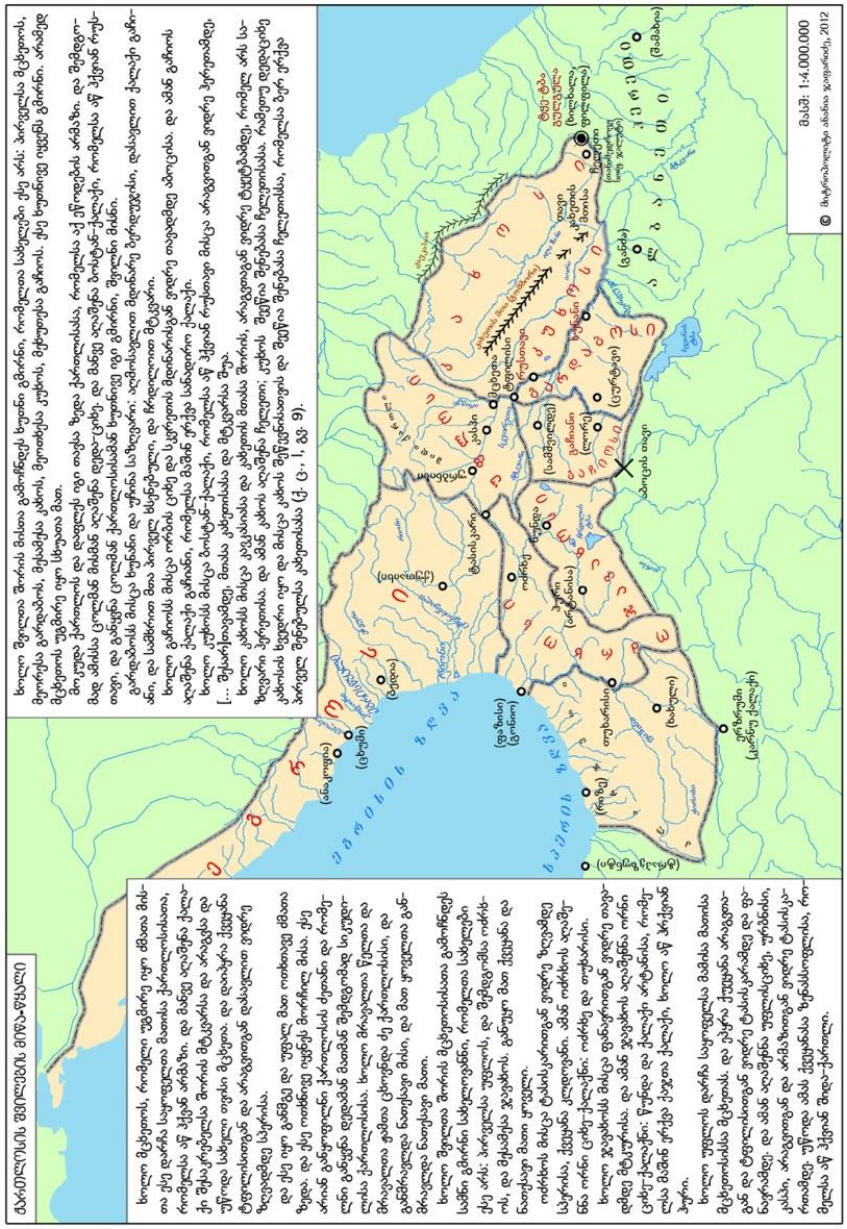

ქართლოსისა და თარგამოსის შთამომავალთ ერთმანეთში სიყვარულით უცხოვრიათ, შემდგომ კი აშლილან და დაკნინებულან. ამ მიზეზით მათ შორის აღარავინ ყოფილა უწარჩინებულესი და უსახელოვანესი. ადგილ-ადგილ თავადები (გამოჩენილი მეთაურები) ჩნდებოდნენ, მაგრამ მცხეთის თავადი ყველაზე წარჩინებულად ითვლებოდა სხვებთან შედარებით. მას მეფის, ან ერისთავის

სახელი არ ეწოდებოდა, არამედ მამასახლისი. ის გამზავებელი და მოსამართლე იყო ქართლოსიანთა შორის.

სწორედ ამ დროისათვის დაუვიწყნიათ ჭეშმარიტი ღმერთი, რომელიც ქართველთა წინაპრებს სწამდათ, დაუწყიათ მსახურება მზისა, მთვარისა და ხუთი ვარსკვლავისა, „მტკიცე და უფროსი საფიცარი მათი იყო საფლავი ქართლოსისა“.

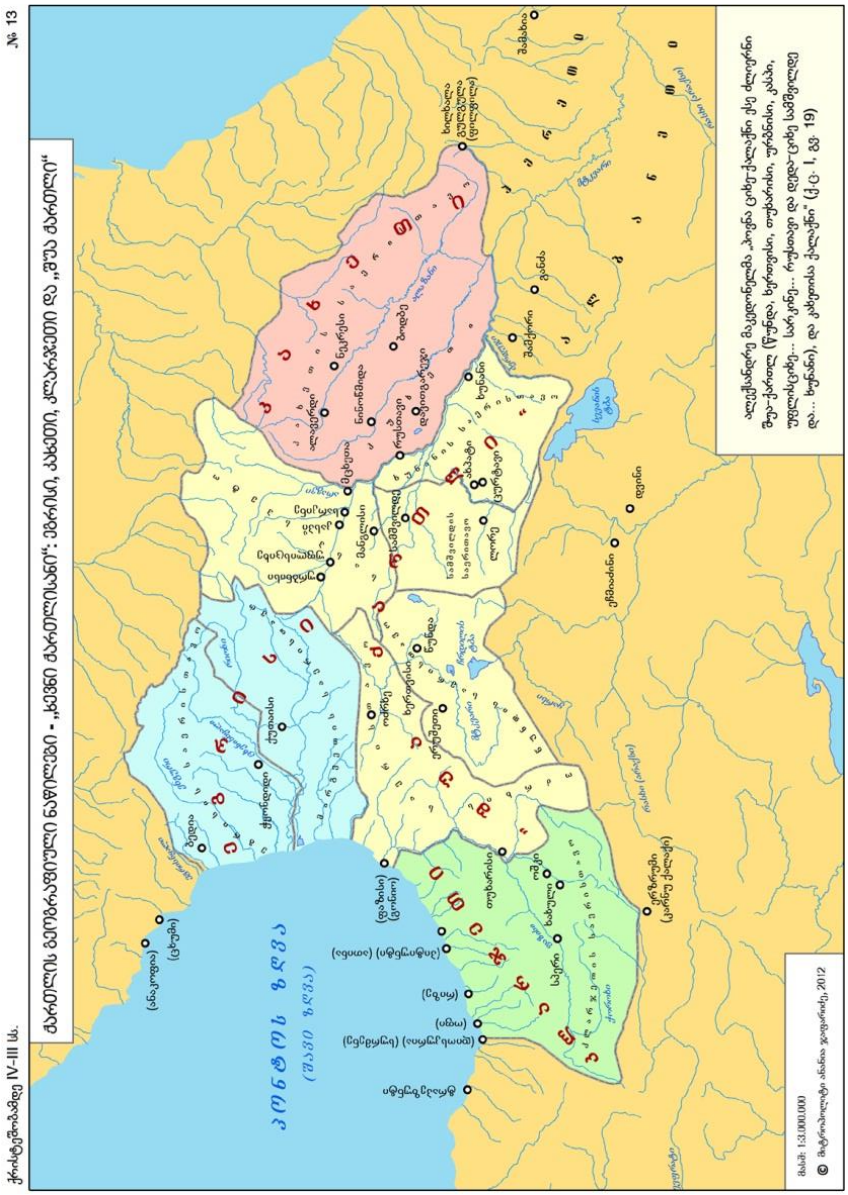
№ 13
ქრისტეშობამდე IV-III სს.
ქართლის მეფეთა ნაფლეები - „ჯვარი მართლისანი“: ეზრისა, ასპეთი, კლარჯეთი და „ფუა მარილი“
ᲨᲐᲕᲘ ᲖᲦᲕᲐ
(ᲞᲝᲜᲢᲘᲡᲘ ᲖᲦᲕᲐ)
(ᲐᲜᲐᲙᲝᲤᲘᲐ)
(ᲪᲮᲘᲡᲘ)
(ᲥᲣᲗᲐᲘᲡᲘ)
(ᲓᲘᲝᲡᲙᲣᲠᲘᲐ)
(ᲠᲝᲖᲐᲚᲘᲜᲓᲐ)
(ᲠᲝᲖᲐᲚᲘᲜᲓᲐ)
(ᲡᲐᲛᲬᲘᲠᲝ)
(ᲡᲐᲛᲬᲘᲠᲝ)
(ᲡᲐᲛᲬᲘᲠᲝ

დიდი ხნის შემდგომ გამოჩენილა ალექსანდრე მაკედონელი. იგი სხვა ქვეყანათა დაპყრობის შემდგომ შემოსულა ქართლში, სადაც მას უხილავს მკვიდრნი ქვეყნისა; უნდა ითქვას, რომ აქ მემატიანეს მიერ გადმოცემული ამბავი აშკარად არეულია, ჩანს არა მარტო სხვადასხვა წყაროს, არამედ სხვა-დასხვა კონცეფციის გავლენაც. მაგალითად, როგორც ვიცით, სხვა წყაროს, „მოქცევაჲ ქართლისაის“ – კონცეფციის თანახმად, ქართველები სამხრეთის „არიან-ქართლის“ ქვეყნიდან გადმოსახლებულან მაკედონელის დროს. მათ ამ ქვეყანაში დახვედრიათ უცხო ერი, „ქართლის ცხოვრების“ კონცეფციით კი ქართველობა ხალხად ყალიბდება საქართველოს მიწა-წყალზე, ე.ი. არ გად-მოსახლებულა. ზემოაღნიშნული ამბის გადმოცემის დროს, როგორც აღინიშნა, ეს ორი კონცეფცია ერთმანეთშია არეული. მაგალითად, მაკედონელს ქართლში ხვდება ქართველობა და... უცხო ერი – ბუნთურქები და ყივჩაღები. აქ, ცხადია, აღებულია „მოქცევაჲს“ ამბავი, რომელიც სათანადოდ არაა შეჯე-რებული „ქართლის ცხოვრების“ კონცეფციასთან.

ქართლში შემოსვლის შემდგომ ალექსანდრე მაკედონელი შეებრძოლა და დაამარცხა ზოგიერთ კუთხეში მცხოვრები არაქართული ტომები – „მოსრნა ყოველნი იგი ნათესავნი აღრეულნი ქართლს მყოფნი და უცხონი იგი ნა-თესავნი მოსრნა და დაატყვევნა და დედანი და ყრმანი უცებნი, თხუთმეტისა წლისა უმცროსნი“ (ქ. ც. I, გვ. 18). არაქართველთა მოსპობის შემდეგ დარჩენილ ქართველ მოსახლეობას (ქართლოსიანებს) პატრიკად დაუტოვა მაკედონელი აზონი, იარედოსის ძე. მას ემორჩილებოდა 100000 რომაელი ქვეითი.

მათი სარწმუნოება, მემატიანეს გადმოცემით, ასეთი იყო: ებრძანა აზონს ალექსანდრეს მიერ ქართველთა ქვეყანაში დანერგილიყო თაყვანისცემა მზისა, მთვარისა, ხუთი ვარსკვლავისა, მსახურება უხილავი ღმერთისა, ყოვლის დამბადებლისა.

ალექსანდრეს წასვლის შემდგომ აზონმა მიატოვა ეს სარწმუნოება – „იწყო კერპთმსახურებად და შექმნნა ორნი კერპნი ვერცხლისანი: „გაცი და გაიმ“. აზონი სასტიკი და სისხლიანი კაცი ყოფილა, მას ქართველთათვის იარაღის ტარების ნებაც კი არ დაურთავს – გაუცია ბრძანება: „ყოველმან ქარ-თველთაგანმან, რომელმან პოვოს საჭურველი, მოკალით იგი“. – „და იყო ჭირი დიდი ნათესავსა ზედა ქართველთასა“. სწორედ ასეთ დროს გამოჩენილა ფარნავაზი – ქართველთა განმათავისუფლებელი. სიყრმიდანვე კავკასიის მთებში ლტოლვილი ფარნავაზი სახელოვან ვაჟკაცად აღზრდილა. ის „იყო კაცი გონიერი, მხედარი შემმართებელი და მონადირე ხელოვანი“. მცხეთაში დაბრუნების შემდგომ ის გაუცნიათ აზონისათვის, როგორც სახელგანთქმული მონადირე. „შეიყვარა იგი აზონმან მონადირეობისათვის“. აზონთან დაახლოე-ბას დიდად შეუშინებია დედა ფარნავაზისი, ევედრებოდა შვილს დაეტოვე-ბინა მცხეთა, ქართლი და წასულიყვნენ, რათა აზონის ხელს დასხლტომოდ-ნენ. მართლაც ოჯახმა გადაწყვიტა სხვაგან, ფარნავაზის დედის ქვეყანაში გადასახლება. მემატიანე განაგრძობს:

მაშინ იხილა ფარნავაზმა სიზმარი, თითქოსდა იგი იყო ერთ უკაცურ სახლში, უნდოდა გასვლა და ვერ გადიოდა. მაშინ სარკმლიდან შემოვიდა

მზის სხივი შემოერტყა წელზე, გაიზიდა და გაიყვანა სარკმელიდან. და როდესაც ველზე გავიდა მზე, ფარნავაზმა ის იხილა დადაბლებული, ხელით შეეხო მზის პირს, მოხოცა ცვარი და იცხო თავის პირზე. გაიღვიძა ფარნავაზმა, გაუკვირდა და თქვა – ეს სიზმარი ალბათ დედაჩემის სამშობლოში ჩასვლის შემდეგ ამიხდება, იქ სიკეთეში ვიქნებიო.

იმ დღეებში ფარნავაზი სანადიროდ გაემართა და დიღმის ველზე ირმებს გაეკიდა. ირმები თბილისის ხრიოკებისაკენ გაიქცნენ. მისდევდა ფარნავაზი, სტყორცნა ისარი, ჰკრა ირემს, მან ცოტა გაიარა და დაეცა კლდის ძირში. ამასობაში დაღამდა, ჩამოქვეითდა ფარნავაზი და ირემთან გადაწყვიტა ღამის გათენება. ამ დროს გაწვიმდა ძლიერ. კლდის ძირში ფარნავაზმა გამოქვაბული შეამჩნია, ამოქოლილი. ამოიღო ჩუგლუგი და გამოარღვია კარი, რათა სიმშრალეში შესულიყო. შევიდა შიგნით და იხილა განძი მიუწვდომელი, ოქრო და ვერცხლი, უთვალავი ჭურჭელი ოქროვერცხლისა. ძლიერ გაუკვირდა, აღივსო სიხარულით და გაახსენდა სიზმარი. ისევ ამოქოლა გამოქვაბულის კარი. უთხრა ეს ამბავი დედასა და ორ დას. გამოიტანეს ეს განძი მალვით. ამის შემდგომ აზონის ქმედება მიუთითებს იმის შესახებ, თუ რა ძლიერი იყო იმ უძველეს დროსვე, ქრისტეშობამდე ასწლეულებით ადრე, ქართველთა შორის ეროვნული ერთიანობის გრძნობა და ქართველ ტომებს როგორ ჰქონდათ შენარჩუნებული ეთნიკური ერთიანობის სიმძაფრე. განძის პოვნით უცებ გამდიდრებულმა ფარნავაზმა, უპირველეს ყოვლისა, გაგზავნა თავისი წარმომადგენელი ეგრისის დასავლურ ქართული საერისთაოს მეთაურთან – ქუჯისთან და შეატყობინა მას მომხდარი ამბავი. ფარნავაზმა შეუთვალა სურვილი, თავისი განძით მისულიყო ქუჯისთან და ერთიანი ძალით შებრძოლებოდნენ აზონს – ქართველთა ქვეყნის დამპყრობელს.

მემატიანე წერს, რომ ამ ამბის მოსმენით „განიხარა ქუჯიმ სიხარულითა დიდითა და ჰრქუა: „აღსდეგ და მოვედ ჩემ თანა, ნუ შურობ ხვასტაგსა შენსა, და ხვასტაგითა შენითა, განგიმრავლნე სპანი შენნი, ვიდრე გამოვჩნდეთ მტრად აზონისა, მაშინ განიხარონ ყოველთა ქართველთა აწყვედილთა მისგან და მიწყვედულთა“ (ქ.ც. გვ. 22).

პასუხის მიღების შემდეგ ფარნავაზი დედითა და დებით სიხარულით წავიდა ქუჯისთან. ქუჯი ასეთი სიტყვებით შეეგება მას: „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა და შენ გმართებს უფლობა ჩემი... შენ ხარ უფალი ჩვენი და მე ვარ მონა შენი“ (გვ. 22). ფარნავაზი ამ დროისათვის, როგორც ვიცით, უბრალო, ყოველგვარი პატივისა და თანამდებობის უქონელ პირს წარმოადგენდა, ხოლო ქუჯი ეგრისის ვრცელი ქვეყნის მფლობელი იყო, ამიტომაც მისგან თავისი თავის „მონად“, ხოლო ფარნავაზის „უფლად“ გამოცხადება აიხსნება გენეალოგიური უფროს-უმცროსობითი ურთიერთდამოკიდებულებით, რაც ძველი დროისათვის იყო დამახასიათებელი და სავალდებულოდ შესასრულებელი. ფარნავაზი „ქართლის თავთა შვილია“, ამიტომაცო, ამბობს „ეგრისის თავთა შვილი“, – მე შენ უნდა დაგემორჩილო, შენ „ჩვენი უფალი ხარო“. ასეთი ურთიერთობა გვაფიქრებინებს, რომ თავდაპირველ გენეალო-

გიურ ვარიანტში, რომელსაც შემდგომ ასახვა ვერ უპოვნია „ქართლის ცხოვრებაში“, გენეალოგიური შტო, ჩანს ასეთი სახით იყო გადმოცემული:

ქუჯიცა და ფარნავაზიც ერთი წინაპრის შთამომავალნი არიან, მაგრამ ფარნავაზი პირმშოებითი უფლების ძალით ოჯახში, გვარში, უფროსად ითვლება, ის „უფალია“, მისი ყველა ნათესავი მას უნდა დაემორჩილოს. ასეთია იმ ჟამის კანონი.

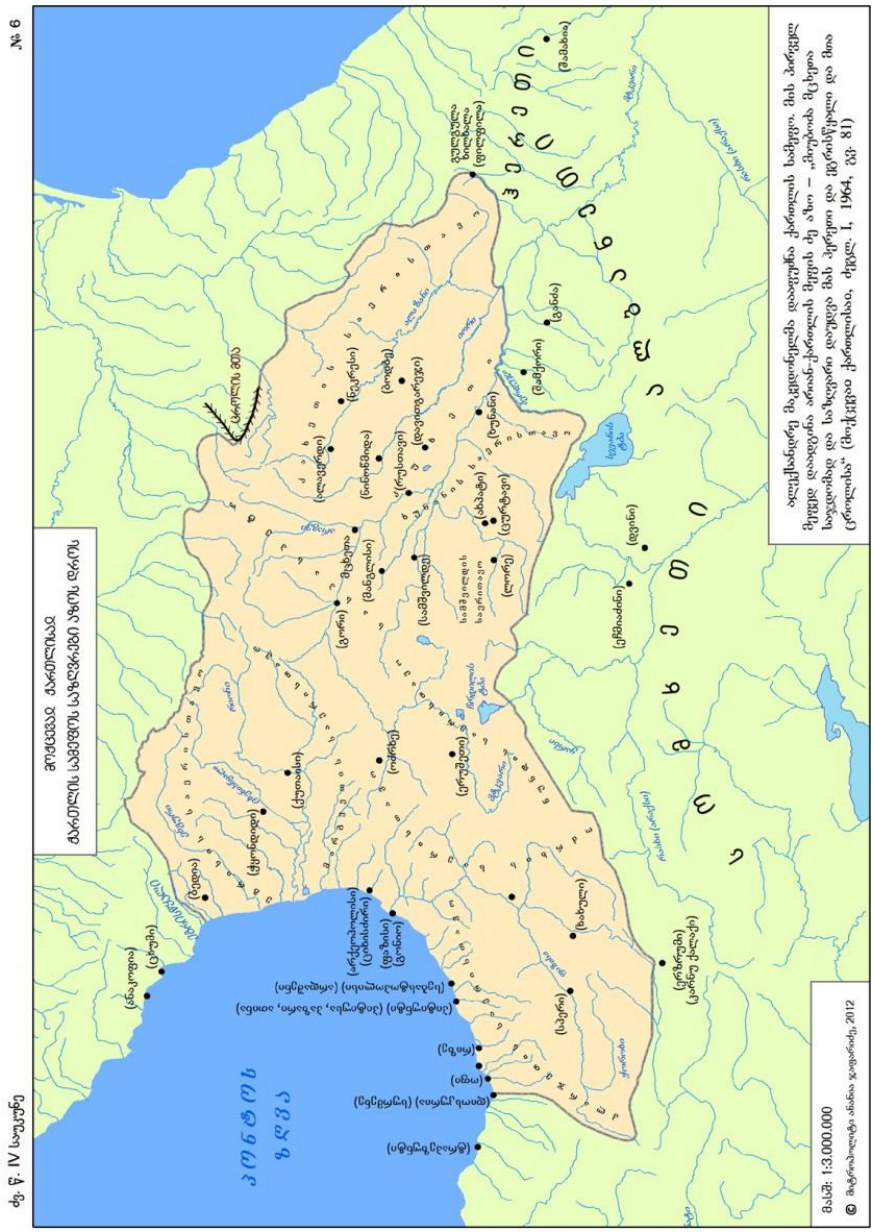
№ 6
ძვ. წ. IV საუკუნე
ბრეგეთის ზღვა
ბრეგეთის ზღვა
ბრეგეთის ზღვა

ფარნავაზმა და ქუჯიმ მოილაპარაკეს ოსებთან და ლეკებთან, ისინი სიხარულით დათანხმდნენ აზონის წინააღმდეგ აჯანყებას, რადგანაც არ სურდათ მისთვის ხარკის მიცემა. მათგან მიიღეს დამხმარე სამხედრო ძალა, ეგრისში შეიკრიბა უთვალავი სპა. შეუტიეს აზონს. აზონი დამარცხდა და თავი შეაფარა კლარჯეთს. ფარნავაზი შევიდა მცხეთაში, იმავე წელს დაიმორჩილა „ყოველი ქართლი“, კლარჯეთის გარდა – ასე წერს მემატიანე, – „დაიპყრა ყოველი ქართლი თვინიერ კლარჯეთისა“, აქ უთუოდ „ყოველი ქართლის“ ქვეშ იგულისხმება როგორც აღმოსავლეთი, ასევე დასავლეთი საქართველო – სწორედ დასავლეთ საქართველო წარმოადგენდა ფარნავაზის საყრდენ ბაზისს აზონის წინააღმდეგ აჯანყებისას.

აზონს ფარნავაზის წინააღმდეგ ომში დაეხმარა „საბერძნეთი“ – მისგან მიიღო დიდძალი დამხმარე ძალა, სამაგიეროდ ფარნავაზს – „ასურისტანის მეფე ანტიოქოზი“. კიდევ ერთხელ შეებრძოლნენ ერთმანეთს აზონისა და ფარნავაზის ჯარები – არტაანის ნაქალაქევში, რომელსაც ჰური ანუ „ქაჯთა ქალაქი“ ერქვა. ბერძენთა ჯარები დაამარცხეს ქართველებმა, მოკლეს აზონი, შეიჭრა ფარნავაზი საბერძნეთის საზღვრებში – შევიდა ანძიოძორში და უკან დაბრუნდა ეკელეცის გზით. კლარჯეთი შეუერთა თავის სამეფოს და დაბრუნდა მცხეთაში.

ქართლის სამეფოს საზღვარი ჩრდილო-დასავლეთით დაიდო მდინარე ეგრისწყალზე. ამ მდინარის მარჯვენა სანაპიროც (ისევე როგორც მარცხენა) წარმოადგენდა ეგროსის წილს, ე.ი. წარმოადგენდა ეგროსის შთამომავალთა საცხოვრისს (ვიდრე ხაზარეთის მდინარემდე „საცა წარსწუდების წუერი კავკასისა“), მაგრამ ეგრისწყალსა და ხაზარეთის მდინარეს (ე.ი. მდ. ეგრისწყალსა და მდ. ყუბანს) შორის მცხოვრებმა ეგრისელებმა არ ინებეს განდგომა „ბერძენთა“ სახელმწიფოსაგან და შესვლა ფარნავაზის სამეფოში. საზღვარი „ყოველი ქართლისა“ ამ მიმართულებით დაიდო მდინარე ეგრისწყალზე. მემატიანე წერს – „ხოლო ეგრისწყალს ქვემოთ დარჩა ბერძენთა, რამეთუ მკვიდრთა მის ადგილისათა არა ინებეს განდგომა ბერძენთა“, ხოლო ეგრისის მეორე ნაწილი შევიდა ქართლის სამეფოში, თავისი სახელმწიფო ფარნავაზმა დაყო საერისთავოებად. პირველთა შორის მემატიანე ასახელებს ეგრისს და მის ერისთავს ქუჯის. ის გახდა სიძე ფარნავაზისა და მიიღო საერისთავოდ ყოველი ქართლის ქვეყანა ეგრისწყალსა და რიონს შუა. მან ააშენა ციხე-გოჯი. მარგვეთის საერისთავოში შედიოდა მიწები მდინარე რიონსა და ლიხის მთას შორის. შემდეგი საერისთავოები იყვნენ კახეთში, ხუნანში, სამშვილდეში, წუნდაში, ოძრხეში, კლარჯეთში. ერთი ერისთავი დაადგინა – სპასპეტად, მას შიდა ქართლიც მიეცა საგამგეოდ, ის წარმოადგენდა მეფის შემდეგ პირველ თანამდებობის პირს, ყველა ერისთვის განმგებელს. თავის მხრივ ერისთავებს ემორჩილებოდნენ სპასალარები და ათასისთავები, მათგან შემოდიოდა საერისთავო და სამეფო ხარკი.

ფარნავაზმა ააშენა ალექსანდრე მაკედონელის მიერ საქართველოში დანგრეული ქალაქები და ციხეები, დედაქალაქ მცხეთას კი შემოავლო გალავანი.

ფარნავაზს შეუქმნია თავის სახელზე – კერპი არმაზი, რამეთუ ფარნავაზს სპარსულად არმაზი ერქვა. ეს არმაზის კერპი აღმართა ქართლის მთის თავზე. დიდი დღესასწაული გადაიხადა კერპის აღმართვისას.

გამეფებისას 27 წლის იყო. 65 წელი ნებიერად იმეფა. „აღაშენა და განავსო ქართლი“.

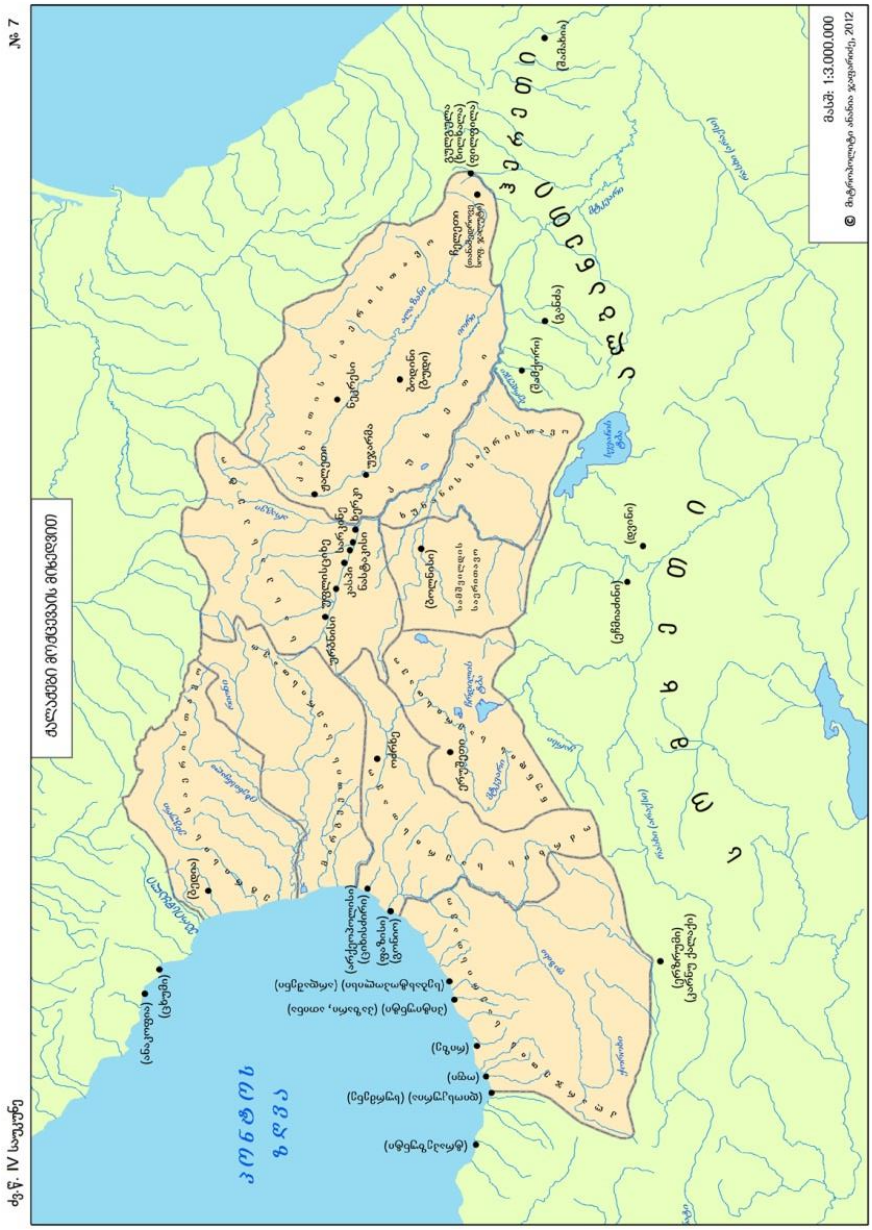
№ 7
ძვ.წ. IV საუკუნე
ძალაუფლების მოძებნის მიხედვით
ᲨᲐᲕᲘ ᲖᲦᲕᲐ
ᲙᲐᲡᲞᲘᲡᲗᲐᲕᲘᲡ ᲛᲗᲐᲕᲐᲠᲘ
(ᲒᲐᲛᲘᲠᲘᲡ ᲛᲗᲐ)
(ᲒᲐᲜᲯᲐ)
(ᲒᲐᲛᲘᲠᲘᲡ ᲛᲗᲐ)
(ᲒᲝᲠᲘ)
(ᲒᲠᲬᲐᲮᲘᲜᲘ)
(ᲒᲠᲘᲖᲘᲡᲘ)
(ᲒᲠᲘᲖᲘᲡᲘᲡ ᲥᲐᲚᲐᲥᲘ)
(ᲓᲘᲓᲘᲜᲘ)
(ᲓᲘᲓᲘᲡ ᲛᲗᲐ)
(ᲓᲘᲓᲘᲡ ᲛᲗᲐᲡ

ფარნავაზმა ქართული ენა სახელმწიფო ენად გამოაცხადა, რის გამოც ქართულის გარდა სხვა ენა საქართველოში არ იხმარებოდა. მანვე შექმნა ქართული მწიგნობრობა.

სიკვდილის შემდეგ არმაზის კერპის წინ დაასაფლავეს.

ასე გადმოგვცემს ფარნავაზის ცხოვრებას ჩვენი მატიანე.

ქართლის, ანუ იბერიის ერთიანი დიდი სახელმწიფოს წარმოქმნას მეცნიერები ქრისტეშობამდე IV–III საუკუნეებით ათარიღებენ.

ფარნავაზისა და მისი მემკვიდრე მეფეების ანუ ფარნავაზიანების დროს მცხეთაში – სამეფოს დედაქალაქში, შენდებოდა ციხესიმაგრეები, სხვადასხვა ნაგებობანი, კიდევ სხვა კერპებიც აღუმართავთ. ფარნავაზის მიერ არმაზის აღმართვის შემდგომ მეფე საურმაგმა აღმართა კერპი აინინა, იწყო არმაზის ციხე-ქალაქის შენება. მეფე მირვანმა დანინას კერპი აღმართა, დაასრულა არმაზის მშენებლობა. მეფე ფარნაჯომმა კერპი ზადენ მთაზე აღმართა, ციხეც აუშენა. არსოკ მეფემ – ქალაქს სხვა ზღუდე შემოავლო. მეფე არტაგს კი არმაზში შიდა ციხე (აკროპოლისი) აუშენებია.

მათი შემდგომი მეფეები უკვე საკუთრივ მცხეთას აშენებდნენ, ანუ მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე მდებარე ქალაქს.

დედაქალაქს იცავდნენ რთული თავდაცვითი სისტემის მეშვეობით. არმაზ-ციხე სომხეთიდან, ალბანეთიდან და დასავლეთ საქართველოდან მომავალი გზების თავშეყრის ადგილას იდგა, ზადენციხე კი ჩრდილოეთის მომთაბარეთა ქვეყნებიდან მომავალ გზას აკონტროლებდა. ქვეყანაში შედიოდა დიდი საერთაშორისო მნიშვნელობის სავაჭრო გზა, როგორც ამას გვაცნობს სტრაბონი. საერთოდ იბერია სავაჭრო გზებით ყოფილა დასერილი. სტრაბონის ცნობით, იბერია კარგად ყოფილა დასახლებული, ქალაქები და დაბები მრავალრიცხოვანი იყო. სახლები და ნაგებობები კარგად ნაგები, ხუროთმოძღვრული ხელოვნებით, ჰქონდათ კრამიტის სახურავები. იბერიაში მდებარეობდა ქალაქები – უფლისციხე, წუნდა, ოძრხე, ციხეგოჯი (ამ ქვეყნის დასავლეთი საზღვარი, როგორც აღინიშნა, მდინარე ეგრისწყალზე იდო).

უთუოდ ყოველ საერისთავოს გააჩნდა თავისი ცენტრი. ჩრდილოეთის მიმართულებით იბერიის საზღვარს, ჩანს, კავკასიონის წყალმყოფი ქედი წარმოადგენდა, რომლის იქითაც მცხოვრებ ტომებზეც ვრცელდებოდა სამეფოს გავლენა.

სამხრეთის მიმართულებით იბერია ვრცლად იყო გადაჭიმული. არმენიასა და იბერიას, ქრისტეშობამდე II საუკუნის ავტორის – აპოლოდორის ცნობით, ერთმანეთისგან ჰყოფდა მდინარე არაქსი. არაქსი ყოფილა გამყოფი იბერიელებისა და არმენიელებისა.

სამხრეთ-დასავლეთით იბერიის საზღვარი გადიოდა პარიადრის მთის კალთებზე, მას ეკუთვნოდა ხორზენე და გოგარენე, როგორც ბერძნები უწოდებდნენ სამხრეთ საქართველოს კუთხეებს. შემდეგ, სტრაბონის ცნობით, არმენიას იბერიისათვის წაურთმევია აღნიშნული კუთხეები, დაახლოებით 190 წელს ქრისტეშობამდე (იხ. საქ. ისტ. ნარკვ., ტ. I, გვ. 456).

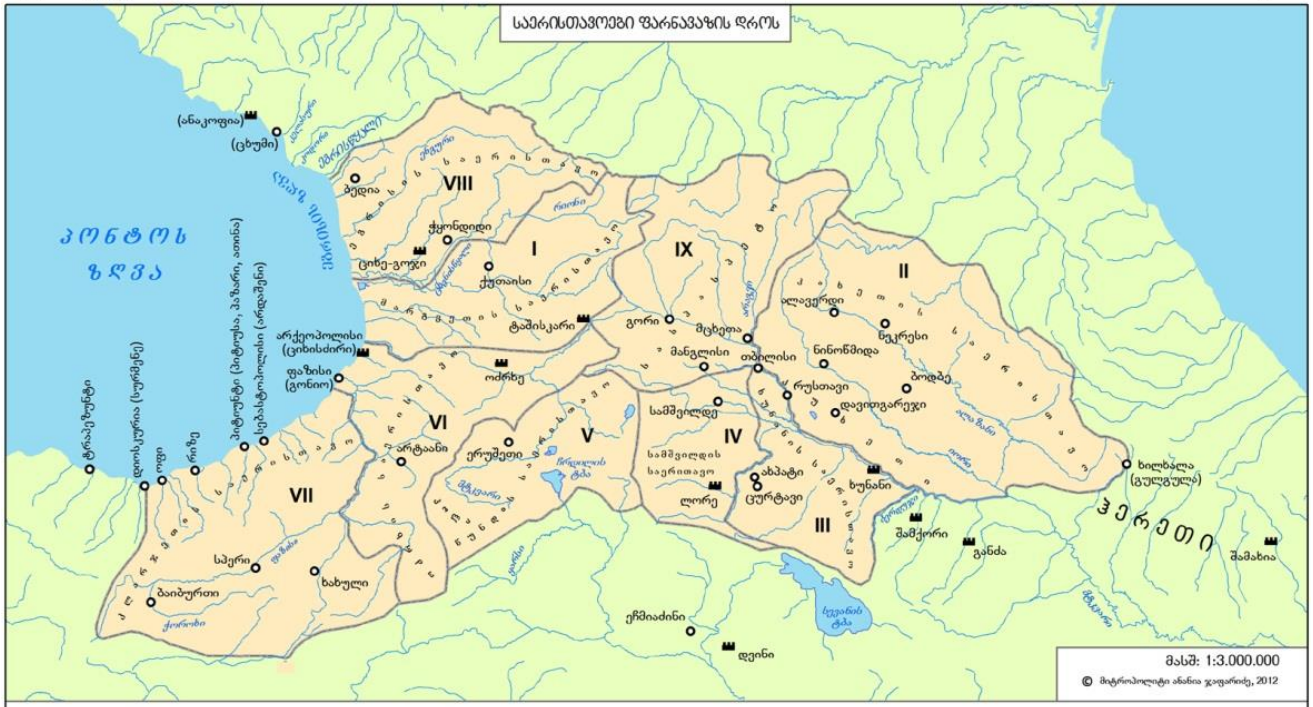

I. მარგვეთის საერისთავო – მცირე მთიდან (ლიხიდან – ეგრისის ზღვამდე რიონს ზემოთ) დიმნას და შორაპნის ციხეების ჩათვლით;

II. კახეთის საერისთავო – არაგვიდან ჰერეთამდე, კუხეთის ჩათვლით;

III. ხუნანის საერისთავო – ბერდრუჯის მდინარიდან თბილისამდე და გაჩიანამდე, გარდაბნის ჩათვლით;

IV. სამშვილდის საერისთავო – სკვირეთის მდინარიდან ტაშირის და აბოცის ჩათვლით მათ მთამდე;

V. ნუნდის საერისთავო – ფარავნის ტბიდან მტკვრის თავამდე ჯავახეთის, კოლასა და არტაანის ჩათვლით;

VI. ოძრხის საერისთავო – ტაშისკარიდან არსიანამდე, ნოსტისთავიდან ზღვამდე, სამცხისა და აჭარის ჩათვლით;

VII. კლარჯეთის საერისთავო – (კლარჯეთის საერისთავოს საზღვრები მოცემულია ვახუშტის ცნობების მიხედვით, იხ. რუკა № 11);

VIII. ეგრისის საერისთავო - ცხენისწყლიდან – ეგრისწყლამდე;

IX. სასპასპეტო – თბილისიდან და არაგვეთიდან ტაშისკარამდე და ფარავნამდე (შიდა ქართლი).

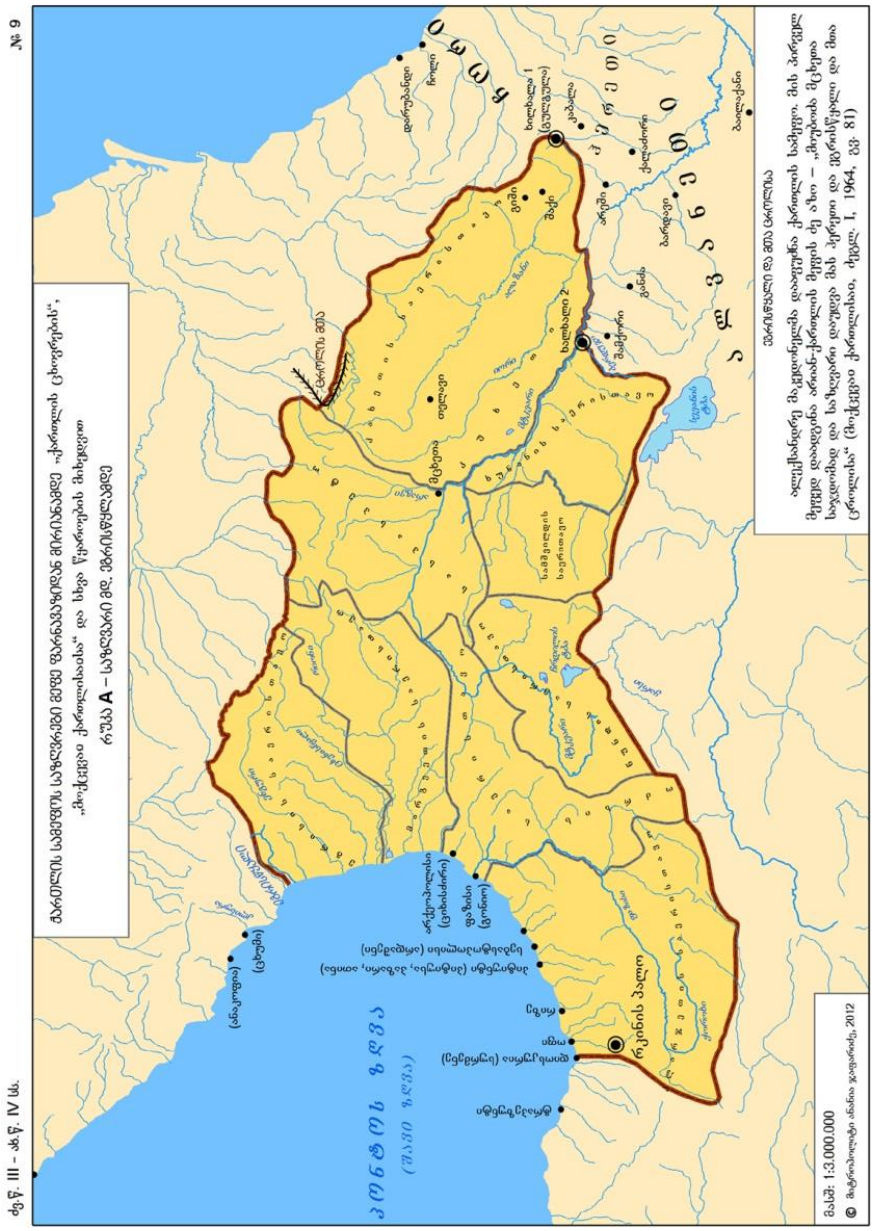
№ 9
ძვ.წ. III – ახ.წ. IV სს.
ბარიერის საბჭოს საზღვრები მეზე ფარნავაზიდან მირიანამდე „ქართლის ცხოვრების“, „ჩიოქცეული ქართლისასა“ და სხვა წყაროების მიხედვით
რუკა A – საზღვარი მდ. ეზრისყელამდე
ეზრისყელი
ეზრისყელის ბაღი
ეზრისყელის ციხე
ეზრისყელის ციხე
ეზრისყელის ციხე

საკუთრივ მცხეთაში, ეს მომხდარა პირველი საუკუნის მეორე ნახევარში. პ. ინგოროყვას თანახმად, მეფე ფარნავაზი მეფობდა ქრისტეშობამდე 284–219 წლებში. 284 წელსვე დამყარებულა ქართული წელთაღრიცხვა.

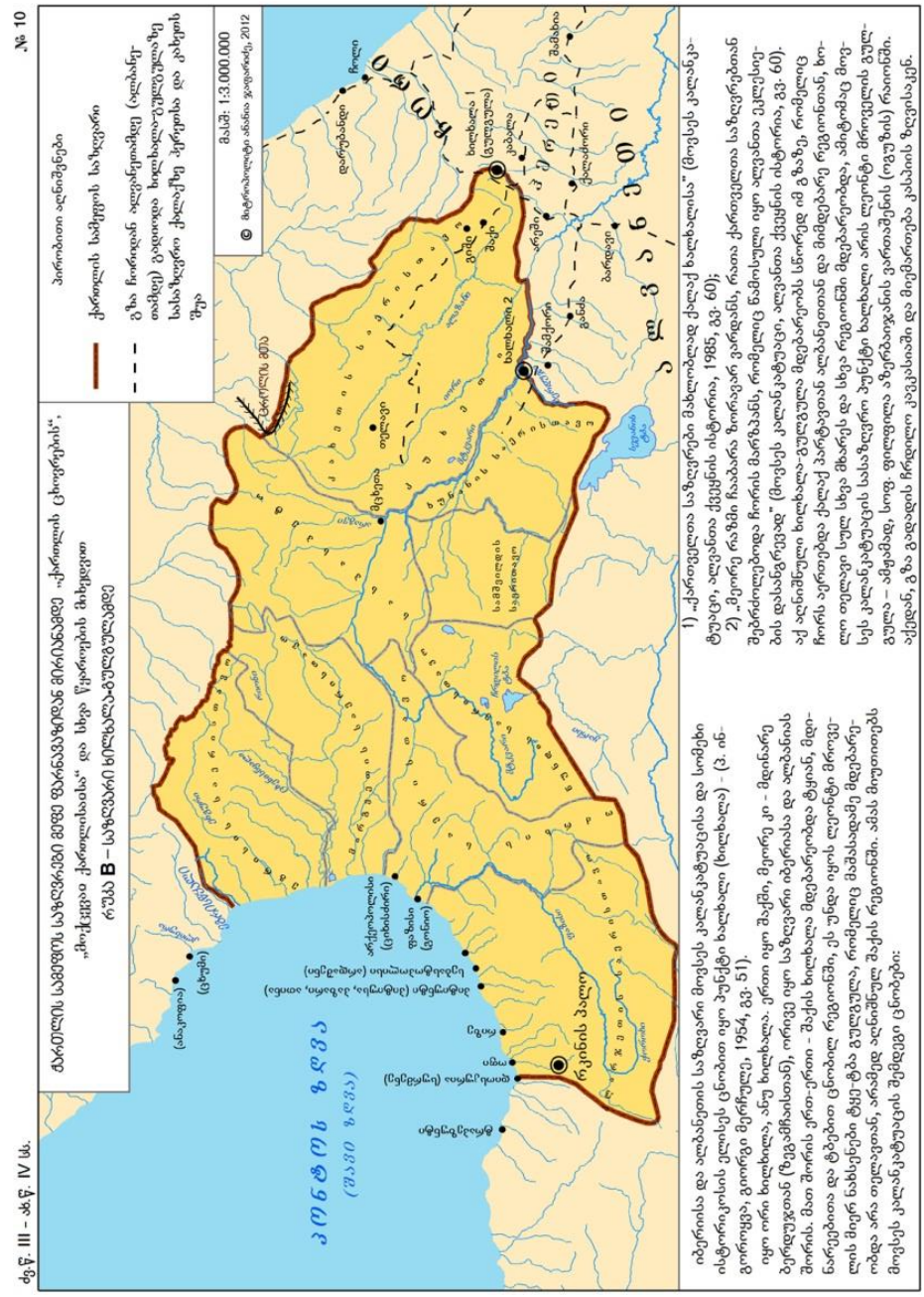
№ 10
ძვ.წ. III – ახ.წ. IV სს.
ქართლის საგეოგრაფო საზღვრები მეფე ფარნავაზიდან მირიანამდე „ქართლის ცხოვრების“, „მოქცევაი ქართლისაისა“ და სხვა წყაროების მიხედვით
რუკა B – საზღვარი ხილხალა-გულგულამდე
ქართლის საბეჭდავი
(ანაკოფია)
(ციხე)
(ბეთანია)
(ოფეღიზა)
(ოფეღიზა, ‘ეიწაოფ, ‘ეიწაოფ)
(ეიწაოფ, ‘ეიწაოფ)
(ეიწაოფ)
(ეიწაოფ)
(

„ძველქართული კალენდრის შესწავლიდან ირკვევა, რომ ქართული ნაციონალური წელთაღრიცხვა იწყება სწორედ იმ დროიდან, როდესაც, ლეონტი მროველის ცნობით, ალექსანდრე მაკედონელის იმპერიის დაყოფის შედეგად მოხდა ახალი იბერიის სახელმწიფოს ჩამოყალიბება, ფარნავაზიანთა დინასტიით ხელისუფლების სათავეში. სახელდობრ, დასაწყისი ქართული ნაციონალური წელთაღრიცხვისა არის 284 წელი ჩვენს ერამდე. ეს წელი არის გამოსავალი თარიღი, რომელიც შემდეგ საფუძვლად დაედო ქართული ქორონიკონის სისტემას, ...ეს თარიღი, 284 წელი, რომელიდანაც იწყება ქართული ნაციონალური ერა, არის თარიღი იბერიის სახელმწიფო დამოუკიდებლობის გამოცხადებისა და ფარნავაზიანთა დინასტიის დამკვიდრებისა იბერიის სახელმწიფოს ხელისუფლების სათავეში (პ. ინგოროყვა, ტ. IV, 1978, გვ. 558).

პავლე ინგოროყვამ სათანადო კვლევის შედეგად დაასკვნა, რომ ქართულ მატიანეთა ანტიკური ხანის იბერიის მეფეთა სია („მეფენი ქართლს შინა წარმართნი“) – წარმოადგენს ისტორიული სინამდვილის შემცველ დოკუმენტს, რომელიც მომდინარეობს წინაქრისტიანული ეპოქის ძველქართული საისტორიო წყაროებიდან (იქვე, გვ. 559).

ფარნავაზმა ერთ სახელმწიფოში გააერთიანა ქართული ტომები, შეჰკრა ისინი ერთ ხალხად, მან შესძლო ასევე ამ სახელმწიფოს გავლენის სფეროში მოექცია იბერიულ-კავკასიურად წოდებული, ქართველთა მონათესავე სხვადასხვა ტომები. კერძოდ, როგორც ითქვა, იბერიელთა და არმენიელთა შორის საზღვარი ერთ დროს მდინარე არაქსზე გადიოდა. ჩრდილოეთის მიმართულებით ქართველთა გავლენის სფეროში, მემატიანეს თანახმად, შედიოდნენ ოსთა, დურძუკთა და ლეკთა ტომები. დურძუკები და ლეკები – ქართველთა მონათესავეებად უძველეს დროსვე მიიჩნეოდა. ოსთა შესახებ უნდა ითქვას, რომ როგორც წყარო მიუთითებს, ოსები იმ დროისათვის არ მიიჩნეოდნენ ირანულენოვან ტომებად, არამედ ითვლებოდნენ ქართველთა მონათესავე კავკასიურ (ადგილობრივ) ტომად. ჩვენი მატიანეს თანახმად, ოსები ყოფილან შთამომავალნი ხაზართა მეფის ძისა უობოსისა – „მროველის წარმოდგენით, უობოს ხაზართა მეფისშვილი ყოფილა, ხოლო ოსები თითქოს ამ უობოსის, ე.ი. ხაზართა და ქართველთა და სომეხთა ტყვეების „ნათესავები“, ანუ შთამომავალნი ყოფილან. ე.ი. ნარევი ეროვნება ყოფილა“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორიის შესავალი, ტ. I, 1950წ. გვ. 277).

აქედან ჩანს, რომ ფარნავაზის ეპოქაში ოსები მართალია ნარევ, მაგრამ მაინც ქართველთა მონათესავე ტომად მიიჩნეოდა. ოსები – რომელთაც შემდგომ ალანები ეწოდათ – უცხოელთა მიერ იბერიელებად მიიჩნეოდნენ – „XI საუკუნის ბიზანტიელი მწერალი იოანე ცეცესი ამტკიცებს: იბერები, აბაზგები და ალანები ერთ ხალხს შეადგენდნენო, ხოლო XV საუკუნის სომეხი მემატიანე თომა მეწოფელი განუმარტავს მკითხველებს, რომ ქართველთა სახლში, ე.ი. ქართულ ეროვნულ-კულტურულ გაერთიანებაში შედის რვა ტომი – ქართები („ვრაცები“), იმერლები, მეგრელები, სვანები, აფხაზები, მესხები, დვალები და ოსები“ (ს. ჯანაშია, ტ. V, გვ. 12). შემდგომი საუკუნის ევროპელი ავტორიც ასევე მიიჩნევს – „შტრიტერი თავისი შრომის ნაწილში, სადაც

ლაპარაკია ზემო იბერიის მეზობლად ბინადარ ალანებზე, კატეგორიული და სრული ეჭვმიუტანლობის კილოთი აცხადებს, რომ ესენიც იბერიელები არიანო“ (შ. ძიძიგური, საენათმეცნიერო საუბრები, გვ. 174).

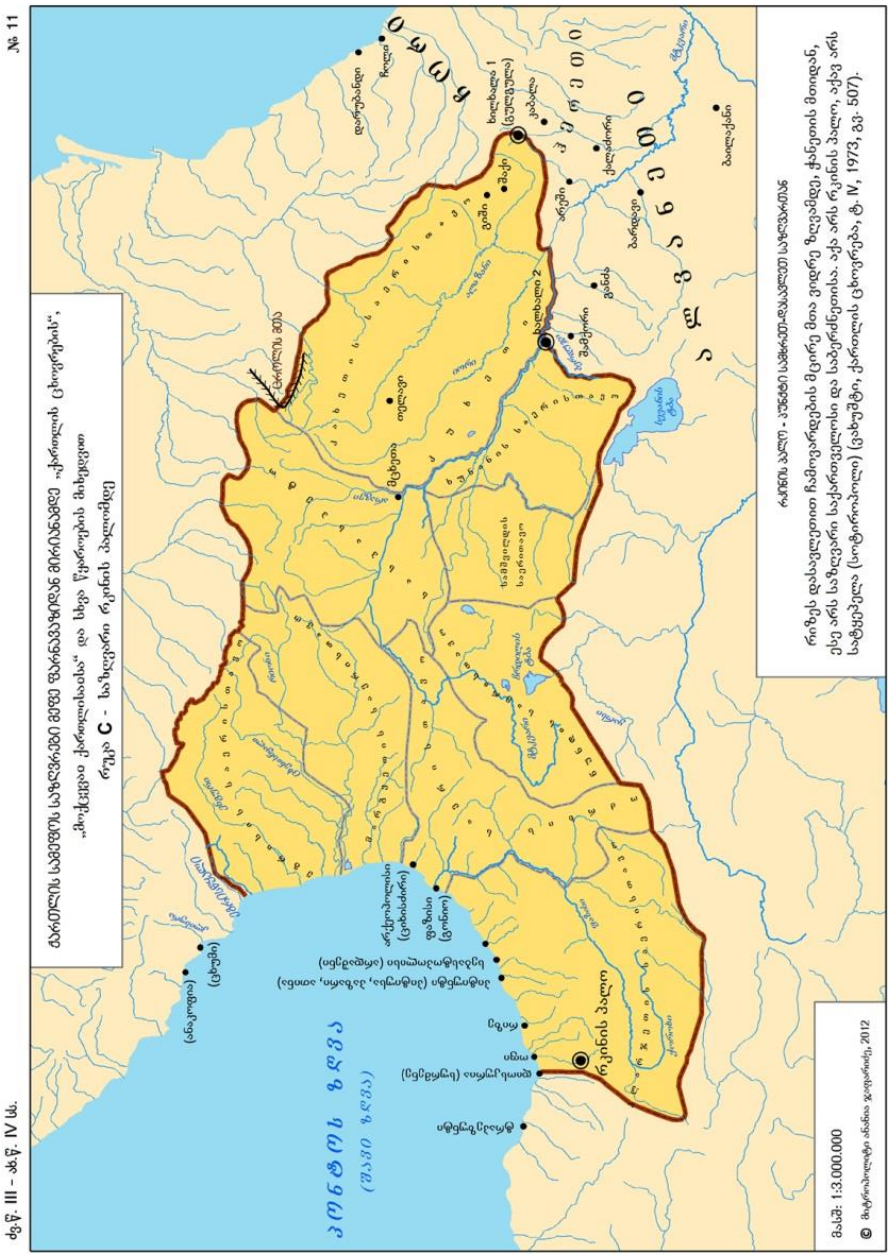
№ 11
ძვ.წ. III – ახ.წ. IV სს.
ქართლის ბრძოლა
(ბასრ ბრძ.)
ბრძოლის ველი
ბრძოლის ველი
ბრძოლის ველი

დვალებს, მართალია, რატომღაც დურძუკთა ტომს ათვლიდნენ ბოლო დრომდე, მაგრამ სინამდვილეში ქართველები იყვნენ. შემდგომ მოხდა დვალთა ტომის ირანიზაცია, გაოსება. შესაძლებელია, თავდაპირველად ოსებად სახელდებული ტომიც არ იყო ირანულენოვანი და შემდგომ, შუა საუკუნეების მანძილზე, ჩრდილო კავკასიაში მოხდა ოსების გაირანულენოვნება.

საყოველთაოდაა აღიარებული, რომ ალანები ირანულენოვანი ტომი იყო, მაგრამ არც ის უნდა დარჩეს უყურადღებოდ, რომ საკმაოდ დიდი ნაწილი ძველი ისტორიკოსებისა ალანებს, ქართველ ისტორიკოსთა მსგავსად, ხაზარულ (ე.ი. თურქულ) კავკასიურ წარმომავლობის ტომად მიიჩნევდა. მაგალითად, XIV საუკუნის არაბი გეოგრაფი ალანებს თურქულენოვან ხალხად თვლიდა, ის ერთ ალანურ ქალაქზე წერდა – „ის დასახლებულია ალანი ხალხით, და ისინი თურქები არიან – რომელნიც გაქრისტიანდნენ“. XV საუკუნეში ი. შილტბერგერი იყო ასებთან (ოსებთან) და ალანებთან. ისინი თურმე მაშინ ღმერთს თათრულ ენაზე ადიდებდნენ (იხ. ფ. ბურნ, „პუტეშესტვიე ივანა შილტბერგერა...“, წიგნი „ზაპირისკი იმპერატორსკოგო ნოვოროსიისკოგო უნივერსიტეტა“. ტ. I, ვიპ. 1 და 2. ოდესსა 1867, გვ. 31-33). პროფ. ნ. ბასკაკოვის თანახმად, ჩინურ წყაროებში მოხსენებული ტომი იაოშე (იასები, ოსები) თურქული წარმოშობისა ყოფილა. ასევე აღსანიშნავია, რომ ყარაჩაეველ და ბალყარელ ისტორიკოსებს თავიანთი ტომები ალანური წარმოშობისად, ალანები კი თურქულ-ხაზარულ წარმოშობისად მიაჩნიათ. ამ მხრივ, ჩანს არის რაღაც საერთო ძველ ქართულ და უცხოურ წყაროთა შორის.

ფარნავაზის დროისათვის სრულიად შესაძლებელია, ოსები ისევე ყოფილიყო იბერიულ-კავკასიური წარმომავლობის ტომი, როგორც სხვა მეზობელი ტომები.

ფარნავაზის სახელმწიფო ფაქტობრივად მთელ კავკასიას აერთიანებდა თავის გავლენის სფეროში, მაგრამ ყველაზე არსებითი ისაა, რომ ქართველ ტომთა გამაერთიანებელი სახელმწიფოს შექმნამ სახელმწიფოსავე მეშვეობით შესაძლებელი გახადა ქართველთა ეროვნების ფორმირება, ერთიანი ხალხის, ერის ჩამოყალიბება. საზოგადოდ ცნობილია, რომ სახელმწიფოს აქვს თვისება ერთიან ხალხად ჩამოაყალიბოს სახელმწიფოში მცხოვრები მოსახლეობა, ასეთივე თვისებების იყო, ცხადია, ქართული ერთიანი სახელმწიფოც. მით უმეტეს, რომ ქართულ წყაროთა თანახმად, ფარნავაზის მიერ ჩამოყალიბებულმა სახელმწიფომ იარსება თითქმის ათასი წელი. კერძოდ, ეს სახელმწიფო დაშლილა ვახტანგ გორგასალის შვილების შემდგომ VI საუკუნეში – ასე გადმოგვცემს „ქართლის ცხოვრებაც“ და „მოქცევაჲ ქართლისაჲც“. ქართველი ერის ჩამოყალიბების დროს შესახებ ლაპარაკია ქვემოთ, ხოლო აქ უნდა ითქვას, რომ ფარნავაზის ეპოქაში ქართველთა ერთიანობას მიუთითებს ძველქართული გვარების ფორმათა ერთიანობა უძველეს საქართველოში. გამოკვლევებით დადგენილია, რომ უძველესი გვარის აღმნიშვნელი სუფიქსი ეგრისში, ანუ სამეგრელოში იყო „იანი“ (მისგან იქნა შემდგომ მიღებული დაბოლოება „ია“, „ვა“ და სხვა). უძველესი საგვაროვანო სუფიქსი სვანეთში იყო და არის „იანი“. უძველესი საგვაროვანო სუფიქსი სრულიად საქართველოს

მთიანეთში – ფშავ-ხევსურეთიდან სვანეთამდე იყო „იანი“ (საოჯახოდ, საშინაოდ ამჟამადაც „იან“ ფორმები იხმარება). უძველესი საგვაროვანო სუფიქსი საქართველოს ბარშიც იყო – „იანი“. განვიხილოთ რამდენიმე მაგალითი: ძველ წყაროებში ერთადერთი დამაბოლოებელი სუფიქსი – „იანი“-ა – გვარებში – „ფარნავაზიანი“, „ხოსროიანი“, „არშაკუნიანი“, „ბაქარიანი“, „რევიანი“ (ქ. ც. გვ. 138). „მარუშიანი“, „ბაგრატონიანი“ (ქ. ც. გვ. 251). „არიშიანი“ (ქ. ც. გვ. 328). „ბარაბიანი“ (ქ. ც. 116). „ბივრიტიანი“ (ერისთავი ოძრხისა) ქ. ც. 185). „გოდერძიანი“ (ეს გვარია, რაც იქედან ჩანს, რომ მრავლობითის ფორმითაა წყაროში მოცემული – „გოდერძიანნი ტბელნი“), (ქ. ც. გვ. 248). იქვეა „მამეანნი“, „მამე-იანი. „თარგამოსიანნი“ – ეთნარქები. შავლიანი (ივანე _ აფხაზეთის მეფე. 258). „კავკასიანნი“ – სადაურობის აღსანიშნავად (130). „ნებროთიანნი“, „ნერსიანი“ (ნერსე – ქართლის ერისთავი, 241), „ქართლოსიანნი“ (ქართლოსის შთამომავალნი, 27), ჯუანშერიანი (ჯუანშერი-ისტორიკოსი, გვ. 248) და სხვა უამრავი.

მართალია, ზოგიერთ შემთხვევაში ჩამონათვალი ჯერ კიდევ არ არის ნამდვილი გვარ-სახელები და აღნიშნული ფორმა პირთა შთამომავლობას მიუთითებს, მაგრამ ისინი საგვარეულო სახელებად იქცნენ ძირითადად. „იან“ სუფიქსით, როგორც აღინიშნა, მთელ საქართველოს სახელმწიფოში არსებობდა გვარები (გვარ-სახელები). ამის დასტურია მეგრულ-სვანური და მთიულური უძველესი ფორმები. ს. ჯანაშია წერს – „გაბატონებული უნდა ყოფილიყო გვარ-სახელების ეს ფორმა სამეგრელოშიც... მეგრული „ია“ – „იანის“ ნაშთია. ეს ცხადი ხდება, კერძოდ, ცნობილ გვარ-სახელთა ისტორიულ და ცოცხალ ფორმათა შედარებით, ამრიგად, ისტორიულსა და ლიტერატურულ (დადიანს, ლიპარტიანს, რატიანს, ბედიანს მეგრულ ცოცხალ მეტყველებაში უდრის: დადია, ლიპარტია, რატია, ბედია... ბოლოკიდურ – ნ-ს დაკარგვა ნიშანდობლივია მეგრულისათვის (ს. ჯანაშია, ტ. III, 1959, გვ. 40-41).

იქვე ს. ჯანაშიას განხილული აქვს „იან“ ფორმის გამოყენება გვარ-სახელებისავის აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში (მთიულეთი, რაჭა, ლეჩხუმი, სვანეთი). – „გვარ-სახელების ეს დაბოლოება თავდაპირველად გავრცელებული იყო, ჩანს, ყველა ქართულ ტომში, და ქართველურს პატრონომისტიკულ მორფოლოგიაში იგი ერთი ყველაზე ადრინდელი მოვლენათაგანია. დროთა ვითარებაში ეს ფორმა ზოგს ქართველ ტომში დასუსტდა, ზოგან თითქმის მთლად დაიკარგა“ (იქვე, გვ. 35).

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ეთნიკური ერთიანობა ქართველი ტომებისა ფარნავაზიანთა სახელმწიფოში (ქრისტეშობამდე III საუკუნიდან VI-მდე) გაცილებით უფრო ღრმა იყო, ვიდრე ამ სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ (VI ს.). როგორც ცნობილია, პირველი ერთიანი სახელმწიფოს დაშლიდან მხოლოდ ორიოდე საუკუნის შემდეგ, VIII–IX საუკუნეებში საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში ჩამოყალიბდა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი სახელმწიფოები, რამაც, ცხადია, ქართული ტომები ერთმანეთს უფრო დააშორა (ზემოთ აღნიშნული ერთიანი ნიშნების „დასუსტება“ და „დაკარგვა“ ამის შედეგი უნდა იყოს), მართალია, შემდეგ არსებობდა ერთიანი სახელმწიფო (XI–XV სს), რამაც ხელი შეუწყო კონსოლიდაციას, მაგრამ შემდგომმა კვლავ დაშლამ გააღრმავა

სვანურ, მეგრულ, გურულ, იმერულ, ქართლურ, კახურ და სხვა ეთნოგრაფიულ ჯგუფში ინდივიდუალური თვისებები. ფარნავაზის სახელმწიფოს დროს კი ერთიანი ეროვნული ნიშნები ღრმა იყო.

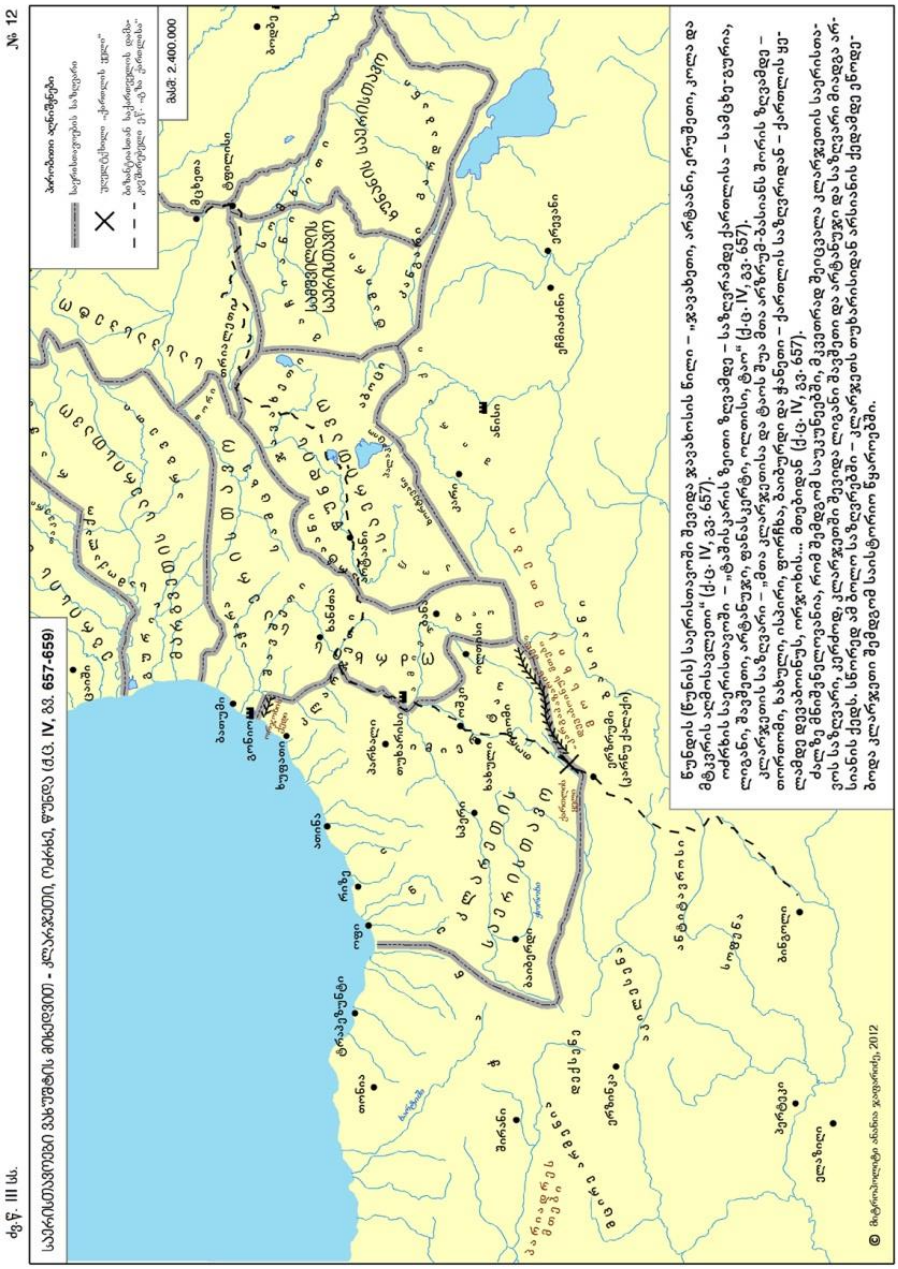

ქართული საღვთისმსახურო ანბანის ფუძისდება

საუკუნეთა და ათასწლეულთა მანძილზეც, ქართველი ხალხი სარგებლობს ეროვნული ანბანით. არსებობს მისი ორი სახეობა – ხუცური და მხედრული. თვით სიტყვა „ხუცური“ მიუთითებს, რომ ის ღვთის სადიდებლად ეკლესიაში, სამღვდელოების (ხუცების) მიერ იხმარებოდა. ხუცური ანბანითაა დაწერილი ჩვენი უფლისა და მაცხოვრის იესო ქრისტეს პირველი ქართული სახარებანი, ძველი და ახალი აღთქმის წიგნები.

ხუცური – სრულყოფილი ანბანია იმით, რომ მას აქვს ე.წ. მთავრული და ნუსხური ასოები, როგორც სხვა ევროპულ ანბანებს, მაშინ როცა მხედრულს – მთავრული ასოები არ გააჩნია. მიღებულია, რომ მთავრული პირველსაფუძველია მისგან განვითარებული ნუსხური და მხედრული ასოებისა, ისინი ქართული შრიფტის სახეობებია. მხედრული შემოღებულია XI საუკუნის შემდეგ, მანამდე VIII–IX საუკუნეებში გამოიყენებოდა ნუსხა-ხუცური, V–VII საუკუნეებში ასომთავრულ-ხუცური. ასეთი პერიოდიზაცია პირობითია. როგორც აღინიშნა, მიღებულია, რომ ასომთავრულის განვითარების შედეგადაა მიღებული – ნუსხა-ხუცური, ამ უკანასკნელისაგან კი მხედრული, თუმცა ძველთაგანვე პარალელურად იხმარებოდა სამივე, განსაკუთრებით კი წინა ორი. საეკლესიო და საღვთისმსახურო საჭიროებისათვის საქართველოში ყოველთვის ხუცური ანბანი გამოიყენებოდა.

ივანე ჯავახიშვილი უძველეს, V საუკუნისად მიჩნეულ, ქართულ წარწერაზე დაკვირვებით წერდა: „ჯერ ხანად ცნობილი ქართული დამწერლობის ძეგლები ისეთი მაღალხარისხოვანი კალიგრაფიული განვითარების საფეხურს წარმოადგენენ, რომ ქართული ანბანის დასაწყისი ხანა სულ ცოტა 7–8 საუკუნის უწინარეს არის საგულისხმებელი“. მეცნიერებაში მიღებული იყო აზრი, რომ ჩვენამდე მოღწეული ქართული ალფაბეტი ქრისტეშობამდე VII–VI საუკუნეებში უნდა წარმოშობილიყო ფინიკურ-სემიტური საანბანო სისტემიდან.

საერთოდ ცნობილია, რომ ანბანი პირველად ფინიკიელებმა ჩამოაყალიბეს, მასში ყოველი ასო გამოხატავდა ერთ რომელიმე ბგერას და ყოველი ბგერა გადმოცემული იყო ერთი რომელიმე ასოთი. ამ ანბანმა უდიდესი გავრცელება ჰპოვა მსოფლიოში, პირველ რიგში ფინიკურ-სემიტური ანბანი თვით სემიტური მოდგმის ერთა შორის გავრცელდა, მისგან მრავალი ახალი დამწერლობა გაჩნდა. დასავლეთის მიმართულებით ყველაზე ადრე ფინიკიური ანბანი ბერძნებმა შეითვისეს, მისგანაც მრავალი ახალი ანბანი წარმოიქმნა. ბერძნული ანბანის თავდაპირველი სახეობა ზუსტი ასლი ყოფილა ფინიკიური ანბანისა. ფინიკიურ ანბანს გავრცელება დაუწყია ქრისტეშობამდე IX საუკუნიდან (შ. ძიძიგური, საენათმეცნიერო საუბრები, გვ. 124-125).

პავლე ინგოროყვას აზრით, ქართული ანბანი ფინიკიურისაგან მიღებული არამეულის ერთი განშტოება ყოფილა. სხვა თვალსაზრისით, ის ბერძნულის მიხედვით შემუშავებულა. უფრო კი, როგორც აღინიშნა, აღიარე-

ბულია თეორია, რომლის მიხედვითაც, ქართული უშუალოდ ფინიკიური ანბანისაგან არის გადმოღებული, ისევე როგორც ბერძნული ანბანი.

სხვაგან პავლე ინგოროყვა წერს: „ქართული ანბანი ეკუთვნის არქაული პერიოდის მცირე აზიის ალფაბეტების ჯგუფს. ქართული ანბანი არაა შექმნილი თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე, არამედ იგი ჩამოყალიბებულია ჯერ კიდევ იმ ხანაში, როდესაც ხეთას ქართველი ხალხის ერთი ნაწილი – ჰიბერები (თობელები) და მესხები მცირე აზიის ტერიტორიაზე მკვიდრობდნენ, ჰიბერებს (თობელებს) და მესხებს, როგორც ირკვევა, თავდაპირველად იეროგლიფური დამწერლობა ჰქონდათ“ (პ. ინგოროყვა, ტ. IV. გვ. 247).

მეცნიერის აზრით, ხეთას ქართველები ქრისტეშობამდე VIII–VII საუკუნეებში გადასულან ალფაბეტურ დამწერლობაზე, რისი დამსახურებაც მიაწერეს მესხთა, ანუ ფრიგიელთა სახელგანთქმულ მეფეს მითას – „მითა მესხს“. პ. ინგოროყვას თანახმად, ფინიკიური ალფაბეტის ქართულ და ბერძნულ ენებთან მორგებისათვის შექმნილა საგანგებო კომისია, რომელსაც ეს საკითხი გადაუჭრია. კერძოდ, დელფოსის სამისნოში აღნიშნულ კომისიას მოუხდენია ფინიკიური უხმოვნებო ანბანის ვოკალიზაცია – შემოუღია ხმოვანი ასოები, დაუმატებია თანხმოვანი ბგერები ქართულისათვის, რომელნიც ფინიკიურს აკლდა (იქვე, გვ. 249).

ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ სულ სხვა აზრისაა თ. გამყრელიძე: ქართული ანბანი ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ საეკლესიო-სამწიგნობრო საჭიროებისათვის შექმნილაო (გულისხმობს V საუკუნის შემდგომ პერიოდს), მაგრამ თვით ქართული ეკლესიის იერარქია, ქრისტიანი სამღვდელოება თითქმის ათასი წლის წინაც კი ქართული ანბანის შექმნას არ აკავშირებდა ქრისტიანობის გავრცელებასთან, პირიქით, ძველქართული ღრმად მორწმუნე საზოგადოება დარწმუნებით ამტკიცებდა, რომ ქართული ალფაბეტი (ქართული მწიგნობრობა) წარმართი მეფის, ქრისტეშობამდე ასწლეულობით ადრე მცხოვრები ფარნავაზის მიერ იყო შემოღებული.

ცხადია, ქართული ანბანი ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ რომ წარმოშობილიყო, ხსოვნა ამ ყოვლადმნიშვნელოვანი ამბისა უთუოდ შემოინახებოდა ქართულ ეკლესიაში, საეკლესიო მწერლობაში. ბუნებრივია ისმება კითხვა, თუკი ანბანი შემოღებულ იქნა V საუკუნის შემდეგ და უკავშირდება ქრისტიანული სარწმუნოების გავრცელებას, თვითონ ქრისტიანულმა ეკლესიამ (კერძოდ, ეკლესიის იერარქმა ეპისკოპოსმა ლეონტი მროველმა) ის რატომ დაუკავშირა წარმართულ ხანას, წარმართ მეფეს, მითუმეტეს რომ წარმართული ხანის ქართველობა ქრისტიანული ხანის სამღვდელოების მიერ საკმაოდ ველურად მიიჩნეოდა, როგორც ეს ძველი წყაროებიდან ჩანს?

როგორც აღინიშნა, დიდი ივანე ჯავახიშვილი ღრმა კვლევის შედეგად მივიდა დასკვნამდე, რომ ქართული ანბანი წარმართული, ქრისტიანობამდელი ხანის პროდუქტია.

ლეონტი მროველი ეპისკოპოსი კი მეფე ფარნავაზის დამსახურებათა ჩამოთვლის დროს წერს – „ამანვე შექმნა მწიგნობრობა ქართული“. მეფე ფარ-

ნავაზს მიიჩნევენ ანბანის არა შემქმნელად, არამედ მანამდე არსებულის გამავრცელებლად, ე.ი. ფარნავაზამდე ანბანს რამდენიმე საუკუნის ისტორია ჰქონია.

ს. ჯანაშია წერს – „ქართული ანბანის მეცნიერულმა შესწავლამ გამოარკვია, რომ იგი შეთვისებული უნდა იყოს მცირე აზიაში არა უგვიანეს მეშვიდე საუკუნისა ქრისტეს წინ (იხ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. პალეოგრაფია). მსგავსი ალფაბეტური დამწერლობა შეიძლებოდა მხოლოდ განვითარების გარკვეულ საფეხურზე გაჩენილიყო. მანამდე მცირე აზიაში მცხოვრებ ქართველ ტომებსაც ხატოვანი და ლურსმული დამწერლობა უნდა ეხმარათ. ამ მხრით უაღრესად საყურადღებოა ქართული ტერმინი „წერა“, იგი თავდაპირველად „ჭრას“, „კვეთას“ ნიშნავდა, აქედანაა „წერაქვი“, ე.ი. ქვის საჭრელი, საკვეთი; ხვნის მნიშვნელობისაა მთაში „წერა“ და აქედან – „წერეული“ – „ყანის ნაკრეფი, შეკონვილი“, „საწერელი“, ე.ი. მჭამელი, მჭრელი... წერასთან დაკავშირებული მეორე მნიშვნელოვანი ტერმინის წარმოშობას გვიხსნის „წერტილი“ („წერტა“ ზმნისაგან ნაწარმოები). „წერტაც“ ხომ ჩხვლეტას, ამოკვეთას, ჩაჭრას ნიშნავს. მაშასადამე, ორივე ტერმინი იმ ხანისაა, როცა წერა რეალურად იყო რაიმე მაგარ მასალაზე (ქვაზე, თიხის დაფაზე, ლითონზე) ამოჭრის, ამოკვეთის პროცესი. ჩვენ გვგონია, რომ ქართველმა ტომებმა თავისი უძველესი სამშობლოდან ამიერკავკასიაში მოიტანეს არა მარტო ეს ტერმინები, არამედ თვით სათანადო დამწერლობანიც...“ (ს. ჯანაშია, ტ. III, გვ. 192).

ს. ჯანაშიამდე მსგავსი თვალსაზრისი ქართული დამწერლობის სიძველის შესახებ გამოთქმული ჰქონდა თეიმურაზ ბატონიშვილს, ჩანს ის ეყრდნობოდა საზოგადოებაში დაცულ ძველ გადმოცემას, ან რომელიმე წერილობით წყაროს: – „არა უწიგნონი იყვნენ ქართველნი უწინარესთა ჟამთაცა შინა. ვიდრე ფარნავაზამდე სწერდნენ იგინი უხუცესთა წერილითა. ესე იგი, ქურუმთა მათ, რომელთაც უხუცესთა და ხევისბერთა უხმობენ. იგინი იყვნენ კერპთა მღვდელნი და მემსხვერპლენი ერისნი „ღმერთთა“ მიმართ და წერილი მათი არს წერილი ესე ხუცური ჩვენი. წერილნი ხუცესნი პირველსა ჟამსა ქმნილ არს წერილისაგან ებრაულისა და ქალდეურისა და მსგავსიცა არიან ასოთა მათთა ჩვენი ხუცურნი“ (თ. ბაგრატიონი, ცხოვრება, 1972, გვ. 126).

ძველ საქართველოში ხუცურ ანბანს აკავშირებდნენ არა ბერძნულ, არამედ სემიტურ ალფაბეტთან.

თეიმურაზ ბაგრატიონს მოჰყავს ასევე ძველი გადმოცემა, რომლის მიხედვითაც, მაშტოცის მიერ სომხური ანბანის შექმნამდე სომხები უკვე არსებული ქართული მწიგნობრობით სარგებლობდნენ, ხოლო მაშტოცს სომხური ანბანის ზოგიერთი ასო ქართულის მიმსგავსებით შეუქმნია. რაც შეეხება მწიგნობრობასო, – წერს თეიმურაზ ბაგრატიონი, „არა იყო მათ (სომეხთა) შორის ძველთა შინა საუკუნეთა... იგინი (სომხები) სარგებლობდეს პირველ ბერძნულითა წიგნითა და ქართულითა, ქრისტეს მოსვლითგან მრავალთა წელთა განვლეს, მერმე ქმნეს სომეხთა წერილი თვისი, რომელსაც იტყვიან იგინი მოძღვრისა მათისა მესროფისათვის, ვითარმედ მან განაწესა და ქმნა ასონი მათნი, მსგავსნი ქართულის ხუცურის წერილისა. წერილს ქართულსა

სომხური რომელნიმე ასონი ჰგვანან და არა ყოველნი. სომეხნი ვიეთნიმე იტყვიან, რომ სომხური წიგნის ასოები და ქართულის წიგნის ასოები ხუცურიო მესროფმა გააკეთაო. მაგრამ ქართული ხუცური ასოები მესროფს არ გაუკთებია, დიდი ტყუილი არის“ (იქვე, გვ. 126). ეს ბოლო წინადადება თავისი გამოკვლევებით დაადასტურა ივ. ჯავახიშვილმა.

თეიმურაზი განაგრძობს: „სანამ მესროფ დაიბადებოდა და ამ სოფელში შემოვიდოდა, აგრეთვე ქართული ხუცური წიგნი იყო და მესროფზე უწინ, საღმრთოს წერილის მთარგმნელნი ჩვენთა წმიდათა მამათაგანი მრავალნი იყვნეს, რომელნიც ებრაულისაგან და ბერძნულისა და ასურულისაგან ქართულად სთარგმნიდნენ, და ოდეს სრულებით არა აქვნდათ ჯერ სომეხთა წერილნი თვისთა ზედა ენათა სარგებლობდეს და ხმარობდეს იგი ქართულითა წიგნითა და წერილითა“ (იქვე).

მეცნიერთა ერთი ნაწილის თვალსაზრისით, მეფე ფარნავაზმა ანბანი კი არ შექმნა, არამედ მან უკვე არსებული, მოსახლეობის მხოლოდ ერთი ნაწილისათვის ცნობილი დამწერლობა, სრულიად საქართველოს სახელმწიფოში გაავრცელა.

რამაზ პატარიძის თვალსაზრისით, რომელიც ეყრდნობა ქართული ასომთავრული ასო-ნიშნების გრაფიკულ ანალიზს, ქართული დამწერლობა შექმნილია ფინიკიური დამწერლობის საფუძველზე ქრისტეშობამდე მეხუთე საუკუნის დასასრულს (იხ. რ. პატარიძე, ქართული ასომთავრული, 1980, გვ. 268). ანბანი ქართველ ქურუმთა წიაღში შექმნილა.

რ. პატარიძემ თავისი კვლევის შედეგად დაადასტურა სხვა მეცნიერთა მიერ გამოთქმული მოსაზრებანი, რომ ქრისტეშობამდე 284 წელი არის სრულიად ქართული სახელმწიფო დამწერლობის ოფიციალურად შემოღების თარიღი და აგრეთვე ქართული ეროვნული წელთაღრიცხვის დასაბამი. ქრისტეშობამდე 284 წელს გასულა ფარნავაზ მეფის გამეფებიდან 19 წელი. ის ვახუშტის თანახმად, გამეფებულა 303 წელს.

284 წელთან დაკავშირებით ვახუშტი წერს: „ამ ფარნავაზის მეფობის ით (19) წელს ქართული ხუთიათასიანი ქორონიკონი ი-ჯერ (10-ჯერ) მობრუნებული განვიდა და მეთერთმეტე იწყების“ (იქვე, გვ. 305). აქ იგულისხმება 532-წლიანი დიდი ინდიქტიონი, რომლის საფუძველს მზის 28-წლიანი და მთვარის 19-წლიანი ციკლები წარმოადგენს, ის ნიკეის I მსოფლიო საეკლესიო კრებამ დააკანონა. ასე რომ, ვახუშტის მიერ ნახსენები „ქართული ქორონიკონი“ ფარნავაზთან დაკავშირებით ანაქრონიზმია, რომლის შესახებაც რ. პატარიძე წერს – „იქნებ სახელოვანი მეცნიერი აქ ზოგადად ქართული წელთაღრიცხვის დასაბამს გულისხმობდეს, რომელიც გვიან ქართული ქორონიკონული წელთაღრიცხვის დასაბამიც გახდა“ (იქვე, გვ. 306). მეცნიერის დასკვნით, 284 წელი არის არა მარტო ქართული დამწერლობის შემოღების თარიღი, არამედ ქართული წარმართული წელთაღრიცხვის დასაბამიც.

როგორც აღინიშნა, 284 წელს ქრისტეშობამდე 10X532 წელი გასულა, ანუ 5332 წელი დასაბამიდან.

დასაბამიდან, ანუ ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტეშობამდე ქართული ანგარიშით სულ გასულა 284+(10X532)=5604 წელი.

საერთოდ ქრისტიანულ ქვეყნებში მიღებული იყო წელთაღრიცხვის სამი სისტემა: „ქრისტესით“, „დასაბამიდან“ და „ქორონიკონით“. „ქრისტესით“ წელთაღრიცხვა – ამჟამად გამოიყენება მსოფლიოს ყველა ქვეყანაში. წელთაღრიცხვა ქორონიკონით, როგორც აღინიშნა, 532-წლიანი ციკლით ხდებოდა. საერთოდ, ქართული ქორონიკონის დასაწყისის თარიღად მიჩნეული იყო 780 წელი. 781 წელი არის პირველი წელი ქართული ქორონიკონის მე-13 მოქცევისა, ხოლო ქრისტეშობამდე 284 წელი – მე-10 მოქცევისა. ამ წლიდან 2-ჯერ 532 წლის გავლის, ანუ ორი მოქცევის შემდეგ დადგა 780 წელი. ხოლო დასაბამი ამ მოქცევებისა ქართული წელთაღრიცხვით (ათვლის წერტილი) არის 5604 წელი ქრისტემდე, ანუ „დაბადებიდან“ – ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტემდე ქართული წელთაღრიცხვა ითვლის აღნიშნულ (5604) წელს. ადამიდან ქრისტეს შობამდე, ანუ „დასაბამითგანის“ სახელით ცნობილი წელთაღრიცხვა სხვადასხვა სახის იყო ძველთაგანვე. ძირითადად ცნობილია „დასაბამითგანის“ შემდეგი ვარიაციები: 1. 5198 წელი _ ევსევი კესარიელისა, 2. 5492 წელი – პანდორე ალექსანდრიელისა, 3. 5500 წელი – ანიანე ალექსანდრიელისა, 4. 5508 წელი – ბიზანტიელებისა ანუ ბიზანტიური ერა, 5. ქართული ერა – 5604 წელი – ქართული „დასაბამითგანი“ (იხ. იქვე, გვ. 75).

„უნდა დავასკვნათ: ქართული დასაბამითგანის გამოსავალი თარიღი ყოფილა ძვ.წ.აღ-ის 284 წელი. 5604-წლიან ქრისტიანულ ქართულ დასაბამითგანს საფუძვლად დასდებია დამწერლობის შემოღების ქართული წარმართული თარიღი – 284 წელი ძველი წელთაღრიცხვისა“ (იქვე, გვ. 75).

ქართულ ანბანში იყო 37 ასო-ნიშანი. ძველად რიცხვის აღსანიშნავად ანბანის ასოები იხმარებოდა.

ასო-ნიშნების რიცხვითი მნიშვნელობა და ანბანური სათვალავი ასეთია:

ხუცური ანბანის მოხაზულობა და სახელები ასეთია (პირველად ნაჩვენებია ასომთავრული ასო-ნიშანი, მის გვერდით ნუსხური და მისი სახელი):

უ-ასო-ნიშანი შემოღებულ იქნა გვიან ორი ასოს კომბინაციით – ՕՎ და მიენიჭა რიცხვითი მნიშვნელობა 400, მან ʒ-ს ადგილი დაიჭირა. ასომთავრული მონუმენტური (კაპიტალური) დამწერლობაა ბერძნულ-ლათინურის მსგავსად. მონუმენტურობა გულისხმობს ასოების გეომეტრიული სწორხაზოვნება-სიმეტრიულობას. ყველა ასო-ნიშანი თანაბარი სიმაღლისაა და ორ პარალელურ ხაზს შორის თავსდება. ნუსხური დამწერლობა კი ოთხხაზოვან ბადეზეა დამყარებული, მისი ასოები გრძელი, მოკლე და ტოლმეტია, რაც ადამიანს ძალიან უადვილებს კითხვას. მხედრული დამწერლობაც, ნუსხურის მსგავსად, ოთხხაზოვანი სისტემის დამწერლობაა.

თავდაპირველი ანბანი მთავრდებოდა „ჯან“ ასოთი (თ. გამყრელიძე, წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა, 1988, გვ. 186.), ხოლო ჰ-ჰაე ფონემა ჩნდება შედარებით მოგვიანებით, VII საუკუნიდან მოყოლებული (იქვე, გვ. 128).

მაშასადამე, თავდაპირველ ანბანში არა 37, არამედ 35 ასო-ნიშანი იყო და ის მთავრდებოდა ჯანით. რ. პატარიძის აზრით, ფ-ს ეჭირა ანბანში მერვე ადგილი, სადაც შემდეგ გაჩნდა ე.წ. ე-მერვე.

რამაზ პატარიძემ, რომელიც ქართული დამწერლობის ყველაზე ნაყოფიერი მკვლევარია ჩვენში, დიდი ივანე ჯავახიშვილის შემდეგ, აღმოაჩინა, რომ ჩვენი ანბანი ამავე დროს ასრულებდა კალენდრის მოვალეობასაც.

ძველთაგანვე, ძველი ცივილიზაციის ქვეყნებში დროის კალენდარული აღრიცხვა პრობლემას წარმოადგენდა. „მიზეზი ამისა იყო ის, რომ დღე-ღამე და წელიწადი დროის სხვადასხვა ასტრონომიული სიდიდეებია. დღე-ღამეთა მთელი რიცხვით წელიწადის გამოხატვა შეუძლებელია, ე.ი. დღე-ღამე და წელიწადი არა ჯერადი, არამედ უთანაზომო სიდიდეებია. სწორედ აღნიშნული უთანაზომობის როგორმე დაძლევა, მისი შემლებისამებრ ზუსტად ასახვის საშუალებით, წარმოადგენდა ნებისმიერი კალენდარული სისტემის მიზანს. ამ მხრივ, ქართული ანბანით განხორციელებული კალენდარი ბედნიერი გამონაკლისია. ქართული კალენდარი ეყრდნობა ანბანში ასო-ნიშნების ანბანური და რიგითი სათვალავის უნიკალურ წესრიგიანობას, ასევე ასო-ნიშნების მიზანდასახულ სახელდებასა და სხვა.

რ. პატარიძის გამოკვლევით, ქართული წარმართული კალენდარის მარტივი სქემა ასეთი სახით გადმოიცემა:

ამ სქემით: ანბანის 7 ასო-ნიშანი შვიდეული დღე-ღამე ანუ ერთი მსგეფსია, ანბანის 12 ასო-ნიშანი წელიწადის 12 თვეა. ანბანის 19 ასო-ნიშანი მზისა და მთვარის 19-წლიანი ციკლია. ანბანის 24 ასო-ნიშანი დღე-ღამის 24 საათია. ანბანის 31 ასო-ნიშანი ნაკიანი წელიწადის ოთხწლიანი და 128-წლიანი ციკლებია. ანბანის 5 უკანასკნელი ასო-ნიშანი (წილ-ჯან) წელიწადის 5 ეპაგომენი დღე-ღამეა (რ. პატარიძე, ქართული ასომთავრული, 1980, გვ. 526).

ჩვენს ეკლესიაში ამჟამადაც გამოყენებულია რომაული, იულიუსის უძრავი წელიწადის კალენდარი, რომლითაც წელიწადის ხანგრძლივობა 365,25 დღე-ღამეა, სამ წელიწადს წელიწადის ხანგრძლივობა 365 დღე-ღამეა, ხოლო მეოთხე წელიწადს – 366 დღე-ღამე, ე.ი. მეოთხე წელიწადი ნაკიანია. იულიუსის კალენდარით, წლის ბოლოს ეპაგომენების 5 და 6 დღის დართვა მოშლილია. მანამდე გამოყენებულ უძველეს კალენდარულ სისტემებში წელიწადის ხანგრძლივობას 360 დღე-ღამით განსაზღვრავდნენ (ეგვიპტესა და სხვაგან). წელიწადში ეგვიპტელები 12 თვეს ანგარიშობდნენ, ყოველ თვეში 30 დღეს, წლის ბოლოს ზეიმობდნენ 5 სადღესასწაულო დღეს (5 ეპაგომენს), ამიტომაც ეგვიპტური მზის წელიწადის ხანგრძლივობა 365 დღე-ღამეს შეადგენდა, მაშინ, როცა რეალური, ანუ ტროპიკული წელიწადის ხანგრძლივობა 365, 2422 დღე-ღამეა, ე.ი. ეგვიპტური კალენდარი არაზუსტი იყო. ქრისტეშობამდე 46 წელს რომში იულიუს კეისრის მიერ განხორციელებული კალენდარი უფრო ზუსტი იყო, რომლითაც წელიწადის ხანგრძლივობა 365,25 დღე-ღამეა, ისიც არაზუსტია, რადგანაც ტროპიკულ წელიწადს აღემატება წუთებითა და წამებით, რაც 128 წელიწადში იძლევა 1 დღე-ღამის სხვაობას. ეს შეუსაბამობა გაასწორა გრიგორიანულმა კალენდარმა 1582 წელს. ქართულ

წარმართულ კალენდარს საუკუნეებით ადრე შედარებით სწორად გამოუხატავს ტროპიკული წელიწადის ხანგრძლივობა. ეს რ. პატარიძის დაკვირვებით ასე განხორციელებულა: ქართული კალენდრით თვეში არის 30 დღე-ღამე, წელიწადში – 12 ასეთი თვე, ხოლო წლის ბოლოს ემატება 5 კალენდარული დღე-ღამე, ნაკიან წელს კი – 6 და ასევე 0,25 დღე-ღამე. კერძოდ, ეს ასე ხდება: ქართული ანბანის 30 ასო-ნიშანი (მათი სახელდების პრინციპის საფუძველზე დაყრდნობით) – გამოხატავს 30 კალენდარულ დღე-ღამეს, ქართული ანბანის უკანასკნელი 5 ასო-ნიშანი წლის ბოლოს დასართველი კალენდარული დღე-ღამეა. ანბანით გამოხატულია მზის წელიწადის ფორმულაც. კერძოდ, ანბანის მეთორმეტე ასოთი („ლასი“), რომლის რიცხვითი მნიშვნელობა არის 30. ამ ფორმულის ძირითადი ელემენტია: 12ლ30. „ასომთავრული „ლასი“ ქართული ასომთავრული ანბანის 30 კალენდარულ ასო-ნიშანს – 30 კალენდარულ დღე-ღამეს 12-ჯერ ანგარიშობს. ამიტომაც, ქართული ასომთავრული ანბანის 5 დარჩენილი ასო-ნიშანი ის 5 კალენდარული დღე-ღამეა, რომელიც წლის ბოლოს, ახალი წლის დადგომამდე 360 დღე-ღამეს ემატება ეპაგომენების სახით, რათა წელიწადის ხანგრძლივობის მზის ძველ-ეგვიპტური კალენდარული სისტემა განხორციელდეს“ (იქვე, გვ. 412). „ლასის“ ფორმულით, წელიწადში 365 დღეა. 12ლ30=12X30=360 და 5 ეპაგომენი, სულ 365 დღე-ღამე.

ყოველი სამი წლის შემდეგ კი წელიწადის ხანგრძლივობა ქართული წარმართული კალენდრით 366 დღე-ღამით განისაზღვრებოდა. ეს ხორციელდებოდა ანბანის ასო-ნიშან „წილის“ ფორმულით. მისი ანბანური და რიგითი სათვალავი, ასეთია: 31 წილი 4000=31წ4000 ანუ 3+1წ4000.

„როგორც „წილი“ ცხადყოფს, ერთხელ ყოველ ოთხ წელიწადში, ე.ი. ნაკიან წელიწადს 365 დღე-ღამეს ერთი – 31-ე დღე-ღამე ემატება, ამის გამო, ყოველ ოთხ წელიწადში ერთხელ წელიწადის ხანგრძლივობა 365+1=366 დღე-ღამეა. ამგვარად ასო-ნიშანი „წილი“ ყოველ ოთხ წელიწადში ერთხელ 30 დღე-ღამის ნაცვლად 31 დღე-ღამეს ანგარიშობს, ხოლო ეს საიდუმლო „წილი“-ს რიგითი სათვალავით არის განცხადებული“ (იქვე, გვ. 422).

ამას თურმე მიუთითებს აღნიშნული ასოს რიგითი სათვალავი – 31 (ეს არის 3+1 ე.ი. 3 სრული, 1 ნაკიანი), რიცხვითი მნიშვნელობა – 4000 („ათასი წელი ვითარცა ერთი დღე“ – 4000=4-ს, ე.ი. ოთხ წელიწადში ერთხელ დამატება). მისი ანბანური სათვალავია, (რომლის მიხედვითაც რიცხვი 31 იწერება) – „ლა“, რაც უდრის 30+1-ს, ანუ 30-დღიან თვეებს ერთით მეტი თვე ემატება საჭიროების შემთხვევაში, (ფორმულის შესაბამისად), ამასვე თურმე მიუთითებს ამ ასო-ნიშანის სახელი – სიტყვა „წილი“, რაც ნაწილს, წილადს აღნიშნავს. მას ანბანში დაფარული მნიშვნელობაც ჰქონია, როგორც ამის შესახებ წერს „ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲ“, რომელშიც ასევე აღნიშნულია: „წილი“ ასოი არს და იტყვის ყოვლად ოთხ ათასსა და ესე არს ოთხი „რამეთუ ათასი ვითარცა ერთი“, ე.ი. წ=4, რაც „დაფარულად უნდა აცხადებდეს, რომ 4 წილი ერთი დღე-ღამეა, ამიტომ „წილი“ ასო-ნიშანი კალენდარულად წელიწადში დღე-ღამის ნაოთხალია, დღე-ღამის მეოთხედია, ოთხ წელიწადში კი ერთი კალენდარული დღე-ღამეა“ (იქვე, გვ. 422).

საბოლოოდ ქართული კალენდრით წელიწადის ხანგრძლივობა შეადგენს 365,25 დღე-ღამეს (3X365 და 1X366), მაგრამ თურმე ტროპიკულ წელიწადს ანბანში განხორციელებული ქართული კალენდარი კიდევ სხვა სისტემებით უახლოვდება, რაც გადმოცემული აქვს თავის წიგნში რ. პატარიძეს.

ქართული ანბანის საშუალებით გადმოცემული ყოფილა ასევე მთვარის კალენდარიც.

ქართული ანბანით მთვარის კალენდარი შემდეგი სისტემითაა გადმოცემული: ანბანის ასო-ნიშანთა სახელწოდებანი, მათი რიგითი და ანბანური სათვალავი კალენდრის გასაღებს წარმოადგენს. ქართული ანბანის კალენდარული მონაცემები გამოწვლილვით აქვს მიმოხილული თავის წიგნში რ. პატარიძეს. მასვე სრულიად უეჭველად აქვს დასაბუთებული ქართული ანბანის გრაფიკული მოხაზულობის ფინიკიურიდან წარმომავლობა. პატარიძის აზრით, ქართული ანბანი შეუმუშავებიათ ქურუმებს ქრისტეშობამდე 412 წელს, რაც იმავდროულად კალენდრის შემოღებასაც ნიშნავდა. 128 წლის შემდეგ ქრისტეშობამდე 284 წელს დაწყებულა ქართული სახელმწიფო ეროვნული წელთაღრიცხვა.

ქართული ანბან-კალენდრის შემოქმედ ქურუმებს ბაბილონელ, ქალდეველ და ბერძენ მათემატიკოსთა მიღწევებზე დაუფუძნებიათ თავიანთი შრომა. ივ. ჯავახიშვილის, ს. ჯანაშიას და სხვა მეცნიერთა შრომებზე დაყრდნობით, ერთი მხრივ, ჩვენ თუ ვაღიარებთ, რომ ქრისტეშობამდე VII–V საუკუნეებში საქართველოს მოაშურეს ძველი დამსხვრეული ცივილიზაციის ნამსხვრევმა ტომებმა, შთამომავლებმა ხურიტებისა, ქალდეველებისა, თობალებისა თუ მუშქებისა, უნდა ვაღიაროთ ისიც, რომ, მათმა ინტელექტუალურმა ნაწილმა თან მოიტანა ძველი აღმოსავლეთის ასტრონომიული, მათემატიკური ცოდნა, სარწმუნოება და კულტურა.

ძველი ქალდეველების კულტურას უდიდესი გავლენა მოუხდენია სხვა ქვეყნების კულტურაზე. მათგან გავრცელებულა რიცხვითი მისტიკა, მათემატიკური ცოდნა, რომელიც განუყოფელი ნაწილი ყოფილა ქალდეური მეცნიერებისა და კულტურისა. რიცხვითი მისტიკის აკვნად და ასევე სხვა საიდუმლო მეცნიერების კერად ძველთაგანვე ითვლებოდა ქალდეა. საბერძნეთში ქალდეური სწავლება პითაგორეს განუვითარებია (იხ. იქვე. ი. ჩისტიაკოვის და სხვათა შრომებზე მითითება გვ. 487). რ. პატარიძის აზრით, სწორედ ქართული პითაგორელების მიერ უნდა შექმნილიყო ქართული ანბანი, რომელშიც დასტურდება ცოდნა, როგორც აღმოსავლური, ისე დასავლური ცივილიზაციისა. საქართველოში შემოსულ ოდესღაც დიდი ცივილიზაციის მემკვიდრე ქართულ ტომებს უნდა შემოეტანათ ეგვიპტური მზისა და ბაბილონური მთვარის კალენდრები, რომელნიც შემდგომ ქართულ ანბან-კალენდარში შენივთდა. ქართული ანბან-კალენდარი, მსგავსად პითაგორული მოძღვრებისა – საიდუმლო ყოფილა. ის მხოლოდ ქურუმთა ვიწრო წრეში ყოფილა ცნობილი, ფარნავაზის დროს მას რამდენადმე გავრცელება მიუღია სრულიად საქართველოს ქურუმთა შორის. ქრისტეშობის შემდეგ, ქრისტიან ქართველობას სწო-

რედ ეს უკვე არსებული ანბანი გამოუყენებია საეკლესიო საჭიროებისათვის. უფრო მეტიც, ქართული ანბანი ნაწილობრივ, რ. პატარიძის გამოკვლევის თანახმად, საფუძვლად დასდებია სომხური ანბანის შექმნის პრინციპს (იხ. იქვე, გვ. 528–596), რასაც უფრო ადრეც მიუთითებდნენ ქართველი ისტორიკოსები.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ანბანი, რომლითაც დაიწერა ქართულ ენაზე ახალი აღთქმა, ბიბლიის წიგნები, ლოცვები, ქადაგებანი, რომელსაც ეფუძნებოდა ათასწლეულთა მანძილზე ნაწერით გადმოცემული საღმრთო დიდებისმეტყველება, შეუძლებელია შექმნილიყო სულიწმინდის მონაწილეობის გარეშე. უთუოდ ქართული ხუცური ანბანი სულიწმინდის ჩაგონების შედეგია. დიდება მას!

ახალი აღთქმა უფლისა

ისრაილის დიდმა წინასწარმეტყველებმა გამოაცხადეს, რომ არსი ჭეშმარიტი რელიგიისა – ღმერთისა და კაცის კავშირშია, სწორედ ამ კავშირს ანუ ერთობას ეწოდებოდა აღთქმა.

აღთქმა წმიდა წერილში გამოითქმოდა სიტყვით „ბერიტ“, რაც ნიშნავს პირობას, კანონს, დადგენილებას, რომელზეც თანხმდება ორი შემთანხმებელი მხარე. წმიდა წიგნები, რომლებშიც აღწერილია კავშირი ღმერთისა კაცთან, წარმოადგენდნენ ერთ-ერთ საშუალებას აღთქმის დამოწმებისას, ამიტომაც მათაც „აღთქმას“ უწოდებდნენ. ის არსებობდა უკვე მოსეს ეპოქაში. ძველ აღთქმას განეკუთვნება პირველი წინასწარმეტყველური მითითება „ახალი აღთქმისა“. კერძოდ, იერემიას ცნობილ წინასწარმეტყველებაში – „აი, დადგება დღეები, ამბობს უფალი, როცა მე დავდებ ისრაელისა და იუდას სახლთან ახალ აღთქმას“ (იერ; 31.30).

შემდგომ ტერმინი „ახალი აღთქმა“ მრავალგზის იხმარეს თვით იესო ქრისტემ და მისმა წმიდა მოციქულებმა (მათე 26.28, მარკ. 14.24; ლუკა 22.20; 1 კორ. 11.25; 2 კორ. 3.6 და სხვა).

როგორც ათი მცნება, ანუ კანონი იწოდებოდა „აღთქმად“, ზუსტად ასევე, გამოთქმა „ახალი აღთქმა“ ქრისტიანული ეკლესიის მიერ მიენიჭა წმიდა წიგნებს, რომლებშიც გადმოცემულია ქრისტესა და მოციქულების სწავლება (იხ. ტოლკოვაია ბიბლია, III, პეტერბ. 1911–1913, გვ. 2).

ჯერ კიდევ იერემიას პირით ბრძანებს უფალი „ახალი აღთქმის“ პირველად ხსენებისას (ქრისტეშობამდე 600 წლით ადრე) კაცობრიობის ცოდვათა დახსნის შესახებ – „...მე მათ ვაპატიებ უკანონობას და არ გავიხსენებ მათ ცოდვებს. ასე ამბობს უფალი, რომელმაც მოგვცა მზე დღის სინათლედ და მთვარე და ვარსკვლავები ღამის სინათლედ, რომელიც აღელვებს ზღვას, ისე, რომ ხმაურობენ მისი ტალღები, იაღვე საბაოთია – მისი სახელი“ (31.33-34).

ღვთისმეტყველთა თანახმად, ძველი აღთქმა წარმოადგენდა მომზადებასა და წინასწარმეტყველებას ქრისტეზე. ნაწინასწარმეტყველები იყო ზუსტი დრო და ადგილი მესიის შობისა, მოგვთა თაყვანისცემა, ყრმათა გაწყვეტა,

ეგვიპტეში გაქცევა, წინამორბედ-წინასწარმეტყველის გამოჩენა, იუდეველ მწიგნობართა და ხელისუფალთა მტრობა, მაცხოვარის სასწაულები, მესიის უარყოფა იუდეველი ხალხის მიერ, ტანჯვა, (პ. სვეტლოვ, ხრისტიანსკოე ვეროუჩენიე, კიევ, 1912, ტ. I, გვ. 125).

„სარწმუნოების სიმბოლო“, რომელსაც „მრწამსსაც“ უწოდებენ, ასე გადმოსცემს ქრისტეს განკაცებას – „რომელი ჩვენთვის კაცთათვის და ჩვენისა ცხოვრებისათვის გარდმოხდა ზეცით და ხორცნი შეისხნა სულისაგან წმიდისა და მარიამისაგან ქალწულისა განკაცნა, და ჯვარს ეცვა ჩვენთვის პონტოელისა პილატეს ზე და ივნო და დაეფლა. და აღსდგა მესამესა დღესა მსგავსად წერილისა“.

ცხადია, „წერილში“ იგულისხმება ძველი აღთქმის წმიდა წიგნები, კერძოდ კი წინასწარმეტყველთა წიგნები. ჯერ კიდევ აბრაამის შესახებ იყო ნაბრძანები (დაბადება, 12), რომ მის მიერ წარმოშობილი ხალხის მიერ „იკურთხება ყველა ტომები და ხალხები დედამიწისა“. სწორედ ამ ერში განხორციელებული მაცხოვრის მიერ მოხდა გამოსყიდვა კაცობრიობისა. სინაის აღთქმაში საფუძველი ჩაეყარა ხალხს, რომელიც უნდა ქცეულიყო „წმიდა ხალხად და მღვდელთა სამეფოდ“ (გამოსვლ. 19). ამ ხალხიდან ქრისტიანობის მაცოცხლებელი სარწმუნოება მიიღეს მსოფლიოს სხვა ხალხებმა. ესაიაც ყველა ხალხთა მხსნელად წარმოადგენს მესიას – „...ყოველი ერი მისკენ დაიწყებს დენას. დაიძვრება უთვალავი ხალხი და იტყვის: მოდი, ავიდეთ უფლის მთაზე იაკობის სახლში. გვასწავლოს თავისი გზები და მისი ბილიკებით ვიაროთ, რადგან რჯული სიონიდან გამოვა და უფლის სიტყვა – იერუსალიმიდან. სამართალს განიკითხავს იგი ერებს შორის და ამხილებს უთვალავ ხალხს. მახვილებისგან სახნისებს გამოჭედავენ და შუბებისაგან – ნამგლებს, ერი ერზე აღარ აღმართავს მახვილს და აღარავინ ისწავლის ომს“ (ესაია, 2).

წინასწარმეტყველი ხედავს მომავალ ცხებულს, რომელიც მოიტანს მშვიდობასა და თავისუფლებას. მისი მეფობა შეცვლის ყოველ არსებას – „ხალხმა, ბნელში მოარულმა, იხილა ნათელი დიდი, წყვდიადის ქვეყანაში მცხოვრებლებს ნათელი გამოუბრწყინდა. შენ გაამრავლე ხალხი, გაუზარდე მას სიხარული... რადგან შენ დალეწე მისი კირთების უღელი... რადგან შეგვეძინა შვილი, მოგვეცა ძე... ეწოდა სახელად საკვირველი მრჩეველი, ღმერთი ძლიერი, მარადისობის მამა, მშვიდობის მთავარი, ხელმწიფების განსადიდებლად და უბოლოო მშვიდობისათვის დავითის ტახტზე და მის სამეფოში...„ (ესაია, 9).

წინასწარმეტყველი განაგრძობს მესიის შესახებ – „ამოვა ყლორტი იესეს ღეროდან და მისი ფესვების ამონაყარი გაიხარებს. დაივანებს მასზე უფლის სული, სული სიბრძნისა და გონიერებისა, სული რჩევისა და სიმხნევისა, სული შეგნებისა და უფლის შიშისა... სიმართლით განსჯის ღარიბ-ღატაკთ, სისწორით განიკითხავს ქვეყნის ბედშავთ... სიმართლე იქნება სარტყელად მის წელზე... დადგება მგელი ცხვართან ერთად და ვეფხვი დაბინავდება ციკანთან ერთად, ხბო, ლომი და ნასუქალი პირუტყვი ერთად იქნებიან და ჩვილი ბავშვი წარუძღვება მათ... იმ დღეს ხალხთა დროშად დადგება იესეს ფესვი და მისკენ დაიწყებენ დენას ტომები, დიდება იქნება მისი საშვებელი“ (ესაია, 11).

ესაიას დარად მიქა წინასწარმეტყველიც მესიის ერას უკავშირებს ყველა ხალხების მოქცევასა და გადარჩენას – „უკანასკნელ დღეებში იქნება, რომ მთების თავში დამყარდება უფლის სახლის მთა, გორაკებზე მაღლა აღიმართება და მისკენ დაიწყებს დენას ხალხები. მოვლენ უამრავი ხალხები და იტყვიან: წამო, ავიდეთ უფლის მთაზე და იაკობის ღვთის ტაძარში, რომ გვასწავლოს თავისი გზები და ვიაროთ მისი ბილიკებით, რადგან სიონიდან გამოდის რჯული და იერუსალიმიდან – უფლის სიტყვა“ (მიქა, 4:1-2).

უფლის მოსვლის შემდგომ დამყარებულ დაუსრულებელ სამეფოს იერემია „ახალ აღთქმას“, ხოლო ეზეკიელი „საუკუნო აღთქმას“ უწოდებს – წინასწარმეტყველის პირი ღაღადებს – „დავუდებ მათ მშვიდობის აღთქმას და საუკუნო აღთქმა იქნება მათთვის. დავამკვიდრებ მათ და გავამრავლებ, მათ შორის დავდგამ ჩემს საწმინდარს საუკუნოდ. იქნება მათზე ჩემი მოვანება, ვეყოლები მათ ღმერთად, ისინი კი ჩემი ერი იქნებიან. მაშინ მიხვდებიან ხალ-ხები, რომ უფალი ვარ, ისრაელის განწმენდელი, და ჩემი საწმიდარის საუკუნო მყოფობით მათ შორის“ (ეზეკ. 37:26-27).

ძველი აღთქმის გამოცხადების მწვერვალია ესაიას წინასწარმეტყვე-ლება, რომელმაც იწინასწარმეტყველა არა მარტო ჩვენი მხსნელის – ქრისტეს – დავითის საგვარეულოდან წარმოშობა, ქალწულის მიერ მისი მუცლადღება, შობა და ემანუელად სახელდება (ესაია 7:14), არამედ ჩვენი ცოდვების დახსნისათვის მისი ვნებაცა და სიკვდილი – „ნამდვილად კი, მან იკისრა ჩვენი სნეებები და იტვირთა ჩვენი სატანჯველი, ჩვენ კი გვეგონა, ღვთისაგან იყო ნაცემ-ნაგვემი და დამცირებული. მაგრამ ის ჩვენი ცოდვებისათვის იყო დაჭ-რილი, ჩვენი უკეთურობებისათვის დალეწილი. მასზე იყო სასჯელი ჩვენი სიმრთელისათვის და მისი წყლულებით ჩვენ განვიკურნეთ... ევნო და ეწამა, მაგრამ არ დაუძრავს ბაგე, კრავივით დასაკლავად მიიყვანეს და როგორც ცხვარი დუმს მპარსველთა წინაშე, მასაც არ დაუძრავს ბაგე“ (ესაია, 53:4-5, 7-8).

მან იწინასწარმეტყველა, რომ მაცხოვრის უწინარეს მოვა წინამორბედი და მოამზადებს ხალხს მის მისაღებად, იტყვის რომ ის იქნება ქრისტე, ესე იგი ცხებული ღვთისა, რომ ის იქნება ღმერთი და კაცი, რომ ის მოახდენს სასწაუ-ლებს; მისი სიტყვით, კოჭლები ივლიან, ბრმები აღიხილავენ, მკვდრები აღდ-გებიან, რომ ის ეწვალება, მოკვდება და ამით გამოიხსნის ყველა მის მორ-წმუნეს, ის აღსდგება და დააფუძნებს სიმართლის და მშვიდობის სასუფეველს და მის სუფევას არ ექნება დასასრული, რამეთუ მისი სამეფო, ახალი იერუ-სალიმი, იქნება ჭეშმარიტი სამეფო ღვთისა გარდამოსული ქვეყნად.

წინასწარმეტყველებანი აღსრულდა, მაგრამ ისე, რომ ის, ვისაც ელოდ-ნენ, მოვიდა წყნარად და შეუმჩნევლად (ემანუილ სვეტლოვ, ვესტნიკი ცარს-ტვა ბოჟია, 1972, გვ. 488–492), რათა ახალი აღთქმა დაედო რჩეულ ერთან, როგორც ამბობდა იერემიას პირით უფალი – „ეს არის ის აღთქმა, რომელიც უნდა დავუდო ისრაელის სახლს იმ დროის შემდეგ, ამბობს უფალი. წიაღში ჩავუდებ მათ ჩემს რჯულს და გულზე დავაწერ. მათი ღმერთი ვიქნები მე და ისინი ჩემი ერი იქნებიან“ (იერ. 31:32).

მოვიდა ის, რომელიც იხილა დანიელმა ჩვენებით – „ჩემს ღამის ხილვაში ვნახე: აჰა, ცის ღრუბლებზე მოდიოდა კაცის ძის მსგავსი, იგი ძველ დღეთაგან მოვიდა და წარდგენილ იქნა მის წინაშე. მიეცა მას ხელმწიფობა, დიდება და მეფობა, რათა ყველა ხალხი, ტომნი და ენანი მას ემსახურონ. მისი ხელისუფლება საუკუნო ხელმწიფებაა, ბოლო არ ექნება მას და მისი სამეფო არ დაიქცევა“ (დან. 7:13-14).

ყველა ხალხი, ტომი და ენა იქცა იესო ქრისტეს თაყვანისმცემლად, რჩეული ერი ისრაილისა, ამის შემდგომ, სწორედ მათ, მის მორწმუნე ქრისტიანებს ეწოდათ, სწორედ მათ მიეცათ ახალი აღთქმა.

ყველა ქრისტიანმა ერმა თავისი სასულიერო მწერლობა „საღმრთო წერილის“, ანუ ბიბლიის თარგმნით დაიწყო. ახალი აღთქმის ბერძნულიდან თარგმნა მეორე საუკუნიდანვე დაუწყიათ. მათ შორის პირველი სირიული თარგმანები ყოფილა. სირიული ენა ახლოს ყოფილა არამეულ დიალექტთან, რომელზეც ლაპარაკობდნენ ქრისტე და მოციქულები.

ქართულად სახარება მეხუთე საუკუნეში უკვე თარგმნილი იყო. იაკობ ხუცესი, რომელმაც „წამება წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისა“ 476–483 წლებში დაწერა, სხვა წიგნთა შორის მოიხსენიებს სახარებასაც – „ევანგელიეს“ სახელით. იაკობ ხუცესი წერს: როდესაც ცურტავში შუშანიკ დედოფალი განუდგა გამაზდეანებულ ქმარს – ვარსქენ პიტიახშს და კვლავ ტაძრად მივიდა, მან „თანა წარიტანნა ევანგელიე თვისი და წმიდანი იგი წიგნნი მოწამეთანი“, საპყრობილეში კი „...დიდითა გულის-მოდგინებითა ხელთა აღიხვნა დავითნი და მცირედთა დღეთა შემდგომად ასერგასისნი იგი ფსალმუნნი დაისწავლნა~. მაშასადამე, V საუკუნეში უკვე არსებულა ქართულად „სახარება“, წმიდა მოწამეთა ცხოვრების აღწერა და დავითნი (ივ. ლოლაშვილი, წიგნისა და მწერლობის საწყისებთან, 1978, გვ. 8).

სიტყვა „ევანგელიე“ კლასიკურ ბერძნულში აღნიშნავს კეთილი ამბის ცნობას – ხარებას. ახალ აღთქმაში აღნიშნავს ხარებას იმისას, რომ ქრისტემ შეარიგა ადამიანები ღმერთთაგან და ჩვენ მოგვიტანა სასუფევლის სიკეთე, ამიტომაც ეწოდა ქართულად ევანგელეს – სახარება.

ჩვენი მემატიანეს თანახმად, ვახტანგ მეფის დედისათვის სახარება გაუცვნიათ V საუკუნის შუა წლებში, ხოლო VI საუკუნის 30-იან წლებში საქართველოს ფარგლებს გარეთ არსებული საბა განწმენდილის მონასტრის დამაარსებლის, წმიდა საბას „ანდერძი“ გვაუწყებს, რომ იბერიელებს „ნება ეძლევათ წართქვან ჟამნი და სამხრისა, წარიკითხონ სამოციქულო და სახარება თავიანთ დედაენაზე“. მაშასადამე, საბაწმინდელ ქართველ ბერებს V საუკუნის მეორე ნახევარში ხელთ ჰქონიათ ქართული „სამოციქულო“ და ქართულივე „სახარება“ (იქვე, გვ. 9).

სახარების უძველეს ქართულ თარგმანებს „პირველითგანს“ უწოდებდნენ, გიორგი მთაწმიდელი ამ თარგმანებს „წმიდად თარგმნილებს“ უწოდებდა და დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა: „ჩვენნი ყოველნი სახარებანი პირველითგან წმიდად თარგმნილნი არიან და კეთილად – ხანმეტნიცა და საბაწმინდურნიცა“. ი. ლოლაშვილის აზრით, „პირველითგანში“ იგულისხმება IV საუ-

კუნეშივე, ჩვენში ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადებისას თარგმნილი სახარებანი (იქვე, გვ. 9).

საღმრთო წერილი ყველაზე ადრე თარგმნილა ქართულად. ამ თარგმანებით დაწყებულა ქართული საეკლესიო მწერლობა. ეფრემ მცირეს სიტყვით, ქართველებს მაშინ დაუწყიათ საღმრთო წერილის თარგმნა, როცა მსოფლიო ეკლესიას ჯერ კიდევ „არარაი აქუნდა სხვაი საგალობელად საეკ-ლესიოი, თვინიერ ფსალმუნთა წიგნისა“. ე.ი. მაშინ, როცა ღვთისმსახურებაში ჰიმნოგრაფიული ელემენტი ჯერ განვითარებული არ იყო და არავითარი წესის შესრულება არ შეიძლებოდა „საღმრთო წერილის“ (ბიბლიის) წიგნების გარეშე (კ. კეკელიძე, ქართ. ლიტ. ისტორია I, გვ. 44#). მართლაც, პეტრე იბერის ცხოვრების თანახმად, პეტრეს ჯერ კიდევ საქართველოში, კონსტანტინეპოლს გამგზავრებამდე (424 წლამდე) შეუსწავლია წმიდა წერილი, ხოლო, მატიანეს ცნობით, ვახტანგ გორგასალს მდიდრულად შეუმკია სახარება (იქვე, გვ. 412).

თუ ვერწმუნებით ცნობას ანდრია პირველწოდებულისა და სხვა მო-ციქულების საქართველოში ქადაგების შესახებ, მესუკაველ მოწამეთა (I–II სს) ცხოვრების ცნობებსა და აგრეთვე იოანე საბანისძის VIII საუკუნეში ნათქვამს, რომ მესამე საუკუნიდან საქართველოს მოსახლეობა უკვე გაქრისტიანებულია, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ წმიდა წერილს ზეპირად თარგმნა – ქადაგების გზით ქართველები მეოთხე საუკუნემდე უნდა გაცნობოდნენ, ხოლო IV–V საუკუნეებში ჩვენში უკვე რომ არსებობდა „პირველითგანი“ თარგმანები, სანდოდ უნდა მივიჩნიოთ. მით უმეტეს, რომ მოღწეულია მრავალი ხელნა-წერი, მეცნიერთა მიერ V–VI საუკუნეებით დათარიღებული. განსაკუთრებით კი პალიმფსესტები. არსებობს ძველი თარგმანების (პირველითგანის) რამ-დენიმე რედაქცია. ესენია ხანმეტი (ასო ხ-ანით მეტი) და ჰაემეტი. შემდგომია ე.წ. „საბაწმინდური“. რომელიც, კ. კეკელიძის თანახმად, ხანმეტისაგან ფონე-ტიკურად განსხვავდებოდა, იმით, რომ ხან-ები უკვე აღარ იხმარებოდა, თუმ-ცა შესაძლებლად მიიჩნევა საბაწმინდურ რედაქციაში ხ-ანის მაგიერ ჰ-აეს ხმარება. ეს რედაქციები IV–IX საუკუნეებში თავსდება. ახალი რედაქცია წმიდა წერილისა, კერძოდ კი სახარებისა ეკუთვნის ექვთიმე ათონელს (მეს-ტიის სახარება 1033 წ. და მეტეხის სახარება 1049 წ.) – მას ტექსტი შეუჯერებია ახალ, იმჟამინდელ ბერძნულ რედაქციასთან. ეს შრომა გაუგრძელებია გიორგი მთაწმინდელს, მას სახარების ტექსტი სამჯერ შეუმოწმებია ბერძნულ ტექს-ტთან და მოუცია ახალი, დამოუკიდებელი რედაქცია, რომელმაც საქართვე-ლოში მოიპოვა კანონიკური ღირსება და მნიშვნელობა ქართული ვულგატისა (იქვე, გვ. 414).

საეკლესიო საჭიროებისათვის, ცხადია, ძველადვე „პირველითგან“ ითარგმნებოდა სამოციქულოც.

შუშანიკის მარტვილობიდან ჩანს, რომ პავლეს ეპისტოლენი V საუკუ-ნეში არსებობდა, თუმცა სამოციქულოს ძველი ნუსხები (XI ს-მდე არსებულნი) ნაკლებად შემონახულა ჩვენში. ექვთიმე ათონელს, სამოციქულოს ზოგიერთი ტექსტის რედაქტირებაც უნდა ეკუთვნოდეს, კერძოდ კი აპოკალიფსისა, ანუ გამოცხადებისა. მას კ. კეკელიძე მიიჩნევს პირველ თარგმანად, მაგრამ შეუმ-

ლებელია ის მანამდეც არ ჰქონოდათ ქართველებს, მასვე უთარგმნია პავლეს ზოგიერთი ეპისტოლე, განმარტებებთან ერთად. სამოციქულო უფრო სრულად უთარგმნია (ე.ი. მოუცია ახალი რედაქცია ახალი აღთქმის ამ ნაწილისა) გიორგი მთაწმინდელს. მას უთარგმნია „პავლე სრული და საქმე მოციქულთა და კათოლიკენი მოციქულთანი“. ის ყოფილა ძველი ქართული ტექსტის რედაქტირება და არა ახალი თარგმანი ბერძნულიდან. რედაქტირება რომ ყოდაფილა, ამას ამოწმებს ეფრემ მცირეც – კერძოდ, აღნიშნავს, რომ გიორგიმ მთლიანად ვერ გაწყვიტა კავშირი ძველ ქართულ ტექსტთანო (იქვე, გვ. 416). ეს რედაქციაც სამოციქულოსი კანონიკური გამხდარა.

ძველი აღთქმის წიგნები ქართველებს, როგორც ჩანს, სეპტანტადან უთარგმნიათ (ცნობილია, რომ ძველი აღთქმის ებრაული დედანი ქრისტეშობამდე მესამე საუკუნეში ალექსანდრიაში ბერძნულ ენაზე გადაუთარგმნია 70 მთარგმნელს – მას უწოდეს სეპტანტა („სეპტუაგინტა“), თუმცა, ზოგიერთი ქართული თარგმანი შედარებულია II საუკუნეში ებრაულიდან ბერძნულ ენაზე შესრულებულ თარგმანებთანაც (ცნობილია II საუკუნის სამი თარგმანი: აკვილასი, სვიმახოსისა და თეოდოტიანესი).

დღეისათვის გადარჩენილია ძველი აღთქმის ზოგიერთი წიგნის ხელნაწერების ნაწილები, ზოგიერთი წიგნი კი მთლიანად. ბიბლიის სრული ქართული ნუსხა, რომელიც ჩვენამდეა მოღწეული, 978 წელსაა გადაწერილი მესხეთში, „ლავრასა შინა დიდსა უშკს“ (ოშკს) და დაცულია ათონზე, ივერთა მონასტერში.

არსებობს მოსაზრება, რომ ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდელებს უთარგმნიათ მთელი ბიბლია, კ. კეკელიძე ამ აზრს არ ეთანხმება.

ბიბლიის მეორე რედაქცია არის 1743 წლისა, ესაა მოსკოვში ბაქარ ბატონიშვილის მიერ დაბეჭდილი ტექსტი.

მესამე რედაქცია მეთვრამეტე საუკუნისაა, მას მცხეთური ბიბლია ეწოდება. ის უძველესი ხელნაწერიდან გადაუწერიათ, რომელშიაც ბიბლიის ტექსტი დაყოფილი არ ყოფილა თავებად და მუხლებად. განსაკუთრებულ, ანუ მ. ჯანაშვილისეულს უწოდებს კ. კეკელიძე XV–XVI საუკუნეების ხელნაწერებს (იქვე, გვ. 418–419);

1884 წელს თბილისში მეორედ დაიბეჭდა მოსკოვის გამოცემა. 1989 წელს თბილისში გამოიცა ბიბლიის ახალი თარგმანი, მანამდე კი ახალი აღთქმის ტექსტი რამდენჯერმე დაიბეჭდა.

არმაზი, აჰურამაზდა, მოლოდინი მესიისა

ჩვენ მამა-პაპათა რჯული, სარწმუნოება, უკვე ორი ათასი წელია ქრისტიანობაა, ყოვლადწმიდა სამების თაყვანისცემა. იქამდე კი, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, „სჯული მამათა ჩვენთა“ იყო თაყვანისცემა კერპთა და მნათობთა.

მამათა რჯული ძველ ქართველობას მტკიცედ ეპყრა, იქამდე, რომ თვით მეფესაც კი, ქვეყნის თვითმპყრობელს ქვეყნიდან აძევებდნენ, თუკი ის გაბედავდა და წინაპართა სარწმუნოებისადმი ორგულობას გამოამჟღავნებდა. ფარნავაზის შვილთაშვილი, მეოთხე მეფე იბერიისა, ანუ ქართლის სამეფოსი – ფარნაჯომი – მაზდეანობისა და ცეცხლთაყვანისმცემლობისაკენ მიდრეკილა და კერპმსახურება უარუყვია, ამის გამო ქართლის ერისთავებმა განაცხადეს: – „მეფე ჩვენი გარდახდა სჯულსა მამათა ჩვენთასა, არღარა მსახურებს ღმერთთა მპყრობელთა ქართლისათა, აწ არღარა ღირს არს იგი მეფედ ჩვენდა“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 29). მართლაც, მეფეს შეებრძოლნენ, მოკლეს და მის ნაცვლად ტახტზე სულ სხვა, ახალი დინასტიის ფუძემდებელი მეფე აიყვანეს.

ახალგაზრდობისას (და გამეფების შემდეგ) ფარნაჯომი ქართული რჯულის მოყვარე და მისი მორწმუნე ყოფილა, აღუმართავს ზადენის კერპი ზადენ ციხესთან, რაც იმ დროისათვის ტაძრის მოვალეობას ასრულებდა. „ამის შემდგომად შეიყვარა სჯული სპარსთა, ცეცხლის მსახურება, მოიყვანა სპარსეთით ცეცხლისმსახურნი და მოგვნი და დასხნა იგინი მცხეთას, ადგილსა მას, რომელსა ესე ჰქვიან მოგვთა და იწყო ცხადად გმობად კერპთა, ამისთვის მოიძულეს იგი მკვიდრთა ქართლისათა, რამეთუ დიდი სასოება აქუნდათ კერპთა მიმართ“ (იქვე, 29). ქართველ „მამათა რჯულის“ გმობა ძვირად დაუჯდა ქართველთა მეფეს.

ქართველთა წარმართული სარწმუნოების ამსახველი პირველწყაროები კერპების შესახებ ნაკლებად ლაპარაკობენ – ქართველნი თაყვანს სცემდნენო მზეს, მთვარესა და ხუთ ვარსკვლავს, თუმცა კი უფრო ადრე – წარმართობამდე, ქართველები ჭეშმარიტი ღმერთის მცნობნი და მისი მორწმუნენი იყვნენო.

ჭეშმარიტი ღმერთი ქართველებს დაუვიწყებიათ ერთიანი, პროტოქართველური ეთნოსის დაშლის შემდეგ ან უფრო მოგვიანებით: „შთავარდა შური შორის შვილთა ქართლოსისათა: იწყეს ბრძოლად და ხდომად ურთიერთას... და განაგრძელეს მათ შორის ბრძოლა, რომელ ჟამსამე აღდგიან ამათგანნი ორნი ნათესავნი ერთსა ზედა და სხვანი შეეწეოდიან... და რომელნიმმე კვალად სხვანი აღსდგეს ერთმანეთსა ზედა და სხვანი შეეწეოდიან“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 10).

ამ დროისათვის, როგორც აღინიშნა, მათში მოშლილა ჭეშმარიტი სარწმუნოების ცოდნა – „და მას ჟამსა დაივიწყეს ღმერთი, დამბადებელი მათი და იქმნეს მსახურ მზისა და მთვარისა და ვარსკვლავთა ხუთთა და მტკიცე და უფროსი საფიცარი მათი იყო საფლავი ქართლოსისა“ (იქვე, გვ. 11). როგორც ვხედავთ, ამ ეპოქაში ქართველებს ხელით ქმნილი კერპები, რაიმე ქანდაკებანი, „თავიანთი თავის მსგავსი კერპი“ არ შეუქმნიათ და არც თაყვანს სცემდნენ მათ, თუმცა კი დამბადებელის, ქვეყნის შემოქმედის ნაცვლად თაყვანი სცეს მის ქმნილებებს – ზეციურ სხეულებს. მზის, მთვარისა და ხუთი ვარსკვლავის თაყვანისცემის მოგონება ბოლო დრომდე შემორჩენილა ქართველთა შორის. XX საუკუნის დასაწყისში, ამბობს ივანე ჯავახიშვილი, სამეგრელოში დედა აკვნის ჩვილს ხელში აყვანილს მნათობთა სახელებს აგონებდაო:

– „თუთა, თახა, ჯუმა, ცა, ვობი, საბატენი, ბჟა“, თუთა – მთვარეა, თახა – თარხონი ანუ მარსია (ივ. ჯავახიშვილი, I, 1979, გვ. 176), ჯუმა – ჰერმესი – მერკურია („ჯიმაღი“), ცა – ციისკრის ვარსკვლავი ანუ აფროდიტეა (იქვე, გვ. 178), ვები – ელვა-ქუხილის, ხეთურ-ხალდეურის მონათესავე ღვთაება, საბატენი – ნასესხები სიტყვა „შაბათია“, ამით აღინიშნებოდა მნათობი კრონოსი, რომელსაც ქართულად „მორიგე“ ჰქვია და მეშვიდე ცაზე მყოფად მიიჩნეოდა.

ხაზგასმითაა აღსანიშნავი: ქართული წარმართობა იმდენად სრულყოფილად დამუშავებული და დახვეწილი იყო, რომ „არამცთუ საზოგადო ქართული, ყველა ქართულ ტომთათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც, საერთო წარმართობა არსებობდა, არამედ ამ წარმართობას საერთო ტერმინოლოგიაც, საერთო ენაც ქართული ჰქონია“ (იქვე, გვ. 156).

საქართველოში სარწმუნოების ენა ქართული იყო, ეს წესი მტკიცედ დამკვიდრებულა უძველეს დროს ყველა ქართულ ტომში. ეს მით უფრო დასაფასებელია, რომ სარწმუნოების ენა თვით გვიან საუკუნეებშიც კი, ხშირად არა მშობლიური ენა იყო ზოგიერთ ხალხში.

ქართული წარმართობა ქართველებისათვის გამშობლიურებულ-გაეროვნებული ყოფილა, ამიტომაც მას მტკიცე წინააღმდეგობა გაუწევია თვით ირანული რელიგიისათვის, რომელსაც ასახვა უპოვია „სპარსელთა წმინდა წიგნში“ – ავესტაში (ზოროასტრიზმი).

„ქართულ წარმართობას თავისი მტკიცედ ჩამოყალიბებული პანთეონიც ჰქონია, ამ პანთეონში ზოგი მთავარ ღვთაებად ითვლებოდა, ზოგი და უმეტესობა უმცროს ღვთაებათა ჯგუფს ეკუთვნოდა“ (იქვე, გვ. 156).

ივანე ჯავახიშვილის აზრით, წარმართობისდროინდელი ქართველების მთავარ „ღვთაებად“ მთვარე ითვლებოდა. ყველგან, სადაც კი ქართველებს უცხოვრიათ, მთვარის თაყვანისცემის კვალი შერჩენილია. არა მარტო საქართველოში, პონტოსა და ფრიგიაში, „სადაც ერთ დროს ქართველი ტომები ბინადრობდნენ სტრაბონის სიტყვით, მთვარის თაყვანისცემა გავრცელებული ყოფილა“ (იქვე, გვ. 99).

მთვარის, ვითარ მთავარ მეუფის და ღვთაების თაყვანისცემა, ყველა ქართველი ტომის რწმენად უნდა ჩაითვალოსო, – წერდა ის (იქვე, გვ. 99). პანთეონში უმაღლეს ღვთაებებად მიიჩნეოდა ასევე „ღმერთი შემოქმედი“ და „ცა – ღრუბელთა ბატონი“ (იქვე, გვ. 101). უზენაეს ღვთაებას „მორიგესაც“ უწოდებდნენ. ის კრონოსი უნდა ყოფილიყო. ქართული 7-დღიანი მსგეფსის ყოველი დღე მნათობთადმი იყო მიძღვნილი და მათ სადიდებლად იყო სახელდებული. კვირა მზის დღე იყო, ორშაბათი – მთვარისა, სამშაბათი – არიასი, ოთხშაბათი – ერმისა, ხუთშაბათი – აფროდიტისა, პარასკევი _ დიოსისა, შაბათი – კრონოსისა. მთვარე მართლაც განსაკუთრებით პატივდებული ყოფილა. თვით ჩემს სიყმაწვილეშიც კი ზოგი მოხუცი ორშაბათს უქმობდა (ორშაბათი კი მთვარისადმი, უზენაესისადმი ყოფილა მიძღვნილი), ხოლო ზოგან ჩვილ ბავშვს მთვარეს დაანახებდნენ და პირჯვარს ასახვინებდნენ. ამ დროს ეუბნებოდნენ – „აი, ფუფალა“ და გულისხმობდნენ უფალს (წარმართული ჩვევების აღორძინება ეკლესიის დაცემამ გამოიწვია XX ს-ში). რ. პა-

ტარიძემ ძველქართული ანბან-კალენდრის კვლევისას ფაქტობრივად დაადასტურა ივანე ჯავახიშვილის სიტყვები: „ეხლა როცა გამოირკვა, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ძველი ქართველების სარწმუნოებაში მთვარეს და მის მდგომარეობას, მცხრალისა, გავსებულისა, და მთვარის აღვსების გამოცნობას, ცხადია, რომ ხატის მსახურებს კარგად უნდა სცოდნოდათ მთვარის ანგარიში, სწორედ ასე იყო კიდეც, ფშავსა და ხევსურეთს, ხევისბერსა და დეკანოზს რომ ჰკითხოთ, – ამბობდა ამ 55 წლის წინათ რ. ერისთავი, მთვარე რამდენი დღისაა, ერთ წამსვე მიიღებთ სწორ პასუხსო. ვინ არ იცის, რომ საქართველოში ამ ოცი წლის წინათ ყველამ ჩინებულად იცოდა, ზოგმა ეხლაც იცის მთვარის რაოდენობის გაანგარიშება“ (იქვე, გვ. 98).

ქართულ წარმართობასაც თავისი ისტორია ჰქონია, დროთა განმავლობაში განვითარებულა, შეუძენია ახალ-ახალი ელემენტები, მნათობთა თაყვანისცემის გვერდით კერპთა თაყვანისცემაც შემოუღია ქართველობას.

საისტორიო წყაროების მიხედვით ქართულ წარმართულ პანთეონში პირველობა ჰქონია არმაზს.

საფიქრებელია, კერპთა თაყვანისცემა ახლადშექმნილი ერთიანი წარმართული სახელმწიფოებრიობის განმტკიცების საჭიროებისთვის შემოუღიათ ქვეყნის მმართველებს, მაგალითად, დასავლეთ-აღმოსავლეთ-სამხრეთ საქართველოს გაერთიანებისა და დამოუკიდებელი სამეფოს საზღვართა განმტკიცების შემდგომ „ფარნავაზ შექმნა კერპი დიდი სახელსა ზედა თვისსა; ეს არს არმაზი, რამეთუ ფარნავაზს სპარსულად არმაზ ერქვა, ამართა კერპი იგი თავსა ზედა ქართლისასა და ამიერითგან ეწოდა არმაზი კერპისა მისთვის და ქმნა სატფურება დიდი კერპისა მისთვის აღმართებულისა“ („ქართლის ცხოვრება“, I, გვ. 25) არმაზი – გაერთიანებული და გათავისუფლებული პირველი ერთიანი ქართული სახელმწიფოს მფარველ „ღვთაებად“ უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი. წყაროს თანახმად, ფარნავაზამდეც აზონის ქვეყნის საზღვრებიც ფაქტობრივად სრულიად საქართველოს მოიცავდა, აზონს, ჩანს, თავისი სახელმწიფოს განმტკიცების მიზნით, პირველად შემოუღია კერპთაყვანისცემა. „ქართლის ცხოვრება“ წერს – „ამან აზონ დაუტევა სჯული ალექსანდრეს მოცემული, იწყო კერპთმსახურებად და შექმნნა ორნი კერპნი ვერცხლისანი: „გაცი და გაიმ“. ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ქართველთათვის დატოვებული სჯული კი ყოფილა მნათობთა და უხილავი ღმერთის თაყვანისცემა – „უბრძანა ალექსანდრე აზონს, რათა პატივს სცემდეს მზესა და მთვარეს და ვარსკვლავთა ხუთთა და ჰმსახურებდნენ ღმერთსა უხილავსა, დამბადებელსა ყოვლისასა, რამეთუ მას ჟამსა არა იყო წინასწარმეტყველი და მოძღვარი სჯულისა ჭეშმარიტისა, რომელმანცა ასწავა და ამხილა არამედ თვით მოიგონა სჯული ესე ალექსანდრე, მეფობასა შინა ყოველსა ქვეყანასა სჯული ესე დაუდვა და წავიდა ალექსანდრე“ (იქვე, გვ. 19).

ცნობილია, რომ ალექსანდრე მაკედონელი თაყვანს სცემდა „ღმერთთა“ ბერძნულ პანთეონს, მნათობთა და უხილავი ღმერთის თაყვანისცემა იყო არა ალექსანდრეს რჯული, არამედ ქართველთა პირველწინაპრებისა, როგორც ამას იქვე, რამდენიმე თავის წინ წერს ქართველი მემატიანე. უნდა ვიფიქროთ,

რომ ალექსანდრემ ან მისმა რომელიმე სატრაპმა, თუკი ისინი საქართველოში იყვნენ, საჭიროდ ჩათვალეს ქართველთა ეროვნული სარწმუნოებისათვის პატივი მიეგოთ და დაეკანონებინათ.

სახელს არმაზისას მემატიანე სპარსულთან აკავშირებს, „ფარნავაზს სპარსულად არმაზ ერქვა“-ო, მეცნიერთა ერთი ნაწილი მას აჰურამაზდასთან – სპარსულ უზენაეს ღვთაებასთან აკავშირებს, სხვები კი ხეთურ მთვარის ღვთაების სახელ „არმას“-თან. არმაზის სახელს აჰურამაზდასთან აკავშირებდა ივანე ჯავახიშვილი და წერდა: „არმაზის შესახებ ცნობებს რომ სპარსულ აჰურამაზდასთან სახელის მეტი საერთო არაფერი აქვს, ეს უცილობელია“ (ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 145).

არმაზის თაყვანისცემასა და მაზდეანობას შორის საერთო ნიშნებს ვერ ხედავენ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ცეცხლთაყვანისმცემლობას საქართველოშიც შემოუღწევია და ნაწილობრივ გავრცელებულა კიდეც.

„მაზდეანობა რომ ერთ ხანს საქართველოშიც გავრცელებული იყო და მაშასადამე, აჰურამაზდა-არმაზის თაყვანისცემაც უნდა ყოფილიყო ჩვენს ქვეყანაში – ეს ცხადია“, – წერს ივ. ჯავახიშვილი.

„...წმიდა ნინო მაშინდელ ქართველებს ასე ახასიათებს: „ვხედევდით, ცეცხლის მსახურსა მას ერსა და მოგვებსა და ცთომასა მათსა ზედა ვტირო-დიო“.

ზოროასტრიზმი – ირანიდან გავრცელდა სხვა ქვეყნებში, ისიც „უხილავ ღმერთსა“, და ციურ სხეულებს თაყვანსცემდა და ამიტომაც, ალბათ ქართველთა სარწმუნოებასთან მსგავსების გამო, საქართველოშიც ჰპოვა გავრცელება. თუმცა კი, ქართულ ეროვნულ სარწმუნოებას მისთვის მედგარი წინააღმდეგობა გაუწევია.

ზოროასტრი, ანუ ზარათუშტრა წინასწარმეტყველად მიიჩნევა. ამ რელიგიის წმიდა კანონია – ავესტა, ხოლო უზენაესი ღვთაება – აჰურამაზდა, რომლის სახელის მიხედვითაც ზოროასტრიზმს მაზდეანობაც ჰქვია. ის საქართველოში ქრისტიანობამდე იმდენად გავრცელებულა, რომ მისი მძლავრი გავლენის კვალი დღემდე შემორჩა ქართულ ენას (ტაძარი, კერპი, ზვარაკი, ეშმა, ჯოჯოხეთი, მართალი, წარმართი, ბაგინი, დროშა, ანდერძი, დასტური და სხვა). ჩანს განსაკუთრებითაც მოუკიდნია ფეხი ქართლის სამეფოს მმართველ ზედაფენაში, ამის მაჩვენებელია მათ შორის გავრცელებული ირანულ-ზოროასტრული თეოფორული სახელები – ფარნავაზი, ფარნაჯომი, არტავაზი, არშაკი, ბაგრატი, ბაკური, ბარტომი, მირდატი, ადარნასე, აზორკი და სხვა (მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან 1. 1966).

„პარსების წმინდა წიგნი – ავესტა, რომელსაც ზოგჯერ „ირანულ ბიბლიასაც“ კი უწოდებდნენ – ზოროასტრიზმის სულიერი ცოდნის შემცველია. ჩანს, სწორედ მას უწოდებდნენ ქართველები „ნებროთის წიგნს“, რომელიც ძველქართული წყაროების თანახმად, წინაქრისტიანულ ეპოქაში ქართველთათვის ცნობილი ყოფილა, პავლე ინგოროყვა მიიჩნევს, რომ ის ქართულ ენაზეც იყო თარგმნილი და მეფეთა სახლებში ინახებოდა.

მაზდეანობა პოპულარული გახდა ქრისტიანობამდელ მსოფლიოში, მას გავლენაც კი მოუხდენია გვიანდელ იუდაიზმზე, შეჭრილა რომაულ რელიგიაში, სული ჩაუბერია გნოსტიციზმისა და მანიქეველობისათვის (ე. სვეტლოვი, ვესტნიკ ცარსტვა ბოჟია, V, ბრიუსელი, 1972 გვ. 363).

უნდა ითქვას, რომ მსოფლიოში ერთადერთი რელიგია, რომელიც იცნობდა მესიანიზმს (იგულისხმება ბიბლიური სამყაროს გარეთ) ესაა მესიანიზმი ზარაშტუტრასი (იქვე, გვ. 493), სხვათა შორის, ეს ჩანს ქართული წყაროებიდანაც, რომელსაც ქვევით განვიხილავთ. ისრაელის წინასწარმეტყველთა გარდა მხოლოდ მაზდეანობას სწამდა მომავალი სუფევა უფლისა, მხოლოდ ის მოელოდა მსოფლიოს მხსნელის მოსვლას ამქვეყნად, სწორედ ზარატუშტრას ქურუმები – მოგვები – მივიდნენ პირველნი ჩვენი მაცხოვრის იესოს შობისას მის თაყვანისსაცემლად, სწორედ ისინი ელოდნენ მის მოსვლას ამ ქვეყნად და პირველებმა შეიტყვეს ეს. თანახმად მათე მახარებლისა – „ხოლო როცა იუდეის ბეთლემში დაიბადა იესო ქრისტე, ჰეროდეს მეფობის ჟამს, აჰა, აღმოსავლეთით მოვიდნენ მოგვნი იერუსალიმს და თქვეს: სად არის იუდეველთა ახალშობილი მეფე? ვინაიდან ვიხილეთ მისი ვარსკვლავი აღმოსავლეთში და მოვედით, რათა თაყვანი ვცეთ მას. ეს რომ გაიგო, შეძრწუნდა მეფე ჰეროდე და მთელი იერუსალიმი მასთან ერთად. და შეკრიბა ყველა მღვდელმთავარი და ერის მწიგნობარნი და გამოიკითხა მათგან, სად უნდა შობილიყო იესო ქრისტე. ხოლო მათ უთხრეს მას: იუდეის ბეთლემში, ვინაიდან ასე დაიწერა წინასწარმეტყველის მიერ... მაშინ ჰეროდემ ფარულად მოუწოდა მოგვებს და გამოიკითხა მათგან ვარსკვლავის გამოჩენის ჟამი და წარგზავნა ისინი ბეთლემს... ხოლო მათ უსმინეს მეფეს და წავიდნენ და აჰა ვარსკვლავი, რომელიც იხილეს აღმოსავლეთით, წინ მიუძღვოდა მათ, სანამ არ მივიდა და თავს არ დაადგა იმ ადგილს, სადაც ყრმა იყო... და როდესაც შევიდნენ სახლში, იხილეს ყრმა მარიამთან, თავის დედასთან ერთად, და დაემხნენ და თაყვანი სცეს მას და გახსნეს თავიანთი საუნჯე და მიართვეს მას ძღვენი: ოქრო, გუნდრუკი და მური“ (მათე, 2:1-11).

ეს მოთხრობა, ე. სვეტლოვის აზრით, გვიჩვენებს, რომ ახალი აღთქმა რაღაცნაირად დაკავშირებულია ბიბლიისგარე რელიგიურ სამყაროსთან, რომ ისრაელის საზღვრებს გარეთაც ადამიანები ელოდნენ მხსნელის მოსვლას.

სახარების დედანში სიტყვა „მოგვი“ ჟღერს როგორც „მაგი“ (Μαγοι), რაც საერთოდ ეწოდება ჯადოქრობაში დახელოვნებულ ადამიანებს; ძველად კი ანტიკურ დროს სიტყვა „მაგს“ ირანული რელიგიის ქურუმებს უწოდებდნენ, როგორც ეს აღნიშნული იყო, და სწორედ მათ სცეს პირველებმა თაყვანი წარმართთაგან ღმერთკაცს ბაგაშივე.

ეს შემთხვევით არ ყოფილა: ე. სვეტლოვის აზრით, ნიშანდობლივია, რომ ძველი აღთქმა, მედგრად მებრძოლი ეგვიპტის, ბაბილონის, ფინიკიის, საბერძნეთის „ღმერთების“ წინააღმდეგ, არსად პირდაპირ არ გამოდის ირანის რელიგიის წინააღმდეგ (იქვე, გვ. 362). მაზდა აჰურა (აჰურამაზდა) ნიშნავდა ყოვლისმპყრობელ და ყოვლადბრძენ უფალს. ისაა „შემოქმედი“ სამყაროისა და სიმართლისა. სამყარო ღმთაებრივი შემოქმედის მიერაა შექმნილი,

აჰურამაზდას გვერდით დგას ექვსი ზეციური სული (ესენია) – „კეთილი ფიქრი“ (აზრი), „სიმართლე“, „სიწმინდე“, „სიკეთის სამეფო“, „ჯანმრთელობა“, „უკვდავება“ – ყველანი ესენი სულიწმინდის მიერ არიან შექმნილნი, რას ნიშნავს ეს? – ერთიან ღმერთს თუ ქრისტეს წარმართ წინამორბედს ირანის მიწაზე? არსებითად ეს სრულიად დასაშვებია, ვისა აქვს უფლება შეზღუდოს სული წმიდის მოქმედება ერთი ადგილით? მახარებლის სიტყვებით, განა ის არ სუნთქავს, იქ, სადაც ნებავს? თუ ეკლესიის მამები ანტიკურ აზროვნებაში ხედავდნენ ახალი აღთქმის პრელუდიას, რა უშლის ხელს იგივე ითქვას ზარასტუტრას სწავლებაზე? თვით ბიბლია არ გამორიცხავს იმის შესაძლებლობას, რომ ღმერთი იხსნება „წარმართთათვის“ (იქვე, გვ. 368).

მაზდეანობას სწამდა, რომ სიკეთის ღმერთი საბოლოოდ გაიმარჯვებდა და დიდებით მოევლინებოდა დედამიწას, ბოროტება კი დამარცხდებოდა, ხოლო ის ადამიანები, რომლებიც მაზდას ემსახურებოდნენ აზრით, სიტყვით და საქმით, დაჯილდოვდებოდნენ ღვთის ამ სასუფეველში (იქვე, გვ. 375). ღმერთის სასუფეველი (კხშატრა) წარმოადგენდა ჯამსა და გვირგვინს მსოფლიო ყოფისას, ზარასტუტრას სიკვდილის შემდეგ წარმოიშვა რწმენა იმისა, რომ მაზდა ადამიანებს გამოუგზავნიდა ახალ მხსნელს, ეს რწმენა საბოლოოდ იუდაურ მესიანიზმს დაემსგავსა. მაგები ასწავლიდნენ, რომ გარკვეული დროის შემდეგ მხსნელი დედამიწაზე მოვიდოდა, რათა ბოროტება დაემარცხებინა (იქვე, გვ. 377). ამ რწმენით ხომ არ გაჰყვნენ ირანელი მოგვები ბეთლემისაკენ ვარსკვლავს?

ყოველივე ზემომოყვანილი ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა „ქართლის ცხოვრების“ ერთი ადგილის ამოხსნისათვის, რომელიც დაკავშირებულია მოციქულთა სწორ მეფე მირიანთან.

მემატიანე მოგვითხრობს, რომ წარმართობის ხანის ქართველმა მეფე მირიანმა წმიდა ნინოს ქადაგების მოსმენის შემდეგ „იწყო გამოძიება სჯულისა“ და გადაიკითხა წარმართული „ნებროთის წიგნი“ (მაზდეანური რჯულისა), გარდა ამისა ამან გამოწვლილვით გამოიკითხა მოხუც ებრაელთაგან სჯულის საკითხები, ის დაინტერესდა სწორედ „მხსნელით“. წმიდა ნინოს, ასევე მოხუც ებრაელთა და „ნებროთის წიგნის“ მითითებანი მხსნელსა და მესიაზე ერთმანეთს ემსგავსებოდნენ – „მაშინ მირიან მეფე განკვირდა და იწყო გამოძიებად სჯულისა ქრისტესსა და მრავალგზის ჰკითხავენ ჰურია-ყოფილსა მას აბიათარს ძველთა და ახალთა წიგნთასა და იგი აუწყებდა ყოველსა. და წიგნიცა რომელი ჰქონდა მირიან მეფესა ნებროთისი და მასცა წიგნსა შინა პოვა წერილი ესრეთი: ...„მე ვარ მიქაელ, რომელი დადგინებულ ვარ ღმერთისა მიერ მთავრობასა ზედა აღმოსავლისასა... ხოლო უკანასკნელთა ჟამთა მოვიდეს მეუფე იგი ცისა... მან გიხილოს ჭირსა შინა და გიხსენ შენ“. მაშინ გულისხმა ყო მეფემან მირიან რამეთუ ძველნი წიგნნი და ახალნი ეწამებოდეს და ნებროთის წიგნიცა დაამტკიცებდა და შეექმნა სურვილი ქრისტეს სჯულისა“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 105).

აშკარაა, რომ ქართულ წყაროში დადასტურებულია ზემომოყვანილი აზრი, რომ ბიბლიურ წიგნებში გადმოცემული მესიანიზმის იდეა ზოროასტ-

რიზმშიც არსებობდა. სწორედ ამან შესძრა მეფე მირიანი და უკვე მოვლინებულ მხსნელად აღიარა ჩვენი მაცხოვარი. აქ საინტერესოა ისიც, რომ „ნებროთის წიგნი“, როგორც ჩანს, ნამდვილად არსებობდა ძველ საქართველოში, რადგანაც მისი ციტატა დამოწმებული მემატიანის მიერ, სწორედ ზოროასტრიზმის უმთავრესი იდეის შემცველია, მასში ნათქვამია „ცის მეუფის მოსვლისა“ და „ხსნის“ შესახებ.

მეფე მირიანი, რომელიც იქამდე ცეცხლთაყვანისმცემელი ყოფილა, ემსგავსება მოგვებს, რომელნიც უფლის აკვანთან მივიდნენ და თაყვანი სცეს მას თავიანთი სარწმუნოებრივი ცოდნის წყალობით, მაგრამ ამით მათ შორის მსგავსება მთავრდება, მეფე მირიანი უფრო ამაღლდა იმით, რომ მან არა მარტო თაყვანი სცა მხსნელს, არამედ გახდა მისი უპირველესი მოქადაგე და მისი რწმენის გამავრცელებელი საქართველოში, ამიტომაც ის მოციქულთა სწორად იწოდა. ისიც უნდა ითქვას, რომ მეფე მირიანი წარმართობის დროს, სხვა ქართველთა დარად, „ქართველ მამათა რჯულის“ მიმდევარიც იყო და თაყვანს სცემდა წინაპართა „ღმერთებს“, მისი აზრით, ისინი არიან „ღმერთნი დიდნი, სოფლის მპყრობელნი, მზისა მომფენელნი, წვიმის მომცემელნი და ქვეყნის ნაშობთა გამომზრდელნი ღმერთნი ქართლისანი არმაზ და ზადენ, ყოვლისა დაფარულისა გამომძიებელნი, ძველნი ღმერთნი მამათა ჩვენთანი გაცი და გაიმ“ (იქვე, გვ. 106).

აქვე უთუოდ უნდა ითქვას, რომ მსგავსება ძველი აღთქმის მხსნელ ღმერთსა და ცეცხლთაყვანისმცემელთა მაზდას შორის მხოლოდ ცალმხრივია. მაზდეანიზმი დუალისტური რელიგიაა, მაზდას მიეკუთვნება ყოველგვარი სიკეთე, ის შემოქმედია ყოველივე მშვენიერისა სამყაროში, ხოლო ყოველივე ბნელისა და ბოროტისა კი „აიშმა“, სიცრუეა. ამ ბოროტ სულს ანგრა-მანიუ (აჰრიმანი ბერძნულად) – „მოწინააღმდეგე სული“ ჰქვია. ის მუდმივი მოწინააღმდეგეა ღმერთისა, მასთან მებრძოლია, მეორე „ბოროტი შემოქმედია“. მის შექმნილად ითვლებოდა – ჯადოქრები, მებრძოლი ტომები, დევები და სხვა. განსაკუთრებითი განსხვავება ისაა, რომ ზარასტუტრა არათუ იბრძოდა მათ წინააღმდეგ, ვინც არ იზიარებდა მაზდეანურ სარწმუნოებას, არამედ ავალდებულებდა მის ყველა მორწმუნეს, იარაღით ხელში, უკომპრომისოდ მოესპო ყველა რელიგიური მოწინააღმდგე, რელიგიური ომი წმინდა ომად მიაჩნდა. ყველა სარწმუნოებრივ მოწინააღმდეგეს აჰრიმანის, ანუ ბოროტი სულის მიერ შექმნილად მიიჩნევდა, რელიგიურ საკითხებს ცეცხლთაყვანისმცემლები ისევე ჭრიდნენ, როგორც შემდგომ მუჰამედი. ამით სპარსეთი როგორც მაზდეანური ისე მაჰმადიანური, ქართველთათვის აგრესიული იყო, მისი სარწმუნოებრივი პოლიტიკა არ შეცვლილა. ხოლო ირანელებთან ქართველების ზნეობრივ-მორალური დამოკიდებულების შესახებ უნდა ითქვას, რომ ანტიკურ ეპოქაში, ქართულ წყაროთა თანახმად, ქართველებს სპარსელებთან ურთიერთობა, მათთან ნათესაობა და სულიერი კავშირი სათაკილოდ არ მიაჩნდათ (სულ სხვა სურათია ქართულ-სპარსული ურთიერთობისას შუა საუკუნეებში). მიზეზი ამისა იყო ის, რომ ცეცხლთაყვანისმცემლობის დროს თავიანთი სარწმუნოებრივი მოთხოვნილებების გამო ირანელებს სიცრუე,

ბოროტი, არაზნეობრივი საქმის ჩადენა ეჯავრებოდათ. „სიცრუეს ისინი სამარცხვინო ნაკლად თვლიანო“, – წერს ჰეროდოტე, შემდგომ, მონგოლების დროს, ჩვენი მემატიანეს სიტყვით, მონგოლები სპარსელებს ყველა ხალხთა შორის ყველაზე მატყუარად და ცრუდ მიიჩნევდნენ (ალბათ, ამ ეპოქაში ქართველთა შორის მათ ზნეობასაც სახელი გაუტყდა). მაზდეანობისას კი მათ ევალებოდათ შესრულება ვალდებულებისა – „კეთილი აზრი, კეთილი სიტყვა, კეთილი საქმე“. ევალებოდათ ამოერჩიათ კეთილსა და ბოროტს შორის ერთი – კეთილი. რჯულის პირველი მასწავლებლის გარდაცვალების შემდგომ მაზდეანობაში შეიჭრა მრავალ ღმერთიანობა. აჰურამაზდა უკვე აღარ იყო ერთადერთი ღმერთი.

აჰურამაზდას ავესტაში ეწოდება „სიმართლის დამბადებელი“, რომელმაც გაკვალა გზა მზისა და ვარსკვლავებისაკენ; მას ადარებენ მთვარეს, რომელიც ივსება და ილევა. ამიტომაც შესაძლებელია არმაზს – აჰურამაზდას ქართულ სახეს – მთვარის ღმერთის ფუნქციაც მიეწერებოდა.

თუ არმაზს მთვარის ღმერთის ფუნქცია ენიჭებოდა, მაშინ ის მისაღები იქნებოდა წარმართულ საქართველოში არსებული ორი სარწმუნოებრივი მხარისათვის. ერთნი იყვნენ სახელმწიფო რელიგიის – „მამათა რჯულის“, ანუ ქართული ეროვნული პანთეონის თაყვანისმცემლები (ხალხის ფართო მასები და ერისთავები), მეორენი კი ზოროასტრიზმის მიმდევრები – ამ უკანასკნელთა რიცხვს, ჩანს დაფარულად თანაუგრძნობდა სამეფო ოჯახიც („ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ფარნავაზის შემდგომი ქართული სამეფო დინასტიები – ნებროთიანები და არშაკუნიანები ენათესავებოდნენ აღმოსავლურ ირანულ დინასტიებს). მათ ესაჭიროებოდათ მაზდეანობის დაფარვა, წინააღმდეგ შემთხვევაში, როგორც თავიდან იყო აღნიშნული, ტახტიდან ჩამოაგდებდნენ.

თავისი წმინდა სახით მაზდეანობა კერპთაყვანისმცემლობას უარყოფდა, მაგრამ შემდეგ მისი თავდაპირველი „სიწმინდე“ შეიმღვრა.

ქრისტიანობის გამარჯვების შემდეგ სამეფო ოჯახში დარჩენილა ნაშთი მაზდეანიზმისა, ის კვლავ დაფარული იყო, ამას მიუთითებს ვახტანგ გორგასლის მემატიანის სიტყვები, რომელიც „ნებროთის წიგნის“ შესახებ გვამცნობს „მამათა ჩვენთა ფარულად ეპყრათ წიგნი ესე“.

არმაზი – წარმართობის დროს, ხალხის თვალსაზრისით, ცეცხლთაყვანისმცემლობის მოწინააღმდეგე „ღმერთს“ წარმოადგენდა.

საქართველოში ქრისტიანობა უკვე პირველი საუკუნიდანვე თანდათან ვრცელდებოდა, ამავე დროს ჩვენში ცხოვრობდნენ იუდაისტური რელიგიის მიმდევრები და მზის (ცეცხლის) თაყვანისმცემლები.

ქართველი წარმართები ცდილობდნენ „მამათა ღმერთის“ – არმაზის – რისხვა არ გამოეწვიათ ქრისტიანობის, იუდაიზმის ანდა ცეცხლთაყვანისმცემლობის მიღებით. ისინი ეთაყვანებოდნენ არმაზს და ამბობდნენ – „ვაი თუ და-სადა-ვაკლო რაი დიდებასა დიდისა ღმრთისა არმაზისსა და შე-რასმევცდე სიტყვასა ებრაელთა თანა, გინა მოგვთა სმენასა დახვდომილ ვიყო მზის მსახურთა და რომელიმე იტყვიან უცებნი დიდსა ვისმე ღმერთსა ცათასა“ (ქართ. აგიოგრ. ლიტ. ძეგლ. I, გვ. 119).

არმაზი – მამათა ღმერთი – განსხვავდება ებრაელთა, მაზდეანთა და ქრისტიანთა ღმერთისაგან. უფრო მეტიც, – ის მტერია „ატროშანისა“ ანუ „ითრუჯანისა“– ცეცხლის ღვთაებისა. „ქალდეველთა ღმერთი ითრუჯან და ჩვენი ესე ღმერთი არმაზ ყოვლადვე მტერ არიან. ამან რამე მას ზედა ზღვა მოაქცია...“ კ. კეკელიძის კვლევის თანახმად, ითრუჯანი ატროშანია, ხოლო ქალდეველებს იმ დროისათვის სპარსელებს უწოდებდნენ.

არმაზი წყლით აქრობს ცეცხლის საგზნებელს (ისევე, როგორც შემდგომ ჩვენი წმიდა მამები – ცეცხლთაყვანისმცემლობის წინააღმდეგ მებრძოლნი).

საბოლოოდ ძველქართული სარწმუნოების შესახებ გავიმეოროთ სიდონიას სიტყვა:

„ეგრეთ იყო ცხოვრებაი ჩვენი ქართველნო, რამეთუ ვიქცეოდით ნათელსა და მკვიდრ ვიყვენით ბნელსა, ვიხარებდით შვებითა და ვიუნჯებდით გლოვასა, რომლისა ნუგეშინისმცემელი არა იყო. ვჰმსახურებდით სამე დაბადებულთა და არა დამბადებელსა, ქერობინთა ეტლთა ზედა მჯდომარისა წილ მთათა მაღალთა თავყუანის-სცემდეს მამანი ჩვენნი, გებალსა და გარიზინსა და მას ზედა არა იყო არცა ღმერთი, არცა მოსე, არცა ნიში მათი, არამედ კერპნი ქვისანი უსულონი. ხოლო ამას ქვეყანასა ქართლისასა იყვნეს ორნი მთანი და მათ ზედა ორნი კერპნი, არმაზ და ზადენ, რომელნი იყნოსდეს სულმყრალობით ათასსა სულსა ყრმისა პირმშოისასა არმაზ და ზადენ და შესაწირავად უჩნდეს მშობელთა მათთა მსხვერპლად, ვითარმცა უკუნისამდე არა იყოს სიკვდილი. და ესე იყო მოაქამდე, ხოლო იყვნეს კერპნი სხვანიცა სამეფონი: გაცი და გა. და შეიწირვოდა მათა ერთი სეფეწული ცეცხლითა დაწვად და მტვერი გარდაბნევად თავსა კერპისასა“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, იქვე, გვ. 125, ვარ. ა).

ყრმათა კერპთადმი შეწირვა, თუ მართლა არსებობდა ასეთი წესი, მატიანის თანახმად, ქრისტიანობის გავლენით აღუკვეთია მეფე რევ მართალს III საუკუნის დასაწყისში. სტრაბონის თანახმად, მთვარეს ალბანეთში მართლაც სწირავდნენ ადამიანს მსხვერპლად.

ისიც უნდა ითქვას, რომ ივანე ჯავახიშვილს ეეჭვებოდა ჩვენში კერპთაყვანისმცემლობის არსებობა, მისი კვლევის თანახმად, წარმართობის ხანაში ქართველები თაყვანს სცემდნენ „შემოქმედ ღმერთს“, მნათობებს, სხვა ქმნილებებს და სწორედ ეს მიიჩნეოდა „მამათა რჯულად“.

პომპეუსის ლაშქრობა ისრაელსა და იბერიაში

ქრისტეშობამდე 65 წლის გაზაფხულზე რომაელთა ლაშქარი საქართველოს სამხრეთ საზღვარს მოადგა. მხედართმთავარმა, რომაელი ხალხის უსაზღვრო სიყვარულით მოსილმა პომპეუსმა, როცა ალბანეთთან ომისას შეიტყო იბერთა მეფე არტაგის საომრად მზადების შესახებ, დასწრება ამჯობინა და სწრაფი მარშით გაიარა მანძილი იბერიის დედაქალაქამდე. არმაზის

კედლებთან მომდგარი რომაელი ლეგიონებისა და პოლკების ნიშნების მოულოდნელმა აელვარებამ დააბნია ქართველთა მეფე.

თუ არა ხერხიანობა რომაელთა სახელოვანი სარდლისა, მას დიდი უსიამოვნება და შეიძლება მარცხიც კი ელოდა იბერთა მხრიდან, მით უმეტეს, რომ სულ რამდენიმე დღის წინ პომპეუსს ალბანელთა 40-ათასიანი ლაშქარი დაესხა თავს. მითრიდატეს, პონტოს მეფეს, რომაელთა წინააღმდეგ მებრძოლს, იბერთა დიდი იმედი ჰქონდა. პლუტარქე, ძველი ბერძნული მწერლობის საუკეთესო წარმომადგენელი, თავის „პარალელურ ბიოგრაფიებში“ წერდა: „იბერნი რიცხვით ალბანელებს არ ჩამოუვარდებოდნენ. გულადობითაც სხვებზე უფრო მამაცნი იყვნენ და ძალიან უნდოდათ მითრიდატესთვის ეამებინათ და პომპეუსი უკუექციათ: იბერნი არც მიდიელების მორჩილებაში ყოფილან, არც სპარსებს ექვემდებარებოდნენ და თავის დროზე მაკედონელთა მბრძანებლობაც აიცდინეს თავიდან იმის წყალობით, რომ ალექსანდრე ფრიად სწრაფად გაბრუნდა ჰირიკანიიდან, მაგრამ პომპეუსმა იბერებიც დაამარცხა დიდ ბრძოლაში ისე, რომ ცხრა ათასი კაცი მოკლეს, ხოლო ათი ათასზე მეტი რომაელებს ჩაუვარდათ ტყვედ“ (პლუტარქე, რჩეული ბიოგრაფიები, 1975, გვ. 330).

პლუტარქეს მიერ ნახსენები იბერებთან გამართული „დიდი ბრძოლა“, ნამდვილად დიდი უნდა ყოფილიყო, რადგანაც მხედარმთავარ პომპეუსისათვის, რომელმაც მანამდე ორი ტრიუმფი მოაწყო რომში აფრიკისა და ევროპის დალაშქვრისათვის, ჩვეულებრივი ომის „დიდ ბრძოლად“ სახელდება დიდების მომტანი არ იქნებოდა.

იბერების დამარცხება სასახელო იყო პომპეუსისათვის, რომაელთა მიერ „დიდად“ სახელდებულისათვის, რადგანაც, როგორც პლუტარქე ამბობს, მანამდე იბერების დამორჩილება ვერც მიდიელებმა და ვერც სპარსელებმა შეძლეს და ალექსანდრე მაკედონელიც ჰირკანიიდან უკან გაბრუნებულა.

თუ რას ნიშავდა მიდიელთა, სპარსელთა და მაკედონელთა სახელმწიფოთა მორჩილებისაგან თავის არიდება, კარგად ჩანს დანიელის წინასწარმეტყველებიდან. ბაბილონში ებრაელთა ტყვეობის დროს მეფე ნაბუქოდონოსორის სიზმრის ახსნისას დანიელმა თქვა, რომ მრავალ ხალხზე გაბატონებული ბაბილონის სამეფოს შემდეგ მსოფლიოში წარმოიშობოდა სამი უდიდესი იმპერია: სპარსთა „მერე გამეფდეს, რომელი ეუფლოს ყოველსა ქვეყანასა (მეფობა მაკედონელთა, ბერძენთა), მეფობა მეოთხე (რომაელთა) იყოს ძლიერი როგორც რკინა“.

დამარცხება იბერიელებისა, რომლებმაც თავიდან აიცილეს მიდიელ-სპარსელთა და ბერძენთა ხელქვეშ ყოფნა, სასახელო იყო რომაელთა სარდლისათვის.

რომაელთა სომხეთში გამარჯვების შემდეგ იბერიის მეფეს ეჭვი გასჩენია, ვაითუ პომპეუსი საქართველოსაც მოადგეს და დაიპყროსო, და თვითონაც სასწრაფო საომარ მზადებას შესდგომია, პომპეუსისთვის კი დესპანები გაუგზავნია – მეგობრობის დასამყარებლად. პომპეუსი არ შემცდარა და, როგორც ითქვა, სასწრაფოდ იბერიაში შეჭრილა. იბერებს ვერც საზღვართან დადგომა მოუსწრიათ და ვერც ჩასაფრება, ომის სამზადისში მყოფი მეფე არმაზში იმყოფებოდა.

საქართველოს დედაქალაქის სახელი ბერძენ-რომაელი მწერლებისათვის I საუკუნიდანვე ცნობილია, მას „არმაზ ციხესაც“ უწოდებდნენ, მცხეთის შიდა ციხე-აკროპოლისის სასახლეში შეუტყვია არტაგს, რომ პომპეუსს მისი სამყოფელიდან მხოლოდ კედლებიღა ჰყოფდა. მეფემ, რომელსაც უცხოელები არტოკს უწოდებდნენ, ვერ მოახერხა ციხის დაცვა და საჩქაროდ მიატოვა იგი. არმაზში პანიკა შექმნილა, გარნიზონი დაბნეულა, ბრძოლაში დამარცხებულა და დანებებია პომპეუსს, მდინარის მეორე მხარეს გადასულ მეფეს კი რომაელთა ლაშქარი დადევნებია. მტერმა მოასწრო მტკვრის მთელი მარჯვენა სანაპიროს დაპყრობა. მიუხედავად იმისა, რომ რომაელები მტკვრის მეორე ნაპირზეც გადავიდნენ და ქართული ლაშქარიც რამდენიმე შებრძოლების შემდეგ ძირითადად დაამარცხეს, მეფის შეპყრობა ვერ მოახერხეს.

ქართლის მეფესა და პომპეუსს შორის მოლაპარაკება გამართულა, მშვიდობის სანაცვლოდ პომპეუსი მეფეს მძევლებს სთხოვდა – სეფეწულებს. მეფე ყოყმანობდა, ამასობაში ზაფხულმაც მოატანა და მდინარე პელორი დაპატარავდა, ამით ისარგებლა პომპეუსმა და ერთ ადგილას, სადაც ფონი იყო, გაღმა გადავიდა. მაშინ კი არტაგ მეფემ იკადრა და თავისი შვილები მძევლებად გამოიმეტა. ამის შემდეგ იბერიის მეფემ და რომაელების სარდალმა ხელშეკრულება დადვეს“.

პომპეუსმა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში – კოლხეთშიც ილაშქრა, შემდეგ კვლავ აჯანყებულ ალბანელებს შეუტია და თითქმის მიადგა კასპიის ზღვას.

პომპეუსს იბერიისა და ალბანეთის დალაშქვრის შემდეგ გადაუწყვეტია სამყაროს მოპირდაპირე მხარეც დაელაშქრა. ამის შემდეგ ის სამყაროს ოთხივე კუთხის მპყრობელად ჩაითვლებოდა, იქამდე მის მიერ დალაშქრული იყო ევროპა და აფრიკა. „პომპეუსს მეტად მგზნებარე წადილი და მისწრაფება ჰქონდა სირია აეღო და არაბეთზე გავლით მეწამულ ზღვამდე მისულიყო, რათა გამარჯვებულს მიეღწია ოკეანემდე, სამყაროს რომ ყოველმხრივ გარს ევლება. მართლაც, იგი გამარჯვებული პირველი გავიდა ლიბიაში გარე ზღვის ნაპირებამდე, მერე ესპანეთში ატლანტის ოკეანეთი შემოსაზღვრა რომაელთა საბრძანებელი და მესამეჯერ სულ ახლახან, ალბანელების დევნის დროს, ცოტა დააკლდა, თორემ ჰირკანიის ზღვასაც მიადგებოდა, ამგვარად პომპეუსმა გადაწყვიტა ლაშქრობათა წრე მეწამული ზღვით შეეკრა და მხედრობა აქეთკენ დაძრა“ (პლუტარქე, იქვე, გვ. 333).

სწორედ სირიაში ომის დროს პომპეუსთან მივიდა იუდეველთა დეპუტაცია და მეფობის მაძიებელი ძმების სახელით ითხოვა დავის გადაჭრაში დახმარება.

ალექსანდრე მაკედონელის შემდეგ, რაც იმპერია ოთხად გაიყვეს მისმა მხედართმთავრებმა, იუდეა ხელთ იგდო პტოლემეელთა დინასტიის დამაარსებელმა, ეგვიპტის მეფე პტოლემე ლაგემ (ძვ.წ.აღ-ის 320–283), იგივე სოტერმა. ამის შემდეგ 120 წლის მანძილზე იუდეა პტოლემეთა დინასტიის ხელქვეშ იყო.

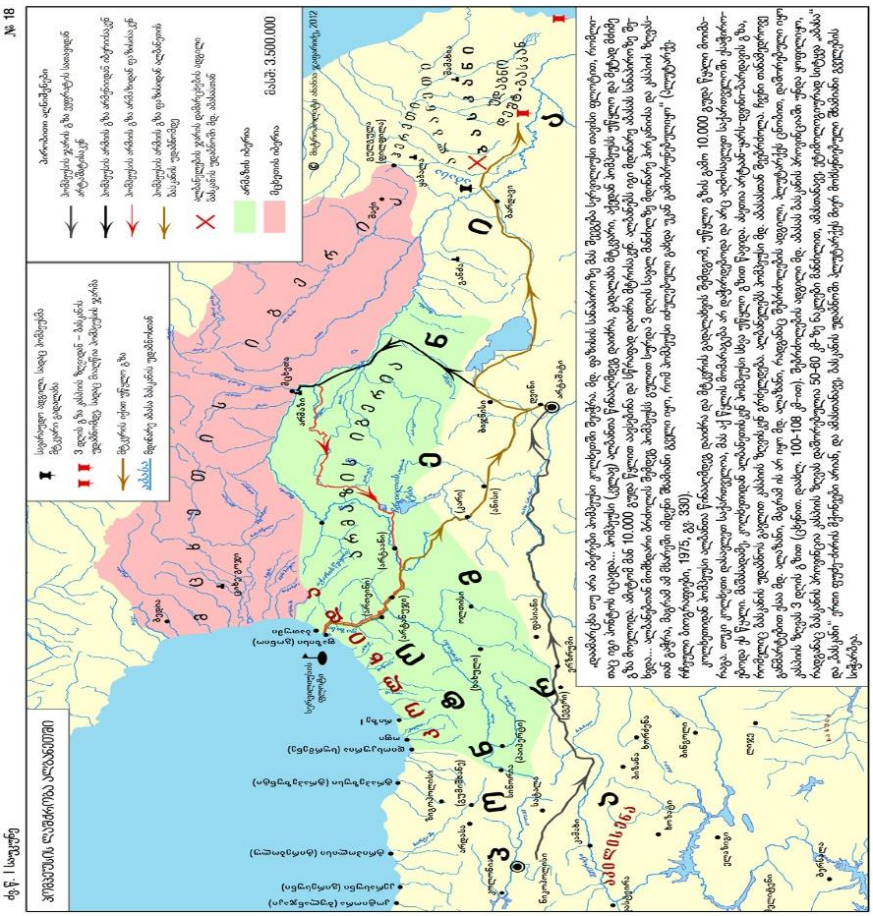
№ 18
ებრაელთა აჯანყება ანტიოქოსის
ეგვიპტური ლაშქრობა
ებრაელთა ტაძრის
ალექსანდრია
ალექსანდრიელ ებრაელთა
ალექსანდრიელ ებრაელთა
ალექსანდრიელ ებრაელთა

მეთაურობდა იონათან მაკაბელი, შემდეგ კი მისი უმცროსი ძმა სიმონი (ძვ.წ.აღ-ის 143–135). მის დროს იუდეა დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ აღიარეს და სიმონს უწოდეს ნასი – თავადი. დადგინდა ქვეყანაში უმაღლესი სასულიერო წოდება მღვდელმთავრისა (ქურუმის) მემკვიდრეობით გადასულიყო მაკაბელთა გვარში.

რომმა ცნო იუდეის დამოუკიდებლობა და მასთან მეგობრული ურთიერთობაც დაამყარა. სიმონის ვაჟის იოან ჰირკანის დროს იუდეამ დიდებისა და ძლიერების უმაღლეს დონეს მიაღწია. დაიმორჩილა სამარიელები, გაანადგურა მათი მთავარი ტაძარი გერიზიმის მთაზე, დაიმორჩილა იდუმელები, მიაღებინა მათ იუდეველთა სარწმუნოება. მისი სიკვდილის შემდეგ დაეცა ძლიერება იუდეველთა სახელმწიფოსი, არისტობულის უზნეო ქმედებებმა სათავე დაუდო სისხლიან ომებს ტახტისათვის. მისი სიკვდილის შემდეგ სახელმწიფოს სათავეში ჩაუდგა მეორე ვაჟი ალექსანდრე იანაი (ძვ.წ.აღ-ის 103–76) – უფრო უზნეო მმართველი. ტახტისთვის ძმათა შორის ომს ორმოცდაათი ათასი იუდეველი შეეწირა. ქმრის სიკვდილის შემდეგ დედოფალმა სალომემ ერთ ვაჟს – ჰირკან II-ს უზენაესი ქურუმს ხარისხი მიანიჭა, ხოლო მეორე ვაჟი არისტობულ II ჩამოაშორა სახელმწიფოს საქმეებს. დედის სიკვდილის შემდეგ ძმათა შორის ომი დაიწყო. ორივეს სურდა ტახტის დაჭერა. არისტობულმა თავი მეფედ გამოაცხადა. ძმათა შორის ომი წლების მანძილზე გრძელდებოდა. ბოლოს, ქრისტეშობამდე 63 წელს, ძმებმა დახმარებისათვის პომპეუსს მიმართეს, რომელიც, როგორც ითქვა, იბერიაში გამარჯვების შემდეგ სამხრეთისკენ გაემგზავრა. პომპეუსი იმჟამად სირიას ებრძოდა. რომაელი მხედართმთავარი ძმებს დაჰპირდა, რომ სირიაში გამარჯვების შემდეგ იუდეასაც ეწვეოდა და მათ საქმეებს გაარჩევდა.

ორი ათასი წელია, ახალი და ძველი აღთქმის ისტორიკოსები სიამოვნებით უთმობენ ადგილს თავიანთ შრომებში პომპეუსის ლაშქრობას იუდეაში, მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ ბერძენ-რომაელი ისტორიკოსებისათვის ეს თითქმის შეუმჩნეველი იყო.

პლუტარქე, რომელიც აღწერს იბერიაში პომპეუსის ლაშქრობას, იუდეაში მხედარმთავრის შესვლას გაკვრით იხსენიებს. ეს უთუოდ იმით იყო გამოწვეული, რომ იბერია იმ დროისათვის ძველადვე არსებულ სახელმწიფოს წარმოადგენდა, ხოლო იუდეის სახელმწიფოებრიობა რომაელთა მიერ სულ რამდენიმე წლის წინ იყო აღიარებული. ეგვიპტელთა და სირიელთა, ანუ პტოლემეთა და სელევკიდთა სახელმწიფოების უღელქვეშ მოქცეულმა იუდეამ რომაელთა თვალწინ აღიდგინა სახელმწიფოებრიობა, რომელიც რომაელთა მიერვე იქნა საუკუნოდ დასამარებული.

რატომ მიიწვიეს ტახტისათვის მოქიშპე ებრაელებმა პომპეუსი თავიანთი საქმის გადასაჭრელად? თითქოს ამ კითხვას პასუხობს პლუტარქე – „პომპეუსის ძლიერების ხმა საკმაოდ შორის იყო გავარდნილი, მაგრამ ამაზე ნაკლებ როდი ქუხდა ხმა მის სამართლიანობაზე და კეთილმოწყალებაზე“ (იქვე, გვ. 334). სამართლიანმა და კეთილმოწყალე პომპეუსმა დაუდო საფუძველი ძლივს აღორძინებულ იუდეველთა სახელმწიფოს ნგრევას.

სამთვიანი ძნელი ალყის შემდეგ გაჭირვებით შევიდა რომაელი მხედართმთავარი იერუსალიმში გაბზარული კედლიდან. ომი გაგრძელდა ტაძრის შემოგარენში. ბრძოლებისას მღვდლები უწყვეტლივ აგრძელებდნენ ღვთისმსახურებას საკურთხევლის წინ, იქამდე, სანამ უკანასკნელი მათგანი მახვილით განგმირული არ დაეცა.

ასეთი მძიმე ბრძოლების მიუხედავად, პლუტარქე მხოლოდ ორიოდე სიტყვით გადმოგვცემს პომპეუსის იუდეაში შესვლას, სირიის რომის პროვინციად გამოცხადების შემდეგო, – წერს ის – მხედართმთავარმა „იუდეა დაიპყრო და მეფე არისტობულე დაატყვევა“ (პლუტარქე, რჩეული ბიოგრაფიები, 1975, გვ. 334). თუკი იერუსალიმის კედლებთან ხანგრძლივი ომი პლუტარქეს აღწერის ღირსად არ ჩაუთვლია, უნდა ვიფიქროთ, რომ იბერიაში პომპეუსის ლაშქრობა უფრო მნიშვნელოვნად და სასახელოდ მიაჩნდა.

პომპეუსს იერუსალიმის აღების შემდეგ გადაუწყვეტია მსოფლიოში სახელგანთქმული ტაძრის დათვალიერება და წმიდათა წმიდაში შესვლაც კი, სადაც მხოლოდ მღვდელმთავარს შეეძლო შესვლა, ისიც წელიწადში ერთხელ, რომაელები იქ ცნობისმოყვარეობამ შეიყვანა. მთელ ქვეყანაზე სხვადასხვა ხმები დადიოდა წმიდათა წმიდას შესახებ. წარმართების ერთი ნაწილის მტკიცებით, იქ სასიკვდილოდ განწირული კაცი ჰყავდათ გამომწყვდეული, სხვები ამტკიცებდნენ, რომ იქ თავის გამოსახულება ინახებოდა. მაგრამ რა ინახებოდა იქ სინამდვილეში? რომაელები რაღაც არაბუნებრივს ელოდნენ, მაგრამ როგორი იყო მათი გაოცება, როცა ბისონის მძიმე ფარდის გადაწევის შემდეგ იქ სიცარიელე იხილეს. წმიდათა წმიდაში არაფერი არ იყო, მათ საკურთხევლის წინ მხოლოდ შვიდტოტა შანდალი იხილეს, ანთებული სანთლებით. გაოცებლებმა შიშით დატოვეს ტაძარი, „მაგრამ რომაელები კიდევ უფრო გაოცდებოდნენ, თუ გაიგებდნენ, რომ ისინი პირისპირ შეხვდნენ რელიგიას, აკვანს ახალი სარწმუნოებისა, რომელიც მალე დაიპყრობდა აღმოსავლეთსაც, დასავლეთსაც, თეთრმარმაროვან ელადასა და მათ მშობლიურ რომსაც“ (იხ. ა. ბოგოლიუბოვ, სინ ჩელოვეჩესკი, გვ. 12-16).

მითრიდატე პონტოელის დამარცხებისა და სიკვდილის შემდეგ გამარჯვებული პომპეუსი რომისკენ გაემგზავრა. მას ბრწყინვალე შეხვედრა მოუწყეს და ყოველმხრივ ალექსანდრე მაკედონელს ამსგავსებდნენ.

„ზეიმის დროს წინ მოჰქონდათ დაფები იმ ქვეყნებისა და ხალხების სახელთა აღნიშვნით, რომელნიც პომპეუსმა დაამარცხა და რომლებზედაც გამარჯვების ტრიუმფს იხდიდა. ეს იყო: პონტო, სომხეთი, კაპადოკია, პაფლაგონია, მიდია, კოლხეთი, იბერია, ალბანეთი, სირია, კილიკია, მესოპოტამია, ფინიკიისა და პალესტინის ტომები, იუდეა, არაბეთი...“ (პლუტარქე, გვ. 340). ტრიუმფში მიდიოდნენ სხვათა გვერდით იუდეველთა მეფე არისტობულე და იბერიელი სეფეწულები. პლუტარქეს ცნობით, პომპეუსს იბერთა მეფისაგან მიღებული ჰქონდა ოქროს საწოლი, ტახტი და მაგიდა, საფიქრებელია, რომ ამ ნივთებმა ტრიუმფს ბრწყინვალება შესძინეს.

ჩვენი ეპოქის არქეოლოგებმა, რომლებმაც მცხეთის მიდამოებში სამეფო სახლისათვის საჭირო მრავალი ზღაპრული სიდიადის ნივთი აღმოაჩინეს,

აღტაცება ვერ დაფარეს საწოლის ნაშთის აღმოჩენისას – „ყველაზე დიდ შთაბეჭ-დილებას ტოვებსო, – წერს ისტორიკოსი – სარეცლის ჩუქურთმოვან ფეხთა ვერ-ცხლის ოთხი ერთნაირი გარესაკრავი – კაკლის ხისგან გამოთლილი მრგვალი ქანდაკება ერთმანეთზე გადაბმული არწივ-სპილოს სტილიზებული გამოსახუ-ლებებით, არწივის თავის ქანდაკებებით ვერცხლის სქელი ფირფიტებით გარშემოჭედილი“ (საქ. ისტ. ნარკვ. I, გვ. 704). პლუტარქეს ცნობით, როგორც აღინიშნა, პომპეუსისთვის მირთმეული საწოლი, მაგიდა და ტახტი ვერცხლის კი არა, ოქროსი ყოფილა.

იბერია პომპეუსის ეპოქაში ოქრომრავალი, ელინური გემოვნებით აყვავებული ქვეყანა იყო, როგორც ამას არქეოლოგია ადასტურებს.

ტრიუმფის დროს ფორუმზე პომპეუსს მითრიდატე პონტოელის დამარ-ცხებისადმი მიძღვნილი სიტყვა წარმოუთქვამს. სწორედ მითრიდატეს დასა-მარცხებლად მოაწყო მან აზიაში დიდი ლაშქრობა. პონტოს სამეფოს რომი თით-ქმის ნახევარი საუკუნის მანძილზე ებრძოდა. პონტო ძველთაგანვე ქართველი ტომების საცხოვრისი ყოფილა და იქ სამეფო შექმნილა „–ქართველი (მეგრულ-ჭანური) და მისი მონათესავე ტომების მიწა-წყალზე“ (საქართველოს ისტორია, I, 1958, გვ. 58).

არა თუ პონტო, მისი სამხრეთით მომიჯნავე კაპადოკიაც ქართველი ტომებით ყოფილა დასახლებული. პონტო და კაპადოკია პოლიტიკურად ზოგჯერ ერთმანეთს ფარავდა. ძველქართული ტომი ტაბალები (თუბალები)– სწორედ შემდეგდროინდელ კაბადოკიაში სახლობდნენ (ივ. ჯავახ. ქართ. ერის ისტ. I, გვ. 404).

იოსებ ფლავიოსი, როგორც ითქვა, ტაბალებს – იბერთა წინაპრებად, ხოლო მესხებს კაბადოკიელებად მიიჩნევდა. IV საუკუნეშიც კაბადოკია მეს-ხების საცხოვრისი ყოფილა, არქიეპისკოპოსი ევსტატე (+360) – ქართველთა წინაპრების შესახებ წერს: „ობელმა – თობელები, ახლანდელი იბერები; ოსოხმა-მესხები, ახლანდელი კაბადოკიელები“ წარმოშვესო (იხ. გ. გოზალიშვილი, მითრიდატე პონტოელი, გვ. 161).

განსაკუთრებით საინტერესოა ჩვენთვის წინასწარმეტყველ ისაიას გან-მარტება IV საუკუნის კვირიელი ეპისკოპოსისა თეოდოტეს მიერ, ის ამბობს, რომ ისაია „...მოსოხებში – კაბადოკიელებს, თობელებში კი – იბერიელებს გულისხმობდაო“ (იქვე, გვ. 162).

პონტოს ქართველთა საცხოვრისად ასახელებდა V საუკუნეშიც რუ-ფინუსი.

IV საუკუნის ეკლესიის სამი დიდი მამა – გრიგოლ ნაზიანზელი, ბასი-ლი დიდი და გრიგოლ ნოსელი, ჩვეულებრივ ცნობილნი არიან სამი დიდი კაბადოკიელის სახელით. ჩვენი ისტორიული მატიანე, როგორც ეს ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებიდან ჩანს, გრიგოლ ნაზიანზელს მიიჩნევდა საქართ-ველოს საკათალიკოსოს დაარსების სულიერ მეთაურად. სწორედ მის საფ-ლავზე მისულ ვახტანგ მეფეს ეჩვენა სული გრიგოლისა და მისი საფლავის ეკლესიის მღვდელი პირველი ქართველი კათალიკოსი გახდა. კაბადოკიელნი იყვნენ ჩვენთვის ეროვნულ წმინდანებად ქცეულნი – წმიდა გიორგი, ქართ-

ველთა განმანათლებელი წმიდა ნინო, ჩვენს ეკლესიაში ისტორიულად დიდად მიღებული ბასილი დიდი ეპისკოპოსი, მისი ძმა – ეპისკოპოსი გრიგოლ ნოსელი, მისი დები – წმინდანები: ემილია, მაკრინა და თეოზევია. 1877 წელს დაიბეჭდა დ. ჩუბინაშვილის ნაშრომი მიძღვნილი კაბადოკიის მოსახლეობისა და ქართველი ხალხის ნათესაობის შესახებ. მკითხველისათვის ეს მტკიცება გასაგები იყო, რადგანაც ისტორიულად კაბადოკიელი მოღვაწენი მშობლიურად იყვნენ მიჩნეულნი ქართველთათვის. ე. ხინთიბიძემ, თავისი კვლევის შედეგად დაასკვნა, რომ „ბასილი კესარიელი ეროვნებით იყო ქართველი, მცირე აზიის ტერიტორიაზე მცხოვრები ქართველური ტომების ერთ-ერთი შტოთაგანის წარმომადგენელი, რომლებმაც ადრე იწამეს ქრისტიანული აღმსარებლობა, დაუახლოვდნენ მცირე აზიის კულტურულ ცენტრებს და ეზიარნენ ბერძნულ კულტურასა და განათლებას“ (გ. გოზალიშვილი, ორი ეტიუდი, 1965, გვ. 105).

კირიონ ეპისკოპოსი წერდა – „კაპადოკიელებს, დიდი ღვაწლი მიუძღვით ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში. ოსტგუთებში ქრისტიანობა დანერგეს, როგორც ამას ბასილი ამტკიცებს, კაპადოკიელმა ტყვეებმა, ვესტგუთებში (IV ს.) გაავრცელა და განამტკიცა ქრისტიანობა ეპისკოპოსმა ულფილამ, ტყვე კაპადოკიელთა შთამომავალმა. სუგდელების განმანათლებელი... კაპადოკიელია“ (ეპისკოპოსი კირიონი, კულტურული როლი ივერიისა რუსეთის ისტორიაში, 1900, გვ. 9), კაპადოკიელი იყო წმიდა ნინო.

პონტოს სამყაროდან იყო მითრიდატე, მის ვაჟსაც ქართული სახელი – „მახარე“ ერქვა, მისი სამეფოს დედაქალაქი, რომელსაც შემდგომ კესარია დაერქვა – პომპეუსის ინიციატივით ხელახლა გაშენდა, მითრიდატეს ომების შემდეგ ეს ქალაქი ქრისტიანობის უდიდეს კერად იქცა.

დასრულება გმირულისა და დაწყება სულიერი ეპოქისა

გაქრისტიანების შემდგომ, როგორც მოსალოდნელი იყო, შეიცვალა და შეივსო ზნეობა ყოველი ქართველისა. ახალმა ეროვნულმა სარწმუნოებამ გარდაქმნა ეროვნული თვალთახედვა, შეიცვალა წარმოდგენები, წეს-ჩვეულებანი და მიდრეკილებანი. მით უფრო, რომ ქართველობა ქრისტეს ერთგული იყო არა ასი და ორასი წლის, არამედ ორი ათასი წლის მანძილზე და ასეთად რჩება ამჟამადაც.

წარმართობის დროს ქართველთა ხასიათი, ქცევები და ჩვეულებანი სხვაგვარი ყოფილა, უფრო ჰეროიკული და გმირული – ამ სიტყვების სწორედ იმდროინდელი, ძველებური გაგებით.

„გმირებს“ ქართველთა წინაპრები თავიანთ მამა-პაპებს და მათ მშობლებს უწოდებდნენ, რომელთაც წარმოშობით ნოეს ძეს იაფეტს უკავშირებდნენ, იაფეტის ძმისწული თარში მამა ყოფილა თარგამოსისა. ქართველთა წინაპრები თარგამოსის შთამომავლები იყვნენ, სწორედ თარგამოსს უწოდებ-

დნენ „გმირს“. ის ბაბილონის გოდოლის დაქცევის შემდეგ წამოსულა შუამდინარეთიდან და დამკვიდრებულა კასპიისა და შავი ზღვის შუა, არარატისა და კავკასიის მთებს შორის. მას რვა შვილი ჰყოლია – „გმირნი ძლიერნი და სახელოვანნი“. ეს ამბავი მომხდარა ქრისტეშობამდე რამდენიმე ათასი წლით ადრე.

თარგამოსის ძეთაგან პირველი, თანახმად მატიანისა, „უმეტეს გმირი იყო ყოველთასა, რამეთუ ეგევითარი არასოდეს ყოფილიყო არცა წყლისრღვნის წინათ და არცა შემდგომად ტანითა, ძალითა სიმხნითა“ (ქ.ც. I, გვ. 4). მასში უნდა იგულისხმებოდეს ძველი ურარტუელნი – ხურიტები, რომელთა ქვეყანასაც „ხურლას უდნეს“ უწოდებდნენ, ხოლო თარგამოსის სხვა ძეების სახელებში ჟღერს ქართველთა და კავკასიელ ტომთა სახელები (ზოგი მათგანი მთავრდება ბერძნული ბოლოსართით – „ოს“, რომელიც, ჩანს, შემდეგ დაურთეს). ესენია: „ქართლოს, ბარდოს, მოვაკან, ლეკ, ჰეროს, კავკას, ეგროს“.

რვა გმირი, განუდგა ცნობილ, სახელოვან, დედამიწაზე პირველ გმირს – ნებროთს, რომლის შესახებაც დაბადებაში ნათქვამია – „ქუშმა შვა ნებროთი, ამან დაიწყო ძალის გამოჩენა ქვეყანაზე. ძლიერი მონადირე იყო იგი უფლის წინაშე, ამიტომაც თქმულა, ნებროთივით ბუმბერაზი არისო უფლის წინაშე, მისი სამეფოს რჩეული ქალაქები იყო ბაბილონი, ერექი, აქადი, და ქალნე, შინაყარის ქვეყანაში. ამ ქვეყნიდან გამოვიდა აშური და ააშენა ნინევე, რეხობოთ-ქალაქი, ქალახი“ (დაბ. 10. 8-11).

თარგამოსიანთა განდგომის გაგებისთანავე ნებროთი თავის ძალებით გაემართა კავკასიისაკენ.

აქ ნებროთს „ჭურვილს რკინითა და რვალითა ტერფიდან ვიდრე თხემამდე“ ვერ უშველა ჯავშანმა, შემოგებებული რვა გმირთაგან უძლიერესმა „სტყორცნა ისარი და ჰკრა მკერდსა ნებროთისასა, ფიცარსა ზედა რვალისას. და განვლო ზურგით“ (ქ.ც. I, გვ. 7).

მამათა გმირულ სულსა და საგმირო საქმეებს კარგად აღწერს „ქართლის ცხოვრება“.

ასევე აღწერენ ჩვენი მემატიანეები გმირთა შთამომავალ ქართველ მეფეთა გარეგნობასა და ხასიათს: – „ტანითა სრული, შვენიერი, ძლიერი, მხნე და ქველი“. აი, როგორ ებრძვის უცხო შემოჭრილ ტომს მეფე მირვანი – „წარუძღვა წინა ქვეითთა, ზურგით შემოადგინნა მხედარნი და მოვიდა კართა მათ შინა, ვითარცა ჯიქი სიფიცხითა, ვითარცა ვეფხი სიმხნითა, ვითარცა ლომი ზახილითა. იქმნა მათ შორის ბრძოლა ძლიერი, ხოლო მირვანს ვერ ჰკვეთდა მახვილი დურძუკთა, ვითარცა კლდესა სიპსა და დგა უძრავად, ვითარცა კოშკი მტკიცე და გაგრძელდა მათ შორის ბრძოლა და მოსწყდა ორგნითვე ურიცხვი, ხოლო იძლივნეს დურძუკნი და ივლტოდეს. მიუდგეს უკან ქართველნი, მოსრეს და ტყვე ქმნეს და შევიდა მირვან დურძუკეთს... და შეაბნა კარნი ქვითკირითა და უწოდა სახელად დარუბალ და დაჯდა მირვან მცხეთასა მეფობდა ნებიერად და უშიშად. იყო კაცი მიმნიჭებელი კეთილისა უხვად და შეიყვარეს იგი ყოველთა მკვიდრთა ქართლისათა“ (ქ.ც. გვ. 28).

ადერკი, რომლის საქართველოში მეფობის დროსაც ბეთლემს ურიასტანისასა იშვა ჩვენი მაცხოვარი იესო ქრისტე, ასე ებრძოდა მეტოქეს ტახტისათვის – „აღიზახნეს ორთავე ხმითა სასტიკითა და მიეტევნეს ურთიერთას და იწყეს ორთავე გვემად ოროლისა და ვერა ჰკვეთეს საჭურველსა ერთმანეთისასა და ბრძოლისა სიგრძესა შინა განუტყდა ოროლები. აღმოიღეს ჩუგლუგები და იწყეს ბრძოლად ჩუგლუგებითა ოდეს უხეთქიან ჩუგლუგი იგი საჭურველსა ზედა მათსა, ჰგვანდის ხმა იგი ხმასა მას უროს მჭედლისასა, რომელი ეცემის გრდემლსა და ხმა ზახილისა მათისა მსგავს იყო ქუხილისა. მაშინ ვერ სძლეს ურთიერთას, დაშვრეს და უკუაგდეს იმიერ და ამიერ. შეღამდა დღე იგი და განისვენეს ორთავე და დილეულ კვალად გამოვიდეს აიღეს მშვილდები და იწყეს რბევად და სვრად ერთმანეთისა, ჰკრა ადერკი მკერდსა არშაკისასა და ვეღარა უფარა სიმაგრემან საჭურველისამან. განვარდა ზურგით და ჩამოვარდა არშაკ ცხენისგან~ (ქ.ც. I, გვ. 34).

ასე ხედავდნენ საგმირო საქმეებს ქრისტიანობამდელი ქართველები. ქრისტიანობის მიღების შემდეგ კი მათი შეხედულება შეიცვალა. სულიერი გამარჯვება და არა ხორციელი, აი, რა მიიჩნევა ახლა გმირობად.

წარმართი გმირი ამირანი იქამდე უძლეველი და დაუმარცხებელი, ხალხური თქმულებით, მარცხდება ქრისტეს მიერ. გმირია ამირანის მამა. დედაც წარმართულ ღვთაებად ითვლება. ძმობილები ბადრი და უსუპი – ძლიერი გმირები, ზეშთაბუნებრივი თვისებების მქონენი არიან. „უსუპს ბეჭებ-შუა მზის მსგავსი ნიშანი აქვს და ბადრს მთვარის მსგავსი“. ამირანიც „ღვთაებრივი“ თვისებებითაა დაჯილდოებული; ოქროს კბილი და საცრისოდენა თვალები აქვს. ხასიათით კი „შავსა ღრუბელსა საავდროდ გამზადებულსა“ ჰგავს. უკვდავი არსებაა – სიკვდილი კიდეც რომ ინდომოს, არ შეუძლია. ამირანს ღონეც გმირული აქვს. სიჩქარე გაქანებული ხისა აქვს, სიმარდე ზვავისა, ღონე თორმეტ უღელა ხარ-კამეჩისა, მიწას უმძიმს მისი ტარება, დევებს ადვილად ხოცავს, მზის მყლაპველ და ცეცხლის მფრქვეველ გველეშაპს ამარცხებს. ძაღლიც არაჩვეულებრივი ჰყავს – ორბის ლეკვი, ფრთოსანი, „მას ბეჭებზე ორბის ფრთები აქვს“

ამირანი იტაცებს ქალს ყამარს. ივანე ჯავახიშვილის მიერ ელამიტურ „ღვთაება“ ლაგამარად ანუ აფროდიტად მიჩნეულს (ქართ. ერის ისტ. I, გვ. 194, 1979), ამ ქალს დედ-მამა ცაში ჰყოლოდა. მამა ამინდის შემცვლელი და წვიმის მომყვანია, როცა ამირანი შეება, მის მუზარადს ცეცხლის ნაპერწკლები სცვიოდა. მისი სულის შებერვით კი ამირანი „ჩოქზე დაეცა“. მამის ჯარის ადგილიდან დაძვრისას – ცა მოიღრუბლა, წამოწინწკლა, შემდეგ კი კოკისპირული წვიმა წამოვიდა. ღრუბელი ჯარის ჩრდილია. ამირანის მასთან ბრძოლა მოგვაგონებს თარგამოსიანებისა და ნებროთიანების შებრძოლებას –

– „იქმნა მათ შორის ბრძოლა სასტიკი –
რომელი ემსგავსა სასტიკებასა ჰაერისასა,
რამეთუ მტვერი ფერხისა მათისა –
ვითარცა ღრუბელი სქელი,
ხმა პირისა მათისა –

ვითარცა ხმა ქუხილისა
სიმძლავრე ისრისა მათისა –
ვითარცა ტეხა მეხისა
ტყორცნა ქვისა მათისა –
ვითარცა სეტყვა ხშირი
და დათხევა სისხლისა მათისა
ვითარცა წვიმისა ღვარი“

ამირანი არაჩვეულებრივი გმირია ძველ ქართველთა წარმოდგენით. იმდენად არაჩვეულებრივი, რომ გაბედა და თვით ღმერთს შეებრძოლა. ხალხური ფანტაზიით და სარწმუნოებრივ-სიმბოლური განხატებით, ამირანი თავის ნათლიას – იესო ქრისტეს გაუკადნიერდა და ღმერთი „საჭიდაოდ“ გამოიწვია, რომ გამოეცადა, ვინ უფრო ღონიერი იყო“ (ამ სახით წარმართული ქართული თეოლოგია ეჯიბრება ახალს, ქრისტიანულს). ავსულებთან და დევებთან უძლეველი, თავისთავად კეთილშობილი და კაცთმოყვარე გმირი, ღვთის მიმართ გაამაყებული, დაისაჯა. ხალხური თქმულებით, იესო ქრისტემ ის მიაჯაჭვა კავკასიონის მწვერვალზე.

უნდა ჩავთვალოთ, რომ ღმერთთან მებრძოლი ამირანის დამარცხება არის სიმბოლური სახე გმირულ-წარმართული ეპოქის დასრულებისა და დაწყება ახალი სულიერი ეპოქისა, ქრისტიანობისა, ანუ სულის ზეიმისა ხორცზე. დათრგუნვა ხორცის და აყვავება სულის – აი, რა მოეთხოვება ახალი სარწმუნოების მიმდევრებს. ქრისტეს მიერ ამირანის მიჯაჭვა სიმბოლური სახეა ასევე იმისა, რომ ეროვნული თვალთახედვა შეიცვალა, ახლა წარსული სხვაგვარად ანალიზდება, მომავალი სხვაგვარად განიჭვრიტება. გმირობა ახლა სულიერებაა, სულიერი ეპოქის ერთ-ერთი მთავარი საკითხია რკვევა იმისა, თუ რა არის სიცოცხლე, ცხოვრება, რა არის სიკვდილი, შეიძლება თუ არა სიკვდილის დამარცხება, სიცოცხლის გამარადიულება. სამაგალითოა ერთი ამბავი: წარმართ უფლისწულს – იოდასაფს – უმალავენ, რომ არსებობს ავადმყოფობა, სიბერე, სიკვდილი, მაგრამ ის ახერხებს გამოვიდეს მის ირგვლივ ხელოვნურად შექმნილ ილუზიურ სამყოფლიდან და პირისპირ შეხვდეს ცხოვრებას. თავის სიცოცხლეში პირველად ნახავს ავადმყოფს, მიხრწნილ მოხუცს. იკითხავს მის შესახებ რა მოელის ამ კაცსო?“ – უპასუხეს – სიკვდილიო. „და რაი არს სიკვდილი“? კითხულობს გაოცებით. „განქარდების სახსენებელი ამისი ქვეყნით“. იოდასაფი როცა შეიტყობს, რომ იგივე სიკვდილი ელის ყოველ ადამიანს და თვით მასაც, შეძრწუნდება, აუდუღდება გული. ურვა-ტირილით კითხულობს, არის თუ არა სადმე ქვეყანა, სადაც ადამიანები არ კვდებიან. უფლისწულის უსასოობით შეწუხებული აღმზრდელები ტირილითვე პასუხობენ – „არ არის ცასა ქვეშე ეგევითარი ქვეყანა, ჰოი ძეო მეფისაო, რომელთა შინა განერენ კაცნი სალმობათაგან და სიკვდილისაგან“ (ძველი ქართ. ლიტერატურის ქრესტომათია, ტ. I, 1946, გვ. 280).

ყოველ ადამიანს, მდიდარს თუ ღარიბს, გმირს თუ ჯაბანს, ერთნაირი ბოლო აქვს – სიკვდილი, გაქრობა. ამის გაგებით შეძრწუნებულ და დამწუხრებულ უფლისწულს ავტორი ადარებს თვალაუხელელ ბრმას, ყრუს, უტყვს,

უძლურსა და ნაკლულევანს. თუმცა კი, გარეგნულად ბრწყინვალეს, ხორციელად მშვენიერს, ახალგაზრდასა და ჯანსაღს. მის „განკურნებას“ ინებებს უდაბნოდან მოსული ქრისტიანი, გარეგნულად ღარიბი, ღატაკი და ხორციელად უძლური. მისი შემხედვარე უფლისწული ცდილობს უდაბნოში მცხოვრები ქრისტიანი მოღვაწეების დახმარებას. თხოვს წაიღოს „საფასე“– ფული, რათა ის შეეწიოს თავის უდაბნოელ ძმებს. მეუდაბნოე მიუგებს – „ვითარ მისცემ საფასესა მოყვასთა ჩემთა, რამეთუ უკანასკნელი მათი უმდიდრეს არს შენსა?“

– და როგორ არის შენს ძმათაგან უგლახაკესი ჩემზე მდიდარი, მაშინ, როცა თვითონვე ამბობ, რომ არაფრის მქონენი ხართ?

– იმას მოგახსენებთ, რომ თქვენში მდიდარი კიდევ ზრუნავს თავის ქონების გაზრდისათვის, ამის გამო მუდამ შფოთავს, ხან იქით ეცემა, ხან აქეთ, რათა კიდევ უფრო მეტი შეკრიბოს, ხოლო ჩემი ძმები არაფრისათვის არ ზრუნავენ – არც საჭმლისათვის, არც შესამოსელისათვის, რადგან მდელოს ბალახისაგან ზომიერად იკვებებიან და მის გამო ადიდებენ ღმერთს. მათ დატოვებული აქვთ ქვეყნიური სიმდიდრე და სოფლის ამაოებანი, იხარებენ და იშვებენ სულით, რამეთუ მოელიან ცათა სასუფეველს.

იოდასაფი შეიტყობს, რომ არსებობს სული და არსებობს უკვდავება სულისა. მას აეხილება თვალი, დაინახავს, თუ სად და როგორ ეძებოს უკვდავება და მოიპოვოს იგი. ამის შემდეგ ეუბნება თავის მამას მეფეს – „დაინახე უმჯობესი და შეიტყე, რომ მოკვდავი ხარ და შენს ყოველ ამქვეყნიურ დიდებას სხვას დაუტოვებ, რადგანაც ყველა კვდება და მათი საცხოვრებელი, მონაგები სხვებისა ხდება, „ხოლო შემდგომად ჟამთა აღდგომად ვართ და მიეგების კაცად-კაცადსა საქმეთა მათთაებრ“ (იქვე, გვ. 296).

ერთხელ იხილავს ჩვენებით სამოთხის დიდებულებასა და სიმშვენიერეს, ანგელოზები მის შესახებ აუწყებენ „ეს არის წმიდათა განსასვენებელი“. იხილავს ასევე ჯოჯოხეთის საშინელებას და სატანჯველს და მის შესახებ შეიტყობს, რომ ის არის „მისაგებელი ცოდვილთა“. სწორედ ჯოჯოხეთის საშინელებით შეძრწუნებული ითმენს და მის საცდუნებლად მიყვანილი ქალის სიყვარულს არ პასუხობს, უფრო მეტი, ანთებს სანთელს, ცეცხლის ალს უშვერს თითს, ხორცი ეწვის, ის კი ამბობს – „თუ ამ მცირე ცეცხლს ვერ გავუძლებ, ჯოჯოხეთის საუკუნოვან დაუშრეტელ ცეცხლს როგორღა გავუძლებ, თუ ამ ქალთან ცოდვას არ გავერიდები?“.

დათრგუნვა ხორცისა, გალაღება სულისა – საუკუნო სიცოცხლის მისაღებად – აი, ახალი სარწმუნოებრივი იდეალი. სწორედ ესაა ახლა გმირობა.

აღნიშნულ თემას ეხმაურება „მოთხრობა აბეკურაისი“, რომლის გმირი (უკვე არა ძველი, არამედ ახალი მნიშვნელობით) არის „ყვითელ პირითა, მძაფრითა მარხვითა, შრომითა და მღვიძარებითა“, რომელიც დედოფლის ხორციელ სიყვარულს უარყოფს, და ნაცვლად მიიღებს სატანჯველს, ის ამბობს: – „გვემაი ჩემი – განსვენებაა სულისა ჩემისაი, სატანჯველი ჩემი – საშვებელი სულისა ჩემისაი“ (პ. ინგოროყვა, დასახ. ნაშ. გვ. 281). ის ითმენს თავისი სულის უკვდავებისათვის, სულის გადარჩენისათვის. ესაა ახალი გმირობა.

ქართული საზოგადოებისათვის, რომელსაც ქრისტიანობის მიღებამდე ასეული წლების მანძილზე გმირობის სხვაგვარი იდეალი ჰქონდა, მისი ტრადიციებითა და მემკვიდრეობით, არ უნდა ყოფილიყო ადვილი ახლის მიღება და გათავისება. ხდებოდა მათი ურთიერთშერწყმა.

ძველგმირულ ჰეროიკულისა და ახალი სულიერის შერწყმის კარგი მაგალითია წმიდა მეფე ვახტანგის ცხოვრების მომენტები. ის ამარცხებს ბუმბერაზ გოლიათ ბაყათარს, რომლის მშვილდის სიგრძე თორმეტი მტკაველია, ისარი კი ექვსი მტკაველი. მისი მოკვლის შემდეგ ის ამბობს – „არა ძალითა ჩემითა ვძლიე, არამედ დამბადებლისა ჩემისათა, რამეთუ ძალი ქრისტესი – ჩემთანა და ჯვარი მისი პატიოსანი საჭურველ ჩემდა“.

მსგავსი სულისკვეთება – მხნეობა ღვთის შეწევნით – საუკუნეთა მანძილზე გასდევდა ქართველობას, გრიგოლ ბაკურიანის ძე წერდა: „ქართველნი ვართ ნათესავით მხნენი და მხედრობით აღზრდილნი“ – და ამავე დროს – მისივე სიტყვით – „უმანკონი და გულ-მარტივნი“ (პეტრიწონის ქართული მონასტრის ტიპიკონი, ა. შანიძე, ტ. IX, გვ. 103). იმდენად, რომ „ჩვენი ნათესავის უმანკოებისა და გულ-მარტივობის“ გამო თვით დედა ღვთისმშობელი ეშველება ქართველებს შესაფერის მომენტში. მაგალითად, ქართველებს გარეკვას უპირებდნენ – საბერძნეთის ერთი მონასტრიდან, ამის გამო დედა ღვთისა ბრძანებს, ვინც ქართული ენით მეტყველ ადამიანებს არ შეიწყნარებს – ჩემი მტრები არიანო: „ანუ არა უწყია, ვითარმედ მრავალნი დამკუიდრებად არიან მთასა ამას მათისა ენის მეტყველნი და ცხოვნებად არიან და რომელნი მათ არა შეიწყნარებენ, მტერ ჩემდა არიან“ (ცხოვრება ილარიონ ქართველისა, ქრესტომათია, 1946, გვ. 172).

ერთი საუკუნის შემდეგ, კვლავ დედა ღვთისა გამოეცხადა უცხოეთში მცხოვრებ მომაკვდავ პატარა ექვთიმე მთაწმინდელს, მოხედა მის სნეულებას და უთხრა – „აღსდეგ, ნუ გეშინინ და ქართულად ხსნილად უბნობდი!“ (იქვე, გვ. 183). და ამის შემდეგ ქართული სიტყვა, მისგან ვითარც წყაროდ ამოდიოდა „უწმინდეს ყოველთა ქართველთასა“, გაამდიდრა წიგნთაგან დიდად ნაკლოვანი ქართლის ქვეყანა სულიერი საუნჯით.

ასურელი მამები, გრიგოლ ხანძთელი, ილარიონ ქართველი, იოანე, ექვთიმე და გიორგი მთაწმიდელები და მრავალი სხვა სულიერი მოღვაწენი იქცნენ ქართველთა ზნეობრიობის მასწავლებლებად, მათ დაიჭირეს ის ადგილი, რომელიც ადრე ქართველთა ცნობიერებაში “გმირებს“ ეჭირათ.

17, VII, 1992 წ. ბორჯომი

თავი II

ქართული ეკლესია I–III საუკუნეში

„უეჭველია, რომ ჩვენს ხალხს ორი ათასი
წელიწადი უცხოვრია თავისის ცხოვრებითა
და თვითმოქმედებითა“

ილია მართალი

სახელწოდება და მიმართულება ქართული ეკლესიისა

ქართულ ეკლესიას ამჟამად უწოდებენ „საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას“, მაგრამ ამასთანავე უძველესი დროიდან XVIII საუკუნის ჩათვლით მას „საქართველოს სამოციქულო ეკლესია“ ეწოდებოდა. ამის დამამტკიცებელი მაგალითების მოყვანამდე უნდა ითქვას, რომ საქართველოს სამოციქულო ეკლესია თავისი არსებობის პირველი დღიდან მართლმადიდებელია და მართლმადიდებლობისათვის მედგარი მებრძოლი. წმიდა მეფის დავით აღმაშენებლის დროს მოწვეულმა რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ, რომელმაც ერთგვარად შეაჯამა ჩვენი ეკლესიის ცხოვრება, აღნიშნა: „ამისთვის შემოკრბა კრებაი... გარნა არა თუ უბიწოებასა ქართველთა სარწმუნოებისასა ბიწი რაიმე შეჰხებოდა, ნუ იყოფინ ესე! არა გეცრუვნეთ შენ, სიწმიდით მშობელო ჩუენო კათოლიკე ეკლესიაო, არცა განგცეთ შენ, სიქადულო ჩუენო მარლთმადიდებლობაო, რომლისა არცა განმცემელ ქმნილ ვართ...“[1]

ბიზანტიის იმპერატორს სურდა შეეტყო გიორგი მთაწმინდელისგან, მსოფლიოს რომელი ეკლესია იყო ჭეშმარიტად მართლმადიდებლური: „აწ ვინაითგან კუერთხი მეფობისა მე მიპყრიეს, მნებავს, რაითა ყოველსა მეცნიერ ვიყო ბერძენთა და ჰრომთასა, რამეთუ პირველ ყოვლისა მართლმადიდებლობა იძიების მეფეთაგან, მაუწყე, ვითარ არს ესე...“[2]

მსოფლიო ეკლესიის მნათობმა გიორგი მთაწმინდელმა ერთმანეთს შეუდარა ქართული, ბერძნული, რომისა და სომხური ეკლესიები.

თუმცა ბერძნული ეკლესია გიორგი მთაწმინდელს იმჟამად მართლმადიდებლობის ბურჯად მიაჩნდა, მაგრამ მეფეს არ დაუმალა სიმართლე და განუცხადა: „ჰოი, მეფეო, ... ბერძენთა შორის წვალება შემოვიდა პირველ და მრავალგზის მიდრკეს...!“[3]

წმიდა გიორგი მთაწმინდელმა იმპერატორს რომის ეკლესიის ნაკლოვანების შესახებ განუცხადა: რომის ეკლესიაში „ხმეადითა და ურწყოითა“ სწირავენ, ხოლო ბერძნებმა და ქართველებმა დააწესეს, „რაითა მოვიღებდეთ ცომსა სახედ ხორცთა ქრისტესთა, ხოლო პურის ცომსა სახედ სულისა გონირისა, და მარილსა სახედ გონებისა წინააღდგომად წვალებასა უშჯულოისა აპოლინარისასა... ხოლო ღვინოსა თანა წყალსა ურთავთ სახედ სისხლისა და წყლისა, რომელი გარდამოხდა გუერდსა მხსნელისასა, ვითარცა იტყვის. იოვანე ოქროპირი“.

ესე იგი, ბერძნული ეკლესია ახლა მართლმადიდებლურია, მაგრამ წინათ მასში მრავალი მწვალებლობა არსებობდა, რომის ეკლესიაში კი წინათ მწვალებლობა არ ყოფილა, მაგრამ ამჟამად ნაკლი აქვსო – უსჯულო აპოლინარის წვალება.

იმპერატორი გიორგი მთაწმიდელს შეეკითხა სომხური სარწმუნოების შესახებაც, რაზედაც ღირსმა მამამ უპასუხა: „ბოროტსა სარწმუნოებასა სახელცა ნუ ედებინ“.[4]

გიორგი მთაწმიდელმა იმპერატორს უპასუხა, რომ მსოფლიოს ეკლესიათა შორის ქართული ეკლესია ყველაზე მართლმადიდებლურია, რადგანაც მან უბიწოდ დაიცვა მოციქულთა სწავლა, რაც არასოდეს შეუბღალავს წინათ და იცავს ამჟამადაცო:

„ხოლო ნეტარმან მან ესრეთ მაღლად და ღმრთივბრწყინვალედ წარმოთქუა სარწმუნოებაი მართალი ჩუენ ქართველთა ნათესავისა... და ჰრქუა მეფესა: ესე არს სარწმუნოებაი მართალი ნათესავისა ჩუენისა, და რაჟამს ერთგზის გვიცნობიეს, არღარა მიდრეკილ ვართ მარცხლ, გინა მარჯულ და არცა მივდრკებით, თუ ღმერთსა უნდესო“.[5]

გიორგი მთაწმიდელს, რომელიც კარგად იცნობდა მსოფლიო ქრისტიანობის ყველა მიმართულებას, ქართული ეკლესია მიაჩნდა ჭეშმარიტად მართლმადიდებლურ ეკლესიად, რომელმაც უბიწოდ და შეუცვლელად დაიცვა მოციქულთა სწავლა. ამას, საუკუნეთა მანძილზე, ხშირად მიუთითებდნენ ჩვენი ეკლესიის წმინდა მამები.

ბიზანტიის იმპერიის დაცემამ ბერძნული ეკლესია დაასუსტა. მიუხედავად ამისა, ამ ეკლესიამ თავისი სარწმუნოებრივი უპირატესობა „რომის კათოლიკე“ ეკლესიის წინაშე იმით გამოხატა, რომ XI ს-ის შემდეგ ოფიციალურად თავის თავს „ორთოდოქსული“ ანუ სწორი, მართლმადიდებლური ეკლესია უწოდა. ამის შემდეგ ბერძნული ორიენტაციის ყველა ახლადდაარსებული ადგილობრივი ავტოკეფალური ეკლესია თავის თავს ორთოდოქსულს, ანუ „მართლმადიდებლურს“ უწოდებდა. XX საუკუნეში ქართულ ეკლესიას „საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია“ ეწოდა, მაგრამ ქართული ეკლესია არის არა ახალი ეკლესია, დაარსებული XI საუკუნის შემდეგ, არამედ უძველესი, მოციქულთა მიერ დაარსებული ეკლესია და მას ძველთაგანვე „სამოციქულო ეკლესია“ ეწოდებოდა, თუმცა თავისი შინაარსით ყოველთვის მართლმადიდებლური იყო XI საუკუნემდეც და შემდეგაც.

„ქართლის ცხოვრების“ ჩანართში, რომელშიც VII საუკუნეში მოწვეულ მსოფლიო საეკლესიო კრებაზეა საუბარი, ნათქვამია: „ამის კრებისა მიერ ბრძანეს ესრეთ წმიდისა ეკლესიისა საქართველოსათვის, რომელ არს წმიდა მცხეთა, რათა იყოს სწორ პატივითა ვითარცა წმიდანი სამოციქულო კათოლიკე ეკლესიანი, საპატრიაქონი...“[6] საქართველოს სამოციქულო ეკლესიას მცხეთის საპატრიარქო ეკლესიაც ეწოდებოდა, ისევე როგორც ამჟამად დედაქალაქის მიხედვით ეწოდებათ სხვა ეკლესიებს (ალექსანდრიის, ანტიოქიის, კონსტანტინეპოლის, სოფიის და სხვ.).

ჩვენამდე მოღწეული საბუთების თანახმად, ქართულ ეკლესიას „საქართველოს კათოლიკე სამოციქულო ეკლესია“, „მცხეთის კათოლიკე სამოციქულო ეკლესია“, ანდა სიმარტივისთვის ზოგჯერ „სვეტიცხოვლის კათოლიკე სამოციქულო ეკლესია“ ეწოდებოდა. სიტყვა, რომელიც გვხვდება ამ სახელწოდებაში – „კათოლიკე“, ბერძნულია და ქართულად ნიშნავს საყოველთაოს. ქრისტიანული ღვთისმეტყველების თანახმად, ეკლესია მთელ დედამიწაზე არის საყოველთაო, ერთიანი ანუ „კათოლიკე“. ასევეა მოცემული მრწამსშიც. ქართველებს თარგმნის გარეშე მიუღიათ ეს სიტყვა და ამიტომაც მისი ქართული შესატყვისი ამჟამადაც არ იხმარება.

XI საუკუნემდე მსოფლიო ქრისტიანობის ორ ბანაკად „რომის კათოლიკებად“ და „ბერძენ მართლმადიდებლებად“ გაყოფამდე ერთიან მსოფლიო ეკლესიას, როგორც წესი, „კათოლიკე“ ეწოდებოდა. ქართული ეკლესია, როგორც უძველესი, მოციქულთა მოძღვრების ერთგული ეკლესია, თავის თავს ყოველთვის ერთიან მსოფლიო, „საყოველთაო“ ანუ „კათოლიკე“ ეკლესიის ნაწილად მიიჩნევდა.

1346–1360 წლების ერთ საბუთში ქართულ ეკლესიას ასე მიმართავენ – „ესე დაწერილი მოვახსენე წმიდასა დიდებულსა კათოლიკე სამოციქულო ეკლესიასა“.[7]

XVI საუკუნის საბუთში ჩვენი ეკლესია ასეა სახელდებული – „ქ. წმიდისა და ცათა მობაძავისა კათოლიკე სამოციქულოსა საპატრიაქოსა ეკლესიისა ძველითგანვე საქონებელნი და სამწყსონი“...[8] აქ ჩამოთვლილია ქართული სამოციქულო ეკლესიის ქონება.

1532 წლის შეწირულების საბუთში ნათქვამია: „ესე დაწერილი მოვახსენე... უდიდებულესსა წმიდასა კათოლიკე სამოციქულოსა საყდარსა“...[9] 1556 წლის საბუთშია – „ესე უკუნისამდის გასათავებელი წიგნი მოგახსენე მე, მტბევარმა საბა, თქუენ წმიდასა კათოლიკე სამოციქულოსა საყდარსა“.[10] XVI საუკუნის კახთ ეპისკოპოსების ერთგულების წიგნში ნიკოლოზ კათალიკოსისადმი ნათქვამია – „გკადრეთ და მოგახსენეთ თქუენ, კათოლიკე სამოციქულოსა ეკლესიას სუეტისაცხოველსა...“[11] ნიკოლოზ ალავერდელის ერთგულების წიგნში ნათქვამია – „ფიცი მოგართვით ჩვენ, თქვენდა კურთხევად მოსრულმან ამბა ალავერდელმან ჩოლოყაშვილმან თქვენ, კათოლიკე სამოციქულო საყდარსა და სვეტსა ცხოველსა და კვართსა საუფლოსა და მის საჭეთმპყრობელს კათალიკოზ დიასამიძეს იოანეს“.[12]

ესე იგი, ქართული ეკლესიის მეთაური ზის სამოციქულო საყდარზე სვეტიცხოველში.

1702 წლის საეკლესიო კრების განჩინებაში ნათქვამია: „ჩვენ, მეუფებისა მიერ სამოციქულოსა კათოლიკე ეკლესიასა ზედან დადგინებულმან პატრონმან მთავარეფისკოპოსმან ქრისტეფორე, კათალიკოზმან ევდემოზ, ამბა ალავერდელმან, პატრონმან ნიკოლოზ ნინოწმიდელმან იოსებ, სულა ქართველთა და კახთ ეფისკოპოზთა... ფიცი დავდევით...“.[13] აქედან ჩანს, რომ საქართველოს კათალიკოსი დადგენილი იყო საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის მეთაურად და სწორედ ეს არის სახელწოდება ქართული ეკლესიისა. ძველთაგანვე ქართული ეკლესია მართლმადიდებლური მიმართულებისა იყო, და მას „საქართველოს სამოციქულო ეკლესია“ ეწოდებოდა.

სასურველია, აღდგეს ქართული ეკლესიის ძველი სახელწოდება და მას ოფიციალურად ეწოდოს „საქართველოს სამოციქულო ეკლესია“, მით უმეტეს, რომ საგანგებო აღნიშვნის გარეშეც ცნობილია ჩვენი ეკლესიის მართლმადიდებლური მიმართულება. ოფიციალურ საბუთებში, საენციკლოპედიო ცნობარებსა თუ პრესაში, ქართული ეკლესია თავისი უძველესი სახელით უნდა იხსენიებოდეს.

საქართველო მოციქულთა დროს

ძველ საქართველოში უეჭველ ჭეშმარიტებად იყო აღიარებული წმიდა ანდრიასა და სხვა მოციქულების ჩვენში მოღვაწეობა და ქადაგება.

ახალ დროში, განსაკუთრებით XX ს-ის დასაწყისში, წმიდა ანდრიას საქართველოში ქადაგება ლეგენდად გამოცხადდა. უარმყოფელებს ერთ თავის არგუმენტად ისიც მიაჩნდათ, რომ იბერია უმნიშვნელო ქვეყანა იყო, რომელსაც არ შეეძლო მოციქულთა ყურადღების მიპყრობაო.

სინამდვილეში, მოციქულთა მოღვაწეობის ეპოქაში, I ს-ის 30-იანი წლებიდან II ს-ის 60-იანი წლების ჩათვლით, იბერია იყო ძლიერი სახელმწიფო. ამიტომაც რომაელი ისტორიკოსები ტაციტუსი, დიონ კასიუსი და სხვები ხალისით უთმობდნენ თავიანთ თხზულებებში ადგილს მისი სისხლავსე ცხოვრების აღწერას. შუა საუკუნეთა ევროპელები ანტიკური დროის იბერიას უკეთ იცნობდნენ, ვიდრე თავიანთი დროის საქართველოს.

I–II საუკუნეებში სამი სახელმწიფო – რომი, იბერია და პართია ერთმანეთს ეცილებოდნენ ვრცელ მიწებს ამიერკავკასიის სამხრეთით. იბერია იმდენად იყო გაძლიერებული, რომ მას შეეძლო რომაელთა დახმარების გარეშე დაემარცხებინა პართიის სახელმწიფო. იბერიამ რამდენჯერმე დაამარცხა კიდეც პართიის ჯარი. ამის გამო, რომს ეშინოდა იბერიის მეტისმეტი გაძლიერებისა.

იმპერატორმა ავგუსტუსმა, რომლის დროსაც, წმიდა სახარების თანახმად, დაიბადა ჩვენი უფალი და მაცხოვარი იესო ქრისტე (ლუკა, 2, 1), საფუძველი დაუდო მეგობრულ ურთიერთობას რომის იმპერიასა და იბერიის

სახელმწიფოს შორის. ამ თვალსაზრისით „საყურადღებოა რომის იმპერა-ტორის ავგუსტუსის ცნობა, როდესაც იგი თავისი მმართველობის ბოლოს, აჯამებს რა თავის მოღვაწეობას, მათ შორის, ვინც მის მეგობრობას ეძიებდა, ასახელებს, სხვათა შორის, ალბანელების, იბერიელების და მიდიელების მეფეებსაც.“[14]

მეგობრობამ რომსა და იბერიას შორის, რომელიც გრძელდებოდა I–II საუკუნეთა მანძილზე, გააძლიერა და განადიდა იბერია.

ძველ ისტორიკოსთა ცნობებს იბერიის შესახებ ადასტურებენ არქეო-ლოგებიც. მათ მიერ მოპოვებული მასალის მიხედვით ჩანს, რომ „იმპორტული საქონელი ვრცელდება არა მარტო იბერიის დიდ საქალაქო და ადმინისტრა-ციულ ცენტრებში (მცხეთა, უფლისციხე, ურბნისი, ზღუდერი, გორი, კლდეე-თი), არამედ დაბა-სოფლებშიც (ნიჩბისი, ზემო ხანდაკი, ატენი და სხვა). დაბა-სოფლებში მრავლად არის ნაპოვნი ამ დროის მონეტებიც“,[15] რაც ქვეყნის ეკონომიური აღმავლობის უტყუარი საბუთია. მცხეთაში (არმაზში) ნაპოვნი არქეოლოგიური განძის სიმდიდრემ ივანე ჯავახიშვილს ათქმევინა, რომ ხელახლა იყო დასაწერი საქართველოს ისტორიის ეს მონაკვეთი. I–II საუ-კუნეებში იბერიაში სიმდიდრის დაგროვების ერთ-ერთი წყარო იყო წარმა-ტებული საგარეო ომები, საერთაშორისო ვაჭრობაში ჩაბმა და მეგობრული ურთიერთობა რომის იმპერიასთან. იმპერატორები იბერიის მეფეებს უგზავ-ნიდნენ უხვ საჩუქრებს, რაზედაც იმდროინდელი ისტორიკოსები წერდნენ. „ქართლის ჩაბმას საერთაშორისო ვაჭრობაში მიუთითებს I–III საუკუნეთა ქართლის არქეოლოგიურ მასალაში იმპორტული საქონლის სიუხვე. მის უდიდეს ნაწილს შეადგენს ფუფუნების საგნები (ვერცხლისა და მინის ჭურჭელი, სამკაულები და სხვ.), ... ქართლთან სავაჭრო ურთიერთობა უჩანთ ეგვიპტის სახელოსნო ცენტრებს... აღმოსავლეთის ქვეყნებიდან (შუა აზია, ინდოეთი, არაბეთი) იმპორტირებულია ძვირფასი ქვები (ლალი, ძოწი, ფირუ-ზი და სხვ.), რომელსაც ფართოდ იყენებდნენ ადგილობრივი ოქრომჭედლები, მრავლადაა იმპორტირებული რომაული გლიპტიკური ძეგლები, სირიული მინის ჭურჭელი. აღმოჩენილია იტალიური ბრინჯაოს ჭურჭელი, იტალიური ვერცხლის თასები – ფიალები, რომლებიც არმაზისხევის სამაროვანზეა აღმო-ჩენილი და შესანიშნავ მხატვრულ ნაკეთობებს წარმოადგენენ და შეიძლება დიპლომატიური გზით, ძღვენის სახით იყოს შემოსული“.[16]

I–II საუკუნეებში იბერიის საზღვრები იცვლებოდა, მაგრამ ძირითადად ამ დროს მისი საზღვარი დასავლეთით შავ ზღვამდე აღწევდა, აღმოსავლეთით მისი გავლენის სფეროში შედიოდა ალბანეთი, სამხრეთით – სომხეთი. ჩრდი-ლოეთით ალანებსა და სარმატებზეც აღწევდა მისი გავლენა.

პლინიუსი (23–79 წწ.) აღწერს ჭოროხის შესართავთან მდებარე ქ. აფსარს (დღევანდელი გონიო) და დასძენს, რომ „ამ ადგილებში, „მთებს იქით“ არის იბერია, ხოლო სანაპიროზე სახლობენ ჰენიოხები, ამპრევეტები, ლაზები“.[17] ცხადია, ქ. აფსარი და მისი მიმდებარე სანაპირო არ შეიძლებოდა იბერიის მეფის ძალაუფლების ქვეშ ყოფილიყო, რადგანაც ეს ქალაქი რომაელებს

ეჭირათ და იქ რომაული გარნიზონი იდგა, მაგრამ გონიოს ზღვისპირა ვიწრო ზოლის უშუალოდ მომიჯნავე მთებს იქით უკვე იბერიის სახელმწიფო იყო.

არიანეს, რომელმაც იმპერატორ ადრიანეს (131–137 წწ.) დროს იმოგზაურა შავი ზღვისპირეთში, ამ სანაპიროს ერთ-ერთ უბანზე დასახელებული ჰყავს ძიდრიტები, რომლებიც იბერიის მეფე ფარსმანს ემორჩილებიან... ამრიგად, ძიდრიტებს და მაშასადამე, იბერიას, ეჭირა შავი ზღვის პირას რამდენიმე ათეული კილომეტრი სიგრძის მონაკვეთი დღევანდელი ჭოროხის შესართავის სამხრეთით.[18]

„ქართული ტრადიცია სამცხესა და აჭარას ქართლის სამეფოს ერთ-ერთ საერისთავოდ თვლის. ფარსმან II-ის დროს იგი ისევე, როგორც მეზობელი კლარჯეთი, მტკიცედ შედიოდა ქართლის სამეფოში; მასში შედიოდა ასევე არგვეთი, სადაც ამავე ტრადიციის მიხედვით, ქართლის ცალკე ადმინისტრაციული ერთეული – საერისთავო უნდა ყოფილიყო.[19] ეს უკანასკნელი გარემოება, სხვათა შორის, დასტურდება არქეოლოგიური მონაცემებითაც.[20] სოფ. ბორში (შორაპნის სამხრეთ-აღმოსავლეთით 7-8 კმ-ზე) მდიდრულ სამარხში აღმოჩნდა ვერცხლის თასი, ე. წ. არმაზული დამწერლობით ამოკვეთილი წარწერით, რომელიც იხსენიებს „ბუზმიჰრს, კეთილ პიტიახშს“. ფიქრობენ, რომ აღნიშნული ბუზმიჰრი იბერიის მეფის მოხელე უნდა ყოფილიყო ლიხსიქითა მხარეში („პიტიახში“ – „მეფის ნაცვალი“). ზესტაფონიდან 7 კმ-ის მანძილზე სოფ. კლდეეთში გამოვლინდა მდიდარი სამარხები, რომლებიც ინვენტარით ახლო დგას არმაზისხევის სამარხების ინვენტართან..[21] მაშასადამე, მოციქულთა ეპოქაში იბერიის სამეფოს მტკიცედ აქვს ფეხი მოკიდებული დასავლეთ საქართველოში. ლაზიკის გარდა დასავლეთ საქართველოს ყველა კუთხე იბერიაში შედის. ლაზეთი, ჩანს, რომმა ჩამოაცილა იბერიას, მაგრამ აქ რომაელთა ხელისუფლება ძლიერი არ ყოფილა, ამიტომაც რომაული დიპლომატია თავისი დევიზის „გათიშე და იბატონეს“ თანახმად ლაზებს უნიშნავს მეფეს, რითაც ხელოვნურად ცდილობს იბერია – ლაზიკის გაყოფას. სინამდვილეში კი, ლაზების ეს „მეფეები“ იბერიის მეფის ერისთავები უნდა ყოფილიყვნენ. ბუნებრივი არ იქნებოდა, თუ ვიფიქრებდით, რომ იბერია, რომელსაც მოციქულთა დროს ძალა შესწევდა რომაელთა დახმარების გარეშე პართია დაემარცხებინა, თავის ძალაუფლებას ვერ განახორციელებდა ლაზებსა და დასავლეთ საქართველოზე მთლიანად. ჩანს, რომაელთა გულის მოგების მიზნით იბერიამ სცნო ლაზიკის სამეფო, მაგრამ, ფაქტობრივად, ეს „მეფეები“ იბერიის მეფის ერისთავები იყვნენ, ყოველ შემთხვევაში ასეა „ქართლის ცხოვრებასა“ და სხვა წყაროებში დაცულ ცნობებში.

დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების არქეოლოგიური შესწავლა დაბეჯითებით ადასტურებს ძველ ქართულ ტრადიციას იმის შესახებ, რომ აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს მოციქულთა ეპოქაში საერთო, ერთიანი კულტურა ჰქონდა და კულტურული მთლიანობა მთელ დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში, ეგრისის ჩათვლით, უეჭველია.

„მკვლევართა ყურადღება მიიქცია იმან, რომ იბერიის დედაქალაქ მცხეთაში ნაპოვნ ახ.წ.აღ-ის პირველი საუკუნეების მატერიალური კულტურის,

კერძოდ, საიუველირო ხელოვნების შესანიშნავ ძეგლებს პარალელი მოეპოვება არა მარტო ბორისა და კლდეეთის, არამედ დასავლეთ საქართველოს არაერთ სხვა პუნქტში აღმოჩენილ მასალაშიც (სარგვეშში, კლდეეთის მახლობლად, ურეკი-ზღვის სანაპიროზე, მდ. სუფსის შესართავის ახლოს და სხვ.). ამ საფუძველზე ზოგიერთი მკვლევარი ლაპარაკობს ახ.წ.აღ-ის პირველ საუკუნეებში საქართველოს ტერიტორიაზე ერთიანი ადგილობრივი კულტურის ბატონობის გავრცელებაზე... განსაკუთრებით ძლიერი უნდა ყოფილიყო აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფოებრიობის გავლენა დასავლეთ საქართველოში ლაზთა სამეფოს ჩამოყალიბებისა და განვითარების პროცესზე“.[22]

მოციქულთა ეპოქაში იბერია აქტიურ საგარეო პოლიტიკას ეწეოდა სამხრეთის მიმართულებით. „იბერიის მეფეები, უეჭველია, ცდილობდნენ მაქსიმალურად გამოეყენებინათ ხელსაყრელი საგარეო პოლიტიკური სიტუაცია თავისი სამეფოს საზღვრების გასაფართოებლად. ამ მხრივ, ისინი ისეთ წარმატებას აღწევენ, რომ I ს-ის 30-იან წლებში იბრძვიან არა მარტო სომხეთის სასარგებლოდ ადრე დაკარგული ცალკეული სამხრეთის ოლქების, არამედ საერთოდ მთელი სომხეთის შემოსაერთებლად“.[23] იბერია მთელი I–II საუკუნეების განმავლობაში განაგრძობდა ბრძოლას სომხეთის შემოსაერთებლად და ზოგჯერ იერთებდა კიდეც.

აღმოსავლეთით იბერია მიისწრაფოდა ალბანეთზე ბატონობისკენ და აღწევდა კიდეც ამას. ალბანეთსა და იბერიას ამ დროს, თითქმის მუდამ ერთი საგარეო-პოლიტიკური ორიენტაცია ჰქონდათ. „აქამდე მას მუდამ იბერიასთან ერთად ერთ ბანაკში ვხედავთ... ეტყობა, ალბანეთი თუ მისდამი პოლიტიკურ დამოკიდებულებაში არა, იბერიის პოლიტიკური გავლენის ქვეშ მაინც იმყოფებოდა. მაგრამ ფარსმანის იბერია, რომელიც სომხეთის დაუფლებასაც კი ცდილობდა, ბუნებრივია, მიისწრაფოდა სრული ბატონობისაკენ აგრეთვე ალბანეთზე“.[24]

სტრაბონი (64 წ. ქრისტემდე – 18 წ. ქრისტეს შემდეგ) წერდა. „ხოლო ალბანთა და იბერთა ტომებს, რომელთაც უკავიათ უპირატესად მოხსენებული ყელი, და რომელსაც კავკასიური ეწოდებათ, აქვთ მდიდარი ქვეყანა და განსაკუთრებით ვარგისი კარგად დასასახლებლად. მართლაც, იბერია კარგად არის დასახლებული ქალაქებითაც და სოფლებითაც“.[25]

იბერიის საზოგადოება, სტრაბონის თანახმად, დაყოფილია 4 სოციალურ ჯგუფად, რომელთაც ის „გენოსს“ უწოდებს, ხოლო ქართულად გვარად თარგმნიან. სტრაბონი იმას კი არ წერდა, რომ იბერიაში ოთხი ხალხი ცხოვრობსო, არამედ ოთხი სოციალური ჯგუფიაო. ასევე სტრაბონის მიერ აღწერილი მთის იბერები და ბარის იბერები ერთი ხალხია, მაგრამ ცხოვრების სხვადასხვა წესები აქვთ გეოგრაფიული გარემოს, საქმიანობის და მეზობლად მცხოვრები ხალხების ურთიერთგავლენითაც.

თანახმად წმიდა სახარებისა, იესო ქრისტემ თავის მოწაფეებს მისცა მითითება წასულიყვნენ მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხებში და გაევრცელებინათ ქრისტიანობა – „წარვედით და მოიმოწაფენით ყოველნი წარმართნი და ნათელ-სცემდით სახელითა მამისაითა და ძისათა და სულისა წმიდისათა“

(მათე, 28, 19), ანუ ახალი ქართულით – „წადით და ასწავლეთ ყველა ხალხს...“ დაახლოებით 33 წელს მოიქცა პავლე მოციქული და ქადაგებდა დამასკოში, 44–45 წლებში ის სირიასა და კილიკიაში მოღვაწეობდა, 45 წელს ბარნაბასთან ერთად მოგზაურობს, როგორც მისიონერი. 49 წლის გაზაფხულზე შედგა იერუსალიმის კრება. ამავე წელს პეტრე და პავლე ანტიოქიაში იმყოფებიან. ამის შემდეგ, შემოდგომით, მოციქული პავლე მეორე სამისიონერო მოგზაურობაში გაემგზავრა, იყო კორინთოში. 53 წელს მესამე სამისიონერო მოგზაურობაშია. 54 წლის შემოდგომით, ეფესოშია 57 წლის გაზაფხულამდე. 58 წელს იერუსალიმშია, სადაც დაიჭირეს. 60 წლის შემოდგომაზე გემით გაემგზავრა იტალიაში. 64–65 წლებში იყო პირველი დიდი დევნა ქრისტიანებისა, 67 წელს აწამეს წმ. პეტრე და პავლე. 66–67 წწ. ქრისტიანები განდევნეს იერუსალიმიდან. დაიწყო იუდეის აჯანყება (იუდეის ომი). 69 წელს ტიტემ ალყა შემოარტყა იერუსალიმს და დაწვა ტაძარი. მოციქული იოანე გადასახლდა ეფესოში. მან დაახლ. 9–9100 წწ. შეადგინა სახარება, ხოლო 95 წელს – გამოცხადება (42-45 წწ. მათემ შეადგინა სახარება, 61–63 წწ. – ლუკამ, 62–63 წწ. – მარკოზმა).

ღვთისმეტყველები წერენ, რომ 12 მოციქულთაგან პეტრე რომამდე ქადაგებდა იუდეასა და ანტიოქიაში. იგი ჯვარს აცვეს რომში თავქვე დაკიდებით. ანდრია, გადმოცემის თანახმად, ქადაგებდა სკვითეთში, საბერძნეთსა და მცირე აზიაში, ჯვარს აცვეს X-ის ფორმის ჯვარზე; მოციქული იაკობი ქადაგებდა იერუსალიმსა და იუდეაში, მას იერუსალიმში 44 წელს თავი მოჰკვეთა ჰეროდემ. მოციქული იოანე ქადაგებდა მცირე აზიასა და ეფესოში, გადაასახლეს კუნძულ პატმოსზე 95 წ., გარდაიცვალა ბუნებრივი სიკვდილით. მოციქული იაკობი ქადაგებდა პალესტინასა და ეგვიპტეში, 63 წელს გადმოაგდეს იერუსალიმის ტაძრის სახურავიდან. იუდა – ლებეოსი (თადეოზი, ალფესი), გადმოცემის თანახმად, ქადაგებდა ასურეთსა და სპარსეთში. სპარსეთში აწამეს. მოციქული ფილიპე ფრიგიაში ქადაგებდა, გარდაიცვალა იქვე. მოციქულ ბართლომეს ქადაგების ადგილი უცნობია, გადმოცემით, ტყავი გააძვრეს. მოციქული მათე მეზვერე ქადაგებდა იუდეველთა შორის და აფრიკაში, აწამეს ეთიოპიაში. მოციქული თომა ქადაგებდა სირიაში, სპარსეთსა და ინდოეთში, ლოცვისას ისრით განგმირეს. სვიმონ კანანელის ქადაგების ადგილი უცნობია, გადმოცემის თანახმად, ჯვარს აცვეს. იუდა ისკარიოტელის ნაცვლად არჩეული მატათი მოციქულის ქადაგების ადგილი უცნობია.[26]

როგორც აღნიშნულიდან ჩანს, მოციქულები იმდროინდელი მსოფლიოს იმ ქვეყნებში ქადაგებდნენ, რომელნიც იერუსალიმის გარშემო იყვნენ, კერძოდ, რომის იმპერიაში, სკვითეთში, ეგვიპტესა და ეთიოპიაში, სპარსეთსა და ასურეთში, ფრიგიაში, აფრიკაში, ინდოეთში. მოციქულთა უმეტესობა ქადაგებდა მცირე აზიაში, რომელიც ძირითადად იმპერიაში შედიოდა. კერძოდ, მოციქულები პეტრე, ანდრია, იოანე მცირე აზიაში ქადაგებდნენ.

ზემოთ მოყვანილიდან ისე ჩანს, თითქოსდა მოციქულებს კავკასიაში არ უქადაგიათ, ხოლო გარშემო ყველა ქვეყანაში სკვითეთში, მცირე აზიასა და სპარსეთში იქადაგეს.

ძველი ისტორიკოსები, რომლებიც აღწერდნენ მოციქულთა ქადაგებას, ხომ არ მიიჩნევდნენ ამიერკავკასიას სკვითეთის, მცირე აზიის, ანდა სპარსეთის ნაწილად?

მართლაც, სომეხი სამღვდელოება და სომეხი მეცნიერები სომხურ ეკლესიას სამოციქულოს უწოდებენ, სომხური ეკლესია დაუფუძნებია იქ მოქადაგე მოციქულ თადეოზს, რომელმაც ღვთისმეტყველთა ზემოთ მოყვანილი სიის თანახმად იქადაგა ასურეთსა და სპარსეთში. ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ ან სომხეთს მიიჩნევდნენ სპარსეთის ნაწილად, ანდა სპარსეთისაკენ მიმავალ გზაზე მან სომხეთზე გაიარა და დააფუძნა სომხური ეკლესია.

ასევე სავსებით შესაძლებელია სომხეთი მიეჩნიათ მცირე აზიის ნაწილად, სადაც ბევრი მოციქული ქადაგებდა.

ძველი ისტორიკოსები სკვითეთს უწოდებდნენ ვრცელ გეოგრაფიულ არეალს, რომელიც ზოგჯერ მოიცავდა ამიერკავკასიასაც, რის შესახებაც ქვემოთ ვწერთ. ამიტომაც, როცა წერენ, რომ ანდრიამ სკვითეთში იქადაგაო, შესაძლებელია, გულისხმობენ ამიერკავკასიას, კერძოდ, საქართველოს.

აღსანიშნავია, რომ გზები სპარსეთისა და ინდოეთისკენ, ასევე სკვითეთისკენ გადიოდა ამიერკავკასიაზე.

გზა მცირე აზიიდან და ანტიოქიიდან, საიდანაც მოციქულები საერთოდ მიემგზავრებოდნენ აღმოსავლეთში სამისიონეროდ, სომხეთზე გადიოდა. „სომხეთზე გადიოდა უმთავრესი სავაჭრო-სატრანზიტო გზები, რომლებიც ერთმანეთს უკავშირებდა აღმოსავლეთსა და დასავლეთს“.[27]

დასავლეთიდან სპარსეთისა და ინდოეთისკენ მიმავალ მოციქულებს სომხეთზე უნდა გაევლოთ. I–II საუკუნეებში საქართველოს მეზობელი სომხეთის ოდესღაც ძლიერი სახელმწიფო დასუსტებული იყო. ამით ისარგებლა იბერიამ და შეუდგა საზღვრების გაფართოებას სამხრეთის მიმართულებით, რისთვისაც ალანებთან მეგობრული ურთიერთობითაც სარგებლობდა. I ს-ის 30-იანი წლებიდან იბერია მთელი სომხეთის შემოსაერთებლად იბრძვის. 35 წელს იბერები მეფის ძის, ფარსმანის, მეთაურობით შეიჭრნენ სომხეთში და დაიკავეს მისი დედაქალაქი არტაშატი. ქართველთა მიზანს შეადგენდა სომხეთიდან პართიის ჯარის განდევნა. „იბერებმა, ტაციტუსის ცნობით, ალბანელები და სარმატები მოიხმეს“.[28] ქართველები, ცხენოსანი ჯარის გარდა, ძლიერ ქვეით ჯარსაც ფლობდნენ. ტაციტუსის ცნობით, პართელთა ლაშქარი იბერთა ჯარმა დაამარცხა, „სომხეთში გამეფდა იბერთა მეფის მითრიდატეს ძე და მისი მომდევნო მეფის ფარსმანის ძმა მითრიდატე“.[29] შემდგომ პართელთა მეფემ კვლავ შემოუტია ქართველებს, მაგრამ დამარცხდა. „ამრიგად, სომხეთში მეფობა იბერიელ უფლისწულს მითრიდატეს დარჩა“. „რომაელები კარგად ხედავდნენ იბერიის მმართველთა სწრაფვას დაემორჩილებინათ მთლიანად სომხეთი. სომხეთისათვის ბრძოლა ახლა, ფაქტობრივად, სამ სახელმწიფოს – რომს, პართიასა და იბერიას შორის მიმდინარეობდა. იბერიას, როგორც 35 წლის ამბებით შეიძლება ვიმსჯელოთ, რომის დახმარების გარეშეც უნარი შესწევდა გაემარჯვა პართიაზე“.[29] „რომში, უეჭველია, შიშობდნენ იბერიის მეტისმეტ გაძლიერებას...“[30]

იმპერატორმა კლავდიუსმა (41–54) მითრიდატე კვლავ სომხეთის ტახტის დასაკავებლად გამოგზავნა 47 წელს. „სულ რამოდენიმე წლის შემდეგ, 51 წელს, იბერიის მეფე ფარსმანი გადავიდა აშკარა ბრძოლაზე თავისი ძმის, სომხეთის მეფის მითრიდატეს წინააღმდეგ. საქმე ეხებოდა ფარსმანის ცდას, დაუფლებოდა სომხეთის სამეფოს... ფარსმანის იბერია, რომელიც სომხეთის დაუფლებასაც კი ცდილობდა, ბუნებრივია, მიისწრაფოდა სრული ბატონობისკენ, აგრეთვე ალბანეთზე“.[31]

ქართველთა მეფე ფარსმანმა გადაწყვიტა სომხეთში გაემეფებინა თავისი ვაჟი რადამისტი, ხოლო თავისი ძმა მითრიდატე სომხეთის ტახტიდან ჩამოეგდო. ამით ფარსმანი სომხეთს უშუალოდ უერთებდა თავის სამეფოს. მართლაც, ქართველმა უფლისწულმა რადამისტმა დიდძალი ლაშქრით შეძლო სომხეთის სამეფოს შემოერთება. სომხეთი, ფაქტობრივად, იბერიასთან აღმოჩნდა შეერთებული. „მეზობელ ქვეყნებში (სირიაში, კაპადოკიაში) მდგომი რომაული ლაშქრის სარდლები შეეცადნენ დაებრუნებინათ რომისათვის სომხეთი...“[32]

მალე ფარსმანმა მოაკვლევინა რადამისტი, რომელიც შეიძლება მამისთვის სამეფოს წართმევას ლამობდა. ტაციტუსი წერს, რომ „რადამისტი იყო შესანიშნავი ფიზიკური აღნაგობისა და ძალის ახალგაზრდა, რომელსაც დიდი სახელი ჰქონდა გავარდნილი როგორც თავის ხალხში, ისე მეზობლებში“.[33] თუ იბერიელი უფლისწული მეზობლებში ასე სახელგანთქმული იყო, ცხადია, იბერიაში მიმდინარე ამბები მთელ რომის იმპერიაშიც ცხოველ ინტერესს აღძრავდა. „58 წელს, როდესაც რომში მმართველად უკვე ნერონი (54–66) იჯდა, აღმოსავლეთში საომარი მოქმედების ხელმძღვანელად გაიგზავნა გნეიუს დომიციუს კორბულონი. იბერები ამ დროს რომაელთა მოკავშირეებს შორის იყვნენ... მოკავშირეებმა მიიღეს „სომხეთის მათ სამფლობელოებთან მოსაზღვრე ნაწილები“. მაშასადამე,[34] წელს იბერიას შეუერთდა სომხეთის ის ნაწილები, რომლებიც მას ესაზღვრებოდნენ.

63 წელს რომსა და პართიას შორის დაიდო ხელშეკრულება სომხეთთან დაკავშირებით. „შესაძლებელია, რომსა და პართიას შორის სომხეთის გამო შეთანხმების ერთ-ერთ მიზეზს წარმოადგენდა საფრთხე, რომელიც გამოუჩნდა სომხეთს იბერიისა და მათი მოკავშირე ალანების მხრივ“.[35] ამ ხელშეკრულებამ გაამწვავა იბერიასა და სომხეთს შორის ბრძოლა.

70-იან წლებში იბერები და მათი მოკავშირეები შევიდნენ სომხეთში და გაიმარჯვეს. ამ დროს მეფობდა ფარსმან I-ის ძე მითრიდატე.

1940 წელს არმაზისხევში აღმოჩნდა არამეული წარწერა. ამ წარწერაში ლაპარაკია იბერთა მიერ მოპოვებული გამარჯვების შესახებ და ამასთან დაკავშირებით არმენია იხსენიება. „ამ ლაშქრობებმა, რომლებიც უცილობლად, მიუხედავად მოსე ხორენელთან დაცული ხალხური ტრადიციისა, იბერთა გამარჯვებით დამთავრდა, უეჭველია, დიდად განამტკიცა იბერიის სამეფოს და მისი მმართველის – მითრიდატეს ავტორიტეტი“.[36]

75 წლისათვის რომაელები არმაზის ციხის გალავანს უმაგრებენ თავიანთ მეგობარ ქართველთა მეფეს. „ამას მოწმობს მცხეთაში ნაპოვნი 75 წლით დათარიღებული ბერძნული წარწერა, შედგენილი ვესპასიანეს, ტაციტუსისა

და დომიციანეს სახელით, სადაც ლაპარაკია არმაზის ციხის გალავნის გამაგრებაზე, რომაელთა მიერ იბერთა მეფე მითრიდატესათვის – „კეისრისა და რომაელთა მეგობრისათვის“.[37]

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, სომხეთი, რომელზედაც გადიოდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის დამაკავშირებელი გზები, I საუკუნეში, პოლიტიკურად, იბერიის ნაწილადაც კი შეიძლებოდა მიჩნეული ყოფილიყო. სპარსეთსა და ინდოეთში მიმავალი მოციქულები ამ გზას გვერდს ვერ აუვლიდნენ.

ასევე სკვითეთში მიმავალი ანდრია მოციქული გზას ვერ აუქცევდა იბერიას, რადგანაც იბერია გადიოდა არა მარტო შავ ზღვაზე, არამედ „კასპიის ბჭეც“ მას ეჭირა. ამას მოწმობს რომში ნაპოვნი ქართველთა მეფის მითრიდატე III-ის ძმის ამაზასპის საფლავის ქვის ეპიტაფია, სადაც ნათქვამია: „მეფის სახელოვანი ძე ამაზასპი, მითრიდატე მეფის ძმა, რომლის მშობლიური მიწაც არის კასპიის ბჭესთან, იბერი იბერის ძე, აქ მარხია წმინდა ქალაქთან...“[38]

II საუკუნის დასაწყისში ქართველთა სამეფოს საზღვრები შავი ზღვისპირას რომ გადიოდა, მოწმობს არიანე, რომელიც 131 წელს მოგზაურობდა შავი ზღვის პირას. მისი ცნობით, ამ სანაპიროს ერთ-ერთ უბანზე სახლობდნენ ძიდრიტები. ისინი ქართველთა მეფე ფარსმანს ემორჩილებიან. II ს-ის 30-იან 50-იან წლებში ქართლში მეფობდა ფარსმან მეორე, რომელსაც ფარსმან ქველი ეწოდა.

„II ს-ის პირველ ნახევარში ქართლი, როგორც ჩანს, კიდევ უფრო ძლიერდება. თუ მისი საგარეო-პოლიტიკური წარმტებების მიხედვით ვიმსჯელებთ, სწორედ ეს უნდა ყოფილიყო ანტიკური ხანის ქართლის სამეფოს ყველაზე უფრო დიდი ძლიერების ხანა“.[39] „ფარსმან II-ის დროს ქართლი, ჩანს, უკვე ყოველგვარი შენიღბვის გარეშე ებრძვის რომს და ცდილობს მის განდევნას კოლხეთიდან და სხვა მეზობელი ადგილებიდან. ამასთანავე, იგი ამ საქმეში როდი ეძიებს პართიის მხარდაჭერას. ქართლის მმართველები, ეტყობა, თამამად უპირისპირდებიან რომსა და პართიას ერთდროულად. 134 წელს ფარსმან II-ს, როგორც დიონ კასიუსი გვატყობინებს, მოუწყვია ალანთა დიდი შესევა რომისა და პართიის სამფლობელოებზე. ალანები თავს დაესხნენ ალბანეთსა და მიდიას, აგრეთვე, არმენიასა და კაპადოკიას“.[40]

ფარსმანი ისე გაძლიერდა, რომ „თავი დამოუკიდებლად ეჭირა“. იმპერატორი ადრიანე ყოველმხრივ ცდილობდა გაეუმჯობესებინა ურთიერთობა ქართველთა მეფესთან, მაგრამ ფარსმანი არ მიდიოდა დათმობაზე. ფარსმანმა ქედმაღლურად უარი თქვა იმპერატორის მიწვევაზე და რომში არ ჩავიდა. თუმცა, საზოგადოდ იბერია და რომის სახელმწიფოები ამ დროს მეგობარ ქვეყნებად ითვლებოდნენ. იმპერატორის ბიოგრაფი ელიუს სპარტიანე წერს, რომ ადრიანემ ქართველთა მეფეს ყველაზე მეტი, ურიცხვი ძვირფასი საჩუქარი გაუგზავნა. „თუ გავითვალისწინებთ იბერიასა და რომს შორის ამ დროს არსებულ დაძაბულ ურთიერთობას, უნდა ვიფიქროთ, რომ არიანე იბერიაში შეიძლებოდა მოხვედრილიყო მხოლოდ დიპლომატიური მისიით, ე.ი. რო-

გორც იმპერატორის ელჩი. ეგების ის საჩუქრები, რომელზედაც ლაპარაკობს ელიუს სპარტიანე, ფარსმანს სწორედ არიანემ ჩააბარა“.[41]

მომდევნო იმპერატორის, ანტონიუს პიუსის (133–161) დროს ფარსმან II საქართველოდან მეუღლითა და დიდი ამალით გაემგზავრა რომში, სადაც მას საზეიმო შეხვედრა მოუწყვეს. დიონ კასიუსის თანახმად, იმპერატორს „გაუფართოებია მისი სამფლობელო“. ჩანს, არა მარტო სცნო იბერიის უკვე არსებული საზღვრები, არამედ დაუმატა კიდეც სხვა მიწები შავზღვისპირეთსა და სომხეთში.

საპატიო ქართველ სტუმარს ნება დართეს მსხვერპლი შეეწირა კაპიტოლიუმში. იმპერატორი დასწრებია ფარსმანის, მისი ძისა და სხვა ქართველი დიდებულების სამხედრო ვარჯიშს.

რომში დაიდგა ფარსმანის ცხენოსანი ქანდაკება. ფარსმანის ჩასვლა რომში მიღებულ იქნა როგორც იმპერატორისადმი პატივისცემა, თანახმად ანტონიუს პიუსის ბიოგრაფის – იულიუს კაპიტოლინისა.

ფარსმანის ვიზიტს ისეთი დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია რომში, რომ იგი საქალაქო ქრონიკას პირველ ადგილზე აღუბეჭდავს, რასაც მოწმობს წარწერა მარმარილოს ფირფიტაზე, რომელიც რომის ძველ ნავსადგურში აღმოჩნდა“.[42]

როგორც ზემომოყვანილიდან ჩანს, საქართველო მოციქულთა ეპოქაში I–II საუკუნეებში, მტკიცე და ძლიერი ქვეყანა იყო, გაფართოებული საზღვრებით, სიმდიდრით სახელგანთქმული, ეკონომიური ცხოვრებით დაწინაურებული, მაღალგანვითარებული საზოგადოებრივი ურთიერთობით.

მოციქულთა ეპოქაში საერთაშორისო სავაჭრო გზები საქართველოზე გადიოდა. „ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეები საერთოდ საერთაშორისო სავაჭრო ურთიერთობათა განსაკუთრებული აღმავლობის ხანაა, იბერიაც, რა თქმა უნდა, ჩათრეული იყო ამ საერთაშორისო ვაჭრობის ორომტრიალში. ქართლის დედაქალაქი მცხეთა არა მარტო დიდი სტრატეგიული გზების, არამედ, სხვადასხვა მხრიდან სავაჭრო გზების გადაკვეთაზე მდებარეობდა. აქ იყრიდა თავს სომხეთიდან, ალბანეთიდან, კოლხეთიდან და „ჩრდილოეთის მომთაბარეთაგან“ მომდინარე გზები. ცნობილი რომაული რუკა ქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე უჩვენებს არაერთ გზას, რომლებიც უეჭველია, ამავე დროს სავაჭრო მაგისტრალებს წარმოადგენდა. ერთი ასეთი გზა სომხეთის დედაქალაქ არტაშატიდან სებასტოპოლისში (სოხუმი) მიდიოდა. გადადიოდა იგი ჯავახეთსა და სამცხეზე, ქართლის უძველესი ცენტრების, წუნდასა და ოძრხეს მახლობლად (სადაც, მატიანეთა თანახმად, გაიარა მოციქულმა ანდრია პირველწოდებულმა, მოციქულებმა მატათიამ და სიმონ კანანელმა – ეპ. ა.ჯ.). წუნდაში ამ გზის ერთი ტოტი ქართლის შიდა რაიონებისკენ უხვევდა. მეორე მხრივ, დასავლეთ საქართველოში მიმავალი გზა როდოპოლისიდან (ვარდციხე) უხვევდა როგორც დასავლეთით (რიონის გაყოლებით ფაზისისკენ), ასევე აღმოსავლეთით (ისევე რიონის და შემდგომ ყვირილით სვირის, შორაპნის გავლით აღმ. საქართველოში). მეორე გზა არტაშატიდან ქართლში მოდიოდა... რა თქმა უნდა, საერთო ვაჭრობის ფერხულში

ქართლი ჩაბმული იყო არა მარტო ამ გზებით. სამცხესა და ჯავახეთზე გადიოდა აგრეთვე სამხრეთ-დასავლეთით – ტაოსა და კლარჯეთს და კიდევ უფრო სამხრეთით, მცირე აზიისკენ მიმავალი გზები (რითაც, როგორც „ქართლის ცხოვრებიდან“ ჩანს, ისარგებლა ანდრია მოციქულმა – ეპ. ა.ჯ.). II ს-ის ავტორი იბერიის სამოსახლოთა შორის ასახელებს არტანისას – გვიანდელ არტანუჯს“...[43]

რომაული საგზაო რუკა – „ტაბულა პეუტინგერიანა“, რომელზედაც აღნიშნული გზებია დატანილი, IV საუკუნეშია შედგენილი, „მაგრამ მნიშვნელოვანწილად უფრო ძველ, I–II სს. მასალას ემყარება“.[44]

ანდრია პირველწოდებული საქართველოში შემოსულა, როგორც ამ რუკისა და „ქართლის ცხოვრების“ ცნობების შედარებით ჩანს, იმ გზით, რომელიც ოძრხედან გადადიოდა დასავლეთ საქართველოში და მთავრდებოდა სებასტოპოლისში (სოხუმში). ოძრხედან ეს გზა, ჩანს, მიდიოდა არა მარტო კლარჯეთსა და ტაოში, არამედ უერთდებოდა ტრაპეზუნტსაც, საიდანაც პირველი მოგზაურობის დროს შემოვიდა მოციქული ანდრია, ხოლო სხვა მოგზაურობის დროს მას ტაოს გზითაც უსარგებლია. ეს მხარეები, ასევე დასავლეთ საქართველო შორაპნამდე უშუალოდ იბერიის მეფის ხელქვეითი ქვეყნები იყო.

მცხეთაში შედიოდა გზა, რომელიც გამოდიოდა სომხეთის ქალაქ არტაშატიდან. ხოლო მცირე აზიიდან საქართველოში შემომავალი გზები ტაო-კლარჯეთისა და ოძრხის გავლით დასავლეთ საქართველოში გადადიოდა სებასტოპოლისამდე. ცნობილია, რომ ანდრია მოციქული მოღვაწეობდა მცირე აზიაში, საიდანაც სავაჭრო გზით შემოვიდა კიდეც საქართველოში – ოძრხესა და სებასტოპოლისში. ანდრია მოციქულს სომხეთში რომ ემოღვაწნა, მას სავაჭრო გზა მცხეთაში მიიყვანდა.

აღსანიშნავია, რომ I–III საუკუნეთა საქართველოს სიდიადე და ბრწყინვალება (რასაც ყოველწლიურად ადასტურებს ახალ-ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენა მცხეთის მიდამოებში და სხვაგან), ნაკლებად იყო ცნობილი ჩვენში. ამ მდგომარეობას უთუოდ იმან შეუწყო ხელი, რომ „ქართლის ცხოვრება“ არ ასახავს ამას, პირიქით, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, იმდროინდელი ქართლი სომხეთის ზეგავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. „ქართლის ცხოვრების“ ანალიზი უფლებას იძლევა ითქვას, რომ მისი „მეფეთა ამბავის“ ერთი ნაწილი დაწერილია, ხოლო დიდი ნაწილი რედაქტირებულია VI–VII საუკუნეებში. ამ დროს (VI ს.) საქართველო არ იყო თავისუფალი ქვეყანა, გაუქმებული იყო ქართული სახელმწიფო და ჩვენში სპარსეთი ბატონობდა. სპარსეთი კი მონოფიზიტებს უჭერდა მხარს და ამიტომ სომხურ ეკლესიას აბატონებდა ამიერკავკასიის (და მათ შორის საქართველოს) ქრისტიანებზე, რაც სომხური ორიენტაციის წრეებს საშუალებას მისცემდა ესწორებინათ არა მარტო ქართული წმიდა წერილი სომხური რედაქციების მიხედვით, რაზედაც მიგვითითებს გიორგი მცირე თავის „გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაში“, არამედ ქართული ისტორიული ქრონიკები და მატიანეებიც.

გიორგი მცირე წერს – „ეგრეთვე დაღაცათუ პირველითგანვე გუქონდეს წერილნიცა და სარწმუნოება ჭეშმარიტი და მართალი, გარნა... შორის ჩუენსა დათესულ იყვნეს ბოროტნი იგი თესლნი სომეხთანი, გულარძნილნი და მანქანანი, და ამის მიერ ფრიად გუევნებოდა, რამეთუ ნათესავი ჩუენი წრფელ იყო და უმანკო, ხოლო იგინი რეცა მიზეზითა წესიერებისაითა, რეცა ცთუნებად გუაზმნობდეს და რომელნიმე წიგნნიცა გუაქუნდეს მათგან თარგმნილნი“.[45] თარგმნილ ან რედაქტირებულ „რომელნიმე წიგნნში“, ჩანს, ქართული მატიანეებიც შედიოდა.

თანამედროვე გამოჩენილი ისტორიკოსი გ. მელიქიშვილი ამჩნევს „ქართლის ცხოვრებაში“ მოციქულთა ეპოქის შესაბამისი ამბების აღწერისას არმენოფილურ გავლენას, კერძოდ, წერს. „აშკარაა, რომ „ქართლის ცხოვრების“ მონათხრობს ამ ლაშქრობის შესახებ სომხური ტრადიცია უდევს საფუძვლად. ამაზე მიუთითებს აშკარა არმენოფილური ტენდენცია, რომელიც მონათხრობს წითელ ზოლად გასდევს“.[46]

„ქართლის ცხოვრებაც“ I ს. 70–80-იანი წლების ამბების გადმოცემისას, როგორც ვთქვით, აგრეთვე სომხურ ტრადიციას ეყრდნობა“.[47]

„ქართამის მეფობის აღწერისას ქართული წყაროები კვლავ ძველი სომხური ტრადიციიდან ამოდიან...“.[48]

„ყოველ შემთხვევაში აშკარაა, რომ ქართული წყაროს მოთხრობა დამოკიდებულია სომხურ ტრადიციაზე, რომელიც ყოველმხრივ არბილებს სომეხთა მიერ განცდილ მარცხს იბერიის მეფე ქართამთან ბრძოლაში“.[49]

VI–VII საუკუნეებში, როცა ხდებოდა ქართული წიგნების არმენოფილური რედაქტირება, ჩვენი ქვეყნის მპყრობელი ხოსრო I ანუშირვანი (551–579 წწ.) მფარველობდა სომხურ ეკლესიას და აძლიერებდა მას. ხოსრო II ფარვიზიც (591–628 წწ.) აძლიერებდა სომხურ ეკლესიას. ცნობილია, რომ ბიზანტიის იმპერატორ ჰერაკლე კეისრის ირანში ლაშქრობის დროს „დიდებულების ნაწილმა, რომელიც უკმაყოფილო იყო მონოფიზიტებთან შაჰის დაახლოებით, ხოსრო II ტახტიდან ჩამოაგდო და მოკლა“.[50]

სრულიად მართალნი ჩანან გიორგი მცირე და სხვა ძველი ქართველი მოღვაწეები, როცა წერენ ქართული წიგნების არმენოფილური რედაქტირების შესახებ.

ამით არის გამოწვეული ის, რომ მოციქულთა ეპოქის საქართველოს ბრწყინვალება და სიდიადე არ ასახა „ქართლის ცხოვრებამ“ და უცნობი დარჩა შემდეგი თაობებისათვის. ასე რომ, მოციქულთა ეპოქაში, I–II საუკუნეებში საქართველო იყო მაშინდელ მსოფლიოში სახელგანთქმული, ძლიერი სახელმწიფო, რომელზედაც გადიოდა გზები რომის იმპერიიდან აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთის ქვეყნებისკენ. ასეთ ქვეყანას მოციქულები გვერდს ვერ აუვლიდნენ თავიანთი მოღვაწეობის დროს.

წმიდა ანდრიასა და სხვა მოციქულების ქადაგება საქართველოში

„პირველწოდებული ანდრია, ძმაი თავისა მოციქულთასა პეტრესი, ვიდრე ჩვენდამდეცა მოიწია და ქადაგა საცხორებელი ქადაგებაი სახარებისი ყოველსა ქუეყანასა საქართველოისასა“,[51] – წერდა დავით აღმაშენებლის დროს მოწვეული რუის-ურბნისის საეკლესიო კრება, ყველაზე ავტორიტეტული კრება ქართული ეკლესიის ისტორიაში.

ამ კრების თანახმად, სამწყსო წმიდა ანდრია მოციქულისა იყო არა რომელიმე კუთხე, არამედ მთლიანი საქართველო – „ყოველი ქუეყანა საქართველოისა“.

გიორგი მთაწმიდელიც იმ თვალსაზრისისა იყო, რომ საქართველოს პატრიარქი განაგებდა ანდრია მოციქულის მიერ დაარსებულ ეკლესიას და ამიტომაც იჯდა სამოციქულო ტახტზე. მან ანტიოქიის პატრიარქს განუცხადა:

„წმიდაო მეუფეო, შენ იტყვი, ვითარმედ თავისა მის მოციქულთასა პეტრეს საყდარსა ვზიო, ხოლო ჩუენ პირველწოდებულისა და ძმისა თვისისა მწოდებელისა ნაწილნი ვართ და სამწყსონი და მის მიერ მოქცეულნი და განათლებულნი. და ერთი წმიდათა ათორმეტთა მოციქულთაგანი – სიმონს ვიტყვი კანანელსა – ქუეყანასა ჩუენსა დამარხულ არს, აფხაზეთს, რომელსა ნიკოფსი ეწოდების. ამათ წმიდათა მოციქულთა განათლებულნი ვართ“.[52]

ანდრია მოციქული მაცხოვრის უპირველესი მოწაფე იყო. იესო ქრისტემ პირველად მას მოუწოდა, შემდეგ ანდრიამ თავისი ძმა პეტრე დაუმოწაფა მოძღვარს.

ანტიოქიის ეკლესია წმიდა პეტრეს მიერ იყო დაარსებული და ამიტომაც მიიჩნეოდა, რომ ანტიოქიის პატრიარქი იჯდა პეტრეს საყდარზე. ანტიოქიის პატრიარქი ფიქრობდა, რომ ეს მაღალი ტახტი მას უფლებას აძლევდა განეცხადებინა პრეტენზია ქართული ეკლესიის დამორჩილებაზე. წმიდა გიორგი მთაწმიდელმა მას უპასუხა – „წმიდაო მეუფეო, შუენის ესრეთ, რითა წოდებული იგი მწოდებელსა მას დაემორჩილოს, რამეთუ პეტრესი ჯერ არს, რაითა დაემორჩილოს მწოდებელსა თვისსა და ძმასა ანდრეას, და რითა თქუენ ჩუენ დაგუემორჩილნეთ!“[53]

გიორგი მთაწმიდელის მსჯელობა სავსებით ლოგიკურია. თუკი დამორჩილებაზეა ლაპარაკი, მაშინ უფრო სამართლიანი იქნება, თუ უმცროსი ძმა უფროსს, წოდებული მწოდებელს დაემორჩილება, რადგანაც წმიდა ანდრიამ მოუწოდა თავის ძმას პეტრეს და პეტრე დაემორჩილა მას, ამიტომაც წმიდა პეტრეს ეკლესია, ანტიოქიის საპატრიარქო, უნდა დაემორჩილოს წმიდა ანდრიას ეკლესიას – საქართველოს საპატრიარქოსო.

გიორგი მცირე საქართველოს უწოდებს ანდრია მოციქულისა და სიმონ კანანელის სამწყსოს. „ესრეთ ყოველი აღმოსავლი განანათლა და ნაწილი იგი ანდრეა მოციქულისა და სიმონ კანანელისა კუალად განმტკიცა, რამეთუ ანდრეა მოციქულმან მოვლო ქვეყანა ჩუენი, ხოლო სიმონ კანანელმან სრულიად დაიმკვიდრა, რამეთუ ნიკოფსს არიან ნაწილნი მისნი წმიდანი“.[54]

ცნობილი მოღვაწე ეფრემ მცირე ბერძნულ წყაროებზე დაყრდნობით წერდა, რომ ქრისტეს სახარება საქართველოში იქადაგა არა მარტო ანდრიამ, არამედ მოციქულმა ბარლომემაც – „ითქუმის ჩუენთვისცა მიმოვსლასა შინა წმიდა მოციქულთასა – ანდრია პირველწოდებულისა მიერ ქადაგება შორის ავაზგიასა, რომელ არს აფხაზეთი, და მიერ წარვსლა ოსეთად, და კუალად ბართლომეს მიერ მიმოვლა ჩრდილოეთისა, რომელ არს ქართლი“.[55]

ჩანს, ქართულ ეკლესიაში დამკვიდრებული შეხედულება რამდენადმე განსხვავდებოდა ეფრემ მცირის ბერძნული წყაროების თვალსაზრისისაგან. ამ თვალსაზრისის თანახმად, ანდრია მოციქულმა იქადაგა მთლიან საქართველოში, ხოლო ბერძნული წყაროები, რომლითაც სარგებლობდა ეფრემ მცირე, მიუთითებდნენ, რომ ანდრიამ იქადაგა დასავლეთ საქართველოში ანუ „აფხაზეთში“.

საქართველოში ადერკის მეფობის პირველსავე წელს იშვა უფალი ჩვენი იესო ქრისტე. უფლის ჯვარცმას იერუსალიმში საქართველოდან ესწრებოდნენ ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსნელი.

„ამან ადერკი დაიპყრა ყოველი ქუეყანა ქართლი და ეგრისი... ხოლო პირველსავე წელსა მეფობისა მისისასა იშვა უფალი ჩუენი იესო ქრისტე, ბეთლემს ურიასტანისასა“. – „და წარვიდეს აქათ ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსნელი. და მუნ დახუდეს ჯუარცმასა უფლისასა და მათ მოიღეს მუნით კუართი უფლისა, ვითარცა წერილ არს ესე განცხადებულად მოქცევასა ქართლისასა“.[56] ჩანს, მათ კვართი შეისყიდეს რომაელი ჯარისკაცებისაგან, რომელთაც ჯვარცმული იესოს ტანსაცმელი გაინაწილეს.

დეკანოზი მ. კელენჯერიძე წერს: „ქრისტეს სჯულის პირველ მქადაგებლებად საქართველოში ქრისტეს მოციქულები ითვლებიან: ანდრია, სვიმონ კანანელი, მატათე და კაპადოკიაშიც პეტრე... ისტორიკოსები ორ ბანაკად იყოფიან იმ საკითხის შესახებ, იყვნენ თუ არა მოციქულები საქართველოში: ზოგნი უარყოფენ ამ ფაქტს, სხვები არა... უარისმყოფელნი იმით ასაბუთებენ თავიანთ აზრს, რომ პავლე მოციქულის მეტი არც ერთი მოციქული არ ყოფილა საქადაგებლად წარმართთა შორის და ვერც იქნებოდნენ, რადგან მათ მარტო „წინადაცვეთილთა“ შორის (ე.ი. ებრაელთა) ჰქონდათ ნება ქადაგებისაო. ამ აზრის მიღება შეუძლებელია შემდეგი საბუთების ძალით: 1. ისეთი ავტორიტეტები ძველი ქრისტიანობის ისტორიაში, როგორებიც არიან პროფ. ვ. ბოლოტოვი და არქიეპ. სერგი, აგრეთვე ლეიპციგის პროფ. ვოოგი და ნატალისი, უარს არ ჰყოფენ მოციქულების წარმართთა შორის ქადაგებას. 2. მეორე საუკუნის ისეთი მსხვილი მეცნიერი, როგორიც იყო ორიგენი, ამბობს, ანდრია სკვითებში იყოო, მას ემხრობიან პროკოფი და ევსევიც. უკანასკნელს თავის ისტორიაში (IV ს.) მოჰყავს ორიგენის სიტყვები: „თომამ პართია მიიღო, ანდრიამ სკვითია, იოანემ ასია და პეტრემ პონტო, გალატია, ბითინია და კაპადუკიაო“. 3. წყაროებში მატათე მოციქულზე წერია, ეთიოპიაში ქადაგებდაო. საუკეთესო მეცნიერნი ამ ეთიოპიას აღიარებდნენ ახალ, შინა ეთიოპიად, სახელდობრ, კოლხიდად, სამეგრელოდ და სკვითების ქვეყნად, რაც საზღვრავდა სამეგრელო-აფხაზეთს. გადაჭრით ასახელებენ კიდევ პონტოდ,

საცა მდინარე ფაზისი (რიონი) ზღვას ერთვისო. 4. ქრისტე მარტო ებრაელთათვის არ მოსულა და არც მოციქულებისათვის უბრძანებია ებრაელებზე იზრუნეთ მხოლოდო: პირიქით, ასეთი მცნება დაუდვა მათ: „წარვედით და მოიმოწაფენით ყოველნი ერნიო“... 5. თუკი მოციქულებს მარტო ებრაელთა შორის ქადაგება ევალებოდათ. რატომ გადმოვიდა მოციქულებზე სულიწმიდა და რიღასთვის ასწავლა უცხო ენები? თვითონ მოციქულები ებრაელები იყვნენ და ებრაელთა შორის უცხო ენები რად დასჭირდებოდათ? 6. ფილიპე დიაკონმა ეთიოპიელი საჭურისი მონათლა და პეტრემ – რომის ასისთავი კორნილიოსი – წარმართი მთელი ოჯახით და ამას როგორ გაბედავდნენ, თუ მართლა აკრძალული ჰქონდათ წარმართთა შორის ქადაგება?..“[57]

განსაკუთრებით საინტერესოა მოციქულთა თითქმის თანამედროვე, II საუკუნის მეცნიერის, ორიგენის აზრი, რომ ანდრია პირველწოდებულმა იქადაგა სკვითეთში. საქმე ის არის, რომ ძველი ავტორები „სკვითეთს“ ვრცელ ქვეყანას უწოდებდნენ, რომელშიც ზოგჯერ იბერიასა და კოლხეთსაც ათავსებდნენ, რის შესახებაც უფრო დაწვრილებით ვწერთ შემდგომ თავში. ორიგენის აზრი ანდრიას სკვითეთში ქადაგების შესახებ შეიძლება ისე გავიგოთ, რომ ანდრიამ საქართველოსა და მის მიმდებარე ქვეყნებში იქადაგა. მაშინ ორიგენისა და ჩვენი მატიანეების გადმოცემანი ერთმანეთს თანხვდებიან. ორიგენის გარდა მოციქულ ანდრიას ქადაგებას საქართველოსა და მოსაზღვრე ქვეყნებში იხსენიებდნენ იპოლიტე და დოროთე ტვირელი ეპისკოპოსი, სოფრონი“.[58]

ადერკის მეფობის წლების შესახებ განსხვავებული შეხედულებები გამოთქვეს ს. კაკაბაძემ, ს. გორგაძემ, პ. ინგოროყვამ და სხვებმა. „როგორც ვიცით, 67 წელს აჯანყებული იუდეის წინააღმდეგ გაგზავნილ იქნა ვესპასიანე ფლავიოსი, 68 წელს, ნერონის სიკვდილის შემდეგ ვესპასიანეს იმპერატორად გამოცხადების შედეგად, რომაელთა ჯარს სათავეში ტიტე ფლავიოსი ჩაუდგა და 70 წელს იერუსალიმი დაანგრია. თუ ადერკი მართლა 57 წელს გარდაიცვალა, მაშინ არავითარ ქრონოლოგიურ შეუსაბამობას არ უნდა წარმოადგენდეს 70 წლის მახლობელ ხანაში მის მემკვიდრეთა მეფობა. მაგრამ ამ შემთხვევაში ნარატიულ წყაროს ჩვენებას წინ უდგას ისეთი ეპიგრაფიული ძეგლი, როგორიცაა მცხეთის ცნობილი ბერძნული წარწერა... რომელსაც ჩვეულებრივ ათარიღებენ 75 წლით. იგი გვამცნობს, რომ სამივე ფლავიოსმა კეისარმა (ვესპასიანემ, ტიტემ და დომიციანემ), „... იბერთა მეფეს მითრიდატეს, მეფე ფარსმანისა და იამასასპოის ძეს, კეისრის მეგობარსა და რომაელთა მოყვარულს და ხალხს ეს კედლები განუმტკიცესო“... გ. მელიქიშვილის მიხედვით, დიონ კასიოსის მითრიდატეს მამა იგივე ადერკია, რომელსაც „ქართლის ცხოვრება“ მეათე მეფედ ასახელებს. გ. მელიქიშვილის მიერ აღდგენილი ანტიკური ხანის იბერიის მეფეთა ქრონოლოგიურ ნუსხაში მეათე მეფე კი ასე გამოიყურება: „10. მითრიდატე („ადეროკ, ადერნი) – ჩვენი ერის I საუკუნის დასაწყისი, 30-იანი წლების შუამდე“.[59]

მაცხოვარი ჩვენი იესო ქრისტე, ღვთისმეტყველთა თანახმად, ამაღლდა 30 წლის 18 მაისს, ხუთშაბათს. ამაღლების წინ მან აკურთხა მოციქულები, რათა მათ მთელ მსოფლიოში ექადაგნათ.[60] მეათე დღეს, სულიწმიდის მოფე-

ნის შემდეგ, მოციქულებმა იწყეს გამგზავრება მთელ მსოფლიოში. ანდრია კი გამოემართა საქართველოში, სადაც ამ დროს მეფობდა ადერკი (გ. მელიქი-შვილის თანახმად, დაახლოებით 35 წლის ჩათვლით). მაშასადამე, ანდრია მოციქული საქართველოში მოსულა 30–35 წლებში, ამავე დროს მას მოუქცევია სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოს მცხოვრებნი – მეგრელები და კლარჯნი, რითაც მეფე ადერკის მრისხანება გამოუწვევია. ანდრია მოციქული ამ პირველი მოგზაურობის გარდა სხვა დროსაც ჩამოსულა საქართველოში, ახლა უკვე სხვა მოციქულებთან ერთად. ამ დროს მეფე ადერკი ცოცხალი აღარ ყოფილა. მაშასადამე, ანდრია მოციქულის საქართველოში პირველი მოგზაურობა შეიძლება 30–35 წლებით დათარიღდეს.

როგორც „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტიდან ჩანს, საფიქრებელია, რომ პირველი მოგზაურობის დროს ანდრიამ მხოლოდ სამხრეთი საქართველო მოიარა, რომლის მცხოვრებლებსაც მემატიანე თითქოსდა „მეგრელებს“ უწოდებს, ხოლო მათ ერისთავს – კლარჯეთის ერისთავს. ასეთი რამ უცნაურად არ მოგვეჩვენება, თუ გავიხსენებთ, რომ ტაო-კლარჯეთს I საუკუნისთვის ნ. მარი „მეგრულ-ლაზური ტომებით“ დასახლებულ ქვეყნად მიიჩნევდა. თუ ეს ასეა, მაშინ წმიდა ანდრიას საქართველოში მიმოსვლის ტექსტი ძველად დაწერილი აღმოჩნდება.

საქართველოში მესამე მოგზაურობის დროს ანდრია მოციქულს თან ჩამოუყვანია სხვა მოციქულები – სიმონ კანანელი და მოციქული მატათია. ამის შესახებ წერს ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი (VIII ს.), რომელიც იყენებდა ძველ წყაროებს. ეპიფანე კონსტანტინოპოლელის თანახმად, მოციქული სიმონ კანანელი დაკრძალულია ნიკოფსიაში, რაც ეთანხმება „ქართლის ცხოვრებასა“ და ძველ ქართულ ტრადიციას.

ეპიფანე კვიპრელის (IV ს.) თანახმად კი, საქართველოში მეორე მოციქულიცაა დაკრძალული – მოციქული მატათა ანუ მატათია, რომელიც მოციქულად არჩეულ იქნა ნაცვლად გამცემელ იუდა ისკარიოტელისა. „მატათიამ... იქადაგა სახარება მეორე ეთიოპიაში (კოლხეთში), სადაც არის აფსარის ციხე-სიმაგრე და ჰვისის ნავსადგური. ... იქვე გარდაიცვალა და დამარხულია დღემდე“.[61]

მაშასადამე, მოციქული მატათია დაკრძალულია ციხე-სიმაგრე აფსარში. სად მდებარეობდა და რას წარმოადგენდა აფსარი მოციქულთა დროს?

აფსარში, როგორც ჩანს, რომაელთა ყველაზე დიდი გარნიზონი იდგა, ხუთი კოჰორტა. რომაელთა სამხედრო ძალის ასეთი კონცენტრაცია აქ, შეიძლება, გამოწვეული იყო იბერიასთან დაჭიმული ურთიერთობით. იბერიას ამ დროს ეკავა აფსარის სამხრეთით მდებარე სანაპირო. საერთოდ, აფსარი რომაულ ხანაში დიდი ცენტრი იყო. VI ს-ის ავტორის, პროკოფი ბიზანტიელის ცნობით, მის დროს იგი ნანგრევებად იყო ქცეული. მაგრამ ადრე ეს იყო ხალხმრავალი ქალაქი, დიდი გალავნით შემოვლებული, იყო აქ თეატრი, ჰიპოდრომი და მრავალი სხვა რამ. არიანემ აქ ჯამაგირი დაურიგა მებრძოლებს, დაათვალიერა თავდაცვითი ნაგებობები – გალავანი, თხრილი, გასინჯა იარაღი, მოინახულა ავადმყოფები და შეამოწმა სურსათის (პურის) მომარაგების მდგომარეობა. გონიოში ახლაც მიწის ზემოთ ჩანს ანტიკური ხანის

სიმაგრის ნაშთები. ამას წინათ აქ ჩატარდა მცირე მასშტაბის არქეოლოგიური გათხრებიც, რომელმაც ანტიკური ხანის დიდებულ ნაგებობათა ნაშთები და დიდძალი ანტიკური კერამიკა გამოავლინა“.[62]

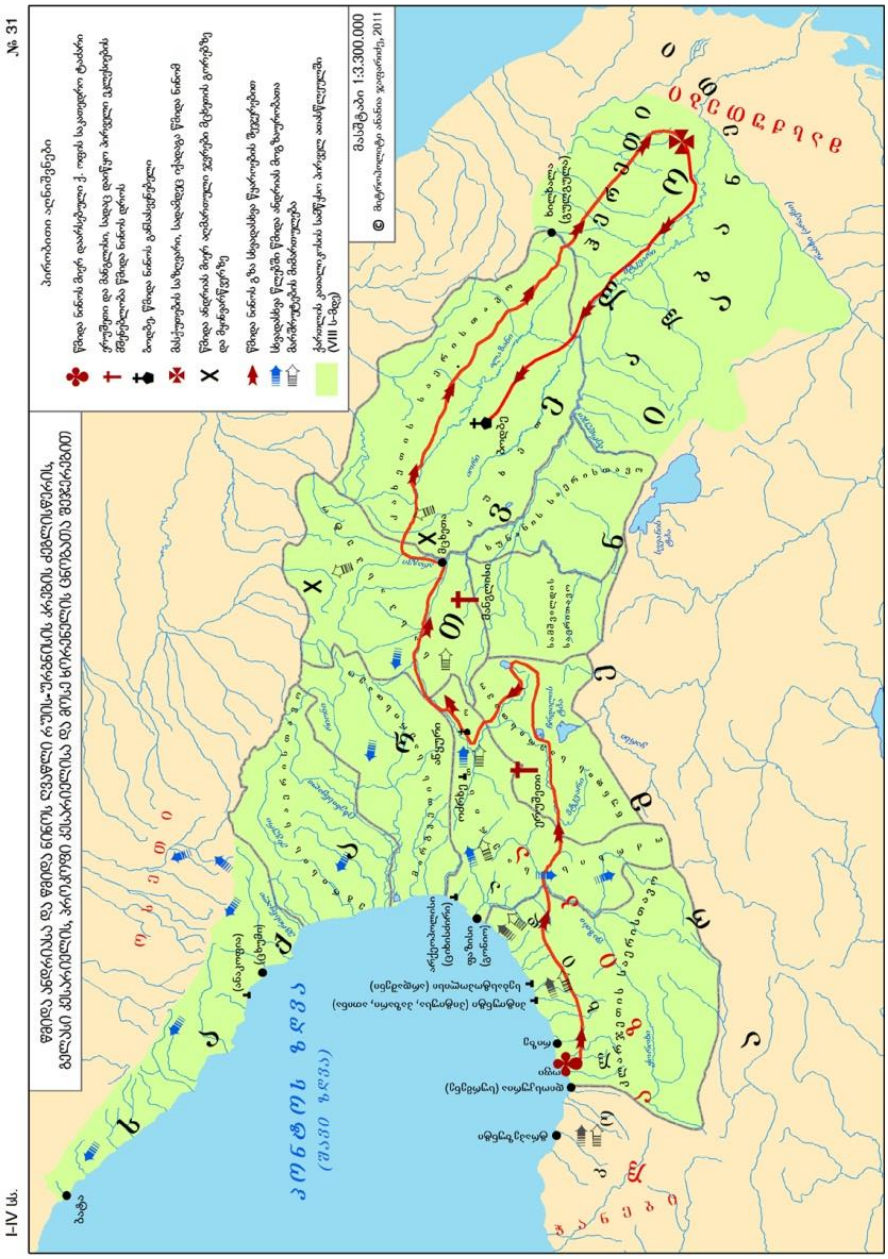
№ 31
I-IV სს.
ფიქრობ ანდრიასა და ფიდა ნინის ღვაწლი რუსო-ურბნისის კრების ძმლოსაბრძოლ, ბელაკი ქსანრიელის, პოროკოფი ქსანრიელისა და მოსე ხორენელის ცნობათა მიხედვით
პირობითი აღნიშვნები
ბიბლიოგრაფია
მასშტაბი 1:3.300.000
© მატერიალიტა ანალიზი ჯიგლარიძე, 2011
ბაბა
ანაკოფია
(ანაკოფია)
ბეთანია
(ბეთანია)
ბეთანია (ბეთანია, ეთიოპია, ათინა)
ბეთანია (ეთიოპია)
ბეთანია
ბეთანია (ბეთანია)
ბეთანია
ბეთანია
ბეთანია

„ვინ ცხოვრობდა აფსარში (გონიოში), სადაც ქადაგებდა მოციქული მატათია და სადაც დაიკრძალა ის? აფსარის მიმდებარე ზღვის სანაპირო დასახლებული ყოფილა ქართველებით, კერძოდ, ძიდრიტების ტომით. „სანაპიროზე ცხოვრობდნენ (იბერიის მეფის) ფარსმან II-ის ქვეშევრდომნი ძიდრიტები. ანონიმის მიხედვით, მათ ეკავათ ტერიტორია მდ. არხაბეს (არახვესუსა) და აფსარის (ჭოროხის) შესართავებს შორის“.[63]

I საუკუნის დასაწყისში პლინიუსი „...ახსენებს რა ციხე აფსარს, იგი დასძენს, რომ ამ ადგილებში „მთებს იქით“ არის იბერია...“[64]

დღევანდელ საქართველოში დაკრძალული ორი მოციქულიდან სიმონ კანანელის საფლავი ამჟამადაც ახალ ათონშია, ხოლო მოციქული მატათია დაკრძალულია გონიოს ციხე-სიმაგრეში, ბათუმთან ახლოს. ამ მოციქულების საქართველოში დაკრძალვის შესახებ (ნიკოფსიასა და აფსარში) წერდნენ IV–VIII საუკუნეთა ისტორიკოსები, რომლებიც კიდევ უფრო ძველ წყაროებს იყენებდნენ.

ძველი ისტორიკოსები ზღვის სანაპიროზე ასახელებენ პუნქტებს, სადაც უქადაგნიათ მოციქულებს – კერძოდ, ფაზისს, სებასტოპოლისს და აფსარს. ამ ქალაქებში შემდგომ რომაული გარნიზონები ჩამდგარან – „რომაულ ციხე-სიმაგრედ გადაიქცა აგრეთვე ქალაქი ფაზისი, ფლავიუს არიანეს 131 წლის საინსპექციო მოგზაურობის დროს რომაული გარნიზონები იდგნენ დიოსკურიაში, ფაზისსა და აფსარში, რომელიც მდ. ჭოროხის შესართავთან, დღევანდელ გონიოს ადგილზე იმყოფებოდა.[65]

„კვიპრელი ეპისკოპოსის ეპიფანეს სიტყვით, მან იცოდა გადმოცემიდან, რომ ნეტარმა მოციქულმა ანდრიამ იქადაგა დიდ სებასტოპოლისში, სადაც არის აფსარის ციხე-სიმაგრე და ჰვისის ნავსადგური და მდინარე ფასისი, სადაც მოსახლეობდნენ იბერიელნი, სუსანელნი, ფუსტელნი და ალანნი“.[66]

მაშასადამე, IV საუკუნის ავტორი ეპიფანე კვიპრელი წერს, რომ დიდი სებასტოპოლისი, მდინარე ფაზისის ხეობა და აფსარის ტერიტორია დასახლებულია იბერებით, ანუ ქართველებით.

ეპიფანეს ცნობით, ანდრია მოციქული პირველი მოგზაურობის დროს „მივიდა ტრაპეზუნტში, ლაზიკის ქალაქში (ეფთვიმე მთაწმიდელის ქართული ვერსიით: „მიიწია... ქალაქად ტრაპეზუნტად, რომელი იგი შენ არს სოფელსა მეგრელთასა“), აქედან ის წავიდა იბერიაში. მას შემდეგ, რაც მან ზღვისპირის მცხოვრებნი მრავალნი განანათლნა, ის ჩავიდა იერუსალიმში“. მეორე მოგზაურობის დროს, ჰაგიოგრაფის ცნობით, ანდრია ისევ „მოიწია ქალაქსა ტრაპეზუნტს“. მესამე მოგზაურობის დროს – გადმოგვცემს ჰაგიოგრაფი, – ანდრია და მისნი თანამოღვაწენი მატათა და სიმონ კანანელი მოწაფეებითურთ „ჩავიდნენ იბერიაში და ფასისში“.[67]

მოციქულების მიმოსვლასთან დაკავშირებით ხშირად გვხვდება სამი პუნქტი – ტრაპეზუნტი, აფსარი და ნაფსაის ნავსადგური.

პ. ინგოროყვა წერს: „დასახელებული სამი პუნქტი დასავლეთ საქართველოსი, – ტრაპეზუნტი – სამხრეთ მხარიდან, აფსარი – შუა მხარიდან და ნაფსას ნავთსადგური (ნიკოფსია) ჩრდილოეთი მხარიდან – ნიშანდობლივ ამორ-

ჩეული აქვს იოანე საბანის ძეს, კერძოდ, იმის გამო, რომ სწორედ ამ პუნქტებთან იყო დაკავშირებული გადმოცემები ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ დასავლეთ საქართველოში თვით მოციქულთა მიერ. სამხრეთით მდებარე ტრაპეზუნტი არის ის პუნქტი, სადაც გადმოცემით, იქადაგა ანდრია მოციქულმა და საიდანაც იგი შემოვიდა საქართველოში, შუა მხარეში მდებარე აფსარი არის ის პუნქტი, სადაც გადმოცემით, დასაფლავებული იყო ანდრიას თანამოღვაწე მოციქული მატათა, ჩრდილოეთ მხარეში მდებარე ნაფსაის ნავსადგური (ნიკოფსია) არის პუნქტი, სადაც გადმოცემით დასაფლავებული იყო ანდრიას მეორე თანამოღვაწე, მოციქული სიმონ კანანელი".[68]

გარდა ანდრია მოციქულისა, სიმონ კანანელისა და მატათია მოციქულისა, საქართველოში სხვა მოციქულებსაც უმოღვაწიათ. კერძოდ, ეფრემ მცირე, რომელმაც საგანგებოდ დაჩხრიკა მის დროს არსებული ყველა ბერძნული წყარო ქართული ეკლესიის ისტორიასთან დაკავშირებით, ამ წყაროებზე დაყრდნობით წერდა, რომ საქართველოში სახარება იქადაგა მოციქულმა ბართლომემ.

ცნობები მოციქულ ბართლომეს საქართველოში მოღვაწეობის შესახებ, ჩანს, ლათინურ წყაროებშიც ყოფილა მოცემული, რადგანაც ამის შესახებ არქანჯელო ლამბერტიც წერდა.

„არქანჯელო ლამბერტი იმ აზრს იცავს, რომ კოლხეთსა და იბერიაში ქრისტიანობა წმ. ანდრიამ და წმ. ბართლომემ გაავრცელეს. „დარწმუნებული უნდა ვიყოთ, – წერს არქანჯელო ლამბერტი – რომ ორი მოციქულის ქადაგებით დაინერგა სარწმუნოება ამ ქვეყანაში (ე.ი. საქართველოში), მაგრამ შემდგომში მღვდლების უყოლიობის თუ სხვა მიზეზის გამო ამ მხარეებს დიდი ხნის განმავლობაში მოაკლდათ სარწმუნოება".[69]

ა. ლამბერტი წერდა: „ქართლში, სამცხის პროვინციაში არის ერთი ეკლესია, რომელიც მიძღვნილია წმ. ბართლომესადმი. ამ უკანასკნელმა, ხალხური გადმოცემის თანახმად, თავისი ქადაგებით ამ მხარეში ქრისტიანობა გაავრცელა, ამ საეპისკოპოსო ეკლესიის ეპისკოპოსს იშხნელს უწოდებდნენ".[70]

ბართლომეს გარდა საქართველოში თომა მოციქულსაც უმოღვაწნია, რუსულ წყაროში დაცული ცნობის თანახმად. ეს არ მოგვეჩვენება გასაკვირად, თუ გავიხსენებთ, რომ მოციქულმა თომამ იქადაგა სირიაში, სპარსეთსა და ინდოეთში. მოციქულთა ეპოქაში იბერია იყო სპარსეთის (პართიის) უშუალო მოსაზღვრე ქვეყანა, რომელიც ებრძოდა პართიას და ზოგჯერ ამარცხებდა კიდეც. მოციქულთა დროს, 30-იან წლებში, პართიის მეფე ტახტზე იბერიელთა ჯარმა დასვა: „35 წელს პართიაში მეფის წინააღმდეგ აჯანყება მოხდა. აჯანყებულ პართელ დიდებულთა თხოვნით ტიბერიუსმა პართიაში გასამეფებლად გაგზავნა პართიის სამეფო საგვარეულოს წევრი ტირიდატი. მისი გამეფება უნდა მომხდარიყო იბერთა მეოხებით".[71]

XVI საუკუნის სლავური წყარო ქართულ ეკლესიას მიიჩნევს თომა მოციქულის მიერ დაარსებულად. აქ ჩამოთვლილია სამოციქულო საყდრები, კერძოდ, „ადგილი წმიდა მოციქულ თომასი არის ივერიის საყდარი".[72]

„მოციქულ პეტრეს კი კაპადოკიაში, ქართველთა შორის უმოღვაწნია“.[73] მართლაც, არსებობს აზრი, რომლის თანახმადაც მცირე აზია საერთოდ და განსაკუთრებით კი კაპადოკია ქართველებით იყო დასახლებული. მათ მოციქულთა ეპოქაში ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ჰქონდათ ვინაობა და ქართული ენა. მცირე აზიაში მრავალი მოციქული ქადაგებდა, მათ შორის პეტრე, პავლე, იოანე. ცხადია, ისინი ბერძნებთან ერთად ქართველებსაც მოაქცევდნენ და მონათლავდნენ, რადგანაც სწორედ ქართველები და ქართველური ტომები იყო მათ დროს მცირე აზიის ძირითადი მოსახლეობა.

უნდა დავასკვნათ, რომ ქართველთა შორის ქრისტიანობა მოციქულებმა გაავრცელეს. როგორც უკვე ითქვა, საქართველოში რამდენიმე მოციქულმა იქადაგა. ორი მოციქული საქართველოშივე განისვენებს, კერძოდ, სიმონ კანანელი და მატათა. ქართული ეკლესია დაამყარა წმ. მოციქულმა ანდრიამ, რადგანაც მან ხელი დაასხა საქართველოს პირველ ეპისკოპოსს აწყურში და დაუარსა მას საეპისკოპოსო კათედრა,[74]…რომელშიც მღვდლები და დიაკვნები ჰყავდა.

მოციქულ ანდრიას მიერ დაარსებული ქართული ქრისტიანული მრევლი, რომელსაც თავისი ეკლესია (საეპისკოპოსო) ჰქონდა, უცხოეთის რომელი ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა?

მოციქულების მიერ დაარსებული ყველა ეკლესია, სადაც არ უნდა ყოფილიყო ის, ავტოკეფალური იყო. ქართული ეკლესიაც I საუკუნეში, საერთო წესის თანახმად, ავტოკეფალური იქნებოდა. მართლაც, ვის უნდა დამორჩილებოდა ეს ეკლესია? იერუსალიმი, საიდანაც ქართულ მატიანეთა თანახმად, მოციქული ანდრია მოვიდა, 70 წლისათვის უკვე დანგრეული იყო და იქ ქრისტიანული თემიც კი აღარ არსებობდა. ქრისტიანობის ცენტრებშიც (რომსა და ანტიოქიაში) ქრისტიანობა იდევნებოდა.

თუმცა, ასეთ ძიებას აზრი არა აქვს, რადგანაც ყველა ეკლესია, ყველა ქრისტიანული თემი იმ ეპოქაში ერთმანეთის მიმართ დამოუკიდებელი, ავტოკეფალური იყო და ისინი მხოლოდ მოციქულების ავტორიტეტს აღიარებდნენ. ამიტომაც, ქართული ეკლესია დაარსების დროისთვის ავტოკეფალური იყო.

წმიდა ანდრიას მიმოსვლა საქართველოში

„ქართლის ცხოვრება“[75] გადმოგვცემს ანდრია მოციქულის შესახებ: „ამაღლების შემდგომ მოციქულებმა წილი იგდეს, თუ ვის რომელ ქვეყანაში უნდა ექადაგნა, მაშინ წმიდა ღვთისმშობელს წილად ხვდა საქართველოს მოქცევა, მას ეჩვენა ძე მისი, უფალი ჩვენი იესო ქრისტე და უთხრა: „ჰოი, დედაო, ჩემო, მე არ უგულებელ-ვყოფ ყველა ხალხზე უფრო საზეპურო ქართველ ერს შენი მეოხებით, ხოლო შენ შენს ხვედრებულ საქართველოში წარავლინე ანდრია პირველწოდებული, თან წარატანე შენი ხატი, რომელიც შენს პირზე დადებით გამოისახება. შენს წილად ის ხატი მკვიდრობდეს იქ, მათ მცველად უკუნისამდე.“

მაშინ ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელმა უთხრა ანდრია მოციქულს: „შვილო ანდრია, დიდად უჩანს ჩემს სულს, რომ ჩემს წილ ქვეყანაში – საქართველოში არავის უქადაგნია ჩემი ძის სახელი. როცა მე საქადაგებლად გავემართე ჩემს წილხვედრ ქვეყანაში, მაშინ გამომეცხადა სახიერი ძე ჩემი და ღმერთი და მიბრძანა, რომ შენ წახვიდე და თან წარასვენო სახე ჩემი და ჩემი ძისა, რათა მე ვიყო ქართველთა ცხოვრების განმგებელი, ხელი აღვუპყრა და შევეწიო მათ, და არავინ მტერთაგან მძლე ექმნას მათ“.

ყოვლადწმიდამ მოითხოვა ფიცარი, დაიდო სახეზე და გამოისახა ხატი ღვთისმშობლისა, რომლის წიაღშიც გამოხატული იყო განხორციელებული ჩვილი – ყრმა იესო – სიტყვა ღვთისა. ეს ხატი ამჟამადაც აწყურის ტაძარშია. მისცა ის მოციქულ ანდრიას და უთხრა – „მადლი და შეწევნა ჩემგან შობილისა უფლისა თანაშემწე გეყავნ შენ, სადაცა ხვიდოდე, და მეცა თანაშემწე ვარ ქადაგებასა მაგას, და დიდად შევეწიო „ჩემდა ხუედრებულს“.

ანდრია მოციქული პირველად ქალაქ ტრაპიზონში მოვიდა, რომელიც მეგრელთა ქვეყანაშია, აქ მცირე ჟამი დაჰყო, აქედან შევიდა ქართლის ქვეყანაში, რომელსაც დიდაჭარა ეწოდება. დაიწყო სახარების ქადაგება. მრავალი ჭირი და განსაცდელი მოითმინა ურწმუნოებისგან. ღვთისა და წმიდა ხატის შეწევნით ყოველივე მადლობით მოითმინა, სანამ ყველა არ მოაქცია და მორწმუნედ გახადა. იმ ადგილას, სადაც ყოვლადწმიდას ხატი დაასვენა, გამოჩქეფა ფრიად დიდმა და მშვენიერმა წყარომ, რომელიც დღესაც შეუწყვეტლად ამოდის. შემოიკრიბნენ მის გარშემო იმ ქვეყნის მკვიდრნი და ნათელი სცა ყველას სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა.

დაუდგინა იქაურ ქართველებს მღვდლები და დიაკვნები. დაუდო წესი და საზღვარი სარწმუნოებისა. მათ ააშენეს ღვთისმშობლის სახელზე ეკლესია. ამ ეკლესიაში მოციქულმა დაასვენა ღვთისმშობლის ხატის პირი, რომელიც დღემდე იქვეა.

წამოვიდა ანდრია მოციქული, გადმოვლო მთა, რომელსაც რკინის ჯვარი ეწოდება. თქმულია, რომ ის ჯვარი თვით ნეტარ ანდრიას მიერ არის აღმართული. მოციქულმა ჩაიარა ოძრახის ხევი, მივიდა სამცხის საზღვართან და დაივანა სოფელ ზადენ-გორაში. აქ კერპთაყვანისმცემლები ცხოვრობდნენ. ილოცა ხატის მიმართ და კერპები დაემხნენ. წმიდა მოციქული გაემართა და მივიდა სოფელ აწყვერში, რომელსაც პირველად სოსანგეთი ეწოდებოდა, ხოლო მის პირდაპირ მდებარე ადგილს – საქრისი.

მაშინ მთავარი იყო ერთი ქვრივი დედაკაცი – სამძივარი, რომელსაც ერთადერთი ვაჟი, მისი იმედი, იმჟამად მოკვდომოდა. იდგა ტირილი, ვაება და გლოვა.

იმ ღამეს ციხიდან იხილეს დიდი ნათელი ღვთისმშობლის ხატისა. გამთენიის ჟამს ანდრიას მიუგზავნეს კაცი ვინაობის გასაგებად. მისი პასუხი აუწყეს მთავარს – ქვრივ დედაკაცს: „არიან უცხო კაცები, ქადაგებენ ჩვენთვის უცნობ ღმერთს ქვეყნის შემოქმედად, დამბადებლად, ადამიანთათვის სიცოცხლის მიმნიჭებლად და მკვდართა აღმდგენელად. ჰყავთ მათ მშვენიერი ხატი, რომელსაც პატივს სცემენ“. როცა ქვრივს მოესმა სიტყვა მკვდართა აღდ-

გომის შესახებ, გაუკვირდა და მცირედ ნუგეში მიეცა. მოუხმო მოციქულს და გამოჰკითხა. მიუგო წმიდა მოციქულმა – „მოვედი წმიდა ქალაქ იერუსალიმიდან, სადაც უფალს ფეხი დაუდგამს – გოლგოთასა და ცათა მსგავს ბეთლემიდან, ვარ მოციქული უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი, რომელიც წამისყოფით აღადგენს მკვდრებს. მას ვქადაგებ ღმერთად, უფლად და ყოველი დაბადებულის მპყრობელად, ვინც ირწმუნებს მას და ნათელს იღებს სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა, ყოველივე, რასაც ითხოვს სარწმუნოებით, მიეცემა მას და ყოველი სენისგან განიკურნება“.

ეს რომ მოესმა დედაკაცს, დავარდა მიწაზე და ცრემლით უთხრა მოციქულს. „შეიწყალე ჩემი სიქვრივე და უბედურება, რადგანაც ემსახურები მკვდრების აღმადგენელს, ილოცე შენი ღმერთის მიმართ და მიანიჭე ჩემს შვილს სიცოცხლე. ყოველივეს, რასაც მიბრძანებ, შეგისმენ და ურჩობას არ გაგიწევ, თუ ჩემს ვაჟს ცოცხალს ვიხილავ, რამეთუ მხოლოდ ეს მყავს და სხვა არა“.

წმიდა მოციქულმა მიუგო: „თუ ირწმუნებ იესო ქრისტეს, ძეს ღმრთისას, ჭეშმარიტ ღმერთს, რომელიც ჩვენს მიერ იქადაგება, რაც არ უნდა ითხოვო სარწმუნოებით, ყოველივე მოგეცემა მის მიერ“.

დედაკაცი ამის მოსმენამ სიხარულით აღავსო და ცრემლით უთხრა მოციქულს: „ჰოი, ჭეშმარიტო ღვთისმსახურო, ჭეშმარიტად მწამს და ვაღიარებ იესო ქრისტეს, რომელსაც შენ ქადაგებ, შეეწიე ურწმუნოებასა ჩემსა“.

მოციქულმა იქიდან გააყვანინა ხალხი და მგოსნები და არავინ დატოვა ქვრივისა და თავისი კაცების გარდა, აიღო ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ხატი, დაასვენა საწოლზე, სადაც ყრმა იდო. დაიწყო ლოცვა და ვედრება ღვთის მიმართ ხელაპყრობით. ლოცვის შემდეგ მოკიდა ხელი ყრმას, როგორც ძილისგან, ისე წამოაყენა და მისცა დედამისს. როცა სხვებმა ნახეს ეს სასწაული, ძალიან გაუკვირდათ.

როცა დედაკაცმა იხილა თავისი გაცოცხლებული ვაჟი, სიხარულით წამოდგა, დავარდა მოციქულის ფეხებთან, ცრემლით თაყვანი სცა და მადლი შესწირა. იწამა უფალი იესო ქრისტე, მოინათლა ეს დედაკაცი თავის ვაჟთან და თავის სახლეულთან ერთად. სასწრაფოდ მისწერა სამცხის მთავრებს: „მე, ქვრივი, გახარებთ თქვენ დიდ სიხარულს მთელი ხალხისა: მოვიდა ჩვენთან ერთი კაცი უცხო ქვეყნიდან, რომელიც უცხო ღმერთს ქადაგებს, და ჰყავს მას ხატი ზეცისა, რომელმაც ჩემი მკვდარი ვაჟი გააცოცხლა. სწრაფად მოდით, რათა წესი და რჯული ავირჩიოთ და ვცნოთ, თუ რომელია უმჯობესი“.

როცა მესხებმა ეს საკვირველი ამბავი ისმინეს, სწრაფად შეიკრიბნენ ყოველი კუთხიდან და შეიქმნა ფრიად დიდი სიმრავლე ხალხისა ისე, რომ აივსო საქრისის ველი, გაუკვირდა ყველას, როცა იხილეს ქვრივის მკვდრეთით აღდგომილი ძე.

ქალაქში იყო საკერპო ბომონი, რომელშიც ემსახურებოდნენ ბილწ კერპებს, არტემიდასა და აპოლონს. ამ საქმის მნახველი სიცრუის მღვდლები (ქურუმები კერპებისა) აღივსნენ შურით და წინააღმდეგობა გაუწიეს მოციქულს. ღვთისმშობლის ხატის სასწაულით, ღვთის ნებით, დაილეწა კერპები.

კერპთა მღვდლები სირცხვილით აღივსნენ და შენდობა ითხოვეს მოციქულისგან. მთელმა ხალხმა მადლობის ხმა აღმოუტევა და თქვეს. „დიდია ქრისტიანთა ღმერთი, რომელსაც მოციქული ანდრია ქადაგებს“. და ყველამ ირწმუნა ჩვენი უფალი იესო ქრისტე და სიხარულით მოინათლნენ ყველანი სახელითა მამისათა და ძისათა და წმიდისა სულისათა.

მოციქულმა ასწავლა მათ ყოველი წესი რჯულისა და სარწმუნოებისა. დაუდგინა ეპისკოპოსი, მღვდლები და დიაკვნები. დიდი თხოვნის შემდეგ დაუტოვა მესხებს ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ხატი, რომელიც დაასვენეს აწყვერის მცირე ეკვდერში, რომელსაც ახლა ძველი ეკლესია ეწოდება.

მოციქული ანდრია გაემართა საქართველოს სხვა კუთხეებში საქადაგებლად. ადერკი მეფემ როცა გაიგო მეგრელებისგან რჯულის დატოვება, გაუწყრა მათ, გაგზავნა იქ თავისი ერისთავები და იძულებით კვლავ წარმართობას დაუბრუნა მეგრელები. დამალეს ხატები და ჯვრები. შერისხა ადერკი მეფემ კლარჯეთის ერისთავი ანდრია მოციქულის მშვიდობით განტევებისათვის.

ანდრია მოციქულმა მოიარა საქართველოს სხვადასხვა კუთხე, ქადაგებით ჩავიდა ტაოში, მდინარე ჭოროხამდე, მოვლო ამ მხარის ყოველი კუთხე. აქედან ისინი გაემგზავრნენ შიდა საქართველოში და მიაღწიეს სვანეთს.

სვანეთში მთავრად იჯდა დედაკაცი, რომელმაც ირწმუნა მოციქულთა ქადაგება. მოციქული მატათა სხვა მოწაფეებთან ერთად დარჩა ამ მხარეში. ხოლო ანდრია მოციქული სიმონ კანანელთან ერთად გაემგზავრა ოსეთში, მივიდნენ ქალაქ ფოსტაფორში, სადაც სასწაული ჰქმნეს და მრავალი მოაქციეს და განანათლეს. აქედან ისინი შევიდნენ აფხაზეთში და სებასტოპოლში მივიდნენ, რომელსაც ცხუმი ეწოდება. იქადაგეს ღვთის სიტყვა და მრავალი მოაქციეს. აქ ნეტარმა ანდრიამ დატოვა სიმონ კანანელი სხვა მოწაფეებთან ერთად და თავად ჯიქეთში მივიდა, აქ მისი არ შეისმინეს, დატოვა ეს მხარე და წავიდა.

ხოლო სიმონ კანანელის საფლავი არის ნიკოფს ქალაქში, რომელიც არის აფხაზეთსა და ჯიქეთს შორის, რადგანაც იქ აღესრულა სიმონ კანანელი“.[76]

იბერიასა და კავკასიას სკვითეთის ნაწილადაც მიიჩნევდნენ

საყოველთაოდ მიღებულია გადმოცემა წმიდა ანდრია მოციქულის სკვითეთში ქადაგების შესახებ. ახალი აღთქმის ყველა მნიშვნელოვანი გადმოცემის სქოლიოებში ნაჩვენებია, რომ წმიდა ანდრიამ იქადაგა მცირე აზიაში, საბერძნეთსა და სკვითეთში. ეჭვმიუტანელი ფაქტია, რომ სწორედ იბერიასა და მის მომიჯნავე ქვეყნებს უწოდებდნენ ხშირად სკვითეთს პირველი ათასწლეულის ნახევარში. „სკვითები ეწოდებოდათ პონტოსპირეთის ტომებსაც (რომლებშიც შედიან: ბიძერები, ბექირები, მაკრონები, ფილირები, მოსინიკები, ტიბარენები, ხალიბები, პაფლატონები, მარიანდინები, ბითვინები). ამის მიხედვით იქმნება შთაბეჭდილება, რომ „სკვითები“ კრებითი მცნებაა და არა კონკრეტული ტომის ან ტომების სახელი“.,[77] ამის შესახებ წერენ ძველი

ავტორები, მაგალითად, პლუტარქოსი:[78] „ფასისი სკვითეთის მდინარეა, იგი ქალაქს (ე.ი. ქ. ფასისს) ჩამოუდის“ („ფასისი“ დასავლეთ საქართველოს მდინარე რიონია, ქალაქ ფოთთან გამდინარე). დიონისოს პერიეგეტი: „სკვითიის რჩეული ტომებია: ბიძერები, მაკრონები, მოსინიკები, ტიბარენები, ხალიბები“ (ეს ის ქართული ტომებია, რომელთა ქვეყნებშიც, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, მოღვაწეობდა წმიდა ანდრია მოციქული).

სტეფანე ბიზანტიელი: „სკვითური ტომები არიან აფსილები, სანიგები, ლაზები“ (ეს ის ქართული ტომებია, რომლებთანაც ანდრია მოციქული, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, მისულა მესხეთში ქადაგების შემდეგ – დასავლეთ საქართველოში, აფხაზეთსა და სვანეთში).

ცეცე: „კოლხებს, რომელთაც ლაზებს ეძახიან... აზიელი სკვითებიცა და ლევკოსირებიც ჰქვიათ, ისინი ცხოვრობენ აზიის იმ ნაწილში, რომელიც მდინარე ფასისთანაა... იოსიპიოს ებრაელი ამბობს, რომ ალანებიც სკვითური ტომიაო“ („ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ანდრია მოციქული დასავლეთ საქართველოდან გადავიდა ოსეთში, ანუ ალანთა ქვეყანაში).

მეცნიერები ასკვნიან: „სკვითია“ სქოლიასტებისათვის დიდ ტერიტორიას მოიცავდა შავი და კასპიის ზღვების მიდამოებში“.[79]

კავკასიონის მთებსაც სკვითეთის მთებს უწოდებდნენ. მაგალითად, ბერძენი პოეტის თეოკრიტეს (300–260) ერთ ნაწარმოებში ნახსენებ კავკასიის მთებს სქოლიასტი განმარტავს როგორც „სკვითიის მთებს“.[80] ასევე წერს ფსევდოპლუტარქოსი (II ს.) – „ფაზისი სკვითიის მდინარეა“.[81]

ლიბანიოსი (314–393) თავის „პროგიმნასმატაში“ კოლხთა ქვეყანას უწოდებს „სკვითთა ქვეყანას“, აიეტს „სკვითთა მეფეს“, ხოლო მედეას „სკვითთა მეფის ასულს“.[82]

„ამ დროისათვის შავი და კასპიის ზღვის მიდამოების მცხოვრები ტომები (სკვითური და არასკვითური) ზოგადად სკვითურად ცხადდება ხოლმე“.[83]

ასე რომ, ვრცელი ტერიტორია კავკასიის მთიანეთისა, კასპიისა და შავ ზღვას შორის მოქცეული საქართველო ანუ იბერია, მეზობელ ხალხებთან ერთად, სკვითეთად და სკვითებად არიან წოდებულნი, არა მარტო მოციქულთა მოღვაწეობის ეპოქაში, არამედ მოციქულთა შესახებ გადმოცემების ჩაწერის დროსაც, III–IV საუკუნეებში. როცა ძველი ისტორიკოსები წერენ ანდრია მოციქულის მიერ სკვითეთში ქადაგების შესახებ, აქ პირველ რიგში იგულისხმება იბერია და მისი უშუალო მეზობელი ტომები, ხოლო შემდეგ შეიძლება იგულისხმებოდეს ალანები და მის ჩრდილოეთით მცხოვრები სარმატები.

ამიტომაც, როცა ევსები კესარიელი (260–340) წერს, წმიდა ანდრიას სკვითეთი ხვდა წილადო, ის გულისხმობს იბერია-კავკასიასა და მის ხალხებს: „...თომას, როგორც გადმოცემა გვიამბობს, პართია ხვდა წილად, ანდრიას სკვითია, იოანეს ასია, ხოლო პეტრე, როგორც ჩანს, უქადაგებდა პონტოში...“[84]

„ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ცნობები იბერიაში წმიდა ანდრიას მოღვაწეობის შესახებ ზუსტად ემთხვევა ძველ ისტორიკოსთა ცნობებს

სკვითური ტომების შესახებ, ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ „ქართლის ცხოვრების“ ცნობები რაღაც უძველეს წყაროს ეყრდნობა.

„ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, წმიდა ანდრია პირველად მოვიდა იბერიის საზღვართან ქალაქ ტრაპიზონში (პონტოს დიოცეზი). ტრაპიზონის მიმდებარე ქვეყანა დასახლებული ყოფილა ქართველი ტომით, „მეგრელებით“, რომელსაც ბერძენი ისტორიკოსები „მაკრონებს“ უწოდებდნენ და სკვითებად მიიჩნევდნენ. აქედან წმიდა ანდრია შევიდა იბერიაში. „ქუეყანასა ქართლისასა, რომელსაც დიდი აჭარა ეწოდების“. ბერძენ და ლათინ ისტორიკოსთა თანახმად, ეს ქვეყანა I საუკუნეში ფარსმან მეფის დროს იბერიის სახელმწიფოში შედიოდა და იბერთა ერთ-ერთი ტომით ძიდრიტებით იყო დასახლებული (ამათაც სკვითებს უწოდებდნენ). აქ ეკლესიური ქრისტიანული თემი დაუარსებია წმიდა ანდრიას: „დაადგინნა მღვდელნი და დიაკონნი“. ამის შემდეგ ანდრია მოციქული გადადის იბერიის სხვა კუთხეში – მესხეთში, რომელიც კოლხეთთან ახლოს არის და სომხეთს ესაზღვრება. აქ წმიდა ანდრიამ მოაქცია ამ მხარის მმართველი ქალი, რომელსაც გაუცოცხლა მკვდარი შვილი. მთავარმა ქალმა და მისმა ხალხმა აღიარა ქრისტიანობა. ეს ცნობა ყოველმხრივ ეთანხმება VIII საუკუნის ავტორის ეპიფანე კონსტანტინოპოლელის ცნობას, რომელიც, თავის მხრივ, იყენებდა ეპიფანე კვიპრელს (IV ს.). ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი წერს: მოციქულები „ჩავიდნენ იბერიაში, ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ სოსანიაში („ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, „სოსანიგეთში“), ამ ტომის მამაკაცებს მბრძანებლობდნენ ქალები. ადვილად დამყოლია ქალის ბუნება, და ისინიც მალე დამორჩილდნენ“.[85] აქ იგულისხმება ამ კუთხის მთავარი ქალისა და მისი ქვეყნის გაქრისტიანება, რასაც „ქართლის ცხოვრება“ უფრო დალაგებით მოგვითხრობს. ამ ორი წყაროს მონაცემები ერთმანეთს ემთხვევა.

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიას უშუალოდ ეხება ცნობა, დაცული „ქართლის ცხოვრებაში“: ანდრია მოციქულმა სოსანიგეთში ანუ „სუსანიაში“, დღევანდელ აწყურში, დააარსა პირველი საეპისკოპოსო იბერიის სამეფოისა და დაადგინა სოსანიგეთის (აწყურის) პირველი ეპისკოპოსი – „დაუდგინა ეპისკოპოსი, მღვდელნი და დიაკონნი...“[86] ამის შემდეგ მოციქული გადადის დასავლეთ საქართველოში, შედის აფხაზეთსა და ოსეთში (ალანიაში). ყველა ამ ქვეყანას „სკვითეთს“ უწოდებდნენ ზოგადად.

ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი, რომელიც იყენებდა ძველ წყაროებს (კლიმენტი რომაელის, ეპიფანე კვიპრელის და ევაგრე სიცილიელის ტექსტებს), თავის „ანდრია მოციქულის ცხოვრებაში“ წერს: „ხოლო ეპიფანე კვიპრელი ამბობს – გადმოცემის მიხედვით – რომ ნეტარმა მოციქულმა ანდრიამ დამოძღვრა სკვითები, სოგდიანები და მორსინები დიდ სებასტოპოლისში, სადაც არის აფსაროსის ბანაკი და ნავსადგური ისოსი და მდინარე ფასისი. იქ ცხოვრობენ იბერები და სუსები და ფუსტები და ალანები“; „ხოლო ანდრია წამოვიდა ასიისაგან და მოვიდა ტრაპეზუნტში, ლაზიკის ქალაქში... იქიდან წამოვიდა და შეჩერდა იბერიაში, მას შემდეგ, რაც მან ზღვის პირას მცხოვრებნი მრავალნი განანათლნა, ის ჩავიდა იერუსალიმში“; ხოლო

დანარჩენმა მოციქულებმა მოიარეს ქალაქები, იქადაგეს და სასწაულები მოახდინეს და ჩავიდნენ იბერიაში და ფასისში...“[87]

მესამე მოგზაურობის დროს, გადმოგვცემს ისტორიკოსი, ანდრია და მისი თანამოღვაწენი – მატათია და სიმონ კანანელი მოწაფეებითურთ ჩავიდნენ იბერიაში და ფასისში: „არს ჯიქეთს ნიკოფსიაში საფლავი, რომელსაც აქვს წარწერა სიმონ კანანელისა“.[88] ხოლო IV საუკუნის ისტორიკოსი ეპიფანე კვიპრელი წერდა – „მატათიამ... იქადაგა სახარება მეორე ეთიოპიაში (კოლხეთში), სადაც არის აფსარის ციხე – და ჰსის ნავსადგური... იქვე გარდაიცვალა და დამარხულია დღემდე“.[89] ასე რომ, როგორც ზემოთაც ითქვა, IV–VIII საუკუნეთა ისტორიკოსების თანახმად, მოციქულებმა არათუ იქადაგეს საქართველოში, არამედ ორი მოციქული – სიმონ კანანელი და მატათია მოციქული იბერიაში, საქართველოშივე განისვენებენ.

ამათ გარდა, საქართველოში უქადაგნიათ მოციქულებს ბართლომეს, თომასა და თადეოზს. ამის შესახებ არსებობს სხვადასხვა დროის ისტორიკოსთა ცნობები.

მოციქულთა მიერ დაარსებული პირველი ავტოკეფალური ეკლესიები

წინა თავში აღნიშნული გვქონდა, რომ საქართველოში უქადაგნიათ მოციქულებს ანდრიას, სვიმონ კანანელს, მატათიას, თომას, ბართლომესა და თადეოზს. ქართული ეკლესიის მღვდელმთავრები დიდი ჩამოლოცვის, პურის კურთხევისა ან სხვა ლოცვის დროს ვალდებულნი იყვნენ და არიან მოიხსენიონ ანდრია პირველწოდებული, სვიმონ კანანელი, ბართლომე და თადეოზი. ტექსტის ნაწილი ასეთი სახისაა: „...წმიდათა დიდებულთა და ყოვლადქებულთა მოციქულთა ანდრია პირველწოდებულისა და სვიმონ კანანელისათა, თადეოზისა და ბართლომესითა“... ეს იმას ნიშნავს, რომ საუკუნეთა მანძილზე ქართული ოფიციალური ეკლესია აღიარებდა, რომ საქართველოს განმანათლებლები არიან ლოცვის დროს მოხსენიებული ეს მოციქულები.

საქართველო II–III საუკუნეებშიც სამისიონერო ასპარეზი ყოფილა (ლათინ ისტორიკოსთა ცნობებით) და მსოფლიო ქრისტიანული ცენტრები ყურადღებას არ აკლებდნენ მას. ერთი ცნობა ასეთია: „იბერიის იმ ნაწილმა, რომელიც პონტოს ზღვასთან მდებარეობს და კოლხიდად იწოდება, სახარება ჯერ კიდევ იმპერატორ ტრაიანეს დროს მქადაგებელი პაპის წმიდა კლიმენტის შემწეობით მიიღო. წმიდა კლიმენტი იმ მხარეში იყო გადასახლებული“.[90]

ირინეოსი კი თვლიდა, რომ ქართველებმა (იბერებმა), რომლებიც იწოდებიან კოლხებად (გეოგრაფიული ადგილის მიხედვით), ქრისტიანობა ჯერ კიდევ რომის იმპერატორ ტრაიანემდე (98–117) მიიღეს. იმავე ცნობით, იმ

ქართველებმა, რომლებიც კასპიის ზღვისაკენ კავკასიის მთებთან ცხოვრობენ (იგულისხმება აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა), ქრისტიანული სარწმუნოება უფრო გვიან მიიღეს. ეს ცნობა სავსებით ეთანხმება „ქართლის ცხოვრებას“, რომლის მონაცემებითაც ქართველთაგან ქრისტიანობა პირველებმა მიიღეს მეგრელებმა (კოლხებმა) და კლარჯებმა (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა).

წმიდა იუსტინე 150 წლის მახლობლად ამტკიცებდა, რომ არ არსებობს დედამიწაზე ისეთი კუთხე, თვით ბარბაროს ხალხთა შორისაც კი, სადაც ხალხი ჯვარცმული იესოს სახელს არ ლოცულობდესო. ასეთივე აზრს გამოთქვამს ირინეოსიც.[91]

„ჯერ კიდევ III საუკუნეში ქრისტიანობის აღიარების შესახებ განკარგულება გამოსცა იმპერატორმა გალიენმა 261 წელს. მსგავსადვე მოიქცა გალიენამდე თითქმის ნახევარი საუკუნით ადრე იბერიის მეფე რევ მართალი (გარდ. 213 წელს). ამ მეფეს ჰქონია ქრისტეს სიყვარული და მოსმენილი ჰქონია სახარება. ამიტომაც ის ყოფილა მოწყალე და შემწე ყოველთა, თუმცა წარმართადვე დარჩენილა. რომში წარმართული ღვთაებისათვის სისხლიანი მსხვერპლის შეწირვა მხოლოდ მესამე საუკუნის იმპერატორებმა აკრძალეს. საქართველოში... შესაძლებელი გახდა მისი ოფიციალურად აკრძალვა სახელმწიფოს მასშტაბებით. ძველი საისტორიო წყარო ამ კეთილშობილურ საქციელს რევ მართალს მიაწერს“.[92]

ივ. ჯავახიშვილის დასკვნით, „ქრისტიანობის ისტორია აღმოსავლეთ საქართველოში III საუკუნის დამდეგიდან, ან არადა, შუა წლებიდან მაინც იწყება“.[93]

VIII საუკუნის წყარო – „აბო თბილელის წამება“ – წერს, რომ ქართველები ქრისტიანები ყოფილან II–III საუკუნეებიდან და მაშასადამე, VIII საუკუნის საქართველოში ქრისტიანობას უკვე 500 წლის ისტორია ჰქონია.

ზემოთ მოყვანილიდან ჩვენ უნდა დავასკვნათ, რომ პირველი ქართული ეკლესია დააარსეს თვით მოციქულებმა და ამის შემდეგ ის უწყვეტად არსებობდა. ქრისტიანობა I–II საუკუნეებში არ იქცა იბერიის სახელმწიფო სარწმუნოებად, ისევე როგორც რომის იმპერიაში, რადგანაც წარმართული სარწმუნოება კვლავ ძლიერი იყო.

ქართული ეკლესია სამოციქულოა, მოციქულთა მიერ დაარსებული, მაგრამ ეს არ აძლევს მას, როგორც სხვა სამოციქულო ეკლესიებს, რაიმე უპირატესობას სხვა ადგილობრივ ეკლესიებთან შედარებით, რადგანაც ყველა არსებული ავტოკეფალური ეკლესია, თუ არ წარმოადგენს პირდაპირ გაგრძელებას იმ ეკლესიებისა, რომლებიც მოციქულებმა დააარსეს, წარმოადგენს მოციქულთა მიერ დაარსებული ეკლესიების ტოტებს და ყველამ თავისი უფლება მემკვიდრეობით მიიღო მოციქულებისგან. ამიტომაც ყველა ავტოკეფალური ეკლესია თანასწორუფლებიანია ერთმანეთის მიმართ იმის მიუხედავად, მათ თავიანთი ავტოკეფალია მოციქულებისგან მიიღეს უშუალოდ, თუ მათ მიერ დაარსებული ეკლესიების მეშვეობით. მოციქულები არ ყოფდნენ დედამიწას ავტოკეფალური ეკლესიების მიხედვით. ავტოკეფალური ეკლე-

სიები წარმოიშვნენ მოციქულთა შემდეგაც. მეორე მხრივ, მოციქულთა მიერ დაარსებული ეკლესიები კარგავდნენ ავტოკეფალიას ან დროებით (მაგალითად, იერუსალიმის, ათენის), ან სამუდამოდ. 18 ეკლესიიდან, რომელნიც ჩამოთვლილნი არიან, როგორც ავტოკეფალური ეკლესიები მოციქულთა დადგენილებებში, მხოლოდ 6-მა შეინარჩუნა თავისთავადობა, – წერს პროფესორი ტროიცკი.

მართლმადიდებელი ეკლესია, მიუხედავად იმისა, რომ ის დაყოფილია რამდენიმე თავისთავად ანუ ავტოკეფალურ ეკლესიად, შეადგენს ერთ წმიდა კათოლიკე და სამოციქულო ეკლესიას. ერთიანი ეკლესიის მოწყობის ასეთი სახე ტრადიციულია. I–II საუკუნეებში მოციქულთა მიერ დაარსებული ეკლესიები არ ექვემდებარებოდნენ მიწიერ საერთო ცენტრს და ყოველ ეკლესიას თავისი საეპისკოპოსო მმართველობა ჰქონდა. მთელ დედამიწაზე გაბნეულმა მოციქულებმა ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად (მაგრამ მოციქულთა ერთობის სახელით) დააარსეს ეკლესიები. მათი მმართველობა გადასცეს ეპისკოპოსებს, რომლებიც ისევე დამოუკიდებლად მოქმედებდნენ ერთიანი საყოველთაო (კრებით, ყოვლისმომცველი) ეკლესიის შიგნით, როგორც მოციქულები.

მოციქულებს ეკუთვნოდათ მიწიერი ეკლესიის მთელი ძალაუფლება და ამიტომაც მათ დააარსეს პირველი ავტოკეფალური ეკლესიები,[94] რომლებიც ეთნიკურ-ტერიტორიული პრინციპით ყოფილან მოწყობილნი, რასაც მოციქულთა 34-ე კანონი მოწმობს. ამ კანონში ეროვნულ თავისთავად ეკლესიებზე და „თითოეული ნათესავის“ ეპისკოპოსებზეა საუბარი. 34-ე კანონი ამ ეპისკოპოსის თანატომელებს ავალდებულებს „თავად შერაცხონ ეპისკოპოსი თვისი“ და მისი ნებართვის გარეშე არაფერი გააკეთონ. თავის მხრივ, ეპისკოპოსიც ვალდებულია არაფერი მოიმოქმედოს მათთან (თავის თანატომელ მორწმუნეებთან) შეთანხმების გარეშე, „რამეთუ ესრეთ ერთნებობა აღესრულოს და იდიდოს ღმერთი უფლისა მიერ სულითა წმიდითა“. არსებობს ამ კანონის კომენტარი, რომლის მიხედვითაც აქ საუბარია არა ეროვნულ-ნაციონალურ ეკლესიებზე, არამედ იმ ეთნიკურ ოლქებზე, რომლებადაც იყო დაყოფილი რომის სახელმწიფო დიოკლეტიანეს მიერ ამ სახელმწიფოს პროვინციებად დაყოფამდე. მართალია, ქრისტეს ეკლესიაში არ არის არც ელინი, არც იუდეველი, არც ბარბაროსი, არც სკვითი, მაგრამ უდიდესი მნიშვნელობის ფაქტია ის, რომ მოციქულებმა ეკლესიის დამაარსებლის, უფალ იესო ქრისტეს ნებით შეისწავლეს სწორედ სხვადასხვა ნაციონალობათა – მათ შორის სკვითთა და ბარბაროსთა ენები და დააარსეს მათი პირველი ეკლესიები. ამ პირველ ეკლესიებს შეეხება მოციქულთა 34-ე კანონი.

მოციქულთა 34-ე კანონიდან ჩანს, რომ: 1. სანამ მთელი ეკლესია მოციქულთა სწავლების ერთგული რჩებოდა, საერთო მიწიერი ცენტრი, რომელსაც დაექვემდებარებოდნენ ადგილობრივი ეკლესიები, არ არსებობდა და არც შეიძლებოდა არსებულიყო. არც ახალ აღთქმაში და არც მოციქულთა კანონებში არ არსებობს მცირეოდენი მინიშნებაც კი ამის შესახებ. 34-ე კანონი ამბობს, რომ ადგილობრივი ეკლესიის ყოველი საქმე საბოლოოდ წყდება მის ეპისკოპოსთა მიერ, მათი პირველი ეპისკოპოსის მეთაურობით; 2. მოციქულებმა არა მარტო

დააარსეს ავტოკეფალური ეკლესიები, არამედ მათი ავტოკეფალიის დაცვაზეც იზრუნეს. მითითებული კანონიდან ჩანს, რომ ყოველგვარი საქმე ადგილობრივი ეკლესიისა წყდება სხვა ეკლესიის მხრიდან ჩარევის გარეშე, თვით ადგილობრივი ეკლესიის მიერ პირველი ეპისკოპოსის მეთაურობით.

ამიტომაც III მსოფლიო კრებამ დაიცვა პატარა ადგილობრივი კვიპროსის ეკლესიის ავტოკეფალია, როცა ანტიოქიის დიდ ეკლესიას სურდა მისი დაქვემდებარება. ამ კრებამ მე-8 კანონში ეს მცდელობა დაახასიათა როგორც მოციქულთა კანონების საწინააღმდეგო, თავისუფლების შემლახველი ქმედება, როგორც საზოგადო ვნება, რომელსაც მკურნალობა ესაჭიროება, რათა სხვა ვნების მიზეზად არ გადაიქცეს. კრებამ განსაზღვრა, რომ კვიპროსის ეკლესიას ძველ ჩვეულებათა მიხედვით თვითვე დაედგინა თავისი ეპისკოპოსი. ამ მსოფლიო კრების მე-8 კანონი ეხებოდა არა მარტო კვიპროსის ეკლესიას, არამედ საერთოდ ყველა ადგილობრივ ეკლესიას. ამ კანონის დაცვა ყველგან საჭირო იყო. „იგივე იყოს დაცული სხვა ოლქებში (ძველქართულად – „სამთავროებში“) და ყველა ეპარქიაში (ე. ი. მიტროპოლიებში), რომ არავინ ღვთისმოშიშ ეპისკოპოსთაგან არ გაავრცელოს თავისი ხელისუფლება სხვა ეპარქიაზე, რომელიც მანამდე არ იყო მის ხელქვეით, ხოლო ვინც ძალადობით სხვა ეპარქია დაიქვემდებაროს, გაათავისუფლოს“.

არსებობდა აზრი, რომ ავტოკეფალიის უფლება აქვთ მხოლოდ იმ ეკლესიებს, რომელნიც მოციქულებმა დააარსეს, ხოლო ზოგიერთი ეკლესიის ავტოკეფალიას ეჭვის ქვეშ აყენებდნენ იმ მოსაზრებით, რომ ისინი არ იყვნენ მოციქულთა მიერ დაარსებულნი. მაგალითად, ს. ტროიცკი წერს, რომ პაპები ლეონ დიდი და ნიკოლოზ I ეჭვის ქვეშ აყენებდნენ კონსტანტინოპოლის ეკლესიის ავტოკეფალიას მტკიცებით, რომ ის არ იყო მოციქულების მიერ დაარსებული, ზუსტად ისევე, ანტიოქიის ეკლესია ამტკიცებდა, რომ ქართული ეკლესია არ შეიძლება იყოს ავტოკეფალური, რადგანაც „არავინ მოციქულთაგან არ იყო საქართველოში“. პაპი გრიგორი დიდი ამტკიცებდა, რომ მსოფლიო უნდა დაიყოს მოციქულ პეტრეს მიერ დაარსებულ სამ ეკლესიას შორის – რომის, ალექსანდრიის და ანტიოქიისა, ამიტომაც ზოგიერთი ეკლესია ცდილობდა დაეკავშირებინა თავისი წარმოშობა ერთ რომელიმე მოციქულთან. ქმნიდა ლეგენდებს: მაგალითად, კონსტანტინოპოლის... რუსეთისა და საქართველოს ეკლესიები თავიანთ წარმოშობას აკავშირებენ ანდრია მოციქულის სახელთან.[95]

ჩვენ კვლავ გავიმეორებთ წინა თავში აღნიშნულს: შეუძლებელია, რომ მოციქულებს თავიანთი მოღვაწეობისა და მთელ მსოფლიოში ქადაგების დროს გვერდი აევლოთ იმ დროის ისეთი ძლიერი სახელმწიფოსათვის, როგორიც იყო იბერია.

ამიტომ უნდა დავასკვნათ, რომ ქართული ეკლესია დაარსებულია თვით მოციქულთა მიერ და ქართული ქრისტიანული თემები საქართველოში საკმაო გავლენითაც სარგებლობდნენ, როგორც ამას მეფე რევ მართალის რეფორმა უჩვენებს. ჩვენში ქრისტიანული ეკლესია და მრევლი (ქრისტიანული თემები) უწყვეტად არსებობდა I საუკუნიდან IV საუკუნემდე. ამას

არქეოლოგიური მასალაც ამტკიცებს. მაგალითად, არქეოლოგების მიერ მიკვ-ლეულია ჩვენში ჯერ კიდევ წმიდა ნინომდე ქრისტიანული მოსახლეობის არსებობის დამადასტურებელი კვალი, ქრისტიანული სამარხნი (მცხეთის სხვადასხვა კუთხეში) და II–III საუკუნეთა ქრისტიანული ეკლესია (ნას-ტაკისში). II–III საუკუნეთა ქრისტიანული ეკლესიის და აგრეთვე იმდროინ-დელი ქრისტიანული დაკრძალვის წესის არსებობა ადასტურებს იმ აზრს, რომ საქართველოში ქრისტიანული საეკლესიო ორგანიზაცია უწყვეტად არსებობ-და I–II საუკუნეებიდან (მოციქულთა დროიდან) წმიდა ნინოს ქადაგებამდე (IV საუკუნემდე).

ა. ბოხოჩაძე ნასტაკისის ველზე ქრისტიანული ეკლესიის არსებობის შესახებ წერს: „ნასტაკისის ველზე უფრო ძლიერი დასახლებაც ყოფილა ად-რეულ შუა საუკუნეებში, რასაც ნაქალაქარის ტერიტორიაზე გათხრილ ნაგებობათა ნაშთები მოწმობს. საცხოვრებელი ნაგებობანი მრავალი ოთახისა და ერთი დიდი დარბაზისგან შედგებოდა. ამგვარ ნაგებობებში ერთი ოთახი მცირე ეკლესიას წარმოადგენდა – მკვეთრად გამოყვანილი აბსიდითა და ნართექსით. ამ პერიოდში ქრისტიანობა ჯერ კიდევ არ არის გამოცხადებული ოფიციალურ სახელმწიფო სარწმუნოებად, არალეგალურ მდგომარეობაშია და თავშეფარებული ჩანს საცხოვრებელ ნაგებობებში. ამ ფაქტს კი დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართლის სამეფოში ქრისტიანული რელიგიის ისტორიის შესასწავლად“.[96]

ქართული ეკლესიის სამწყსო

ქართული ეკლესია მსოფლიო საყოველთაო ეკლესიის ერთ-ერთი ადგი-ლობრივი ეკლესიაა, ამასთანავე ის ეროვნული ეკლესიაც არის, რაც განპირობებულია იმით, რომ ისტორიულად თავის უფლებამოსილებას ქარ-თველ ქრისტიანებზე ახორციელებს. ქართული ეკლესიის ისტორიის კვლე-ვისათვის აუცილებელია განისაზღვროს მისი სამწყსოს რაობა. საეკლესიო ისტორიოგრაფიისათვის ცნობილია, რომ ჩვენში ქრისტიანობა გაავრცელეს ანუ ქართული ეროვნული ეკლესია დააფუძნეს თვით მოციქულებმა ანდრია პირველწოდებულმა, სვიმონ კანანელმა, ბართლომემ, მატათიამ. ქრის-ტიანობის დაფუძნების ჟამს, ანუ თითქმის 20 საუკუნის წინ როგორი სახისა იყო ქართულ ეკლესიის სამწყსო, ის ერთმანეთისგან სრულიად დაშორებულ სხვადასხვაენოვანი კავკასიური ტომებისგან შედგებოდა, თუ ერთიან ხალხს წარმოადგენდა, რომელსაც ჰქონდა ერთობის რაიმე ნიშანთვისება.

ქართლის ცხოვრება“ და სხვა ისტორიული ქრონიკები ამტკიცებენ, რომ ქართული ეკლესიის სამწყსო I–II საუკუნეებში იყო ერთიანი ხალხი – ქართ-ველი ერი. ამ საუკუნეებამდე რამდენიმე ასწლეულით ადრე უკვე დაწყებული იყო დიფერენციაცია ერთიანი, ანუ წინარე ქართული ენისა, მაგრამ ქრისტიანობის მიღებისას ერთიანი წინარე ქართული ენის დაშლის ხარისხი დიდი არ იყო. მართალია, არსებობდა ფუძე ქართული ენის დაშლის შედეგად

მიღებული ტომობრივი ენები დიალექტები ე.წ. ქართებისა და მეგრელებისა, მაგრამ ეს დიალექტები ახლოს იდგნენ ერთმანეთთან, იმდენად ახლოს, რომ შეიძლებოდა ერთიან ენაზე ლაპარაკი. ხალხის ასეთი მდგომარეობა არ არის უმაგალითო. ამის მაგალითად შეიძლება სლავები მოვიყვანოთ. წინარე სლავური ენა არსებობდა VI–VII საუკუნეებამდე.[97] მალევე სლავებში გავრცელდა ქრისტიანობა, ამიტომაც სლავურ ენაზე ამის შემდეგ დაწერილი წმიდა წიგნები გასაგები იყო თითქმის ყველა კუთხის სლავებისათვის. – კიევის რუსეთს შეეძლო კირილესა და მეთოდეს მიერ ბულგარელთათვის IX საუკუნეში შექმნილი ძველსლავური ანბანის გამოყენება, ხოლო ბულგარული წიგნები ფორმალურად „უცხოენობრივად“ მიჩნეულნი, სინამდვილეში არ მოითხოვდა გადათარგმნას.[98] ბულგარული ანუ ძველი სლავური ენა სავსებით გასაგები იყო კიევის რუსეთისათვის. აღმოსავლეთის სლავებში „XIV საუკუნეში ჩამოყალიბდა 3 დიდი ეთნ. ჯგუფი: რუსები, უკრაინელები და მოგვიანებით ბელორუსები“.[99] ქრისტიანობის მიღების დროს სლავებს ჰქონდათ ენობრივი ერთობა ან უფრო სწორად, ენობრივი ერთობის დაყოფა დიალექტებად და ენებად სულ რამდენიმე ასეული წლის წინ იყო დაწყებული. შემდგომ, მოგვიანებით, შუა საუკუნეებში ძველი სლავები ეროვნულ ჯგუფებად დაიშალა. ასეთსავე ვითარებაში იყვნენ ქართველები ქრისტიანობის მიღების დროს I–IV საუკუნეებში. ამ დროს ფუძე ქართული ენის დაშლა რამდენიმე საუკუნის წინათ იყო დაწყებული. ანუ, ჯერ კიდევ არსებობდა ქართული ენობრივი ერთობა, რომელიც მოიცავდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს. ამ ერთიან ქართულ ენაზე ითარგმნა წმიდა წერილი. ქრისტიანობის მოციქულთა მიერ გავრცელების ეპოქაში ქართული ეკლესიის სამოქმედო ასპარეზი – სამწყსო ჯერ კიდევ თითქმის ენობრივად დაუშლელი იყო.

„მეორე მაგალითად შეიძლება გამოდგეს რომანულენოვანი ქვეყნები. ქრისტიანობის მიღების დროს ესპანელების, ფრანგების, იტალიელების და სხვა ხალხების წინაპრების საეკლესიო ენად მიღებული იქნა ლათინური ენა რადგანაც, მათი გაქრისტიანების ეპოქაში ის იყო საერთო სახალხო ენა. შემდგომ საუკუნეებში ლათინურენოვანი ხალხები სხვადასხვა ერებად ჩამოყალიბდნენ, რომელთაც მხოლოდ საეკლესიო ენ¬ობრივი ერთობა ჰქონდათ, ქართული ეკლესიის სამწყსო ქრისტიანობის პირველ საუკუნეებში ერთიანი იყო როგორც ენობრივად, ისე ეთნიკურად, ისტორიით და ტერიტორიით. ასეთია ტრადიციული თვალსაზრისი გამოხატული „ქართლის ცხოვრებასა“, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, აგრეთვე სხვა ისტორიულ-საეკლესიო ქრონიკებში, რომლებშიც მოყვანილია ცნობები ქართული ეკლესიის ისტორიის შესახებ.

დიდი ილიას განსაზღვრით, ერი არის კრებული ისტორიით შედუღებულ ერთსულ და ერთხორც მკვიდრთა.[100]

„ერთსულ და ერთხორც მკვიდრთაში“, ცხადია, ილია გულისხმობდა ერთი ეთნიკური წარმოშობისა (ერთხორც) და ერთი სულიერი კულტურის (ერთსულ) მკვიდრ მოსახლეობას.

ე.ი. ერი არის ერთი ეთნიკური წარმოშობის მატერიალური და სულიერი კავშირის მქონე მკვიდრი მოსახლეობა, რომლის წევრებიც, გარდა ხორციელ-

სულიერი ერთობისა, აგრეთვე ერთმანეთთან შედუღებულ-შეკავშირებულნი არიან ისტორიით (იგულისხმება ანტიკური და ფეოდალური ეპოქები).

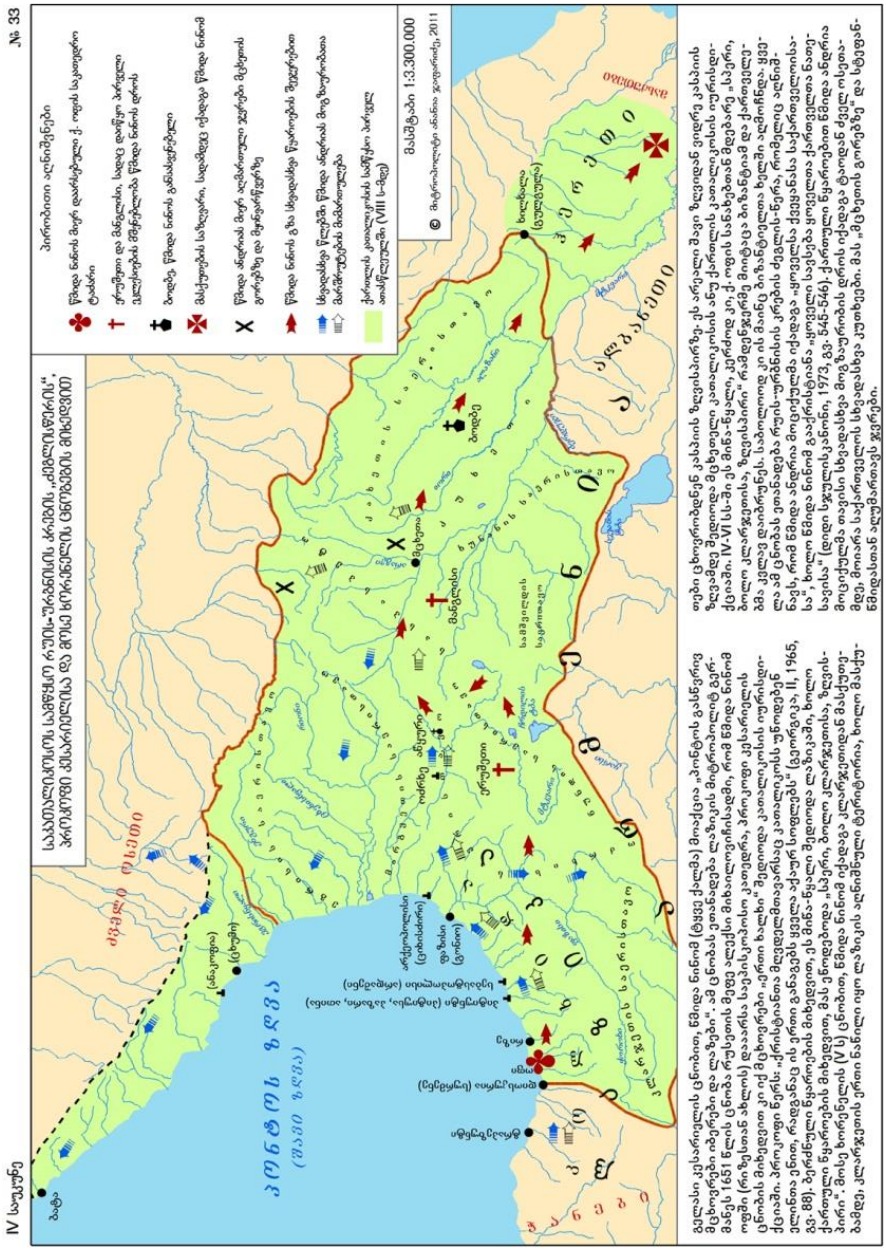
№ 33
IV საუკუნე
საქართველოს ეროვნული საბჭოსა და ბრიტანეთის ეროვნული ბიბლიოთეკის ერთობლივი პროექტი
"ეროვნული ბიბლიოთეკა ეროვნული ინტერესებისთვის"
ISSN 1512-1801
ISBN 978-9941-0-3000-1
ISBN 978-9941-0-3000-1
ISBN 978-9941-0-3000-1

არნოლდ ჩიქობავა წერს: „ერის რაობას როცა განსაზღვრავენ, ენის ერთობაზე მიუთითებენ. ერის რაობის ეს ნიშანი ყველაზე ძველია (ტერიტორიის ერთობა, ეკონომიკა, ფსიქიკური წყობა ამ მხრივ ენას ვერ შეედრებიან)“.[101]

ჩვენი მიზანია, განვსაზღვროთ, არსებობდა თუ არა ქართველი ხალხი, ქართული ეკლესიის მომავალი სამწყსო, ერთიანი ქართული სახელმწიფოს – ქართლის სამეფოს შექმნის ეპოქაში (ქრისტემდე IV–III საუკუნეებში). ამისათვის განვსაზღვრავთ, ჰქონდათ თუ არა იმდროინდელ ქართულ ტომებს ერისათვის დამახასიათებელი ძირითადი ელემენტები: საერთო ენა, საერთო ტერიტორია, საერთო კულტი – ერთმორწმუნეობა, რაც ფსიქიკური წყობის ერთობასა და სულიერი კულტურის ერთიანობაში შედის, საერთო კულტურა, საერთო ეთნიკური წარმოშობა, განუწყვეტელი ისტორიული კავშირი და საერთო ეკონომიური კავშირი.

ა) საერთო ენა

იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერებისთვის ცნობილია, რომ უძველეს დროს არსებობდა ქართველ ტომთაშორისი საერთო ენა – ფუძე ენა. ქართებს, მეგრელ-ჭანებს და სვანებს ერთ დროს ჰქონიათ საერთო ფუძე ენა, რომელიც შემდეგში დაიყო.

ენობრივი ერთობის დაშლის დასაწყისად მიღებულია სხვადასხვა თარიღები. ყოველ შემთხვევაში, ეს ენობრივი ერთობა დაშლილა არა სხვაგან, არამედ კავკასიაში. საერთო ენობრივი ერთობის მქონე“ ქართველური ჯგუფის ადგილსამყოფელი ამ დროისათვის მაინც თამამად შეიძლება კავკასიის მიწაწყალზე ვივარაუდოთ“.[102]

„მკვლევართა აზრით, II ათასწლეულის დასაწყისისათვის, უნდა დაწყებულიყო საერთო-ქართველური ფუძე ენიდან სვანურის გამოცალკევების პროცესი, ხოლო ქართულ-ზანური ენობრივი ერთობის დაშლის დასაწყისი ძვ.წ.აღ-ის VIII საუკუნით უნდა დათარიღდეს...“[103]

„ადრეანტიკურ ხანაშივე (ძვ.წ. VI–IVსს.) უნდა ჩამოყალიბებულიყო განსხვავება (ენით და სხვ.) მეგრულ-ჭანურ (ზანურ) და ქართის ტომებს შორის“.[104]

მეცნიერთა აზრით, ქრისტემდე VIII საუკუნეში ქართებსა და მეგრელ-ჭანებს ჰქონიათ საერთო ენა, ხოლო VI–IV საუკუნეებში უკვე არსებულა განსხვავება. როგორი სახის იყო ეს განსხვავება?

„რა თქმა უნდა, ენობრივი და სხვა სახის განსხვავება ამ დროს ბევრად ნაკლები უნდა ყოფილიყო, ვიდრე შემდეგში“.[105] ენობრივი განსხვავება VI–IV საუკუნეებში ქრისტემდე ქართების ენასა და მეგრულ-ჭანების ენას შორის „ბევრად ნაკლები“, ანუ დიდი არ ყოფილა. ამის მიზეზი ის იქნებოდა, რომ ენობრივი ერთობის დაშლის პროცესი ახალი დაწყებული ყოფილა. დაწყე-

ბულა VIII საუკუნეში (ქრისტემდე) და მალევე, დაახლოებით IV–III საუკუნეებში (ქრისტემდე) ყალიბდება ერთიანი ქართული სახელმწიფო.

„ქართლის (იბერიის) ერთიანი დიდი სამეფოს წარმოქმნა დედაქალაქით მცხეთაში, როგორც ჩანს, მართებული იქნება, რომ ძვ.წ.აღ-ის IV–III სს. დავუკავშიროთ“.[106]

ცნობილია, რომ ერთიანი საერთო ქართული სახელმწიფო „ქართლის სამეფოს“ სახელწოდებით შეიქმნა ეგრისელთა უშუალო და აქტიური მონაწილეობით, კერძოდ, ფარნავაზი ვერ შექმნიდა „ქართლის სამეფოს“, მას რომ არ მიეღო ეგრისის მმართველის, ქუჯის დახმარება. „ფარნავაზი... უკავშირდება ეგრისის მმართველ ქუჯის“.[107]

საერთო ქართული სამეფოს შექმნის შემდეგ ამ სამეფოში შევიდა მთლიანი ეგრისი, ის „ქართლის სამეფოს“ მკვიდრი ნაწილი გახდა. „შემოდგომით ფარნავაზი მცხეთაში ცხოვრობდა, ზამთარში – გაჩიანში, ხოლო ზაფხულს წუნდაში ატარებდა. ზოგჯერ მოინახულებდა კლარჯეთს და ეგრისს“.[108]

ფარნავაზამდე აზოც ჰერეთ-ეგრის-ქართლის მმართველი – „ქართლის მეფე“ ყოფილა: „ქართლის ცხოვრების მიხედვით აზო... იმორჩილებს ქართლთან ერთად ჰერეთს... დას. საქართველოს (ეგრისს)“.[109]

ცნობილია („ქართლის ცხოვრება“ და შემდეგდროინდელი ისტორიკოსები ამას ხაზგასმით აღნიშნავენ), რომ ქართული ენა ფარნავაზ მეფემ გამოაცხადა სახელმწიფო ენად. მას ეს ღონისძიება ცხოვრებაში მკაცრად გაუტარებია – ქართლის სამეფოში სხვა ენა ქართული ენის გარდა ოფიციალურად არ იხმარებოდა. ამ დროს სხვაობა ქართებისა და ეგრისელების მეტყველებაში თითქმის არ არსებობდა ან დიალექტურ დონეზე იყო. ასე რომ, ქართული ენა ეგრისელებისათვის მშობლიური ენა იყო. ქართული ენა იყო კულტის მსახურების, ქვეყნის კულტურული ფენების, არისტოკრატიის, სახელმწიფო მოხელეების, ზედაფენის ენა, ე.ი. სალიტერატურო ენა.

მართლაც, მეცნიერთა აზრით, „წარსულში იბერიულ-კავკასიურ ენებს მეტი სიახლოვე ახასიათებდათ, ვიდრე ახლა ვხედავთ. ზედაპირზე სხვაობა ჩანს, სიღრმისეულ ფენაში სხვაობა მცირდება, საერთო მატულობს. საერთო ძველია, განსხვავება – ახალი“.[110]

მეცნიერების მიერ გარკვეულია, რომ ქრისტიანობამდე ქართველების ყველა ტომს ჰქონია საერთო რწმენა, არსებულა საერთო ქართული წარმართობა. ივანე ჯავახიშვილმა გაარკვია, რომ სვანეთში წარმართული საწესჩვეულებო კულტი ქართულ ენაზე სრულდებოდა და არა სვანურ ენაზე. „ფერხულის სიტყვებს მეფერხულე სვანები ქართულად წარმოსთქვამდნენ.“[111] შემდეგმა კვლევამ აჩვენა, რომ „ამ წესების ძველქართულ სახელებთან ერთად ფერხულის ქართულად წარმოთქმის ჩვეულება, უეჭველია, თავდაპირველი საერთო ქართული წესის ნაშთი უნდა იყოს“.[112] წარმართულ წესებს, სვანეთში შემორჩენილს, ჰქონია ქართული ტერმინოლოგია, ხოლო თვით ეს წესები ქართულ ენაზე სრულდებოდა.

ასევე ყოფილა სამეგრელოშიც.

„ივ. ჯავახიშვილს სათანადოდ დამტკიცებული აქვს, რომ ახალწლის დღესასწაულის ჩვეულებების თანახმად, მეგრელი მეკვლეც თავის წარმოსათქმელ სიტყვებს მეგრულად კი არა, სწორედ ქართულად ამბობს ხოლმე“.[113]

მოყვანილი ფაქტები კიდევ ერთხელ ამტკიცებს იმ აზრს, რომ არსებობდა საერთო ქართული ენა – კულტის მსახურებისა და სხვათა შესრულება ხდებოდა ამ ყველასათვის გასაგებ ენაზე, ხოლო შემდეგში (IV–III) ეს ენა იქცა სახელმწიფო ენად.

ივანე ჯავახიშვილი სრულიად სამართლიანად დაასკვნიდა მითითებული და სხვა მონაცემების საფუძველზე – „ცხადი გახდება, რომ არამცთუ საზოგადო ქართული, ყველა ტომთათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც საერთო წარმართობა არსებობდა, არამედ რომ წარმართობის საერთო ტერმინოლოგიაც, საერთო ენაც ქართული ჰქონდა“.[114]

ასე რომ, ერთიანი სახელმწიფოს – „ქართლის სამეფოს“ წარმოქმნამდე (ქრისტემდე IV–III საუკუნეებში) და, ცხადია, მის შემდეგაც, ყველა ქართულ ტომს – ქართებს – მეგრელებსა და სვანებს – ჰქონიათ საერთო მშობლიური ქართული ენა, ე.წ. სალიტერატურო ენა.

ენათმეცნიერები გამოწვლილვითი ანალიზის საფუძველზე მიდიან დასკვნამდე, რომ ქართული სალიტერატურო ენის ფორმირება დაწყებულა არა V საუკუნეში, არამედ ბევრად უფრო ადრე, შესაძლოა, მეხუთე საუკუნეში ქრისტეშობამდე.

ენათმეცნიერი ლ. ლეჟავა წერს „... სარწმუნოდ შეიძლება მივიჩნიოთ. რომ ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ფორმირება დაწყებულია V ს-ზე გაცილებით უფრო (შესაძლებელია, ათი საუკუნით) ადრე“.[115]

ცნობილი მეცნიერი ივ. გიგინეიშვილი წერდა:

„ახალი სალიტერატურო ენის საბოლოოდ ჩამოყალიბებას შვიდასზე მეტი წელი დასჭირდა, მისი ჩამოყალიბება მხოლოდ მე-19 საუკუნეში გახდა შესაძლებელი და ეს ენაც კი არ იყო ისეთი სრულყოფილი ნორმების მქონე ლიტერატურული ენა, როგორიც ძველი ქართული იყო, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ენის ნორმალიზაციისა და სრულყოფისათვის მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოკიდებული გაცილებით მეტად ხელსაყრელი გარემოება და პირობები არსებობდა, ვიდრე ძველ საქართველოში. თუ ახალი სალიტერატურო ენის საბოლოოდ ჩამოყალიბებას ამდენი დრო დასჭირდა, ცხადია, ადვილი წარმოსადგენია, თუ რამდენი საუკუნე დასჭირდებოდა ძველი ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებასა და სრულქმნას, ვიდრე ის იმ დონეზე ავიდოდა, როგორც სალიტერატურო ენა, რა დონეზეც დგას „შუშანიკის წამების“, ან ოთხთავისა და ბიბლიის ქართული თარგმანების ენა“.[116]

V საუკუნემდე ქართულ სალიტერატურო ენას განვითარების გრძელი გზა უნდა გაევლო. „ასე განვითარებული და უნიფიცირებული სალიტერატურო ენა მხოლოდ საუკუნეთა განმავლობაში შეიძლებოდა შექმნილიყო.[117]

მეცნიერის შეხედულებით, მეხუთე საუკუნემდე ბევრად უფრო ადრე, ჯერ კიდევ მწერლობის წარმოშობამდე არსებობდა საერთო-სახალხო ენა. ცხადია, ეს საერთო სახალხო ენა იყო საერთო ქართული ფუძე ენა, რომელიც

ფარნავაზ მეფემ სახელმწიფო ენად გამოაცხადა. ენობრივი ერთობის დროს ეს საერთო-სახალხო ენა გამოიყენებოდა ყველა ქართული ტომის მიერ კულტის მსახურებისა და სხვა მიზნებისთვის.

საერთო-სახალხო ენა, რომელიც ბატონობდა დიალექტებზე და იმორჩილებდა მათ, მწერლობის წარმოშობამდეც უნდა ყოფილიყო.

სამწერლო ენის არსებობა კი დამწერლობის წარმოშობიდან იწყება, ე.ი. V ს-ზე გაცილებით უფრო ადრე, ქრისტიანობამდელ ეპოქაში".[118]

დავასკვნით, რომ ჯერ კიდევ IV–III საუკუნეებში ქართლის სამეფოში, ანუ აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოში მცხოვრებ ხალხს უკვე ჰქონია ერის რაობის განმსაზღვრელი ერთ-ერთი მთავარი ელემენტი – კულტმსახურების საერთო ქართული ენა, რომელსაც ჰქონდა დიალექტები, როგორც ყველა ცოცხალ ენას.

ბ) საერთო ტერიტორია და საერთო სახელმწიფო

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ერთიანი ქართული სახელმწიფოს („ქართლის სამეფოს") შექმნამდე ქართული ტომები ცხოვრობდნენ კავკასიაში. ისინი ცხოვრობდნენ მჭიდროდ ერთმანეთის გვერდით, ერთმანეთის მეზობლად. „ქართების", „სვანების", და „მეგრელ-ლაზების" გარდა ამიერკავკასიის ცენტრალურ და დასავლეთ ტერიტორიებზე არც ერთი სხვა არაქართული ტომი არ ცხოვრობდა. ქართველი ტომები ტერიტორიულად გაყოფილნი, ერთმანეთისგან დაშორებულ-დაცილებულნი არ ყოფილან, არც გეოგრაფიული დაბრკოლებით და არც უცხო არაქართული ტომებით. მათ საერთო წარმოშობისა და სისხლისმიერი ნათესაობის გარდა აერთიანებდათ საერთო ქართული ენა, საერთო სარწმუნოება. კავკასიაშივე და არა სხვაგან მომხდარა მათი საერთო ფუძე ენის დაშლა, რომელიც მიმდინარეობდა თანდათანობით მრავალი საუკუნის მანძილზე. საერთო ფუძე ენის დაშლამდე შექმნილა ერთიანი სახელმწიფო – „ქართლის სამეფო". ამ სახელმწიფოში შედიოდნენ როგორც ქართები, ასევე მეგრელ-ლაზები და სვანები. თუმცა, ამ დროს ეს ტომები ახლად იწყებდნენ ერთმანეთისგან გათიშვას. ადრე მათ აერთიანებდათ საერთო ფუძე ენა, საერთო წარმოშობა, ხოლო სახელმწიფოს წარმოქმნის შემდეგ მათ, საერთო ტერიტორიაზე მოსახლე ამ ტომებს, აერთიანებდათ საერთო სახელმწიფო.

ცნობილია, რომ ქართლის ანუ იბერიის სამეფო საკმაოდ მდგრადი პოლიტიკური ერთეული იყო და ის აერთიანებდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს როგორც ქრისტეს შობამდე, ასევე მის შემდეგაც. ამის შესახებ დაჟინებით მიგვითითებს როგორც „ქართლის ცხოვრება" და ძველი ქართული წყაროები, ასევე უცხოური წყაროები და არქეოლოგიური მასალაც. რა თქმა უნდა, არსებობდა გამონაკლისი ზოგიერთ საუკუნესა თუ ათწლეულში, მაგრამ ყოველთვის იბერიის სამეფო კვლავ იერთებდა დაკარგულ ნაწილებს. არსებითი და ნიშნეული იყო ის, რომ იბერია თითქმის ყოველ საუკუნეში, ქრისტეშობამდე III საუკუნიდან, ვიდრე ქრისტეს შემდეგ VIII საუკუნემდე

ახერხებდა როგორც დასავლეთის, ასევე აღმოსავლეთის გაერთიანებას. ამიტომაც, დასავლეთ საქართველო, ისევე როგორც აღმოსავლეთი, პოლიტიკურად განიხილებოდა როგორც იბერია. უცხოელი ისტორიკოსები დასავლეთ საქართველოს (ისევე, როგორც აღმოსავლეთს) უწყვეტად VI–VIII საუკუნეებამდე უწოდებდნენ იბერიას. უცხოურ წყაროთა ჩვენების თანახმად, დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას იბერებს უწოდებდნენ. ეს გამოწვეული იქნებოდა იმით, რომ ეს ტომები პოლიტიკურად იბერები იყვნენ, ეთნიკურადაც იბერებისაგან (აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობისგან) არ განსხვავდებოდნენ: საერთო ჰქონდათ ენა, კულტურა, სარწმუნოება, საერთო წარმოშობა – სისხლით ნათესაობა. ამიტომაც დასავლეთი საქართველოც იბერიაა, ხოლო მცხოვრებნი – იბერები. დასამტკიცებლად შეიძლება მოვიყვანოთ ძველი ცნობები:

ევსევი კესარიელი წერს – „მეგასთენე (III საუკ. ძვ. წ.) ამბობს, რომ ნაბუქოდონოსორმა... მიაღწია... იბერთა ქვეყანაში, აჯობა მათ... ერთი ნაწილი მათგანი გადააადგილა მან პონტოს ზღვის მარჯვენა მხარეზე, იქ დაასახლა“.[119] ბერძნები ანტიკურ პერიოდში შავი ზღვის სანაპიროების აქტიურ კოლონიზაციას ეწეოდნენ, ამიტომაც ძველმა სამყარომ ძალზე კარგად იცოდა, თუ რას ეწოდებოდა შავიზღვისპირეთი, კავკასიის სიღრმე, სომხეთის ჩრდილოეთი და კასპიის ზღვა, საერთოდ, ამიერკავკასიის გეოგრაფია. ევსევი კესარიელის ცნობით, ანტიკურ სამყაროში გავრცელებული ყოფილა თვალსაზრისი, რომ შავი ზღვის მარჯვენა მხარე, ე. ი. კოლხეთი ქრისტემდე III საუკუნეში დასახლებულია იბერებით. „ქართლის ცხოვრებითაც“ ამ დროს დასავლეთ საქართველო ქართლის სამეფოში შედის. ვანის არქეოლოგიური გათხრების ხელმძღვანელი წერს: „ძვ.წ.აღ-ის IV–III საუკუნეები იყო სწორედ აღმოსავლური ქართული ტომების და პირველ რიგში მესხთა ფართოდ განსახლებისა და პოლიტიკური აქტივობის ხანა. ამრიგად, მესხური, ე.ი. ქართის ენოვანი (და დღევანდელი იმერლებისა და გურულების) წინაპარი ტომების დამკვიდრება დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე ძვ.წ.აღ-ის III–II საუკუნეებიდან მაინცაა სავარაუდებელი. ... ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ თითქოს საეჭვო აღარ უნდა იყოს სტრაბონის მიერ რიონის დაბლობის გარკვეული ნაწილის „მოსხთა ქვეყანად გამოცხადება...“[120]

„ძვ.წ.აღ-ის II საუკუნიდან, როდესაც ქართლის სამეფომ სამხრეთით ბევრი ოლქი დაკარგა, დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ რაიონებში, როგორც ჩანს, მისი ძალაუფლება კვლავ ძალაშია“.[121]

თუკი ქრისტემდე II საუკუნეში ძლიერ დასუსტებულ იბერიას დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილი არ დაუკარგავს, ცხადია, წინა საუკუნეებში მისი სიძლიერის დროს მთელ დასავლეთ საქართველოზე ექნებოდა ძალაუფლება.

„მარ-აბას-კატინა (I საუკ. ქრისტემდე)... გადმოგვცემს აბიდენის სიტყვებს: ნაბუქოდონოსორი... შეესია იბერებს... და მათი ნაწილი დაასახლა პონტოს ზღვის მარჯვენა ნაპირებზე“.[122]

ე.ი. I საუკუნეში ქრისტემდე, ისევე როგორც ადრე, ანტიკურ სამყაროში კვლავ გავრცელებულია აზრი, რომ იბერები შავიზღვისპირეთში, ე.ი. კოლ-ხეთში ცხოვრობენ.

„ახ.წ.აღ-ის I–II საუკუნეებში ქართლი გადაიქცა ძლიერ სახელმწიფოდ, რომელიც ამიერკავკასიასა და მეზობელ მხარეებში პოლიტიკურ ჰეგემონობას ლამობდა“.[123] ,,II ს. აქ ... შავი ზღვის სანაპიროზე იბერიას ჰქონდა ფეხი მოკი-დებული“.[124]

მოყვანილი ამონაწერებიდან ჩანს, რომ ქრისტემდე IV საუკუნეში შექმ-ნილ ქართველთა სამეფოში შედიოდა დასავლეთი საქართველო. ქრისტემდე III საუკუნეში ეს სამეფო კიდევ უფრო ძლიერდება, და მასში, ბუნებრივია, შედიოდა დასავლეთი საქართველო. II საუკუნეში ქრისტემდე ეს სამეფო სუსტდება და კარგავს თავის სამხრეთ პროვინციებს.

მიუხედავად ამისა, ამ სამეფოში კვლავ შედიოდა დასავლეთი საქართ-ველო. I–II საუკუნეებში ქრისტეს შემდეგ ქართველთა სამეფო ისე ძლიერდება, რომ ჰეგემონობას ცდილობს მთელ ამიერკავკასიაში. ამ დროსაც, ბუნებრივია, მის შემადგენლობაში დარჩა დასავლეთი საქართველო.

III–IV საუკუნის ავტორი ევსევი კესარიელი (260–340 წწ.) იბერთა საცხოვრისს შავი ზღვისპირეთში განსაზღვრავს.

სოკრატე სქოლასტიკოსი (IV–Vს.) წერს: „...იბერები ცხოვრობენ ევქსინის პონტოსთან“.[125]

გელასი კესარიელი (IV საუკ.) ... მოგვითხრობს: „იმავე ხანებში ღმრთის მცნება მიიღეს პონტოს გასწრივ მიწა-წყალზე მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა...“[126]

რუფინუსის (გარდ. 410 წ.) თხზულებაში ნათქვამია: „ამავე ხანებში იბერთა ტომმაც, რომელიც ცხოვრობს პონტოს მხარეში, მიიღო ღვთის მცნების კანონები და ტყვე ქალი...“[127]

„სამივე ავტორის მიხედვით, იბერები შავი ზღვის სანაპირო არეალში არიან მოქცეულნი“.[128]

პროფესორი რობერტ ბლაიხშტაინერი წერს: „დასავლეთ საქართველოს რომაულ ხანაში ეწოდება იბერია“.[129]

ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა ცნობა ევაგრე პონტოელის შესახებ. „IV საუკუნის ცნობილი მოაზროვნისა და მწერლის ევაგრი პონ-ტოელის ბიოგრაფიაში აღნიშნულია, რომ ევაგრი წარმოშობით პონტოელია – იბერთა ქალაქის მცხოვრები, პალადის შემდგომ V საუკუნის ისტორიკოსები აღნიშნავენ, რომ ევაგრი ტომით იბერია“.[130]

იმ დროს პონტოში ცხოვრობდნენ მეგრულ-ლაზური ტომები. სწორედ ამ ლაზ-მეგრელების ზოგადი სახელია იბერები (ქართებთან ერთად). ქართები და მეგრელები ისეთ გასაოცარ იგივეობას, ერთგვაროვნებას, ეროვნულ ერთობას ამჟღავნებდნენ იმ დროს, რომ თანამედროვე ისტორიკოსები ვარდებიან გამოუ-ვალ, უხერხულ მდგომარეობაში და ვარაუდობენ: „... ეგრები თავდაპირველად შეიძლება დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ რაიონებში, არგვეთსა და მიმდგომ მხარეებში დამკვიდრებულ ქართ-მესხური ტომები იყვნენ“. „... „ეგ-

რისი“ და „მეგრელი“ („მარგალი“) სახელები... არამეგრულ ნაწილს უნდა რქმეოდა“.[131]

სინამდვილეში ეგრისელები და მეგრელები, ცხადია, თავიდანვე მეგრელებს ერქვა, მაგრამ ისინი ეთნიკურად ისე ახლოს იყვნენ ქართებთან, რომ ეთნიკურად ერთ მთლიანს წარმოადგენდნენ – ერთ ეროვნებას ქმნიდნენ.

დასკვნა: ყველა ქართულ ტომს – ქართველ ხალხს აქვს საერთო ტერიტორია და სახელმწიფოს შექმნის შემდეგ მათ ამ საერთო სამშობლოს ეწოდა ქართლი – იბერია. ქართლი ერქვა ქვეყნის როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ ნაწილს. იბერები არიან ამ ქვეყნის მცხოვრებნი, როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოში. იბერები კი ქართველები არიან.

გ) ფსიქიური წყობის ერთობა

I. საერთო კულტი – ერთმორწმუნეობა

მეცნიერების მიერ გარკვეულია, რომ უძველეს დროს ქრისტიანობის მიღებამდე დიდი ხნით ადრე ქართველებს (ქართებს, მეგრელებსა და სვანებს) ჰქონიათ საერთო სარწმუნოება – არსებულა საერთო წარმართობა – ერთი სარწმუნოება. ამასთანავე მათი სარწმუნოება ყოფილა ძალზე დახვეწილი და დამუშავებული. შემუშავებული ყოფილა საერთო საკულტო ტერმინოლოგია. კულტმსახურებისთვის არსებობდა საერთო ენა. კულტმსახურება ერთ ენაზე სრულდებოდა ქართველთა ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეებსა და თემებში.

ქართული მითოლოგია დამუშავებული და დახვეწილი ყოფილა. ამის შესახებ წერს შ. ნუცუბიძე – წყლის „ღმერთი“ იგრისი „თავდაპირველად მხოლოდ ადგილობრივი კოლხიდელი ღმერთი იყო და მხოლოდ შემდეგ, ქართული მითოლოგიის მთლიანი დამუშავების შედეგად, საერთო-ქართულ პანთეონში შევიდა“.[132]

„ქართველი ტომების უძველეს რწმენათა მიმოხილვისას გაირკვა, რომ ... ქართველებშიაც სხვადასხვა ტომთათვის დამახასიათებელ სურათს ვხვდებით. როგორც ირკვევა, „თავისი წილი ღმერთები“ ჰყავდათ ცალკე თემებსა და საგვარეულოებს... ამასთანავე, ხალხური გადმოცემები და მდიდარი ეთნოგრაფიული მასალები გვიჩვენებენ, რომ ქართველებს ჰყავდათ საერთო, დიდი (უფროსი) ღმერთებიცა და სატომო ან სატომთაშორისი ღვთაებებიც... ახლა, შეიძლება ითქვას, კარგად არის გამორკვეული, რომ იმ დროს ქართულ ასტრალურ პანთეონს სამეული მეთაურობდა პირველი მათგანი უფროსად მიჩნეული უზენაესი ღმერთი იყო. მეორე – ქალღმერთი მზე ან მზექალი, ხოლო მესამე – კვირია“...[133]

გარკვეულია არა მარტო საერთო წარმართული პანთეონის „ღმერთები“ იერარქიის მაღალ საფეხურზე, არამედ მომდევნო საფეხურზე მდგომი „ღმერთები“.

„უკვე ამ დროისათვის ქართველთა ყველა ღვთაება ანთროპომორფულ არსებად არის წარმოდგენილი, ამასთანავე, ირკვევა, რომ უზენაესი ღმერთი – მთვარე ღმერთია, ე.ი. მამა ღმერთია. კარგად არის გამორკვეული, რომ ოდესღაც ქართულ ტომებს სათავისო სათემო ღვთაების გარდა ყველასათვის საერთო რწმენა ჰქონიათ და საერთო ქართული წარმართობაც ყოფილა. ... კვირიას თაყვანისცემასთან დაკავშირებულ სვანურ წესებს წმინდა ქართული წარმართული რწმენის ანარეკლი აქვთ დაცული და თვით სათანადო ფერხულის სიტყვებს მეფერხულე სვანები ქართულად წარმოთქვამდნენ ამ წესების ძველქართულ სახელებთან ერთად, ფერხულის ქართულად წარმოთქმის ჩვეულება, უეჭველია, თავდაპირველი, საერთო ქართული წესის ნაშთი უნდა იყოს ... მეგრელი მეკვლეც თავის წარმოსათქმელ სიტყვებს მეგრულად კი არა, სწორედ ქართულად ამბობს ხოლმე“. მითითებული და კიდევ ბევრი სხვა მონაცემი საფუძველს აძლევდა ავტორს დაესკვნა შემდეგი: „ცხადი ხდება, რომ არამც თუ საზოგადო ქართული, ყველა ქართველ ტომთათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც საერთო წარმართობა არსებობდა, არამედ, რომ წარმართობას საერთო ტერმინოლოგიაც, საერთო ენაც ქართული ჰქონდა“.[134]

ანტიკური ხანისთვის ქართველური ტომები კი არ დაშორებულან ერთმანეთისგან, პირიქით, ქართველთა კონსოლიდაცია გაძლიერებულა. ამის მიზეზი სხვებთან ერთად, იქნებოდა საერთო ქართული სახელმწიფოს არსებობა, საერთო სარწმუნოებისა და აგრეთვე საერთო სახელმწიფო და კულტმსახურების ენის არსებობა.

„ანტიკური ხანისათვის, როდესაც ქართველთა კონსოლიდაციის შემდგომი გაძლიერება შეინიშნებოდა, არ არსებობს საფუძველი რაიმე მნიშვნელოვანი ცვლილება ვიგულისხმოთ ქართულ წარმართულ პანთეონში“.[135]

ცხადი ხდება, ქართველების მიერ ქრისტიანობის მიღებამდე ქართველებს ჰქონიათ საერთო – ყველა ქართულ ტომთათვის ერთი და იგივე სარწმუნოება – საერთო წარმართობა.

ქრისტიანობაც ერთდროულად მიიღეს, როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოში.

ანდრია პირველწოდებულმა იქადაგა როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოში.

წმიდა ნინოსაც მოუქცევია როგორც აღმოსავლეთი, ასევე დასავლეთი საქართველო, ამის შესახებ დაბეჯითებით მიუთითებენ ბერძენ-რომაელი ისტორიკოსები. გელასი კესარიელი წერს – „იმავე ხანებში ღმრთის მცნება მიიღეს იბერებმა და ლაზებმა... ამ უდიდესი სიკეთის მიზეზი გახდა ერთი დედაკაცი, რომელიც მათთან იყო ტყვედ“.[136]

რუფინუსის მიხედვით, დასავლეთ საქართველოს გამაქრისტიანებელი წმიდა ნინოა. ის წერს: „ამავე ხანებში იბერთა ტომმაც, რომელიც ცხოვრობს პონტოს მხარეში, მიიღო ღვთის მცნების კანონები და ტყვე ქალი“.[137]

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვითაც ასევეა – მირიან მეფე ქრისტიანობას სახელმწიფო სარწმუნოებად აცხადებს მთელ იბერიაში ანუ როგორც

დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოში: „გარდაიცვალა მირიან მეფე... რომელმან ნათელსცა ყოველთა ივერიელთა“.[138]

მართალია, დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობა ისე საყოველთაო არ გამხდარა, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში, მაგრამ მალევე როგორც დასავლეთ საქართველოში, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთშიც ქრისტიანობა საყოველთაო სარწმუნოებად გადაიქცა. მთელი ქართველი ხალხი ქრისტიანი იყო.

დასკვნა: ქრისტემდე, IV–III საუკუნეებამდე, ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შექმნამდე უკვე არსებულა ყველა ქართული ტომისთვის საერთო სარწმუნოება – საერთო ქართული წარმართობა (სხვათა შორის, ჩანს, ამან ასახვა ჰპოვა „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“, რომელშიც აღწერილია, რომ ქართველთა ძველი სამშობლოდან „არიან-ქართლიდან“ ახალ სამშობლოში გადმოსახლებულმა ქართველებმა და ქართველთა მეფემ თან წამოიყვანეს თავიანთი „ღმერთები“).

II. ქართული ტომების საერთო კულტურა

ქართველ ტომთა საერთო კულტურის არსებობა ყოველთვის უეჭველი იყო. ეს იყო ერთიანი ეთნოსის, ერთი ხალხის კულტურა. ჯერ კიდევ საერთო ქართული სახელმწიფოს _ იბერიის, ანუ ქართლის სამეფოს წარმოშობამდე დიდი ხნით ადრე არსებული ცნობილი კოლხური კულტურაც კი საერთო ქართული კულტურა იყო:

„კოლხური კულტურა „წარმოადგენდა ჯერ კიდევ სუსტად დიფერენცირებული ქართველი ტომების კულტურას“.[139] საერთო-ქართული (კოლხური) კულტურის მემკვიდრე იყო ანტიკური ხანის კულტურა. ამავე დროს ჩამოყალიბდა ერთიანი ქართული სახელმწიფო.

ანტიკურ ხანაში არა თუ შესუსტდა ქართული ეთნოსის ერთიანობა, პირიქით – „ანტიკური ხანისათვის... ქართველთა კონსოლიდაციის შემდგომი გაძლიერება შეინიშნება“.[140]

მართლაც, „ქართლის ცხოვრებისა“ და სხვა ძველქართული წყაროების მიხედვით, ამ დროს, ანტიკურობის პერიოდშივე საქართველოს მოსახლეობას ეწოდება „ნათესავით ქართველი“. ე.ი. ერით, გვარ-ტომობით ქართველი. „ქართლის სამეფოს“ ყველა მკვიდრი, ადგილობრივი მცხოვრები, იმ დროს „ქართველად“ ითვლებოდა, მიუხედავად იმისა, ქვეყნის აღმოსავლეთ თუ დასავლეთ ნაწილში ცხოვრობდა ის.

დასკვნა: ანტიკურ ხანაში „ქართველთა კონსოლიდაციის“ დროს, ცხადია, კულტურაც საერთოა, ამასვე უჩვენებს დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური შესწავლა.

დ) ეკონომიკური კავშირი დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის

ანტიკურ ეპოქაში, როცა ერთიანი ქართული სახელმწიფო ჩამოყალიბდა, ბერძნები შავი ზღვის სანაპიროების აქტიურ კოლონიზაციას ეწეოდნენ. მათ მრავალი სავაჭრო ქალაქი – პოლისები ჰქონდათ. საქართველოს შავიზღვისპირეთის ანტიკური ქალაქები ძირითადად ადგილობრივი მოსახლეობის ქალაქებია. ვანის და არქეოპოლისის გათხრები მიუთითებს, თუ როგორ ძლიერ განვითარებული სავაჭრო ქალაქები იყვნენ დასავლეთ საქართველოს ქალაქები. აღმოსავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური შესწავლა უჩვენებს, რომ არა მარტო მცხეთა, არამედ სხვა ძველქართული ქალაქებიც მძლავრად განვითარებული ანტიკური ქალაქები იყო. ამის შესახებ სტრაბონიც მიუთითებდა. მცხეთა საერთაშორისო მნიშვნელობის მქონე სავაჭრო გზაჯვარედინზე მდებარეობდა. საერთაშორისო სავაჭრო გზა მცხეთასა და მტკვრის ხეობას უკავშირებდა რიონსა და შავ ზღვას. თუ რა დიდი მნიშვნელობისა იყო დასავლეთი და აღმოსავლეთი საქართველოს დამაკავშირებელი საერთაშორისო სავაჭრო-ეკონომიკური გზა, იქიდანაც ჩანს, რომ იმ დროს მდინარე ფაზისზე სტრაბონის თანახმად, 120 ხიდი ყოფილა გადებული. ხიდების ასეთი კოლოსალური რაოდენობა მიუთითებს გზების სიმრავლეზე, ე.ი. ვაჭრობისა და ეკონომიკის განვითარებაზე. მტკვარსა და რიონზე გამავალი საერთაშორისო გზა ეკონომიურად აკავშირებდა საქართველოს კუთხეებს ერთმანეთთან. დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთკავშირი ჰქონდა (იმ დროის შესაბამისად).

ე) ქართველების საერთო წარმოშობა, სისხლით ნათესაობა

დაბადებაში მოხსენიებულია ქართველთა საერთო წინაპარი – „ესე შობანი ძეთა ნოესნი: სემ, ქამ და იაფეთ. და იყვნეს მათდა ძენი შემდგომად წყლით რღვნისა.

ძენი იაფეთისნი... თობალ და მოსოქ (დაბადება 10, 1-2).

I საუკუნის განთქმული ისტორიკოსი იოსებ ფლაბიოსი, ევსტათე ანტიოქიელი (IV ს.), თეოდორე კვირელი ეპისკოპოსი (IV ს.), ლეონ გრამატიკოსი (XI ს.) წერენ, რომ თუბალ-თობელებს მათ დროს იბერები ეწოდებოდათ. ფლაბიოსი მეშეხ-მოსოხს კაპადოკიელთა წინაპრად მიიჩნევდა. ძველი ქრისტიანი ავტორები ხშირად ასახელებენ იბერთა წინაპრებს, ხოლო ეგრისელთა წინაპარს არ ასახელებენ. ეს არ არის შემთხვევითი, საქმე ის არის, რომ ამ ქრისტიან ავტორთა დაბეჯითებული მტკიცებით, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ცხოვრობენ იბერები, დასავლეთ საქართველოს რომაულ ხანაში იბერია ეწოდება, მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ დასავლეთ საქართველო – ეგრისია, ხოლო მოსახლეობა მეგრელები. სწორედ მათ, მეგრელებს უწოდებენ ძველი ავტორები იბერებს, აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობასთან ერთად და

სწორედ ამიტომ არ ასახელებენ ეგრისელთა წინაპარს. მიაჩნიათ, რომ დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს ხალხს ეწოდებათ იბერები და ამ ერთ ხალხს ერთი წინაპარი ჰყავს – ბიბლიაში მოხსენებული თობალი.

„იბერიის“ ხალხი ერთი ხალხი იყო და იბერებად იწოდებოდა – ამიტომაც მას ჰყავდა საერთო წინაპარი – თობელი.

თობელისაგან წარმოიშვნენ იბერები – „ქართები“, „ეგრისელები“ და „სვანები“ ანუ ქართველები. იმ დროის ეგრისელები ისევე იბერები არიან, როგორც „ქართები“. ლინგვისტების აზრითაც, „იბერ“ ფუძიდანაა ნაწარმოები „ეგრ“ ფუძე, აქედან „ეგრისი“.

„იბერ ფუძის ძველი სახეობა უნდა ყოფილიყო ჰბერ (შეადარე, რომაელი მწერლების თხზულებაში დადასტურებული ჰიბერ)... ჰბერ ფუძის დუბლიკატებია ჰვერ, ჰმერ (იბერ-ივერ-იმერ), ამათგან – ჰვერ – ნაირსახეობამ ერთ-ერთ დიალექტიკურ რეგიონში სხვა ფონეტიკური განვითარება განიცადა – ჰ გადავიდა გ-ში (მოხდა ე.წ. აწევა) და მივიღეთ გვერ... გერ... გურ... ერთი მხრივ, პრეფიქსის დართვით გამომუშავდა ეგერ/ეგრ-ის-ი, მ-ეგრ-ელი (მეორე მხრივ – გურია)“.[141]

XVIII საუკუნის ბოლოს, 1790 წელს, საქართველოს განსაკუთრებული დაშლილობის დროს შედგა დოკუმენტი „ივერიელთა ერთობის ტრაქტატი“, რომელშიც, კერძოდ, ნათქვამია: – „ვინაიდგან ყოველთავე ივერიელთა მსახლობელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა, იმერთა, ოდიშისა და გურიისათა აქვსთ ერთმორწმუნეობა, არიან შვილნი ერთისა კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი, აქვსთ გავასხელობითიცა სიყვარული ვითარცა სისხლით ნათესავთა და მოყვრობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის. ამისათვის ჩვენ აღვსთქვამთ მტკიცესა ამას ერთობასა...“.[142] აქ საინტერესოა, რომ ქართული საუკუნოვანი ტრადიციული კონცეფციით, რომელმაც ასახვა ჰპოვა ამ დოკუმენტში – ივერია ეწოდება არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს, არამედ, დასავლეთ საქართველოსაც. ერთიან საქართველოს – ყოველი ივერია ეწოდება, მოსახლეობას – ყოველნი ივერიელნი, სხვადასხვა პროვინციებს – ივერიის ქვეყნები. განსაკუთრებით ხაზგასასმელია, რომ ძველქართული თვალსაზრისით, ივერიელები ანუ სამეგრელოს, გურიის, იმერეთის, კახეთისა და ქართლის მოსახლეობა (მსახლობელნი) არიან სისხლით ნათესავნი, ე.ი. გენეტიკურად ერთიანი, ერთი ეთნიკური წარმოშობის ერი. სისხლით ნათესაობის გამო ივერიელები ანუ მეგრელები, გურულები, იმერლები, კახელები და ქართლელები „ურთიერთთან შეკრულშეკავშირებულნი არიან მოყვრობით“, ანუ „ნათესაური“, ეროვნული ერთობა აქვთ. გარდა ამისა, ივერიელებს ერთმანეთთან ამ დოკუმენტის ხელისმომწერთა თვალსაზრისით, აერთიანებთ საერთო ენა – ივერიელები არიან „ერთისა ენისა მქონებელნი“ – იგულისხმება ქართული ენა. ივერიელებს აქვთ საერთო ტერიტორია – „ყოველი ივერია“, ივერიელებს დოკუმენტის მიხედვით, აქვთ ფსიქიკური წყობის ერთობა – ერთმორწმუნეობა, ერთი ეკლესია.

ვინაიდან ამ დოკუმენტის ერთ-ერთი ხელისმომწერი იყო საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი ანტონ I, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ეკლესიაში

მიღებული თვალსაზრისით, ერი ეწოდებოდა (თანამედროვე სიტყვებით რომ ვთქვათ) ერთი ეთნიკური კავშირის მქონე, ანუ სისხლით მონათესავე მოსახლეობას, რომელსაც ჰქონდა აგრეთვე საერთო ენა – ენობრივი ერთობა, საერთო ტერიტორია, ფსიქიკური წყობის ერთობა – საერთო სარწმუნოება. ქართული ეკლესიის და საერო ხელისუფლების თვალსაზრისით, ივერიელებს ანუ ქართველებს ჰქონდათ ჩამოთვლილი ნიშან-თვისებები, ანუ ქმნიდნენ ეროვნულ ერთობას. ამიტომაც მათ უნდა ჰქონოდათ სახელმწიფოებრივი ერთობაც.

მეგრელები, გურულები, იმერლები, კახელები და ქართლელები სისხლით ნათესავებად მიიჩნეოდნენ და მიიჩნევიან.

ქართებს, ზანებსა და სვანებს ქართული ეკლესიის ჩამოყალიბების დროს (I–IV საუკუნეებში) უფრო მეტი ეროვნული ერთობა ჰქონდათ, ვიდრე გვიან შუა საუკუნეებში. ამიტომაც თავიდანვე ქართული ეკლესიის სამწყსოს წარმოადგენდა ერთიანი ქართველი ხალხი, რომლის ეთნიკური განსახლების საზღვრები მოქცეული იყო შავი ზღვიდან და მდინარე ეგრისწყლიდან (კლისურიდან) ვიდრე სომხეთ-ალბანეთამდე (მერვე საუკუნემდე, ხოლო შემდეგ ეს საზღვრები კიდევ უფრო გავრცელდა).

ისმის მეორე საკითხი _ რამდენად შესაძლებელია ქართველი ხალხი ჩამოყალიბებული ყოფილიყო I–IV საუკუნეებში წმიდა ანდრიასა და წმიდა ნინოს ქადაგებების დროს. ქართული წყაროების თანახმად, ქართველი ხალხი უკვე ჩამოყალიბებული იყო პირველი ქართული სახელმწიფოს დაარსების დროს, ქრისტეშობამდე IV–III საუკუნეებში.

ამ თვალსაზრისს ეთანხმება ისიც, რომ სწორედ ამ პერიოდისათვის სომეხი ხალხი უკვე ჩამოყალიბებული ყოფილა. ს. ერემიანის თანახმად, სომეხი ხალხის ჩამოყალიბება დამთავრდა ძვ.წ.აღ-ის IV ს-ის დამლევს.[143] ,,სომეხი ხალხის ჩამოყალიბების ბოლო ეტაპი თანხვდება ძვ.წ.აღ-ის VI ს-ში სომხეთის სახელმწიფოს შექმნას. მან ურარტუს სახელმწიფოს ადგილი დაიკავა.“[144]

ცნობილია, რომ ჩვენი ძველი ისტორიკოსები ჰაოსსა და ქართლოსს ძმებად მიიჩნევდნენ, ამიტომაც ისინი ქართველი და სომეხი ხალხების ჩამოყალიბების ხანას ერთ ეპოქაში ათავსებდნენ.

ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრები

ადგილობრივი ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრების განსაზღვრა ძნელი არ არის. IV მსოფლიო კრებამ დააკანონა: საეკლესიო საზღვრები უნდა დამთხვეოდა სახელმწიფოს საზღვრებს (იხ. ამონაწერი უწმიდესი სინოდის საჟურნალო განსაზღვრებიდან. რუსეთის საპატრიარქო, 1943 წ. 19 ნოემბერი, #12). ცნობილია, რომ მსოფლიო საეკლესიო კრებები იღებდნენ და აფუძნებდნენ არა ახალ წესებს, არამედ ამტკიცებდნენ იმ კანონებს, რომელნიც უკვე არსებობდნენ საეკლესიო პრაქტიკაში და წინა დროის მამათა მიერ იყვნენ დაკანონებულნი.

ბ. ლომინაძე წერს: „აღმოსავლეთის ეკლესია განსაკუთრებულად სავალდებულოდ ხდიდა სამოქალაქო-საერო დაყოფის გადაღებას საეკლესიოში, ასე რომ ყოველ ცვლილებას საეროში შესაბამისი ცვლილებები უნდა მოჰყოლოდა საეკლესიოში (ქალკედონის IV, 13, 17 და სხვ.)“.[145]

მამათა კანონების თანახმად, ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვარი ემთხვევა საქართველოს სახელმწიფოს საზღვარს. ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრის დადგენისთვის ჩვენ უნდა განვსაზღვროთ ქართული სახელმწიფოს საზღვრები, რომელთაც გასდევდა ეკლესიის საზღვარი.

„ქართლის“ საზღვრები და ქართველთა ვინაობა ლეონტი მროველის მიხედვით

ლეონტი მროველის მიხედვით, ქართლის სახელმწიფოში შედიოდა როგორც აღმოსავლეთი, ასევე დასავლეთ საქართველო.

ქართლის ცხოვრების მიხედვით, „დაიპყრა ალექსანდრე ყოველი ქართლი ... დაუტევა ქართლს ერისთავად აზონ“,[146] „აზონ... დაიპყრა ქართლსა ზედა ეგრისიცა“.[147]

განძის პოვნით დაიმედებულმა ფარნავაზმა, ეგრისის მთავარს ქუჯის მისწერა – „ვიყვნეთ ჩვენ ძმა და ვიხმაროთ ჩვენ ხუასტაგი იგი ორთავე. გამოვუჩნდეთ ჩუენ მტრად აზონ ერისთავს“.

აზონს დაპყრობილი ჰქონდა როგორც აღმოსავლეთი, ასევე დასავლეთ საქართველო. ამიტომაც, გახარებულმა ქუჯიმ მისწერა ფარნავაზს – „ხუასტაგითა შენითა განგიმრავლე სპანი შენნი, ვიდრე გამოვჩნდეთ მტრად აზონისა, მაშინ განიხარონ ყოველთა ქართველთა...“

აზონ იყო „კაცი ძნელი და მესისხლე“. ის დაპყრობილ სამეგრელოშიც „მოწყვედდა“ ადგილობრივ მოსახლეობას, ამიტომაც აზონის დამარცხებით მეგრელებიც გაიხარებდნენ. ამ მიზეზის გამო, ქუჯის ფარნავაზისთვის თითქოსდა ის კი არ უნდა მიეწერა, რომ „გამოვჩნდეთ მტრად აზონისა და განიხარონ ყოველთა ქართველთაო“, არამედ უნდა მიეწერა: გამოვჩნდეთ მტრად აზონისა, მაშინ განიხარონ ყოველთა ქართველთა და მეგრელთაო, მაგრამ ქუჯი მეგრელებს არ ახსენებს, თუმცა, მეგრელები დაპყრობილი ჰყავდა აზონს. რატომ?

ცხადია, ქუჯი მეგრელებს არ ახსენებს იმიტომ, რომ მათ გულისხმობს „ყოველთა ქართველთაში“.

ჩანს, ფარნავაზის დროს „ყოველთა ქართველთაში“ იგულისხმებოდა არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა, არამედ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობაც.

ამის შემდეგ ფარნავაზი გადადის დასავლეთ საქართველოში, ქუჯის-თან. ქუჯიმ მას უთხრა: „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა და შენ გმართებს უფლობა ჩემი“.

„შენ ხარ უფალი ჩვენი და მე ვარ მონა შენი“.[148]

რატომ მართებს „ქართლის თავთა“ შვილს სამეგრელოს მეთაურზე უფროსობა? რატომ არის სამეგრელოს მეთაური მონა ქართლის მეთაურისა? ეს იმას ნიშნავს, რომ ქართლის თავი, ანუ ქართლის მეთაური ისტორიულად განიხილებოდა არა მარტო აღმოსავლეთ, არამედ დასავლეთ საქართველოს მეთაურადაც. აქედან ჩანს, რომ დასავლეთ საქართველო პოლიტიკურად ქართლია, თუმცა მას ეგრისი ჰქვია.

ფარნავაზმა „...დაიპყრა ყოველი ქართლი თვინიერ კლარჯეთისა“ „შემ-დგომ მოვიდა კლარჯეთს და დაიპყრა კლარჯეთი და წარმოვიდა მცხე-თად“...[149]

ფარნავაზის მიერ დაპყრობილ „ყოველ ქართლში“ შედის დასავლეთ საქართველო, მდინარე ეგრისწყლამდე, რადგანაც ამ მდინარემდე დასავლეთ საქართველოს მთლიანი ტერიტორია ფარნავაზს დაპყრობილი ჰქონია, ხოლო ეგრისწყალს იქითა ქვეყანა ქართლში, ანუ ფარნავაზის სახელმწიფოში არ შესულა:

„ხოლო ეგრისწყალს ქვემოთ დარჩა ბერძენთა, რამეთუ მკვიდრთა მის ადგილისათა არა ინებეს განდგომა ბერძენთა“.[150] ე.ი. ეგრისწყალს „ზემოთა“ ქვეყანა, ანუ ეგრისწყლის მარცხენა სანაპიროსთან მიმდებარე ქვეყანა არის ქართლი.

სად არის მდინარე ეგრისწყალი? უნდა ვიფიქროთ, რომ ის მიედინე-ბოდა ეგროსის მიერ აშენებულ ქალაქ ეგრისთან ახლოს.

„ხოლო ამან ეგროს აღაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თვისი ეგრისი. აწ მას ადგილსა ჰქვიან ბედია“.[151]

ე.ი. ფარნავაზის სახელმწიფოში შედის ეგრისი – სამეგრელო და მთელი დასავლეთ საქართველო, გარდა ეგრისწყალს იქით მდებარე ქვეყნისა. ფარნავაზმა „დაიპყრა ყოველი ქართლი“ – ეგრისი შედის „ყოველ ქართლში“.

პოლიტიკურად ფარნავაზის მიერ შექმნილ სახელმწიფოს ეწოდებოდა „ქართლი“ ანუ „ყოველი ქართლი“, თუმცა, ამ ქართლში შედის „სხვადასხვა ქვეყნები“, მათ შორის „ეგრის-ეგური“ და კლარჯეთი, მაგრამ ერთიან სახელმწიფოს ქართლის სამეფო ეწოდება.

ფარნავაზმა „ყოველი ქართლის“ სამეფოს მხედრებად ანუ ჯარისკა-ცებად უცხოელები აღარ მიიღო, არამედ „ქართლოსიანნი“ – „განამრავლა ყოველნი მხედარნი ქართლოსიანნი“. ფარნავაზის ცხოვრების ავტორი იმიტომ აქცევს განსაკუთრებულ ყურადღებას ამ ამბავს, რომ ფარნავაზის წინა ხელისუფლებას ძირითად სამხედრო ძალად მოწვეული ჰყავდა უცხოელები – არაქართველები.

აზონმა ამცნო სპათა მისთა, ვითარმედ: „ყოველმან ქართველთაგანმან, რომელმან პოვოს საჭურველი, მოკალთ იგი“, და ჰყოფდეს ჰრომნი იგი ესრეთ ქართველთა ზედა“.[152]

ე.ი. აზონის სპა რომაელთაგან, ,,ჰრომთაგან“ ყოფილა შედგენილი, შემდეგში „ათასი მხედარი რჩეული ჰრომთა ამათგანი... განუდგეს აზონს.“[153] ასევე აზონს განუდგნენ ქართველნიც, გამოდის, რომ აზონის სპაში – ჯარში, ყოფილან უცხოელნიც და ქართველნიც, მაგრამ ძირითადი ძალა უცხოელთა იყო.

ფარნავაზის „ყოველი ქართლის“ სამეფოს შექმნაში მონაწილეობა მიიღეს როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს, ასევე დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობამ.

ფარნავაზი თავისი განძით გადადის დასავლეთ საქართველოში და იქ ქუჯის შემწეობით დაიქირავებს ჯარისკაცებს, ცხადია, ადგილობრივ მცხოვრებლებს. ქუჯი ეუბნება ეგრისში ჩასულ ფარნავაზს – „ნუ შურობ ხუასტაგსა შენსა, რათა განვამრავლნეთ სპანი“,[154] ე.ი. შენი განძით ჯარი დავიქირაოთო. მართლაც, ეგრისშივე „განიმრავლნეს სპანი. ეგრისით შეკრბეს ურიცხუნი სპანი“.[155]

ფარნავაზის პირველი ჯარი სწორედ დასავლეთ საქართველოში, ეგრისში შეკრებილი მხედრებისაგან შედგებოდა და ცხადია, ქართლის სამეფოს შექმნის შემდეგაც სამეფოს სპაში დიდი იქნებოდა ეგრისელ მხედართა რაოდენობა. მიუხედავად ამისა, ფარნავაზის ცხოვრების ავტორი წერს, რომ ფარნავაზმა „განამრავლნა ყოველნი მხედარნი ქართლოსიანნი“.

აქედან ცხადია, „ქართლოსიან“ მხედრებში ძირითადად იგულისხმება ეგრისელი მხედრები, ე.ი. ეგრისელიც ქართლოსიანად მიიჩნევა.

ფარნავაზ „მეფე იქმნა ყოვლისა ქართლისა და ეგურისა“.[156] „ყოველი ქართლის“ სამეფოს შექმნაში თანაბრად მიიღოს მონაწილეობა როგორც დასავლეთმა, ასევე აღმოსავლეთმა საქართველომ. ქართლის სამეფოს შექმნა დაიწყო დასავლეთ საქართველოში – ეგრისში. აზონისგან როგორც აღმოსავლეთის, ასევე დასავლეთ საქართველოს განთავისუფლების შემდეგ იქმნება ერთიანი აღმოსავლურ-დასავლური ქართული სამეფო ყოველგვარი შინაგანი წინააღმდეგობის გარეშე, პირიქით, შინაგანი მონდომებით. ქუჯი კვლავ რჩება თავისი ქვეყნის, ეგრისის მეთაურად, მაგრამ მისი მეფე უკვე არის ფარნავაზი _ მეფემ „მისცა ქუჯის ქუეყანა ეგრისწყალსა და რიონს შუა... ეგრისი და სვანეთი და დაამტკიცა იგი ერისთავად მუნ“.[157]

ფარნავაზმა დასავლეთ საქართველოში ეგრისის ერისთავის გარდა დასვა მარგვეთის ერისთავი. მას დასავლეთ საქართველოში სულ ორი ერისთავი ჰყავდა (ამ ერისთავების გარდა ერისთავები იყვნენ: კახეთისა, ხუნანისა, სამშვილდისა, წუნდისა, ოძრხისა და კლარჯეთისა. ყველა ამ ერისთავს ჰყავდა ზედამხედველი ერისთავი ანუ შიდა ქართლის სპასპეტი, რომელსაც ემორჩილებოდნენ).

„ფარნავაზმა აღაშენა და განავსო ქართლი“. ცხადია, ქართლში იგულისხმება დასავლეთ საქართველოს საერისთავოებიც – ეგრისისა და მარგვეთისა. ფარნავაზი დროდადრო გადადიოდა დასავლეთ საქართველოში, „ჟამითი ჟამად მივიდეს ეგრისს“, „მოიკითხის მეგრელნი და კლარჯნი, განაგის ყოველი საქმე დაშლილი“.[158]

ფარნავაზი მეგრელთა და კლარჯთა მეფეა.

„იყო განსუენება და სიხარული ყოველსა ქართლსა ზედა, მეფობისათვის ფარნავაზისსა და იტყოდეს ამას ყოველნი. „ვჰმადლობთ სუესა ჩუენსა, რამეთუ მოგუეცა ჩუენ მეფე ნათესავთაგან მამათა ჩუენთა და აღგვიხადა ხარკი და ჭირი უცხოთა ნათესავთაგან“.[159]

როცა ავტორი წერს, რომ იყო სიხარული ყოველსა ქართლსა ზედა, იგულისხმება მთელი საქართველო, დასავლეთიცა და აღმოსავლეთიც.

მთელი სამეფოს მოსახლეობა ამბობს: „მოგუცა ჩუენ მეფე ნათესავთაგან მამათა ჩუენთა“. ავტორის აზრით, მეგრელთა, ისევე როგორც სამეფოს სხვა კუთხეთა მცხოვრებთა თვალსაზრისით, მეფე მათი ეროვნებისა არის, მათი მამათა შვილია, მათი ნათესავია, ანუ მათი ეროვნებისაა. „აღგვიხადა ხარკი და ჭირი უცხოთა ნათესავთაგან“ – უცხო ნათესავი ნიშნავს უცხო ერს, ე.ი. ქართლის მოსახლეობა ერთი ერისაა, ერთი ნათესავია, ერთი მამათა შვილებია, ხოლო სხვაა უცხო ნათესავი, უცხო ერი. ეროვნული იდენტობა გაცნობიერებულია.

ფარნავაზი ქართლოსის ნათესავია, ხოლო „ყოველი ქართლის“ მოსახლეობა – ქართლოსიანია, ნათესავით ქართველია – ქართლოსის ნათესავია.

„ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი“.[160] „განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლსა შინა თნიერ ქართულისა“.[161]

„ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ალექსანდრე მაკედონელმა „დაიპყრა ყოველი ქართლი და მოსრნა ყოველნი იგი ნათესავნი აღრეულნი ქართლს მყოფნი და უცხონი იგი ნათესავნი მოსრნა... და დაუტევნა ნათესავნი ქართლოსიანნი“.[162]

ფარნავაზის მიერ ეროვნული სახელმწიფოს შექმნის დროს უცხოელები აღარ ცხოვრობდნენ ქართლში. ისინი ალექსანდრეს გაუჟლეტია. ამის გამო ფარნავაზს გაუადვილდებოდა ერთიანი სახელმწიფო ენის შემოღება, მაგრამ როგორც აღნიშნული იყო, ფარნავაზის სახელმწიფოს შექმნაში თანაბრად მონაწილეობდა როგორც აღმოსავლეთი, ისე დასავლეთ საქართველო. სახელმწიფოში ერთიანი სახელმწიფო ქართული ენის შემოღებას ეგრისში უკმაყოფილება არ გამოუწვევია. მემატიანე აღნიშნავს, რომ ეგრისელები ისევე, როგორც სხვა კუთხის მცხოვრებნი, კმაყოფილნი და ბედნიერნი იყვნენ ფარნავაზის მეფობით. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ მეგრული ენა იმ დროს ჯერ კიდევ არ იყო გამოყოფილი ქართული ენისგან, ან მასთან ძლიერ ახლოს იდგა. მართლაც, იმ ექვს ენათა შორის, რომლებიც თითქოსდა ფარნავაზის რეფორმამდე მის სამეფოში იხმარებოდა, მეგრული ენა დასახელებული არ არის.

ფარნავაზის შემდგომი მეფის, საურმაგის, სამეფოში შედის დასავლეთი საქართველო. ის საქართველოს მთიანეთში, ასახლებს ჩრდილო კავკასიიდან გადმოყვანილ მოსახლეობას. „დასხნა მთიულეთს დიდოეთიდან, ვიდრე ეგრისამდე, რომელ არს სვანეთი“.[163]

VII მეფე ქართლისა ბარტომი უშვილოა, ის იშვილებს ქართამს, ეგრისის ერისთავის, ქუჯის ძმისწულს. ეგრისელი ქართამი – ფარნავაზიანია. სწორედ ამ მიზეზის გამო იშვილა ის ბარტომმა. „ესე ქართველთა სათნოებისათვის

ექმნა ბარტომს, რამეთუ ქართველთა დიდი სათნოება აქუნდა ფარნავაზიანთა მიმართ“.[164]

თვითონ ბარტომი იყო არშაკუნიანი, იშვილა ქართამ ფარნავაზიანი (დედის მხრიდან), რომელიც იყო ეგრისელი _ მეგრელი.

X მეფე ადერკი. „ამან ადერკი დაიპყრა ყოველი ქვეყანა ქართლი და ეგრისი“.[165] მთლიან სამეფოს ეწოდება „ყოველი ქვეყანა“. შედგება ქართლისა და ეგრისისგან. ერთიან სამეფოს კი ქართლის სამეფო ეწოდება. მის მეფეს „ქართლის მეფე“.

ანდრია პირველწოდებულმა იქადაგა ზემო ქართლსა და ეგრისში. „ხოლო ვითარცა ესმა მეფესა ადერკის მეგრელთაგან სჯულისა დატევება, განუწყრა და წარავლინა ერისთავნი მისნი და იძულებით კუალადვე მოაქ-ცივნა მეგრელნი“...[166]

ადერკის ეკუთვნის დასავლეთ საქართველო. მან თავისი სამეფო ორად გაუყო თავის შვილებს. ერთ შვილს – ბარტომს ერგო ეგრისი და მტკვრის ჩრდილოეთი ქართლი.

ქართლის სამეფოს საზღვრები მტკიცედ იყო დადგენილი და განსაზღვ-რული. ქართველ მეფეთა მთავარ მოვალეობას წარმოადგენდა ქართლის საზღვრების მტკიცედ დაცვა, ხოლო საზღვრის დარღვევის შემთხვევაში – „საზღვრის ძიების“ აუცილებლობა. მაგალითად, XII მეფენი ფარსმან და კაოს. მათ დროს სომხეთის მეფემ „მოუღო საზღვარი ქართლისასა ქალაქი წუნდა“. „ვერ იძებნეს მეფეთა ქართლისათა საზღვარი და მოკუდეს მწუხარებასა შინა დიდსა“.[167]

მეფეების მიერ თავიანთი სამეფოს „საზღვრის ძიება“ აუცილებელია. ასევე იქცეოდნენ XIII მეფენი აზორკ და არმაზელ. ამათ „განიზრახეს ძიება საზღვართა ქართლისათა“.[168]

ასევე ქართველთა და ოსთა ლაშქარმა დაამარცხა სომეხთა ლაშქარი და ტყვედ შეიპყრეს სომეხთა მეფის ძე. ოსებს სურდათ ტყვე მეფისწულის მოკვლა, ხოლო „ქართველთა დაიცვეს ცოცხლებით ძიებისათვის საზღვართა მათთასა“. ამ დროს ქართველთა მუდმივი ბრძოლა სომხების წინააღმდეგ გამოწვეული იყო სომეხთაგან მიტაცებული „საზღვრის ძიებით“. მართლაც, საზავო მოლაპარაკების დროს სომხებს გადასცეს დატყვევებული სომეხი უფლისწული, ხოლო სამაგიეროდ, „ამისათვის სომეხთა უკმოსცეს საზღვარი ქართლისა ქალაქი წუნდა და ციხე დემოთისა, ჯავახეთი და არტაანი“.[169]

„და აღესრულნეს არზოკ და არმაზელი ნუგეშინისცემულნი დიდად, რამეთუ სიმნითა მათითა უკუმოიხუნეს საზღვარნი ქართლისანი“.[170]

რადგანაც ქართლის სამეფოს სახელმწიფოს საზღვრები მტკიცედ იყო გან-საზღვრული და დადგენილი, ამიტომაც საზღვრების შიგნით მოქცეულ ეგ-რისზე ქართლის სტატუსის განხორციელებას დიდი მნიშვნელობა მიეცემოდა.

XV მეფე ფარსმან ქველის სამეფოშიც შედის ეგრისი. ფარსმან ქველის მოკვლის შემდეგ მისი სამეფო მირდატმა დაიპყრო. „დაიპყრეს ქართლი მირდატ და ერისთავმან სპარსთამან, ხოლო მეგრელნი დადგეს ერთგულებასა ფარსმანის ძისასა“.

ე.ი. დასავლეთ საქართველო ფარსმანის ძეს ემხრობა. დასავლეთ საქართველოს დახმარებით მან აღადგინა მეფობა ქართლში. მისი შვილი უკვე მეფეა „ყოველი ქართლის“ – „მეფობდა ესე ფარსმან ყოველსა ქართლსა ზედა“.[171]

XVIII მეფის ამაზასპის დროს ჩრდილოეთიდან გადმოვიდნენ ოსები ქვეყნის დასაპყრობად. „მაშინ ამაზასპ მოუწოდა ყოველთა ერისთავთა ქართლისათა. და მოვიდეს ერისთავნი აღმოსავალისანი: ერისთავი კახეთისა, ერისთავი ხუნანისა, ერისთავი სამშვილდისა და შემოკრბეს მხედარნი სპასპეტისანი და ვიდრე მოსლვადმდე დასავლეთისა ერისთავისა, მოვიდეს ოვსნი“...[172]

ქართლის სამეფოში შედის „დასავლეთის საერისთავოები“. მემატიანის მიხედვით, „დასავლეთის საერისთავოებში“ შედის დასავლეთ საქართველოსა და კლარჯეთის საერისთავოები. მეფე ამაზასპი თავისი მესისხლეობისათვის „მოიძულეს... ერმან ქართლისამან“. ამის გამო განდგეს ერისთავნი დასავლეთისანი ხუთნი: ორნი ერისთავნი ეგრისისანი, ერთი ოძრხისა, ერთი კლარჯეთისა და ერთი წუნდისა“. მართლაც, პირველმა მეფემ ფარსმანმა დასავლეთ საქართველოში, ანუ ეგრისში დასვა ორი ერისთავი – ერთი საკუთრივ ეგრისისა და მეორე მარგვეთისა. ანუ დასავლეთ საქართველო ორ საერისთავოდ იყო გაყოფილი. ამ საერისთავოების მეთაურებისა და აგრეთვე წუნდის, ოძრხისა და კლარჯეთის ერისთავებისათვის შემდგომში დაურქმევიათ „ერისთავნი დასავლეთისანი“. ცხადია, მეფე ამაზასპის სამეფოში შედის ეგრისი. მეფე ამაზასპის წინააღმდეგ შეკრული კოალიციის ჯარები სწორედ დასავლეთ საქართველოდან გადმოვიდნენ შიდა ქართლში. „გარდამოვლეს გზა თაკუერისა და მოვიდეს ერისთავთა თანა ეგრისათა“.[173]

XXIV მეფე მირიანი. „მეფობდა ესრეთ მირიან მცხეთით გაღმართ ქართლს, სომხითს, რანს, ჰერეთს, მოვაკანს და ეგრს“.[174]

„და მეფობდა მირიან მუნ ქართლს, რანს, ჰერეთს და მოვაკანს და აქუნდა ეგრისიცა ვიდრე ეგრისწყლამდე“.[175]

XXVII მეფე ვარაზ-ბაქარი. „დაიპყრეს ბერძენთა თუხარისი და ყოველი კლარჯეთი ზღვითგან არსიანამდე და დარჩა ვარაზ-ბაქარს ქართლი თვინიერ კლარჯეთისა და ჰერეთი და ეგრისი“. „ქვეყანა მათი საზღვარი ქართლისა მოსცა ვარაზ-ბაქარსავე.“[176]

ჯუანშერის თანახმად ეგრისი „ქართლში“ შემავალი ქვეყანაა

ჯუანშერი ქართლის მეფე მირდატს უწოდებს ქართველთა მეფეს. ამ XXXII მეფის დევიზია: „მტკიცედ და შეურყეველად ვიპყრნეთ საზღვარნი ქართლისანი“.[177] ის არის მამა ვახტანგ გორგასლისა.

მირდატის სამეფოში შედის დასავლეთ საქართველოც – ეგრისი. ეს იქიდან ჩანს, რომ როცა დაობლებული მისი ძის, 10 წლის ვახტანგის სამეფოში შემოიჭრნენ ჩრდილო კავკასიიდან გადმოსული დამპყრობლები, მათ დაარბიეს ცენტრალური ქართლი, ხოლო განაპირა პროვინციები არ დაურბევიათ.

„ვითარ იქმნა ვახტანგ წლისა ათისა, გარდამოვიდეს ოვსნი სპანი ურიცხუნი და მოტყუენეს ქართლი... დაურჩეს წარუტყუენველად ხევნი ქართლისანი: კახეთი, კლარჯეთი და ეგრისი...“[178]

ეგრისი შედის ვახტანგის სამეფოში – „მასვე ჟამსა გამოვიდეს ბერძენნი აფხაზეთით, რამეთუ ბერძენთა ჰქონდა ეგრისწყალს ქვემოთი კერძი ყოველი და დაიპყრეს ეგრისწყლითგან ვიდრე ციხე-გოჯადმდე. მაშინ იქმნა გლოვა და წუხილი ყოველთა ქართველთა და იტყოდეს. „...ღმერთმან... მიგუცნა ჩუენ წარტყუენვად უცხოთა ნათესავთა და მიგვიღო ჩუენ საზღვარი ბერძენთაგან, ვითარცა მიუღო ვარაზ-ბაქარს მეფესა კლარჯეთი... ვიძიოთ... ჩუენ შური პირველ ოვსთა ზედა და შემდგოადმცა ვძებნეთ საზღვარი ქართლისა ბერძენთაგან“. ამას იტყოდეს ყოველნი ქართველნი და იყვნეს მწუხარებასა შინა დიდსა“.

„ვახტანგ... მწუხარე იყო... საზღვართა მიხუმისაგან“.[179]

ოსეთში გამარჯვების შემდეგ ვახტანგი ჩრდილოეთის გზით ჩადის აფხაზეთში. იმ დროს აფხაზეთი, ვიდრე მდინარე ეგრისწყლამდე, შედიოდა ბერძნების სახელმწიფოს შემადგენლობაში, ხოლო ვახტანგის პატარაობის დროს ბერძნებს ქართლის სამეფოს ტერიტორიაც ჰქონდათ დაპყრობილი მდ. ეგრისწყლიდან ციხე-გოჯამდე. ასე რომ, ბერძნებს ამ ტერიტორიაზე (აფხაზეთში და დაპყრობილ ეგრისში) თავიანთი ციხეები ჰქონდათ. ოსეთში გამარჯვებულმა ვახტანგმა „სამ წელ წარტყუენნა ყოველი ციხენი აფხაზეთისანი, ვიდრე ციხე-გოჯამდე.“[180] ჩანს, ვახტანგს არა თუ ქართლის სახელმწიფო საზღვარი აღუდგენია, არამედ კიდეც შეტევაზე გადასულა და ბერძნების მიწები დაულაშქრავს საკუთრივ აფხაზეთში.

საკუთრივ საბერძნეთში (პონტოში) ლაშქრობისას ვახტანგ მეფეს სიზმარში პირდებიან, რომ ბერძენთა კეისარმა „ყოველი საზღვარი ქართლისა მისგან უკმოღებული მოგცეს“,[181] მართლაც, მალე ქართლის მომავალი კათალიკოსი პეტრე მოელაპარაკა კეისარს, რომელმაც „ყოველი, რომელი ეხილვა ჩუენებასა შინა, მისცა მას ზედა ნება ვახტანგს“,[182] ე.ი. კეისარმა ვახტანგს დაუბრუნა ქართლის სამხრეთით დაპყრობილი ტერიტორიები, „მისცა საზღვარი ქართლისა“ – კლარჯეთი. სპარსელებთან ომის წინ კეისარი ეუბნება ვახტანგს: „...მიგცე ციხე თუხარისი და საზღვარნი ქართლისანი“.[183]

ომის შემდეგ ვახტანგ მეფეს „უკუმოსცა კეისარმან საზღვარი ქართლისა, ციხე თუხარისი და კლარჯეთი ყოველი“.[184] ამ დროს ვახტანგს აფხაზეთში ბერძნების კუთვნილი ტერიტორია ეგრისწყლიდან ჩრდილოეთით დაპყრობილი აქვს, ამიტომაც კეისარი ურიგდება ვახტანგს. „ეგრისწყლითგან ვიდრე მდინარედმდე მცირისა ხაზარეთისა – ესე საზღვარი არს საბერძნეთისა ალექსანდრობითგან, რომელი აწ შენ მიგიღია მკლავითა ჩუენგან. აწ იგი უკუმოგუეც და ოდეს წარიყვანებდე ცოლსა შენსა, ასულსა ჩემსა, მაშინ მოგცე მისგან ქუეყანა და დაუწერა ეგრისწყალსა და კლისურასა შუა ქუეყანა ზითვად, და სხვა აფხაზეთი უკუსცა ვახტანგ ბერძენთა“.[185]

ე.ი. ქართლისა და საბერძნეთის საზღვარი ალექსანდრე მაკედონელიდან და ფარნავაზიდან მოყოლებული გადიოდა მდინარე ეგრისწყალზე. მეფე ვახტანგ გორგასლის ცოლს მზითევში ერგო აფხაზეთის ტერიტორია მდინარე

ეგრისწყლიდან ვიდრე მდინარე კლისურამდე (ე.ი. ახლანდელ მდინარე ღალიძგა-ეგრისწყლიდან მდ. კელასურამდე). ამის შემდეგ საუკუნეთა მანძილზე საზღვარი ქართლის სამეფოსა და ბიზანტიის იმპერიას შორის გადიოდა მდ. კლისურაზე, ხოლო კლისურას ზევით (მისი მარჯვენა სანაპირო კავკასიის მთებამდე) აფხაზეთი შედიოდა საბერძნეთის სახელმწიფოში.

აქედან ჩანს, რომ ეგრისი შედიოდა ქართლში, რომ ეგრისი იყო ქართლის ანუ იბერიის ერთ-ერთი პროვინცია, რომ იბერია მოიცავდა როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოს.

მაგ: მეფეების მირისა და არჩილის დროს საბერძნეთის იმპერატორი სწერს თავის ერისთავს აფხაზეთში: „ყოვლადვე საზღვართა ქართლისათა ჩუენგან ქმნილ არს ვნება... არამედ კეთილად პატივსცემდი მეფეთა და ერთა მაგათ ქართლისათა, და ამიერითგან ნუღარა ხელ-გეწიფების ვნებად მათდა და საზღვართა მათთა ეგრისათა“.[186]

ე.ი. კეისარი სწერს თავის ერისთავს აფხაზეთში, რომ ჩვენ ხშირად ვარღვევთ ქართლის საზღვრებს ეგრისში, ე.ი. გადავდივართ მდინარეებზე კლისურასა და ეგრისწყალზე და ვიპყრობთ ქართლის სამეფოს კუთვნილ ტერიტორიას. ამჟამად კი ქართლის სამეფოს დასუსტებისა და მაჰმადიანთა გაძლიერების გამო უმჯობესია და გიბრძანებ, პატივი სცე ქართლის მეფეებსა და ერს, მათ არ მიაყენო ვნება. ასევე ნუ დაარღვევ ქართლის სამეფოს საზღვრებს ეგრისში. ქართლის სახელმწიფოს საზღვრები ხშირად იხსენება ვახტანგის ცხოვრების აღწერაში. მაგ., ვახტანგ მეფემ „...მოსრნა და განასხნა ყოველნი ცეცხლისმსახურნი საზღვართაგან ქართლისათა“.[187]

ისტორიკოსების განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ფაქტს, რომ ვახტანგ მეფის მემატიანე ეგრისს „ქართლის დასავლეთს“ უწოდებს: ვახტანგმა „რქუა ძესა თვისსა დაჩის: „...შენდა მიმიცემია გვირგვინი მეფობისა ჩემისა... საზღვარი აფხაზეთისა, რომელი მოცემულ არს ეგრისწყალსა და კლისურას შუა. იგი თვით ძმათა შენთა დედისა არს, იგი აქუნდეს მათ და იყვნენ შენდა ერისთავად...“[188] ე.ი. პირველი „სპარსი“ ცოლისგან დარჩენილ შვილს მისცა მეფობა, ხოლო ბერძენისგან დარჩენილებს – ლეონსა და მირდატს მისცა ერისთავობა ტერიტორიისა, რომელიც მზითვად ერგო მათ დედას ბერძენთა კეისრისგან – მიწა-წყალი კლისურასა და ეგრისწყალს შორის. ეს ტერიტორია გეოგრაფიულად შედიოდა აფხაზეთში, ხოლო პოლიტიკურად შევიდა ქართლის სამეფოში ვახტანგის მეფობისას.

ვახტანგის გარდაცვალების შემდეგ „დაჯდა საყდარსა მისსა ძე მისი დაჩი, ხოლო ცოლი და ორნი ძენი ვახტანგისნი წარიყვანნეს სამთა მათ ერისთავთა და დაიპყრეს დასავლეთი ქართლისა, რომელი მისცა ვახტანგ“.[189]

აქედან აშკარად ჩანს, რომ „დასავლეთი ქართლისას“ მემატიანე უწოდებს ეგრისწყალსა და კლისურას შორის მოქცეულ ტერიტორიას. მემატიანის აზრით, ეგრისი, ისევე როგორც კახეთი და კლარჯეთი, ქართლის ერთ-ერთი ხევია, ანუ ერთ-ერთი პროვინციაა. „ხოლო ამან დაჩი მეფემან იწყო შენებად ქართლისა, რამეთუ მოოხრებულ იყვნეს ყოველნი ხევნი ქართლისანი, თვი-

ნიერ კახეთისა და კლარჯეთისა და ეგრისისა“.[190] ისტორიკოსი გულისხმობს, რომ ქართლში შედის კახეთი, კლარჯეთი და ეგრისი.

ვახტანგის შვილის, ლეონის გარდაცვალების შემდეგ კლისურასა და ეგრისწყალს შორის მოქცეული ტერიტორიის ერისთავად დარჩა მირდატი. „ამას მირდატს დაევაჭრა ძმა მისი დაჩი: მეფემან გაუცვალა ქუეყანა და აღიღო მირდატისაგან ეგრისწყალსა და კლისურასა შუა, მირდატის დედული, საზღვარი საბერძნეთისა, და მისცა ნაცვლად ჯავახეთი“.[191]

ჰერაკლე ბიზანტიის იმპერატორის დროს VII ს-ის დასაწყისში კუალად წარიღეს ბერძენთა საზღვარი ქართლისა: სპერი და ბოლო კლარჯეთისა, ზღვისპირი“.[192]

ზღვის პირი ეწოდებოდა შავიზღვისპირეთს საერთოდ – სპერიდან აფხაზეთამდე, ბერძნებს მიუტაცნიათ მთელი შავიზღვისპირეთი, სპერი, კლარჯეთის ბოლო და კოლხეთის ზღვის პირი, ე.ი. ეგრისის დასავლეთი ნაწილი სპერიდან აფხაზეთამდე. მემატიანე ეგრისის ამ დაპყრობილ ტერიტორიას ქართლის ნაწილად მიიჩნევს.

ივანე ჯავახიშვილი წერს: „სიმართლეს უახლოვდება... ჯუანშერის... ქართლის საზღვრების აღწერილობა.“[193] თედო ჟორდანიას აზრით, ჯუანშერი „თანამედროვე უნდა იყოს და თვითმხილველი მოთხრობილისა“.

ქართული ეკლესიის იურისდიქციის დასავლეთის საზღვრები ვახუშტის მიხედვით

ვახუშტის მიხედვით, ქართლის სახელმწიფო მოიცავდა როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს არა მარტო ვახტანგის დროს, არამედ წინა საუკუნეებშიც. ვახუშტი, ისევე როგორც ვახტანგ გორგასლის სხვა ისტორიკოსები, წერს: ვახტანგის მცირეწლოვანების დროს მეზობელმა სახელმწიფოებმა და ტომებმა თავდასხმები დაიწყეს. ბიზანტიამაც მიიტაცა საქართველოს ტერიტორია. „...მოგზავნა ბერძენთა მეფემან მარკიანი სპანი და მიიხუნა ეგრისისა ციხეგოჯამდე ზღვის კიდენი. მაშინ იყო ურვა დიდი ივერიასა შინა, ვინაითგან მისტაცნეს საზღვარნი მათნი და არა ჰყვათ წინამძღუარი“...[194] ე.ი. ეგრისი განიხილებოდა როგორც ქართლში შემავალი ტერიტორია, ისე როგორც ჯუანშერთან და ლეონტი მროველთან.

ვახუშტის მიხედვით, სამეგრელო საქართველოში შედიოდა უკვე ფარნავაზ მეფის დროიდანვე. ფარნავაზმა „...ქუჯის მისცა ქუეყანა რიონის დასავლეთი ზღუამდე და ეგრისის წყლამდე სუანეთით... მეორე ერისთავი დასუა მარგუეთისა შორაპანს და მისცა მცირე ლიხიდამ ვიდრე ზღუამდე ღადოს მთისა და რიონს შუათი...“[195]

„ყოველ საქართველოში“ მემატიანე გულისხმობს, როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოს, წმიდა ნინომ „...ნათელსცა ყოველთა ივერიელთა.“[196] ე.ი. წმიდა ნინოს მიერ ქრისტიანობა მიუღია როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას.

ოცდამეექვსე მეფის მირდატის დროს „...განეფინა ყოველსა საქართველოსა შინა ნაწილი სუეტისა მის ცხოველისა კურნებად მათდა“.[197]

ასე რომ, მოულოდნელი არ არის ქართველების წუხილი ივერიის ზღვისპირა ტერიტორიების ბიზანტიელთა მიერ ანექსიის გამო ვახტანგ გორგასლის დროს, რადგანაც დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ტერიტორიები უძველეს დროიდანვე შედიოდა ქართლის სახელმწიფოში.

„საქართველოს ერთიანი მონარქიის პერიოდში (ვიდრე XV საუკუნემდე) ქუთაისის „ვაკის“ ერთი ნაწილი, ვახუშტის ცნობით, „ქართლის მთავარეპისკოპოსს“ ეკუთვნოდა... როგორც ჩანს, ამაზე ადრე, საქართველოს ერთიანობის ხანაში ვახტანგ გორგასლის დროს „ვაკე, მარგუეთი და თაკუერი“ მცხეთის იურისდიქციაში შედიოდა, ჯერ მთავარეპისკოპოსის, შემდეგ კათალიკოსისა. მომდევნო ხანაში მთავარეპისკოპოსს მხოლოდ „ვაკე“ შერჩა ვიდრე XVI საუკუნემდე.“[198]

დასავლეთ საქართველოს „მარგუეთისა და თაკუერის“, „ეგრისისა და სუანთა“ საერისთავოებში, ქრისტიანული მრევლის სიმცირის გამო, მრევლი ექვემდებარებოდა მცხეთისა და ნიქოზის ეპისკოპოსებს, „ვაკე“ ტერიტორიის მოსახლეობა – ქართლის მთავარეპისკოპოსს მცხეთაში, ხოლო მთიანი ტერიტორიის მოსახლეობა ნიქოზის ეპისკოპოსს.

ვახტანგ გორგასლის ეპოქაში ქართლის საკათალიკოსოს იურისდიქცია ვრცელდებოდა მთელ ქართლის სამეფოზე, პოლიტიკურ ქართლზე, ე.ი. როგორც დასავლეთ, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოზე.

VI საუკუნის დასაწყისში სპარსეთმა და ბიზანტიამ (რომმა) საქართველო ერთმანეთს შორის გაიყვეს 532 წელს დადებული საუკუნო ზავით. ორ დამპყრობელს შორის საქარ-თველოსთვის (დასავლეთ საქართველოსთვის) დაიწყო ხანგრძლივი ომები. ამ დროს ქართული ეკლესიის მდგომარეობა ძალზე მძიმე იყო. პოლიტიკური ქართლი უკვე აღარ არსებობდა, საქართველოს სახელმწიფო გაუქმებული იყო. ამიტომაც, ქართული ეკლესია თავის იურისდიქციას უკვე ვეღარ განახორციელებდა ქართლზე, როგორც დამოუკიდებელ სუვერენულ ადმინისტრაციულ ერთეულზე. უკვე ყველაფერი დამოკიდებული იქნებოდა სპარსეთსა და ბიზანტიაზე.

VII საუკუნის დამდეგს საქართველოში ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობამ საქართველოს ეკლესია დააკნინა. ჰერაკლე კეისარმა საქართველოს ჩამოართვა შავი ზღვისპირა ტერიტორიები და განახორციელა იქ თავისი ანექსია, შემდეგ მალევე არაბების შემოსევამ საერთოდ დაასუსტა ქრისტიანობა.

ამ მიზეზებმა, უპირველეს ყოვლისა, ქართლის, როგორც ერთიანი სახელმწიფოს გაუქმებამ, გამოიწვია ლაზიკის ქრისტიანების ნაწილის გადასვლა ბერძნულ საეპისკოპოსოებში. ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისთანავე (დასავლეთ საქართველოში) ქართულენოვანი ეკლესია, აფხაზეთის საკათალიკოსო დაარსდა.

ზოგიერთი ბერძენი და რომაელი ისტორიკოსის თანახმად, კოლხეთი იბერიაში შემავალი ქვეყანაა

ქსენოფონტი წერს: „აქედან ისინი მივიდნენ... მდინარე ფასისთან... ამის შემდეგ ჩავიდნენ დაბლობში, სადაც მათ წინააღმდეგ დარაზმულიყვნენ ხალიბები, ტაოხები და ფასიანები“.

№ 4
ძვ.წ. V საუკუნე
მარშრუტის გზა (ძვ. წ. V ს.)
ᲨᲐᲕᲘ ᲖᲦᲕᲐ
ᲞᲘᲠᲘᲜᲔᲒᲘ
ᲛᲘᲡᲘᲐᲜᲘ
ᲛᲘᲡᲘᲐᲜᲗᲐ ᲛᲗᲐᲕᲐᲠᲘ
ᲛᲘᲡᲘᲐᲜᲗᲐ ᲛᲗᲐᲕᲐᲠᲘᲡ ᲩᲠᲓᲘᲚᲘ
ᲛᲘᲡᲘᲐᲜᲗᲐ ᲛᲗᲐᲕᲐᲠᲘᲡ ᲩᲠᲓᲘᲚᲘᲡ ᲓᲐᲡᲐᲛᲐᲠᲗᲘ
ᲛᲘᲡᲘᲐᲜᲗᲐ ᲛᲗᲐᲕᲐᲠᲘᲡ ᲩᲠᲓᲘᲚᲘᲡ ᲓᲐᲡᲐᲛᲐᲠᲗᲘᲡ ᲐᲦᲜᲘᲨᲜᲐ
ᲛᲘᲡᲘᲐᲜᲗᲐ ᲛᲗᲐᲕᲐᲠᲘᲡ ᲩᲠᲓᲘᲚᲘᲡ ᲓᲐᲡᲐᲛᲐᲠᲗᲘᲡ ᲐᲦᲜᲘᲨᲜᲐ (ᲛᲐᲠᲘᲜᲔᲡᲘ)

„...ფასიანებისა და ჰესპერიტების სატრაპი იყო ტირიბაძე“.

„რადგან ჩვენ გვაქვს ხომალდები, ამიტომაც უმჯობესია გავცუროთ ფასისისაკენ და დავიპყროთ ფასიანთა ქვეყანა. იქ მაშინ აიეტის ჩამომავალი მეფობდა“.[199]

ქსენოფონტმა დაბეჯითებით იცის, რომ ფასისის ხეობაში ცხოვრობენ ფასიანები, ხალიბები და ტაოხები.

ხალიბები და ტაოხები „იბერთა“ ტომები არიან. მიჩნეულია, რომ მდინარე ფასისი, სადაც ქსენოფონტს შეხვდნენ ტაოხები და ხალიბები, არის მდინარე არაქსი. მართალია, ტაოხები და ხალიბები მდინარე არაქსზედაც ცხოვრობდნენ, მაგრამ, ჩანს, ისინი ქსენოფონტს მდინარე ჭოროხთან მცხოვრებნი უხილავს. ამის შესახებ დაბეჯითებით მიგვითითებს არიანე. არიანე, ისევე როგორც ქსენოფონტი, თვითვე იყო ნამყოფი კოლხეთში. გარდა ამისა, არიანე მიიჩნევდა ქსენოფონტს დიდ ავტორიტეტად. ამიტომაც კარგად იცნობდა ქსენოფონტის ისტორიას. არიანე წერს ამაზონი ტომების შესახებ – „ქსენოფონტი მათ არ ახსენებს, ხოლო ფასიანებს, კოლხებს და სხვებს ის ახსენებს, იმ ბარბაროს ტომებს, რომელთაც შეხვდნენ ელინები ან მაშინ, როდესაც ტრაპეზუნტიდან გამოვიდნენ, ან ვიდრე ტრაპეზუნტში შევიდოდნენ“.[200]

ე.ი. არიანეს მიხედვით, ფასიანებს, ტაოხებს და ხალიბებს, ანუ ბარბაროს ტომებს, ქსენოფონტი შეხვდა სადღაც ტრაპიზონის მიდამოებში, როგორც ჩანს, ტრაპიზონის ჩრდილოეთით, კერძოდ, მდინარე ფაზისსა, რიონსა და ტრაპიზონს შორის. ყოველ შემთხვევაში, ეს მოხდა ტრაპიზონის რაიონში. მდინარე არაქსი სრულიად დაშორებულია ტრაპიზონიდან, არაქსს ტრაპიზონამდე აშორებს დიდი მდინარის ხეობა – ჭოროხისა. არიანე დარწმუნებულია, რომ ქსენოფონტს სწორედ კოლხეთში მობინადრე ბარბაროსი ტომები შეხვდნენ. ის პირდაპირ წერს – „ფასიანები და კოლხები და სხვა ბარბაროსები“, ხოლო ქსენოფონტი ამ კოლხებს უწოდებს კერძო სახელს – „ფასიანები, ტაოხები და ხალიბები“. აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ კოლხეთში ქსენოფონტის დროს ცხოვრობდნენ იბერთა ტომები – ტაოხები და ხალიბები. ჩანს, კოლხები ეთნიკურად იგივე იყო, რაც ქართები, უფრო სწორად, ეთნიკურად კოლხები და ქართები ერთი ხალხი იყო, ერთგვაროვანი ეთნიკური შემადგენლობისა. მათ შორის არ იყო დიდი დიფერენციაცია, თუმცა, შედგებოდნენ ათეულობით სხვადასხვა ტომისაგან, ზოგადად კი ერთი ხალხი იყო – ქართველი ხალხი.

ქსენოფონტის ჯარისკაცების მიზანია, ჩავიდნენ კოლხეთში, გასცურონ თავიანთი ხომალდებით ფასისისაკენ და დაიპყრონ ფასიანთა ქვეყანა, სადაც აიეტის ჩამომავალი მეფობს. ცხადია, მხედველობაშია არა არაქსი, არამედ ჭოროხი ან რიონი და ამიტომაც შეიძლება ჭოროხის ან რიონის ხეობაშიც ცხოვრობდნენ ხალიბები და ტაოხები. „ფასიანებისა და ჰესპერიტების სატრაპი იყო ტირიბაძე“, – წერს ისტორიკოსი. ვინ არიან ჰესპერიტები? ეს სიტყვა ჰგავს ჰეროდოტეს სასპეირებს. ჰეროდოტე წერს – „სპარსელები ცხოვრობენ აზიაში სამხრეთის ზღვამდე, რომელსაც ეწოდება მეწამული, მათ ჩრდილოეთით ცხოვრობენ მიდიელები, მიდიელთა ზემოთ – სასპეირები, სასპეირებს ზემოთ –

კოლხები, რომლებიც ესაზღვრებიან ჩრდილოეთის ზღვას, რასაც ერთვის მდინარე ფაზისი, ეს ოთხი ხალხი ცხოვრობს ტერიტორიაზე, რომელიც გადაჭიმულია ზღვიდან ზღვამდე".[201]

მიდიელები და სპარსელები ანტიკურ ეპოქაშივე ერთ ხალხად იქცნენ, რადგანაც ერთი ეთნიკური შემადგენლობისა იყვნენ.

ქსენოფონტის ჰესპერიტებისა და ჰეროდოტეს სასპეირების ფუძე არის სპერი. მიჩნეულია, რომ სასპეირები არიან შემდეგდროინდელი იბერები. ჰესპერიტები იგივე სასპეირები ან სასპეირების ერთ-ერთი ტომია, რომელიც კოლხეთში ფასიანთა ტომთან ერთად ცხოვრობს.

ფას (ფს) ძირი ქართულ მეტყველებაში გამოიყენებოდა მდინარის აღსანიშნავად – ფასისი, ფშა, ფსე და ა.შ.

არიანე წერს, რომ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიის ერთი ნაწილი უშუალოდ შედიოდა იბერიის სამეფოში. ქსენოფონტის დროს ჯერ კიდევ არ არსებობდა იბერიის სახელმწიფო, მაგრამ ჩანს, ქართების ტომები დასავლეთ საქართველოშიც ცხოვრობენ, ხოლო არიანეს დროს უკვე არსებობს ქართლის სამეფო, რომლის სახელმწიფო საზღვრები დასავლეთ საქართველოში შავ ზღვამდე აღწევს.

„შემდეგი ტომები გავიარეთ: ტრაპეზუნტელების მოსაზღვრენი, როგორც ქსენოფონტიც ამბობს, არიან კოლხები და ტომს, რომელიც უგულადესია და ტრაპეზუნტელების მოსისხლე მტერი, ქსენოფონტი დრილებს უწოდებს, მე კი ვფიქრობ, რომ ისინი სანები არიან. ესენი მეტად კარგი მეომრები არიან... ამათ გვერდით არიან მაკრონები და ჰენიოხები, მათი მეფე ანქიალეა. მაკრონების და ჰენიოხების მეზობლები ძიდრიტები არიან, ესენი ფარსმანის ქვეშევრდომები არიან. ძიდრიტების გვერდით ლაზები არიან. ლაზების მეფე მალასაა, რომელსაც ტახტი შენგანა აქვს მიღებული. ლაზების მეზობლები აფსილები არიან, მათმა მეფემ იულიანემ მეფობა შენი მამისაგან მიიღო. აფსილების მეზობლები აბასკები არიან. აბასკთა მეფე რესმაგაა, ამასაც ტახტი შენგანა აქვს მიღებული. აბასკთა მეზობლები სანიგები არიან, მათ მიწაზე იმყოფება სებასტოპოლისი...„[202]

არიანეს მონათხრობიდან აშკარაა, რომ ქართლის სამეფოს საზღვრები შავ ზღვამდე ვრცელდება. გარდა ამისა, აუცილებლად საგულისხმოა, რომ რომის იმპერია სისხლხორცეულად დაინტერესებული იყო ხელთ ეგდო შავი ზღვის სანაპიროები. ის იპყრობდა შავიზღვისპირა ქვეყნებს და იმორჩილებდა ტომებს. რომის ასეთი სიძლიერის დროსაც კი რომის მიერ დასავლეთ საქართველოში დაპყრობილ ტერიტორიაში იბერიის სახელმწიფო სოლივით არის შეჭრილი. გარდა ამისა, რომს არ ემორჩილება დრილების, ანუ სანების ძლიერი ტომი, რომელიც განუწყვეტლივ თავს ესხმის რომის ტერიტორიას ტრაპეზუნტში. არიანე იმპერატორს პირდება, რომ ან დაიმორჩილებს ამ ტომს, ანდა გააძევებს თავისი ქვეყნიდან. თუ ეს ტომი არ ემორჩილება რომს, უნდა ვიფიქროთ, რომ ის კარგად არის განწყობილი იბერიის სამეფოს მიმართ, რომლისგანაც, ალბათ, ძლიერდება კიდეც. სანების ანუ დრილების მეზობლები არიან მაკრონები და ჰენიოხები. არიანე არ წერს, ამათი მეფე ემორჩილება თუ არა

რომს, უნდა ვიფიქროთ, რომ არ ემორჩილება. წინააღმდეგ შემთხვევაში, არიანე აუცილებლად ასიამოვნებდა თავის იმპერატორს და მისწერდა, რომ მათმა მეფეებმა მეფობა თქვენგან ან თქვენი მამისგან მიიღესო. უნდა ვიფიქროთ, რომ მაკრონებისა და ჰენიოხების მეფეებს კავშირი აქვთ ფარსმანის იბერიის სახელმწიფოსთან. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, ქართლის სამეფოს საზღვარი დასავლეთ საქართველოში გადიოდა მდინარე ეგრისწყალზე. ამ მდინარემდე ტერიტორიები ქართლის სამეფოს ეკუთვნოდა. ეგრისწყალსზემოთა ქვეყნები, რომელთაც შემდგომ ეწოდა საკუთრივ აფხაზეთი, არ შედიოდა ქართლის სამეფოში. რომის იმპერიას მოუხერხებია ქართლის სამეფოსთვის მხოლოდ ერთი ტომის – ლაზების ქვეყნის ჩამოშორება – ლაზთა მეფეს, მალასას, არიანეს მიხედვით, სამეფო ტახტი მიუღია რომის იმპერატორისგან. რომის იმპერიას ქართლის სამეფოსგან მიუტაცნია მხოლოდ ეს ტერიტორია. აქედანაც ჩანს, თუ რა მტკიცე და ძლიერი პოლიტიკური ერთეული ყოფილა ქართლის სამეფო, რომელიც შექმნილა ფარნავაზის მიერ. თვით რომის იმპერიის დროსაც კი, ეს სამეფო ახერხებდა შავ ზღვაზე გასვლას. ცხადია, რომის იმპერიის მიერ კავკასიაში აგრესიის დაწყებამდე ქართლის სამეფო შეძლებდა დასავლეთ საქართველოს მთელი ტერიტორიის დაჭერას. აქედანაც ჩანს „ქართლის ცხოვრების“ სიმართლე. თუ ეგრისწყლის აღმოსავლეთით მცხოვრები ტომები აფსილები, აბასკები, სანიგები არ შედიოდნენ ძველი ქართლის სამეფოში, მაშინ არიანეს განცხადება, რომ ამ ტომთა მეფეები რომისგან იღებენ ტახტს, გასაკვირი არ არის. თ. ყაუხჩიშვილი იბერიის სახელმწიფოს სიძლიერის შესახებ წერს (სხვა მომენტთან დაკავშირებით): ...„იოსებ ფლავიუსის ეს ცნობა მნიშვნელოვანია ქართველი მეფის განწყობილებისა და როლის გასარკვევად საერთაშორისო სიტუაციაში: რომის იმპერატორი ქრთამებით იბირებს, ვერ უბრძანებს იბერთა მეფეს პართელი მეფის წინააღმდეგ მოქმედებას, იბერთა მეფეს შეუძლია არ დაეთანხმოს რომაელ იმპერატორს...“[203]

იბერიის სამეფოში შემავალი ძიდრიტთა ტომი, არიანეს მიხედვით, I საუკუნეში ცხოვრობს შავი ზღვის სანაპიროზე, ტერიტორიაზე, რომელიც მოქცეულია ტრაპეზუნტის, რიზესა და მდინარე რიონს შორის, ანუ იქ, სადაც ამჟამად ცხოვრობენ აჭარლები და გურულები – ქართების ტომები. ქართების შავიზღვისპირეთში ცხოვრებას ჰქონდა დიდი ხნის ისტორია, ჩანს, აქვე უხილავს ქსენოფონტს ხალიბები და ტაოხები.

შესაძლებელია, ერთიანი ქართველი ხალხის დიფერენციაციის დროს შავიზღვისპირეთში მცხოვრები ის ტომები, რომლებიც შედიოდნენ უშუალოდ ქართლის მეფის ქვეშევრდომობის ქვეშ – ჩამოყალიბდნენ ქართებად, მანამდე კი როგორც ქართები, ასევე კოლხები (იგულისხმება ზანები) ერთიან ეთნიკურ ჯგუფს – ერთ ხალხს წარმოადგენდნენ. როგორც აღნიშნული გვქონდა, ამაზე მიგვითითებს ის, რომ თუმცა ეგრისელები (იგულისხმება ზანები) სახელგანთქმული და ცნობილი ხალხი იყო, მათ ბიბლიის თავდაპირველმა ქრისტიანმა კომენტატორებმა საკუთარი ეთნარქი არ გამოუძებნეს, ანუ უძველესი ქრისტიანი ისტორიკოსები როგორც იბერებს, ასევე ეგრისელებს მიიჩნევდნენ

ერთი ეთნარქის შთამომავლად. უფრო სწორად, ეგრისელები ერთიანი იბერი ხალხის ერთ-ერთ ტომად მიაჩნდათ.

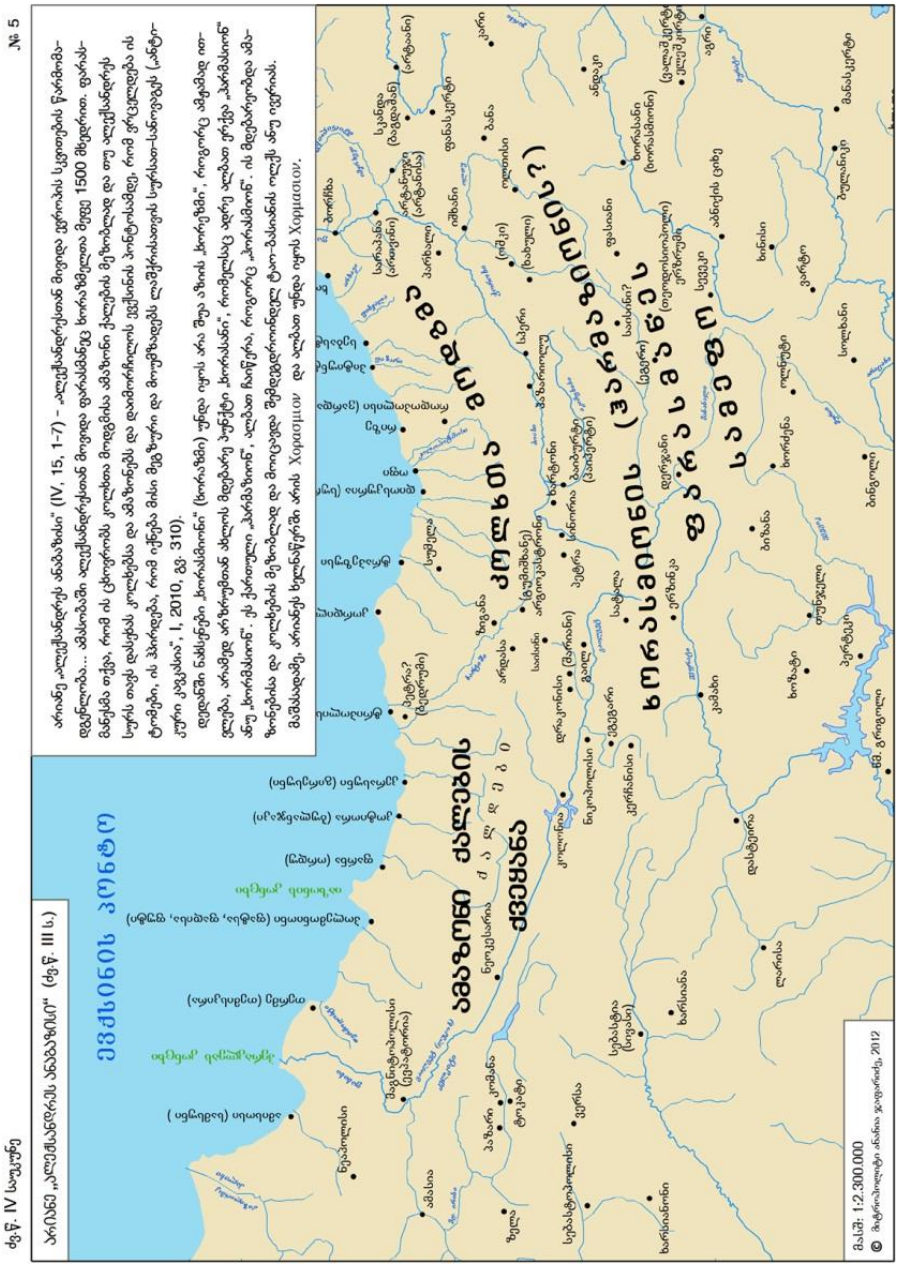
№ 5
ეგრისელ-აფხაზეთი IV საუკუნეში
„ალექსანდრეს ანაბასისი" (ძვ.წ. III ს.)
ეგრისელ-აფხაზეთ
ეგრისელ-ტომები
ეგრისელ-ქალაქები
ეგრისელ-ციხეები
ეგრისელ-ციხეები
ეგრისელ-ციხე

დაიჭირეს. იაფთას, ნოეს შვილს ჰყავდა შვიდი ვაჟი... იაფთას შვილები იყვნენ იავანესი და მადესი. მადესისაგან წარმოიშვა მადეების ტომი, რომელიც ელინთაგან მედებად იწოდებიან, ხოლო იავანესისგან – იონია და ყველა ელინები წარმოსდგებიან. თეობელოსმა დაასახლა თეობელები, რომელთაც ამჟამად იბერები ჰქვიათ. მესხოსმა დააფუძნა მესხენები, რომელთაც ახლა კაპადოკიელები ეწოდებათ... თეირესმა თეირები დაარქვა ხალხს, რომელსაც მართავდა, ხოლო ელინებმა მათ თრაკიელები გადაარქვეს".[204]

ბერძნულ-რომაული სამყარო, როგორც მრავალჯერ აღინიშნა, დასავლეთ საქართველოს, ისევე როგორც აღმოსავლეთს, იბერიას უწოდებდა. იოსებ ფლავიუსიც ალბათ ისევე, როგორც სხვები, კოლხეთს ანუ დასავლეთ საქართველოს იბერიის ნაწილად მიიჩნევდა. ის წერს: „იავანესისაგან – იონია და ყველა ელინები წარმოსდგებიან". ქვეყანა იონია ერთია, მაგრამ დასახლებულია ბერძენი ხალხის სხვადასხვა ტომებით, თუმცა, ბერძენი ანუ ელინი ხალხი ერთიანი ერია. ასევე იბერიაც ერთი ქვეყანაა, რომელიც ერთი ხალხის სხვადასხვა ტომითაა დასახლებული. იოსებ ფლავიუსი ბერძენი ხალხის სხვადასხვა ტომებს არ უძებნის სხვადასხვა ეთნარქებს, არამედ წერს, რომ იონიასა და ყველა ელინ ტომს ერთი ეთნარქი ჰყავთ. უნდა ვიფიქროთ, მიაჩნდათ, რომ იბერიასა და მისი ხალხის ყველა ტომს, მათ შორის ზანებს ერთი ეთნარქი ჰყავთ – თეობელოსი.

როგორც აღინიშნა, გელასი კესარიელი შავი ზღვის პირას მცხოვრებად აღწერს იბერიელებს: „პონტოს გასწვრივ მყოფ ქვეყანაში მცხოვრებნი იბერნი და ლაზნი"; რუფინუსი წერს: „იბერთა ნათესავი, რომელიც პონტოს არეში ბინადრობს"; ასევე სოკრატე წერს: „ეს იბერნი პონტოს ზღვასთან ბინადრობენ", გელასი კვიზიკელი წერს: „პონტოს გასწვრივ მდებარე ქვეყნის მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა"...[205]

იბერიელი ხალხის ტომები ერთად ცხოვრობენ დასავლეთ საქართველოში. მათ ზოგჯერ მოიხსენიებენ პიროვნული სატომო სახელით, ხშირად კი მათ იბერებს უწოდებენ (არა მხოლოდ ლაზებს, არამედ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა მოსახლეობას).

აღსანიშნავია, რომ უცხოელები დასავლეთ საქართველოსა და შავიზღვისპირეთში მცხოვრებ იბერებს უწოდებენ „ქვემო იბერებს", რათა ისინი განასხვაონ „ზემო იბერებისაგან", რომელნიც აღმოსავლეთ საქართველოში, ანუ როგორც ისინი უწოდებენ, „კასპიის ზღვისკენ" ცხოვრობდნენ, აღსანიშნავია, რომ ზოგჯერ პირიქითაც უწოდებდნენ – „ქვემო იბერებს" – აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობას, „ზემო იბერებს" – დასავლეთისას. მე-4 საუკუნის დასაწყისში წმიდა ნინოს ქრისტიანობა გაუვრცელებია მთელ ქართველ ერში, როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში, ასეა არა მარტო „ქართლის ცხოვრების", არამედ ბერძენ და რომაელ ისტორიკოსთა მიხედვითაც. ამ ისტორიკოსთა მონაცემები დაბეჯითებით უწოდებენ წმიდა ნინოს ლაზთა და იბერთა გამაქრისტიანებელს. ნიკო მარი წმიდა ნინოს პირდაპირ უწოდებს მეგრელთა გამაქრისტიანებელს. წმიდა ნინო მთელი ქართველი ერის გამაქრისტიანებელია.

„წმიდა ნინოს რჩევით, ელჩობა გაუგზავნიათ იმპერატორ კონსტანტინესთან და საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებისა და განმტკიცებისათვის მღვდლების გამოგზავნა უთხოვიათ. ამას აღნიშნავენ თავიანთ შრომებში სხვადასხვა ავტორები, მათ შორის: თეოდორიტე, სოკრატე, სოზომენი, რუფინუსი. „საეკლესიო ანალებში“ მოთხრობილია ადრინდელ პერიოდში საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების ისტორია: „ზემოთ უკვე ითქვა იმის შესახებ, რომ იბერიის იმ ნაწილმა, რომელიც პონტოს ზღვასთან მდებარეობს და კოლხეთად იწოდება, სახარება ჯერ კიდევ იმპერატორ ტრაიანეს დროს მქადაგებელი პაპი წმ. კლემენტის შემწეობით მიიღო. ეს უკანასკნელი იმ მხარეში გადასახლებაში იყო, ხოლო ირენეოს მიხედვით ცხადი ხდება, რომ იბერებმა დიდი ხნით ადრე მიიღეს ქრისტიანული სარწმუნოება, რაც შეეხება ქვემო იბერიელებს, იმ იბერიელებს, რომლებიც კავკასიის მთებში, კასპიის ზღვის ახლო ცხოვრობენ, თვლიან, რომ მათ ქრისტიანობა იმპერატორ კონსტანტინეს დროს მიიღეს“.[206]

კოლხეთი – იბერიაში შემავალი ქვეყანაა. ისტორიკოსი წერს: – „...იბერიის იმ ნაწილმა, რომელიც პონტოს ზღვასთან მდებარეობს და კოლხეთად იწოდება...“ კოლხეთის ზოგადი სახელი იბერიაა, ხოლო კერძოობითი – კოლხეთი. კოლხეთის მცხოვრებთ იბერიელნი ეწოდებათ. როცა ი. ტაბაღუა წერს: „ცხადი ხდება, რომ იბერებმა დიდი ხნით ადრე მიიღეს ქრისტიანული სარწმუნოება, რაც შეეხება ქვემო იბერებს...“, „იბერებში“ გულისხმობს კოლხეთის მოსახლეობას, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობას ის უწოდებს „ქვემო იბერებს“. ქვემო იბერები კასპიის ზღვისკენ ცხოვრობენ, კავკასიის მთებში, ხოლო იბერები (ე.ი. ზემო იბერები) შავ ზღვასთან ცხოვრობენ – კოლხეთში. ორივე იბერიის (კოლხეთისა და კასპიის იბერიის) მცხოვრებთ ეწოდებათ იბერიელები. კოლხები იბერიელი ხალხის ნაწილია. ევროპელი ისტორიკოსები არა მარტო I–IV საუკუნეებში ყოფდნენ იბერიას ორ ნაწილად – კოლხეთად და კერძო იბერიად – არამედ საშუალო საუკუნეებშიც – „მთელს იბერიაში ორი პატრიარქია, რომლებსაც კათალიკოსებს უწოდებენ. ერთი მათგანი ქართლის პროვინციაშია, ხოლო მეორე – კოლხეთში, იგივე სამეგრელოში“.[207]

დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას რომ იბერიელებს უწოდებდნენ, კარგად ჩანს ევაგრე პონტოელის – იბერიელის (345–399) მაგალითზეც, „დაიბადა დასავლეთ საქართველოს ერთ-ერთ ქალაქში“. მიუხედავად ამისა, მას იბერიელს უწოდებენ.

უცხოელი ავტორები ლაზებს მიიჩნევენ იბერიელი ხალხის ერთ-ერთ ტომად. „...კასპიის კარებთან საკმაოდ მჭიდროდ დასახლებულ იბერიელთაგანმა ლაზთა ტომმა ქრისტიანული სარწმუნოება მიიღო,“[208] – ლაზები იბერიელი ხალხის ერთ-ერთი ტომია, უფრო სწორად, ლაზები იბერიელთაგანნი, იბერები არიან. ავტორი ლაზებს უწოდებს არა კასპიის კარებთან დასახლებულ ტომს, არამედ საზოგადოდ იბერ ხალხს. ავტორმა იცის, რომ იბერი ხალხის ძირითადი მასა, უმეტესი რიცხობრივი ნაწილი აღმოსავლეთ საქართველოში ცხოვრობს (ე.ი. კასპიის კარებთან ახლოს), ხოლო ლაზთა ტომი ამ იბერიელების ერთი ტომია.

შუა საუკუნეთა ისტორიკოსებიც, როცა არჩევენ ძველი დროის ისტორიკოსთა თხზულებებს, წერენ, რომ კოლხები იბერიელი ხალხის ერთი ნაწილია: „ასევე ბარონიუსიც ფიქრობს, რომ ევქსინის პონტოსთან უფრო ახლო მცხოვრები იბერები ანუ კოლხები სახარების შუქით ტრაიანეს დროს განათლდნენ“.[209]

დასავლეთ საქართველოში – სამეგრელოში (ანუ იბერიის ზღვისპირა მხარეში) სწორედ წმიდა ნინომ რომ გაავრცელა ქრისტიანობა, ადასტურებს ეს ამონაწერიც: „ამას ადასტურებს რომაული მარტიროლოგიის შემდეგი სიტყვები: „პონტოს ევქსინის გაღმა მცხოვრებ იბერებს აქვთ ხსენების დღე წმ. ქრისტიანი მონა ქალისა, რომელმაც სასწაულთა ძალით კონსტანტინეს დროს ეს ტომი ქრისტეს სარწმუნოებაზე მოაქცია“.[210]

არქანჯელო ლამბერტი, რომელიც ცხოვრობდა დასავლეთ საქართველოში და კარგად იცნობდა ძველ საქართველოსა და აგრეთვე ბერძენ რომაელ ისტორიკოსთა ცნობებს იბერიის შესახებ, იბერიაში შემავალ კუთხეებად მიიჩნევს იმერეთს. კოლხეთს, გურიას – მთელ დასავლეთ საქართველოს, არა მარტო შუასაუკუნეებში, არამედ წმიდა ნინოს დროს – IV საუკუნეში. მისი ეს ცოდნა ეფუძნება ბერძენ-რომაელ ისტორიკოსთა შესაბამისი მონაცემების ანალიზს:

„ვრცელდებოდა რა განუხრელად ღვთის ჭეშმარიტი კულტი იბერიაში, მან ყველა მხარეში შეაღწია, რომელიც საქართველოს მეფის გავლენის ქვეშ იყო. სახელდობრ, ქართლში, კახეთში, იმერეთში, კოლხეთში, გურიაში, სამცხეში, აფხაზეთში...“[211]

ივანე ჯავახიშვილის თვალსაზრისით, სრულიად საქართველოს ერთსა და იმავე დროს მიუღია ქრისტიანობა IV ს-ში. ის წერს: „...ქართულმა საისტორიო მწერლობამ და საეკლესიო წრეებმა წმიდა ნინოს და ანდრია მოციქულის შესახებ ცნობები, როგორც დავრწმუნდით, მთელი, სრულიად საქართველოს გაქრისტიანების ამბად მიიჩნიეს“. მეცნიერი ეთანხმება ამ ქრონოლოგიას: „ქრონოლოგიურადაც ქრისტიანობის გავრცელების დასაწყისი აღმოსავლეთსა და დასავლეთ საქართველოში, როგორც ეტყობა, ერთსა და იმავე ხანს უნდა ვიგულისხმოთ, ამ მხრივ განსაკუთრებით ყურადღების ღირსია გელასი კვიზიკელის მოთხრობა, მას იბერთა მოქცევის ამბავში ნათქვამი აქვს: „ამავე დროს პონტოს გასწვრივ მდებარე ქვეყნის მცხოვრებმა იბერებმა და ლაზებმა ღმრთის სიტყვა, რომელიც მანამდე მათ არ სწამდათ, შეიწყნარეს“-ო. გამოდის, რომ აღმოსავლეთსა და დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანობა ერთსა და იმავე დროს მიუღია... „მაგრამ ამ მოსაზრებას თითქოს ეწინააღმდეგება ის, რომ სხვა ცნობილი ისტორიკოსები თავიანთ თხზულებებში იძლევიან იბერთა გაქრისტიანების ცნობებს, მაგრამ ლაზთა ამავე დროს გაქრისტიანების შესახებ ცნობებს არ გვაწვდიან. „...მაგრამ ან. გლასს გამორკვეული აქვს, რომ ლაზთა ამავე დროს მოქცევის შესახებ ცნობა არ მოეპოვება არც სოკრატეს, არც სოზომენს, არც თეოდორიტე კვირელს, არც ნიკიფორე კალლისტოსს...“[212]

ეს ავტორები ლაზებს არ მოიხსენიებენ მათი პიროვნული სატომო სახელით, რადგანაც ლაზები იმავე იბერიელებად მიაჩნიათ, მათი თვალსაზრისით, ლაზები იბერიელი ხალხის ერთ-ერთი ტომია, ამიტომაც როცა წერენ – პონტოს სანაპიროზე მცხოვრებმა იბერებმა ქრისტიანობა მიიღესო, ეს ნიშნავს, რომ მთელმა იბერებმა ლაზების ჩათვლით მიიღეს ქრისტიანობა. ასე მაგალითად, სოკრატე წერს – „ეს იბერნი პონტოს ზღვასთან ბინადრობენ...“ პონტოს ზღვასთან კი სწორედ ლაზები ბინადრობდნენ, ამიტომ ეს ისტორიკოსი სწორედ ლაზებს უწოდებს იბერებს. რუფინუსი წერს – „იბერთა ნათესავი, რომელიც პონტოს არეში ბინადრობს“. ეს ისტორიკოსიც ლაზებს იბერიელი ხალხის ერთ-ერთ ტომად მიიჩნევს. ამიტომაც მათ არ ახსენებს სატომო სახელით და გულისხმობს იბერიელებში.

420 წელს ისტორიკოს პალადი ჰელენოპოლელს, რომელიც მოწაფე იყო ევაგრე პონტოელისა, მის შესახებ დაუწერია: „ის იყო პონტოელი, იბერთა ქალაქიდან“. მოწაფემ, ცხადია, კარგად იცოდა თავისი მასწავლებლის სადაურობა. ევაგრეს თანამედროვე ისტორიკოსი სოზომენეც ასევე წერს მის შესახებ: „იგი წარმოშობით იყო იბერთა ქალაქიდან, რომელიც მდებარეობს ეგრეთ წოდებული ევქსინის პონტოს სანაპიროზე“. მეხუთე საუკუნის ისტორიკოსი სოკრატეც ასევე წერს: „ევაგრე, მღვდლის შვილი, წარმოშობილი იბერთა ქალაქიდან, რომელიც ევქსინის პონტოსთან მდებარეობს“.[213]

მეხუთე საუკუნის ისტორიკოსები დაბეჯითებით დარწმუნებულნი არიან, რომ იბერია ეწოდება ქვეყანას, რომელიც შავიზღვისპირეთში მდებარეობს, ძველი ქართველი ისტორიკოსების მსგავსად, რომელნიც შავიზღვისპირეთს „ქართლში“ შემავალ ქვეყნად მიიჩნევდნენ. მხოლოდ XVI საუკუნის შემდგომ ისტორიკოსებს შეეპარათ ეჭვი ევაგრე პონტოელის შესახებ საბუთის სისწორეში, რადგანაც შუა საუკუნეების შემდგომ „ქართლი“ (ანუ იბერია) უკვე აღარ ეწოდებოდა ერთიან საქართველოს, არამედ მხოლოდ მის აღმოსავლეთ ნაწილს.

მკვლევართა ასეთი დასკვნები მსგავსია მოსე ხორენელის ცნობისა, რომ ქართველი ხალხის თავდაპირველი სამშობლო არის დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი, საიდანაც მათ გამრავლების გზით მიაღწიეს სომხეთისა და ალბანეთის საზღვრებამდე.

ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ამგვარად, დაკვირვებამ დაგვარწმუნა, რომ ქართ-მეგრული შტოს ტომების საკუთარ სახელებში (ქართუელი, კარდუხი) ერთი და იმავე ქვეყნის სახელი გვხვდება. იგი არის ქართუ ანუ კარდუ. რაკი ამ ქვეყნის სახელი ორივე შტოს ტომების სახელწოდებაში მოიპოვება, უეჭველია, იგი ქართველების თავდაპირველი სამშობლო უნდა ყოფილიყო. ამ სამშობლოს ხსოვნა მესამე შტოს წარმომადგენელს სვანებსაც აქვთ შერჩენილი“.

„კარდუხი, როგორც ვიცით, ერთ-ერთი მეგრულ-ჭანური შტოის სახელია... ეს კართუ ანუ ქართუ განთქმული ქვეყანა ქალდეა არს...“[214]

თუკი კარდუხი, რომლისგანაც წარმოდგა სიტყვა „ქართველი“, მეგრულ-ჭანური შტოს სახელია, მაშინ ქართველი ხალხის მოსახლეობა დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში საეჭვო არ უნდა იყოს.

დიდი ილია ჭავჭავაძე წერდა:

„ისტორიულ ჭეშმარიტებად ცნობილია, რომ ეგვიპტელთა „მუშენი“, დაბადების „მოსოხნი“ ანუ „მოსხნი“, ეხლანდელნი „მესხნი“, ჰეროდოტეს „ტიბარენნი“, სტრაბონის „ტიბერნი“ და „კოლხნი“ შეადგენენ ქართველ ნათესაობის ერსა. რადგანაც ისიც ჭეშმარიტად ცნობილია, რომ ძველისძველად ამ ქართველ ნათესაობას სჭერია მთელი სივრცე ღალისის მდინარითგან მცირე აზიაში შავი ზღვის პირამდე და მთელი აღმოსავლეთი მხარე ამ ზღვისა და აგრეთვე იგი ადგილები, რომელნიც მტკვარსა და არაქსს შუა მდებარეობენ. აშკარაა, რომ ვისაც ამ ადგილებში დაჩემება რამ უნდა ან ქართველის კუთვნილების გაუქმება მოუნდება, დაამტკიცოს, რომ ზემო დასახელებულნი ერნი ქართველთა ნათესაობისა არც იყვნენ და არც არიან. სწორედ ასე მოიქცა ჩვენი გულადი პროფესორი და გვეფიცება, რომ „მოსხები და კოლხები“ ქართველის ნათესაობისანი არ არიანო და არავითარს საბუთს ამისას არ იძლევა კი ეს საოცარი მოფიცარი „... „მე პატკანოვის შეგირდი ვარო, იძახის თავმოწონებით ბ-ნი მარი... ბ-ნი მარი, თუმცა პატკანოვისამებრ ოინებში ჯერ თავი არ უჩენია... სხვაფრივ კი იმის გზაზე დამდგარა“.[215]

ილიას მრისხანება გამოიწვია იმან, რომ ზოგიერთმა მეცნიერმა უსაბუთოდ განაცხადა: დასავლეთ საქართველოსა და მესხეთის მოსახლეობა თითქოსდა VIII–X საუკუნეებამდე არ შედიოდა ერთიან ქართველ ერში, არამედ თითქოსდა VIII–X საუკუნეებში ქართული ეკლესიის აქტიურობის წყალობით დასავლეთ საქართველოში ქართული ენა გავრცელებულა, ხოლო მესხეთში თითქოსდა ქალკედონიტური სომხური მოსახლეობა გაქართველებულა. ილია წერს:

„ყველგან ცნობილია, რომ ჭოროხის ხეობა ძველად-ძველიდამვე შეადგენს ნაწილს ზემოქართლისას... ემინი, ხუდაბაშოვი, ერიცოვი სწორედ ამ ადგილებს გვეცილებიან და ამტკიცებენ, რომ მტკვრის სათავის ადგილები, მთელი ჭოროხის ხეობა – დიდ სომხეთს ეკუთვნოდნენო“.[216] ევროპელი მეცნიერი სენ-მარტენი ამტკიცებს, რომ... „იგი სერი მთებისა, რომელიც ჭოროხისა, მტკვრისა, ეფრატისა და არაქსის წყალგამყრელია, მუდამ საზღვარი იყო ქართველთა და სომეხთა შორის“.[217] „განა აშკარა არ არის, რომ ამ ცუღლუტურ მეცნიერებით სწადიანთ ქვეყანა დააჯერონ, ვითომც ისტორიული უფლება მიუძღვით ამ ადგილებში ბინის დადებისა“.[218] პროფესორი პატკანოვი, ნიკო მარის მასწავლებელი, „ამგვარადვე ხელს იწვდის ტაოსკარზე, ეხლანდელ ჭოროხის ხეობაზე, იმისდა მიუხედავად, რომ უცხო ერის მემატიანენი, მაგალითებრ, კონსტანტინე პორფიროგენი (911–959 წწ.) იმოწმება, რომ მეათე საუკუნეზე წინათ ქართველთ ბაგრატიდთა ეჭირათ ჭოროხის ხეობა და აქედან დაიპყრეს თვით არზრუმი და სხვა ნაწილები სომხეთისაო“.[219]

ქართლი და ქართველი ერი
სომეხი ისტორიკოსების მიხედვით

სომხური ისტორიოგრაფია მსოფლიო მნიშვნელობისაა. სომხები უშუალოდ ემეზობლებოდნენ საქართველოს, ამიტომაც კარგად იცოდნენ, თუ ვის ეწოდებოდა ქართველები და სად ცხოვრობდნენ ისინი. ზოგიერთმა სომეხ ისტორიკოსთაგან იცოდა ქართული ენა და უშუალოდ იცნობდა საქართველოს, ამიტომაც მათ აზრს ქართველების, ანუ „ვრაცების“ საცხოვრისის შესახებ დიდი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს.

სომხურ ისტორიოგრაფიაში მიღებულია, რომ მოსე ხორენელი V საუკუნის ისტორიკოსია. როგორც „ფიქრობენ, მოვსეს ხორენაცი დაბადებული უნდა იყოს დაახლოებით 410 წელს“.[220] მას 482 წლამდე უნდა დაეწერა „სომხეთის ისტორია“. „ამჟამად სომხურ ისტორიოგრაფიაში უყოყმანოდაა მიღებული „სომხეთის ისტორიის“ V საუკუნით დათარიღება“.[221]

მკვლევარის დასკვნა ასეთია – ... ხორენაცი საკმაოდ კარგად იცნობდა მეზობელ საქართველოს...“[222] იცნობდა ქართულ წარმართულ პანთეონს. პ. ინგოროყვას აზრს, რომ „...მოსე ხორენელი ახლო იცნობდა ქართულ მსოფლიოს, მან იცოდა ქართული ენა...“, ნაწილობრივ ეთანხმება ა. აბდალაძე. ის წერს: – „ხორენაციმ ქართული სამყაროს შესახებ ბევრი რამ იცოდა, ეს ჩვენი აზრითაც, სადავო არ უნდა იყოს“.[223]

მოსე ხორენელმა, რომელმაც ბევრი რამ იცოდა ქართული სამყაროს შესახებ, რომელიც კარგად იცნობდა მეზობელ საქართველოს, ცხადია, ისიც კარგად იცოდა, თუ სად სახლობენ ქართველები, თუ საიდან სადამდეა გადაჭიმული მათი ეთნიკური განსახლების საზღვრები.

მოსე ხორენელი წერს, რომ ქართველი ხალხის თავდაპირველი საცხოვრისი კავკასიაში იყო დასავლეთი საქართველო, ხოლო შემდგომ ქართველების საცხოვრისი იყო და მის დროს არის როგორც დასავლეთი, ასევე აღმოსავლეთი საქართველო. მოსე ხორენელის თხზულებიდან კარგად ჩანს მისი ავტორის თვალსაზრისი, რომ ქართველები ცხოვრობენ არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოში, არამედ შავი ზღვისპირეთია (დასავლეთი საქართველო) მათი ეროვნული განსახლების ძირითადი ტერიტორია. ქართველები, მისი განსაზღვრით, ცხოვრობენ ჩრდილოეთის მთებისა და პონტოს (შავი) ზღვის მიდამოებში. ჩრდილოეთის მთები და პონტოს ზღვა ქართველთა ნათესავს უჭირავს. მოსე ხორენელი ჩრდილოეთის მთებს უწოდებს კავკასიის მთებს. მოსე ხორენელის მიხედვით, სომხეთის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიები კავკასიის შავიზღვისპირეთიდან, ვიდრე გუგარქის ჩათვლით, ქართველებითაა დასახლებული და ქართველებს ეკუთვნის. ფაქტობრივად, ეს არის ის ტერიტორია, რომელსაც ძველი ქართველი ისტორიკოსების განსაზღვრით, მოიცავს ქართლის სახელმწიფო შავიზღვისპირეთიდან სომხეთ-ალბანეთამდე.

შავიზღვისპირეთში და აღმოსავლეთ საქართველოში ქართველების სახლობას მოსე ხორენელი შემდეგი მიზეზით განსაზღვრავს:

ბაბილონის მეფემ ნაბუქოდონოსორმა დასავლეთით მდებარე ივერიელთა ქვეყნიდან ივერიელების ნაწილი გადმოასახლა და პონტოს ზღვის მარჯვენა მხარეს დაასახლა კავკასიაში. შემდგომში ალექსანდრე მაკედონელმა დარიოს III-ის ერთ-ერთი ნახარარი მიჰრდატ I ამ ივერიელებს მთავრად დაუსვა. ქრისტედე დაახლოებით II საუკუნეში პართიის მეფე არშაკმა თავისი ძმა ვალარშაკი სომხეთში გაამეფა. მას საბრძანებლად გარდა სომხეთისა, ჩრდილოეთითა და დასავლეთით მდებარე ქვეყნები (მხარეები) გადასცა. ჩრდილოეთის მხარეების გამგებლად ვალარშაკმა დაადგინა ქართველების მთავარ მიჰრდატ I-ის ერთ-ერთი შთამომავალი. ჩრდილოეთის მხარეების გამგებლებს გუგარელთა პიტიახშები დაერქვათ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ სომეხ მემატიანეებს, მათ შორის მოსე ხორენელსაც, გუგარქი, მიუხედავად იმისა, რომ მას სომხეთის სამეფოს საპიტიახშოდ მიიჩნევენ, ქართულ ქვეყნებად ესახებად, ხოლო გუგარელები – ქართველებად.[224]

მირდატიანები, ანუ მიჰრდატ I-ის შთამომავლები, მთავრობენ როგორც შავიზღვისპირეთის, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველებს.

გუგარელთა და ჩრდილოეთის მთების პიტიახშ მიჰრდატ II-ის გარდა მოსე ხორენელი ახსენებს მიჰრდატ III-საც. ის პონტოს ზღვის განმგებელია. ქრისტემდე 189–160 წლებში არტაშეს I-მა მიჰრდატ III-ს, ქართველთა დიდ პიტიახშს მიანდო ჩრდილოეთის მთებისა და პონტოს ზღვის გამგებლობა.

ქართველთა დიდ პიტიახშს მიჰრდატ III-ს, რომელიც ჩრდილოეთის მთებისა და პონტოს ზღვის განმგებელი იყო, სომეხთა და პართელთა მეფე არტაშეს I-მა მიათხოვა თავისი ასული, ხოლო შემდგომმა მეფემ არტაშეს I-ის ძემ ტიგრანმა ბერძნებთან ომის დროს მიანდო მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქის მაჟაქის განმგებლობა, მისი განსაკუთრებული სტრატეგიული მნიშვნელობის გამო, და ჯარების მხედართმთავრობა.

რომაელთა მხედართმთავარმა პომპეუსმა დაამარცხა მიჰრდატ III და ტყვედ შეიპყრო მისი ძე მიჰრდატ IV. მიჰრდატ III გაიქცა პონტოს მთებში. ის პომპეუსმა მოაწამვლინა პონტოელი პილატეს მამას. ქალაქი მაჟაქი პომპეუსმა აიღო. რომში პომპეუსის დაბრუნების შემდეგ, მისმა ნაცვალმა ტიგრანს გაუგზავნა თავისი დისწული მიჰრდატ IV. ტიგრანი დაეჭვდა, რომ ის არ იყო მისი დისწული, ამიტომ არ მისცა არც კუთვნილი ქართველთა ქვეყანა და არც თავისი სამფლობელო – პონტოს მხარეში და ქალაქი მაჟაქი. „... აღარ მისცა მას არც თავისი სამფლობელოს ნაწილი და არც კუთვნილი ქართველთა ქვეყანა“.

მოსე ხორენელის მიხედვით, ასე დამთავრდა მიჰრდატიანების მთავრობა ქართველებზე და ქართველთა ქვეყანაზე, სამაგიეროდ, მიჰრდატ IV-ს რომმა დაუმტკიცა პონტოს მხარენი და ქალაქი მაჟაქი. აქ საინტერესოა ის, თუ რომელი ქვეყანა მიაჩნია მოსე ხორენელს. ქართველთა ქვეყნად და რომელი ქვეყანა მიაჩნია სომხეთში შემავალად. მოსე ხორენელი რაღაც საერთოს ხედავს ქართველთა ქვეყანასა და პონტო-კესარია-კაბადოკიას შორის, თითქოსდა პონტო-კესარიასაც ქართველთა ქვეყნად მიიჩნევს, მაგრამ ის მკაცრად საზღვრავს და წერს, რომ ქართველი მთავრების კუთვნილი ქვეყანა არის არა

პონტოს მხარენი და პონტო-კესარია, არამედ ტერიტორია, რომელიც იწყება პონტოს ზღვიდან კავკასიის, ანუ ჩრდილოეთის მთების ჩათვლით გუგარქთან ერთად. სომხეთის ჩრდილოეთით მოთავსებული ეს ტერიტორია კავკასიის შავიზღვისპირეთიდან ვიდრე გუგარქის ჩათვლით მიჰრდატიანების „კუთვნილი“ ტერიტორიაა – რადგანაც ეს ქართველთა ქვეყანაა, ხოლო საკუთრივ პონტოს მხარენი და კესარია მოსე ხორენელს მიაჩნია სომეხთა მეფის სამფლობელოს ნაწილად, ამ მეფის „თავის სამფლობელოდ“, სადაც მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქი მაჟაქი დროებით ომიანობის გამო საგანმგებლოდ გადასცა სომხეთის მხედართმთავარს, ქართველთა მთავარს მირდატ III-ს, ხოლო მირდატ IV-ს უკვე აღარ გადასცა. ჩანს, მოსე ხორენელმა იცის, რომ პონტოს მხარეები, კესარია-კაბადოკია ქართველებითაა დასახლებული, მაგრამ მაინც ეს მხარე ქართველთა მეფის „საკუთარ“ ქვეყნად არ მიაჩნია, არამედ სომხების ტერიტორიად, ხოლო ქართველების მკვიდრ საცხოვრისად მიაჩნია სომხეთის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორია პონტოს ზღვიდან, ანუ კავკასიის შავიზღვისპირეთიდან ალბანეთ-სომხეთამდე.

მოსე ხორენელის მიჰრდატ III-ის და მითრიდატე პონტოს მეფის ცხოვრება მართლაც ჰგავს ერთმანეთს. ორივენი ტიგრანის მოკავშირენი არიან, ორივენი პონტოს ფლობენ, სიცოცხლეს მოწამვლით ასრულებენ, ამიტომაც შეიძლება მითრიდატეს ლეგენდა მოსე ხორენელმა ქართველთა მთავარზე გაავრცელა, მით უმეტეს, რომ როგორც პონტო-კაპადოკია, ისე სომხეთის ჩრდილოეთით მდებარე ქართლი – ქართველების ქვეყნები იყო. მაგრამ მიუხედავად ამისა, როგორც აღვნიშნეთ, მოსე ხორენელმა დაბეჯითებით იცის, რომ ქართველების „საკუთარი“ საცხოვრისი ქვეყანა არის არა პონტოს მხარეები, ე.ი. სომხეთის დასავლეთით მდებარე ქვეყანა, არამედ სომხეთის ჩრდილოეთით მდებარე ქვეყანა პონტოს ზღვიდან გუგარქის ჩათვლით. ამ ისტორიკოსის მიხედვით, სწორედ აქ, პონტოს ზღვისპირზე, კავკასიაში დაასახლა ნაბუქოდონოსორმა დატყვევებული ქართველი-ივერიელები, პონტოს ზღვის აღმოსავლეთით (ე.ი. ისტორიულ კოლხეთში) და არა პონტოს მხარეებში (ე.ი. პონტო-კესარია-კაპადოკიაში). მოსე ხორენელი პონტოს ზღვის აღმოსავლეთით, ჩრდილოეთის მთებთან მიმდებარე ქვეყანას (კოლხეთს) ქართველთა თავდაპირველ საცხოვრისს უწოდებს და განასხვავებს პონტოს მხარეებისგან.

მოსე ხორენელი წერს:

„...ხოლო კავკასიის მთის მოპირდაპირე მხარეს, ჩრდილოეთის განმგებლად დაადგინა დიდი და ძლევამოსილი გვარი, რომლის უფალთ გუგარელთა პიტიახშები დაერქვათ. ისინი იყვნენ შთამომავალნი დარეჰის ნახარარის მიჰრდატისა, რომელიც წამოიყვანა ალექსანდრემ და მთავრად დაუსვა ნაბუქოდონოსორის მიერ ტყვედ მოყვანილ ივერიელთა მოდგმას, ამის შესახებ აბიდენოსი ამბობს: „ძლევამოსილმა ნაბუქოდონოსორმა, რომელიც ჰერაკლეზე უფრო ღონიერი იყო, შეჰყარა ჯარი და მიაღწია ლიბიელთა, აგრეთვე ივერიელთა ქვეყნებს, შემუსრა და დაიმორჩილა ისინი. მათი ერთი ნაწილი წამოასხა იქიდან და პონტოს ზღვის მარჯვენა მხარეს დაასახლა. ივერია ქვეყნიერების დასავლეთ საზღვარზე მდებარეობს“.[225]

აქედან ჩანს, რომ მოსე ხორენელს ივერიელთა საცხოვრისად მიაჩნია ქვეყანა კავკასიის მთის წინა მხარეს, პონტოს ზღვიდან გუგარქის ჩათვლით, ჩრდილოეთის ტერიტორიები, ეს არის ისტორიული იბერია-ქართლი შავიზღვისპირეთიდან ალბანეთ-სომხეთამდე.

პონტოს ზღვის აღმოსავლეთი, კავკასიის შავიზღვისპირეთი ქართველთა ქვეყნად რომ მიაჩნია მოსე ხორენელს, ეს მისი ისტორიის სხვა ქვეთავიდანაც ჩანს: – „არტაშესმა თავისი ასული არტაშამა მიათხოვა ვინმე მიჰრდატს, ქართველთა დიდ პიტიახშს, რომელიც როგორც ზემოთ ითქვა, ალექსანდრემ ივერიელთა ქვეყნიდან მოყვანილ ტყვეების ხელისუფლად დაადგინა. სომეხთა მეფემ მიჰრდატს მიანდო ჩრდილოეთის მთებისა და პონტოს ზღვის განმგებლობა“.[226]

„ჩრდილოეთის მთები და პონტოს ზღვა“ – ეს არის ტერიტორია კავკასიის შავიზღვისპირეთიდან – კოლხეთიდან – ვიდრე გუგარქის ჩათვლით – ისტორიული იბერია-ქართლი. სულ სხვაა „პონტოს მხარეები“, სადაც გაიქცა დამარცხებული მირდატ III. ეს არის კესარია-კაბადოკია. პონტოს მხარეების მეთვალყურეობა ციხე-ქალაქ მაჟაქთან ერთად ჩრდილოეთის მთებისა და პონტოს ზღვის გამგებელ მირდატ III-ს მიანდო მისმა ცოლისძმამ, სომხეთის მეფე ტიგრანმა, დროებით, ომიანობის გამო.

ცნობა კავკასიის შავი ზღვის პირას იბერების დასახლების შესახებ მოსე ხორენელს აუღია ანტიკური ავტორებისგან – „მოვსესს ეს ცნობა ამოუღია ევსევი კესარიელის „ქრონიკის“ ძველი სომხური თარგმანიდან, ევსევი კესარიელს, თავის მხრივ, შემოუნახავს მეგასთენეს ცნობა. ანტიკურ სამყაროში ფართოდ ყოფილა გავრცელებული აზრი იმის შესახებ, რომ აღმოსავლეთის (კავკასიის) იბერები დასავლეთის იბერიიდან (ესპანეთიდან) გადმოსახლდნენ“.[227] ამ შენიშვნიდანაც ჩანს, რომ პონტოს ზღვის პირას მცხოვრები იბერები ცხოვრობენ კავკასიაში – კოლხეთში, ანუ კავკასიის შავიზღვისპირეთში და არა პონტოს მხარეებში, ანუ სომხეთის დასავლეთით.

ქართველების საცხოვრისის საკითხში მოსე ხორენელს ეთანხმება მეორე სომეხი ისტორიკოსი – უხტანესი. ისიც შავი ზღვის პირას მცხოვრებ ხალხს ქართველებს (ვრაცებს) უწოდებს, ხოლო თვით ქვეყანას – აფხაზეთს.

როგორც ვთქვით, მოსე ხორენელი ქართველების თავდაპირველ სამშობლოდ ასახელებს კოლხეთს. და ქართველების საცხოვრისს განსაზღვრავს კავკასიის შავიზღვისპირეთიდან გუგარქის ჩათვლით. ისმის კითხვა, რატომ განსაზღვრა მან დასავლეთ საქართველო ვრაცების საცხოვრისად, იქ ხომ არა ვრაცები, არამედ მეგრელები სახლობენ (ჩვენი თანამედროვე ისტორიკოსების განსაზღვრით)? ამ კითხვას ამჟამინდელი ისტორიკოსები უპასუხებენ, რომ მოსე ხორენელმა ასეთი ცნობა (დასავლეთ საქართველოში, ზღვის პირას ქართველების ცხოვრების შესახებ) აიღო სხვა ბერძენ-რომაელი ავტორებისგან, მაგრამ მოსე ხორენელი კარგად იცნობდა ქართულ სამყაროს, იცნობდა საქართველოს, იცოდა მისი მითოლოგია და რელიგია, და ნუთუ საქართველოს ასეთმა მცოდნე კაცმა არ იცოდა ქართველების სამშობლოს საზღვრები? ანდა მომთხოვნი და კრიტიკულად მოაზროვნე სხვა სომეხი ისტორიკოსები მისი

დროისა და შემდგომი თაობისა, რომელნიც ასევე კარგად იცნობდნენ საქართველოს, ქართველ ხალხს, აპატიებდნენ ხორენელს ასეთ უცოდინარობას? მოსე ხორენელი ქართველებად მიიჩნევს როგორც მეგრელებს, ასევე გუგარქის მოსახლეობას – გუგარელებს, როგორც დასავლეთ საქართველოს, ასევე აღმოსავლეთ საქართველოს უკიდურესი აღმოსავლეთი ნაწილის მოსახლეობას.

უნდა დავასკვნათ, რომ მოსე ხორენელი, ძველი ქართველი და ანტიკური ეპოქის ბერძენ-რომაელი ისტორიკოსების მსგავსად, ქართველთა საცხოვრისს განსაზღვრავს ისტორიულ ქართლში – იბერიაში, რომლის პოლიტიკური საზღვრები გადიოდა შავ ზღვასა და ჰერეთზე. ის კოლხებს, მეგრელებს ეროვნებით ქართველებად მიიჩნევს, მსგავსად უხტანესისა.

უხტანესი პონტოს, ანუ შავიზღვისპირა ქვეყანას აფხაზეთს უწოდებს, ხოლო აფხაზეთის მცხოვრებთ – ქართველებს. უხტანესის მიხედვით, ვრაცები ანუ ქართველები თავდაპირველად დაუსახლებიათ შავი ზღვის სანაპიროზე, შემდგომ ქართველი ხალხი გამრავლებულა მთელს შავიზღვისპირეთში, მოდებია მთელ იმ მხარეს, აღორძინებულა, გავრცელებულა და დასახლებულა აღმოსავლეთ საქართველოში, კერძოდ, სომეხთა და ალბანთა საზღვრამდე. ის წერს:

„ხოლო პონტოს ნაპირზე რომ დაბანაკდა, ის ტომი აღორძინდა, გამრავლდა ზღვის პირას აქეთ-იქით, მოედო იმ მხარეს და გავრცელდა სომეხთა და ალბანთა საზღვრამდე. შეიქმნა ფრიად მრავალი ხალხი და იმ ქვეყანას აფხაზეთი ეწოდება...“[228]

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ აფხაზეთი უპირველეს ყოვლისა დასავლეთ საქართველოს ეწოდება, ე.ი. უხტანესი ქართველებს დასავლეთ საქართველოში მცხოვრებადაც მიიჩნევს, მაგრამ ისტორიკოსი „აფხაზეთს“ უწოდებს არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს, არამედ მთლიან საქართველოს, ისტორიულ „ქართლს“, იბერიას – პონტოს ზღვიდან ვიდრე ალბანეთ-სომხეთამდე. თბილისსაც აფხაზეთის ქალაქად მიიჩნევს და ჩამოთვლის კიდეც თბილისის გარშემო მდებარე პროვინციებს – „წანარეთი, ჯავახეთი, თრიალეთი“. ეს პროვინციებიც „აფხაზეთში“ შედიან. აფხაზეთის მოსახლეობას კი უხტანესი უწოდებს არა „აფხაზებს“ ანდა „მეგრელებს“, არამედ ვრაცებს – ქართველებს – „ითესლეს და გამრავლდნენ და გახდა ტომი, რომელსაც თავის პირველ ქვეყანაში ივერიას უწოდებდნენ, აქ კი ქართველნი ეწოდებათ“.

უხტანესის მიხედვით, მთლიანი საქართველოს მოსახლეობას შავი ზღვიდან ვიდრე ალბანეთ-სომხეთამდე შეადგენენ ქართველები. იგი მეგრელებსაც ქართველებად მიიჩნევს. ეროვნულად მეგრელები ქართველები არიან, თუმცა, შეიძლება მათ სატომო სახელიც ჰქონდეთ. უხტანესი წერს, რომ არა მარტო მის დროს ცხოვრობს ქართველი ხალხი შავიზღვისპირეთიდან სომხეთ-ალბანეთის საზღვრამდე, არამედ ძველ დროსაც, ჯერ კიდევ ქრისტემდე, ასევე ყოფილა. ვრაცები ქრისტემდე VI საუკუნეში დაუსახლებიათ შავიზღვისპირეთში, შემდეგ გამრავლებულან და სომხეთ-ალბანეთამდე მიუღწევიათ. ქართველების ქვეყანას შავი ზღვიდან ალბანეთამდე აფხაზეთი ჰქვია.

მოსე ხორენელი, როგორც აღნიშნული გვქონდა, ასევე მიიჩნევს: „კავკასიის მთის წინ მდებარე ჩრდილოეთის მხარეთმპყრობელად აწესებს დიდსა და ძლიერ ტომს...“ მოსე ხორენელი გულისხმობს ქართველ ხალხს, რომელთა მთავარს აქვს წოდება „გუგარელთა პიტიახშისა“, ხოლო ეს ქართველები ანუ ივერიელები კავკასიის მთის წინ ჩრდილოეთში გაჩენილან იმის გამო, რომ ჯერ შავიზღვისპირეთში დასახლებულან, ხოლო შემდგომ გამრავლებულან „პონტოს ზღვის მარჯვენა ნაპირიდან“ აღმოსავლეთის მიმართულებით ალბანეთის საზღვრამდე.

უხტანესის თვალსაზრისით, დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას არა მარტო მის ეპოქაში, ე.ი. X საუკუნეში, ეწოდებოდა ქართველები, არამედ კირიონის დროსაც, ე.ი. VI საუკუნის ბოლოსა და VII-ის დასაწყისში. ის წერს, რომ „მათი ქვეყანა გაყოფილი იყო სპარსელთა და ბერძენთა მხარედ“[229] და ამის გამო მათი საეკლესიო პოლიტიკა სპარსულიც იყო და იმავდროულად ბერძნულიცო. მართლაც, კირიონის ეპოქაში დასავლეთ საქართველო ბერძნების, ხოლო აღმოსავლეთი სპარსელების გავლენის სფეროებს წარმოადგენდნენ. მიუხედავად ამისა, ამ პოლიტიკურად გაყოფილ მხარეებში ერთი ერი, ერთი ხალხი ცხოვრობს, რომელსაც ერთი ეკლესია აქვს და საეკლესიო და ეროვნული პოლიტიკაც შესაბამისი აქვსო. ქართველთა ქვეყანა ერთია, რომელიც ორ მხარედ იყო გაყოფილი დამპყრობელთა მიერ. უნდა დავასკვნათ, რომ ძველი სომეხი ისტორიკოსები, ისე როგორც ბერძენ-რომაელი და ქართველი ისტორიკოსები ქართველებს ანუ იბერებს უწოდებდნენ როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას X–XI საუკუნეებზე ბევრად უფრო ადრე.

„ქართლის ცხოვრების“ სიმართლე

„ქართლის ცხოვრების“ თვალსაზრისს, რომ ერთიანი ქართველი ხალხი („ქართველნი“, „ნათესავით ქართველნი“) არსებობდა ქრისტემდე III საუკუნეში, იბერიის სახელმწიფოს შექმნის დროს, არაპირდაპირ, მაგრამ მაინც ამტკიცებენ XIX–XX საუკუნის ისტორიკოსთა გამოკვლევები. მკვლევართა მტკიცებით, ქართველნი ანუ იბერნი ეწოდებოდა არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს ცენტრალური ნაწილის მოსახლეობას, არამედ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას და აღმოსავლეთ საქართველოს უკიდურესი აღმოსავლეთის მოსახლეობასაც, მაგალითად, ცნობილი მეცნიერი იოსებ ყიფშიძე ივერიულ ენას მეგრულ ენას, ხოლო მეგრელებს ივერიელებს უწოდებს. ასეთივე დასათაურება აქვს მის წიგნსაც – „გრამატიკა მეგრული (ივერიული) ენისა“. ნიკო მარსაც მიაჩნდა, რომ დასავლეთ საქართველოში იბერიელნი ცხოვრობდნენ და სწორედ მეგრელებს ეწოდებოდათ იბერნი. „...ნ. მარი ამტკიცებდა, რომ იბერიად უნდა აღმოსავლეთი საქართველო კი არ ვიგულისხმოთ, როგორც ჩვეულებრივ მიღებული იყო, არამედ დასავლეთი საქართველო, სახელდობრ, სამეგრელო და მეგ-

რელები...“[230] მას მიაჩნდა, რომ „ამ მეგრელთა ტომის სახელი ბერძნებმა აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველებსაც უწოდეს“.[231]

სხვა აზრი აქვს გამოთქმული ს. კაკაბაძეს. მისი აზრით, „ის ტომი, რომელსაც ბერძნები და რომაელები უწოდებდნენ იბერიელებს, ქართული გამოთქმით იწოდება ჰერებად“.[232]

„ზემოთ მოყვანილი ამონაწერებიდან ირკვევა, რომ თუ პროფ. ნ. მარმა იბერნი „მეგრელებად“... აქცია, ს. კაკაბაძემ იგივე იბერნი „ჰერებად“... გახადა“.[233]

კ. კეკელიძე, ჩანს, აერთიანებს ამ ორ თვალსაზრისს იბერიის საზღვრების შესახებ. სტრაბონის ცნობის მოყვანის შემდგომ, კ. კეკელიძე ს. კაკაბაძის აზრს იმეორებს, რომ შესაძლებელია იბერების აღმოსავლეთში გადმონაცვლება II ს-ის გასულს მომხდარიყო“, „შეუქმნიათ საკმაოდ ძლიერი სამეფო, რომელსაც კლასიკური მწერლები იბერიას უწოდებდნენ, სომხები კი ვირქს, რაც იგივე იბერიაა“, „ქართველური სახელი ამ სამეფოისა უნდა იყოს ჰერეთი“.[234] ჩანს, კ. კეკელიძე ეთანხმება ბერძენ-რომაელ ისტორიკოსთა ცნობებს, რომ იბერები დასავლეთ საქართველოში მოსახლეობენ, მაგრამ მიაჩნია, რომ დასავლეთ საქართველოდან ეს იბერები აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოსახლებულან II საუკუნის შემდეგ. ივ. ჯავახიშვილი არ ამტკიცებს, რომ II საუკუნემდე დასავლეთ საქართველოს იბერია არ ეწოდებოდა, მაგრამ მიაჩნია, რომ სტრაბონის შემდგომ იბერია აღმოსავლეთ საქართველოს სახელია – „სტრაბონის დროიდან მოყოლებული მაინც ყველა ბერძენი და რომაელი მწერლების ცნობების წყალობით სრული უეჭველობით ირკვევა, რომ იბერია აღმოსავლეთ საქართველოს სახელი იყო...“[235]

ოთხ გამოჩენილ მეცნიერს იბერიისა და ქართველთა შესახებ ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებული თვალსაზრისი აქვთ. ნ. მარი თვლიდა, რომ იბერია – სამეგრელოა, კაკაბაძის მიხედვით, იბერია – ჰერეთია, ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, იბერია – აღმოსავლეთი საქართველოა, კ. კეკელიძის მიხედვით კი, იბერია აღმოსავლეთ საქართველოს ჩრდილო ნაწილია – ჰერეთთან ერთად, ხოლო „ქართლი“ კი თბილისის სამხრეთით მდებარე ნაწილს ეწოდებოდა.

ამ ოთხი მეცნიერის თვალსაზრისს აერთიანებს „ქართლის ცხოვრება“, რომლის მიხედვითაც, იბერია ანუ ქართლი ეწოდებოდა როგორც დასავლეთ საქართველოს, ისე აღმოსავლეთ საქართველოს, ხოლო „ქართველნი“ ეწოდებათ როგორც მეგრელებს, ასევე ქართებს. ქართველი ერი ერთიანია, ქართველთა სამშობლოს ქართლი ანუ იბერია ჰქვია, რომელზედაც თავის იურისდიქციას ახორციელებს ქართული ეკლესია წარმოქმნის დროიდან. ქართლის სამეფოს სახელმწიფო საზღვარი დასავლეთში გადის მდინარე ეგრისწყალზე და შავ ზღვაზე, ხოლო აღმოსავლეთში ალბანეთთან. თანამედროვე მეცნიერთა გამოკვლევებმა თუმცა არაპირდაპირ, მაგრამ მაინც დაადასტურეს „ქართლის ცხოვრების“ უძველესი ცნობა, რომ ქართლი VIII საუკუნემდეც ეწოდებოდა საქართველოს დაახლოებით დღევანდელ საზღვრებში, ხოლო ქართველნი – ერთიან ქართველ ერს, უეჭველად მეგრელების ჩათვლით. ამას ადასტურებს ბერძენ-რომაელ-სომეხ ისტორიკოსთა მონაცემები, რის მიხედვითაც იბერია დასავლეთ საქართველოს ეწოდებოდა. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ იბერია ეწო-

დება აღმოსავლეთ საქართველოსაც. რჩება ერთი დასკვნა – იბერია ეწოდება არა მარტო აღმოსავლეთ, არამედ დასავლეთ საქართველოსაც, იბერიელნი ცხოვრობენ არა მარტო დასავლეთ საქართველოში, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოშიც, რადგანაც ქართველი (იბერი) ერი ეთნიკურად ერთიანია. ქართველი ერი ქრისტიანობამდე კულტურულადაც რომ ერთიანი ყოფილა, ეს გამორკვეული აქვს ივანე ჯავახიშვილს. ის ქრისტიანობამდელ მეგრელებს, სვანებს, ჭანებს, აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობასთან ერთად ქართველებს უწოდებდა. ივანე ჯავახიშვილი დარწმუნებული იყო, რომ ჯერ კიდევ ქრისტიანობამდე ქართველი ერი როგორც ეთნიკურად, ასევე კულტურულად ერთიანი ერი იყო. ის წერდა: „აკად. ნ. მარი მისაყვედურებს, რომ მეგრელებს, სვანებს და აფხაზებს მე ქართველებს ვუწოდებ და პონტოსა და ფრიგიის ერები თითქოს ქართველებადაც კი მიქცევია. აფხაზებს მე ქართველთა მონათესავედ ვთვლი, მაგრამ ქართველებს არ ვუწოდებ. რაც შეეხება მეგრელებსა და სვანებს და დავუმატებ ჭანებსაც, მათ მართლაც ქართველ ტომებად ვთვლი და ვუწოდებ...“[236]

„ქართველ ერს თავისი მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრივი და სამწერლო ენაც ჰქონდა და აბადია ეხლაც, რომელიც, როგორც ეს თვით აკად. ნ. მარსაც კარგად მოეხსენება და თვითონაც არა ერთხელ დაუდასტურებია, მეგრელებისა და სვანებისათვისაც ერთადერთი სამწერლობო და კულტურის ენა იყო და არის ეხლაც, რომლის შექმნა-შემუშავებაშიც მეგრელებსა და სვანებსაც თავიანთი წვლილი აქვთ შეტანილი“.[237]

„ქართული ენა ქართლელ-კახელ-იმერელ-გურულებისა და მეგრელ-სვანებისთვის საერთო ენაა, მაგრამ იგი, როგორც წინათ ეგონათ, თითქოს ქრისტიანობის ხანისა და გარკვეული სახელმწიფოებრიობის შემოქმედების ნაყოფია. არსებობდა კი, ქრისტიანობის წინათ ასეთი საერთო ნიადაგი ქართველი ერის საერთო წარმართული სარწმუნოებრივი შემოქმედებისათვის, იყო თუ არა ასეთი საერთო შემოქმედება, ერთი სიტყვით, არსებობდა თუ არა ყველა ქართველ ტომთათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც საერთო ქართული წარმართობა?“[238]

ივ. ჯავახიშვილმა გამოიკვლია, რომ ჯერ კიდევ ქრისტიანობამდე ერთიან ქართველ ერს, მეგრელ-სვანების ჩათვლით, ჰქონია არა მარტო ეთნიკური ერთობა, არამედ ჰქონია საერთო ქართული წარმართული სარწმუნოება და, რაც მთავარია, საერთო სახელმწიფო ენა და კულტმსახურების ენაც საერთო ყოფილა – ქართული ენა. ჯერ კიდევ ქრისტიანობამდე ქართველი ერი კულტურულ სარწმუნოებრივადაც ერთიანი ყოფილა. ეს დასკვნაც სავსებით ეთანხმება „ქართლის ცხოვრების“ შესაბამის მონაცემებს და ადასტურებს „ქართლის ცხოვრების“ სიმართლეს.

ივ. ჯავახიშვილი წერს – „არამც თუ საზოგადო ქართული, ყველა ქართველ ტომთათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც, საერთო წარმართობა არსებობდა, არამედ რომ ამ წარმართობას საერთო ტერმინოლოგიაც, საერთო ენაც ქართული ჰქონია“.[239]

ცხადია, თუკი წარმართობის დროს მეგრელებისა და სვანების კულტ-მსახურების ენა ქართული იყო, ქრისტიანობის მიღების შემდეგაც ქართული იქნებოდა წირვა-ლოცვის ენა. ივ. ჯავახიშვილს გამორკვეული აქვს, რომ დასავლეთ საქართველო IV საუკუნეში გაქრისტიანებულა აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად. აქედან ჩანს, რომ უკვე IV საუკუნედან ქრისტიანული წირვა-ლოცვის ენა სამეგრელოსა და სვანეთში არის ქართული ენა (ქრისტიანული მრევლისათვის). „გელასი კვიზიკელის დანართი ცნობა, რომ იბერებმა და ლაზებმა ერთსა და იმავე დროს მიიღეს ქრისტიანობა, არსებითად სწორი გამოდის იმ მხრივ, რომ დასავლეთ საქართველოშიც IV საუკუნის დამდეგიდან ქრისტიანობას გზა გაკვლეული უნდა ჰქონოდა“,[240] ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევას, რომ დასავლეთ საქართველომ IV საუკუნეში მიიღო ქრისტიანობა, ამტკიცებს არქეოლოგიური კვლევა-ძიება, კერძოდ, ციხე-გოჯის გათხრები, სადაც აღმოჩენილ იქნა IV საუკუნის საეკლესიო ნაგებობანი, რამაც საშუალება მისცა მკვლევარებს გაეკეთებინათ დასკვნა, რომ დასავლეთი საქართველო გაქრისტიანდა არა VI საუკუნეში, არამედ ბევრად უფრო ადრე.[241]

ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისი დასავლეთ საქართველოს გაქრისტიანების შესახებ ეთანხმება „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემებს, რომ წმიდა ნინოს დროს მირიან მეფემ ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოაცხადა მთელ ქართლში და არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოში. ქართლი ამ დროს იწყებოდა მდინარე ეგრისწყლიდან და შავი ზღვიდან და ვრცელდებოდა ალბანეთამდე. ამიტომაც ეკლესია წმიდა ნინოს მიიჩნევს არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს განმანათლებლად, არამედ მთელი ქართველი ერის, ე. ი. მეგრელებისა და სვანების განმანათლებლადაც. როგორც ანდრია პირველწოდებული არა მარტო მეგრელებისა და მესხების განმანათლებელია, რომელთა შორისაც ის მოღვაწეობდა, არამედ მთელი ქართველი ერისა, რადგანაც როგორც ანდრია მოციქულის, ასევე წმიდა ნინოს დროს ერთიანი ქართველი ერი უკვე ჩამოყალიბებული იყო, ჰქონდა ერთიანი სახელმწიფო და კულტმსახურების ენა.

„ქართლის ცხოვრების“ სიმართლეს, რომ წმიდა ნინო მთელი ქართველი ერის განმანათლებელია, დაბეჯითებით ადასტურებს ბერძენ-რომაელ ისტორიკოსთა მტკიცებანი, რომ წმიდა ნინო განმანათლებელია პირველ ყოვლისა დასავლეთ საქართველოსი და მთელი იბერიისა, რომლის ნაწილიც იყო დასავლეთ საქართველო. ეს ისტორიკოსები თითქმის თანამედროვენი იყვნენ წმიდა ნინოსი, მისგან 50–100 წლით დაშორებულნი, რომელთაც წმიდა ნინოსა და იბერიის შესახებ სანდო წყაროები ჰქონდათ.

ბერძნულ-ლათინურ „იბერიას“ ძველ ქართულ ისტორიულ გეოგრაფიაში ფარნვაზიდან VIII საუკუნის შუა წლებამდე შეესაბამებოდა ტერმინი „ქართლი“ და ის აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს ერთობლიობას აღნიშნავდა. ამიტომაც „ქართლის ცხოვრება“ თუ „ქართლის მოქცევა“ გამოხატავდა არა საკუთრივ ქართლის მდგომარეობას, არამედ ერთიანი საქართველოსას, მათ შორის ეგრისისაც.

საერთო ქართული, კოინე ენა

ამჟამად მიღებულია თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც არ არსებობდა საერთო ენა, რომელზედაც ლაპარაკობდნენ აღმოსავლეთ საქართველოსა და დასავლეთ საქართველოს ქართველები.

„...ძველ საქართველოში, თუ ავიღებთ ქვეყანას მთლიანად, ვერ შეიქმნა ვერც კოინე და ვერც ლინგვა ფრანკა – ერთიც და მეორეც ქართლში არსებობდა. დასავლურ ქართულმა ტომებმა ძველი ქართული სამწერლობო ენით სარგებლობა განვითარებული შუასაუკუნეებიდან დაიწყეს“.[242]

ივ. ჯავახიშვილი სრულიად განსხვავებული აზრისაა ამის შესახებ. მისი აზრით, როგორც ქართები, ასევე მეგრელები და სვანები ჯერ კიდევ ქრისტიანობის დამკვიდრებამდე საკულტო წესებსა და ჩვეულებებს აღასრულებდნენ საერთო ენაზე და ეს იყო ქართული ენა. ის წერდა: „ცხადი გახდება, რომ არამცთუ საზოგადო ქართული, ყველა ქართველ ტომთათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც საერთო წარმართობა არსებობდა, არამედ რომ ამ წარმართობას საერთო ტერმინოლოგიაც, საერთო ენაც ქართული ჰქონია“.

აქედან ჩანს, რომ თუ ყველა ქართველ ტომს როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში საერთო ენა ჰქონდა, ეს ენა კოინე ენა იყო.

შეუძლებელია დასავლურ ქართველ ტომებს არ სცოდნოდათ ქართული ენა, იმ მიზეზის გამო, რომ როგორც ახალი არქეოლოგიური ძიება ადასტურებს, დასავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილი უძველეს დროს სწორედ ქართულენოვანი ტომებით ყოფილა დასახლებული. ო. ლორთქიფანიძე წერს: „ამრიგად, მესხური, ე.ი. ქართის ენოვანი (და დღევანდელი იმერლებისა და გურულების) წინაპარი ტომების დამკვიდრება დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს მიწაწყალზე ძვ.წ.აღ-ის III–II საუკუნეებიდან მაინცაა სავარაუდებელი“.[243] როგორც მრავალგზის აღინიშნა, სტრაბონი დასავლეთ საქართველოს უკიდურეს, თითქმის ზღვისპირა მხარეს – რიონის დაბლობის ნაწილს – „მოსხთა ქვეყანას“ უწოდებს. ძველი ისტორიკოსები ლაზებს (მეგრელებს) იბერებს უწოდებდნენ. სოკრატე წერს: „იბერნი პონტოს ზღვასთან ბინადრობენ“, რუფინუსი წერს: „იბერთა ნათესავი, რომელიც პონტოს არეში ბინადრობს“, ევაგრე პონტოელი, თუმცა, დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ქალაქში დაიბადა, მას მაინც იბერიელს უწოდებენ. ზღვისპირეთში მცხოვრებ ეგრისის მოსახლეობას (მეგრელებს) უწოდებდნენ იბერებს, ცხადია, აღმოსავლეთ საქართველოში მცხოვრებ იბერებთან ერთად. მთელ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას იბერებს უწოდებდნენ, თუმცა მათ სატომო სახელებიც – „ლაზები“ ან „სვანები“ ჰქონდათ. სტრაბონმა იცის, რომ „სვანები“ არის კერძო სატომო სახელი. ზოგადად სვანები იბერები არიან, სტრაბონი სვანების შესახებ წერს: „ზოგიერთები მათ იბერებს უწოდებენ“.[244]

მთელ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობას, მათ შორის ლაზებსა და სვანებსაც, იბერებს ანუ ქართველებს უწოდებდნენ ჯერ კიდევ ჩვენში ქრისტიანობის დამკვიდრებამდე. ბუნებრივია, ამ ერთიან ხალხს – იბერიელებს – საერთო ენაც ჰქონდათ, რისი ნიშნები აღმოაჩინა კიდეც ივანე ჯავახიშვილმა.

„ქართლის ცხოვრება“, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, ყველა ძველქართული ქრონიკა თუ საბუთი დაბეჯითებით მიუთითებს, რომ ვრცელ ტერიტორიას შავიზღვისპირეთის მდინარე ეგრისწყლიდან ვიდრე ალბანეთის საზღვრამდე ეწოდებოდა ქართლი ანუ იბერია, ხოლო მის მოსახლეობას განურჩევლად ტომობრივი კუთვნილებისა, კახელი იქნებოდა ის თუ კლარჯი, მეგრელი თუ სვანი, ეწოდებოდა ქართველი, რომ ქართული ენა ამ ქვეყანაში ერთადერთ საერთო-კოინე ენად დააკანონა მეფე ფარნავაზ I-მა.

შემორჩენილია ხალხური გადმოცემებიც კი საერთო ქართული კოინე ენის არსებობის შესახებ. აი, კერძოდ, რა წერია ამის შესახებ წიგნში „ოსმალეთის ყოფ. საქართველოს და ქართველ მაჰმადიანთა ნაწილი ლაზისტანი“.

ლიგანის მურღულის ხეობაში და სხვაგანაც, ქართველ მაჰმადიანთა შორის ლაზებზე დაშთენილია ბევრნაირი გარდამოცემანი... ნაამბობია თვით ლაზელ მოხუცებულ ხოჯიებისაგან 1895 წელს... ლაზები, ჭანები და მეგრელები ერთნი ვყოფილვართ... სამივ ამ სახელწოდების ხალხის ენა ყოფილა ერთი – ლაზური, ანუ მეგრული, რომელი ენაც მაშინ გავრცელებული იყო მთელ შავი ზღვის ნაპირებზედ. ეს ენა ლაზებს გარდა თურმე ქართველებსაც კარგად ესმოდათ. ყოველი ლაზი თავისუფლად ელაპარაკებოდა იმერელს, ქართველს და სხვებსაც, რადგანაც ამათაც ესმოდათ თურმე მაშინ ჩვენი ენა, ამისთვის ძველი კაცები იტყოდნენ შემდეგს. „...ლაზური ენა ქართველებსაც კარგად ესმოდათ. ლაზებმაც იცოდნენ ქართული და ძველათ თურმე ამ ორივ ხალხში თითქმის ყველა სიტყვები ერთნაირად იხმარებოდა, იმიტომ ესმოდათ ყველაფერი ერთმანეთის...“[245] „ძველათ ყველამ იცოდა ზეპირ, რომ ლაზი, ჭანი, მეგრელი და ქართველი ერთი ძმები არიან, ერთი დედმამისშვილნი და ერთი ენის ხალხიო. დღეს ასე აღარ გახლავთ“.[246] „არის ასეთი ისტორიული გადმოცემაც: ლაზელ-ჭანელ-მეგრელები სცხოვრობდნენ შავი ზღვის ნაპირას მდებარე ქალაქებში და სოფლებში. ჟამთა ვითარების წყალობით ლაზებ-ჭანებ-მეგრელებს დაავიწყდათ ქართული ენის ხმარება და იგინი გადასხვაფერდნენ ქართულის ენისაგან“.[247]

რას მიუთითებს ასი წლის წინ ჩაწერილი თქმულებები, თუ არა იმას, რომ ხალხის ხსოვნაში დარჩენილა მოგონება ძველ დროს არსებული კოინე ენის შესახებ. ძალზე საყურადღებო აღსანიშნავი ფაქტია ის, რომ თანამედროვე მეცნიერული კვლევა-ძიება ამზეურებს საერთოქართული კოინე ენის არსებობის დამადასტურებელ ახალ მასალებს. ამ მხრივ საინტერესოა მკვლევარ ზ. თანდილავას აღმოჩენები ლაზურ ტექსტებზე მუშაობისას. ჯერ კიდევ ივანე ჯავახიშვილი წერდა, რომ არსებობდა საერთო ქართული წარმართული სარწმუნოება, რომლის კულტმსახურება აღესრულებოდა საერთო ქართულ ენაზე, ამჟამად კი აღმოჩნდა, რომ კულტმსახურებისათვის საერთო ტექსტის პოეტური საზომი იყო ცხრამარცვლიანობა. ეს მეტრული სისტემა საერთო იყო როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოსათვის. დავით გოგოჭური წერს: „...გაანალიზებული მასალების მიხედვით დგინდება, რომ მთიბლურებში... შენიშნული ცხრამარცვლიანობა... უძველესი ქართული მითოლოგიური ტექსტების საზომია და როგორც მეტრული სისტემა მთელ წარმართულ-

საკულტო ჟანრებს მოიცავს... ხელთა გვაქვს ქრისტიანობამდელი ქართული ლექსის უძველესი საზომი, რომელიც მოიცავს მთელ სასულიერო, წარმართულ-რიტუალურ ტექსტებს, საყურადღებოა, რომ ამ ბოლო ხანს ჩვენგან დამოუკიდებლად ეგევე საზომი ლაზურ სარიტუალო ტექსტებშიც დაადგინა მკვლევარმა ზ. თანდილავამ“.[248]

ახლადაღმოჩენილი მასალები მკვლევარებს საშუალებას აძლევს ილაპარაკონ „საერთო კოინე ენის“ შესახებ.

ხალხური პოეზიის კვლევისას აღმოჩნდა, რომ ეს პოეზია ეფუძნება არა დიალექტებს, როგორც აქამდე იყო აღიარებული, არამედ საერთო ქართულ კოინე ენაზე არის შექმნილი. ამის შესახებ მკვლევარი ავთანდილ არაბული წერს:

„საქმე ის არის, რომ ხალხურ პოეზიაში დიალექტების სხვაობა მკვეთრად არის ნიველირებული, ხალხური ლექსების ენობრივი საფუძველი დიალექტი არ არის ...ხალხური პოეზია უეჭველი საბუთია იმისა, რომ ისტორიულად ჩამოყალიბებულა საერთო ხალხური პოეტური ენა, რომელიც, მართალია, დეტალებს ადგილობრივი კუთხური მეტყველებიდან თამამად იღებს, როცა ამის აუცილებლობაა, მაგრამ პოეტური სათქმელის მთლიან არქიტექტურას ხსენებული საერთო კოინე-ენით ქმნის“.[249]

ხალხურ პოეზიას ჩვენთვის შემოუნახავს საერთო ქართული კოინე ენის არსებობის დამადასტურებელი ნიშნები.

ამ მხრივ, საერთო ქართული კოინე ენის არსებობის მტკიცების უფლებას გვაძლევს მეგრული საწესო სიმღერა „მზე შინაო“. ივანე ჯავახიშვილი ბრძანებდა, რომ ძველად სამეგრელოში ახალწლის შეხვედრის საწესო რიტუალი აღესრულებოდა ქართულ ენაზე, „მზეშინაოს“ საწესო სიმღერა სამეგრელოში აღესრულებოდა არა მეგრულ, არამედ ქართულ ენაზე. ეს სიმღერა სამეგრელოში შესულია არა აღმოსავლეთ საქართველოდან, არამედ მას მეგრულ მუსიკალურ ფოლკლორშივე მოეძებნება განვითარებული ვარიანტები, ამიტომაც ეს უძველესი მეგრული სიმღერა, უფრო ზუსტად „საერთო-კოინე“, საერთო ქართული, წარმართობისდროინდელი სიმღერაა. „მზე შინაოს“ მეგრული მუსიკალური ვარიანტი მნიშვნელოვანია იმ მხრივ, რომ იგი საერთოდ დღემდე ცნობილი „მზე შინაოს“ მუსიკალური ტექსტების ყველაზე უძველესი ნიმუშია. რაც, თავის მხრივ, მეგრულ მუსიკალურ ფოლკლორში ამ სიმღერის ხნიერებაზე მიუთითებს. მეგრული „მზე შინაო“ ქართული ხალხური სიმღერების ინტონაციურ-ჰარმონიული განვითარების ერთ-ერთი უძველესი საფეხურის ამსახველია“.[250]

როგორც აღვნიშნეთ, მეგრული „მზე შინაო“ ქართულ ენაზე სრულდება. სიმღერის ჩამწერი წერს – „მეგრული „მზე შინაო“ ქართულ ენაზე სრულდება: „მზე შინაო, მზე შინაო, მზე შინ შემოდიო“. მისი ვარიანტი, რომელიც სამეგრელოში ჩავწერეთ, შემდეგია, „მზე შინა და მზე შინაო, მზევ შინ შემოდიო, მზევში მამა შინ არ იყო, მზევ შინ შემოდიო, სანადიროდ წასულა და ირემს მოსჭრის თავსაო“. მეგრულ ენაზე „მზე შინაოს“ ტექსტს დღესდღეობით ვერ მივაკვლიეთ. მთხრობელთა მითითებით, „მზე შინაო“ სამეგრელოში აღმოსავ-

ლეთ საქართველოდან არის გავრცელებული“.[251] ეს რომ ასე არ არის და „მზე შინაო“ სამეგრელოში აღმოსავლეთ საქართველოდან არ არის გავრცელებული, იმავე მთხრობლების აღნიშვნიდანაც ჩანს: „ამ სიმღერას უკანასკნელ ხანს ასრულედნენ რელიგიურ დღესასწაულებში ფერხულის სახით“. ეს კი მკვლევარს აფიქრებინებს, რომ „მზე შინა და მზე გარეთას“ საგალობელი, რომელიც მზის კულტს უკავშირდება, თავდაპირველად ახალდაბადებულის მიმართ წრიული ფერხულის სახით სრულდებოდა“.[252]

თუკი ეს სიმღერა მზის კულტისადმი, ანუ წარმართული, ქრისტიანობამდელი ღვთაებისადმია მიძღვნილი, როგორღა შეუძლია თანამედროვე მთხრობელს განსაზღვროს, ქრისტიანობამდე ეს სიმღერა სამეგრელოში აღმოსავლეთ საქართველოდან შევიდა, თუ ადგილობრივი, საერთო ქართული სიმღერა იყო? ამიტომაც მთხრობელის აზრს, რომ ეს სიმღერა სამეგრელოში გარედან არის შესული, ყურადღება არ უნდა მიექცეს, მით უმეტეს, რომ მეგრული „მზეშინაო“ საფუძვლად დასდებია სხვა კუთხეთა ამავე სიმღერებს. მკვლევარი წერს: „მეგრული „მზე შინაოს“ მუსიკალური ტექსტი ძალზე ახლოს დგას გურულ „მზე შინა და მზე გარესთან“.[253] ეს უკანასკნელი მეგრულის განვითარებული ვარიანტია.

ეს სიმღერა წარმართობის დროს სამეგრელოში ქართულ ენაზე აღესრულებოდა. ივანე ჯავახიშვილის დასკვნით, წარმართობის დროს სამეგრელოსა და სვანეთში კულტმსახურება და საწესო რიტუალები საერთო ქართულ ენაზე აღესრულებოდა.

ქართული საერთო კოინე ენის არსებობის ფაქტი დღემდე შემოუნახავს ხალხურ პოეზიასა და უძველეს სიმღერებს.

ლიტერატურა

1. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 549; 2. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, II, გვ. 179; 3. იქვე, გვ. 179; 4. ძეგლები, II, გვ. 180; 5. იქვე, გვ. 178; 6. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 232; 7. სამართლის ძეგლები, III, გვ. 181; 8. იქვე, III, გვ. 242; 9. იქვე, გვ. 253; 10. იქვე, გვ. 262; 11. იქვე, გვ. 343; 12. იქვე, გვ. 622; 13. სამართლის ძეგლები, III, გვ. 633; 14. გ. მელიქიშვილი, საქართველო ახ.წ. I-III საუკუნეებში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 1. 1970, გვ. 510; 15. ნარკვევები, I, გვ. 537; 16. იქვე, გვ. 536-537; 17. იქვე, გვ. 526; 18. ნარკვევები, I, გვ. 526; 19. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 24; 20. ნარკვევები, I, გვ. 526 21. იქვე, გვ. 527; 22. ნარკვევები, I, გვ. 528; 23. იქვე, გვ. 511; 24. იქვე, გვ. 513; 25. სტრაბონი, გეოგრაფია, გვ. 126-127; 26. ახალი აღთქმა, რუსულ ენაზე გვ. 547... რუსულენოვან ისე, როგორც სხვა ოფიციალურ შრომებში, არ არის აღნიშნული, რომ სიმონ კანანელი საქართველოში ქადაგებდა და აქვე დაიკრძალა. ასევე, ანდრია მოციქულის ქადაგების ადგილად დასახელებულია არა საქართველო, არამედ სკვითეთი. 27. ნარკვევები, I, გვ. 509; 28. ნარკვევები, I, გვ. 511; 29. იქვე, გვ. 512; 30. იქვე, გვ. 512; 31. იქვე, გვ. 513; 32. იქვე, გვ. 514; 33. იქვე, გვ. 515; 34. იქვე, გვ. 516; 35. ნარკვევები, I, გვ. 516; 36. იქვე, გვ. 516; 37. იქვე, გვ. 520; 38. იქვე, გვ. 525; 39. იქვე, გვ. 525; 40. ნარკვევები, I, გვ. 529; 41. იქვე, გვ. 530; 42. იქვე, გვ. 531; 43. ნარკვევები, გვ. 536; 44. იქვე, გვ. 535; 45. ძეგლები, II, გვ. 123; 46. ნარკვევები, I, გვ. 518; 47. 2 ნარკვევები, I, გვ. 519; 48. ნარკვევები, I, გვ. 521; 49. იქვე, გვ. 522; 50. ქსე, 9, გვ. 503, სტატია ხოსრო; 51. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 545; 52. ძეგლები, II, გვ. 154; 53. ძეგლები, II, გვ. 154; 54. იქვე, გვ. 174; 55. ქრონიკები, I, გვ. 34; 56. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 35-36; 57. მ. კელენჯერიძე, მოკლე ისტორია, გვ. 5-8; 58. ე. ნიკოლაძე, ეკლესიის ისტორია, გვ. 13; 59. დ. აბაშიძე, ქართლის პოლიტიკური ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, მნათობი, 1987, 9, გვ. 154-161; 60. ახალი აღთქმა, ბრიუსელი, გვ. 527; 61. პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 224; 62. ნარკვევები, I, გვ. 549-550; 63. იქვე, გვ. 544; 64. იქვე, გვ. 526; 65. ნარკვევები, I, გვ. 549; 66. პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 224; 67. იქვე, გვ. 225; 68. იქვე, გვ. 211; 69. ი. ტაბაღუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, I, გვ. 56; 70. იქვე, გვ. 56; 71. ნარკვევები, I, გვ. 511; 72. კ. კეკელიძე, ლიტ. ისტორია, I, გვ. 40, შენიშვნა 3; 73. მ. კელენჯერიძე, მოკლე ისტორია, გვ. 5; 74. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 41; 75. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 38-43, გადმოღებულია გამოკრებით ძველი ქართული ენიდან ჩვენს მიერ (მიტრ. ა. ჯ.); 76. ქართლის ცხოვრება, I გვ. 37-43; 77. ბერძენი მწერლები, I, გვ. 178; 78. ბერძენი მწერლები, IV, გვ. 37; 79. ბერძენი მწერლები, IV, გვ. 37; 80. იქვე, გვ. 116; 81. იქვე, გვ. 119; 82. გეორგიკა, I, გვ. 68; 83. ბერძენი მწერლები, IV, გვ. 121; 84. გეორგიკა, I, გვ. 29; 85. გეორგიკა, VIII, გვ. 112; 86. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 41; 87. გეორგიკა, VII, გვ. 115-117; 88. პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 225; 89. იქვე, გვ. 226; 90. ი. ტაბაღუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, I, გვ. 171; 91. ი. ტაბაღუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, I, გვ. 171-172; 92. გ. გოზალიშვილი, ქართ-

ლის მოქცევის პრობლემა და ბაკური, გვ. 38; 93. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 221; 94. С.Троицкий, О церковной автокефалии, ЖМП, 1950, №7 стр. 34; 95. С. Троицкий, О церковной автокефалии, ЖМП, 1950, №7 стр. 37; 96. ა. ბოხოჩაძე, ძალისი და ნასტაკისი. – გაზ. კომუნისტი, 1988, 28. VIII; 97. ქსე, 9, გვ. 434, სტატია სლავური ენები; 98. Историа русской литературы, стр. 34; 99. ქსე, 8, გვ. 432; 100. ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, 1984 გვ. 716; 101. ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, VI, გვ. 37; 102. ნარკვევები, I, გვ. 339; 103. იქვე, გვ. 338; 104. იქვე, გვ. 422; 105. იქვე, გვ. 422; 106. ნარკვევები, I, გვ. 444; 107. იქვე, გვ. 438; 108. იქვე, გვ. 439; 109. იქვე, გვ. 438; 110. იქვე, გვ. 207; 111. იქვე, გვ. 662; 112. ნარკვევები, I, გვ. 622; 113. იქვე, გვ. 662; 114. იქვე, გვ. 662; 115. ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, VI, გვ. 26; 116. იქვე, გვ. 26; 117. ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, VI, გვ. 26; 118. იქვე, გვ. 10; 119. გეორგიკა, I, 1961, გვ. 30; 120. ო. ლორთქიფანიძე, რა საიდუმლოს ინახავს ვანი, გვ. 113; 121. ნარკვევები, I, გვ. 473; 122. შ. ძიძიგური, ბასკები და ქართველები, გვ. 72-73; 123. ნარკვევები, I, გვ. 570; 124. იქვე, გვ. 555; 125. გეორგიკა, I, გვ. 230; 126. იქვე, გვ. 186; 127. იქვე, გვ. 201; 128. შ. ძიძიგური, ბასკები და ქართველები, გვ. 20; 129. შ. ძიძიგური, ბასკები და ქართველები, გვ. 19; 130. იქვე, გვ. 18; 131. ნარკვევები, I, გვ. 424; 132. ნარკვევები, I, გვ. 680; 133. იქვე, გვ. 661; 134. იქვე, გვ. 662; 135. იქვე, გვ. 662; 136. გეორგიკა, I, გვ. 186; 137. იქვე, გვ. 201; 138. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 94; 139. ნარკვევები, I, გვ. 356; 140. იქვე, გვ. 662; 141. შ. ძიძიგური, ბასკები და ქართველები, გვ. 38; 142. ქართული სამართლის ძეგლები, II, 1966, გვ. 501; 143. საბჭოთა ენციკლოპედია, სტატია „არმიანე“; 144. ქსე, 9, გვ. 463; 145. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საპატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრ., 1981, 12, გვ. 82; 146. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 18; 147. იქვე, გვ. 19; 148. ქართლის ცხოვრება, გვ. 22; 149. იქვე, გვ. 23; 150. იქვე, გვ. 24; 151. იქვე, გვ. 5; 152. ქართლის ცხოვრება, გვ. 20; 153. იქვე, გვ. 23; 154. იქვე, გვ. 22; 155. იქვე, გვ. 23; 156. იქვე, გვ. 24; 157. ქართლის ცხოვრება, გვ. 24; 158. იქვე, გვ. 25; 159. იქვე, გვ. 26; 160. იქვე, გვ. 26; 161. იქვე, გვ. 16; 162. ქართლის ცხოვრება, გვ. 18; 163. იქვე, გვ. 27; 164. იქვე, გვ. 32; 165. იქვე, გვ. 35; 166. იქვე, გვ. 42; 167. ქართლის ცხოვრება, გვ. 44; 168. იქვე, გვ. 45; 169. იქვე, გვ. 49; 170. იქვე, გვ. 50; 171. იქვე, გვ. 54; 172. იქვე, გვ. 55; 173. ქართლის ცხოვრება, გვ. 57; 174. იქვე, გვ. 65; 175. იქვე, გვ. 70; 176. იქვე, გვ. 137; 177. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 141; 178. იქვე, გვ. 145-146; 179. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 146; 180. იქვე, გვ. 157; 181. იქვე, გვ. 168; 182. იქვე, გვ. 170; 183. იქვე, გვ. 171; 184. იქვე, გვ. 177; 185. იქვე, გვ. 177; 186. ქართლის ცხოვრება, გვ. 240; 187. იქვე, გვ. 178; 188. იქვე, გვ. 203; 189. იქვე, გვ. 204-205; 190. ქართლის ცხოვრება, გვ. 205; 191. იქვე, გვ. 205; 192. იქვე, გვ. 206; 193. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, VIII, გვ. 193; 194. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 101; 195. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 57; 196. იქვე, გვ. 94; 197. იქვე, გვ. 95; 198. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საპატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, #2, 5, გვ. 13; 199. ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, V, გვ. 124-125; 200. იქვე, გვ. 124; 201. ჰეროდოტე, ისტორია, IV, 37; ბერძენი მწერლები

საქართველოს შესახებ, V, გვ. 45; 202. ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, V, 1983, გვ. 158-159; 203. ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, V, გვ. 56; 204. იქვე, გვ. 48; 205. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, გვ. 244-245, 249; 206. ი. ტაბაღუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, გვ. 64-65; 207. ი. ტაბაღუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, გვ. 67; 208. იქვე, გვ. 68; 209. იქვე, გვ. 173; 210. იქვე, გვ. 174; 211. ი. ტაბაღუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, გვ. 174; 212. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 269; 213. მატიანე, გვ. 5-6; 214. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 403-404; 215. ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, გვ. 734, 737; 216. იქვე, გვ. 724; 217. იქვე, გვ. 725; 218. იქვე, გვ. 725; 219. იქვე, გვ. 734; 220. მოსე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, შესავალი, გვ. 4; 221. მოსე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, შესავალი, გვ. 8; 222. იქვე, გვ. 29; 223. იქვე, გვ. 22; 224. მოსე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, გვ. 264, შენიშვნა; 225. მოსე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, გვ. 106-107; 226. მოსე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, გვ. 111; 227. მოსე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, გვ. 264, შენიშვნა; 228. უხტანესი, განყოფისათვის..., გვ. 67; 229. უხტანესი, განყოფისათვის..., გვ. 157; 230. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 231; 231. იქვე, გვ. 231; 232. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 234; 233. იქვე, გვ. 235; 234. იქვე, გვ. 236-237; 235. იქვე, გვ. 243; 236. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 152; 237. იქვე, გვ. 152; 238. იქვე, გვ. 154; 239. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 156; 240. იქვე, გვ. 271; 241. ნ. ლომოური, ნოქალაქევის გათხრების მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის. – კრ. ნოქალაქევი არქეოპოლისი, გვ. 26; 242. ვ. გოილაძე, საქართველოს, სომხეთისა და ალბანეთის ისტორიის საკითხები... კრ. „საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები“, V, გვ. 18; 243. ო. ლორთქიფანიძე, რა საიდუმლოს ინახავს ვანი, გვ. 113; 244. Д. Мусхелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1986, #3, გვ. 64; 245. ოსმალეთის, ყოფ. საქართველოს და ქართველ მაჰმადიანთა ნაწილი ლაზისტანი, გვ. 8-9; 246. იქვე, გვ. 11; 247. ოსმალეთის, ყოფ. საქართველოს და ქართველ მაჰმადიანთა ნაწილი ლაზისტანი, გვ. 11; 248. დავით გოგოჭური, ქართული ლექსის სათავეებთან. – ცისკარი, 1987, #1, გვ. 144-150; 249. ა. არაბული, ლიტერატურული საქართველო, 1986, 31. X; 250. კ. ჭითანავა, მეგრული საწესო სიმღერა „მზე შინაო“, – შტუდიები, II, გვ. 219; 251. იქვე, გვ. 217; 252. იქვე, გვ. 219; 253. იქვე, გვ. 216;

თავი III

ქართული ეკლესია IV საუკუნეში

„ამ ჩვენს, ღვთისმშობლის წილადხდომილს
ქვეყანას ღვთისმშობლისავე ლოცვით და
კურთხევით მოევლინა ზეგარდმო შთაგონებული
წმიდა ქალწული... მოგვევლინა წმიდა ნინო,
გვამცნო და გვასწავა ქრისტეს რჯული...
ქართველმა ამ რჯულს, ამ ახალს აღთქმას
შეუერთა ძველისაგან ყოველივე ის, რაც კი რამ
ძვირფასია ადამიანისათვის... შეუერთა მამული
და ეროვნება. ეს სამი ერთმანეთის ღირსი საგანი
ისე ჩაიწნენ, ისე ჩაიქსოვნენ ერთმანეთში, რომ
რჯულის დაცვა საქართველოს მიწა-წყლის
დაცვად გარდიქმნა“.

ილია მართალი

საქართველო IV საუკუნეში

საქართველო I–II საუკუნეებში, როგორც ცნობილია, ძლიერი სახელმწიფო იყო, რომელიც ამიერკავკასიასა და მეზობელ მხარეებში პოლიტიკურ ჰეგემონობას ლამობდა. ქვეყნის გარეთ ომებში გამარჯვებებმა შესაძლებელი გახადა სიმდიდრის დაგროვება. საქართველო ეკონომიურად მოწინავე ქვეყანა გახდა, ხელოსნობამ, ვაჭრობამ და საქალაქო ცხოვრებამ მაღალ დონეს მიაღწია.

III საუკუნეში საქართველოს გარემოცვა მნიშვნელოვნად შეიცვალა. უმთავრესი იყო პართიის სუსტი სამეფოს ნანგრევებზე სასანიდების ძლიერი სახელმწიფოს წარმოქმნა. აქამდე ჩვენი ქვეყნის მეზობელი პართია შედარებით სუსტ, ფაქტობრივად, ნახევრადდამოუკიდებელი სახელმწიფოების გაერთიანებას წარმოადგენდა. აქ, 224–226 წლებში, დიდი ცვლილებები მოხდა. „ძველი არშაკიდების დინასტია დაემხო და მისი ადგილი ახალმა, სასანიდების სპარსულმა საგვარეულომ დაიჭირა. სასანიდებმა აღადგინეს ძველი სპარსული სარწმუნოება, მაზდეანობა და ყოველნაირად ცდილობდნენ ამ სარწმუნოების გავრცელებას“.[1] „...მოხდა ირანულ ენებზე მოლაპარაკე ხალხებისა და ტომების კონსოლიდაცია. დიდად გაიზარდა ირანის სამხედრო ძლიერება. ამის შედეგად ძალთა თანაფარდობა მახლობელ აღმოსავლეთში არსებითად შეიცვალა.

სასანიდური ირანი შეტევაზე გადავიდა თავისი ძველისძველი მტრის, რომის წინააღმდეგ და დიდ წარმატებებსაც მიაღწია. პირველივე სასანიდმა, არდაშირმა (224–241) მიდიის, საკასტანისა და ხორასნის შემდეგ ატროპატენა დაიპყრო და სომხეთს შეუტია, ხელთ იგდო მესოპოტამია და ალყა შემოარტყა ნიზიბინს. კიდევ უფრო დიდი წარმატებები მოიპოვეს ირანელებმა შაბურ I-ის (241–272) დროს. 260 წელს მათ დაატყვევეს იმპერატორი პუბლიუს ლიცინიუს ვალერიანე. ირანელებმა აიღეს და ააოხრეს იმპერიის აღმოსავლეთის უმდიდრესი პროვინციები და ქალაქები – ანტიოქია, ტარსი, კესარია“.[2] შაბურ I-ის წარწერიდან ჩანს, რომ მისი თანამედროვე ქართველთა მეფე ამაზასპი სპარსულ ორიენტაციას დაადგა. ირანსა და იბერიას შორის არსებულ მეგობრულ ურთიერთობაზე უნდა მიუთითებდეს მცხეთაში ნაპოვნი ვერცხლის თასის წარწერა.

„მოსაზრება ამაზასპის ირანული ორიენტაციის შესახებ ძველი ქართული წყაროებითაც დასტურდება. „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით ამაზასპმა „შეიყუარნა სპარსნი“.[3] თავისი მეფობის დასასრულს, ამავე წყაროს მიხედვით, ამაზასპი ქართველთა და მათ დასახმარებლად მოხმობილ სპარსელთა ლაშქრით ებრძვის ბერძნებს (ე. ი. რომაელთ) ... მომხდარ ბრძოლაში „სპარსელები და ქართველები“ დამარცხდნენ და თვით ამაზასპიც დაიღუპა“.[4]

მართლაც, ირანელთა შეტევა რომაელებმა შეაჩერეს 80-იან წლებში და იმპერატორმა კარმა (282–283) დალაშქრა ირანი. 283 წელს ირანსა და რომს შორის დაიდო საზავო ხელშეკრულება, რომლის თანახმად სპარსეთმა დაკარგა სომხეთის დიდი ნაწილი.

287 წელს რომაელმა იმპერატორმა დიოკლეტიანემ სომხეთის ტახტზე აიყვანა თრდატი (287–330). ადრე ირანელებმა მოაკვლევინეს თრდატის მამა ხოსროვი და თრდატი რომში იყო ლტოლვილი.

„296 წელს შაჰი ნერსეჰი შეიჭრა რომის სამფლობელოებში, მათ შორის სომხეთშიც. თავდაპირველად ირანელებმა მნიშვნელოვან გამარჯვებას მიაღწიეს კეისარ გალერიუს მაქსიმიანეზე. ამ უკანასკნელის დასახმარებლად მესოპოტამიაში იმპერატორი დიოკლიტიანე მივიდა: თვით გალერიუსი 25000-იანი ჯარით სომხეთში შევიდა და სასტიკად დაამარცხა ირანელები. დაჭრილი ნერსეჰი გაჭირვებით გადარჩა ტყვეობას“.[5]

298 წელს დაიდო ნიზიბინის 40-წლიანი ზავი. ნიზიბინში (მესოპოტამია) დადებული საზავო ხელშეკრულების თანახმად, საქართველო შევიდა რომის გავლენის სფეროში, რომის პროტექტორატის ქვეშ, ასევე სომხეთიც. სპარსეთმა 40 წლის ვადით სცნო რომის უპირატესობა საქართველოსა და სომხეთზე, მართლაც, 338 წლამდე რომსა და ირანს შორის ზავი არ დარღვეულა.

298–338 წლებში ზავის დროს, როცა საქართველო რომის გავლენის სფეროში იყო, ჩვენში ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადდა. ქართველი ერის ცხოვრებაში ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა – ქრისტიანობის მიღება, უთუოდ ზავის დროს 298–338 წწ-ში მოხდა, რადგანაც 338 წ-ს შაჰმა შაბურ II-მ კვლავ შეუტია რომს, კერძოდ, დაიწყო საომარი მოქმედება რომაელთა წინააღმდეგ ჯერ შუამდინარეთში, შემდეგ კი სომხეთში.[6]

„მას შემდეგ, რაც რომის ხელისუფლება ქრისტიანობის დევნიდან მის მფარველობაზე გადავიდა, მისმა მეტოქე ირანმა მკვეთრად შეცვალა ქრისტიანებისადმი დამოკიდებულება, მფარველობის ნაცვლად მან სასტიკი დევნა-შევიწროება დაიწყო“.[7] იქამდე კი, როდესაც რომის იმპერიაში ქრისტიანობა სასტიკად იდევნებოდა, რომის მეტოქე ირანი, რომელიც თავისი სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან გამომდინარეობდა, მფარველობას უწევდა მას.

რომში ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადდა 313–326 წლებში. 326 წლამდე ირანი ქრისტიანებს ასე თუ ისე მფარველობდა, ამის შემდეგ კი მან ქრისტიანობის სასტიკი დევნა დაიწყო, ამიტომაც 338 წლის შემდეგ ქართველთა მეფეს გაუჭირდებოდა ქრისტიანობის აღიარება სპარსელთა შიშით. აქედან გამომდინარე, იმ დროს, როცა სპარსეთი ქრისტიანობას მფარველობდა და იბერია ირანის გავლენის სფეროში შედიოდა (280 წლამდე), გაცილებით უფრო ადვილი იყო იბერიას მიეღო ქრისტიანობა, ვიდრე 338 წლის შემდეგ (მართლაც, დიუბუა დე მონპერე ქართლის მოქცევის თარიღად მიიჩნევს 276 წელს).[8]

298 წლის ზავის თანახმად, საქართველოს მეფეს სამეფო რეგალიები რომაელებისგან უნდა მიეღო, მაგრამ ამ დროისთვის რომაელებს ძველებური სიძლიერე აღარ გააჩნდათ. ამიტომ ნიზიბინის შეთანხმება მხოლოდ იმას გულისხმობდა, რომ ქართლი ძველებურად „კავშირში“ იმყოფებოდა რომთან.

საერთოდ, III საუკუნეში საქართველო ძირითადად დამოუკიდებელ და ძლიერ სახელმწიფოს წარმოადგენდა.

„III საუკუნეშიც, კერძოდ, ამაზასპის დროს, ქართლი ფაქტობრივად დამოუკიდებელ და ძლიერ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. მოგონება ამაზასპზე, როგორც ძლიერ მმართველზე, მკაფიოდ შემოინახა ქართულმა საისტორიო ტრადიციამ. „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცულია გადმოცემა ამაზასპზე, როგორც ფარსმან ქველის მსგავს გოლიათზე“.[9]

338 წელს, როდესაც ნიზიბინის ზავის ვადა ჯერ არ იყო ბოლომდე გასული, ირანმა შეუტია რომს. დაიწყო ომი, რომელიც 25 წელს გაგრძელდა ხანმოკლე შესვენებებით. „რამდენად შეეხო იგი ქართლს, ან რა მონაწილეობა მიიღო მასში ქართლმა, არ ვიცით. საფიქრებელია, რომ ქართლი რომაელთა მხარეზე იყო, თუმცა, მისი აქტიური მონაწილეობა ბრძოლაში არა ჩანს“.[10]

IV საუკუნის ბერძენი ისტორიკოსი ამიანე მარცელინე წერს, რომ იმის შემდეგ, რაც 360 წელს ირანელებმა წარმატებებს მიაღწიეს, რომაელების მიერ „ტიგრს გადაღმელ მეფეებთან და სატრაპებთან უხვი საჩუქრებითურთ ელჩები იქნენ გაგზავნილნი, რათა ყველასათვის მოეწოდებინათ და ჩაეგონებინათ, ჩვენთვის თანაეგრძნოთ და არაფერ მოტყუებას ანდა ღალატს ცდილიყვნენ. მაგრამ ყველაზე უფრო მეტად მოქრთამულ იქნენ არშაკი და მერიბანი, არმენიისა და იბერიის მეფეები, ბრწყინვალედ შემკული სამოსით და მრავალნაირი საჩუქრებით, რადგან, თუ მაშინდელ საეჭვო ვითარებაში სპარსელებს მიუდგებოდნენ, ავნებდნენ რომის საქმეებს“.[11] მარცელინეს ამ სიტყვებიდან ჩანს, რომ ქართლი განაგრძობდა რომაელთა მოკავშირედ ყოფნას.

ამიანე მარცელინეს „მერიბანი“ ქართველთა მეფე მირიანი უნდა იყოს. „ქართლის ცხოვრების“ ცნობის თანახმად, მირიანი გარდაცვლილა ქრისტიანობის მიღებიდან ოცდამეხუთე წელს, ე.ი. ის შეიძლება ცოცხალი ყოფილიყო IV ს-ის 60-იან წლებშიც.

363 წელს რომსა და ირანს შორის დაიდო 30-წლიანი ზავი. სომხეთი ირანს გადაეცა. პირობის თანახმად, რომი არ უნდა ჩარეულიყო სომხეთის საქმეებში და დახმარება არ უნდა გაეწია მისთვის. რომმა პირობა შეასრულა და არ დაეხმარა სომხეთს, როდესაც მომდევნო 364 წელს ირანელთა ლაშქარი სომხეთში შეიჭრა. ირანის პირისპირ მარტოდმარტო დარჩენილი სომხეთის მეფე არშაკ II მეტისმეტად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ასეთ დროს საქართველო თავის თანამორწმუნე სომხეთს ყოველმხრივ მიეშველა, ჯერ ქართველების დახმარებით არშაკი განერიდა მისთვის ძალზე არახელსაყრელ სიტუაციას და თავი საქართველოს შეაფარა, ხოლო შემდეგ მოსე ხორენელის სიტყვით, „არშაკი დაბრუნდა ქართლის ჯარით“.[12]

ჩანს, განაწყენებული იმით, რომ ქართველებმა გაბედეს სომხეთის დახმარება თვით 363 წლის ზავის შემდეგაც კი, ირანი შემოესია საქართველოს.

„368 წელს სპარსეთის მეფე შაბური შემოესია ქართლს, ქართლის მეფე საურმაგი, რომელსაც რომაელების მხარე ეჭირა, განდევნა და ქართლის მეფედ საურმაგის ნათესავი, ვარაზბაკური დასვა. ბოლოს და ბოლოს საურმაგი და ვარაზბაკური შეთანხმდნენ და ქართლი გაიყვეს: მტკვრის მარცხნივ მდებარე ნაწილში საურმაგი მეფობდა, მტკვრის მარჯვნივ მდებარე ნაწილში ვარაზბაკური“.[13]

სპარსელების შემოჭრა ქართლში რომს შეურაცხყოფად მიუღია, ამიანე მარცელინეს სიტყვით.

იბერიაში სპარსთა შემოჭრის პასუხად რომაელები ჩაერივნენ ამიერკავკასიის საქმეებში. იმპერატორმა ვალენტმა სომხეთში გაამეფა არშაკის შვილი პაპი, რომელსაც ჯარი მიაშველა.

369 წელს პაპი სომხეთში გამეფდა. პასუხად ირანელებმა დალაშქრეს სომხეთი.

იმპერატორმა ჯარი მიაშველა საქართველოდან განდევნილ საურმაგს, როგორც აღნიშნული იყო, ამის შემდეგ იბერია ორად გაიყო. 371 წელს სპარსელები სომხეთში შეიჭრნენ, მაგრამ სომხებმა, რომაელებთან ერთად ისინი დაამარცხეს.

სრულებით იცვლება საქართველოსა და საერთოდ ამიერკავკასიის პოლიტიკური ვითარება 377 წლის შემდეგ. რომმა დატოვა ამიერკავკასია, რომელსაც ირანი დაეპატრონა.

„377 წელს ვალენტმა ირანთან ომისთვის მზადება დაიწყო, მაგრამ ამ დროს ევროპიდან მოვიდა ამბავი ვესტგუთების აჯანყების შესახებ და იმპერატორი იძულებული გახდა გაეყვანა ჯარი სომხეთიდან. საფიქრებელია, რომ რომაელები დატოვებდნენ ქართლსაც. ეჭვი არაა, შაბური შეეცდებოდა გამოეყენებინა ასეთი ხელსაყრელი ვითარება, რათა ქვემო ქართლიდან განედევნა რომაელთაგან დაყენებული საურმაგი. არაერთხელ გამოთქმულა აზრი,

თითქოს ქართლის გაყოფა ორ სამეფოდ კარგა ხანს გაგრძელებულა, თვით V საუკუნის 40-იან წლებამდისაც კი. მაგრამ, როგორც ირკვევა, ეს აზრი სწორი არ უნდა იყოს. ირანელებმა, ჩანს, ქართლის ერთიანობა უკვე IV საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს აღადგინეს“.[14]

საქართველოს იმდროინდელი მეფე ვარაზ-ბაქარი (ასფაგური) ქრისტიანობის მოძულე ყოფილა. ირანის ძლიერებით შეშინებულმა ვარაზ-ბაქარმა წინააღმდეგობა ვერ გაუწია ირანის ერისთავს, რომელიც „მეფეთა ამბავის“ თანახმად, შაჰმა გამოგზავნა „ქართველთა ზედა ხარკის დადებად“.

ქართლი ირანის მოხარკე გახდა IV საუკუნის 70-იანი წლების დასასრულს. „რამდენადაც დღესდღეობით ცნობილია, ეს უნდა ყოფილიყო ქართლის პირველი დახარკვა“.

„ამრიგად, IV ს-ის 70-იან წლებში ირანელებმა ქართლის სამეფო მთლიანად დაიმორჩილეს. თავდაპირველად ქართლში მოსულა ირანელი სარდალი, რომელსაც „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მატიანე პიტიახშს, ხოლო „მეფეთა ამბავი“ ერისთავს უწოდებს. ხარკსაც, ეტყობა, ის კრეფდა. შემდგომში, ირანელებს, როგორც ჩანს, ეს ფუნქცია ადგილობრივი მმართველობისათვის დაუკისრებიათ, თავისი მუდმივი მოხელე ქართლში ირანელებს არა ჰყოლიათ. მხოლოდ განსაკუთრებული საჭიროების შემთხვევაში აგზავნიდნენ ისინი მხარის გამგებელს – მარზპანს (ასეთი იყო, მაგალითად, V ს-ის 30-იან წლებში სომეხი დიდებული ვასაკ სიუნი)“.[15]

„ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ვარაზ-ბაქარის დროს საქართველოს ირანმა ჩამოაცილა რანი და მოვაკანი, ხოლო რომის იმპერიაში („საბერძნეთში“) შესულა კლარჯეთი. საქართველოში დარჩენილა ქართლი, ჰერეთი და ეგრისი.

ირანს ვარაზ-ბაქარმა „მისცა რანი და მოვაკვანი და განუკუეთა ხარკი, ხოლო ერისთავმან სპარსთამან მოსცა ციხე ტფილისისა და წარვიდა. და მიერითგან იქმნეს სომეხნი და ქართველნი სპარსთა მოხარკენი. და ამისა შემდგომად განდგეს კლარჯნი ვარაზ-ბაქარისაგან და მიერთნეს ბერძენთა და დაიპყრეს ბერძენთა თუხარისი და ყოველი კლარჯეთი ზღვითგან არსიანთამდე“.[16]

სპარსეთის ერისთავის შემოსვლის დროს მეფე ვარაზ-ბაქარს კახეთში შეუფარებია თავი და შეშინებულს უბრძანებია ყველასთვის დაეფარათ თავიანთი ქრისტიანობა – „უბრძანა ყოველთა, რათა დამალნენ ჯუარნი“.[17]

სპარსეთისთვის საქართველოში სრულიად მოუთმენელი იქნებოდა ქართული ეკლესიის კავშირი ბერძნულ ეკლესიასთან, რომელსაც საფუძველი დაედო წმიდა ნინოს დროს. ამით უნდა იყოს გამოწვეული ის, რომ სწორედ ამ პერიოდში ქართული ეკლესიის მეთაურად ინიშნება იობ სომეხი, ნერსე კათალიკოსის ყოფილი დიაკონი. საქმე ისაა, რომ ამ მომენტამდე ათიოდე წლით ადრე სომხურმა ეკლესიამ გაწყვიტა იერარქიული კავშირი ბერძნულ ეკლესიასთან. ბერძნულ ეკლესიასთან სომხურმა ეკლესიამ კავშირი გაწყვიტა მეფე პაპის დროს, სპარსეთის ნებით. ამით სომხური ეკლესია მისაღები გახდა სპარსეთისათვის. თუ როგორი მოუთმენლობით დევნიდა ბერძნულ ეკლესიას და ბერძ-

ნულენოვან ქრისტიანობას სპარსეთი IV ს-ის 80–90-იან წლებში, ამის შესახებ წერს მოსე ხორენელი. საქართველოში გაბატონების შემდეგ, ჩანს, ირანმა ქართულ ეკლესიაში დევნა დაუწყო ბერძნულ ქრისტიანობას და პრობერძნულ ორიენტაციას.

1972 წლის „საქართველოს ეკლესიის კალენდრის“ ქართული ეკლესიის მამამთავართა სიის თანახმად, იობ, ნერსე კათალიკოსის ყოფილი დიაკონი, მამათმთავრობდა 375–390 წლებში. ამ დროს ქართულენოვანი წირვა-ლოცვა უნდა დამკვიდრებულიყო ბერძნულის ნაცვლად, რომელსაც (ბერძნულენოვან ღვთისმსახურებას) დევნიდა სპარსეთი.

„ვარაზ-ბაკურის შემდეგ V საუკუნის 80–90-იან წლებში ქართლის სამეფო ტახტზე იჯდა ბაკური, რომელიც პეტრე იბერის ასურულ ცხოვრებაში მოხსენიებულია, როგორც პეტრეს პაპა დედის მხრიდან. ბაკურის დროს გრძელდებოდა ირანელთა ბატონობა“.[18]

387 წელს საზავო მოლაპარაკების თანახმად, სომხეთი ირანმა და რომმა გაიყვეს. ბიზანტიას (რომს) ერგო სომხეთის მცირე ნაწილი, ოთხი მეხუთედი სომხეთისა ირანს ერგო. ირანმა მტკიცედ და დიდი ხნით მოიკიდა ფეხი სომ-ხეთში.

საქართველოს დაუბრუნდა თავისი სამხრეთი მიწები, კერძოდ, ე.წ. დი-დი ნაწილი გუგარქის საპიტიახშოსი, რომელიც მიერთებული ჰქონდა სომ-ხეთს. „ამ დროს დაიშალა სომხეთის ერთ-ერთი უდიდესი ოლქი, გუგარქის საპიტიახშო. მისი ჩრდილოეთი რაიონები ქართლში შევიდა, სამხრეთის სამი რაიონი კი – ტაშირი, კანგარქი და აშოცი, სომხეთის შემადგენლობაში დარჩა. რამდენიმე საუკუნის შემდეგ ისინიც შეუერთდნენ ქართლს. გუგარქის საპიტიახშო ის გოგარენეა, რომელიც ძველი ბერძნული ცნობების თანახმად (სტრაბონი), სომხეთმა ჩამოაჭრა ქართლს ძვ.წ.აღ-ის II საუკუნეში“.[19]

„გუგარქი ჯერ კიდევ ძვ.წ.აღ-ის II ს-ში წაართვეს სომხებმა იბერიას (სტრაბონი). სომხეთის სამეფოში იგი ცალკე ერთეულად, საპიტიახშოდ ჩამოყალიბდა. ამას, ჩანს, ხელს უწყობდა ისიც, რომ იგი ეთნიკურად განსხვავ-დებოდა. გუგარქს ჰქონდა მიდრეკილება, ისევ იბერიას დაჰბრუნებოდა. ასე მოხდა კიდევაც“.[20]

ეროვნული შემადგენლობის მხრივ გუგარეთი, ანუ ქვემო ქართლი, ყოველთვის ძირითადად ქართული იყო. სომხეთის შემადგენლობაში ყოფნის დროს მისი ეთნიკური სახე არსებითად არ შეცვლილა და კვლავ ქართული დარჩა. ამას, ჩანს, ხელი იმან შეუწყო, რომ გუგარქი სომხეთში ცალკე პოლი-ტიკურ ერთეულად არსებობდა საუკუნეთა მანძილზე და ის ერთ ფეოდალურ ერთეულს წარმოადგენდა.

სომეხი მწერლები საუკუნეთა მანძილზე ყოველთვის აღნიშნავდნენ გუ-გარქის ქართულობას. მაგალითად, „გუგარქი მოხსენიებულია VII ს-ის ანონი-მურ სომხურ გეოგრაფიაში. იქ ნათქვამია: გუგარქი მდებარეობს უტის დასავ-ლეთით და შედგება ცხრა გავარისაგან, რომელიც უჭირავთ ქართველებს: ძოროფორი, წობოფორი, კოლბიფორი, ტაშირი, თრიალეთი, კანგარქი, არტაჰ-ანი, ჯავახქი, კლარჯქი...“[21]

VII ს-ის სომხურ გეოგრაფიაში გუგარქის მოსახლეობის „ქართველებად დასახელება, უფლებას იძლევა ითქვას, რომ არასწორია თეორია, რომლის მიხედვითაც თითქოსდა VII ს-ში გუგარქში ქართულენოვანი წირვა-ლოცვის დანერგვით კირიონ კათალიკოსმა საფუძველი დაუდო გუგარქის სომხური მოსახლეობის „გაქართველებას“. ცხადია, ქართველებს „გაქართველება“ არ ესაჭიროებოდათ. სინამდვილეში გუგარქში სრულიად საწინააღმდეგო პროცესები მიმდინარეობდა, კერძოდ, გუგარქის ადგილობრივი მოსახლეობის არმენიზაცია სომხურ პოლიტიკურ-კულტურულ-სარწმუნოებრივ არეალში მოხვედრის შედეგად, რის შეჩერებაც სცადა კირიონ კათალიკოსმა ეროვნული წირვა-ლოცვის დანერგვით გუგარქის ეკლესიებში.

არ უნდა იყოს სწორი თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც, გუგარქი ქრისტემდე მეორე საუკუნის შემდეგ პირველად მხოლოდ IV ს-ში დაუბრუნდა საქართველოს. უთუოდ I–II საუკუნეებში საქართველოს ძლიერების დროს გუგარქი ქართლში შედიოდა, ქართლს ეკუთვნოდა. მირიან მეფის დროსაც ის ჩვენი მატიანის თანახმადაც ქართლშია. როგორც ვთქვით, 387 წელს ირანმა და ბიზანტიამ სომხეთი გაინაწილა. სომხეთის დასავლეთ ნაწილში, რომელიც ბიზანტიას ერგო, მეფობა გაუქმდა 391 წელს, ხოლო ირანის კუთვნილ აღმოსავლეთ სომხეთში – 428 წ.

„...ამ ფაქტს სომეხი ხალხის დაყოფა არ მოჰყოლია, რადგან ამ დროისათვის სომეხი ხალხი დიდი ხნის ჩამოყალიბებული იყო“.[22,23,24]. ასევე, მსგავსადვე იყო ქართველი ერიც აღნიშნულ ეპოქაში.

გზა ქრისტიანობისა I საუკუნიდან წმიდა ნინომდე

ქართველთა განმანათლებელი არის ღირსი დედა ნინო, რომელმაც ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე მოაქცია მთელი ერი. მის დროსვე, ქართული სახელმწიფოს მზრუნველობით და შემწეობით შეიქმნა ერთიანი ქართული ეკლესია. შეიძლება დაისვას კითხვა, თუ ქართველი ხალხი მოაქციეს და გააქრისტიანეს თვით წმიდა მოციქულებმა, რაღა საჭირო იყო წმიდა ნინოს ქადაგება? ამ კითხვაზე პასუხი, ჩანს, ძველთაგანვე არსებობდა, რამაც ასახვა ჰპოვა რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერაში, სადაც, კერძოდ, ნათქვამია: „პირველწოდებული ანდრია, ძმაი თავისა მოციქულთაისა პეტრესი, ვიდრე ჩუენდამდეცა მოიწია და ქადაგა საცხოვრებელი ქადაგებაი სახარებისაი ყოველსა ქუეყანასა საქართველოისასა და ურიცხუნი სიმრავლენი ერთანი განაშორნა საცთურისაგან მრჩობლ ეშმაკეულებისა და ერთისა ღმრთისა და ქრისტეს მისისა თანაარსით მათით სულითურთ რწმუნებით თაყუანისცემაი ასწავა, დაღათუ უმრავლესმან ერმან ქართლისამან სიმრავლესა შინა ჟამისასა დაივიწყა ქადაგებაი იგი მოციქულისაი და საცთურისავე მიმართ კერპთა სა მიაქცია. ამათისა ქადაგებისა ნაყოფად აღმოეცენნეს ყოვლით კერძო ყოვლისა სოფლიასათ სიმრავლენი ღუაწლისა დამდებელისა ქრისტეს სიკუდილისა მიმსგავსებულთა მოწამეთანი, ვინაითგან სამასნი მცირედთა სხუათა თანა

ვიდრე მეფედ ქადაგებადმდე დიდისა კოსტანტინესსა შორის გარდახდეს წელიწადნი, რომელი-იგი პირველად ქრისტიანე იქმნა მეფეთა შორის. და თვით მოციქულ და ქადაგ საცხორებელისა ქადაგებისა და ნათელსა თავისუფლებისასა მიმფენელ ქრისტეანეთა ღმრთივ შუენიერის მოქალაქეობისა. ამისთავე უკუე ჟამთა სრულად მომხედნა ჩუენცა, აღმოსავალმან მაღლით და დედაკაცისა ვისმე მიერ ტყუექმნილისა...“[25]

როგორც ამონაწერიდან ჩანს, წმინდა ნინოს მიერ მთელი საქართველოსა და მისი მეფის გაქრისტიანება ძალზე მჭიდროდაა დაკავშირებული რომის იმპერიაში ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადებასთან. მართალიაო, წერენ ქართველი მამები, ჩვენში ქრისტიანობა იქადაგეს მოციქულებმა და ხალხის ურიცხვი სიმრავლე გააქრისტიანეს, მაგრამ დრომ და პირობებმა ხალხი კვლავ კერპთაყვანისმცემლობას დაუბრუნა, ხოლო დარჩენილ ქრისტიანებს შორის გამოჩნდებოდნენ ხოლმე მოწამენი, რომლებსაც ისეთივე ტანჯვით კლავდნენ როგორც ქრისტეს, ხოლო იმის შემდეგ, რაც რომის იმპერატორი კონსტანტინე გახდა მეფეთა შორის პირველი ქრისტიანი მქადაგებელი და მოციქულთა სწორი, ჩვენც მოგვხედა ღმერთმა და გამოაგზავნა ტყვე ქალი ნინოო.

აღსანიშნავია, რომ ეს წყარო არ უარყოფს წმიდა ნინომდე ქართველ ქრისტიანთა არსებობას. როგორც აღვნიშნეთ, მათ შორის გამორჩეულებს ქრისტეს მიმსგავსებული სიკვდილით ჰკლავდნენ, ისინი მოწამენი იყვნენო.

ეფრემ მცირის თანახმადაც, არა მარტო საქართველოში, არამედ თვით საბერძნეთში (იმპერიაში) მოციქულთა ქადაგების შემდეგ კვლავ კერპთაყვანისმცემლობა აღორძინებულა, მაგრამ ცხადია, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ იმპერიაში ქრისტიანული თემები და საეპისკოპოსოები არ არსებობდა.

ეფრემი წერს: „ითქუმის ჩუენთვისცა, მიმოსლვასა შინა წმიდათა მოციქულთასა, ანდრია პირველწოდებულისა მიერ ქადაგება... გარნა ამათ წმიდათა სამოციქულონი მოძღვრებისა თესლთა ანეულნი მრავალჟამ დაიპყრნა ღუარძლმან მეკერპეთამან. არა ხოლო ჩუენ შორის, არამედ თვით მათ ბერძენთაცა შორის ვიდრე ჟამთადმდე მეორედ პავლედ ზეცით წოდებულისა დიდისა კოსტანტინესთა ამის კეთილადმსახურისა მეფისა ჟამთა ღმერთმან, რომელმან დიდთა და მრავალთესლთა ტომთათვის იზრუნა, არცა ჩუენ მცირენი დაგვიტევნა უღუაწად“...[26]

ზემოთ მოყვანილის თანახმად, როგორც ჩვენში, ისე რომის იმპერიაში, ქრისტიანობა თვით მოციქულებმა იქადაგეს. მაგრამ „მეორე პავლეს“ – იმპერატორ კონსტანტინეს დრომდე ხალხის დიდი ნაწილი კერპთაყვანისმცემლობისაკენ იყო მოქცეული, ამ დროს კი ღმერთმა იზრუნა „მრავალთესლთა ტომთათვის“, მათ შორის ქართველებისათვისაც. მოციქულთა სწორად „ბერძნებს“ გამოუჩინა კონსტანტინე, ხოლო ქართველებს წმიდა ნინო. ასეთია ძველქართული კონცეფცია, რომელიც წყაროებით დასტურდება.

რომის იმპერიასა და საქართველოში მოციქულთა შემდეგ ქრისტიანობა არა მარტო არსებობდა, არამედ დიდ გავლენას ახდენდა საზოგადოებაზე. III საუკუნის დასაწყისში ქართველთა მეფე რევ მართალი ქრისტეს სახარებას იცნობდა და მისი მცნებების შესაბამისად მოქმედებდა კიდეც.

„როგორც ცნობილია, თავდაპირველად ქრისტიანობა ვრცელდებოდა საზოგადოების დაბალ ფენებში“,[27] რევ მეფემდე ქართველთა დაბალ ფენებში ქრისტიანობას ფეხი მოკიდებული უნდა ჰქონოდა.

„ამასთან მხედველობაში უნდა მივიღოთ ისიც, რომ თუმცა ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად ქართლში IV ს-ის 30-იან წლებში გამოცხადდა, უეჭველია, იგი აქ ბევრად უფრო ადრიდან ვრცელდებოდა. საფიქრებელია, რომ ქრისტიანული თემები ქართლში არსებობდნენ უკვე მესამე საუკუნიდან. ასეთი თემები, ცხადია, ჯერ ქალაქებში ჩნდებოდნენ, განსაკუთრებით დიდ სავაჭრო გზებზე მდებარე ქალაქებში და პირველ რიგში თვით ქართლის დედაქალაქ მცხეთაში“.[28]

ზემოთ მოყვანილი კარგად ხსნის, თუ რატომ განხორციელდა და რატომ მიიღო ხალხმა მეფე რევის რეფორმა, რომელიც ქრისტეს სახარებას ეფუძნებოდა, (ჩვილი ბავშვების შეწირვის აკრძალვა). ქრისტიანობას ხალხი უკვე შემზადებული ჰყოლია ამ რეფორმისათვის. შეიძლება ხალხი მონათლული არ იყო, მაგრამ სახარებას მათ ზნეობასა და მორალზე გავლენა ჰქონია.

ოფიციალურ სარწმუნოებად აღიარებამდე რომის იმპერიაშიც უკვე დიდი მნიშვნელობა მიეცა ქრისტიანობას. ჯერ კიდევ III საუკუნეში ქრისტიანობის აღიარების შესახებ განკარგულება გამოსცა გალიენმა, ხოლო ჩვენი მეფე რევ მართალი (გარდ. 243 წ.) თითქმის ნახევარი საუკუნით ადრე მსგავსადვე მოიქცა. მას სმენილი ჰქონდა სახარება, ამიტომაც ის იყო „მოწყალე და ნუგეშინისმცემელი ჭირვეულთა“,[29] ე.ი. აღასრულებდა ქრისტეს მცნებებს.

„ქართული ისტორიული ტრადიცია ქართლში პირველი ქრისტიანული თემების ჩასახვას გულისხმობს ახალი წელთაღრიცხვის პირველივე საუკუნეებიდან და უკავშირებს მცხეთასა და მის მიდამოებში მცხოვრებ ებრაელებს. „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ცნობების თანახმად, მცხეთელი ებრაელების ერთი ნაწილი ქრისტიანებად ჩანან. უკვე ახ.წ.აღ-ის პირველსავე საუკუნეში („და წარვიდა ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსნელი და მუნით დახუდეს ჯუარცმასა უფლისა“; „...ხოლო კუართი იგი უფლისა წილით ხუდა მცხეთელთა“)[30] „როგორც ქართული წყაროები, ისევე სხვა ხალხთა ნაწარმოებნი გვაწვდიან ცნობებს იმ პირთა შესახებ, რომლებმაც ანდრია მოციქულის შემდეგ იქადაგეს ქართველთა შორის ქრისტიანული სარწმუნოება. ქართველ წმიდანთა ცხოვრებაში, რომელიც გამოცემული აქვს მიხეილ საბინინს „საქართველოს სამოთხეში“, მოხსენიებულია ვინმე, სახელად ხრისო. მან მიიღო ქრისტიანობა მოციქულთაგან და თავის მხრივ მოაქცია და მონათლა ალბანიაში 19 კაცი, რომლებიც ალბანიის მეფის დატიანოსის ბრძანებით ქრისტეს მოძღვრების მიღების გამო ცეცხლში დაწვეს პირველი საუკუნის დამლევს.[31] „ამას გარდა, რომაელების მწერალი ბარონიუსი ამბობს, რომ ქრისტიანობა საქართველოში იქადაგა რომის ეპისკოპოსმა კლიმენტიმ, რომელიც რომის იმპერატორმა ტრაიანემ (98–117) გადაასახლა ყირიმში. ...მოუღწევია ჩვენამდის ცნობას, რომ II საუკუნეში საქართველოში ცხოვრობდა მწვალებელი მარკიონი“.[32]

„საინტერესოა, რომ VIII საუკუნის ცნობილი ქართველი მოღვაწე იოვანე საბანის ძე თხზულებაში – „წამება ჰაბოისი, რომელი იწამა ქართლს შინა, ქალაქსა ტფილისს“ – წერს, რომ ქართველები „ხუთასის წლისა ჟამთა და უწინარესღა შჯულდებულ ყოფილ არიან წმიდითა მადლითა ნათლისღებისაითა“.[33] ამრიგად, იოანე საბანის ძე, აკად. ივ. ჯავახიშვილის შეფასებით, „თავისი დროის მისაბაძი, სამაგალითო ისტორიკოსი“, ქართლში მესამე და უწინარეს საუკუნეებში ხედავს ქრისტიანული რელიგიის ფესვებს. „... ჩვენ გვაქვს საფუძველი, ვიფიქროთ, რომ ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად ქცევამდის საქართველოშიც უნდა არსებულიყო (რა თქმა უნდა, უპირატესად ქალაქებში, მაგ. მცხეთაში) ადგილობრივი წვრილი ქრისტიანული თემური ერთობანი, დაახლოებით ისეთივე ხასიათის მქონენი, როგორიც ჰქონდათ მათ რომის იმპერიის სხვა პროვინციებში“.[34] „ქრისტიანთა „ჩანასახოვანი“ კომუნები პირველსავე საუკუნეში გვაქვს მცხეთას საგულისხმებელი, თუნდაც „უფლის კვართის“, ელიოზისა და სიდონიას ცნობილი გადმოცემის მიხედვით, სვეტიცხოვლის ისტორიას რომ ედება საფუძვლად“.[35]

იმავე აზრს ადგას პ. ინგოროყვა. „ქრისტიანობა, – წერს იგი, – საქართველოში ვრცელდება ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებიდანვე, რა დროიდანაც ქრისტიანობა მოეფინა საქართველოს მეზობელ ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებს და რომის იმპერიის პროვინციებს. საისტორიო წყაროების ჩვენებით ირკვევა, რომ ქრისტიანობა ფართო გავრცელებით სარგებლობდა საქართველოში უკვე მე-3 საუკუნეში“.[36] ბუნებრივია, დაისმის კითხვა: რამდენად ეთანხმება წერილობითი წყაროების მონაცემებს სამარხეული ძეგლები? ანუ ცნობილია, თუ არა დიდი მცხეთის ახ.წ.აღ-ის I–II სს. სამაროვნებზე სამარხები მიცვალებულთა გაპატიოსნება-დაკრძალვის ქრისტიანული წესით?

1978 წელს მცხეთაში, მიწის სამუშაოების დროს, დაზიანდა გვიანანტიკური ხანის კულტურული ფენები, რომელიც შეისწავლა მცხეთის მუდმივმოქმედმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძ. აკად. ა. აფაქიძე). არქეოლოგიური გათხრისას სხვა ძეგლებთან ერთად აღმოჩნდა ორი თიხის ფილასამარხი, მსგავსი ამ ტიპის უკვე ცნობილი სამარხი ნაგებობებისა. ერთ-ერთ მათგანში (#17) დაკრძალული იყო დედა-შვილი. ორივე მიცვალებული დაუსვენებიათ გულაღმა, გაშოტილი, თავით დასავლეთისაკენ (ე.ი. ქრისტიანული წესით, ეპ. ა. ჯ.). სამარხში აღმოჩნდა ერთადერთი სანეკე ბეჭედი ზრდასრული მიცვალებულისა. დაკრძალულთა პოზა, დამხრობა, ნივთიერი მასალის სიმცირე, სანეკე ბეჭედი, სარდიონის ბეჭდის თვალი – ინტალიო, რომელზედაც ამოკვეთილია ერთ მხარეს მიმართული ორი – თევზისა და ღუზის გამოსახულება, მიგვანიშნებს, რომ სმარხი ქრისტიანთათვის გაუმართავთ. ღუზისა და თევზის გამოსახულება ხშირია ხელოვნების, პირველ რიგში კი, წინაქრისტიანული ხანის გლიპტიკის ძეგლებზე. „სწორედ წარმართული ხელოვნების ეს სიუჟეტები გამოიყენა ქრისტიანულმა რელიგიამ თავისი არსებობის საწყის ხანაში და სხვა ნიშნებთან ერთად აქცია იგი ადრეული ქრისტიანობის სიმბოლოებად. ახლად ჩასახული რელიგია ამითაც ცდილობდა თავი დაეღწია წარმართთა მხრივ ქრისტიანების დევნისაგან. ქრისტიანული რელიგიის ჩასახვა-განვითა-

რების ეპოქაში, როდესაც ქრისტიანობას მრავლად ჰყავს როგორც აქტიური მომხრენი, ისე მოწინააღმდეგენი და იგი იქცევა იმდროინდელი საზოგადოების საგანგებო ყურადღების საგნად, ბუნებრივია, ვიფიქროთ, რომ აქ განხილული სიუჟეტი ადრინდელი ქრისტიანობის სიმბოლოს წარმოადგენდა და არა მხოლოდ სამკაულის ჩვეულებრივ სახესხვაობას".[37]

ქრისტიანული სამკვდრო წესის ზემოთ ჩამოთვლილი ნიშნები, ნახსენები ფილასამარხის გარდა, მეტ-ნაკლებად შეინიშნება დიდი მცხეთის სამაროვნებზე მიკვლეულ-შესწავლილ სხვა საკრძალავებშიც. კერძოდ, ქრისტიანული სამკვდრო წესების მეტნაკლები დაცვით გაუპატიოსნებიათ მიცვალებულები სამთავროს სამაროვანზე 1938–1940 და 1976–1983 წწ-ში გათხრილი სამარხების ერთ ნაწილზე,[38] მცხეთა-ქალაქში, სვეტიცხოვლის მიდამოებში შესწავლილი სამარხების ერთ ჯგუფში და სხვა.[39]

ყველა ეს საკრძალავი ზოგადად ახ.წ.აღ-ის II–III, უფრო მეტად კი, III საუკუნეს განეკუთვნება.

ამრიგად, არქეოლოგიური და წერილობითი წყაროების მონაცემების შეჯერებით ირკვევა, რომ ისტორიული დიდი მცხეთის მოქალაქეთა გარკვეული ნაწილი ქრისტიანულ რელიგიას ეზიარა მის (ქრისტიანობის) ოფიციალურ აღიარებამდე 100–150 წლით ადრე.[40]

ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ არქეოლოგიური მონაცემები ადასტურებენ ქართულ და უცხოურ წყაროთა ჩვენებებს, რომ მოციქულთა საქართველოში ქადაგებას უნაყოფოდ არ ჩაუვლია, თავისი შედეგი გამოუღია და ქვეყანაში ქრისტიანული თემები შექმნილა. უცხოური წყაროები მიუთითებენ, რომ ქრისტიანობას საქართველოს ზღვისპირეთში ავრცელებენ II–III საუკუნეებში, არქეოლოგიური მონაცემებით კი საქართველოს დედაქალაქი მცხეთაც ქრისტიანულ ორბიტაშია მოქცეული.

ცხადია, ქრისტიანებს, რომლებიც II–III საუკუნეებში საქართველოში ცხოვრობდნენ, ესაჭიროებოდათ სამღვდელოება, მონათვლა და ზიარება სამღვდელოების გარეშე არ შეიძლებოდა. როგორც ზემოთ აღნიშნული იყო, II–III საუკუნეების სვეტიცხოვლის, სამთავროსა და სხვა სამაროვნებში ქრისტიანები დაუკრძალავთ, მათ შორის ბავშვებიც. ცხადია, ყველა ისინი მონათლულნი იყვნენ, ამიტომაც, უეჭველია, II–III საუკუნეებში ჩვენში სამღვდელოება და ქრისტიანული მრევლი არსებობდა. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ II–III საუკუნეებში ჩვენში ეკლესია არსებობდა. საინტერესოა, როგორი პრინციპით იყო მოწყობილი ეს ეკლესია (ქრისტიანული თემები)? პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ სხვადასხვა ქალაქსა თუ ქალაქების უბნებში არსებული ქრისტიანული თემები არ იყვნენ ერთმანეთზე დაქვემდებარებული. ერთიანი მთელი ქვეყნის მომცველი ქრისტიანული ეკლესია ერთიანი ცენტრით და ერთიანი მმართველობით არ არსებობდა, თუმცა, რადგანაც იყო სამღვდელოება, ეპისკოპოსებიც იარსებებდნენ. „ქართლის ცხოვრება" კიდევაც წერს, რომ თვით ანდრია მოციქულმა აწყურის ქრისტიანულ მრევლს თავისი ეპისკოპოსი გაუჩინაო.[41] ცხადია, ქრისტიანობა და მისი სამღვდელოება დევნილი იყო. ის ფარულად არსებობდა, ამიტომაც ძალზე სუსტი იყო. აღსანიშნავია, რომ მოცი-

ქულთა ეპოქაში და მის შემდგომაც მღვდელმოქმედებას ეპისკოპოსიც ასრულებდა და მღვდელს ეპისკოპოსს უწოდებდნენ. ქართული სახელმწიფოს მიერ ქრისტიანობის ოფიციალურად აღიარებამდე ჩვენში რომ არსებობდნენ საეპისკოპოსოები, ისიც მიუთითებს, რომ ბიჭვინთაში ქრისტიანულ თემს ჰყავდა ეპისკოპოსი და თანაც ძალიან გავლენიანი და სახელგანთქმული. I მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე 325 წელს მონაწილეობდა ბიჭვინთის ეპისკოპოსი სტრატოფილე. 325 წლამდე, ცხადია, ეს საეპისკოპოსო იარსებებდა და დიდი ავტორიტეტიც ექნებოდა მაშინდელ მსოფლიო ქრისტიანობაში, წინაადმდეგ შემთხვევაში მის ეპისკოპოსს არ მიიწვევდნენ ნიკეის მსოფლიო კრებაზე, სადაც ძალზე ავტორიტეტული მნიშვნელობისა და წონის მღვდელმთავრები იყვნენ მიწვეულები.

აგათანგელოზის ცნობის თანახმად, ეპისკოპოსები ადრევე იყვნენ არა მარტო დასავლეთ საქართველოში, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოშიც. აგათანგელოზის ცნობით, ნიკეის კრების წინ სრულიად იბერიის მიტროპოლიტს იბრ-ზ-ხუა რქმევია, დასავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსს – სოფრონიუსი, ხოლო სამხრეთ საქართველოს (ბასიანის) ეპისკოპოსს – ევლათიუსი.

აღსანიშნავია, რომ მოციქულთა მიერ დაარსებული ეკლესიები (ქრისტიანული თემები, საეპისკოპოსოები) I–II საუკუნეებში ერთმანეთისგან დამოუკიდებელი იყო და მათ ერთიანი ადმინისტრაციული ცენტრი არ გააჩნდათ. ასევე იყო საქართველოშიც წმიდა ნინოს შემოსვლამდე. საქართველოში არსებული ქრისტიანული თემები, საეპისკოპოსოები (ბიჭვინთა და სხვა), ალბათ, ერთმანეთისგან დამოუკიდებელნი იყვნენ. ქრისტიანთა დევნის საუკუნეებში (I–III სს) ქრისტიანობის სიმტკიცის ერთ-ერთი მიზეზი ის იყო, რომ მას არ გააჩნდა ადმინისტრაციული ცენტრი. არსებობდა ასობით და ათასობით ეკლესია და ქრისტიანული თემი (იგულისხმება რომის იმპერია), დამოუკიდებელნი ერთმანეთის მიმართ, მსგავსად ებრაული თემებისა. ეს ასახულია მოციქულთა 34-ე კანონში, რომლის მიხედვითაც ყოველ თემს, ყოველ ერს თავისი ეპისკოპოსი უნდა ჰყავდეს. ყოველი თემის (ერის, ნათესავის) ეპისკოპოსი ამ თემის წევრთათვის აღიარებულია პირველ კაცად და მეთაურად, მისი განზრახვის გარეშე არაფერი „ნამეტნავის“ გაკეთების ნება არა აქვთ, მაგრამ თავის მხრივ ეპისკოპოსიც ვალდებულია იმოქმედოს „ყოველთა განზრახვით“, რათა „ესრეთ ერთნებობა აღესრულოს და იდიდოს ღმერთი...“[42]

„მოციქულთა 34-ე კანონი, როცა ნათესავზე, ერზე ლაპარაკობს, მხედველობაში იღებს არა ეროვნებებს, არამედ ეთნიკურ ოლქებს, რომლებადაც იყო დაყოფილი რომის სახელმწიფო, მის დაყოფამდე დიოკლეტიანეს მიერ პროვინციებად“.[43] ალბათ, იმპერიის მსგავსად იყო მოწყობილი ქრისტიანული მრევლი საქართველოში.

სწორედ ქრისტიანული თემების არსებობამ და სიძლიერემ მიიყვანა იმპერატორი კონსტანტინე გადაწყვეტილებამდე, რომ სახელმწიფო სარწმუნოებად ეღიარებინა ქრისტიანული სარწმუნოება.

„იმპერატორ კონსტანტინეს სარწმუნოებრივი პოლიტიკა, კერძოდ, მისი ქრისტიანობისადმი დამოკიდებულება მოულოდნელი და განსაკუთრებული

რამ არ ყოფილა. ქრისტიანობამ 312 წლამდე გრძელი გზა განვლო, რამაც იგი მილანის ედიქტამდე მიიყვანა. ქრისტიანობამ მოიპოვა ოფიციალური არსებობის უფლება, რომელსაც შეუპოვარი ხანგრძლივი ბრძოლით მიაღწია. ეს ბრძოლა გამოვლინდა რომის ხელისუფალთა ქრისტიანობისადმი დამოკიდებულების ისტორიაში, რომელიც გვამცნობს, რომ მარცხსა და დევნილობასთან ერთად, ქრისტიანობა დროდადრო დიდ წარმატებას აღწევდა... ამ მხრივ საინტერესოა რომის იმპერატორთა, განსაკუთრებით კი გალიენის პოლიტიკა. ამ უკანასკნელის მიერ 260 წელს ქრისტიანობის შესახებ გამოცემული განკარგულება 312 წლის მილანის ედიქტის შორეული წინაპარია... უშუალო წინამორბედად კი გალერიუსის 311 წლის ედიქტი უნდა ჩაითვალოს, რომელზეც კონსტანტინეც აწერს ხელს“.[44]

საქართველოში IV საუკუნეში ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადება ყოფილა არა მოულოდნელი, შემოტანილი, ანდა თავსმოხვეული აქტი, არამედ ეფუძნებოდა ქრისტიანობის ადგილობრივ საუკუნოვან ტრადიციას. „შეუძლებელია ლაპარაკი ამა თუ იმ ქვეყანაში ქრისტიანობის უბრალოდ შემოღებაზე. განსაკუთრებით უსაფუძვლოა აზრი რომელიმე სახელმწიფოში ქრისტიანობის შეტანასა და მის იქ გაბატონებაზე. ქრისტიანობის გავრცელება მხოლოდ მისი პროპაგანდის, ქადაგების შედეგი არ შეიძლება იყოს, რასაკვირველია, პროპაგანდის, ქადაგების როლის უარყოფა არ შეიძლება... ქრისტიანობის ქადაგება რომის იმპერიაში საუკუნეების მანძილზე წარმოებდა“.[45]

ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, რომ წმიდა ნინო ვერ შეძლებდა მთელი ქართველი ხალხის გაქრისტიანებას, საქართველოში წმინდა მოციქულებსა და სხვა მქადაგებლებს ქართველი ხალხი შემზადებული რომ არ ჰყოლოდა ქრისტიანობის საჯარო აღიარებისათვის. ამ თვალსაზრისმა ასახვა ჰპოვა კიდეც წმიდა ნინოს ცხოვრებაში, სადაც უფალი უცხადებს წმიდა ნინოს, რომ საქართველოში „სამკალი ფრიად არს, ხოლო მუშაკი მცირე“. ეს იმას ნიშნავს, რომ საქართველოში მოციქულთა მიერ დათესილ სახარების მარცვალს საუკუნეთა მანძილზე ხალხი შეუმზადებია საერთო სახალხო მონათვლისათვის.

„ქართლის სამეფოში ქრისტიანობის გავრცელება, არსებული მასალების (როგორიცაა არქეოლოგიური, ასევე ნარატიული და ეპიგრაფიკული) მიხედვით, გვესახება შემდეგნაირად: ახ.წ.აღ-ის პირველ საუკუნეებში, შესაძლოა, II საუკუნის დასაწყისში, ქართლის მსხვილ სავაჭრო ეკონომიურ ცენტრში, უპირველეს ყოვლისა კი მცხეთაში, ჩნდებიან პირველი ქრისტიანები, რომლებიც ფარულად იწყებენ ახალი რელიგიის ქადაგებას იბერიის სამეფოში. ახლა ძნელია დადგენა იმისა, თუ ვინ იყვნენ ეს პირველი მისიონერები, სპეციალურად მოვლენილი თუ შემთხვევითი პირნი, ან იქნებ სულაც, გარკვეულ ნაწილს ქრისტეს სჯულის მქადაგებლებისა წარმოადგენდნენ ადგილობრივნი, რომლებიც ქრისტიანობას ეზიარნენ პალესტინაში, იუდეაში ან რომის იმპერიის სხვა პროვინციაში, სადაც სწორედ ამ დროისათვის ისახება, ყალიბდება, ებრძვის ერთმანეთს და წარმართულ რელიგიებს ათობით ქრისტიანული მიმდინარეობა. შესაძლოა, ქრისტიანული იდეების ერთ-ერთ პირველ გამავრცელებლებად

გვევლინება იბერთა ის ლაშქარი, რომელიც ქართლის მეფის მითრიდატე III (გ. მელიქიშვილის მიხედვით) ძმის, ამაზასპის, მეთაურობით მიემართება რომაელთა დასახმარებლად პართელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში... დღეს ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემებით ქრისტიანული რელიგია ჩვენში შემოვიდა სწორედ როგორც დაბალი ფენების რელიგია, საზოგადოების ფართო ფენების რელიგია... გავიხსენოთ ცნობილი ფაქტი წმიდა ნინოს მცხეთაში მოსვლისა და მის მიერ ქადაგების დაწყებისა. მისიონერი ქალი თავდაპირველად უარს ამბობს სამეფო კართან რაიმე კონტაქტზე და იწყებს მოღვაწეობას სწორედ მოსახლეობის ფართო ფენებში. სწორედ აქედან გამოდიან ისინი, ვინც „...მის თანა ქადაგებდეს...“, ესენი არიან „...შვიდნი დედანი ნათესავნი ურიათანი, ასული აბიათარისა და ექვსნი სხვანი და სამოთხისა მცველნი იგი დედანი და ცოლქმარნი, აბიათარ მღვდელი, ახალი პავლე. ვფიქრობ, მსგავსი სურათი უნდა ყოფილიყო წმიდა ნინოს მცხეთას მოსვლის წინა ხანაშიც“.[46]

რომელ წელს შემოვიდა წმიდა ნინო საქართველოში და გაქრისტიანდა მთელი ქართველი ხალხი? ეს ყოველთვის საინტერესო საკითხი ძალზე დამაჯერებლად გაარკვია ისტორიკოსმა ვახტანგ გოილაძემ. ვ. გოილაძის თანახმად, წმიდა ნინო საქართველოში შემოვიდა 303 წელს.

317–318 წელს ქართლის სამეფო კარმა სახელმწიფო სარწმუნოებად აღიარა ქრისტიანობა, ხოლო 324–326 წელს ხალხი მასიურად მოინათლა.

ვ. გოილაძე წერს: „უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნო: ცნობიდან აშკარად ჩანს, რომ ნინო და მისი თანამგზავრები საბერძნეთიდან თავიანთი ნებით კი არ წამოვიდნენ, გამოიქცნენ, სომხეთში მოსული ნინოს თანამგზავრები თრდატმა სიკვდილით დასაჯა. რაც შეეხება ლტოლვილთა წამოსვლის დროდ მითითებული მერვე წლის რეალობას, ამის თაობაზე იმპერიაში არსებული პოლიტიკური ვითარება უნდა გავითვალისწინოთ.

305 წლის 1-ელ მაისს, დიოკლეტიანეს გადადგომის შემდეგ, იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილს გალერიუსი (გარდ. 311 წ. მაისში) განაგებდა. სწორედ მან 311 წლის 30 აპრილს ნიკომიდიაში გამოცემული ედიქტით ქრისტიანთა დევნა შეწყვიტა და მათი უფლებები აღადგინა. გალერიუსის შემდეგ იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილს მაქსიმიან დაზა და ლიცინიუსი განაგებდნენ. 313 წლის ივნისში სირიისა და ეგვიპტის გამგებლის დაზას დამარცხების შემდეგ ლიცინიუსი იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილის ერთპიროვნული გამგებელი გახდა და ამ წელს ქრისტიანთა შემწყნარებლობის ედიქტი გამოსცა, მაგრამ მისი პოლიტიკა ქრისტიანთა მიმართ თანმიმდევრული არ იყო.

კონსტანტინე დიდის გამგებლობაში მხოლოდ 324 წლის 18 სექტემბერს, ლიცინიუსის საბოლოო დამარცხების შემდეგ, გადავიდა რომის იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილი. ასე რომ, 324 წლის 18 სექტემბრამდე კონსტანტინე აღმოსავლეთის საქმეებში ვერ ჩაერეოდა.

საეჭვოდაა მიჩნეული მაქსცენსიუსზე გამარჯვების შემდეგ კონსტანტინესა და ლიცინიუსის მიერ 313 წელს მილანში გამოცემული ედიქტი ქრისტიანების უფლებრივად წარმართებთან გათანაბრების შესახებ. კონსტანტინემ მხოლოდ 324 წელს, ლიცინიუსზე გამარჯვების შემდეგ, გამოსცა ორი ედიქტი.

ერთი ქრისტიანების უფლებების აღდგენას შეეხებოდა, მეორით კი წარმართებს უფლებათა დაცვას პირდებოდა. არაა სწორი ლტოლვილთა წამოსვლის თარიღად მითითებული მერვე – 326 წელიც, ამ წელს იმპერიაში ისეთი არაფერი მომხდარა, იმპერიის ტერიტორიიდან ქრისტიანები მასიურად რომ გამოქცეულიყვნენ. პირიქით, ძველი საეკლესიო ისტორიკოსის ზოსიმეს ცნობით, კონსტანტინე მხოლოდ 326 წლიდან დადგა საბოლოოდ ქრისტიანთა მხარეზე. მეორეც, ამ დროისათვის სომხეთში ქრისტიანობა უკვე სახელმწიფო რელიგიად იყო აღიარებული და 326 წელს აქ მოსულ ლტოლვილებს ქრისტიანი მეფე სიკვდილით არ დასჯიდა. აშკარაა, იმპერიიდან ლტოლვითა წამოსვლის დროდ „ცხოვრებაში“ მითითებული 326 წელი არასწორია თუ „ნინოს ცხოვრების“ ტექსტში არაფერია ნათქვამი, იმპერიიდან რომელი იმპერატორის დროს წამოვიდნენ ლტოლვილები, „რიფსიმიანთა წამებაში“ მათი გამოქცევა უშუალოდ დიოკლეტიანეს სახელთანაა დაკავშირებული. ამრიგად, იმპერიიდან ქრისტიანთა ლტოლვის მიზეზად 303 წელს დიოკლეტიანეს მიერ დაწყებული ქრისტიანთა დევნა უნდა იქნას მიჩნეული, რის საფუძველზეც ნინოს მცხეთაში (ასევე სომეხი ლტოლვილების ვაღარშაპატში) მოსვლა 303 წლით უნდა დათარიღდეს“.[47]

შემდეგ ვ. გოილაძე განაგრძობს: „ცხოვრების“ ვარიანტში არსებული ცნობით, მცხეთაში მოსული ნინო „სამ წელ ილოცვიდა ფარულად“. 303–306 წლებში მისიონერული მოღვაწეობა ნინოს მართლაც გაუძნელდებოდა, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ქრისტიანთა დევნა იმპერიაში დიოკლეტიანეს გადადგომამდე (305 წ. 1-ლი მაისი) მძვინვარებდა და იგი გარკვეულწილად ქართლშიც ჰპოვებდა ასახვას. 306 წლიდან მისიონერული მოღვაწეობისათვის ნინოს მეტი თავისუფლება მიეცემოდა... ძველი ქართული წყაროების ერთობლივი მითითება ნინოს მცხეთაში მოსვლიდან 14–15 წლის შემდეგ გარდაცვალების შესახებ, ჩემი ვარაუდით, ნინოს მცხეთაში შემოსვლიდან ქართლის მოქცევამდე გასული დროის მონაკვეთს უნდა აღნიშნავდეს ... უეჭველია, როგორც სომხური 15, ისე ქართული წყაროების 14–15 წელი დროის იმ მონაკვეთზე მიგვითითებს, რომელიც გავიდა ნინოს ქართლში შემოსვლიდან – მის მიერ ქართლის მოქცევამდე ... რადგანაც ნინო ქართლში 303 წელს შემოვიდა, ქართლის სამეფო კარის მიერ (ასევე სომხეთის) ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად აღიარება 318 წლით უნდა დათარიღდეს.

ქართლისა და სომხეთის სამეფო კარმა და ხალხმა 318 წელს კი აღიარა ახალი რწმენა, მაგრამ, როგორც კ. კეკელიძე წერს, „ერთი საქმეა მოქცევა, გაქრისტიანება ხალხისა ... სხვა საქმეა მონათვლა უკვე მოქცეული ხალხისა, რიტუალის შესრულება“. ასეთი აქტისათვის მხოლოდ 324 წელს, კონსტანტინეს მიერ გამოცემული ედიქტის შემდეგ შეიქმნა ხელსაყრელი პირობები. ნიკეის მსოფლიო საეკლესიო კრების წინა 324 წლის ბოლო თვეები ყველაზე ხელსაყრელი დრო იყო სომხეთისა და ქართლის ეკლესიათა მეთაურების ოფიციალური კურთხევისათვის. თეოფანე ჟამთააღმწერელი ქართლისა და სომხეთის მოქცევის შესახებ 324 წელს მომხდარ ამბებთან ერთად მოგვითხრობს... ამრიგად, ქართლისა (ასევე ეგრისის) და სომხეთის მოქცევა 318 წლით უნდა დათარიღდეს. ასეთ დათარიღებას მხარს უჭერს მოსე ხორენელის

თხზულებაში, როგორც ჩანს, „ნინოს ცხოვრებიდან“ და აგათანგელოზის „სომეხთა მოქცევიდან“ მომდინარე ტრადიცია, რომლის თანახმადაც, მირიანი და თრდატი დაახლოებით ერთად გაქრისტიანდნენ. სომხური წყაროს ამ ცნობას ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში მიაქცია ყურადღება ივ. გვარამაძემ და მან ქართლის მოქცევა 317 წლით დაათარიღა“.[48]

ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს ისტორიის უდიდესი მკვლევარი, ქართლის მოქცევას ათარიღებდა 317 წლით. დ. ბაქრაძე, ივ. გვარამაძე იზიარებდნენ ვახუშტისეულ წელს და ქართლის მოქცევას მსგავსადვე ათარიღებდნენ. „ქართლის მოქცევის თარიღად ასევე 318 წელი მიაჩნდა პ. იოსელიანს, მ. საბინინს და რ. ცამციევს. ქართლის მოქცევის ვახუშტისეული 317 წელი გაიზიარეს დ. ბაქრაძემ და ივ. გვარამაძემ“.[49]

ქართული ეკლესიის მეთაურის ეპისკოპოს იოანეს ხელდასხმის წლად ვ. გოილაძეს მიაჩნია 324 წელი. ის ფიქრობს, რომ ქართული ეკლესია არის არა ანტიოქიური წარმოშობისა, არამედ კაპადოკიური (პონტოს დიოცეზი). ის წერს: „აღნიშნულთან ერთად ა. ჰარნაკი მცირე აზიის მთელ მოსახლეობას IV საუკუნისათვის თითქმის მთლიანად ქრისტიანად მიიჩნევს, მისი მტკიცებით, მცირე აზიაში ადრევე დაიწყო მოსახლეობის ეთნიკურ შედგენილობაზე შექმნილი ეკლესიების ჩამოყალიბება. იმ ეროვნულ ეკლესიათა შორის, რომლებმაც ანტიოქიის მეურვეობას დააღწიეს თავი და საკუთარი სამისიონერო მოღვაწეობა გააჩაღეს, იგი კაპადოკიის ეკლესიასაც ასახელებს. თუ გავითვალისწინებთ ძველ ავტორთა მტკიცებას კაპადოკიის მოსახლეობის ქართველური წარმომავლობის შესახებ, მაშინ „ცხოვრებაში“ ნინოს კაპადოკიელად დასახელება მეტ საფუძველს გვაძლევს, ნინოს (ასევე სხვა ლტოლვილების) წამოსვლა კაპადოკიიდან ვივარაუდოთ ...„აგათანგელოზის თანახმად, სომეხთა განმანათლებელი გრიგოლი კაპადოკიაში „იზრდებოდა წესითა ქრისტიანესაითა“, იქ ეზიარა ქრისტეს მცნებას და იქვე, კაპადოკიის კესარიის ეპისკოპოსის ლეონტის მიერ იქნა ხელდასხმული სომეხთა ეპისკოპოსად ...პ. გიდულიანოვი ლეონტის ეპისკოპოსობას 315/316–325 წლებით განსაზღვრავს (326–341 წწ. კესარიის ეპისკოპოსად გერონტი ჩანს). ასე რომ, როგორც სომეხი ხალხისა და სამეფო ოჯახის მოქცევისას (318 წ.), ისე სომეხთა პირველი ეპისკოპოსის გრიგოლის ხელდასხმისას (324 წ.) კესარიის საეპისკოპოსო კათედრაზე ლეონტი იმყოფებოდა. კესარიიდან სომხეთში მომავალ გრიგოლის ლეონტის დავალებით კაპადოკიის ქალაქ სებასტიიდან თან გამოყვა ეპისკოპოსი პეტრე და სებასტიიდან წამოყვანილ ღვთისმსახურთა მეშვეობით მოახდინა სომხური ეკლესიის ორგანიზაცია. თუ გავითვალისწინებთ კაპადოკიის მოსახლეობის ქართველურ წარმომავლობას და იმ გარემოებასაც, რომ კაპადოკიის კესარიის ეკლესიის ისეთი საჭეთმპყრობელი, როგორიც ბასილი დიდი კესარიელია (გარდ. 379 წ.), ქართველი იყო (ე. ხინთიბიძე, გ. გოზალიშვილი და სხვ.), მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ საეპისკოპოსო კათედრას ადგილობრივი, ქართული წარმოშობის სასულიერო პირები განაგებდნენ და ეპისკოპოსი ლეონტიც, რომლის მიერ იქნა ხელდასხმული სომეხთა განმანათლებელი გრიგოლი, ქართველი უნდა ყოფილიყო. გრიგოლ განმანათლებ-

ლის კესარიაში ხელდასხმის შემდეგ ძველ სომეხ ისტორიკოსთა მითითებით, სომხური ეკლესია კაპადოკიის ეკლესიაზე დამოკიდებული შეიქნა. სომხეთის ეკლესიის ისტორიის ავტორის ა. ანინსკის შენიშვნით, კესარიაში ხელდასხმის შემდეგ გრიგოლი სომხეთის ეკლესიის ორგანიზაციის დროს კესარიის დედა ეკლესიის მითითებით ხელმძღვანელობდა. ბუნებრივია, ამიტომ მოძღვრება და ყველა საეკლესიო წესი სომხეთში გადმოღებულ იქნა ისეთივე სახით, როგორც კაპადოკიის კესარიაში იყო, ე.ი. არიანული. ნიკეის კრებაზე ლეონტი გადაყენებულ იქნა. ახლა რაც შეეხება ქართლის პირველი ეპისკოპოსის – იოანეს ხელდასხმას, ისევე, როგორც სომხეთისა და ეგრისის, ქართლის მოსახლეობის მოქცევის საქმეშიც კაპადოკიელმა მისიონერმა შეასრულა მთავარი როლი, მაგრამ, როგორც ჩანს, კაპადოკიის ეკლესია ყოველთვის ვერ ახერხებდა ანტიოქიის ძლიერი ეკლესიისათვის ანგარიში არ გაეწია და თავისი მისიონერების მიერ მოქცეული ქვეყნის მეთაური თვითონვე ეკურთხებინა... ქართლის ეკლესიის მეთაურის ხელდასხმა 324 (უკიდურეს შემთხვევაში 325 წლის ივლისამდე) წელს რომ უნდა მომხდარიყო, ამის დამადასტურებლად ზემომოტანილი მასალის გარდა მიმაჩნია „ნინოს ცხოვრებაში“ არსებული ის ცნობა, რომლის თანახმადაც, ნინოს ღმერთის აღიარების შემდეგ მირიანმა ეკლესიის მშენებლობა დაიწყო და მხოლოდ მშენებლობის დამთავრების შემდეგ შეუთვალა კონსტანტინეს – „სრულიად მოწყვედა სპარსთა და მტკიცედ მიღება სიყვარულისა მათისა“, რის პასუხადაც კონსტანტინემ „წარმოგზავნა მღდელი ჭეშმარიტი იოვანე ეპისკოპოსად, მის თანა მღდელნი ორნი და დიაკონნი სამნი“.[50] როგორც „მირიანის ცხოვრებაშია“ ნათქვამი, ამ დროს მირიანს კონსტანტინემ იმპერიაში მძევლად მყოფი ძეც კი დაუბრუნა (სხვათა შორის, ძველი ქართული წყაროს ამ ცნობას მხარს უჭერს V საუკუნის ბიზანტიელი ისტორიკოსის – სოზომენეს მითითება, ქართლის მოქცევის შემდეგ ბიზანტიასა და ქართლს შორის „სამხედრო კავშირის დადებისა და მეგობრობის დამყარების“ შესახებ). წიგნი II, 7“.[51]

ვ. გოილაძის მსჯელობა ძალზე დამაჯერებელია, ამიტომაც უნდა აღდგეს ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ გამორკვეული თარიღი – ქართლის მოქცევა 317–318 წლით უნდა დათარიღდეს, ხოლო ქართული ეკლესიის ორგანიზაცია და ხალხის მონათვლა 324–326 წლებით. ერთიანი ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრები მისი ორგანიზაციისა და ჩამოყალიბების დროს IV საუკუნეში უთუოდ მოიცავდა კლარჯეთს, ჰერეთს, და, საფიქრებელია, გუგარქსაც. კლარჯეთს რომ მოიცავდა ქართული ეკლესია, ეს მოსე ხორენელის თხზულებიდანაც ჩანს, რომლის მიხედვითაც წმიდა ნინომ იქადაგა კლარჯეთიდან ვიდრე მასქუთებამდე. მასქუთების ქვეყანა იყო კასპიის ზღვის პირზე და ქართლსა და მასქუთებს შორის ჰერეთი მდებარეობდა. მოსე ხორენელის აზრით, წმიდა ნინოს მასქუთებამდე, ე.ი. ჰერეთშიც უქადაგნია. ხოლო გუგარქს რომ მოიცავდა ქართული ეკლესია, იქიდან ჩანს, რომ „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, მეფე მირიანსა და სომხეთის მეფე თრდატს შორის დაიდო საზღვარი, რომელიც გადიოდა მტკვრისა და არაქსის წყალმყოფ ქედზე. მდინარეთა ხეობანი, რომლებიც მტკვარს უერთდებოდნენ, ქართ-

ველების სამეფოში შედიოდა. ცნობილია, რომ გუგარქზე გამავალი ყველა მდინარე მტკვარს უერთდება, ამიტომაც ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში მირიანის დროს გუგარქიც შედიოდა.

მ. ჩხარტიშვილი წერს: „აგათანგელოზის მიხედვით, გრიგოლმა იქადაგა კლარჯეთამდე ტერიტორიაზე, ხოლო ნუნეს (წმინდა ნინოს), ხორენელის მიხედვით, თავისი მოღვაწეობა სწორედ კლარჯებით დაუწყია. აგათანგელოზის მითითებით, გრიგოლს უმოღვაწია მთელ მასქუთეთში („მასქუთთა საზღვრების ბოლომდე“), ხოლო ხორენელით, ნუნეს მასქუთებამდე უქადაგია მხოლოდ („მასქუთთა საზღვრებამდე“). აგათანგელოზის მითითებით, გრიგოლის მოღვაწეობა ალანთა და კასპთა სამყოფელში არ გავრცელებულა, მას ალანთა კარებამდე და კასპთა საზღვრებამდე ტერიტორიები დაუმოძღვრავს („ალანთა კარამდე, კასპთა საზღვრებამდე“), ხოლო ნუნეს, ხორენელით, კლარჯეთიდან მასქუთებამდე არეალი მოუქცევია ალანთა და კასპთა კარის დამატებით („ალანთა და კასპთა კარით“) ...თუ დავუკვირდებით გრიგოლის მარშრუტს, დავინახავთ, რომ იგი ქმნის გარკვეულ მრუდს, რომელიც წარმოადგენს ქართული ტერიტორიების სასაზღვრო კონტურს. აგათანგელოზის ცნობის მიხედვით, გრიგოლს გვერდი აუვლია ზუსტად ქართული მიწებისათვის, ამიტომ ხორენელმა, რომელმაც რომელიღაც წყაროდან იცოდა, რომ ქართველთა განმანათლებელი ნუნე იყო, ჩათვალა, რომ გრიგოლის სამისიონერო გზის ამგვარი განსაზღვრით, აგათანგელოზი მიუთითებდა – ქართული მიწები მოაქცია ნუნემ“.[52]

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, სომხური წყაროებისათვის ცნობილი ყოფილა, რომ წმიდა ნინოს ქადაგების შემდეგ ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შევიდა ქართლის ის ტერიტორიებიც, რომლებსაც კლარჯეთი და ჰერეთი ეწოდებოდა. ამიტომ ქართულ ეკლესიაში სამხრეთ-დასავლეთის მხარეს შედიოდა კლარჯეთი, აღმოსავლეთით ჰერეთი, ხოლო სამხრეთის საზღვრის შესახებ გვაქვს მითითება „ქართლის ცხოვრებაში“. ცნობილია, რომ იბერია და სომხეთი რომის იმპერიის გავლენის სფეროებში შედიოდნენ იმპერატორ კონსტანტინეს დროს, რასაც აღიარებს „ქართლის ცხოვრება“, რომლის თანახმადაც, რომის ამ იმპერატორს განუწესებია საზღვარი ქართლის სამეფოსა და სომხეთს შორის: „განუჩინა საზღვარი მირიანს და თრდატს ესრეთ: რომელთა ქუეყანათა მდინარენი დიან სამხრეთით და მიერთვიან რაჰხსა, ესე ქუეყანანი თრდატის კერძად დაყარნა, და რომლისა ქუეყანისა მდინარენი ჩრდილოთ დიან და მიერთვიან მტკუარსა, ესე მირიანის კერძად დაყარნა“.[53]

შედიოდა თუ არა ეგრისი ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში მეფე მირიანის დროს? ძველქართული ტრადიციით (როგორც წერილობითი, ისე ზეპირი), ეგრისის განმანათლებელი იყო წმიდა ნინო და ეგრისი ქართულ ეკლესიაში დაარსებისთანავე შედიოდა. მაგალითად, წმიდა ნინოს თითქმის თანამედროვე ეპოქაში მოღვაწე ბერძენ-ლათინი ისტორიკოსები, რომლებიც ქართლის მოქცევიდან 50–100 წლის შემდეგ წერდნენ თავიანთ შრომებს, ყოველთვის აღნიშნავდნენ, რომ ქართველები, რომლებმაც მიიღეს ქრისტიანობა, ცხოვრობდნენ პონტოს, ანუ შავი ზღვის პირზე (სადაც მდებარეობდა ისტორიული ეგრისი). ამ ავტორებს დაბეჯითებული მტკიცებანი მიუთითებს

იმას, რომ ეგრისიც იმ დროს გაქრისტიანდა, როცა გაქრისტიანდა აღმოსავლეთ საქართველო. ეს ავტორები ეგრისელებს ისევე მიიჩნევდნენ იბერებად (ქართველებად), როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველებს. ცნობილი ევაგრე პონტოელი იბერი იყო, წარმოშობით შავიზღვისპირეთიდან-ეგრისიდან. ეგრისი რომ მირიან მეფის სახელმწიფოში შედიოდა, ამის შესახებ წერია „ქართლის ცხოვრებაში“ – „და მეფობდა მირიან მუნ ქართლს, რანს, ჰერეთს და მოვაკანს, და აქუნდა ეგრისიცა ვიდრე ეგრისწყლამდე“.[54] თვით გვიან საუკუნეებშიც კი, როცა ეგრისი და ლაზეთი უკვე აღარ შედიოდნენ ქართლის სამეფოში, მაინც უკიდურესი სამხრეთის თურქეთის საზღვრებში მოქცეული ოფის სამიტროპოლიტო ეკლესიის შესახებ არსებობდა გადმოცემა, რომ ეს ეკლესია წმიდა ნინოს მიერ იყო აგებული, ხოლო მთელი ლაზიის სამიტროპოლიტო „ქართულ მიწებზე“ მდებარეობდა.[55] „...1958 წ. გამოცემული საქართველოს ისტორიის პირველ ტომში ნათქვამია, რომ ეგრისისათვის ქრისტიანობას სახელმწიფო მნიშვნელობა მიეცა 523 წელს. ეს თარიღი რომ მცდარია და ქრისტიანობა დასავლეთ საქართველოში გაცილებით ადრეა მიღებული, ამას სხვა მონაცემებთან ერთად ადრეული ეკლესიების არსებობაც ადასტურებს. ამ ბოლო დროს კი მიღებულია აზრი, რომ ეგრისის სამეფოში ქრისტიანობის გავრცელება IV საუკუნეში უკვე ფაქტს წარმოადგენს“.[56] „როგორც ირკვევა, აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოში, მაშინდელ იბერიასა და ეგრისში, ქრისტიანობა ერთსა და იმავე დროს, IV საუკუნეში მიუღიათ, იგი სახელმწიფო რელიგია გამხდარა“.[57]

მეცნიერულმა კვლევა-ძიებამ ცხადი გახადა, რომ დასავლეთ საქართველოში (ეგრისში) ქრისტიანობა IV საუკუნეში ისევე აღიარებულ სარწმუნოებად იქცა, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში, ანუ მთელ საქართველოში ერთდროულად, წმიდა ნინოს ეპოქაში, ქრისტიანობას სახელმწიფო მნიშვნელობა მიეცა. ამასვე ადასტურებენ ქართული წყაროები.

ეგრისი მეფე მირიანის სახელმწიფოში შედიოდა და ცხადია იქ, ისევე როგორც სხვა კუთხეებში, წმიდა ნინოს ღვაწლით ქრისტიანობა გავრცელდა.

ქართული ეკლესია დაარსებისთანავე მოიცავდა როგორც საქართველოს შიდა მხარეებს, აგრეთვე ეგრისს, კლარჯეთს, გუგარქს და ჰერეთს.

მართალია, გუგარქი ხელიდან ხელში გადადიოდა და მკვიდრად დაუკავშირდა დედა-სამშობლოს IV საუკუნის 70-იანი წლებიდან, მაგრამ მირიან მეფის დროსაც, ჩანს, ის ქართლში შედიოდა.

საეკლესიო ენის შესახებ უნდა ითქვას, რომ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებამდე წარმართული კულტმსახურება აღესრულებოდა ქართულ ენაზე. როგორც ივანე ჯავახიშვილმა გაარკვია, წარმართული კულტმსახურება არა მარტო შიდა საქართველოში აღესრულებოდა ქართულ ენაზე, არამედ თვით სვანეთსა და სამეგრელოშიც კი. მთელ საქართველოში, რომელიც მეფე მირიანის დროს იწყებოდა მდინარე ეგრისწყალთან და გადაშლილი იყო მასქუთების (კასპიის პირას) ქვეყნამდე, წარმართული ღვთისმსახურება ქართულენოვანი იყო. ხოლო წარმართული პანთეონი ძალზე დამუშავებული და დახვეწილი ყოფილა.

ეს გარემოება უთუოდ ქრისტიანულ კულტმსახურებაზეც იმოქმედებდა. თუ ქართველი წარმართები თავიანთ „ღმერთს“ ადიდებდნენ ქართულ ენაზე, ქრისტიანი მღვდელმსახურებიც, ქრისტიანობის გავრცელების მიზნით, შეეცდებოდნენ ქართველებისათვის ქართულ ენაზევე მიეწოდებინათ სახარება, ასევე ელოცათ ხალხისათვის გასაგებ ენაზე.

მიუხედავად ამისა, თავდაპირველად შესაძლოა, ჩვენში ღვთისმსახურება აღესრულებოდა არა ქართულ, არამედ ბერძნულ ენაზე, რის შესახებაც თავის „ქართული ეკლესიის ისტორიაში“ აზრი ჰქონია გამოთქმული მიხეილ თამარაშვილს. ე. ნიკოლაძე წერს. „საქართველოს ეკლესიის პირველი სამღვდელოება ენერგიულად შეუდგა ქრისტიანობის გავრცელებას და განმტკიცებას ქართველთა შორის. პირველი ეპისკოპოსი, რომელსაც საისტორიო წყარონი ასახელებენ იოანედ, ამრავლებდა სამღვდელო პირებს და წარმართების საკერპოებზე ეკლესიებს აშენებდა. იოანემ საქართველოს ეკლესიაში ღვთისმსახურების შესასრულებლად შემოიტანა ბერძნული ენა, რომელიც შემდეგ განდევნილ იქნა და მის მაგიერ დაიწყეს ქართული ენის ხმარება“.[58]

უეჭველია, რადგანაც ქრისტიანობას ქართველთა შორის ფეხი მოკიდებული ჰქონდა უკვე I საუკუნიდანვე და I საუკუნიდან თითქმის 300 წლის განმავლობაში, ის, ასე თუ ისე, ჩვენში არსებობდა, უთუოდ როგორც ლოცვები, ისე სახარებისა და სხვა წმიდა წიგნების ნაწყვეტები ზეპირი თარგმნისას მაინც ქართულ ენაზე IV საუკუნისათვის უკვე გადმოღებული უნდა ყოფილიყო. ამიტომ შეიძლება კულტმსახურება ორ ენაზე – ბერძნულად და ქართულად აღესრულებოდა ჩვენში. ხოლო იმის შემდეგ, რაც 380-იან წლებში ქართლი დაიპყრო სპარსეთმა, ჩვენში ისევე, როგორც მთელ სპარსეთის იმპერიაში ბერძნული საეკლესიო ენა აიკრძალებოდა. მოსე ხორენელი წერს, რომ ამ დროს სპარსელები წვავდნენ ბერძნულ ენაზე დაწერილ ყოველგვარ საეკლესიო წიგნს, ბერძნულ ენაზე ლაპარაკიც კი აიკრძალა. უთუოდ ასეთ დროს სპარსელები ქართლში ბერძნულ ენას აკრძალავდნენ და წირვა-ლოცვის ენად აქ მხოლოდ ქართული დარჩებოდა, იმ შემთხვევაში, თუ ბერძნულის ნაცვლად სპარსელებმა რომელიმე სხვა ენა არ დანერგეს საეკლესიო მსახურებაში. ცნობილია, რომ IV საუკუნის ბოლოს, როცა ჯერ კიდევ არ იყო შექმნილი სომხური ანბანი, სომხეთში აკრძალული ბერძნულენოვანი წირვა-ლოცვის ნაცვლად, სპარსეთმა აიძულა სომეხი სამღვდელოება მიეღოთ სირიული წიგნები (წირვა-ლოცვა) ან შეექმნათ ეროვნული.

პოლიტიკური თვალსაზრისით ქრისტიანობაში ორი მიმართულება არსებობდა – ბერძნული ქრისტიანობა და სირო-სპარსული ქრისტიანობა. პირველი გავრცელებული იყო რომის იმპერიაში და მისი გავლენის არეებში, ხოლო მეორე სპარსეთის იმპერიაში. IV საუკუნეში „...საკუთრივ ირანშიც საკმაოდ ბევრი ქრისტიანი იყო“.[59] სირო-სპარსული ეკლესია მეტოქეობას უწევდა ბერძნულს. სპარსეთის სახელმწიფო მხარს უჭერდა თავის ქრისტიანულ ეკლესიას. ამიტომაც IV საუკუნის 80-იან წლებში სპარსეთის სახელმწიფო ყოველმხრივ შეეცდებოდა ქართული ეკლესია ჩამოეცილებინა ბერძნული საეკლესიო სფეროსგან და შეეყვანა სირო-სპარსულ საეკლესიო სფე-

როში. ყოველ შემთხვევაში, ასე მოიქცა 380-იანი წლებიდან სომხური ეკლესიის მიმართ. თუ გავითვალისწინებთ არსებულ პოლიტიკურ ვითარებას, ასევე ქართული წყაროების ჩვენებას, რომ ქართულ ეკლესიაში არსებული სარწმუნოების მდგომარეობა ბერძნების მიერ დაწუნებული ყოფილა V საუკუნის შუა წლებში – „ვერ მოაწიეს საქმე ეგრე ჯერისაებრ სჯულისაო“,[60] რომ მირიან მეფიდან ვახტანგ გორგასლამდე 157 წლის მანძილზე მხოლოდ[61] 8 ჭეშმარიტი (ე. ი. ბერძნული ორიენტაციის) ეპისკოპოსი ყოფილა, „ხოლო სხუანი შემშლელნი წესისანი“, უნდა ვიფიქროთ, რომ სომხური ეკლესიის მსგავსად, ქართული ეკლესიაც სპარსეთმა გამოიყვანა ბერძნულ-რომაულ საეკლესიო სფეროდან და შეიყვანა სირო-სპარსულ საკლესიო სფეროში.

წმინდა ნინოს ცხოვრება[62]

პირველად ვახსენოთ ცხოვრება წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩვენისა და ყოველი ქართლის განმანათლებლისა ნინო მოციქულისა, რომელიც თვით მანვე ნეტარმა მოგვითხრო აღსრულების ჟამს და აღწერა მორწმუნე დედოფალმა სალომე უჯარმელმა, მირიან მეფის ძის ცოლმა, ასულმა თრდატ სომეხთა მეფისა.

წმიდა გიორგი კაპადოკიელის ქრისტესთვის წამების ჟამს, კაპადუკიაში მცხოვრები დიდებული კაცი ზაბილონი წავიდა ქალაქ რომში იმპერატორის კარზე სამსახურისათვის. ამ დროს ბრანჯნი ებრძოდნენ რომაელებს. ზაბილონს, რომელიც რომაელთა ლაშქარში იყო, მისცა ღმერთმა უძლეველი ძალი. გააქცია ბრანჯნი და შეიპყრო მათი მეფე მთავრებთან ერთად. იმპერატორმა გადაწყვიტა მათი დახოცვა. მაშინ ბრანჯთა დაიწყეს ტირილი და შეევედრნენ ზაბილონს: „ჯერ მოგვეცი შენი რჯული, თქვენი ღმერთის ტაძარში შეგვიყვანე და მერე მოგვკალ, რამეთუ შენ შეგვიპყარ და შენვე დაგვეხმარე ამ საქმეში“. ზაბილონმა ეს სასწრაფოდ აუწყა იმპერატორს და პატრიარქს. ისინი მონათლეს ზაბილონის ხელთა ქვეშ, შეიყვანეს ღვთის ტაძარში, აზიარეს წმიდა საიდუმლოს – ქრისტეს სისხლსა და ხორცს.

დილით ადგნენ ბრანჯნი, ჩაიცვეს სამკვდრო სამოსელი, გავიდნენ კაცთა სასაკლაოზე, ლოცულობდნენ და მადლობდნენ ღმერთს ნათლისღებისათვის: „ჩვენ სიკვდილშიც უკვდავები ვართ, რამეთუ ღმერთმა ამ დიდების ღირსნი გაგვხადა“. ამის შემყურე ზაბილონი მწარედ ატირდა, რამეთუ როგორც ცხვრებმა, თავი თვისი წარსაკვეთად მოუდრიკნეს.

შევიდა ზაბილონი იმპერატორთან და გამოითხოვა სამკვდროდ შეკაზმულნი. კეისარმა უთხრა: „მომიძღვნია შენთვის და რაც გინდა, ის უყავი“.

ზაბილონმა ბრანჯი ტყვეები გაათავისუფლა. ისინი ევედრებოდნენ, რათა წაჰყოლოდა მათ ქვეყანაში და გაექრისტიანებინა მთელი მათი ერი. ისმინა და ითხოვა პატრიარქისგან მღვდელნი, ნებართვა მიიღო მეფისგან და გაჰყვა.

ბრანჯთა ათი საერისთავო სიხარულით შეეგება თავის მეფეს დიდი და ღრმა მდინარის პირას. გაჰყო მეფემ ხალხი და დააყენა მდინარის ორივე

ნაპირზე. განიბანეს წყალში, ამოვიდნენ ერთ ადგილას და ზაბილონის ხელქვეშ მოინათლნენ. აზიარა ისინი ქრისტეს საიდუმლოს, დაუტოვა მღვდელი და განუწესა ქრისტიანობის ყოველი წესი.

ამის შემდეგ, გამოემშვიდობა და დიდი სიმდიდრით დაბრუნდა რომში. აქ განიზრახა და თქვა: „სჯობს, წავიდე იერუსალიმს და მოვახმარო ეს სიმდიდრე ღვთის ადგილს“. ჩავიდა იერუსალიმში და გაუყო თავისი მონაგები გლახაკებს. ამ დროს იქ პატრიარქი იყო იობენალი. ბავშვობაშივე დაობლებული და-ძმა იობენალი და სოსანა წარმოშობით ზაბილონის მხრისანი იყვნენ. ნიაფორმა სარა ბეთლემელმა, რომელსაც ემსახურებოდა სოსანა, უთხრა პატრიარქს: „ეს ზაბილონი არის მამა და განმანათლებელი ბრანჯთა, ღვთისმოშიში და ბრძენი კაცია. მიეცი შენი და სოსანა ცოლად“. პატრიარქი დათანხმდა და მისცა სოსანა ცოლად ზაბილონს. წავიდა ზაბილონი თავის სამშობლო კაპადოკიაში.

წმინდა ნინო, ქართლის მოძღვარი, მათგან იშვა. ის იყო დედისერთა, სხვა შვილი მის მშობლებს არ ჰყავდათ. როცა ნინო თორმეტი წლისა გახდა, მისმა მშობლებმა გაყიდეს ყოველივე, რაც ებადათ, წავიდნენ იერუსალიმს და გაუყვეს გლახაკებს. იერუსალიმში ზაბილონმა მიიღო კურთხევა პატრიარქისაგან და განშორდა თავის ცოლს. ცრემლით გამოეთხოვა თავის ასულს, ნინოს და უთხრა: „შენ, ჩემო ერთადერთო შვილო, გტოვებ ობლად ჩემგან და მიგანდობ ზეცათა მამას, რამეთუ ის არის ობოლთა მამა, ყოველთა მზრდელი და ქვრივთა განმკითხველი. ნუ გეშინია, შვილო ჩემო, შეიყვარე ქრისტე მარიამ მაგდალინელის მსგავსად და ლაზარეს დებივით. თუ შენც მათსავით შეიყვარებ, ასევე მოგცემს ყოველივეს, რასაც ითხოვ მისგან“. ეს რომ თქვა, საუკუნო ამბორის-ყოფით ეამბორა და წავიდა იორდანეს იქით მეუდაბნოე კაცებთან.

ხოლო დედა წმიდისა ნინოსი პატრიარქის ნებით დადგა გლახაკი და უძლური ქალების მსახურად.

წმიდა ნინო დვინელ სომეხ ნიაფორთან მსახურობდა ორი წელი და გამოჰკითხავდა ხოლმე ქრისტეს ჯვარცმას, დაფლვასა და აღდგომას, რამეთუ მისებრ რჯულის მცოდნე იერუსალიმში არავინ იყო, იცოდა ძველი და ახალი აღთქმა ზედმიწევნით. აუწყა და უთხრა: „ვხედავ, შვილო ჩემო, შენს ძალას, ვითარცა ძუ ლომისა, მსგავსი ხარ დედალი ორბისა, რომელიც ჰაერში მამალზე უფრო მაღლა ადის და მის თვალში მთელი ხმელეთი ჩანს მცირე მარგალიტის თვალივით, საჭმელს იხილავს, დაუშვებს ფრთებს და მიეტევება მას. ასევე იყოს შენი ცხოვრება სულიწმიდის წინამძღვრობით.

მოგითხრობ ყოველივეს: მოკვდავმა ადამიანებმა იხილეს წარმართების მოსარჯულებლად მოსული უკვდავი ღმერთი, რომელსაც უნდოდა ქვეყნის ხსნა: კეთილს უყოფდა ებრაელებს, მკვდრებს აღადგენდა, ბრმებს თვალს უხელდა, სნეულებს კურნავდა. შეშურდათ მისი და შეითქვნენ, დაგზავნეს მაცნენი მთელ ქვეყანაზე ყოველი მხრიდან ებრაელების მოსაწვევად და აუწყეს მათ: „აჰა, საცაა წარვწყმდებით, მოდით, შემოკრბით ყოველნი“.

მაშინ მოვიდნენ ყველა მხრიდან ურიცხვი ადამიანები, მოსეს რჯულის სწავლულნი, წინ რომ აღუდგნენ სულიწმიდას, ჯვარს აცვეს ქრისტე და მის

სამოსელზე წილი იყარეს. სამოსელი ჩრდილოეთის ქვეყნიდან მოსულ მოქალაქეებს შეხვდათ. დაფლეს ებრაელებმა ქრისტე და დაბეჭდეს მისი საფლავი, მაგრამ ის აღდგა, როგორც ადრევე თქვა. ტილონი საფლავში იპოვეს. დილით პონტოელი პილატეს ცოლმა აიღო ეს ტილონი, სასწრაფოდ წავიდა პონტოში და ქრისტეს მორწმუნე გახდა. ქრისტეს სუდარი კი ვერ იპოვეს, მაგრამ თქვეს, პეტრემ ინება მისი აღება და მასვე ჰქონდესო. ჯვარი კი აქვეა დამარხული, იერუსალიმში, მაგრამ მისი ადგილი არავინ იცის. ღმერთი ინებებს და ისიც გამოჩნდება“.

როცა სარა ნიაფორისგან ეს მოისმინა წმიდა ნინომ, მადლობა შესწირა ღმერთს და კვლავ ჰკითხა: „სად არის ჩრდილოეთის ქვეყანა, საიდანაც მოსულ ებრაელებს წილად ხვდათ და წაიღეს სამოსელი უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი?“ მიუგო და უთხრა სარა ნიაფორმა, რომ აღმოსავლეთში არის ქალაქი მცხეთა, ქვეყანა ქართლისა, სომხეთთან, მთიელი წარმართებისა.

იმ დღეებში წმიდა აღდგომის თაყვანისსაცემად ეფესოდან მოვიდა ერთი დედაკაცი. ჰკითხა მას სარა ნიაფორმა: „ელენე დედოფალი კვლავ ცდომილებასა და ბნელში იმყოფება?“. ხოლო მან უპასუხა. „მე ვარ მათი მხევალი, მცოდნე ყოველი მათი განზრახვისა, ცხადისა და დაფარულისა, და ვიცი, რომ აქვს მას დიდი წადილი ქრისტეს რჯულისა და ნათლისღებისთვის“.

ეს როცა მოისმინა, წმიდა ნინომ უთხრა ნიაფორს: „წარმგზავნე ელენე დედოფალთან და იქნებ მივეახლო მას სასაუბროდ ქრისტეს შესახებ“.

ნიაფორმა ნინოს წადილი აუწყა პატრიარქს. პატრიარქმა, წმიდა ნინოს დედის ძმამ, მოუხმო თავის დისწულს, დააყენა ის საკურთხევლის აღსავლის კართან, დაადო ხელები მხრებზე და შესთხოვა ღმერთს: „უფალო ღმერთო საუკუნეთაო, ხელთა შენთა შევვედრებ ჩემს ობოლ დისშვილს, წარვავლენ შენს საქადაგებლად, რათა ახაროს მათ შენი აღდგომა. იქმენ, ქრისტე ღმერთო, ამის თანამგზავრი და მოძღვარი“.

გაემგზავრნენ წმიდა ნინო და ეფესელი ქალი ქალაქ რომში. იქ ნახეს მეფეების ნათესავი ერთი დედოფალი, სახელად რიფსიმე და მისი დედამძუძუ გაიანე, ქალწულთა მონასტერში. ელოდნენ და სურდათ იერუსალიმში ნათლისღება ქრისტეს აღსარებისათვის.

წმიდა ნინო რიფსიმესთან გადავიდა საცხოვრებლად. იმ წელიწადსვე მოინათლნენ რიფსიმე, გაიანე და მათი სახლეული ორმოცდაათი სული, უმრავლესმა მათთაგან წმიდა ნინოს ხელქვეშ მიიღო ნათლისღება და წავიდნენ თავიანთ მონასტერში. მათთან იყო წმიდა ნინო ორი წელი.

იმ დღეებში კეისარმა თავისთვის ლამაზი საცოლის მოსაძებნად გაგზავნა მძებნელნი. მათ ქალწულთა მონასტერში იხილეს რიფსიმე. გამოჰკითხეს გვაროვნება, რადგანაც არავინ იყო სახით მისი მსგავსი. დახატეს ფიცარზე და გაუგზავნეს. მოეწონა კეისარს, აღივსო სიხარულით და ბრძანა ქორწილი. წარავლინა მოციქულები მთელს თავის საბრძანებელში, რათა ყველანი ძღვენითა და დიდი სიხარულით შეკრებილიყვნენ სამეფო ქორწილში.

როცა ნეტარმა რიფსიმემ, გაიანემ და სხვა წმიდა და ყოვლადქებულმა ქალებმა იხილეს მათზე მოწეული განსაცდელი, გაიხსენეს უბიწოების აღსა-

რება და ქების ღირსი მარტოობით ცხოვრება, იწყეს ტირილი, ევედრებოდნენ ღმერთს მოწყალებას და ერთობით, ურთიერთგანზრახვით, ფარულად დატოვეს ქვეყანა, ორმოცდაცამეტმა სულმა.

მივიდნენ ლტოლვილები სომხეთის არეებში, დვინში, სომეხ მეფეთა საყოფელში. იქ შევიდნენ მარანში, რომელიც აშენებული იყო ჩრდილო-აღმოსავლეთით. თავს ირჩენდნენ ხელსაქმით.

ხოლო კეისარი აღივსო მწუხარებით, ყველგან გაგზავნა კაცები მათ მოსაძებნად. კეისრის მოციქულები თრდატ სომეხთა მეფესთანაც მივიდნენ, მიართვეს მას კეისრის წიგნი, რომელშიც ეწერა: „თვითმპყრობელი კეისარი სიყვარულით მოგიკითხავ ჩემს ძმასა და თანამოსაყდრე თრდატს. გაუწყებ, რომ მრავალი ვნება გვაქვს ქრისტიანთაგან, სრულიად შეურაცხყოფილია ჩვენი სამეფო უფლება მათი კრებულის მიერ და დაწუნებულია ჩვენი ხელმწიფება მათგან, რამეთუ ისინი ვინმე ჯვარცმულ მკვდარს ემსახურებიან და ძელს თაყვანსცემენ, კაცთა ძვლებს პატივსცემენ, თავიანთი სიკვდილი უფლის დიდებად მიაჩნიათ. არ ეშინიათ ურიების, ურიებს კი ჯვარცმულის ეშინიათ. მეფეებს აგინებენ, ღმერთებს შეურაცხყოფენ, მზის, მთვარისა და ვარსკვლავების ნათლის ძალა არაფრად მიაჩნიათ, არამედ შექმნილად იტყვიან იმ ჯვარცმულის მიერ და ისე მოაქციეს ქვეყანა, რომ ცოლები ქმრებს და ქმრები ცოლებს შორდებიან. თუმცა მრავალი სატანჯველით ამოვწყვიტე, მაგრამ უფრო გამრავლდნენ. შემთხვევა მქონდა მენახა მათთაგან ერთი ახალგაზრდა ქალი და განვიზრახე მისი ცოლად მოყვანა, ხოლო მას მეფის გული სასურველად კი არ მიაჩნდა, არამედ საძაგლად. არაწმიდად შემრაცხეს, ფარულად გაიქცნენ და შენი ქვეყნის საზღვრებში შემოვიდნენ. იცოდე, ძმაო ჩემო, გამოიძიე ისინი, როცა იპოვნი, მოჰკალ, ხოლო მათგან შეცდენილ პირმშვენიერ რიფსიმეს როცა იპოვნი, წარმოავლინე. თუ შენ ინებებ, შენთვის იგულე, რამეთუ არავინაა მისი მსგავსი საბერძნეთში. იცოცხლე ღმერთების მსახურებით“.

როცა თრდატმა ეს ბრძანება წაიკითხა კეისრისა, მსწრაფლ იწყო მათი ძებნა და იპოვა ისინი საწნახლის სახლში.

რიფსიმეს ხილვისას გულისთქმით აღივსო და დიდი სიხარულით გაიხარა და განიზრახა მისი ცოლად მოყვანა, რაც არ ისურვა რიფსიმემ. მაშინ აწამა ის და დედამძუძუ გაიანე და სხვა მრავალნი მათგან, ზოგიერთები დაიმალნენ და ილტვოდნენ.

მაშინ წმიდა ნინო დაიმალა ვარდის ეკალთა შორის, რომელიც ჯერ არ ჰყვაოდა იმ დროს, როცა აღმოვიდნენ სულნი წმიდათა მოწამეთანი. იხილა წმიდა ნინომ წმიდა სტეფანეს მსგავსი დიაკონი, ნათლის ოლარით ჩამომავალი, ხელში ეჭირა სასაკმევლე, რომელსაც ასდიოდა სურნელების კვამლი, ცის დამფარველი. მასთან იყო სიმრავლე ზეცის ერისა და მათ შეუერთდნენ წმიდა მოწამეთა სულები. როცა ეს იხილა წმინდა ნინომ, შეჰღაღადა ასე: „უფალო, უფალო, რად დამიტევებ მე ასპიტთა და იქედნეთა შორის“, მაშინ ხმა მოესმა ზევიდან, რომელიც იტყოდა: „ასევე წაგიყვანენ, როცა ეგ ეკალი, რომელიც შენს გარშემო არის, სურნელოვან ვარდის ფურცლად იქცევა, ადექ და ჩრდილოეთისკენ წადი, სადაც სამკალი ფრიად არის და მუშაკი კი არ არის“.

და წავიდა იქიდან წმიდა ნინო და მივიდა ორბანთაში, სომხეთის საზღვარზე, იქ დაიზამთრა მრავალი გასაჭირით, და მეოთხე თვეს, რომელიც არის ივნისი, წავიდა და მოიწია ჯავახეთის მთებთან, სადაც შეხვდა გამდინარე დიდ ტბას, რომელსაც ჰქვია ფარავნა, ხოლო როცა იქით გაიხედა და იხილა ჩრდილოეთის მთები, ზაფხულის ამ დღეებში სავსენი თოვლით და სასტიკი ჰაერით, შეძრწუნდა წმიდა ნინო და თქვა: „უფალო, უფალო, მიიღე სული ჩემი ჩემგან“.

დაჰყო იქ ორი დღე და ითხოვა საკვები მეთევზეთაგან, ამ ტბის მეგადურთაგან. მწყემსებიც იქ იყვნენ და ღამის სამწყსოში ცეცხლი ენთოთ. შესთხოვდნენ თავიანთ ღმერთებს არმაზს და ზადენს, აღუთქვამდნენ მათ შესაწირს, „ოდეს მივიდეთ მშვიდობითო“.

წმიდა ნინომ მცირედ იცოდა სომხური ენა, რამეთუ ნიაფორისგან ისწავლა. მწყემსთა შორის სომხურად მოლაპარაკე იპოვა და ჰკითხა: „რომელი სოფლიდან ხართ?“ მან მიუგო და უთხრა: „დაბა ელარბინიდან და საფურცლიდან და ქინძარელნი, რაბატელნი დიდისა ქალაქისა მცხეთისა, სადაც ღმერთნი ღმერთობენ და მეფენი მეფობენ“. და ჰკითხა, თუ „საით არის მცხეთა?“ ხოლო მწყემსმა ასე აუწყა, მდინარე, რომელიც ამ ტბიდან გაედინება, მცხეთაში მივაო.

დაიდო წმიდა ნინომ ლოდი სასთუმლად, დაწვა და დაიძინა ამ ტბის გარდასადინელში. ძილში ჩვენებით მოვიდა ერთი კაცი, ზომიერი სიმაღლისა და ნახევართმოსანი. მან მისცა წმიდა ნინოს ბეჭდით დალუქული წიგნი და უთხრა: „მიართვი ეს მცხეთაში წარმართთა მეფეს“. ხოლო წმიდა ნინომ დაიწყო ტირილი და ვედრება. „უფალო, დედაკაცი ვარ, უცხო და უმეცარი და არც ვიცი მათი ენა, როგორ მივიდე უცხო ქვეყანაში, უცხო ერში?“ მაშინ კაცმა გაუხსნა წიგნი და მისცა წასაკითხად, დაწერილი იყო ლათინურად და ბეჭედი იყო იესო ქრისტესი. ამ წიგნში ეწერა 10 სიტყვა: 1. სადაც იქადაგება ეს სახარება, იქ ითქმება ამ დედაკაცის შესახებ; 2. არც მამაკაცება არის და არც დედაკაცება, არამედ თქვენ ყოველნი ერთი ხართ“ 3. წადით და მოიმოწაფენით ყოველნი წარმართნი და ნათელსცემდით მათ სახელითა მამისათა და ძისათა და წმიდისა სულისათა; 4. ნათელი გამობრწყინდა წარმართებზე დიდებად ერისა შენისა ისრაელისა; 5. სადაც სასუფევლის ეს სახარება იქადაგება, მუნცა ითქმოდეს ყოველსა სოფელსა; 6. ვინც თქვენ მოგისმენთ და შეგიწყნარებთ, მე შემიწყნარებს და ვინც მე შემიწყნარებს, ჩემს მომავლინებელს შეიწყნარებს, 7. ფრიად უყვარდა მარიამი უფალს, რამეთუ მარადის ისმენდა მის ჭეშმარიტ სიტყვას; 8. ნუ გეშინიათ მათი, რომელნიც თქვენს ხორცს მოკლავენ, მათ სულის მოკვლა არ შეუძლიათ; 9. უთხრა მარიამ მაგდალინელს იესომ. „წადი, დედაკაცო, და ახარე დათა და ძმათა ჩემთა“; 10. ქადაგებდეთ სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა;

როცა ეს სიტყვები წაიკითხა წმიდა ნინომ, იწყო ვედრება ღვთის მიმართ და გულისხმა-ჰყო, რომ ზეციდან იყო ეს ჩვენება, თვალნი მიაპყრო ზეცას და მეორე დღისთვის ითხოვა შეწევნა.

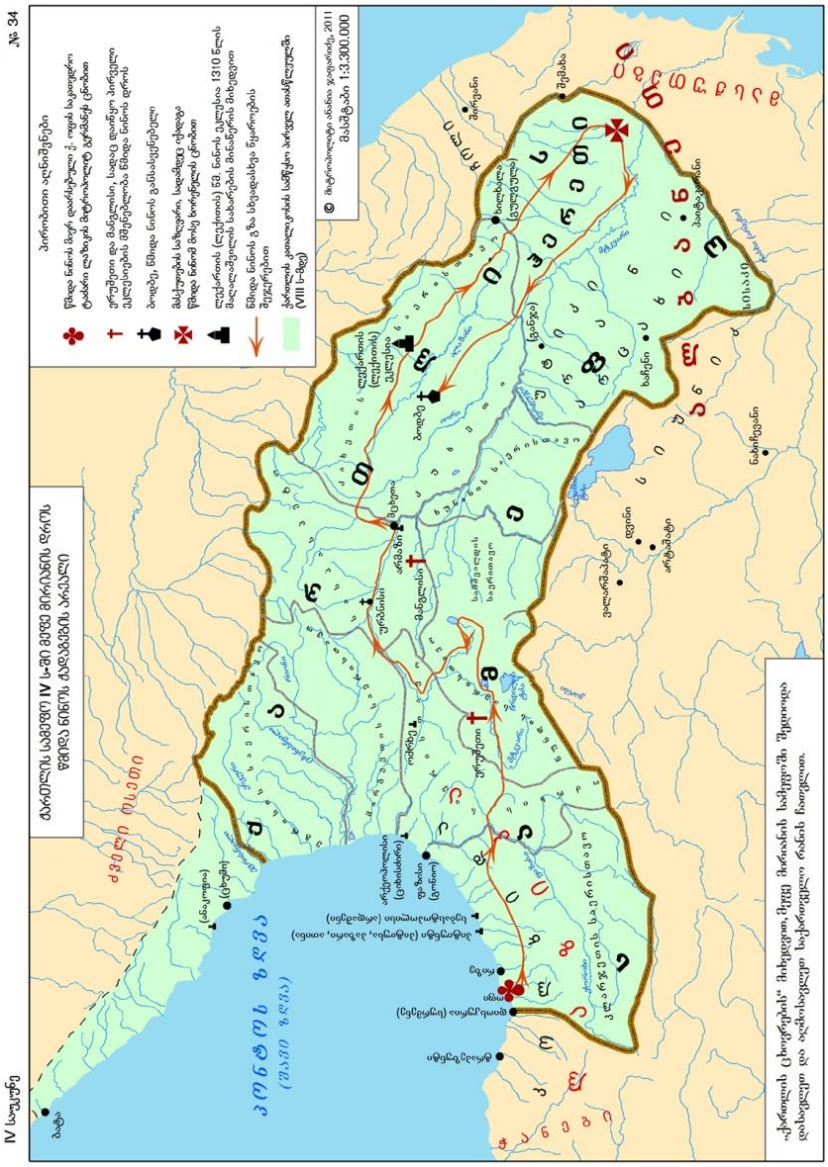
№ 34
IV სიუჟეტი
ბაზა
ᲥᲕᲔᲚᲘ ᲙᲘᲚᲘᲙᲘᲐ
ᲨᲐᲕᲘ ᲖᲦᲕᲐ
(ᲞᲝᲜᲢᲣᲡᲘ ᲖᲦᲕᲐ)
ᲛᲝᲜᲐᲛᲔᲗᲘᲡ ᲡᲐᲛᲤᲝᲠᲘᲡᲘ

თაყვანსცემდნენ, რისთვისაც სული დაუმწუხრდა, შევიდა ებრაელების ბაგინ-ში ებრაული ენისათვის, დაჰყო იქ ერთი თვე და ქვეყანას ეცნობოდა.

ერთ დღეს დაიძრა დიდძალი ხალხი, ამ ქალაქიდან წარმავალნი დიდ სამეფო ქალაქში, მცხეთაში, სავაჭროდ და ღმერთ არმაზისთვის ზვარაკის შესაწირად. წაჰყვა წმიდა ნინო მათ. როცა ქალაქში მივიდნენ, დადგნენ მოგვთა ხიდთან. ცეცხლისმსახურ ამ ერის შეცდომის ხილვისას სტიროდა წმიდა ნინო მათ წარწყმედასა და თავის უცხოობას.

მეორე დღეს გაისმა საყვირთ ხმა, გამოვიდა ურიცხვი ხალხი ვითარცა ყვავილნი ველისანი და ხმაური ისმოდა საშინელი. მეფე ჯერ კიდევ არ იყო გამოსული. როცა მოვიდა დრო, დაიწეს სირბილი და იმალებოდა ყოველი კაცი, შიშისგან საფარველში შერბოდნენ და აჰა, მყისვე გამოვიდა ნანა დედო-ფალი და ნელ-ნელა მოსდევდა ერი. შეამკეს ყოველი ქუჩა სხვადასხვაფერი სამოსლით. იწყო მთელმა ერმა მეფის ქება. მაშინ გამოვიდა მეფე საზარელი და თვალშეუდგამი ხილვით, წმიდა ნინომ ჰკითხა ერთ ებრაელ ქალს: „რა არის ეს?“ მან უპასუხა: „ღმერთი ღმერთთა არმაზი უხმობს, რომლის გარეშეც სხვა კერპები არარანი არიან“. მყისვე წავიდა წმიდა ნინო არმაზის სახილველად და „აღივსნენ მთები დროშებით და ხალხით, ვითარცა ველნი ყვავილითა“.

ხოლო წმიდა ნინომ შეასწრო არმაზის ციხეში და დადგა კერპის მახ-ლობლად, ზღუდის ნაპრალთან. ხედავდა მიუწვდომელ და ენით უთქმელ საკვირველებას, თუ როგორ ეშინოდათ მეფეს, მთავრებს და მთელ ერს მათ წინაშე აღმართული კერპებისა. იხილა წმიდა ნინომ, რომ იდგა ერთი სპი-ლენძის კაცი, ტანს ოქროს ჯაჭვი ემოსა, თავზე ოქროს ჩაფხუტი ეხურა, სამხ-რეებიც ოქროსივე ჰქონდა და მოჭედილი იყო ძვირფასი თვლებით. ხელთ ხმა-ლი ეპყრა ვითარცა ელვა და იქნევდა. თუ ვინმე შეეხებოდა, სასიკვდილოდ გაიწირებოდა. ამბობდნენ: „ვაიმე, არ დავაკლო დიდება ამ დიდ ღმერთს არ-მაზს, ან არ შევცდე ებრაელებისა და მოგვების მოსმენით, რომელნიც იტყვიან რაღაც უცხო ღმერთის შესახებ, არ მიპოვოს რაიმე ბიწი არმაზმა და არ მცეს თავისი მახვილი, რომლისაც ყველას ეშინია“. და შიშით თაყვანისცემდნენ მას.

და ასევე იყო მის მარჯვნივ ოქროს კერპი, სახელი მისი გაცი და მას მარცხნივ ედგა ვერცხლის კერპი, სახელი მისი გაიმ, რომელნიც ღმერთებად მიაჩნდა ქართლის ერს.

მაშინ ტიროდა და ოხრავდა ნეტარი ნინო ღვთის მიმართ ამ ჩრდი-ლოეთის ქვეყნის შეცდომისათვის, რომ ნათელი მათთვის დაფარული იყო და ბნელი უფლობდა მათ. მეფენი და მთავარნი ცოცხლად შთაენთქა ჯოჯოხეთს, დაეტოვებინათ დამბადებელი, ქვასა და ხეს, სპილენძსა და გამოჭედილ რვალს ღმერთად თაყვანს ცემდნენ.

აღიხილნა ზეცად და თქვა: „უფალო ერთი წმიდა სამებისაგანი კაცად იქმენ და აცხოვნე ყოველი სოფელი, ნუ უგულებელყოფ ამათ, რამეთუ კაცი-ადამიანი შენი ხატი არის, მოხედე წყალობით ამ ერს, შერისხე სოფლის მპყრო-ბელი, ბნელეთის მთავარი უჩინო სულები. მიჩვენე მე, უფალო ღმერთო მამისა და დედისა ჩემისაო, მხევალსა შენსა, რათა იხილონ ყოველთა კიდეთა ქვეყნისათა მაცხოვარება შენი, რათა ჩრდილოეთი სამხრეთთან ერთად იხა-

რებდეს და ყოველმა ენამ (ყველა ერმა) მხოლოდ შენ გცეს თაყვანი შენი ძის იესო ქრისტეს მიერ, რომელსაც შვენის მადლობა და დიდებისმეტყველება“.

როგორც კი დაასრულა ეს ლოცვა წმიდა ნინომ, თვალის ერთ წამისყოფაში ამოვარდა დასავლეთის ქარი, გაისმა საზარელი ქუხილის ხმა, გამოჩნდა სწრაფი ღრუბლები საშინელი ნიშნით, მოიტანა დასავლეთის ნიავმა მყრალი და ძლიერ ცუდი, მწარე სუნი. ეს რომ იხილა ერის სიმრავლემ, ილტვოდა ყოველი კაცი და ქალი ქალაქისა და სოფლებისაკენ, მიეცათ დრო, რომ ყოველ კაცს შეესწრო თავის საყოფელში და სწრაფად მოიწია ეს რისხვის ღრუბელი, მწარედ სასტიკი და მხოლოდ კერპების საყოფელ ადგილზე მოიღო ლიტრის[63] ტოლი სეტყვა. დაამსხვრია ეს კერპები და შემუსრა, დაარღვია ზღუდენი სასტიკმა ქარმა და კლდეთა ნაპრალებში ჩაამხო, ხოლო წმიდა ნინო დარჩა მშვიდობით იმ ადგილას, სადაც პირველად იყო შესული.

მეორე დღეს გამოვიდა მირიან მეფე და ყოველი ერი. ეძებდნენ მათ ღმერთებს და ვერ იპოვნეს, რის გამოც შეეშინდათ და შეძრწუნდნენ, იგლოვდნენ და ამბობდნენ: „ქალდეველთა ღმერთი ითრუჯან და ჩვენი ღმერთი არმაზი მტრები არიან, ამან ერთხელ მასზე ზღვა მიაქცია და ახლა მან შური იძია, მის მიერ მოხდა ეს“. ხოლო სხვები ამბობდნენ: „რომელი ღმერთის ძალითაც თრდატ მეფე გარეულ ღორად იქცა და იმავე ღმერთის ძალით კვლავ კაცადვე იქმნა, იმ ღმერთმა მოახდინა ეს. რამეთუ სხვა ღმერთი უძლურია ასეთის ქმნად“. ამას ამბობდნენ იმიტომ, რომ თრდატ მეფის ღორად და მერე კაცად გადაქცევის შემდეგ, ქრისტეს ქება-დიდება ქართლში აღარ ითქმოდა ფარულად, რამეთუ ღვთის მადლმა აღმოსავლეთში მოფენა დაიწყო.

რისხვის დღეს, სასტიკი ქარის დაცხრომის შემდეგ, გამოვიდა წმიდა ნინო კლდის ნაპრალიდან, იპოვა ბივრილის თვალი, აიღო და წავიდა კლდის ქიმისაკენ, სადაც იდგა ძველი ციხე. იქ იდგა აკაკის ხე მშვენიერი, მაღალი და რტომრავალი, სადაც იყო ბარტამ მეფის საგრილი და განსასვენებელი. მივიდა ამ ხის ძირას, გააკეთა ქრისტეს ჯვრის ნიშანი და ექვს დღეს აქ ილოცა. მადლობდა ღმერთს და ევედრებოდა, რათა მოეხედა წყალობით შეცდომილი ერისთვის, ეხსნა ეშმაკისაგან. იყო მეექვსე დღე იმ თვისა, როცა ემანუილმა თაბორის მთაზე მამის ხატი უჩვენა მოციქულების და წინასწარმეტყველების მეთაურებს.

მაშინ მოვიდა ერთი სეფექალი, სახელად შროშანა და იხილა ის ხის ქვეშ, გაუკვირდა, მოიყვანა ბერძნულად მეტყველი ქალი, ჰკითხა მისი გზა, ხოლო წმინდა ნინომ აუწყა და უთხრა ყოველი გზა და საქმე თავისი, გარდა დედის ძმებისა, რამეთუ ტყვედ გააცნო თავი.

მაშინ შეეწყალა შროშანას უცხოებისთვის, აევსო ცრემლით თვალნი და დააძალა სამეფო სახლში წაჰყოლოდა, ხოლო წმინდა ნინომ არ ინება წასვლა მასთან და წავიდა შროშანა.

ამის შემდეგ მესამე დღეს ჩამოვიდა მტკვარზე და გაემართა მეფის ბაღში, სადაც ამჟამად არის სვეტი იგი ღვთით აღმართული და საკათალიკოსო ეკლესია. როცა მივიდა ბაღის კართან, იხილა მცირე სახლი ბაღის მცველია. შევიდა წმიდა ნინო. იჯდა იქ დედაკაცი, სახელად ანასტოს. როცა დედაკაცმა

იხილა ნინო ადგა, მოეხვია და შეიტკბო, როგორც ნაცნობმა, დაბანა ხელები, სცხო ზეთი, მიართვა პური და ღვინო. დაჰყო მასთან წმიდა ნინომ ცხრა თვე.

ანასტოს და მისი ქმარი უშვილოები იყვნენ და წუხდნენ უშვილობისათვის. წმიდა ნინოს ეჩვენა: მოვიდა კაცი ნათლისფერი და თქვა: შედი ამ ბაღში, ხეზე აშვებული ვაზია – ბაბილო, ნაძვთა ქვეშ. აიღე მიწა ამ ადგილიდან, შეაჭამე მაგათ და ეყოლებათ შვილი“. ჰყო ასე წმიდა ნინომ და უთხრა: „დაუსაბამო ღვთის ძის, ქრისტეს ძალით, რომელიც თანამოსაყდრე არის მამისა და სულისა წმიდისა და რომელიც შენი ხსნისათვის განკაცდა, ჯვარს ეცვა, დაეფლა, აღდგა მესამე დღეს, ამაღლდა ზეცად, დაჯდა მამის გვერდით, კვლავ მოვა დიდებით განსასჯელად ცოცხლებისა და მკვდრებისა, მან მოგცეს შენ გულისხმის-ყოფა“. და აუწყა ყოველი გზა ჭეშმარიტი.

მაშინ ცოლ-ქმარმა აღიარა ქრისტე და დაემოწაფნენ ფარულად. წმიდა ნინომ ქალაქის ზღუდის გარეთ იპოვნა მაყვლის ბუჩქი, სადაც ახლა არის ზემო ეკლესიის საკურთხეველი, საეპისკოპოსო. და ის შექმნა თავის საყოფლად. შექმნა ნასხლევისაგან ჯვარი და აღმართა ამ ბუჩქის ქვეშ. მარად ლოცულობდა დღე და ღამე დაუცხრომლად. და ემსახურებოდა ეს ცოლ-ქმარი. უკვირდათ მისი ღვაწლი, ლოცვა და მღვიძარება.

და მრავალგზის მიდიოდნენ ურიათა უბანში ებრაული ენისა და უფლის კვართის გამოძიებისათვის, რომლის შესახებაც იერუსალიმში მოისმინა ნიაფორისგან, რომ „კვართი უფლისა მცხეთელ ებრაელებს წაუღიათო“. ამისათვის გამოეძიებდა ურიებთან, რომ გაეგო რაიმე კვართის შესახებ.

და იპოვა ერთი ებრაელი მღვდელი, სახელით აბიათარი და უქადაგა მას და მის ასულს სიდონიას ჩვენი უფლის იესო ქრისტეს სახარება. ირწმუნეს და დაემოწაფნენ ისინი და სხვა ექვსი ებრაელი ქალი. და ნათლისღების გარეშე აიღეს წმიდა ნინოს სწავლის უღელი. რამეთუ არა იპოვებოდა მღვდელი, რომელიც ნათელსსცემდა და ფარულად იყვნენ მისი მოწაფენი. კურნავდა და ქრისტეს ძალით საკვირველებს ჰყოფდა: მრავალი განრღვეული განკურნა.

ასე იმყოფებოდა ქალაქ მცხეთაში სამ წელს. ამ დროს შეიჭრნენ მირიან მეფე და მისი ძმისწული, სპარსთა მეფე, საბერძნეთში, ხოლო კონსტანტინე ბერძენთა მეფემ ქრისტეს ძალით და ჯვრის წინამძღვრობით განდევნა ეს მეფეები და მათი მრავალი მოლაშქრე მოსრა.

თქმული აბიათარ მღვდელისა, რომელიც დაემოწაფა წმიდასა და ნეტარ ნინოს

„მე, აბიათარ მღვდელი, წილისყრით ვმღვდელობდი იმ წელიწადს, როცა წმიდა და ნეტარი ნინო მოვიდა მცხეთაში. მაშინ მომივიდა წერილი ანტიოქიიდან, ებრაელი მღვდლებისგან, რომელშიც ეწერა: „სამად გაჰყო ღმერთმა ისრაელის სამეფო. ჩვენი წინასწარმეტყველები დაცხრნენ, აღსრულდა ყოველივე და განვიბნიენით ყველა ქვეყანაში. რომაელებმა დაიპყრეს ჩვენი ქვეყანა. ვტიროდით ერთურთს, რამეთუ განვარისხეთ შემოქმედი ღმერთი. ახლა

კი განიხილე მოსეს წიგნი და ის სიტყვა, რომელიც დაგვიწერა ჩვენ: „რომელი იტყვის ქუეყანასა ზედა ღმრთად თავსა თვისსა, ძელსა დამოეკიდენ“. ან რომ ავცდენოდით იესო ნაზარეველის სიკვდილს! რამეთუ ვხედავთ, როცა ჩვენი წინაპარი მამები შესცოდებდნენ ხოლმე ღმერთს და დაივიწყებდნენ მას, მაშინ ტყვეობასა და განსაცდელში ხვდებოდნენ, ხოლო როცა მოიქცეოდნენ და შეს-თხოვდნენ, მაშინ სრულად განშორდებოდნენ ჭირს. ეს შვიდგზის ვიცით წერილიდან. ხოლო ახლა, რადგანაც ჩვენმა მამებმა ხელი შეახეს იმ მწირი დედაკაცის ძეს და მოკლეს ის, აიღო ღმერთმა ხელი წყალობისა ჩვენგან და გაჰყო ჩვენი სამეფო, განგვაშორა მის წმინდა ტაძარს და უგულებელყო ჩვენი ერი სრულიად, და იმის შემდეგ გავიდა 300 წელი და მეტიც, აღარ შეისმინა ჩვენი ვედრება და უნდა ვიფიქროთ, რომ ზეცით იყო ის კაცი“.

ამის შემდეგ ვიწყე გამოკითხვა ნინოსგან ქრისტეს შესახებ, თუ ვინ იყო ის და რა მიზეზით იქმნა ძე ღვთისა კაცად. მაშინ აღაღო პირი წმიდა ნინომ, როგორც აღმომდინარე წყარომ და იწყო სიტყვა საუკუნითგან. ჩვენს წიგნებს ზეპირ აღმოიტყოდა, გონებადაკარგულს გონიერ-გვყოფდა, ძმათა ჩვენთა შეგვაბრალებდა და რჯულის ცვალებას დაგვაჯერებდა, სანამ არ ვირწმუნე მისი სიტყვა. იესო ქრისტე-ძე ღვთისა, მისი ვნება და აღდგომა. მისი საშინელი მეორედ მოსვლა და წარმართთა მოლოდინი. მე და ჩემი შვილი მისი განსაწმედელის საპკურებლის მიღების ღირსი შევიქმენით, იმ წყლის ემბაზისა, რომელსაც ნატრობდა დავით და ვერ ეღირსა. და მესმა მე ახლისა რჯულისა, საგალობლისა, რომელსაც ნატრობდა დავით. ღირს ვიქმენით ღვთის ძის-ქრისტეს სისხლისა და ხორცის ზიარებისა, ტკბილ არს გემოს-ხილვა ქვეყნის ცოდვათათვის შეწირული კრავისა. და ასე ინებე, უფალო, განსვლა ჩემი ხორციდან. და კვლავ მრავალი სასწაული იხილა ჩემმა თვალებმა წმიდა ნინოს მიერ აღსრულებული ჩვენს დღეებში.

თქმული მისივე, აბიათარ მღვდელისა, კვართისათვის უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი

„მე, აბიათარ მღვდელი, მოგითხრობთ იმ ამბავს, რომელიც მეუწყა და ჩემი ყურით მოვისმინე მამისა და დედისაგან და წიგნიდანაც ვიცი, რამეთუ მათაც მშობლებისა და პაპებისაგან მოთხრობით და სმენით იცოდნენ, რომ როცა ჰეროდე მეფობდა იერუსალიმს, მაშინ გვესმა. „იერუსალიმი სპარსე-ლებმა დაიპყრესო“, რის გამოც იქმნა გლოვა და წუხილი ქართველი ებრაე-ლებისა, მცხეთის მკვიდრთა, ბოდელი მღვდლებისა, კოდისწყაროელი მწიგ-ნობრებისა, სობის კანანელთა თარგმანთა – ესენი ყველანი მოემზადნენ სალ-ტოლველად, ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ მოვიდა ხმა ნუგეშისცემისა, რომ „სპარსელები დასაპყრობად კი არ მოვიდნენ იერუსალიმში, არამედ იარაღის ნაცვლად მოჰქონდათ სამეფო ოქრო, მური – ავადმყოფობის მსწრაფლ მკურ-ნალი, და გუნდრუკი საამო სურნელებისა. და ეძებდნენ ვინმე ახალშობილ ყრმას, დავითის ძეს. იპოვეს ერთი, მწირი დედაკაცისაგან შობილი უდროოდ და

უადგილო ადგილას. და ესენი ამ ყრმის თაყვანისცემისთვის მოვიდნენ და მას შესწირეს ძღვენი იგი“. ეს რომ გაიგეს, იქმნა დიდი სიხარული ყოველთა ზედა ჰურიათა ქართველთა.

ამის შემდეგ, როცა გავიდა 30 წელი, მაშინ მოწერა ანა მღვდელმა იერუსალიმიდან ჩვენს მამათამამას – ელიოზს, რომ ის, რომლისთვისაც სპარსთა მეფეები ძღვენით მოვიდნენ, გაიზარდა, უკვე ასაკშია და თავის თავს უწოდებს ღვთის ძეს. მოდით ყველანი მის სიკვდილზე, რათა აღესრულოს მოსეს მცნება“. და წავიდა აქედან ელიოზ მღვდელი, ჩემი მამათა მამა, მოხუცებული კაცი და ჰყავდა მას დედა ელია მღვდლის ტომისგან და ერთი და. ევედრებოდა ელიოზს დედამისი ასე: „წადი, შვილო, მეფის მოწოდებით და რჯულის წესის თანახმად, ხოლო რასაც ისინი განიზრახავენ, ნუ შეუერთდები ცნობიერად, რამეთუ იგი არის სიტყვა წინასწარმეტყველთა და იგავი ბრძენთა“. წავიდნენ ელიოზ მცხეთელი და ლონგინოზ კარსნელი და იქ დაესწრნენ უფლის ჯვარცმას.

ხოლო როცა დამსჭვალეს უფალი და კვერით დაჰკრეს სამსჭვალს, აქ ელიოზის დედას მოესმა, იკივლა და თქვა. „მშვიდობით, მეფობაო ჰურიათაო, რამეთუ მოჰკალით თქვენი მაცხოვარი და იქმენით შემოქმედის მკვლელი. ვაი, ჩემს თავს, ამაზე წინ რად არ მოვკვდი, რომ ჩემს ყურებს არ მოესმინათ“. და ასე შეისვენა (გარდაიცვალა).

ხოლო უფლის კვართი წილად ხვდათ მცხეთელებს. წამოიღო ელიოზმა და მოიტანა მცხეთას. და მოეგება მისი დაი ცრემლიანი. მოეხვია ყელზე თავის ძმას, გამოართვა იესოს სამოსელი, მიიკრა მკერდზე და სული განუტევა ამ სამი ტკივილით. ქრისტეს სიკვდილისათვის, დედისა და ძმისთვის, რომელიც ეზიარა უფლის სისხლს.

მაშინ ამ საკვირველებამ დიდად შეაშფოთა მცხეთა, გაუკვირდა თვით დიდ ადერკი მეფეს, ხალხის სიმრავლესა და მთავრებს. მოეწონა ადერკი მეფეს ეს სამოსელი, მაგრამ საკვირველებისგან ზარდაცემული და შეშინებული იყო. არ ინება გამოღება მკვდრის ხელიდან, რომელსაც მაგრად და სურვილით ჩაეკრა სამოსელი. ელიოზმა დამარხა თავისი და, მას ხელთ ჰქონდა სამოსელი უფლისა. ეს ადგილი სად არის, უფალმა იცის.

მრავალი წლის შემდეგ ადერკი მეფის ძმისწულმა არმაზაელმა მოიძია ეს სამოსელი ებრაელებთან და ვერ იპოვა, რამეთუ აუწყეს ყოველი, რაც იყო. არავინ იცის, სად არის ეს ადგილი, იციან მხოლოდ, რომ არის ლიბანიდან ჩამოტანილი და მცხეთას დარგული და გაზრდილი ნაძვის მახლობლად“. მრავალგზის ბრძანა დედამან ჩვენმა წმიდა ნინომ, რომ მოგვეძია ეს სამოსელი, მაგრამ მასაც უთხრეს: „ეს ის ადგილია, სადაც კაცთა ენა არ დადუმდება ღვთის საგალობლად“.

და ესეც მეუწყა მამაჩემისგან, რომ არის სხვაც: საღმრთო ძალით შემოსილი ორმაგი ხალენი ელიასი ამ ქალაქში“. ელიოზის სახლი იყო ქალაქის დასავლეთით, მოგვთა ხიდს იქით.

იმ დღეებში მრავალგზის იხილა ჩვენმა წმიდა ნინომ, თითქოსდა მოდიოდნენ ცის ფრინველები შავი ფერისანი, შევიდოდნენ მდინარეში, განი-

ბანდნენ, განსპეტაკდებოდნენ და აღვიდოდნენ ბაღში, მაღლარი ვაზის (ბაბილო) ყურძენს შეჭამდნენ, ყვავილებს მოძოვდნენ და ასე სურვილით წმიდა ნინოსთან მივიდოდნენ, თითქოსდა მისი იყო ის ბაღი, შემოუდგებოდნენ მშვენიერი ჟივილით გარშემო. ეს უთხრა წმიდა ნინომ თავის მოწაფე სიდონიას, აბიათარის ასულს, ხოლო სიდონიამ უთხრა წმიდა ნინოს: „უცხოვ და ტყვეთა მხსნელო ტყვეო, იცი, რომ შენს მიერ მოვიდა ეს ახალი დრო, შენს მიერ ისმის ის ძველი ამბავი, მამათა ჩვენთა ნაქმარი: სისხლის დათხევა იმ ზეციური კაცისა, რაც საფუძვლად დაედო ებრაელების სირცხვილს, მთელ ქვეყანაზე კიდითკიდემდე განბნევა, მათი მეფობის დაცემა, წმიდა ტაძრის წართმევა, უცხო ერის მოწოდება მათი დიდების მათთვის მისაცემად“. იერუსალიმ, იერუსალიმ, იერუსალიმ, როგორ გაგიშლია ფრთები და შემოიკრებ შენი ფრთების ქვეშ ცისკიდურის ყველა ერს. აჰა, აქაც მოსულა ეს დედაკაცი, რომელიც შეცვლის ამ ქვეყნის ყოველ წესს“. და უთხრა წმიდა ნინოს – „ეს შენი ჩვენება ის არის, რომ ეს ადგილი შენს მიერ იქცევა სამოთხედ“.

საბერძნეთიდან მეფე კონსტანტინეს მიერ დამარცხებული მირიან მეფის მოსვლამდე წმიდა ნინომ განცხადებულად დაიწყო ქრისტეს რჯულის ქადაგება, გამოაჩინა ვაზის ნასხლევის ჯვარი და მით იქმოდა დიდ საკვირველებას: წამლის გარეშე განრღვეული განკურნა ჯვრის შეხებით. მასთან ერთად ქადაგებდნენ მისი მოწაფეები, რომლებიც თავდაპირველად ფარულად დაემოწაფნენ – შვიდი ებრაელი ქალი: სიდონია, აბიათარის ასული და სხვა ექვსი, ბაღის მცველი ცოლ-ქმარი და აბიათარ მღვდელი – ახალი პავლე, რომელიც უშიშრად და დაუცხრომლად ქადაგებდა ქრისტეს რჯულს. ის დიდი მცოდნე იყო ძველი რჯულისა. ახალი რჯული ისწავლა წმიდა ნინოსგან და ნინოზე უფრო მეტად უხსნიდა ყოველ კაცს ჭეშმარიტ რჯულს.

მაშინ აღიძრნენ ებრაელები და სურდათ ქვით ჩაექოლათ აბიათარი, ხოლო მან, მეფემ, მიავლინა მსახური და გადაარჩინა აბიათარი სიკვდილს, რამეთუ მირიან მეფეს ჰქონდა სურვილი ქრისტეს რჯულისა. მას ესმოდა ქრისტეს რჯულის სასწაული საბერძნეთსა და სომხეთში და არ აბრკოლებდა წმიდა ნინოს და მისი მოწაფეების ქადაგებას. მაგრამ ებრძოდა ეშმაკი, უჩინო მტერი, და არ აღიარებდა ქრისტეს აღმსარებლობას, ხოლო ნანა დედოფალი უფრო გულფიცხელი იყო და შეურაცხყოფდა მათ ქადაგებას.

წმიდა ნინო ლოცულობდა დაუცხრომლად თავის საყუდელში, მაყვლის ქვეშ. გაოცებულნი იყვნენ მისი ლოცვითა და მღვიძარებით. ეუცხოებოდათ ეს საქმე. დაიწყეს მისი გამოკითხვა, ის აუწყებდა ძველ და ახალ წიგნებს, განაბრძნობდა უგუნურებს და უგულისხმოებს და მათ გულში ნერგავდა ქრისტეს სიყვარულს.

და ასე იყო სამ წელს, განცხადებულად ქადაგებდა ქრისტეს და მრავალი დაიმოწაფა. მაშინ იყო ერთი ყმაწვილი, მძიმედ სნეული. მიმოჰქონდა იგი დედამისს კარდაკარ, რათა ეპოვნა ვინმე მცოდნე კურნებისა. მაგრამ ვერ იპოვა მკურნალი და უთხრეს: აღარაფერი ეშველება მაგ ყმას. ეს ქალი იყო წარმართი და გულფიცხი. სძაგდა ქრისტიანული სჯული, უშლიდა სხვებსაც წმიდა ნინოსთან მისვლას, მაგრამ როცა სასოწარკვეთილებას მიეცა სხვა მკურნალ-

თაგან, მივიდა წმიდა ნინოსთან, დავარდა მის წინაშე და ევედრებოდა ყრმის განკურნებას. მაშინ უთხრა წმიდა ნინომ: „კურნებას, რომელიც ადამიანისგან არის, მე არ ვყოფ, ხოლო ღმერთმა ჩემმა – ქრისტემ განკურნოს ეს ყრმა, რომელიც ყველასგან განწირულია“.

კილიკზე ლოცულობდა ხოლმე წმიდა ნინო, მასზე დაადებინა ყრმა და დაიწყო ღმერთის მიმართ ვედრება. მაშინვე განიკურნა ის ყრმა, გამოჯან-მრთელებული მისცა დედამისს. ხოლო ყრმის დედამ აღიარა ქრისტე და თქვა: „არ არის სხვა ღმერთი, გარდა ქრისტესი, რომელსაც ქადაგებს ნინო“, და დაე-მოწაფა წმიდა ნინოს, შეუდგა მის კვალს და ადიდებდა ღმერთს.

ნანა დედოფალიც ძლიერ დასნეულდა. ვერავინ განკურნა იგი, თუმცა, ყველა ხელოვანმა მკურნალმა სცადა თავისი წამლები. უღონონი და სასოწარ-კვეთილნი იყვნენ. აუწყეს დედოფალს, რომ „რომაელი ტყვე დედაკაცის ლოც-ვით, რომელსაც ნინო ჰქვია, მრავალნი სნეულნი განიკურნენ“. მაშინ უბრძანა თავის მსახურებს, რათა მოეყვანათ ნინო. მივიდნენ დედოფლის მსახურები და იპოვეს ნინო მაყვლის ბუჩქის ქვეშ, მეექვსე ჟამს[64] ლოცულობდა. უთხრეს დედოფლის ბრძანება, ხოლო წმიდა ნინომ უთხრა: „არა მაქვს ბრძანება (ნება), რომ მივიდე იქ, სადაც ჩვენი შვება არ არის, თვითონ დედოფალი მოვიდეს ჩემს საყოფელში და ჭეშმარიტად განიკურნება ქრისტეს ძალით“. მსახურებმა უთხრეს წმიდა ნინოს ნათქვამი დედოფალს. მაშინ დედოფალმა ბრძანა: „შემიმზადეთ საწოლი და მიმიყვანეთ მასთან“. საწოლით წაიყვანეს მსახუ-რებმა, მისმა ძემ რევიმ და ერის სიმრავლემ.

როცა მივიდნენ წმიდა ნინოს სამყოფელთან, დადეს დედოფალი საგებელ კილიკზე. დაიწყო წმიდა ნინომ ლოცვა და ვედრება ღვთის მიმართ.

მოიღო ჯვარი, რომელიც ჰქონდა, შეახო თავზე, ფეხებსა და მხრებზე ჯვრისსახედ და მაშინვე განიკურნა და ადგა გამო“ჯანმრთელებული, ირწმუნა ქრისტე და თქვა: „არ არის სხვა ღმერთი, ქრისტეს გარდა, რომელსაც ქადაგებს ეს ტყვე დედაკაცი“. და იმ დროიდან გაიხადა ის მეგობრად და თავის შინაუ-რად. მარად ჰკითხავდა და გამოწვლილვით გამოეძიებდა ქრისტეს რჯულს. ასწავლიდნენ წმიდა ნინო, აბიათარი – ახალი პავლე და მისი ასული სიდონია. მორწმუნე გახდა დედოფალი და ცნო ჭეშმარიტი ღმერთი.

გამოჰკითხა მეფემ დედოფალს, თუ როგორ განიკურნა მეყსეულად. მოუთხრო დედოფალმა, რაც იქმნა მასზე, თუ როგორ განიკურნა წამლის გარეშე ლოცვით და ჯვრისშეხებით. ამ სასწაულის მხილველი ერის სიმრავლე ამოწმებდა დედოფლის სიტყვებს.

მაშინ განკვირდა მირიან მეფე, დაიწყო გამოძიება ქრისტეს რჯულისა, მრავალგზის ჰკითხა ურიაყოფილ აბიათარ მღვდელს ძველი და ახალი რჯული. ნებროთის წიგნშიც, რომელიც ჰქონდა მირიან მეფეს, იპოვა ერთი ადგილი: გოდოლის აშენების დროს ზეციდან გაისმა ხმა ნებროთის მიმართ: „მე ვარ მიქაელ, ღმერთის მიერ დადგენილი აღმოსავლეთის მთავრად. გადი მაგ ქალაქიდან, რამეთუ ღმერთი ფარავს მაგ ქალაქს. უკანასკნელ ჟამს მოვა მეუფე ცისა, რომლის ხილვაც შენ გნებავს. მისი შიში განაქარვებს ამქვეყნიურ სიტკბოს. მეფენი მეფობას დატოვებენ და სიგლახაკეს დაუწყებენ ძებნას. ის

გიხილავს ჭირში და გიხსნის შენ“. მაშინ გულისხმა-ყო მირიანმა, რომ ძველი და ახალი წიგნები ემოწმებოდნენ და ნებროთის წიგნიც ამტკიცებდა. და მას გაუჩნდა სურვილი ქრისტეს რჯულისა, მაგრამ ებრძოდა უჩინო მტერი და აბრკოლებდა ქრისტეს აღიარებისგან, გულში იმედს იტოვებდა კერპებისას და ცეცხლისას.

მუდამ ევედრებოდა დედოფალი ქრისტეს აღსარებისათვის. დედოფ-ლის მოქცევის შემდეგ მეფე ორი წელი ორგულობდა. ამ დროს წმიდა ნინო ერს ასწავლიდა დაუცხრომლად, მაგრამ არავის ეუბნებოდა: „ვინ ვარ და საიდან მოვედი“, არამედ ტყვეს უწოდებდა თავის თავს.

ამის შემდეგ სპარსელი მთავარი მოგვი სახელად ხუარა, დასნეულდა და სიკვდილის პირს იყო. ის იყო მირიან მეფის ნათესავი. შეევედრნენ წმიდა ნინოს ნანა დედოფალი და მეფე. მეფე მის საქმეს ცოტა ეჭვით უყურებდა, ამიტომაც უთხრა წმიდა ნინოს: „რომელი ძალით მკურნალობ შენ? ან არმაზის ასული ხარ, ან ზადენის შვილი. უცხოეთიდან მოხვედი, ამათ შეევედრე და მოგცეს წყალობა, მოგანიჭეს კურნების ძალა, რათა გეარსება უცხო ქვეყანაში. დიდებულ არიან უკუნისამდე. ხოლო შენ იყავი ჩვენთან, როგორც ჩვენი შვილი, ამ ქალაქში პატივცემული. მაგრამ ნუ იქადაგებ რომაელთა შეცდომილ რჯულს და ნურც იტყვი, რამეთუ ეს დიდი და სოფლის მპყრობელი ღმერთები, მზის მომფენელი, წვიმის მომცემელი და ყოველი სულიერი არსების გამომზრდელი ქართლის ღმერთები არმაზი და ზადენი, ყოველივე დაფარულის გამომეძიებელნი, ჩვენი მამების ძველი ღმერთები გაცი და გაიმ – ისინი უნდა სწამდეთ ადამიანებს. თუ განკურნავ ამ მთავარს – გაგამდიდრებ და მცხეთის მკვიდრ-მოქალაქეობას მოგცემ, დაგაყენებ არმაზის მსახურად. მართალია, მაშინ ჰაერითა და სეტყვით შეიმუსრნენ, მაგრამ ის ადგილი უძლე-ველია. ეს ქართველთა არმაზი და ქალდეველთა ღმერთი ითრუჯან მარადი მტრები არიან. ამან მასზე ზღვა მიაქცია და მან კი ასეთი ურვა მოაწია, როგო-რადაც არის ქვეყნის მპყრობელთა ჩვეულება, და შენთვის საკმარისი იყოს ეს ბრძანება“. მიუგო ნეტარმა ნინომ: „ქრისტეს სახელით და მისი დედის ვედრებით მოავლინოს შენზე ღმერთმა – ცისა და ქვეყნის შემოქმედმა, ყოვე-ლი დაბადებულის დამბადებელმა, თავისი მრავალმოწყალებისგან მადლის ერთი ნაპერწკალი, რათა იცნო და გულისხმა-ჰყო ცის სიმაღლე და მზის ნათელი, ზღვის სიღრმე და ქვეყნის სივრცე. იცოდე, მეფევ, ვინ მოსავს ცას ღრუბლით და ქუხს ჰაერში, იძვრის ქვეყანა მისი სიმძაფრით. არის მეხთა ტეხა და მის კვალზე ცეცხლი აღეგზნება მისი გულისწყრომით. იცოდე, რომ ღმერთი არის ცაში. თავად ის უხილავია ყოველივე დაბადებულისგან, გარდა მისი ძისა, რომელიც მისგან გამოვიდა და ქვეყნად მოვიდა როგორც კაცი, რომელმაც აღასრულა ყოველივე, რისთვისაც იყო მოსული და აღვიდა ზეცაში მამასთან და იხილა დაუსაბამო, რომელიც მაღლაა და მდაბალთა ხედავს. მალე მოგხედავს ღმერთი, რამეთუ არის ამ ქალაქში ერთი სასწაული: სამოსე-ლი ღმერთის ძისა და თქვეს, ელიას ხალენიც აქ არისო და მრავალი სას-წაულია, რომელსაც ღმერთი გამოაჩენს. ახლა კი მე შენს მთავარს განვკურნავ

ქრისტე ღმერთის ძალით და მისი ვნების ჯვრით, როგორც დედოფალი განვკურნე სენისგან“.

და მიჰგვარეს მას ის მთავარი, მოვიდა დედოფალიც ბაღში ნაძვის ქვეშ, დააყენა აღმოსავლეთით, ააწევინა ხელები და ათქმევინა სამგზის: „განვეშორები შენგან, ეშმაკო, და შევუდგები ქრისტესა ღმერთის ძესა“. ტიროდა ნინო და შესთხოვდა ღმერთს, შეწევნოდა ამ კაცს. მოწაფეები მასთან იყვნენ იქ ერთი დღე და ორი ღამე. და სწრაფად გავიდა მისგან სული ბოროტი და დაემოწაფნენ ნინოს თავიანთი სახლით და ერით და ადიდებდნენ ღმერთს.

თქმული სიდონია დედაკაცისა, რომელმაც იხილა და აღწერა...

ერთ ზაფხულის დღეს, 20 ივლისს, შაბათს, გავიდა მეფე მუხრანისაკენ სანადიროდ. ამ დროს უჩინო მტერმა – ეშმაკმა, გულში ჩაუგდო კერპებისა და ცეცხლის სიყვარული. გაიხსენა მსახურება კერპებისა და ისურვა მახვილით ამოწყვეტა ყველა ქრისტიანისა. უთხრა მეფემ თავის ოთხ თანამზრახველს: „ღირსნი ვართ, რომ ჩვენმა ღმერთმა ბოროტი გვიყოს, რადგანაც აღარ ვემსახურებით მას და მივუშვით თავის ნებაზე გრძნეული ქრისტიანი მქადაგებლები თავიანთი რჯულის საქადაგებლად ჩვენს ქვეყანაში. ისინი გრძნეულებით აკეთებენ საკვირველებას. ახლა ასეთია ჩემი განზრახვა, ბოროტად გავწყვიტოთ ყველა თაყვანისმცემელი ჯვარცმულისა, და უმეტესად ვემსახუროთ ქართლის მპყრობელ ღმერთებს, ვამხილოთ დედოფალი ნანა, ჩემი ცოლი. მოვანანიებინოთ და დავატოვებინოთ ჯვარცმულის რჯული. თუ არ დამემორჩილება, დავივიწყებ მის სიყვარულს და სხვებთან ერთად წავრწყმიდავ მასაც“. დაეთანხმნენ მისი თანამზრახველები, რადგანაც მათაც ამ საქმის შესრულება მხურვალედ უნდოდათ, ადრევე სურდათ, მაგრამ ვერ აცხადებდნენ.

ხოლო მეფემ მოვლო სანახები მუხრანისა, ავიდა თხოთის მაღალ მთაზე, რათა მოეხილა კასპი და უფლისციხე. განვიდა მთის თხემზე. შუა სამხრობისას დაბნელდა მზე მთაზე და იქმნა როგორც ღამე, ბნელი, უკუნი. დაიპყრო სიბნელემ არენი და ადგილნი. განშორდნენ ერთმანეთს ჭირისა და ურვის გამო. დარჩა მეფე მარტო, იარებოდა მთათა და მაღრანთა შეშინებული და შეძრწუნებული. დადგა ერთ ადგილას, გადაეწურა იმედი თავის სიცოცხლისა და როცა მოვიდა ცნობაზე, განიზრახა გულში: „აჰა, შევთხოვე ჩემს ღმერთებს და ვერ ვპოვე ლხინება. ახლა ჯუარცმულს, რომელსაც ქადაგებს წმიდა ნინო და კურნავს მისით, არ შეუძლია ჩემი ხსნა ამ ჭირისაგან? რამეთუ ცოცხლად ვარ ჯოჯოხეთში და არ ვიცი მთელი ქვეყანა დაიქცა, თუ მხოლოდ ჩემთვის იქმნა ეს. ახლა თუ მარტო ჩემთვის არის ეს ჭირი, ნინოს ღმერთო, განმინათლე ეს ბნელი და მიჩვენე ჩემი სამყოფელი და ვაღიარებ შენს სახელს, აღვმართავ ჯვრის ძელს და თაყვანს ვცემ მას. ავაშენებ ჩემთვის სალოცველ სახლს და ვიქნები მორჩილი ნინოსი რომაელთა რჯულზე“.

ყოველივე ეს რომ წარმოთქვა, განათდა და გამობრწყინდა მზე. ჩამოქვეითდა ცხენიდან მეფე, დადგა იმავე ადგილას, განიპყრნა ხელნი აღმოსავლეთით და თქვა: „შენ ხარ ღმერთი ყოველთა ზედა ღმერთთა და უფალი ყოველთა ზედა უფალთა, ღმერთი, რომელსაც ნინო იტყვის. საქებელია შენი სახელი ყოველი დაბადებულისგან ცის ქვეშ და ქვეყანაზე, რამეთუ შენ მიხსენი ჭირისგან და განმინათლე ბნელი. აჰა, ვცნობ. რამეთუ გინდა ჩემი ხსნა, ლხენა და შენთან მიახლება. კურთხეულო უფალო, ამ ადგილას აღვმართავ ძელის ჯვარს, რომლითაც იდიდება შენი სახელი და მოიხსენიება ეს სასწაულებრივი საქმე უკუნისამდე“.

დაისწავლა ეს ადგილი და წამოვიდა. იხილეს ნათელი და შეუერთდა გაბნეული ხალხი. მეფე კი ღაღადებდა. „მიეცით ნინოს ღმერთს დიდება, რამეთუ ის არის საუკუნითგან ღმერთი და მხოლოდ მას შვენის დიდება უკუნისამდე“.

ნანა დედოფალი და ყოველი ერი გავიდა მეფის მისაგებებლად, რამეთუ ესმათ პირველად დაღუპვა, ხოლო შემდეგ მშვიდობით მოსვლა, მიეგებნენ ქინძარასა და ღართაში. ხოლო ნეტარი ნინო ლოცულობდა მწუხრს მაყვლოვან-ში მისი ჩვეულებისამებრ. ჩვენ მასთან ვიყავით ორმოცდაათი სული. როცა მოვიდა მეფე, იძვროდა ქალაქი და მაღალი ხმით ღაღადებდა მეფე: „სად არის ის უცხო დედაკაცი, რომელიც არის დედაჩემი და მისი ღმერთი ჩემი მხსნელია“. და როცა უთხრეს: „აქ, მაყვლოვანშია და ლოცულობს“, მივიდა თვით მეფე და მთელი ლაშქარი, ჩამოხდა მეფე ცხენიდან და უთხრა ნინოს: „ახლა ღირსი ვარ შენი ღმერთის და ჩემი მხსნელის სახელის აღიარებისა“. წმიდა ნინომ ასწავლა, აღმოსავლეთით ეცა თაყვანი და ეღიარებინა ქრისტე ძე ღვთისა.

მაშინ გრგვინავდა და ტიროდა ყოველი კაცი, როცა ხედავდნენ მეფესა და დედოფალს ცრემლოვანთ. მეორე დღეს მირიან მეფემ წარავლინა მოციქული საბერძნეთში კონსტანტინე ბერძენთა მეფის წინაშე. მასვე გაატანა ნინოს წიგნი ელენე დედოფალთან. და აუწყეს ყოველივე სასწაული მირიანისა ქრისტესმიერი, რომელიც მცხეთაში მოხდა და ითხოვეს სასწრაფოდ მღვდელნი ნათლისღებისთვის. ხოლო წმიდა ნინო და მისი მოწაფეები უქადა-გებდნენ ერს დღე და ღამე დაუცხრომლად და უჩვენებდნენ ჭეშმარიტ გზას.

თქმული მისივე ეკლესიის აღშენებისათვის

როცა მეფე და მთელი ერი ქრისტიანობას დაეწაფა მღვდლების მოსვ-ლამდე, უთხრა მეფემ წმიდა ნინოს: „მსურს სასწრაფოდ ავაშენო ღვთის სახლი, სად ავაშენო?“ უთხრა წმიდა ნინომ: „სადაც მეფეთა გონება მტკიცეა“. უთხრა მას მეფემ: „მიყვარს მე შენი მაყვლოვანი, იქ მნებავს ჩემი გონებით, მაგრამ ასე არ ვყოფ და არ მოვერიდები სამეფო ბაღს, ამ ნაძვთა სიმაღლეს, ამ ბაბილოს ნაყოფიერებასა და ყვავილთა სურნელებას, რამეთუ ჩვენება, რომელიც იხილე შენ, შავფრთიანი ფრინველების განბანა წყლით, ბრწყინვა-ლედ განსპეტაკება და დასხდომა მათი ამ ბაღის ხეებზე, მათი ტკბილხმო-

ვანება, – ჭეშმარიტად, ეს ხორციელი წარმავალი ბაღი შეგვეცვლება საუკუნო სამოთხედ. აქ აღვაშენოთ ღვთის სახლი, ჩვენ სალოცველად, საბერძნეთიდან მღვდლების მოსვლამდეო“.

სასწრაფოდ მოიღო ძალი. ასწავლიდა ხუროებს, მოჰკვეთეს ის ნაძვი და ამ ნაძვისგან შეამზადა ეკლესიის შვიდი სვეტი. ძელებით ააშენეს კედელი და აღმართეს ექვსი სვეტი თავიანთ ადგილებზე, ხოლო უდიდესი სვეტის აღმართვა. რომელიც საკვირველი იყო სახილველად და გამზადებული იყო შუა ეკლესიის შესადგმელად, ვერ შეძლეს. აუწყეს მეფეს, რომ ადგილიდანაც ვერ დაძრეს ეს სვეტი. მაშინ მოვიდა მეფე ერის სიმრავლით, მოიტანეს მრავალღონე მანქანები. სიმარჯვითა და ხალხის სიმრავლის ძალით შეეცადნენ აღმართვას და ვერ შეძლეს. გაკვირვებული იყო მეფე და ხალხი და ამბობდნენ: „რა არის ეს?“ როცა მოსაღამოვდა: წავიდა მეფე თავის სახლში, ფრიად შეწუხებული, ხოლო წმიდა ნინო და თორმეტი მისი მოწაფე ქალი დადგნენ სვეტთან. ხოლო სანატრელი იგი გოდებდა ამ სვეტზე და ადენდა თავის ცრემლს.

შუაღამისას გადმოიქცა ორივე მთა – არმაზი და ზადენი, თითქოს ჩამოირღვნენ და დააყენეს ორივე წყალი: და მტკვარმა გადმოხეთქა და მიჰქონდა ქალაქი. გაისმა საზარელი ტყეებისა და გოდების ხმა. და აგრეთვე არაგვი გარდამოხდა ციხეზე და შეიქმნა საზარელი გრგვინვა. შეეშინდათ ქალებს და ილტვოდნენ. ხოლო წმიდა ნინო ღაღადებდა: „ნუ გეშინიათ, დანო ჩემნო, მთანი აქვე არიან, წყალნი აქვე დიან, და ხალხს, ყველას სძინავს. ხოლო ეს თითქოსდა მთები რომ დაიძრნენ, მართალი ჩვენებაა, რამეთუ ურწმუნოების მთანი დაირღვნენ ქართლში, ხოლო წყალი რომ დადგა, კერპებისადმი შეწირული ყრმების სისხლი შეწყდა. ხოლო ტყეების ხმა ეშმაკთა სიმრავლე არის, რამეთუ იგლოვენ თავსა თვისსა, რომელნიც ამ ადგილებიდან გაიქცნენ ძალითა მაღლისა და ქრისტეს ჯვარით. ილოცეთ ღვთის მიმართ“. და მაშინვე დაცხრა ის ხმა და იყო არარა.

და დადგა წმიდა ნინო, განიპყრო ხელნი და დაიწყო ლოცვა ღმრთის მიმართ და ამბობდა: „რათა არ დაბრკოლდეს ეს საქმე, რომლისთვისაც წარმართულია მეფე“. და კვლავ, მამლის ყივილამდე ქალაქის სამივე კარს დასცა ზარი ძლიერმა ლაშქარმა. დალეწეს კარნი და აღივსო ქალაქი სპარსთა ლაშქრით, და გაისმა ხმა შიშისმომგვრელი, ყივილი და კვლა, და აღივსო ყოველი ადგილი სისხლით და მოვიდა სიმრავლე მახვილით და შეძახილებით. შიშისგან ხორცი დადნებოდა და განილია სული მათი. ტიროდნენ თავიანთ ნათესავებს. ისმოდა ძლიერი ხმა: „მეფე სპარსთა, მეფეთ-მეფე ხუარან-ხუარა ბრძანებს: ყოველი ებრაელი განარინეთ პირისაგან მახვილისა“. ეს რომ მომესმა, შევორგულდით მე და ათნივე ჩემთან მყოფნი, და მოახლოებულნი იყვნენ მახვილოსანნი ჩვენს გარემოს, სცემდნენ და კლავდნენ.

და გაისმა ძლიერი ხმა – „მირიან მეფე მოკლესო“. გაიხედა მხნე მოღვაწემ და თქვა: „ეს, რომელიც ყივის, ვიცი, ახლა დიდად გაჭირვებულია და ვმადლობ ღმერთს, რომ ეს ნიშანი არის მათი წარწყმედისა, ქართლისა

ცხოვრებისა და ამ ადგილის დიდებისა“, და გვანუგეშებდა, როგორც ხელოვანი მოძღვარი, ჭეშმარიტი მოძღვარი და მოციქული ქრისტესი.

მიუბრუნდა ამ მომავალ ხალხს და უთხრა: „სად არიან მეფენი სპარსთანი ხუარა და ხუარან-ხუარა? საბასტანით გუშინ გამოხვედით, ვითომ მალე მოხვედით და დიდი ლაშქარი ხართ, ძლიერად დალეწეთ ეს ქალაქი და მახვილი დაეცით. ქარსა და ნიავს გაჰყევით ბნელით ჩრდილოეთისკენ, მთათა და კედართა. აჰა, მოვიდა, რომლისგანაც თქვენ ილტვით“. და განძრა ხელი ჯვრისსახედ და მეყსეულად უჩინო იქმნა ყოველი და დადუმდა გარემო. ქალები შეჰნატროდნენ მას და ადიდებდნენ ღმერთს.

ცისკრისჟამს მიერულა ყველა ქალს, ხოლო მე, სიდონია, მღვიძარე ვიყავ. ის იდგა ხელგანპყრობით და აჰა, ნეტარს, ზედ მოადგა ერთი ჭაბუკი სრულიად ნათლით შემკობილი, შებლარდნილი ცეცხლის ზეწრით და თქვა რაღაც სამი სიტყვა. ხოლო ის დაეცა მიწაზე. ჭაბუკმა ხელი მოჰკიდა სვეტს, აღმართა და წაიღო მაღლა. მე გაკვირვებული მივეახლე მას და ვუთხარი: „დედოფალო, რა არის ეს?“ ხოლო მან მიპასუხა: „მოიდრიკე თავი ქვეყნად“ და ტირილი დაიწყო. მცირე ხნის შემდეგ ადგა და ამაყენა, განვშორდით ამ ადგილს. და ქალებმაც იხილეს ეს სვეტი, ცეცხლის სახით ჩამოდიოდა. მიუახლოვდა თავის ხარისხს – მონაკვეთი ნაძვის ძირს.

რიჟრაჟისას ადგა მეფე, ურვისგან შეწუხებული. გახედა ბაღს და დაწყებულ ეკლესიას. იხილა ნათელი, როგორც ელვა აღწეული ცაში მისი ბაღიდან. სირბილით და მკვირცხლად მოდიოდა მისი სახლის სიმრავლე და ქალაქის ხალხი მასთან ერთად. მათ საკვირველება იხილეს – ნათელით გაბრწყინვებული სვეტი ჩამოდიოდა თავის ადგილზე თითქოსდა ზეციდან. და დადგა თავის ხარისხზე და დაემყარა მას კაცთაგან ხელის შეუხებლად. ნეტარი იყო ის ჟამი, რამეთუ ამ დროს შიშითა და სიხარულით აღივსო ქალაქი მცხეთა. დიოდა ცრემლთა მდინარენი მეფეთა, მთავართა და მთელი ერისა. სულთქმით ადიდებდნენ ღმერთს და ნატრობდნენ ნეტარ ნინოს, და იმ დღეს დიდი სასწაულები ხდებოდა.

პირველად მოვიდა ერთი ებრაელი, შობიდან ბრმა, მიეახლა სვეტს, აეხილა მაშინვე თვალები. ადიდებდა ღმერთს. მეორედ ყრმა სეფეწული მოიყვანეს, ამაზასპანი, რვა წლისა. საწოლით მოიტანა დედამისმა. სარწმუნოებით დადო საწოლი ნათლის სვეტის წინ. ევედრებოდა ნინოს: „მოხედე, დედოფალო, სიკვდილს მიახლოებულ ამ ჩემს ძეს, რამეთუ ვიცი, ღმერთი ღმერთთა ის არის, რომელსაც შენ ემსახურები და ჩვენ გვიქადაგებ“. მაშინ წმიდა ნინომ შეახო ხელის სვეტს, დაადო ყრმას და თქვა: „გწამდეს იესო ქრისტე, ძე ღმრთისა, ყველა კაცის სიცოცხლისათვის ამ ქვეყნად ხორციელად მოსული, განიკურნე ამიერიდან და ადიდებდე მას, ვისმა ძალამაც განგკურნა“. და უცებ აღდგა ყრმა, როგორც უტკივნელი. დაეცა შიში მეფესა და ხალხს. სნეულები მოდიოდნენ და განიკურნებოდნენ, სანამ მეფემ არ შექმნა საბურველი ძელისა სვეტის გარშემო და დაფარა ხედვისგან. ასევე ეხებოდა ხალხი მის სართულს და იკურნებოდა. სწრაფად დაიწყო მეფემ და განასრულა ეკლესია ბაღში.

როცა მირიან მეფის მოციქულებმა მიაღწიეს ბერძენთა მეფის კონსტან-ტინეს წინაშე, მოუთხრეს ყოველივე რაც იქმნა. მაშინ აღივსო სიხარულით მეფე და დედამისი ელენე დედოფალი: პირველად იმისთვის, რამეთუ მადლი ღვთისა მოეფინებოდა ყველა ადგილს და მათ ხელქვეშ ნათელს-იღებდა ყოვე-ლი ქართლი. ხოლო შემდგომ უხაროდათ, რამეთუ დარწმუნდნენ, რომ მირიან მეფე სრულებით ჩამოშორდა სპარსელებს და მტკიცედ მიიღო მათი სიყვარუ-ლი. ადიდებდნენ და ჰმადლობდნენ ღმერთს. გამოგზავნეს მღვდელი ჭეშმა-რიტი იოვანე ეპისკოპოსად და მასთან ორი მღვდელი და სამი დიაკონი. მის-წერა მირიანს კონსტანტინე მეფემ წიგნი ლოცვისა და კურთხევისა, ღმერთის მადლობისა. გამოგზავნეს ჯვარი და მაცხოვრის ხატი და მასთან დიდი სიმ-დიდრე. ხოლო ელენე დედოფალმა მოწერა წიგნი ქებისა და ნუგეშინისცემისა.

მოვიდნენ იოვანე ეპისკოპოსი, მასთან ერთად მღვდლები, დიაკვნები და მოციქულები მცხეთაში. აღივსნენ სიხარულით მეფე, დედოფალი და მთელი მათი ხალხი, რამეთუ სურვილი ჰქონდა ყველას ნათლისღებისა. მაშინ სწრაფად გაუგზავნა მეფე მირიანმა ბრძანება ყველა ერისთავს, სპასალარებს და ყოველ სამეფო პირს მის წინაშე მისასვლელად. სწრაფადვე მოვიდნენ ყველანი ქალაქში. მაშინ ნათელიღო მეფემ წმიდა ნინოს ხელქვეშ, შემდეგ დედოფალმა, მათმა შვილებმა მღვდლებისა და დიაკვნების ხელქვეშ. შემდეგ აკურთხეს მდინარე მტკვარი. ეპისკოპოსმა შეამზადა ერთი ადგილი, მოგვთა ხიდთან, მოგვთა კარის სიახლოვეს, სადაც იყო ელიოზ მღვდლის სახლი, იქ ნათელს-ცემდა თითოეულ წარჩინებულს, და ეწოდა ამ ადგილს მთავართა სანათლო. ხოლო მის ქვემოთ მდინარისვე პირას ორგან, ორი მღვდელი და დიაკვნები ნათელსცემდნენ ხალხს. აწყდებოდა ხალხი ერთმანეთს და ევედ-რებოდნენ მღვდლებს, რათა პირველად ის მოენათლა. ასე ესწრაფოდა ნათ-ლისღებას ყველა.

ასეთი სახით ნათელ-იღო მთელმა ხალხმა და ქართლის სიმრავლემ. არ მოინათლნენ მხოლოდ კავკასიელი მთიულები და არც მოვიდნენ ამ ნათლის მოფენაზე, არამედ დარჩნენ სიბნელეში რამდენიმე ხანს. და მცხეთელი ებრაე-ლებიც არ მოინათლნენ, ბარნაბიანები (ბარნაბას სახლი) მოინათლნენ და ჭეშმარიტ ქრისტიანებად იქცნენ. ამისთვის მეფის წინაშე დიდნი გახდნენ, უბოძა მათ დაბა, რომელსაც ჰქვია ციხედიდი. ასევე არ მოინათლა ფეროზი, სიძე მირიან მეფისა, რომელსაც ჰქონდა მირიან მეფისგან მიცემული რანი ბარდავამდე. არც მისმა ერმა მიიღო ნათელი, არამედ მხოლოდ ხორციელად ემსახურებოდნენ მეფეს.

მაშინ გაგზავნა მირიან მეფემ ეპისკოპოსი იოვანე და მასთან ერთად ერთი წარჩინებული კონსტანტინე მეფესთან და ითხოვა ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა, რომელიც იმჟამად აღმოეჩინა ღვთისმოყვარე ელენე დედოფალს. ითხოვა მრავალი მღვდელი, რათა მიევლინებინა ყოველ ქალაქსა და ადგილზე და მოენათლათ ხალხი, რომ მონათლულიყო ქართლის ყოველი სული. ასევე ითხოვა ქვითხურონი ეკლესიების აშენებისთვის. როცა მივიდნენ კონსტანტი-ნე მეფის წინაშე, სიხარულით უბოძა ნაწილი ძელისა ცხოვრებისა და ის ფიცარი, რომელზედაც იყო დამსჭვალული უფლის ფეხები, აგრეთვე სამს-

ჭვალნი ხელებისა. წარმოგზავნა მღვდელნი და ხურონი ფრიად მრავალნი, რამეთუ კონსტანტინე მეფემ მისი მეფობისას ააშენა წმიდა ეკლესიები. მისცა განძი ეპისკოპოს იოვანეს და უბრძანა: „სადაც საჭიროდ მიიჩნევ ქართლში, იქ აღაშენე ეკლესიები ჩემს სახელზე და ეს სიმდიდრე დაამკვიდრე ქართლის ქალაქებში“.

და წამოვიდა ეპისკოპოსი და მასთან ერთად მირიანის მოციქული, მივიდნენ იმ ადგილას, რომელსაც ჰქვია ერუშეთი. დატოვა იქ ხუროები ეკლესიის ასაშენებლად, დატოვა განძი, უფლის სამსჭვალნი და წამოვიდა. და აგრეთვე წუნდაში დატოვა ხუროები და განძი, ეკლესიის დაწყებისას წამოვიდა, მოვიდა მანგლისში, აქაც დაიწყო ეკლესიის შენება და დატოვა უფლის ფიცარი.

მაშინ შეწუხდა იმისთვის მირიან მეფე, რომ პირველად სამეფო ქალაქში არ მოვიდნენ, არამედ სხვა ქალაქებსა და ადგილებში დაიწყეს ეკლესიის შენება და დატოვეს ნაწილები. მივიდა წმიდა ნინო მეფესთან და უთხრა: „ნუ სწუხარ, მეფეო, რამეთუ ასე სჯობია, სადაც მივიდნენ, დათესეს ღვთის სახელი. არის ამ ქალაქში სამოსელი უფლისა“.

მაშინ მოიყვანა მეფემ აბიათარ მღვდელი და მასთან ერთად მრავალი ებრაელი და გამოიკითხა მათგან უფლის კვართისათვის, ხოლო მათ მოუთხრეს ყოველივე, რომელიც ზემოთ წერია. მაშინ აღაპყრო ხელი მირიან მეფემ და თქვა: „კურთხეულ ხარ, შენ უფალო, იესო ქრისტე, ძეო ღვთისა ცხოველისაო, რამეთუ თავიდანვე გინდოდა ჩვენი ხსნა ეშმაკისაგან და მისი ბნელი ადგილისაგან, ამისთვის შენი წმინდა სამოსელი წარმოეც წმინდა ქალაქ იერუსალიმიდან, შენი ღვთაების არმცოდნე ებრაელებისგან და მოგვეც ჩვენ, უცხო ერს“.

მეფე და მთელი ქალაქი განმტკიცდებოდა ქრისტიანობაში. დაიწყეს ხუროებმა ზღუდის გარეთ ეკლესიის შენება, წმინდა ნინოს საყოფელ მაყვლოვანში, სადაც ახლა არის საეპისკოპოსო ეკლესია. მაშინ თქვა წმინდა ნინომ: „კურთხეულ არს უფალი იესო ქრისტე და მამა უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი. რომელმაც მოავლინა წმინდა სიტყვა მისი ზეცის სიმაღლიდან, ძლიერი ტახტისგან გადმოსული ქვეყნად, მდაბლად შობილი დავითის თესლისგან, დედაკაცისგან მხოლოდშობილისა წმინდისა და უბიწოისა. ჩვენი ცხოვრების მიზეზი, რომელმაც ცის ქვეშ ყველაფერი გაანათლა და მორწმ-უნენი აცხოვნა, რომელიც იშვა როგორც კაცი, ნათელი ყოველთა, მამა ღმერთის ხატი და ვითარცა ვინმე სულის მსახურმა ნათელ იღო წყლისაგან და სულისაგან და ჯვარს ეცვა, დაეფლა და აღდგა მესამე დღეს, და აღხდა სიმაღ-ლესა მამისა თანა, და კვლავ მოვა დიდებით, რომელსაც შვენის ყოველივე დიდება, პატივი და თაყვანისცემა მამით და სულით წმიდით“.

აღმართებისათვის პატიოსნისა ჯვრისა

ქართლის მოქცევის დროს იდგა ერთი ხე კლდის ბორცვზე, შეუვალ ადგილას, ეს ხე იყო ფრიად მშვენიერი. და საკვირველება ამ ხისგან ის იყო,

რომ ისარცემული ნადირი, რომელიც მივიდოდა და შეჭამდა ამ ხის ფოთოლს ან თესლს, აღარ მოკვდებოდა, თუნდაც სასიკვდილოდ დაჭრილი ყოფილიყო. ეს ძლიერ აკვირვებდა პირველ წარმართებს. აუწყეს ეპისკოპოს იოვანეს ამ ხის შესახებ. ხოლო ეპისკოპოსმა თქვა: „აჰა, ჭეშმარიტად, ეს ქვეყანა თავდაპირველადვეა შენახული ღვთისგან თავის მსახურად, რამეთუ ღმერთისგან აღმოცენდა ეს ხე, ამ დროისათვის შენახული, რამეთუ ახლა მოეფინა ღმერთის მადლი ქართლს, და ამ ხისგან ჯერ არს პატიოსანი ჯვრის შექმნა, რომელსაც თაყვანს სცემს ქართლის მთელი სიმრავლე“.

და წავიდნენ რევ, ძე მეფისა, ეპისკოპოსი და ხალხის სიმრავლე. მოჰკვეთეს ეს ხე და თავის რტოებიანად წამოიღეს და მოჰქონდა ათ ათეულ კაცს, ზეზე რტოებით და ფოთლებითურთ, შემოიტანეს ქალაქში, ზამთრის დროს, როცა სხვა ყოველი ხე ხმელი იყო, ხოლო ეს ფოთოლდაუცვენელი, სურნელოვანი და სახილველად მშვენიერი. და ძირზე დააყენეს ეკლესიის კარებთან, სამხრეთით, სადაც უბერავდა ნელი ნიავი და შლიდა მის ფოთლებს, ძრავდა მის რტოებს და მისი ხილვა მშვენიერი იყო, როგორც გვსმენია – ალვის ხისა.

ეს ხე მოჰკვეთეს 25 მარტს, პარასკევს, და იდგა ასე 37 დღე. და არ შეიცვალა ფერი მისმა ფოთლებმა, იდგა თავის ძირზე, წყაროს თავთან, ვიდრე არ შეიმოსა ყველა ხე ფოთლით, ხოლო ნაყოფის გამომღებელი ხეები – ყვავილით.

მაშინ, 1-ელ მაისს, შექმნეს ჯვარი, 7 მაისს აღმართა მეფის ხელის დადებით ქალაქის მთელმა ხალხმა, და აჰა, ზეციდან ჩამოვიდა ცეცხლის ჯვარი და როგორც ვარსკვლავთ-გვირგვინი დაადგა ეკლესიას განთიადამდე. გარიჟრაჟისას მისგან გამოვიდა ორი ვარსკვლავი, ერთი წავიდა აღმოსავლეთით და ერთი დასავლეთით. და ის თვითონ (ვარსკვლავგვირგვინი) ასევე ბრწყინვალედ ნელ-ნელა გადავიდა არაგვზე და დადგა კლდის ბორცვზე, ზემო მხარეს, იმ წყაროს სიახლოვეს, რომელიც წმიდა ნინოს ცრემლებმა აღმოაცენა და იქიდან ამაღლდა ზეცად. და ასე მრავალგზის იხილა მთელმა ხალხმა მაცხოვარება ღვთისა ჩვენისა. მაშინ გამოჰკითხეს წმიდა ნინოს, თუ რა არის, რომ ერთი ბრწყინვალე ვარსკვლავი აღმოსავლეთით მიდის, მეორე კი დასავლეთით, და თქვა მან. „განავლინეთ კაცი მაღალ მთებზე აღმოსავლეთით კახეთის მთამდე და დასავლეთით ამ ქალაქის სანახებამდე, როცა გამობრწყინდებიან ის მთიები, ნახონ, თუ სად დადგებიან და იქ აღემართოს ჯვრები იესო ქრისტესი“.

მაშინ ჰყო მეფემ ეგრე. ეს დღე იყო პარასკევი და შაბათი თენდებოდა. მოხდა იგივე სასწაული, როგორც პირველად. მეორე დღეს მოვიდნენ დასავლეთში გაგზავნილები, რომელნიც იდგნენ ქვაბთა თავზე და მოუთხრეს მეფეს, რომ „გამოვიდა ის ვარსკვლავი, ამაღლდა და მიიწია თხოთის მთაზე, კასპის გადასასვლელთან, დადგა ერთ ადგილს და სრულებით გაუჩინარდა“.

ასევე მოვიდნენ კახეთის მთიდან და თქვეს: „ვიხილეთ ვარსკვლავი ჩვენსკენ მომავალი და დაადგრა დაბა ბოდს კუხეთისას“. მაშინ უბრძანა ნეტარმა ნინომ: „წაიღეთ ორი ჯვარი, და აღმართეთ ერთი თხოთს, სადაც

გაგიმხილა ღმერთმა თავისი ძალა და ერთი მიეც სალომეს ქრისტეს მხევალს, აღმართოს უჯარმის ქალაქში, რამეთუ ბოდში არის ერის სიმრავლე. ბოდის დაბა იქნება ღვთის სათნო ადგილი“. ჰყვეს ეგრე, როგორც ბრძანა დედოფალმა. ხოლო ზეციური სასწაულის ჩვენებით ეს პატიოსანი ჯვარი მცხეთაში დატოვეს.

მივიდნენ ბორცვის ქვეშ, წყაროსთან ათიეს ღამე, ილოცეს ღმერთის მიმართ, ნეტარი ნინო ცრემლით აზავებდა წყაროს, და იყო კურნებანი და დიდი სასწაულები. მეორე დღეს ავიდნენ კლდეზე, მოვიდა ნეტარი ნინო ბორცვზე, დავარდა ქვებზე, ტიროდა, და მასთან ერთად მეფეები, მთავრები და ყოველი სიმრავლე ერისა, ისე რომ მთები ექოს აძლევდნენ. და დაადო ხელი ქვას და უთხრა ეპისკოპოსს: „მოდი, რამეთუ შენდა ჯერ არს, და დასწერე ჯვარი ამ ქვას“. და მან ჰყო ეგრე და იქ აღიმართა ის ჯვარი დიდებით მეფეთაგან, დაიჩოქა ურიცხვმა ხალხმა და თაყვანისცეს ჯვარს და აღიარეს ჯვარცმული ჭეშმარიტად ძედ ღვთისა ცხოველისა, და ირწმუნეს სამებით დიდებული ღმერთი.

ხოლო დიდი მთავრები არ განშორდნენ წმიდა ეკლესიას, ნათლის სვეტს და ცოცხალ ჯვარს, რამეთუ ჰხედავდნენ უზომო სასწაულებს და მიუთხრობელ კურნებებს. აღდგომის დღესასწაულის კვირა დღეს მირიან მეფემ და მთელმა მცხეთამ შესწირეს შესაწირავი და ეს დღე განაწესა ჯვრის მსახურებად, აღდგომის დღესასწაული, ყოველმა ქართლმა დღევანდლამდე. რამდენიმე დღის შემდეგ სული წმიდის მოფენიდან იხილეს სასწაული დიდად საშინელი, ოთხშაბათ დღეს ნათლის სვეტი ჯვრის სახით დაადგა ამ ჯვარს და თორმეტი ვარსკვლავი მის გარშემო გვირგვინის სახით. ხოლო ის ბორცვი აკმევდა სურნელებას. ხედავდნენ ამ სასწაულს ყოველნი და მრავალი უღმერთოთაგანი მოიქცა და მოინათლა იმ დღეს. ხოლო ქრისტიანები კიდევ უფრო მორწმუნენი გახდნენ და ადიდებდნენ ღმერთს. მერე კვლავ იხილეს ჯვრის სხვა სასწაული – მზეზე შვიდჯერ უბრწყინვალესი ნათელი დაადგა ჯვარს თავზე და ღვთის ანგელოზები აღვიდოდნენ და გარდამოვიდოდნენ მასზე, ვითარცა ღუმელში ნაპერწკლები.

ხოლო ის ბორცვი ძლიერ იძროდა. ამ სასწაულის დაცხრომისას ძვრაც წყდებოდა. იხილეს ეს სასწაული, გაუკვირდა ყველას, უფრო და უმეტესად ადიდებდნენ ღმერთს. ამ სასწაულს ხალხი ხედავდა შიშით და ძრწოლით. მოდიოდნენ გულმოდგინედ თაყვანისსაცემად.

ამ დროს მეფის ძეს, რევს, ჰყავდა სასიკვდილოდ სნეული პატარა შვილი. მარტო ის ჰყავდა. მოიყვანა და დადო ჯვრის წინაშე და ცრემლით თქვა: „თუ მიბოძებ ამ ყრმას ცოცხალს, ავაშენებ ლუსკუმას (ბუდეს) შენს საყოფელად“. მაშინვე განიკურნა ის ყრმა, გაცოცხლდა და განკურნებული წაიყვანა. მერე მოვიდა თავისი აღნათქვამის აღსასრულებლად და მისცა მადლი დიდი სიხარულით და გულმოდგინედ ააშენა მცხეთის ჯვრის ლუსკუმა რევმა, მეფის ძემ. ყოველწლიურად მოდიოდა და აღასრულებდა აღნათქვამ მსხვერპლს. მის შემდეგ უფრო მოდიოდნენ უძლურნი და სნეულნი და იკურნებოდნენ, სიხარულით ადიდებდნენ წმინდა ჯვარს. იყო ერთი, ორივე თვალით ბრმა, ჭაბუკი.

იჯდა ის ქრისტეს ჯვრის წინ და მეშვიდე დღის შემდეგ აეხილა თვალები, ხედავდა და ადიდებდა ღმერთს. მერე იყო ვინმე დედაკაცი, უკეთური სულისგან მარად გვემული რვა წლის მანძილზე, ისე, რომ ძალი და გონება წართმეული ჰქონდა, თავის სამოსელს ხევდა. როცა მოიყვანეს და პატიოსან ჯვარს ამთხვიეს, მეთორმეტე დღის შემდეგ განიკურნა და თავისი ფეხით წავიდა, ადიდებდა ღმერთს და თაყვანსსცემდა პატიოსან ჯვარს. იყო ასევე ერთი მცირე ყრმა, უცებ დაეცა და მოკვდა. აიღო დედამისმა და დადო ჯვრის წინ მკვდარი, დილიდან საღამომდე დედამისი ტირილით ლოცულობდა ჯვრის წინ, სხვები ეუბნებოდნენ: „წაიღე, დედაკაცო, და დამარხე, რამეთუ მკვდარია, ნუღარ აჩერებ“. ხოლო მან არ წარიკვეთა სასოება, არამედ უფრო და უმეტესად საწყალობლად ტიროდა და ლოცულობდა. ხოლო საღამო ჟამს ყრმა მოსულიერდა, თვალი აახილა და მეშვიდე დღის შემდეგ განიკურნა. გაცოცხლებული წაიყვანა ყრმა დედამისმა და ადიდებდა ღმერთს. ხოლო როცა იხილეს სასწაულები და კურნებანი ყოვლად წმინდისა ჯვრისა, მრავალი უშვილო მიდიოდა, ითხოვდნენ შვილიერებას და მრავალშვილიანები ხდებოდნენ, შესაწირავებს და მადლს აძლევდნენ. არა მარტო მოსულები იღებდნენ კურნებას, არამედ ისინიც, რომელნიც შორიდან ლოცულობდნენ, მაშინვე მისი შეწევნით იღებდნენ მადლს და მადლობის შესაწირავად მოდიოდნენ.

მრავალნი უღმერთონიც კი, ჭირში ჩაცვენილნი, როგორც კი შესთხოვდნენ წმიდა ჯვარს, მაშინვე შორდებოდათ ჭირი და მოდიოდნენ ჯვრის სამთხვევად, სასწრაფოდ ინათლებოდნენ და ადიდებდნენ პატიოსან ჯვარს. პატიოსანი ჯვრის ძალით იკურნებოდნენ პირადი სატანჯველისგან, მოდიოდნენ სავედრებლად და იკურნებიან დღევანდელ დღემდე და ადიდებენ მამას, ძეს და სული წმინდას.

წიგნი, რომელიც მისწერა რომის პატრიარქმა და ბრანჯთა მეფემ ნინოს, მეფე მირიანს და ქართლის ერს

ამ დღეებში მოუვიდა წიგნი რომის პატრიარქისაგან წმიდა ნინოს, მეფეს და ქართლის მთელს ერს. მოავლინა ბრანჯი დიაკონი ქების შესასხმელად და კურთხევის მისაცემად, ნეტარი ნინოსგან ლოცვის წასაღებად და მისი მადლის საზიარებლად.

მას ჰქონდა ასევე ბრანჯთა მეფის წიგნი წმიდა ნინოსთან, რამეთუ მამამისისგან მიეღო ნათელი ბრანჯთა ქვეყანას. გაგებული ჰქონდათ იერუსალიმსა და კონსტანტინეპოლში ეს ყოველივე, რომ სიმართლის მზე მოეფინა ქართლის ქვეყანას. ამისთვის სანატრელი წიგნი მოეწერა, რათა ეუწყებინა მისთვის სასწაულები სვეტისა და მაყვლოვანის კურნების ძალა. ყოველივე მოისმინა და იხილა ბრანჯმა დიაკონმა, რაც მომხდარიყო მცხეთაში და გაკვირვებული ადიდებდა ღმერთს. წაიღო წიგნები და წავიდა.

მაშინ უთხრა მეფემ წმიდა ნინოს და ეპისკოპოსს: „მნებავს, რათა იძულებით, მახვილით მოვაქციოთ მთიულები და ჩემი სიძე ფეროზი,

დავუმონოთ ისინი ღვთის ძეს და ვათაყვანოთ პატიოსან ჯვარს“. მაშინ უთხრეს: „არა ბრძანებულ არს უფლისგან მახვილის აღება, არამედ სახარებით და პატიოსანი ჯვრით ვუჩვენოთ ჭეშმარიტი გზა, მიმყვანი საუკუნო ცხოვრებასთან. ღვთის მადლმა განანათლოს სიბნელე მათ გულებში“. და წავიდნენ წმიდა ნინო, ეპისკოპოსი იოვანე და მათ გაატანა მეფემ ერთი ერისთავი. მოვიდნენ და დადგნენ წობენს, მოუხმეს მთიულებს, პირუტყვის სახის კაცებს, ჭართალელებს, ფხოველებს, წილკნელებს და გუდამაყრელებს. უქადაგეს მათ ქრისტიანთა ჭეშმარიტი რჯული, საუკუნო ცხოვრებასთან მიმყვანი, ხოლო მათ არ ინებეს ნათლისღება. მაშინ მეფის ერისთავმა მცირედ წარმართა მახვილი მათზე და ძლევით შემუსრა მათი კერპები.

იქიდან გადავიდნენ და ჟალეთს დადგნენ, უქადაგეს ერწო-თიანეთელებს. მათ შეიწყნარეს და ნათელ-იღეს, ხოლო ფხოველებმა დატოვეს თავიანთი ქვეყანა და გადავიდნენ თუშეთში. სხვა მთიულთა უმრავლესობა არ მოიქცა, დაუმძიმა მათ ხარკი მეფემ, როცა არ ინებეს ნათლისღება, ხოლო უკანასკნელ ჟამს, მათი ნაწილი მოაქცია აბიბოს ნეკრესელმა ეპისკოპოსმა და ზოგიერთნი მათგანნი დარჩნენ წარმათობაშივე დღემდე.

ხოლო წმიდა ნინო წავიდა რანისკენ ფეროზის მოსაქცევად. მივიდა კუხეთში, დაბა ბოდში და დაჰყო იქ რამდენიმე დღე. მოდიოდნენ მასთან კახეთიდან. აღიარა მისი სწავლა ერის სიმრავლემ. დასნეულდა იქ. გაიგო ეს რევ, მეფის ძემ და მისმა ცოლმა სალომემ, რომელნიც ცხოვრობდნენ უჯარმაში, მივიდნენ ნინოსთან. აცნობეს მეფესა და დედოფალს, მათ გაგზავნეს ეპისკოპოსი იოვანე ნინოს წამოსაყვანად. მაგრამ წმიდა ნინო არ დაემორჩილა, მაშინ წავიდა თვით მეფე და ხალხის სიმრავლე.

ხედავდა ხალხი მის სახეს როგორც ზეცის ანგელოზის პირს. მის სამოსელს ბოლო ნაწილებს აცლიდნენ, იღებდნენ და სარწმუნოებით ემთხვეოდნენ. გარშემო მსხდომ ყველა დედოფალს თვალთაგან ცრემლი დიოდა მოღვაწე მოძღვრისა და სნეულთა ხელოვანი მკურნალის განშორების გამო.

სალომე უჯარმელი და პეროჟავრი სივნიელი, მათთან ერისთავები და მთავრები, ჰკითხავდნენ: „თუ ვინა ხარ ან საიდან მოხვედი ამ ქვეყანაში ჩვენს მაცხოვრად? სად აღიზარდე, დედოფალო, გვაუწყე ჩვენ შენი საქმე. რატომ ამბობ ტყვე ვარო, ტყვეთა მხსნელო და სანატრელო, რამეთუ შენგან გვისწავლია, რომ იყვნენ წინასწარმეტყველები ღვთის ძის უწინარეს, შემდგომ თორმეტი მოციქული, სხვა სამოცდაათნი. ჩვენში არავინ მოავლინა ღმერთმა შენს გარდა და როგორ იტყვი, ტყვე ვარო და როგორა ხარ უცხო“. მაშინ დაიწყო სიტყვის თქმა წმინდა ნინომ და თქვა: „სარწმუნოების ასულნო, ჩემო მახლობელო დედოფლებო, გხედავთ თქვენ როგორც იმ პირველ ქრისტიან ქალებს, გნებავთ ჩემი გზის ცნობა, გლახაკი მხევლისა. ახლა გაუწყებთ, რომ მისულია ჩემი სული ჩემს ხორცთან და მეძინება მე დედაჩემის ძილით საუკუნოდ, მაგრამ აიღეთ თქვენი საწერლები და დაწერეთ ჩემი გლახაკი და უდები ცხოვრება, რათა იცოდნენ თქვენმა შვილებმა თქვენი სარწმუნოება, ჩემი შეწყნარება, ღვთის სასწაულები, რომელნიც უხილავთ“.

მაშინ სწრაფად აიღეს საწერლები სალომე უჯარმელმა და პეროჟავრი სივნიელმა. დაიწყო სიტყვის თქმა წმინდა ნინომ და ისინი წერდნენ.

მოუთხრო ყოველივე, რაც ჩვენ ზემოთ დავწერეთ, ცხოვრება ამ წმინდისა და ნეტარისა და შეჰვედრა მეფეს იაკობ მღვდელი, რათა იოვანეს შემდეგ იყოს ის ეპისკოპოსი. მაშინ იოვანე ეპისკოპოსმა სწირა და აზიარა წმიდა ნინო ქრისტეს სისხლით და ხორცით. შეავედრა თავისი სული ცის მეუფეს, მისი ქართლში მოსვლიდან მეთოთხმეტე წელს, ქრისტეს ამაღლებიდან სამას ოცდათვრამეტ წელს დასაბამიდან წელთა ხუთიათას რვაას ოცდათვრამეტს.

შეიძრა ორივე ქალაქი, მცხეთა და უჯარმა, და ყოველი ქართლი ნინოს მიცვალებისას. იქ მივიდნენ და დამარხეს ძლევით შემოსილი მისი გვამი იმავე ადგილას – კუხეთს, დაბა ბოდში, რამეთუ იქ ითხოვა თვით მეფისგან დაფლვა. სიმდაბლისათვის ქმნა ეს, რადგანაც ეს ადგილი სახელგანთქმული არ იყო. მწუხარე იყო მეფე და ყველა წარჩინებული იქ მისი დაფლვის გამო, მაგრამ მცნებისა და ანდერძის ასრულებისთვის დაფლეს იქ. როცა აღესრულა ეს ყოველივე, ღვთით განბრძნობილმა მირიან მეფემ განამტკიცა წმინდა სამების და ყოველივეს დამბადებელი ღვთის სარწმუნოებაზე ყოველი ქართლი და ჰერეთი. მაშინ კონსტანტინე მეფემ გამოგზავნა მძევალი – მირიანის ძე ბაქარი დიდი განძით და მოსწერა ასე: „მე, კონსტანტინე მეფე, თვითმპყრობელი, ცათა მეუფის ახალი მონა, პირველად ეშმაკისაგან დატყვევებული და მერე გამოხსნილი დამბადებლის მიერ, გწერ შენ, ღვთივ განბრძნობილს და ჩემსავით ახალნერგ მორწმუნე მეფე მირიანს. იყოს შენთან მშვიდობა და სიხარული, ვინაიდან იცან სამება ერთარსება, ღმერთი დაუსაბამო ყოვლისა დამბადებელი, აღარ მინდა მე შენგან მძევალი, არამედ საკმარისია ჩვენს შორის შუამდგომლად ქრისტე, ძე ღმრთისა, ჟამთა უპირველეს შობილი, რომელიც განკაცდა ჩვენი ხსნისათვის, და მისი პატიოსანი ჯვარი, რომელიც მოცემული გვაქვს საწინამძღვროდ მის გულით მოსავებს. დამბადებელი ღვთის შუამდგომლობით ვიყოთ ჩვენ ძმებივით, სიყვარულით. შენი შვილი შენთვისვე მომინიჭებია, იხილე და გაიხარე და ღმერთისგან მოვლინებული მშვიდობის ანგელოზი იყოს შენთან მარადის. დამბადებელმა ღმერთმა განდევნოს შენი საზღვრებიდან ეშმაკი“.

მოვიდნენ მირიან მეფის ძე ბაქარი და მეფე კონსტანტინეს მოციქული მცხეთაში. აღივსნენ სიხარულით მირიან მეფე და დედოფალი ნანა და ადიდებდნენ ღმერთს.

მაშინ მირიან მეფემ განასრულა საეპისკოპოსო ეკლესიაც, აღასრულა მისი წლისთავის დღესასწაული მრავალი დიდებით. მირიან მეფის მოქცევიდან ოცდამეხუთე წელს მოკვდა მისი ძე, რევი, სიძე თრდატ სომეხთა მეფისა, რომელსაც მამის სიცოცხლეშივე მიეცა მეფობა.

დაფლეს თავის მიერ აშენებულ აკლდამაში. იმავე წელს დასნეულდა მირიან მეფე და აღესრულა. მოიყვანა თავისი ძე ბაქარი და ცოლი ნანა და უთხრა ნანას: ...აჰა, მე წავალ, საიდანაც მოვედი, ვმადლობ მრავალმოწყალე ღმერთს, ცისა და ქვეყნის დამბადებელს, რომელმაც ეშმაკისგან დატყვევებული მიხსნა ჯოჯოხეთის პირისგან და ღირსმყო მარჯვენით მისსა.

„შენ, ნანა, თუ შეძლებ, ჩემი სიკვდილის შემდეგ გაყავი ჩვენი სამეფო განძი ორად და წარიღე ნინოს, ჩვენი განმანათლებლის სამარხს, დროთა

ცვალებადობით რომ არ შეიცვალოს ის ადგილი უკუნისამდე, რადგან თუმცა მეფეთა საჯდომია, მაგრამ მწირია“.

ასევე შეევედრა ეპისკოპოსებს, რათა ადიდონ დიდება იმ ადგილისა, რამეთუ ღირს არს პატივისცემისა. მოაყვანინა წმინდა ნინოს ჯვარი, რომელიც თავდაპირველად ჰქონდა, ჩამოჰკიდა სამეფო გვირგვინი ჯვარზე, მოიყვანა ძე მისი ბაქარი, მის თავზე გამოსახა ჯვრის სახე, აიღო გვირგვინი ჯვრიდან და დაადგა ძეს თავზე. აღესრულა მირიან მეფე და დაეფლა ზემო ეკლესიაში საშუალო სვეტის სამხრეთით, ჩრდილოეთის მხრისაკენ. ამ სვეტშია ნაწილი ღვთივ აღმართული სვეტისა. მეორე წელს მოკვდა ნანა დედოფალი და დაეფლა იმავე სვეტის დასავლეთით, სადაც მირიან მეფე იყო დამარხული.

ქართლის მოქცევის წყაროები

უძველესი ქართული წყარო, რომელიც მოგვითხრობს ქართლის მოქცევის შესახებ, არის „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. სპეციალისტებს არა აქვთ ერთიანი აზრი ამ თხზულების შედგენილობისა და დაწერის თარიღზე.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ შედგება ორი ნაწილისაგან. პირველი ნაწილი არის ისტორიული ქრონიკების ნაკრები. ამ ნაწილში შესაძლებელია გამოიყოს ფენები, რაც ადასტურებს, რომ ის საუკუნეთა მანძილზე ივსებოდა. მასში შედარებით კარგად აღწერილია ამბები VII საუკუნის ბოლომდე, უფრო ზუსტად 681 წლამდე – VI მსოფლიო საეკლესიო კრებამდე, რადგანაც კათალიკოსები ორივე რედაქციის (ა, ბ, რედაქციები)[65] თანახმად, ცოლოსნები არიან, ხოლო VI კრებამ ეპისკოპოსთა ცოლოსნობა აკრძალა.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მეორე ნაწილი არის წმიდა ნინოს ცხოვრების საეკლესიო საკითხავი. ეს ცხოვრება იკითხებოდა ეკლესიაში და განკუთვნილი იყო მრევლისთვის (ან მონასტრის ბერებისთვის) ხმამაღლა საკითხავად. ამიტომაც მას წინ უძღვის წიგნის მკითხველის (მედავითნის) თხოვნა მღვდლისადმი: – „გვაკურთხენ მამაო“.

როგორც აღნიშნული იყო, „მოქცევაჲს“ პირველი ნაწილი – ისტორიული ქრონიკები, დაწერილია სხვადასხვა დროს და შეკრებილია ამ წიგნში ერთად. მის „მეფეთა სიაში“ მეფეთა საქმიანობა ქრისტემდე III–I საუკუნეებში და I–II საუკუნეებში შედარებით დაწვრილებით არის აღწერილი, იმ გაგებით, რომ ამ დროის მეფეების საქმიანობაცა და ქვეყანაში მათ დროს მომხდარი ამბებიც არის ჩამოთვლილი, ხოლო II საუკუნის ნაწილისა და III საუკუნის მეფეთა მხოლოდ სახელებია ჩამოწერილი, უფრო სწორად, მიწერილია წინა ქრონიკაზე. ეს უჩვენებს, რომ მართალი იყო პავლე ინგოროყვა, როცა „მოქცევაჲს“ ამ ნაწილს ქართველთა გაქრისტიანებამდე შედგენილად თვლიდა.

წარმართ მეფეთა სიას მოსდევს პირველი ქრისტიანი მეფის ცხოვრების დაწვრილებითი აღწერა და წმიდა ნინოს მოღვაწეობა მის დროს. შემდეგ ერთვის IV–V საუკუნის მეფეთა ქრონიკები. VI საუკუნის ამბები და VII საუკუნის დასაწყისი (ჰერაკლე კეისრის მოქმედება სპარსეთსა და საქართვე-

ლოში) შედარებით სრულია. ამის შემდეგ მხოლოდ ჩამოთვლილია სახელები კათალიკოსთა და ზოგიერთი ერისთავისა (VIII–IX საუკუნეები, აშოტ კურაპალატის ჩათვლით), მათი ცხოვრების მოვლენების ყოველგვარი აღნიშვნის გარეშე. ჩამოწერილია კათალიკოსების მხოლოდ სახელები. მწერალს სათქმელი მრავლად ექნებოდა, თუნდაც აშოტ კურაპალატის ცხოვრების შესახებ, მაგრამ „მოქცევაჲს“ ძირითადი ნაწილის ავტორი არ არის აშოტის თანამედროვე. „მოქცევაჲს“ ძირითადი ნაწილი დაწერილია VII საუკუნის 30-იან წლებამდე დროდადრო, „ჟამითი-ჟამად“. როგორც ვთქვით, ამ და წინა საუკუნეთა მთავარეპისკოპოსებისა და კათალიკოსების ცხოვრება შედარებით აღნუსხულია, ხოლო VIII–IX საუკუნეების კათალიკოსები კი მხოლოდ ჩამოთვლილია. საერთოდ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ქრონიკა რომ არის, ეს დასტურდება იმით, რომ იგი მთავრდება სიტყვებით: „ხოლო ამისა შემდგომად ვინცა შეიცვალებოდის კათალიკოზთაგანი, იწერებოდის“.[66]

„მოქცევაჲს“ II ნაწილი („თავი ბ“), როგორც ვთქვით, ეკლესიაში ხმამაღლა საკითხავი წმინდა ნინოს ცხოვრებაა. ის შეიძლება დაწერილი იყოს ნებისმიერ დროს, დამოუკიდებლად წინა ნაწილისაგან. IV საუკუნიდან IX საუკუნემდე. „წმინდა ნინოს ცხოვრების“ ამ ტექსტს ისტორიკოსი მ. ჩხარტიშვილი უწოდებს „ვრცელ რედაქციას“, ხოლო „მოქცევაჲს“ I ნაწილში (ქრონიკებში) მოთავსებულ წმინდა ნინოს ამბავს „მცირე რედაქციას“. მ. ჩხარტიშვილი წერს – „...ვრცელ „ნინოს ცხოვრებას“ მოგონებათა კრებულის სახე აქვს. ნინოს ბიოგრაფიის სხვადასხვა მომენტს იგონებენ თვით ნინო და მისი მოწაფეები თუ თანამოღვაწენი (ებრაელი ქალი სიდონია, მამამისი აბიათარი, საბერძნეთიდან ჩამოსული მღვდელი იაკობი, მეფე მირიანი)... ვრცელ „ნინოს ცხოვრებაში“, როგორც წესი, ყველა ფაქტს თავისი მხილველი და მთხრობელი ჰყავს. ერთადერთ გამონაკლისს წარმოადგენს შესავალი, რომლითაც იხსნება კრებული. აქ აღწერილი მოვლენების გადმომცემი პიროვნება დასახელებული არ არის. კრებულის გაგებისათვის ეს ნაწილი უმნიშვნელოვანესია. სწორედ აქედან ვიცით, რომ ჩვენს ხელთ არსებული ძეგლი ქართველთა განმანათლებლის შესახებ თვითმხილველთა მოგონებების ჩანაწერების კრებულია. ქართლის ისტორიაში ნინოს როლის ლაკონურად განსაზღვრის შემდეგ აქ ყურადღება აქვს მიქცეული იმ ხალხმრავალ თავყრილობას, რომელიც სასიკვდილოდ დასნეულებულ ნინოსთან გამოსათხოვრად შემდგარა დაბა ბოდში. ამ დროს უთხოვიათ ნინოსთვის მოეთხრო თავისი ცხოვრების შესახებ. ნინოს ნაამბობი ჩაუწერიათ სალომესა და პეროჟავრს.

როგორც ვხედავთ, შესავალი კრებულის მასალებით იგი აშკარად სხვა არაფერია, თუ არა ავტორის მოგონება, შემდგენლის წინათქმა... მაგრამ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ შექმნისას ვრცელი „ნინოს ცხოვრების“ ისტორიულ ქრონიკასთან მიერთებამ გამოიწვია ამ დასაწყისის მოკვეცა და ავტორის შესახებ პირდაპირი ცნობაც ამიტომ დაიკარგა... ავტორი ჯერ გვამცნობს, რომ ნინოს ნაამბობი ერთდროულად ორმა პირმა ჩაიწერა, ხოლო შემდეგ, თავების სათაურში მარტოოდენ სალომეს აღნიშვნით, გვიზუსტებს, თუ კონკრეტულად რომელია შემქმნელი წარმოდგენილი ორი ვარიანტიდან... მითითებული

გარემოება სწორედ სალომეს ავტორობას მიგვანიშნებს... სალომეს ავტორობა არ ჩანს მოულოდნელ, კონტექსტიდან ამოვარდნილ ფაქტად... თუ ზემოთ მოხსენებულ გამოსათხოვარ თავყრილობაზე შევაჩერებთ ყურადღებას, არ შეიძლება თვალში არ მოგვხვდეს, რომ ნინოს პირველ რიგში ეკითხება ხოლმე, დანარჩენები კი მის ნათქვამს იმეორებენ. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ კრება მას მიჰყავს, მისი ასეთი აქტიურობა კი ლოგიკურია: აღნიშნული ღონისძიება ხომ უჟარმელი დედოფლის სამფლობელოში – ბოდში მიმდინარეობს. აქ უფლისწულის მეუღლეა დიასახლისი, მას შეჰფერის უმასპინძლოს ქალ განმანათლებელს... ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფის ძის ცოლი (სალომე) IV საუკუნის მოღვაწეა, ხოლო ძველი ქართული მწერლობის სამი დიდი სპეციალისტი – ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე „ნინოს ცხოვრების“ აღნიშნულ რედაქციას გვიანი ხანით ათარიღებდნენ... შესაძლებელია, „ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქცია იყოს IV საუკუნის ძეგლი?

1897 წელს ნ. მარმა გამოთქვა ვარაუდი იმის შესახებ, რომ „ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქცია არ უნდა იყოს IX საუკუნეზე ადრინდელი ძეგლი. ნ. მარს ეს არგუმენტაცია აშკარად საკმარისად არ ეჩვენებოდა. ეს ჩანს არა მარტო იქიდან, რომ ზემოთ მოტანილ დასკვნას ვარაუდის ფორმა აქვს, არამედ იქიდანაც, რომ 1906 წელს გამოქვეყნებულ სხვა ნაშრომში „ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქციის თარიღთან დაკავშირებით მან მიუთითა არა საკუთარი ზემოთ აღნიშნული შრომა, არამედ 1900 წელს გამოსული ივ. ჯავახიშვილის „ანდრია მოციქულისა და წმინდა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში“... რაც შეეხება ივ. ჯავახიშვილს, მას ზემოთ დასახელებულ წერილში არავითარი საგანგებო მსჯელობა იმის შესახებ, თუ რატომ მაინცდამაინც აღნიშნულ საუკუნეებს უნდა განეკუთვნებოდეს ეს ძეგლი, მოცემული არა აქვს. თავის „ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში“ კი „ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქციის თარიღზე საუბრისას ნ. მარის ნაშრომი და ის არგუმენტი აქვს მითითებული, რომელიც თავის დროზე ნ. მარმა საკმარისად არ მიიჩნია და არც მოიშველია ამის გამო. ვრცელი „ნინოს ცხოვრების“ გვიანი ხანით დამათარიღებელ ერთ-ერთ საბუთად კ. კეკელიძეს მიაჩნია ის გარემოება, რომ თხზულებაში ნახმარია მარტის წელიწადი, რომელიც მისი მითითებით, IX საუკუნის ნახევარში შემოვიდა ჩვენში... კ. კეკელიძის სხვა ნაშრომიდან კი ვიგებთ, რომ თურმე, იმის გარკვევას, თუ როდის შემოვიდა ჩვენში მარტის წელიწადი, მკვლევარი ახდენს თვით ვრცელი „ნინოს ცხოვრების“ საშუალებით, იმის დაშვებით, რომ იგი IX საუკუნის ძეგლია... ზემოთ თქმულიც აშკარას ხდის, რომ ქართული წყაროების მიმართ ჰიპერკრიტიკული დამოკიდებულების პირობებში „ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქციის გვიანი საუკუნეებით დათარიღება ხდებოდა ფაქტებზე ძალდატანებით. როგორც მსჯელობაში ლოგიკური წრის შემცვლელნი ნ. მარის, ივ. ჯავახიშვილის, კ. კეკელიძის მტკიცებანი არ შეიძლება მიღებულ იქნას არგუმენტებად განსახილველი ძეგლის თარიღის გარკვევისას. დღეს სპეციალისტთა ნაწილის მიერ ვრცელი „ნინოს ცხოვრების“ გვიან ხანაში შექმნის შესახებ თვალსაზრისის

გაზიარება ემყარება მხოლოდ და მხოლოდ დასახელებულ მკვლევართა ავტორიტეტს და არა რაიმე გამტკიცებულ საბუთს.

ამგვარად, არა გვაქვს არავითარი საფუძველი არ დავუჯეროთ თხზულებისვე მითითებას იმის შესახებ, რომ იგი მეოთხე საუკუნის ძეგლია. აქედან გამომდინარე, სალომე უჟარმელის ავტორობასაც არაფერი ეღობება წინ. წყაროთმცოდნეობაში მიღებული წყაროს „უდანაშაულობის პრეზუმფციის“ პრინციპის თანახმად, ჩვენი ძიება აქ უნდა შეწყდეს. წყაროს „არ ევალება“ გვიმტკიცოს, რომ სწორია. თუ ვერ ვამჩნევთ, რომ მისი მონაცემი ყალბია, მაშასადამე, იგი მიღებულ უნდა იქნას, როგორც ჭეშმარიტი... თხზულების ავტორია ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფის მირიანის ძის მეუღლე სალომე უჟარმელი... IV ს-ის II ნახევარში ბიზანტიაში იმყოფებოდა სალომეს შვილიშვილი, მაშინ ჯერ კიდევ უფლისწული, შემდგომში ქართლის მეფე ბაკურ თრდატის ძე. მან ცნობილ ბიზანტიელ ისტორიკოსებს – გელასი კესარიელსა და რუფინუსს უამბო ქართველთა გაქრისტიანების ისტორია. ეს მონათხრობი „ნინოს ცხოვრების“ თავისებური მოდიფიკაციაა... ის გარემოება, რომ ბაკურის მიერ გადმოცემულ ისტორიას ლიტერატურულად დახვეწილი ფორმა აქვს და აგრეთვე ის, რომ ორივე ისტორიკოსთან საუბარში მან არსებითად ერთისა და იმავეს განმეორება შეძლო, მიგვანიშნებს, ბაკური სახელდახელოდ კი არ თხზავს იბერთა მოქცევის ისტორიას, არამედ წინასწარ მოფიქრებულ საგანგებოდ შემუშავებულ ამბავს ჰყვება... ქართლის გაქრისტიანება, როგორც ეს უკვე ნაჩვენებია სპეციალურ ლიტერატურაში, იყო არა სტიქიური მოვლენა, არამედ პოლიტიკური აქტი. წერილობითი ფიქსაციის გარეშე მას არ ჰქონდა არავითარი მნიშვნელობა, შეიძლება ითქვას, რომ არც არსებობდა, ამიტომ შეუძლებელია ვაღიარებდეთ იმას, რომ ქართლში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას IV საუკუნეში ჰქონდა ადგილი და ამავე დროს ვამტკიცებდეთ, რომ ცნობები ამ ფაქტის შესახებ მხოლოდ IX საუკუნეში ჩაიწერეს. ესეც რომ არა, როგორ შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ V საუკუნეში „რიგით“ წმინდანს შუშანიკს საქართველოში ეძღვნებოდა სპეციალური თხზულება, ქართველთა განმანათლებლის „მოციქულთა სწორის“ ნინოს ცხოვრება კი აღწერილი არ იყო!.. როცა ასეთი ნდობით ეკიდებიან გელასი და რუფინუსი ბაკურის ნაამბობს ქართველთა გაქრისტიანების შესახებ, ხომ არ ითვალისწინებენ იმას, რომ ქართველი უფლისწული ემყარება დიდედის ჩანაწერს, რომელიც ქართველთა მოქცევის ისტორიის საკითხებში მართლაც „მეცნიერ იყო ყოველსავე ჭეშმარიტად“, „ფრიადსარწმუნოც“ ამიტომ ხომ არ არის ბაკური?“[67]

„უძველესი წყარო, რომელშიც მოხსენებული ყოფილა ქართველთა მოქცევის ამბავი, არის IV ს-ის ბერძენი ისტორიკოსის (გარდაიცვალა 395 წ.) გელასი კესარიელის „საეკლესიო ისტორია“, სამწუხაროდ, ეს თხზულება დღესდღეობით დაკარგულად ითვლება და ჩვენთვის ცნობილი არ არის. მაგრამ მერმინდელ ავტორებს შემოუნახავთ თავიანთ შრომებში მისი ცნობები. მათ შორის უძველესია რომაელი საეკლესიო ისტორიკოსი რუფინუსი. რუფინუსი გელასი კესარიელის უმცროსი თანამედროვე იყო (გარდაიცვალა 410 წ.). მას უთარგმნია და თავის თხზულებაში შეუტანია გელასი კესარიელის

ცნობა ქართველთა მოქცევის შესახებ. რუფინუსზე დაყრდნობით მოთხრობილი აქვს იბერთა გაქრისტიანების ამბავი V საუკ. ბერძენ ისტორიკოსს სოკრატეს (დაბ. 380 წ.) თავის „საეკლესიო ისტორიაში“. იბერთა გაქრისტიანების ამბავი გადმოცემული აქვს V ს-ის მეორე ბერძენ ისტორიკოსს თეოდორიტე კვირელს (დაიბ. 390 წ.) „საეკლესიო ისტორიაში“, რომელიც მას დაუწერია დაახლოებით 449 წელს... ქართლის მოქცევის ამბავი ასევე აქვს გადმოცემული კიდევ ერთ ბერძენ საეკლესიო ისტორიკოსს სოზომენს. სოზომენს თავისი წიგნი დაუწერია 444 წლის მახლობლად... სოზომენს უშუალოდ რუფინუსით უსარგებლია.[68] V საუკუნის ბერძენი ისტორიკოსი გელასი კვიზიკელიც გელასი კესარიელით სარგებლობდა.

გელასი კესარიელის ისტორია, რომლითაც სარგებლობდნენ შემდეგში ბერძენ-რომაელი ისტორიკოსები, დაიწერა IV საუკუნის ბოლოს, სულ რაღაც ნახევარი საუკუნის შემდეგ ქართლის გაქრისტიანებიდან. უაღრესად საყურადღებოა გელასი კესარიელის ცნობა, რომ მას ქართველთა გაქრისტიანების ამბავი გაუგია იბერთა სამეფო სახლის ერთ-ერთი წარმომადგენლის, ბაკურისაგან.[69]

ბაკურ უფლისწულს გელასისათვის გადაუცია შემდეგი: „იბერებთან მოხვდა ვინმე ქრისტიანი ტყვე ქალი. იგი ქადაგებდა ქრისტიანობას და ქრისტეს ძალის დახმარებით კურნავდა ავადმყოფებს. ასე განუკურნავს მას მძიმედ დაავადებული იბერთა დედოფალიც. ამას დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია იბერთა მეფეზე, მაგრამ მას ჯერ კიდევ ვერ გადაუწყვეტია ქრისტიანობის მიღება. ცოტა ხნის შემდეგ მეფე სანადიროდ წასულა, უეცრად ისეთი ბურუსი ჩამოწოლილა, რომ მეფე თავის მხლებლებს დაშორებია და მარტოდ დარჩენილს გზა ვეღარ გაუგნია. შეშინებულ მეფეს დახმარებისათვის მიუმართავს ტყვე ქალის ღმერთისათვის. ბურუსი მაშინვე გაფანტულა და ისევ ნათელი დღე დამდგარა. შინ დაბრუნებულმა მეფემ თავისთან იხმო ტყვე ქალი და დაწვრილებით გამოჰკითხა ყოველივე მისი სარწმუნოების შესახებ. ამის შემდეგ დაუწყიათ ეკლესიის მშენებლობა. მშენებლობის დროს ხალხში რწმენის განსამტკიცებლად ღმერთმა სასწაული მოავლინა: ერთ-ერთი სვეტი მშენებლებმა ვერაფრით ვერ დააყენეს თავის ადგილას. ღამით ტყვე ქალის ვედრების შემდეგ ეს სვეტი შვეულად გაჩერდა ჰაერში თავისი ადგილის ზემოთ. როდესაც დილით ხალხი ისევ შეგროვდა, სვეტი თავისით დაეშვა საფუძველზე. ეკლესიის აშენების შემდეგ იმპერატორ კონსტანტინეს გაუგზავნეს ელჩობა თხოვნით: გამოეგზავნა მღვდელმსახურები ეკლესიის კურთხევისა და ხალხის მოსანათლავად. კონსტანტინეს ეს თხოვნა სიხარულით აუსრულებია“.[70]

როგორც ზემოთ მოყვანილი ტექსტიდან ჩანს, გელასი გადმოგვცემს „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ შესული წმიდა ნინოს ცხოვრების რამდენადმე შემოკლებულ შინაარსს. ამიტომაც მ. ჩხარტიშვილი მართალია, როცა ფიქრობს, რომ ბაკურმა გელასის გადასცა სალომე უჯარმელის მიერ დაწერილი „ცხოვრების“ არსი.

აღსანიშნავია ისიც, რომ V საუკუნეში თითქმის ყვლა ცნობილი ისტორიკოსი – რუფინუსი, სოკრატე, თეოდორიტე კვირელი, სოზომენი, გელასი

კვიზიკელი და აგრეთვე მოსე ხორენელი წერენ წმიდა ნინოსა და ქართველთა გაქრისტიანების შესახებ, ხოლო ჩვენი თანამედროვე ქართველი ისტორიკოსები, რომლებიც „ქართული წყაროების მიმართ ჰიპერკრიტიკულად არიან განწყობილნი," ამტკიცებენ, რომ ქართველებმა წმიდა ნინოს შესახებ ცნობები მხოლოდ IX საუკუნეში შეაგროვეს, „ლეგენდაც წმიდა ნინოს შესახებ" სწორედ მაშინ შეთხზეს. მართლაც, როგორც უკვე ითქვა ზემოთ, V საუკუნეში ქართველებმა წმიდა შუშანიკის ღვაწლი აღწერეს და ნუთუ წმიდა ნინოს ცხოვრებას არ აღწერდნენ იმ დროს, როცა ყველა მეზობელი ხალხის ისტორიკოსები წმიდა ნინოს ცხოვრებას აღწერდნენ?

უნდა დავასკვნათ, რომ უძველესი ქართული წყარო, რომელიც მოგვითხრობს ქართველთა გაქრისტიანებას, დაწერილია IV საუკუნეში სალომე უჯარმელის მიერ. ეს გაარკვია მ. ჩხარტიშვილმა.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს" ქრონიკებში (I ნაწილში) არის ცნობები ქართული ეკლესიის მეთაურების შესახებ IV საუკუნიდან IX საუკუნემდე. ჩვენ მოვიყვანთ ამონაწერებს მათ შესახებ წიგნიდან: „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები," I, 1964, გვ. 81-97.

ქართული ეკლესიის მეთაურები („მოქცევაჲ ქართლისაჲ")
ვარიანტი ა და ვარიანტი ბ[71]

ქართული ეკლესიის უფლებრივი მდგომარეობის შესახებ

ჩვენში აზრთა სხვადასხვაობაა იმის შესახებ, თუ ვის ექვემდებარებოდა ქართული ეკლესია შექმნის დროიდან. ერთი, უფრო გავრცელებული აზრით მიღებულია, რომ ქართული ეკლესია IV საუკუნის დასაწყისში ანტიოქიის იურისდიქციაში შევიდა, მეორე, ამჟამად მიღებული აზრით, ქართული ეკლესია კონსტანტინოპოლს დაექვემდებარა. მაგალითად, ჩვენი ენციკლოპედია წერს ქართული ეკლესიის შესახებ – „ეკლესია V საუკუნემდე იერარქიულად ექვემდებარებოდა ჯერ კონსტანტინოპოლს, შემდეგ ანტიოქიის საპატრიარქოებს".[72]

ასეთი თვალსაზრისი არ ითვალისწინებს ეკლესიათა შორის არსებულ რეალურ ურთიერთდამოკიდებულებას, რომელიც არსებობდა განსახილველ დროს. აი, რას წერს ამის შესახებ გ. ნარსიძე:

„ზოგიერთ სამეცნიერო ნაშრომში გამოთქმულია თვალსაზრისი, რომ საქართველოს ეკლესია თავდაპირველად კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს ემორჩილებოდა. ეს შეხედულება არ არის სწორი, რადგან არ ითვალისწინებს საეკლესიო იერარქიის განვითარების პერიოდებს. ნიკეის I საეკლესიო კრების დადგენილებით, იმდროინდელი მსოფლიო სამ კათედრას გაუნაწილდა (უკვე არსებული ტრადიციის შესაბამისად): რომს, ანტიოქიას და ალექსანდრიას.

თითოეული ამ ქალაქის მთავარეპისკოპოსი თანაბრად იყო მიჩნეული. რომის მთავარეპისკოპოსი განაგებდა დასავლეთს, ალექსანდრიისა – აფრიკას, ხოლო ანტიოქიის – მთელ აღმოსავლეთს. ნიკეის კრებაზე (325 წ.) ბიზანტიის შესახებ არაფერი იყო ნათქვამი იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ კონსტანტინოპოლი ჯერ კიდევ არ იყო იმპერიის დედაქალაქი. ის დედაქალაქი გახდა მხოლოდ 5 წლის შემდეგ, მაგრამ ამის შემდეგაც კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი ექვემ-დებარებოდა ჰერაკლიის ეპისკოპოსს და შედიოდა თრაკიის დიოცეზში. მხოლოდ ახ.წ.აღ-ის 381 წლიდან – კონსტანტინოპოლის II მსოფლიო საეკ-ლესიო კრებიდან – დაიწყეს კონსტანტინეპოლისათვის უფლებათა მინიჭება, ხოლო დიოცეზი და საპატრიარქო უფლებები მას მხოლოდ ქალკედონის IV მსოფლიო საეკლესიო კრების (451 წ.) დადგენილების 28-ე მუხლით დაუმტ-კიცდა. ე.ი. საქართველო IV საუკუნის 20–30-იან წლებში კონსტანტინეპოლს ვერ დაექვემდებარებოდა, რადგან ამგვარი დაქვემდებარება I საეკლესიო კრების დადგენილებით აკრძალული იყო. საქართველოს დაქვემდებარება მხოლოდ ანტიოქიის მთავარეპისკოპოსისადმი იყო შესაძლებელი. თვით კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსის გამგებლობის ზონა არ სცილდებოდა საკუ-თარ ქალაქს, რომელიც ანტიოქიის დიოცეზში შედიოდა.“[73]

სავსებით სამართლიანია გ. ნარსიძე, როდესაც წერს, რომ ქართული ეკლესია მისი დაარსების დროს კონსტანტინოპოლს ვერ დაექვემდებარებოდა, რადგანაც: 1. თვითონ კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი სხვაზე იყო დაქვემდე-ბარებული: ჰერაკლიის ეპისკოპოსზე თრაკიის დიოცეზში; 2. ასეთ დაქვემდება-რებას მაშინ არსებული საეკლესიო კანონი კრძალავდა; 3. ქართული ეკლესიის დაარსების დროს, რაც უთუოდ 326 წლამდე მოხდა, კონსტანტინოპოლი ჯერ კიდევ არ არსებობდა. ის 330 წელს დაარსდა, მაგრამ გ. ნარსიძე არ არის სწორი, როცა წერს, რომ ნიკეის I საეკლესიო კრების დადგენილებით იმდროინდელი მსოფლიო სამ კათედრას გაუნაწილდაო“. ეს საკითხი ღვთისმეტყველთა მიერ კარგადაა დამუშავებული. ამის შესახებ ცნობილი კანონისტის პროფესორ ტროიცკის აზრის მოყვანამდე უნდა ითქვას შემდეგი: შუა საუკუნეებში ეკლე-სიისა და სახელმწიფოს შერწყმამ ბიზანტიის მაგალითზე გამოიწვია ის, რომ ბიზანტიის იმპერია ეკლესიურად პრეტენზიას აცხადებდა მთელ მსოფლიო-ზე. ამ დროს წარმოიშვა თეორია ე.წ. „პენტარქიის“ შესახებ, თითქოსდა მთელი მსოფლიო 5 საიმპერიო საპატრიარქოს შორის განაწილდა მსოფლიო კრებების მიერ. იმპერიაში არსებობდა 5 საპატრიარქო: რომის, კონსტანტინოპოლის, ალექსანდრიის, ანტიოქიის და იერუსალიმის. თითქოსდა ამ საპატრიარქოებს მთელი მსოფლიო გაუნაწილდათ. აი, რას უპასუხებს ამის შესახებ „პენტარ-ქიის“ თეორიის დამცველს პროფესორი ს. ტროიცკი, აღიარებული და მართლ-მადიდებლურ სამყაროში სახელგანთქმული კანონისტი: – „ავტორი ცდილობს აღადგინოს შუა საუკუნეთა ბიზანტიური თეორია პენტარქიისა, რომლის მიხედვით თითქოსდა მსოფლიო კრებებმა ხუთ საპატრიარქოთა შორის გაჰყო მსოფლიო. მაგრამ როგორ შეიძლება ითქვას, რომ I-მა მსოფლიო კრებამ გაჰყო მსოფლიო 5 პატრიარქს შორის, მაშინ როცა საპატრიარქოები საერთოდ არ არსებობდა, არა მარტო I მსოფლიო კრების დროს, არამედ კიდევ დიდ ხანს

მის შემდეგ, როცა კონსტანტინოპოლის ეკლესია დაქვემდებარებული იყო ჰერაკლიის მიტროპოლიტზე, ხოლო იერუსალიმისა შეადგენდა ერთ ეპარქიას კესარიის მიტროპოლიტისას, როცა ეკლესიები ყველა რომაული პროვინციისა (ისინი იყვნენ დაახლოებით 100), ბალსამონის ცნობით (II მსოფლიო კრების მეორე კანონის განმარტება, ათენ. ს. ინტ. 11. 171), ავტოკეფალურნი იყვნენ და მხოლოდ მნიშვნელოვანი ქალაქების ეკლესიებმა გააერთიანეს თავიანთი ძალაუფლების ქვეშ რამდენიმე პროვინცია, რასაც სანქცია მისცა I-მა მსოფლიო კრებამ. პენტარქიის გაგება არ ჰქონია არც II მსოფლიო კრებას, რომელმაც თავისი მე-2 კანონით დაამტკიცა ავტოკეფალია ყველა დიოცეზის ეკლესიებისა, ასეთი იყო ათზე მეტი... კერძოდ, დაადასტურა თავისთავადობა ასიის, პონტოსა და თრაკიის დიოცეზური ეკლესიებისა და გაუთანაბრა ისინი ალექსანდრიისა და ანტიოქიის ეკლესიებს, ხოლო კონსტანტინოპოლის ეკლესიას მისცა მხოლოდ პატივის უპირატესობა და არა ძალაუფლება. ძველ მსოფლიო კრებათა აქტების საუკეთესო თანამედროვე მცოდნე ედუარდ შვარცი ამბობს კონსტანტინოპოლის ეკლესიის შესახებ, რომ 380 წელს ის იყო „მხოლოდ მცირე მართლმადიდებლური თემი (община) და რომ ოქროპირი მხოლოდ „ცდილობდა“ შეექმნა თავისი კათედრისთვის რაღაც მსგავსი საეკლესიო პროვიციისა“. უცხო იყო პენტარქიის ფიქრი IV მსოფლიო კრებისთვისაც, მის კანონებში ლაპარაკია მხოლოდ სამი დიოცეზის კონსტანტინოპოლის საყდარზე დაქვემდებარების შესახებ, ხოლო აქტებში – ტერიტორიების გაყოფის შესახებ ანტიოქიასა და იერუსალიმის ეკლესიათა შორის. მხოლოდ VI მსოფლიო კრების 36-ე კანონშია საუბარი „ხუთი საყდრის“ შესახებ, თუმცა კანონი მათ არ უწოდებს საპატრიარქოებს, მაგრამ იქ სიტყვაც კი არ არის დაძრული მთელი მსოფლიოს გაყოფის შესახებ ამ საყდრებს შორის, არამედ მხოლოდ დგინდება მათი რანგი, რადგანაც 36-ე კანონში ჩამოთვლილი ყველა ეკლესია იმყოფებოდა ერთ ბერძნულ-რომაულ იმპერიაში, რომლის გარეთაც არსებობდა სხვა ავტოკეფალური ეკლესიებიც – სირო-სპარსული, ქართული, სომხური. თვით ბერძნულ-რომაულ იმპერიაშიც იმყოფებოდა კვიპროსის ავტოკეფალური ეკლესია, რომლის კონსტანტინოპოლის ეკლესიისგან დამოუკიდებლობა დაამტკიცა ამავე VI მსოფლიო კრების 39-ე კანონმა. აგრეთვე არსებობდნენ ავტოკეფალური ეკლესიები კართაგენის და I იუსტინიანისა... სინამდვილეში კონსტანტინოპოლის ეკლესიამ ისე, როგორც ყველა ავტოკეფალურმა ეკლესიამ შეიძლება ავტოკეფალია მიანიჭოს მხოლოდ თავის საკუთარ ნაწილს. ვისგან მიიღო კონსტანტინოპოლის ეკლესიამ განსაკუთრებული უფლება, მიანიჭოს ავტოკეფალია (მსოფლიოს სხვა ეკლესიებს), ავტორი არ ამბობს, რადგანაც ასეთი უფლება მას არასოდეს მიუღია. მრავალი ავტოკეფალური ეკლესია არსებობდა მაშინ, როცა თვითონ კონსტანტინოპოლის ეკლესიას არ გააჩნდა ავტოკეფალია, არამედ დამოკიდებული იყო ჰერაკლიის მიტროპოლიტზე, არავითარი საერთო კონსტანტინოპოლის პატრიარქს არ გააჩნდა კვიპროსის, კართაგენის, I იუსტინიანის, ქართულ, სირო-სპარსულ, სომხურ ეკლესიების ავტოკეფალიებთან“.[74]

არასწორია აზრი, თითქოს ქართული ეკლესია V საუკუნემდე იერარქიულად ექვემდებარებოდა უცხოეთს, უცხოეთის საპატრიარქოებს. ჯერ კიდევ 451 წლამდე საპატრიარქოები საერთოდ არ არსებობდნენ, მით უმეტეს, IV საუკუნის დასაწყისში კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს პატრიარქი არ ეწოდებოდა. გარდა ამისა, როგორც ზემოთ დავინახეთ, I-მა მსოფლიო კრებამ 325 წელს „მსოფლიო სამ კათედრას“ კი არ გაუნაწილა, არამედ სანქცია მისცა არსებულ ფაქტს, რომ იმპერიის დიდი ქალაქების ეპისკოპოსებს თავისი ძალაუფლება უკვე გავრცელებული ჰქონდათ რამდენიმე თავის გარშემო არსებულ პროვინციაზე. კრებამ ამ ქალაქების ეპისკოპოსებს არ ჩამოართვა ეს პროვინციები, არამედ ცნო ეს უკვე არსებული იურიდიული ფაქტი. ლაპარაკია არა მთელ მსოფლიოს განაწილებაზე, არამედ დიდი ქალაქების ირგვლივ არსებულ პროვინციებზე.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ როგორც I, ისე II მსოფლიო კრების დროისთვის „მსოფლიოს განაწილების“ პრობლემა არ არსებობდა. ასეთი გაგება მხოლოდ იმის შემდეგ გაჩნდა, რაც იმპერიის დედაქალაქების ეკლესიები გადაიქცნენ საპატრიარქოებად და ამ საპატრიარქოებმა იმპერიის ტერიტორია ერთმანეთს შორის გაინაწილეს, ე.ი. უფრო გვიან, განსაკუთრებით კი იუსტინიანეს ეპოქაში (VI ს.) და მის შემდეგ.

ზემოთ მოყვანილიდან გამომდინარე აზრი, რომ ქართული ეკლესია ანტიოქიის ეპისკოპოსს დაექვემდებარა იმის გამო, რომ მსოფლიოს განაწილების დროს აღმოსავლეთი ანტიოქიას შეხვდაო, ასახავს არა IV ს-ში არსებულ ვითარებას, არამედ ჩამოყალიბებულია შემდგომ საუკუნეებში, „პენტარქიის“ თეორიის ჩამოყალიბების პერიოდში, განსაკუთრებით 451 წლის მსოფლიო კრების შემდეგ.

ანტიოქიის ძლიერ ეკლესიას IV საუკუნეში ჩრდილოეთით ესაზღვრებოდა პონტოს დიოცეზის ასევე ძლიერი ეკლესია, რომელიც უშუალოდ ემიჯნებოდა საქართველოს. 381 წელს II მსოფლიო კრებამ მე-2 კანონით დაამტკიცა ყველა დიოცეზის ეკლესიების ავტოკეფალია, მათ შორის პონტოსი, და გაუთანაბრა ის ანტიოქიის ეკლესიას.

პონტოს ძლიერი ეკლესია IV საუკუნეში არ დაუშვებდა, რომ ანტიოქიას, მის თანაბარ ეკლესიას, იურისდიქცია გაევრცელებინა პონტოს უშუალოდ მოსაზღვრე, მეზობელ საქართველოზე, იმის გამო, რომ ანტიოქიასა და საქართველოს შორის სწორედ პონტოს ვრცელი დიოცეზი (მცირე აზია) იყო გადაჭიმული (პონტოს დიოცეზი ფაქტობრივად მთელ მცირე აზიას მოიცავდა). ქართული წყაროები ერთხმად მიუთითებენ, რომ ქართული ეკლესიის დაფუძნებაში მონაწილეობა მიიღო ანტიოქიის ეპისკოპოსმა. ეს ფაქტი შეიძლება აიხსნას იმით, რომ 330 წელს, კონსტანტინოპოლის დაარსებამდე, ქალაქი ანტიოქია, ფაქტობრივად იყო დედაქალაქი რომის იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილისა, ამიტომაც როდესაც ქალაქ რომში იმპერატორთან ჩავიდნენ წმიდა ნინოს მიერ გაგზავნილი ელჩები და სურვილი გამოთქვეს ქართული ეკლესიის დაარსებისა, იმპერატორმა ანტიოქიის ეპისკოპოსს დაავალა ამ მისიის შესრულება. საქმე ის იყო, რომ იმის შემდეგ, რაც იმპერატორმა დიოკლე-

ტიანემ იმპერია რამდენიმე ნაწილად დაჰყო, იმპერიის აღმოსავლეთის ყოველგვარი საქმე, სამხედრო თუ სამოქალაქო, უნდა გადაჭრილიყო არა რომში, არამედ აღმოსავლეთშივე მისი საგანგებო მმართველის მიერ. აღმოსავლეთის საეკლესიო საქმეებიც ასევე აღმოსავლეთის მმართველს დაეკისრა. ამიტომაც ეპისკოპოსს, რომელიც ანტიოქიაში იჯდა, დაევალა დახმარებოდა ქართველებს საეკლესიო საქმის მოწყობაში.

„დიოკლეტიანემ (284–305) დააწესა ე.წ. „ტეტრარქია“ – „ოთხის მმართველობა“, რის საფუძველზეც რომის იმპერიას მართავდა ორი იმპერატორი და ორი კეისარი. იმპერატორი დიოკლეტიანე და კეისარი გალერიუსი განაგებდნენ იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილს, მაქსიმიანე და კონსტანციუს ხლორი – დასავლეთს“.[75]

ქართული ეკლესიის საქმის გადაჭრა აღმოსავლეთში მჯდომ მთავარი ქალაქის ეპისკოპოსს დაეკისრა, IV ს-ის დასაწყისში. ამიტომაც სავსებით შესაძლებელია, იმპერატორის საგანგებო დავალებით ანტიოქიის ეპისკოპოსი საქართველოში ჩამოსულიყო IV ს-ის დასაწყისში, მაგრამ ეს სრულებით არ იძლევა უფლებას, გაკეთდეს დასკვნა, რომ ამის შემდეგ ქართული ეკლესია ანტიოქიის ეკლესიას დაექვემდებარა. ისიც უნდა ითქვას, რომ ქართული ეკლესიის დაფუძნების დროს იმპერიის დედაქალაქი კონსტანტინოპოლი რომ ყოფილიყო, ქართული ეკლესიის ორგანიზაციის საქმეში დახმარების გაწევა დაევალებოდა არა ანტიოქიის ეპისკოპოსს, არამედ დედაქალაქისას (საუბარია არა იერარქიულ დაქვემდებარებაზე, არამედ ეკლესიის ორგანიზაციაში დახმარების გაწევაზე).

მაინც რომელი ეკლესიის იურისდიქციის ქვეშ იმყოფებოდა ქართული ეკლესია IV საუკუნეში – ანტიოქიის, იერუსალიმის თუ კონსტანტინოპოლის?

ამჟამად და წინათაც, ეს საკითხი ყოველთვის სადავო იყო. მეცნიერების ერთი ნაწილი ასახელებს ანტიოქიას, მეორე კონსტანტინოპოლს, მესამე იერუსალიმს, იმის გამო, რომ არც ერთ ჩვენამდე მოღწეულ საბუთში მტკიცედ არ არის დადგენილი ეს საკითხი, უფრო მეტიც, საბუთები არ იძლევიან ამის დადგენის საშუალებას. ვფიქრობ, უნდა ვილაპარაკოთ არა საბუთების ნაკლოვანების შესახებ, არამედ საბუთების მიმართ მიდგომა უნდა შეიცვალოს.

თუ ჩვენ ამ საკითხს მივუდგებით იმ თვალსაზრისით, რომელიც ჯერ კიდევ XII საუკუნეში გამოთქვა ცნობილმა კანონისტმა ბალსამონმა, საბუთების ნაკლოვანების შესახებ აღარ ვიმსჯელებთ.

ბალსამონი წერს, რომ IV საუკუნეში რომის იმპერიაში ავტოკეფალური იყო ყველა პროვინციის ეკლესია. IV საუკუნეში იმპერია დაყოფილი იყო პროვინციებად, არსებობდა 100-ზე მეტი პროვინცია. ბალსამონის აზრით, იმ დროს 100-ზე მეტი ავტოკეფალური ეკლესია არსებობდა მხოლოდ რომის იმპერიაში, რადგანაც ყველა პროვინციის მიტროპოლია ავტოკეფალური იყო და მიტროპოლიტები ხელდასხმულნი იყვნენ თავისივე პროვინციის საეკლესიო კრების მიერ.

თ. ბალსამონი მე-2 მსოფლიო კრების მე-2 კანონის განმარტებისას რჩევას იძლევა: „მიაქციე ყურადღება, რომ ამ კანონის თანახმად, პროვინციე-

ბის ყველა მიტროპოლიტი ავტოკეფალური იყო და ხელდასხმულნი იყო თავისი კრების მიერ“.[76]

ამრიგად, ბალსამონის თანახმად, IV საუკუნეში იმპერიაში არსებული ყველა პროვინციის ეკლესია ავტოკეფალური იყო. იგივე ითქმის დიოცეზთა ეკლესიებზეც. მსხვილი ადმინისტრაციული ერთეული – დიოცეზიც თავის მხრივ პროვინციებად იყო დაყოფილი. IV საუკუნისათვის იმპერიაში 12 ადმინისტრაციული ერთეულ-დიოცეზი ყოფილა, ხოლო თითოეულ ამ დიოცეზში 16-მდე პროვინცია შედიოდა.[77]

ცნობილია, რომ დიოკლეტიანემ (284–305) ადმინისტრაციულ ნაწილებად დაყო იმპერია – „უზარმაზარი იმპერიის ერთპიროვნული მართვა ჭირდა, ამიტომ დიოკლეტიანემ სახელმწიფო ჯერ ორად გაყო, მეორე ნახევრის მმართველად აირჩია თავისი ახლობელი მაქსენციუსი და მას „ავგუსტუსის“ ტიტული მიანიჭა, ხოლო შემდეგ იმპერიის თითოეული ნახევარი ორად გაყო და ამ გამონაყოფ ოლქებს სათავეში ჩაუყენა ორი კეისარი. ამრიგად, იმპერია ოთხ ნაწილად გაიყო (ტეტრარქატის სისტემა). კონსტანტინე I-მა (306–337) აღადგინა იმპერიის ერთიანობა, მაგრამ შეინარჩუნა სახელმწიფოს ტერიტორიული დაყოფა 4 პროვინციად, რომელთაგან თითოეული 12 დიოცეზად იყოფოდა. კონსტანტინეს დროიდან იმპერატორის ხელისუფლების ძლიერ დასაყრდენად იქცა ქრისტიანობა“.[78]

ბ. ლომინაძემ აღნიშნა, რომ IV საუკუნისათვის პროვინციებში არსებული ეკლესიები ავტოკეფალურნი იყვნენ. პროვინციათა ეკლესიების (ანუ ეპარქიების) ავტოკეფალურობა იმით გამოიხატებოდა, რომ პროვინციის საეკლესიო კრება ირჩევდა და ადგენდა მეთაურ ეპისკოპოსს (მიტროპოლიტს), გარედან ჩაურევლად. იმპერიაში პროვინციათა დიდი რიცხვის გამო ავტოკეფალური ეკლესიების რიცხვიც დიდი იყო. უკვე IV საუკუნეშივე დაიწყო და V საუკუნეში, ფაქტობრივად, თითქმის დასრულდა ავტოკეფალური ეკლესიების გაერთიანება ჯერ დიოცეზების ეკლესიებში, ხოლო შემდეგ საპატრიარქოებში. ამიტომაც IV საუკუნეში არსებული 100 ავტოკეფალური ეკლესიის ნაცვლად V საუკუნის შუა წლებში იმპერიაში 6 ავტოკეფალური ეკლესიაღა დარჩა. ეს პროცესი – ავტოკეფალური ეკლესიების გაუქმება და მსხვილი საპატრიარქოების დაარსება თანდათან ხდებოდა.

„IV–V საუკუნეებში, პატრიარქატის ჩამოყალიბების პერიოდში, გაჩნდა მისწრაფება, მოესპოთ მიტროპოლიტების ავტოკეფალია და დიოცეზის მეთაურ „უპირველეს“, „უწარჩინებულეს“ მიტროპოლიტებს (მომავალ პატრიარქებს) მიეღოთ ეპარქიის „თავის“, „მიტროპოლიტის“ დადგენის უფლება. მაგრამ ვიდრე პატრიარქატის სისტემა საბოლოოდ გაიმარჯვებდა (ქალკედონის 451 წლის IV მსოფლიო კრების კან. 28) და ვიდრე ყველა მიტროპოლიის ავტოკეფალია გაუქმებული არ იყო, მსოფლიო საეკლესიო კრებები საკმაოდ იძლეოდნენ მიტროპოლიების ავტოკეფალიის შენარჩუნების გარანტიას (ნიკეის I, კან. 7; ეფესოს, კან. 8), ამიტომაც ჯერ კიდევ არ იყო ძნელი სადავოდ ქცეული ავტოკეფალია ისევ ძველი ავტოკეფალიის სასარგებლოდ გადაჭრილიყო (კვიპროსის მაგალითი 431 წელს ეფესოს კრებაზე).[79]

მანამდე კი, მიტროპოლიების ავტოკეფალიის მოსპობამდე, როგორც აღნიშნული იყო, „ბიზანტიაში საეკლესიო პროვინციის (იგივე ეპარქიის) მეთაურს (აერთიანებდა ეპარქიაში შემავალ ეპისკოპოსებს) ეწოდებოდა „თავი“, „პირველი“, ასევე „თავის“ მნიშვნელობით იხმარებოდა „მიტროპოლიტიც“ (მიღებული იყო, რომ საეპარქიო (პროვინციის) ეკლესიის „თავად“ აუცილებლივ ის ეპისკოპოსი უნდა დაესვათ, რომელიც სამოქალაქო ადმინისტრაციის (პროვინციის) დედაქალაქში (მეტროპოლის) იჯდა, მას დედაქალაქელი – ეწოდებოდა და ამას გარდა თავისი საკუთარი განსაგებელი ჰქონდა, როგორც ერთ-ერთ ეპისკოპოსთაგანს (ანტიოქიის კრ., კან 9). ეპისკოპოსთა „თავს“ ბიზანტიაში ადგენდა თვით საეკლესიო ოლქის (ეპარქიის) ეპისკოპოსთა კრება, გარედან ჩაურევლად (მოციქულთა, კან.34; ნიკეის I, კან.6; ანტიოქიის, კან. 9; ეფესოს, კან.8).[80]

ამიტომ საეკლესიო მიტროპოლიები (ეპარქიები) წარმოადგენდნენ ავტოკეფალურ ეკლესიებს (ბალსამონის კომენტარი კონსტანტინოპოლის II მს. კრების მე-2 კანონის შესახებ:[81] მართლაც, IV საუკუნეში სახელმწიფოს ყველა ოლქის, ანუ პროვინციის ეკლესიების ავტოკეფალურობას ადასტურებენ არა მარტო IV საუკუნეში მოწვეული კრებების კანონები (მაგ. ნიკეისა და ეფესოსი), არამედ შემდეგ საუკუნეთა კანონისტებიც (მაგ. ბალსამონი). ამიტომაც ამასთან დაკავშირებით შეიძლება დაისვას ასეთი კითხვა: თუ IV საუკუნეში იმპერიაში ყველა ოლქის ეკლესია ავტოკეფალური იყო, რატომ არ უნდა ყოფილიყო IV საუკუნეშივე დაარსებული ქართული ეკლესია ავტოკეფალური და რატომ უნდა ყოფილიყო ქართული ეკლესია დაქვემდებარებული უცხოეთის სხვა ეკლესიაზე?

ჩვენში დაბეჯითებით მიღებულია, რომ ქართული ეკლესია იერარქიულად ექვემდებარებოდა კონსტანტინოპოლის ანდა ანტიოქიის ეკლესიებს. მაგრამ ასეთი დაქვემდებარება ხომ ეწინააღმდეგებოდა მამათა კანონებს? ნუთუ მსოფლიო ეკლესია დაუშვებდა კანონების დარღვევას ქართული ეკლესიის მიმართ? კანონი კი, როგორც ითქვა, ასეთი იყო: „ეპისკოპოსთა „თავს“ ბიზანტიაში ადგენდა თვით საეკლესიო ოლქის (ეპარქიის) ეპისკოპოსთა კრება, გარედან ჩაურევლად (მოციქულთა, კან. 34, ანტიოქიის, კან. 9, ნიკეის I, კან. 6, ეფესოს, კან. 8)“[82] შეუძლებელია ქართული ეკლესიის მიმართ IV საუკუნის თითქმის ყველა კრების კანონები დაერღვიათ.

IV საუკუნეში საქართველო იყო არა რომის იმპერიაში შემავალი პროვინცია, არამედ დამოუკიდებელი სახელმწიფო. საქართველო იმპერიის პროვინციაც რომ ყოფილიყო, მაშინაც კი ქართული ეკლესია ავტოკეფალური უნდა ყოფილიყო იმპერიის სხვა პროვინციათა ეკლესიების მსგავსად, მაგრამ, საქართველო როგორც ვთქვით, დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო. ამიტომაც, მით უმეტეს, მისი ეკლესია ავტოკეფალური უნდა ყოფილიყო. მიუღებელი და მოუთმენელი იქნებოდა IV საუკუნეში არსებული საეკლესიო კანონების დარღვევით დამოუკიდებელი სახელმწიფოს – საქართველოს ეკლესია დაქვემდებარებოდა იმპერიის რომელიმე პროვინციის ეკლესიას.

რით გამოიხატებოდა IV საუკუნეში ეკლესიის ავტოკეფალია? იმით, რომ ამ ეკლესიის მეთაურს საეკლესიო ოლქშივე (პროვინციაში) ადგენდნენ გარედან ჩაურევლად. ქართული წყაროებიც ადასტურებენ IV საუკუნეშივე ქართული ეკლესიის მეთაურების საქართველოშივე დადგენის ფაქტს, ქართველ მეფეთა და გავლენიანი წრეების მიერ ჩვენში „ისმებოდნენ“ ეკლესიის მეთაურები, გარედან ჩაურევლად. წმიდა ნინო ევედრებოდა მეფე მირიანს, რომ ეპისკოპოსად „დაესვა იაკობი“.

ქართული ეკლესიის მეორე ეპისკოპოსი იაკობი მეფე მირიანის ნებით დაჯდა ეკლესიის მეთაურად. ამ ეპისკოპოს იაკობის სიკვდილის შემდეგ ქართველთა მეფემ ეპისკოპოსად „დასვა“ ელია. „...მოკუდა ეპისკოპოსი იაკობ, და დასუა მის წილ ელია“.[83] ელიას სიკვდილის შემდეგ აქვე, საქართველოშივე, ახალ ეპისკოპოსად „დასვეს“ სვიმონი – „...მოკუდა ელია ეპისკოპოსი, და დასუეს სვიმონ“.[84] ასევე საქართველოშივე მღვდელი მიქაელი „დაადგინეს ეპისკოპოსად“. ეს მღვდელი საბერძნეთიდან ყოფილა ჩამოსული, მაგრამ ეპისკოპოსი კი არ ყოფილა, არამედ მღვდელი, ეპისკოპოსად ის საქართველოშივე „დაადგინეს“ – „მოიყვანა მღდელი ჭეშმარიტი საბერძნეთით, სახელით მიქაელ და დაადგინა იგი ეპისკოპოსად...“[85] და ასე შემდეგ. ეპისკოპოსებს აქვე, საქართველოშივე, „ადგენენ“ ან „სვამენ“ შესაბამისი წრეები.

ამ დროს, ჩანს, იმ საეკლესიო კანონს ეყრდნობიან, რომლის თანახმადაც ეკლესიის მეთაურ ეპისკოპოსს ირჩევს და ადგენს საეკლესიო კრება, რომელშიც ადგილობრივი ეპისკოპოსები მონაწილეობენ ხელისუფლების ნებართვით. ანტიოქიის 344 წელს მოწვეულმა კრებამ დააკანონა უკეე არსებული წესი, რომლის თანახმადაც ეკლესიის მეთაურად ეპისკოპოსთა შორის უნდა შეერჩიათ დედაქალაქის ეპისკოპოსი (ანტიოქიის კრების კან. 9); ამ მეთაურს ანუ „თავს“ ადგენდა თვით საეკლესიო ოლქის ეპისკოპოსების კრება.

ამ კანონის თანახმად, ქართული ეკლესიის „თავი“ IV საუკუნეშივე უნდა აერჩია ქართული ეკლესიის ეპისკოპოსების კრებას, მეფის ანდა შესაბამისი ადმინისტრაციის ნებართვით და ეს „თავი“ აუცილებლად უნდა ყოფილიყო დედაქალაქის – მცხეთის ეპისკოპოსი. მართლაც, ჩვენი წყაროები სწორედ ამას მიუთითებენ, რომ მეფე ყოველთვის ქართული ეკლესიის მეთაურად „სვამს“ მცხეთის ეპისკოპოსს. ამით იმდროინდელი საეკლესიო კანონები დაცული იყო.

იმისთვის, რომ საქართველოშივე აერჩიათ ეკლესიის მეთაური და დაესვათ ის თავის საყდარზე, საჭირო იყო ეპისკოპოსთა კრების გადაწყვეტილება, ანუ საჭირო იყო, რომ საქართველოშივე იმ დროს ორი ან მეტი ეპისკოპოსი მაინც ყოფილიყო.

იყო, თუ არა საქართველოში IV საუკუნეში რამდენიმე ეპისკოპოსი? დიახ, იყო. ჩვენ გვაქვს წყარო, რომლის თანახმადაც, უკვე მირიან მეფის სიკვდილის დროისთვის (IV საუკუნის 60-იან წლებში) საქართველოში იყო რამდენიმე ეპისკოპოსი, მაგრამ აგრეთვე არსებობს XX საუკუნის მეცნიერთა ვარაუდი, რომ იმ დროს საქართველოში ერთი ეპისკოპოსი უნდა ყოფილიყო. ეს ვარაუდი არ ეფუძნება რაიმე წყაროს, ამიტომაც ჩვენ უნდა ვენდოთ იმ ძველ

ქართულ წყაროს, რომელიც წერს, რომ მეფე მირიანმა სიკვდილის ჟამს „...დავედრა ეპისკოპოსთა, რათა ადიდონ დიდება მის ადგილისა“[86] – წმიდა ნინოს საფლავისა.

მირიანმა თავისი უკანასკნელი ნება განუცხადა რამდენიმე ეპისკოპოსს, იმჟამად მყოფ ეპისკოპოსებს, „ეპისკოპოსთაო“ – წერია წყაროში. სწორედ ეს „ეპისკოპოსნი“ თავიანთ კრებაზე ირჩევდნენ ქართული ეკლესიის მეთაურს, ხოლო მეფე „სვამდა“ მას.

კრების ჩატარება, არჩევა და დასმა არ იყო უცხო იმდროინდელი ქართული საზოგადოებისათვის. გარკვეული წრეები თვით მეფეს ირჩევდნენ და სვამდნენ ტახტზე. მაგალითად, მეფე მირიანის ძმისწული თრდატი მეფედ „დასვეს“ ქართველმა წარჩინებულებმა – „მაშინ წარჩინებულთა ქართლისათა ზრახვა ყვეს და დასუეს მეფედ სიმამრი ვარაზ-ბაქარისი, ძე რევისი, ძმისწული მირიანისი, კაცი მოხუცებული, სახელით თრდატი...“[87]

ასევე მეფე არჩილ I აზნაურთა კრებამ „დასვა“ მეფედ. „შეითქუნეს აზნაურნი ქართლისანი... დასუეს მეფედ არჩილ“.[88]

უნდა ვიფიქროთ, რომ რადგანაც იმდროინდელი ქართული საზოგადოებისათვის შეკრება და მეთაურის გამორჩევა უჩვეულო არ ყოფილა, ქართველი ეპისკოპოსებიც თავიანთ კრებაზე გამოირჩევდნენ ეკლესიის მეთაურს, როგორც ამას მოითხოვდა ზემოთ მითითებული მსოფლიო საეკლესიო კანონები.

ქართულ ეკლესიაში რამდენიმე ეპისკოპოსი ყოფილა არა მარტო მეფე მირიანის დროს, რასაც მიუთითებს მატიანე, არამედ მის შემდეგაც, მაგალითად, ვახტანგ გორგასალს, როცა ის სპარსეთიდან დაბრუნდა, მიეგებნენ ქართველი ეპისკოპოსები, არა საეკლესიო რეფორმის შემდეგ, არამედ რეფორმამდე – „წარმოვიდა ვახტანგ ქართლად, და მიეგება ძე მისი დაჩი და მის თანა ყოველნი სპასალარნი და მათ თანა ეპისკოპოსნი“.[89]

ცნობილია, რომ საეკლესიო რეფორმის შემდეგ ვახტანგმა ეპისკოპოსთა რიცხვი გაადიდა, მაგრამ მატიანის ცნობა, რომ ამ რეფორმამდეც ქართულ ეკლესიაში იყო არაერთი ეპისკოპოსი, ძალზე მნიშვნელოვანია. თვით ვახტანგის სიჭაბუკის დროსაც ქართულ ეკლესიაში ორი გამორჩეული და დიდი ავტორიტეტის ეპისკოპოსი ყოფილა. მატიანე წერს: „და განმზადა მეფემან სახლი ერთი და დაჯდა საყდართა ზედა მაღალთა, ხოლო ჯუანშერ სპასპეტი და ორნივე ეპისკოპოსნი დასხდეს საყდართავე, და სხუანი ყოველნი ერისთავნი დასხდეს სელებითა...“[90] ვახტანგის საეკლესიო რეფორმამდეც (V საუკუნის I ნახევარში) ჩვენს ეკლესიაში მრავალი ეპისკოპოსი ყოფილა.[91]

თუმცა, ნახსენები „ორი ეპისკოპოსის“ შესახებ სხვადასხვა აზრია გამოთქმული, მაგრამ როგორც თვით კონტექსტიდან ჩანს, ერთი ეპისკოპოსი იყო ბერძნული საეკლესიო ორიენტაციისა, ხოლო მეორე სირო-სპარსული საეკლესიო ორიენტაციისა, ამიტომაც ახლო მდგომი ქრისტიან მანიქეველთა მიმდინარეობასთან. თუ გავიხსენებთ, რომ მანიქეველიზმი წარმოადგენდა გარკვეულწილად ცეცხლთაყვანისმცემლობისა და ქრისტიანობის სინთეზს,[92] მაშინ გასაგები გახდება, როგორც აღნიშნავდა პ. ინგოროყვა, რატომ უწოდებდნენ ამ ქრისტიან ეპისკოპოსს მწვალებელს „სპარსელს“.

ჯერ კიდევ ვახტანგ გორგასლის რეფორმამდე ქართულ ეკლესიაში რომ მრავალი ეპისკოპოსი იყო, ამას მიუთითებს ისიც, რომ ქართული ეკლესიის მეთაურს იმ დროს ჰქონდა ტიტული „მთავარეპისკოპოსი“, ე.ი. უფროსი, მთავარი, პირველი ეპისკოპოსი, ეს იგივეა, რაც „ეპისკოპოსთა თავი“.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ჩვენი უძველესი მატიანე, რომელსაც VII საუკუნეს მიაწერენ, თუმცა მასში წინა საუკუნეთა ფენებიც არის, ქართული ეკლესიის ყველა მეთაურს, გარდა პირველისა, მთავარეპისკოპოსს უწოდებს. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ განასხვავებს ეპისკოპოსსა და მთავარეპისკოპოსს და, ჩანს, რეალურად ასახავს ეკლესიაში არსებულ ვითარებას. მაგალითად, ის პირველ მეთაურს ქართული ეკლესიისას „ეპისკოპოსს“ უწოდებს გარკვეულ დრომდე, მისი მოღვაწეობის პირველ ხანებში, ხოლო შემდგომ მას უკვე „მთავარეპისკოპოსს“ უწოდებს. ასევე მთავარეპისკოპოსს უწოდებს მის შემდეგ ყველა ეპისკოპოსს, რომელნიც მეთაურობდნენ ქართულ ეკლესიას, V საუკუნის 70-წლებამდე (კათალიკოსობის დაწესებამდე).

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ორივე რედაქცია (ა და ბ),[93] ქართული ეკლესიის პირველ მეთაურს, საბერძნეთიდან ჩამოსულ იოვანეს „ეპისკოპოსს“ უწოდებს – „და მოსცა მეფემან იოვანე ეპისკოპოსი და ორნი მღდელნი და ერთი დიაკონი“ (გვ. 86, ა), „ხოლო მეფემან (კონსტანტინემ) წარავლინნა ეპისკოპოსი იოვანე და ორნი მღდელნი და ერთი დიაკონი.. (გვ.86, ბ). მაგრამ იმის შემდეგ, რაც მეფე მირიანის წყალობით ქართული ეკლესია გაძლიერდა, ხალხი მასიურად გაქრისტიანდა და ქვეყანაში ეკლესიების შენება დაიწყეს, იოვანე უკვე მთავარეპიკოპოსის ხარისხშია მოხსენებული – „...აღივსო ურვითა (მეფე)..., ვიდრე არა ისწავა მთავარეპისკოპოსისგან“ (გვ. 87, ბ).

იოანეს შემდგომ მეთაურს ქართული ეკლესიისას, ასევე მთავარეპისკოპოსს უწოდებს მატიანის ორივე რედაქცია.

„დაჯდა მეფედ ბაკურ ძე რევისი, და მოკვდა იოანე ებისკოპოსი და დაჯდა იაკობ მღვდელი იგი მუნითვე მოსრული, მთავარეპისკოპოსად“ (გვ. 91, ა). „დაჯდა მეფედ ბაკურ, ძე რევისი და მოკუდა იოანეცა ეპისკოპოსი და მის წილ დაჯდა მღდელი, რომელი ენება ნინოს მთავარეპისკოპოსად“ (გვ. 91,ბ);

მოქცევაჲ ქართლისაჲ და „ქართლის ცხოვრების“ ცნობები ერთმანეთს ავსებენ. თუ „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, მეფე მირიანის გარდაცვალების დროს ჩვენს ეკლესიაში უკვე რამდენიმე ეპისკოპოსი იყო, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად, ამ ეპისკოპოსების მეთაურს უკვე აქვს ტიტული „მთავარეპისკოპოსისა“.

„დაჯდა მეფედ ძმაი მისი თრდატ და მთავარებისკოპოსი იყო ნერსე სომეხთა კათალიკოზისა დიაკონი იობ“ (გვ. 91, ა); „დაჯდა ძმაი მისი თრდატ, მაშინ მთავარეპისკოპოსი იყო ნერსე“ (იქვე, ბ).

ვარაზ ბაქარის დროსაც, როდესაც სპარსელებმა დაიპყრეს საქართველო, მთავარეპისკოპოსი კვლავ იობი ყოფილა – „და მთავარებისკოპოსი იყო იგივე იობ, და მაშინ მოვიდა ქრამ ხუარ ბორზარდ სპარსთა მეფისა პიტიახში ტფილისად ქალაქად – ციხედ და ქართლი მისსა ხარკსა შედგა...“ (გვ. 92, ა)

ბაკურის მეფობის დროს უკვე ელია მთავარეპისკოპოსობდა – „მეფობდა ბაკურ, ძე თრდატისი და მთავარებისკოპოსი იყო ელია“ (გვ. 92, ა,ბ), ხოლო ფარსმანის მეფობისას მთავარეპისკოპოსობდა სვიმონ – „მეფობდა ფარსმან დისწული თრდატისი და მთავარებისკოპოსი იყო სვიმონ“ (გვ. 92, ა,ბ).

არჩილის მეფობის დროს ოთხი მთავარეპისკოპოსი გარდაიცვალა – მეფობდა არჩილ და მთავარებისკოპოსი იყო იონა ... მისვე არჩილის ზე ოთხნი მთავარეპისკოპოსნი გარდაიცვალნეს“ (გვ. 92, ა).

მეფე მირდატის დროს მთავარეპისკოპოსი გლონოქორი მთავარეპისკოპოსიც ყოფილა და ერისთავიც. ხოლო ვახტანგ გორგასლის დროს კათალიკოსობის დაწესებამდე მთავარეპისკოპოსობდნენ იოველი და მიქაელი.

„და მერე მეფობდა მირდატ და მთავარეპისკოპოსი იყო გლონოქორ და ესე მთავარებისკოპოსი ერისთვადცა იყო ბარაზბოდ პიტიახშისაგან ქართლს და ჰერეთს. და მისა შემდგომად მეფობდა დიდი ვახტანგ გორგასალი და მთავარებისკოპოსი იყო იოველ. მაშინ წარიყვანეს ვახტანგ სპარსთა და შემდგომად რაოდენისამე ჟამისა მოიქცა და მთავარებისკოპოსი იყო მიქაელ“ (გვ. 92-93, ა); მიქაელის შემდეგ ქართული ეკლესიის მეთაურის ტიტული იყო არა „მთავარეპისკოპოსი“, არამედ „კათალიკოსი“.

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, მატიანეთა თანახმად, კათალიკოსობის დაწესებამდე IV და V საუკუნეებში ქართულ ეკლესიაში იყო მრავალი ეპისკოპოსი, ამიტომაც, უპირველეს ეპისკოპოსს ეწოდებოდა „მთავარეპისკოპოსი“. მთავარეპისკოპოსის კათედრა მცხეთაში (დედაქალაქში) იყო და არსებული წესის თანახმად, ის სამოქალაქო მთავრობის ნებით უნდა „დამჯდარიყო„ საყდარზე, ქართული ეკლესიის მეთაური უცხოეთიდან კი არ ჩამოჰყავდათ, არამედ საქართველოშივე ირჩევდნენ თანამდებობაზე და აძლევდნენ შესაბამის წოდებას, თუმცა ის ეროვნებით შეიძლება არაქართველი ანდა დაბალ ხარისხში მყოფი ჩამოსულიყო საქართველოში. მაგალითად, მიქაელი უბრალო მღვდელი იყო, როცა საბერძნეთიდან ჩამოიყვანეს. ის საქართველოშივე აკურთხეს და დასვეს მთავარეპისკოპოსის ტახტზე, ხოლო იობი დიაკვნის ხარისხში მყოფი ჩამოვიდა საქართველოში. ის ასევე საქართველოში იღებს ახალ, მაღალ ტიტულს.

შეიძლება დაისვას კითხვა: თუ ქართული ეკლესია IV საუკუნეში ისევე ავტოკეფალური იყო, როგორც იმპერიის პროვინციათა ეკლესიები, მაშინ რატომ გამოგზავნა ქართული ეკლესიის პირველი ეპისკოპოსი რომის იმპერატორმა კონსტანტინემ? „ქართლის ცხოვრებისა“ და „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობების თანახმად, ქართული ეკლესიის ფორმირებისას, ხალხის მონათვლისა და დამოძღვრისათვის საჭირო იყო უცხოელი სამღვდელოების დახმარება, მაგრამ შემდეგში ქართული ეკლესია, ცხადია, ისევე უნდა მოწყობილიყო, როგორც მთელ მაშინდელ რომის იმპერიაში იყო მოწყობილი სხვა ეკლესიები, კერძოდ, ყოველი პროვინციის ეკლესია ავტოკეფალური იყო და მათი მეთაური პროვინციის სამღვდელოების მიერვე ირჩეოდა. აღსანიშნავია, რომ პროვინციას, ანუ ოლქს ძველქართულად ეწოდებოდა „სამთავრო“ და დიდ სჯულის კანონში IV საუკუნის კრებების კანონების გადმოცემის დროს სიტყვა „სამთავრო“ მრავალჯერ იხმარება.

II მსოფლიო კრება, რომელიც 381 წელს იქნა მოწვეული, იმპერიის აღმოსავლეთში ასახელებს რამდენიმე ავტოკეფალურ ეკლესიას, მათ შორის ანტიოქიისას, ასიისას, პონტოსას, თრაკიისას და წერს: „თითოეულსა სამთავროსა კრებაი მის სამთავროისაი განაგებს ნიკეას განსაზღვრებულისა კანონისაებრ“. (II მსოფლიო კრების მე-2 კანონი). როგორც აღვნიშნეთ, „სამთავრო“ ძველქართულად ეწოდებოდა რომაულ „პროვინციას“ და ამ პროვინციაში არსებულ ეკლესიასაც. ამ კანონის თანახმად, თითოეული ოლქის (პროვინციის, „სამთავროს“) ეკლესია (ანუ ეპარქია) იმართება ამ ოლქის საეკლესიო კრების მიერ. II მსოფლიო კრება მეორე კანონშივე ასახელებს იმპერიის გარეთ არსებულ ეკლესიებსაც, რომელნიც მამათა მიერ დამტკიცებული ჩვეულებისამებრ უნდა იმართებოდესო. აქ იგულისხმება, პირველ რიგში, ამავე კანონში მოხსენებული ნიკეის კრების კანონები, რომელნიც ცნობდნენ და იცავდნენ არსებული საეკლესიო სამთავროების, ანუ იმპერიის გარეთ მყოფი („ბარბაროზებრთა წარმართთა შორის მყოფთა“)[94] ეკლესიების ავტოკეფალიას.

სწორედ ასევე ესმოდა ეს კანონი უდიდეს კანონისტ ბალსამონსაც და ასევე წერს ცნობილი კანონისტი ს. ტროიცკი ამის შესახებ: „მეორე კანონი მეორე მსოფლიო კრებისა, სწორედ იმ კრებისა, რომელმაც განსაზღვრა სწავლა ერთიანი ეკლესიის შესახებ, საერთოდ უკრძალავს ყველა ადგილობრივ ეკლესიას, გაავრცელოს თავისი იურისდიქცია თავისი საზღვრების იქით... ისტორია მოწმობს, რომ იმ კრების დროს თავისთავადნი, ავტოკეფალურნი იყვნენ ეკლესიები, თუ რომის ყველა პროვინციაში არა (პროვინცია იყო 100-მდე), ყოველ შემთხვევაში ყველა თოთხმეტივე დიოცეზში რომის იმპერიისა... როცა ზოგიერთი დიდი ეკლესია შეეცადა დაექვემდებარებინა სხვა პატარა ადგილობრივი ეკლესიები, მაშინ მოციქულთა კანონების ერთგულებამ და ღვთის სულით განათლებულ მსოფლიო ეპისკოპოსთა კრებამ აღკვეთა ასეთი ცდები. როცა ანტიოქიის დიდი ეკლესია შეეცადა დაექვემდებარებინა კვიპროსის პატარა ეკლესია, III მსოფლიო კრებამ მერვე კანონით ასეთი ცდა დაახასიათა, როგორც „საქმე, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა ეკლესიისა და მოციქულთა კანონებს (იგულისხმება მოციქულთა 35-ე კანონი)“.[95]

„ბალსამონი მეორე მსოფლიო კრების ეპოქაში ავტოკეფალურებს უწოდებს პროვინციათა ყველა მიტროპოლიტს.“[96]

„არსებობს მრავალი მაგალითი რამდენიმე ავტოკეფალური ეკლესიის ერთ ეკლესიად გაერთიანებისა, მაგალითად, IV საუკუნის პირველ ნახევარში ყველა პროვინციათა და მიტროპოლიათა ეკლესიები (ისინი იყვნენ დაახლოებით 100-მდე,) ბალსამონის მოწმობით (ათენის სინტ. II, 173) იყვნენ ავტოკეფალურები. ამასობაში მეორე მსოფლიო კრების დროისათვის მიტროპოლიები გაერთიანდნენ დიდ ეკლესიებში – ეგზარქატებში, სახელმწიფო დიოცეზების პარალელურად, რომელნიც იყვნენ თოთხმეტი, რაც დაადასტურა კრებამ თავისი მეორე კანონით, ხოლო შემდეგ დედაქალაქის ეკლესიებმა, თავიდან რომისამ, ხოლო მისი მაგალითისამებრ კონსტანტინეპოლისამ, გააერთიანეს თავიანთი ძალაუფლების ქვეშ რამდენიმე დიოცეზი, ასე რომ VI საუკუნეში ბერძენთა იმპერიაში აღმოჩნდა სულ ექვსი ავტოკეფალური ეკლესია, ასეთი

გაერთიანებები ახალ დროშიც ხდებოდა. 1920 წელს გაერთიანდა სამი ავტოკეფალური ეკლესია...“[97]

როგორც ზემოთ მოყვანილი განმარტებიდან ჩანს, IV საუკუნის დასაწყისში რომის იმპერიაში ავტოკეფალური ეკლესიების რიცხვი 100-მდე აღწევდა, იმ მიზეზის გამო, რომ რომის ყველა პროვინციის ეკლესია ავტოკეფალური იყო. შემდგომ, ამავე საუკუნეში მიმდინარეობდა შერწყმა-შეერთება ავტოკეფალური ეკლესიებისა იმპერიაში არსებულ დიოცეზთა პარალელურად, რადგანაც იმპერიაში იყო 14 დიოცეზი, ასევე 381 წლისათვის იმპერიაში აღმოჩნდა 14 ავტოკეფალური ეკლესია. ავტოკეფალურ ეკლესიათა შერწყმა-გაერთიანების პროცესი შემდგომაც გრძელდებოდა, განსაკუთრებით V საუკუნის პირველ ნახევარში. ახლა უკვე იმპერიის მთავარი ქალაქების ეკლესიები თავის გარშემო აერთიანებდნენ რამდენიმე დიოცეზის ავტოკეფალურ ეკლესიას. ასე გაერთიანდა ქალაქ რომის ეკლესიაში რამდენიმე დიოცეზი, ხოლო 451 წელს კრებამ ქალაქ კონსტანტინოპოლის ეკლესიას დაუქვემდებარა სამი დიოცეზის – ასიის, პონტოს და თრაკიის დიოცეზთა ავტოკეფალური ეკლესიები. ამიტომაც, V საუკუნის ბოლოსათვის იმპერიაში ავტოკეფალურ ეკლესიათა რიცხვი ძლიერ შემცირდა, და VI საუკუნეში, როგორც ითქვა, უკვე ექვსი ავტოკეფალური ეკლესია არსებობდა მთელ იმპერიაში.

VI საუკუნისათვის ავტოკეფალია დაკარგეს ისეთმა ძველმა ეკლესიებმაც, რომელთაგან ზოგიერთნი თვით მოციქულთა მიერ იყო დაარსებული. თვით იერუსალიმის ეკლესიამაც კი დაკარგა ავტოკეფალია და კესარია-პალესტინის ეპისკოპოსის ხელქვეით იმყოფებოდა. IV მსოფლიო კრებამ მისი ავტოკეფალია მთლიანად აღადგინა. ასევე, ს. ტროიცკის თანახმად, მოციქულთა მიერ დაარსებულმა ათენის ეკლესიამაც ავტოკეფალია დაკარგა და მხოლოდ მრავალი ასეული წლის შემდეგ აღიდგინა იგი.

რით გამოიხატება ეკლესიის ავტოკეფალია? ს. ტროიცკი კითხვას ასე უპასუხებს: „თვით ავტორიტეტული განმმარტებლები კანონებისა ავტოკეფალიის არსს ხედავენ სწორედ ხელდასხმაში, რომ მოცემული ეკლესიის ეპისკოპოსებს შეუძლიათ ხელი დაასხან, ანუ აკურთხონ თავიანთი ეკლესიის ახალი ეპისკოპოსები.

არ ექვემდებარებიან არც ერთ პატრიარქს ეკლესიები ბულგარეთისა, კვიპროსისა და იბერიისა (ე.ი. ქართული), რადგანაც მღვდელმთავრები ამ ეკლესიებისა ჩვეულებრივ იღებენ ხიროტონიას თავისივე ეპისკოპოსებისაგან“, – წერს თავის ალფაბეტურ სინტაგმაში მათეოს ბლასტარი.[98]

ყოველივე ზემოთ მოყვანილიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ 320-იან წლებში ორგანიზებული ქართული ეკლესია უსათუოდ ისევე უნდა მოწყობილიყო, როგორც იმპერიაში არსებული სხვა ეკლესიები. იმპერიაში კი ყველა პროვინციის ანუ ადმინისტრაციული ერთეულის ეკლესია ავტოკეფალური იყო. საქართველო რომის პროვინცია არ ყოფილა, ის იყო იმპერიის გარეთ არსებული სახელმწიფო. თუკი იმპერიაში ყოველ ადმინისტრაციულ ერთეულს ჰქონდა თავისი ავტოკეფალური ეკლესია, ბუნებრივია, საქართველოს სახელმწიფოს ეკლესიაც ავტოკეფალური უნდა ყოფილიყო.

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიას საფრთხე ემუქრებოდა არა IV საუკუნეში, არამედ V და VI საუკუნეებში, რადგანაც ჯერ კიდევ IV საუკუნეში დაწყებული პროვინციების ეკლესიების ავტოკეფალიის გაუქმება V საუკუნეში თითქმის დასრულდა, ხოლო VI საუკუნეში უკვე დაკანონებული იყო. როგორც ვთქვით, იმპერია დაყოფილი იყო 12–14 დიოცეზად, ძალზე მსხვილ ადმინისტრაციულ ერთეულებად, ერთ დიოცეზში შედიოდა 16-მდე პროვინცია. II მსოფლიო კრების დროისთვის, პროვინციათა ეკლესიების შეერთების შემდეგ, იმპერიაში მხოლოდ დიოცეზთა ეკლესიები იყვნენ ავტოკეფალურნი. საქართველოს ეკლესია არ შეიძლებოდა რომელიმე დიოცეზის ეკლესიას შეეერთებინა, რადგანაც საქართველო იყო თავისთავადი და დამოუკიდებელი სახელმწიფო, ამიტომაც პროვინციათა ეკლესიების შერწყმა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიაზე არავითარ გავლენას არ მოახდენდა. V საუკუნის შუა წლებისათვის კი სავსებით შესაძლებელი იყო, იმპერიის რომელიმე დედაქალაქს პრეტენზია განეცხადებინა ქართულ ეკლესიაზე. საქმე ის იყო, რომ უკვე V საუკუნისათვის იმპერიის მთავარი ქალაქების ეკლესიებმა შეიერთეს თავიანთ გარშემო მყოფი დიოცეზები. ამ დროს დიდი ქალაქების (რომის, ანტიოქიის, კონსტანტინოპოლის. ალექსანდრიის, იერუსალიმის) ხელქვეით აღმოჩნდა მთელი იმპერია, მათ მოიპოვეს აგრეთვე გავლენა იმპერიის გარეთ არსებულ ტერიტორიებზე. მაგალითად, პონტოს დიოცეზი თავისი მისიონერული მოღვაწეობის წყალობით გავლენას ავრცელებდა იმპერიის გარეთ მცხოვრებ ხალხებზე, ახლადმოქცეულ ქრისტიანებზე. პონტოს დიოცეზი 451 წლის მსოფლიო კრებამ დაუქვემდებარა კონსტანტინოპოლს, ამიტომაც პონტოს დიოცეზის გავლენის ქვეშ მყოფი იმპერიის გარეთა ქრისტიანებიც კონსტანტინოპოლს დაექვემდებარნენ. ასევე ანტიოქიაც თავისი მისიონერული მოღვაწეობის გამო გავლენას ძველთაგანვე ავრცელებდა ახლადმოქცეულ ბარბაროსებზე (იმპერიაში ან იმპერიის გარეთ მცხოვრებ არაბერძნულ ხალხებზე): სწორედ V საუკუნიდან გაჩნდა მისწრაფება იმპერიის დედაქალაქისა და სხვა საპატრიარქოებისა, რომ თავიანთ იურისდიქციაში მოექციათ სხვა ეკლესიები. ამიტომაც, ქართული ეკლესია შეიძლებოდა ავტოკეფალური ყოფილიყო IV საუკუნეში, ხოლო V საუკუნეში მისი ავტოკეფალია სადავოდ გაეხადათ, ეცადათ მოესპოთ ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობა.

ჩვენ უნდა ვიფიქროთ, რომ IV საუკუნეში ქართული ეკლესია ისევე დამოუკიდებელი იყო, როგორც იმპერიაში არსებული პროვინციებისა და დიოცეზების ეკლესიები.

შეიძლება დაისვას კითხვა, თუ IV საუკუნეში არსებობდა ავტოკეფალურ ეკლესიათა დიდი რაოდენობა, რატომ გამოიწვია წინააღმდეგობა მეფე პაპის მიერ სომხური ეკლესიის ავტოკეფალიის გამოცხადებამ 370-იან წლებში?

ცნობილია, რომ კანონიკური სამართლის კორიფემ ბასილი დიდმა გააპროტესტა და ანათემას გადასცა სომხური ეკლესიის ეს მოქმედება.

საქმე ის იყო, რომ ამ დროისათვის უკვე პროვინციათა ეკლესიები გაერთიანებული იყო დიოცეზებში. ბასილი დიდი იყო პონტოს დიოცეზის ეგზარქოსი. სომეხთა ის ნაწილი, რომელმაც ავტოკეფალია გამოაცხადა, ადმინისტ-

რაციულად პონტოს დიოცეზში შედიოდა, ე.ი. ადმინისტრაციულად იყო არა დამოუკიდებელი სახელმწიფო, არამედ შედიოდა რომის იმპერიაში, კერძოდ კი, პონტოს დიოცეზში. მთელ პონტოს დიოცეზზე კი თავის იურისდიქციას ახორციელებდა ამ დიოცეზის ეკლესია და მისი ეგზარქოსი ბასილი დიდი. ამიტომაც იყო ის წინააღმდეგი, მის დიოცეზში მცხოვრებ ხალხს მიეღო ავტოკეფალია. ეს მას მიაჩნდა დიოცეზის საეკლესიო განხეთქილებად. ჯერ კიდევ ნიკეის I მსოფლიო კრების (325 წ.) მე-9 კანონის თანახმად, შეიზღუდა ავტოკეფალურ ეკლესიათა უფლებები საოლქო მიტროპოლიტის სასარგებლოდ, „თითოეული სამთავროს ეპისკოპოსები უნდა ემორჩილებოდნენ დედაქალაქის ეპისკოპოსს (მიტროპოლიტს)“. ამ კანონის თანახმადაც, პონტოს დიოცეზის ყველა ეპისკოპოსი დიოცეზის ეგზარქოს ბასილი დიდს უნდა დაქვემდებარებოდა და ავტოკეფალია, დამოუკიდებლობა არ უნდა გამოეცხადებინა. ეს სომეხ ეპისკოპოსებსაც შეეხება, რომელთაც მეფე პაპის დროს სომეხთა ეკლესიის ავტოკეფალია გამოაცხადეს.

ეს კანონი (I მსოფლიო კრების კან. 9) საქართველოს სახელმწიფოს დედაქალაქის, მცხეთის ეპისკოპოსს უქვემდებარებდა ამ სახელმწიფოს ყველა ქრისტიანს.

დედაქალაქის ეპისკოპოსს შეეხება აგრეთვე სარდიკიის მე-6 კანონი, რომელიც ამბობს: „თუ არჩეულ უნდა იქნას დედაქალაქის ეპისკოპოსი (მიტროპოლიტი), საჭიროა მახლობელი ეპისკოპოსების მოწვევა“. ჩვენი ეკლესიის მიმართ ეს იმას ნიშნავს, რომ მცხეთის არქიეპისკოპოსის კურთხევის დროს საჭირო იყო მახლობელი ეკლესიების ეპისკოპოსების მოწვევა ან მათი თანხმობა. ჩვენთვის მეზობელი ეკლესიები იყვნენ ანტიოქია, სომხეთი, პონტო, კონსტანტინოპოლი. ჩანს, მათაც ეკითხებოდნენ, ამ კანონის თანახმად, ახალი ეპისკოპოსის კურთხევის თანხმობას.

დედაქალაქის ეპისკოპოსს შეეხება, აგრეთვე, ქალკედონის კრების მე-12 კანონი, „რამდენი ქალაქიც სამეფო საბუთებით დედაქალაქის პატივითაა დამტკიცებული, ჰქონდეთ მათ ეს პატივი“. ეს, პირველ რიგში, შეეხებოდა იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილის მთავარ ქალაქებს, მაგრამ, ცხადია, განზოგადდებოდა საქართველოს დედაქალაქის, მცხეთის არქიეპისკოპოსზეც. ამ კანონით მიიჩნევა, რომ დედაქალაქის ეპისკოპოსი არის მიტროპოლიტი, ავტოკეფალური ეკლესიის მეთაური. ამიტომაც დამოუკიდებელია საქართველოს სახელმწიფოს დედაქალაქის მეთაურიც, რომელსაც მართლაც ჰქონდა „მთავარეპისკოპოსის“ მაღალი ტიტული. ს. ტროიცკი წერს, რომ მთავარეპისკოპოსის ტიტული, როგორც წესი, ჰქონდა ავტოკეფალური ეკლესიის მეთაურს. „IV–VIII საუკუნეებში ტიტული არქიეპისკოპოსისა ნიშნავდა იერარქს, რომელსაც ჰქონდა უფრო მეტი ძალაუფლება, ვიდრე მიტროპოლიტის ძალაუფლება იყო და, როგორც წესი, მიეკუთვნებოდა ავტოკეფალური ეკლესიის მეთაურს“.[99]

როგორც აღვნიშნეთ, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად, უკვე IV საუკუნის I ნახევრიდანვე ქართული ეკლესიის მეთაურს „მთავარეპისკოპოსის“ ტიტული ჰქონდა, ის ავტოკეფალურ ეკლესიას ედგა სათავეში.

ლიტერატურა

1. ს. ჯანაშია, შრომები, V, გვ. 67; 2. ნ. ჯანაშია, ისტორიულ წყაროთმცოდნეობითი ნარკვევები, გვ. 3-4; 3. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 57. 4. ნარკვევები, I, გვ. 568; 5. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 4; 6. იქვე, გვ. 23; 7. საქართველოს ისტორია, გვ. 45; 8. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 18, შენიშვნა; 9. ნარკვევები, I, გვ. 568; 10. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 23; 11. გეორგიკა, I, გვ. 101-102; 12. გეორგიკა, I, გვ. 24-25; 13. ს. ჯანაშია, შრომები, V, გვ. 85; 14. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 27; 15. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 27-28; 16. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 136-137; 17. იქვე, გვ. 136; 18. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 28; 19. იქვე, გვ. 29; 20. იქვე, გვ. 298; 21. იქვე, გვ. 88; 22. ვ. გოილაძე, საქართველოს, სომხეთისა და ალბანეთის ისტორიის საკითხები... კრ. „საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები“, V, გვ. 18; 23. იხ. დიდი საბჭოთა ენციკლოპედია, სტატია – „არმიანე“; 24. ქსე, 9, გვ. 463, სტატია, სომხეთი; 25. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 545; 26. ეფრემ მცირე, უწყება..., გვ. 4; 27. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 13; 28. იქვე, გვ. 20; 29. ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 68-69; 30. თ. ბიბილური, ქრისტიანული რელიგიის საწყისები საქართველოში, „მნათობი“, 1987, #6, გვ. 142; 31. საბინინი, საქართველოს სამოთხე, გვ. 624, 625; 32. ევ. ნიკოლაძე, ეკლესიის ისტორია, გვ. 23-24; 33. ძეგლები, I, გვ. 50; 34. ს. ჯანაშია, I, გვ. 213; 35. გ. ლომთათიძე, საქართველოს მოსახლეობის კულტურა და ყოფა, გვ. 60, შენ. 206; 36. პ. ინგოროყვა, ტ. II, გვ. 277; 37. თ. სურგულაძე, თ. ბიბილური, მ. ძნელაძე, ადრეული ქრისტიანობის სიმბოლო მცხეთიდან, საქ. სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 101 3, 1981. გვ. 741-742; 38. თ. ბიბილური, საინტერესო სამარხეული კომპლექსი მცხეთიდან (ძეგლის მეგობარი), 62, 1983, გვ. 39-43; 39. თ. ბიბილური, თიხის ფილასამარხი ანტიკური ხანის საქართველოში (დისერტაცია, ხელნაწერი); 40. თ. ბიბილური, ქრისტიანული რელიგიის საწყისები საქართველოში, „მნათობი“, 1987, #6, გვ. 144; 41. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 41; 42. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 219; 43. Троицкий, О церковной автокефалии, ЖМП, №7, стр. 44; 44. გ. გოზალიშვილი, ქართლის მოქცევის პრობლემა და ბაკური, 1974, გვ. 15; 45. გ. გოზალიშვილი, ქართლის მოქცევის პრობლემა და ბაკური, 1974, გვ. 21; 46. თ. ბიბილური, ქრისტიანული რელიგიის საწყისები საქართველოში, გვ. 144-145; 47. ვ. გოილაძე, წმინდა ნინოს ქართლში შემოსვლისა და ქართლის მოქცევის დათარიღებისათვის, მნათობი, 1986, #2, გვ. 153-154; 48. იქვე, გვ. 155-162; 49. ვ. გოილაძე, წმინდა ნინოს ქართლში შემოსვლისა და ქართლის მოქცევის დათარიღებისათვის, მნათობი, 1986, #2, გვ. 150; 50. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 115; 51. ვ. გოილაძე, წმინდა ნინოს ქართლში შემოსვლისა და ქართლის მოქცევის დათარიღებისათვის, მნათობი, 1986, # 8, გვ. 152, 160-162; 52. მ. ჩხარტიშვილი, ქართული ჰაგიოგრაფიის წყაროთმცოდნეობითი შესწავლის პრობლემები; „ცხოვრება წმიდისა ნინოსი“, 1987, გვ. 25-26; 53. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 70; 54. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 70; 55. პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 262, შენიშვნა I; 56. ნარკვევები, ტ.II, გვ. 181, 186; 57. თ. კაპანაძე, ნოქალაქევის ბაზილიკები, კრ. ნოქალაქევი – არქეოპოლისი, გვ. 120-121; 58. ე. ნიკოლაძე, ეკლესიის ისტორია, გვ. 35; 59. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 17; 60.

ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 197; 61. იქვე, გვ. 159; 62. „მოქცევა მირიან მეფისა და მის თანა ყოვლისა ქართლისა წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩვენისა ნინო მოციქულისა მიერ“, „ქართლის ცხოვრება“, გვ. 72-130; 63. ლიტრა – წონის ერთეული ძველად; 64. მვექვსე ჟამი – ნაშუადღევის სათქმელი ლოცვა; 65. ძეგლები, I, გვ. 81-163; 66. ძეგლები, II, გვ. 97-98; 67. მ. ჩხარტიშვილი, „ნინოს ცხოვრების“ ვრცელი რედაქციის ატრიბუცია, „მნათობი“, 1987, # 5, გვ. 149-154; 68. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 114; 69. გეორგიკა, I, გვ. 194; 70. ნ. ჯანაშია, ნარ-კვევები, გვ. 10-11; 71. ვარიანტი ა) იგულისხმება „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ შატბერდული რედაქცია, ვარიანტი ბ) ჭელიშური რედაქცია (ძეგლ. I. 1964, გვ. 81); 72. ქსე, „საქ სსრ“, გვ. 346; 73. გ. ნარსიძე, დავითის ქვაჯვარი. – მნათობი, 1987, # 4, გვ. 164; 74. С. Троицкий, По поводу неудачной защиты ложной теории, ЖМП, №7; 75. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 4, შენიშვნა; 76. С. Троицкий, О церковной автокефалии, ЖМП, 1950, №7, стр. 39; 77. СЭС, с. 393. ст. Диоцез; 78. ქსე, 8, გვ. 436, სტატია რომი; 79. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საპატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12, გვ. 71; 80. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 219, 232, 249, 266; 81. "В древности все митрополиты епархии были независимы (автокефальцы) и рукополагаемы были своими собственными соборами" Правила святых вселенских с толкованиями, ч. I, Москва. 1877, стр. 85-87; 82. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 219, 232, 249, 266; 83. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 137; 84. იქვე, გვ. 137; 85. იქვე, გვ. 145; 86. ქართლის ცხოვრება, გვ. 129; 87. იქვე, გვ. 137; 88. იქვე, გვ. 140; 89. იქვე, გვ. 196; 90. ქართლის ცხოვრება, გვ. 147; 91. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 45; 92. ქსე, 6, გვ. 411; 93. ძეგლები, I, გვ. 86-91; 94. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 261; 95. С. Троицкий, О церковной автокефалии, ЖМП, №7, стр. 35; 96. იქვე, გვ. 36; 97. იქვე, გვ. 39; 98. ათენის სინტაგმა, VI, გვ. 258; 99. С. Троицкий, О церковной автокефалии, ЖМП, 1950, №7, стр. 51;

თავი IV

ქართული ეკლესია V საუკუნეში

„დიდ-ბუნებოვან კაცთა და სახელოვან გმირთა
მაგალითებით ისტორია სწურთნის ერსა,
ზრდის, და დიდებულნი საქმენი კიდევ გულს
უკეთებენ მოქმედებისათვის, აქებენ, ამხნევებენ,
თუ ნამეტნავად ის მაგალითები ერის
საკუთარის ისტორიისანი არიან.“

ილია მართალი

ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა V საუკუნეში

V საუკუნის დასაწყისში საქართველო უკვე დახარკული ქვეყანა იყო სპარსელთა მიერ. მართალია, სპარსელებმა ვერ შეძლეს ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმება, მაგრამ დაუფარავად ცდილობდნენ ქართველების ასიმილაციას. პირველ რიგში, მათ სურდათ ქართველებს მიეღოთ სპარსული სარწმუნოება – ცეცხლთაყვანისმცემლობა. ისინი ებრძოდნენ და კრძალავდნენ ქართულ ეროვნულ წეს-ჩვეულებებს და ტრადიციებს. ქრისტიანობა იმ დროისათვის უკვე ქართულ ეროვნულ სარწმუნოებად იყო ქცეული და ქართველებს ქრისტიანული წეს-ჩვეულებები ჰქონდათ. მათი მოშლით სპარსელებს იმედი ჰქონდათ, რომ ქართველების ეროვნულ სახეს მოშლიდნენ და სპარსულს დაუახლოვებდნენ.

გარდა ამისა, სპარსელები ქართულ სახელმწიფოებრიობას, ანუ მეფობას ძირს უთხრიდნენ. მათ V საუკუნეში შეძლეს სომხეთსა და ალბანეთში მეფობის გაუქმება, მაგრამ საქართველოში ეს ვერ მოახერხეს, ცხადია, იმ მიზეზის გამო, რომ ქართული სახელმწიფოებრიობა ძლიერი იყო და მისი მოსპობა ადვილი არ იყო. სპარსელებს იმედი ჰქონდათ, რომ თვით საქართველოში მოძებნიდნენ იმ ძალებს, რომელნიც შეებრძოლებოდნენ ქართველ მეფეებს და მოსპობდნენ მეფობას. ქართველი მთავრები და დიდი აზნაურები სპარსელების დახმარებით საქართველოს მეფეს ებრძოდნენ.[1] მართლაც, VI საუკუნის დასაწყისში მეფობის გაუქმება მთავრებისა და დიდი აზნაურების მეოხებით მომხდარა. VI საუკუნეში მეფობის გაუქმების შემდეგ „ქართლის მთავრები და დიდი აზნაურები კი თავს კარგად გრძნობდნენ. მეფობის მოსპობა ქართლში ხომ უმთავრესად მათი საქმე იყო. ძველი ქართველი მემატიანე ამტკიცებს, რომ მას შემდეგ, რაც ვახტანგის შთამომავლობას მეფის უფლება წაართვეს, ქართლში უკვე აზნაურები გაბატონდნენო. მართლაც, დიდი აზნაურები ადვილად შეუხმატკბილდნენ სპარსელებს და ეხმარებოდნენ მათ

ქვეყნის მართვა-გამგეობაში. სამაგიეროდ, სპარსელებიც მათ თავის წყალობას არ აკლებდნენ, მსხვილ თანამდებობებსა და ჯილდოებს ურიგებდნენ და ზოგჯერ მემკვიდრეობითაც უმტკიცებდნენ მიცემულ მოხელეობას.“[2]

თუკი სპარსელები ცბიერებითა და ვერაგობით ცდილობდნენ ქართველთა გატეხას, ბიზანტიის,[3] ანუ „ბერძნების“ დამოკიდებულება სრულიად სხვაგვარი იყო საქართველოს მიმართ. ბიზანტიამ IV საუკუნის ბოლოს ჩამოაჭრა ქართულ სახელმწიფოს სამხრეთის ტერიტორიების დიდი ნაწილი, უშუალოდ მიუერთა იმპერიას, ხოლო V საუკუნის პირველ ნახევარში დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილი მიიტაცა. თუკი სპარსელები, ასე თუ ისე, ეროვნულ ინსტიტუტებს (მაგ., ქართულ სახელმწიფოს, ქართულ ეკლესიას) ხელს არ ახლებდნენ და მხოლოდ დახარკვით კმაყოფილდებოდნენ, ბიზანტია მიტაცებულ ქართულ მიწებზე საერთოდ აუქმებდა ყოველგვარ ქართულ ინსტიტუტს, ამიტომაც ქართველებისათვის არაქრისტიანი სპარსელების ბატონობა უფრო მოსათმენი იყო, ვიდრე ქრისტიანი ბერძნების მოქმედება. სწორედ ამან ჰპოვა ასახვა „ქართლის ცხოვრებაში“ სადაც ნათქვამია, რომ როცა ბიზანტიელებმა დასავლეთ საქართველოს მიწები მიიტაცეს, მთელ საქართველოში დიდი ურვა და წუხილი შეიქმნა და ყოველი ქართველი დიდად გლოვობდაო: „მასვე ჟამსა გამოვიდეს ბერძენნი... და დაიპყრეს ეგრისწყლითგან ვიდრე ციხე-გოჯადმდე, მაშინ იქმნა გლოვა და წუხილი ყოველთა ზედა ქართველთა და იტყოდეს... სამართლად მოაწია ღმერთმან ჩუენ ზედა ესე რისხვა, რამეთუ მიგუცნა ჩუენ წარტყუენვად უცხოთა ნათესავთა და მიგვიღო ჩუენ საზღვარი ბერძენთაგან, ვითარცა მიუღო ვარაზ-ბაქარს მეფესა კლარჯეთი...“[4]

ყოველი ქართველის გლოვა, მემატიანეების მიერ აღწერილი, შეიძლება ითქვას, ერთადერთი შემთხვევაა ქართველი ერის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე. ქართველების საერთო გლოვა იმით იყო გამოწვეული, რომ ბიზანტია მიტაცებულ ქართულ მიწებს სწრაფად რთავდა იმპერიის სისხლსავსე ცხოვრებაში და სწრაფადვე კულტურულად „აბერძნებდა“ ქართულ მოსახლეობას. თუკი ქართველებს სპარსელთა წინააღმდეგ ფარად ჰქონდათ ქრისტიანული სარწმუნოება, ბერძნული ასიმილაციისგან მათ არაფერი არ იფარავდა. მიუხედავად ამისა, რადგანაც საქართველოს დიდი და უმთავრესი ნაწილი სპარსთა გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა, მთავარი საფრთხე მაინც სპარსელებისგან მოდიოდა. ამ დროს კი, როგორც აღვნიშნეთ, ქართველთა დამცველი სწორედ ბერძნული ორიენტაცია და ქრისტიანობის ის სახე იყო, რომელსაც იმ დროს ბიზანტიაში აღიარებდნენ. ვახტანგ გორგასალი ბერძნული ორიენტაციისა იყო და სიკვდილის წინ ანდერძიც დატოვა, რომ ქართველებს „ბერძენთა სიყვარული“ არ მიეტოვებინათ, თუმცა „ბერძნებს“ შეებრძოლა კიდეც და საქართველოს დაუბრუნა მათგან მიტაცებული ტერიტორიები.

აღსანიშნავია, რომ იმ დროს, V საუკუნეში, არსებობდა ორი განსხვავებული მიმართულება ქრისტიანობაში. ერთ მიმართულებას ბიზანტია მფარველობდა და აღიარებდა, ხოლო მეორე მიმართულებას სპარსეთის სახელმწიფო მფარველობდა. ქრისტიანობის იმ მიმართულებას, რომელსაც სპარსეთი მფარ-

ველობდა, ს. ჯანაშია „სპარსულ“ ქრისტიანობას უწოდებს. ასე მაგალითად. ის წერს: „პირველ კათალიკოსად ვახტანგმა დიოფიზიტობის მომხრე პირი დანიშნა და ამით „სპარსულ“ ქრისტიანობას, მონოფიზიტობას, აშკარა ბრძოლა გამოუცხადა.“[5]

არ იქნებოდა სწორი, თუ წარმოვიდგენდით, რომ სპარსეთი ქრისტიანობის ყოველ მიმართულებას ებრძოდა. სპარსეთი მხოლოდ იმ მიმართულებას, ქრისტიანობის იმ ფრთას ებრძოდა, რომელიც იმ მომენტში რომის (ბიზანტიის) იმპერიაში იყო აღიარებული. თვითონ სპარსეთში მრავალი ქრისტიანი ცხოვრობდა და სპარსელების არცთუ მცირე ნაწილი ქრისტიანი იყო, მათ ჰქონდათ თავიანთი ეკლესია და თავიანთი საეკლესიო იერარქია, ხოლო სპარსეთის იმპერიაში მცხოვრები ხალხები, მაგალითად, სირიელები და სომხები ქრისტიანები იყვნენ, რომელთა ეკლესიებიც სპარსეთისათვის მისაღები იყო.

სპარსეთის სამეფო კარმა, როცა მიხვდა, რომ მაზდეანობის გავრცელება არცთუ ადვილი იყო და ქრისტიანი ხალხები არ დათმობდნენ თავიანთ სარწმუნოებას, შეცვალა სარწმუნოებრივი პოლიტიკა. იმ მიზნით, რათა მის იმპერიაში მცხოვრები ქრისტიანები ბიზანტიური გავლენის ქვეშ არ ყოფილიყვნენ, სპარსეთმა ინება, რომ ისინი მოქცეულიყვნენ ირანოფილურად განწყობილი ქრისტიანული ეკლესიების გავლენისა და კონტროლის სფეროში. ასეთები იყვნენ ანტიბიზანტიურად განწყობილი სირიული და სპარსული ეკლესიები. „მის შემდეგ, რაც დაეცა სომეხ მეფეთა ტახტი (428 წ.), სომხეთში სპარსთა ხელისუფლებამ ფეხი მტკიცედ მოიკიდა, ბიზანტიის იმპერიისადმი დაპირისპირებული ირანის შაჰის კარი იმ ხანებში მხარს უჭერდა სირიული კულტურის გავლენის გავრცელებას ბერძნულის საწინააღმდეგოდ, სირიულ კულტურას სომხეთში, ისედაც ღრმად ჰქონდა ფესვები გამდგარი და მთავრობის მფარველობის პირობებში მას კიდევ უფრო გაეშალა ფრთები“.[6] სპარსელნი სირიულ ქრისტიანობას მფარველობდნენ ბიზანტიელთა საპირისპიროდ. აღსანიშნავია, რომ ამ დროისათვის სირიული ქრისტიანობის ცენტრი ანტიოქია იყო. V საუკუნის შემდეგ, კი სირიული ეკლესია ორად გაიყო: დასავლეთი სირიული ეკლესია, რომელიც სირია ლიბანს მოიცავდა, და აღმოსავლეთი სირიული ეკლესია, რომელიც ჩრდილო მესოპოტამიას და ირანს მოიცავდა.[7]

სპარსეთის (ქალდეური) ქრისტიანები (მოგვიანებით ნესტორიანები) ოდესღაც თავის თავს ნესტორიანებს არ უწოდებდნენ. ეს სახელი მათ უწოდეს ბერძნებმა და მონოფიზიტებმა. მოხერხებული ეროვნული ბაზა ბერძნული ეკლესიისაგან განშორებისათვის სირიულენოვანი ერეტიკოსებისათვის იყო სპარსეთი. მათი განმანათლებელი იყო სასაზღვრო ედესის სკოლა.

სპარსეთის ქრისტიანებმა 410 წლის კრებაზე გამოაცხადეს თავიანთი ავტოკეფალია თავისი კათალიკოსის მეთაურობით. ადრე ისინი ცდილობდნენ ანტიოქიის გათავისუფლებას ბერძენი პატრიარქისაგან. 423 წლის კრებამ აუკრძალა ამ ეკლესიის წევრებს ყოველგვარი კავშირი ანტიოქიის პატრიარქთან“[8] (ისინი ანტიოქიის მართლმადიდებლურ ეკლესიას „მელქიტურს“ უწოდებდნენ, რაც ქართულად „სამეფოს“ ნიშნავს).

სირიული ეკლესიის (რომელიც შემდეგ იაკობიტებად და ნესტორიანებად გაიყო) ცენტრი ანტიოქია იყო. ანტიოქიაში უამრავი ქრისტიანული სარწმუნოებრივი მიმართულება არსებობდა. V საუკუნეში ანტიოქიის ეკლესია დაყოფილი იყო მრავალ იურისდიქციად. IV საუკუნის ბოლოს, ა. კარტაშევის თანახმად, კიდევ ახალი იურისდიქცია წარმოქმნილა: „ანტიოქია ამ დროს უკვე დაყოფილი იყო სამ იურისდიქციად, ახლა წარმოიქმნა მეოთხე. აქ არსებობდა: 1. მელეტის იურისდიქცია. 2. ევზოის იურისდიქცია (არიანულის მაგვარი). 3. პავლინის იურისდიქცია. 4. აპოლინარის (375 წლისათვის) იურისდიქცია“.[9]

ასე რომ, V საუკუნისათვის ქრისტიანობაში არსებობდა სპარსოფილური ფრთა, რომელიც მკვეთრად გამოხატული ანტიბერძნული მიმართულებისა იყო. თვით სპარსეთშიც კი ავტოკეფალური ეკლესია არსებობდა, რომელსაც კათალიკოსი მართავდა. თუ V საუკუნის დასაწყისში სპარსოფილური იყო სირიისა და სპარსეთის ეკლესიები, ამ საუკუნის ბოლოსთვის სომხეთის ეკლესიაც ძირითადად სპარსოფილური და სპარსეთის სახელმწიფოსთვის მისაღები ეკლესია იყო.

ცხადია, ასეთი მდგომარეობა გავლენას მოახდენდა სპარსეთის გავლენის სფეროში არსებულ საქართველოს საზოგადოებაზე. საქართველოში V საუკუნისათვის უთუოდ არსებობდნენ როგორც ბერძნული (ელინოფილური), ასევე სპარსოფილური ქრისტიანული საეკლესიო დაჯგუფებანი. სწორედ ამიტომ საქართველოს მეფე საგანგებო და ძალზე დაძაბულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. როგორც აღვნიშნეთ, სპარსეთის სურვილი იყო საერთოდ მოესპო ქართული სახელმწიფოებრიობა, ამიტომაც მთავრებსა და დიდ აზნაურებს ხელს უწყობდა ამაში. გარდა ამისა, ქვეყანაში არსებული სპარსოფილური საეკლესიო წრეები, სპარსთაგან დახმარების მოიმედენი, ალბათ, სწორედ სპარსეთის პოლიტიკის განხორციელებისათვის ზრუნავდნენ. თავის მხრივ, ბიზანტიაც აქტიურად ერეოდა საქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და დაუსჯელად არ ტოვებდა სპარსოფილების გავლენის გაფართოებას. მაგალითად, როცა მეფე ვარაზ-ბაქარის დროს ბიზანტიამ მიიტაცა კლარჯეთი და ვახტანგის დროს ეგრისის ნაწილი, ქართველები ამბობდნენ: „...არა კეთილად ვიპყართ სჯული ქრისტესი და წესი იოვანეს მცნებისა, სამართლად მოაწია ღმერთმან ჩუენ ზედა ესე რისხვა, რამეთუ მიგუცნა ჩუენ წარტყუენვად უცხოთა ნათესავთა და მიგვეღო ჩუენ საზღვარი ბერძენთაგან, ვითარცა მიუღო ვარაზ-ბაქარს მეფესა კლარჯეთი და იგი ცოდვითა ვარაზ-ბაქარისითა მოიწია, რამეთუ ვერ კეთილად ეპყრა სჯული ქრისტესი“.[10]

ქართველი მეფეები, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ერთდროულად ან ორივე დამპყრობელს – სპარსეთსა და საბერძნეთს – ებრძოდნენ, ანდა ბრძნულად იყენებდნენ წინააღმდეგობას ამ სახელმწიფოთა შორის და ხან ბერძნებს ებრძოდნენ სპარსელთა ძალით, ხან კი სპარსელებს ბერძენთა ძალით.

398–400 წლებში მეფობდა ფარსმანი. „მეფეთა ამბავის“ თანახმად, ფარსმანს ხარკის გადახდაც კი შეუწყვეტია ირანელებისათვის, მეორე მხრივ, თითქოსდა ბიზანტიელებსაც ებრძოდა.[11]

შემდგომი მეფე მირდატი „მტერ ექმნა ბერძენთა და სპარსთა. ბერძენთაგან ეძიებდა კლარჯეთს, საზღვარსა ქართლისასა, ხოლო სპარსთა არა მისცემდა ხარკსა“.[12] სპარსელებმა ის დაამარცხეს.

V საუკუნის 20-იან წლებში გამეფდა არჩილი. ჯუანშერის თანახმად, ამ არჩილმა „მოირთო ძალი საბერძნეთით და წარძღუანებითა ჯუარისათა იწყო ბრძოლად სპარსთა“. ცეცხლის მსახურნი განუდევნია, ეკლესიები მოუკაზმია, სინამდვილეში კი, ნ. ჯანაშიას აზრით, ქართლი ამ დროს ირანს ემორჩილებოდა.

V საუკუნის 40-იანი წლებიდან ირანმა დაიწყო ახალი, მეტად აქტიური და აგრესიული პოლიტიკის გატარება, რომლის მიზანი იყო მოესპო ქართლის შინაგანი დამოუკიდებლობა და გადაექცია ის (და ამიერკავკასია) ირანის პროვინციად.

ირანელებმა გადაწყვიტეს ქართლის (და ამიერკავკასიის) იზოლაცია არაირანული (ბერძნულ-რომაული) სამყაროსაგან.[13]

„საინტერესოა, რომ ირანელებს კავშირის გაბმა მოუხერხებიათ ქრისტიანულ ეკლესიასთანაც კი, რომელსაც ისინი საერთოდ ებრძოდნენ. ამას უადვილებდათ ის გარემოება, რომ ამ დროს ქრისტიანულ ეკლესიაში უამრავი სხვადასხვა მიმდინარეობა არსებობდა, რომლებიც ერთმანეთის მიმართ უაღრესად მტრულად იყვნენ განწყობილნი. ორთოდოქსალურ ეკლესიას კონსტანტინოპოლი მფარველობდა, მაგრამ მას უძლიერესი ოპოზიცია ჰყავდა ძირითადად აღმოსავლეთში. ირანელები მხარს უჭერდნენ ოპოზიციონერებს, რომლებსაც ორთოდოქსებისა და მაშასადამე, მათ უკან მდგომი სახელმწიფოს წინააღმდეგ იყენებდნენ.[14]

„ამ პერიოდში ქართლსა და ამიერკავკასიის სხვა ქვეყნებში მიმდინარეობს ფეოდალიზაციის პროცესი, რომელიც გულისხმობს გააფთრებულ ბრძოლას ცენტრალურ ხელისუფლებასა (მეფეს) და ცენტრიდანულ ძალებს (ფეოდალებს) შორის. ფეოდალთა მიზანი იყო მემკვიდრეობით დაემტკიცებინათ ის მიწები და თანამდებობები, რომლებიც მათ ეჭირათ. ამასთან, ისინი ცდილობდნენ მაქსიმალურად შეეზღუდათ მეფის უფლებები მათ ხელქვეით არსებულ მიწებზე. მეფე კი იმისთვის იბრძოდა, რომ თავისი გამგებლობიდან არ გაეშვა ეს მიწები, სრული ძალაუფლება შეენარჩუნებინა მთელი სამეფოს მიწა-წყალზე და ყოველ თანამდებობაზე დანიშვნა მხოლოდ მისი სურვილით მომხდარიყო. ირანელები იყენებდნენ ამ წინააღმდეგობას და ფეოდალებს ჰპირდებოდნენ მათთვის სასურველი პრივილეგიების დამტკიცებას. ყოველივე ზემოაღნიშნული საშუალებას აძლევდა ირანელებს ამიერკავკასიის ქვეყნების საეკლესიო ცხოვრებაშიც ჩარეულიყვნენ. პირველწყაროებში კარგად არის ასახული, თუ როგორ ერეოდნენ ისინი სომხური ეკლესიის საქმეებში (მაგალითად, V საუკუნის 20-იანი წლებიდან სომხეთის ეკლესიის მეთაურს, კათალიკოსს შაჰი ნიშნავდა თავისი სურვილის მიხედვით). ჩანს, ირანელებს

ქართლშიც დაუმყარებიათ კავშირი გარკვეულ საეკლესიო წრეებთან. ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მატიანის ცნობა, რომლის თანახმადაც, არჩილის ძის, მირდატის დროს ქართლის მთავარეპისკოპოსი გლონოქორი „ერისთვადცა“ იყო ბარაზბოდ პიტიახშისაგან ქართლს და ჰერეთს“.[15] ბუნებრივი იქნებოდა, რომ გლონოქორისთვის ირანელებს დაეკისრებინათ არა მარტო ერისთავობა, არამედ რომელიმე სხვა მნიშვნელოვანი საერო ფუნქცია. მაგალითად, ჩვენ ვიცით, რომ სწორედ ამ პერიოდში ირანელების მიერ დანიშნული სომხეთის კათალიკოსები ცხოველ მონაწილეობას იღებდნენ ირანელებისათვის ხარკის აკრეფაში. ასეა, თუ ისე, როგორც ნ. ჯანაშია აღნიშნავს, „ირანელების მიერ ქართლის ეკლესიასთან კავშირის გაბმა არსებითად ნიშნავდა ადგილობრივი აზნაურების გარკვეულ ფენასთან კავშირის დამყარებას“.[16]

„როცა ზოგი აზნაური გამდიდრდა და გაძლიერდა, მას უკვე მეფის მორჩილება აღარ სურდა. გარდა ამისა, აზნაურებს მეფისგან მამულები ჰქონდათ მიღებული სამსახურის პირობით. მეფე ამ მამულებს თავის საკუთრებად თვლიდა. აზნაურებს კი მათი დათმობა ენანებოდათ და საბოლოოდ მიჩემება სურდათ. გაჩაღდა ბრძოლა მეფესა და დიდ აზნაურ-მთავრებს შორის. ამით ისარგებლეს სპარსელებმა, მეფის უკმაყოფილო აზნაურებთან კავშირი გააბეს და ისინი თავის მხარეზე გადაიბირეს“.[17] ქართული ეკლესია V საუკუნეში უდიდეს მიწისმფლობელად გადაიქცა და ისეთივე ინტერესები გაუჩნდა, როგორც სხვა მიწისმფლობელებს, ეს ჩანს როგორც „ქართლის ცხოვრებიდან“, ისე „მოქცევაჲ ქართლისაჲდან“.

„ეპისკოპოსებად ამ დროს უკვე წარჩინებულებს, აზნაურებს ვხედავთ. ამ ეპისკოპოსებს ახლა თავისი მეფე ისევე მოძულებული ჰყავდათ, როგორც მთავრებსა და სხვა დიდ აზნაურებს. ეკლესიას V საუკუნეში უკვე დიდი მამულები ჰქონდა. ამ მამულების გამო ქართლის მეფესა და სამღვდელოებას შორის ისეთივე ბრძოლა გაჩაღდა, როგორიც მეფესა და სხვა დიდ აზნაურებს შორის იყო. ამიტომ დაუახლოვდა ერთმანეთს სპარსელები და ქართლის სამღვდელოება. თანდათან ქართლის მთავარეპისკოპოსი და ეპისკოპოსების უმრავლესობა სპარსელების მხარეს გადავიდა ისევე, როგორც მეზობელ სომხეთში. სამაგიეროდ სპარსელები თავის მომხრე ეპისკოპოსებს უხვად აჯილდოებდნენ. იყო ისეთი შემთხვევაც, როცა ქართლის მთავარეპისკოპოსი ერისთავადაც კი იყო დანიშნული სპარსელების მიერ. ასე დაიწყო ქართლის მთავრებისა და ეპისკოპოსების ბრძოლა სპარსელებთან ხელიხელ ჩაკიდებით ქართლის მეფის წინააღმდეგ“.[18]

„ქართლის ცხოვრებისა“ და სხვა წყაროებში გადმოცემული მიქაელ მთავარეპისკოპოსისა და ვახტანგ მეფის ბრძოლა უთუოდ ადასტურებს ს. ჯანაშიასა და ნ. ჯანაშიას ზემოთ მოყვანილ თვალსაზრისს. „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ვახტანგ გორგასალი პირდაპირ ეუბნება მიქაელს, რომ მას საეკლესიო სიმდიდრე აქვს დაგროვილი და ამ სიმდიდრის დაკარგვისა ეშინია, – „ვეცხლისმოყუარე ხარ შენ, რამეთუ შენცა მეგუადრუცე ხარ ქრისტესი“.[19]

„მეგუადრუცე“ ნიშნავს მოლარეს, სიმდიდრის დამგროვებელსა და შემნახველს. სწორედ ამ დაგროვილი სიმდიდრის დაკარგვის ეშინოდა მიქაელს.

უმთავრეს სიმდიდრედ იმ დროს მიწა ითვლებოდა. მიწა აზნაურებსა და სხვა ფეოდალებს, როგორც აღნიშნული იყო, მეფისგან ჰქონდათ მიღებული. მიწის საბოლოოდ მისაკუთრების სურვილი იყო მიზეზი მეფესა და აზნაურთა შორის გაჩაღებული ომისა. სომხეთში 428 წელს ადგილობრივი ფეოდალების შემწეობით სპარსელებმა მეფობა გააუქმეს. ასევე მომხდარა ქართლშიც VI საუკუნის დასაწყისში. აქაც დიდმა აზნაურებმა სპარსელთა დახმარებით მეფობა გააუქმეს. ქართული მატიანე აღნიშნავს კიდეც ამას: „ხოლო ვინაითგან მოაკლდა მეფობა შვილთა გორგასლისათა, მით ჟამითგან ეპყრა უფლება ქართლისა აზნაურთა ვიდრე ამათადმდე, არამედ დაესრულა უფლება ქართლისა აზნაურთა ბოროტთა საქმეთა მათგან“.[20] სპარსმა ხელისუფალმა ქართლში მეფობის გაუქმების შემდეგ. „...უწყო ზრახვად ერისთავთა ქართლისათა: აღუთქუა კეთილი დიდი და დაუწერა საერისთაოთა მათთა მამულობა შვილითი-შვილამდე, და ესრეთ წარიბირნა ლიქნითა და განდგეს ერისთავნი და თვის-თვისად ხარკსა მისცემდეს ქასრე ამბარვეზსა“.[21]

არა მარტო სპარსელები ემხრობოდნენ ქართველ დიდაზნაურ-ერისთავებს ქართველ მეფეთა წინააღმდეგ ომში, არამედ ბერძნებიც. ისინი ერისთავებს სახელოებს და მამულებს უტოვებდნენ მემკვიდრეობის უფლებით, მაშინ როცა ქართველ მეფეთა დროს მათ თანამდებობები და მიწები სამსახურის პირობით ჰქონდათ მიცემული და თანამდებობიდან გადაყენების დროს მიწებსაც კარგავდნენ. ახლა კი მათი თანამდებობა მემკვიდრეობით შვილებსა და შვილიშვილებს გადაეცემოდა:

„ესრეთ რა უცალო იქმნეს სპარსნი, მაშინ შეითქუნეს ყოველნი ერისთავნი ქართლისანი, ზემონი და ქვემონი, და წარგზავნეს მოციქული წინაშე ბერძენთა მეფისა და ითხოვეს, რათა ...იყვნენ ერისთავნი იგი თვის-თვისსა საერისთაოსა შეუცვალებელად“.[22]

თუ აქამდე, ქართველ მეფეთა დროს, ქართული ეკლესიის მეთაური მეფის მიერ „ისმებოდა“ და კათალიკოსის სიკვდილის შემდეგ მის ადგილს სულ სხვა გვარის ადამიანი იჭერდა, ამის შემდეგ კათალიკოსის თანამდებობაც მემკვიდრეობითი გახდა. მცხეთაში VI საუკუნეში ორ ოჯახს კათალიკოსის თანამდებობა მემკვიდრეობით მიუღია და კათალიკოსობას ამ ოჯახის წევრები იღებდნენ. ამის შესახებ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ წერს: – შემდგომად მეფობდა ფარსმან სხუა და კათალიკოზი იყო დასაბია. მკვიდრი მცხეთელი. და აქაითგან ორთა სახლთა აღიღეს კათალიკოზობა მცხეთელთა მკვიდრთა“.[23]

როგორც ჩანს, ზემომოყვანილი გვაძლევს უფლებას ითქვას, რომ ეკლესია იყო მდიდარი მიწისმფლობელი, რომლის მეთაურებსაც ერისთავ-აზნაურთა მსგავსად სურდათ (და მიაღწიეს კიდეც) მიეღოთ მემკვიდრეობითი თანამდებობები. გააფთრებული ბრძოლები ცენტრალურ ხელისუფლებასა (მეფესა) და ცენტრიდანულ ძალებს (ფეოდალებს) შორის, რომელიც მიმდინარეობდა V საუკუნის მანძილზე, დამთავრდა ცენტრალური ხელისუფლების დამარცხებითა და მეფობის მოსპობით.

უთუოდ, ზემოაღნიშნული იყო მიზეზი ვახტანგ გორგასლისა და მიქაელ მთავარეპისკოპოსის შებრძოლებისა და არა სარწმუნოებრივი განსხვავება. ივ.

ჯავახიშვილი ფიქრობდა, რომ ვახტანგ მეფე მონოფიზიტი იყო, ხოლო მიქაელი ქალკედონიტი, რის გამოც კონფლიქტურ ურთიერთდამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ. ეს სწორი არ უნდა იყოს, ვახტანგ გორგასალი მონოფიზიტი არ ყოფილა. ის იყო ქალკედონიტი მართლმადიდებელი, ისე როგორც მიქაელ მთავარეპისკოპოსი. არც საპირისპირო აზრია სწორი – მიქაელი მონოფიზიტი არ ყოფილა, არამედ სამაგალითო ქალკედონიტი იყო.[24] მეფესა და მთავარეპისკოპოსს შორის კონფლიქტი არსებობდა სწორედ ზემოაღწერილი წინააღმდეგობის გამო ცენტრალურ ხელისუფლებასა და აზნაურ ერისთავ-ფეოდალებს შორის.

იქამდე, ნახევარი საუკუნით ადრე, V საუკუნის ორმოციანი წლების დასაწყისში შაჰმა იეზდიგერდ II-მ (438–457) თავის ქვეშევრდომ ქვეყნებს, მათ შორის ქართლსაც, უბრძანა ცხენოსანი ჯარი გაეგზავნათ შუა აზიაში, სადაც ირანელები ქუშანებს ებრძოდნენ.

შაჰის ბრძანებით ამიერკავკასიაში ჩატარდა აღწერა: გადამხდელთა კატეგორიაში ირანელებმა ახლა ქრისტიანული ეკლესიაც შეიყვანეს. ამჯერად ირანელებმა გადამწყვეტი ბრძოლა გამოუცხადეს ქრისტიანულ ეკლესიასაც. ამიერკავკასიისა და ბიზანტიის რელიგიის ერთიანობა მიუღებელი იყო ირანისთვის. შაჰი შეეცადა მაზდეანობა გაევრცელებინა. მან სომხეთში გააგზავნა ბრძანება მაზდეანობის მიღების მოთხოვნით. სომხებმა უარი შეუთვალეს. მაშინ შაჰმა ქართლის, სომხეთისა და ალბანეთის თავკაცები სასწრაფოდ თავისთან დაიბარა. V ს-ის სომეხი ისტორიკოსის ლაზარ ფარპეცის სიტყვით, „ქართველთა ქვეყნიდან (წავიდნენ) ბდეშხი აშუშა და ქვეყნის სხვა ტანუტერები“.[25] ჩასულებს შაჰმა კატეგორიულად მოსთხოვა მაზდეანობის მიღება. სხვა გამოსავალი რომ არ ჩანდა, სამივე ქვეყნის თავკაცებმა გადაწყვიტეს დათანხმებულიყვნენ შაჰის მოთხოვნას, მაგრამ სამშობლოში დაბრუნებისთანავე ისევ ქრისტიანობა მიეღოთ, რაზედაც ფიცი მისცეს ერთმანეთს... როგორც ეტყობა, შაჰს ეჭვი შეჰპარვია მათ გულწრფელობაში. ქართლის პიტიახში არშუშა და სომხეთის მარზპანის ვასაკ სიუნის ორი ვაჟი მას თავისთან დაუტოვებია. ამიერკავკასიელ დიდებულებს ირანელებმა თან გამოაყოლეს მოგვები, რომელთაც უნდა დაეხურათ ეკლესიები, აღმოეფხვრათ ქრისტიანობა. მხოლოდ სომხებს 700-ზე მეტი მოგვი მიჰყვებოდა. სომხეთში მოგვების მოქმედებამ „გამოიწვია საერთო-სახალხო აჯანყება ირანელების წინააღმდეგ (450 წ.). მალე აჯანყება მოედო ალბანეთსაც. 451 წელს ირანელებმა შეძლეს მისი ჩახშობა... ირანელები მაინც იძულებული გახდნენ აჯანყებულთა წინაშე რიგ დათმობებზე წასულიყვნენ... ირანელებმა უარი თქვეს ამიერკავკასიის ხალხთა ასიმილაციის პოლიტიკაზე, აღადგინეს სარწმუნოებრივი თავისუფლება, შეამსუბუქეს სამხედრო ბეგარა და გადასახადები... მიუხედავად იმისა, რომ ქართლს აჯანყებაში მონაწილეობა არ მიუღია, აჯანყებას გავლენა უნდა მოეხდინა ირანის პოლიტიკაზე ქართლის მიმართაც“.[26]

უთუოდ ამის შედეგი იყო, რომ ქართველებმა ამის შემდეგ გაბედეს და ქართული ეკლესიის მეთაურად საბერძნეთიდან ჩამოიყვანეს მღვდელი და ის მთავარეპისკოპოსად დასვეს. ვახტანგ გორგასლის დედამ საგდუხტმა „მოიყ-

ვანა მღდელი ჭეშმარიტი საბერძნეთით, სახელით მიქაელ და დაადგინა იგი ეპისკოპოსად ზემოსა ეკლესიასა“.[27]

451 წლის აჯანყებამდე (რომლის შემდეგაც სპარსეთი ეკლესიებისა და ქრისტიანობის მიმართ დამთმობი გახდა) შეუძლებელი იყო საბერძნეთიდან მოწვეულ პრობერძნული ორიენტაციის პირს ეკლესია ემართა. მართლაც, 436–448 წლებში ქართულ ეკლესიას მართავდა პროირანელი, სპარსოფილი მობიდანი, რომელსაც ჩვენი მემატიანე „ნათესავით სპარსს“ უწოდებს. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად კი, ვახტანგ გორგასლის მამის, მირდატის დროს, V საუკუნის 40-იან წლებში, ქართული ეკლესიის მეთაური იყო სპარსოფილი, სპარსთა მიერ ქართლ-ალბანეთის ერისთავად დანიშნული გლონოქორი.

სომხეთ-ალბანეთის აჯანყების შემდეგ სპარსეთმა ეკლესიის მიმართ პოლიტიკა შეარბილა. ამან კი შესაძლებელი გახადა პრობერძნული ორიენტაციის მიქაელი დაეყენებინათ ქართული ეკლესიის სათავეში.

463 წელს ირანელებმა დაამარცხეს ალბანელები და მეფობა გააუქმეს ალბანეთში. ირანის შაჰის პეროზის (459–484) დროს ირანს ომი ჰქონდა შუა აზიაში. აქ პეროზი დამარცხდა და ტყვედ ჩავარდა. გათავისუფლება მან შეძლო უზარმაზარი გამოსასყიდის გადახდით. 60-იანი წლების შუა ხანებში კავკასიონის ქედი გადმოლახეს ჰუნებმა, დაარბიეს ქართლი და სომხეთი. ჯუანშერი მათ ოსებს უწოდებს, რომელთაც მოაოხრეს ქართლი და მოიტაცეს ვახტანგ მეფის და მირანდუხტი. ვახტანგს მდგომარეობა გართულებული ჰქონდა ქვეყნის შიგნით, ირანელთა გამთიშველი პოლიტიკის წყალობით ზოგიერთი უმაღლესი დიდებული სრულებით არ ეპუებოდა მეფეს,[28] მაგალითად, ვარსქენ პიტიახში. ირანელები ხელს უწყობდნენ ბრძოლას თვით სამეფო სახლშიც. სამეფო სახლის ორი შტო – ბაქარისა და რევის შთამომავლები ერთმანეთს ებრძოდნენ. ვახტანგი ბაქარ მირიანის ძის შტოს ეკუთვნოდა. ვახტანგს მნიშვნელოვანი ოპოზიცია ჰყოლია ეკლესიაში. „...ამ პერიოდში მრავლდება სხვადასხვა რელიგიური მიმდინარეობა და სექტა. ბრძოლა მათ შორის შეურიგებელი იყო. გაბატონებული იყვნენ დიოფიზიტები, რომელთა მთავარ მოწინააღმდეგედ მონოფიზიტები გამოდიოდნენ. ქართლში გავრცელება მიუღია ნესტორიანობასაც, რომელსაც ამ პერიოდში მხარს უჭერდნენ ირანელები“.[29]

ს. ჯანაშია წერს: – „რაკი ქრისტიანობის მოსპობა და მაზდეანობის საყოველთაოდ გავრცელება სპარსელებმა ვერ მოახერხეს, მათ პოლიტიკა გამოცვალეს. ამ დროს ქრისტიანები სხვადასხვა მიმართულებად იყვნენ დაყოფილნი, რომელნიც ერთმანეთს ებრძოდნენ. ეს ბრძოლა საზოგადოებრივსა და ეროვნულ ნიადაგზე იყო წარმომდგარი, მაგრამ გარეგნულად იგი სარწმუნოებრივი საკითხების გარშემო წარმოებდა. საბოლოოდ რომის სახელმწიფოში დიოფიზიტობამ გაიმარჯვა. დიოფიზიტობას მხარს უჭერდა რომის მთავრობა.

ამ გარემოებას ჩაებღაუჭა ახლა სპარსეთის მთავრობა, რომელსაც უნდოდა ესარგებლა ქრისტიანების შინაური შფოთითა და ბრძოლით თავისი საკუთარი ინტერესებისათვის. ახლა სპარსეთის მთავრობა მხარს უჭერდა ისეთ ქრისტიანობას, რომელსაც ებრძოდა სპარსეთის მტერი – რომის მთავრობა. თუ ქრისტიანობის დათმობა არ გსურთ, მაშინ ისეთი ქრისტიანობა

მაინც უნდა მიიღოთ, რომელიც რომის მეფის სარწმუნოებისაგან განსხვავდებაო – ასე მოითხოვდა ახლა სპარსეთის შაჰი თავისი ქრისტიანი ქვეშევრდომებისაგან... ამ ხერხით სპარსელებმა თავის მხარეზე გადაიყვანეს უმაღლესი სამღვდელოება და დიდი აზნაურები სომხეთში, ქართლსა და ალბანეთში. ეპისკოპოსებად ამ დროს უკვე წარჩინებულებს, აზნაურებს ვხედავთ. ამ ეპისკოპოსებს ახლა თავისი მეფე ისევე მოძულებული ჰყავდათ, როგორც მთავრებსა და სხვა დიდ აზნაურებს.[30] ჯუანშერის მიხედვით, ირანელებს ვახტანგი წაუყვანიათ საომრად შუა აზიაში და ინდოეთში, „ვახტანგის სპარსეთიდან დაბრუნება შეიძლება დაიდოს 60-იანი წლების ბოლოსათვის... ჩანს, სწორედ ამ დროიდან იწყება ვახტანგის ძირითადი საქმიანობა, რომლის მთავარი ხაზები იყო ბრძოლა სახელმწიფოს ცენტრალიზაციისა და ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის. ეს ხაზები მჭიდროდ იყო გადახლართული ერთმანეთთან, რადგან ცენტრალური ძალები თავის ბრძოლაში მნიშვნელოვან წილად იყენებდნენ ირანელებს, რომელნიც თავის მხრივ ეყრდნობოდნენ ამ ძალებს. თავისი საქმიანობა ვახტანგმა, და სავსებით გონივრულადაც, დაიწყო ბრძოლით ქვეყნის შინაგანი სიმტკიცის შექმნისათვის. პირველი იერიში მან მიიტანა ეკლესიაზე, რომლის რეორგანიზაციაც დაუსახავს მიზნად“.[31]

ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ის გარემოება, რომ დაკრულვა და ეკლესიიდან გაძევება ანუ, ალბათ, განკვეთა მეფის გარდა სპასაც ეწია, უეჭველია, იმის მომასწავებელი უნდა იყოს, რომ უთანხმოება მაშინ მარტო მეფის მოქმედების გამო კი არ უნდა იყოს ჩამოვარდნილი, არამედ სპას, ე. ი. მაღალ სამხედრო წრეს და რაინდობასაც ედებოდა ბრალი. მაშასადამე, ვახტანგ გორგასალის გეგმა და მოქმედება მარტო მისი პირადი განზრახვა არ უნდა ყოფილიყო, არამედ, როგორც ეტყობა, ამ მოწინავე სამხედრო წრისაც.

ამგვარად ირკვევა, რომ კათალიკოსების დაწესებასა და ახალ ეპისკოპოსთა დანიშვნასთან დაკავშირებულ უთანხმოებაში ორ მოპირდაპირე ბანაკთან უნდა გვქონდეს საქმე. ერთი მხრით, ყოფილა ვახტანგი, „სპა“ და პეტრე და სამუელ ეპისკოპოზები დანარჩენი 12 საეპისკოპოზო პირითურთ, მეორე მხრით, მიქაელ მთავარეპისკოპოზი თავისი თანამოაზრეებითურთ.[32]

„ერთი კი ცხადია, ამდენი ეპისკოპოსის ერთად კურთხევა აშკარად მიგვითითებს იმაზე, რომ ვახტანგი ქართლის ეკლესიის რაღაც დიდ რეორგანიზაციას ისახავდა მიზნად. ამასთან, როგორც ირკვევა, ეს რეორგანიზაცია უფრო პოლიტიკური ხასიათისა უნდა ყოფილიყო, ვიდრე საეკლესიო.

კათალიკოსობის დაწესებით, სამეფო ხელისუფლება, უეჭველია, მეტ გავლენას იძენდა მღვდელმთავარზე, რომლის არჩევაში მეფეს მეტი ხმა ეძლეოდა. და ბოლოს, ვახტანგმა მოიცილა მთავარეპისკოპოსი, რომელიც, ეტყობა, მის მოწინააღმდეგეთა ბანაკს ეკუთვნოდა. ახლად დანიშნული ეპისკოპოსების სიმრავლე (თორმეტი ეპისკოპოსი) გვიჩვენებს, რომ ვახტანგმა, ერთი მხრივ, შეცვალა ზოგი ეპისკოპოსი, ცხადია, მიქაელის მომხრე და მეორე მხრივ, დააწესა ახალი საეპისკოპოსოები. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ახალხელდასხმულ ეპისკოპოსთაგან ხუთი კახეთ-ჰერეთ-კუხეთში უნდა მჯდარიყო. როგორც ირკვევა, ვახტანგი განსაკუთრებით ყურადღებას აქცევდა

თავისი დომენის, კახეთ-კუხეთ-ჰერეთის განმტკიცებას, რადგან სავსებით გასაგები მიზეზით, მას სურდა სრული ბატონ-პატრონი გამხდარიყო თავის ძირითად დასაყრდენ მიწა-წყალზე“.[33]

განსაკუთრებით საინტერესოა ნ. ჯანაშიას აზრი იმის შესახებ, რომ ქართულ ეკლესიაში კათალიკოსობის დაწესებამდე ყოფილა არა ერთადერთი საეპისკოპოსო, როგორც ამჟამად ფიქრობს ზოგიერთი ისტორიკოსი, არამედ მრავალი საეპისკოპოსო და უკვე არსებული საეპისკოპოსოს ზოგიერთი მეთაური ვახტანგს შეუცვლია კათალიკოსობის დაწესების დროს. ვახტანგმა შეცვალა მისი პოლიტიკის მოწინააღმდეგე ეპისკოპოსები. „ამავე მიზნით იქნებოდა ახალი ეპისკოპოსი დანიშნული რუსთავში. უნდა ვიფიქროთ, რომ მან შეცვალა ძველი, ვახტანგის მოწინააღმდეგე მღვდელმთავარი. მართლაც, აქ ჩვენ საქმე უნდა გვქონდეს სწორედ ეპისკოპოსის შეცვლასთან და არა საეპისკოპოსოს დაარსებასთან. შეუძლებელია, ასეთ დიდ საერისთავო ცენტრში, სამეფო საგვარეულოს ერთ-ერთი შტოს რეზიდენციაში, რუსთავში, მანამდე ეპისკოპოსი არ მჯდარიყო. ამ დროს ქართლში სულ ოცამდე საეპისკოპოსო ყოფილა: მცხეთის, სამთავისის, რუისის, ნიქოზის, წილკნის, თბილისის, მანგლისის, ბოლნისის, ცურტავის, ჭერემის, რუსთავის, ნინოწმინდის, ხორნაბუჯის, ბოდბის, ჩელთის, აწყვერის, წუნდის, ახიზის, ერუშეთის და სხვა“.[34]

მაშასადამე, ჯერ კიდევ კათალიკოსობის დაწესებამდე, ქართულ ეკლესიაში მრავალი საეპისკოპოსო ყოფილა. ამ თვალსაზრისის გამოთქმისას ნ. ჯანაშია ეყრდნობოდა ივ. ჯავახიშვილის, ს. ჯანაშიას, ს. კაკაბაძის, კ. კეკელიძის, ზ. ალექსიძის შრომებს.[35]

„კათალიკოსობის დაწესების თარიღის შესახებ უნდა ითქვას, რომ 472 წელს „შუშანიკის წამებაში“ ჯერ კიდევ იხსენიება ეპისკოპოსთა თავი, მაგრამ უკვე 506 წლის საეკლესიო კრების საბუთებში ქართლის მღვდელმთავარს კათალიკოსი ეწოდება. წყაროების ერთმხრივი მოწმობით კათალიკოსობის დაწესება უშუალოდ მოჰყოლია ვახტანგის დაბრუნებას ირანიდან. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ეს უნდა მომხდარიყო V საუკუნის 70-იან წლებში“.[36] კათალიკოსობის დაწესებით ვახტანგმა ეკლესია დაუმორჩილა სახელმწიფოს. 482 წელს ვახტანგმა ომი დაიწყო სპარსელების წინააღმდეგ. 484 წელს ვახტანგმა ვარსქენი მოაკვლევინა და ამით თავიდან მოიშორა სპარსელების მომხრე აზნაურთა მეთაური. მანამდე კი ვახტანგმა ააშენა ახალი ქალაქები, ციხე-სიმაგრეები, გაამაგრა ისინი. ხელთ იგდო კავკასიონის გადასასვლელები და გაამაგრა. კავკასიის გადაღმა მცხოვრებ ჰუნებთან გამართა მოლაპარაკება და პირობაც მიიღო მათგან, რომ სპარსელებთან ომის დროს ჯარს მიაშველებდნენ. „ამ ამბავის გაგონებაზე სომხებს გაუხარდათ და იმედი მოეცათ, ქართველები და ჩვენ ერთად სპარსელებს როგორმე ვძლევთო. მაგრამ ერთმა სომეხმა ნახარარმა თავისი თანამოძმეები დააბეზღა და სპარსეთის მარზპანს მათი მოქმედების გეგმა შეატყობინა. ამის შემდეგ სპარსელები მზადებას შეუდგნენ“.[37]

ირანელებმა ორი დიდი ლაშქარი გამოაგზავნეს. ქართველებს ჰუნების მაშველი ჯარი არ მოუვიდათ, ასევე სომხებიც. ვაჰან მამიკონიანის სიტყვით „...სომხებს შორის არ იყო ერთიანობა და მოსალოდნელი იყო ღალატი“,[38] რო-

გორც შემდგომში აღმოჩნდა, ვაჰანის შიში არ იყო მოკლებული რეალურ საფუძველს.[39]

„...მოღალატეებმა თავისი დანაპირები შეასრულეს, მიატოვეს ბრძოლის ველი, არევ-დარევა შეიტანეს მებრძოლთა რიგებში და ბოლოს, მთელი ლაშქარი შედრკა და გაიქცა. ირანელები დაედევნენ გაქცეულებს, ბევრი დახოცეს, ბევრიც ტყვედ ჩაიგდეს, მაგრამ თავისი გამარჯვება მაინც ვერ მიიყვანეს ბოლომდე...“[40]

ირანელთა სარდალს მოუვიდა ბრძანება, „ქართლის მეფე ვახტანგი ან შეეპყრა, ან მოეკლა, ანდა ქვეყნიდან განედევნა“.[41] ირანელთა სარდალი შევიდა ქართლში, სადაც შეკრიბა ადგილობრივი დიდებულები, რომლებიც თავიდანვე მხარს არ უჭერდნენ ვახტანგს, მათ შეუერთდნენ ისინიც, ვინც გორგასალს შემდგომში განუდგნენ... ვახტანგმა თავი შეაფარა ეგრისს.

ამ დროს ირანიდან მოვიდა პეროზისა და ირანელთა ჯარის დაღუპვის ამბავი... ირანელები უაღრესად მძიმე ვითარებაში აღმოჩნდნენ, ამან აიძულა ისინი მთელ რიგ მნიშვნელოვან დათმობაზე წასულიყვნენ... აჯანყებულ სომეხთა მოთხოვნით, ირანელებმა პირობა დადეს შეეწყვიტათ ქრისტიანობის დევნა, არ დაერღვიათ ადგილობრივი ტრადიციები... 485 წელს აჯანყებულთა მეთაური ვაჰან მამიკონიანი სომხეთის მარზპანად დანიშნეს. ირანელები ალბანელების მიმართაც წასულან დათმობაზე, კერძოდ, იქ მეფობა აღუდგენიათ“.[42] სპარსეთმა შეწყვიტა ქრისტიანთა დევნა მთელ ამიერკავკასიაში. ქართველ მეფეთა ტახტი განმტკიცდა. თუნდაც ის, რომ ალბანეთშიც კი, სადაც მეფობა გაუქმებული იყო, მეფობა აღდგა, მიუთითებს ქართული სამეფო ტახტის განმტკიცებას.

ეს იყო ვახტანგ გორგასლის გამარჯვება. ვახტანგი, ცხადია, ამის შემდეგ შეებრძოლებოდა შინაურ მტრებს და გაიმარჯვებდა მათზეც. მას „სპა“ ედგა მხარში.

ვახტანგმა შეძლო რეფორმების ჩატარება ეკლესიაში. შეცვალა და დანიშნა ახალი ეპისკოპოსები, მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვანი, ალბათ ისაა, რომ ვახტანგმა შეძლო საქართველოს გაერთიანება.

დ. მუსხელიშვილი წერს:

„გორგასლის ეპოქის თანადროული ბიზანტიური და სომხური წყაროების ანალიზის საფუძველზე ჩვენ შევეცადეთ დაგვესაბუთებინა, რომ ლეონტი მროველის მოწმობა შეესაბამება სინამდვილეს და რომ ქართლის მეფემ ვახტანგ გორგასალმა ნამდვილად გააერთიანა დასავლეთი და აღმოსავლეთი საქართველო V საუკუნის 60–70-იან წლებში და ეგრისის ყოფილი მმართველი თავის ერისთავად გახადა... ჩვენ არ გამოვრიცხავთ შესაძლებლობას მსგავსი პოლიტიკური სიტუაციის არსებობისა ფარნავაზის დროს“.[43]

ვახტანგის დროს შესაძლებელი გახდა ქართველებს დაუბრკოლებლად ეღიარებინათ ქრისტიანობა (სპარსელთაგან ამის გამო შიში აღარ ჰქონდათ) და საქართველოს დაუბრუნდა მტერთაგან მიტაცებული ნაწილები. ეს, ცხადია, ვახტანგს ხალხის უსაყვარლეს გმირად ხდიდა.

„საერთოდ, მერმინდელ ქართველ ისტორიკოსებს ვახტანგ გორგასლის მთელი ცხოვრება-მოღვაწეობა უმთავრესად ასეთი სარწმუნოებისა და ქრისტიანობისათვის წარმოებულ ბრძოლად აქვთ დასურათებული. თვით ვახტანგ გორგასლის სიკვდილსაც კი ჯუანშერი ქრისტიანობისათვის წამებად სთვლიდა. მისი სიტყვით, ქართველი „მორწმუნე ერი ჰნატრიდა მეფესა, რამეთუ ქრისტესთვის მოიკლაო“.[44] „არსენი კათალიკოზის სიტყვით, მეფე ვახტანგი მაღალი ტანის კაცი ყოფილა. მეფის სამხედრო იარაღი და სამოსელი, თურმე, არსენის დროსაც კი ინახებოდა. იგი ამბობს: ვახტანგ მეფე იყო „ჰასაკითა უმეტეს ყოველთა კაცთა, რამეთუ ათორმეტი ბრჭალი კაცისა იყო სიმაღლე მისი და აწცა რომელ არს აბჯარი და სამოსელი მისი, მისგან უფროს საცნაურ არს“ მეფის გოლიათური სიმაღლეო“.[45]

ვახტანგი გარდაიცვალა 502–506 წლებში. ს. გორგაძე ვახტანგის გარდაცვალებას 503 წელზე დებდა, მისივე თანახმად, ვახტანგი უნდა დაბადებულიყო 443 წელს. ივ. ჯავახიშვილი ვახტანგის გარდაცვალებას 502 წლის შემდგომით ათარიღებდა.[46]

ვახტანგ გორგასლის ცხოვრება [47]

მეფე მირდატის დატყვევების შემდეგ, სპარსელებმა დაიპყრეს საქართველო, შებილწეს ეკლესიები. ქართველებმა დამალეს ჯვრები და ყოველ ეკლესიაში ცეცხლისმსახურმა სპარსელებმა აღაგზნეს ცეცხლი.

ქართველ მეფეთა ოჯახი კახეთის ხევში დარჩა. სამი წლის შემდეგ აღმოსავლეთიდან მტრის შემოსევის გამო სპარსთა მეფემ საქართველოსათვის ვერ მოიცალა. მაშინ შეითქვნენ აზნაურები, დასვეს მცხეთაში მეფედ მეფე თრდატის ძე არჩილი, რომელიც მეფე მირდატის ძმისწული იყო. არჩილმა მოიყვანა ცოლი საბერძნეთიდან. მან განაცხადა სპარსთა მტრობა. გამოაჩინა ჯვრები და მოკაზმა ეკლესიები. მოსრეს და განასხეს ცეცხლმსახურნი საქართველოს საზღვრებიდან. მეფეს მოუვიდა მაშველი ძალა საბერძნეთიდან და ჯვრის წარძღვანებით დაიწყო სპარსთა წინააღმდეგ ბრძოლა. სპარსთა მეფის ერისთავმა, რომელიც ერისთავობდა რანსა, მოვაკანსა და ქართლში არჩილის გამეფებამდე, შეკრიბა სპა რანისა, მოვაკანისა, ადარბადაგანისა და გაემართა არჩილის წინააღმდეგ. არჩილ მეფე დაუხვდა რანისა და ქართლის საზღვარზე – მდინარე ბერდრუჯზე. პატიოსანი ჯვრის ძალით დაამარცხა, დახოცა და დაატყვევა მტერი, შევიდა რანში და მოვიდა ქართლში გამარჯვებული. განავლინა ქადაგი სრულიად საქართველოში. აუწყა ყველას „არა ჩვენი ძალით, არც სიმხნით, არც სიბრძნით, არც სპის სიმრავლით ვძლიეთ მტერს, არამედ ჩვენი უფლის, ღვთის ძის, იესო ქრისტეს ძალით, რომელმაც მოგვცა წინამძღვრად და საჭურველად ჯვარი მისი პატიოსანი. ახლა ყოველმა ქართველმა ადიდეთ სამება ერთარსება, ღმერთი დაუსაბამო, ყოვლის დამბადებელი. შეწირეთ მადლობა და მტკიცე იყოს თქვენი გული წმიდა სამების სარწმუნოებაზე“. და ყოველთა

ქართველთა შესწირეს მადლობა ღმრთის მიმართ და განაახლეს ეკლესიები. არჩილ მეფემ ააშენა მცხეთაში სტეფანწმიდის ეკლესია, არაგვის კარზე.

არჩილს ჰყავდა ძე, რომელსაც უწოდა მირდატი. მორწმუნე და ღვთისმსახური, მამის მსგავსად. უმეტესად ებრძოდა სპარსელებს, შედიოდა და აოხრებდა რანსა და მოვაკანს, რადგანაც იმ დროს სპარსთა მეფე ებრძოდა ინდოელებს, სინდებსა და აბაშებს და არ შეეძლო დიდი სპის საქართველოში გამოგზავნა, ხოლო რანის, მოვაკანისა და ადარბადაგანის სპას ქართველები ამარცხებდნენ, შედიოდნენ და იპყრობდნენ რანსა და მოვაკანს.

იმ დროს რანის ერისთავი იყო ბარზაბოდი, ის წინააღმდეგობას ვერ უწევდა ქართველებს და ამაგრებდა ციხე-ქალაქებს, ხოლო რანში შესული ქართველები შებრძოლებისას მის ლაშქარს მუდამ ამარცხებდნენ.

ბარზაბოდს ჰყავდა ასული ქმნულკეთილი და მშვენიერი, რომელსაც ერქვა საგდუხტი. ეს ქალი შეუყვარდა მირდატს და ქალის სიყვარულისთვის ინება მშვიდობის ჩამოგდება რანსა და ქართლს შორის. მირდატს შერთეს საგდუხტი, ისინი სამშვილდის საერისთავოში ცხოვრობდნენ არჩილის მეფობის დროს. ამ საგდუხტ დედოფალმა გამოიკითხა ქრისტეს რჯული. მისმა ქმარმა მოჰგვარა სჯულის მცოდნე კაცები, უთარგმნეს საგდუხტს ჩვენი უფლის, იესო ქრისტეს სახარება და აუწყეს მას, რომ ჭეშმარიტი ღმერთი არის ქრისტე, რომელიც ჩვენი ხსნისათვის განკაცდა.

საგდუხტ დედოფალმა გულისხმა-ჰყო და იცნო ჭეშმარიტი რჯული, დატოვა ცეცხლისმსახურება, მოინათლა და შეიქნა მორწმუნე და აღაშენა სამშვილდის სიონი.

არჩილის დროს გარდაიცვალა სამი ეპისკოპოსი: იონა, გრიგოლი და ბასილი. ბასილის შემდგომ არჩილმა დასვა ეპისკოპოსი, რომელსაც ერქვა მობიდანი. ის იყო „ნათესავით“ სპარსელი, აჩვენებდა მართლმადიდებლობას, სინამდვილეში კი იყო ურჯულო მოგვი და შემშლელი წესთა. ვერ იგრძნო არჩილ მეფემ მისი ურჯულოება. მობიდანიც არ აცხადებდა თავის რჯულს, არამედ ფარულად წერდა საცდურ წიგნებს, რომელნიც შემდგომ დაწვა ჭეშმარიტმა ეპისკოპოსმა მიქაელმა, რომელიც განიკვეთა ვახტანგ მეფის მიმართ კადნიერი ქცევისთვის.

არჩილის შემდეგ გამეფდა მისი ძე მირდატი. დედოფალმა საგდუხტმა შვა ასული, უწოდეს სახელი ხუარანძე. ოთხი წლის შემდეგ შვა ძე და უწოდა მას სახელი სპარსულად ვარან-ხუასრო-თანგ, ხოლო ქართულად ვახტანგ. ვახტანგი აღსაზრდელად მოითხოვა დიდი ვედრებით სპასპეტმა საურმაგმა, მისცა მას მეფემ, რამეთუ წესი იყო, რომ მეფეთა შვილები წარჩინებულთა ოჯახებში უნდა აღზრდილიყვნენ. მეექვსე წელს საგდუხტმა შვა ასული, რომელსაც მირანდუხტი უწოდეს. მას კასპის სპასალარი ზრდიდა ქალაქ კასპში. ამის შემდეგ მეორე წელს მოკვდა მირდატ მეფე და დარჩა ვახტანგ შვიდი წლის ყრმა.

საგდუხტ დედოფალს შეეშინდა, რომ მამამის ბარზაბოდს შური არ ეძია თავისი ქვეყნის მოოხრებისთვის, ქართლში არ შემოჭრილიყო და არ წარეწყმიდა ქრისტეს რჯული. წავიდა ბარდავში, შეევედრა მამამისს, მუხლმოდრეკილმა, თავმოხდილმა და ძუძუებამოყრილმა ცრემლით ითხოვა შეწყალება.

ევედრებოდა არ ეხსენებინა ნამოქმედარი ქმრისა და მამამთილისა, შეენდო რჯულის დატოვება, არ აეძულებინა ქრისტეს რჯულის დატოვება, რამეთუ იგი არის ჭეშმარიტი ღმერთი, და ევედრებოდა, რათა მისი შვილი თავის მამულში დაეტოვებინა და მისი მოურავი ყოფილიყო სპარსთა მეფის წინაშე.

მაშინ ბარზაბოდმა, გამზადებულმა ქართველთა ბოროტის ყოფისთვის, შეიწყალა თავისი ასული, აღასრულა ყოველი მისი თხოვნა, ხოლო რჯულისთვის ასე თქვა: „იძულებით არც ერთ ქართველს ქრისტეს რჯულს არ დავაგდებინებ, მაგრამ გავაგზავნი თქვენს ქალაქებში ცეცხლის მსახურებს და იყვნენ იქ ჩვენი რჯულის ეპისკოპოსები, რომელი ქართველიც თავისი ნებით აირჩევს ჩვენს რჯულს, მას ნუ დააბრკოლებთ“.

საგდუხტ დედოფალი შიშის გამო დაეთანხმა. მაშინ ბარზაბოდმა მცხეთაში გამოგზავნა ცეცხლისმსახურები და მათი ეპისკოპოსი ბინქარანი. ისინი დასხდნენ მოგვთას. ბარზაბოდის სიკვდილის შემდეგ, მის ნაცვლად სპარსთა მეფემ დაადგინა ვარაზ-ბაკური, ძმა საგდუხტ დედოფლისა. მეფემ გარდაცვლილი სპასპეტის, საურმაგის ნაცვლად დაადგინა სხვა სპასპეტი, რომელსაც ერქვა ჯუანშერი.

ბინქარან, ცეცხლის მსახურთა ეპისკოპოსი, ქართველებს ასწავლიდა თავის რჯულს. მან წარჩინებულთაგანი ვერავინ შეაცდინა, მაგრამ წვრილი ერიდან მრავალი მიაქცია ცეცხლისმსახურებაზე. და შეერია ქართლის წვრილ ერს ცეცხლმსახურება. ამისათვის მწუხარე იყო საგდუხტ დედოფალი. მაგრამ სპარსთა მძლავრობის გამო ვერაფერს ბედავდა. მაშინ მოიყვანა საბერძნეთიდან ჭეშმარიტი მღვდელი, სახელად მიქაელი და დაადგინა იგი ზემო ეკლესიის ეპისკოპოსად. რამეთუ მობიდან ეპისკოპოსი გარდაცვლილი იყო. ეს მიქაელ ეპისკოპოსი წინაღუდგა ბინქარან მაცდურს და ყოველ ქართველს ასწავლიდა ჭეშმარიტ რჯულს. ამან თავის რჯულზე დააყენა ყოველი წარჩინებული ქართველი და ერის უმრავლესობაც. მაგრამ წვრილი ერის მცირე ნაწილი ცეცხლმსახურებაზე მიიქცა. მაშინ, როცა ვახტანგი ათი წლის გახდა, გადმოვიდა ოსების ურიცხვი სპა.[48] მათ მოტყვევნეს ქართლი მტკვრის თავიდან ხუნანამდე, მაგრამ ციხე-ქალაქები ვერ აიღეს, კასპის გარდა. ქალაქი კასპი შემუსრეს და სამი წლის მირანდუხტი, ვახტანგის და წაიყვანეს. ამ დროს დარჩათ წარუტყვევნელად ხევნი ქართლისანი: კახეთი, კლარჯეთი და ეგრისი. ჩავლეს რანი და მოვაკანი, ისიც წარტყვევნეს და დარუბანდის კარით დაბრუნდნენ ოსეთში.

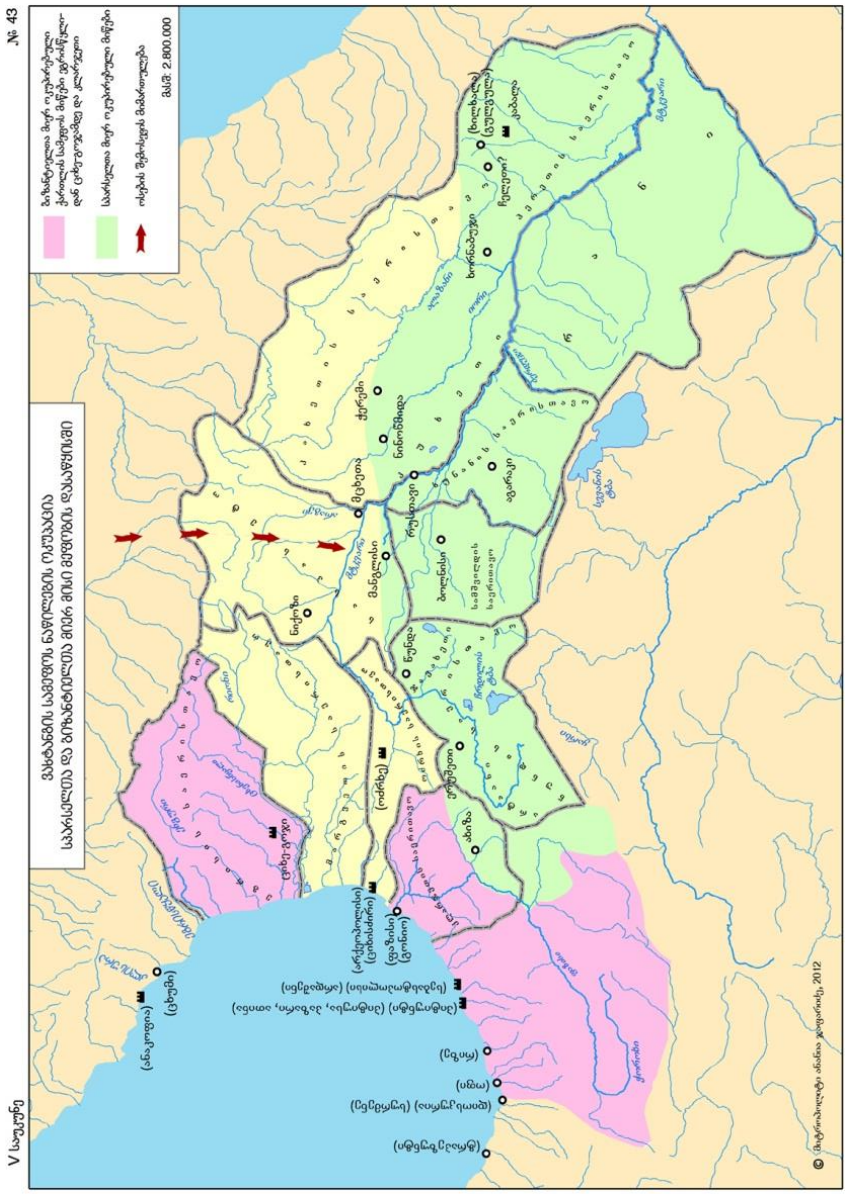
№ 43
V საუკუნე
ᲕᲐᲮᲢᲐᲜᲒᲘᲡ ᲡᲐᲛᲔᲤᲝᲡ ᲜᲐᲬᲘᲚᲔᲑᲘᲡ ᲝᲠᲣᲡᲐᲮᲐᲚᲘᲡ
ᲡᲐᲥᲐᲠᲗᲕᲔᲚᲝᲡ ᲓᲐ ᲙᲐᲕᲙᲐᲡᲘᲘᲡ ᲛᲘᲪᲔᲠᲐ ᲛᲘᲡᲘ ᲛᲔᲤᲔᲝᲑᲘᲡ ᲓᲝᲚᲐᲨᲘ
ᲛᲐᲡᲨᲢᲐᲑᲘ 2.800.000
ᲛᲘᲪᲔᲠᲘᲡ ᲛᲘᲛᲐᲠᲗᲣᲚᲔᲑᲐ
ᲛᲝᲡᲐᲖᲦᲕᲠᲘᲡ ᲛᲘᲪᲔᲠᲘᲡ ᲛᲘᲛᲐᲠᲗᲣᲚᲔᲑᲐ
ᲛᲝᲡᲐᲖᲦᲕᲠᲘᲡ ᲛᲘᲪᲔᲠᲘᲡ ᲛᲘᲛᲐᲠᲗᲣᲚᲔᲑᲐ ᲡᲐᲡᲐᲖᲦᲕᲠᲝ ᲓᲐ ᲡᲐᲛᲮᲔᲠᲘᲡᲙᲔᲜ
ᲛᲝᲡᲐᲖᲦᲕᲠᲘᲡ ᲛᲘᲪᲔᲠᲘᲡ ᲛᲘᲛᲐᲠᲗᲣᲚᲔᲑᲘᲡ ᲛᲘᲛᲐᲠᲗᲣᲚᲔᲑᲐ
ᲛᲐᲡᲨᲢᲐᲑᲘ 2.800.000
ᲛᲝᲡᲐᲖᲦᲕᲠᲘᲡ ᲛᲘᲪᲔᲠᲘᲡ ᲛᲘᲛᲐᲠᲗᲣᲚᲔᲑᲘᲡ ᲛᲘᲛᲐᲠᲗᲣᲚᲔᲑᲐ

საზღვარი მიიტაცეს ბერძნებმა, ისე, როგორც მეფე ვარაზ-ბაქარის დროს კლარჯეთი. ის ვარაზ-ბაქარის ცოდვით მოიწია, რამეთუ კეთილად ვერ იპყრა ქრისტეს რჯული. ხოლო ეს არა ჩვენი მეფეების ცოდვისაგან იქმნა, არამედ ერის ცოდვისაგან, ახლა ჩვენი მეფე ყრმა არის და არა გვყავს წინამძღვარი, რომელიც ქრისტეს სასოებით და ჯვრის წინამძღოლობით წარგვიძღვებოდა წინ. მაგრამ უნდა ვიძიოთ ჩვენ შური პირველად ოსებზე და შემდგომ უნდა მოვიძიოთ ბერძენთაგან მიტაცებული ქართლის საზღვარი“.[49] ამას ამბობდა ყოველი ქართველი და იყვნენ დიდ მწუხარებაში.

ვახტანგი იზრდებოდა და სწავლობდა მიქაელ ეპისკოპოსისგან უფლის ყოველ მცნებას. სიყრმიდანვე შეიყვარა ქრისტეს რჯული, ქართლის ყოველ მეფეზე უფრო მეტად. მაგრამ წუხდა იმის გამო, რომ ქართლი დატყვევებული იყო ცეცხლმსახურების მიერ, ხოლო ქართლის საზღვრები კი მიტაცებული. მაგრამ სპარსთა მძლავრობის გამო ვერ აცხადებდა.

როცა ვახტანგი თხუთმეტი წლის გახდა, მოუხმო ქართლის ყველა წარჩინებულს. ყველანი შემოიკრიბნენ ქალაქში. მეფემ გაამზადა ერთი სახლი და დაჯდა მაღალ საყდარზე (ე.ი. ტახტზე), სპასპეტი ჯუანშერი და ორივე ეპისკოპოსი აგრეთვე საყდრებზე დასხდნენ, ხოლო სხვა ყოველი ერისთავი სელებზე დასხდნენ. ათასისთავები, ასისთავები და ერი ფეხზე იდგა.

მეფემ, ვითარცა მოხუცებულმა და ბრძენმა, და როგორც ფილოსოფოსთა შორის აღზრდილმა, წარმოთქვა სიტყვა. მოუწოდა ოსებზე შურისძიებისკენ. ეს რომ სპარსთა და ბერძენთა მეფეთაგან მოგვსვლოდა, მოვითმენდით, მაგრამ იმის მოთმენა, რაც ჩვენ მოგვაწიეს ოსებმა, არ შეიძლება, სიკვდილი სჯობს ჩვენთვისაო.

ჯუანშერ სპასპეტმა გრძელი სიტყვით მიმართა მეფეს და უთხრა, თუმცა სიბრძნით, ძალით, სიმხნით და აგებულებით სრულყოფილი ხარ, მაგრამ მხედრობისთვის არასრულწლოვანი ხარ. გამოარჩიე ერთი ვინმე ჩვენთაგანი სპის წინამძღვრად, ხოლო შენ იყავ შინ და განაგე მეფობა, შენ რომ ომის დროს იძლიო, ქვეყანა წარწყმდება, რადგანაც ქვეყანაზე შენი ნაცვალი სხვა არავინ არისო.

ვახტანგ მეფე არ დაეთანხმა და თვითვე ინება ჯარის წინამძღვრობა. შემოიკრიბა საქართველოს სპა – ასი ათასი მხედარი და სამოცი ათასი ქვეითი. გამოგზავნა აგრეთვე ვარაზბაკურმა თავისი სპა – თორმეტი ათასი მხედარი. შეუერთდნენ მას კავკასიელი მეფეები ორმოცდაათი ათასი მხედრით, და წარემართა ღვთის სახელით, განვლო დარიალანის კარი და, როცა შევიდა ოსეთში, იყო თექვსმეტი წლის.

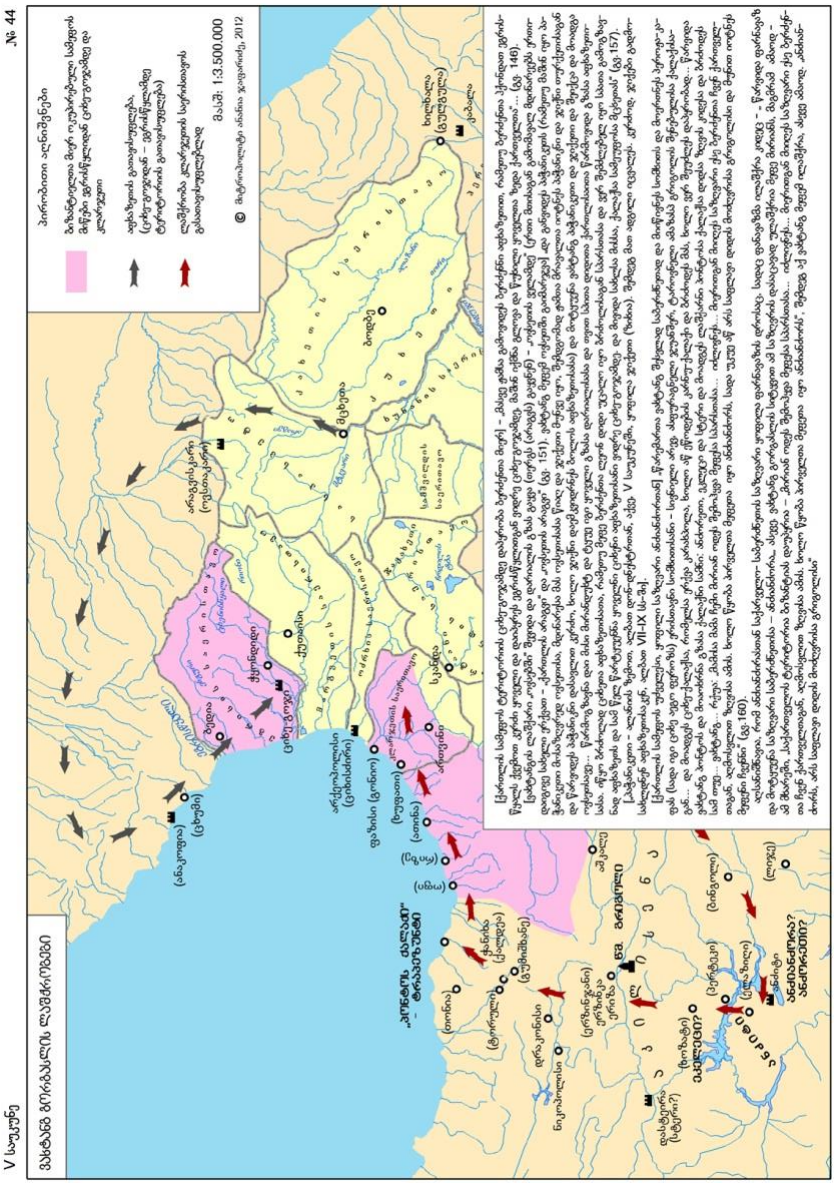
№ 44
V საუკუნე
ვახტანგ მრავალლის ლაშქრობები
პირობითი აღნიშვნები
ბიზანტიელთა მიერ იტაპირებული სამეფოს მიწები ვახტანგ მეფისწყლიდან ცხრაგორამდე და კალიფატები
ადგილების გაითვალისწინება (ცხრაგორიდან – ვეფრამდე ტერიტორიის გათვალისწინებით)
ლაშქრობა კალიფატების საფრთხისაგან გასათავისუფლებლად
მასშტაბი: 1:3.500.000
© მატერიალიზებული, ანანია ჯაფარიძე, 2012
(ანაკოფია)
(ტბილი)
ბეღელი
ქალაქი
(ციხე-ციხეები)
ქუთისი
(ციხე-ციხეები)
ბეღეული
ბეღეული
(ციხე-ციხეები)
(ციხე-ციხეები)
(ციხე-ციხეები)

რომლის მსგავსი ჯარში არავინ იყო. მეორე დღეს თვით ვახტანგი გავიდა მის წინააღმდეგ. თარხანმა უთხრა, მე გოლიათებს და გამოცდილ გმირებს ვებრძვი და არა ყმაწვილებს, მაგრამ შენთვის თავს დავიმდაბლებო. მოკლა ის ვახტანგმა ოროლით. მეორე დღეს გამოვიდა საბრძოლველად ბაყათარ ოსი. გამოვლო მან მდინარე და ისრებს ესროდა ვახტანგს. მაგრამ ვახტანგი თავისი გონების სიმახვილით, თვალის სიფიცხითა და ტაიჭის სიკისკასით ირიდებდა ისრებს, რამეთუ შორიდანვე ხედავდა მომავალ ისარს, ხლდებოდა და სიმარჯვით მიეახლებოდა. ამიერ და იმიერ სპათაგან იყო ცემა ბუკებისა და დაფდაფებისა. იძროდა ხმისაგან მთა და ბორცვი. მოჰკლა ხმლით ვახტანგმა ბაყათარი.

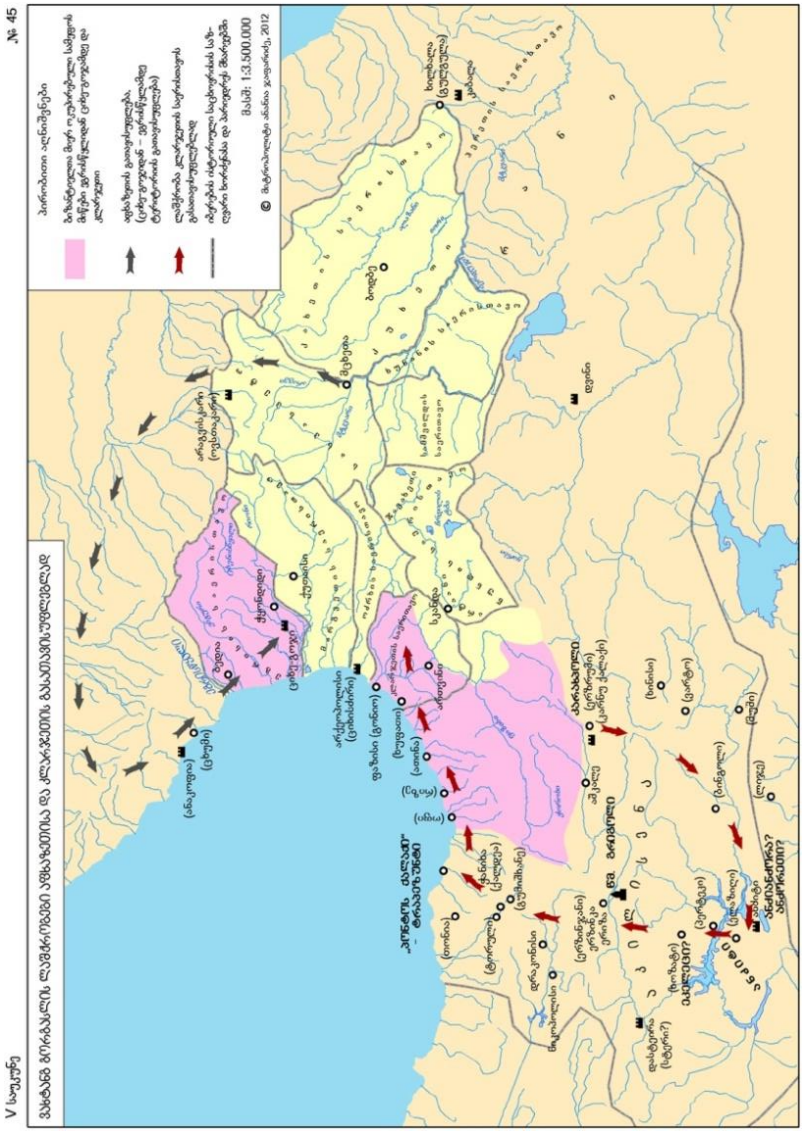
№ 45
V საუკუნე
ვახტანგ გორგასლის ლაშქრობები აფხაზეთისა და ლაზიკისაკენ ბასიანისუფლებლად
პარიბითი აღნიშვნები
ბიზანტიელთა მიერ ტერიტორიალ სამყოფად მიჩენილი ეკლესიებიდან ეფუძნებოდა ეროვნულ ეკლესიებს
ადგილების გეოგრაფიული (ეროვნულ-ეკლესიური) ტერიტორიული გეოგრ.(ადგილობრივ)
ლაშქრობა ეკლესიების სარკმელთა ბასიანის ეკლესიებზე
ბიზანტიის ისტორიული საქართველოს საზღვრები ბიზანტიასა და პირველად მნიშვნელობა ლაზიკის ზორბაზეს
მასშ: 1:3,500,000
© მაგრიბელიანი ანანია ჯაფარიძე, 2012
ბასიანი
ბიზანტია
ეგრისი
ბოსპორი
ბიზანტიელ
ეგრისელ
ბასიანელ
ბიზანტიელ
ეგრისელ
ბასიანელ
ბიზანტიელ
ეგრისელ
ბასიანელ

ქართველთა ჯარი გაემზადა საომრად: წინ დადგნენ ცხენ-თოროსანი და ჯაჭვ-ჩაბალახოსანი მეომრები. მათ უკან ქვეითნი, ხოლო ქვეითთა უკან მხედრები. ძლიერი ბრძოლის შემდეგ ოსები იძლივნენ და გაიქცნენ. მრავალი დაატყვევეს.

დაიმორჩილა ვახტანგმა ოსები და ყივჩაღები[50] და შექმნა კარნი ოსეთისანი, რომელსაც ჩვენ დარიალისად ვუწოდებთ, აღაშენა მასზე მაღალნი გოდოლნი. და მახლობელი მთიელები მცველებად დაუდგინა. ყივჩაღებს და ოსებს იქ გადმოსვლა აღარ შეუძლიათ ქართველთა მეფის ბრძანების გარეშე.

ვახტანგი შევიდა პაჭანიკეთში, რამეთუ მაშინ პაჭანიკეთი ოსეთს ესაზღვრებოდა და იქვე იყო ჯიქეთი. მრავალი დროის შემდეგ პაჭანიკები და ჯიქები თურქებმა ამ ადგილებიდან განდევნეს. პაჭანიკები დასავლეთით წავიდნენ, ხოლო ჯიქები დამკვიდრდნენ აფხაზეთის ბოლოს. ვახტანგმა გამოიხსნა თავისი და მირანდუხტი ტყვეობისაგან და გამოგზავნა ის საქართველოში დარიალის გზით, ხოლო თვითონ ქართველთა დიდი სპით წავიდა აფხაზეთში. იმ დროს ბერძენთა მეფე მოუცლელი იყო სპარსელებთან ბრძოლის გამო, ამიტომაც არ შეეძლო ვახტანგის წინააღმდეგ აფხაზეთში თავისი სპის გამოგზავნა. ვახტანგმა აიღო აფხაზეთის ყველა ციხე სამ წელიწადში, ვიდრე ციხე-გოჯამდე.[51]

ვახტანგი დაბრუნდა სამეუფო ქალაქ მცხეთაში. ქალაქის მოსახლეობა, ქალები და კაცები, ფეხქვეშ უფენდნენ ნაჭრებსა და სამოსელს, თავზე აყრიდნენ დრამასა და დრაჰკანს, აღუწევნელი ხმით შეასხამდნენ ქებას, რამეთუ არც ერთ მეფეს ასეთი ძლიერი წყობა-შებრძოლების ხელოვნება არ ჰქონია.

გაუგზავნა ვახტანგმა სპარსთა მეფეს ძვირფასი ძღვენი ბინქარან ეპისკოპოსის ხელით და ითხოვა სპარსთა მეფისაგან ასული ცოლად, რომელსაც ერქვა ბალენდუხტი. სპარსთა მეფემ მისცა თავისი ასული და მზითვად სომხეთი და ყოველი კავკასიელი მეფე. მისწერა წიგნი ვახტანგს და მოუხმო ბერძენთა კეისრის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

შეკრიბა ვახტანგმა თავისი და კავკასიელი მეფეების სპა – ორასი ათასი კაცი. შეუერთდა მას რანის ერისთავი, მისი დედის ძმა ვარაზ-ბაკური არდა-ბადაგანის, რანისა და მოვაკანის ორასი ათასი მხედრით.

იმ დროს ვახტანგი იყო ოცდაორი წლის, ყველა კაცზე მაღალი, სახით უმშვენიერესი, ძალით ძლიერი, ისეთი, რომ აღჭურვილი, ფეხით ირემს ეწეოდა და რქით იჭერდა და აგრეთვე შეჭურვილ ცხენს მხრებით აიღებდა და მცხეთიდან არმაზის ციხეში ადიოდა.

ვახტანგი და მისი დები იყვნენ შთამომავლები ბაქარ მირიანის ძისა. ხოლო მირიანი და გრიგოლი იყვნენ რევ მირიანის ძის შთამომავლები. მათ კუხეთი ჰქონდათ და რუსთავ-ქალაქში ცხოვრობდნენ, მაგრამ შემცირებულნი იყვნენ ერთმანეთის კვლით.

მირიან მეფიდან ვახტანგ მეფემდე გარდასული იყო თაობა რვა, ხოლო მეფენი ათნი. გასული იყო 157 წელიწადი, ხოლო ეპისკოპოსი ჭეშმარიტ წესზე მდგომი გარდაცვლილი იყო რვა, ხოლო სხვები წესის შემშლელები იყვნენ.

ვახტანგი გაემართა საბერძნეთისკენ. შევიდა სომხეთში, მას აქ შეუერთდნენ სომხეთის ერისთავები. ციხე-ქალაქი, რომელსაც კარნუ ქალაქი ეწოდება,

ვერ აიღეს, რადგანაც სამი მაღალი ზღუდე ჰქონდა. დატოვა იქ საბრძოლველად მხედრობა და თვითონ შევიდა პონტოში. გზაზე სამი ქალაქი მოაოხრა: ანძორეთი, ეკლეცი და სტერი. შემოადგა ლაშქარი პონტოს ზღვისპირეთის დიდ ქალაქს და ლაშქარმა თითქმის კონსტანტინეს ქალაქამდე მიაღწია. სპარსელები ეკლესიის მსახურებს ჰკლავდნენ. ვახტანგ მეფემ ამცნო სომხების სპას, აგრეთვე სპარსელებს, არ მოეკლათ სამღვდელოება, არამედ დაეტყვევებინათ. ვახტანგმა წარმოთქვა სიტყვა და უთხრა მათ: როცა მირიან მეფე სპარსთ მეფეს შემოჰყვა აქ ბერძენთა წინააღმდეგ საომრად, ასევე უყოფდნენ მოწესეებსა და ეკლესიის მსახურებს, ამიტომაც დამარცხდნენ. იმ დროიდან ბერძნებმა ჩვენ, ქართველებს, წაგვართვეს მიწები პონტოს (შავი) ზღვის აღმოსავლეთით, და ერთმანეთს შეებრძოლნენ ანძიანძორში, სადაც ამჟამად არის საფლავი დიდი მოძღვრისა გრიგოლისა და აქედან უკუიქცნენ ჩვენი მეფეებიო.

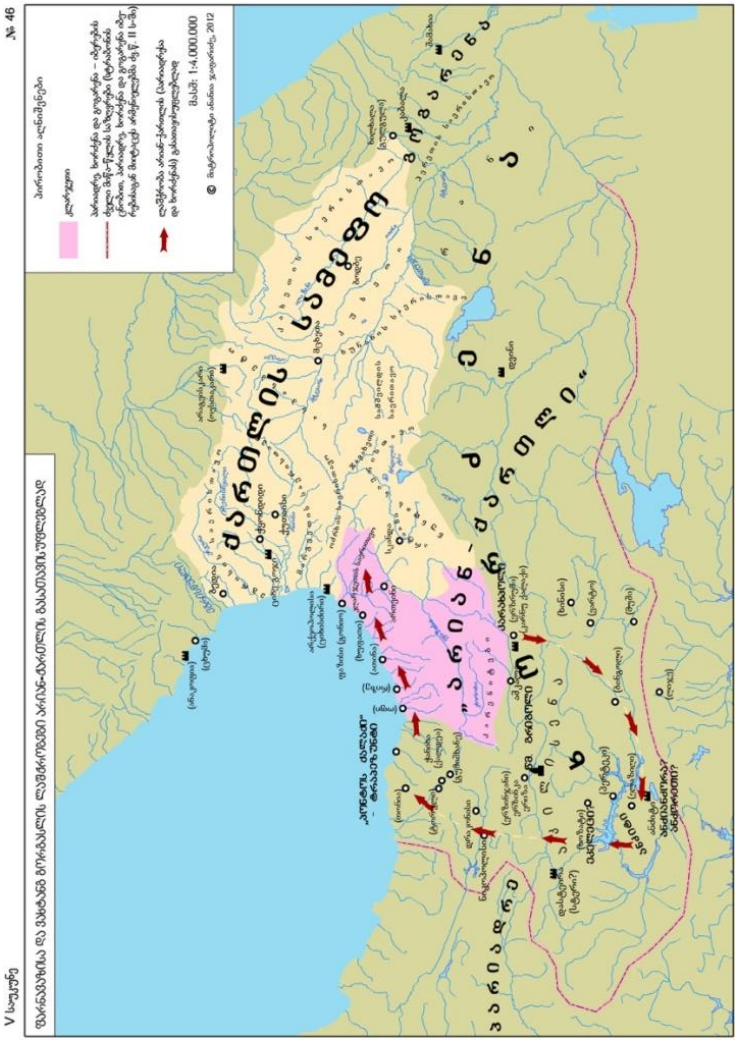
№ 46
V საუკუნე
ფარნავაზისა და მეჰმანდ ბორბალის ლაშქრობები არაბ-ყარელის გასათვალისწინებლად
პირობითი აღნიშვნები
ᲙᲚᲘᲛᲐᲢᲘᲡ ᲡᲐᲛᲔᲤᲝ
ᲐᲠᲐᲑᲗᲐ ᲛᲔᲤᲔᲗᲣᲚᲘ

ვახტანგმა სომხეთის სპას შეახსენა თავიანთი ეკლესიის ისტორია და ყველას მოუთხრო შინაარსი ნებროთის იმ წიგნისა, რომელიც დაფარულად ჰქონდათ ქართველ მეფეებს. ყველას უბრძანა, არაფერი ევნოთ ეკლესიებისა და ღვთისმსახურებისათვის. ვახტანგმა ამცნო ყველა დამალულ მოწესეს (სამღვდელოებს), გამოსულიყვნენ სამალავიდან. ტყვეები გაათავისუფლა. გამოვიდნენ მღვდლები, დიაკვნები და მოწესე მონაზვნები სამალავებიდან. მათთან იყო ორი კაცი: პეტრე მღვდელი, გრიგოლ ღვთისმეტყველის ერთ-ერთი მოწაფე, რომელიც მის საფლავზე მღვდელობდა და სამოელ მონაზონი. ისინი წარუდგნენ ვახტანგს ტყვეთა და ეკლესიების განთავისუფლებისათვის მადლობის შესაწირად. ვახტანგმა პეტრე მღვდელი და სამოელ მონაზონი თავისთან დაიტოვა. უთხრა მას პეტრემ: „ეკლესიანი ხორცთანი უფრო მეტია ღვთის წინაშე, ვიდრე ქვის ეკლესიები. ქვის ეკლესიები როდესმე დაირღვე-ვიან და ამავე ქვებით კვლავ აღაშენებენ, ხოლო ეკლესიანი ხორცთანი როცა დაირღვევიან, ვერავინ შეძლებს მათ განკურნებას, ვერც მკურნალი და ვერც მეფე, და შენ რამდენი მართალი კაცი დაგიცია! მე მსურს შენი აღდგინება, რათა არ იყო იმ კაცთა მსგავსი, რომელნიც მარჯვენით აგებენ, ხოლო მარცხე-ნით არღვევენ და არც ისეთი, რომელნიც პირით აკურთხებენ და გულით სწყევლიან და აგინებენ. არამედ იყო როგორც კეთილხსენებული მეფეები, რომლებმაც დაიპყრეს სოფელი და არც სასუფეველს განშორებიან. მე მნებავს, რათა შენს მიერ აღგზნებული ეს ცეცხლი შენვე დაშრიტო და იყო მეგობარი კეისრისა, როგორც დღემდე იყავი სპარსელებისა. ბერძნები არიან ნათესავნი ღმრთისანი“.

მიუგო მეფემ: „მნებავს, რომ ამ ღამეს თქვენი ლოცვის ძალით მეჩვენოს ჩემი და კეისრის შეკრება და რომ ჩვენს შორის სიყვარულის დამყარებაზე უნდა იყოს მსჯელობა, რათა ვცნა მე, რომ ქრისტეს სურს ჩემთან შენი ამგვარი ლაპარაკი“.

პეტრემ ითხოვა დრო ლოცვისთვის და წავიდა.

მეფემ ილოცა და დაწვა. თვალის მირულვისას წარმოუდგა მას წმიდა ნინო და უთხრა: „ადექ, მეფევ, და მოკრძალებით წინ მიეგებე შენთან მომავალ ორ მეფეს – ზეცისას და ქვეყნისას“. მივიდა ვახტანგი და იხილა ორი ტახტი: ერთზე იჯდა ჭაბუკი გვირგვინოსანი საჭურვლით, მეორეზე მოხუცებული მჯდომარე სპეტაკი ზეწრით, მას თავზე ედგა არა ოქროს, არამედ ნათლის გვირგვინი და მის ფეხთით იჯდა ნინო. და ვახტანგის მარჯვენა ხელი ეჭირა პეტრე მღვდელს, ხოლო მარცხენა სამოელს. უთხრა სამოელმა: თაყვანი ეცი პირველად ზეცის დიდ მთავარს გრიგოლს. მივიდა და თაყვანი სცა და უთხრა გრიგოლმა: „ეს რა ბოროტება ჩაიდინე, კაცო, რამეთუ მოაოხრე ჩემი ბანაკი და მხეცებს შეაჭამე ჩემი საცხოვარი. უკეთუ არა ეგ ორნი, რომელნიც გვერდით გიდგანან და ეს სათნო დედაკაცი, რომელიც მარად იღვწვის მარიამთან ერთად თქვენთვის – შურს ვიგებდი შენიანებისგან, რომელნიც ცეცხლს სასოე-ბენ და არა ყოველთა განმანათლებელ ბრწყინვალებას“. და გაუწოდა ხელი და ეამბორა ხელზე ვახტანგი. მან მოკიდა ხელი ნათლის გვირგვინს და ისეთივე

გვირგვინი მისცა ვახტანგს და უთხრა: „დაადგი ეგ პეტრეს“. და აიღო პეტრემ თავის გვირგვინზე უდარესი გვირგვინი და დაადგა სამოელ მონაზონს.

უთხრა ნინომ ვახტანგს: „ახლა მიდი მეფესთან და მიიღე შენი საბოძვარი“. მივიდა მეფესთან, ეამბორნენ ერთმანეთს და ადგილი მისცა ტახტზე თავის გვერდით. მისცა ბეჭედი თავისი ხელიდან, რომელსაც ჰქონდა ფრიად ნათელი თვალი და თქვა კეისარმა: „თუ გნებავს გვირგვინი, აღუთქვი მას, ვინც ჩვენს წინ დგას, რომ შეებრძოლები მის მტრებს, და მიიღე მისგან გვირგვინი“. მოიხედა ვახტანგმა და იხილა ჯვარი, რომელსაც ფრთებზე ჰქონდა გვირგვინი, ჯვრის ხილვამ შეაძრწუნა და დადუმდა. აღდგა წმიდა ნინო, გაიხედა პეტრესა და სამოელისკენ და ერთხმად თქვეს: „ჩვენ ვართ თავსმდები, რომ ყველაზე უფრო მეტად შეასრულებს“, და მიჰყო ხელი კეისარმა, და აიღო გვირგვინი ჯვარისაგან და დაადგა ვახტანგს.

უკან გამოსვლისას შეეხმიანა ეპისკოპოსი სამგზის: „ვახტანგ, ვახტანგ, ვახტანგ! უმეტესად მორწმუნე იქნები შენ სპარსთა შორის“. მეორედ: „აშენდებიან შენგან ეკლესიები და განეწესებიან ეპისკოპოსები და ეპისკოპოსთა მთავარი“. და მესამედ: „წამების გვირგვინსაც მიიღებ“. გამოვიდა ვახტანგი და უხმო ძილშივე პეტრესა და სამოელს, და მოუთხრობდა ძილშივე ჩვენებას, ხოლო ისინი უხსნიდნენ: „ტახტზე, რომელიც იხილე, ნათლის გვირგვინოსანი, არის დიდი მოძღვარი გრიგოლი და რაც მომეცა მისი გვირგვინისგან, ის იყო, რომ მიმეცა ეპისკოპოსთა მთავრობა, ხოლო რაც მივეცი ჩვენი გვირგვინისგან ჩემს მოყვასს, ის არის, რომ ჩემგან მიეცემა ეპისკოპოსობა. ხოლო ოქროს გვირგვინოსანი იყო კეისარი. ბეჭედი, რომელიც მოგცა, ის არის, რომ თავის ასულს მოგცემს ცოლად და ყოველი საზღვარი ქართლისა, მისგან მიტაცებული, მოგცეს. ხოლო გვირგვინი, რომელიც ჯვარისგან მოგეცა, ის არის, რომ დიდ ღვაწლს გადაიხდი ჯვრის შეწევნით. ხოლო ჩვენი მოძღვარი სამგზის რომ შეგეხმიანა, სამი სიმდიდრე მოითხოვა შენთვის ღმერთისგან: რათა შენს მიერ ქართლის ჭეშმარიტება დაემტკიცოს კათალიკოსებისგან და ეპისკოპოსებისგან, სძლევ შენს მტრებს შენს აღსრულებამდე, ხოლო აღსრულებისას წამების გვირგვინს მიიღებ ბრძოლისას და მტრებს ხელში არ ჩაუვარდები. ყოველივე აღსრულდება შენს სიბერემდე და დაუძლურებამდე“.

გაღვიძებისას ვახტანგმა მადლობა შესწირა ღმერთს და მოუხმო პეტრესა და სამოელს. მათაც ღამით იგივე ჩვენება ნახეს. პეტრეს უთხრა: „არავინ არის ჩვენ შორის ჭეშმარიტი მორწმუნე, რომელიც დანერგა ჩვენმა მამამ მირიანმა ანდა თრდატმა, დედით ნათესავმა ჩემმა. ამათ ყოველთა სარწმუნოება ვიცი, რომელიც სავსე არის საცდურით“.[52] პეტრე მოციქულად გაგზავნა კეისართან. ვახტანგმა მეორე დღეს შეიტყო, რომ სპარსეთიდან დაბრუნებული ბერძენთა სპა კონსტანტინოპოლში შევიდა. მან მოუხმო მეთაურებს და უთხრა: „ბერძნებს მრავალრიცხოვანი სპა ჰყავთ, ბრძოლისას მარჯვენი არიან, ასევე ზღვაზედაც. მეშინია, არ მოვიდნენ ზღვით, გზა არ მოგვიჭრან და არ ამოგვხოცონ, როგორც ბაკში შემწყვდეული. ავყაროთ ლაშქარი და ზღვის სამხრეთით დავიბანაკოთ, რათა გვქონდეს გზა ჭირისა და ლხინისა“. მოხსნეს ქალაქის ალყა და დაიბანაკეს იქიდან ხუთი დღის სავალზე, სპერის სიახლოვეს. მადლობა შესწირეს ვახტანგს სიკვდილს მიწევნილმა ქალაქებმა. პეტრე მივიდა კეისარ-

თან და მოუთხრო ყოველივე. კეისარმა ფრიად გაიხარა და ყოველივე, რაც იხილა ვახტანგმა ჩვენებაში, მისცა. პეტრეს პირით შეუთვალა ვახტანგს, რომ მისი მეფობის თანასწორად ჩათვლიდა. ხოლო ორთავეს ლაშქარი სპარსელებს დაამარცხებდა, როცა ვახტანგი და იგი (კეისარი) გაერთიანდებოდნენ. კეისარმა ზღვით გამოაგზავნა 500 ხომალდი, 500–500 ჯარისკაცით. ისინი უნდა მისულიყვნენ ვახტანგთან და უბრძოლველად უნდა დამდგარიყვნენ. თვითონ კეისარი გამოემართა პონტოს გზით 800000 კაცით, და როცა მოვიდა ზღვით მოსული სპა, სპარსელებს უნდოდათ მათ წინააღმდეგ ბრძოლა, ხოლო ვახტანგ მეფე აჩერებდა სპარსელებს და არ მიუშვა საბრძოლველად.

კეისრის მოციქულებმა ვახტანგს საიდუმლოდ მოართვეს ჯვარი, გვირგვინი და შესამოსელი. აღუთქვა კეისარმა ვახტანგს, რომ უკანვე მისცემდა თუხარისს და ქართლის საზღვრებს. ვახტანგმა კეისარს ამცნო: „რაც არ შვენის შენს ღვთისმოყვარებას, სხვას ნუ აიძულებ, რამეთუ ღალატი პატიოსანი კაცის ხელობა არ არის. თუ ახლა შენ მოგცემ დასამარცხებლად სპარსელებს, ჩემი სახელი ხომ გაცრუვდება? შემდგომ კი, როცა ჩვენი საქმე გადაწყდება, უფრო უმჯობესად მოგემხრობი სპარსელთა წინააღმდეგ“. ვახტანგმა კეისარს ურჩია, თავი შეეკავებინა შებრძოლებისგან. ბერძნების ლაშქარი მოიწევდა, ხოლო ვახტანგი აჩერებდა თავისიანებს და უშლიდა ბერძნებთან შებრძოლებას. მიიჭრა მასთან სპარსთა ერისთავი, დედის ძმა მისი და უთხრა ვახტანგს რისხვით: „მამაშენის დედა ბერძენი იყო, გძლია შენ მისმა ბუნებამ და სიყვარული გაქვს იმ ჯვარცმული მომკვდარი კაცისა. გნებავს, რომ ბერძენთა ხელში ჩაგვყარო“. ვახტანგმა მას უთხრა: „აჰა, შენ და აჰა, ბერძნები, იხილავ შენ იმ მომკვდარი კაცის ძალას“.

გავიდნენ სპარსელები, სომხები და დარუბანდის მეფე ბერძნებთან საბრძოლველად. მეფე ვახტანგი და ქართველები არ იბრძოდნენ, იდგნენ და უყურებდნენ. დამარცხდნენ აღმოსავლელები, მოკლეს ომში ვახტანგის დედის ძმა, სპარსთა ერისთავი. ამის შემდეგ, კეისრის ნების გარეშე, ბერძენთა სპასალარი შეებრძოლა ქართველებს. ვახტანგმა ის პირისპირ შებრძოლებისას მოკლა. ომში დაიღუპა 43000 ქართველი, მათ გაიმარჯვეს.

ვახტანგმა ამის შემდეგ გაათავისუფლა დატყვევებული 780000 ქალი და კაცი. გაუგზავნა ისინი კეისარს და ამით ნუგეშინი-სცა ბერძენი სპასალარის მოკვლისათვის, რომელიც კეისრის ნათესავი იყო. კეისარმა ფრიად გაიხარა და შეხვდა ვახტანგს. ჰყვეს ურთიერთაღთქმა და ფიცი, ნიშნობის საქმე მოაგვარეს. უკუმისცა კეისარმა ვახტანგს ქართლის საზღვარი ციხე თუხარისი და მთლიანი კლარჯეთი.[53]

გამოიკითხა კეისარმა საბერძნეთის საზღვარი აფხაზეთში და თქვა ასე: „ეგრისწყლიდან ვიდრე მცირე ხაზარეთის მდინარემდე[54] – ეს არის საზღვარი საბერძნეთისა ალექსანდრე მაკედონელის დროიდან, რომელიც შენ ჩვენგან წაიღე შენი მკლავის ძალით. ახლა უკანვე მოგვეცი ეს ჩვენი ქვეყანა და, როცა წაიყვან ჩემს ასულს ცოლად, მაშინ მისგან მოგცემ ამავე ქვეყანას“. და მოსცა მზითვად თავის ქალიშვილს ქვეყანა, მოქცეული ეგრისწყალსა და კლისურას შორის, და სხვა აფხაზეთი უკანვე მისცა ვახტანგმა ბერძნებს.[55]

და წამოვიდა ვახტანგი კლარჯეთის გზით, გაიარა თუხარისი, მოეწონა და ეს სახელი დაარქვა, შუა კლარჯეთში, არტანუჯში დაადგინა ერისთავი და უბრძანა ციხის აშენება. აგრეთვე, უბრძანა, გამოენახა იქ სამონასტრო ადგილი და აეშენებინა ეკლესია. არტავაზ ერისთავმა ააშენა იქ არტანუჯის ციხე. და იქვე ააშენეს მონასტერი (არტანუჯის ხევში), მსგავსი მათ მიერ საბერძნეთში ნანახი მონასტრებისა. გარდა ამისა, ააშენა ოპიზის მონასტერი და სამი ეკლესია: დაბა მერისა, შინდობისა და ახიზისა, აგრეთვე განაახლა ახიზის ციხე.

მცხეთაში მისულ ვახტანგს ერი დიდი სიხარულით შეხვდა. როცა სპარსთა მეფემ ცნო, რომ ვახტანგი ბერძნებს მიემხრო, უკანვე გაბრუნდა სპარსეთში და იქ მოკვდა. მეფედ მისი ძე დაჯდა და მის მომწიფებამდე გავიდა სამი წელი.

ვახტანგის ცოლმა შვა ტყუპები, ძე და ასული. და მოკვდა მშობიარობის დროს ბალენდუხტ დედოფალი, სპარსთა მეფის ასული. ვახტანგმა უწოდა თავის ძეს დაჩი. მაშინ ვახტანგმა ვერ მოიცალა საბერძნეთიდან კეისრის ასულის ცოლად მოყვანისათვის და ვერც კათალიკოსის მოყვანისათვის, რადგანაც მოელოდა სპარსთა შემოჭრას, ამაგრებდა ციხეებსა და ქალაქებს. ჰკაზმავდა და ამზადებდა საბრძოლველად მხედრებს. მაშინ შეაგდო საპყრობილეში ბინქარან მაცდური, ცეცხლის მსახურთა ეპისკოპოსი, მოსპო და გაყარა ცეცხლისმსახურნი საზღვარგარეთ.

სამი წლის შემდეგ სპარსთა მეფე გამოემართა ვახტანგ მეფესთან საბრძოლველად. ვახტანგმა ამცნო ბერძენთა მეფეს: „აჰა, ის დღე, რომელიც აღგითქვი, რომ სპარსელებს შემოვამწყვდევდი შენს ხელში. მოვიყვანე ისინი ქართლის შუა საზღვარზე, მათთან არის 300000 ჯარისკაცი. სპარსთა მეფე ფიქრობდა თავისი სპის გამრავლებას სომხეთისა და კავკასიის მეფეებისაგან, მაგრამ მათ ვერ გაბედეს მასთან შეერთება, რამეთუ ზოგიერთ მათგანს ჯვარცმულის სასოება ჰქონდა. ზოგიერთი კი ეშმაკმა შეაცდინა (დარუბანდელი მეფეები შეუერთდნენ). მე აღვასრულე ჩემი აღთქმა, რომელიც აღმითქვამს: რამეთუ, სადაც კი ვიპოვე ცეცხლის სახლი, დავავსე ფსლით, მათი მოგვები და მზირები სატანჯველს მივეცი. მაცდური ბინქარან შევაგდე საპყრობილეში და სიკვდილის შიშით გაიპარა და გაიქცა. სწორედ მან მოიყვანა სპარსელები ქართლში და დავსვი ეპისკოპოსად მიქაელი, სარწმუნო კაცი. ხოლო ბინქარანი, როცა მოუახლოვდა ქართლის საზღვარს, მოკვდა. ახლა სასწრაფოდ გამოემართოს ჩვენკენ შენი სპა, რათა აქ დასცეს ჯვრის ყველა მტერი, და შენ გათავისუფლდები ყველა მტრისაგან, ხოლო თუ ჩვენ გვძლევენ სპარსელები, შემოვლენ შენს საზღვრებში“.

კეისარი ხაზარეთში იყო წასული, ამიტომ ვერ შეძლო ქართლში მოსვლა. ვახტანგმა გაამლიერა ქალაქების ციხეები და ურჩეულესი მებრძოლები, 100000 მხედარი და 100000 ქვეითი თავისთან დაიტოვა. დაიბანაკა დიღმიდან „ქართლის კარამდე“ (არმაზამდე), და სპარსელებმა დაიბანაკეს „ცხენის ტერფის“ (დიდუბესთან) ქვემოთ. სპარსელები და ქართველები ერთმანეთს ებრძოდნენ არმაზსა და მცხეთაში თბილისის ფონამდე.

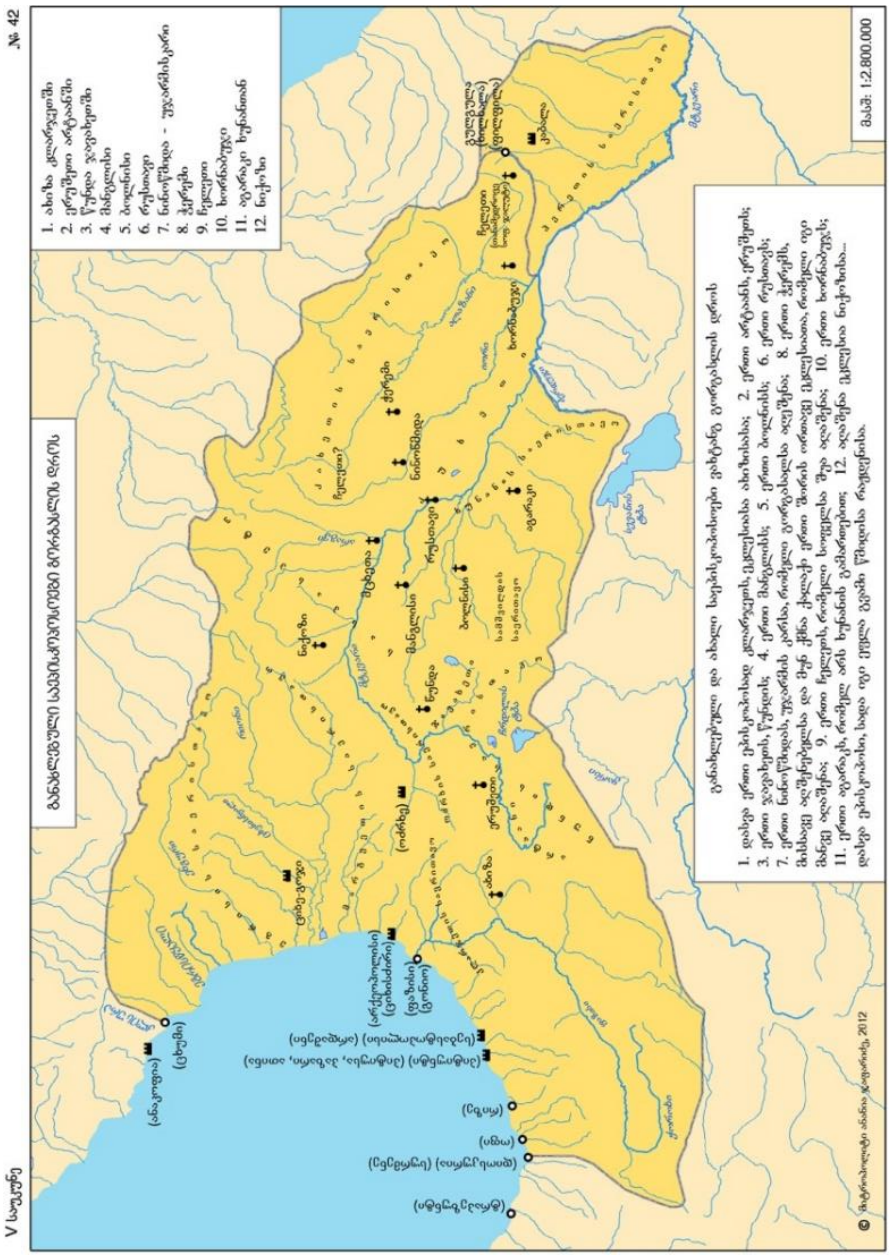

ვახტანგ მეფეს ეხურა ოქროს ჩაბალახი, რომლის წინა მხარეს გამოსახული იყო მგელი და უკან ლომი. რომელ მხარესაც ქართველები მარცხდებოდნენ, იქით მიემართებოდა და სპობდა სპარსელების სპას, როგორც ლომი კანჯარს. სპარსელები ვერ უძლებდნენ მის ბრძოლას, დაიმახსოვრეს ის, რომელსაც მგელი და ლომი ჰქონდა გამოხატული და როცა ვახტანგს იხი-

ლავდნენ, ამბობდნენ: „დურაზ გორგასალ“, ანუ „მოერიდეთ მგლის თავსო“. ამის შემდეგ სახელად ეწოდა მეფეს გორგასალი. ოთხ თვეს გაგრძელდა ბრძოლა. მოვიდა კეისრისგან დასახმარებლად 80000 მხედარი. კეისრის ბრძანებით, თუ ვახტანგს დასჭირდებოდა, უნდა დახმარებოდა ბერძენი მხედართმთავარი ლეონი თავისი ჯარით.

ბერძენთა ლაშქარი ჯავახეთში იყო შემოსული, როცა შეიტყო სპარსთა მეფემ მათი შემოსვლა. დაიწყო მოლაპარაკება ვახტანგთან: „რისთვის ვწყვეტთ ერთმანეთს? ძმები ვართ, დავდგეთ ჩვენი მამების სიყვარულზე და თითოეული ჩვენგანი თავის სათნო სულს ემსახუროს“. დათანხმდა ვახტანგი სპარსთა შემონათვალს და მოციქულის პირით უთხრა: „ჩემს ღმერთად იყოს ქრისტე, ხოლო შენ გიწოდებ მამას და უფალს“.

სპარსთა მეფემ შეიწყნარა ვახტანგის სიტყვა და გაუგზავნა ძღვნად ანთრაკის გვირგვინი. შეხვდა ერთმანეთს ორი მეფე. დადეს აღთქმა, რომ თავთავის რჯულზევე დარჩებოდნენ. უძღვნა ვახტანგმა სპარსთა მეფეს მრავალი საჩუქარი და თხოვა, რომ მშვიდობა ყოფილიყო მასსა და კეისარს შორის: “მნებავს, რათა იყოს მშვიდობა შენ შორის და კეისრისა“. სპარსელებმა მშვიდობის ნაცვლად მოითხოვეს იმ მიწების დაბრუნება, რომელნიც ბერძნებს სპარსელებისგან ჰქონდათ მიტაცებული. დათანხმდა ამ წინადადებას ბერძენთა მხარე.

ბერძნები და სპარსელები დაზავდნენ, განაჩინეს საზღვრები, მისცეს ბერძნებს ჯაზირი და ფილისტიმი იერუსალიმთან ერთად და სპარსთა მეფემ თქვა: „ქალაქი რჯულისა თქვენისა არის იერუსალიმი“.

სპარსთა მეფემ ჯაზირისა და ფილისტიმის გაცემის სანაცვლოდ, ვახტანგს სთხოვა, მიეთხოვებინა ცოლად თავისი და და, აგრეთვე, გაჰყოლოდა საომრად აბაშთა, ელაბელთა და ჰინდოთა წინააღმდეგ. მისცა ვახტანგმა სპარსთა მეფეს ცოლად თავისი და მირანდუხტი, რომელიც ოსებისგან იყო დატყვევებული და გამოიხსნა ვახტანგმა. მოიყვანა თავისი ძე დაჩი, რომელიც იყო ხუთი წლისა. დაადგა გვირგვინი და დატოვა მეფედ და დატოვა მასთან თავისი შვიდი წარჩინებული: პირველად ჯუანშერ სპასპეტი, შიდა ქართლის და ყოველთა ერისთავთა მპყრობელი და დემეტრე ერისთავი კახეთისა და კუხეთისა, გრიგოლ ჰერეთის ერისთავი, ნერსარანი, ხუნანის ერისთავი, ადარნასე სამშვილდის ერისთავი, სამნაღირი, შიგა ეგრისისა და სვანეთის ერისთავი, ბაკური, მარგვისა და თაკვერის ერისთავი. წაიყვანა თან არტავაზი, კლარჯეთის ერისთავი, ნასარ, წუნდის ერისთავი და ბივრიტიანი, ოძრხის ერისთავი და დიდი ეჯიბი საურმაგი. მათთან ათი ათასი რჩეული მხედარი. ვახტანგს შეევედრნენ დედა და მისი და ხუარანძე, რათა თან წაეყვანათ იერუსალიმში სალოცავად. წაიყვანა ისინი. შევიდნენ იერუსალიმში, ილოცეს წმიდა აღდგომის ტაძარში, მოილოცეს ყოველი წმიდა ადგილი, შეწირეს დიდი შესაწირავი და წავიდნენ ქალაქ ანტიოქიაში, სადაც მათ ელოდა ხოსრო. აქ სპარსთა მეფეს კეისრისგან მიართვეს მიუწვდომელი ძღვენი, ასევე ვახტანგს განძი. შეიკრიბა იქ ვახტანგის ბრძანების ქვეშ 50000 მხედარი ქართველი, ბერძენი და სომეხი. აქედან წავიდნენ სპარსეთში. ბაღდადში გადაიხადეს

სპარსთა მეფისა და ვახტანგის დის ქორწილი. ქორწილის შემდეგ დედა და და წავიდნენ ქალაქ ურჰაში, სადაც უნდა დალოდებოდნენ ვახტანგს.

პირველად ვახტანგმა და სპარსელთა ლაშქარმა წარტყვევნეს ჯორ-ჯანეთი და იქ დაემკვიდრნენ სპარსელები. სამი წელი იბრძოლეს ინდოეთში. ინდოეთის ქვეყნების უმრავლესობა წარტყვევნეს. წამოიღეს ხარკი. აქედან შევიდნენ სინდეთში, რომლის მეფე იყო მხნე და გოლიათი. მოკლეს აქ საურ-მაგი, ვახტანგმა შეუტია სინდელებს და მათ შეასწრეს ქალაქის კედლებში. მაშინ სინდთა მეფე გადმოდგა ქალაქის კარზე და ხმამაღლა უთხრა ვახტანგს: „ვახტანგ მეფეო, მსგავსი ხარ შენ იმ უგუნური ყვავისა, რომელმაც იპოვა არწი-ვისაგან დაწყლულებული და დაგლეჯილი ქორი, რომელსაც აფრენა არ შეეძლო და სიკვდილს იყო მიახლოვებული. ყვავმა არ ქმნა ისე, როგორც არის ყვავების წესი, რამეთუ ყვავი როცა იხილავს ქორს, იწყებს ხმამაღლა ყივილს, შეასმენს სხვებს და ყვავების სიმრავლე დაესხმება ქორს, რათა გააგდონ თავიანთ სამყოფელიდან და უშიშრად გაატარონ თავიანთი დღეები, რამეთუ პირუტყვებმაც იციან თავიანთი თავის სარგებელი.

არ ქმნა ყვავმა ასე, არამედ შეიწყალა ის ქორი. დატოვა გამოსაკვებად თავის ბუდეში, მარად აჭმევდა მკალსა და გველს, რამეთუ სხვისი შეპყრობა არ შეეძლო და მით აცოცხლებდა ქორს. როცა ქორს ფრთები გაეზარდა, თქვა თავის გონებაში: „აი, მრავალი დღის მანძილზე ვარსებობდი მკალისა და გველის ჭამით და არ მომეცა მე ჩემი დედისა და მამის ძალა, რამეთუ მკალით ვერ გავძლიერდები, რომ შევძლო ფრინველთა მიწევა და მათი ჭამით არსებობა. სჯობს, შევიპყრო ის ყვავი, ჩემი გამზრდელი, შევჭამო და ორი დღე დავისვენო: მომეცემა ძალა და დავიწყებ წესისამებრ ნადირობას, მსგავსად ჩემი წინაპრებისა“. აღასრულა ეს. შეიპყრო ყვავი და შეჭამა. ამის შემდეგ დაიწ-ყო ნადირობა დიდ და სწრაფ ფრინველებზე. არ შეაქეს ყვავი თავისი მოწყალე-ბისთვის, არამედ უგუნურად და თავისმკვლელად ჩათვალეს. არც ქორს დააყვედრეს უწყალოება და კეთილისუხსენებლობა, რამეთუ ეს არის გვარი და წესი ქორისა. განილეოდა და მოკვდებოდა მკალის ჭამით. ქმნა წესისამებრ და აიცილა სიკვდილი. ხოლო ყვავი წესისამებრ არ მოიქცა და მოკვდა.

სპარსელები, რომლებიც (დღემდე და დღეის შემდეგ უკუნისამდე) ჯვარისმსახურთა მტრები არიან, ამჟამად, უღონობის გამო, ლიქნით სიყვა-რულს გაჩვენებენ და როგორც კი დრო მიეცემათ, კეთილს აღარ გაიხსენებენ და უწყალონი იქმნებიან. ეს ბევრჯერ ვიცით წიგნებიდან. როცა იხილე სპარ-სელები, ჩემს მიერ დაკნინებული, არ გაიხარე, ღმერთს მადლობა არ შეწირე, არ აღაგზნე მტრები სპარსელების წინააღმდეგ და არ შეეწიე სპარსეთის მტრებს, ეს არ გააკეთე, არამედ დაგიტოვებია შენი მამათა საყოფელი, საქრის-ტიანოს დიდ სპას წინამძღვრობ, ორი წლის გზა გამოგივლია და სპარსელებს აძლიერებ, რათა გაძლიერდნენ, მოაღწიონ და წარგწყმიდონ შენ და შენი ქვეყანა, რომელსაც დაიპყრობს ჯვარისმსახურების წარსაწყმედელად. მეფე ხარ თვითმპყრობელი და ახოვანი, შენი ნებით მიგიცემია თავი შენი მტრების მონად და როგორ არ გიწოდო უგუნური?“

ვახტანგმა უთხრა: „შენ გეგონა სიბრძნით თქვი, მაგრამ შენი სიტყვები არიან ცრუ. თხუნელა, რომელსაც არ ასხია თვალები და მზის ბრწყინვალება და ველთა მშვენიერება არ იცის, თუ რა არის, თავდაჯერებული ცხოვრობს მიწის ქვეშ და ჰგონია, რომ ყოველი ცოცხალი არსების ცხოვრებაც ასევეა მოწყობილი. თხუნელას მსგავსად შენც ბრმა ხარ გონების თვალით და ყრუ გონების ყურით, არ ხედავ და არ გესმის სულიერი ცხოვრება და არც სურვილი გაქვს მიხვიდე საუკუნო ცხოვრებამდე და დაუსრულებელ ნათლამდე, მის გონებით მიუწვდომელ დიდებამდე. და არც იცნობ შენ ყოველივეს შემოქმედ ღმერთს, რომლის მიერ შეიქმნა ყოველივე.

ამ ქვეყანაში მოვედი არა ამ სოფლის დიდებისთვის და არა სპარსთა მეფის მსახურებისთვის, არამედ დაუსაბამო ღმერთის მსახურებისთვის. რამეთუ ჩემი აქ მოსვლით პირველ რიგში გამოვიხსენი იერუსალიმი – წმიდა ქალაქი, სადაც დადგმულა ფეხი ჩვენი უფლისა იესო ქრისტესი, იქ აღასრულა ყოველივე ჩვენი სულების ხსნისთვის, და ამის შემდეგ ყოველი საქრისტიანო დავიხსენი მოოხრებისგან, რამეთუ სპარსთა მეფეს მინიჭებული ჰქონდა ჟამი მთელი საქრისტიანოს მოტყვევნისათვის. მე ჩემი ძალით და ქრისტეს შეწევნით დავიხსენი ქრისტიანები დიდი ჭირისგან ამ ჟამს და ამის შემდეგ ღმერთმა იცის.

შენ აქებ ქორს, რომელმაც თავისი გამზრდელი ყვავი შეჭამა, აქებ მის ნაქმნარს, ხოლო ჩვენი ბუნება ასეთია, რომ ჩვენი კეთილისმყოფელისათვის დავდვათ ჩვენი სული, რათა მოვიგოთ მადლი ღვთისაგან და ვპოვოთ ცხოვრება საუკუნო და თუ მოვკვდებით, უკვდავნივე ვიქნებით და სიკვდილის მიერ საუკუნო ცხოვრებაში გარდავიცვლებით“.

მაშინ თქვა სინდთა მეფემ: „გამოდი ჩემთან საბრძოლველად, რათა ჩემს მიერ გარდაიცვალო დღეს სიკვდილის შემდეგ საუკუნო ცხოვრებაში“.

თქვა ვახტანგმა. „ახლანდელი სიკვდილი არ მიჩნს სიხარულად, რამეთუ ცოდვილი ვარ და ღმერთის მცნება სრულად არ აღმისრულებია. ჩემი ცოდვები სრულად არ აღმიხოცია სინანულით, მაგრამ ქრისტეს ძალით არ მეშინია სიკვდილის, რამეთუ ის არის ჩემი მფარველი და დაცული ვარ სრულებით, მრავალმოწყალე ღმერთი, ჩემი ხელით მოგკლავს შენ, მის მგმობელს და შენი სული წავა გარესკნელის ბნელში და უშრეტ ცეცხლში“. შეებრძოლნენ ერთმანეთს. დაამარცხა ვახტანგმა და არ მოკლა, არამედ აიღო მისგან ხარკი და მძევლები.

ამის შემდეგ სპარსთა მეფემ და ვახტანგმა დაამარცხეს აბაშნი. სპარსთა მეფემ აბაშთა ნახევარი აჰყარა და სხვა ქვეყნებში ადგილ-ადგილ დაასახლა. ესენი არიან ქურთები, რომლებიც წარმოტყუენა ვახტან მეფემ აბაშთაგან.

მერვე წელს უკან დაბრუნდა ვახტანგი და მივიდა ქალაქ ურაჰში, სადაც მშვიდობით დახვდნენ დედა და დაი მისი. გაგზავნა ბერძენთა მეფესთან მოციქული ცოლის წამოსაყვანად და აგრეთვე პეტრე კათალიკოსისა და სამოელ ეპისკოპოსისათვის. შემოვიდა ვახტანგი ქართლში და მიეგებნენ მას მისი ძე დაჩი, ყველა სპასალარი და მათთან ერთად ეპისკოპოსები. როცა გაიგო ეპისკოპოსმა,[56] რომ ვახტანგმა გაგზავნა მოციქულნი კათალიკოსისა და

ეპისკოპოსების მოსაყვანად, დაუმძიმდა ეს და იწყო ამბოხი და მიზეზობა. მიუგზავნა მეფეს კაცი და უთხრა: „შენ დაგიტოვებია ქრისტე და ცეცხლს ესავ“, ვახტანგმა შეუთვალა: „ქრისტეს ძალით შევედი და ქრისტეს ძალითვე გამოვედი სიმართლით, უბრალო ვარ, იცის ღმერთმა, მაგრამ გავაგზავნე მოციქული კათალიკოსისა და ეპისკოპოსის მოსაყვანად“. როცა ეს მოისმინა ეპისკოპოსმა და დაიდასტურა, იფიქრა, შფოთით დაებრკოლებინა ეს საქმე და მათი მოსვლა. დაწყევლა მეფე და ყოველი სპა მისი. მეფემ თქვა: „მართალია, ჩვენ უდანაშაულონი ვართ, მაგრამ სიმდაბლე ჯერ არს ჩვენგან“. და მივიდა მეფე, ჩამოქვეითდა, რათა მთხვეოდა ეპისკოპოსის ფეხებს. გაძრა ფეხი, ქოშის ქუსლი პირში ჩაარტყა და მეფეს კბილი ჩაუმტვრია. ხოლო მეფემ თქვა: „ეს არის ამპარტავნობის სილაღე და ეშმაკის საცდური. თუ ჩვენი ცოდვების სიმრავლემ აღგძრა, ნება არა გაქვს ბოროტების გაკეთებისა, არამედ უნდა შეუნდო, როგორც იტყვის სახარება: „არა დაშრიტო პატრუქი მგზებარე, არცა განტეხო ლერწამი დაჩეჩქილი“. შენ გგონია, რომ შენი სივერაგით ჩვენ ქრისტეს სიყვარულს უარვყოფთ. შენი საქმე მაშინ გამოჩნდა ცხადად, როცა მოგესმა შენზე უმთავრესის საქართველოში მოყვანა და აღეგზნე ბოროტი შურით, როგორც იუდა პეტრეს მიმართ, რამეთუ შენ ხარ როგორც იუდა, ხოლო ეკლესია არის როგორც პეტრე. ვერცხლის მოყვარე ხარ შენ, რამეთუ შენც ქრისტეს მეგვადრუცე[57] ხარ. ახლა გაგგზავნი კონსტანტინოპოლის პატრიარქთან და როგორც წესია, განგიკითხავს“. გაგზავნა დესპანებთან ერთად და გაგზავნა თავისი კბილიც და შეუთვალა, რომ კათალიკოსი და თორმეტი ეპისკოპოსი სასწრაფოდ გამოეგზავნა. მათ შორის პეტრე კათალიკოსად და სამოელი ეპისკოპოსად, და სხვები, რომელნიც სურდა.

როცა მოიყვანეს მიქაელ ეპისკოპოსი კონსტანტინოპოლში, უთხრა მას პატრიარქმა: „რადგანაც შენს მიერ დაითხია სისხლი, აღარა ხარ ღირსი ეპისკოპოსობისა, ხოლო მეფის კადრებისათვის გეკუთვნის სიკვდილი. ნათქვამია: „დაემორჩილეთ თქვენს მეფეებს, რამეთუ ხმალი უბრალოდ არ აბიათ, ის ღმერთის მიერ მთავრობს, როგორც ლომი ცხვრებს შორის“. და ექსორიაში გაგზავნეს მიქაელ ეპისკოპოსი მღვიძართა მონასტერში.

გაგზავნა პეტრე მღვდელი და სამოელ მონაზონი ანტიოქიაში. და მისწერეს ანტიოქიის პატრიარქს მეფემ და კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა ასე: „თავდაპირველად, რომაელი ქალის ნინოს მიერ ქართლის მოქცევის დასაბამისას, აქედან იქ მივლენილ იქნა ეპისკოპოსი. მაგრამ შემდეგ, რადგანაც სპარსელებსა და ბერძნებს შორის შფოთი იყო, ვერ მოაწყეს ეს საქმე წესისამებრ. ამასთანავე, ჩვენ ვიცით, რომ ქართლი, აღმოსავლეთი და ჩრდილოეთი მაგ წმიდა საყდრისანი არიან, როგორც განაწესეს მოციქულებმა სახარებაში, რომელიც უწინარეს უნდა დავიცვათ“. და ანტიოქიელს მისწერეს ყოველი საქმე დიდი ვახტანგ მეფისა, რომ „ის ეპისკოპოსი, რომელიც მათ მიერ იყო დადგინებული, უკუვადგინეთ, და ჩათვალეთ ქართლი ახალნერგად.[58] ახლა ეს ორი, მათ მიერ მოთხოვილნი, აკურთხე და აგრეთვე სხვა თორმეტი, ვისაც ისურვებ, ისინი აკურთხე. შემდეგ კი ჩვენთან გამოგზავნე, რათა ჩვენ განძითა

და სახმარი ნივთებით გავამგზავროთ“. და ანტიოქიელმა პატრიარქმა აკურთხა თორმეტი ეპისკოპოსი და პეტრე კათალიკოსად.

მივიდნენ კონსტანტინოპოლში, მისცა მეფემ დიდძალი განძი და თავისი ასული ელენე, ვახტანგის საცოლე. საზვარზე მათ შეეგება მეფე.

მცხეთაში ვახტანგ მეფემ ააშენა მოციქულთა ეკლესია სვეტიცხოველი. ამ ტაძარში სამხრეთით იმ ადგილას, სადაც იყო სიონის დიდი ეკლესია, დასვა პეტრე კათალიკოსად. ხოლო სამუელი მცხეთაშივე დასვა ეპისკოპოსად „საეპისკოპოსოში“.[59] და დასვა სხვა ეპისკოპოსებიდან ერთი ეპისკოპოსი კლარჯეთს, ახიზის ეკლესიაში, ერთი ერუშეთს არტანში; ერთი ჯავახეთს – წუნდაში, ერთი მანგლისში, ერთი ბოლნისში; ერთი რუსთავში; ერთი ნინოწმინდაში – უჯარმის კართან, რომელიც გორგასალმა ააშენა. ერთი მისსავე აშენებულ ჭერემში და იქ დააარსა ქალაქი მისგანვე აშენებულ ორ ეკლესიას შორის; ერთი ჩელეთში („შუა სოფელში“), ერთი ხორნაბუჯში და ერთი აგარაკში, რომელიც ხუნანის პირდაპირაა.

ამის შემდეგ ააშენა ერთი ეკლესია ნიქოზში ცეცხლის საგზებელთან და დასვა იქ ეპისკოპოსი, სადაც დაფლულია წმიდა რაჟდენის გვამი, რომელიც სპარსთა მიერ იწამა.

ეს რაჟდენი იყო მამამძუძუ ვახტანგის ცოლისა (რომელიც პირველად მოიყვანა, სპარსთა მეფის ასული), გაქრისტიანდა ის და შეიქნა დიდად მორწმუნე, ხოლო ბრძოლისას ძლიერი. შეიპყრეს სპარსელებმა და აიძულებდნენ, რომ უარეყო ქრისტე, ხოლო ამ წმინდანმა აღიარა წარუვალი დიდება და იწამა ქრისტესთვის.

ჰყავდა ვახტანგს ბერძენი ცოლისგან სამი ძე და ორი ასული. მან თავისი პირველი ცოლის ძეს, თავის პირმშო დაჩის მისცა ქალაქები ჭერემი, ნეკრესი და კამბეჩოვანი, რომელიც არის ხორნაბუჯი, და მთელი ქვეყანა მტკვრის აღმოსავლეთით. თვით ვახტანგი დაჯდა უჯარმაში და ააშენა ის უზომო ნაშენებით. და თავისი დაი ხუარანძე მისცა სომხეთის პიტიახშს ბაკურს და რამდენიმე ხნის შემდეგ მოკვდა სპარსთა მეფე ხოსრო და მის წილ დაჯდა ძე მისი ხოსრო. ამ დროს გაძლიერებულნი იყვნენ სპარსელები (ვახტანგის მეოხებით ყველა მტერი დამორჩილებული ჰყავდათ) და გამოემართა სპარსთა მეფე ბერძნების წინააღმდეგ საბრძოლველად. მოციქული გამოუგზავნა გორგასალს და შეუთვალა, გაეწია წინამძღოლობა ბერძენთა წინააღმდეგ ომში და მიეცა ასული ცოლად.

მაშინ ვახტანგი მიწეული იყო 60 წელს და თქვა: „უთხარით მეფე ხოსროს: პირველად განემზადოს ჩვენთან საბრძოლველად და შემდეგ შევიდეს საბერძნეთში“.

გაგზავნა ქადაგი, რათა დაეტოვებინათ ის სოფლები და ქალაქები, რომლებიც ძლიერნი არ იყვნენ და შესულიყვნენ კავკასიასა და კახეთში, რამეთუ კახეთი ტყე იყო და მტრის მიერ შეუვალი. მეფე დაჩი და მისი დისწული გადავიდნენ კახეთში და დადგნენ ლოპოტის ხევში, კლდით მოზღუდულ ქვეყანაში (და იყვნენ იმ ქვეყნის ადამიანები ცეცხლისა და წყლის მსახურები და ის ხევი, ვიდრე ნოსრამდე, ხალხით იყო სავსე). შევიდნენ გორგასლის

ცოლი და შვილნი – უჯარმის ხევში. წინა ციხეში თვითონ დადგა, მასთან იყვნენ ჯუანშერი და ადარნასე. ხოლო მცხეთაში დემეტრე, ნერსე და ბივრიტიანი. გაუგზავნა მოციქული კეისარს.

მოვიდა ხოსრო მეფე და შემუსრა ქალაქი კამბეჩოვანი, ჭერმის ციხე და ველისციხე. მივიდნენ კახეთში და დაიბანაკეს იორზე. შეიბნენ, იბრძოდნენ სამი დღე. ორივე მხრიდან ურიცხვი სპა დაეცა. მაშინ ვახტანგმა უხმო პეტრე კათალიკოსს და უთხრა: „იცოდე, რომ გვებრძვიან არა ხარკის მიცემისათვის, არამედ ქრისტეს დატევებისთვის. მე განზრახული მაქვს ასე: საუკუნო ცხოვრებისათვის უმჯობესი არის ქრისტეს სახელზე სიკვდილი, რათა აღთქმული სასუფეველი გვქონდეს მათთან, რომელთაც უთხრა: „რომელიც წარიწყმედს თავის თავს ჩემთვის, ის იპოვის მას“.

უთხრა მას პეტრე კათალიკოსმა: „თუ არ იბრძოლებ სამკვდრო-სასიცოცხლოდ, მაშინ არა მარტო საქართველო გაირყვნება მტრის მიერ, არამედ იერუსალიმიც, რომელიც არის მშობელი ნათლის შვილებისა“.

უთხრა მას მეფემ: „დადექი წმიდა რაჟდენის ეკლესიაში, რომელიც არის უჯარმის რაბატში. ვეჭვობ, რომ უჯარმის გარშემო ყველა ქალაქი იძლიოს, რამეთუ მტკიცე და ძლიერი ზღუდეები აქ ავაგეთ“. ჰყო ასე კათალიკოსმა და ყველა წმინდა ეპისკოპოსი იქ შეიკრიბა.

ვახტანგის ლაშქარში იყო 240000 მებრძოლი, ხოლო სპარსელებისაში – 740000. გაჰყო ვახტანგმა ლაშქარი სამად. და კლდის მხრიდან მიაგზავნა ქვეითი. ერთ მხარეს მიავლინა პიტიახშები და სპასპეტი, და სადაც სპარსთა მეფე იყო, იქ თვით ვახტანგი მივიდა 100000 მეომრით.

ცისკარზე ვახტანგი დაესხა სპარსელებს და უთხრა თავისიანებს: „ყოველი კაცი, რომელიც სიკვდილს გადაურჩება და მტრის თავს ან ხელს არ გამოიტანს ბრძოლიდან, ჩვენს მიერ მოკვდება“.

ცისკრის მიწურვისას დაესხა და მივიდა მეფის პალატამდე. შევიდა მეფის კარავში. მეფემ შეასწრო ცხენზე. ძე მისი ბარტამ მოკლა და მოჰკვეთა თავი. მაშინ იქ ერთმა სპარსელმა სცა ისარი ვახტანგს მკერდში. ბრძოლა გაგრძელდა შუადღემდე. სძლია ვახტანგმა სპარსელებს და მოკლა 120000 მათგანი. ვახტანგის სპაში მოკვდა 28000-მდე. აიყარა იქიდან სპარსთა მეფე და ჩადგა რუსთავში. დაუმძიმდა წყლული ვახტანგს, რამეთუ ფილტვამდე იყო ისარი მიწეული. და წავიდა უჯარმაში, ხოლო ქართლის სპასალარები ადგილსავე დარჩნენ.

ცნეს სპარსელებმა, რომ დაუმძიმდა ვახტანგს წყლული, მოაოხრეს ტფილისი და არმაზი (ქართლი), ხოლო მცხეთა ვერ დაიპყრეს, მაგრამ ზღუდის გარეთ მოაოხრეს.

ხოლო ბერძენთა მეფე, ვახტანგის სიმამრი, მოკვდა და დაჯდა მეფედ ზენონი, მისი ძე. ის მოვიდა სპერში, ქართლში რომ შესულიყო, და როცა გაიგო ვახტანგ მეფის დაჭრის შესახებ, დადგა კარნუ ქალაქში. იქ მოვიდა ხოსრო და შეიბნენ. ვერ სძლიეს ერთმანეთს, რადგან ორთავეს სპა დაეხოცა.

ვახტანგმა შეიტყო, რომ კვდებოდა, მიუხმო კათალიკოსს და თავის ცოლს, ძეებსა და ყველა წარჩინებულს და თქვა: „მე მივდივარ ჩემი ღმერთის

წინაშე, და ვმადლობ მის სახელს, რომ არ დამაკლო მე მის სიწმინდეებს. ახლა მცნებას მოგცემთ თქვენ, რომ მტკიცედ დადგეთ სარწმუნოებაზე, ეძიებდეთ ქრისტესთვის სიკვდილს მის სახელზე, რათა წარუვალი დიდება მოიგოთ“.

და უთხრა ყველა წარჩინებულს: „თქვენ, საქართველოს მკვიდრნო, მოიხსენეთ ჩემი სიკეთე, რამეთუ პირველად ჩემი სახლიდან მიიღეთ საუკუნო ნათელი და ჩვენ სახლს ნუ შეურაცხყოფთ და ბერძენთა სიყვარულს ნუ დაუტევებთ“. და უთხრა თავის ძეს დაჩის: „შენ ხარ ჩემი პირმშო შვილი, შენთვის მომიცია ჩემი მეფობის გვირგვინი. შენი ძმების ნაწილად მიმიცია ტაშისკარიდან და წუნდიდან, ვიდრე სომხეთამდე და საბერძნეთამდე, ხოლო აფხაზეთის საზღვარი, ეგრისწყალსა და კლისურას შუა, შენი ძმების დედის არის“.[60]

და მოუხმო წუნდის ერისთავს, კლარჯეთის ერისთავს არტავაზს და ოძრხის ერისთავს ბივრიტიანს და მათ ჩააბარა თავისი ცოლი ელენე და მისი შვილები, რომელთაც ერქვათ ლეონი და მირდატი. და სამივე ერისთავს შეავედრა ცრემლით.

მთელი ხალხისა და წარჩინებულებისთვის ეს იყო სასჯელის დღე. თავში იცემდნენ და იყრიდნენ ნაცარს, ყველანი ნატრობდნენ სიკვდილს. ხმამაღალი ტირილისა და გოდებისგან ქვეყანა იძროდა. მორწმუნე ხალხი შენატროდა მეფეს, რამეთუ ქრისტესთვის მოიკლა. და მოკვდა ვახტანგ, დაფლეს მცხეთას, საკათალიკოსო ეკლესიაში, სვეტთან, რომელშიც არის ღვთივაღმართული სვეტისგან დაპყრობით. საფლავზე გამოსახულია მისი ხატი, მისი სიმაღლის თანასწორი. ხოლო ამჟამად შემონახული მისი აბჯარი და სამოსელი უფრო ნათლად წარმოგვიდგენს მას.

და დაჯდა მის ტახტზე მისი ძე დაჩი. ხოლო ცოლი და ვახტანგის ორი ძე წაიყვანა სამმა ერისთავმა, დაიჭირეს ქართლის დასავლეთი, რომელიც მისცა მათ ვახტანგმა. ზაფხულობით ქალაქ წუნდაში იყვნენ და ზამთრობით ოძრხეში. მათ ეწოდათ არა მეფეები, არამედ ერისთავთა მთავრები და იყვნენ მეფე დაჩის მორჩილების ქვეშ.

მეფე დაჩიმ დაიწყო ქართლის შენება, რამეთუ მოოხრებული იყო ხევი ქართლისა, გარდა კახეთის, კლარჯეთისა და ეგრისის ხევებისა. განასრულა თბილისის ზღუდეები, როგორც ბრძანა ვახტანგმა და ის შექმნა სამეფო სახლად.

მოკვდა პეტრე კათალიკოსი და დაჯდა სამოელ. და მეფემ მას მიათვალა მცხეთა, რამეთუ ასე ბრძანა ვახტანგმა. ამანვე მეფე დაჩიმ კახეთის მთიულებს შესთავაზა ქრისტეს აღიარება, ხოლო მათ არ ინებეს და განდგნენ ყოველნი ნაპატელნი.[61]

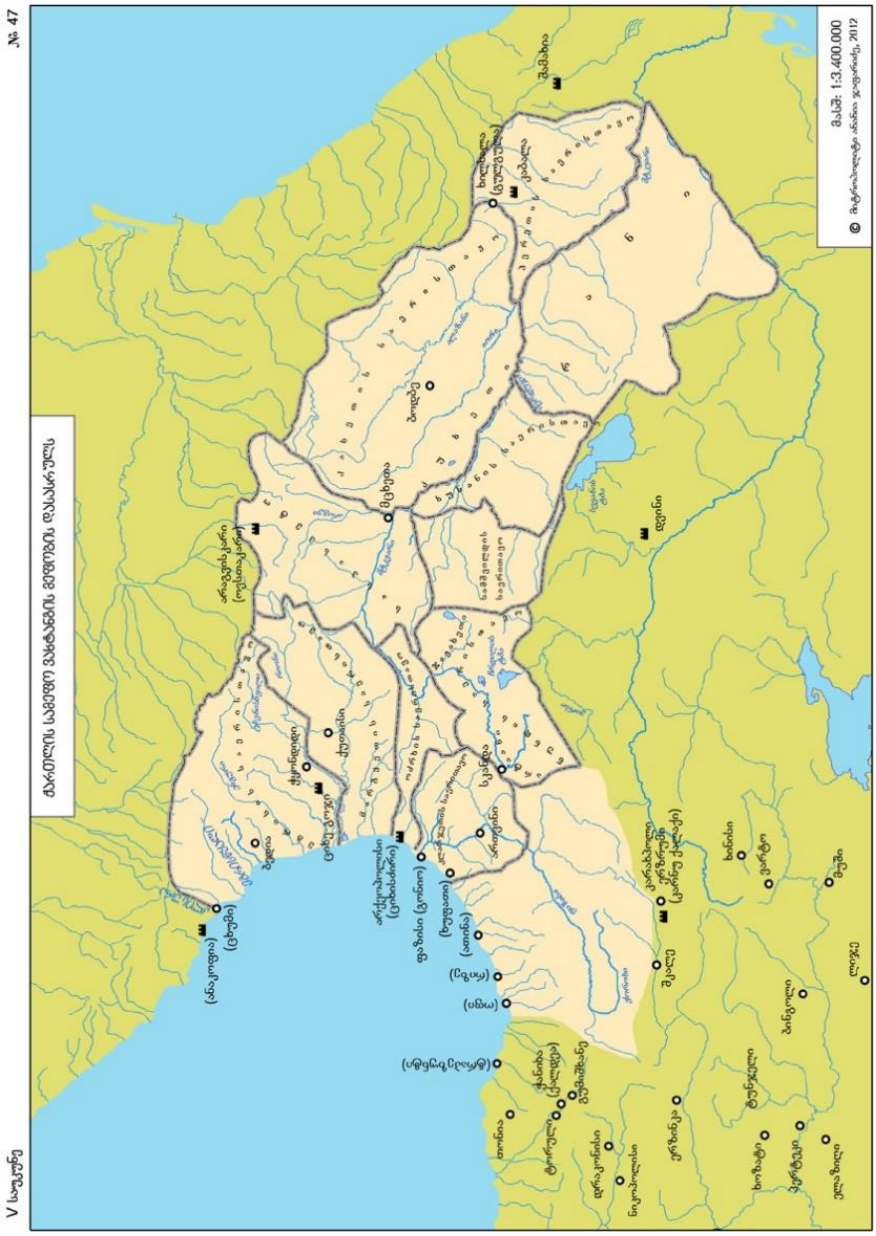
№ 47
V საუკუნე
ქართლის საგეგმო ვახტანგის მეფობის დასასრულს
(ანაკოფია)
(ეზეში)
ბეჭეთა
ბაბანეთი
ქუთაისი
ქაჯეთი
ცოდიტ-ციხე
ანაკოფიის ციხე
(ციხისძირი)
ფაზისი (ციხე)
(ზუფათი)
(ალინა)
(ეზეში)
(ისპა)
(ფფუსაგიღოყუ)
ბანანა
ტაოელი
ბეშბეშანი
ბეშბეშანი
ბანანა
ბოლოკანი
ნიგოლეთი
ბოსტანი
ბოსტანი
ბოსტან

ზღვამდე და იქ ერისთავობდა და მორჩილი იყო მეფე დაჩის. მან ააშენა წყაროსთავის ეკლესია. მოკვდა დაჩი. დაჩის შემდეგ, გამეფდა მისი ძე ბაკური. ბაკურის სიკვდილის შემდეგ, დაჯდა მისი ძე ფარსმანი. მოკვდა კათალიკოსი სამოელი და დაჯდა კათალიკოსად თავფეჩაგი. მისი სიკვდილის შემდეგ დაჯდა კათალიკოსად ჩერმაგ.

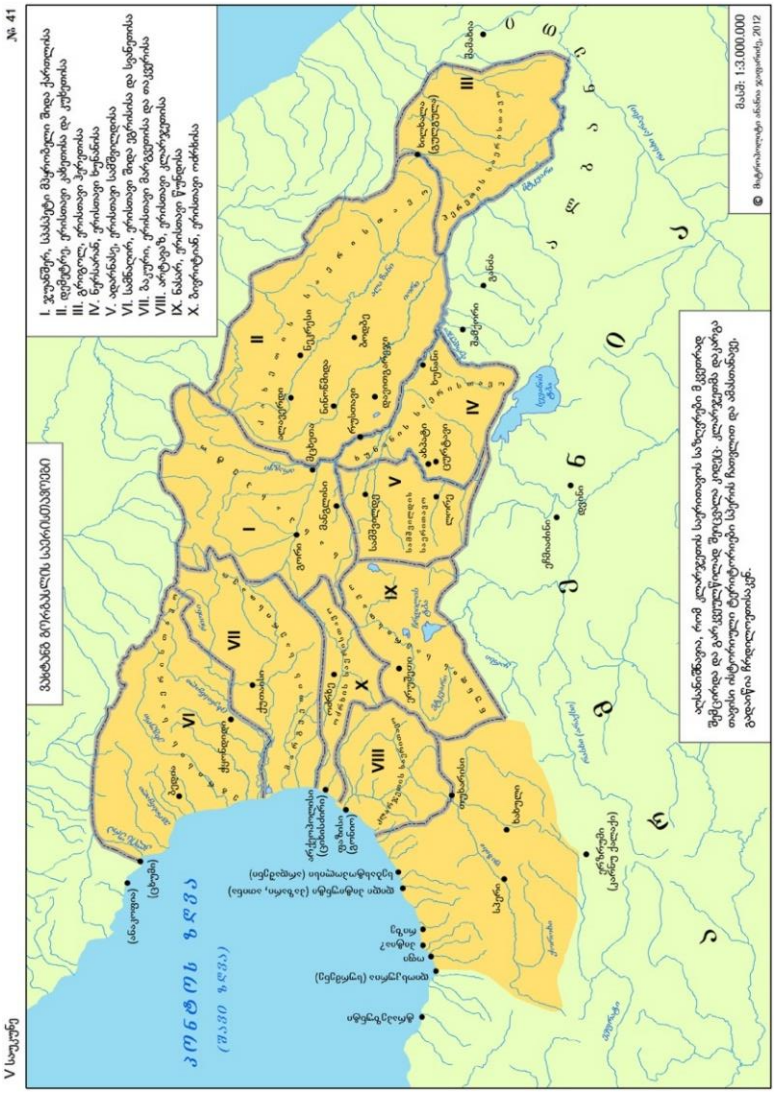
№ 41
V საუკუნე
ვახტანგ გორგასლის საერისთაოები
I. ჯაჯანეთ, სამაჩაბლო მსტერობელი ზიდა ქართლისა
II. ფიქრეთრე, ერისთავი კახეთისა და ლეკეთისა
III. ჭარიელ, ერისთავი ბერეთისა
IV. ნერსარან, ერისთავი ხუნანისა
V. ადარნასე, ერისთავი სამშვილდისა
VI. სამნალორ, ერისთავი ზიდა ეგრისისა და სვანეთისა
VII. ბაკურ, ერისთავი მარგვეთისა და თაკვერისა
VIII. პარტვაზ, ერისთავი ლეჩუმეთისა
IX. ნანარ, ერისთავი წუნდელისა
X. ბიურტან, ერისთავი იორჩოისა
ᲙᲐᲡᲞᲘᲡᲘᲡ ᲖᲦᲕᲐ
(ᲨᲐᲕᲘ ᲖᲦᲕᲐ)
ᲐᲠᲐᲒᲕᲘᲡᲘ
ᲐᲠᲐᲒᲕᲘᲡᲘ
ᲛᲪᲮᲔᲗᲐ
ᲛᲪᲮᲔᲗᲐ
ᲒᲝᲠᲒᲐᲡᲚᲘᲡ ᲓᲠᲝᲨᲘᲡ ᲡᲐᲛᲔᲤᲝ
ᲐᲚᲐᲜᲘᲐᲜᲘᲡᲙᲔᲜ ᲓᲐᲛᲬᲘᲜᲔᲑᲘᲡ ᲡᲐᲖᲦᲕᲠᲔᲑᲘᲗ ᲒᲐᲛᲝᲩᲜᲓᲐ ᲙᲐᲠᲗᲚᲘᲡ ᲓᲐᲛᲝᲙᲘᲓᲔᲑᲣᲚᲘ ᲡᲐᲛᲔᲤᲝᲗᲐ ᲡᲐᲖᲦᲕᲠᲔᲑᲘ ᲓᲐ ᲐᲛᲘᲡᲗᲐᲜᲐᲛᲔᲓᲠᲝᲕᲔ ᲒᲐᲛᲝᲩᲜᲓᲐᲜ ᲛᲘᲡᲘ ᲛᲔᲤᲔᲗᲐ ᲡᲐᲮᲔᲚᲔᲑᲘ.
ᲒᲐᲛᲝᲪᲔᲛᲣᲚᲘᲐ ᲛᲐᲠᲗᲚᲛᲬᲠᲝᲛᲘᲡ ᲙᲐᲠᲢᲝᲒᲠᲐᲤᲘᲐᲨᲘ ᲓᲐᲪᲕᲚᲘᲚᲘ ᲙᲐᲠᲢᲝᲒᲠᲐᲤᲘᲣᲚᲘ ᲬᲧᲐᲠᲝᲗᲐ ᲛᲘᲮᲔᲓᲕᲘᲗ.
ᲒᲐᲛᲝᲪᲔᲛᲣᲚᲘ ᲛᲘᲣᲠᲝᲜᲘᲡ ᲛᲘᲣᲠᲝᲜᲘᲡ ᲛᲘᲣᲠᲝᲜᲘᲡ ᲛᲘᲣᲠᲝᲜᲘᲡ
ᲒᲐᲛᲝᲪᲔᲛᲣᲚᲘ

იმ დროს ბერძნები მოუცლელები იყვნენ. თავიანთი ქვეყნის დასავლეთ-ში მტრებს ებრძოდნენ. არ შეეძლოთ ქართველთა შეწევნა და სპარსთა წინააღ-მდეგ გამოსვლა. მაშინ სპარსთა მეფემ შეისმინა მისი ვედრება და დაიცვა ეკლესიები. ფარსმანმა სამაგიეროდ დაუწერა მორჩილებისა და მსახურების აღთქმა. და წავიდა სპარსთა მეფე.

ამის შემდეგ გაიყვნენ ვახტანგ მეფის ნათესავები. დაჩის შვილები სპარსელებს ემორჩილებოდნენ, ფარსმანის სიკვდილის შემდეგ, დაჯდა მეფედ მისი ძმისწული, რომელსაც ფარსმანივე ერქვა.

ის იყო მორწმუნე და შეამკო ეკლესიები.

ითხოვეს იუსტინიანესგან[62] ქართველებმა, რათა კათალიკოსებად თვით ქართველები დამსხდარიყვნენ, რამეთუ კათალიკოსები საბერძნეთიდან მოდიოდნენ. იუსტინიანემ დაწერა თანხმობის წიგნი და დაბეჭდა თავისი ბეჭდით, რათა კათალიკოსებად ქართველები დამსხდარიყვნენ და ჰქონოდათ მათ უფლება ყველა ეკლესიაზე და ყველა მღვდელმთავარზე.

„მოკვდა კათალიკოსი ჩერმაგ და ფარსმან მეფემ დასვა საბა. ამის შემდეგ აღარ მოყავდათ კათალიკოსი საბერძნეთიდან, არამედ ქართველები სხდებოდნენ, წარჩინებულთა ნათესავები“.

„ვერ მოაწიეს საქმე ესე ჯერისაებრ სჯულისა...“

(პროირანული საეკლესიო დაჯგუფებანი ვახტანგ გორგასლის რეფორმამდე)

IV საუკუნის ბოლოდან V საუკუნის 70-იან წლებამდე, ვახტანგ გორგას-ლის რეფორმამდე, უცხოურ წყაროებში ქართული ეკლესიის შესახებ ცნობები დაცული არ არის. ქართული წყაროები კი ამდროინდელი ქართული ეკლესიის მდგომარეობას უარყოფითად და კრიტიკულად აფასებენ. „მოქცევაჲ ქართ-ლისაჲს“ თანახმად, ქართლის მოქცევიდან კათალიკოსობის დაწესებამდე, ანუ მირიან მეფიდან ვახტანგ გორგასლამდე გასული იყო 170 წელი.[63] ამ პერიოდში, რომელსაც კიდევ უფრო აზუსტებს „ქართლის ცხოვრება“, რვა ეპისკოპოსმა დაიცვა „ჭეშმარიტი წესი“, ხოლო სხვები იყვნენ „შემშლელნი წესისანი“. „მირიან მეფითგან ვიდრე ვახტანგ მეფისადმდე გარდაცვალებულ იყო ნათესავი რვა და მეფენი ათნი და წელიწადი 157, ხოლო ეპისკოპოსნი წესსა ზედა ჭეშმარიტსა გარდაცვალებულნი რვანი, ხოლო სხუანი შემშლელნი წესისანი“.[64]

თანახმად მატიანისა, ქართულ ეკლესიაში რაღაც საეკლესიო წესი ვერ დაუცავთ. ქართული ეკლესიის პირველი მეთაურის – ეპისკოპოს იოვანეს შემ-დეგ, ვიდრე პეტრე კათალიკოსამდე სულ 12 მეთაური შეიცვალა ეკლესიისა. აქედან მესამედი „წესისშემშლელი“ ყოფილა, რაც აღნიშნულია ვახტანგ გორ-გასლის მატიანეში. ეს იმას ნიშნავს, რომ სწორედ ვახტანგის დროს იყვნენ ქართული ეკლესიის წინა ისტორიის მიმართ კრიტიკულად განწყობილნი.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ვახტანგის დროს არა მარტო საეკლესიო მოღვაწენი აფასებდნენ უარყოფითად ქართული ეკლესიის შინაგან მდგომარეობას, არამედ თვით ხალხიც კი.

აი, როგორ გლოვობს ხალხი თავის უბედურებას:

„არაკეთილად ვიპყართ სჯული ქრისტესი და წესი იოვანეს მცნებისა“. ვის გულისხმობდა ხალხი „იოვანეში“, რომლის „მცნებაც“ არ დაუცავთ? ერთი შეხედვით, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აქ სახარებისეული რომელიმე იოვანე იგულისხმება (იოანე ნათლისმცემელი ან მოციქული იოანე), მაგრამ კონტექსტიდან ჩანს, რომ ეს ასე არაა (მართლაც, სხვაგვარად შეუძლებელია). „იოვანეში“, რომლის მცნების წესიც არ დაუცავთ, იგულისხმება მხოლოდ პირველი მეთაური ჩვენი ეკლესიისა, ეპისკოპოსი იოანე, რომელიც საბერძნეთიდან იყო ჩამოსული და რომლის დროსაც ქართული ეკლესია ბერძნული საეკლესიო ორიენტაციისა იყო. ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვეულია, რომ ეს იოანე ნიკეის კრების ერთგული იყო.

„ნიკეის კრებაზე დამსწრე ანტიარიანული მრწამსის ეპისკოპოსთა შორის ერთ-ერთი წამყვანი ფიგურა „ევსტათი დიდი“ (როგორც მას თეოდორიტე უწოდებს), ანტიოქიის კათედრას 324 ან 325–330 წლებში განაგებდა და მის მიერ ქართლის ეკლესიის მეთაურად იოანეს ხელდასხმა ამ წლებში უნდა მომხდარიყო... ცხადია, ევსტათის მიერ ხელდასხმული იოანე ეპისკოპოსი ქართლში ნიკეის რწმენას დანერგავდა“.[65]

ამიტომაც, დაარსებისთანავე ქართული ეკლესია სწორი სარწმუნოებრივი მიმართულებისა ყოფილა, ანუ ქართული ეკლესია აღიარებდა ქრისტიანობის იმ მიმართულებას, რომელიც მაშინდელ რომის იმპერიაში (საბერძნეთში) იყო აღიარებული. ქართული ეკლესია ნიკეის რწმენის ერთგული იყო შემდეგ საუკუნეებშიც, არასოდეს არ შეუცვლია ეს რწმენა, რასაც ადასტურებენ როგორც გიორგი მთაწმინდელის ეპოქის, ისე სხვა ეპოქათა მოღვაწენი, მაგრამ, როგორც ჩანს, ნიკეის კრების ერთგული ქართული ეკლესია განსახილველ ეპოქაში, 380-იანი წლებიდან 470-იან წლებამდე, ბერძნული საეკლესიო ორიენტაციისა არ ყოფილა.

ცხადია, სხვაა სარწმუნოებრივი მიმართულება და სხვაა საეკლესიო (ადმინისტრაციული) ორიენტაცია. მაგალითად, თუმცა სომხური ეკლესია ამავე ეპოქაში (380-იანი წლების შემდეგ) ნიკეის კრების ერთგული იყო, მაგრამ იგი იხრებოდა სირიულსპარსული საეკლესიო წიაღისკენ, უფრო კი ეროვნულ დამოუკიდებელ საეკლესიო პოლიტიკას იცავდა. სომხეთის ეკლესია ჩამოსცილდა ბერძნულ საეკლესიო წიაღს, მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, ნიკეის კრების ერთგული იყო (იგულისხმება 380–450-იანი წლები).

ქართული ეკლესიის პირველი მეთაური იოვანე, როგორც ცნობილია, რომის იმპერიიდან (ანუ როგორც ქართველები უწოდებდნენ, „საბერძნეთიდან“) იყო გამოგზავნილი და ამ ეპისკოპოსმა დააარსა (ორგანიზაციული თვალსაზრისით) ერთიანი ქართული ეკლესია. მეორე მეთაურიც ქართული ეკლესიისა საბერძნეთიდან ჩამოსული პირი იყო. მატიანეთა თანახმად, უკვე მესამე მეთაური, რომელიც სწორედ განსახილველ პერიოდში, კერძოდ, 375–

390 წლებში მოღვაწეობდა,[66] არ იყო საბერძნეთიდან ჩამოსული და არც რაიმე უშუალო კავშირი (იერარქიულ-ადმინისტრაციული) ჰქონია საბერძნეთთან (იგულისხმება მთავარეპისკოპოსი იობი). ასევე, ვახტანგ გორგასლის საეკლესიო რეფორმამდე, კათალიკოსობის დაწესებამდე, ჩანს, ეპისკოპოსთა (ეკლესიის მეთაურთა) მხოლოდ ძალზე მცირე ნაწილი ყოფილა საბერძნეთიდან ჩამოსული. ეს გარემოება უთუოდ მიზეზი გახდებოდა იმისა, რომ ქართულ ეკლესიაში ვერ დაიცავდნენ პირველი ეპისკოპოსის, იოვანეს „მცნების წესს“, რაც, ალბათ, იმით გამოიხატებოდა, რომ იოვანეს დროს არსებული პრობერძნული ორიენტაცია არ დაიცვებოდა.

მართლაც, 380-იანი წლების შემდეგ, პოლიტიკური მიზეზების გამო, შეუძლებელი იყო ქართულ ეკლესიას პრობერძნული ორიენტაცია დაეცვა. ამ დროს ქართლი, სომხეთი და ამიერკავკასიის ძირითადი ნაწილი სპარსეთის მოხარკე ქვეყნები იყვნენ, სადაც სპარსეთი სასტიკად დევნიდა პრობერძნულ, როგორც საეკლესიო, ისე პოლიტიკურ ორიენტაციას.

თავის მხრივ, საბერძნეთისათვის სრულებით მოუთმენელი იქნებოდა ქართული ეკლესიის არაბერძნული ორიენტაცია. საქართველოში არსებული მდგომარეობის გამო საბერძნეთი (ბიზანტია) სასტიკად სჯიდა საქართველოს. ჯერ კიდევ ვახტანგ გორგასლის ბავშვობაში ის შემოჭრილა ჩვენში და საქართველოსთვის ჩამოუშორებია დასავლეთ საქართველოს ნაწილი, ხოლო უფრო ადრე სამხრეთ საქართველოს ნაწილი. ეს ნაწილები საბერძნეთს უშუალოდ თავის იმპერიისათვის მიუერთებია. ბერძენთა ასეთ მოქმედებას ასე განმარტავდა ქართველი ხალხი: „მასვე ჟამსა გამოვიდეს ბერძენნი აფხაზეთით, რამეთუ ბერძენთა ჰქონდა ეგრისწყლის ქვემოთი კერძო ყოველი, და დაიპყრეს ეგრისის წყლითგან ვიდრე ციხე-გოჯამდე. მაშინ იქმნა გლოვა და წუხილი ყოველთა ზედა ქართველთა და იტყოდის: „განვამრავლეთ ცოდვა ღმრთისა მიმართ. და არაკეთილად ვიპყართ სჯული ქრისტესი და წესი იოვანეს მცნებისა. სამართლად მოაწია ღმერთმან ჩუენ ზედა ესე რისხვა. რამეთუ მიგუცა ჩუენ წარტყუენად უცხოთა ნათესავთა და მიგვიღო ჩუენ საზღვარი ბერძენთაგან, ვითარცა მიუღო ვარაზ-ბაქარს მეფესა კლარჯეთი“.[67]

ჩვენი მატიანის თანახმად, ამ ეპოქაში ქართული ეკლესიის ორიენტაციით ძალზე უკმაყოფილო ყოფილა ბიზანტიის იმპერატორი. ბიზანტიის იმპერატორსა და კონსტანტინოპოლის პატრიარქს გაუგზავნიათ ასეთი წერილი ანტიოქიის პატრიარქისთვის: „პირველად, დასაბამსა ქართლის მოქცევისასა დედაკაცისა ჰრომაელისა ნინოს მიერ, განივლინა აქათ ეპისკოპოსი, რამეთუ შორის სპარსთა და ბერძენთა შფოთი იყო, და მით ვერ მოაწიეს საქმე ესე ჯერისაებრ სჯულისა“...[68] ამ წერილის აზრი ასე შეიძლება გავიგოთ: ქართული ეკლესიის ჩამოყალიბებისას, IV საუკუნეში, ქართული ეკლესიის ორიენტაცია პრობერძნული იყო, რადგანაც აქ ეპისკოპოსი იმპერიიდან ჩამოვიდა, ხოლო შემდეგ იმის გამო, რომ სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის „შფოთი“, ომიანობა იყო, ქართულ ეკლესიაში მდგომარეობა „ვერ მოაწიეს ჯერისაებრ სჯულისა“. ასეთია აზრი ბიზანტიის სახელმწიფო და საეკლესიო მეთაურებისა ქართული ეკლესიის მიმართ (რეფორმების ჩატარებამდე).

ამ წერილის გაგრძელებიდან ჩანს, რომ „რჯულის წესის“ დარღვევად, ბიზანტიელ ხელისუფლებს მიაჩნდათ ის, რომ ქართული ეკლესია დამოუკიდებელი იყო ბიზანტიური ეკლესიისგან.

კონსტანტინოპოლიდან ანტიოქიის პატრიარქს ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის მიზეზად მოახსენეს ზემომოყვანილი პოლიტიკური მდგომარეობა – „შფოთი ბერძენთა და სპარსელთა შორის“, ხოლო შემდეგ აუწყებენ, რომ მოციქულთა განწესების თანახმად, რადგანაც აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთის ქვეყნების ეკლესიები ანტიოქიის საპატრიარქო საყდარს უნდა ექვემდებარებოდეს, ამიტომაც ქართული ეკლესიაც შენი გავლენის სფეროში უნდა შედიოდესო.

„...რამეთუ ჩუენ უწყით, ვითარმედ ქართლი და აღმოსავლეთი და ჩრდილო მაგის წმიდისა საყდრისანი არიან, ვითარცა განაწესეს მოციქულთა სახარებასა შინა, რომელ არს უწინარესობა“.[69]

უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ქართული წყარო ზუსტად ასახავს იმ საეკლესიო პოლიტიკას, რომელიც V საუკუნის ბიზანტიაში არსებობდა, განსაკუთრებით, 451 წლის ქალკედონის კრების შემდეგ, კერძოდ, გაძლიერებული ბიზანტიური საპატრიარქოები იერთებდნენ მეზობელ ეკლესიებსა და დიოცეზებს.

ჩანს, ბიზანტიაში ცდილან, არც ქართული ეკლესია ყოფილიყო გამონაკლისი.

განვიხილოთ საქართველოსა და ქართული ეკლესიის მდგომარეობა 370-იანი წლებიდან უფრო დაწვრილებით.

IV საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოს, ამიერკავკასია და მისი მიმდებარე ქვეყნები, რომლებიც აქამდე რომის გავლენის სფეროში შედიოდა, სპარსეთის გავლენის ქვეშ მოექცა. 377 წელს რომმა, ვესტგუთების აჯანყების გამო, გაიყვანა თავისი ჯარი სომხეთიდან, რაც, ფაქტობრივად, საფუძველი გახდა იმისა, რომ სომხეთი, იბერია და მისი მიმდებარე ქვეყნები სპარსეთმა დაიმორჩილა და დახარკა. ქართლის მეფე ვარაზ-ბაქარმა რომაელების დახმარების გარეშე ვერ გაბედა შებმოდა საქართველოში შემოჭრილ სპარსელთა ლაშქარს. მას უიმედოდ ჩაუთვლია ჩრდილოკავკასიელი ტომების გადმოყვანაც სპარსელებთან საომრად და თავი შეუფარებია კახეთში, ხოლო მოსახლეობისთვის რჩევა მიუცია, ქრისტიანული ნიშნების დაუფარავი ჩვენებით არ გაეღიზიანებინათ სპარსელები. აღსანიშნავია, რომ იმ დროისათვის საქართველოს მოსახლეობის ყველა ფენა, როგორც უბრალო ხალხი, ისე მმართველი ზედა ფენა, თავდადებული ქრისტიანი ყოფილა, და ისინი ითხოვდნენ ომს სპარსელებთან, მაგრამ მეფემ სხვაგვარად გადაწყვიტა: ვარაზ-ბაქარის დროს ქრისტიანობაზე „...მოქცეულ იყო ქართლი და დიდსა სარწმუნოებასა შინა იყვნეს აზნაურნი და ყოველი ერი ქართლისა... ამის ზე გამოგზავნა სპარსთა მეფემან ერისთავი სპითა დიდითა სომეხთა და ქართველთა ზედა ხარკის დადებად... უკუჯდა იგი ხევსა კახეთისასა, და აღაშენა ციხე ხიდარს და განამაგრნა ციხე-ქალაქნი, და უბრძანა ყოველთა, რათა დამალნენ ჯუარნი. და მოვიდეს სპარსნი პირველად სომხითს და მოაოხრეს სომხითი და შემოვიდეს ქართლს. და აღაშენა ერისთავმან სპარსთამან ტფილისის კართა შორის ციხედ მცხეთისად. მაშინ

ვარაზ-ბაქარ ეზრახა შევრდომით და ითხოვა მშვიდობა... და განუკვეთა ხარკი, ხოლო ერისთავმან სპარსთამან მოსცა ციხე ტფილისისა და წარვიდა. და მიერითგან იქმნნეს სომეხნი და ქართველნი სპარსთა მოხარკენი“[70]

საქართველოს სამეფო სპარსელთა მოხარკე ქვეყნად იქცა.

„ამრიგად, IV საუკუნის 70-იან წლებში ირანელებმა ქართლის სამეფო მთლიანად დაიმორჩილეს. თავდაპირველად ქართლში მოსულა ირანელი სარდალი, რომელსაც „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მატიანე პიტიახშს, ხოლო „მეფეთა ამბავი“ ერისთავს უწოდებს. ხარკსაც, ეტყობა, იგივე კრეფდა. შემდგომ ირანელებს, როგორც ჩანს, ეს ფუნქცია ადგილობრივი მმართველობისათვის დაუკისრებიათ... ვარაზ-ბაკურის შემდეგ, IV საუკუნის 80–90-იან წლებში, ქართლის სამეფო ტახტზე იჯდა ბაკური... ბაკურის დროს გრძელდებოდა ირანელთა ბატონობა... მეტად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართლისათვის საზავო ხელშეკრულებას ბიზანტიელებსა და ირანელებს შორის, რომელიც დაიდო 387 წელს, რამდენიმე წლის მოლაპარაკების შემდეგ. ზავის პირობების თანახმად, სომხეთის რამდენიმე განაპირა ოლქი სომხეთს საერთოდ ჩამოსცილდა, დარჩენილი ნაწილი კი – შუა ქვეყანა, ბიზანტიელებმა და ირანელებმა გაიყვეს. ამ ქვეყნის ოთხი მეხუთედი ერგო ირანს, დანარჩენი – ბიზანტიას“.[71] აღსანიშნავია, რომ სპარსელებს ქრისტიანული ეკლესიის მიმართ თავისებური მიდგომა ჰქონდათ. ქრისტიანობა თვით სპარსეთშიც გავრცელებული იყო და სპარსული ეკლესია თავისი საეპისკოპოსოებით წარმატებით მოქმედებდა სპარსეთის იმპერიაში, ისევე როგორც ამ იმპერიაში არსებული სირიული, სომხური და სხვა ეკლესიები (იგულისხმება IV–V საუკუნეები).

მართალია, სპარსეთისთვის პოლიტიკური თვალსაზრისით ქრისტიანობა მისაღები არ იყო, მაგრამ იგი ქრისტიანობაში ებრძოდა მხოლოდ პრობერძნულ მიმართულებასა და საეკლესიო ორიენტაციას. სპარსეთი თავის იმპერიაში ყველაფერს აკეთებდა, რათა მოესპო არა ეკლესიები, არამედ ეკლესიებში არსებული პრობერძნული ორიენტაცია. სპარსეთისათვის მიუღებელი იყო საბერძნეთიდან ჩამოსული სამღვდელოება, ბერძნული საეკლესიო წიგნები და ბერძნული ენაც კი.

მოსე ხორენელი აღნიშნავს სპარსელთა ანტიბერძნულ მოქმედებას სომხურ ეკლესიაში. უნდა ითქვას, რომ სპარსეთი ცდილობდა ბერძნული გავლენის აღმოფხვრას არა მარტო სომხურ ეკლესიაში, არამედ თავის იმპერიაში არსებულ ყველა ეკლესიაში. კერძოდ, სპარსეთს სურდა ბერძნულენოვანი წირვა-ლოცვისა და ღვთისმსახურების ნაცვლად სომხურ ეკლესიაში დაენერგა სირიულენოვანი ღვთისმსახურება, რადგანაც განსახილველ ეპოქაში ჯერ კიდევ არ არსებობდა სომხური ანბანი და სომხურენოვანი წიგნები. ბერძნული ენის ნაცვლად ასწავლიდნენ სპარსულ ენასა და წერა-კითხვას.

სპარსეთის ხელისუფალი სომხეთში „რა წიგნსაც კი წააწყდებოდა, იგი წვავდა, ბრძანა, რომ ესწავლათ სპარსული და არა ბერძნული წერა-კითხვა, არავის ჰქონდა უფლება ელაპარაკა ბერძნულად ანდა ეთარგმნა ამ ენიდან. ამას თითქოს იმიტომ შვრებოდა, რომ სომხებს ჯერ კიდევ არ გააჩნდათ ანბანი და ბერძნულად ასრულებდნენ ღვთისმსახურებას“.[72]

ბიზანტიური გავლენის შემცირების მიზნით, სპარსეთი სასტიკად სდევნიდა არა მარტო პრობერძნულ საეკლესიო ორიენტაციას, არამედ ბერძნულ კულტურასაც. იმის გამო, რომ სომხურ ეკლესიაში სირიულ კულტურას ადრევე ჰქონდა გავლენა მოპოვებული, სპარსეთმა ინება, რომ სომხური ეკლესიიდან (და ასევე ამიერკავკასიის სხვა ეკლესიებიდან) განდევნილი ბერძნული კულტურის ნაცვლად დაენერგა სირიული კულტურა. „ებრძოდა რა ბიზანტიის გავლენის გავრცელებას სომხეთში, ირანის ხელისუფლება, ამავე დროს, გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებით, მხარს უჭერდა სირიული კულტურის გაბატონებას სომეხთა ქვეყანაში“, – წერს ა. აბდალაძე.[73]

სპარსეთისთვის სრულებით მოუთმენელი იყო ეკლესიათა რაიმე ადმინისტრაციულ-იერარქიული კავშირი ბერძნულ ეკლესიასთან.

ჯერ კიდევ სომხეთის მეფის პაპის (367–374) დროს სომხური ეკლესია იერარქიულად ჩამოშორდა ბერძნულს სპარსელების გულის მოგების მიზნით, რისთვისაც იმპერატორმა თეოდოსიმ სასტიკად დასაჯა პაპი. მოსე ხორენელი წერს, რომ პაპმა გამოძებნა საჰაკი და „დაადგინა ის ნერსესის მაგიერ კესარიის დიდ არქიეპისკოპოსთან შეუთანხმებლად“.[74] ამ დროს სომხური ეკლესია გათავისუფლდა ბერძნული ეკლესიის იერარქიული კავშირისაგან. 387 წლის შემდეგ, სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის გაყოფილ სომხეთის ნაწილებში ეკლესიათა მდგომარეობა სხვადასხვაგვარად წარიმართა. როგორც ვთქვით, სპარსეთის სომხეთში განდევნილი ბერძნულენოვანი წირვა-ლოცვის მაგიერ დაინერგა ჯერ სირიული და მალევე სომხური წირვა-ლოცვა. საქმე ის იყო, რომ სომხებმა შეძლეს შეექმნათ სომხური ანბანი და უმალვე თარგმნეს სომხურ ენაზე საეკლესიო წიგნები. სპარსეთი ხელს უწყობდა ნებისმიერენოვან ღვთისმსახურების ჩატარებას ბერძნულის ნაცვლად, ამიტომაც აღმოსავლეთ სომხეთში სომხურენოვანი წირვა-ლოცვა და მაშტოცის სომხური ანბანი სწრაფად გავრცელდა. დასავლეთ სომხეთში კი, რომელიც ბიზანტიის იმპერიაში შედიოდა, ბიზანტიის ხელისუფლება ყოველმხრივ კრძალავდა და აფერხებდა სომხური ანბანისა და სომხურენოვანი წირვა-ლოცვის გავრცელებას. 391 წელს სომხეთის ბიზანტიურ ნაწილში მეფობა გაუქმდა, მაგრამ სომეხმა სამღვდელოებამ გამოიჩინა სიმტკიცე და კონსტანტინოპოლმა მალე ნება დართო სომხურ ეკლესიას დასავლეთ სომხეთშიც გავრცელებულიყო სომხურენოვანი ღვთისმსახურება. ბიზანტიას ძალზე აშფოთებდა, რომ სომხური ეკლესია პროსპარსულ და პროსირიულ ორიენტაციას დაადგა. ამიტომაც, მთლიანად რომ არ დაეკარგა გავლენა სომხურ ეკლესიაზე, ბიზანტიამ, ფაქტობრივად, ცნო ავტოკეფალია სომხური ეკლესიისა და დასავლეთ სომხეთის ეკლესიის მეთაურის ღირსება გაუთანაბრა კესარიის არქიეპისკოპოსის ღირსებას, გამოუყო მას თანხები, ნება დართო სომხური დამწერლობის გავრცელებისა ბიზანტიურ სომხეთში.[75] ასე მისწერა მან კიდეც სომხური ეკლესიის მეთაურს, რომლის რეზიდენციაც სპარსულ (აღმოსავლეთ) სომხეთში იმყოფებოდა: „ძალიან გამტყუნებდით თქვენ, რამეთუ მეტისმეტად გადაიხარეთ წარმართი მეფეებისკენ... განსაკუთრებით იმისათვის გადანაშაულებდით, რომ უგულებელყავით ჩვენი ქალაქის სწავლულნი და ვიღაც ასურელებთან ცდილობდით

სიბრძნის პოვნას. ამის გამო მოვიწონეთ ჩვენი მსახურების მოქმედება მაგ მხარეში, რომელთაც აბუჩად აიგდეს თქვენი ამგვარი მოძღვრება...“[76] „წარმართ“ მეფეებს სპარსელ მეფეებს უწოდებდნენ.

თუ ზემომოყვანილს შევუსაბამებთ „ქართლის ცხოვრების“ ცნობებს, სავსებით დასაჯერებელი მოგვეჩვენება ჩვენი მატიანის მონათხრობი, რომ ქართლის მეფის ვარაზ-ბაქარის დროს ბერძნებმა დასაჯეს ეს პროსპარსული ორიენტაციის მეფე სწორედ სარწმუნოებრივი საკითხების გამო: მის სახელმწიფოს სამხრეთით მდებარე კლარჯეთის პროვინცია ჩამოაჭრეს. ხალხის აზრი ასეთი იყო: „მიგუცნა ჩუენ წარტყუევნად უცხოთა ნათესავთა და მიგვიღო ჩუენ საზღვარი ბერძენთაგან, ვითარცა მიუღო ვარაზ-ბაქარს მეფესა კლარჯეთი და იგი ცოდვითა ვარაზ-ბაქარისითა მოიწია, რამეთუ ვერ კეთილად ეპყრა სჯული ქრისტესი“.[77]

ასევე წერს ხორენელიც – პროსპარსული ორიენტაციის გამო ბიზანტია არა მარტო სჯიდა და დევნიდა, არამედ აბუჩად იგდებდა სომხურ ეკლესიას – „...მოვიწონეთ ჩვენი მსახურების მოქმედება მაგ მხარეში, რომელთაც აბუჩად აიგდეს თქვენი ამგვარი მოძღვრება“.

ბიზანტია სჯიდა პროსპარსულ ქრისტიანობას, ხოლო სპარსეთი სჯიდა პრობერძნულ ქრისტიანობას.

ცნობილია, რომ ქართული ეკლესია თავისი შინაგანი ბუნებით პრობერძნული ორიენტაციისა იყო, ამის გამო სპარსთაგან ისჯებოდა კიდეც, რის შესახებაც წმიდა რაჟდენის ცხოვრებაში ნათქვამია: „აღდგეს სპარსნი ქრისტეანეთა ზედა... რამეთუ დიდი იყო მაშინ ბრძოლაი და დაუცხრომელი მტრობაი ქრისტეანეთა ზედა და უფროისად ბერძენთა მიმართ, ხოლო ჩუენ ქართველთა მომართ ამისათვის, რამეთუ ეძვინებოდა ჩუენი ბერძენთა მიმართ სიყვარული და ერთობაი და ესე იყო ნებაი მათი, რაითა ჩუენცა მათთანა მტერ ვექმნეთ ბერძენთა“.[78] მართალია, ეს ეხება V საუკუნის შუა წლებს, მაგრამ სპარსეთი სწორედ ასეთ ანტიბერძნულ საეკლესიო ორიენტაციას ადგა IV–V და VI საუკუნეებში.

ასეთი პოლიტიკური სიტუაციის დროს, 380-იანი წლების შემდეგ, როცა ქართლი დახარკული იყო სპარსთა მიერ, ქართულ და ბერძნულ ეკლესიათა შორის რაიმე იერარქიულ ურთიერთდამოკიდებულებაზე და, მით უმეტეს, ბერძენი არქიეპისკოპოსის საქართველოში ჩამოსვლაზე მსჯელობა შეუძლებელია. სპარსეთი, რომელიც არა თუ პიროვნებას, არამედ ბერძნულ ენაზე ლაპარაკსაც კი კრძალავდა, ნებას არ დართავდა ბერძენ იერარქს საქართველოში ჩამოსულიყო და ემოღვაწა. ამ პერიოდის ზოგიერთი ქართველი მეფე ანტიბერძნულად იყო განწყობილი. მათი ასეთი განწყობა გამოიწვია იმან, რომ ბიზანტიამ მიიტაცა ქართული ქვეყნები. განსაკუთრებით ეს ითქმის მეფე მირდატზე, რომელიც ფარსმან მეფის (398–400წწ.) შემდეგ განაგებდა ქართულ სახელმწიფოს V საუკუნის დასაწყისში.

მირდატმა განაგრძო ფარსმანის პოლიტიკა და ის „მტერ ექმნა ბერძენთა და სპარსთა. ბერძენთაგან ეძიებდა კლარჯეთს, საზღვარსა ქართლისასა, ხოლო სპარსთა არა მისცემდა ხარკსა“.[79]

მირდატის დროს შეუძლებელია ქართულ ეკლესიას რაიმე კავშირი ჰქონოდა ბერძნულ ეკლესიასთან (იგულისხმება არა სარწმუნოებრივი ერთიანობა, არამედ იერარქიულ-ადმინისტრაციული კავშირი), რადგანაც არაბერძნული ორიენტაციის მეფე მირდატი მტრობდა და ებრძოდა ბერძნებს. ამ დროს ძალზე დაზარალებულა ქართული ეკლესია, ის ქვეყანაში შემოსულ სპარსელებს „გაურყვნიათ“. მეფე მირდატი „...შეიპყრეს სპარსთა, მოვიდეს ქართლად, დაიპყრეს ქართლი და განრყვნნეს ეკლესიანი“.[80]

შეიძლება ითქვას, რომ ამ დროს განმეორდა ოციოდე წლის წინ მომხდარი ამბავი, როცა ვარაზ-ბაკურის დროს ქართლში შემოვიდა სპარსელი პიტიახში, იობის მთავარეპისკოპოსობისას – „და მთავარეპისკოპოსი იყო იგივე იობ. და მაშინ მოვიდა ქრამ ხუარ ბორზარდ სპარსთა მეფისა პიტიახში...“[81] ეს იობი საბერძნეთიდან კი არ ყოფილა ჩამოსული, არამედ იყო „ნერსე კათალიკოსისა დიაკონი“ (ასე უწოდებს იობს როგორც „ქართლის ცხოვრება“, ისე „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“). სპარსთა ამ ლაშქრობის დროს ძნელია ქართულ ეკლესიასა და ბერძნულს შორის რაიმე ორგანიზაციულ-იერარქიულ კავშირზე ლაპარაკი. უთუოდ სპარსთა ნებით ქართული ეკლესია ისეთივე დამოუკიდებელ და ეროვნულ ორგანიზაციად გადაიქცა, როგორც გადაიქცა სომხური ეკლესია ამ პერიოდში. სპარსეთი, როგორც აღნიშნული იყო, ვერ ითმენდა თავის იმპერიაში არსებული ეკლესიების კავშირს ბერძნულ ეკლესიასთან.

მდგომარეობა არ შეცვლილა არც მეფე არჩილის დროს, თუმცა, „ქართლის ცხოვრება“ სხვაგვარად აღწერს მის ცხოვრებას. „მირდატის შემდეგ, IV საუკუნის ოციან წლებში, სამეფო ტახტზე დამჯდარა არჩილი... „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მატიანის მიხედვით, არჩილის მეფობაში, საფიქრებელია, იგივე მდგომარეობაა, რაც წინა პერიოდში იყო. აქ ნახსენები არ არის ამ პერიოდში მომხდარი რაიმე მნიშვნელოვანი მოვლენა... სამაგიეროდ, ჯუანშერთან „ქართლის ცხოვრებაში“ არჩილის მეფობა მაჟორული ტონალობითაა გადმოცემული, არჩილმაო „განაცხადა მტრობა სპარსთა, გამოაჩინა ჯუარნი და მოკაზმნა ეკლესიანი, მოსრნა და განასხნა ყოველნი ცეცხლისმსახურნი საზღვართაგან ქართლისათა, მოირთო ძალი საბერძნეთით და წარძღუანებითა ჯუარისათა იწყო ბრძოლად სპარსთა“... ჯუანშერის ეს ცნობები რეალურ ვითარებას არ ასახავს. სინამდვილეში, ქართლი ამ პერიოდშიც ირანს ემორჩილებოდა, და, ალბათ, ძირითადად ცდილობდა დაეცვა თავისი კულტურული თვითმყოფადობა. ასეთივე პოლიტიკას ატარებდა, როგორც ჩანს, არჩილის მემკვიდრე მირდატი, რომლის მეფობა 30–40-იან წლებზე უნდა მოდიოდეს. მაგრამ ქართლის ბრძოლას ირანული უღლისაგან გასათავისუფლებლად ამ პერიოდში რაიმე ხელშესახები შედეგი არ მოჰყოლია“.[82]

როგორც მეფე არჩილის, ისე მირდატის დროს სპარსეთი ძალზე გაძლიერებული იყო. 428 წელს სპარსელებმა სომხეთში მეფობა საერთოდ გააუქმეს და „სპარსულ სომხეთს განაგებდა სპარსი მმართველი – მარზაპანი, სომეხ ნახარარებს ჩამოართვეს სახელმწიფო თანამდებობანი“.[83]

ასეთ დროს, ცხადია, კიდევ უფრო დამთმობი და ლოიალური გახდებოდა ქართული სახელმწიფო სპარსეთის მიმართ, არ გააღიზიანებდა სპარ-

სეთს და შეეცდებოდა ეკლესიიდან საერთოდ აღმოეფხვრა პრობერძნული ორიენტაციის ყოველგვარი ნიშანი.

V ს-ის 40-იან წლებში ირანის ახალი, მეტად აგრესიული პოლიტიკა გამორიცხავდა ქართული ეკლესიის იერარქიულ კავშირს ბერძნულთან.

სწორად აღინიშნება, რომ აქ გარდა სპარსეთის ხელისუფლების ნებისა, მოქმედებდა აგრეთვე ობიექტური ფაქტორი, ეს იყო ქვეყნის ფეოდალიზაციის პროცესი.

V საუკუნის შუა წლებისათვის ერთმანეთს დაუპირისპირდა სამეფო ხელისუფლება და ადგილობრივი აზნაურები, რომელნიც უკვე ფეოდალ მიწისმფლობელებად იყვნენ ქცეულნი. ეკლესიაც ასევე მსხვილი მიწისმფლობელი იყო. მეფე იბრძოდა იმისათვის, რომ თავისი გამგებლობიდან არ გაეშვა ეს მიწები, სამაგიეროდ ფეოდალები ცდილობდნენ მაქსიმალურად შეეზღუდათ მეფე. ამ პლანში სრულებით გასაგები ხდება კონფლიქტი ვახტანგ გორგასალსა და მთავარეპისკოპოს მიქაელს შორის. ასეთი მდგომარეობის დროს ვახტანგ გორგასლის გასაოცარი სიბრძნე იმაში მდგომარეობდა, რომ მან შეძლო აზნაურებისათვის (ფეოდალებისათვის) ჩამოერთვა სახელმწიფო თანამდებობები და დაეყო ქვეყანა სამხედრო-ადმინისტრაციულ ერთეულებად – საერისთავოებად. თითოეულ ამ ერთეულს მართავდა ერისთავი. ერისთავები, თავის მხრივ, უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ მხედართმთავარს – სპასპეტს, ჯარების უფროსს. აზნაურ-ფეოდალთა ხელისუფლება ამით მაქსიმალურად შეიზღუდა, ისინი თავიანთი კუთხის მმართველობის საქმეშიც კი უშუალოდ ვეღარ ჩაერეოდნენ. ყოველ საქმეს ამ კუთხეში ერისთავი წყვეტდა. ერისთავი კი ინიშნებოდა სპასპეტის მიერ, სპასპეტი კი მეფის მიერ („სპასპეტი“ სწორედ იმ „სპას“ მეთაურობდა, რომელიც მეფესთან ერთად დაწყევლა მიქაელ მთავარეპისკოპოსმა).

ვახტანგ გორგასალმა ასეთივე პროცესი ჩაატარა ეკლესიაშიც, სახელმწიფოს კონტროლისაგან გასული ეკლესია დაუქვემდებარა სახელმწიფოს იმავე საშუალებით, რომლითაც აზნაურები დაიმორჩილა, კერძოდ, „სპით“. ამიტომაც დაიწყევლა „სპა“ მეფესთან ერთად.

უნდა ვიფიქროთ, რომ V საუკუნის შუა წლებისათვის საქართველოში მოქმედებდა არა მარტო პროირანულად, არამედ პრობერძნულადაც განწყობილი სამღვდელოება, მაგრამ სამღვდელოების ორივე დასისთვის მეფის ძლიერი, მაკონტროლებელი და მმართველი ხელისუფლება მიუღებელი იყო. ამიტომაც პრობერძნულად განწყობილი მთავარეპისკოპოსი მიქაელიც კი კონფლიქტურ დამოკიდებულებაშია მეფესთან.

ბ. მჭედლიშვილი წერს: „ვახტანგ გორგასალის მეფობის დროს, ჯუანშერისავე მიხედვით, შეინიშნება საეკლესიო დასთან უთანხმოება. ცნობილია, რომ უკვე IV საუკუნის დასაწყისიდან. ირანი ცდილობს ამიერკავკასიაში პოზიციების განმტკიცებას და ერთ-ერთ ქმედით იარაღად ქრისტიანულ რელიგიასაც იყენებს. მაგალითად, სომხეთში, დღიდან დაარსებისა, ქრისტიანულ ეკლესიას ხელმძღვანელობდნენ ირანის მეფეთა ხელდასხმული მთავარეპისკოპოსები ანუ კათალიკოსები. ქართლი, რომელსაც ბიზანტია მფარველობდა, უკეთეს პირობებში იყო და წინააღმდეგობასაც უწევდა

ირანის მოძალებას, მაგრამ ზოგიერთ შემთხვევაში, ირანი, როგორც ეს ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებიდანაც ჩანს, მაინც აღწევდა მიზანს და ქართლს თავის პოლიტიკას ახვევდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ამ ამბების თითქმის თანამედროვე პროკოპი კესარიელი აღნიშნავდა – „იბერები ქრისტიანები არიან და ამ სარწმუნოების წესებს ყველა იმათზე უკეთ იცავენ, რომელთაც ჩვენ ვიცნობთ“ (გეორგიკა, II, 1934 წ. გვ. 21), ქართლში მაინც შეინიშნება საეკლესიო დაჯგუფება, რომელიც სხვადასხვა ნიშნით შეიძლება სწორედ პროირანული ყოფილიყო“.[84] პროსპარსული ორიენტაციის მთავარეპისკოპოსთა შორის განსაკუთრებით გამოირჩევიან გლონოქორი და მობიდანი. ქართული ეკლესიის მეთაურები მჭიდრო კავშირში არიან სპარს ხელისუფლებასთან და მათ მიერვე არიან კიდეც დანიშნულნი. გლონოქორი გარდა იმისა, რომ ეკლესიას მეთაურობდა, აგრეთვე სპარსელთა საერო ხელისუფალი, ერისთავიც ყოფილა არა მარტო ქართლში, არამედ ჰერეთშიც, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად: „და მერმე მეფობდა მირდატ და მთავარებისკოპოსი იყო გლონოქორ, და ესე მთავარებისკოპოსი ერისთავადცა იყო ბარზაბოდ პიტიახშისაგან ქართლს და ჰერეთს“.[85]

ქართული ეკლესიის მეთაური მობიდანი (436–448), თუმცა „აჩუენებდა იგი მართლმადიდებლობასა, ხოლო იყო ვინმე მოგვი უსჯულო და შემშლელი წესთა“.[86]

ალბათ, შეუძლებელი იყო ქართულ ეკლესიას რაიმე იერარქიული კავშირი ჰქონოდა ბერძნულ ეკლესიასთან გლონოქორისა და მობიდანის დროს, რადგანაც ერთი სპარსელთა ერისთავი იყო, ხოლო მეორე აშკარად გამოხატული პროსპარსული ორიენტაციის მქონე, წესის შემშლელი. ამ დროს ქართული ეკლესია ავტოკეფალური, ანუ ბერძნული ეკლესიისაგან დამოუკიდებელია, რადგანაც მობიდანი საბერძნეთიდან კი არ გამოგზავნეს, არამედ თვით ქართველთა მეფე არჩილმა დასვა ეკლესიის მეთაურად: „ამის არჩილის ზე გარდაიცვალნეს სამნი ეპისკოპოსნი: იონა, გრიგოლი და ბასილი. და ბასილისა შემდგომად ამანვე არჩილ დასვა ეპისკოპოსი, რომელსა ერქუა მობიდან. ესე იყო ნათესავად სპარსი და აჩუენებდა იგი მართლმადიდებლობასა. ხოლო იყო ვინმე მოგვი უსჯულო და შემშლელი წესთა. და ვერ უგრძნა არჩილ მეფემან და ძემან მისმან უსჯულოება მობიდანისი, არამედ ჰგონებდეს მორწმუნედ. და ვერცა განნაცხადებდა ქადაგებასა სჯულისა მისისასა შიშისაგან მეფისა და ერისა, არამედ ფარულად წერდა წიგნებსა ყოვლისა საცთურებისასა, რომელი შემდგომად მისსა დაწუა ყოველი წერილი მისი ჭეშმარიტმან ეპისკოპოსმან მიქაელ, რომელი განიკუეთა კადრებისათვუს ვახტანგ მეფისა“.[87]

აქ ყურადღება უნდა მიექცეს, რომ შემდეგდროინდელი მემატიანე „მოგუს“ ანუ ცეცხლთაყვანისმცემელს უწოდებს ქრისტიანული ეკლესიის მეთაურს. ხომ არ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ შემდეგდროინდელი მოღვაწენი „მოგუებს“ ანუ ცეცხლთაყვანისმცემლებს უწოდებდნენ პროსპარსული ორიენტაციის, ანდა რომელიმე ქრისტიანული (ვთქვათ, მანიქეურ-ქრისტიანული) მიმდინარეობის საეკლესიო პირებს? თუ ჩავთვლით, რომ ასეთ შემთხვევაში მატიანეში აღნიშნული „მოგვის“ ანდა ცეცხლთაყვანისმცემლის ქვეშ უნდა

ვიგულისხმოთ ქრისტიანი ეპისკოპოსი, მაშინ, იქნებ, დაგვეშვა, რომ „ცეცხლისმსახურთა ეპისკოპოსი ბინქარანი“ იყო არა „ცეცხლთაყვანისმცემელი“ ამ სიტყვის პირდაპირი გაგებით, არამედ პროსპარსული ორიენტაციის მქონე საეკლესიო პირი, ისეთივე „მოგვი“, როგორც მობიდანი?

მატიანეში აღნიშნულია, რომ რანის სპარსელმა ერისთავმა „ბარზაბოდ წარმოგზავნა ცეცხლისმსახურნი მცხეთას და მათ ზედა ეპისკოპოსად ბინქარან, და დასხდეს მოგუთას“.[88] აქ თითქოსდა სრულებით აშკარაა, რომ ბინქარანი ცეცხლისმსახურთა ეპისკოპოსია, მაგრამ რატომ აქვს მას ქრისტიანული წოდება „ეპისკოპოსი“? გარდა ამისა, სხვა ქართულ მატიანეში, „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“, აღნიშნულია, რომ რან-ქართლის პიტიახშმა ბარზაბოდმა ქართლ-რანის ერისთავად დანიშნა გლონოქორი. შეიძლება „ქართლის ცხოვრების“ „ბინქარან“ იგივეა, რაც, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ „გლონოქორი“, მართლაც, ორივეს რან-ქართლის ერისთავი ბარზაბოდი აგზავნის საქართველოში. ქარაგმები ბინქარან – „ბნქრნ“ და გლონოქორ – „გლნქრ“ ერთმანეთს ძალიან ჰგავს, ორივე ქარაგმაში მეორდება ერთი და იგივე თანხმოვნები – „ნქრ“, შეიძლება ქარაგმები მემატიანეებმა სხვადასხვაგვარად გახსნეს. ორივე ეს ეპისკოპოსი ვახტანგ გორგასლის ეპოქაში მოღვაწეობს – „და მერმე მეფობდა მირდატ და მთავარებისკოპოსი იყო გლონოქორ და ესე მთავარებისკოპოსი ერისთვადცა იყო ბარზაბოდ პიტიახშისაგან ქართლს და ჰერეთს. და მისა შემდგომად მეფობდა დიდი ვახტანგ გორგასალი...“[89]

„მაშინ ბარზაბოდ წარმოგზავნა... ეპისკოპოსად ბინქარან... და შეერია ქართლის წურილსა ერსა ცეცხლისმსახურება. ამისთვის მწუხარე იყო საგდუხტ დედოფალი, არამედ მძლავრებისაგან სპარსთასა ვერას იკადრებდა. მაშინ მოიყვანა მღდელი ჭეშმარიტი საბერძნეთით, სახელით მიქაელ და დაადგინა იგი ეპისკოპოსად ზემოსა ეკლესიასა, რამეთუ მობიდან ეპისკოპოსი გარდაცვალებულ იყო. და ესე მიქაელ ეპისკოპოსი წინააღუდგა ბინქარან მაცთურსა, რამეთუ ასწავებდა ყოველთა ქართველთა სჯულსა ჭეშმარიტსა. ამან იპყრნა სარწმუნოებასა ზედა ყოველნი წარჩინებულნი და ერიცა უმრავლესი, არამედ მცირედნი ვინმე წურილისა ერისაგანნი მიიქცეს ცეცხლისმსახურებასა...“[90]

ორივე ეპისკოპოსს, როგორც მიქაელს, ისე ბინქარანს, საპატიო მდგომარეობა ეჭირათ მეფის კარზე. ამას მიუთითებს სამეფო დარბაზობის დროს ორივე ეპისკოპოსის ტახტზე, „საყდარზე“ ჯდომა. აღსანიშნავია, რომ ამ დარბაზობის დროს ტახტებზე მხოლოდ მეფე, სპასპეტი და ეს ორი ეპისკოპოსი ისხდნენ. – „განმზადა მეფემან სახლი ერთი და დაჯდა საყდართა ზედა მაღალთა, ხოლო ჯუანშერ სპასპეტი და ორნივე ეპისკოპოსი დასხდეს საყდართავე და სხუანი ყოველნი ერისთავნი დასხდეს სელებითა, და ათასისთავნი და ასისთავნი და ყოველი ერი წარმოდგეს ზე“. უთუოდ, V საუკუნის I ნახევარში ქართლში არსებობდა ორი საეკლესიო ფრთა – პრობერძნული და პროსპარსული ორიენტაციისა. ქართველი მეფეები ხან ერთ მიმდინარეობას უჭერდნენ მხარს, ხან კი მეორეს, მაგალითად, მეფეების ვარაზ-ბაქარის, მირდატის და სხვების დამოკიდებულება პრობერძნულად განწყობილი სამღვდელოების მიმართ, ცხადია, ისე კეთილგანწყობილი არ იქნებოდა, როგორც

ბერძნების მოყვარული მეფეების არჩილისა, ვახტანგ გორგასლისა და მისი დედის საგდუხტისა.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ პრობერძნული ორიენტაციის სამღვდელოების ცენტრი იყო მცხეთის სამთავრო – „ზემო ეკლესია“, ხოლო პროსპარსულ სამღვდელოებას, ალბათ, მცხეთაშივე სხვაგან ჰქონდა ცენტრი (მოგვთას). საბერძნეთიდან ჩამოყვანილი „მღვდელი ჭეშმარიტი“ მიქაელი საგდუხტ დედოფალმა „დაადგინა ეპისკოპოსად ზემოსა ეკლესიასა“.

ამ მიქაელზე მატიანეში ნათქვამია, რომ ის „ასწავებდა ყოველთა ქართველთა სჯულსა ჭეშმარიტსა...“, ის იყო „ჭეშმარიტი მღვდელი“. ჩანს, პრობერძნული ორიენტაციის სამღვდელოებას უწოდებდა მემატიანე „ჭეშმარიტს“. ამიტომაც, როცა იგივე მემატიანე ამბობს, რომ მირიან მეფიდან ვახტანგ გორგასლამდე ეპისკოპოსები „წესსა ზედა ჭეშმარიტსა გარდაცვალებულნი“ იყვნენ რვანიო, ჩანს, „ჭეშმარიტის“ ქვეშ სწორედ პრობერძნული ორიენტაციის ეპისკოპოსებს თვლიდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ ეკლესიაში პრობერძნული ორიენტაცია საკმაოდ ძლიერი იყო, ეს საკმარისად არ მიუჩნევია ბიზანტიას და ვახტანგ გორგასლის სიყმაწვილისას, როგორც აღნიშნული იყო, მიუტაცნია საქართველოს მიწა-წყალი ეგრისწყლიდან ციხე-გოჯამდე – „არა კეთილად პყრობისათვის ქრისტიანული სჯულისა და იოვანეს მცნებისა“. „იოვანეს მცნებაში“ სწორედ პრობერძნული ორიენტაცია იგულისხმება.

როგორც აღნიშნული იყო, ქართულ ეკლესიაში შექმნილი მდგომარეობის მიზეზად ბიზანტიის იმპერატორს და კონსტანტინოპოლის პატრიარქს მიუჩნევიათ სპარსთა და ბერძენთა შორის „შფოთი“, ომიანობა. ამ განუწყვეტელი ომის გამო „ვერ მოაწიეს საქმე ესე ჯერისაებრ სჯულისა“,[91] – წერენ ისინი.

უნდა დავასკვნათ: IV საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოდან V საუკუნის 60–70-იან წლებამდე, ქართლი ირანის მიერ დახარკული და ზოგჯერ დაპყრობილი ქვეყანა იყო. ამ დროს სპარსეთი ნებას არ მისცემდა ქართველ სამღვდელოებას იერარქიული კავშირი ჰქონოდა ბერძნულ ეკლესიასთან. ამიტომაც ამ ეპოქაში ქართული ეკლესია ბერძნული ეკლესიისაგან დამოუკიდებელი უნდა ყოფილიყო.

საეკლესიო-სარწმუნოებრივი ვითარება საქართველოს საკათალიკოსოს დაარსებისას

V საუკუნეში მოწვეულ იქნა ორი მსოფლიო საეკლესიო კრება. ორივე კრება, ასე თუ ისე, შეეხო ეკლესიათა ავტოკეფალიის (დამოუკიდებლობის) საკითხს. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ კრებათა გადაწყვეტილებები კარგად უჩვენებს, თუ როგორ იცვლებოდა შეხედულება ეკლესიათა ავტოკეფალიის შესახებ ამ საუკუნეში. მაგალითად, თუ ეფესოს 431 წლის კრებამ საგანგებო კანონი მიუძღვნა საერთოდ ეკლესიათა ავტოკეფალიის მტკიცედ და უპირობოდ დაცვის აუცილებლობას, კერძოდ კი, დაიცვა კვიპროსის პატარა ეკლესიის

თავისუფლება, ქალკედონის 451 წლის კრებამ გაუქმებულად სცნო სამი ეკლესიის (ასიის, პონტოსა და თრაკიის) თავისთავადობა კონსტანტინოპოლის სასარგებლოდ.

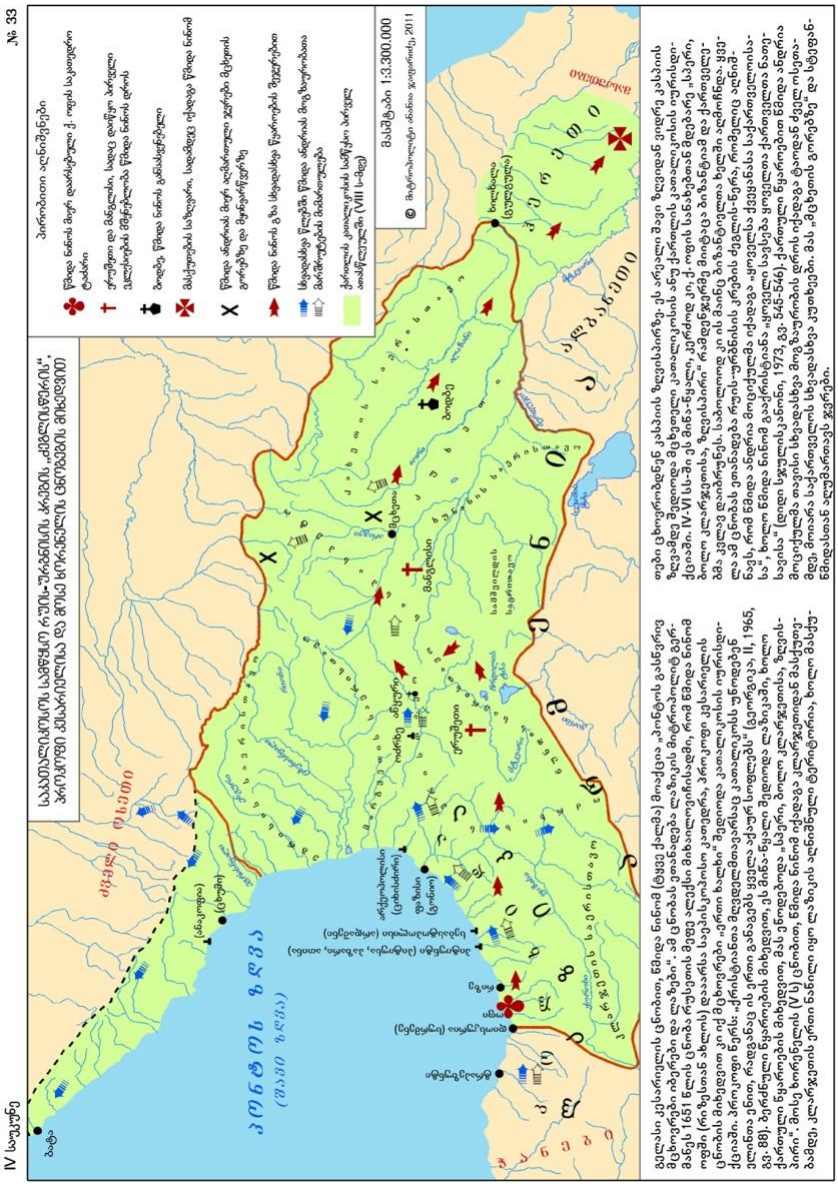
№ 33
IV საუკუნე
საერთაშორისო საფრთხე რუმი-უარანის კრების „დგნლუნდრის“, პრიკერეს ამსარელის და მუსე ხორენელის ცნობების მიხედვით
ბიზანტიელ ფსევდო ფსევდო
ბიზანტია
ეკლესიის
ეკლესიის
ეკლესიის

წვალება. ნესტორი, რომელიც კრებაზე არ გამოცხადდა, დაამხეს, ხოლო მისი მოძღვრება ერეტიკულად გამოცხადდა.

კრებაზე სხვა საკითხების გვერდით გაირჩა კვიპროსელი ეპისკოპოსის რიგინოსის საჩივარი იოანე ანტიოქიელ ეპისკოპოსზე. მიუხედავად იმისა, რომ კვიპროსის ეკლესია ძველთაგანვე ავტოკეფალური ეკლესია იყო, ანტიოქიის ეკლესია შეეცადა დაემორჩილებინა იგი. კვიპროსის ეკლესია მოციქულთა დროიდან თავისთავადი ეკლესია იყო და მას ძველთაგანვე დამოუკიდებელი ეპისკოპოსი მართავდა, რომელიც ამ კუნძულის ეპისკოპოსთა მიერ იყო არჩეული. ამგვარი ქმედება იყო კანონიკური აქტი, განმტკიცებული ნიკეის კრების იმ დადგენილებით, რომლის მიხედვითაც, ყველა ეკლესიას (საეკლესიო „სამთავროებს“ ანუ პროვინციათა და დიოცეზთა ეკლესიებს) შენარჩუნებული ჰქონდა საკუთარი უპირატესობა მართვა-გამგეობის მხრივ.

IV საუკუნეში, ნიკეის კრების გარდა, სხვა ადგილობრივმა კრებებმაც გამოსცეს საგანგებო კანონები ეკლესიათა (იგულისხმება პატარა ეკლესიები) ავტოკეფალიის დაცვის მიზნით. 381 წლის II მსოფლიო კრებამაც გამოსცა ამგვარი კანონი – მე-2 კანონმა II მსოფლიო კრებისა, (სწორედ იმ კრებისა, რომელმაც ჩამოაყალიბა მართლმადიდებლური სწავლება ერთიანი ეკლესიის შესახებ), საერთოდ აუკრძალა ყველა ადგილობრივ ეკლესიას გაევრცელებინა თავისი იურისდიქცია თავისი საზღვრების გარეთ... ისტორია ცხადყოფს, რომ ამ კრების დროს თვითმყოფადი, ავტოკეფალურნი იყვნენ ეკლესიები, რომის იმპერიის ყველა პროვინციაში (დაახლოებით 100) თუ არა, ყოველ შემთხვევაში, იმპერიის 14-ვე დიოცეზში“.[92]

II მსოფლიო კრებამ მე-2 კანონში დაასახელა კიდეც ზოგიერთი ავტოკეფალური ეკლესია – ალექსანდრიისა, ანტიოქიისა, ასიისა, პონტოსა და თრაკიისა მათი საზღვრებით.[93]

„მაგრამ ბიზანტიის იმპერიის ფარგლებში შემავალი ეროვნული ეკლესიების საეპისკოპოსოებიდან ყველა ვერ ახერხებდა დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას. მათ არ შველოდა დასახელებულ კრებათა დადგენილებანი, თავი დამოუკიდებლად ეგრძნოთ. იმპერიის ფარგლებში მოქცეულ ეკლესიათა შორის ადრიდანვე დამყარდა ურთიერთობა, რომელიც დაფუძნებული იყო ამა თუ იმ ეკლესიის შედარებით სიძლიერეზე და ამ ქალაქთა პოლიტიკურ მნიშვნელობაზე, ამ ქალაქის[94] ქრისტიანული თემის საერთო საეკლესიო ავტორიტეტზე. ამ პირობების გამო პირველობდა იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილში ანტიოქიის ეპისკოპოსი. თუმცა, ნიკეის კრების დადგენილებათა შემდეგ ეს პირველობა მხოლოდ პატივის გამომხატველი უნდა ყოფილიყო და არა რეალური ძალაუფლებისა“.[95]

431 წელს მოწვეულმა III მსოფლიო კრებამ, ეკლესიათა ავტოკეფალიის დასაცავად, საგანგებო კანონი იმ მიზეზის გამო გამოსცა, რომ ამ დროისათვის (ისე, როგორც წინა საუკუნეში) ზოგიერთი დიდი ეკლესია ცდილობდა დაემორჩილებინა სხვა პატარა ადგილობრივი ეკლესიები. ს. ტროიცკი წერს, – „როცა ზოგიერთი დიდი ეკლესია შეეცადა დაემორჩილებინა სხვა პატარა ადგილობრივი ეკლესიები, მოციქულთა სწავლის ერთგულმა და ღვთის სუ-

ლით განათლებულმა მსოფლიოს ეპისკოპოსთა კრებამ აღკვეთა ასეთი მცდელობანი. როცა დიდი ანტიოქიის ეკლესიას სურდა დაემორჩილებინა პატარა კვიპროსის ეკლესია, III მსოფლიო კრებამ, თავის მე-8 კანონში, დაახასიათა ასეთი მცდელობა, როგორც „საქმე გარეშე წესთა საეკლესიოთა და კანონისა წმიდათა მამათაისა (ჩანს, იგულისხმება მოციქულთა 35-ე კანონი), განახლებული (ე.ი. წარმოქმნილი) და თავისუფლებისა ყოველთაისა განმრყუნელი“, როგორც საზოგადო ავადმყოფობა, რომელსაც ესაჭიროება ძლიერი მკურნალობა, რადგანაც შეუძლია დიდი ზიანის მოტანა, – „საზოგადო ვნება, უდიდესისა მოქენე კურნებისა, ვითარცა უდიდესთა სავნებელთა მიზეზი“, დაადგინა: „ზედამდგომელებს კვიპროსის წმიდა ეკლესიებისას, დაე, ჰქონდეთ თავისუფლება იძულების გარეშე, წმიდა მამათა კანონებისა და ძველი ჩუეულების თანახმად, თვითონვე დაადგინონ თავისივე ღვთისმოშიში ეპისკოპოსები.[96]

მაგრამ კრება არ შემოიფარგლა კვიპროსის ეკლესიის საკითხის გადაწყვეტით, არამედ გამოიტანა საერთო კატეგორიული განსაზღვრება ყველა ეკლესიის ავტოკეფალიის ხელშეუხებლობის შესახებ: „რომელი-ესე სხუათაცა განსაგებელთა (ე.ი. ოლქთა) და ყოვლით კერძოთა სამთავროთა (ე.ი. მიტროპოლია, ეპარქია) შინა დაცვულ იყავნ უცვალებლად. ვინაიცა ნუმცა ვინ ღვთისმოყუარეთა ეპისკოპოსთაგანი მიიტაცებს სხუასა სამთავროსა, რომელი პირველითგანვე და ზემოითგან (ე.ი. თავიდანვე) არა მის ქუეშე და მისსა უწინარესთა საყდრის მპყრობელთა ქუეშე განწესებულ იყოს (ე.ი. მის ან მის წინ მყოფი ეპისკოპოსის ხელქვეშ არ იყო), არამედ უკუეთუ ვინმე მიიტაცა და ხელმწიფებასა თვისსა ქუეშე ყო იძულებით, კუალად განათავისუფლენინ იგი“.

შემდეგ კრება იძლევა დასაბუთებას თავისი დადგენილებისა: „რაითა არცა კანონსა მამათასა გარდახდენ, არცა სახესა შინა მღვდელობისასა ზუაობაი სოფლიოისა მთავრობის მოყვარეობისაი იპოოს, არცა წარვწყმიდოთ თავისუფლებაი მცირედ-მცირედ დამვიწყებელთა მისთა, რომელი თვისითა სისხლითა მოგუანიჭა ჩუენ უფალმან ჩუენმან იესუ ქრისტემან, განმანთავისუფლებელმან ყოველთა კაცთამან“.[97]

ამის შემდეგ კრება აკეთებს საერთო დასკვნას, უჩვენებს პრაქტიკულ ზომას ყველა ეკლესიის ავტოკეფალიის უზრუნველყოფისათვის და დასასრულ, აცხადებს არაკანონიერად ყოველგვარ დადგენილებას მომავალში, რომელიც საწინააღმდეგო იქნება ამ დადგენილებისა: „სთნდა წმიდა და მსოფლიოსა კრებას, რომ ყველა სამთავრომ (ეპარქიამ) წმიდად უნდა დაიცვას მისადმი თავიდანვე მინიჭებული უფლება, ძველთაგანვე განმტკიცებული ჩვეულება. თითოეულმა მიტროპოლიტმა წაიღოს ამ დადგენილების ასლი. ხოლო თუ ვინმე ამ განსაზღვრული კანონის საწინააღმდეგო წესს შემოიღებს, მას დაუმტკიცებლად თვლის წმიდა მსოფლიო კრება“.[98]

ქალკედონის 451 წელს ჩატარებული IV მსოფლიო კრება გარკვეული თვალსაზრისით (იგულისხმება ეკლესიების ავტოკეფალიის დაცვა) განსხვავდებოდა 431 წელს ჩატარებული ეფესოს III მსოფლიო კრებისაგან. და ეს განსხვავება თვალში საცემი იყო. მართალია, 451 წლის კრებას რაიმე საგანგებო

კანონი არ გამოუცია და ამით არ შეუზღუდავს ეკლესიათა ავტოკეფალია, მაგრამ მან უჩვენა მაგალითი იმით, რომ კონსტანტინოპოლის ეკლესიის იურისდიქციაში შეიყვანა სამი ეკლესია – ასიის, პონტოსა და თრაკიის და ამით ოფიციალურად სცნო ამ ეკლესიათა ავტოკეფალიის გაუქმება.

ასიის, პონტოსა და თრაკიის ეკლესიები უძველესი ავტოკეფალური ეკლესიები იყვნენ და ისინი დიდი ხნით ადრე არსებობდნენ კონსტანტინოპოლის ეკლესიის დაარსებამდე. ცნობილია, რომ II მსოფლიო კრებამ თავის II კანონში მოიხსენია საზღვრები ამ ავტოკეფალური ეკლესიებისა, IV მსოფლიო კრებამ კი, როგორც აღვნიშნეთ, ამ ეკლესიათა ავტოკეფალია საერთოდ გააუქმა.

თუ III მსოფლიო კრება თავის მე-8 კანონში მიიჩნევდა, რომ ყოველი მიტროპოლია (ეპარქია, სამთავრო) „ძველთაგანვე განმტკიცებული ჩვეულების თანახმად“ ავტოკეფალური, სრულებით დამოუკიდებელი ეკლესია იყო, რაც მიიჩნეოდა „თავიდანვე მინიჭებულ უფლებად“, VI მსოფლიო კრებამ (681) თავის 36-ე კანონით დაადგინა ხუთი მთავარი ავტოკეფალური ეკლესიის რანგი. ეს იმას ნიშნავს, რომ V–VII საუკუნეებში შეიცვალა შეხედულება ეკლესიათა ავტოკეფალიის შესახებ. საფუძველი ჩაეყარა შემდგომ საუკუნეებში გავრცელებულ თეორიას „პენტარქიის“ შესახებ, ანუ მსოფლიოს განაწილების შესახებ ხუთ ავტოკეფალურ ეკლესიას შორის. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი თეორია IV მსოფლიო კრებას არ ჩამოუყალიბებია და არ გამოუცია რაიმე კანონი მსოფლიოს 5 ეკლესიას შორის განაწილების შესახებ. ასევე 36-ე კანონში VI მსოფლიო კრებამ უბრალოდ ჩამოთვალა იმ დროს რომ-ბიზანტიის იმპერიაში არსებული 5 მთავარი ეკლესია. ნიშნავდა თუ არა ეს იმას, რომ ამ კრებამ ჩამოთვლილ 5 მთავარ ეკლესიას მსოფლიო გაუნაწილა? არ ნიშნავდა, რადგანაც ამავე VI კრებამ თავის 39-ე კანონში დაადასტურა კვიპროსის ეკლესიის ავტოკეფალია. ე.ი. კრება თვლიდა, რომ სავალდებულო არ არის ავტოკეფალური ეკლესიების რიცხვი განისაზღვროს მხოლოდ ხუთი ეკლესიით, არამედ შეიძლება ამ რიცხვის გაზრდა.

ამ საკითხზე (მსოფლიოს 5 საპატრიარქოს შორის განაწილების თეორიაზე) იმიტომ შევჩერდით, რომ ძველადაც და ამჟამადაც თეოლოგთა ერთი ნაწილი იყენებს ამ თეორიას დიდი საპატრიარქოების სასარგებლოდ.

ანტიოქია აღმოსავლეთში უპირველესი ეკლესია იყო, რომელიც თავის გავლენას თითქმის მთელ აღმოსავლეთზე ავრცელებდა. ეს ფაქტი სრულებით მოუთმენელი იყო იმპერიის ახალი დედაქალაქის კონსტანტინოპოლის ეკლესიისათვის. თუ ანტიოქია უდიდესი ეკლესია იყო, კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი IV საუკუნისათვის, შეიძლება ითქვას, დიოცეზის გარეშე იყო.

კონსტანტინოპოლის დაარსებამდე ანტიოქია იმპერიის უმთავრესი ქალაქი იყო აღმოსავლეთში, ამიტომაც მისი ეკლესია გაძლიერდა.

იმის შემდეგ, როცა 330 წელს უმნიშვნელო ქალაქი ბიზანტიონი იმპერიის ახალ დედაქალაქად გამოცხადდა და კონსტანტინოპოლი ეწოდა, „დღის წესრიგში დადგა, „ახალი რომის“ ეპისკოპოსსაც ღირსეული ადგილი დაეკავებინა იმპერიის ეპისკოპოსთა შორის. მართლაც, 381 წელს კონსტანტი-

ნოპოლში გამართულმა II მსოფლიო კრებამ, იმპერიის აღმოსავლეთში მდებარე ეკლესიათა შორის კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს პირველი ადგილი მიაკუთვნა. შემდეგ ეს დაადასტურა IVკრების 28-ე კანონმა, იუსტინიანეს 131-ე ნოველამ და ტრულის კრების 36-ე კანონმა. II მსოფლიო კრების მე-3 კანონი, რომის ეპისკოპოსის შემდეგ, კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს ყველაზე მაღლა აყენებს, თუმცა, კანონმა კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსის იურისდიქციას არც ერთი ოლქი არ დაუქვემდებარა."[99]

რომის ეპისკოპოსის შემდეგ აქამდე ალექსანდრიისა და ანტიოქიის ეპისკოპოსებს აყენებდნენ, ამიტომაც II კრების განსაზღვრება – „კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს, დაე, ჰქონდეს უპირატესობა ღირსებისა რომის ეპისკოპოსის შემდეგ, რადგანაც კონსტანტინოპოლი ახალი რომია", კონსტანტინოპოლს ამაღლებდა ალექსანდრიასთან შედარებით და მცირდებოდა აქამდე აღმოსავლეთში პირველობის მქონე ანტიოქიაც – „აქ აქცენტი არის არა რომთან ბრძოლაზე, არამედ ალექსანდრიასთან შედარებით ამაღლებაზე. მაგრამ ამით უსიტყვოდ მცირდებოდა აგრეთვე მთელ აღმოსავლეთში პირველობის მქონე ანტიოქია."[100]

მიუხედავად ამისა, „კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი დიოცეზის გარეშე რჩებოდა, მხოლოდ 451 წელს ქალკედონის IV მსოფლიო კრებაზე მიიღო კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა ანატოლიმ (449–458) ანტიოქიის პატრიარქ მაქსიმედან (451–455) აზიის ყველა ოლქი სკუტრიდან გალატიამდე".[101]

ა. კარტაშევი, ცნობილი კანონისტი, ვფიქრობ, მკაცრად წერს: კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს ჰქონდა უმცირესი ეპარქია ერთი დედაქალაქის საზღვრებში და ფორმალურად დამოკიდებული იყო ასევე მცირე ჰერაკლიის მიტროპოლიტზე... (მაშ, როგორღა შეეძლო გაევრცელებინა მას თავისი იურისდიქცია ქართულ ეკლესიაზე? ე. ა.ᲩᲥ) კონსტანტინოპოლს არ გააჩნდა არავითარი საეკლესიო წარსული, არავითარი დამსახურება ეკლესიისა და მართლმადიდებლობის წინაშე, გარდა ერთი გამაღიზიანებელი პრეტენზიისა, ყოფილიყო დაუპატიჟებელი მეთაური ეკლესიისა – სახელმწიფო ხელისუფლების იარაღი... თავიანთი ეპისკოპოსების სასამართლოთი უკმაყოფილო წვრილი ერი (სამღვდელონი და ბერები) მიედინებოდა იმპერიის დედაქალაქ კონსტანტინოპოლში (იმპერატორთან) და სადავო საქმეს ასაჩივრებდნენ მის კარზე, ამ ქალაქის (კონსტანტინოპოლის) იერარქის შუამდგომლობით... ამიტომაც ამ იერარქის მნიშვნელობა... ავტომატურად ამაღლდა მთელ ეკლესიაზე, როგორც ეკლესიის გასახელმწიფოებრიობის შედეგი... კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს ქალაქის გარდა არ ჰქონდა თავისი საეპარქიო ტერიტორიაც კი... გარკვეული ხნის შემდეგ კონსტანტინოპოლმა მიიერთა მთელი დიოცეზები: თრაკია (აღმოსავლეთის ილირიკია), ბითვინია, პონტო, ასია მოჰყვნენ მისი დაწოლის ორბიტაში და მისცეს მას ტერიტორია მთელი საპატრიარქოსათვის. ასეთი უნებური ავტომატური დაპყრობა, ასეთი არაეკლესიური „იმპერიალიზმი" კონსტანტინოპოლის ეკლესიის ხელისუფლებისა არ შეიძლებოდა დაუსჯელი დარჩენილიყო მის მიერ შთანთქმულთა და განაწყენებულთა მხრიდან".[102]

კონსტანტინოპოლის ეკლესიის საზღვრების გაზრდამ შეამცირა ანტიოქიის ეკლესიის საზღვრები. იერუსალიმის საპატრიარქოს წარმოქმნამ V საუკუნეში კიდევ უფრო შეამცირა ანტიოქიის ეკლესიის გავლენის სფერო. V საუკუნემდე იერუსალიმის ეპისკოპოსი განიხილებოდა ქალაქ კესარია-პალესტინის ეპისკოპოსის ხელქვეით.

„V საუკუნის დამდეგს, ქრისტიანთა თვალში, იერუსალიმისა და წმიდა მიწის დიდი მნიშვნელობის გამო, იერუსალიმის ეკლესია რომის, ალექსანდრიისა და ანტიოქიის ეკლესიათა მსგავსად, მოციქულთა თანასწორ ეკლესიად იქნა ცნობილი... მაგრამ სამწყსოს გარეშე და მხოლოდ 451 წელს ქალკედონის მსოფლიო საეკლესიო კრებაზე მაქსიმე ანტიოქიელმა იერუსალიმის ეპისკოპოს იუბენალს (422–458) დაუთმო პალესტინა.“[103]

451 წლის მსოფლიო კრების 26 ოქტომბრის სხდომაზე გადაჭრილ იქნა საკითხი ანტიოქიისა და იერუსალიმის საპატრიარქოებს შორის საზღვრისა... იერუსალიმის საზღვრები გაფართოვდა ანტიოქიის ხარჯზე. ანტიოქიას დარჩა ე.წ. ორი ფინიკია (ლიბანი და სირია) და განუსაზღვრელი არაბეთი, ხოლო იერუსალიმმა მიიღო „სამი პალესტინა“ სამი სამიტროპოლიტო ცენტრით: კესარია (ზღვასთან), სკვითოპოლისი (სამხრეთი პალესტინა) და პეტრა (იორდანიის გაღმა).

31 ოქტომბრის სხდომაზე იხილებოდა საკითხი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოსი. „დაადგინეს, დაკანონდეს შექმნილი პრაქტიკა, როცა ეპისკოპოსები კონსტანტინოპოლის მეზობელი დიოცეზები თრაკიისა (ევროპულ მხარეში), პონტოსა და ასიისა (მცირე აზიაში) თითქმის არ განისჯებოდნენ თავიანთი მიტროპოლიტის მიერ, არამედ უმჯობესად მიიჩნევდნენ, მიეღოთ იმპერატორის კარის სამართალი, ხოლო ის გადასცემდა დედაქალაქის არქიეპისკოპოსის სასამართლოს.[104] ამრიგად, ამ სამი დიოცეზის პრესტიჟი თითქოსდა ჩაყლაპა მთლიანად კონსტანტინოპოლმა. ე.ი. დედაქალაქის ეპისკოპოსი დასვა კონსტანტინე დიდმა ძველი ჰერაკლიის მიტროპოლიის იმ ტერიტორიაზე, რომელიც ახალ დედაქალაქს ეკუთვნოდა და რომელსაც ახლა უკვე სამი დიოცეზი მიეკუთვნა ისე, რომ არ შეხებია ანტიოქიის, იერუსალიმის და ალექსანდრიის გავლენის საზღვრებს.[105] ამის წინააღმდეგ არაფრის გაკეთება არ შეიძლებოდა, რადგანაც უკვე იყო ფაქტიური მდგომარეობა, მე-9 და მე-17 კანონებში ეს ასახულია, ხოლო ახალმა მდგომარეობამ ასახვა ჰპოვა 28-კანონში (პონტოს დიოცეზში შედიოდნენ ანკირისა და კაპადოკიის კესარიის ეპისკოპოსები). 28-ე კანონი უარყო პაპმა და არასოდეს უცვნია რომის ეკლესიას, ამიტომაც იმპერიის აღმოსავლეთის 520-მა ეპისკოპოსმა წერილი გაუგზავნა პაპს, სადაც სთხოვენ: „ჩვენ დავამტკიცეთ ძველი ჩვეულება, რომლის ძალითაც კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი სვამდა მიტროპოლიტებს ასიის, პონტოსა და თრაკიის დიოცეზებში, ეს გავაკეთეთ არა კონსტანტინოპოლის კათედრის პრივილეგიისათვის, არამედ სამიტროპოლიტო ქალაქებში სიმშვიდისათვის. ჩვენ დავამტკიცეთ II მსოფლიო კრების კანონი, რომელიც გარანტიას აძლევს კონსტანტინოპოლს მე-2 ადგილისა, თქვენი სამოციქულო კათედრის შემდეგ“.[106]

„პონტოს დიდ დიოცეზში, რომელიც გადაჭიმული იყო ბოსფორიდან ევფრატამდე, არ იყო ერთი საერთოდ აღიარებული ადმინისტრაციული ცენტრი, ერთნი მიიჩნევდნენ კესარია-კაპადოკიას, მეორენი – ანკირას, მესამენი უქვემდებარებდნენ თავისთავს კონსტანტინოპოლს. ამიტომაც, მცირე აზიაში გამოჩნდნენ ოლქები და ქალაქები, რომელთაც თავიანთთვის მოხერხებულად და სასარგებლოდ მიიჩნიეს, მიემართათ პირდაპირ დედაქალაქისათვის, ასეთია ბითინია, როგორც ნაწილი პონტოს დიოცეზისა. ბითინიაში შემავალი ქალაქი ქალკედონი იქცა კონსტანტინოპოლის გარეუბნად. საერთოდ, მთელი მცირე აზიის ეპისკოპოსები ყოველთვის დედაქალაქში იყვნენ, მის არქიეპისკოპოსთან, კათედრასთან, თათბირობდნენ მის მიმდინარე ამბებზე, აქვე გადმოჰქონდათ თავიანთი კამათი და ადგილობრივი საქმეები. ამიტომ მან ასახვა ჰპოვა IV მსოფლიო კრების მე-9 და მე-17 კანონებში, რომლის თანახმადაც, აღმოსავლეთში თავიანთი დიოცეზების (ოლქების) კრებების გადაწყვეტილებით უკმაყოფილოთათვის უმაღლესი სააპელაციო ინსტანცია იყო კონსტანტინოპოლის საყდარი (კათედრა), მაგრამ ეს ეხებოდა აღმოსავლეთის მხოლოდ იმ ნაწილს, რომელიც არ შედიოდა სხვის საპატრიარქოებში. კრებას არ უფიქრია ასეთი სააპელაციო უფლება დედაქალაქისა სხვა საპატრიარქოებზედაც გაევრცელებინა არც ეგვიპტეზე, არც სირიაზე, არც ილირიკიაზე ევროპაში“.[107]

პაპმა ზემოთ მოყვანილ წერილზე უპასუხა: ა) კონსტანტინოპოლის აღზევების მოტივი საეროა და არა ეკლესიური, ხომ შეიძლება დედაქალაქი სხვაგან ყოფილიყო? მაგალითად, სამეფო კარი ახლა რავენაშია, რავენა გავუთანაბროთ რომს? ბ) ამით დაირღვა კანონიკური უფლება ანტიოქიისა და ალექსანდრიისა, როგორც სამოციქულო კათედრებისა. გ) დაირღვა მიტროპოლიების ღირსება ნიკეის კრების მე-6 კანონის თანახმად. დ) 381 წლის კრების მე-3 კანონზე მითითება მიუღებელია, რადგანაც ამ კრებას არ ცნობს რომი.

მიუხედავად იმისა, რომ პაპისგან IV კრების დადგენილების დამტკიცება (28-ე კანონის გამო) არ მიიღო, იმპერატორმა მარკიანემ მაინც დაამტკიცა ქალკედონის კრების ეს დადგენილება. შემდეგ ის პაპმაც დაამტკიცა. 28-ე კანონზე დადუმდა, თითქოსდა არც არსებულიყო. აღმოსავლეთში ეს კანონი ძალაში შევიდა.[108] კონსტანტინოპოლმა, მართალია, მიიღო სამი ეკლესია 451 წელს, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავდა, რომ მან მოიპოვა მსოფლიოს სხვა საპატრიარქოებზე ზედგომის უფლება. კანონისტი იოანე ზონარა (XII ს-ის II ნახევარი) ქალკედონის მე-17 კანონის განმარტებაში წერს, რომ კონსტანტინოპოლის პატრიარქს არ შეეძლო სირიის ან პალესტინის, ფინიკიის ან ეგვიპტის მიტროპოლიტთა საქმე გაერჩია მათი სურვილის გარეშე.[109]

„მე-12 საუკუნის კომენტატორი იოანე ზონარა ქალკედონის მე-17 კანონის განმარტებისას უარყოფს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს მსახურის ალექსი არისტინეს განმარტებას. თითქოსდა ამ კრების მე-9 კანონი აძლევს კონსტანტინოპოლის პატრიარქს უფლებას გაასამართლოს ყველა სხვა საპატრიარქოების მიტროპოლიტები.“[110]

თვით კონსტანტინოპოლის ეკლესიის ოფიციალური კანონიკური კრებული – პილადიონი, კერძოდ, წერს. „კონსტანტინოპოლის პატრიარქს არა აქვს უფლება იმოქმედოს სხვა საპატრიარქოთა საზღვრებში და დიოცეზებში, არსებული კანონებით მას არა აქვს უფლება მთელი მსოფლიო ეკლესიის საბოლოო აპელაციური ინსტანციისა...“[111]

ცნობილია, რომ ვახტანგ გორგასალმა მთავარეპისკოპოსი მიქაელი, რომელმაც მეფეს შეურაცხყოფა მიაყენა, დასასჯელად გაგზავნა კონსტანტინოპოლში, იმპერიის დედაქალაქში. ვახტანგმა უთხრა მიქაელს – „მიგავლინო შენ პატრიარქისა კონსტანტინოპოლედ და ვითარცა ჯერ იყოს, განგიკითხოს.“[112] ამიტომაც ქალკედონის კრების მე-9 კანონთან დაკავშირებით შეიძლება დაისვას ასეთი კითხვა: – ხომ არ დაიცვა ვახტანგ გორგასალმა მე-9 კანონის მოთხოვნა, რომელშიც, კერძოდ, ნათქვამია: „თუ რომელიმე სასულიერო პირს სამართლებრივი საქმე ჰქონდეს სხვა სასულიერო პირთან, გვერდს ნუ აუვლის თავის ეპისკოპოსს და სამოქალაქო სამსჯავროს წინაშე ნუ წარდგება... თუ სამთავროს მიტროპოლიტთან ეპისკოპოსს ან სასულიერო პირს ჰქონდეს სამართლებრივი საქმე, იმ მხარის ეგზარქოსს (პატრიარქს), ან კონსტანტინოპოლის სამეუფო საყდარს მიმართონ და მის წინაშე განისაჯონ.“

როგორ უნდა მოქცეულიყო გორგასალი იმ სიტუაციაში, როდესაც საეკლესიო „სამთავროს“ მეთაურმა დაწყევლა იგი და კბილი ჩაუმტვრია? თუ ის ფიზიკურად დასჯიდა და გაუსწორდებოდა, ამით უკმაყოფილო დარჩებოდა ქრისტიანი მოსახლეობა, რომელიც ქვეყნის უმრავლესობას შეადგენდა. ქრისტიანთა მომდურება სპარსეთთან საომარი მდგომარეობის დროს არ ივარგებდა. შეიძლება ამიტომაც ვახტანგმა გაიხსენა ქალკედონის კრების ის კანონი (მე-9), რომელიც მოუწოდებდა, რომ საეკლესიო პირის სამართლებრივი საქმე გაერჩია არა სამოქალაქო სამსჯავროს, არამედ იმ მხარის ეგზარხოსს (პატრიარქს), ანდა ეს სასულიერო პირი გაეგზავნათ კონსტანტინოპოლში, რათა იქაურ პატრიარქს განესაჯა.

რადგანაც მთავარეპისკოპოსი მიქაელი თვითონ იყო საქართველოს ეკლესიის მეთაური, ამიტომაც მისი განსჯა კონსტანტინოპოლის საყდარს მიანდეს. ვახტანგ გორგასალმა დაიცვა მოთხოვნა ქალკედონის კრების მე-9 კანონისა და ამით მოიგო ქრისტიანთა გული.

მართალია, ზონარა სავსებით სამართლიანად წერს, რომ „კონსტანტინოპოლის პატრიარქს არა აქვს ხელისუფლება იმოქმედოს სხვა საპატრიარქოთა საზღვრებში და დიოცეზებში“ და ამიტომაც ვახტანგი არ იყო ვალდებული მიქაელი კონსტანტინოპოლში გაეგზავნა, მაგრამ საქართველოში შექმნილი პოლიტიკური სიტუაცია (საჭირო იყო ქრისტიანთა დარაზმვა სპარსელებთან საბრძოლველად, ვახტანგი აპირებდა სპარსელებთან ბრძოლისათვის მიეცა სარწმუნოებრივი ხასიათი) მოითხოვდა დიდ სიფრთხილეს ამგვარ საკითხებში. შეიძლება ითქვას, რომ ვახტანგმა თავის სასარგებლოდ გამოიყენა ქალკედონის კრების ეს დადგენილება და გართულების გარეშე მოიშორა ურჩი მღვდელმთავარი.

გარდა ამისა, როგორც აღნიშნული იყო, საქართველოს უშუალო მოსაზღვრისა და მეზობლის პონტოს (კესარია-კაპადოკიის) ვრცელი დიოცეზის უმაღლესი სამღვდელოება თავის პრობლემებსა და საკითხებს ამ დროისათვის წყვეტდა არა თავის ეკლესიაში (დიოცეზში), არამედ კონსტანტინოპოლში. ესეც შეიძლებოდა ვახტანგისთვის მაგალითი და იმპულსის მიმცემი ყოფილიყო.

ამიტომაც, ვახტანგის მოქმედებიდან (მიქაელის კონსტანტინოპოლში გაგზავნის გამო) არ შეიძლება ისეთი დასკვნის გამოტანა, თითქოსდა იმ დროისათვის კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შედიოდა ქართული ეკლესია.

პონტოს, ასიისა და თრაკიის დიოცეზების („განსაგებელთა“) ეპისკოპოსები ქალკედონის კრების დროისათვის, თითქმის მუდამ, თავის ჩვეულებრივ და ყოველდღიურ საკითხებსაც კი კონსტანტინოპოლელი ეპისკოპოსის კარზე წყვეტდნენ (ეს ეკლესიები უშუალოდ ემიჯნებოდნენ იმპერიის დედაქალაქს). ამიტომაც, წმიდა მსოფლიო კრებამ მიზანშეწონილად მიიჩნია იურიდიულად დაეკანონებინა უკვე არსებული ფაქტი. სამივე ეკლესია ოფიციალურად შეუერთდა კონსტანტინოპოლის საყდარს და დაარსდა ახალი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო. ამის შესახებ 28-ე კანონი წერს: „პონტოს, ასიის და თრაკიის განსაგებელთა მიტროპოლიტებმა და ამ მხარეებში მყოფმა არაბერძნული მოსახლეობის ეპისკოპოსებმაც ხელდასხმა მიიღონ კონსტანტინოპოლის დიდი ეკლესიისაგან... მიტროპოლიტი ზემოხსენებული მხარეებისა, როგორც ითქვა, ხელდასხმული უნდა იყოს კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსის მიერ, ოღონდ ჩვეულებისამებრ ერთხმად უნდა იყოს არჩეული წინასწარ და შემდეგ წარუდგეს ხელდასხმისათვის კონსტანტინოპოლის არქიეპისკოპოსს.“[113]

როგორც ზემომოყვანილიდან (III და IV მსოფლიო კრებების გადაწყვეტილებების შედარებიდან) ჩანს, V საუკუნეში არ იყო ხელსაყრელი პირობები ავტოკეფალური ეკლესიის შექმნისთვის. ამ საუკუნის დასაწყისში, მართალია, იცავენ და საგანგებო კანონებს სცემენ უკვე არსებული ავტოკეფალური ეკლესიების თავისუფლების დაცვისათვის, მაგრამ V საუკუნის შუა წლებში უქმდება სამი ეკლესიის თავისუფლება, ძლიერდება და თითქმის მთავრდება პროცესი იმპერიის განაწილებისა 5 დიდ საპატრიარქოს შორის (ეს პროცესი VI საუკუნის დასაწყისში დამთავრდა), ამიტომაც, შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი, რომ კონსტანტინოპოლი, რომელმაც იმ პერიოდში მიუერთა თავის იურისდიქციას საქართველოს უშუალო მოსაზღვრე პონტო-კესარია-კაპადოკიის ეკლესია, ქართულ ეკლესიას მიანიჭებდა არა ავტოკეფალიას, არამედ პონტოს მსგავსად თავის საყდარს მიუერთებდა ქართულ ეკლესიას. და თუ იმ დროს კონსტანტინოპოლმა ქართული ეკლესია თავის იურისდიქციაში არ შეიყვანა, მხოლოდ იმ მიზეზის გამო, რომ მას ეს არ შეეძლო (მართლაც, როგორ შეეძლო სპარსეთის სახელმწიფოს საზღვრებში მოქცეული ქართული ეკლესია ბიზანტიას თავის იურისდიქციაში შეეყვანა? ეს პოლიტიკურად შეუძლებელი იყო).

ანტიოქიის იურისდიქციაში კი ქალკედონის კრებამდე ქართული ეკლესია არ ყოფილა (იხ. ქვემოთ).

ქართული ეკლესიის მდგომარეობის ახსნისათვის V საუკუნეში, ალბათ, გამოდგება სომხური ეკლესია, რომელიც ქართული ეკლესიის მსგავსად, სპარსეთის საზღვრებში იყო მოქცეული.

სომხეთი და საქართველო V საუკუნეში თითქმის თანაბარ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ – ორივე სპარსთა ქვეშევრდომი ქვეყნები იყო. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში კიდევ არსებობდა ეროვნული სახელმწიფოებრიობა, ხოლო სომხეთში სპარსელებმა მეფობა 428 წელს გააუქმეს. ამ მდგომარეობის გამო სპარსეთი აქტიურად ერეოდა საქართველოსა და სომხეთის საეკლესიო საქმეებში. ჯერ კიდევ სომხეთში მეფობის გაუქმებამდე, როგორც აღნიშნული იყო, 420-იანი წლებისთვის სომხეთის კათალიკოსებს ირანის შაჰი ნიშნავდა. იგივე ითქმის ქართული ეკლესიის შესახებაც – V საუკუნის დასაწყისში ქართული ეკლესიის მეთაური გლონოქორი („მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად) სპარსელი ხელისუფლის მიერ ქართლ-ალბანეთის ერისთავადაც იყო დანიშნული, ხოლო მთავარეპისკოპოსი მობიდანი (436–448) აშკარად გამოხატული პროსპარსული ორიენტაციის მატარებელი იყო, მას „ნათესავით სპარსსაც“ კი უწოდებდნენ. ამიტომ შეუძლებელია და წარმოუდგენელიც კია, 451 წლამდე მაინც (სომხეთის ცნობილ აჯანყებამდე, რომლის შემდეგაც ირანი წავიდა დათმობაზე და აღადგინეს სარწმუნოებრივი თავისუფლება), ქართულ ეკლესიას ორგანიზაციული კავშირი ჰქონოდა ბიზანტიის იმპერიის ეკლესიებთან და რომელიმე ბიზანტიური ეკლესიის იურისდიქციაში ყოფილიყო. ასეთ კავშირს ირანი არ დაუშვებდა (იგულისხმება ორგანიზაციული და არა სარწმუნოებრივი კავშირი). ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ჩვენში იმ დროს არ იყო პრობერძნული საეკლესიო ფრთა, ისევე როგორც პროსპარსული ორიენტაციისა. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ქართველი მეფეები აღნიშნულ დროს როგორც ბიზანტიის, ისე სპარსეთის მიმართ მტრულად იყვნენ განწყობილნი. მაგალითად, მეფე ფარსმანი, რომელმაც ირანს ხარკი შეუწყვიტა და ბიზანტიას ებრძოდა. ასევე მეფე მირდატი, რომელიც ირანსაც ებრძოდა და ბიზანტიასაც. ირანელები ყოველთვის ამარცხებდნენ მათ წინააღმდეგ განწყობილ ქართველ მეფეებს და ქართლს კვლავ იმორჩილებდნენ. სწორედ ამ დროს ისინი ქართულ ეკლესიაშიც საკუთარ წესრიგს ამყარებდნენ. როგორც აღინიშნა, გლონოქორს, ქართული ეკლესიის მეთაურს, სპარსელებმა ქართლ-ჰერეთის ერისთავის ფუნქციაც მიანიჭეს. ე.ი. ქართული ეკლესიის მეთაურს მიანიჭეს ის ფუნქცია, რომელიც ქართველთა მეფეს ეკუთვნოდა. ეკლესია და სამეფო ხელისუფლება ერთმანეთს დაუპირისპირეს. V საუკუნის რეფორმამდელი იერარქები – გლონოქორი, მობიდანი და მიქაელი (452–467) – ქართველთა მეფის წინააღმდეგ არიან განწყობილნი და იბრძვიან კიდეც ყოველი საშუალებით მეფის წინააღმდეგ (მაგ. მიქაელი). არც ის არის დასავიწყებელი, რომ სპარსეთი ქართლის ერისთავებს აქეზებდა ქართველთა მეფის წინააღმდეგ. ერისთავები მეფეს ებრძოდნენ, მათ სურდათ საკარგავი

თანამდებობა და მამული მემკვიდრეობით დაემტკიცებინათ, რასაც მართლაც მიაღწიეს VI საუკუნის დასაწყისში, მეფობის გაუქმების შემდეგ.

„ერისთავი“ გლონოქორიც, როგორც სპარსთაგან დანიშნული, ქართველი ერისთავების გვერდით უნდა მდგარიყო მეფის ხელისუფლებასთან ბრძოლისას.

სომეხი ეპისკოპოსი გ. სარქისიანი თავის წიგნში, რომელიც შეეხება V საუკუნეში სომხური ეკლესიის მდგომარეობას, გადმოსცემს: „რაც შეეხება ქვეყნის საშინაო მდგომარეობას, არც აქ იყო სიმშვიდე, მეფესა და მსხვილ ნახარარებს შორის პოლიტიკური ბრძოლა წარმოებდა. ნახარარები ქვეყნის დეცენტრალიზაციისათვის იბრძოდნენ. სპარსელები იმ მთავრებს ემხრობოდნენ, რომელნიც ქვეყნის ცენტრალიზაციის წინააღმდეგნი იყვნენ და სომხური ეკლესიის იმ ლიდერებს ემყარებოდნენ, რომელნიც სირიულ ტრადიციას უჭერდნენ მხარს... (387–90წ.) სომხეთის გაყოფის შემდეგ სპარსელები ყოველმხრივ ხელს უწყობდნენ სომხეთში სირიული კულტურის გავრცელებას... ბერძნული ენა და კულტურა სომხეთში სასტიკად იყო აკრძალული... სპარსელნი სირიულ ქრისტიანობას მფარველობდნენ ბიზანტიელთა საპირისპიროდ.“[114]

არსენი საფარელი კარგად აღწერს სომხური ეკლესიისა და სპარსელების ურთიერთობას V საუკუნეში – „სპარსეთმა სომხეთი დაიპყრო... მაშინ გამოძებნეს ღონე სომხებმა, შეუთანხმდნენ სპარსეთს, რომ მისი მოხარკე გახდებოდნენ. დაარწმუნეს სპარსთა მეფე დიდი ფიცით და თავისდებით, რომ კავშირს გაწყვეტდნენ ბერძნებთან და შეუერთდებოდნენ მათ. ძლიერ გაიხარა სპარსთა მეფემ და სომხებს სომხეთი დაუბრუნა საჩუქრებთან ერთად. რამდენიმე ხანს სომხები მშვიდობით ცხოვრობდნენ მართალი სარწმუნოებით ანუ ბერძნული რჯულით“.[115]

უთუოდ არსენი საფარელი აქ გულისხმობს სომხეთის კათალიკოს საჰაკის (397–448) დროს. საჰაკი 51 წელი კათალიკოსობდა, მის დროს ეკლესიასა და ერში სიმშვიდე იყო. ეს იყო სომხეთის „ოქროს საუკუნე“. არსენი საფარელის მიხედვით, ამ დროს სომხებს ბერძნებთან კავშირი გაწყვეტილი აქვთ, მაგრამ მათ, ამავე დროს, აქვთ „ბერძნული რჯული“. ე.ი. სომხეთსა და მის ეკლესიას ბიზანტიასთან გაწყვეტილი აქვს პოლიტიკურ-იერარქიული კავშირი, მაგრამ სარწმუნოებრივი ერთობა კი დაცული აქვს.

„ნესტორიანებმა დიდძალი ოქროსა და ქრთამის მიცემით სთხოვეს სპარსთა მეფეს, რათა მათთვის მიეცა ნება სომხეთი მოექციათ ნესტორიანულ რჯულზე. განდრიკეს მეფის გული და დაარწმუნეს იმაში, რომ „რაჟამს იპოვნიან სომხები საბერძნეთთან ერთობის საშუალებას, არ მოერიდებიან შენდამი მოცემულ ფიცსა და სიყვარულზე თავისდებას. ბერძნები და სომხები შეერთებული ძალით უსიამოვნებას მოგაყენებენ, ამიტომაც შეუცვალე სომხებს რჯული, ამით ბერძნებსა და სომხებს შორის საუკუნო სიყვარულს მოსპობ“. ამის შემდეგ პეროზ სპარსთა მეფემ (457–484) აიძულა სომხები მიეღოთ ნესტორიანობა, მაგრამ სომხებმა უარყვეს მეფის ეს განზრახვა, განუცხადეს მეფის მოციქულს – ჩვენ ჩვენი სარწმუნოება გვირჩევნია არა მარტო ჩვენს ქვეყანას, არამედ ჩვენ თავსა და შვილებსო“.[116] – თუ როგორი შინაგანი წინააღმდეგობა

იყო ამ „მშვიდობიან“ დროსაც კი, კარგად ჩანს სომეხი კათალიკოსების მაგალითზე. ირანის შაჰმა გააფრთხილა კიდეც საჰაკი, რომ მისი პრობიზანტიური საეკლესიო პოლიტიკა სომეხი ერის განადგურების მიზეზი გახდებოდა.

„საჰაკს ორგზის მოუწია ქტესიფონის სამეფო კარზე მოსვლა პრობერძნულ ორიენტაციაში დადანაშაულების გამო და ორივეჯერ თავი გაიმართლა. მიუხედავად იმისა, რომ საჰაკი გარეგნულად ირანოფილი იყო, რაც უდავოდ არსებული პოლიტიკური ვითარებით იყო შეპირობებული, სინამდვილეში საჰაკი ელინოფილი იყო. ელინოფილობაც ისევე, როგორც ირანოფილობა, მას სომხეთის ინტერესებისათვის ესაჭიროებოდა.“[117]

423 წელს სომხეთის ირანოფილურმა დასმა გადაწყვიტა დაემხო და ტახტიდან ჩამოეგდო მეფე, რომელიც ელინოფილად მიიჩნეოდა (მას მხარს უჭერდა საჰაკი). ირანოფილმა ნახარარებმა შაჰს მიმართეს. შაჰის ბრძანებით დაემხო საჰაკიც და სომეხთა მეფე არტაშესიც.

საჰაკის შემდეგ კათალიკოსად იყო სირიული (ანუ პროსპარსული) ორიენტაციის სარმაკი. ის ანტიოქიური (ანუ სირიული) ეკლესიის ორიენტაციისა იყო, რაც იმას ნიშნავდა, რომ კონსტანტინოპოლის ტრადიციას მხარს არ უჭერდა. მისი მომდევნო ორი კათალიკოსის დროს ბიზანტიასთან, ე.ი. კონსტანტინოპოლთან საეკლესიო კავშირი გაწყდა. მათ შემდეგ კათალიკოსად, შაჰის თანხმობითა და ნახარართა სურვილით, მეორედ დაჯდა საჰაკი. როგორც აღვნიშნეთ, „შაჰმა მკაცრად გააფრთხილა კათალიკოსი, რომ მისი პრობიზანტიური საეკლესიო პოლიტიკა სომეხთა განადგურების მიზეზი გახდებოდა.“ სომხეთში „კვლავ განახლდა ორი ქრისტიანული ტრადიციის ბრძოლა“[118] (ე.ი. კონსტანტინოპოლური და სირიული (ანტიოქიური) საეკლესიო ტრადიციებისა). პირველი პრობიზანტიურ, ხოლო მეორე პროსპარსულ ორიენტაციად მიიჩნეოდა. „საჰაკის ბრძნული პოლიტიკის წყალობით სირიულმა ტრადიციამ მარცხი განიცადა“.[119] პროირანული ორიენტაციის დასი სირიის ეკლესიის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა.

მსგავსად სომხური ეკლესიისა, ქართულ ეკლესიასაც იმ დროს პროსპარსული ორიენტაციის მთავარეპისკოპოსები მართავდნენ – გლონოქორი და მობიდანი. საჰაკის შემდეგ კათალიკოსი იოსები (ჰოსეფ) ბიზანტიური ორიენტაციისა იყო. მსგავსადვე ამ იოსების დროს, ქართული ეკლესიის მეთაური გახდა ბიზანტიური ორიენტაციისავე მთავარეპისკოპოსი მიქაელი (452–467).

აქედან ის დასკვნა შეიძლება გამოვიტანოთ, რომ საქართველოში, ისევე, როგორც სომხეთში ორი საეკლესიო ტრადიცია – პროირანული და პრობიზანტიური ერთმანეთს ებრძვიან. ხელისუფლებას ხან ერთი ეუფლება და ხან მეორე...

იოსების პრობიზანტიური პოლიტიკის გამო „სომხეთის საეკლესიო ურთიერთობის გაღრმავება ბიზანტიასთან ირანისათვის საშიში ხდებოდა, სომეხთა შევიწროება უკვე 452 წლიდან დაიწყო.“[120] მშვიდობა მხოლოდ 483 წლიდან დამყარდა, როდესაც სომეხთა მარზპანად ვაჰან მამიკონიანი განაჩინეს.

სწორედ მისი მმართველობის დროს (485–505) სომხეთის ეკლესიაში შეუდგნენ ქალკედონის კრების გადაწყვეტილებების განხილვას“.[121]

იოსების შემდეგ თითქმის ყველა კათალიკოსი სირიულ (პროსპარსულ) საეკლესიო პოლიტიკას ატარებდა. ხოლო ვაჰან მამიკონიანის შემდეგ, არსენი საფარელის თანახმად, სპარსთა სახელმწიფომ და სომხურმა ეკლესიამ კავშირიც კი შეჰკრეს.

იოსების შემდეგი კათალიკოსი სომხური ეკლესიისა მელიტე მანაზკერტელი (454–456) „სირიული ეკლესიის წარმომადგენელი და მისი ორიენტაციის გამტარებელი იყო“,[122] კათალიკოსი მოვსეს მანაზკერტელი (456–461) „პროსპარსული საეკლესიო პოლიტიკის გამტარებლად გამოდიოდა“[123] „...სირიული ეკლესიის მომხრე ადამიანის სომეხთა საკათალიკოსო საყდარზე დასმა ირანის ხელისუფლების მეოხებით უნდა მომხდარიყო“;[124] კათალიკოსი გიუტი – ბერძნული ეკლესიის მიმდევარი იყო, ხოლო კათალიკოსი მანდაკუნი მის საპირისპირო პოლიტიკას იცავდა: „მანდაკუნი გიუტის შემდგომ იყო კათალიკოსი და, ბუნებრივია, ცდილობდა, არ დაეშვა მისი შეცდომები. იმ დროს, როცა სომხეთში შედარებით მშვიდობა სუფევდა, მანდაკუნი არ აძლევდა საბაბს ირანელებს სომხეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად“.[125]

აღმოსავლეთის ქრისტიანულ ეკლესიაში (როგორც სირია-პალესტინაში, ასევე სომხეთში) ორი საეკლესიო ტრადიცია – კონსტანტინოპოლისა და სირია-ანტიოქიისა ებრძოდა ერთმანეთს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ასევე იყო საქართველოშიც.

ანტიოქია სირიაში მდებარეობდა. კონსტანტინოპოლის დაარსებამდე ის იყო იმპერიის პოლიტიკური, კულტურული და რელიგიური ცენტრი. იქ იყო იმპერიის მთელი აღმოსავლეთის სამოქალაქო და სამხედრო მმართველობა. ის ქრისტიანობის უპირველესი ცენტრი იყო რომთან და ალექსანდრიასთან ერთად. რომი თუ დასავლეთის ქრისტიანულ ცენტრად ითვლებოდა, ალექსანდრია ეგვიპტის (აფრიკის), ანტიოქია აღმოსავლეთის ეკლესიების ცენტრად მიიჩნეოდა. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ იერარქიულად აღმოსავლეთის ყველა ეკლესია ანტიოქიას ემორჩილებოდა, აქ უფრო იგულისხმება სარწმუნოებრივ-ეკლესიური კავშირი. მართალია, IX საუკუნეში ბასილი სოფონელი წერდა, რომ „ანტიოქიის საპატრიარქო საყდარი იბერიამდე და აბასგიამდე, არმენიამდე და შიდა უდაბნოებამდე, ხორასანსა, სპარსელებამდე და მიდიელებამდე ვრცელდებოდაო,[126] მაგრამ IX საუკუნის ავტორი სწორად არ ასახავს იმ ვითარებას, რომელიც არსებობდა IV–V საუკუნეებში, რადგანაც პონტოსა და თრაკიის დიოცეზები, ქალკედონის 451 წლის კრებამდეც არ ემორჩილებოდნენ ანტიოქიას, არამედ ავტოკეფალურნი იყვნენ და კონსტანტინოპოლთან ჰქონდათ კავშირი, ხოლო ამ კრებამ ეს დიოცეზები საერთოდ მიუერთა კონსტანტინოპოლის საყდარს.

ბასილი სოფონელის ცნობიდან ჩანს, რომ საქართველოს ეკლესიები (იბერიამდე, ანუ ქართლის საკათალიკოსომდე და აბასგიამდე, ანუ აფხაზეთის საკათალიკოსომდე) მის დროს და მასზე ადრე არ შედიოდნენ ანტიოქიაში.

მისი ცნობიდანვე ჩანს, რომ ანტიოქიას არ ექვემდებარებიან არც სომხეთი და არც სპარსელი ქრისტიანები.

ამ ცნობით, პონტოსა და ასიის მრევლი ანტიოქიას ექვემდებარებოდა, მაგრამ ქალკედონის კრების შემდეგ დაიწყო ანტიოქიის ეპისკოპოსთა მრევლის შემცირება. საერთოდ, რაც უფრო ძლიერდებოდა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო, მით უფრო მცირდებოდა ანტიოქიის მნიშვნელობა. კონსტანტინოპოლმა ანტიოქიას ჩამოაშორა პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული მნიშვნელობა. კონსტანტინოპოლის დაარსების შემდეგ ანტიოქიამ დაკარგა მნიშვნელობა, როგორც აღმოსავლეთის უმთავრესმა საეკლესიო ცენტრმა. მაგრამ ანტიოქია არ ურიგდებოდა კონსტანტინოპოლის აღზევებასა და თავის დამცრობას, ამიტომაც იბრძოდა კიდეც ამის წინააღმდეგ, რაც თავის გამოხატვას ჰპოვებდა საეკლესიო ცხოვრებაშიც.

ჯერ კიდევ ქალკედონის კრებამდე არსებული ანტიოქიის საღვთისმეტყველო სკოლა უპირისპირდებოდა იმპერიის სხვა საღვთისმეტყველო სკოლებს (მაგ. ალექსანდრიისას).

ნესტორი, რომელიც კონსტანტინოპოლის პატრიარქი გახდა 428 წელს, ანტიოქიის სკოლის წარმომადგენელი იყო, ისე, როგორც მისი მასწავლებელი თეოდორე მოფსუესტელი. ანტიოქიის სკოლის წარმომადგენელი იყო ბარსუმა – ნესტორიანობის დამცველი. „449 წელს ე. წ. „ყაჩაღურ“ მონოფიზიტურ კრებაზე იგი იცავდა ნესტორიანობას. როცა ბიზანტიის იმპერიაში ნესტორიანობის დამარცხების შემდეგ ნესტორიანული ეკლესიის ცენტრმა სპარსეთში გადაინაცვლა, ბარსუმა სპარსეთის მეფეთა აგენტი გახდა. პეროზის მეფობის დროს (459–484) ბარსუმამ შეძლო მისი მოწინააღმდეგე სპარსეთის ქრისტიანული ეკლესიის კათალიკოს ბაბოვაის დამხობა და ნესტორიანობის გამოცხადება სპარსეთის ეკლესიის ოფიციალურ სარწმუნოებად, რაც მიღებულ იქნა ბეთ-ლაპატის სპარსეთის ეკლესიის კრებაზე (484 წ.). კრებას თავად ბარსუმა წინამძღვრობდა. ბარსუმას მიერ დაარსებული ნიზიბინის თეოლოგიური სკოლა, ისევე, როგორც მთელი სპარსული ნესტორიანული ეკლესია, ფაქტიურად ანტიბიზანტიურად განწყობილ ემიგრანტთა ორგანიზაციად გადაიქცა“.[127]

ანტიოქიური სკოლის ცენტრმა სპარსეთში (ქ. ნიზიბინში) გადაინაცვლა (ქ. ედესიდან).

V საუკუნეში ანტიანტიოქიური ცენტრი იყო კონსტანტინოპოლი.[128] აღმოსავლეთის ქრისტიანები ორ ბანაკად იყვნენ დაყოფილი, სხვებთან ერთად არსებობდნენ ანტიოქიური (სირიული) ორიენტაციის ქრისტიანები და კონსტანტინოპოლური (ბიზანტიურ-ბერძნული) ორიენტაციის ქრისტიანები.

სირიასთან (ანტიოქია) კავშირი ირანოფილობას ნიშნავდა, რადგანაც სირიულ ეკლესიას მხარს ირანი უჭერდა, ხოლო კონსტანტინოპოლთან კავშირი ელინოფილობას, რადგანაც მას მხარს ბიზანტიის იმპერატორი უჭერდა.

ქალკედონის კრებამდეც ასე იყო და მის შემდეგაც.

მალხასიანცის შეხედულებით, სირიული ტრადიციის მომხრეთ ანტიქალკედონური პოზიცია ეკავათ, ხოლო ბერძნული ეკლესიის მიმდევრებს – ქალკედონური.[129]

ანტიოქიური სკოლა შედგებოდა როგორც ბერძნებისაგან, ასევე სირიელებისგან, მაგრამ საერთოდ პროირანული და ანტიკონსტანტინოპოლური იყო.

„III–IV საუკუნეებში სირიელი მისიონერები უდიდეს როლს ასრულებდნენ სომხური ეკლესიის ისტორიაში, სომეხ სწავლულთა დიდ ნაწილს ქრისტიანული განათლება ქ. ედესაში ჰქონდა მიღებული, რომელიც ანტიოქიის სკოლას ეკუთვნოდა“.[130] ანტიოქიურ სკოლასა და სომხურ თეოლოგებს ურთიერთობა ჰქონდათ. მართალია, ამის შესახებ წყაროები არაფერს ამბობენ 431 წლის ეფესოს კრებამდე, მაგრამ გ. სარქისიანი ამტკიცებს, რომ ნესტორის ანტიოქიელ მასწავლებელს თეოდორე მოფსუეტელს, მაშტოცისათვის მიუწერია სამი ეპისტოლე ზოროასტრიზმის წინააღმდეგ.[131]

საყურადღებოა ინოკენტი მარონიეს ცნობა, რომლის თანახმად, მას შემდეგ, რაც ნესტორის მოძღვრება აიკრძალა, მისმა მიმდევრებმა ხელი მოჰკიდეს ნესტორის მასწავლებლის თეოდორეს შრომების სირიულ, სპარსულ და სომხურ ენებზე თარგმნას. ინოკენტის ამ ცნობიდან ჩანს, რომ სომხეთში ყოფილან თეოდორეს მოძღვრების მიმდევრები, რომელნიც მის თხზულებებს თარგმნიდნენ და ავრცელებდნენ. თუმცა, ამ მოძრაობის ცენტრი ანტიოქიის სკოლა უნდა ყოფილიყო.“[132]

„სავარაუდოა, რომ თეოდორეს სომხეთში მხარს უჭერდა პროირანული ორიენტაციის დასი, რომელიც სირიის ეკლესიის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა...“[133]

სომხეთში ნესტორიანობის გავრცელების მცდელობის შესახებ არსენი საფარელიც მიუთითებდა.

ანტიოქიასთან კავშირის შესახებ შეიძლება დაისვას ასეთი კითხვა, რატომ მიუთითებენ დაბეჯითებით ქართული წყაროები ქართული ეკლესიის ანტიოქიასთან კავშირის შესახებ? რომელ საეკლესიო დასთან ჰქონდა ქართულ ეკლესიას ანტიოქიაში კავშირი, ანტიკონსტანტინოპოლურ საეკლესიო მიმდინარეობასთან, რომელიც უმრავლესობას წარმოადგენდა, თუ ე.წ. „მელქიტებთან“, რომლებიც კონსტანტინოპოლს უჭერდნენ მხარს?

ქართველი ისტორიკოსები ბალსამონის ცნობაზე დაყრდნობით ფიქრობენ, რომ ქართულმა ეკლესიამ ავტოკეფალია მიიღო ანტიოქიის პატრიარქ პეტრეს დროს. პეტრე მკაწვრალი (კნაფეუსი) მეთაურობდა ანტიქალკედონურ ოპოზიციას. ის იყო მონოფიზიტობისთვის თავდადებული მებრძოლი. სამჯერ ავიდა ანტიოქიის საპატრიარქო ტახტზე და სამჯერვე ჩამოაგდეს. იმპერატორმა ლეონ I-მა (457–474) გაგზავნა გადასახლებაში, გზიდან გაიპარა, ჩავიდა კონსტანტინოპოლში და გამართლდა, მაგრამ გაგზავნეს „აკუმიტებთან“ (მონასტერში), 474 წელს იმპერატორ ლეონ I-ის სიკვდილის შემდეგ, ზენონმა ის არ გაათავისუფლა, მაგრამ როცა ვასილისკმა (475–476) განდევნა ზენონი, პეტრე მკაწვრალი 475 წელს ხელახლა ავიდა ანტიოქიის კათედრაზე, მეორე

წელს ზენონმა ჩამოაგდო ტახტიდან ვასილისკი და პეტრე გადაასახლა. ახალი პატრიარქი ანტიოქიისა, სტეფანე, მონოფიზიტებმა მოკლეს წირვისას. კათედრა ერთხანს ვაკანტური იყო.

კონსტანტინოპოლის იმპერატორი ზენონი (474–491) და პატრიარქი აკაკი ქალკედონიზმის დროშით იბრძოდნენ და ხედავდნენ მონოფიზიტების რეაქციას ეგვიპტეში, სირიასა და პალესტინაში. ამიტომაც საჭიროდ მიიჩნიეს რელიგიური დათმობა – გამოსცეს „ჰენოტიკონი“. პეტრე მკაწვრალი დააბრუნეს გადასახლებიდან და იგი მეოთხედ გახდა პატრიარქი. მან მიიღო „ჰენოტიკონი“. მანვე შემოიღო მონოფიზიტური ფორმულა სამწმიდაობის გალობაში „ჯვარცმულო ჯვარზე“.

კონსტანტინოპოლის პატრიარქი აკაკი თავის თავს თვლიდა მთელი იმპერიის ეკლესიის მეთაურად მას შემდეგ, რაც მიიღო უფლება პონტოს, თრაკიისა და ასიის ეკლესიებზე. ერეოდა ილირიისა (ევროპაში) და ანტიოქიის საქმეებშიც კი. ანტიოქიისა და ალექსანდრიის პატრიარქები მისი ნებით ინიშნებოდნენ.[134]

ასეთ ვითარებაში, როცა კონსტანტინოპოლის პატრიარქს თავისი თავი მიაჩნდა მთელი მსოფლიო ეკლესიის მეთაურად, როცა ის ცდილობდა ანტიოქიის საპატრიარქოს არა გაზრდას, არამედ მისი გავლენის სფეროების შემცირებას და ერეოდა ანტიოქიის საქმეებში, გაუგებარი ხდება ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაში დაცული ცნობა, რომლის თანახმადაც, ქართული ეკლესიის მომავალი მეთაურები კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა საკურთხებლად გაუგზავნა ანტიოქიის პატრიარქს, თუმცა აქედან იმ ვარაუდის გამოტანაც შეიძლება, რომ ასეთ ვითარებაში კონსტანტინოპოლელს შეეძლო კიდეც დაევალებინა ანტიოქიელისათვის ამ საქმის შესრულება.

ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაში დაცულია წერილი, რომელიც თითქოსდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა გაუგზავნა ანიტიოქიის პატრიარქს. ამ წერილის თანახმად, კონსტანტინოპოლი „აღმოსავლეთსა“ და „ჩრდილოეთს“ მიიჩნევს ანტიოქიის საპატრიარქოში შემავალ ტერიტორიებად.

მაგრამ აღმოსავლეთში კონსტანტინოპოლი იურისდიქციას ახორციელებდა მცირე აზიაზე (პონტოსა და ასიის მიწებზე), ასევე ჩრდილოეთის მიწები (იგულისხმება მომავალი რუსეთისა და სლავების ეკლესიების ტერიტორიები) შედიოდა და შევიდა კიდეც არა ანტიოქიის, არამედ კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში, ამიტომაც ეს წერილი სინამდვილეს არ ასახავს. ჩრდილოეთის მთელი ტერიტორიები კონსტანტინოპოლის იურისდიქციაში შედიოდა თითქმის XVI–XVII საუკუნეებამდე. „მიუწერეს ანტიოქიისა პატრიაქსა მეფემან და პატრიაქმან კოსტანტინეპოლელმან ესრეთ, ვითარმედ: „ქართლი და აღმოსავლეთი და ჩრდილო მაგის წმიდისა საყდრისანი არიან, ვითარცა განაწესეს მოციქულთა სახარებასა შინა, რომელ არს უწინარესობა.“[135]

უნდა აღინიშნოს, რომ მოციქულებს მსოფლიო ეკლესია არ გაუყვიათ დიდ ეკლესიათა შორის, პირიქით, ისინი ყოველი საეკლესიო თემის ავტოკეფალიას იცავდნენ[136] ამიტომაც ქართლის ცხოვრებაში მოთავსებული ეს წერილი ასახავს არა რეალურ ვითარებას, არამედ გამართლებაა იმ მდგო-

მარეობისა, რომელშიც, ალბათ, ეკლესია იმყოფებოდა ამ „ჩანართი“ წერილის შედგენის დროს.

სხვათა შორის, ამავე წერილიდან ჩანს ისიც, რომ ქართული ეკლესია წინა ეპოქაში არ შედიოდა ანტიოქიის იურისდიქციაში, რასაც უძებნიან გამართლებას და წერენ, რომ „რამეთუ შორის სპარსთა და ბერძენთა შფოთი იყო და მით ვერ მოაწიეს საქმე ესე ჯერისაებრ სჯულისა“.[137] თითქოსდა „სჯული“ მოითხოვდა, რომ ქართლი, ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთი ანტიოქიას დამორჩილებოდა.

ვ. გოილაძე მსჯელობს, რომ ქართლის პირველი კათალიკოსი პეტრე ვახტანგ გორგასალმა გაიცნო ბიზანტიის იმპერიის წინააღმდეგ სპარს-ქართველთა ლაშქრობისას 453–456 წელს. ამ დროს პეტრე მღვდელი იყო კაპადოკია-ქალკედონში. მალე ვახტანგი სპარსელებთან ერთად აღმოსავ-ლეთში სალაშქროდ წავიდა. 468 წელს ირანიდან მომავალმა ვახტანგმა „...წარავლინა მოციქული წარმოყვანებად ცოლისა მისისა და პეტრესთვის კათალიკოსისა და სამოელ ეპისკოპოსისა“, თან იმპერატორს სთხოვა ქართლის კათალიკოსად პეტრე დაემტკიცებინათ. თავის მხრივ, იმპერატორმა პეტრე და სამოელი ანტიოქიის პატრიარქთან გაგზავნა კურთხევის მისაღებად, „რამე-თუ... ქართლი და აღმოსავლეთი და ჩრდილო მაგის წმიდისა საყდრისანი არიან, ვითარცა განაწესეს მოციქულთა“.[138] როცა ქართლში გამოსაგზავნი სასულიერო პირები ანტიოქიაში ჩავიდნენ, ქართლი დიოფიზიტური ქვეყანა იყო.[139] პეტრე-სამოელისა და დანარჩენი 12 სასულიერო პირის კურთხევა და ქართული ეკლესიისთვის დამოუკიდებლობის მიცემა ანტიოქიის პატრიარქს უბრძანა იმპერატორმა, მაგრამ ამ დროს ანტიოქიაში მიმდინარეობდა საეკლესიო ომი დიოფიზიტთა და მონოფიზიტთა შორის. V საუკუნის 70-იანი წლებისთვის სირიის დედაქალაქ ანტიოქიაში მონოფიზიტებმა თანდათან უპირატესობა მოიპოვეს. მათ მეთაურობდა პეტრე მკაწვრალი (ფულონი), რომელიც 470–71 წელს ანტიოქიის პატრიარქი გახდა. იმპერატორი ლეონ I (457–474) ქალკედონის რწმენის დამკვიდრებისათვის იბრძოდა. იგი ემუქრე-ბოდა პეტრე ფულონს, თუ არ შეიცვლიდა შეხედულებას, ძალით დაატო-ვებინებდა კათედრას და გადაასახლებდა. ასეთ დროს პეტრეს არ შეეძლო არ შეესრულებინა იმპერატორის ბრძანება ქართველი კათალიკოსის კურთხევის შესახებ. იმპერატორის მუქარის გამო პეტრე ფულონი გაიქცა. შემდეგ ვ. გოი-ლაძე გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ ქართველი ქალკედონიტი სამღვდელოება, მომავალი კათალიკოსი და ეპისკოპოსები არ ეკურთხებოდნენ მონოფიზიტი პეტრეს ხელით, არამედ ეკურთხებოდნენ მისი ხელით იმ დროს, როცა პეტრე ფულონმა მიიღო „ჰენოტიკონი“. ანტიოქიის მოსახლეობა საერთოდ მონოფი-ზიტობას ემხრობოდა, ამიტომ იმპერატორი და კონსტანტინოპოლის პატ-რიარქი აკაკი (472–489) იძულებულნი გახდნენ მონოფიზიტებთან შემრი-გებლური პოზიცია დაეკავებინათ. 482 წელს მონოფიზიტებს „ჰენოტიკონი“ („ერთობის ფორმულა“) შესთავაზეს. მონოფიზიტებმა, მათ შორის პეტრე ფულონმაც, მიიღო ეს ჰენოტიკონი, რომელიც ძირითადად მიმართული იყო სირიის, ეგვიპტის, ლიბიისა და სხვა ეკლესიებისადმი.

ანტიოქიის კათედრა იმპერატორ ზენონის ნებართვით პეტრე ფულონმა დაიბრუნა და ვ. გოილაძის აზრით, ამის შემდეგ პეტრე ფულონმა აკურთხა პეტრე კათალიკოსი და ქართულ ეკლესიას მიანიჭა ავტოკეფალია – „ქართლის მოქცევიდან 170 წლის თავზე, როგორც ამას ქართული წყაროები ამტკიცებენ – 487–488 წელს ეს საქმე (ქართული ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის მინიჭება) ანტიოქიის ადგილობრივმა საეკლესიო კრებამ პეტრე ფულონის თავმჯდომარეობით დადებითად გადაწყვიტა“.[140]

როგორც ვ. გოილაძის ზემოთ მოყვანილი მსჯელობიდან ჩანს, ქართული ეკლესია და ის ბერძენი სამღვდელოება, რომელნიც საქართველოში სამოღვაწეოდ ანტიოქიაში უნდა კურთხეულიყვნენ, აღნიშნულ დროს მტკიცე დიოფიზიტი ქალკედონიტები იყვნენ და ამიტომაც პატრიარქის ხელდასხმას არ მიიღებდნენო. სავსებით შესაძლებელია, ქართული ეკლესია აღნიშნულ დროს, V საუკუნის მეორე ნახევარში, მართლაც ქალკედონიტური ქვეყანა იყო, თვით კონსტანტინოპოლიც კი იმ დროს ძალზე ხშირად მონოფიზიტური გავლენის ქვეშ იყო. ზოგიერთი იმპერატორიც კი უარყოფდა ქალკედონის კრებას. იმპერატორმა ვასილისკმა უარყო ქალკედონის კრება. იმპერიის აღმოსავლეთიც მონოფიზიტების ხელში იყო. ალექსანდრიაში, სირიასა და პალესტინაში საერთოდ ხალხი მონოფიზიტობის მხარეზე იყო და ქალკედონიტებს დევნიდნენ. თვით იმპერიის დედაქალაქ კონსტანტინოპოლში მონოფიზიტების გავლენა იზრდებოდა. 488 წლისთვის გამოჩნდა მონოფიზიტთა შორის სახელგანთქმული მონაზონი (ბერი) სევერიუსი, რომელიც მაიუმში, ღაზის მახლობლად, აღიკვეცა, სადაც ერთგულებდნენ პეტრე იბერის ტრადიციებს. მან ჰენოტიკონი მიიღო, მაიუმის ბერები ჰენოტიკონს უჭერდნენ მხარს.[141]

512 წელს კონსტანტინოპოლში, თვით წმიდა სოფიას ტაძარში შეიტანეს მონოფიზიტური გალობა სამწმიდაობისა – „რომელიც ჩვენთვის ჯვარს ეცვი“.[142] ქალაქში დაიწყო ბრძოლები მორწმუნე ქალკედონიტთა და მონოფიზიტთა შორის. 513 წელს ქალაქში შევიდა დუნაის ჯარები 60000 ჯარისკაცით წესრიგის დასამყარებლად (მოითხოვდნენ მონოფიზიტთა ლიდერების განდევნას). 518 წელს გარდაიცვალა იმპერატორი ანასტასი. სენატმა დაასახელა იუსტინე I. იუსტინე იმპერატორმა მონოფიზიტური გალობა აკრძალა. მოწვეულ იქნა კრება, კონსტანტინოპოლი კვლავ შეუერთდა რომს. იმპერატორ იუსტინიანე დიდის (527–565) ზეობის პირველ წლებში დედაქალაქში გაიზარდა მონოფიზიტური მიდრეკილება. მიწისძვრის შემდეგ ხალხი საჯაროდ ყვიროდა „ავგუსტუს, დაწვი ქალკედონის კრების ტომოსი“, იმპერატორმა გარკვეულწილად დაუთმო მონოფიზიტებს. იუსტინიანეს სურდა ერთიანი მსოფლიო ქრისტიანული იმპერიის შექმნა. მისი მეუღლის, თეოდორას გარდაცვალების შემდეგ, რომელიც მონოფიზიტებს მფარველობდა, იუსტინიანე სწორ გზას დაადგა.[143]

როგორც ზემომოყვანილიდან ჩანს, თვით იმპერიის დედაქალაქიც კი მტკიცე ქალკედონიტურ გეზს არ იცავდა და ზოგჯერ თვით დედაქალაქის ქუჩებშიც კი მონოფიზიტები და დიოფიზიტები ერთმანეთს ებრძოდნენ. მთავარ ტაძარში მონოფიზიტური გალობა იყო დაკანონებული. ასეთ სიტუაციაში ძნელია მტკიცება იმისა, რომ მონოფიზიტები საერთოდ არ არსებობდნენ

საქართველოში. ქართული წყაროები ძალზე კარგად წერენ ამის შესახებ, ხაზს უსვამენ, რომ ქართულ ეკლესიაში იყო ისეთივე სარწმუნოებრივი მიმართულება, როგორიც იყო „საბერძნეთში“. ეს ისე უნდა გავიგოთ, რომ როცა „საბერძნეთის“ ეკლესია მტკიცედ იცავდა ქალკედონიტობას, ქართული ეკლესიაც ამ დროს მტკიცედ იცავდა ქალკედონიტობას, და პირიქით. ამ წყაროდან გამომდინარე, თუ „საბერძნეთში“ მონოფიზიტები და დიოფიზიტები V საუკუნის II ნახევარსა და VI საუკუნის დასაწყისში ერთად არიან და თანაარსებობენ, ქართულ ეკლესიაშიც მსგავსი ვითარებაა, საქართველოშიც არსებობენ როგორც ქალკედონიტური, ისე მონოფიზიტური მიმართულებანი. თუმცა, შეიძლება საქართველოში ასეთ ერთმანეთთან დაუნდობელ ბრძოლას ადგილი არ ჰქონოდა, პირიქით, სავსებით შესაძლებელია, რომ ქალკედონიტები და მონოფიზიტები ერთიანი ძალით ებრძოდნენ საქართველოში არსებულ წარმართობასა და ცეცხლთაყვანისმცემლობას.

როგორც ითქვა, სომხურ ეკლესიაში არსებობდა სირიული (ანუ პროსპარსული) და კონსტანტინოპოლური (პრობერძნული) მიმართულება. მალე ერთი ფრთა მიემხრო მონოფიზიტებს, ხოლო მეორე ქალკედონიტებს. ცნობილია, რომ სომხეთში სირიულ-მონოფიზიტურმა მიმართულებამ გაიმარჯვა, ხოლო საქართველოში პირიქით, ბერძნულ-ქალკედონიტურმა.

თუ როგორი რწმენა და ქრისტოლოგია ჰქონდათ ქართველებს აღნიშნულ პერიოდში, ამის შესახებ მიუთითებს VI საუკუნის დასაწყისში სპარსელი ქრისტიანებისადმი სომხეთიდან გაგზავნილი ორი ეპისტოლე.[144] ჩვენში მიიჩნეოდა, რომ 506 წლის კრება იყო მონოფიზიტური, რომელმაც უარყო ქალკედონიტობა – „დვინის 506 წლის კრებასთან დაკავშირებით დღეს ჩვენს ისტორიოგრაფიაში ჩამოყალიბებულია სამი ძირითადი დებულება: 1. 506 წლის კრებაზე ქართლი ოფიციალურად მიემხრო მონოფიზიტობას და ასე დარჩა VII ს-ის დამდეგს ქართველებსა და სომხებს შორის მომხდარ საეკლესიო განხეთქილებამდე. 2. დვინის საეკლესიო კრებამ, შესაძლოა, დაადასტურა კავკასიის ეკლესიების ორგანიზაციული ცენტრის ჩამოყალიბება დვინის საკათალიკოსოს პრიმატობით. 3. აღნიშნული იდეოლოგიურ-ორგანიზაციული ცვლილებები ირანის სახელმწიფოს გავლენით მოხდა“.[145]

ზ. ალექსიძე აღნიშნულ ეპისტოლეთა, სხვა მასალებისა და წყაროების გამოწვლილვითი ანალიზის შემდეგ დაასკვნის: „კავკასიის ეკლესიებმა თავისი დამოკიდებულება მსოფლიო ეკლესიაში მიმდინარე დოგმატური კამათისადმი პირველად დვინის 506 წლის საერთო კრებაზე გამოთქვეს, როგორც ჩანს, კრებამ მიიღო ზენონის „ჰენოტიკონი“ და მხარი დაუჭირა ბიზანტიის კეისართა დიოფიზიტებისა და მონოფიზიტთა შერიგების პოლიტიკას, ამის შემდეგ, VI ს-ის შუა ხანებამდე ქართული და სომხური წყაროები გარკვეულს არაფერს ამბობენ მათი ეკლესიების მრწამსის შესახებ. წყაროების ასეთი სიჩუმე ირიბად უნდა მოწმობდეს, რომ კავკასიის ეკლესიების პოზიციაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ მომხდარა, ან კიდევ რაც უფრო სავარაუდოა, მომხდარი ცვლილება საგანგებო საეკლესიო კრებას არ გაუფორმებია.“[146]

მაშასადამე, სინამდვილეში საქმე შეიძლება ასე იყოს: 506 წლის კრებამ მიიღო ჰენოტიკონი და ანტინესტორიანული გადაწყვეტილება. სპარსელი ნესტორიანები იმ დროისათვის აცხადებენ, რომ მათაც იგივე სარწმუნოება აქვთ, რაც სომხებს, ქართველებს და ბერძნებსო („...რა მრწამსს აღიარებდნენ ქართველები, სომხები და ალბანელები: სპარსეთში ნესტორიანებს ხმა გაევრცელებინათ, რომ ესენიც ნესტორის მიმდევრები არიანო“, „ნესტორიანები სამეფო ხელისუფლებას არწმუნებდნენ, რომ მეზობელ ქვეყნებშიც იგივე სარწმუნოების აღსარებაა გავრცელებული, რასაც ისინი ქადაგებენ“).[147] სპარსელ ნესტორიანთა ასეთ თვალსაზრისს სასტიკად უარყოფს ბაბგენ სომეხთა კათალიკოსი. ისმის კითხვა, რატომ მიიჩნევდნენ ნესტორიანები ბერძნებს, სომხებს, ქართველებსა და ალბანელებს თანამორწმუნეებად? ნესტორიანთა აზრით, ქალკედონის კრება იყო ნესტორიანთა კრება. შეცდომით ნესტორიანები ქალკედონის კრების გადაწყვეტილებებს ნესტორიანებისადმი დათმობად თვლიდნენ, რადგანაც ქალკედონის კრება ქრისტეში ორ ბუნებას აღიარებდა (შეურევნელად და განუყოფელად), ასევე ნესტორიანებიც იესო ქრისტეში ორ ბუნებას აღიარებდნენ (ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად, მათი აზრით, მამა ღმერთის ლოგოსი კაცში იმყოფებოდა, როგორც ტაძარში). ქალკედონის კრებამ ნესტორიანები გაახარა, ჩანს, იმის გამო, რომ როგორც არსენი საფარელი არაერთგზის აღნიშნავს, ქართული ეკლესია მუდამ ბერძნულ ეკლესიაში მიღებულ ქრისტოლოგიას აღიარებდა, ხოლო საბერძნეთი ამ დროისათვის, ასე თუ ისე, ქალკედონურ ქვეყანად მიიჩნეოდა. ნესტორიანები სომხეთ-ალბანეთის ქრისტიანებს თანამორწმუნეებად თვლიდნენ.

ბაბგენი თავის I ეპისტოლეში, კერძოდ, წერს: „მწვალებლები ამბობენ... რომ ბერძნებს, სომხებს, ქართველებსა და ალბანელებს იგივე სჯული და სარწმუნოება აქვთ, რაც ჩვენა გვაქვსო. ეს შევიტყვეთ მათგან იმის შესახებ, თუ რას ამბობენ ნესტორიანები.“[148] და იქვე განაგრძობს – „რადგან ისურვეთ, რომ ამ საქმეთა შესახებ ჩვენგან შეგეტყოთ, გაცნობებთ: ბერძნებს, ჩვენ, სომხებს, ქართველებსა და ალბანელებს ეს ღმერთის გმობა არ შეგვიწყნარებია და არც ვეზიარებით, არამედ შევაჩვენებთ, რადგან ასე ამბობენ და ასწავლიან.“[149]

მაშასადამე, როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, სპარსელი ნესტორიანები ბერძენთა, სომეხთა, ქართველთა და ალბანელთა ნესტორიანობას იმ მიზეზის გამო ამტკიცებდნენ, რომ ისინი ქალკედონიტებად, ანდა ქალკედონური ორიენტაციის მქონე ქრისტიანებად მიაჩნდათ. ისმის კითხვა, იცნობდნენ თუ არა საერთოდ ქალკედონის კრების გადაწყვეტილებებს სომხეთსა და საქართველოში, ანდა ეთანხმებოდნენ თუ არა მას?

ზაზა ალექსიძემ სავსებით დამაჯერებლად გაარკვია აღნიშნულ ეპისტოლეებზე დაყრდნობით, რომ „...პირველ ეპისტოლეში სომხური სარწმუნოების აღსარება ნიკეის სარწმუნოების სიმბოლოს ფარგლებიდან არ გამოდის და არიანელთა საწინააღმდეგო ფორმულით მთავრდება. მეორეში უკვე ჩანს ანტინესტორიანული მსჯელობა სამების „დამატების“ შესახებ და მომარჯვებულია ეფესოს კრების ავტორიტეტი. ძნელია თავი გაითავისუფლო ეჭვისგან, რომ დვინის 506 წლის კრების მონაწილეებს ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ ნათელი

წარმოდგენა V ს-ის მანძილზე მსოფლიო ეკლესიაში მიმდინარე ნესტორიანული და მონოფიზიტური ცილობის შესახებ, ისინი ჯერ კიდევ ნიკეა-კონსტანტინოპოლის დოგმატიკის დონეზე იმყოფებოდნენ. მეორე ეპისტოლეს შედგენისას მდგომარეობა არსებითად განსხვავდება. სომხეთის ეკლესიის მესვეურები უკეთ არიან გარკვეული თანადროულ რელიგიურ სიტუაციაში და მხარს, თუმცა ჯერ კიდევ შემრიგებლურ დონეზე, მაგრამ მაინც უფრო მონოფიზიტობას უჭერენ... ასეა, თუ ისე, ქართული და ალბანური ეკლესიები მეორე ეპისტოლესთან არ არიან დაკავშირებული და მათი მრწამსის შესახებ მხოლოდ პირველი ეპისტოლეთი შეიძლება მსჯელობა. ხოლო პირველი ეპისტოლეს მიხედვით დვინის 506 წლის კრება ქალკედონიანობის საკითხს არ იხილავდა."[150]

რამდენადმე განსხვავებულია გ. სარქისიანის თვალსაზრისი:

„...სომხებმა მართლა არაფერი იცოდნენ ქალკედონის კრების შესახებ? გ. სარქისიანი უარყოფს ამ მოსაზრებას. სახელდობრ, მას მოჰყავს ორი ცნობა: ა) იოანე მანდაკუნის „დამტკიცება" და ბ) მოვსეს ხორენაცის ტრაქტატი. უპირველეს ყოვლისა, საყურადღებოა იოანე მანდაკუნის ტრაქტატის სახელწოდება: „დამტკიცება, რომ ვაღიაროთ უფალი ორი ბუნებისა თუ ერთი ბუნებისა", რაც არაორაზროვნად მიუთითებს, რომ აღნიშნულ ტრაქტატში ის ძირითადი საკითხია დასმული, რომელსაც ცენტრალური ადგილი ეპყრა ქალკედონის კრებაზე. უფრო საყურადღებოა მოვსეს ხორენაცის ტრაქტატში შემონახული ცნობები, რომელშიაც ტიმოთე ელურის „ქალკედონის კრების გადაწყვეტილებათა უარყოფის" სომხური თარგმანის გავლენა იგრძნობა... თარგმანი 480–484 წწ. შორის უნდა იყოს შესრულებული. გ. სარქისიანიც ამ თვალსაზრისისაკენ იხრება და თარგმანს V ს-ის II ნახევარში საბერძნეთის კულტურული ცენტრებიდან სომხეთს დაბრუნებულ სწავლულთა მეორე თაობას, ე.წ. „მთარგმნელთა" მოღვაწეობას მიაწერს. შემოინახა ცნობები, რომელთა მიხედვითაც სომხებმა თავდაპირველად მიიღეს ქალკედონის კრების დოქტრინა, შემდეგ კი VI ს-ის შუა ხანებში სირიელ მონოფიზიტთა ზეგავლენით მონოფიზიტიზმს დაუბრუნდნენ. ლაზარ ფარპეცი ვარდან მამიკონიანისადმი წარგზავნილ ეპისტოლეში წერს, რომ სომხებმა იცოდნენ ქალკედონის საეკლესიო კრების შესახებ. აღნიშნულ ეპისტოლეში ფარპეცი ანათემას უგზავნის სხვა მწვალებელთა შორის ევტიქისაც, რადგან თავად ფარპეცი კირილეს ქრისტოლოგიის მიმდევარი იყო და ამ ნიშნით იგი ქალკედონის მოწინააღმდეგეთა ბანაკს მიეკუთვნება. გ. სარქისიანის აზრით, შეუძლებელია ქალკედონის კრების შესახებ არაფერი სცოდნოდა სომეხ მთარგმნელთა მეორე თაობას, რომელიც ბიზანტიასა და ალექსანდრიას იყო წასული, მაგრამ რატომ არ იხსენიება სომხურ წყაროებში ქალკედონის საეკლესიო კრება? გ. სარქისიანს ამის პირველ მიზეზად არსებული პოლიტიკური ვითარება მიაჩნია. იმპერატორ ზენონის „ჰენოტიკონი" ქალკედონის კრების მიჩქმალვას ცდილობდა და ამ პირობებში ძნელი იყო სომხური ეკლესიის მესვეურთათვის ქალკედონის კრების ანათემა. ეს უნდა იყოს სომხურ წყაროთა დუმილის ერთი მიზეზი. მეორე მიზეზი უფრო მნიშვნელოვანია. რადგან ნესტორიანები „ჰენოტიკონს" ებრძოდნენ, სომხები ნესტო-

რიანობას ქალკედონიზმში ურევდნენ, რაც ნესტორიანობისა და ქალკედონიზმის ანტიმონოფიზიტობით იყო შეპირობებული“.[151]

როგორც ზ. ალექსიძემ გაარკვია, „...დვინის 506 წლის კრება ქალკედონიანობის საკითხს არ იხილავდა“, სწორედ ამ კრებას ესწრებოდა ქართული ეკლესიის წარმომადგენელი. ამ კრების მიერ გაცემულ ბაბგენ კათალიკოსის I ეპისტოლეში ქართული ეკლესიის ქრისტოლოგიაცაა გადმოცემული, ის კი ანტიქალკედონური არ ყოფილა. მაშასადამე, ქართულ ეკლესიას ისე, როგორც სომხურ და ალბანურ ეკლესიებს, 506-წლის კრებაზე ქალკედონიტობა არ დაუგმია (კრებას ქალკედონიანობის საკითხი არც განუხილავს).

ზ. ალექსიძე წერს: „თუ დვინში შეკრებილი ეპისკოპოსები არც ნესტორიანობის საკითხს განიხილავდნენ და არც ქალკედონიანობისა, მაშ რა უნდა ყოფილიყო კრების სამსჯელო საკითხი? როგორც ჩანს, მართალი უნდა იყვნენ ის სპეციალისტები, რომლებიც ვარაუდობენ, რომ 506 წლის კრებაზე ამიერკავკასიის ეკლესიებმა მიიღეს ზენონის შემრიგებლური „ჰენოტიკონი“ (482 წ.), რომელიც კრძალავდა ქრისტეს ბუნების შესახებ კამათს და ნიკეა-კონსტანტინოპოლის სარწმუნოების სიმბოლოს დონეზე რჩებოდა.“[152] აღსანიშნავია, რომ დვინის კრებას არ მიუღია მონოფიზიტური მრწამსი. 506 წლის კრება „მონოფიზიტობის სრული გამარჯვების“ კრება არ ყოფილა, როგორც მიაჩნდათ ადრე.[153] პირიქით, „დვინის 506 წლის კრება მთელს ახლო აღმოსავლეთის ქრისტიანულ ეკლესიაში დიოფიზიტთა და მონოფიზიტთა შემარიგებელი ღონისძიებების ერთ-ერთი გამოვლენა იყო...“[154]

„მსოფლიო ეკლესიაში მიმდინარე პოლემიკამ კავკასიაში შემოაღწია მხოლოდ VI ს-ის დამდეგს. მანამდე სომხები, ქართველები და ალბანელები არ იყვნენ არც მონოფიზიტები და არც ქალკედონიტები. დვინის 506 წლის კრება მოწვეულ იქნა ანასტასი კეისრის რელიგიური პოლიტიკის პირველ პერიოდში, როდესაც იგი ზენონის შემრიგებლური „ჰენოტიკონის“ პოზიციაზე იდგა და გარეგნულად მაინც კიდევ უფრო ლოიალურად იყო განწყობილი ქალკედონიანთა მიმართ, ვიდრე მისი წინაპარი კეისრის ტახტზე. ასევე „ჰენოტიკონის“ დონეზე განსაზღვრულად, ან კიდევ უფრო ლოიალურად უნდა მივიჩნიოთ დვინის 506 წლის კრების მიერ აღიარებული სარწმუნოების სიმბოლო. ყოველ შემთხვევაში, ბაბგენის პირველ ეპისტოლეში, რომელიც ერთადერთი სანდო წყაროა დვინის I კრების მონაწილეთა აღსარების წარმოსადგენად, მონოფიზიტური მრწამსის ნიშანწყალიც არ მოიპოვება. დვინის I კრების მონაწილე ეკლესიებს აშკარად ანტინესტორიანული პოზიცია უკავიათ... ბაბგენის მეორე ეპისტოლე დაწერილია კრების შემდეგ და მხოლოდ სომეხთა მხრიდან... მას უკვე ემჩნევა „ჰენოტიკონის“ მემარცხენე გააზრება და სირიელი მონოფიზიტების ძლიერი გავლენა... ქართულ ეკლესიას ბაბგენის მეორე ეპისტოლესთან არავითარი კავშირი არა აქვს და რა პოზიცია დაიკავა მან შედარებით გვიან ქრისტეს ბუნების საკითხში, ცალკე საკვლევია.“[155] როგორც აღინიშნა, თავის II ეპისტოლეში სომეხთა კათალიკოსმა დაგმო ქალკედონის კრება, რადგანაც ამ კრებას ნესტორიანები თავის სასარგებლოდ მიიჩნევდნენ (ამ ეპისტოლესთან ქართულ ეკლესიას კავშირი არ ჰქონია).

კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს, რომ იმ მომენტში ქალკედონის კრების დაგმობა არ ნიშნავდა მონოფიზიტობის აღიარებას. 506 წელს კრებამ მიიღო ჰენოტიკონი, ეს იმას ნიშნავს, რომ სომხებმა და კრების სხვა მონაწილეებმა (ქართველებმა და ალბანელებმა) მონოფიზიტობა კი არ მიიღეს, არამედ მიიღეს რაღაც საშუალო შემრიგებლური პლატფორმა მონოფიზიტობასა და ქალკედონიტობას შორის, და ამავე დროს, დაგმეს ნესტორიანობა, რაც თავის მხრივ ნიშნავდა ქალკედონის ნესტორიანული გაგების გმობასაც.

ზემოთ მოყვანილი ეპისტოლეებიდან ჩანს, თუ რა დიდი ავტორიტეტით სარგებლობს სომხური ეკლესია სპარსეთის იმპერიაში. ის, შეიძლება ითქვას, სპარსეთის ქრისტიანთა შორის უმთავრესი ავტორიტეტის მქონე საეკლესიო ცენტრია, რომელსაც თვით სპარსელი ქრისტიანები უწევენ ანგარიშს. რამ გამოიწვია სომხური ეკლესიის ასეთი ამაღლება სპარსეთის სახელმწიფოში? ამის შესახებ არსენი საფარელი წერს:

„ამის შემდეგ გავიდა რამდენიმე ჟამი, მოკვდა ვაჰან მამკუენი (505 წ.) ...მის შემდეგ ეროვნებით სპარსელებმა მიიღეს მარზპანობა. მათ შეურაცხყვეს საქრისტიანო წესი და ეკლესიათა განგება მოისპო. სომეხ აზნაურთა ხელისუფლება დაეცა მარზპანის მიერ და კათალიკოსები და ეპისკოპოსები განიდრიკნენ სიმართლისაგან. მათ სპარსელებისგან მიიღეს უფლება წინ აღდგომოდნენ აზნაურთა ხელისუფლებას. უფლება მიეცათ მოსახლეობისგან თვითვე მოეკრიბათ ხარკი და გადაეხადათ სპარსელებისთვის, რადგანაც ეპისკოპოსებსა და ქორეპისკოპოსებს მიანდვეს სომხეთი, როგორც სპარსთა მეფობის მორჩილებს. ზოგიერთმა კათალიკოსმა და ეპისკოპოსმა სპარსეთის მეფეები იშვილეს და თავიანთი ძეები უწოდეს კავად (488–531) და ხოსრო (531–579) მეფეებს. ამით მიაღწიეს იმას, რომ სამთავრო მსაჯულება თვით მიიტაცეს და კანონის სამართლისამებრ არ იქცეოდნენ. ეკლესიის საკუთრება მიითვისეს და ფლანგავდნენ ერისკაცთა საჩვენებლად. სპარსთა უღმერთო მეფის სათნოებისათვის სომხეთის ეპისკოპოსები და მონასტერთა მამასახლისები ღვთის გასარისხებელ ამაო ფუფუნებაზე ფიქრობდნენ. და მერე აზნაურნი და ერისაგანნი მათი მიბაძვით განშორდნენ ყოველგვარ კანონებს, წმიდა ნერსესა და წმიდა საჰაკის მიერ განწესებულთ. დაირღვა ყოველი სულიერი სიკეთის ჩვეულება და წესი, და ბოროტებამ დაიმკვიდრა დღევანდელ დღემდე. სომხური საეპისკოპოსოები გადაიქცნენ ქედისმოსახრელ ადგილად. მივიდოდნენ ხოლმე აზნაურები საეპისკოპოსო კარზე და მათ ეპისკოპოსები არ იღებდნენ. შერცხვენილი უკანვე ბრუნდებოდნენ, როგორც მარზპანის კარიდან. ეს დიდი შეურაცხყოფა მოუთმენელი იყო.“[156]

როგორც არსენი საფარელი წერს, სომხური ეკლესია ყოველმხრივ მისაღები ეკლესია იყო სპარსეთის მეფეებისთვის. შაჰი კავადი, რომლის დროსაც დვინის კრება ჩატარდა 506 წელს, სომეხი კათალიკოსების „შვილობილი“ და „ძე“ იყო.

აღსანიშნავია, რომ არსენი საფარელის თანახმად, სომხურმა ეკლესიამ მონოფიზიტობა მიიღო არა 506 წლის კრებაზე, არამედ VI საუკუნის 50-იან წლებში ნერსე კათალიკოსის დროს. მანამდე, არსენი საფარელის თანახმად,

სომხურ ეკლესიას იგივე რწმენა ჰქონდა, რაც ბერძნულ ეკლესიას და ქართულ ეკლესიასაც, ამის გამო „მშვიდად იყო“ (ე.ი. საეკლესიო კავშირი (სარწმუნოებრივი) გაწყვეტილი არ ჰქონდა სომხურ ეკლესიასთან).

არსენი საფარელის თვალსაზრისი, რომ VI საუკუნის დასაწყისში (შუა წლებამდე) სომხურ ეკლესიას ოფიციალურად არ ჰქონდა მიღებული მონოფიზიტური მრწამსი, ეთანხმება სხვა წყაროთა მონაცემებს. არსენი წერს: „სპარსთა მეფემ რაღაც მანქანებით შეიცვალა შეხედულება სომეხთა სარწმუნოების მიმართ (იგულისხმება ხოსრო I (531–579) და განუცხადა სომხებს, განყოფოდნენ და განშორებოდნენ ბერძნულ სარწმუნოებას (ე.ი. მართალია, სომეხი სამღვდელოება უზნეოდ იქცეოდა, მაგრამ მათი სარწმუნოება კვლავ ბერძნული იყო). მეფემ მიუვლინა მათ მოციქული და განუცხადა: „ერთი ორთაგან გამოარჩიეთ, ან მიიღეთ ასურელთა სარწმუნოება, მელქიტების გარდა, რომელთაც ბერძნული სარწმუნოება აქვთ, ანდა დატოვეთ თქვენი ქვეყანა და წადით. სომხები ძლიერ შეწუხდნენ, მათ არც სარწმუნოების შეცვლა სურდათ და არც ქვეყნის დატოვება. შეიქმნა დიდი ფიქრი და ბჭობა მათ შორის საკმაო ხნის მანძილზე. მერე ამ საქმის გადაწყვეტა მიანდეს ნერსე კათალიკოსს (548–552), რომელსაც მიჯინი ერქვა... სომხებმა მწუხარებით ამცნეს სპარსთა მეფეს, რომ მიიღებდნენ იაკობის რჯულს (მონოფიზიტურ რწმენას, რომელიც უფრო ახლოს იდგა ბერძნულთან, ვიდრე სხვა სექტები)... მეფე დაკმაყოფილდა და მიუვლინა სომხებს ცხრა იაკობიტი ბოროტი მოძღვარი, ცბიერი მელების მსგავსნი. მათ გარყვნეს სომხეთი, ნამოღვაწარი წმიდა გრიგოლის ცრემლით და შრომით, და ჰყვეს კრება ქალაქ დვინში, მიიღეს ხაჩეცარი და განდგნენ მართალი (ბერძნული) და ჭეშმარიტი სარწმუნოებისაგან. ამის გამო ისინი მოწყვეტილ იქნენ დიდებულ კათოლიკე და სამოციქულო მსოფლიო ეკლესიისაგან, იქვე განაწესეს არაჯორი, დვინს, და თქვეს, ეს არის პირველი დღე ჩვენი სარწმუნოებისაო. სომხური წელთაღრიცხვა იწყება დვინის ამ კრებით (551 წელს). ბოროტი ბოროტს დაუმატეს და არ ეზიარნენ ქალკედონის კრებას და ღვთისპირისაგან გავარდნენ“~.[157]

არსენი საფარელის თანახმად, სომხებმა ქალკედონის კრება ოფიციალურად დაგმეს არა 506 წელს, არამედ 551 წელს. ამავე წელს მიიღეს მათ ხაჩეცარი, ე.ი. მონოფიზიტობა. ქართული და სომხური ეკლესიები ერთმანეთს დაშორდნენ (არსენი საფარელის თანახმად, სწორედ ამის გამო) 551 წელს და არა 607–608 წლებში. ამის გამო ყოველი ქართლი, მეოთხე სომხეთი განეყენენ სომეხთაგან მღვდელობის ხელდასხმას, ხოლო ჰერნი და სივნიელნი ერთ პერიოდში განშორდნენ და შემდეგ კვლავ შეერივნენ“.[158]

არსენი საფარელის თვალსაზრისი, შეიძლება ითქვას, გაზიარებულია: „ბოლო ხანებში გამოითქვა მოსაზრება, რომ ქართულ ეკლესიას მონოფიზიტობა თავის ოფიციალურ იდეოლოგიად არასოდეს უცვნია, თუმცა, იგი VI ს-ის განმავლობაში შემრიგებლურ პლატფორმაზე იდგა და თავის სამწყსოში ჰყავდა მონოფიზიტი ეპისკოპოსები და მრევლიც“.[159]

როგორც აღვნიშნეთ, ანტიოქიის პატრიარქი პეტრე ფულონი, რომლის მიერაც, ზოგიერთი ქართველი ისტორიკოსის თანახმად, – ქართულმა ეკლესიამ მიიღო ავტოკეფალია, მონოფიზიტთა ერთ-ერთი ერესიარქი იყო.

„მონოფიზიტობის ისტორიაში შემდეგი საფეხური შექმნა ანტიოქიის პატრიარქმა პეტრე მკაწვრელმა (ფულონმა), რომელმაც „სამწმინდაობის“ გალობაში ძე ღმრთისას მიმართ შეიტანა გამოთქმა – „რომელიც ჩვენთვის ჯვარს ეცვი“, ეს ფორმულა მოწინააღმდეგეებმა გაიგეს, როგორც ღვთის ჯვარცმულად გამოცხადება და ამიტომაც მის მიმდევრებს „თეოფაქსიტები“ (სომხებს – „ხაჩეცარები“) უწოდეს.

კვლავ დავუბრუნდეთ საკითხს V საუკუნეში ქართველთა სარწმუნოების, კერძოდ, მეფე ვახტანგ გორგასლისა და მიქაელ ქართლის კათალიკოსის აღმსარებლობის შესახებ. ზ. ალექსიძე ჯუანშერისა და სხვა წყაროების ანალიზის შემდგომ წერს: „აშკარაა, რომ ბერძნები და ქართველები ჯუანშერს ცალკე გამოუყვია და მათ მართლმადიდებლებად თვლის. ჯუანშერის თვალში კი მართლმადიდებლობა მხოლოდ ქალკედონიტობა შეიძლება იყოს. ამასთანავე, 472 წლამდე, როგორც ქართლში კათალიკოსობის დაწესებას ათარიღებენ, ბიზანტიის ოფიციალური კურსი ქალკედონური იყო. მაშასადამე, არავითარი საყრდენი ჯუანშერთან ვახტანგ გორგასლის მონოფიზიტობის სამტკიცებლად არ მოიპოვება. არ არის აგრეთვე სავარაუდო, რომ ვახტანგი სპარსეთში სალაშქროდ ყოფნის დროს გადაიხრებოდა მონოფიზიტობისაკენ, ვინაიდან ამ ხანებში სპარსეთი მხარს უჭერდა ნესტორიანობას და არა მონოფიზიტობას. ასე, რომ, მიქაელ ეპისკოპოსის ბრალდება ვახტანგ გორგასლისადმი („დაგიტოვებიეს ქრისტე და ცეცხლსა ესავ“ უნდა პირდაპირი მნიშვნელობით (უკეთ – ცილისწამებად) გავიგოთ და მასში რომელიმე ქრისტიანული სექტის მიმდევრობას ვერ დავინახავთ.“[160]

ასევე ითქმის მიქაელ კათალიკოსის შესახებაც:

„...ლეგენდა ვინმე პეტრეს ქართლში ჩაქოლვის შესახებ უკავშირდება პეტრე ანტიოქიელსა და მიქაელ ქართლის მთავარეპისკოპოსს... პეტრე მკაწვრალის მკვლელი მიქაელი კი, ლეგენდის მიხედვით, აქტიური ანტიმონოფიზიტი და ქალკედონიტი მოღვაწეა. ამგვარად, არა გვაქვს არავითარი საფუძველი მის მონოფიზიტად ჩასათვლელად“.[161]

„ტრადიცია კი ვახტანგ გორგასალსა და მიქაელს მართლმადიდებლებად მიიჩნევს“.[162] სრული უფლება გვაქვს დავასკვნათ, რომ რა სარწმუნოებრივი აღმსარებლობისაც იყო საქართველოს მეფე და კათალიკოსი, იმასვე აღიარებდა სრულიად საქართველოც. მაგრამ იყო თუ არა ვახტანგ გორგასალი სრულიად საქართველოს მეფე? ზ. ალექსიძე შესაბამისი წყაროების ანალიზის შედეგად ადასტურებს, რომ ვახტანგ გორგასალი გამაერთიანებელი იყო სრულიად საქართველოსი:

„V საუკუნის ბოლო ოთხი ათწლეული ქართლის სამეფოსათვის იყო დიდ პოლიტიკურ წარმატებათა წლები: ვახტანგ გორგასლის მეთაურობით ქართლმა გაერთიანა აღმოსავლეთი და დასავლეთი საქართველო, თითქმის

იმავე საზღვრებში, რომელიც შემდგომ უფრო მყარად გაკეთდა მხოლოდ XI–XII საუკუნეებში“.[163]

თუკი ვახტანგის დროს გაერთიანდა სრულიად საქართველო და ის ქართლის სამეფოს ფარგლებში მოექცა, უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართულმა ეკლესიამ თავისი იურისდიქციის სფეროში მოაქცია დასავლეთი საქართველოც, რადგანაც ქალკედონის კრების თანახმად, ეკლესიის იურისდიქციის საზღვარი უნდა დამთხვეოდა სახელმწიფო-ადმინისტრაციულ საზღვრებს. ქართლის ეკლესია ერთიან ქართულ ეკლესიად უნდა ქცეულიყო ვახტანგის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის (საქართველოს გაერთიანების) შედეგად და რადგანაც მეფე და კათალიკოსი ქალკედონიტები იყვნენ, ერთიანი ქართული ეკლესიაც ამავე მრწამსის მატარებელი უნდა ყოფილიყო. ქართული ეკლესია, ჩვენი ძველი ისტორიკოსების შეხედულებით, მუდამ იმ სარწმუნოებრივ მიმართულებას აღიარებდა, რომელიც იმავდროულად ბერძნულ ეკლესიაში იყო მიღებული.

„475 წელს ბიზანტიის იმპერატორის ტახტი, მცირე ხნით ხელში ჩაიგდო უზურპატორმა ბასილისკმა, რომლის ანტიქალკედონურ ღონისძიებებში პირველი ადგილი ეკავა გადაყენებული მონოფიზიტი იერარქების უფლებებში აღდგენას. ასე ავიდა პეტრე ფულონი ანტიოქიის საყდარზე ხელმეორედ, თუმცა, მისი ზეობა ხანმოკლე გამოდგა. 476 წელს ზენონ კეისარმა ბასილისკი ჩამოაგდო ტახტიდან და ბიზანტიის იმპერატორის გვირგვინი დაიბრუნა. ზენონის მოღვაწეობის პირველი პერიოდის დამახასიათებელია აქტიური პროქალკედონური პოლიტიკა. მან დაუყოვნებლივ აღადგინა ეკლესიებში ბასილისკამდელი მდგომარეობა, რასაც ცხადია, ანტიოქიაში ქალკედონიტების გამარჯვება და პეტრეს დამხობა მოჰყვა შედეგად. მესამედ და საბოლოოდ პეტრეს ანტიოქიის საყდარი ეკავა 485–488 წლებში.“[164] „472–489 წლებში კონსტანტინოპოლის პატრიარქია აკაკიუსი, რომელმაც სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწია უზურპატორ ბასილისკის პრომონოფიზიტურ პოლიტიკას და მისი ჩამოგდების ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორი გახდა.“[165]

როგორც ზემოაღწერილიდან ჩანს, არავითარი საფუძველი არ არსებობს იმისა, რომ ქართული ეკლესია V საუკუნეში, საკათალიკოსოს დაარსების ეპოქაში, მივიჩნიოთ მონოფიზიტური ქრისტოლოგიის მქონედ, უფრო მეტიც, არც 506 წლის დვინის ქართველ-სომეხ-ალბანელთა გაერთიანებულ კრებას უღიარებია მონოფიზიტობა. მიჩნეულია, რომ თვით სომხური ეკლესიაც კი მხოლოდ 551 წლიდან უნდა ჩაითვალოს მონოფიზიტურად.

„კავკასიოლოგიაში გავრცელებულია შეხედულება, რომ 451 წლიდან VII საუკუნის დამდეგამდე ქართული ეკლესიის ოფიციალური მრწამსი მონოფიზიტობა იყო და სომხურ ეკლესიასთან იდეოლოგიური ერთიანობა ამ ბაზაზე ხორციელდებოდა. შუშანიკის კულტის ორივე ეკლესიაში არსებობა თითქოს ამ თეზისის დამადასტურებელი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ იგივე ფაქტი ამ თეზისს უარყოფს კიდეც. რატომ არ წაშალა ქართულმა ქალკედონურმა ეკლესიამ თავისი ძველი მონოფიზიტობის კვალი და რატომ არ აიღო ხელი სომხურ ეკლესიასთან საერთო წმიდანებზე? საქმე ის არის, რომ

ქალკედონური ისტორიოგრაფიის შეხედულებით, დვინის საკათალიკოსომ მონოფიზიტობა მიიღო მხოლოდ 551 წლის დვინის ადგილობრივ II საეკლესიო კრებაზე. მანამდე იგი დასაბამიდან მართლმადიდებლური იყო ქართლის ეკლესიასთან ერთად, ამიტომ არის, რომ ქართული და საერთოდ ქალკედონური ეკლესია სცნობს ყველა იმ საეკლესიო მოღვაწესა და წმინდანს, რომლებიც სომხეთში 551 წლამდე მოღვაწეობდნენ."[166]

დვინის 506 წლის საერთო კრების შემრიგებლური განსაზღვრებანი ქართულმა და სომხურმა ეკლესიებმა სხვადასხვაგვარად გაიგეს: ჩანს, პირველმა მასში მემარჯვენე ქალკედონიტობა დაინახა, ხოლო მეორემ – მემარჯვენე მონოფიზიტობა. შემდეგი პერიოდი ამ ეკლესიების ისტორიაში იყო პოზიციების სულ უკეთ განსაზღვრის ხანა, რაც VI ს-ის II ნახევრის დასაწყისში სომეხთა მხრიდან საგანგებო საეკლესიო კრებით და უკიდურესად მემარცხენე მონოფიზიტობის (ივლიანიტობის) აღიარებით დამთავრდა. ქართლს, როგორც ჩანს, ასეთი კრება არ მოუწყვია, რადგან თავის მრწამსსა და საწესო რიტუალში მას რადიკალური ცვლილება არ მოუხდენია... ამრიგად, VI ს-ის II ნახევრის მანძილზე ქართლი, ალბანეთი და სივნიეთი მხარს ქალკედონიტობას უჭერდნენ, თუმცა, აქტიურ ანტიმონოფიზიტურ განწყობილებასაც არ ამჟღავნებდნენ. მონოფიზიტობა „ნარაციოს" მიხედვით, სცნეს მხოლოდ ტაშირის, ძორაფორის, გარდმანისა და არცახის ხევების სომხურენოვანმა თემებმა".[167]

საქართველოს საკათალიკოსოს დაარსება

ცნობილია, რომის იმპერატორ კონსტანტინემდე ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგია არ ყოფილა. ამიტომაც, შეიძლება ითქვას, ქრისტიანული თემები თავისუფლებით სარგებლობდნენ, იმ თვალსაზრისით, რომ სახელმწიფო არ კარნახობდა ქრისტიანულ ეკლესიას, თუ რა სახის უნდა ყოფილიყო მისი ადმინისტრაციული სტრუქტურა. ამის გამო IV საუკუნემდე ქრისტიანული თემი, მოციქულთა 34-ე კანონის თანახმად, უნდა დაქვემდებარებოდა ამ თემის მთავარეპისკოპოსს, თემების მთავარეპისკოპოსები კი ერთმანეთის მიმართ დამოუკიდებელნი იყვნენ.

მთავარეპისკოპოსს ირჩევდა თემის („ნათესავის") სამღვდელოების კრება, ამიტომაც ყოველი საეკლესიო თემი და საეპისკოპოსო თავისუფალი, თავისთავადი და ავტოკეფალური იყო.

სრულებით შეიცვალა მდგომარეობა სახელმწიფოს მიერ ქრისტიანობის აღიარებისა და ამ რელიგიის გასახელმწიფოებრიობის შემდეგ. ამ დროისათვის, IV საუკუნის დასაწყისში, როგორც ცნობილია, რომის იმპერიაში დაწესდა „ტეტრარქია", „ოთხის მმართველობა". ადმინისტრაციული მმართველობის თვალსაზრისით, იმპერია ცალკეულ ნაწილებად დაიყო. იმპერიას მართავდა ორი იმპერატორი და ორი კეისარი. იმპერიაში არსებობდა უდიდესი ქალა-

ქები: რომი, ანტიოქია, ალექსანდრია, აგრეთვე სხვა დიდი ქალაქები, რომლებშიც კუთხეთა და პროვინციათა მმართველები ისხდნენ. ამ მდგომარეობამ გამოიწვია დიდ ქალაქებში მსხდომი ეპისკოპოსების გაძლიერება, გამდიდრება, მათი ავტორიტეტისა და გავლენის გაზრდა. დედაქალაქების ეპისკოპოსები მოქმედებდნენ ამ ქალაქის საერო მმართველთან თანხმობით. საერო მმართველი დაინტერესებული იყო მის ქალაქში მჯდომი ეპისკოპოსის ავტორიტეტისა და გავლენის გაზრდით. ამის გამო, უკვე IV საუკუნის დასაწყისიდანვე მიმდინარეობს პროცესი, რომელსაც შეიძლება დავარქვათ მცირე თვითმყოფად ეკლესიათა გაუქმებისა და დიდი ეკლესიების გავლენის სფეროების გაზრდის პროცესი. უკვე IV საუკუნეში მოწვეული მსოფლიო კრებები, მართალია, ადასტურებენ პატარა ეკლესიების ავტოკეფალიას, მაგრამ ასევე ადასტურებენ მთავარი ქალაქების ეპისკოპოსების გავლენის სფეროების გაფართოებას. ამ მიზეზის გამო იმპერიის აღმოსავლეთის მთავარმა ქალაქმა ანტიოქიამ თავისი გავლენის სფეროში შეიყვანა მის მეზობლად მდებარე ავტოკეფალური ეკლესიები, ალექსანდრიამ კი ეგვიპტის ეპისკოპოსები. ეს პროცესი გრძელდებოდა მთელი IV საუკუნის განმავლობაში და საბოლოოდ დასრულდა 451 წლის IV მსოფლიო კრების დროისათვის.

IV საუკუნისათვის, როგორც მრავალგზის აღინიშნა აღმოჩნდა, რომ 330 წელს დაარსებულ კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსს ნორმალური სიდიდის ეპარქიაც კი არ გააჩნდა, ხოლო ანტიოქიისა და ალექსანდრიის ეპისკოპოსები გავლენას ავრცელებდნენ მათ გარშემო მდებარე ტერიტორიებზე. ამ მდგომარეობას დედაქალაქის (კონსტანტინოპოლის) ეპისკოპოსები ვერ ურიგდებოდნენ. ა. კარტაშევი წერს, რომ კონსტანტინე დიდის მიერ დასმული კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსი თავის იურისდიქციას მხოლოდ ამ ქალაქის ტერიტორიაზე ავრცელებდა, ხოლო, თავის მხრივ, ეს ტერიტორიაც ჰერაკლიის სამიტროპოლიტოში შედიოდა.[168]

კონსტანტინოპოლის გარშემო არსებობდა ძლიერი ავტოკეფალური ეკლესიები: პონტოს დიოცეზისა, ასიის დიოცეზისა და თრაკიის დიოცეზისა. მათი ავტოკეფალია ჯერ კიდევ II მსოფლიო კრებამ დაადასტურა.

იმპერიაში იყო 100-ზე მეტი პროვინცია.

ს. ტროიცკი ბალსამონზე დაყრდნობით წერდა, რომ IV საუკუნისათვის იმპერიაში ავტოკეფალური იყო ყველა პროვინციის ეკლესია, ანუ იმპერიაში 100-ზე მეტი ავტოკეფალური ეკლესია არსებობდა, მაგრამ ამავე დროს მიმდინარეობდა პროვინციების ავტოკეფალური ეკლესიების შერწყმა-შეერთების პროცესი დიოცეზის ეკლესიებში. სწორედ ერთი ასეთი იყო ჩვენი მეზობელი პონტოს დიოცეზი, იქ არსებობდა რამდენიმე პროვინცია და ამ პროვინციათა ეკლესიები.

საქართველოს უშუალოდ მოსაზღვრე პონტოს დიოცეზში, რომელიც ქრისტიანობის ერთ-ერთი ძლიერი ბურჯი იყო მთელ მაშინდელ მსოფლიოში, ეპისკოპოსები ერთმანეთისგან დამოუკიდებელნი იყვნენ და თვითმმართველობა ჰქონდათ საეკლესიო საკითხში (იგულისხმება IV საუკუნე). მართალია, აქ ლიდერობდა პონტო-კესარიის ეპისკოპოსი, მაგრამ მან ვერ შეძლო გადაქ-

ცეულიყო საყოველთაო, უფროს ეპისკოპოსად თავის დიოცეზში. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ა. კარტაშევი ამის შესახებ წერს: „პონტოს დიდ დიოცეზში, რომელიც გადაჭიმული იყო ბოსფორიდან ევფრატამდე, არ იყო ერთი საერთოდ აღიარებული ადმინისტრაციული ცენტრი. ერთნი მიიჩნევდნენ კესარია-კაპადოკიას, მეორენი – ანკვირიას, მესამენი უქვემდებარებდნენ თავის თავს კონსტანტინოპოლს. ამიტომაც, მცირე აზიაში გამოჩნდნენ ოლქები და ქალაქები, რომელთაც მიიჩნიეს თავიანთთვის მოხერხებულად და სასარგებლოდ, მიემართათ პირდაპირ დედაქალაქისთვის. ასეთია ბითინია, როგორც ნაწილი პონტოს დიოცეზისა. ბითინიაში შემავალი ქალაქი ქალკედონი კონსტანტინოპოლის გარეუბანი გახდა. საერთოდ მთელი მცირე აზიის ეპისკოპოსები, როგორც აღინიშნა, ყოველთვის დედაქალაქში იყვნენ, მის არქიეპისკოპოსთან, კათედრასთან თათბირობდნენ იქ მიმდინარე ამბებზე, აქვე გადმოჰქონდათ თავიანთი კამათი და ადგილობრივი საქმეები. ამიტომაც, მან ასახვა ჰპოვა IV მსოფლიო კრების მე-9 და მე-17 კანონებში, რომელთა თანახმადაც აღმოსავლეთში თავიანთი დიოცეზების (ოლქების) კრებების გადაწყვეტილებით უკმაყოფილოთათვის უმაღლესი სააპელაციო ინსტანცია იყო კონსტანტინოპოლის საყდარი, მაგრამ ეს ეხებოდა აღმოსავლეთის მხოლოდ იმ ნაწილს, რომელიც არ შედიოდა სხვა საპატრიარქოებში“.[169]

ზემოთ მოყვანილი მაგალითით გვინდოდა გვეჩვენებინა, თუ როგორ გაერთიანდნენ ჩვენი მეზობელი პონტოს ეკლესიის მანამდე თავისთავადი საეპისკოპოსოები ერთი ქალაქის ეპისკოპოსის ხელქვეით. კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ხელქვეით პონტოს გარდა, სხვა დიოცეზთა ეპისკოპოსებიც გაერთიანდნენ. ეს მიმდინარეობდა V საუკუნის პირველ ნახევარში, 451 წლამდე, ქალკედონის კრებამდე. ამ კრებამ ეს ფაქტი დააკანონა 28-ე კანონით.

საერთოდ, V საუკუნე იყო თავისთავადი საეპისკოპოსოების დიდ საპატრიარქოებსა და საკათალიკოსოებში გაერთიანების საუკუნე. 451 წლის კრებამ დააარსა იერუსალიმის ახალი საპატრიარქო, რომელშიც შევიდა საეპისკოპოსოები პალესტინისა (კესარია პალესტინისა და სხვ.).

ქალკედონის კრების შემდეგ, თავისთავადი დამოუკიდებელი მრავალი ეკლესიის (ეპარქიები, დიოცეზთა ეკლესიები) ერთი საყოველთაო ეპისკოპოსის ხელქვეით გაერთიანების შედეგად, ბიზანტიაში სულ რამდენიმე დიდი ეკლესია აღმოჩნდა. კონსტანტინოპოლის საყდარს დაექვემდებარა ჩვენი მეზობელი მცირე აზიის საეპისკოპოსოები (ასევე ევროპაში თრაკიისა), იერუსალიმის საყდარს – პალესტინისა, ალექსანდრიის საყდარს – ეგვიპტისა, ხოლო ანტიოქიას კი ის საეპისკოპოსოები, რომლებიც იმპერიის აღმოსავლეთში იმყოფებოდნენ და არ შედიოდნენ არც ერთ ზემოთ ხსენებულ სხვა საპატრიარქოში (კვიპროსის გამოკლებით).

მსგავსი გაერთიანების პროცესი მიმდინარეობდა იმპერიის გარეთაც. სპარსეთის ქრისტიანული საეპისკოპოსოები გაერთიანდნენ სპარსეთის კათალიკოსის ხელქვეით. სომეხი საეპისკოპოსოების ცენტრალიზაცია ერთიან საკათალიკოსოში ცოტა უფრო ადრე დაიწყო და ამ დროისთვის (V ს.) დასრულებული იყო.

საქართველოს საკათალიკოსოს ჩამოყალიბებაც, ამავე დროს, V საუკუნეში მოხდა და მსგავსი ხერხით. საქართველოში, ისევე როგორც ჩვენს მეზობელ პონტოს დიოცეზში, მრავალი საეპისკოპოსო არსებობდა საკათალიკოსოს დაარსებამდე. საეკლესიო კანონების თანახმად (მოციქულთა 34-ე და სხვა), ეს საეპისკოპოსოები თავისთავადნი იყვნენ. საქართველოს ყოველ ადმინისტრაციულ ერთეულში (საერისთავოებში თუ საპიტიახშოში) არსებობდა საეპისკოპოსოები. ს. ჯანაშია ქართველთა გაქრისტიანების აღწერის შემდეგ წერს, თუ როგორ მოეწყო ქართული ეკლესია (იგულისხმება ვახტანგ გორგასლამდე, IV ს. და V ს-ის დასაწყისი). „ქრისტიანულ ორგანიზაციას, ქრისტიანების კრებულს, ბერძნული სიტყვით „ეკლესიით“ აღნიშნავდნენ. შემდეგში ქართულად „ეკლესია“ დაერქვა იმ შენობასაც, სადაც ქრისტიანების კრებული თავს იყრიდა ლოცვისათვის. რაკი ქართლში ქრისტიანობა სახელმწიფოებრივ სარწმუნოებად გადაიქცა, ქართლის ეკლესიამაც ისეთივე წყობილება მიიღო, როგორიც ჰქონდა თვით ქართლის სამეფოს. ასე ხდებოდა სხვა ქვეყნებშიც. ცალკე საერისთავოების საეკლესიო საქმეებს განაგებდნენ ეპისკოპოსები, რომელნიც ემორჩილებოდნენ ქართლის, ანუ მცხეთის მთავარეპისკოპოსს. ეპისკოპოსებს ექვემდებარებოდნენ ხუცები ანუ მღვდლები. მალე ქრისტიანული სამღვდელოება ქართლში მრავალრიცხოვანი გახდა...“[170]

ს. ჯანაშიას თანახმად, ჩვენში ვახტანგ გორგასლამდე იმდენივე საეპისკოპოსო ყოფილა, რამდენი საერისთავოც იყო ქართლის სამეფოში, თუმცა, ბ. მჭედლიშვილის მიხედვით, ეპისკოპოსების რიცხვი გაცილებით მეტი შეიძლებოდა ყოფილიყო: „გაქრისტიანებულ სახელმწიფოში ყველა ქალაქსა თუ მნიშვნელოვან დაბას თავისი ეპისკოპოსი უნდა ჰყოლოდა, ზოგან ორიც. სხვაგვარად ქრისტიანული ქვეყნის სტატუსი და ეკლესიის სტრუქტურა წარმოუდგენელია. ამასთან, ჩვენ ქვემოთ ვნახავთ, რომ საქართველოში V ს-ის ბოლოს 30-ზე მეტი ეპისკოპოსი მოღვაწეობდა. ჯუანშერი ჩამოთვლის, სად დასვა ვახტანგმა ეპისკოპოსები... ამ სიის მიხედვით, საკუთრივ ქართლში მხოლოდ ორი ეპისკოპოსი ჩანს, მცხეთისა და ნიქოზის. თბილისიც კი, რომელიც თითქოსდა ვახტანგმა დააარსა, ეკლესიის მესვეურის გარეშე აღმოჩნდა. გარდა ამისა, რა ვუყოთ სხვა ძველ ქალაქებს: უფლისციხეს, არმაზციხეს, კასპს, ნეკრესს, ტყეტბა-გულგულას, უჯარმა-კაწარეთს, გაჩიან-ცურტავს, სამშვილდესა და სხვა ჩვენთვის უცნობ ქალაქებსა და დაბებს.

ამდენად, ჯუანშერის ეპისკოპოსთა სია ასახავს მხოლოდ ვახტანგის მიერ დასმულ ეპისკოპოსთა რაოდენობას და არა ეპარქიების რიცხვს.

თავის დროზე ივ. ჯავახიშვილმაც მიაქცია ჯუანშერის ცნობების შეუსაბამისობას ყურადღება და აღნიშნა: ჯუანშერის სიტყვებიდან ისეთი დასკვნის გამოტანა შეიძლება, თითქოს მას მხოლოდ იმათი დასახელება სდომებოდეს, რომელნიც ანტიოქიის პატრიარქმა აკურთხა. მაგრამ მაშინ მარტო ჯუანშერის ამ ცნობაზე დამყარება შეუძლებელია...

მაშასადამე, ივ. ჯავახიშვილი გამოჰყოფდა „უძველეს ხანას“, რომელიც ვახტანგ გორგასლამდელს გულისხმობს. ამ „უძველეს ხანაში“ მთავარეპისკოპოსები ხელმძღვანელობდნენ ქართულ ეკლესიას. „მთავარ“ ან „თავი ეპისკო-

პოსთაის“, თავისთავად იგულისხმება, ჰყავდათ ხელქვეითი, რანგით დაბალი ეპარქიის ეპისკოპოსები, ე.ი. გორგასლამდეც ყოფილან ეპისკოპოსები... საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოში ვკითხულობთ, რომ IV საუკუნეში „საპიტიახშო და საერისთავო ცენტრებში ეპისკოპოსებიც ისხდნენ“. ასე რომ, „ასეთი ცენტრების რიცხვს ემთხვეოდა საეპისკოპოსო საყდართა სათვალავიც. უკვე V ს-ის შუა წლებში ქართლში ირიცხებოდა 30-იოდე საეპისკოპოსო ოლქი“ (საქ. ისტორია, I, 1958). ავტორები ამ წიგნისა არიან: ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე, გ. მელიქიშვილი, შ. მესხია, პ. რატიანი.

ანალოგიური შეხედულებისაა მ. ლორთქიფანიძე, რომელიც თვლის: „როგორც აღნიშნულია, ამ ეპისკოპოსების დადგინება არ უნდა ნიშნავდეს ყველგან ახალი საეპისკოპოსოების დაარსებას. ამათგან ნაწილი მართლაც ახლად დაარსებულია. ასეთი უნდა იყოს: ნინოწმინდის კათედრა, ჭერემის, ნიქოზის, ხოლო რიგ შემთხვევებში ძველი ეპისკოპოსები, რომელნიც, ალბათ, მიქაელის დასისანი იყვნენ, ახლებითაა შეცვლილი. უდავოა, რომ ამათ გარდა სხვა საეპისკოპოსოებიც არსებობდა ქართლის სამეფოში, მაგრამ ჯუანშერის სიაში ისინი ვერ მოხვდნენ, რადგან ჩანს, ვახტანგს აქ ცვლილება არ მოუხდენია.“[171]

საკითხისათვის საინტერესოა აგრეთვე ჯუანშერის თხრობის ის ნაწილიც, რომელიც უდავოდ წინ უსწრებს გორგასლის რეფორმებს. ინდოეთში ლაშქრობიდან დაბრუნებულ ვახტანგს „მოეგება ძე მისი დაჩი და მის თანა ეპისკოპოსნი. და ვითარცა ცნა ეპისკოპოსმან (მიქაელ), ვითარმედ წარავლინა მეფემან მოციქული მოყვანებად კათალიკოსისა და ეპისკოპოსთა, დაუმძიმდა მას ზედა“. მაშასადამე, ვახტანგ გორგასალს ეს-ესაა დაუპირებია კათალიკოსისა და ეპისკოპოსების ახალი ჯგუფის მოწვევა, ხოლო მასთან შესახვედრად მოსული არიან ძველი ეპისკოპოსები... ლეონტი მროველის მიხედვით, IV საუკუნის დასაწყისში, მეფე მირიანმა სიკვდილის წინ „დავედრა ეპისკოპოსთა“ ედიდებინათ წმიდა ნინოს საფლავზე აშენებული ეკლესია.

წმიდა ნინოს „ცხოვრების“ თანახმად, იგი დამარხეს დაბა ბოდს და ეკლესია აღუშენეს და ეპისკოპოსი განაჩინეს მას ზედა“.

შეიძლებოდა ამ საკითხის გარჩევა ამითაც დაგვემთავრებინა, მაგრამ მოვიშველიოთ ქრისტიანული სამყაროსათვის დამახასიათებელი სურათიც. ცნობილია, რომ იქ, სადაც ქრისტიანობამ ფეხი მოიკიდა, თითოეულ ქალაქს განაგებდა ეპისკოპოსი. იმის მიუხედავად, რომ სირიაში ეკლესიის იერარქიული და კანონიკური განვითარება სუსტად მიმდინარეობდა და მწყობრი ორგანიზაციაც არ არსებობდა, მაინც უკვე III–IV სს-ში, თითოეული ორგანიზაცია ექვემდებარებოდა ეკლესიას და მაშასადამე, ეპისკოპოსს.[172]

ირანის მეზობელ ოლქებში და თვითონ ირანშიც (მესენაში, სუზაში, რევ-არტაშირში, ბახრეინში) 225 წ. (!) უკვე დაფუძნებული იყო ქრისტიანული საეპისკოპოსოები“.[173]

V საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი ლაზარ ფარპეცი აღნიშნავს, რომ ირანის მეფის იეზდიგერდის დროს (399–421) „სომხეთის ყველა გავარიდან შეიკრიბნენ წმინდა ეპისკოპოსნი“.[174]

აღარაფერს ვამბობთ თვით ბიზანტიის ქრისტიანული ცენტრების შესახებ, რადგან სურათი თავისთავად ნათელია. პროკოფი კესარიელის ზემოთ მოტანილი დახასიათებაც[175] „ხომ გაუმართლებელი იქნებოდა, თუ ქართველები საეკლესიო იერარქიის ჩამოყალიბებას მხოლოდ V საუკუნის II ნახევარში მოიფიქრებდნენ“.[176]

ნ. ჯანაშია, ბ. მჭედლიშვილი და, ჩანს, მ. ლორთქიფანიძეც ფიქრობენ, რომ ვახტანგ გორგასლის მიერ კათალიკოსობის დაწესებამდე ჩვენში არსებობდა ეპისკოპოსთა დასები, რომელთაგან ერთი დასი მეფეს ემხრობოდა, მეორე დასი კი მეფის მოწინააღმდეგე იყო.

ნ. ჯანაშია წერს: „ახლად დანიშნული ეპისკოპოსების სიმრავლე (თორმეტი ეპისკოპოსი) გვიჩვენებს, რომ ვახტანგმა, ერთი მხრივ, დააწესა ახალი საეპისკოპოსოები... ამავე მიზნით იქნებოდა ახალი ეპისკოპოსი დანიშნული რუსთავში. უნდა ვიფიქროთ, რომ მან შეცვალა ძველი, ვახტანგის მოწინააღმდეგე მღვდელმთავარი, მართლაც, აქ ჩვენ საქმე უნდა გვქონდეს სწორედ ეპისკოპოსის შეცვლასთან და არა საეპისკოპოსოს დაარსებასთან. შეუძლებელია ასეთ დიდ საერისთავო ცენტრში, სამეფო საგვარეულოს ერთ-ერთი შტოს რეზიდენციაში, რუსთავში, მანამდე ეპისკოპოსი არ მჯდარიყო“.[177] როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, სრულიად აშკარაა, რომ ჩვენში კათალიკოსობის დაწესებამდე არსებობდნენ საეპისკოპოსოები და მათი საზღვრები ემთხვეოდა საერო-ადმინისტრაციული ოლქების საზღვრებს, ანუ საეპისკოპოსოს საზღვარი საერისთავოს საზღვარს ემთხვეოდა. რომელი საერისთავოებიც ემორჩილებოდნენ საქართველოს მეფეს, იმ საერისთავოთა საეპისკოპოსოები დაემორჩილნენ სატახტო ქალაქის, მცხეთის, საყოველთაო ეპისკოპოსს.

ეკლესია ჩვენში ისევე იყო მოწყობილი, როგორც სხვა ქრისტიანულ ქვეყნებში, როგორც ამას ითვალისწინებდა მსოფლიო კრებათა კანონები.

ქრისტიანობის სახელმწიფოს მიერ აღიარებამდე საეკლესიო თემში (ერი, „ნათესავი“) არსებობდა რამდენიმე ეპისკოპოსი. ეს ეპისკოპოსები, მოციქულთა 34-ე კანონის თანახმად, ვალდებულნი იყვნენ დამორჩილებოდნენ მათ მიერვე გამორჩეულ, პირველობის მქონე „თავ“ ეპისკოპოსს: „თითოეულისა ნათესავისა ეპისკოპოსთა უხმს... რაითა პირველად და თავად მათდა შეერაცხოს ეპისკოპოსი თვისი და არარას იქმოდინ ნამეტნავსა თვინიერ განზრახვისა მისისა“...[178]

სახელმწიფოს მიერ ქრისტიანობის აღიარების შემდეგ, რომის იმპერიაში საეპისკოპოსოს საზღვარი თანდათან დაემთხვა ადმინისტრაციული ერთეულის (პროვინციის) საზღვარს. როგორც დიდი სჯულისკანონიდან ჩანს, რომის ადმინისტრაციულ ერთეულს (პროვინციას) ქართულად ეწოდებოდა სამთავრო. 325 წლის ნიკეის კრებიდან ჩანს, რომ სამთავროში (ანუ პროვინციაში) იყო არა ერთი ეპისკოპოსი, არამედ რამდენიმე. ამ კრების მე-4 კანონის თანახმად, სამთავროს ჰყავს ეპისკოპოსთა თავი ანუ მიტროპოლიტი. სამთავროს მიტროპოლიტის თანხმობით ახალ ეპისკოპოსს დაადგენდა ამ სამთავროს ყველა ეპისკოპოსი, ანდა უკიდურეს შემთხვევაში, სამი მაინც. ამ კანონიდანაც ჩანს,

რომ საეკლესიო სამთავრო, ანუ რომის პროვინციის ეკლესია, ავტოკეფალური და დამოუკიდებელი იყო სხვა, მის გარეთ არსებული ეკლესიებისაგან.

ქართულ სინამდვილეში – საქართველოს სამეფოში საერისთავო იყო დაახლოებით ისეთივე ადმინისტრაციული ერთეული, როგორიც იყო რომის იმპერიაში პროვინცია (ძველი ქართულით „სამთავრო“). ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, ქართულ საერისთავოებში იყო არა ერთი, არამედ რამდენიმე ეპისკოპოსი და მათ შორის ერთ-ერთი იყო „თავი ეპისკოპოსთა“, მაგალითად გუგარქში, შეიძლება ჩვენში საერისთავოს საეპისკოპოსოსაც ისეთივე თავისთავადობა ჰქონდა, როგორც რომის პროვინციისას.

რომის იმპერიაში პროვინციათა ეკლესიების ავტოკეფალია თანდათან შეიზღუდა, დიდმა ქალაქებმა (რომმა, ალექსანდრიამ, ანტიოქიამ) შეძლეს მათ გარშემო მყოფი საეპისკოპოსოების დაქვემდებარება. ეს უკვე არსებული ფაქტი ნიკეის მსოფლიო კრებამაც დაადასტურა თავისი მე-6 კანონით. 344 წელს მოწვეული ანტიოქიის ადგილობრივი კრება მე-9 კანონით ავალდებულებს სამთავროს ეპისკოპოსებს, დაემორჩილონ თავისი დედაქალაქის ეპისკოპოსს.

„...ვინაითგან დედაქალაქად მიისწრაფიან ყოველნი მქონებელნი რომელთავე საქმეთანი, რომლისთვის გუთნდა, რაითა პატივითაცა უაღრეს იყოს იგი...“[179]

დედაქალაქის ეპისკოპოსი ზრუნავს მთელ სამთავროზე, რადგანაც დედაქალაქში ყველა მიისწრაფის, ვისაც საქმე აქვს. ამიტომაც ის პატივითაც უპირატესი იყოსო და მის გარეშე სხვა ეპისკოპოსებმა არაფერი მოიმოქმედონო, – ამბობს ეს კანონი.

ამ მდგომარეობამ გაზარდა არა მარტო სამთავროთა დედაქალაქების ეპისკოპოსების ავტორიტეტი, არამედ იმპერიის მთავარი ქალაქების (ანტიოქია და სხვა) ეპისკოპოსთა ავტორიტეტიც, რადგანაც ამ ქალაქებში ისხდნენ ან იმპერატორი, ანდა ქვეყნის ვრცელი მხარეების მმართველები.

ამავე კანონის თანახმად, საქართველოშიც უნდა გაზრდილიყო არა მარტო ავტორიტეტი დედაქალაქის, მცხეთის ეპისკოპოსისა, არამედ მას პატივით უპირატესობაც უნდა მინიჭებოდა. მის გარეშე სხვა ეპისკოპოსებს რაიმე ქმედების ნება არა ჰქონდათ.

მართლაც, ქართული ეკლესიის მეთაურს კათალიკოსობის დაწესებამდე ჰქონდა ტიტული „მთავარეპისკოპოსისა“ და, ჩანს, ითვლებოდა კიდეც ეპისკოპოსთა თავად იმ ტერიტორიაზე, რომელიც შედიოდა ქართველი მეფის გამგებლობაში, მაგრამ ცნობილია, რომ მთელი სამხრეთ დასავლეთი საქართველო – კლარჯეთი IV ს-ის 80-იან წლებში მიიტაცა ბიზანტიამ და ის ჩამოშორებული იყო საქართველოს. ცხადია, კლარჯეთში მცხეთის მთავარეპისკოპოსის გავლენა ამ დროს არ ხორციელდებოდა, ასევე ზღვისპირეთის ვრცელი ტერიტორია ეგრისწყლიდან ციხეგოჯამდე ბერძნებმა მიიტაცეს. აქაც მცხეთის მთავარეპისკოპოსი თავის გავლენას ვერ ახორციელებდა.

გარდა ამისა, ქართულ ეკლესიაში არსებობდა პროსპარსული და ელინოფილური დასები. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს იწვევდა იერარქიულ განხეთქილებას. სპარსეთის მომიჯნავე გუგარქისა და კახეთ-ჰერეთის ეპისკოპოსები,

ალბათ, პროსპარსული ორიენტაციისანი იყვნენ, ხოლო იმ დროს საქართველოს ფარგლებს გარეთ მყოფი კლარჯეთის ეპისკოპოსები, ალბათ, უშუალოდ ექვემდებარებოდნენ კესარია-კაპადოკიის (პონტოს) მღვდელმთავარს. ამ კუთხეთა საეპისკოპოსოებში საჭირო გახდებოდა მეფის ერთგული, ანუ პროქართული ორიენტაციის ეპისკოპოსების დასმა და ძველების შეცვლა ვახტანგ გორგასლის მიერ საქართველოს გაერთიანების შემდეგ.

მართლაც, თითქმის ყველა (უმეტესი) ეპისკოპოსი ვახტანგმა დასვა სწორედ კლარჯეთში, გუგარქში, კახეთსა და ჰერეთში, კერძოდ, „დასუა ერთი ეპისკოპოსად კლარჯეთს, ეკლესიასა ახიზისასა“, „ერთი არტანს, ერუშეთს“ – უეჭველად ერუშეთი – არტაანი, ისტორიული კლარჯეთის ნაწილი, მიტაცებული იყო ბერძენთა მიერ, „ერთი კი ჯავახეთს-წუნდას“ – შეიძლება ეს არ იყო მიტაცებული ბერძენთა მიერ, მაგრამ საზღვარზე მდებარეობდა და ბერძნული გავლენა აქ დიდი იქნებოდა. „ერთი მანგლისს, ერთი აგარაკს, ერთი ბოლნისს“ – ბოლნისი, აგარაკი და მანგლისიც გუგარქში ან გუგარქთან მდებარეობდნენ და სპარსეთთან სიახლოვის გამო პროსპარსული ორიენტაცია აქ უფრო მეტად არის სავარაუდო. არც ის არის დასავიწყებელი, რომ ეს მხარე არცთუ დიდი ხნის დაბრუნებული იყო საქართველოს მეფის მფლობელობაში. „ერთი ჭერემს, ერთი ჩელეთს, ერთი ხორნაბუჯს“ – კახეთის ეს ქალაქები სპარსეთის სიახლოვეს მდებარეობდა, იმ მხრივ, რომ კახეთს აღმოსავლეთიდან რანის სპარსთა პიტიახშის ტერიტორია საზღვრავდა.

ცნობილია, რომ მთავარეპისკოპოსი მიქაელი საბერძნეთიდან ჩამოიყვანეს მღვდლის ხარისხში. ამიტომაც უნდა ვიფიქროთ, რომ ის იყო პრობერძნული საეკლესიო ორიენტაციის მქონე. თუ ეს ასე იყო, მაშინ მიუხედავად მისი მთავარეპისკოსობისა, პროსპარსული ორიენტაციის ეპისკოპოსები შეეცდებოდნენ, მას არ დამორჩილებოდნენ და ეკლესიაში განხეთქილება იქნებოდა.

ცნობილია, რომ ვახტანგ გორგასლამდე ქართული სახელმწიფო ძალზე დასუსტებული იყო. ეს, უთუოდ, გავლენას იქონიებდა ეკლესიაზე, გააძლიერებდა ცენტრიდანულ ძალებს, მით უმეტეს, რომ სწორედ ამ დროს ქვეყნის ფეოდალიზაცია მიმდინარეობდა, რაც გულისხმობდა მიწისმფლობელი ფეოდალების ბრძოლას ცენტრისგან დამოუკიდებლობისათვის.

იმის შემდეგ, რაც ვახტანგმა გააერთიანა საქართველო, შემოუერთა მას უზარმაზარი ტერიტორიები – კლარჯეთი და ზღვისპირეთი, რომლებიც მოიცავდნენ მთელ სამხრეთ საქართველოსა და მიწებს ციხე-გოჯიდან კლისურამდე, ვახტანგს აღარ დააკმაყოფილებდა ეკლესიაში ცენტრიდანული ძალების არსებობა, ის შეცვლიდა არა მარტო პროსპარსული ორიენტაციის ეპისკოპოსებს, არამედ იმ ეპისკოპოსებსაც, რომელნიც მეფისგან დამოუკიდებლობისათვის იბრძოდნენ, დაგროვილი სიმდიდრის (მიწების) და ხელისუფლების (თანამდებობის) შენარჩუნებისათვის.

ვახტანგმა ინება ჩაეტარებინა რეფორმა ეკლესიაში, ქვეყნის გაერთიანებამ და სახელმწიფოს გაძლიერებამ მოითხოვა ეკლესიის ცენტრალიზაცია. ვახტანგისთვის საეკლესიო რეფორმის დროს მაგალითს წარმოადგენდა არა

მარტო ბიზანტიის ეკლესიები, სადაც სწორედ ამ ეპოქაში ვახტანგის თვალწინ სხვადასხვა საეპისკოპოსოთა და სამიტროპოლიტოთა (დიოცეზთა) გაერთიანების გზით შეიქმნა კონსტანტინოპოლისა და იერუსალიმის საპატრიარქოები, არამედ აღმოსავლეთის ეკლესიებიც. აღმოსავლეთშიც ამ დროს საკათალიკოსოების ჩამოყალიბების პროცესი ახალი დამთავრებული იყო (სპარსეთში, სომხეთში).

როგორი დამოკიდებულება არსებობდა ბიზანტიაში სახელმწიფოსა და ეკლესიას შორის? ბიზანტიაში ეკლესია არსებობდა სახელმწიფოს მკაცრი კონტროლის ქვეშ სახელმწიფოს ინტერესებიდან გამომდინარე. ასევე იყო სპარსეთის სახელმწიფოშიც. სპარსეთს დაქვემდებარებული სხვადასხვა ქვეყნის ქრისტიანული ეკლესიების მეთაურებს თვით შაჰი ნიშნავდა (მაგალითად, სომხეთისას V საუკუნეში). საქართველოში კი, თუმცა ვახტანგ გორგასალმა გააერთიანა სახელმწიფო და მას ახალი ტერიტორიები შეუერთა, ეკლესიის მეთაური მიქაელი არ აპირებდა დამორჩილებოდა მას, მეფის რეფორმები მისთვის მიუღებელი იყო (V ს-ის დასაწყისში კი, მთავარეპისკოპოსი გლონოქორი სპარსთა მიერ ერისთავადაც იყო დანიშნული).

ბიზანტიასა და სპარსეთში იმ დროს სხვა სურათი იყო: თუ როგორ იმართებოდა რომ-ბერძენთა იმპერიაში სახელმწიფოს მიერ არა თუ რომელიმე ადგილობრივი ეკლესია, არამედ მსოფლიო საეკლესიო კრებაც (ე.ი. კანონმდებელი ორგანო) კი, ამის შესახებ წერს არქიეპისკოპოსი ლოლიი (იურევსკი):

„1. მსოფლიო ეკუმენური (და არა კათოლიკე-საყოველთაო) კრება იმპერატორისა და სახელმწიფოს კრებაა, მას ამა თუ იმ ოლქის მიტროპოლიტი კი არ იწვევს, არამედ იმპერატორი (თუნდაც მოუნათლავი, როგორიც იყო, მაგალითად, კონსტანტინე დიდი, რომელმაც სათავე დაუდო მსოფლიო კრებებს); 2. კრებას ესწრებიან არა თავიანთ სამიტროპოლიტოებში არჩეული ეპისკოპოსები, არამედ იმპერატორის ხელისუფლების შეხედულებისამებრ დანიშნულნი და გამოძახებულნი, რის გამოც 3. ყველა ადგილობრივი ეკლესიის ეპისკოპოსის დასწრება არ იყო სავალდებულო (მე-3 მსოფლიო კრებაზე არ იყო კართაგენის 500-ზე მეტი ეპისკოპოსიდან არც ერთი); 4. კრების ყველა განსაზღვრება (აქტი), კანონი და სარწმუნოების დოგმატი ძალაში შედიოდა, ავტორიტეტსა და ქმედითობას იძენდა იმპერატორის მიერ მათი დამტკიცების შემდეგ; 5. ამიტომ მსოფლიო ეკუმენური კრების დადგენილებათა ყველა მოწინააღმდეგე განიხილებოდა იმპერატორის განკარგულების მოწინააღმდეგედ და ამის შესაბამისად, სახელმწიფო კანონების თანახმად ისჯებოდა; 6. სახელმწიფო სახსრებით კმაყოფილდებოდა (იმპერატორის განკარგულების შესაბამისად) კრების მონაწილეთა სამგზავრო და სხვა შესანახი ხარჯები. 7. ადგილი (ქალაქი) კრებისათვის მითითებული იყო იმპერატორის მიერ და ეპისკოპოსებისათვის საჭირო შენობასაც მთავრობა გამოყოფდა“.[180]

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, თვით საეკლესიო კანონმდებელი ორგანო მსოფლიო კრებებიც კი იმპერატორის მიერ იმართებოდა ბიზანტიის იმპერიაში, ასევე სომხეთშიც. მართალია, V საუკუნეში აქ სპარსელებმა მეფობა

გააუქმეს, მაგრამ მისი არსებობის დროს კათალიკოსი საჰაკი მეფის მომხრე და ერთგული იყო.

საქართველოში კი ვახტანგს ეკლესიაში მძიმე მდგომარეობა დახვდა. ეკლესია არა თუ ექვემდებარებოდა ქართველ ხელმწიფეს, არამედ როგორც აღინიშნა, ქართული ეკლესიის მეთაურმა მიქაელმა ფეხზე სამთხვევად მისულ მეფეს ფეხის კვრით კბილი ჩაამტვრია.

„ვეცხლისმოყუარე ხარ შენ“, – უთხრა ამის შემდეგ ვახტანგმა მიქაელს, „და მეგუადრუცე ქრისტესი“[181] (ე.ი. ეკლესია გამდიდრებისა და პირადი გამორჩენისათვის გნებავსო).

ჩანს, მიქაელის თავხედობის ერთ-ერთი მიზეზი არის შიში იმისა, რომ სიმდიდრე არ დაკარგოს (ამიტომაც არის „ვეცხლისმოყვარე, მეგუადრუცე მოლარე). „ქართლის ცხოვრების“ ამ ცნობას ეხმიანება ნ. ჯანაშია. ის წერს: „მხედველობაში მისაღებია ისიც, რომ ამ დროისათვის, სხვა ქრისტიანული ქვეყნების მსგავსად, ქართული ეკლესიაც უდიდეს მიწათმფლობელად გადაიქცა და ისეთივე ინტერესები გაუჩნდა, როგორც სხვა მიწათმფლობელებს... მეფე კი იმისათვის იბრძოდა, რომ თავისი გამგებლობიდან არ გაეშვა ეს მიწები, სრული ძალაუფლება შეენარჩუნებინა მთელი სამეფოს მიწა-წყალზე და ყოველ თანამდებობაზე დანიშვნა მხოლოდ მისი სურვილით მომხდარიყო. ირანელები იყენებდნენ ამ წინააღმდეგობას...“[182]

სიმდიდრისა და მიწების დაგროვება მეფის ნების საწინააღმდეგოდ უნდა ყოფილიყო ერთი მიზეზთაგანი წინააღმდეგობისა მეფესა და ეკლესიის მეთაურთა შორის. თავისთავად ეს მიზეზი სრულიად საკმარისი იყო იმისთვის, რომ მეფეს ეზრუნა ეკლესიაში რეორგანიზაციისათვის, რათა მას ეკლესია დამორჩილებოდა ისევე, როგორც ბიზანტიის საპატრიარქოები ემორჩილებოდა იმპერატორს, ხოლო სპარსეთში კი სპარსთა, სომეხთა კათალიკოსები და სირიული ეკლესიების მეთაურები ემორჩილებოდნენ შაჰს. მაგრამ ყოფილა მეორე, კიდევ უფრო დიდი და თითქმის მიუტევებელი მიზეზი იმისა, რომ მეფეს ეფიქრა ეკლესიაში კარდინალური რეფორმის ჩატარების საჭიროების შესახებ: „ირანელებს კავშირის გაბმა მოუხერხებიათ ქრისტიანულ ეკლესიასთანაც კი“, როგორც წერს ნ. ჯანაშია. „ორთოდოქსალურ ეკლესიას კონსტანტინოპოლი მფარველობდა, მაგრამ მას უძლიერესი ოპოზიცია ჰყავდა ძირითადად აღმოსავლეთში. ირანელები მხარს უჭერდნენ ოპოზიციონერებს, რომლებსაც ორთოდოქსებისა და მათ უკან მდგომი სახელმწიფოს წინააღმდეგ იყენებდნენ“.[183]

ქართველ ორთოდოქსებს ვახტანგ გორგასალი მფარველობდა. ცნობილია, რომ ის პრობერძნული საეკლესიო ორიენტაციისა იყო, ჩანს, სწორედ იმიტომ, რომ ირანი ეკლესიას იყენებდა ორთოდოქსებისა და მათ უკან მდგომი სახელმწიფოს წინააღმდეგ. ე.ი. ირანი ქართული ეკლესიის მეთაურებს (პროსპარსული ორიენტაციის ეპისკოპოსებს) ქართული სახელმწიფოს წინააღმდეგ იყენებდა. აღსანიშნავია, რომ ასევე იყო სომხეთშიც.

ასეთი მდგომარეობის დროს, გასაკვირი აღარ მოგვეჩვენება ქართული ეკლესიის მეთაურის მიქაელის თავხედობა. მართალია, შეიძლება მიქაელი

პრობერძნული ორი¬ენტაციისა იყო, მაგრამ მან იცოდა, რომ ვახტანგის საწინააღმდეგო მოქმედებისთვის სპარსეთი კმაყოფილი დარჩებოდა და პროსპარსული ორიენტაციის ეპისკოპოსებსაც მიიმხრობდა. „ვახტანგ გორგასლის მეფობის დროს, ჯუანშერისვე მიხედვით, შეინიშნება საეკლესიო დასთან უთანხმოება. ცნობილია, რომ უკვე IV საუკუნის დასაწყისიდან ირანი ცდილობს ამიერკავკასიაში პოზიციების განმტკიცებას და ერთ-ერთ ქმედით იარაღად ქრისტიანულ რელიგიასაც იყენებს. მაგალითად, სომხეთში, დღიდან დაარსებისა ქრისტიანულ ეკლესიას ხელმძღვანელობდნენ ირანის მეფეთა ხელთდასხმული მთავარეპისკოპოსები, ანუ კათალიკოსები. ქართლი, რომელსაც ბიზანტია მფარველობდა, უკეთეს პირობებში იყო და წინააღმდეგობასაც უწევდა ირანის მოძალებას, მაგრამ ზოგიერთ შემთხვევაში, ირანი, როგორც ეს ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებიდანაც ჩანს, მაინც აღწევდა მიზანს და ქართლს თავის პოლიტიკას ახვევდა“.[184]

ამიტომაც შეიძლება ითქვას, რომ თუ პირდაპირ არა, არაპირდაპირ მაინც მიქაელის თავხედობას სპარსეთი აქეზებდა, ხოლო მიქაელის თავდაჯერება (ფეხზე სამთხვევად მისულ მეფეს უშიშრად კბილი ჩაამტვრია ქოშის კვრით!) იმით იყო გამოწვეული, რომ მის ხელში სიმდიდრე და ქვეყნის მიწების დიდი ნაწილი იყო თავმოყრილი (რაც ქვეყნის ფეოდალიზაციის პროცესით იყო გამოწვეული).

მისი ხელისუფლება მეფის ხელისუფლებას არ ჩამოუვარდებოდა. აქ შეიძლება გავიხსენოთ არსენი საფარელის ნათქვამი, რომ სპარსელებმა ხელისუფლება ჩამოართვეს ერისთავებს (აზნაურებს) და გადასცეს სამღვდელოებას.

მართლაც, სამღვდელოება და ეკლესია ისე ძლიერია, რომ ვახტანგმა ვერ გაბედა თავხედი მთავარეპისკოპოსის ფიზიკური დასჯა, თუმცა, უძველესი ქართული წყაროს თანახმად, მისი მრისხანება განუზომელი იყო: – „შემდგომად მისსა მეფობდა ვახტანგ გორგასალი, და მთავარეპისკოპოსი იყო იოველ. მაშინ წარიყვანეს ვახტანგ სპარსთა. და შემდგომად რაოდენისამე ჟამისა მოიქცა და მთავარეპისკოპოსი იყო მიქაელ. ამან მიამთხვია ფერხი გორგასალსა, რომლისამე მიზეზისათვის და განაძო ეკლესიისაგან. მაშინ მეფე აღივსო გულისწყრომითა მრავლითა და ექცა ფერი პირისა მისისაი და განიზრახვიდა მრავალთა ბოროტთა დამხობად ქრისტეანობისა. არამედ ღმერთმან, რომელსა არავისი ჰნებავს წარწყმედაი, მიუვლინა გულსა მისსა კეთილი განზრახვაი“.[185]

„ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, მიქაელმა მეფის ფიზიკური შეურაცხყოფის შემდეგ მეფე და მისი სპა ეკლესიიდან მოკვეთა.

ჩანს, თუ მეფე მიქაელს შეურაცხყოფისთვის სამაგიერო სასჯელს დაადებდა, ამით აიმხედრებდა ქრისტიანულ მოსახლეობასა და მიქაელის მომხრე ეპისკოპოსებს. ასეთ სიტუაციაში მეფე ქრისტიანობის მტრად გამოცხადდებოდა, ამიტომ წერს მატიანე „ქრისტიანობის დამხობა განიზრახაო“. მატიანედან თითქოსდა ისიც ჩანს, რომ მეფე ეკლესიაში რეფორმის ჩატარებას აპირებს არა სამღვდელოებაზე და ეპისკოპოსებზე დაყრდნობით, არამედ სპის (ლაშქრის) დახმარებით. ამიტომ ლაშქარიც დაიწყევლა მიქაელის მიერ.

როგორც აღინიშნა, საეკლესიო კანონებზე186 დაყრდნობით და შექმნილი საერთაშორისო მდგომარეობის გამოყენებით ვახტანგმა უმტკივნეულოდ მოიშორა მიქაელი, ისე, რომ არ გაუღიზიანებია ქრისტიანული მოსახლეობა. განსასჯელად გაგზავნა კონსტანტინოპოლში.

ამის გამო კონსტანტინოპოლიდან იმპერატორს წერილი მიუწერია ანტიოქიის პატრიარქისათვის: „...და მიუწერეს ყოველი საქმე დიდისა ვახტანგ მეფისა, ვითარმედ: „ეპისკოპოსი იგი, რომელი მათ მიერ დადგინებულ იყო, უკუვადგინეთ, და დღეს იცოდეთ ახალნერგად ჭეშმარიტად ქართლი“.[187] ე.ი. ამჟამადო, წერია იქ, ჩვენ ქართველების მიერ დადგენილი ეპისკოპოსი უკუვადგინეთ და ამის შემდეგ ახლადმოქცეულად უნდა ჩავთვალოთ ქართლიო, ე.ი. პრობერძნული ორიენტაციის მქონედო. საინტერესოა, რომ ამ წერილის თანახმად, მიქაელი ეპისკოპოსად ეკურთხა საქართველოში და ქართველების მიერ იქნა დადგენილი თავის კათედრაზე – „მათ მიერ დადგინებული უკუვადგინეთო“. ანტიოქიის პატრიარქმა თორმეტი ეპისკოპოსი გამოაგზავნა ქართლში. ჩანს, ვახტანგმა შეცვალა პროსპარსული ორიენტაციის ეპისკოპოსები და მათ ადგილას დასვა პრობერძნული ორიენტაციის ეპისკოპოსები, ასევე შეცვალა ეპისკოპოსები, რომელნიც თავისი სიმდიდრისა და გავლენის გამო მეფის ხელისუფლებას არ ცნობდნენ და მეფეს არ ექვემდებარებოდნენ.

„და ანტიოქიელმან პატრიარქმან აკურთხნა თორმეტი ეპისკოპოსნი და პეტრე კათალიკოსად... ხოლო მცხეთას მეფემან ვახტანგ აღაშენა ეკლესია მოციქულთა სუეტი ცხოველი, და უპყრა სუეტსა შინა სამხრით ადგილსა მას, სადა-იგი დაცემულ იყო ეკლესია, რომელ არს სიონი დიდი, და მუნ შინა დასუეს პეტრე კათალიკოსად და სამოელ ეპისკოპოსად მცხეთასავე საეპისკოპოსოსა. და დასუა ერთი ეპისკოპოსად კლარჯეთს, ეკლესიასა ახიზისასა, ერთი არტანს ერუშეთს, ერთი ჯავახეთს, წუნდას, ერთი მანგლისს, ერთი ბოლნისს, ერთი რუსთავს, ერთი ნინოწმინდას, ერთი უჯარმის კარსა, რომელი გორგასალსა აღეშენა, ერთი ჭერემს, მისსავე აღშენებულსა და მუნ ქმნა ქალაქი ერთი შორის ორთავე ეკლესიათა, რომელი-იგი მანვე აღაშენა, ერთი ჩელეთს, რომელი სოფელსა შუა აღაშენა, ერთი ხორნაბუჯს და ერთი აგარაკს, რომელ არს ხუნანს გამართებით. შემდგომად მისსა აღაშენა ეკლესია ნიქოზისა საგზებელსა თანა ცეცხლისასა და დასვა ეპისკოპოსი“.[188]

ვახტანგ გორგასლის მიერ საქართველოს საკათალიკოსოს დაარსებასთან დაკავშირებით უნდა დავასკვნათ:

V საუკუნეში ქართული ეკლესიის იურისდიქციის ქვეშ მყოფი ტერიტორიები გაიზარდა, რაც იმით იყო გამოწვეული, რომ ვახტანგ გორგასლის დროს ბიზანტიამ საქართველოს დაუბრუნა მიტაცებული კლარჯეთი (სამხრეთ საქართველო) და ზღვისპირეთი (ციხე-გოჯიდან კლისურამდე).

ცნობილია, რომ V საუკუნეში ქალკედონის კრების დროისათვის გამსხვილდა ზოგიერთი ეკლესია, მაგალითად, შეიქმნა იერუსალიმის საპატრიარქო, პონტოს, ასიისა და თრაკიის დიოცეზები შევიდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქის იურისდიქციაში. მსგავსადვე, სწორედ ამ ეპოქაში, საქართველოს გაერთიანებისა და ვრცელი ეროვნული ტერიტორიების დაბრუნების შემდეგ

ვახტანგ გორგასალმა ინება, რომ ქართული ეკლესია მოწყობილიყო როგორც ერთიანი ცენტრალიზებული სამამამთავრო ეკლესია. ე.ი. დედაქალაქის (მცხეთის) ეპისკოპოსი საქართველოს ეკლესიისათვის გახდა საყოველთაო ეპისკოპოსი, ანუ კათალიკოსი (ბერძნული სიტყვიდან – „კათოლოს“– საყოველთაო). ამ ეპოქის თითქმის თანადროულ საისტორიო ქრონიკა „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ პირველ კათალიკოს პეტრეს მამამთავარი ეწოდება. „აქათგან იწყეს კათალიკოსთა მამადმთავრობად. პირველი კათალიკოზი იყო პეტრე, ვახტანგ მეფისა ზე“.[189]

ბ. ლომინაძე წერს: „უფლებრივი მდგომარეობით ქართლის კათალიკოსი მიაჩნდათ ბიზანტიაში იმ დროს მოქმედი პატრიარქების ტოლად“.[190]

ისმის კითხვა, რამდენად შეესაბამება სიმართლეს ქართულ მატიანეებში გადმოცემული ცნობები ვახტანგ გორგასლის მიერ საქართველოს გაერთიანების შესახებ, შევიდა თუ არა ვახტანგის სახელმწიფოში დასავლეთი და სამხრეთი საქართველო? ვახტანგ გორგასალი მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფე იყო, თუ ერთიანი საქართველოსი?

დ. მუსხელიშვილი, როგორც აღინიშნა, წერს: „ლეონტი მროველის ისტორიული კონცეფციის თანახმად, როგორც ცნობილია, V საუკუნის მეორე ნახევრის გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწე ვახტანგ გორგასალი იყო გამაერთიანებელი დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოსი. ისტორიკოსის ამ ცნობას, რომელიც ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევების შემდეგ ჩათვლილი იყო ლეგენდარულად, ზოგიერთი ისტორიკოსი მიიჩნევს სავსებით რეალურად. ეპოქის თანადროული ბიზანტიური და სომხური წყაროების ანალიზის საფუძველზე ჩვენ შევეცადეთ დაგვესაბუთებინა, რომ ლეონტი მროველის მოწმობა შეესაბამება სინამდვილეს და რომ ქართლის მეფემ ვახტანგ გორგასალმა ნამდვილად გააერთიანა დასავლეთი და აღმოსავლეთი საქართველო V ს-ის 60–70-იან წლებში და ეგრისის ყოფილი მმართველი თავის ერისთავად გახადა... ჩვენ არ გამოვრიცხავთ შესაძლებლობას მსგავსი პოლიტიკური სიტუაციის არსებობისა ფარნავაზის დროს“.[191]

ვახტანგის მიერ დაარსებული საქართველოს საკათალიკოსოს საზღვრები, ცხადია, ემთხვეოდა სახელმწიფოს საზღვრებს და ქართული ეკლესია თავის იურისდიქციას შავიზღვისპირეთშიც ახორციელებდა.

ცნობილია, რომ ძველი ქართული მატიანეები, ისტორიული ქრონიკები და ისტორიკოსები მუდამ დაბეჯითებით მიიჩნევდნენ, რომ იბერია, ანუ ქართლი ეწოდებოდა ვრცელ ტერიტორიას, რომელიც გადაჭიმული იყო შავი ზღვიდან ალბანეთამდე და სომხეთამდე, რომ ქართლი ეწოდებოდა არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს, არამედ დასავლეთ საქართველოსაც და მისი დასავლეთი საზღვარი იწყებოდა შავიზღვისპირეთში ჯერ მდინარე ეგრისწყლიდან, ხოლო შემდგომ მდინარე კლისურიდან. ეს ისტორიული კონცეფცია ჩვენი თანამედროვე ისტორიკოსების მიერ რატომღაც მიჩნეულ იქნა XI ს-ში ჩამოყალიბებულად, თითქოსდა აღმოსავლეთ საქართველოს, „ქართლის“, სხვა კუთხეებზე ჰეგემონობის დროს. მაგრამ იყო თუ არა XI ს-ში „ქართლი“ საქართველოს ჰეგემონი?

დ. მუსხელიშვილი ამასთან დაკავშირებით წერს: „X ს-ის დასაწყისიდან (904 წ.), თუ IX ს-ის 70-იან წლებიდან არა, სწორედ ქართლი წარმოადგენს დასავლეთ საქართველოს ე.წ. აფხაზეთის სამეფოს ერთ-ერთ საერისთავოს. პოლიტიკური ჰეგემონია არა მხოლოდ X ს-ში, არამედ მთელი XI ს-ის განმავლობაშიც (უფრო ზუსტად 1122 წლამდე) ეკუთვნოდა დასავლეთ საქართველოს. შესაბამისად, არც XI ს-სათვის... და არც IX–X სს-ზე ადრე... არავითარი „ისტორიული კონცეფცია“, ან „პოლიტიკური იდეოლოგია“, ან „თეორია“, რომლის თანახმადაც, „საქართველო განიხილებოდა ძველთაგანვე ერთიანად“ და “ქართლი მის სათავეში მდგომად“, შეუძლებელია ჩამოყალიბებულიყო. სწორედ ამიტომ ჩვენ უარვყოფდით იმის შესაძლებლობას, რომ ლეონტი მროველის პოლიტიკური კონცეფცია შეიძლებოდა შემუშავებულიყო მისი თანადროული პოლიტიკური სიტუაციის გავლენით... მართლაც, მეცხრე საუკუნეში გამორიცხულია ისეთი პოლიტიკური სიტუაციის წარმოქმნა, რომელსაც შეეძლო განეპირობებინა ქართლის მეთაურობით აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ერთიანობის პოლიტიკური კონცეფციის წარმოქმნა. ქართლში ჯერ კიდევ არაბები ბატონობდნენ და ეს პროვინცია წარმოადგენდა არაბთა, კახეთის მფლობელთა, ქართველ და სომეხ ბაგრატიდებს შორის გაუთავებელი სამხედრო შეტაკებების სარბიელს. დასავლეთ საქართველოს შესახებ თითქმის არაფერი ისმოდა, მაგრამ ძალზე ნიშანდობლივია, რომ სწორედ IX ს-ში იწყება დასავლეთ საქართველოს („აფხაზთა“) მეფეების სამხედრო რეიდები ქართლში... არავინ უარყოფს, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ქრონიკალური ნაწილის, საბოლოო რედაქცია შეიქმნა IX ს-ში. მ. ჩხარტიშვილი, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა ეს ნაწილი, VII ს-ის შუა წლებსაც კი თვლის ამ ქრონიკის არა შექმნის, არამედ მორიგი რედაქტირების დროდ. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენთვის საინტერესო ცნობა ქართლის სამეფოს უძველეს საზღვართა შესახებ უეჭველად უნდა მივაკუთვნოთ ამ ქრონიკის ყველაზე ადრეულ რედაქციას და ყველაზე ძველ წყაროებს. ამაში ეჭვი არ ეპარებოდა ს. ჯანაშიას, ის თვლიდა, რომ „ყველაზე ბუნებრივია“, წარმოქმნა ცნება „ქართლისა“, რომელიც თავის თავში შეიცავდა დასავლეთ საქართველოსაც (ეგრისსაც), ვივარაუდოთ არა IX ს-ში, არამედ სწორედ VII ს-ის I ნახევარში. ს. ჯანაშია ვარაუდობდა, რომ ეს იყო სრულიად საქართველოს საეკლესიო-საკულტო, ან საეკლესიო-ორგანიზაციული ერთობა. ასეთი ვარაუდი ჩვენ ხელოვნურად გვეჩვენება, რადგან „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობა უეჭველად ითვალისწინებს სრულიად განსაზღვრულ (ჩამოყალიბებულ) პოლიტიკურ კონცეფციას...

ეპოქის თანადროული ბიზანტიური და სომხური წყაროების ანალიზის საფუძველზე ჩვენ შევეცადეთ დაგვემტკიცებინა, რომ ლეონტი მროველის ცნობა შეესაბამება სინამდვილეს და რომ ქართლის მეფე ვახტანგ გორგასალმა ნამდვილად გააერთიანა დასავლეთი და აღმოსავლეთი საქართველო V საუკუნის 60–70-იან წლებში და ეგრისის ყოფილი მმართველი თავის ერისთავად გაიხადა. ამგვარად, ჩვენ შევეცადეთ მოგვესინჯა ის რეალურ-ისტორიული ნიადაგი, რომელზედაც შეიძლებოდა დაფუძნებულიყო დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ძირძველი ერთიანობის პოლიტიკური კონცეფცია,

რომელიც XI საუკუნის ისტორიკოსს ლეონტი მროველს ეკუთვნის. როცა ვახტანგ გორგასლის ეპოქას ვვარაუდობდით ლეონტი მროველის პოლიტიკური კონცეფციის შექმნის საფუძვლად, ჩვენ არ გამოვრიცხავდით მსგავსი პოლიტიკური სიტუაციის არსებობას ფარნავაზის დროს.“[192]

ფარნავაზის თანამედროვე ისტორიკოსი მეგასთენე III საუკუნეში ქრისტეშობამდე წერდა, რომ იბერები ცხოვრობენ შავი ზღვის სანაპიროზე. ეს არის მოწმობა იმისა, რომ ფარნავაზისდროინდელი ბერძნული სამყარო შავიზღვისპირეთში მცხოვრებ ეგრისელებს და სხვა ქართულ ტომებს იბერებად მიიჩნევდა, სწორედ ისევე, როგორც ქართველი ძველი ისტორიკოსები მიიჩნევდნენ მეგრელებს, კლარჯებსა და სხვა კუთხის მცხოვრებლებს ქართველებად.

„III საუკუნეში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მოსხების მთელი ქვეყანა (ე.ი. აჭარაც) მიეკუთვნებოდა ქართლს (იბერიას). სხვათა შორის, ამის დასადასტურებლად გამოდგება ფარნავაზის თანამედროვის, ჩვენს წელთაღრიცხვამდე III საუკუნის დასაწყისის ისტორიკოს მეგასთენის ცნობა იმის შესახებ, რომ იბერები ცხოვრობენ „პონტოს მარჯვენა ნაპირზეო“. ეს პირდაპირი მოწმობა ერთმნიშვნელოვნად გულისხმობს, რომ სწორედ III საუკუნის დასაწყისში ჩვ.წ.აღ-მდე ქართლის სამეფო სამხრეთდასავლეთით გადიოდა ზღვაზე და შესაბამისად, უნდა ვიფიქროთ, მასში შედიოდა აჭარა და კლარჯეთი“.[193]

ჩვენი აზრით, მეგასთენეს ცნობაში, რომ იბერები შავი ზღვის ნაპირზე ცხოვრობენ, უნდა ვიგულისხმოთ არა მარტო აჭარა და კლარჯეთი, არამედ ეგრისიც. შავი ზღვის პირას მცხოვრებ იბერებში უთუოდ ეგრისელებიც იგულისხმება. ჩანს, სწორედ ამის შესახებ უნდა მიუთითებდეს სხვა ბერძენი ისტორიკოსი დიონისიოს პერიეგეტი, რომელიც იბერებს ასევე შავიზღვისპირეთში მცხოვრებად მიიჩნევს, ოღონდ ჯიქებისა და ჰენიოხების მეზობლად. მიიჩნევენ, რომ დიონისიოს პერიეგეტი ცხოვრობდა იმპერატორების ავგუსტოსის და ნერონის დროს (შეიძლება საუკუნით ადრე ან გვიან).

დიონისიოს პერიეგეტი თავის „დედამიწის აღწერილობაში“ პირდაპირ წერს, რომ იბერები ცხოვრობენ შავიზღვისპირეთში, გულისხმობს არა სამხრეთში, მდინარე ჭოროხთან, არამედ ჩრდილოეთში.

„...აი, ამდენნი ცხოვრობენ მდინარე ისტროსის ირგვლივ. ახლა კი მიხედე ევროპის დანარჩენ საზღვარს, რომელიც სამმაგი ნაპირით არის გადაჭიმული აღმოსავლეთისაკენ, აქედან ერთია იბერთა, მეორე პანელინთა და მესამე ვაჟკაც ავსონთა. მაგრამ ეს არის საოცარ იბერთა უკანასკნელი მეზობელი ოკეანისკენ, დასავლეთისაკენ“.[194]

აქედან ჩანს, რომ იბერების საცხოვრისი არის შავ ზღვასთან, „ისტროსთან“. ჩანს, იგულისხმება შავიზღვისპირეთის ჩრდილო აღმოსავლეთი. ამ ცნობას ეხმიანება იმავე ისტორიკოსის სხვა ცნობა, რომ იბერები არიან მეზობლები „კამარიტებისა“. რუსი კომენტატორის თანახმად, კამარიტების „სახელწოდება წარმოქმნილია თავისებური ზღვის ნავების, „კამარებისაგან“. სტრაბონის აღწერით ამ ნავების მფლობელები იყვნენ აქეელები, ზიგები და ჰენიოხები, რომლებიც, როგორც ჩანს, უნდა გავაიგივეოთ დიონისესთან ხსენებულ „კამარიტებთან“.[195]

დიონისე პერიეგეტი, ისევე როგორც სხვა ძველი ავტორები (მათ შორის ძველი ქართველი ისტორიკოსები), მიიჩნევს, რომ როცა იბერები (ქართველები) მოვიდნენ საქართველოში, მათ აქ სხვა ხალხი დახვდათ, რომელთაც სძლიეს ქართველებმა. ფასისის შემდეგო, – წერს ის – „მისგან ჩრდილო აღმოსავლეთისაკენ მდებარეობს ყელი კასპიის და ევქსინის ზღვას შორის. მასზე ცხოვრობს იბერთა აღმოსავლური ტომი, რომელიც ოდესღაც პირენედან მოვიდა აღმოსავლეთში და ჰირკანიელებთან სასტიკი ბრძოლა ჰქონდა“.[196]

ახალი არქეოლოგიური მონაცემები მიუთითებს, რომ კოლხეთი ქართველების საცხოვრისია ადრეანტიკურ ეპოქაშივე.

„უკანასკნელ დროს ძალზე საინტერესო ფაქტები გამოვლინდა არქეოლოგიური გამოკვლევებით ადრეანტიკურ კოლხეთში (დასავლეთ საქართველოში). ახლახან გამოქვეყნდა სტატია არქეოლოგ გ. გამყრელიძისა, რომელშიც შეკრებილია, შეიძლება ითქვას, მთელი არქეოლოგიური მასალა ჩვენთვის საინტერესო ეპოქისა ამ რეგიონში... როგორც ცნობილი ხდება, არქეოლოგიური შესწავლა დასავლეთ საქართველოსი აჩვენებს, რომ IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან (ჩვენ წელთაღრიცხვამდე) თვალსაჩინო ხდება მატერიალური კულტურის განსხვავება ზღვისპირა ზოლისა და შიდა კოლხეთისა. ეს აიხსნება ახალი ძლიერი ტალღით, რომელიც ქართლიდან (იბერიიდან) მოდიოდა და რომელიც გამოიხატება დამარხვის ახალი წესით, ახალი, აღმოსავლეთ ქართული ფორმით და ტექნიკით, კერამიკის გაფორმებისა და არქიტექტურის ახალი ფორმებით. არანაკლები მნიშვნელობა აქვს ამასთან კავშირში ვანის ქალაქის გათხრებში აღმოჩენილ „არმაზული“ დამწერლობის ფრაგმენტებს ძვ.წ.აღ-ით II–I სს. ფენებში, რომელიც შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველოს ახასიათებდა“.[197]

დასავლეთ საქართველო რომ ფარნავაზის სამეფოში შედიოდა, ამის შესახებ წერს უძველესი ქართული წყარო „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. იბერიაში შედიოდა არა მარტო ეგრისი, არამედ სვანეთიც.

„როგორი წინააღმდეგობაც არ უნდა გამოიწვიოს გ. გამყრელიძის ზემოთ მოყვანილმა მოსაზრებამ, არქეოლოგიური მასალა IV–III სს. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე დასავლეთ საქართველოდან უეჭველად მხარს უჭერს ძველქართულ მემატიანეთა მოწმობას და, ყოველ შემთხვევაში, არაფრით არ გამორიცხავს დასავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილის კუთვნილებას იბერიის სამეფოსადმი.

სხვათა შორის, ამ კონტექსტში, ჩვენ ძალზე საინტერესოდ გვეჩვენება სტრაბონის მოწმობა, რომელიც ძველქართულ ტომ სვანებზე მოთხრობისას, გვაცნობებს, რომ „ზოგიერთები მათ იბერიელებს უწოდებენ“ (XI, – 18). ეს მოწმობა დაუმსახურებლად არის იგნორირებული ისტორიკოსების მიერ. შეიძლება, შეიცავს ინფორმაციას იბერების (ქართები) გარდასული ხანგრძლივი ბატონობის შესახებ სვანეთში. ამასთან დაკავშირებით არ მეჩვენება ზედმეტად გავიხსენოთ, რომ შემდგომ, ადრე ბიზანტიურ ეპოქაში, ჩვენ გვაქვს უეჭველი ფაქტი, როცა „სვანები ლაზებთან კონფლიქტის დროს დასახმარებლად იწვევენ იბერებს (და სპარსელებს).“[198]

ყოველივე ზემოთ მოყვანილით მხოლოდ იმის დასკვნა შეიძლება, რომ ქართველთა სამეფოში ვახტანგ გორგასლამდე და მის დროსაც შედიოდა მთელი დასავლეთი საქართველო (აჭარა, ეგრისი, სვანეთი და, ცხადია, არგვეთი). ამიტომაც IV საუკუნეშივე ერთიანი ქართული ეკლესიის ჩამოყალიბების დროს მთელ დასავლეთ საქართველოში საეკლესიო ენა იყო ქართული ენა, ბერძნულ ენასთან ერთად, ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში. განსაკუთრებით ეს ითქმის გორგასლის ეპოქაზე. ვახტანგმა გააერთიანა საქართველო და შექმნა საქართველოს საკათალიკოსო. და თუ ეს ნამდვილად ასე იყო, მაშინ უეჭველია, წირვა-ლოცვისა და მღვდელმსახურების ენა დასავლეთ საქართველოში (ეგრისში, სვანეთში და სხვაგან) იყო ქართული ენა, ბერძნულთან ერთად.

ჩვენ მატიანეში თვალნათლივ ჩანს, რომ დასავლეთ საქართველოს ერთ ნაწილში ბერძნული ენა, როგორც ერთადერთი საეკლესიო ენა, შეიძლება დანერგილიყო VII საუკუნის დასაწყისში, იმის შემდეგ, რაც ზღვისპირა ვრცელი ტერიტორიები ჰერაკლე კეისარმა საქართველოს სამეფოს ჩამოაჭრა. არგვეთი და მისი მომიჯნავე ტერიტორიები არ შედიოდა ბიზანტიის იმპერიაში, ამიტომაც აქ ძველებურადვე ქართულენოვანი წირვა-ლოცვა ტარდებოდა. დ. მუსხელიშვილი წერს: „ჩვენ, ჩვენი მხრიდან, ასევე ვთვლიდით, რომ დასავლეთ საქართველოს განსაზღვრული ნაწილი (ისტორიული პროვინცია იმერეთის მარჯვენა სანაპირო) VII–IX საუკუნეებში შეიძლება ემორჩილებოდა ქართლის კათალიკოსის იურისდიქციას და, შესაბამისად, საეკლესიო მსახურება აქ სრულდებოდა ქართულ ენაზე“.[199]

ცხადია, ვახტანგ გორგასლის დროს, როცა მან მთელი საქართველო გააერთიანა მის სახელმწიფოში, საეკლესიო ენა იყო ქართული ენა, რადგანაც საეკლესიო კანონთა თანახმად, საქართველოს საკათალიკოსოს თავისი იურისდიქცია მთელ სახელმწიფოში უნდა განეხორციელებინა.

არა მარტო დასავლეთ საქართველოში, არამედ სამხრეთ საქართველოში, კლარჯეთსა და აღმოსავლეთ საქართველოს უკიდურეს კუთხეებში – ჰერეთსა და გუგარეთში ვახტანგ გორგასლის დროს საეკლესიო ენა იყო ქართული ენა, რადგანაც წესის თანახმად, ყველა ამ მხარეზე საქართველოს საკათალიკოსოს უნდა განეხორციელებინა თავისი იურისდიქცია.

ივანე ჯავახიშვილი წერს, რომ გუგარქი ვახტანგის სამეფოში შედიოდა:

„მეხუთე საუკუნეშიაც, მაგალითად, ვახტანგ გორგასალის მეფობაში გუგარეთი წინანდებურად იბერიის სამეფოს საზღვრებში შედიოდა, მაგრამ მარტო პოლიტიკურად კი არა, არამედ საეკლესიო წესწყობილების მხრივაც იგი საქართველოს განუყოფელ ნაწილს შეადგენდა: როგორც მე-6 საუკუნის დამდეგს მომხდარ საეკლესიო კრების მონაწილე მღვდელმთავართა სიიდან ჩანს, ბოლნისის, ცურტავის და რუსთავის საეპისკოპოსოები მცხეთის კათალიკოსს ექვემდებარებოდნენ.

გუგარეთის საქართველოსთან დაკავშირების სიმტკიცე და მისი განუყრელი კუთვნილება შემდეგში მომხდარმა უბედურებამაც გამოააშკარავა, როდესაც სპარსთა მიერ დაახლოებით 537 წელს აღმოსავლეთ საქართველოში

მეფობა ძალმომრეობით მოსპობილ იქნა და ქვეყანას თვით სპარსთა შაჰები დაეპატრონენ, ასეთ უკიდურეს გაჭირვებისა და პოლიტიკური ბედის უკუღმართობის დროსაც გუგარეთი საქართველოს საზღვრებში შედიოდა. მეშვიდე საუკუნის დამდეგსაც, როცა ქართველთა და სომეხთა შორის სარწმუნოებრივი უთანხმოება და მტრობა ჩამოვარდა, რომელიც ამ ორი ეკლესიის სრული განხეთქილებით და განშორებით დამთავრდა, იგი კვლავინდებურად ქართულ ეკლესიას ეკუთვნოდა. საქართველოს ამ პოლიტიკური დაკნინებისა და განსაცდელის ხანაშიც რომ გუგარეთი მართლაც კვლავ საქართველოს ეკუთვნოდა, სულიერად და პოლიტიკურად მასთან იყო მჭიდროდ დაკავშირებული, ამას თვით სომხურივე მეშვიდე საუკუნეში შედგენილი საისტორიო გეოგრაფიაც ცხადად ამტკიცებს. აქ პირდაპირ ნათქვამია, რომ ეს ქვეყანა ამ დროს ქართველების ხელში იყო“.[200]

მართლაც, VII საუკუნის სომხური გეოგრაფია წერს, რომ გუგარქი მთლიანად და მისი ყოველი გავარი დასახლებული იყო მხოლოდ ქართველებით, აქ არავითარი მინიშნება არ არის გუგარქში რომელიმე სხვა ერის ცხოვრების შესახებ.

„VII საუკუნის ანონიმურ სომხურ გეოგრაფიაში ნათქვამია: „გუგარქი მდებარეობს უტის დასავლეთით და შედგება ცხრა გავარისაგან, რომლებიც უჭირავთ ქართველებს: ძოროფორი, წობოფორი, კოლბოფორი, ტაშირი, თრიალეთი, კანგარქი, არტაჰანი, ჯავახქი, კლარჯქი...“[201]

ვახტანგ გორგასლის დროსაც გუგარქი დასახლებულია ქართველებით, გუგარქი ქართველთა ქვეყანაა V საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის ლაზარ ფარპეცის ცნობით. ის, წერს: „ქართველთა ქვეყნიდან წავიდნენ ბდეშხი აშუშა და ქვეყნის სხვა ტანუტერები“.[202] „ქართველთა ქვეყანაში სწორედ გუგარეთის საპიტიახშო იგულისხმება.

გუგარქი ქართველებით დასახლებული ქვეყანა იყო იქამდეც, მაგრამ ხშირად სომხეთის სახელმწიფოს საზღვრების შიგნით ექცეოდა, ამიტომაც თავისი მეზობელი ალბანეთის „უტის“ პროვინციის მსგავსად განიცდიდა არმენიზაციას. გუგარქის ქართველები ითვისებდნენ სომხურ კულტურასა და სომხურ ენას.

„გუგარქი ჯერ კიდევ II საუკუნეში ძვ.წ.აღ-ით წაართვეს სომხებმა იბერიას (სტრაბონი). სომხეთის სამეფოში იგი ცალკე ერთეულად, საპიტიახშოდ ჩამოყალიბდა. ამას, ჩანს, ხელს უწყობდა ისიც, რომ იგი ეთნიკურად განსხვავდებოდა. გუგარქს ჰქონდა მიდრეკილება ისევ იბერიას დაბრუნებოდა. ასეც მოხდა კიდევაც 387 წელს“.[203]

ივ. ჯავახიშვილი წერს: „სტრაბონის დროსაც I საუკუნის დასასრულს ქრისტეს წელთაღრიცხვამდე და I საუკუნის დამდეგს ქრისტეს შემდეგ ეს კუთხე ჯერ კიდევ სომეხთა ხელში ყოფილა. მაგრამ 35 წლიდან ქრისტეს შემდეგ მოყოლებული, როდესაც ტაციტის სიტყვით, იბერიის მეფეები იმდენად ძლიერნი იყვნენ, რომ სომხეთში შემოჭრილ სპარსელებს ებრძოდნენ, და როცა თვით სომხეთშიც კი ქართველი უფლისწული გამეფდა, ცხადია, მდგომარეობა თვალსაჩინოდ უნდა შეცვლილიყო. შესაძლებელია, ამავე დროს ქარ-

თველებს სომეხთა მიერ მითვისებული გუგარეთიც უკან დაებრუნებინათ. ამას ის მეგობრული განწყობილებაც გვაფიქრებინებს, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს მეფეებს რომის კეისრებთან ჰქონდათ“.[204]

საუკუნეთა მანძილზე ქართველებით დასახლებული გუგარქი სომხეთის სახელმწიფოს ხელთ იყო. ამიტომაც ეს კუთხე, ალბანეთის მსგავსად, არმენიზაციის პროცესს ვერ აიცილებდა. როგორც VI, ისე VII საუკუნეებში გუგარქი ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა, რასაც ვერ ურიგდებოდა აქაური თემის ეპისკოპოსი მონოფიზიტი მოსე, რომელიც ცდილობდა თავისი სამწყსო გამოეყვანა ქართული ეკლესიის იურისდიქციიდან და შეეყვანა სომხური ეკლესიის იურისდიქციაში. ხელსაყრელი პოლიტიკური სიტუაციის დადგომისთანავე, კირიონ ქართლის კათალიკოსმა გუგარქში აღადგინა ქართულენოვანი ღვთისმსახურება. კირიონის ამ მოქმედებამ საფუძველი დაუდო არა სომხების „გაქართველებას“, როგორც მიიჩნევს ზოგიერთი ქართველი ისტორიკოსი,[205] არამედ „სომხურენოვანი“ ქართული მოსახლეობისათვის აღდგა ვახტანგ გორგასლის დროს არსებული ქართულენოვანი წირვა-ლოცვა.

ვახტანგ გორგასლის მიერ დაარსებული საქართველოს საკათალიკოსოს აღმოსავლეთი საზღვარი ჰერეთსაც მოიცავდა. ჯერ კიდევ წმიდა ნინომ, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ თანახმად, იქადაგა ალბანეთის ზოგიერთ კუთხეში: „მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ ნათქვამია: „და ნინო შთავიდა კხოეთა და დადგა კაწარეთს და მონათლნა კხოელნი და სოჯნი ერითურთ მათით და გარდავიდა კახეთა და დადგა ქცელ დაბას და მოიყვანნა კახნი მთავარნი და მონათლნა“.[206]

მოსე ხორენელის თანახმად, წმიდა ნინომ იქადაგა ალბანეთში ვიდრე მასქუთებამდე, რომელიც კასპიის ზღვისპირეთში მდებარეობდა.

აღსანიშნავია, რომ აღმოსავლეთში ამ მოგზაურობის დროს წმიდა ნინო დასნეულდა და ამის გამო ის უკანვე გამოემგზავრა მცხეთაში, მაგრამ მცხეთაში მისვლა ვერ შეძლო და გზაში, დაბა ბოდში გარდაიცვალა. სწორედ ასეა აღწერილი უძველეს ქრონიკაში – „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“: „და დასნეულდა და წარმოემართა მცხეთად და ვითარცა მოიწია კხოეთს და დაბასა, რომელსა ჰქრვიან ბოდინი, ვეღარა ეძლო სლვად...“[207]

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობები წმიდა ნინოს შესახებ სანდო უნდა იყოს, რადგანაც ეს ცნობები, ე.ი. ზემოთ მოყვანილი ამბავი, ჩაწერილი ჩანს IV საუკუნის ბოლოს, ქართველთა მეფის თრდატის დროს, რადგანაც ამ ქრონიკისათვის (წმიდა ნინოს შესახებ ჩანაწერისათვის) უკანასკნელი ქართველი მეფე არის თრდატი. აქ წმიდა ნინოს შესახებ ნათქვამია: „გარდავიდა ერწუდ და დადგა ჟალეთს, დაბასა, ედემს, და ნათელ-სცა ერწუ-თიანელთა. და ყუარელთა ესმა ესე და გარდაკრბეს თოშეთა, რომელნი უკანაისკნელ იპოვნეს; თრდატ მეფემან მოიყვანნა და მონათლნა“.[208]

აქედან აშკარაა, ქრონიკის ამ ადგილის ჩანაწერისათვის უკანასკნელი, მისი თანამედროვე, მეფე არის თრდატი (393–405 წწ.).

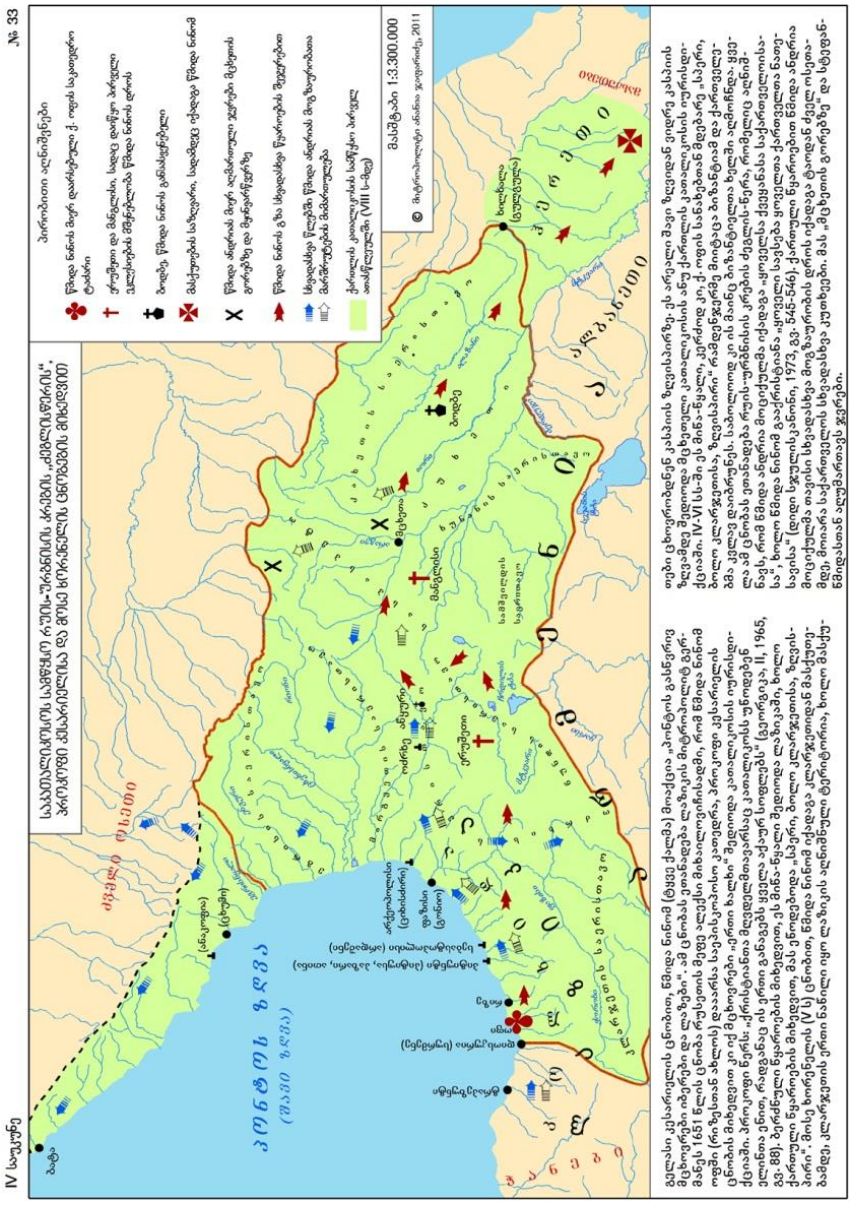
№ 33
IV საუკუნე
საკათალიკოსოს საზღვრები ვახტანგ გორგასლის დროს
(IV-XIII საუკუნეები)
ეგრისი
ბიჭვინტა
(ბიჭვინტა)
(ბაბალი)
(ბაბალი)
(ბაბალი

კახეთთან ერთად შედიოდა კლარჯეთი, გუგარეთი და ჰერეთი. ამ დროს მთელი საკათალიკოსოს საზღვრებში წირვა-ლოცვისა და ღვთისმსახურების ენა იყო ქართული.

ვახტანგ გორგასალმა თავისი საეკლესიო რეფორმის შემდეგ შეძლო ეკლესია სახელმწიფოს კონტროლისათვის დაექვემდებარებინა, მსგავსად ბიზანტიისა და სპარსეთისა. ამის შემდეგ ეკლესიის იერარქთა დიდი ავტორიტეტი და ძალაუფლება აღარ უპირისპირდებოდა ხელმწიფის ინტერესებს.

ვახტანგ გორგასალმა საქართველოს დაუბრუნა ბერძენთა მიერ მიტაცებული ტერიტორიები სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოში. მან არათუ აღადგინა ქართლის სამეფოს ძველი საზღვრები, არამედ შეჰმატა მას ახალი ტერიტორია, მოქცეული მდინარეებს ეგრისწყალსა და კლისურას შორის. გაზარდა და გააფართოვა ეკლესიის საზღვრები, მოაწყო ის, როგორც „სამამამთავრო“ ეკლესია-საკათალიკოსო.

თეორიები ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ

ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ საუკუნეთა მანძილზე გამოთქმული იყო ორი განსხვავებული თვალსაზრისი. პირველის მიხედვით, ქართული ეკლესია დააფუძნა იერუსალიმიდან ჩამოსულმა წმიდა მოციქულმა ანდრია პირველწოდებულმა და ამიტომაც ის ავტოკეფალური იყო დაფუძნებისთანავე, I–II საუკუნეებიდანვე, ისევე, როგორც ყველა სხვა მოციქულის მიერ იმ დროისათვის დაარსებული ეკლესიები მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში.

აღნიშნული თვალსაზრისი, რომ ქართული ეკლესია დაარსებისთანავე ავტოკეფალური იყო, საქართველოში გაბატონებული იყო შუა საუკუნეებში და თავისი განსაკუთრებული გამოხატულება ჰპოვა წმიდა გიორგი მთაწმიდელის პასუხში ანტიოქიის პატრიარქთან კამათის დროს, 1054–1056 წლებში. თვალსაზრისს ანდრია პირველწოდებულისა და სხვა მოციქულების, აგრეთვე II–III საუკუნეებში რომის იმპერიიდან ჩამოსული ქრისტიანი მისიონერების მიერ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებისა და მათ მიერ ეკლესიის დაფუძნების შესახებ მხარს უჭერს ქართული, ბერძნული, ლათინური და სხვა წყაროები. II–III საუკუნეებში კი, თითქმის IV საუკუნის მიწურულამდე, იმ დროის მსოფლიო ეკლესიაში არსებული კანონების თანახმად, ყოველი საეპისკოპოსო და საეკლესიო „სამთავრო“ ავტოკეფალური იყო, განსაკუთრებით კი იმპერიის საზღვრებს გარეთ „ბარბაროსთა“ ქვეყნებში არსებული საეკლესიო „სამთავროები“ და საეპისკოპოსოები.

მეორე თვალსაზრისს – V–XI საუკუნეებში ქართული ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის მინიჭების შესახებ – ძალზე სუსტი საბუთები აქვს. ბ. ლომინაძე წერს: „ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის დასაბუთებისას ისტორიულ ცნობათა სიმცირის გამო ძველი და თანამედროვე მკვლევარები უმთავრესად ამოდიან ვახტანგ გორგასლის დროინდელი საქართველოს საგარეო და საში-

ნაო პოლიტიკური ვითარებიდან, რომელიც ქვეყნის მესაჭეს შესაძლებლობას აძლევდა ეძია ეკლესიური დამოუკიდებლობა და მიეღწია მისთვის“.[209]

თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც ქართულ ეკლესიას ავტოკეფალია მიენიჭა V–XI სს-ში, ძირითადად ეფუძნება ქართველი მოღვაწის, ეფრემ მცირის თხზულებას, ასევე ბალსამონის ერთი ცნობის თავისებურ გაგებას. ივანე ჯავახიშვილმა საგანგებოდ გამოიკვლია ქართული ეკლესიის უფლებრივი დამოკიდებულებისა და თვითმწყსობის და წესების შესახებ არსებული თეორიები და გამოთქვა ასეთი აზრი:

„პროფ. ნ. მარი, უეჭველია, მართალია აგრეთვე, როდესაც ამტკიცებს, რომ ქართული ეკლესიის ანტიოქიის პატრიარქისაგან უფლებრივი დამოკიდებულების შესახებ არავითარი ძველი სანდო ცნობები არ მოიპოვება. მაგრამ ამის თქმა გადაჭრით მხოლოდ IX–XI სს-ის შესახებ შეიძლება, უძველეს ხანისათვის კი ჯერ მეტად მცირე წყაროებია მკვლევარის ხელთ, რომ ამ საკითხის ასე თუ ისე გადაჭრის უფლება ჰქონდეს“.[210]

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, ივანე ჯავახიშვილის აზრით, უძველეს დროს (IX საუკუნემდე მაინც) ქართული ეკლესიის ანტიოქიის პატრიარქზე უფლებრივი დამოკიდებულების შესახებ ძველი სანდო ცნობები არ მოიპოვება და ამიტომაც ძნელია დაბეჯითებით მტკიცება იმისა, რომ ქართული ეკლესია ანტიოქიის ეკლესიის იურისდიქციის ქვეშ იმყოფებოდა (მაგრამ აქტიური ურთიერთობა ჰქონდა ამ ეკლესიასთან).

ივ. ჯავახიშვილის თანახმად, ქართული ეკლესია არც იერუსალიმისა და არც სომხური ეკლესიის იურისდიქციის ქვეშ არ ყოფილა.

„ამასთანავე ნ. მარისაგან წამოყენებული დებულებისათვისაც, რომ ქართული ეკლესია უფლებრივად იერუსალიმის საპატრიარქოსაგან უნდა ყოფილიყო დამოკიდებული, VII საუკუნის დამდეგის კირიონ კათალიკოსის ეპისტოლის გარდა, რომელშიაც მხოლოდ იერუსალიმის მამამთავრის ავტორიტეტია გამოყენებული დოგმატური უთანხმოების გადასაწყვეტად და თანაც აღნიშნულია, რომ გრიგოლ განმანათლებელმა იერუსალიმის აღსარება მოიტანა, სხვა არავითარი საბუთი არ არსებობს. წმიდა ნინოს შატბერდული ცხოვრების ცნობა, როგორც ცნობილია, მერმინდელსა და ტენდენციურ ჩანართსა და ნატყუარ შენათხზსაც წარმოადგენს. ამიტომ მისი დამოწმება არ შეიძლება. ამნაირად, არც იერუსალიმის პატრიარქისგან დამოკიდებულების დამადასტურებელი, უეჭველი დასაყრდენი ცნობა არ მოიპოვება. მაშასადამე, გვრჩება მხოლოდ დებულება ქართული ეკლესიის უძველეს ხანაში დვინის კათალიკოსისგან დამოკიდებულების შესახებ, რომელიც ასურული VI ს-ის ძეგლის ცნობაზეა დამყარებული. ვითარცა ძველი ცნობა, იგი განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია... ასურული ჩანართი ცნობის საზღვრები უნდა უფრო მჭიდროდ შემოიზღუდოს: იგი არ შეიძლება 450 წლის უწინარესი იყოს, არამედ V ს-ის მე-2 ნახევრისა. მაშასადამე, ასურული ჩანართი ნაწყვეტი სრულებით სომხურ-ქართულ-ალბანური ეკლესიების უძველეს ხანას არ ეკუთვნის და აქ არავითარი ცნობა არ მოიპოვება კავკასიის ხუთი ქრისტიანი ერი-

სათვის საერთო კათალიკოსის შესახებ. ამ ცნობით, არც ქართული ეკლესიის დვინის კათალიკოსისაგან დამოკიდებულების დებულება მართლდება.“[211]

ივ. ჯავახიშვილის ზემოთ მოყვანილი აზრებიდან ჩანს, რომ I–IV საუკუნეებში და V საუკუნის შუა წლებამდე (ვახტანგ გორგასლის საეკლესიო რეფორმამდე) არ არსებობს დამადასტურებული საბუთები ქართული ეკლესიის იერარქიული დაქვემდებარებისა ანტიოქიის, იერუსალიმის ან სომხური ეკლესიებისადმი.

ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ქართული ეკლესიის სომეხთა კათალიკოსისაგან უფლებრივი დამოკიდებულების დამცველებს საბუთად, როგორც გამოირკვა, მხოლოდ ორი ცნობა მოეპოვებათ: უძველესი ხანისათვის აგათანგელოს-ფაუსტოსისა და VI ს-ის დამლევისათვის იოანე კათალიკოსისა და უხტანესისა. ფაუსტოსის ცნობა დამოუკიდებელ მოწმობას არ წარმოადგენს, არამედ იმავე აგათანგელოსის თხზულებაზეა დამყარებული და გრიგოლ განმანათლებლის ცხოვრების არაბულის მსგავსი რედაქცია უნდა ჰქონდეს მას საფუძვლად, რომელშიაც გრიგოლი სომხების გარდა ქართველთა, ალბანელთა, აფხაზთა, თვით დურძუკთა და მასქუთთა გამაქრისტიანებლადაც არის გამოყვანილი. სწორედ ამ ორსავე ცნობაში მოხსენებული „მასქუთნი“ საუკეთესოდ ამჟღავნებენ ფაუსტოსის მოწმობის ამ წყაროსა და სადაურობას. აგათანგელოსის სახელით ცნობილი ნაწარმოები კი, როგორც აღნიშნული გვქონდა, სახელნატყუარ VI საუკუნის ტენდენციურ თხზულებას წარმოადგენს, რომელშიაც ისტორიული სინამდვილის ნიშანწყალიც კი არ არის. ამ ცნობას ისეთივე ღირებულება აქვს, რა ღირებულებისაცაა ამავე აგათანგელოსის ცნობა გრიგოლის მთელი კავკასიის განმანათლებლობის შესახებ. ცხადია, ასეთ მოწმობაზე დამყარება არ შეიძლება.

ახლა განსახილველია იოანე კათალიკოსისა და უხტანესის ცნობები კირიონის შესახებ... საბედნიეროდ, თანამედროვე მკვლევარს სრული საშუალება აქვს იოანე კათალიკოსისა და უხტანესის ამ ცნობათა სისწორე შეამოწმოს იმ მიწერ-მოწერის წყალობით, რომელიც „ეპისტოლეთა წიგნშია“ დაცული. სწორედ ამ წერილიდან ჩანს, რომ სომეხთა ეკლესიის მესაჭე პატრიარქის წოდებულების მქონეველი არ ყოფილა... სხვანაირად არც შეიძლება ყოფილიყო, რადგან თვით მსოფლიო ეკლესიის პატრიარქებიც კი VII საუკუნემდე თავიანთ თავს იშვიათად თუ უწოდებდნენ პატრიარქს, არამედ მხოლოდ VIII–IX საუკუნეებში ხდება ეს სახელი ჩვეულებრივ წოდებულებად... კირიონ კათალიკოსი რომ მართლაც სომეხთა კათალიკოსისაგან ყოფილიყო ხელდასხმული და ნაკურთხი, როგორც იოანე კათალიკოსი და უხტანესი ამბობენ, წარმოუდგენელია, რომ ეს გარემოება მაინც სომეხთა ეკლესიის მმართველი წრეების წარმომადგენლებს ან მხოლოდ თვით აბრაამს გამწვავებული კამათისა და მიწერ-მოწერის დროს მაინც არ წამოეყვედრებინოთ, ჩვენი ნაკურთხი ხარ და ასეთი უმადურობა კი გამოიჩინეო. ამასთანავე კირიონი რომ სომეხთა კათალიკოსისგან იერარქიულ-უფლებრივად დამოკიდებული ყოფილიყო, აბრაამ კათალიკოსის მოქმედებაც ქართველთა კათალიკოსის წინააღმდეგ სხვანაირი იქნებოდა. აბრაამს შეეძლო კირიონი გადაყენებულად

გამოეცხადებინა. არაფერი ამის მსგავსი კი აბრაამის უკანასკნელ მრგვლივმოსავლელ ეპისტოლეში არ არის და ეგ გარემოებაც კათალიკოსის უფლებრივად დამოკიდებულების დებულებას მეტად სათუოდა ხდის“.[212]

როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ვახტანგ გორგასლის მიერ კათალიკოსობის დაწესებამდე ქართული ეკლესია იერარქიულად მსოფლიოს არც ერთ სხვა ეკლესიაზე დამოკიდებული არ ყოფილა. შემდგომ საუკუნეებში კი, კერძოდ, VI–X საუკუნეებში რამდენიმე მეზობელმა ეკლესიამ მოიწადინა და მოინდომა ქართული ეკლესია თავისი იერარქიული დაქვემდებარების ქვეშ მყოფად წარმოედგინა. კერძოდ, როგორც ბერძნები, ისე სომხები ზოგადად წერდნენ დაახლოებით ასე: მართალია, ქართული ეკლესია ამჟამად ავტოკეფალურია, მაგრამ წინათ ის ჩვენი ეკლესიის იერარქიული დაქვემდებარების ქვეშ იმყოფებოდაო. ასეა ეს როგორც სომხურ („ეპისტოლეთა წიგნი“), ისევე ბერძნულ-ბიზანტიურ ზოგიერთ წყაროში (მაგ. „ანტიოქიურ ხრონოღრაფში“). მსოფლიო ეკლესია იმ დროისათვის ორ იდეოლოგიურ ბანაკად – აღმოსავლურ-სომხურ-მონოფიზიტურ და ბერძნულ-ქალკედონიტურ ბანაკად იყო გაყოფილი, ორივე ერთმანეთის მოქიშპე ბანაკი ცდილობდა პრეტენზია განეცხადებინა ქართულ ეკლესიაზე.

ქართული ეკლესია სომხურზე იერარქიულად დამოკიდებული რომ არ ყოფილა არც I–V და არც VI–X საუკუნეებში, ეს გამოარკვია ივ. ჯავახიშვილმა. ბერძნული საპატრიარქოები VI–X საუკუნეებში შეეცადნენ ქართული ეკლესია იერარქიულად მათზე დამოკიდებულად წარმოესახათ, რასაც, კერძოდ, ასახვა უპოვია ანტიოქიაში შედგენილ „ხრონოღრაფში“, რომელიც თავის წყაროდ გამოიყენა ეფრემ მცირემ და ამით საფუძველი დაუდო შემდეგ საუკუნეებში მრავალ მცდარ შეხედულებას.

ეფრემ მცირემ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ გამოთქვა თვალსაზრისი, რომელიც იმეორებდა ბერძნული წყაროებისას. „XI საუკუნის შუა წლებსა და მეორე ნახევარში ქართული ეკლესიის უფლებრივი მდგომარეობის საკითხი ბერძნული წყაროების მიხედვით იქნა შესწავლილი. ეფრემ მცირე თავის ცნობილ გამოკვლევაში, „უწყებაი მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა, თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიხსენების“, სხვა საკითხთა შორის იმ პრობლემასაც შეეხო, „თუ ოდეს იწყეს თვით ხელთდასხმად, ვითარმედ არა თვინიერ წესისა და ბრძანებისა“. ცნობა ამ საკითხის შესახებ მას უპოვია „ხრონოღრაფსა შინა ანტიოქიას აღწერილსა“... ამ ცნობის მიხედვით, ასე გამოდის, რომ VII საუკუნის დამდეგიდან მოყოლებული VIII საუკუნის შუა წლებამდის ქართულ ეკლესიასა და ანტიოქიის ეკლესიას შორის კავშირი შეწყვეტილი ყოფილა. ამ განცხადების თანახმად, საფიქრებელი ხდება, რომ მანამდე, VII საუკუნის დამდეგამდე, ქართული ეკლესიის საჭეთმპყრობელი ხელდასხმისათვის ანტიოქიაში მიდიოდა იქაურ პატრიარქთან“.[213]

ამ „ანტიოქიურ ხრონოღრაფში“ შემდეგი ყოფილა მოთხრობილი: VIII საუკუნის შუა წლებში ანტიოქიის პატრიარქ თეოფილაკტესა (745–751) და იმპერატორ კონსტანტინე სკორის (741–775) დროს იბერიიდან ანტიოქიაში ჩასულმა ორმა მონაზონმა განაცხადა, რომ ანასტას პატრიარქის შემდეგ (ალ-

ბათ, მოწამე ანასტასი II (602–610) მათ აღარ უკურთხეიათ იბერიის საყოველთაო ეპისკოპოსი (კათალიკოსი). თეოფილაკტემ მოიწვია ეპისკოპოსთა კრება, რომელმაც გამოსცა წერილობითი ნებართვა იმისა, რომ ამის შემდეგ იბერთა ეკლესიის ეპიკოპოსების მიერვე ხელი დასხმოდა იბერთა კათალიკოსს. იქვე აკურთხეს იბერთა ახალი კათალიკოსი.

ეს ცნობა მრავალ გაუგებრობას იწვევს მკვლევართა შორის. თუ ამ წყაროს ვენდობით, თვით VIII საუკუნის შუა წლებშიც კი ქართული ეკლესია ავტოკეფალური არ ყოფილა.

სინამდვილეში კი ამ „ანტიოქიური ხრონოღრაფის“ ცნობა შეეხება არა მცხეთის საკათალიკოსო ეკლესიას, არამედ დასავლეთ საქართველოს ეკლესიას.

როგორც XVII საუკუნის ბერძენი პატრიარქების, იერუსალიმელი დოსითეოსისა და ხრისანფის აზრით, ისე ჩვენი თანამედროვე ქართველი მეცნიერის ვ. გოილაძის[213] აზრით, ეფრემ მცირეს მიერ მოძიებული „ანტიოქიური ხრონოღრაფის“ ცნობა შეეხება აფხაზეთის, ანუ როგორც ძველად დასავლეთ საქართველოს უწოდებდნენ, „ქვემო ივერიის“ ეკლესიის ავტოკეფალიას.

მრავალ ბერძნულ წყაროში არის ასეთი ცნობა: „ივერიაში ორი ავტოკეფალური ეკლესიაა, ქვემო ივერიისა და ზემო ივერიისა“. „ზემო ივერიას“ ბერძნები უწოდებდნენ აღმოსავლეთს, ხოლო „ქვემო ივერიას“ „დასავლეთ საქართველოს“. და წყაროები გულისხმობენ ქართლისა და აფხაზეთის საკათალიკოსოებს.

„ანტიოქიურ ხრონოღრაფშიც“ ეწერა არა „ქართლი“, არამედ „ივერია“, როგორც ეფრემ მცირის თანამედროვე ნიკონ შავმთელის სლავური თარგმანიდან ჩანს. ეფრემ მცირეს კი უთარგმნია სიტყვა „იბერია“ და „ქართლი“ დაუწერია.

მაშასადამე, „ანტიოქიურ ხრონოღრაფში“ ეწერა: VIII საუკუნეში ივერიის ეკლესიას მიანიჭეს (ან ცნეს) ავტოკეფალია ანტიოქიაშიო. მართლაც, სწორედ VIII საუკუნეში დაარსდა, ქართული წყაროების თანახმადაც, აფხაზეთის ავტოკეფალური ეკლესია. სწორედ ამ ეკლესიას უწოდებდნენ ბერძნები „ქვემო ივერიის“, ან უბრალოდ ივერიის ეკლესიას.[214]

საქმე შეეხება შავიზღვისპირა იმ ტერიტორიებს, რომლებიც VII საუკუნის დასაწყისში ჰერაკლე კეისარმა მოსტაცა საქართველოს. ეს ტერიტორიები თანდათან დაიბრუნა ერთ-ერთმა ქართულმა (აფხაზეთის) სახელმწიფომ მასზე საეკლესიო ავტოკეფალიის უფლებით (ეფრემ მცირის წყაროების უფრო დაწვრილებითი გამოკვლევა იხილეთ აქვე, პარაგრაფში „არასრული ავტოკეფალია“.) და მის ბაზაზე VIII საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში დაარსდა აფხაზეთის საკათალიკოსო, რომელსაც ბერძნები „ქვემო ივერიის“ ეკლესიას უწოდებდნენ.

მეორე საბუთი, რომლის მიხედვითაც ქართული ეკლესიის მიერ ავტოკეფალიის მიღებას ვარაუდობენ V–XI საუკუნეებში, ეს არის თეოდორე ბალსამონის ცნობა ქართული ეკლესიის მეთაურისთვის „არქიეპისკოპოსის“ პატივის მინიჭების შესახებ. სინამდვილეში ის ცნობა, რომლიდანაც მოჰყავთ

ზემოთ მოყვანილი აზრი, ფაქტიურად ასახავს ბალსამონის თვალსაზრისს იმის შესახებ, რომ IV საუკუნეში ქართული ეკლესია უკვე ავტოკეფალური იყო, რადგანაც ეს ცნობა არის კომენტარი 381 წელს შემდგარი II მსოფლიო კრების II კანონისა, იმ კანონისა, რომელიც აღიარებდა იმპერიაში არსებული ზოგიერთი ეკლესიისა და იმპერიის გარეთ „ბარბაროსების“ ქვეყნებში არსებული ეკლესიების ავტოკეფალიას. ბალსამონმა იმიტომ დაურთო ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ მოხსენება II კრების II კანონის კომენტარს, რომ ეს კანონი მას როგორც ქართული, ისე სხვა პატარა ეკლესიების ავტოკეფალიის საფუძვლად მიაჩნდა. უნდა აიხსნას ისიც, თუ რატომ აყენებდნენ ეჭვის ქვეშ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიას შემდეგი საუკუნეების ბერძენი ისტორიკოსები: მაკარიოსი, დოსითეოსი და სხვები.

ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ (XV ს.), ყოველი ქართული სამეფოსა თუ სამთავროს მეთაური ცდილობდა თავის სამეფოში (სამთავროში) დამოუკიდებელი ეკლესია ჰქონოდა. ამ მიზნით იწვევდნენ იერუსალიმელ ან ანტიოქიელ ბერებსა და იერარქებს (ხანდახან პატრიარქებსაც კი), დიდი გასამრჯელოს ფასად მათ სთხოვდნენ დახმარებას თავიანთ სამთავროში მცხეთისგან დამოუკიდებელი ეკლესიის დასაარსებლად.

პირველ რიგში მოწვეული იერარქები შეეცადნენ, ამ მიზნით მოეპოვებინათ კანონიკურ-ისტორიული საბუთები. ვერც ანტიოქიასა და ვერც იერუსალიმში მათ ასეთი საბუთების მოძიება ვერ შეძლეს. ქართული წყაროების თანახმად, ამ მოქრთამულმა იერარქებმა საქართველოშივე დაიწყეს მათთვის გამოსადეგი საბუთების მოძიება. ისინი წინა საუკუნეთა ქართულ სიგელ-გუჯრებიდან და მატიანეებიდან კრეფდნენ ცნობებს. მათ მოუძიებიათ და მიუგნიათ მხოლოდ ეფრემ მცირის ზემოთ აღნიშნული თხზულებიდან ჩვენს მატიანეებსა და ხელნაწერებში გადასული ცნობებისათვის, ამიტომაც დაბეჯითებით უნდა ითქვას, მაკარიოსის, დოსითეოსისა და სხვათა ცნობები ქართული ეკლესიის უფლებრივი დამოკიდებულების შესახებ არის ეფრემ მცირის თხზულების თავისებური ინტერპრეტაცია. ხოლო როგორც აღვნიშნეთ, თვით ეფრემმა ცნობა აფხაზეთის (ქვემო ივერიის) შესახებ შეცდომით მცხეთის ეკლესიის ცნობად მიიჩნია.

ქართული ეკლესიის I–II საუკუნეებიდანვე ავტოკეფალიის შესახებ უნდა ითქვას: მართალია, იმ ქართველ ისტორიკოსებს, რომელნიც XX საუკუნის დასაწყისში იკვლევდნენ ქართული ეკლესიის ავვტოკეფალიის საკითხებს, არ სწამდათ ანდრია პირველწოდებულის საქართველოში ქადაგება (ამიტომაც წარმოუდგენლად მიაჩნდათ ქართული ეკლესიის არსებობა პირველ საუკუნეებში), მაგრამ რუსულ საეკლესიო წრეებში იმ დროს უკვე არსებობდა აზრი იმის შესახებ, რომ ქართული ეკლესია თავისი დაარსების დღიდანვე ავტოკეფალური იყო.[215]

იმის გამო, რომ ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის დაწესების შესახებ, შეიძლება ითქვას, წყაროები თითქმის არ არსებობდა, მკვლევარებმა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია დაუკავშირეს ეკლესიის მეთაურისთვის კათალიკოსის ტიტულის მინიჭებას. სინამდვილეში კი ეკლესიის ავტოკეფალია და მისი

მეთაურის ტიტული განსხვავებული ცნებებია. მათ ერთმანეთთან არ აკავშირებდა ეფრემ მცირე. მაგალითად, ეფრემის თვალსაზრისით, IV საუკუნეში, დაარსებისთანავე, ქართული ეკლესიის მეთაურს უკვე ჰქონდა ტიტული კათალიკოსისა, თუმცა, ქართული ეკლესია იმ დროს, მისი აზრით, არა ავტოკეფალური, არამედ ანტიოქიის „საყდრის მომდგომი“ იყო. ეფრემი წერს. „ეგრეთვე სახელიცა მივლინებულისა მის ეპისკოპოსისა ესრეთ პოვნილ არს, ვითარმედ თვით ევსტათი იყო ანტიოქელ პატრიარქი, რომელმან დაამყარა ეკლესიაი იგი მირიანის მიერ მცხეთას აღშენებული. და უკურთხა მათ კათალიკოსი მთავარეპისკოპოსი... ამიერ იცნობების ჟამი მოქცევისაი და ვითარმედ ანტიოქისა საყდრისა მომდგომ იყვნეს და მიერ ხელთდასხმულ იქმნებოდეს ქართლისა კათალიკოზნი“.[216]

ეფრემის ეს განცხადება საფუძველს მოკლებულია იმ მიზეზის გამო, რომ იგი არ ასახელებს თავის წყაროს, გარდა ამისა, ამჟამად ცნობილია, რომ ქართული ეკლესიის მეთაურს „კათალიკოსი“ ეწოდა არა IV, არამედ V საუკუნეში. გარდა ამისა, IV საუკუნეში არც ანტიოქიის ეკლესიის მეთაურს ჰქონდა „პატრიარქის“ წოდება. თხზულებაში სხვა ამბების აღწერის დროს ეფრემი თავის წყაროებს ასახელებს, ხოლო ამ შემთხვევაში ამბობს „პოვნილ არს... თვით ევსტათი იყო ანტიოქელ პატრიარქი“ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ეფრემმა ძებნა და ბერძნულ წყაროებში მოიძია მხოლოდ სახელი ანტიოქიის ეკლესიის მეთაურისა IV საუკუნის 20-იან წლებში. ამ წყაროში, ჩანს, არ ეწერა ევსტათისა და ქართული ეკლესიის ურთიერთკავშირის შესახებ, ამიტომაც ეფრემმა წყარო არ დაასახელა.

როგორც აღვნიშნეთ, ეფრემი არ უკავშირებდა ტიტულ „კათალიკოსსა“ და ავტოკეფალიას ერთმანეთს. ესენი ერთმანეთს მეცნიერებმა დაუკავშირეს XX საუკუნეში და ივარაუდეს, რომ ქართული ეკლესია მაშინ გახდა ავტოკეფალური, როცა მის მეთაურს ეწოდა „კათალიკოსი“, ე.ი. V საუკუნეში.

მართლაც, V საუკუნეში, ვახტანგ გორგასლის დროს, ქართულ ეკლესიაში მომხდარა დიდი ცვლილება, რეფორმა, რომელიც ცნობილი გამხდარა ანტიოქიის საპატრიარქოში და იქ მსჯელობის საგანი ყოფილა. შეიძლება, სწორედ ამის გამოძახილია თეოდორე ბალსამონის ცნობა, რომელიც წყაროში კი არ ამოუკითხავს ბალსამონს, არამედ სხვისგან მოუსმენია: „ამბობენ, რომ პეტრე თეოპოლისის (ე.ი. დიდი ანტიოქიის) პატრიარქის დღეებში იყო საკრებულო განსაზღვრება იმის შესახებ, რომ ივერიის ეკლესიები, რომლებიც მაშინ ანტიოქიის პატრიარქს ემორჩილებოდნენ, იყვნენ თავისუფალი და დამოუკიდებელი“.[217]

როგორც აღვნიშნეთ, ეს ცნობა ბალსამონს წყაროში კი არ უნახავს, არამედ გადმოცემა გაუგონია. ამიტომაც ზოგიერთი მეცნიერი ფიქრობდა, რომ აქ ლაპარაკი იყო XI საუკუნის ანტიოქიის პატრიარქ პეტრეზე, მაგრამ სხვების თვალსაზრისით, აქ ლაპარაკია ანტიოქიის V საუკუნის პატრიარქ პეტრე ფულონზე.

ვახტანგ გორგასლის ღვაწლი ქართველი ერის წინაშე საუკუნეთა მანძილზე მოიხსენებოდა და დაუვიწყარი იყო. ვახტანგს ჩაუტარებია ძალზე დიდი რეფორმა ქართულ ეკლესიაში, რომელსაც ქართული ეკლესიისთვის მიუცია ის

სახე და ის მიმართულება, რომელიც მას ამჟამად აქვს (კათალიკოსობა და პრობერძნული ორიენტაცია). ვახტანგ გორგასლის დროს სპარსეთი გაძლიერებული იყო და ის თანმიმდევრობით აუქმებდა ამიერკავკასიის ქვეყნების სახელმწიფოებრიობას, ასე მაგალითად, 428 წელს ირანელებმა სომხეთში მეფობა გააუქმეს, 463 წელს კი მეფობა გააუქმეს ალბანეთში.

ასეთ დროს მეფე ვახტანგ გორგასალმა, ქართული წყაროების თანახმად, შეძლო გაეთავისუფლებინა საქართველო სპარსელების ბატონობისგან. გარდა ამისა, გაათავისუფლა ბერძნების მიერ დაპყრობილი დასავლეთ და სამხრეთ საქართველოს მიწები.

ვახტანგმა გაათავისუფლა სრულიად საქართველო. ის მეცნიერები, რომელთაც დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს გაერთიანება შეუძლებლად მიაჩნიათ, არ ერწმუნებიან ქართული წყაროების ცნობებს, ამიტომაც ისინი ვახტანგ გორგასალს მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მეფედ მიიჩნევენ.

დ. მუსხელიშვილმა ანალიზი გაუკეთა ბიზანტიურ და სომხურ წყაროებს და დაადასტურა „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემები, რომ ვახტანგი ერთიანი საქართველოს მეფე იყო.[218]

ვახტანგ გორგასლის მიერ დაარსებული საკათალიკოსო მრავალი საეპისკოპოსოსაგან შედგებოდა. „ქართულ საეპისკოპოსოთა სისტემა ტერიტორიული განლაგების პრინციპით სრულიად ანალოგიური იყო ბიზანტიური წესისა. აქაც და იქაც საეკლესიო საზღვრები ემთხვეოდა სამოქალაქო-ადმინისტრაციულ საზღვრებს და ტერმინებიც საერო-ადმინისტრაციიდან გადავიდა საეკლესიოში. აღმოსავლეთის ეკლესია განსაკუთრებულად სავალდებულოდ ხდიდა სამოქალაქო-საერო დაყოფის გადაღებას საეკლესიოში, ასე რომ, ყოველ ცვლილებას საეროში შესაბამისი ცვლილებები უნდა მოჰყოლოდა საეკლესიოში“ (ქალკედონის IV მს. კრ. კან. 13, 17 და სხვა)..[219]

„როგორც ჩანს, საქართველოს ერთიანობის ხანაში ვახტანგ გორგასლის დროს ვაკე,[220] მარგვეთი[221] და თაკვერი[222] „მცხეთის იურისდიქციაში შედიოდა“, ჯერ მთავარეპისკოპოსის, შემდეგ კათალიკოსისა. მომდევნო ხანაში მთავარეპისკოპოსს მხოლოდ „ვაკე“ შერჩა, ვიდრე XVI საუკუნემდე.“[223] ბ. ლომინაძემ გაარკვია, რომ ვახტანგის დროს კათალიკოსი იყო პატრიარქის რანგისა და მას „მამამთავარი“ ეწოდებოდა.

„...ვახტანგ მეფის დროის პირველი კათალიკოსი პეტრე იერარქიულად ისეთივე რანგისაა, როგორც კონსტანტინოპოლის პატრიარქი, ე.ი. მასზე მაღლა არავინ დგას, ის ისეთივე ავტოკეფალი არის, როგორც კონსტანტინოპოლის პატრიარქი... მაგ, „ქართლის მოქცევის“ ქრონიკაში, პირველი კათალიკოსის, პეტრეს დადგენასთან დაკავშირებით იკითხება: „აქადგან იწყეს კათალიკოსთა მამამთავრობად, პირველი კათალიკოსი იყო პეტრე, ვახტანგ მეფისა ზე“ (ქართული „მამამთავარი“ პირდაპირი თარგმანია „პატრიარქის“). უფლებრივი მდგომარეობით ქართლის კათალიკოსი მიაჩნდათ ბიზანტიაში იმ დროს მოქმედი პატრიარქების ტოლად (აგრეთვე მაგ., მიქაელ მოდრეკილის ჰიმნები, წ.II, გამოსცა გ. გვახარიამ, გვ. 518-530, წ.III, გვ. 245; დიდი სჯულის კანონი, გვ. 372, 538; შატბერდის კრებული, გვ. 434 და სხვ.)224

ლიტერატურა

1. ს. ჯანაშია, შრომები, V, გვ. 91; 2. იქვე, გვ. 93; 3. ბიზანტიელებს ქართველები „ბერძნებს“ ანდა „რომიონებს“ უწოდებდნენ. „იონი“ და „იონია“ ძველ საქართველოში ბერძნებსა და საბერძნეთს ერქვათ; 4. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 146; 5. ს. ჯანაშია, შრომები, V, გვ. 91; 6. მოსე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, გვ. 5; 7. კ. წერეთელი, ერთი სირიული წერილის შესახებ. – „მაცნე“, ენისა და ლიტ. სერია, 1987, #1, გვ. 136; 8. А. Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, с. 575; 9. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, с. 178; 10. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 146; 11. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 29; 12. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 138; 13. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 30-32; 14. იქვე, გვ. 32; 15. ...ს. ჯანაშია, შრომები, I, გვ. 274; 16. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 274; 17. ს. ჯანაშია, შრომები, V, გვ. 88; 18. იქვე, გვ. 90; 19. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 197; 20. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 373; 21. იქვე, გვ. 217; 21. იქვე, გვ. 217; 23. ძეგლები, I, 94, ა; 24. ზ. ალექსიძე, ვახტანგ გორგასალისა და მიქაელ მთავარეპისკოპოსს შორის კონფლიქტის გამო, ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, გვ. 102-106; ვ. გოილაძე, მიქაელი იყო მღვდელი ჭეშმარიტი..., მნათობი, 1987, #4, გვ. 174; 25. ნ. ჯანაშია, ლაზარ ფარპეცის ცნობები, გვ. 218; 26. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 35-36; 27. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 145; 28. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 39; 29. იქვე, გვ. 41; 30. ს. ჯანაშია, შრომები, V, გვ. 89-90; 31. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 42; 32. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 336; 33. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 44-45; 34. იქვე, გვ. 45-46; 35. ს. ჯანაშია, შრომები, I, გვ. 20; ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 161; 36. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 46; 37. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 280; 38. ნ. ჯანაშია, ლაზარ ფარპეცის ცნობები, გვ. 246; 39. იქვე, გვ. 50; 40. იქვე, გვ. 51; 41. იქვე, გვ. 51; 42. იქვე, გვ. 52; 43. დ. მუსხელიშვილი, წყაროთმცოდნეობითი კრიტიკის ზოგიერთი პრობლემები, მაცნე, ისტორიის სერია, 1986, #3, გვ. 69; 44. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, გვ. 287; 45. იქვე, გვ. 241; 46. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 53; 47. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 139-207 გადმოღებული ძველი ქართულიდან; 48. იგულისხმება ჰუნები, ალანები და სხვადასხვა ჩრდილოეთის ტომები, რომლებიც იმ დროს აწყობდნენ ლაშქრობებს დასავლეთ ევროპაშიც კი; 49. „ქართლის სამეფოს“ დასავლეთი საზღვარი გადიოდა მდინარე ეგრისწყალზე. „ეგრისწყლის ქვემოთ“, ანუ ამ მდინარის იქით მდებარე მარჯვენა სანაპირო ქვეყანა „აფხაზეთი“ შედიოდა ბიზანტიის იმპერიაში ანუ „ბერძნების“ ქვეყანა იყო. ვახტანგის დროს ბიზანტიელებმა გადმოლახეს ქართლის სამეფოს საზღვარი მდ. ეგრისწყალზე და დაიპყრეს ქართლის მიწა-წყალი ეგრისწყლიდან ვიდრე ციხე-გოჯამდე; 50. „დაიმორჩილა... მეფის ბრძანების გარეშე“ – ეს ადგილი გვიანდელი ჩანართია, გვ. 156; 51. ვახტანგმა გაათავისუფლა ბერძნებისგან ქართლის ტერიტორია ციხე-გოჯიდან ეგრისწყლამდე და აგრეთვე აფხაზეთიც, რომელიც ბერძნებს ჰქონდათ დაპყრობილი. ვახტანგი აფხაზეთში შევიდა ჩრდილოკავკასიის გზით, ოსების დამარცხების შემდეგ; 52. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 171; ვახტანგი გულისხმობდა, რომ ამ დროის ქრისტიანობა

პრობერძნული მიმართულებისა არ ყოფილა, არამედ აღმოსავლური ორიენტაციისა. თვით სპარსელთა შორისაც კი ყოფილან ქრისტიანები. „დაღათუ აწ შენ მიგცნე სპარსნი, არა უკუე განცრუვდესა სახელი ჩემი? და უმეტეს ჩუენსა აქუს მრავალთა მათგანთა სიყუარული ქრისტესი, არამედ შიშისაგან ვერ გამოაცხადებენ“; 53. იგულისხმება ქართლის სამეფოს ის მიწები, რომლებიც ქართლს ჩამოაჭრა საბერძნეთმა ჯერ კიდევ ვახტანგამდე, მეფე ვარაზ-ბაკურის დროს – კლარჯეთი ზღვიდან არსიანამდე; 54. მდინარე ყუბანი; 55. ოსების ლაშქრობის შემდეგ ვახტანგმა „ბერძენთა ქვეყანა“ ანუ აფხაზეთი აიღო და თვითონ დაიჭირა. შემდეგ კი ვახტანგმა და კეისარმა ერთმანეთს გაუცვალეს ტერიტორიები, კერძოდ, კლარჯეთი და მისი მიმდებარე მიწები ჯერ კიდევ ვარაზ-ბაქარის დროს მიიტაცა საბერძნეთმა, ამ ტერიტორიის დაბრუნებას ვახტანგი ძლიერ ცდილობდა. პონტოში საზავო მოლაპარაკებისას საქართველოს დაუბრუნდა კლარჯეთი, ხოლო საბერძნეთს დაუბრუნდა აფხაზეთი. აფხაზეთის ერთი ნაწილი კი ეგრისწყლიდან კლისურამდე მზითვის სახით შეუერთდა ვახტანგის სამეფოს; 56. იგულისხმება იმ ეპისკოპოსების მთავარი, რომელნიც ვახტანგს შეეგებნენ – მთავარეპისკოპოსი მიქაელი; 57. ფულის ქისის შემნახველი, მოლარე; 58. „და დღეს იცოდეთ ახალნერგად ჭეშმარიტად ქართლი“; 59. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 146; სამთავროს უკვე არსებულ საეპისკოპოსო ტახტზე. აღსანიშნავია, რომ გეოგრაფიულად ქართლის სამეფო დაყოფილი იყო ოთხ ხევად: 1. ხევი ქართლისა (მტკვრის სათავიდან ხუნანამდე); 2. ხევი კახეთისა; 3. ხევი კლარჯეთისა და 4. ხევი ეგრისისა (ქ. ც. I, გვ. 146); ახალი ეპისკოპოსები დაუსვამთ სამ ხევში: ქართლში, კახეთში და კლარჯეთში. 60. ვახტანგის მეორე ცოლს მზითვად მოყვა ტერიტორია ეგრისწყლისა და კლისურის შუა, ამ ქალის შვილებს დარჩათ კიდვც სამემკვიდრვოდ ეს მიწები, ხოლო პირველი ცოლისგან დარჩენილებს სამხრეთ საქართველო; 61. ნაპატელნი ცხოვრობდნენ დღევანდელ აზერბაიჯანში ქ. შექის სანახებში. ქ. შექი მდებარეობს ქ. ზაქათალის აღმოსავლეთით 64 კმ-ის მანძილზე, ხოლო ქ. კახიდან დაშორებულია 34 კმ-ით. იმდროინდელი შეხედულებით, ნაპატელნი კახეთის პროვინციაში („ხევში“) შედიოდნენ და არა ჰერეთისაში; 62. იმპერატორი იუსტინიანე (527-565); 63. ძეგლები, I, გვ. 93, ბ; 64. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 159; 65. ვ. გოილაძე, წმინდა ნინოს ქართლში შემოსვლისა და ქართლის მოქცევის დათარიღებისათვის, მნათობი, 1986, # 2, გვ. 161-162; 66. საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, 1972, გვ. 140; 67. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 146; 68. იქვე, გვ. 197; 69. იქვე, გვ. 197; 70. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 135-136; 71. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 28-29; 72. მოსე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, გვ. 206; 73. იქვე, გვ. 284; 74. იქვე, გვ. 210; 75. მოსე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, გვ. 228; 76. იქვე, გვ. 228; 77. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 146; 78. ქრესტომათია, გვ. 242; 79. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 138; 80. იქვე, გვ. 138; 81. ძეგლები, I, გვ. 92; 82. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 30-31; 83. ქსე, 9, გვ. 464; 84. ბ. მჭედლიშვილი, გორგასალის რეფორმების შესახებ. – მნათობი, 1986, #11, გვ. 167; 85. ძეგლები, I, გვ. 92; 86. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 142; 87. იქვე, გვ. 142; 88. იქვე, გვ. 145; 89. ძეგლები, I, გვ. 93; 90. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 145; 91. ქართლის ცხოვრება, გვ. 197; 92. С. Троицкий, О церковной

автокефалии, ЖМП, 1950, №7, стр. 34; 93. იქვე გვ. 38; 94. იგულისხმება ქ. კონსტანტინეპოლი; 95. ვ. გოილაძე, მიქაელი იყო მღვდელი ჭეშმარიტი..., მნათობი, 1987, #4, გვ. 21; 96. „აქუნდინ უკუე თავისუფლებით და უიძულებელად ზედამდგომელთა კვიპრისა წმიდათა ეკლესიათასა კანონთაებრ ღირსთა მამათაისა და ზემოითგანისა ჩუეულებისა თავთა თვისთა მიერ ქმნაი ხელთ-დასხმასა ღმრთისმოშიშთა ეპისკოპოსთასა“, – დიდი სჯულის კანონი, გვ. 219, 266; 97. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 266-267; 98. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 267; 99. ვ. გოილაძე, მიქაელი იყო მღვდელი ჭეშმარიტი..., მნათობი, 1987, #4, გვ. 21; 100. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 296; 101. ვ. გოილაძე, მიქაელი იყო მღვდელი ჭეშმარიტი..., მნათობი, 1987, #4, გვ. 22; 102. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 296; 103. ვ. გოილაძე, მიქაელი იყო მღვდელი ჭეშმარიტი..., მნათობი, 1987, #4, გვ. 22; 104. ე.ი. იმპერატორთან მიდიოდნენ სამართლის საძიებლად, ის კი თავისივე ქალაქის (კონსტანტინოპოლის) ეპისკოპოსს არჩევინებდა მათ საქმეს; 105. ა. კარტაშევის თანახმად, პონტოსა და ასიის დიოცეზები შედიოდნენ არა ანტიოქიის იურისდიქციაში, არამედ დამოუკიდებელი, ავტოკეფალური ეკლესიები იყვნენ; 106. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 412-420; 107. იქვე, გვ. 422; 108. იქვე, შემდეგ ა. კარტაშევი წერს: „ითვლებოდა, რომ პაპი ადრევე სცნობდა კონსტანტინოპოლის ეპისკოპოსის აღზევებას. 1. თუ 381 წლის კრებას რომი არ ცნობდა, რატომ დუმდა ამის შესახებ 70 წელი? მოგვიანებით მაინც ყოველივე ეს პაპებმა ცნეს. 2. 449 წელს პაპის ლეგატები მოითხოვდნენ (ეფესოს კრებაზე), კონსტანტინოპოლელი ეპისკოპოსი მე-2 ადგილზე დაესვათ და არ თანხმდებოდნენ მე-5 ადგილს, რომელზედაც ფლავიანემ დასვა დიოსკორე. 3. რატომ იჯდა ქალკედონში 451 წელს ანატოლი კონსტანტინოპოლელი მე-2 ადგილზე? შესაბამისად, ეს პატივი ღირსებისა ლეგატების მიერ იყო აღიარებული, როცა ლათინებმა აიღეს კონსტანტინოპოლი 1205 წ. და დაადგინეს იქ თავისი ლათინი პატრიარქი კონსტანტინოპოლისა, ლატერანის XII მსოფლიო კრებაზე დაადგინეს: რომის ეკლესიის შემდეგ პირველი ადგილი კონსტანტინოპოლისა, მეორე – ალექსანდრიისა, მესამე – ანტიოქიისა, მეოთხე – იერუსალიმისა, თითოეულ ამათგანს თავიანთი ღირსების შენარჩუნებით“. და ფლორენციის კრებამ 1438 წ. უნიის შესახებ დეკრეტში დაადგინა – „კონსტანტინოპოლის პატრიარქი იქნება მეორე რომის პაპის შემდეგ, ალექსანდრიის მესამე, მეოთხე – ანტიოქიელი, მეხუთე – იერუსალიმელი. თითოეულს შეუნარჩუნდებოდა პრივილეგიები და უფლებები“. (იქვე); 109. ვ. გოილაძე, მიქაელი იყო მღვდელი ჭეშმარიტი..., მნათობი, 1987, #4, გვ. 23; 110. С. Троицкий, "О смысле 17-го и 28-го канонов Халкидонского собора". ЖМП, стр. 63; 111. იქვე, გვ. 63; 112. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 197; 113. საქართველოს ეკლესიის კალენდარი, 1987, გვ. 223; 114. მ. მამულია, ეპისკოპოსი გ. სარქისიანი (საღვთისმეტყველო კრებული, 1986, #4), გვ. 176; 115. არსენი საფარელი, განყოფისათვის, მუხლი IV, გვ. 78; 116. არსენი საფარელი, განყოფისათვის, მუხლი IV, გვ. 79, არსენ საფარელის ამ ცნობას ადასტურებენ ბერძნული წყაროებიც; 117. მ. მამულია, ეპისკოპოსი გ. სარქისიანი (საღვთისმეტყველო კრებული, 1986, #4), გვ. 188;

118. იქვე, გვ. 189; 119. იქვე, გვ. 190; 120. იქვე, გვ. 198; 121. იქვე, გვ. 199; 122. მ. მამულია, ეპისკოპოსი გ. სარქისიანი (საღვთისმეტყველო კრებული, 1986, #4), გვ. 199-200; 123. იქვე, გვ. 199-200; 124. იქვე, გვ. 199-200; 125. იქვე, გვ. 204; 126. გეორგიკა, IV, ნაწ. I, გვ. 138; 127. მ. მამულია, ეპისკოპოსი გ. სარქისიანი (საღვთისმეტყველო კრებული, 1986, #4), გვ. 218; 128. იქვე, გვ. 188; 129. იქვე, გვ. 205; 130. მ. მამულია, ეპისკოპოსი გ. სარქისიანი (საღვთისმეტყველო კრებული, 1986, #4), გვ. 187; 131. იქვე, გვ. 187; 132. იქვე, გვ. 194; 133. იქვე, გვ. 195; 134. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 458; 135. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 197; 136. С. Троицкий, О церковной автокефалии, ЖМП, 1950, №7, стр. 63; 137. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 197; 138. იქვე, გვ. 197; 139. ქსე, 7, სტატ. მონოფიზიტობა; 140. ვ. გოილაძე, მიქაელი იყო მღვდელი ჭეშმარიტი..., მნათობი, 1987, #4, გვ. 222; 141. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 459; 142. ამ გალობის თანახმად, ყოვლადწმიდა სამება ეცვა ჯვარზე, რაც მკრეხელობაა; 143. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 459; 144. ზ. ალექსიძე, მასალები დვინის 506 წლის საეკლესიო კრების ისტორიისათვის. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1973, # 3, გვ. 146-152; 145. იქვე, გვ. 154; 146. ზ. ალექსიძე, რელიგიური სიტუაციის შესახებ VI ს-ის კავკასიაში. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1974, # 1, გვ. 104; 147. ზ. ალექსიძე, მასალები დვინის 506 წლის საეკლესიო კრების ისტორიისათვის. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1973, # 3, გვ. 154; 148. ზ. ალექსიძე, რელიგიური სიტუაციის შესახებ VI ს-ის კავკასიაში. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1974, # 1, გვ. 149; 149. ზ. ალექსიძე, რელიგიური სიტუაციის შესახებ VI საუკუნის კავკასიაში. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1974, # 1, გვ. 149; 150. იქვე, გვ. 158; 151. მ. მამულია, ეპისკოპოსი გ. სარქისიანი, გვ. 202-203; 152. ზ. ალექსიძე, მასალები დვინის 506 წლის საეკლესიო კრების ისტორიისათვის. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1973, # 3, გვ. 162; 153. ზ. ალექსიძე, ვახტანგ გორგასალისა და მიქაელ მთავარეპისკოპოსს შორის კონფლიქტის გამო, ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, გვ. 107; 154. ზ. ალექსიძე, მასალები დვინის 506 წლის საეკლესიო კრების ისტორიისათვის. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1973, # 3, გვ. 166; 155. იქვე, გვ. 166; 156. არსენი საფარელი, განყოფისათვის, მუხლი XI; 157. არსენი საფარელი, განყოფისათვის, მუხლი VII; 158. ქსე, 7, სტატ. მონოფიზიტობა, გვ. 101; 159. იქვე, გვ. 101; 160. ზ. ალექსიძე, ვახტანგ გორგასალისა და მიქაელ მთავარეპისკოპოსს შორის კონფლიქტის გამო, ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, გვ. 102; 161. იქვე, გვ. 105; 162. იქვე, გვ. 105; 163. იაკობ ცურტაველი, წამება შუშანიკისი, ზ. ალექსიძის შესავალი (რუს. ენ.), 1978, გვ.10; 164. ზ. ალექსიძე, ვახტანგ გორგასალისა და მიქაელ მთავარეპისკოპოსს შორის კონფლიქტის გამო, ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, გვ. 106; 165. იქვე, გვ. 106; 166. ზ. ალექსიძე, შუშანიკი – ინტერნაციონალური წმინდანი. – საენათმეცნიერო კრებული, 1979, გვ. 301; 167. ზ. ალექსიძე, რელიგიური სიტუაციის შესახებ VI საუკუნის კაეკასიაში. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1974, # 1, გვ. 107-108; 168. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 412; 169. А.Карташев, Вселенские соборы, Париж, 1963, стр. 422; 170. ს. ჯანაშია, შრომები, V, გვ. 74; 171. მ. ლორთქიფა-

ნიძე, ქართლი V ს-ის II ნახევარში, 1979, გვ. 72-74; 172. Пигулевская Н.В., Культура Сирийцев в средние века, 1979 г., стр.197; 173. В.Луконин, Культура сасанидского Ирана, стр. 72; 174. ნ. ჯანაშია, ლაზარ ფარპეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, 1962, გვ. 214; 175. ,,იბერები ქრისტიანები არიან და ამ სარწმუნოების წესებს ყველა იმაზე უკეთ იცავენ, რომელთაც ჩვენ ვიცნობთ“, გეორგიკა, II, გვ. 21; 176. ბ. მჭედლიშვილი, გორგასალის რეფორმების შესახებ. – მნათობი, 1986, #11, გვ. 166-169; 177. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 45-46; 178. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 219; 179. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 249; 180. Архиепископ Лоллий (Юрьевский), Александрия и Египет, – Богословские труды, 25, 1984, стр. 151, прим. 140; 181. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 197; 182. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 32; 183. იქვე, გვ. 32; 184. ბ. მჭედლიშვილი, გორგასალის რეფორმების შესახებ. _ მნათობი, 1986, #2, გვ. 167; 185. ძეგლები, I, გვ. 93; 186. დიდი სჯულის კანონი, გვ. 271-273; 187. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 197-198; 188. იქვე, გვ. 198-199; 189. ძეგლები, I, გვ. 93; 190. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საპატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12, გვ. 73; 191. Д. Мусхелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. _ მაცნე, ისტორიის სერია, 1986, #3, გვ. 69; 192. Д. Мусхелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1986, #3, გვ. 67-70; 193. იქვე, გვ. 62; 194. თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, I, გვ. 141; 195. იქვე, გვ. 153; 196. იქვე, გვ. 151; 197. Д. Мусхелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1986, #3, გვ. 64; 198. Д. Мусхелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1986, #3, გვ. 64-65; 199. იქვე, გვ. 69; 200. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები, გვ. 18; 201. ნ. ჯანაშია, ნარკვევები, გვ. 88; 202. ნ. ჯანაშია, ლაზარ ფარპეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, 1962, გვ. 218; 203. ნ. ჯანაშია, ისტორიული წყაროთმცოდნეობის ნარკვევები, I, გვ. 298; 204. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები, გვ. 17; 205. ნ. ჯანაშია, ისტორიული წყაროთმცოდნეობის ნარკვევები, I, გვ. 89, 213; 206. ძეგლები, I, გვ. 89; 207. ძეგლები, I, გვ. 89; 208. იქვე, გვ. 89; 209. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საპატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12, გვ. 63; 210. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 363; 211. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 363-366; 212. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 366-367; 213. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 356-357; 213. ვ. გოილაძე, ქართული ეკლესიის სათავეებთან, გვ. 204; 214. მაქსიმე სარდელი მიტრ. საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია, ათენი, 1966, გვ. 47; 215. მაქსიმე სარდელი მიტრ. საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკეფალია, 1966, რუსული თარგმანი, შენიშვნა 1, გვ. 52; 216. ქრონიკები, I, გვ. 36-37; 217. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საპატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12, გვ. 90; 218. Д. Мусхелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1886, #3, გვ. 57-70; 219. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საპატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12, გვ. 82; 220. ტერიტორია

ქუთაისსა და ფოთს (ცხენისწყალს) შორის; 221. იმერეთი; 222. რაჭა-ლეჩხუმი; 223. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საპატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12, გვ. 80; 224. ბ. ლომინაძე, საქართველოს საპატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12, გვ. 73-73 ჩვენი მატიანე წერს, რომ კათალიკოს საბამდე კათალიკოსები საბერძნეთიდან მოდიოდნენო. თუ ასეთი წესი სინამდვილეში არსებობდა, ჩანს, ის ვახტანგ გორგასლის დროს დაწესებულა, რადგანაც მანამდე ქართული ეკლესია იერარქიულად არც ერთ სხვა ეკლესიაზე არ იყო დაქვემდებარებული. კათალიკოს პეტრედან კათალიკოს საბამდე მხოლოდ სამი კათალიკოსი შეიცვალა. ალბათ, მათ უწოდებდნენ „საბერძნეთიდან მოსულთ“;

თავი V

ქართული ეკლესია VI საუკუნეში

„ქრისტეს რჯული ქართველებისათვის
მარტო სარწმუნოებითი აღსარება კი არ იყო,
იგი ამასთან ერთად პოლიტიკური ქვიტკირიც
იყო საქართველოს მრავალ ნაწილების
გასაერთებლად და შემოსაკრებად...
ქართველი ერი ამისთვის უფრთხილდებოდა
თავის რჯულს, რომელიც თავის შინაგან
ღირსების გარდა, დუღაბობას უწევდა ერთობასა“

ილია მართალი

ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა VI საუკუნეში

VI საუკუნის დასაწყისში სპარსეთმა საქართველო დაიმორჩილა, რის შედეგადაც ქართლში მეფობა გაუქმდა. როგორც ქართულ, ასევე ზოგიერთ ბერძნულ წყაროს მეფობის გაუქმების საკითხი სხვადასხვაგვარად აქვთ გადმოცემული. კერძოდ, ერთი ქართული უძველესი წყარო მიიჩნევს, რომ VI საუკუნის დასაწყისში მეფობა გაუქმდა და ქართველებს მეფე აღარ ჰყავდათ[1], სხვა წყაროები კი, მაგალითად, „ქართლის ცხოვრება“, მეფობის გაუქმებას არ ცნობს VI საუკუნის პირველ ნახევარში. ჩანს, ასეთივე მდგომარეობაა ბერძნულ წყაროებშიც, კერძოდ, პროკოპი კესარიელი მოგვითხრობს, რომ გურგენ მეფის აჯანყების შემდეგ ქართველებს ნება აღარ მისცეს საკუთარი მეფე ჰყოლოდათ და მეფობა გააუქმეს. ლაზიკიდან გურგენი თავის სახლობითა და ამალით 523 წელს ბიზანტიაში წავიდა. 532 წელს სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის დაიდო „საუკუნო ზავი“. თითქოსდა ამის შემდეგ ქართველებს საკუთარი მეფე აღარა ჰყავთ, მაგრამ ბიზანტიელი მემატიანეები მალალა და თეოფანე ახსენებენ ქართველთა მეფეს, დედოფალსა და დიდებულებს, რომელნიც 535 წელს კონსტანტინოპოლში ჩასულან იუსტინიანე კეისართან მოლაპარაკებისათვის, – „თუ რომ ბიზანტიელი მემატიანენი მალალა და თეოფანე არა სცდებიან, ალბათ, გაქცეული მეფე გურგენის მოადგილედ იბერიაში ძამანარძე (ძამანარზოს) დამჯდარა, რომელიც 535 წელს კონსტანტინოპოლში წასულა თანამეცხედრითა და დარბაისლებითურთ („სვინკლეტიკონ“) და იუსტინიანე კეისრისათვის აღუთქვამს რომაელების მოკავშირეები და მეგობრები ვიქმნებითო. გახარებულ კეისარს დიდი პატივი უცია მეფისა, დედოფლისა და დარბაისლებისათვის, უხვადაც დაუსაჩუქრებია და შინ გაუსტუმრებია“.[2]

ბიზანტიელი ისტორიკოსების, მალალასა და თეოფანეს და აგრეთვე „ქართლის ცხოვრებისა“ და ასურელ მამათა „ცხოვრების“ ცნობები იმის შესახებ,

რომ VI საუკუნის პირველი ნახევრის მანძილზე (სპარსთა მიერ საქართველოს დაპყრობის დროს) ქართველებს მეფე ჰყავდათ, ერთმანეთის მსგავსია. შესაძლებელია, დამპყრობლებმა ქვეყანას მისცეს შეზღუდული ავტონომიის მაგვარი რაღაც სტატუსი, რომლის მეთაურადაც გორგასლიან-ფარნავაზიანთა ძველი დინასტია ყოფილა. ალბათ, ქართველთა გარკვეული პოლიტიკური წრეები მეფობის გაუქმებას არ ცნობდნენ და დაპყრობილი ქვეყნის მეთაურს კვლავ მეფეს უწოდებდნენ. ყოველ შემთხვევაში, უდავოა, რომ ქვეყანა VI საუკუნის 70–90-იან წლებამდე სპარსთა მიერ იყო დაპყრობილი და ქართული ეროვნული ინსტიტუტები, მათ შორის ქართული ქალკედონური ეკლესია, დიდ დევნას განიცდიდნენ. ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისით, მეფობის გაუქმება 532 წლის საზავო ხელშეკრულებამ დააკანონა. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მემატიანე წერს, რომ „ამის ბაკურის ზევე დაესრულა მეფობაი ქართლისაი“.

„ჩვენი მატიანე მოგვითხრობს, რომ როდესაც სპარსელებმა... მეფობა მოსპეს და „დაესრულა მეფობა ქართლისაი“, სპარსნი „განძლიერდეს“ და „ქართლი უმეტესად დაიპყრეს და კავკასიანთა შევიდეს და კარნი ოვსეთისანი

აიგნეს... სხუაი ვინმე კაცი დაიდგინეს მთავრად წანარეთისა ხევსა და მორჩილებაი დასდვეს მისი“.[3] შესაძლოა, როგორც წანარეთის ხევის მთავრად სპარსელებმა „ვინმე კაცი“ დაადგინეს, ასევე ქართველთა ერთიანი ქვეყნის მთავრად დაადგინეს გორგასლიანთა დინასტიის მემკვიდრე, რომელსაც ქართველები მეფეს უწოდებდნენ.

აღმოსავლეთ საქართველოს სრული დაპყრობის შემდეგ სპარსელები ბერძენთა განდევნას ცდილობდნენ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთიდან. 542 წელს ხოსრო მეფე დიდძალი ლაშქრით აღმოსავლეთ საქართველოდან გადასულა დასავლეთ საქართველოში და ბიზანტიელების ციხე-ქალაქი პეტრა აუღია. დასავლეთ საქართველოს სრული დაპყრობის შემდეგ გადაუწყვეტია აქედან ქართული მოსახლეობა სპარსეთში გადაესახლებინა, ხოლო ლაზიკაში სხვა ტომის ხალხი ჩაესახლებინა. ქართველები აჯანყდნენ და 549 წელს სპარსელები ლაზიკიდან განდევნეს. 550 წელს სპარსელები კვლავ შევიდნენ ლაზიკაში და მუხურისის ხეობაში გამართულ ომში სასტიკად დამარცხდნენ. სპარსეთსა და ბიზანტიას შორის ლაზიკისთვის ომი დასრულდა 563 წლის ზავით. ლაზიკა ბიზანტიელებს დარჩათ. „...კოლხეთი და ივერია ურთიერთშესახებ ბევრს საყურადღებო რასმე გვამცნობენ. მოვიგონოთ, რომ უძველესი დროიდან მოყოლებული მთელი ზემო იმერეთი, შორაპან-სკანდიდან მოყოლებული, ყოველთვის IX საუკუნის დამდეგამდის ივერიის ფარგლებში შემოდიოდა. აქ დიდი ასპარეზი იყო ურთიერთმოქმედებისათვის.“[4]

როგორც ცნობილია, ლაზიკა ეწოდებოდა არა დასავლეთ საქართველოს მთლიანად, არამედ მის ერთ ნაწილს. დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვან ნაწილს იმ დროს იბერიას უწოდებდნენ და ის სპარსეთს ჰქონდა დაპყრობილი. ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, ლაზიკისა და იბერიის საზღვარზე მდებარეობდნენ სკანდისა და შორაპნის ციხეები.[5] უეჭველად იბერიაში შედიოდა იმ დროს დღევანდელი ზემო იმერეთი და რაჭაც და ამიტომაც იბერიას სვანეთთან საზღვარი ჰქონია. დღევანდელი ზემო იმერეთი და სვანეთის მოსაზღვრე რაჭა იბერიაში შემავალი რომ არ ყოფილიყო, სპარსელები სვანეთს არ მოითხოვდნენ ბიზანტიელებისაგან. (აქ უნდა გავიხსენოთ სტრაბონის მოწმობა სვანების შესახებ – „ზოგიერთები მათ იბერიელებს უწოდებენ“ (დ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 64) ამ ზავით დასავლეთ საქართველო გაიყვეს ბიზანტიელებმა და სპარსელებმა, ბიზანტიელებს დარჩათ ლაზიკა, ხოლო სპარსელებს იბერია. სვანეთიც ამ ზავით ბიზანტიას უნდა დარჩენოდა, რადგანაც სვანეთი ლაზიკის ქვეშევრდომი ქვეყანა იყო. „ბიზანტიელები გაიძახოდნენ: სვანეთიც, ვითარცა ლაზიკის ქვეშევრდომი ქვეყანა, ხელშეკრულების ძალით ლაზიკასავით ჩვენ უნდა დაგვრჩესო. სპარსელები კი ამტკიცებდნენ, სვანები სხვა ხალხია და ვითარცა ჩვენკენ ნებაყოფლობით გადმოსული, ჩვენვე უნდა დაგვრჩესო“.[6] დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი ტერიტორია, რომელსაც იბერია ეწოდებოდა, შორაპნისა და სკანდას ციხეების ჩათვლით, სპარსელების ხელში იყო. ჩანს, ომი ლაზიკისთვის მიმდინარეობდა ციხე-ქალაქ პეტრასა და რიონს შორის მდებარე ტერიტორიაზე, აგრეთვე მუხურისის ველზე – ქუთაისსა და ცხენისწყალს შორის. ლაზიკის დედაქალაქს, ივანე ჯავა-

ხიშვილის თანახმად, „ძველქალაქი“ (არქაიოპოლისი) ეწოდებოდა. ლაზიკის სამხრეთით ქალაქი პეტრა მდებარეობდა, ხოლო ჩრდილოეთით – აფშილების ქვეყანა, რომელიც ლაზებს ემორჩილებოდა. აფშილების ჩრდილოეთით მისიმიელნი ბინადრობდნენ და ისინიც ლაზიკის მეფის მოყმენი იყვნენ. მისიმიელებს საკუთარი ენა ჰქონიათ. ჩანს, ლაზებსა და აფშილებს ერთი ენა ჰქონდათ. მისიმიელები, აფშილები და ლაზები ქრისტიანები იყვნენ, ამიტომაც უფრო ბიზანტიელებს ემხრობოდნენ და ბერძნები, ბუნებრივია, მეგობრებად მიაჩნდათ, სპარსელები კი მტრებად. აფხაზები უფრო ჩრდილოეთით ბინადრობდნენ. აღმოსავლეთით ლაზიკის საზღვარი იბერიასთან გადიოდა სკანდასა და შორაპნის ციხეებთან. ივანე ჯავახიშვილი წერს, რომ 551 წელს პეტრას აღების შემდეგ ბიზანტიელთა სარდალს ეს ციხეებიც უნდა დაეჭირა, მაგრამ მას ეს არ გაუკეთებია, – „უეჭველია, სიფრთხილე მოითხოვდა, რომ იგი თავისი ლაშქრითურთ ლაზიკის და იბერიის საზღვარზე დამდგარიყო, რომ იქ მდებარე ციხეები სკანდა და შორაპანი დაეჭირა და სპარსელებისათვის გზა შეეკრა“.[7]

590-იანი წლებისთვის სპარსელებს იბერიის მნიშვნელოვანი ნაწილიც დაუკარგავთ: თუ 563 წლის ზავით ბიზანტიელებმა და სპარსელებმა ერთმანეთს შორის გაიყვეს დასავლეთ საქართველო, 591 წელს გაუყვიათ აღმოსავლეთ საქართველო. „...ხოსრო II-მ, სომეხი ისტორიკოსის სებეოსის სიტყვით, იბერიის მომეტებული ნაწილი ქ. თბილისამდე მავრიკი კეისარს გადასცა. ეს უნდა მომხდარიყო, მაშასადამე, 591 წელს და ამ დათმობის წყალობით იბერია კვლავ ორად გაიყო, ამასთანავე იბერიის დასავლეთი ნაწილი ქ. თბილისამდე ბიზანტიის კეისრის ხელში გადასულა, ხოლო აღმოსავლეთი ნაწილი ისევ სპარსთა ბატონებს შერჩენიათ. მეფე ხოსრომ ამის გარდა თავის სამეფოში ქრისტიანობის თავისუფლება გამოაცხადა“.[8]

VI საუკუნეში სპარსელებისათვის მისაღები სარწმუნოება იყო მონოფიზიტობა – „სპარსელები მხარს უჭერდნენ მონოფიზიტობას... ახლა სპარსეთის მთავრობა მხარს უჭერდა ისეთ ქრისტიანობას, რომელსაც ებრძოდა სპარსეთის მტერი რომის მთავრობა. თუ ქრისტიანობის დათმობა არ გსურთ, მაშინ ისეთი ქრისტიანობა მაინც უნდა მიიღოთ, რომელიც რომის მეფის სარწმუნოებისგან განსხვავდებაო, – ასე მოითხოვდა ახლა სპარსეთის შაჰი თავისი ქრისტიანი ქვეშევრდომებისაგან“.[9] სპარსეთი სომხურ ეკლესიას მფარველობდა. „როცა სპარსელები იძულებული გახდნენ, უარი ეთქვათ მაზდეანობის გავრცელებაზე ამიერკავკასიაში და სამაგიეროდ, მონოფიზიტური ქრისტიანობის მფარველებად იქცნენ, მათ საეკლესიო მწერლობას დაავალეს, მონოფიზიტური იდეები და სპარსეთთან განუყრელი კავშირის აუცილებლობა ექადაგა. ამ მიზნით სპარსეთის მეფის აგენტებმა შეთხზეს ლეგენდები, ვითომც ქრისტიანობა სომხეთში, ქართლსა და ალბანიაში ერთი პირის მიერ არის დანერგილი, ვითომც ქართული, სომხური და ალბანური ანბანები აგრეთვე ერთი პირის მიერ არის გამოგონებული და რომ ეს „განმანათლებელნი“ იმავე დროს ვითომც სპარსეთთან იყვნენ დაკავშირებულნი“.[10]

ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრები VI საუკუნეში

ივ. ჯავახიშვილი წერს: – „ქართული ეკლესიის საზღვრები ვრცლად ყოფილა გადაჭიმული: დასავლეთ-სამხრეთით იგი კლარჯეთსაც შეიცავდა და საზღვრად აქ ტაოს საეპისკოპოზო ყოფილა, რომელიც ამ დროს სომხეთის ეკლესიას კუთვნებია. 506 წელს ბაბგენ სომეხთა კათალიკოსის პირველსავე ეპისტოლეში სომხეთის საკათალიკოსოს ხელქვეშეთ მღვდელთმთავრად დასახელებულია ატატე ტაოს ეპისკოპოზი. ხოლო ჰოჰანეს სომეხთა კათალიკოსის VI ს-ის შუა წლების ეპისტოლეში სტეფანოს ტაოს ეპისკოპოზი იხსენიება“.[11]

თუ სამხრეთ-დასავლეთით ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრებში შედის კლარჯეთი, ვიდრე ტაომდე, დასავლეთით ქართული ეკლესიის საზღვრები მიდის შავ ზღვამდე. „სომეხთა ისტორიკოსის იოანე კათალიკოსის ცნობით, კირიონი წინანდელი წესის თანახმად, ქართველთა, გუგარელთა და მეგრელთა არქიეპისკოპოზად იქმნა ხელდასხმული. გუგარელთა შესახებ ცნობა გასაკვირველი არ არის, რადგან დიდი ხანია, რაც გუგარეთი საქართველოს დაუბრუნდა და ქართლის კათალიკოსის სამწყსოს ეკუთვნოდა, მაგრამ მისი მეგრელთა კათალიკოსადაც აღნიშვნა პირველი ცნობაა. ეს ცნობა იმის მომასწავებელია, რომ ქართლის, ანუ მცხეთის კათალიკოსის სამწყსოს უკვე დასავლეთ საქართველოშიც ჰქონდა ასპარეზი მოპოვებული და საკათალიკოსოს საზღვარი ლიხთ იმერეთშიც იყო გადაწეული. ცხადია, იოანე კათალიკოსს ეს ცნობა რომელიმე წერილობითი წყაროდან ექმნება ამოღებული, მაგრამ საიდან მომდინარეობს ეს ცნობა, ამჟამად ამის გამორკვევა შეუძლებელია. თუ მომავალში მისი უთუობა დამტკიცდა, მაშინ ცხადი გახდება, რომ იმიერ-ამიერ საქართველოს პოლიტიკურ გაერთიანებას წინ უსწრებდა და ნიადაგს გაცილებით უფრო ადრე მომხდარი საეკლესიო ერთობისა და მთლიანობის პროცესი უმზადებდა“.[12]

ამჟამად იოანე კათალიკოსის ცნობის ჭეშმარიტება დამტკიცებულია იმით, რომ ატენის სიონის ფრესკულ წარწერებში აღმოჩნდა იდენტური ცნობა. კერძოდ, მოხსენიებულია სტეფანოზი „ქართველთა და მეგრელთა ერისთავთა უფალი“. ის, ამ ძალზე მნიშვნელოვანი წარწერის მკვლევრის აზრით, ქართლისა და ეგრისის მმართველია. ორივე ეს ცნობა ერთსა და იმავე მოვლენაზე მიუთითებს, რომ საქართველოს პოლიტიკურ-სარწმუნოებრივ ორბიტაში მოქცეულია არა მხოლოდ აღმოსავლეთი საქართველო, არამედ დასავლეთი საქართველოც, როგორც ამას „ქართლის ცხოვრება“ გვიდასტურებს.

იოანე კათალიკოსის ცნობით, კირიონი VI საუკუნის ბოლოს დაუსვამთ ქართველთა, გუგარელთა და მეგრელთა კათალიკოსად, ისევე როგორც წინანდელი წესი მოითხოვდაო. აქედან ჩანს, რომ ქართული ეკლესიის იურისდიქცია, ვრცელდებოდა დასავლეთ საქართველოზე, არა მხოლოდ VI საუკუნეში, არამედ ადრეც, ე.ი. V საუკუნეში – „წინანდელი წესის თანახმად“.

ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევით, V საუკუნის შუა წლებისა და მეორე ნახევრისათვის საქართველოში 21 საეპისკოპოსო ყოფილა. „ჯუანშერი ქართ-

ლის კათალიკოსის სამწყსოში ვახტანგ გორგასლის დროს, სახელდობრ, შემდეგ საეპისკოპოზოებს იხსენიებს: მცხეთის საეპისკოპოზოს, კლარჯეთში ახიზისას, არტაანში ერუშეთისას, ჯავახეთში – წუნდისას, ქართლში ნიქოზისას, მანგლისისას, ბოლნისისას, კახეთ-ჰერეთში – რუსთავისას. ნინოწმინდისას, უჯარმოისას, კარისას, ჭერემისას, ჩელთისას, ხორნაბუჯისას, აგარაკისას, ანუ ხუნანისას. ამგვარად, სულ თექვსმეტი საეპისკოპოზო გამოდის, მაგრამ ეს სია, ცხადია, სრული არ არის“.[13] ივ. ჯავახიშვილი ამ სიას უმატებს ცურტავისა და სამეფო სახლის ეპისკოპოსებს, აგრეთვე რუისის ან ურბნისის, წილკნისა და სამთავისის საეპისკოპოსოებს. „...მაშინ 21 სამწყსო იქმნება და V ს-ის შუა წლებისა და მეორე ნახევრისათვის ეს რიცხვი დაახლოვებით სწორი უნდა იყოს. უეჭველია V ს-ის დამლევისათვის მეტიც უნდა ყოფილიყო. 506 წელს ალბანელთა, სომეხთა და ქართველთა გაერთიანებულ საეკლესიო კრებას საქართველოდან კათალიკოსიანად სულ 24 ეპისკოპოზი დასწრებია... რადგან შესაძლებელია, ამ კრებას ყველა ვერ დაესწრო, ამიტომ უნდა დავასკვნათ, რომ VI ს-ის დამდეგს ქართული ეკლესია სულ ცოტა 24 საეპისკოპოზოს შეიცავდა. მართლაც, ცნობილი ასურელი მონოფიზიტი მოღვაწის სიმეონ ბეთ-არშამელის (VI ს-ის დამდეგს) სიტყვით, მის დროს ჰენოტიკონი შეიწყნარეს და მის აღსარებას მისდევდნენ ქართლის ეკლესიის 33 ეპისკოპოზი მეფითა და აზნაურებითურთ და სპარსეთის სომხეთის 32 ეპისკოპოზი და მარზპანი. მაშასადამე, VI ს-ის დამდეგს აღმ. საქართველოში 33 ეპისკოპოზი ყოფილა“.[14]

ტაოს საეპისკოპოსო, რომელიც თურმე სომხეთის საკათალიკოსოში შედიოდა, ზ. ალექსიძის მიხედვით, VI ს-ის მიწურულს ჩამოსცილდა სომხეთს და შეუერთდა ქართულ ეკლესიას, „...ამავე საუკუნის მიწურულს სომხეთის ეკლესიას დროებით ჩამოსცილდა ტაოს საეპისკოპოსო“.[15] შესაძლებელია, ტაო ორ ნაწილად იყო გაყოფილი, ერთი ნაწილი შედიოდა ქართულ ეკლესიაში, ხოლო მეორე ნაწილი სომხურში, ყოველ შემთხვევაში, ტაო VII ს-ის დამდეგს ქალკედონური ქვეყანა ყოფილა და იქ სომხეთიდან ლტოლვილ ქალკედონიტებს თავი შეუფარებიათ.

„ქართული ეკლესიის შედგენილობის შემდეგი ცნობა VII ს-ის დამდეგისაა, სახელდობრ, 607 წელს დაწერილ თავის მეორე საპასუხო ეპისტოლეში კირიონ ქართლის კათალიკოსი აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს სწერდა, ქართლის საკათალიკოსოში სულ 35 ეპისკოპოზი არისო. ერთი საუკუნის განმავლობაში ქართულ ეკლესიას მოჰმატებია 2 საეპისკოპოზო. ეს გარემოება ქრისტიანობის წარმატებული წინსვლით უნდა აიხსნებოდეს...“[16]

ივ. ჯავახიშვილი ქართული ეკლესიის უკიდურესი დასავლეთი საზღვრის გარკვევისათვის წერს: „650 წ. ბერძნული ტაქტიკონიდან ჩანს მხოლოდ, რომ ამ დროს ფასისი, ანუ ფოთი ლაზიკაში სამიტროპოლიტოდ ითვლებოდა და კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო სამწყსოს ეკუთვნოდა, მასვე ჰკუთვნებია აფხაზეთის ავტოკეფალური ეკლესიაც. არა ჩანს, მუდამ ასე იყო, თუ ეს მხოლოდ მეშვიდე საუკუნის დამდეგს მოხდა, ჰერაკლე კეისრის აღმოსავლეთში ძლევამოსილი ლაშქრობის შემდგომ“[17] ფოთის სამიტროპოლიტო, თუ ფოთი და „ფაზისი“ ერთია, ჰერაკლე კეისრის საქართველოში ლაშქრობის შემ-

დეგ რომ შესულა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს სამწყსოში, იქიდან ჩანს, რომ „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით შავი ზღვისპირეთი – ზღვისკიდეთი – ჰერაკლე კეისარს საქართველოსათვის ჩამოუცილებია და თავის იმპერიაში შეუყვანია უშუალოდ. სწორედ ამ დროს ფოთის სამიტროპოლიტო ჩამოსცილ-დებოდა ქართულ ეკლესიას, რადგანაც ტერიტორიულად უკვე ბიზანტიაში იყო მოქცეული. უფრო ადრე ფოთის ქართული ეკლესიის სამწყსოში არსებობა იქიდან ჩანს, რომ კირიონი ეგრისის მიტროპოლიტი ყოფილა. იოანე სომეხთა კათალიკოსი წერდა კიდეც, რომ კირიონი ქართველთა, მეგრელთა და გუგა-რელთა არქიეპისკოპოსად დაინიშნა ძველი წესის თანახმადო.

საეკლესიო წინასწარმეტყველებანი ქართული სახელმწიფოს გაუქმების შემდეგ

VI საუკუნე განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა ქართული ეკლესიის ისტორიაში, რადგანაც ამ საუკუნეში გაუქმდა ქართული სახელმწიფო, რამაც იმდენად უარყოფითი გავლენა იქონია ქართულ ეროვნულ ინსტიტუტებზე და საზოგადოებაზე საერთოდ, რომ მისი შედეგების აღმოფხვრას დასჭირდა საუკუნეები. საერო და სასულიერო ხელისუფლების უმთავრესი მიზანი VI–IX საუკუნეებში იყო ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენა-რესტავრაცია იმ სახით, როგორიც იყო გაუქმებამდე. ადრინდელი საქართველო გაიდეალებული იყო. იგულისხმებოდა, რომ სახელმწიფოებრიობა შესუსტდა და დაეცა ვახტანგ გორგასლის მემკვიდრეთა ხანაში, ხოლო გორგასლის სახელმწიფო თავისი პოლიტიკური სიძლიერით, კულტურით სანატრელი და სამაგალითო იყო შემ-დგომი თაობებისათვის. ქართული საზოგადოებრივი წრეების თვალსაზრისით, ქართული სახელმწიფო გაუქმების დროს იყო ერთიანი, მის შემადგენლობაში შედიოდა როგორც აღმოსავლეთი, ასევე დასავლეთი საქართველო. სწორედ ამ მთლიანობის აღდგენა და გაერთიანებული სამეფოს რესტავრაცია იყო მიზანი პოლიტიკური წრეებისა, ასევე ეკლესიისა. ამიტომ მიუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფოებრიობა VI ს-ის ბოლოსვე აღდგა და შემდგომ კი შეიქმნა რამდე-ნიმე ქართული სახელმწიფო – ტაო-კლარჯეთის, აფხაზეთის, კახეთ-ჰერეთის სამეფოები, ამ დროსაც კი ქართველთა უმთავრესი მიზანი იყო შექმნილიყო ერთიანი სახელმწიფო, აღდგენილიყო „ქართლის სამეფო“, ანუ გორგასლის დროინდელი აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს გამაერთიანებელი სახელმწიფო. ვახტანგ გორგასლის პიროვნება განსაკუთრებით განადიდეს. ეკლესიის მამები ამხნევებდნენ ქართველ ერს – ისინი წინასწარმეტყველებდ-ნენ, რომ აღდგებოდა ერთიანი ქართული სახელმწიფო, რომ ქართული ენა კვლავ დაიჭერდა თავის კუთვნილ ადგილს.

ჩვენ განვიხილავთ, ჩვენი შეხედულებისამებრ, VI საუკუნის ორ წინას-წარმეტყველებას, ერთი ეხება ქართული სახელმწიფოს აღდგენას, მეორე კი ქართული ენის აღდგენას კუთვნილ უფლებებში. პირველი წინასწარმეტყვე-ლება გადმოცემულია აბიბოს ნეკრესელის ცხოვრებაში, მეორე კი ერთ მცირე

თხზულებაში, რომელსაც განუზომელი მნიშვნელობა აქვს ქართული კულტურისათვის, ეს არის – „ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲ“. აბიბოს ნეკრესელის ცხოვრებას განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ივანე ჯავახიშვილმა. ის წერს: „...აბიბოს ნეკრესელის წამების თავდაპირველი წიგნი უნდა ან VI ს-ის დამლევის, ანდა VII ს-ის დამდეგის, თუ პირველი ნახევრის ძეგლად ვიგულისხმოთ“.[18]

„არსენ კათალიკოსს ხაზგასმით აღნიშნული აქვს, რომ აბიბოს ნეკრესელის მარტვილობის პირვანდელ ტექსტში გაცილებით მეტი ცნობები ჰქონია, ვიდრე მას მოუყვანია თავის განახლებულ ცხორებაში: „ამას რა გითხრობ თქუენ ნეტარისა ეპისკოპოზისა აბიბოსსა... ანუ ვითარ დედაკაცსა მას უწინასწარმეტყველა შემდეგ მისსა მოსვლა ბერძენთა და დაპყრობა ქუეყანისა ამის ჩუენისა, რომელიცა-იგი იქმნა მსწრაფლ მისვე დედაკაცსა ზედა, მოვიდეს ბერძენნი და განასხნეს უსჯულონი იგი სპარსნი და დაიპყრეს ქუეყანა ესე ჩუენი და იყო ყოველი ივერია ერთ სამეფოდვე და დაიპყრეს ქუეყანა ესე ჩვენი მიერითგან მეფეთა ჩუენთა და იქმნეს მპყრობელ სრულიად საქართველოსა და დაიპყრეს მათ მტკიცედ და სხუანიცა მრავალნი, ვითარცა წერილ არს წიგნსა მას წამებისა მისისა“-ო.[19]

ერის უბედურების ჟამს, როცა მან VI საუკუნეში დაკარგა სახელმწიფოებრიობა, ქართული ეკლესიის მამები მთელ ერს აიმედებდნენ, რომ ქვეყნის დაპყრობა დიდხანს არ გაგრძელდებოდა.

არსენი კათალიკოსი, რომელიც სარგებლობდა VI საუკუნის დამლევის, ანდა VII საუკუნის დამდეგის წყაროთი, თავის „აბიბოს ნეკრესელის ცხოვრებაში“ წერს: წმიდა აბიბოსმა სპარსთა მიერ ქვეყნის დაპყრობის დროს იწინასწარმეტყველა, რომ მალე საქართველოს ბერძნები გაათავისუფლებდნენ სპარსთა ბატონობისგან და სპარსთა ბატონობა დიდხანს არ გასტანდა. ეს წინასწარმეტყველება მართლაც ამხდარა VI საუკუნის ბოლოს. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „...აბიბოს ნეკრესელის წინასწარმეტყველება და მისი ახდომა VI საუკუნის დამლევის აღმ. საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის სრულიად კონკრეტულ შემთხვევას ჰგულისხმობს...“[20] მეცნიერი ამ წინასწარმეტყველებას უწოდებს „ამხდარ პოლიტიკურ წინასწარმეტყველებას“.[21] სპარსელებს VI საუკუნეში დამორჩილებული ჰქონდათ არა მარტო აღმოსავლეთი საქართველო, არამედ დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილიც. მათ ხელში თითქმის მუდამ იყო შორაპნისა და სკანდას ციხეები, გარდა ამისა, ისინი ძალზე ხშირად ზღვისპირეთის ისეთ გამაგრებულ ციხეს უტევდნენ, როგორიც პეტრას ციხე იყო, ამიტომაც აბიბოს ნეკრესელის წინასწარმეტყველება ქვეყნის გათავისუფლების შესახებ თანაბრად ეხებოდა ქვეყნის ორივე ნაწილს. მართლაც, არსენი კათალიკოსი წერს, რომ თავდაპირველ წყაროში მრავლად ყოფილა ცნობები „ივერიის“, ანუ „საქართველოს“ პოლიტიკური მდგომარეობის შესახებ VI ს-ის ბოლოსა და VII ს-ის დამდეგისა. ის თავის წყაროზე დაყრდნობით წერს: „...იყო ყოველი ივერია ერთ სამეფოდვე და დაიპყრეს ქუეყანა ესე ჩუენი მიერითგან მეფეთა ჩუენთა და იქმნეს მპყრობელ სრულიად სა-

ქართველოსა და დაიპყრეს მათ მტკიცედ და სხუანიცა მრავალნი, ვითარცა წერილ არს წიგნსა მას წამებისა მისისა“-ო.[22]

ს. ყუბანეიშვილის მიერ გამოცემულ „ცხოვრებაში“ წერია: „...ვითარ დედაკაცსა უწინასწარმეტყუელა შემდგომად მისა მოსლვა ბერძენთა და დაპყრობა ქუეყანისა ამის ჩუენისაი, რომელიცა იგი იქმნა მსწრაფლ მისვე დედაკაცისა ზე. მოვიდეს ბერძენნი და განასხნეს უსჯულონი იგი სპარსნი და დაიპყრეს ქვეყანა ესე ჩუენი, მიერითგან ერისთავნი იქმნნეს მპყრობელად ქართლისა“.[23]

ს. კაკაბაძე და ივ. ჯავახიშვილი წერდნენ, რომ ამ ძეგლში ნახმარია შერეული ტერმინოლოგია. ეს, ივ. ჯავახიშვილის აზრით, იმით არის გამოწვეული, რომ „...მწერალს თავის ნაშრომში თავის უძველესი წყაროს მოთხრობა, როგორც ჩანს, თითქმის ისევე, რანაირადაც იგი თავდაპირველ ავტორს დაუწერია, ნაწყვეტ-ნაწყვეტად მოუყვანია...“[24] ამით უნდა იყოს გამოწვეული ის, რომ ამ ძეგლში ნახმარია სინონიმური პოლიტიკური ტერმინები – „ყოველი ივერია“ და „სრულიად საქართველო“ ერთი და იმავე მნიშვნელობით. ჩანს, უძველეს წყაროში ეწერა „ყოველი ქართლი“, ხოლო გადამკეთებელმა ამ ძველი ტერმინის გვერდით ადვილად გაგების მიზნით დაწერა „სრულიად საქართველო“ – „...იყო ყოველი ივერია ერთ სამეფოდვე და დაიპყრეს ქუეყანა ესე ჩუენი მიერითგან მეფეთა ჩუენთა და იქმნეს მპყრობელ სრულიად საქართველოსა...“

აქედანაც ჩანს ძველი ავტორების თვალსაზრისი, რომ ივერია ანუ ქართლი ეწოდებოდა არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს, არამედ „სრულიად საქართველოს“ დასავლეთ საქართველოს ჩათვლით. მართლაც, VI საუკუნის დასასრულსა და VII საუკუნეში სპარსელთაგან გათავისუფლების შემდგომ ქართველთა მეფე-ერისთავები თავიანთ ძალაუფლებას ახორციელებდნენ არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოზე, არამედ დასავლეთ საქართველოზეც. ატენის სიონის წარწერებში ისინი მეგრელთა ერისთავთა უფლებითაც არიან მოხსენიებულნი. დასავლეთ საქართველოზე ქართველ მეფე-ერისთავთა უფლებას აგრეთვე აღიარებს „ქართლის ცხოვრება“ და ზოგიერთი სომხური წყარო, სადაც კირიონს პირდაპირ ეწოდება გუგარელთა, ქართველთა და მეგრელთა კათალიკოსი.

VI საუკუნის ბოლოს, რესტავრირებულ საქართველოს სახელმწიფოში რომ არ შესულიყო დასავლეთი საქართველო, ქართული ეკლესია თავის იურისდიქციას ვერ განახორციელებდა სამეგრელოზე და სომხური თანადროული წყაროები კირიონს არ უწოდებდნენ მეგრელთა არქიეპისკოპოსს, შემდგომ კი ქართლის მეფე-ერისთავებს – მეგრელთა ერისთავთა უფალს.

აბიბოს ნეკრესელის წინასწარმეტყველების აღსრულება იმით გამოიხატა, რომ „ყოველი ივერია“, ანუ „სრულიად საქართველო“ აღდგა და მას მართავდნენ ქართველი ერისთავ-მეფეები. აღდგენა, ანუ რესტავრაცია შესაძლებელია წარსულში უკვე არსებულისა, აბიბოს ნეკრესელი წინასწარმეტყველებდა V საუკუნესა და VI ს-ის დასაწყისში არსებული გორგასლის ერთიანი

„ყოველი ივერიის“, ანუ „სრულიად საქართველოს“ აღდგენას, რაც აღსრულდა VI საუკუნის ბოლოსვე.

VI საუკუნის ბოლოს აღდგენილ სრულიად საქართველოს სახელმწიფოს დიდხანს არ უარსებია, მას VII საუკუნის დასაწყისში ბიზანტიის კეისარმა ჰერაკლემ ჩამოაშორა მნიშვნელოვანი ტერიტორიები შავიზღვისპირეთში და დასავლეთ საქართველოს ამ ჩამორთმეულ მიწებზე განახორციელა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქცია, ხოლო ყოველი ივერიის დარჩენილი ტერიტორია არაბებმა დაიპყრეს.

ასეთია წმიდა აბიბოს ნეკრესელის წინასწარმეტყველება სახელმწიფოს აღდგენის შესახებ. განსაკუთრებით საინტერესოა წინასწარმეტყველება ქართული ენის თავის კუთვნილ უფლებებში აღდგენის შესახებ. VIII–IX საუკუნეებამდე (აფხაზეთის, ტაო-კლარჯეთის, კახეთ-ჰერეთის სამეფოების შექმნამდე) VI–VII საუკუნეებში ქართული ენა ფაქტობრივად აღარ იყო სახელმწიფო ენა, გარდა ამისა, შეზღუდულა ქართული ენის უფლებები ეკლესიაშიც კი. ამის შესახებ განსაკუთრებით საინტერესოა ცნობა, რომელიც დაცულია წმიდა რაჟდენის წამებაში – „...აღდგეს სპარსნი ქრისტიანეთა ზედა და აღიძრნეს ურიცხვითა მხედრებითა, რამეთუ დიდი იყო მაშინ ბრძოლაი და დაუცხრომელი მტერობა ქრისტიანეთა ზედა და უფროისად ბერძენთა მიმართ, ხოლო ჩუენ ქართველთა მომართ ამისათვის, რამეთუ ეძვინებოდა ჩუენი ბერძენთა მიმართ სიყუარული და ერთობაი. და ესე იყო ნებაიი მათი, რათაიი ჩუენცა მათ თანა მტერ ვექმნეთ ბერძენთა“.[25]

„წმიდა რაჟდენის წამების“ ეს ცნობა არის პირდაპირი მითითება იმისა, თუ ქრისტიანთაგან ვის დევნიდნენ სპარსელები. ამ ცნობაში, რომელიც ეთანხმება არსენი საფარელის ცნობებს, ნათქვამია, რომ სპარსელები საერთოდ არ უყურებდნენ ქრისტიანებს კარგი თვალით, მაგრამ დევნიდნენ არა ყველა ქრისტიანს, არამედ ბერძნებსა და ქართველებს. ბერძნებს დევნიდნენ იმის გამო, რომ ბერძნული ქრისტიანობა იყო რომ-საბერძნეთის იმპერიის სახელმწიფო სარწმუნოება, ხოლო რომ-საბერძნეთის იმპერია და სპარსეთი ერთმანეთთან მებრძოლი სახელმწიფოები იყვნენ. მოსე ხორენელს აღწერილი აქვს, თუ როგორ დევნიდნენ სპარსელები ყოველივე ბერძნულს განსაკუთრებული სისასტიკით, კერძოდ, წვავდნენ ბერძნულ წიგნებს, არავის აძლევდნენ ბერძნულის შესწავლის ნებას და, რაც გასაოცარია, ბერძნულად ლაპარაკის უფლებაც კი აღარავის ჰქონდა, აიკრძალა ბერძნული ენიდან თარგმნა.

„წმიდა რაჟდენის წამებაში“ ჩანს, რომ სპარსელები დევნიდნენ არა მარტო ბერძნებს, არამედ ქართველებსაც. ამ წამების ავტორი წერს, რომ ჩვენ, ქართველებს, იმიტომ გვდევნიან, რომ ჩვენ გვაქვს ბერძენთა მიმართ სიყვარული, რაც თურმე „ეძვინებოდა“, ანუ ძალზე აღიზიანებდა სპარსეთს. ფრიად საყურადღებოა, რომ ეს ორი წყარო ერთმანეთს ეთანხმება იმ საკითხში, თუ რა ურთიერთობას მოითხოვდნენ სპარსელები ბერძნების მიმართ დამონებული ხალხებისგან, კერძოდ, „...აღარ ჰქონოდათ ბერძნებთან მეგობრული ურთიერთობა... ...ეძვინებოდა ჩუენი ბერძენთა მიმართ სიყუარული და ერთობა“.[26]

სპარსელებს ამძვინვარებს ქართველთა „სიყვარული და ერთობა“ ბერძენთა მიმართ, ასევე „მეგობრული ურთიერთობა“. თუ ამ ორი წყაროს მონაცემს შევადარებთ მესამე დაუდგენელი თარიღის წყაროს – „ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲს“, დავინახავთ, რომ სამივეში თითქმის ერთი და იმავე სიტყვებით ბერძნებთან მეგობრობა-სიყვარულსა და ერთობაზეა საუბარი. „ქებაჲში“ ნათქვამია – „მეგობრობაი ამისთვის თქუა“, „...ნინო... და ჴელენე... ესე არიან ორნი დანი, ვითარცა მარიამ და მართა“.[27]

როგორც ორ დას აქვს ერთმანეთის მიმართ სიყვარული და ერთობა, ასევე აქვთ ბერძნებსა და ქართველებს „ქებაჲს“ ავტორის თანახმად. ის თითქოს იმეორებს „რაჟდენის წამების“ ავტორის აზრს ქართველებისა და ბერძნების სიყვარულისა და ერთობის შესახებ. „ქებაჲში“ პირდაპირ არის ნათქვამი ამ ორი ერის მეგობრობის შესახებ, რაც მოსე ხორენელის თანახმად, აშინებდა სპარსეთის ხელისუფლებას. „ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲ“ არის წინასწარმეტყველება ქართული ენის თავის უფლებებში აღდგენის შესახებ. აქ ნაწინასწარმეტყველებია, რომ დამდაბლებული და დაწუნებული ქართული ენა აღდგება. აქვე დასახელებულია თარიღი, თუმცა არაპირდაპირ – სხვადასხვა ხელნაწერში სხვადასხვა – 94 წელი, 104, 92. შეიძლება ამ წინასწარმეტყველებასაც ვუწოდოთ ამხდარი წინასწარმეტყველება, რადგანაც ტაო-კლარჯეთის, აფხაზეთისა და კახეთ-ჰერეთის სამეფოების წარმოქმნის შემდეგ ქართული ენა ძველებურადვე სახელმწიფო ენად იქცა. ეს იყო სრულიად შეუზღუდველი, აყვავებული, ამიერიდან ძლევამოსილი ენა მეფეთა და კათალიკოსთა, მწიგნობრობისა და წირვა-ლოცვის ენა, მოსილი მზრუნველობითა და სიყვარულით. საქართველოს ერთიანი სამეფოს შექმნის შემდგომაც ქართული ენა ერთადერთი სახელმწიფო და კულტურის ენაა. ვერც ტაო-კლარჯეთის, აფხაზეთის, კახეთ-ჰერეთის სამეფოების არსებობისას და ვერც შემდგომ ქართულ ენას ვერავინ უწოდებდა – „დაფარულს“, „დამარხულს“, ქართული ენა სრულიადაც არ იყო ამ ეპოქაში დაფარული, არასაზოგადოებრივი, მხოლოდ ოჯახებსა და შინაურობაში სახმარი ენა. მით უმეტეს, მას ვერავინ უწოდებდა – „მძინარეს... მდაბალსა და დაწუნებულს... მკუდარს“ – როგორც უწოდებს „ქებაჲს“ ავტორი. ამიტომაც, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს თხზულება დაწერილია იმ დროს, როცა ქართული და ბერძნული ენები ერთნაირად იდევნებოდა საქართველოში. ავტორი ამხნევებს ხალხს, რომ ასეთი დევნა ქართული ენისა დიდხანს არ გაგრძელდება და დაახლოებით ერთ საუკუნეში მდგომარეობა მოწესრიგდებაო. წინასწარმეტყველება მართლაც აღსრულდა: ჯერ VI ს-ის დასასრულს ქართულმა ენამ მცირე ხნით აღიდგინა თავისი უფლებები, შემდგომ კი VII ს-ში ნაწილობრივ და VIII ს-დან ის სრულ უფლებებშია. არაბები, მართალია, ქართველ ქრისტიანებს დევნიდნენ, მაგრამ მათ მიერ ქართული ენის დევნა ცნობილი არ არის.

ბერძნულ და ქართულ ენებს დევნიდნენ სპარსელები VI ს-სა და VII ს-ის დასაწყისში. სპარსელებს არ შეეძლოთ ქართული ენის დევნა V ს-ში, რადგანაც მაშინ ქართველ ერს ეროვნული სახელმწიფო ჰქონდა, ხოლო VII ს-ის დასაწყისში სპარსეთის სახელმწიფო განადგურდა, ის 629 წელს ჰერაკლე კეი-

სარმა დაამარცხა, ხოლო ამავე საუკუნის 40-იან წლებში არაბებმა საბოლოოდ გაანადგურეს.

თუ როგორ აიძულებდნენ სპარსელები VI ს-ში ქართველებს არ შეესწავლათ ბერძნული ენა და არ გადმოეღოთ თხზულებები ამ ენიდან, არამედ კავშირ-ურთიერთობა ჰქონოდათ სომხურთან და ასურულთან, წერს კ. კეკელიძე: „...ისინი მათ ნებას არ აძლევდნენ ბერძნული ენა შეესწავლათ და ამ ენიდან თხზულებები გადმოეღოთ თავიანთ ენაზე. თავისთავად ცხადია, რომ ამასვე მოითხოვდნენ ისინი ქართველებისგანაც. ასეთ პირობებში მაშინდელ იბერიაში კიდევაც რომ ძლიერი ყოფილიყო ბერძნული საეკლესიო-ლიტერატურული ორიენტაცია, ის ხორცს ვერ შეისხამდა, ამიტომ ქართველები იძულებულნი იქნებოდნენ ლიტერატურული კავშირი და ურთიერთობა დაეჭირათ უმთავრესად მეზობელ სომხებთან და აღმოსავლეთის ქრისტიანებთან, კერძოდ ასურელებთან“.[28]

V ს-ში ქართულ ეკლესიაში წირვა-ლოცვისა და მსახურების ენები იქნებოდა ქართული და ბერძნული, რაც ბუნებრივია, სხვა ეროვნულ ეკლესიებშიც ასე იყო. გარდა ამისა, კათალიკოსებიც კი VI ს-ის დასაწყისში საბერძნეთიდან ყოფილან ჩამოსულნი. VI ს-ის დასაწყისიდან საქართველოს დაპყრობის შემდეგ სპარსელები ეკლესიებში ბერძნული ენის ხმარებას აკრძალავდნენ (სხვაგანაც ასე მოიქცნენ) და ბერძნულის მაგიერ საეკლესიო მსახურებისათვის ქართულ ენასთან ერთად სომხურს ან სირიულს დანერგავდნენ, რადგანაც სომხურ ეკლესიას განსაკუთრებულ უპირატესობას ანიჭებდნენ და ბერძნულს უპირისპირებდნენ. VI ს-ში ქართული ენა მართლაც დაფარული (დამარხული) ენა გახდა პოლიტიკური მდგომარეობის გამო, მტერი ქალკედონიტობას კრძალავდა. ქართული ენა ქალკედონიტობის ელემენტად აღიქვეს. როგორც წერს „ქებაჲს“ ავტორი, იმ დროს ბერძნული ენა და ეკლესია ქართულის მეგობრად არის მიღებული, მაგრამ აკრძალულია, ქართული ენა კი ნამდვილად იყო დამდაბლებული და დაწუნებული. ამ დრომდე, თითქმის ათასი წლის მანძილზე კი ის სახელმწიფო ენა იყო – ფარნავაზიდან გორგასლის ჩათვლით. „ქებაჲში“ ბერძნული და ქართული ენებისა და ეკლესიების შესახებ ნათქვამია – „და ახალმან ნინო მოაქცია (ქართული ეკლესია) და ჰელენე დედოფალმან (ბერძნული ეკლესია), ესე არიან ორნი დანი, ვითარცა მარიამ და მართა. და მეგობრობა ამისთვის თქუა...“[29]

მარიამი და მართა ერთად იმყოფებოდნენ მწუხარების დროს, როცა მათი ძმა ლაზარე გარდაიცვალა, ასევე მარიამი და მართა ერთად იყვნენ იმ დიდი სიხარულის დროს, როცა უფალმა იესო ქრისტემ მათი ძმა, ოთხი დღის მკვდარი ლაზარე მკვდრეთით აღადგინა. წმიდა ნინოსა და წმიდა ელენე დედოფლის ეკლესიები და ენები ერთნაირად დევნილნი იყვნენ სპარსეთის იმპერიაში, კერძოდ, VI საუკუნის საქართველოში.

ისინი ისე, როგორც დები მარიამ და მართა ერთ ბედქვეშ არიან მწუხარებისას, მაგრამ ამჟამად დამდაბლებული და დაწუნებული ქართული ენა მკვდრეთით აღდგება უფლის მიერ, როგორც ლაზარეო. ავტორი არაფერს წერს ბერძნული ენის აღდგენის შესახებ, რაც ბუნებრივია. ეს ენა თავის ქვეყანაში

საეკლესიო ენა იყო, ხოლო ქართული ენა თავის ქვეყანაში დამალულად მოსახმარი („დამარხული“), დაწუნებული და დამდაბლებული იყო.

ავტორი წინასწარმეტყველებს, რომ საღვთო ქართული ენა უფლის სახელით შემკული და კურთხეული, დიდხანს არ იქნება ოთხი დღის მკვდრის მდგომარეობაში, ის აღდგება როგორც ლაზარე და მის აღდგომას ნიშნად, ანუ „სასწაულად ესე აქუს – ოთხმეოც და ათოთხმეტი წელი...“

თუ როგორ იდევნებოდა ბერძნული ენა სპარსთა მიერ, კარგად აქვს აღწერილი მოსე ხორენელს:

„...მეჰრუჟანმა დაწვა ბერძნული წიგნები მთელს ჩვენს ქვეყანაში; ამასთანავე, სომხეთის დანაწილებისას, სპარსთა წილ სომხეთში, სპარსელი მოხელეები არავის რთავდნენ ბერძნული მწიგნობრობის შეთვისების ნებას, მხოლოდ ასურულის შესწავლა შეიძლებოდა“.[30] ანდა – „...რა წიგნსაც კი წააწყდებოდა, იგი წვავდა, ბრძანა, რომ ესწავლათ სპარსული და არა ბერძნული წერა-კითხვა. არავის ჰქონდა უფლება ელაპარაკა ბერძნულად, ანდა ეთარგმნა ამ ენიდან. ამას თითქოს იმიტომ შვრებოდა, რომ სომხებს სრულიად აღარ ჰქონოდათ ბერძნებთან მეგობრული ურთიერთობა და ნაცნობობა. სინამდვილეში კი ქრისტიანული მოძღვრების აღმოფხვრა ეწადათ, რამეთუ მაშინ სომხებს ჯერ კიდევ არ გააჩნდათ ანბანი და ბერძნულად ასრულებდნენ ღვთისმსახურებას“.[31]

ბერძნულ ენაზე ლაპარაკი აკრძალული ყოფილა. აქედან კარგად ჩანს სპარსელების დამოკიდებულება ბერძნული ენისადმი IV–V საუკუნეთა სომხეთში. წმიდა რაჟდენის წამებიდან და სხვა წყაროებიდან ჩანს, რომ სპარსელები ბერძნებსა და ქართველებს ერთნაირად დევნიდნენ VI საუკუნის 70-იან წლებამდე. ქართული ეკლესია დააშორეს ბერძნულს და დაუახლოვეს აღმოსავლურ-სომხურს. საქართველოში დაიწყო ბერძნული ენიდან თარგმნილი წიგნების სომხურის მიხედვით რედაქტირება, რის შესახებაც აღუნიშნავს გიორგი მცირეს.

მსგავსი მაგალითი მოხდა სომხეთში. მოსე ხორენელი წერს, რომ სპარსელები სომხებს ღვთისმსახურებას უშლიდნენ მაშინ, როცა სომხურ ეკლესიას კავშირი ჰქონდა ბერძნულთან IV ს-ის ბოლოსა და V ს-ის დასაწყისში. ამის შემდეგ სომხურმა ეკლესიამ სპარსეთის სახელმწიფოს ზემოაღნიშნული სასტიკი ზემოქმედებით იმას მიაღწია, რომ სომხური ეკლესია უპირატესად დაუახლოვდა სპარსულ-სირიულ ეკლესიებს.

ა. აბდალაძე შენიშნავს: – „ებრძოდა რა ბიზანტიის გავლენის გავრცელებას სომხეთში, ირანის ხელისუფლება, ამავე დროს, გარკვეული პოლიტიკური მოსაზრებით, მხარს უჭერდა სირიული კულტურის გაბატონებას სომეხთა ქვეყანაში“,[32] ანდა „...ირანის შაჰის კარი იმ ხანაში სომხეთში მხარს უჭერდა სირიული კულტურის გავლენის გავრცელებას ბერძნულის საწინააღმდეგოდ. სირიულ კულტურას სომხეთში ისედაც ღრმად ჰქონდა ფესვები გამდგარი და მთავრობის მფარველობის პირობებში მას კიდევ უფრო გაეშალა ფრთები. ამგვარ ვითარებაში ბერძნულ ცივილიზაციას ნაზიარები, მისი თაყვანისმცე-

მელი მოაზროვნენი არამცთუ აღარავის უნდოდა, მათ დევნიდნენ, ავიწროებდნენ კიდეც“.[33]

სპარსეთმა მიაღწია სომხეთში სირიული კულტურის გაბატონებას და აღმოფხვრა ბერძნული. დაახლოებით 90–100 წლის შემდეგ იგივე პროცესი დაიწყო საქართველოში. აღმოიფხვრა ბერძნული და ბერძნულის სანაცვლოდ შეეცადნენ არა სირიული, არამედ სომხური კულტურის გავრცელებას. მიზეზი ის იყო, რომ სომხური ეკლესიის საგანგებო პოლიტიკის წყალობით, VI–VII საუკუნეებში სომხური ეკლესია ისევე სამაგალითო გახდა სპარსეთისათვის, როგორც ადრე სირიული კულტურა, ენა და ეკლესია იყო. ხოლო ქართული ეკლესიის მიერ VI საუკუნის შუა წლებში ქალკედონიტური მიდრეკილების გამომჟღავნებამ საბოლოო ჯამში ქართული ენის ხმარების შეზღუდვა გამოიწვია. საქართველოში VI საუკუნის 20-იანი წლებიდან VI საუკუნის 70-იან წლებამდე ქართული და ბერძნული ენები თანაბრად შეზღუდულ პირობებში იმყოფებოდნენ, როგორც დები, მოსიყვარულე დები მარიამ და მართა, ლაზარეს მიცვალებისას.

VI საუკუნის 70-90-იან წლებში საქართველოს მიერ ქალკედონიტობის დაუფარავმა აღიარებამ და ქვეყნის გათავისუფლებამ ქართულ და ბერძნულ ენებს კვლავ დაუბრუნა თავისი ადგილი კულტურულ ცხოვრებაში. წინასწარმეტყველება ქართული ენის აღდგომის შესახებ აღსრულდა, ისე როგორც აბიბოს ნეკრესელის წინასწარმეტყველება. შემდგომ საუკუნეში კვლავ შეიზღუდა ქართული ენა. ის თავის უფლებებში სრულად აღდგა ტაო-კლარჯეთის, აფხაზეთისა და კახეთ-ჰერეთის სამეფოების შექმნის შემდგომ. ეს მართლაც ჰგავდა ლაზარეს აღდგინებას VI–VII საუკუნეების დევნასთან შედარებით.

კ. კეკელიძე წერს, რომ VI საუკუნის ბოლოს წირვა-ლოცვა ქართულ ენაზე გაჩაღებული იყოო: „VI საუკუნის გასულს, როგორც „ეპისტოლეთა წიგნიდან“ ჩანს, ქართლში გაჩაღებული ყოფილა წირვა-ლოცვა და ღვთისმსახურება ქართულ ენაზე“,[34] ასევე ყოფილა V საუკუნეშიც.

„ქებაჲს“ ავტორის მიერ აღწერილ მდგომარეობაში ქართული ენა მხოლოდ VI საუკუნის ერთ დიდ პერიოდში იმყოფებოდა.

საეკლესიო ენა ალბანეთში, ჰერეთში, გუგარქსა და დასავლეთ საქართველოში VI–VII საუკუნეებში

ა) საეკლესიო ენა ალბანეთში

თავიდანვე უნდა ითქვას, რომ ალბანეთის საეკლესიო ენა სომხური იყო და არა მშობლიური ალბანური ენა. ალბანეთი იყო ამიერკავკასიის უდიდესი ქვეყანა, გადაჭიმული სევანის ტბის მიმდებარე ტერიტორიებიდან ვიდრე კასპიის ზღვამდე. ალბანელები იბერიულ-კავკასიური მოდგმის ხალხი იყო, ამიტომაც ალბანური ენა ახლოს იდგა ქართველურ ენებთან და სრულიად განსხვავდებოდა სომხური ენისგან. გარდა ამისა, ალბანეთის ეკლესია იყო

სამოციქულო, თავისთავადი ეკლესია, რომელსაც ჰყავდა კათალიკოსი, ჰქონდა საეკლესიო იერარქია და მრავალი საეპისკოპოსო.

არსებობს სხვადასხვა მოსაზრება იმის შესახებ, თუ რატომ იყენებდა ალბანეთის ხალხი საეკლესიო საჭიროებისათვის არა ალბანურ, არამედ სომხურ ენას. ერთ-ერთი მოსაზრება გამოთქმულია „ძველი მსოფლიოს ისტორიის“ III ტომში (მოსკოვი, 1982), რომლის თანახმადაც, ალბანეთი მრავალეროვანი ქვეყანა ყოფილა, რის გამოც შეუთვისებია სამხრეთელი მეზობლების ყველა მიღწევა:

„სამხრეთელი მეზობლებიდან ათვისებულ მიღწევათა შორის რედკოლეგია ქრისტიანობასაც (მონოფიზიტური ფორმით) ასახელებს, თანაც თუ ქრისტიანობის პირველ წლებში თვით სომხეთში ღვთისმსახურება სირიულ ენაზე სრულდებოდა, „ალბანეთში მწერლობისა და ღვთისმსახურების ენად“ სომხურია დასახელებული. დაპყრობილ ქვეყანაში გაბატონებული ხალხი, როგორც ცნობილია, ყოველთვის ცდილობდა ადგილობრივი მოსახლეობის ასიმილაციას. ამ მხრივ, როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, გამონაკლისი არც სომხეთის სახელმწიფო იყო, მაგრამ ალბანეთის არმენიზაციის პროცესი თურმე ძალდატანებითი არ ყოფილა. ხშირად თვლიან, რომ როცა სომხეთის მეფეები ალბანეთის პროვინციების ხარჯზე თავიანთ ტერიტორიებს აფართოებდნენ, ძალით ახდენდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის არმენიზაციას. ეს შეხედულება სრულიად მცდარია. არც ერთი ძველი სახელმწიფო არ ცდილობდა ძალდატანებით დაენერგა თავისი ენა უცხოენოვან მოსახლეობაში. საერთოდ კი ალბანეთის იმ პროვიციების მოსახლეობას, სადაც სომხები ბატონობდნენ, „არავინ უშლიდა სახლში მშობლიურ ენაზე ესაუბრათ“.[35]

ალბანეთი ჯერ კიდევ IV–V საუკუნეებში ყოფილა ნაწილობრივ არმენიზებული – გასომხებული. ვ. გოილაძე წერს – „...აკად. ს. ერემიანის თანახმად, მტკვრის მარჯვენა მხარეს მდებარე ალბანური ოლქებიდან IV–V საუკუნეებში არცახი მთლიანად, ხოლო უტიკი ნაწილობრივ იყო არმენიზებული.“[36] მიუხედავად ამისა, ალბანეთში V საუკუნეში შეიქმნა ეროვნული ანბანი, მწერლობა და ალბანური ისტორიოგრაფიაც კი – „როგორც ჩანს, ალბანელებს მოკლე დროის განმავლობაში ჰყავდათ თავიანთი ძველი ისტორიკოსები“, – ნათქვამია „ძველი მსოფლიოს ისტორიის“ III ტომში. მაგრამ „ალბანეთში ლიტერატურული ენა არ შექმნილა“.[37]

არსებობს სხვა თვალსაზრისიც. როგორც აღვნიშნეთ, ალბანელმა ხალხმა V საუკუნეში შექმნა საკუთარი ეროვნული დამწერლობა, და შექმნილა კიდეც ალბანური ლიტერატურის ორიგინალური ძეგლები, რომელთაც ჩვენამდე არ მოუღწევიათ. დამწერლობა, ცხადია, გამოიყენებოდა საეკლესიო ალბანურენოვანი წიგნების საჭიროებისათვის. აქედან ჩანს, რომ V საუკუნეში ალბანეთის ეკლესიებში საეკლესიო ენად ალბანური ენა გამოიყენებოდა, თუ მთელ ალბანეთში არა, მის ზოგიერთ კუთხეში მაინც. ამასთანავე ვარაუდობენ, რომ უკვე VII საუკუნის ალბანელი ისტორიკოსი მოსე კალანკატუელი თავის თხზულებას წერს არა ალბანურ, არამედ სომხურ ენაზე.

თუ V საუკუნეში შემოღებული ალბანური დამწერლობა და ალბანურენოვანი წიგნები VII საუკუნეში უკვე აღარ გამოიყენებოდა ალბანელთა მიერ, ჩანს, ამ ორი საუკუნის შუა – VI საუკუნეში, ალბანურ ეკლესიაში მოხდა რაღაც ცვლილება, კერძოდ, ალბანურენოვანი წირვა-ლოცვა შეიცვალა სომხურენოვანი წირვა-ლოცვით.

მართლაც, VI საუკუნეში ძალზე დიდი ძვრები ხდება ამიერკავკასიის ეკლესიებში. სპარსეთის მიერ დაპყრობილ ამიერკავკასიის ქვეყნებში ეკლესიებზე ზედამხედველობა მოიპოვა სომხეთის ეკლესიამ. სპარსეთმა სომხურ ეკლესიას მისცა ნება, ლიდერობა მოეპოვებინა ამიერკავკასიაში (სპარსულ ნაწილში). ამის გამო ამიერკავკასიის სომხეთთან მოსაზღვრე კუთხეთა ეკლესიებში მეტ-ნაკლებად დაინერგა სომხურენოვანი ღვთისმსახურება. ალბანეთი ადრევე, IV–V საუკუნეებში მეტ-ნაკლებად არმენიზებული ქვეყანა იყო, ამიტომაც აქ VI საუკუნეში სომხურენოვანი ღვთისმსახურების საყოველთაოდ გავრცელება ძნელი არ იქნებოდა, ამიტომაც სომხურმა საეკლესიო ენამ შეცვალა ალბანური საეკლესიო ენა. ამის შემდეგ ალბანეთი სომხურენოვანია საეკლესიო თვალსაზრისით. ალბანური წიგნები და დამწერლობა მათ შემდეგ აღარასოდეს გამოუყენებიათ – არც ერთ საუკუნეში. ალბანელი ხალხიც თანდათან გადაგვარდა.

VIII ს-ის შემდეგ სომეხი მონოფიზიტების მიერ დევნილმა ალბანელმა ქალკედონიტმა ბერებმა თავი ქართულ მონასტრებს შეაფარეს, მათ ალბანეთიდან თან წამოიღეს ალბანურენოვანი საეკლესიო წიგნები, – ალბანური ანბანით დაწერილნი, მაგრამ შემდგომ მათი რიგები აღარ შეივსო და წიგნები ქართველებმა გამოიყენეს, ისინი პალიმსესტებად გადაიქცნენ, კერძოდ, შემდეგში ალბანურ წიგნებს ქართული წიგნებისთვის იყენებდნენ.

ბ) საეკლესიო ენა ჰერეთში

განსახილველ პერიოდში, VI–VII საუკუნეებში, ჰერეთი ალბანეთის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი იყო, მოქცეული მის დასავლეთით, ამიტომაც ის საეკლესიო რეფორმა, თუ ცვლილება, რომელიც ალბანეთში მიმდინარეობდა ამ დროს (საეკლესიო ენად სომხური ენის დანერგვა), ჰერეთშიც ტარდებოდა ძველ ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებული თვალსაზრისით.

ჰერეთი თვით IX–X საუკუნეებამდე მონოფიზიტური იყო, ის ქალკედონიტობაზე მოაქცია დედოფალმა დინარამ. იქ „მეფობამდე იშხანიკისსა პირველნი ყოველნი იყვნეს მწვალებელნი“.[38]

ამიტომაც, მონოფიზიტური ჰერეთის საეკლესიო ენა VI–IX საუკუნეებში იყო სომხური ენა, ისე როგორც მთელ ალბანეთში საერთოდ.

V საუკუნეში ჰერეთი შედიოდა არა ალბანეთის შემადგენლობაში, არამედ ქართლის (იბერიის) სამეფოში. ჩვენ ამის დამადასტურებლად გვაქვს უეჭველი საისტორიო წყარო „შუშანიკის წამება“, სადაც ჰერეთს პირდაპირ ეწოდება ქართლი. სპარსთაგან წამოსული ვარსქენ პიტიახშიო – წერია იქ, შემოვიდა ქართლში, კერძოდ კი, ჰერეთის ქვეყანაშიო – „...მოიწია იგი საზღვარ-

თა ქართლისათა, ქუეყანასა მას ჰერეთისასა.“[39] ხოლო ჰერეთში წამებული შუშანიკის საქმე „ყოველ ქართლში“ განითქვაო, რადგანაც ჰერეთი „ყოველი ქართლის“ ნაწილი იყო – „განითქუა ყოველსა ქართლსა საქმე მისი.“ შუშანიკის სანახავად „...აზნაურნი და უაზნონი სოფლისა ქართლისანი მოვიდეს“[40] – თვით ჰერეთს ეწოდება ქართლი, ამიტომაც ავტორი აქ სიტყვა ჰერეთს არ ხმარობს და ქართლს ხმარობს მის მაგიერ.

„ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ჰერეთი, არა მარტო V საუკუნეში წარმოადგენდა ქართლის სამეფოს, არამედ ქართული ეროვნული სახელმწიფოს შექმნისთანავე, ქრისტემდე IV–III საუკუნეებში, ფარნავაზის დროს, ის სამეფოს შემადგენლობაში იყო. ჰერეთი ისტორიულად ქართლის შემადგენელ ნაწილად განიხილებოდა. ეთნიკურად, „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ჰერები არიან ქართველების „თვისნი“.

წმიდა ნინოს მიერ ქართული ეროვნული ეკლესიის დაარსების დროს, IV საუკუნეში ჰერეთი ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა. წმიდა ნინომ თვით მოაქცია ჰერეთი ქრისტიანულ რჯულზე. ამის შესახებ ცნობები გვაქვს არა მარტო ქართულ წყაროებში, არამედ სომხურშიც, კერძოდ, მოსე ხორენელი წერს წმიდა ნინოს შესახებ, რომ მან მოაქცია ქართველი ერი კლარჯეთიდან ვიდრე კასპიის კარამდე და მასქუთების ქვეყნამდეო. მასქუთები კასპიის ზღვასთან ცხოვრობდნენ – „მან იქადაგა კლარჯეთიდან დაწყებული ვიდრე ალანთა და კასპიის კარამდე, მასქუთთა საზღვრებამდე, როგორც ამას აგათანგელოზი გაუწყებს შენ“.[41]

აღსანიშნავია, რომ მოსე ხორენელი წმიდა ნინოს „ქართველთა მომაქცეველს“ უწოდებს, ამიტომაც წმიდა ნინოს მიერ მოქცეული მოსახლეობა „კლარჯეთიდან ვიდრე კასპიის კარამდე“, ჩანს, მოსე ხორენელს ქართველებად მიაჩნია.

ახლა უნდა ითქვას V საუკუნეში ჰერეთის საეკლესიო ენის შესახებ – V საუკუნეში ჰერეთის საეკლესიო ენა ქართული იყო, იმის გამო, რომ აქ IV საუკუნიდანვე ვრცელდებოდა ქართული ეკლესიის იურისდიქცია. ქართული ენა წმიდა ნინოს მიერ დაარსებული ეკლესიის ენა იყო, ჰერეთი კი წმიდა ნინოს (ე.ი. ქართულ) ეკლესიაში შედიოდა. ის ფაქტი, რომ პირველი ქართული ქრისტიანული მოთხრობა შუშანიკის წამების შესახებ ჰერეთს ეძღვნება (და როგორც თვით მოთხრობიდან ჩანს, აქვეა დაწერილი ჯერ კიდევ გაუნელებელი შთაბეჭდილებით), გვისაბუთებს იმ აზრს, რომ V საუკუნეში ჰერეთის საეკლესიო ენა ქართული ენა იყო.

რა ენაზე ლაპარაკობდნენ ჰერები, რომელი იყო მათი მშობლიური ენა?

ალბანელი ხალხის ენა იბერიულ-კავკასიურ ენათა ჯგუფს მიეკუთვნებოდა და ენათესავებოდა დაღესტნურ ენებს.

ალბანეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი მტკვრის მარჯვენა მხარეს და მისი ცენტრალური ოლქი უტიქი არმენიზებული ყოფილა.

ალბანეთში იბერიულ-კავკასიურ (დაღესტნურ) ენათა ჯგუფის გარდა გავრცელებული ყოფილა ირანული და თურქული ენები, აგრეთვე ადგილობ-

რივ მოსახლეობას მიუღია სომხური ენა, ანუ ნაწილობრივ არმენიზებული – გასომხებული ყოფილა.

ალბანეთში ენათა ასეთი მრავალფეროვნების ფონზე სრულებით არ მოგვეჩვენება გასაკვირი აქ ქართველური ენების არსებობაც. მართლაც, ალბანეთის დასავლეთ პროვინციაში – ჰერეთში – მცხოვრები მოსახლეობა (ჰერები) ქართულენოვანი ყოფილა. მკვლევარი ზაზა სხირტლაძე წერს: „...უკანასკნელი წლების გამოკვლევებში, ვრცელი ფაქტობრივი მასალის მოხმობისა და გაანალიზების საფუძველზე დამაჯერებლადაა დასაბუთებული, რომ VII–X სს. ჰერეთის ტერიტორიაზე ადგილობრივი მოსახლეობის (ჰერების, სუჯების) კულტურა აღმოსავლურ-ქართულ წრეს განეკუთვნებოდა, ენა კი უცილობლად ქართული იყო“.[42]

მაგრამ სომხურ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია სხვა მოსაზრება, კერძოდ, თითქოსდა ჰერეთის ტერიტორიაზე ცხოვრობდა სომხური მოსახლეობა – ამგვარი ვარაუდი დღეისათვის უცხო აღარ არის – იგი, როგორც ცნობილია, ჰერეთის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის თაობაზე მსჯელობისას ადრეც რამდენჯერმე ყოფილა გამოთქმული“, კერძოდ, მეცნიერებს ა. მნაცაკანიანს წიგნში „კავკასიის ალბანეთის ლიტერატურის შესახებ“ და გ. მკრტუმიანს წიგნში – „კახეთ-ჰერეთის სამეფო და სომხურ-ქართული ურთიერთდამოკიდებულება“ გამოთქმული ჰქონიათ მოსაზრება – „...ჰერეთის ტერიტორიაზე სომხური მოსახლეობის არსებობაზე...“

ამიტომ – ჰერეთში ან სომხური მოსახლეობა ცხოვრობდა და XI საუკუნის შემდეგ ეს ხალხი გაქართველდა, ანდა პირიქით ჰერები ქართულენოვანი ხალხი იყო, რომელმაც VI–X საუკუნეებში განიცადა ნაწილობრივი არმენიზაცია ალბანეთის სხვა კუთხეთა მსგავსად, XI საუკუნიდან ჰერეთი კვლავ ქალკედონიტური ქვეყანა გახდა და ამიტომაც აქ ეკლესიებში წირვა-ლოცვის ენად კვლავ აღდგა ჰერთათვის მშობლიური ქართულენოვანი ღვთისმსახურება. როგორც აღნიშნული გვქონდა, X საუკუნეში მონოფიზიტური ჰერეთი ქალკედონიტობაზე მოაქცია დინარა დედოფალმა. იქამდე VI–IX საუკუნეებში ჰერეთი მონოფიზიტური იყო. მონოფიზიტების საეკლესიო ენა ამ პერიოდში სომხური ენა იყო. შესაბამისად მაშინ, როცა ჰერეთი მონოფიზიტური იყო, აქ წირვა-ლოცვის ენა სომხური ენა იყო, ხოლო როცა ჰერეთი კვლავ დაუბრუნდა ქალკედონიტობას, მისი საეკლესიო ენა კვლავ ქართული ენა გახდა.

ჰერეთის არმენიზაცია ისე ღრმა არ ყოფილა, როგორც შუა და სამხრეთ ალბანეთისა იყო. თუ ალბანეთის მტკვრის მარჯვენა სანაპირო და ცენტრალური პროვინცია – უტიქი მთლიანად იქნა არმენიზებული, ჰერეთის არმენიზაცია შედარებით უმნიშვნელო იყო, იმის გამო, რომ ჰერები ქართულენოვანი ხალხი იყო, მის მეზობლად კახეთსა და ქართლში ასევე ქართულენოვანი ხალხი ცხოვრობდა, რაც ხელს უწყობდა ჰერეთში ქართულენოვნების შენარჩუნებას. ჰერების სასაუბრო, საოჯახო ენა ქართული ენა იყო, მხოლოდ ეკლესიაში იხმარებოდა სომხური ენა საეკლესიო საჭიროებისათვის – მონოფიზიტობის დროს. ჰერეთის სამეფოს შექმნის შემდეგ, IX საუკუნეში, სახელმ-

წიფო (!) ენა იყო ქართული ენა – მოსახლეობის დედა ენა. მიუხედავად ამისა, საეკლესიო ენა ამ დროს მაინც სომხური იყო მონოფიზიტობის გამო. სომხური ენის ცოდნა განათლებისა და მწიგნობრობის მისაღებად აუცილებლად საჭირო იყო, თუ რომელიმე ახალგაზრდა სომხეთში ამისათვის გაემგზავრებოდა. არსებობს ლალაიანის მიერ ჩაწერილი ლეგენდა, რომლის მიხედვითაც, ცნობილი მეცნიერი – ფილოსოფოსი VI საუკუნისა დავით უძლეველი, წარმოშობით ჰერეთიდან ყოფილა, ჰერეთი კი V საუკუნეში ქართლში შემავალი ქვეყანა იყო. დავითი განათლების მისაღებად სომხეთში გამგზავრებულა, შემდეგ კი კვლავ დაბრუნებულა ქართლში.

ჰერეთის ისტორიული გეოგრაფია საუკუნეთა განმავლობაში იცვლებოდა. ქართველები ჰერეთს ზოგჯერ მთელ ალბანეთს უწოდებდნენ, როგორც მაგალითად, არსენი საფარელი თავის თხზულებაში. ჰერეთი და გუგარქი, ანუ ქვემო ქართლი ერთმანეთის მეზობლები იყვნენ და ზოგჯერ ერთმანეთის ტერიტორიებს ნაწილობრივ ფარავდნენ, მაგალითად, ცურტავი ხან ჰერეთშია (იაკობ ცურტაველის თანახმად), ხან კიდევ გუგარქშია („ეპისტოლეთა წიგნისა“ და უხტანესის თანახმად).

ახალი გამოკვლევების მიხედვით, ჰერეთში შედიოდა შაქიც. ცნობილია, რომ ძველი ქართველი საეკლესიო ისტორიკოსები შუშანიკს უწოდებდნენ „რანის დედოფალს“, მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ შუშანიკი ჰერეთის დედოფალი იყო. ჩანს, „რანი“ შუა საუკუნეებში ეწოდა ჰერეთის ერთ ნაწილს. აქედან ჩანს, რომ ჰერეთი დიდ ტერიტორიაზე ყოფილა გადაჭიმული. და თუ „რანი“ ჰერეთის ნაწილს ეწოდა, მაშინ ჰერეთი ალბანეთის ცენტრალური „უტიქის“ პროვინციის მეზობელი ყოფილა. ალბანეთის ეს პროვინცია კი არმენიზებული, ანუ გასომხებული იყო. დასავლეთით ჰერეთი უშუალოდ ქალკედონურ ცენტრებს – მცხეთა-თბილისს ემეზობლებოდა. იგი მონოფიზიტურ და ქალკედონიტურ ქვეყნებს შორის ყოფილა მოთავსებული, ამიტომაც შესაბამისად მოსახლეობის ის ნაწილი, რომელიც ჰერეთის აღმოსავლეთში ცხოვრობდა, მონოფიზიტური იქნებოდა (ისე, როგორც მთელი ალბანეთი), ხოლო ჰერეთის დასავლეთით ქალკედონიტურ ქართლთან მცხოვრები მოსახლეობა ნაკლებად იქნებოდა გამონოფიზიტებული და, ალბათ, ნაწილობრივ მაინც ქალკედონიტური იყო (იგულისხმება VI–IX საუკუნეები).

X საუკუნეში ჰერეთის მთლიანად ქალკედონიტობაზე მოქცევა დინარა დედოფლის მიერ წარმოადგენდა ჰერეთის სრულ გამოყოფას მონოფიზიტური ალბანეთიდან, უფრო ზუსტად IX საუკუნეში ჰერეთი პოლიტიკურად გამოეყო ალბანეთს, ხოლო X საუკუნეში – სარწმუნოებრივად.

ყურადღება უნდა მიექცეს ერთ გარემოებას, თუ ჰერების დედაენა ალბანური იყო, როგორ მოხდა ჰერების „გაქართველება“?[43] საერთოდ, ამჟამად მიღებულია ასეთი თეორია: როცა რომელიმე არაქართულენოვანი მხარე ქართული (მცხეთის) ეკლესიის გავლენის სფეროში ექცეოდა, ხდებოდა ამ მხარის „გაქართველება“. ეს თეორია სრულებით ვერ ხსნის ჰერეთის გაქართველების საკითხს. საქმე ისაა, რომ VI–IX სს-ში ჰერეთი შედიოდა არა ქართული, არამედ სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროში. ამიტომაც ის მონოფიზიტური იყო და

არა ქალკედონიტური. ამის გამო ჰერეთში წირვა-ლოცვის ენა სომხური იყო. მიუხედავად ამისა, ჰერეთის სამეფოს შექმნისთანავე, ჰერეთის სახელმწიფო ენა ქართული გახდა და არა სომხური, ეს იმ დროს, როცა არც ქართულ (მცხეთის) ეკლესიასა და არც ქართულ სახელმწიფოს ჰერეთზე ხელი არ მიუწვდებოდათ. თუ ჰერები ალბანურენოვანი ხალხი იყო ამ დროს, იქ უნდა დანერგილიყო საერთო-სახელმწიფო სომხური ენა, რადგანაც მთელ ალბანეთში სწორედ სომხური ენა იყო საერთო-სახელმწიფო-საეკლესიო ენა. და რადგანაც ამ პირობებში ჰერეთში საერთო-სახელმწიფო ენად დაინერგა სწორედ ქართული და არა სომხური ენა (იგულისხმება IX საუკუნე, ჰერეთის გაქალკედონიტებამდე), მიუთითებს, რომ ჰერები იყვნენ არა თუ ქართულენოვანი ხალხი, არამედ ქართველები.

ხშირად ძველი დროის არაქართველი ისტორიკოსები ალბანეთს ივერიას-იბერიას უწოდებდნენ და შესაბამისად ალბანეთს ივერებით დასახლებულად მიიჩნევდნენ. ასეთი თვალსაზრისი ნაწილობრივ აისახა ქართულ წყაროებში. როგორც აღნიშნული გვქონდა, „ქართლის ცხოვრებასა“ და სხვა ქრონიკებს ალბანეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი – ჰერეთი „ქართლის სამეფოს“ ნაწილად მიაჩნდათ, მოსახლეობას კი, ჰერებს, ქართველებად მიიჩნევდნენ, ასე რომ, ჰერეთს ქართლს ანუ ივერიას უწოდებდნენ არა მარტო უცხოელი, არამედ ქართველი ავტორებიც. ამიტომაც, ჩანს, ჰერეთის ცნობილი დედოფალი დინარა უცხოელ ავტორთა მიერ ივერიის დედოფალ დინარად იქნა წოდებული, რაც აისახა კიდეც რუსულ თქმულებაში „ივერიის დედოფალ დინარას“ შესახებ. დინარას დედოფლობის დროს ჰერეთი დიდი სახელმწიფო იყო, რომელიც მოიცავდა ტერიტორიებს, რომელთაც შემდგომ ეწოდა შაქი, რანი, მოვაკანი და სხვა. აღსანიშნავია ისიც, რომ ჩრდილოკავკასიელ ტომებსა და მის ჩრდილოეთით მცხოვრებ სავრომატულ ტომებს აქტიური ურთიერთობა ჰქონდათ ალბანეთთან (და ჰერეთთან) „ჩორის“, დერბენდის, კასპიის კარით. ჩრდილოეთში მცხოვრები ხალხები ალბანეთსა და ჰერეთს უკეთ იცნობდნენ, ვიდრე, ვთქვათ, საქართველოს სხვა კუთხეებს. ალბანეთთან მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდათ ხაზარებსაც, ხოლო მათ შემდეგ სლავურ და რუსულ ტომებსაც.[44] ამიტომაც, დედოფალი დინარა, რომელმაც ალბანეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი – ჰერეთი ქალკედონიტობაზე მოაქცია, ჩრდილოეთის ხალხებისათვის ლეგენდარულ პიროვნებად იქცა, ხოლო თვით ჰერეთი ჩრდილოელი ხალხებისათვის იბერიის შესასვლელი, მთავარი ქვეყანა იყო (ჩრდილოეთის ტომები ალბანეთში შედიოდნენ კასპიის გზით, დერბენდიდან, „ჩორის“ კარით).

ჰერეთის დასავლეთით (ქართლის უშუალო საზღვართან) მდებარეობდა განთქმული დავით გარეჯის ლავრა. ისმის კითხვა: თუ ჰერეთი VI–IX სს-ში მონოფიზიტური იყო ალბანეთის მსგავსად, რა სარწმუნოებრივი მიმართულებისა იყო ეს ლავრა?

დავით გარეჯელის ცხოვრებაში გვაქვს ასეთი მომენტი – წმიდა მამა დავითი ჩადის გარეჯის სანახებში, სადაც მას შეხვდება მის მიმართ მტრულად განწყობილი აზნაური, რომელიც სომხურად მეტყველებს. დავით გარეჯელი იძულებული ხდება მის მოსაკლავად შემართულ კაცს სომხური ენითვე

უპასუხოს. „მას ჟამსა შინა მოვიდა ბარბაროზი ვინმე ნათესავი ადგილთაგან რუისთავისათა... დაუკვირდა ბარბაროზსა მას და ჰრქუა: „ვინაი ხარ შენ?“ მიუგო მან სომხურითა ენითა...“[45]

დავით გარეჯელის ცხოვრების ზემოთ მოყვანილი ცნობიდან ჩანს, რომ ჰერეთს არა მარტო აღმოსავლეთიდან ემეზობლებოდა სომხურენოვანი ალბანური თემი უტიქი, არამედ დასავლეთითაც (ქვემო ქართლ-გუგარქშიც) მოსახლეობაში ნაწილობრივად მაინც სომხურენოვნება დანერგილა.

ასურელ მამათა ცხოვრებიდან ჩანს, რომ ისინი ქართულ ენაზე ლაპარაკს განსაკუთრებულ, პრინციპულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. „ქართლის ცხოვრებაში“ გვაქვს მომენტი, როცა მათ მისაგებებლად გამოსულ კათალიკოსს ასურელი მამები ქართულ ენაზე უპასუხებენ. ქართულ ენაზე ლაპარაკს მაშინ პრინციპული მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგანაც VI საუკუნის I ნახევარში ამიერკავკასიის ეკლესიებზე ზედადგომის, ზედამხედველობის უფლება სპარსეთმა მიანიჭა სომხურ-მონოფიზიტურ ეკლესიას და ამიტომაც ყველგან ინერგებოდა სომხურენოვანი ღვთისმსახურება. ქართულ ენაზე საუბარს და ქართულენოვან ღვთისმსახურებას, ჩანს, ანტიმონოფიზიტურ ანუ ანტისპარსულ მოვლენად მიიჩნევდნენ. ასეთ დროს ასურელ მამათა მიერ ქართული ენის გამოყენებას პროქალკედონიტური და ანტიმონოფიზიტური მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

სრულიად უეჭველია, და ყველასთვის ცნობილია, რომ დავით გარეჯის ლავრა VI–X საუკუნეებში ქართულენოვანი მონასტრებისგან შედგებოდა. ეს ფაქტი თავისთავად წარმოადგენს პასუხს ამ ლავრის სარწმუნოებრივი მიმართულების შესახებ. ეს ლავრა მონოფიზიტური მიმართულებისა რომ ყოფილიყო, იქ დანერგილი იქნებოდა მხოლოდ და მხოლოდ სომხურენოვანი წირვა-ლოცვა და არავითარ შემთხვევაში ქართულენოვანი, მაგრამ აქ სომხურენოვანი წირვა-ლოცვა არ ყოფილა, ცხადია, ეს ლავრა ქალკედონიტური იყო.

აშკარაა, დავით გარეჯის მონასტრები აფერხებდნენ ჰერეთის დასავლეთი ნაწილის არმენიზაციას და ხელს უწყობდნენ ჰერეთში ქალკედონური მრწამსის აღდგენას.

მართალია, ჰერეთის მცირე ნაწილი, რომელზედაც დავით-გარეჯის მონასტრებს გავლენა ჰქონდათ, ქალკედონიტური იყო, ძირითადი ნაწილი დინარა დედოფლამდე მონოფიზიტური ყოფილა, რასაც თავისებური გავლენა ექნებოდა მოსახლეობაზე. უთუოდ ამის ასახვაა საბერეების ერთ-ერთ ეკლესიაში სომხურენოვანი წარწერების არსებობა.

საბერეებად წოდებულ სამონასტრო კომპლექსში რამდენიმე ეკლესია ყოფილა. ერთ-ერთ ეკლესიაში აღმოჩნდა სომხური განმარტებითი წარწერები. სომხური წარწერების აღმოჩენამ მაშინვე წარმოშვა აზრი ჰერეთში სომხური ადგილობრივი მოსახლეობის არსებობის შესახებ – „...სომხური განმარტებითი წარწერების არსებობის ფაქტი, ბუნებრივია, ბადებს მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც ეს ეპიგრაფიკული მასალა ადგილობრივ, ჰერეთის (ამ შემთხვევაში კამბეჩანის) ტერიტორიაზე სომხური მოსახლეობის არსებობაზე უნდა მიუთითებდეს... მონასტერში ქართველებთან ერთად მოღვაწე სომხებიც ამ ეთნიკური ჯგუფიდან უნდა ყოფილიყვნენ გამოსულნი. ამგვარი ვარაუდი მოსახ-

ლეობის ეთნიკური შემადგენლობის თაობაზე მსჯელობისას ადრეც რამდენ-ჯერმე ყოფილა გამოთქმული“.[46]

ზ. სხირტლაძე არ იზიარებს გამოთქმულ ვარაუდს ჰერეთში სომხური მოსახლეობის არსებობის შესახებ, თუმცა უშვებს, რომ – „სომხური მოსახ-ლეობის წილი ჰერეთისა საზოგადოდ და, კერძოდ, კამბეჩანის ტერიტორიაზე ერთობ მცირე უნდა ყოფილიყო“.[47]

მისი აზრით, ამ მონასტერში მოსულან ქალკედონიტი სომხები, რომ-ლებიც გაქართველებულან. თურმე აქ მიმდინარეობდა ქალკედონიტ სომეხთა დენაციონალიზაციის პროცესი.[48] სინამდვილეში კი როგორც მასალებიდან ჩანს, ჰერეთსა და კამბეჩანში ცხოვრობდა არა სომხური მოსახლეობა, არამედ ქართველები, ნაწილობრივ არმენიზებული, რაც შეეხება ქალკედონიტი სომ-ხების „დენაციონალიზაციას“, სომეხი ქალკედონიტები სომხებადვე დარჩნენ, რადგანაც მათში ეროვნული თვითშეგნებისა და ეროვნული სიამაყის, ერისა და მამულის სიყვარულის გრძნობა სარწმუნოებრივ გრძნობაზე ნაკლები არა ყოფილა. სომხეთის მდიდარი ისტორიოგრაფია ნათლად გადმოსცემს, რომ სომეხ ერს თავისი ეროვნება ისევე ამაღლებული ჰქონდა, როგორც სარწმუნოე-ბა და არასოდეს ერთს მეორეს არ ანაცვალებდა.

ხოლო ჰერეთში არსებული სინამდვილე სრულად არის გადმოცემული ქართულ წყაროებში – X საუკუნეში ჰერეთი ქალკედონიტური ქვეყანა გახდა, აქამდე კი ის მონოფიზიტური იყო, თითქმის 200-300 წლის მანძილზე VI–IX საუკუნეებში, რაც იმას ნიშნავს, რომ აქ მწიგნობრობის, მეცნიერების, დამწერ-ლობის, აზრის ჩაწერის ენა იყო სომხური ენა, სომხური ანბანი.

X საუკუნეში, როცა მთელი ჰერეთი გაქალკედონიტდა, დავით-გარეჯის მონასტრებში და მათ შორის საბერეებშიც ჰერეთის სხვა კუთხეებიდან მივიდ-ნენ უკვე ქალკედონიტი, ყოფილი მონოფიზიტი ბერები, მათ წირვა-ლოცვის ენა კი გაეგებოდათ, რადგანაც ქართული მათი დედაენა იყო, მაგრამ, როგორც ჩანს, წერა-კითხვა ქართულად არ იცოდნენ, იცოდნენ მხოლოდ სომხურად (რომელიც მათ ადრე, სიყმაწვილეშივე შეისწავლეს), შესაძლოა, ამიტომაც მონასტრის წინამძღვრებმა ქართული წერა-კითხვის უცოდინარი ამ ქართვე-ლი ბერებისთვის კედლებზე საგანგებოდ გააკეთებინეს სომხურენოვანი განმარტებითი წარწერები, რათა მათ თავისუფლად შეძლებოდათ გაგება, თუ ვინ იყვნენ გამოხატულნი ეკლესიის კედლებზე. მომდევნო ახალმა ნაკადმა, ალბათ უკვე იცოდა ქართული წერა-კითხვა (შეისწავლეს), ამიტომაც შემდგომ საუკუნეებში საჭირო აღარ გახდა ამ და სხვა ეკლესიებში სომხური განმარ-ტებითი წარწერების გაკეთება.

ასე რომ, ჰერეთში მიმდინარეობდა არა „დენაციონალიზაცია“, არამედ პირიქით, მოსახლეობა დაუბრუნდა მშობლიურენოვან ღვთისმსახურებას.

უნდა დავასკვნათ, რომ ჰერეთი ქრისტიანობის ჩასახვის პერიოდში, IV–V საუკუნეებში, ქართული ეკლესიის ნაწილი იყო. VI–X საუკუნეებში ჰერეთის დიდი ნაწილი მონოფიზიტურ-სომხურ ეკლესიაში შედიოდა. X საუკუნეში ჰერეთი დაუბრუნდა დედაქართულ ეკლესიას, შესაბამისად, IV–V საუ-

კუნეებში ჰერეთის საეკლესიო ენა ქართული ენაა, VI–IX საუკუნეებში – სომხური ენა, X საუკუნიდან კვლავ ქართული ენა.

გ) საეკლესიო ენა გუგარქში, ანუ ქვემო ქართლში

სომხური ისტორიოგრაფიის თანახმად, სომხეთის ჩრდილოეთით მოქცეული ვრცელი ქვეყნის – გუგარქის ცენტრი არის ქალაქი ცურტავი. გუგარქი ქართლის ქვეყანაა. ცურტავი დღევანდელ რუსთავთან ახლოს მდებარეობდა, ესაა ქვემო ქართლი. აქაურ ეკლესიებსა და მათ ნაშთებზე V საუკუნით დათარიღებული მრავალი ქართული წარწერა არსებობს, რაც იმის უტყუარი ნიშანია, რომ გუგარქში საეკლესიო ენა, ანუ წირვა-ლოცვის ენა IV–V საუკუნეებში იყო ქართული ენა. ამავე დროს ჩვენამდე მოღწეულია პირველხარისხოვანი საისტორიო წყარო – „ეპისტოლეთა წიგნი“ VI–VII საუკუნეებისა, საიდანაც სრულიად აშკარად ჩანს, რომ საერთოდ გუგარქში და კერძოდ ცურტავში (ე.ი. ქვემო ქართლში) არსებობდა „სომხურენოვანი“ მოსახლეობის საკმაო რაოდენობა.

ამჟამად ქართულ ისტორიოგრაფიაში არის მცდელობა, ეს სომხურენოვანი მოსახლეობა გამოაცხადონ ძალზე მცირერიცხოვან თემად, რომელიც ცურტავში სახლობდა, მაგრამ ასეთ მოსაზრებას ეწინააღმდეგება „ეპისტოლეთა წიგნი“, სადაც გარკვევით წერია, რომ სომხურენოვანი მოსახლეობა ძალზე მრავალრიცხოვანია, მათ გუგარქში აქვთ „ქვეყნები“, სოფლები, დაბები, ჰყავთ აზნაურები და გლეხები, ახალგაზრდები და მოხუცები, ასევე მიმართავენ კიდეც მათ სომეხი იერარქები – „სავანეთა ხუცესებს და სოფლის მღვდლებს, აზნაურებსა და გლეხებს, მოხუცებსა და ყრმებს სომხურენოვანი ქვეყნების სრულიად ყოველ მსოფლიონს, რომელნიც ხართ ცურტავის ეკლესიის სამწყსოში...“[49]

აქედან აშკარაა, რომ მხოლოდ ერთი ქალაქის (დაბის) ცურტავის მცირერიცხოვან სომხურენოვან თემს კი არ ეგზავნება ეს ეპისტოლე, არამედ ცურტავის ეკლესიის სამწყსოში (ანუ ეპარქიაში) მოქცეული „ქვეყნების“ სომხურენოვან მოსახლეობას, თორემ რამდენი „სავანე“ უნდა ჰქონოდა ერთი დაბის მცირერიცხოვან თემს, რომ ეს სიტყვა მრავლობით რიცხვში არ დაეწერათ?

ცურტავის სომხურენოვანი თემი მრავალრიცხოვანი ყოფილა და მთელ მის სამწყსოში, ანუ გუგარქ-ქვემო ქართლში ყოფილან გაბნეულნი. რას ნიშნავს „სომხურენოვნება“? ფიქრობენ, რომ სომხური ენა ამ მოსახლეობის დედაენა, მშობლიური ენა იყო, რაც არასწორია. სომხური ენა ამ მოსახლეობის საეკლესიო ენა იყო, ანუ მათ ეკლესიებში სომხურ ენაზე ტარდებოდა წირვა-ლოცვა (მონოფიზიტური სარწმუნოების გამო). ეთნიკურად ეს „სომხურენოვანი“ ხალხი ქართველები იყვნენ და მათი დედაენა იყო ქართული ენა. ასეთი მტკიცების უფლებას იძლევა თვით „ეპისტოლეთა წიგნი“, სადაც სრულიად გარკვევით, აშკარად წერია, რომ ცურტაველი ეპისკოპოსი მოსე იყო „ქართველთა“ ეპისკოპოსი.

„ეპისტოლეთა წიგნის“ ერთ-ერთი თავის დასათაურება ასეთია – „მიზეზი ორბუნებიანთა მეოთხე კრებისა, მოსე ქართველთა მართლმადიდებელი ეპისკოპოსისა“.[50]

სომხები მართლმადიდებელს უწოდებდნენ მონოფიზიტს, მოსე ქართველთა მონოფიზიტი ეპისკოპოსი იყო. ცნობილია, რომ ეს მოსე ცურტავის ეპარქიის მმართველი ეპისკოპოსი იყო, ცურტავის ეპარქია კი მთელ გუგარქს – ქვემო ქართლს მოიცავდა, მოსეს საეპისკოპოსოში მთელი გუგარქი შედიოდა.

გუგარქის მოსახლეობა (გუგარელები) რომ ეთნიკურად ქართველები იყვნენ, ეს კარგად იცოდნენ ძველმა სომეხმა ისტორიკოსებმა. ამის შესახებ პირდაპირ წერს უხტანესი.

ცურტავი, – წერს უხტანესი, – დიდი სახელოვანი დედაქალაქი იყო, სამკვიდრებელი გუგარელთა დიდი პიტიახშისა, ახლა კი ცურტავი დაბა-ქალაქია და გაჩიანი ჰქვია. ამ მხარეს კი „ვრაც დაშტი“, ქართველთა ველი ეწოდებაო. უხტანესი აღწერს გუგარელთა დიდი პიტიახშების გენეალოგიას. ის ეყრდნობა მოსე ხორენელს. გუგარელთა დიდი პიტიახშებიო, – წერს ის, – ივერიელთა ანუ ქართველთა ტომებზე გააბატონა ალექსანდრე მაკედონელმაო. უხტანესის მიხედვით, ეს ივერიელები, ანუ ქართველები ცხოვრობენ ვრცელ ტერიტორიაზე, რომელიც გადაჭიმულია შავი ზღვიდან ვიდრე სომხეთისა და ალბანეთის საზღვრამდე. გუგარქი კი სწორედ სომხეთ-ალბანეთის საზღვართან მდებარეობდა, ამიტომაც ის, უხტანესის მიხედვით, ქართველებით იყო დასახლებული. უხტანესი იმეორებს ძველ ისტორიკოსთა თვალსაზრისს, რომელიც „მოქცევაჲ ქართლისაჲშიცაა“ რების შესახებ. თავდაპირველადო, – წერს ის, – ივერიელები, ანუ ქართველები სხვა, შორეულ ქვეყანაში ცხოვრობდნენ. ნაბუქოდონოსორმა ეს ქართველები, ანუ ივერიელები ძველი ქვეყნიდან გადმოასახლა კავკასიაში, კერძოდ, დაასახლა შავი ზღვის პირას. „...პონტოს ნაპირზე რომ დაბანაკდა, ის ტომი აღორძინდა, გამრავლდა ზღვის პირას აქეთ-იქით, მოედო იმ მხარეს და გავრცელდა სომეხთა და ალბანთა საზღვრამდე, შეიქმნა ფრიად მრავალი ხალხი... ითესლეს და გამრავლდნენ და გახდა ტომი, რომელსაც თავის პირველ ქვეყანაში ივერიას უწოდებდნენ, აქ კი ქართველნი ეწოდებათ... მსურდა რამოდენიმე სიტყვით ცურტავის მრავალი მოსახსენებელი მეცნობებინა შენთვის“.[51]

უხტანესი თავის თხზულებაში ქართველთა შესახებ ზემოთ მოყვანილ თხრობას იმიტომ რთავს, რომ საუბარი აქვს ცურტავზე, ხოლო ცურტავზე საუბრისას კი აუცილებლად საჭიროა ქართველთა შესახებ ითქვას, რადგანაცო, – წერს ის, – ცურტავ-გუგარქი ქართველებით არის დასახლებული, რადგანაც მთელი ტერიტორია შავი ზღვიდან სომხეთ-ალბანეთამდე ქართველებით არის დასახლებული და ისინი ჩვენგან კირიონმა განაშორაო: – „...გამოაცალკევა და განაშორა ჩვენგან კირიონ სკუტრელმა, დააქცია და წარწყმიდა ესოდენი სიმრავლის ტომი“.[52]

უხტანესი აქ პირდაპირ, აშკარად და დაუფარავად წერს, რომ ცურტავსა და გუგარქში მცხოვრები ქართველები სომხური ეკლესიისა და სომხური ქრისტიანობის ზეგავლენისა და ზემოქმედების ქვეშ იყვნენ. ასე რომ არ

ყოფილიყო, კირიონი როგორღა „გამოყოფდა, გამოაცალკავებდა, განაშორებ-და“ სომხური ეკლესიისა და სომხებისგან ცურტავ-გუგარქის ქართველებს? განა ასე არ წერს უხტანესი – „განაშორა ჩვენგან... ესოდენი სიმრავლის ტომი“, ე.ი. ქართველებიო? თვით უხტანესის თხზულებიდან კი ჩანს, რომ გუგარქში მცხოვრები ქართველობა საეკლესიო ენად სომხურს ხმარობდა, ქართულს კი შინაობაში იყენებდა. კირიონის რეფორმის შედეგად ქართულენოვანი ღვთის-მსახურება აღდგა გუგარქ-ცურტავში, რასაც დიდი წინააღმდეგობა გაუწია სომხეთის ეკლესიამ დვინში.

ჩვენში არის მცდელობა, ქართული ეკლესიის, ანდა რომელიმე კუთხის სომხური ეკლესიის გავლენის ქვეშ ყოფნა უარყონ და შესაბამისი ცნობები ტენდენციურად გამოაცხადონ, მაგრამ ამის შესახებ ცნობილია მსოფლიო სპეციალურ ლიტერატურაში, აი, კერძოდ, რას წერს ბერძენი მიტროპოლიტი მაქსიმე ათენში 1966 წელს დაბეჭდილ თავის შრომაში „ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია“: – „ზემოთ მოყვანილი ანალიზის საფუძველზე შეუძლებლად მიგვაჩნია სომეხთა მტკიცება, რომ მათ ეკუთვნით საქართველოში ქრისტიანო-ბის გავრცელების დამსახურება. ეს, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს, რომ საერთოდ არ იყო ურთიერთდამოკიდებულება ორ ეკლესიას შორის, და რომ საქართველო მთლიანად, ან უკიდურეს შემთხვევაში, მისი რომელიმე ნაწილი არ იმყოფებოდა რაღაც დამოკიდებულებაში სომხეთის ეკლესიის კათალიკოს-თან. რადგანაც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ საქართველო თავიდან წარ-მოადგენდა არა ერთიან სამეფოს, არამედ იყო ასე თუ ისე თავისთავადი სათავადოების ერთობლიობა. ასე რომ, არ გამოირიცხება შესაძლებლობა ამ ქვეყნის რომელიმე ეპარქიის დაქვემდებარებისა სომხეთის კათალიკოსის იურისდიქციისთვის, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ თითქოსდა მთელი ქართველი ხალხი როდესმე, თუნდაც დროებით, იყო ასეთ დაქვემდებარე-ბაში... სპარსეთის შაჰები ჩაგრავდნენ ქართველებს, ცდილობდნენ დაექვემ-დებარებინათ ისინი სომხური ეკლესიის იურისდიქციისთვის... თუ მივიღებთ მხედველობაში იმ ფაქტს, რომ ჭეშმარიტება ყოველთვის იმყოფება ორ უკიდურესობათა შორის, მაშინ უნდა დავასკვნათ, რომ თუ არსებობდა რაიმე გავლენა, ანდა საქართველოს თუნდაც დროებითი დაქვემდებარება სომხურ ეკლესიაზე, ამ ჰიპოთეზას შეიძლება დავეთანხმოთ არა მთელ საქართველოს-თან მიმართებით, არამედ მხოლოდ მისი აღმოსავლეთი ნაწილის რამდენიმე ეპარქიასთან დაკავშირებით“.[53]

ის, რაც ცნობილი და მეცნიერულ ბრუნვაშია მთელ მსოფლიოში, უარ-ყოფილი არ უნდა იქნას ჩვენშიც, კერძოდ, ძლიერ სომხურ ეკლესიას თავისი ანტიქალკედონური, ანუ ანტიბიზანტიური მიმართულების გამო ბიზანტიას-თან მებრძოლი სპარსეთი V–VI საუკუნეებში და არაბობა VII–IX საუკუნეებში აძლიერებდა და კარგად ეპყრობოდა. თავის მხრივ, ბიზანტიის სახელმწიფოც ცდილობდა თავის მხარეზე გადაებირებინა ძლიერი სომხური ეკლესია დაყვავებით, მოფერებით, დათმობით და ყოველმხრივი ხელშეწყობით (სპარ-სეთისა და ბიზანტიის სომხურ ეკლესიასთან დამოკიდებულების შესახებ

წერს მსოფლიო ეკლესიის ისტორიის ცნობილი მკვლევარი ა. კარტაშევი თავის წიგნში „– მსოფლიო კრებები“, პარიზი, 1963, რუს. ენაზე).

ზემოაღნიშნულის გამო სომხურმა ეკლესიამ შეძლო თავისი გავლენის სფეროში მოექცია სომხეთის უშუალოდ მეზობლად მდებარე არასომხური პროვინციები როგორც ალბანეთისა, ისე საქართველოსი. სომხეთის მომიჯნავე გუგარქის, მესხეთის, ტაოს პროვინციებზე სომხურმა ეკლესიამ როგორც სპარს-არაბთა, ისე ბიზანტიელთა ხელშეწყობით შეძლო თავისი გავლენის გავრცელება. ეს გულისხმობდა ამ ქართულ პროვინციებში საეკლესიო სომხურენოვანი წირვა-ლოცვის დანერგვას, ან ქართული ღვთისმსახურების გვერდით, ანდა ქართული ღვთისმსახურების შეცვლით. ამის შედეგად მკვიდრი ქართული მოსახლეობა საეკლესიო თვალსაზრისით „სომხურენოვანი“ ხდებოდა, ხოლო ქართულ ეკლესიებსა თუ წმიდა წიგნებში ჩნდებოდა სომხური მინაწერები.

საინტერესოა გუგარქის შემდგომი ბედი ეკლესიური თვალსაზრისით. როგორც ცნობილია, გუგარქში ჩვენმა დიდმა კათალიკოსმა კირიონმა ღვთისმსახურებისას შეძლო სომხურენოვანი წირვა-ლოცვის გვერდით ქართულენოვანი წირვა-ლოცვის დანერგვა. ეს სრულებით მიუღებელი გახდა სომხური ეკლესიისთვის და გადაწყდა კირიონის სასტიკად დასჯა. ეს იმ დროს სომხეთის პროსპარსულმა მმართველმა სმბატმა ვერ შეძლო, მაგრამ მალე სპარსთა მეფემ ხოსრომ შეუტია ბიზანტიას, დაამარცხა და აიღო იერუსალიმი, 614 წლისათვის მოიწვია საეკლესიო კრება, რომელზედაც სპარსეთის იმპერიაში მცხოვრები ქრისტიანები დაავალდებულა „მიეღოთ სომხური ქრისტიანობა“. ამის გამო კირიონი იძულებულია ამ დროისთვის სხვაგან გადავიდეს (ლაზიკაში). მალე სპარსეთი ჰერაკლე კეისარმა დაამარცხა და მან სომხურ ეკლესიასთან მეგობრული კავშირი, „უნია“ შეკრა. აღნიშნულის გამო, გუგარქი შესაძლოა კვლავ მოექცა სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროში. ადგილობრივი მკვიდრი ქართველები თუმცა ქართულ ენას არ ივიწყებენ, მაგრამ შემდგომში მალევე სახელმწიფო ენადაც სომხური ენა მკვიდრდება, რადგანაც X საუკუნის ბოლოსთვის აქ არსდება ტაშირ-ძორაგეტის სამეფო – „სომეხ მმართველთა ფეოდალური სახელმწიფო ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე“[54] – კვირიკიანების სამეფო. ამ შემთხვევაში გუგარქი თითქოსდა იმეორებს მეზობელი ალბანური პროვინციების ისტორიას, ალბანეთის ზოგიერთ პროვინციაში უფრო ადრე სომეხმა აზნაურებმა შეძლეს სომხურენოვანი თავისთავადი სახელმწიფოებრივი ერთეულების შექმნა. კვირიკიანების სამეფო განსაკუთრებით გაძლიერდა 989–1048 წლებში – „როცა სამეფოს ტერიტორია მნიშვნელოვნად გაფართოვდა თბილისისა და განჯის საამიროთა ხარჯზე“.[55] ეს სამეფო შემდეგ ანისის სამეფომ შეიერთა, შემდეგ კი ბაგრატ IV-მ, 1185 წლიდან კი ქართლის ეს ნაწილი სამართავად მხარგრძელებს გადაეცათ. მიუხედავად ამისა, ამ მხარის ქართველობამ მაინც შეძლო თავისი ეროვნების შენარჩუნება, XV საუკუნის შემდეგ, რაც ერთიანი ქართული სახელმწიფო დაიშალა, ყოფილ გუგარქ-ქვემო ქართლში განსაკუთრებით გაძლიერდა მონოფიზიტური პროპაგანდა. შედეგმაც არ დააყოვნა და ამ მხარეს იმჟამად „სომხითი“ ეწოდა. უფრო ადრე კი მას „ქართველთა ველი“

ერქვა. ადგილობრივმა ქართველმა თავად-აზნაურებმა გვიან შუა საუკუნეებში სცადეს გაბატონებული მონოფიზიტობისათვის (სპარსთა მიერ მართლმადიდებლობის აკრძალვის გამო) კათოლიკობა დაეპირისპირებინათ, მაგრამ საბოლოოდ მაინც ქვემო ქართლი სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით რთულ ქვეყნად დარჩა. მასში თბილისის ქვემო მხარეებიც შედიოდა. XVI–XVIII საუკუნეებში ამას ხელს სპარსეთი უწყობდა, ასევე თბილისის მაჰმადიანი მმართველები, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მათ გავლენა მხოლოდ თბილისსა და ქვემო ქართლზე ჰქონდათ, ხოლო დარჩენილ ქართლს ქალკედონიტი მმართველები ჰყავდა.[56]

დ) საეკლესიო ენა დასავლეთ საქართველოში

დასავლეთ საქართველოში IV–VI და აგრეთვე VII საუკუნის დასაწყისში საეკლესიო ენა იყო ქართული და არა ბერძნული ენა, როგორადაც არის მიჩნეული. ბერძნული ენა დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვან ნაწილში საეკლესიო ენად ოფიციალურად იქცა მხოლოდ VII საუკუნის 30-იანი წლებიდან. ამის მიზეზი ის იყო, რომ VII საუკუნის 20–30-იან წლებში ბიზანტიის იმპერატორმა ჰერაკლე კეისარმა დასავლეთ საქართველოს ერთი ნაწილი, „ზღვისპირეთი“, უშუალოდ შეუერთა ბიზანტიის სახელმწიფოს, რის გამოც დასავლეთ საქართველოს ამ დაპყრობილ ნაწილზე საეკლესიო იურისდიქცია განახორციელა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქომ. აქ დაარსდა ლაზიკის ბერძნულენოვანი სამიტროპოლიტო, რომელშიც შედიოდა რამდენიმე ბერძნულენოვანი საეპისკოპოსო. ყველა საეპისკოპოსო ზღვის სიახლოვეს მდებარეობდა.

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს იურისდიქცია არ მოიცავდა მთელ დასავლეთ საქართველოს, არამედ ვრცელდებოდა ე. წ. სკანდა-შორაპნის ხაზამდე. „არგვეთის“ პროვინციაზე იურისდიქციას მცხეთის საკათალიკოსო ახორციელებდა. ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ VI საუკუნეში დასავლეთ საქართველოსთვის სპარსეთ-ბიზანტიის ომის დროს ამ ორ სახელმწიფოს შორის საზღვრად სწორედ „სკანდა-შორაპნის“ ხაზი ითვლებოდა. ამ ხაზის აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყანა „იბერიად“ მიიჩნეოდა და ამიტომაც სპარსეთი თავისად თვლიდა, ხოლო ამ ხაზის დასავლეთით მდებარე ქვეყანა ლაზიკას ბიზანტია თავისად თვლიდა.

დასავლეთ საქართველო ხშირად დავის ობიექტი იყო რომ-სპარსეთისა და სხვა სახელმწიფოთა შორისაც, მაგრამ მიუხედავად ამისა, დასავლეთ საქართველო ზოგადად პოლიტიკურად განიხილებოდა როგორც ნაწილი იბერიის – ქართლის სამეფოსი, არა მარტო ქართულ წყაროთა, არამედ უცხოურ წყაროთა და არქეოლოგიური მონაცემებითაც.

ერთიანი ქართული ეკლესია დაარსების დროს, IV საუკუნის დასაწყისში, მოიცავდა არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს, არამედ დასავლეთსაც. წმიდა ნინოს მიერ დაარსებული ეკლესიის ენა იყო ქართული ენა. ლათინურ წყაროთა თანახმად, წმიდა ნინო სწორედ პონტოს ზღვისპირეთის განმანათ-

ლებელი იყო (ისე, როგორც მთელი საქართველოსი), ხოლო მოსე ხორენელის თანახმად, წმიდა ნინომ კლარჯეთიდან კასპიის ზღვისპირამდე – მასქუთთა ქვეყნამდე იქადაგა. ეს წყაროები ერთმანეთს ავსებენ, ამიტომაც ვფიქრობთ, როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში IV საუკუნეში საეკლესიო ენა იყო ქართული ენა. V საუკუნეში დასავლეთ საქართველო ვახტანგ გორგასლის სამეფოში შედიოდა. ცხადია, ამ დროსაც დასავლეთ საქართველოში საეკლესიო ენა იყო ქართული ენა. მიუხედავად იმისა, რომ VI საუკუნეში დამპყრობელთა შორის ცხარე ბრძოლები იმართებოდა დასავლეთ საქართველოს ხელში ჩასაგდებად, მაინც ეს ტერიტორია ქართული სახელმწიფოს შემადგენელ ნაწილად მიიჩნევა, რადგანაც როცა დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი ჰერაკლე კეისარმა უშუალოდ შეიყვანა ბიზანტიის იმპერიაში, იმდროინდელმა ქართლის მმართველმა მეფემ გამოთქვა უკმაყოფილება და ჰერაკლე კეისარს გაუგზავნა თხოვნა ეროვნული ტერიტორიების უკან დაბრუნებისა.

VII საუკუნეში დაპყრობილ დასავლეთ საქართველოს მიწებზე, როგორც აღნიშნული გვქონდა, კონსტანტინოპოლმა განახორციელა საეკლესიო იურისდიქცია და დააარსა ბერძნულენოვანი საეპისკოპოსოები.

VII საუკუნემდე არც ერთ ბერძნულ წყაროსა, ცნობასა თუ ნოტიციაში არ მოიძებნება მინიშნებაც კი იმისა, რომ VI ან IV–V საუკუნეებში აღნიშნულ მიწებზე ბერძნული საეპისკოპოსოები არსებობდა.[57] პირიქით, გვაქვს როგორც ქართული, ისე სომხური წყაროები, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ დასავლეთ საქართველოსა და მის ზღვისპირეთზე V–VI საუკუნეებში და VII საუკუნის დასაწყისშიც თავის იურისდიქციას ახორციელებდა არა ბერძნული, არამედ ქართული ეკლესია, კერძოდ, მცხეთის საკათალიკოსო. მაგალითად, სომხურ წყაროთა თანახმად, VI საუკუნის ბოლოს კირიონი, ქართლის კათალიკოსი, იმავე დროს არქიეპისკოპოსი იყო ეგრისისა. ამ სომხური წყაროს თანახმად, კირიონის, ქართლის კათალიკოსის იურისდიქციაში ეგრისი (დასავლეთი საქართველო) შედიოდა ძველი წესისამებრ. მაშასადამე, ქართლის კათალიკოსი წინა საუკუნეშიც მართავდა დასავლეთ საქართველოს. ვახუშტის თანახმად კი, დასავლეთ საქართველოს ვაკეზე (ანუ ფოთსა და ქუთაისს შორის არსებულ ტერიტორიაზე) იურისდიქციას მცხეთის მთავარეპისკოპოსი ახორციელებდა დაახლოებით ამ დროს, ხოლო რაჭა და თაკვერი (მთიანეთი) ნიქოზის საეპისკოპოსოში შედიოდა. აქედან ჩანს, რომ მართალია, V–VI საუკუნეებში შეიძლება დასავლეთ საქართველოში არ არსებობდა ადგილობრივი ქართული საეპისკოპოსოები, მაგრამ ადგილობრივი ქრისტიანები შედიოდნენ აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა საეპისკოპოსოებში, ანუ დასავლეთ საქართველო IV–V საუკუნეებში შედიოდა მცხეთის იურისდიქციაში და აქ საეკლესიო ენა იყო ქართული ენა.

ისმის კითხვა – თუ IV–VI საუკუნეებში დასავლეთ საქართველო შედიოდა მცხეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციაში, ბიჭვინთის საეპისკოპოსო, რომელიც უკვე არსებობდა IV საუკუნის დასაწყისში, შედიოდა თუ არა მცხეთის ეკლესიის იურისდიქციაში ამ დროს?

მართალია, IV საუკუნეშივე არსებობდა ბიჭვინთის საეპისკოპოსო, მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ წყაროთა ჩვენება, თუ იმ დროს რომელ ქვეყანას ეწოდებოდა ქართლი, ანუ იბერია და სად გადიოდა მისი საზღვარი.

ძველთაგანვე, ქართულ წყაროთა თანახმად, ქართლის სამეფო მოიცავდა შავიზღვისპირეთს და მისი საზღვარი გადიოდა მდინარე ეგრისწყალზე. ბიჭვინთა კი მდინარე ეგრისწყლის ჩრდილოეთით მდებარეობდა. ეგრისწყლის მარჯვნივ მიმდებარე ქვეყანა აფხაზეთის სამეფოს შექმნამდე შედიოდა არა ქართლის სამეფოში, არამედ ბიზანტიის იმპერიაში.

ძველთაგანვე არსებული ბერძნული საარქიეპისკოპოსო მდებარეობდა არა ქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე, არამედ ეგრისწყლის ჩრდილოეთით – ბიზანტიის ტერიტორიაზე.

ბიზანტიისა (რომის) და ქართლის საზღვარი ფარნავაზ მეფიდან ვიდრე ვახტანგ გორგასლამდე გადიოდა მდინარე ეგრისწყალზე, როგორც ეს მრავალგზის აღინიშნა, ხოლო ვახტანგ გორგასალმა კიდევ უფრო ჩრდილოეთით გადასწია თავისი სამეფოს სახელმწიფო საზღვარი და მის დროს ბიზანტიასა და ქართლს შორის საზღვარი დაიდო მდინარე კლისურაზე (სოხუმთან). ამ დროს ბიჭვინთა ქართლის სამეფოში არ შედიოდა.

ფასისის სამიტროპოლოტო შეიქმნა მხოლოდ VII საუკუნის დასაწყისში, იმის შემდეგ, რაც ჰერაკლე კეისარმა ზღვისპირა მიწები ჩამოაჭრა ქართლის სამეფოს. აღსანიშნავია, რომ XIX და XX საუკუნის მეცნიერების გავლენიანი ნაწილი ეჭვითა და უნდობლობით უყურებდა „ქართლის ცხოვრების“, სხვა ისტორიული ქრონიკებისა და „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ცნობებს იმის თაობაზე, რომ დასავლეთ საქართველო შედიოდა „ქართლის სამეფოს“ შემადგენლობაში ფარნავაზ მეფის დროიდანვე. უკანასკნელ დროს ჩატარებულმა როგორც არქეოლოგიურმა, ისე სხვა ძიებებმა დამაჯერებლად დაადასტურა ქართულ წყაროთა სისწორე.

ისტორიული გეოგრაფიის დარგში მომუშავე მეცნიერი დ. მუსხელიშვილი ასე მსჯელობს – ლეონტი მროველის, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ (VII–IX სს.) და ჯუანშერის თანახმად, („ქართლის ცხოვრება“, I, გვ. 177). დასავლეთი საქართველო საერთოდ და კერძოდ, ეგრისი ქართლის სამეფოს დაარსებისთანავე, ფარნავაზის დროს, შედიოდა ამ სამეფოში. ეს მოწმობს, რომ არსებობდა ძველი ეროვნული მტკიცე ტრადიცია ეგრისის ფარნავაზის სამეფოში შესვლის შესახებ.“[58]

„III საუკუნეში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მოსხების მთელი ქვეყანა (ე.ი. მათ შორის აჭარაც) ეკუთვნოდა სწორედ ქართლს (იბერიას). სხვათაშორის, ამის დამამტკიცებლად გამოდგება ფარნავაზის თანამედროვის, ჩვენს წელთაღრიცხვამდე III საუკუნის ისტორიკოსის მეგასთენეს ცნობა იმის შესახებ, რომ იბერები ცხოვრობენ „პონტოს მარჯვენა მხარეს“... ამ კონტექსტში ძალზე საინტერესოდ წარმოჩნდება სტრაბონის მოწმობა, რომელიც ძველქართულ ტომ სვანებზე საუბრისას იტყობინება, რომ „ზოგიერთები მათ იბერიელებს უწოდებენ“ (XI, 2, 18,). ეს მოწმობა, როგორც ჩანს, დაუმსახურებლად არის იგნორირებული ისტორიკოსთა მიერ...“[59]

ძველი ისტორიკოსები (იგულისხმება უცხოელი – ბერძენი, რომაელი და სომეხი ისტორიკოსები) დაბეჯითებით წერდნენ, რომ იბერები, ანუ ქართველი ხალხი ცხოვრობდა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე. მოგვიანო ხანის უცხოელი ისტორიკოსები წერდნენ, რომ ლაზები არიან იბერიელთა ერთ-ერთი ტომი. ძველი დროის ქართველი ისტორიკოსები წერდნენ, რომ ფარნავაზის მიერ შექმნილი სახელმწიფო იყო მხოლოდ და მხოლოდ ქართველთა სახელმ-წიფო, რადგანაც არაქართული ტომები ალექსანდრე მაკედონელმა ამ ქვეყნიდან გადაასახლაო. ფარნავაზის რეფორმის შემდგომ მთელ სახელმწიფოში მხოლოდ ქართულ ენაზე შეიძლებოდა ლაპარაკი. ეს იმას ნიშნავს, რომ არაქართველთა გადასახლება (თუ ისინი არსებობდნენ) ფარნავაზის დროსაც გრძელდებოდა. ფარნავაზის სამეფო სწორედ ეგრისის დახმარებითა და მეშვეობით შეიქმნა. ეგრისში შეგროვდა ფარნავაზისთვის საჭირო ჯარი აზონთან ომის დროს. ეგრისი ფარნავაზისთვის ამ დროს იყო მორალური და მატერიალური საყ-რდენი. ეგრისის გარეშე, ძველ ავტორთა თანახმად, ფარნავაზის სამეფო წარ-მოუდგენელია. ისინი ეგრისის მოსახლეობას ქართველებად მიიჩნევდნენ. უძვე-ლეს დროს ქართველებად (იბერებად) ითვლებოდნენ არა მარტო ეგრისელები, არამედ დასავლეთ საქართველოს მთელი მოსახლეობა, რომელიც ქართლის სამეფოში შედიოდა (ანუ ტერიტორია, რომელიც მოიცავდა სამხრეთით აჭარას, ჩრდილოეთით ვიდრე მდინარე ეგრისწყლამდე, დასავლეთით შავ ზღვამდე, აღმოსავლეთით ლიხის ქედამდე) ქართველები იყვნენ – ასეთია საერთოდ ძველქართული კონცეფცია.

დასავლეთ საქართველოს მთელი მოსახლეობა რომ ქართველებისგან შედგებოდა, ამას სტრაბონის ცნობაც ადასტურებს. თუ ზოგიერთი სხვა ავტორი ლაზებს იბერთა ტომად თვლიდა, სტრაბონის მოწმობით, სვანებიც იბერები არიან (იხ. ზემოთ, მუსხელიშვილის აზრი).

ზოგიერთებიო, – წერს სტრაბონი, – სვანებს ქართველებს უწოდებენო. სტრაბონის ეს ცნობა, მისივე სხვა ცნობებთან ერთად ადასტურებს ძველ ქართულ წყაროთა ცნობებს, რომ ქართველი ეროვნება უკვე ჩამოყალიბებული იყო ქრისტემდე III საუკუნეში. ამ წყაროთა თანახმად, ქართველი ხალხის ჩამოყალიბების დროა ბაბილონის მეფე ნაბუქოდონოსორის ეპოქა ე.ი. VI საუ-კუნე ქრისტემდე, როცა ამ მეფემ ქართველთა ერთი ნაწილი გადმოასახლა ძველი სამშობლოდან. ამ დროისთვის, წყაროთა თანახმად, ქართველი ხალხი არსებობს და ის ერთიანია.

ქართულ წყაროთა მტკიცება ერთიანი ქართველი ხალხის ქრისტემდე III საუკუნეში არსებობის შესახებ არ მოგვეჩვენება მიუღებელ მტკიცებად, თუ გავიხსენებთ, რომ „...სომეხი ხალხის ჩამოყალიბების ბოლო ეტაპი თანხვდება ძველი წელთაღრიცხვის VI საუკუნეში სომხეთის სახელმწიფოს შექმნას, მან ურარტუს სახელმწიფოს ადგილი დაიკავა“.[60] „საბჭოთა ენციკლოპედიური ლექსიკონის“ თანახმად, „პირველი ათასწლეულის მეორე ნახევარში ძირითა-დად ჩამოყალიბდა სომეხი ეროვნება“.[61]

„ქართლის ცხოვრება“ ქართლოსსა და ჰაოსს ძმებს უწოდებს, ეს იმას ნიშნავს, რომ ძველ ქართველ ისტორიკოსთა თანახმად, ქართველი და სომეხი

ხალხების ჩამოყალიბების დრო თანხვდება ერთმანეთს, ანუ ქართველი და სომეხი ხალხების ჩამოყალიბება თანაჟამიერია. სომეხი ხალხის ჩამოყალიბების საბოლოო ეტაპს უკავშირებენ პირველი სომხური სახელმწიფოს შექმნას ქრისტემდე VI საუკუნეში. ასევე ქართველი ხალხის ჩამოყალიბების ხანა უნდა დაემთხვეს ერთიანი ქართული სახელმწიფოს შექმნის ხანას (ქრისტემდე IV–III საუკუნეებში).

ქრისტემდე III საუკუნეში როგორც ქართებს, ასევე მეგრელებსა და სვანებს ეწოდებოდათ ქართველები, ანუ იბერები. ქართები, ეგრები (ლაზები) და სვანები ქართველები იყვნენ, იბერია კი მოიცავდა ეგრისსაც და სვანეთსაც. ქართების, ეგრებისა და სვანების ენა იყო ქართული, თუმცა ეგრებსა და სვანებს, ასევე ქართებსაც ჰქონდათ თავიანთი დიალექტები.

უნდა ითქვას ისიც, რომ როგორც ქართული წყაროებიდან ჩანს, ერთიანი ქართველი ხალხი თავიდანვე არ იყო დაშლილი ტომებად, არამედ ქართველი ხალხის ჩვენი თანამედროვე ტომები, თავისი ენებითა და დიალექტებით, შესაძლოა ჩამოყალიბდა შუა საუკუნეებში. ჩანს, ამას ხელი შეუწყო ფარნავაზის მიერ შექმნილი სახელმწიფოს დაშლამ და გაუქმებამ ვახტანგ გორგასლის შემდეგ. VIII საუკუნეში დასავლეთ საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნამ ქართველი ხალხის დიფერენციაცია კიდევ უფრო გააღრმავა, მაგრამ XI საუკუნეში საქართველოს გაერთიანებამ ქართველი ხალხის კონსოლიდაცია გამოიწვია.

როგორც მრავალგზის აღვნიშნეთ, უკანასკნელი დროის ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, თითქოსდა კონცეფცია „...ფარნავაზის მიერ აღმოსავლეთი და დასავლეთი საქართველოს გაერთიანების შესახებ წარმოადგენს ლეონტი მროველის საკუთარ ისტორიულ კონცეფციას“.[62]

დ. მუსხელიშვილი აღნიშნავს, – საქართველოს ძველთაგანვე ერთიანობის შესახებ ცნობა აქვს არა მარტო ლეონტი მროველს, არამედ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ავტორს და ჯუანშერს.[63]

„განვიხილოთ საკითხის არსი: რას ეყრდნობა პოლიტიკური კონცეფცია, რომელიც მოიცავს „ქართლის ცხოვრების“ მთელ უძველეს ნაწილს და გამოხატავს შუა საუკუნეებში მიღებულ პოლიტიკურ თვალსაზრისს იმის შესახებ, რომ დასავლეთი საქართველო (ეგრისი) თავიდანვე წარმოადგენდა ქართლის სამეფოს ნაწილს?.. ეს არსებითი საკითხია და პასუხის გაცემა არც თუ ისე ადვილია, როგორც შეიძლება მოგვეჩვენოს, მაშინ, როცა ვიცით, რომ XI საუკუნეში საქართველო მართლაც გაერთიანდა ერთიან მონარქიად. საქმე ის არის, რომ VIII საუკუნის დასაწყისიდან და IX საუკუნის დასაწყისში საქართველოს გაერთიანების იმპულსები მოდიოდა ყველა მხრიდან – აღმოსავლეთიდან, სამხრეთ-დასავლეთიდან, დასავლეთიდან, სამხრეთიდანაც კი, მაგრამ ეს მოძრაობა არასოდეს არ გამოდიოდა ცენტრიდან, ქართლის ეთნოგრაფიული პროვინციიდან, რასაც თავისი მიზეზები ჰქონდა.

უფრო მეტიც, თვით X საუკუნის დასაწყისიდან (904 წ.) და შესაძლებელია, IX საუკუნის 70-იანი წლებიდანაც კი, სწორედ ქართლი წარმოადგენდა დასავლურ-ქართულ ე.წ. „აფხაზეთის სამეფოს“ ერთ-ერთ საერისთავოს. პოლიტიკური ჰეგემონობა არა მარტო X, არამედ მთელი XI საუკუნის განმავ-

ლობაში, უფრო სწორად 1122 წლამდე, ეკუთვნოდა დასავლეთ საქართველოს, ამიტომაც არც XI საუკუნეში, როგორც არაერთხელ იმეორებს ნ.ი. ლომოური, არც ადრე IX–X საუკუნეებში და არც მოგვიანებით XI საუკუნეში, არავითარი „ისტორიული კონცეპცია“ ან „პოლიტიკური იდეოლოგია“ ან „თეორია“, რომლის მიხედვითაც „საქართველო განიხილებოდა როგორც ერთიანი და ამ ერთიანობას ყოველთვის მეთაურობდა სწორედ ქართლი“, არ შეიძლებოდა ჩამოყალიბებულიყო...“[64]

„გ. ა. მელიქიშვილი აღნიშნავს, რომ უკვე ადრევე აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება ქართლის მმართველებისა, დასაწყისშივე ვრცელდება დასავლეთ საქართველოზედაც. დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთი ნაწილები (აჭარა, არგვეთი) გახდნენ ქართლის სამეფოს პროვინციები... ამავდროულად ქართლის სამეფოს პოლიტიკური ჰეგემონია ვრცელდებოდა დასავლეთ საქართველოს ცენტრალურ ზღვისპირა ზოლზე – ეგრისზე...“[65]

„ძალზე საინტერესო ფაქტები აღმოჩნდა არქეოლოგიური ძიებების შედეგად ადრეანტიკურ კოლხეთში (დას. საქართველო). ახლახან გამოქვეყნდა არქეოლოგ გ.ა. გამყრელიძის სტატია, რომელშიც შეკრებილია, შეიძლება ითქვას, მთელი არქეოლოგიური მასალა ჩვენთვის საინტერესო ეპოქისა ამ რეგიონიდან... დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე IV საუკუნის მეორე ნახევარში ზღვისპირა ზოლისა და შიდა კოლხიდის მატერიალური კულტურა განსხვავებულია. ეს აიხსნება ახალი კულტურული ნაკადით, რომელიც იბერიიდან (ქართლიდან) მოდიოდა... არანაკლები მნიშვნელობა აქვს ვანის ნაქალაქარის გათხრისას ნაპოვნ (ჩვენს წელთაღრიცხვამდე II–I სს. ფენაში) ე.წ. „არმაზული“ დამწერლობის ფრაგმენტებს, რომელიც დამახასიათებელი იყო მოგვიანებით აღმოსავლეთ საქართველოსათვის... IV–III სს. (ჩვენს წელთაღრიცხვამდე) არქეოლოგიური მასალა უეჭველად მხარს უჭერს ძველქართველ მემატიანეთა მოწმობებს, ყოველ შემთხვევაში, არ გამორიცხავს დასავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილის იბერიის სამეფოსადმი მიკუთვნებას.[66]

ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა, რომ დ. მუსხელიშვილის აზრით, დასავლეთი არა მარტო ფარნავაზის დროს შედიოდა ქართლის სამეფოში, არამედ ვახტანგ გორგასლის დროსაც. აქედან ცხადია, რომ საეკლესიო კანონთა თანახმად, დასავლეთი საქართველო უნდა შესულიყო კიდეც მცხეთის (ქართლის) იურისდიქციაში და თუ დასავლეთი აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად საეკლესიო ერთობას ქმნიდა, დასავლეთ საქართველოშიც საეკლესიო ენა იყო ქართული ენა. საეკლესიო კანონთა თანახმად, ეკლესიის იურისდიქციის საზღვარი უნდა ემთხვეოდეს სახელმწიფო-ადმინისტრაციულ საზღვრებს. ამიტომაც V საუკუნეში ქართული ეკლესიის საზღვარი აუცილებლად უნდა დამთხვეოდა ქართლის სამეფოს საზღვრებს. მემატიანეთა თანახმად, ვახტანგ გორგასლის სამეფოს დასავლეთი საზღვარი გადიოდა შავ ზღვაზე და მდინარე კლისურაზე (სოხუმთან). ამიტომაც ამ დროს ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვარი დასავლეთში მიუყვებოდა მდინარე კლისურას. ცნობილია, რომ ამ დროისთვის მდინარე კლისურას

ჩრდილოეთით მდებარე მიწებზე თავის იურისდიქციას ახორციელებდა ბერძნული საარქიეპისკოპოსო, რომელიც იმ დროს არ ემორჩილებოდა მცხეთას, არამედ ბერძნული ეკლესიის ნაწილს წარმოადგენდა, იმ მიზეზის გამო, რომ მდინარე კლისურას ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორია ეკუთვნოდა ბიზანტიის იმპერიას. საზღვარი ბიზანტიასა და საქართველოს შორის მდინარე კლისურაზე იყო გავლებული, ამიტომაც ამ მდინარიდან, მთელ დასავლეთ საქართველოში და აგრეთვე აღმოსავლეთ საქართველოში ქართლის სამეფოს მთელ ტერიტორიაზე საეკლესიო ენა იყო ქართული ენა – იგულისხმება ვახტანგ გორგასლის დრო. არა მარტო დასავლეთ საქართველოში, არამედ ვახტანგ გორგასლის სამეფოში შემავალ ჰერეთში, გუგარეთსა და მესხეთში საეკლესიო ენა იყო ქართული ენა. როგორც აღნიშნული გვქონდა, დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირა ნაწილში მხოლოდ VII საუკუნის დასაწყისში დაარსდა ბერძნული საეპისკოპოსოები და ამიტომაც იქ დაწესდა ბერძნული საეკლესიო ენა.

ქართლის სამეფოს დამარცხებისა და მეფობის გაუქმების შემდეგ VI საუკუნეში ამ ყოფილი სამეფოს პერიფერიებში სომხეთთან სიახლოვის გამო სპარსეთმა ჰერეთი, გუგარეთი და ნაწილობრივ მესხეთი მოაქცია მონოფიზიტური (და ამის გამო პროსპარსული) სომხური ეკლესიის გავლენის სფეროში. ამიტომაც VI საუკუნის დასაწყისიდანვე ჰერეთში, გუგარეთსა და ნაწილობრივ მესხეთში დაინერგა სომხური საეკლესიო ენა, ანუ როგორც იმ დროის წყაროები უწოდებენ – „სომხურენოვნება“.

არა მარტო V საუკუნეში, არამედ IV საუკუნეში ერთიანი ქართული ეკლესიის ორგანიზაციისა და დაარსებისთანავე დასავლეთ საქართველო ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში იყო, რადგანაც შედიოდა ქართლის სამეფოში და ამიტომაც IV საუკუნეშივე დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო ენა ქართული იყო. თუ ჩვენ ვერწმუნებით ქართულ წყაროებს გორგასლის ეპოქის აღწერისას, უნდა ვერწმუნოთ მას წინა ეპოქათა აღწერის დროსაც. დავით მუსხელიშვილი წერს – „...ქართლის მეფემ ვახტანგ გორგასალმა ნამდვილად გააერთიანა დასავლეთი და აღმოსავლეთი საქართველო V საუკუნის 60–70-იან წლებში და ეგრისის ყოფილი მმართველი თავის ერისთავად აქცია.[67] აღსანიშნავია, რომ დაახლოებით ამ ეპოქის უცხოელები ეგრისის მმართველებს „მეფეებს“ ეწოდებდნენ, მაგრამ თუ ერთმანეთს შევადარებთ უცხოურ და ქართულ წყაროებს, მივალთ დასკვნამდე, რომ უცხოელები მეფეებს უწოდებდნენ ეგრისის ერისთავებს, რომელნიც იბერიის მეფეს ემორჩილებოდნენ, მაგრამ დიდი უფლებები ჰქონდათ თავიანთი ქვეყნის მართვისას, ხოლო იმის შემდეგ, რაც VI საუკუნის დასაწყისიდანვე ქართლის მეფობა გაუქმდა, ეგრისის მმართველების ძალაუფლება შეუზღუდველი დარჩა და ისინი ნამდვილ „მეფეებად“ იქცნენ დროის მცირე პერიოდში VI საუკუნის 70-იან წლებამდე. ამ დროს ქართლზე კვლავ გავლენა მოიპოვა ბიზანტიამ სპარსეთის ნაცვლად. სამაგიეროდ, ქართლის მმართველმა ერისმთავრებმა, რომლებიც ქართლის მეფეთა ადგილზე ისხდნენ, კვლავ მოიპოვეს გავლენა დასავლეთ საქართველოზე. ამის გამო VII საუკუნეში დასავლეთი საქართველო კვლავ ქართლის ერთ-ერთი პროვინციაა და, ცხადია, მთელი დასავლეთი საქართველო აქ ბერძნული საეპისკოპოსოების შექმნამდე

ქართული ეკლესიის იურისდიქციაშია, ამიტომაც ის ქართულენოვანია. ჰერაკ-ლე კეისრის დაპყრობათა შედეგად სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვის-პირეთი ვიდრე შეიერთა ბიზანტიის იმპერიამ და აქ ბერძნული საეპისკოპო-სოები დაარსდა, ამიტომაც აქედან ქართული ენა განიდევნა. დასავლეთ საქართ-ველოში ქართული ენა საეკლესიო თვალსაზრისით VII საუკუნის შემდგომ კარგა ხანს იხმარებოდა „არგვეთში“ და დას. საქართველოს იმ მიწებზე, რომ-ლებიც ბერძნულ საეპისკოპოსოებში არ შედიოდა. ამის შესახებ პ. ინგოროყვა და დ. მუსხელიშვილი წერდნენ, რომ დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლეთ ნაწილში, რომელსაც არგვეთი ეწოდებოდა, საეკლესიო ენა იყო ქართული, რადგანაც ის მეშვიდე-მეცხრე საუკუნეებში მცხეთის იურისდიქციაში შე-დიოდა“[68] და ...აშოტ I-ის დროს შექმნილს ქართველთა სამეფოში გაერთიანე-ბულია შემდეგი ტერიტორიები... ლიხის იმიერი ქართლი (ვიდრე სკანდეს ხა-ზამდე)...[69]

უნდა დავასკვნათ, რომ დასავლეთ საქართველოში საეკლესიო ენა IV საუკუნიდანვე იყო ქართული ენა, VII საუკუნეში ამ ქვეყნის ერთ ნაწილში საეკლესიო ქართული ენის მაგივრად დაინერგა ბერძნული ენა, მაგრამ მეორე ნაწილში არ მომხდარა ცვლილებები და იქ კვლავინდებურად ქართული იყო საეკლესიო ენა. VIII საუკუნეშივე დაიწყო (აფხაზეთის სამეფოს დაარსების შემდეგ) და თითქმის IX–X საუკუნეებამდე გაგრძელდა პროცესი დასავლეთ საქართველოს ბერძნული საეპისკოპოსოების შეცვლისა ქართული საეპისკო-პოსოებით, ამის შემდეგ მთლიან დასავლეთ საქართველოში ერთადერთ საეკლესიო ენად კვლავინდებურად აღდგა ქართული ენა.

არსენ საფარელის თხზულება „განყოფისათვის ქართველთა და სომეხთა“

ქართული ეკლესიის VI და VII საუკუნეების ისტორია გადმოცემულია თხზულებაში, რომელსაც ეწოდება „განყოფისათვის ქართველთა და სომეხ-თა“. ავტორობა მიეწერება არსენი მცხეთელ კათალიკოზს. ტექსტი კრიტი-კულად დაადგინა ზ. ალექსიძემ, რომლის გამოკვლევითა და კომენტარებით ვისარგებლებთ ამ თხზულების ახალი ქართულით გადმოცემის დროს. ტექს-ტი მუხლებად დაყო გამომცემელმა.

ჩანს, ტექსტის I და II მუხლი შემდეგი დროის დანამატია, ანდა ეკუთვ-ნის თვით არსენი საფარელს, რომელმაც, თავის მხრივ, გამოიყენა ანონიმი VII საუკუნის ისტორიკოსის თხზულება. ასეთი ვარაუდის გამოთქმის უფლებას იძლევა ტექსტის ანალიზი. ეს თხზულება ფურცლებაშლილი ჩავარდნია ხელთ გვიანი შუა საუკუნეების რედაქტორს, რომელსაც არასწორად დაუწყვია ფურცლები.

ტექსტი უნდა იწყებოდეს III მუხლის წინადადებით – „განყოფა სომეხთა ქართლისაგან უეჭველად აღვწერე წიგნსა ამას შინა“.[70] აქ ყურადღება უნდა მიექცეს ავტორის იდეოლოგიურ პოზიციას – არა ქართლი და ქართველები განშორდნენ სომხებს, არამედ პირიქით, სომხები განშორდნენ ქართლს – მართლმადიდებლობას. ქართლი მართლმადიდებელი იყო და ისეთივე დარჩა, რწმენა არ შეუცვლია, ხოლო სომხები განშორდნენ მას, ესე იგი არამართლმადიდებლები გახდნენ.

თხზულების შინაარსი ასეთია:

III მუხლი – ავტორი იძლევა სათაურს და იწყებს: საბერძნეთის იმპერატორის არკადი კეისრის (395–408) დროს სომხეთი ამ იმპერიაში შედიოდა, რჯულიც ბერძნული ჰქონდა. სომხები სპარსთა თავდასხმის მუდმივ მუქარას განიცდიდნენ, მათ ბერძნები ეშველებოდნენ ლაშქრით და საერთოდ იცავდნენ სომხეთს. შემდგომ სპარსეთმა სომხეთი დაიპყრო. სომხები აიყარნენ სამშობლოდან და ლტოლვილები მახლობლად ცხოვრობდნენ. ევედრებოდნენ არკადი კეისარს, რათა მიეცა მათთვის სამხედრო ძალა თავიანთი ქვეყნის სპარსთაგან გასათავისუფლებლად. კეისარმა არ შეისმინა მათი ვედრება. მაშინ გამოძებნეს ღონე სომხებმა, შეუთანხმდნენ სპარსეთს, რომ მისი მოხარკე გახდებოდნენ. დაარწმუნეს სპარსთა მეფე დიდი ფიცით და თავგამოდებით, რომ კავშირს გაწყვეტდნენ ბერძნებთან და შეუერთდებოდნენ მათ. ძლიერ გაიხარა სპარსთა მეფემ და სომხებს სომხეთი დაუბრუნა საჩუქრებთან ერთად. რამდენიმე ხანს სომხები მშვიდობით ცხოვრობდნენ მართალი სარწმუნოებით, ანუ ბერძნული რჯულით.

IV მუხლის I აბზაცი – ამის შემდეგ ნესტორიანებმა დიდძალი ოქროსა და ქრთამის მიცემით სთხოვეს სპარსთა მეფეს, რათა მათთვის მიეცა ნება სომხეთი მოექციათ ნესტორიანულ რჯულზე. განდრიკეს მეფის გული და დაარწმუნეს, რომ რაჟამს იპოვნიან სომხები საბერძნეთთან ერთობის საშუალებას, არ მოერიდებიან შენდამი მიცემულ ფიცს, არც თავგამოდებას სიყვარულისათვის და ბერძნები და სომხები შეერთებული ძალით უსიამოვნებას მოგაყენებენ. ამიტომაც შეუცვალე სომხებს რჯული, ამით ბერძნებსა და სომხებს შორის საუკუნოდ სიყვარულს მოსპობ. ამის შემდეგ პეროზ სპარსთა მეფემ (457–484) აიძულა სომხები მიეღოთ ნესტორიანობა, მაგრამ სომხებმა უარყვეს მეფის ეს განზრახვა, განუცხადეს მეფის მოციქულს – ჩვენ ჩვენი სარწმუნოება გვირჩევნია არა მარტო ჩვენს ქვეყანას, არამედ ჩვენს თავსა და შვილებს.

XI მუხლი – ამის შემდეგ გავიდა ხანი. მოკვდა ვაჰან მამკუენი (505 წ.), რომელიც თავისი მხნეობის გამო სპარსელებს მარზპანად ჰყავდათ დანიშნული. ის ეძიებდა ქრისტიანულ სამართალს. მის შემდეგ ეროვნებით სპარსელებმა მიიღეს მარზპანობა. მათ შეურაცხჰყვეს საქრისტიანო წესი და ეკლესიათა განგება მოისპო. სომეხ აზნაურთა ხელისუფლება დაეცა მარზპანის მიერ და კათალიკოსები და ეპისკოპოსები განიდრიკნენ სიმართლისაგან. მათ სპარსელებისგან მიიღეს უფლება წინაღდგომოდნენ აზნაურთა ხელისუფლებას. უფლება მიეცათ მოსახლეობისგან თვითვე მოეკრიბათ ხარკი და გადაეხადათ სპარსელებისთვის, რადგანაც ეპისკოპოსებსა და ქორეპისკოპოსებს მიანდვეს

სომხეთი, როგორც სპარსთა მეფობის მორჩილებს. ზოგიერთმა კათალიკოსმა და ეპისკოპოსმა სპარსეთის მეფეები იშვილეს და თავიანთი ძეები უწოდეს კავად (488–531) და ხოსრო (531–579) მეფეებს. ამით იმას მიაღწიეს, რომ სამთავრო მსაჯულება თვით მიიტაცეს და კანონის სამართლისამებრ არ იქცეოდნენ. ეკლესიის საკუთრება მიითვისეს და ფლანგავდნენ ერისკაცთა საჩვენებლად. სპარსთა უღმერთო მეფის სათნოებისათვის სომეხი ეპისკოპოსები და მონასტერთა მამასახლისები ღვთის განსარისხებელ ამაო ფუფუნებაზე ფიქრობდნენ. და მერე აზნაურნი და ერისაგანნი მათი მიბაძვით განშორდნენ ყოველგვარ კანონებს, წმიდა ნერსესა და წმიდა საჰაკის მიერ განწესებულთ. დაირღვა ყოველი სულიერი სიკეთის ჩვეულება და წესი. ბოროტებამ დაიმკვიდრა დღევანდელ დღემდე. სომხური საეპისკოპოსოები გადაიქცნენ ქედისმოსახრელ ადგილად. მივიდოდნენ ხოლმე აზნაურები საეპისკოპოსო კარზე და მათ ეპისკოპოსები არ იღებდნენ. შერცხვენილნი უკანვე ბრუნდებოდნენ, როგორადაც მარზპანის კარიდან. ეს დიდი შეურაცხყოფა მოუთმენელი იყო.

IV მუხლის დარჩენილი აბზაცები – სპარსთა მეფემ რაღაც მანქანებით შეიცვალა თავისი შეხედულება სომეხთა სარწმუნოების მიმართ (იგულისხმება ხოსრო I) და განუცხადა სომხებს, განყოფოდნენ, განშორებოდნენ ბერძნულ სარწმუნოებას (ე.ი. მართალია, სომეხი სამღვდელოება არასწორად იქცეოდა, მაგრამ სომხების სარწმუნოება კვლავ ბერძნული იყო). მეფემ მიუვლინა მათ მოციქული და განუცხადა: „ერთი ორთაგან გამოირჩიეთ – ან მიიღეთ ასურელთა სარწმუნოება, მელქიტების გარდა – რომელთაც ბერძნული სარწმუნოება აქვთ, ანდა დატოვეთ თქვენი ქვეყანა და დატოვეთ სპარსეთის იმპერიის საზღვრებიო. სომხები ძლიერ შეწუხდნენ, მათ არც სარწმუნოების შეცვლა სურდათ და არც ქვეყნის დატოვება. შეიქმნა დიდი ფიქრი და ბჭობა მათ შორის საკმაო ხნის მანძილზე. მერე ამ საქმის გადაწყვეტა მიანდეს ნერსე კათალიკოსს (548–557), რომელსაც მიჯინი ერქვა.

ნერსე II-მ დაამონა სული ხორცს, არ შეისმინა სახარების ხმა – თუ მთელ ქვეყანას შეიძენ და სულს მოიკლავ, რას მიიღებ მის სანაცვლოდ? არამედ პირუტყვულად იზრახა და თქვა – უმჯობესია ჩვენი სიკვდილი, ვიდრე ამჟამად ბერძენთადმი მიბრუნება, ქვეყნიდან მეორედ აყრა-გადასახლება და ჩვენი ამოწყვეტა სიღარიბეშიო.

სომხებმა მწუხარებით ამცნეს სპარსთა მეფეს, რომ მიიღებდნენ იაკობიტთა სჯულს (მონოფიზიტურ რწმენას, რომელიც უფრო ახლოს იდგა ბერძნულთან, ვიდრე სხვა სექტები). დაწერილია: მცირე ცოდვა აღორძინდება და დიდად იქცევა. მეფე დაკმაყოფილდა და მიუვლინა სომხებს ცხრა იაკობიტი ბოროტი მოძღვარი, ცბიერი მელების მსგავსნი. მათ განრყვნეს სომხეთი, ნამოღვაწევი წმიდა გრიგოლის ცრემლით და შრომით.

და ყვეს კრება ქალაქ დვინში, მიიღეს ხაჩეცარი და განდგნენ მართალი (ბერძნული) და ჭეშმარიტი სარწმუნოებისგან. ამის გამო ისინი მოწყვეტილ იქნენ წმიდა დიდებულ კათოლიკე და სამოციქულო მსოფლიო ეკლესიისგან. იქვე დვინს განაწესეს არაჯორი, და თქვეს – ეს არის პირველი დღე ჩვენი

სარწმუნოებისაო (სომხური წელთაღრიცხვა იწყება დვინის ამ კრებით 551 წელს). ბოროტი ბოროტს დაუმატეს, არ ეზიარნენ ქალკედონის კრებას და ღვთის პირისგან გავარდნენ.

VII მუხლის ბოლო აბზაცი – მრავალი სიკეთე აღუთქვა ხოსრო II-მ ნერსე II კათალიკოსს, რომელსაც შუა (სომხურად მიჯინი) ეწოდა. ამით მისი გული შეარყია, მოიწვია დვინის პირველი კრება და სომხეთი განშორდა ბერძნულ სჯულსა და იერუსალიმს. ამის გამო ყოველი ქართლი და სომხეთის მეოთხედი განეყენენ სომეხთაგან მღვდლობის ხელდასხმას, ხოლო ჰერნი და სივნიელნი ერთ პერიოდში განშორდნენ და შემდეგ კვლავ შეერივნენ.

IX მუხლი – სომხეთში მრავალი მწვალებლობა გავრცელდა: საბელიანოსთა, იაკობიტთა და ტიმოთე კვერნისა, რომელიც მანიქეველთა სენით იყო შეპყრობილი. ამათ მკვდარი ივლიანე ჰალიკარნასელი ეპისკოპოსის ხელი დაიდვეს და ამ გზით ახალი ეპისკოპოსი აკურთხეს, რადგანაც ორი ეპისკოპოსი ჰყავდათ, ხოლო მამებს ნათქვამი აქვთ – სამი ეპისკოპოსის მიერ არის საჭირო ახალი ეპისკოპოსის კურთხევა და სანამ ივლიანეს დამარხავდნენ, აიღეს მისი ხელი, დაადეს ერთ მათგანს, რომლის კურთხევასაც აპირებდნენ, რის გამოც დღემდე „ხელ-ნამკვდრევნი“ ეწოდებათ. ასე დღითიდღე შეურაცხიქმნებოდნენ და არ ჰქონდათ ადგილი, სადაც შეეძლოთ ეპისკოპოსის კურთხევა. გაისმა მთელ სომხეთში, რომ განდგნენ წმიდა გრიგოლის სარწმუნოებისგან, რომ სომეხი იერარქების ხელდასხმა აღარ ხდებოდა კესარიაში, როგორც მისგან ჰქონდათ ნასწავლი. მიუვლინეს ... სპარსთა მიერ დადგენილ ტარონის ეპისკოპოს ნერშაპს და მის ორ მოყვასს და განუცხადეს: მთელი ქვეყანა შეიცვალა და ერთბაშად მიიღეს ნესტორიანობა და ქალკედონიტობა, ჩვენც აღარ ვეკურთხებით მათთან, ამიტომაც აღარა გვაქვს საყდარი, სადაც ხელდასხმა შეგვეძლება. მოგმართეთ, რათა შენ დაგვიდგინო ეპისკოპოსები. სინამდვილეში კი მწვალებლები იყვნენ, რამეთუ სპარსთა მეფენი აიძულებდნენ სომხებს, ბერძნულ სარწმუნოებას განშორებოდნენ, როგორც უკვე ვახსენეთ, რათა სჯულის განშორებით მათ შორის სიძულვილი ჩამოვარდნილიყო და ამით უმეტესად დამორჩილებოდნენ სპარსეთის სამეფოს, და აგრეთვე დიდძალი ქრთამი აღუთქვეს სომეხთა წინამძღვრებს, რათა ასე ექმნათ. ტარონის ეპისკოპოსმა ნერშაპომ აუწყა ნერსე II კათალიკოზს, პეტრე ქერდოლს, სხვა ეპისკოპოსებსა და აზნაურებს და ბრძანეს მეორე დიდი კრების ჩატარება დვინში – მეორე წელს (553–54 წლებში). ამ კრებაზე შეაჩვენეს ქალკედონის კრება, უწოდეს ნესტორიანული, მიიღეს ერთბუნებიანობა და ხორცითა და უკვდავი ბუნებით ქრისტე ჯვარცმულად იქადაგეს. განსაზღვრეს შეჩვენებით განდგომა მართალი სარწმუნოებისგან. ზემოხსენებული მოძღვრები ასურეთში გაგზავნეს ამ ამბის სახარებლად, რომ მათ უკვე ერთობით ეპყრათ ერთნაირი წვალება და თავის მიტროპოლიტად დაიდგინეს ხელნამკვდრევი ჰალიკარნასელი მიტროპოლიტი, ზოგი კი აბდიშო ასურს ეკერძოებოდა.

მუხლი VIII – ამის შემდგომ სხვა კრება მოიწვია მანასკერტში სომეხთა კათალიკოსმა იოანემ (გაბელენელი 557–574), მან წმიდა საიდუმლოს განაშორა წყლის დართვა და პურის აფუება. დაამტკიცა ბალარჯი და ურწყო, რაც არ

უსწავლებია წმიდა მამათა I კრებას, წინ აღუდგა საღრმთო წერილს, რომელსაც იტყვის წმიდა მოციქული: სამნი არიან, რომელნიც წამებენ: სული, სისხლი და წყალი. რამეთუ წყლით ნათელვიღებთ ერთგზის საუკუნო ცხოვრებისათვის. წყლის შერევა მოასწავებს ქრისტეს ორ ბუნებას – ღვთაებრივს და კაცობრივს. ამიტომაც საჭიროა განზავება ღვინისა, ასე განმარტავს ათანასე ფსალმუნს. ათანასე კვიპრელი ასევე გვასწავლის და იტყვის – შენ ხარ მღვდელ უკუნისამდე წესსა მას ზედა მელქიზედეკისასა, რამეთუ მელქიზედეკ პურსა და ღვინოსა შესწირვიდა და არა აუფუებელ ნამცხვარს და წყალგაურეველ ღვინოს, ამით ვიცნობთ მღვდლობის სახეს. წმიდა ბასილი იტყვის – აღიღო პური და ამაღლებული მოგიყპრო შენ, ღმერთსა მამასა, აკურთხა, განტეხა და მისცა მოწაფეთა. აგრეთვე სასმელი, ღვინო ვენახისა აიღო, განაზავა და მისცა კურთხეული თავის მოწაფეებს.

მუხლი XII – ვარდან მამკუენმა, რომელსაც ეწოდა ჩოქხი (ურჩი) და მისმა ნათესავებმა მოკლეს სპარსი მარზპანი სურენი და მისი სახლები ცეცხლით დაწვეს (დაახლოებით 572 წ.). სახლეულით ლტოლვილნი გაიქცნენ კონსტანტინოპოლს. კარგად მიიღო იუსტინიანე მეფემ, ხოლო ეს სომხები მასთან ერთად არ ეზიარნენ. ძლიერ გაუკვირდა მეფეს და იკითხა მიზეზი. მათ უთხრეს: ჩვენმა მოძღვრებმა არ შეიწყნარეს ქალკედონის კრება. ამის გამგონე მეფემ ბრძანა მოწვევა სომხეთის მოძღვრებისა და ეპისკოპოსებისა, რათა გამოიკითხონ და მართალი ცნონ. ჩატარდა დიდი კრება კონსტანტინოპოლში, გამოწვლილვით გამოიძიეს და გამართლდა მართალი სარწმუნოება. ყველამ აღიარა ქალკედონის კრება. მთელმა სომხეთმა დაწყევლა და შეაჩვენა მისი დამგმობელი და შეუერთდნენ ბერძნებს. ითხოვეს მეფისგან სოფიის ტაძრის დასავლეთის კარების აშენება. მისცა მეფემ ნება. ააშენეს და სომხეთის კარი უწოდეს. დაბრუნდნენ სომხეთში. ზოგიერთმა გულმოდგინედ შეიწყნარა ქალკედონიტობა, სხვებმა კი, როგორც გველებმა, უფრო მეტად აღძრეს ერი, აღაშფოთეს მაირაგომელის გადაბირებით. ეს იქმნა იოანე კათალიკოსის დროს (ან იოანე გაბელენელი, ან იოანე კოგოვიტელი (590–611).

XIII მუხლი – ამის შემდეგ მავრიკე კეისარმა (582–602) გაგზავნა მუშელ მამკუენი, სომხეთის დიდი ზორავარი, და მისცა სომხეთი ხოსროს. ხოლო ხოსრომ დვინის ჩათვლით ყოველივე კეისარს დაუმორჩილა და იქმნა მათ შორის მშვიდობა. მისცა მუშელს დიდძალი საბოძვარი და გაგზავნა კონსტანტინოპოლში. კონსტანტინოპოლში მისვლისას დაემთხვა ჯვრის აპყრობის დღესასწაული და მუშელი არ ეზიარა ბერძნებთან ერთად. და არც სხვა სომხები. გამოიკითხა მეფემ და აუწყეს მიზეზი – ქალკედონის კრებასა და ქრისტეს ორ ბუნებას არ ვცნობთო. მეფემ თქვა: შენზე წინ ვარდანმა და მისმა აზნაურებმა შეიწყნარეს ქალკედონის კრება თქვენი მოძღვრების ხელით. ხოლო მუშელმა უპასუხა: ნუ ინებებთ, რომ ჩვენ ქალკედონიტობა შევიწყნაროთ ჩვენი უმეცრებით ანდა თქვენდამი შიშის გამო, უმჯობესია, ბრძანოთ და ჭეშმარიტება ჩვენი მოძღვრებისგან მოისმინოთ. უბრძანა ბერძენთა მეფემ სომხეთის კათალიკოს მოსეს ელივარდელს (574–604) და მის ეპისკოპოსებს, რათა მისულიყვნენ კონსტანტინოპოლში და კვლავ გამოწვლილვით გამოე-

ძიათ სარწმუნოებრივი სიმართლე, მართალი კი დაემტკიცებინათ. ხოლო მოსე კათალიკოსი არ დაემორჩილა და არ წავიდა, არამედ უთხრა ბერძენთა მოციქულებს: არ გადავალ მდინარე აზატზე, რომელიც საზღვარია სპარსთა და ბერძენთა შორის, არ შევჭამ ბერძენთა ფურნიდს და არ შევსვამ ბერძენთა თერმონს (ფურნიდს აფუებულ პურს ეწოდებდა, თერმონს წყლით გაზავებულ ღვინოს), ასევე უპასუხეს ვასპურაგანის ეპისკოპოსებმაც, რომელნიც სპარსთა სახელმწიფოს ემორჩილებოდნენ. არც მათ ინებეს წასვლა. ხოლო ტაროს ეპისკოპოსი და სხვა ბერძენთა მორჩილი სომეხი ეპისკოპოსები სასწრაფოდ ჩავიდნენ კონსტანტინოპოლში. კვლავ გამოიძიეს და მეორედ დაამტკიცეს ქალკედონის კრების სისწორე მავრიკ მეფის წინაშე. ყველამ ერთობით აღიარა ქრისტეს ჭეშმარიტი ორი ბუნება. დაწერეს ფიცი ბერძნებთან ერთობის შესახებ და წამოვიდნენ. როცა სომხეთში მოვიდნენ, მათი სარწმუნოება არ შეიწყნარა მოსე კათალიკოსმა და მისმა სხვა ეპისკოპოსებმა, რომელნიც სპარსთა მიერ დაპყრობილ ნაწილში ცხოვრობდნენ და გაიყო სომხეთი სარწმუნოებრივად. ქალკედონიტებმა დაიდგინეს კათალიკოსად იოანე კოგოვიტელი (590–611).

V მუხლი – ქართველმა კათალიკოსმა კირიონ მცხეთელმა და ჰერთა კათალიკოსმა აბაზმა იხილეს, რომ სომხური ეკლესია კვლავ დვინის იმ კრების ერთგულია, რომელიც აბდიშო ასურის ხელით ჩაატარეს და რომელმაც წმიდა მსოფლიო საყოველთაო კათოლიკე ეკლესიას ჩამოაცილა სომხური ეკლესია. ამ კრებამ სომხური ეკლესია ჩამოაცილა ოთხ მსოფლიო საპატრიარქოს, ამით კი დაირღვა წმიდა გრიგოლ განმანათლებლის ანდერძი კესარიის ეკლესიისადმი, რომ სომხური ეკლესია უკუნისამდე არ განშორდებოდა კესარიის ეკლესიაში სომეხი ეპისკოპოსების ხელდასხმას (სომხეთი კი კესარიის ეკლესიაში ხელდასხმას განშორდა იმის გამო, რომ სპარსთა მეფისგან მიიღო ბრძანება, თვით სომხეთშივე ხელი დაესხათ ეპისკოპოსებისათვის). როცა ასეთი პრაქტიკა კვლავ აღორძინებული იხილეს კირიონ კათალიკოსმა (591–615), ჰერთა კათალიკოსმა აბაზმა (552–596) და სივნიეთის ეპისკოპოსმა გრიგორმა, შეიქნა დიდი დავა სომხეთსა და ქართლს შორის. ქართველნი ამბობდნენ, რომ წმიდა გრიგოლმა საბერძნეთიდან მოგვცა ჩვენ სარწმუნოება, რომელიც თქვენ დაუტევეთ, მისი წმიდა ანდერძი უარყავით და აბდიშო ასურს და სხვა ბოროტ მწვალებლებს დაემორჩილენით. ამ მხილების შემდეგ სომხებმა ქართლი დააბეზღეს სპარსთა მეფესთან, რომ ქართველებს რომ-საბერძნეთის სარწმუნოება აქვთო. ასეთივე დავა იყო ქართველთა და სომეხთა შორის ნერსე II-ის დროსაც. ასევე იყო მის საკათალიკოსო ტახტზე მχდომ აბრაამის დროსაც. ამ დროს განდევნა ქართლის კათალიკოსმა კირიონმა მოსე ცურტავის ეპისკოპოსი თავისი ეპარქიიდან, რომელიც წმიდა შუშანიკის საფლავზე იყო. თხოვა აბრაამმა კირიონს ეს ეპარქია, ხოლო მან არ მისცა. და გადიდდა მათ შორის ცილობა. მოუხმო აბრაამმა არარატის პროვინციის სამღვდელოებას და უთხრა მათ: ან შეაჩვენეთ ქალკედონის კრება, ან გადით ჩვენი სამკვიდრებელიდან. ზოგიერთი დაემორჩილა და შეაჩვენეს წმიდა კრება, ზოგიერთი კი არ დაემორჩილა და განიდევნენ.

VI მუხლი – აბრაამის შემდგომ დაჯდა კათალიკოსად კომიტასი (607–629), რომელიც ძალზე მდიდარი იყო, შესამოსლის მოყვარე, ბივრილის პატიოსანი თვლებით ამკობდა კვერთხის თავებს. ეს უფრო მეტად მოძულე იყო ქალკედონის კრებისა. მისცა შვიდი საეპისკოპოსო ჰერთა კათალიკოსს და შეიერთა ის. მისცა ჯვრის ტარების პატივი სივნიეთის ეპისკოპოსს. ასეთი ხერხით მთელი სომხეთი გააერთიანა ქალკედონის კრების საწინააღმდეგოდ. გამოძებნა ვინმე დაწყევლილი იოანე მაირაგომელი, აღჭურვა ქალკედონიანობის საწინააღმდეგო წიგნებით და აღუთქვა მის შემდეგ საკათალიკოსო ტახტი. ათარგმნინა მონოფიზიტ და სხვა მწვალებელ ერესიარქთა წიგნები, გაავრცელა და ამ ტყუილით მთელი სომხეთის ქვეყანა დააჯერა. შეცვალა თავდაპირველი საეკლესიო წესები და კანონები, თვითონ კი ახალი მრუდენი შემოიღო. ამ დროს აიშალა ძველი და ახალი კი ვერ დაამტკიცეს (არ დაინერგა). ამის გამო დღემდე ყოველი კაცი სომხეთში თავის მიერ შექმნილ-გამოგონებულ საეკლესიო კანონებს იყენებს. ყველაფერი ეს კომიტას კათალიკოსმა განცოფებული იოანე მაირაგომელის ხელით გააკეთა. შემდეგ საკათალიკოსო ტახტზე ქრისტეფორე დაჯდა (628–630), რომელიც მაირაგომელის მტერი იყო. გამწარდა სულით იოანე, შემდეგ კი გაიხარა, რადგანაც კათალიკოსი გადაყენეს, მაგრამ მას მაინც არ მისცეს საკათალიკოსო ტახტი. კათალიკოსად ეზრა (630–641) დაჯდა. უფრო შეწუხდა მაირაგომელის მზაკვარი სული. ასეთი მზაკვარება პირველად მოხსენებული კომიტასის გამო მოხდა, შედეგად მაირაგომელის წვალების სწავლებით აივსო მთელი სომხეთი.

VII მუხლი – ამ დროს უკვე აღსრულდა წმიდა გრიგორის ჩვენება, რომელიც მას სულიწმიდამ აუწყა, რომ ცხვრები მგლებად იქცევიან და სხვა ცხვრებს შეუტევენ, უწყალოდ დაკბენენ. ასევე აღსრულდა წმიდა საჰაკის ჩვენება, რომელმაც იხილა ოქროს ბირთვი და ინაფორი წმიდა საკურთხეველზე, რადგანაც არშაკიანთა მეფობის გაუქმებისას წმიდა გრიგორის ნათესაობის მღვდელმთავრობაც შეწყდა. შეწყდა ქარტაში ოქროწერილი ხელნაწერი, შემდეგ კი ოქროწერილის ადგილი სიცარიელემ დაიჭირა. (ეს იმას ნიშნავს, რომ მაირაგომელის მოძღვრებას გაჰყვნენ ზოგიერთნი).

XIV მუხლი – როცა პირველმოხსენებულმა აბრაამ კათალიკოსმა არარატიდან განდევნა სამღვდელოება. იოანე კათოლიკე წმიდის მამასახლისი, ასევე ოშაკნის, ელივარდის, არამუნთას, გარნისის, ყოველი მონასტრისა და მთელი არარატისა მძლავრობით, ზოგიერთნი კი აიძულა შეეჩვენებინათ წმიდა კრება ქალკედონისა. სამი წლის შემდეგ ბასიანში ომი მოხდა, რომელშიც ბერძნები სპარსელებთან დამარცხდნენ, დაიჭირეს ქალაქი კრთიჯი ჰაშტენისა და მეოთხე წელს კარნუ ქალაქი ფოკა უღმერთო კეისრისა, რომელმაც მოკლა მავრიკე მეფის ძენი, მახვილით ააჩეხინა ასპარეზზე. ამავე წელს აჰმადმა აიღო კარნუ ქალაქი, დაატყვევა იოანე ქალკედონიტი კათალიკოსი ბერძნული სომხეთისა. ამავე წელს განდევნა მოსე კათალიკოსმა იოანე კათალიკოსის ქალკედონიტი სამღვდელოება, ზოგიერთი ტაოში წავიდა, ზოგი კი საბერძნეთში.

XV მუხლი – გავიდა ხანი. მოვიდა ჰერაკლე კეისარი (610–640) სომხეთში და იხილა სომეხთა წვალება, ფრიად შეწუხდა მათი წარწყმედის გამო. ბრძანა

დიდი კრების მოწვევა მთელი სომხეთის ეპისკოპოსებისა და მოძღვრებისა. მისწერა წიგნი ეზრა კათალიკოსს და აზნაურებს, რათა კარნუ ქალაქში შეიკრიბონ და გამოიძიონ ქალკედონის კრება, რათა ცნონ სომხებმა ქრისტეს ორი ბუნება. მივიდნენ ერთობით მეფესთან. გამოწვლილვით გამოიძიეს მრავალი ძიებით და მართალი დაამტკიცეს. აღიარეს ამ კრებაზე ქალკედონიტობა უკვე მესამედ (632 წ.). დაემორჩილნენ სომხები ფიცითა და ხელწერილით, და როგორც კი უკან დაბრუნდნენ დვინში, მაშინვე იმავე წარსაწყმედელი ვნებისკენ მიიქცნენ, რამეთუ მათი მოძღვრების ადგილი იქ იყო, იქ კვლავ გარყვნეს მართალი. ხოლო იგივე მაირაგომელი აღძრავდა მწვალებელ ბერებსა და გარდმანის ეპისკოპოსს სტეფანეს, ასევე სივნიელ ქერდოლ მათუსალას და სხვა სამღვდელოებას, რომელიც ამ კრებას არ ესწრებოდნენ, რათა ისინი არ ზიარებულიყვნენ ეზრა კათალიკოსისგან. აგულიანებდა მასთან შეერთებულებსაც. რამდენიმე ხნის შემდეგ მივიდნენ სტეფანე ეპისკოპოსი და მათუსალა ეზრა კათალიკოსთან და ეზიარნენ მასთან. როგორც კი გაიგო ბოროტმა მაირაგომელმა ბერმა, რომ ისინი შეუერთდნენ ეზრას და მათუსალა იკურთხა სივნის ეპისკოპოსად, მაშინვე დიდი შეურაცხყოფით დაუწყო გინება სტეფანეს და მათუსალა ქერდოლს სივნიელს. ეს რომ გაიგო ეზრამ, მოუხმო ამ ბოროტ ბერს და ყველას წინაშე უთხრა: „სამჯერ გიხმე შენ, ასევე სამჯერ ვუხმე სტეფანესა და მათუსალას, რადგანაც ქვეყნის მოძღვრები და მცოდნენი თქვენ ხართ, რომ მოსულიყავით მეფის წინაშე და მასთან გეთქვათ სიტყვა, თქვენ კი არ მოხვედით. ახლა კი ჩვენ გადაწყვეტილებას კადნიერად წინ აღუდგები. ჩვენ ჭეშმარიტებით გამოვიძიეთ წიგნებისა და მოძღვართაგან, მართალი შევიწყნარეთ: ორი ბუნება უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი – სრული ღმრთეებითა და სრული კაცებითა, ერთი გვამი და ერთი ხატი განუყოფელი განგებულებითა. ამასვე ემოწმებოდნენ პირველ მამათა წიგნები, რომლებიც ამოვიკითხეთ, ჩვენ მათ ბრძანებას დავემორჩილეთ. კეთილი შევიწყნარეთ. ეს წიგნები აქვე გვაქვს, გადავშალოთ და ჭეშმარიტი ვისწავლოთ“. და როგორც კი პირი დაუხშო წიგნების დამოწმებით, აღმოიბოყინა სიმყრალე, ბოროტი წვალების მსგავსი, და თქვა – არ შევიწყნარებ ამ წიგნებს, რადგანაც ესენი ნესტორიანელებმა დაუმატეს წმიდა წიგნებს. მაირაგომელმა აღძრა მრავალი ადამიანი თავისი წვალების სწავლით, გაიჩინა მრავალი მიმდევარი და მოწაფე. ესენი ერთმანეთს ასწავლიდნენ. მიმდევრები მაირევნელს უწოდებდნენ მას, თავისი სოფლის სახელის მიხედვით. შემდეგ ის წავიდა საბერძნეთს, ისწავლა ცოტაოდენი ენა, რომ ამ ცოდნით კიდევ უფრო მრავალი სომეხი დაერწმუნებინა, დაბრუნდა სომხეთშივე. კიდევ უფრო უარესი მწვალებელი გახდა. ელტვოდა, რომ ეზრას შემდეგ ის ასულიყო საკათალიკოსო ტახტზე დიდ-დიდი კაცების შეწევნითა და მწვალებელთა ნებით, იქადოდა მათთან, რომ ამ ტახტზე ასვლისას წინ აღუდგებოდა ქალკედონის კრებას.

XVI მუხლი – ეზრას შემდგომ საკათალიკოსო ტახტზე ღვთის ნებით ავიდა ნერსე იშხნელი, კაცი ღირსი და მართლმორწმუნე. ამით სრულებით სასოწარიკვეთა ბერმა იოანე მზაკვარმა მაირაგომელმა, უფრო კი იმიტომ, რომ იხილა ნერსე (641–661) კონსტანტინე მცირესთან ერთად მაზიარებელი

საბერძნეთში. არ დაცხრა წინააღდგომისგან, ეზრას მსგავსად შეცდა. ნერსემ მოუხმო ეპისკოპოსებს, მოძღვრებსა და აზნაურებს, გამოიძიეს და დაადგინეს მაირაგომელის გაძევება, როგორც მაცდურისა. გააძევა ის წმიდა ნერსე კათალიკოსმა რისხვით, ასევე თეოდორე რშტუნთა უფალმა, სომხეთის ერისთავმა. დადაღეს შუბლზე გახურებული მელიის გამოსახულებიანი სპილენძით, ნიშნად მისი წვალებისა, ორ ბერთან ერთად. წავიდა დევნილი კავკასიის მთიანეთში, იქიდან სასწრაფოდ უკანვე დაბრუნდა, რამეთუ მთიელმა კაცებმა არ მიიღეს, რადგანაც ისინი კერპთმსახურები იყვნენ. გადმოვიდა კამბეჩანში და დაემკვიდრა მცირე ხევში, რომელსაც სომხითის ხევი ჰქვია. მრავალნი დაიმოწაფა, არა მარტო იქ, არამედ მტკვრის აქეთაც, არარატში, გარდმანში, ძორფორსა და სომხეთში. მრავალი აღკვეცა ბერად თავის უწესო მოძღვრებით და აავსო ქვეყანა მწვალებლობის ღვარძლით.

XVII მუხლი – ნერსე კათალიკოსის სიკვდილის შემდეგ მივიდა არარატში იოანე მაირაგომელი დამოწაფებული ბერებით ანასტას კათალიკოსის (661–667) დროს. ანასტასის სიკვდილის შემდეგ მხეცის მსგავსად შევიდა სომხეთში, თავის თავდაპირველ სამყოფელში, ბიჯნის და მაირევანს, მწვალებლებითა და წინააღმდეგობით აღსავსე და იქ მოკვდა დაუძლურებული ბოროტი ძაღლი 133 წლისა, სომხეთის გამხრწნელი. მისი მოწაფეები სიბერით მოკვდნენ მაირევანს, ელივარდსა და თეოდორე-წმიდას ერთდროულად. და მერე ისრაელ კათალიკოსის (667–677) და გრიგოლ ერისთავის მიერ (მათი მიმდევრები) გაიფანტნენ მთელ სომხეთში აქა-იქ, ქალაქებსა და სოფლებში, ყოველი კაცის საცდუნებლად დღემდე და აქამდე. ასეთია შინაარსი არსენი საფარელის თხზულებისა, უფრო სწორად, ეს არის თითქმის სიტყვა-სიტყვით გადმოღებული მთელი ტექსტი. თავდაპირველ ავტორს ტექსტი ქრონოლოგიურად უნდა ჰქონოდა დაწყობილი. შემდეგ ხელნაწერის ფურცლები აშლილა და არასწორად დაუწყვიათ. ამიტომაც, ვფიქრობთ, ტექსტი ისე უნდა იყოს გადმოცემული, როგორც მოყვანილია ზემოთ. ეს თხზულება უნდა დაიწყოს ასე: – III მუხლი, – IV მუხლის ბოლო აბზაცი, X მუხლი, – XI მუხლი, – IV მუხლის დარჩენილი აბზაცები, – VII მუხლის ბოლო აბზაცი, – IX მუხლი, _ VIII მუხლი, – XII მუხლი, – XIII მუხლი, – V მუხლი, _ VI მუხლი, – VII მუხლი, – XIV მუხლი, – XV მუხლი, – XVI მუხლი, – XVII მუხლი.

მონოფიზიტობის ხანგრძლივობის შესახებ საქართველოში

რამდენ ხანს გაგრძელდა მონოფიზიტობა აღმოსავლეთ საქართველოში, ანდა იყო თუ არა ქართული ეკლესია ოდესმე მონოფიზიტური? ამ საკითხის შესახებ არსებობს რამდენიმე თვალსაზრისი: ძველ ქართველ საეკლესიო მოღვაწეთა მტკიცებით ქართული ეკლესია არასოდეს მონოფიზიტური არ ყოფილა, თუმცა, ამ მიმართულებას მასზე უარყოფითი ზემოქმედება მოუხდენია (პირველთარგმნილი წმიდა წერილი შერყვნილა). თანამედროვე ისტორიოგ-

რაფიის მონაცემებით, 506 წლიდან კარგა ხანს ქართული ეკლესია მონოფიზიტური ყოფილა. სომეხ საეკლესიო მოღვაწეთა მტკიცებით კი, ქართლი მონოფიზიტური ყოფილა 607/9 წლამდე, კირიონამდე.

„506 წლის დვინის საეკლესიო კრების შემდეგ, ქართლის ოფიციალური საეკლესიო სარწმუნოება სხვა ქვეყნების მსგავსად, კარგა ხანს მონოფიზიტური იყო... 571 წლის აჯანყებამ, უეჭველია, იმავე დროს ანტიმონოფიზიტური სახეც მიიღო. ამის მოწმობაა ის ცნობა, რომ უკვე 574 წელს ქართველებსა და ალბანელებს უარი უთქვამთ ქალკედონიტების წინააღმდეგ ბრძოლაზე... VI ს-ის 90-იან წლებში კი მონოფიზიტები აქ საბოლოოდ დამარცხებულან“.[71]

„...როგორც კი სპარსელების გავლენამ შესუსტება იწყო, მაშინვე თავი წამოყვეს ქალკედონიტებმა. მათ უკვე 574 წელს, გურგენის აჯანყებისთანავე, ძალა ჰქონიათ მოპოვებული ქართლში. მე-6 საუკუნის დამლევისათვის კი მონოფიზიტები აქ საბოლოოდ დამარცხებულნი იყვნენ“.[72] ზემომოყვანილი ამონაწერებიდან ჩანს, რომ თანამედროვე ისტორიკოსების თვალსაზრისით, ქართული საეკლესიო სარწმუნოება 506 წლიდან ვიდრე 574 წლამდე, დაახლოებით 68 წლის მანძილზე, მონოფიზიტური ყოფილა.

მონოფიზიტობა შეიძლება პირობითად ორ პერიოდად გავყოთ: პერიოდი, როცა მონოფიზიტობა ასე თუ ისე მიღებული და ზოგჯერ გაბატონებულიც იყო საბერძნეთში, მეორე პერიოდში მონოფიზიტობა იდევნებოდა საბერძნეთში, სამაგიეროდ სომხეთსა და აღმოსავლეთში ის გაბატონებულ სარწმუნოებად იქცა.

დიოფიზიტური სარწმუნოების სიმბოლო შეიმუშავა IV მსოფლიო კრებამ ქალკედონში, 451 წელს. ამ კრებამდე მონოფიზიტები და დიოფიზიტები ერთ ეკლესიას წარმოადგენდნენ, საეკლესიო ერთობას ქმნიდნენ, ხოლო ამის შემდეგ „საბოლოოდ გაემიჯნენ ერთმანეთს“.

451 წლის კრებას საბერძნეთში („რომ-იონთა“ იმპერიაში) გაუმწვავებია სარწმუნოებრივი ურთიერთობა, ამიტომაც იმპერატორი ზენონი იძულებული გამხდარა გამოეცა მონოფიზიტთა და დიოფიზიტთა ერთიანობის აქტი და ამით მოერიგებინა ისინი. „ბიზანტიის კეისარმა ზენონმა (474–491) 482 წელს გამოსცა ერთიანობის აქტი, რომელსაც ჰენოტიკონს უწოდებდნენ. ჰენოტიკონი ცდილობდა მონოფიზიტებისა და დიოფიზიტების მორიგებას და გაურბოდა ისეთ გამოთქმებს, როგორიცაა „ერთი ბუნება“ ან „ორი ბუნება“.[73]

ქართული ისტორიოგრაფიის თანახმად, როგორც ზემოთ ნაჩვენები იყო, „506 წ-ს დვინის საეკლესიო კრების შემდეგ, ქართლის ოფიციალური საეკლესიო სარწმუნოება... მონოფიზიტური იყო...“, მაგრამ 506 წელს მოწვეულ კრებას მიუღია ზენონის ჰენოტიკონი. ზენონის ჰენოტიკონი კი, როგორც აღნიშნული იყო, ქალკედონის კრებას კი არ უარყოფდა, პირიქით, ის მიმართული იყო ქალკედონიტთა და მონოფიზიტთა მორიგებისკენ.

„...დვინის 506 წლის საერთო კავკასიურ კრებაზე ქართლისა და ალბანეთის ეკლესიებთან ერთად სომხურმა ეკლესიამ მიიღო ზენონის ჰენოტიკონი და გადაჭრით დაგმო ნესტორიანელობა“.[74] ასე რომ, 506 წლის კრება მიმართული ყოფილა არა ქალკედონიტთა წინააღმდეგ, არამედ ნესტორიანთა

წინააღმდეგ, უფრო მეტიც, ამ კრებას ჰენოტიკონის მიღებით ქალკედონიტები და მონოფიზიტები ერთმანეთთან მოურიგებია, ამიტომაც 506 წელი არ არის ქართული ეკლესიის მიერ მონოფიზიტობის მიღების წელი (სხვა საკითხია ის, რომ თვით ჰენოტიკონი მონოფიზიტობის ელფერს ატარებდა).

ქართული ეკლესიის მონაწილეობა დვინის 506 წლის კრებაზე ნიშნავდა არა ქართული ეკლესიის მიერ მონოფიზიტობის აღიარებას, არამედ კავკასიური (სომხეთ-ქართლ-ალბანეთის ეკლესიების) საეკლესიო ორგანიზაციული კავშირის შეკვრას.

„არსენი საფარელი „ამ კრებას არსად არ ახსენებს, თუმცა, „ეპისტოლეთა წიგნიდან“ მისი არსებობა უნდა სცოდნოდა. იგი მას, როგორც ჩანს, არცა თვლის სომხურ ადგილობრივ კრებათა სათვალავში და სამართლიანადაც. დვინის 506 წლის კრება საერთო კავკასიური საეკლესიო კრება იყო“.[75]

სომხური ეკლესიის მიერ მართლმადიდებლური სარწმუნოების უარყოფა და მონოფიზიტობის დამკვიდრება მსოფლიოს გაუგია არა 506 წლის შემდეგ, არამედ 551/4 წლის კრების შემდეგ – „სომეხთა მონოფიზიტობა ქალკედონური სამყაროსთვის აშკარა გახდა ნერსე მიჯინის მიერ მოწვეული დვინის ადგილობრივი საეკლესიო კრების შემდეგ“.[76]

506 წლის კრება მონოფიზიტური რომ ყოფილიყო, ის ადრევე გახდებოდა ცნობილი და არა 551/4 წლის შემდეგ.

ასოდიკი წერს თავის „მსოფლიო ისტორიაში“ – „სომხები იმ წელსა და იმ დროს განდგნენ ბერძნებთან ზიარებისაგან... მაცხოვრის დაბადებიდან ... გავიდა ჯუმლად 553 წელი“. იოანე ოძუნელი „სომხეთში შემდგარ კრებათა შესახებ“-ში წერს – „ეს კრება უფალმა ნერსემ ქალკედონის კრების საწინააღმდეგოდ მოიწვია“.[77] ვარდან დიდი „მსოფლიო ისტორიაში“ წერს, რომ ერთმა ბერძენმა მოღვაწემ“... წერილი მოსწერა სომხებს და უთხრა, რომ ჩვენს შორის წინააღმდეგობა არ იყო იმ უკანასკნელ ნერსემდე, რომელმაც კრება მოიწვია დვინში...“[78] ე.ი. 551–554 წლებამდე.

ზოგიერთი ძველი ისტორიკოსის თვალსაზრისით, „ბერძნული“ ეკლესიისგან სომხური ეკლესია გამოყოფილა არა 506 წელს, არამედ 551/4 წლებში. ამ დრომდე ამ ეკლესიებს ზიარებაც კი საერთო ჰქონიათ. 551/4 წლის „დვინის კრებიდან გახდა ქალკედონური სამყაროსათვის სომეხთა მონოფიზიტობა აშკარა“.[79]

მაშ, რა საჭიროებისთვის იქნა მოწვეული 506 წლის კრება დვინში? ეს კრება „საერთო კავკასიური საეკლესიო კრება“ ყოფილა, მოწვეული სპარსეთის მიერ ვახტანგ გორგასლის გარდაცვალების უმალვე. ამ კრებამ საფუძველი დაუდო „საერთო კავკასიურ საეკლესიო ერთობას“. საეკლესიო ურთიერთობა, რომლის შესახებაც ასე ხშირად მიუთითებენ ძველი ისტორიკოსები, ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შორის იწყება სწორედ 506 წლიდან.

სპარსეთს მიზნად ჰქონდა დასახული ამიერკავკასიის ყველა ქვეყანაში სახელმწიფოებრიობა მოესპო, სახელმწიფო სამხედრო-ადმინისტრაციული აპარატი გაენადგურებინა, ხოლო დაპყრობილი ქვეყნები ემართა ეკლესიისა და სამღვდელოების საშუალებით. ასე მოქცეულა სპარსეთი სომხეთში, გაა-

ნადგურა ეროვნული სახელმწიფო, ხოლო სომხეთს სამღვდელოების ხელით მართავდა, როგორც არსენი საფარელი წერს. ვახტანგ გორგასლის გარდაცვალების შემდეგ სპარსეთს ასევე სურდა მოქცეულიყო საქართველოშიც.

სომხეთში 505 წელს მარზპანის, ვაჰან მამიკონიანის (მამკუენის) გარდაცვალების შემდეგ სპარსელებმა სომხეთს მმართველად – მარზპანად ეროვნებით სომეხი კი აღარ დაუნიშნეს, არამედ სპარსელი, ხოლო სომეხ აზნაურებს აღარ მისცეს საერო მმართველობის უფლება. სპარსელებმა სომეხი აზნაურების ფუნქციები მიანიჭეს სომეხ სამღვდელოებას, ამის შემდეგ სამღვდელოება აზნაურების წინააღმდეგ ყოფილა გამოყენებული. ხარკსაც კი სამღვდელოება ჰკრეფდა, როგორც არსენი საფარელი წერს: „მოკუდა ვაჰან მამკუენი... აქაითგან სპარსთა მარზაპანთა დაიპყრეს სომხითი... აზნაურთა ხელმწიფებაი დაეცა სპარსთა მარზაპანთაგან, და კათალიკოზნი და ეპისკოპოზნი განდრკეს სიმართლისაგან და კადნიერება მოიღეს სპარსთაგან წინააღდგომად აზნაურთა და ხარკსა სოფელთასა თვით გარდაიხდიდეს, რამეთუ ეპისკოპოსთა და ქორეპისკოპოსთა მიანდვეს ქუეყანაი, ვითარცა მორჩილთა მეფობისა სპარსთაისა... მსაჯულებაი მთავრობისა თვით მიიტაცეს... იქმნნეს საეპისკოპოსონი, ვითარცა საკერპონი და მივიდიან აზნაურნი კარად საეპისკოპოსოდ და არა ჰპოვიან ჟამი შესლვად, და შეიქციან სირცხვილეულნი ვითარცა კარისაგან მარზაპანთაისა“.[80]

სპარსეთს სურდა, რომ როგორც „სპარსთა მეფობის მორჩილი“ სომეხი სამღვდელოების ხელით დაიმორჩილეს სომხეთი, ასევე დაემორჩილებინათ საქართველო და ალბანეთი. ალბათ ამით იყო გამოწვეული 506 წელს დვინში საეკლესიო კრების მოწვევა. ამ კრებაზე ანტიქალკედონური გადაწყვეტილებების მიღება კი არ ყოფილა მთავარი, არამედ სამღვდელოებისადმი ადმინისტრაციული, ქვეყნის სამმართველო უფლებების გადაცემა. სპარსელებმა პატივი აჰყარეს აზნაურებს და მიანიჭეს ეპისკოპოსებს (თუმცა, ასეთი მოქმედება ქართლში რამდენადმე გაუძნელდებოდათ, რადგანაც აქ სამხედრო-ადმინისტრაციული აპარატი ძლიერი იყო).

სპარსელები ერთნაირი თვალით უყურებდნენ როგორც მონოფიზიტობას, ისე დიოფიზიტობას ამ პერიოდში. მათთვის რელიგიური მიმართულებანი მხოლოდ და მხოლოდ „რომ-საბერძნეთის“ იმპერიასთან პოლიტიკური დაპირისპირების იარაღს წარმოადგენდა. სპარსელები მხარს უჭერდნენ მონოფიზიტობას იმ დროს, როცა ბიზანტია დიოფიზიტობას უჭერდა მხარს და მონოფიზიტებს დევნიდა. 506 წლისათვის ბიზანტია მონოფიზიტებს არ დევნიდა, ამიტომ სპარსეთიც მონოფიზიტობას არ მფარველობდა. განცხადება, რომ „506 წლის კრების შემდეგ ქართლის ოფიციალური საეკლესიო სარწმუნოება მონოფიზიტური იყო“, ალბათ, გადახედვას მოითხოვს.

ერთობას ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შორის საფუძველი დასდებია არა 506 წელს, არამედ როგორც „ეპისტოლეთა წიგნიდან“ შეიძლება გავიგოთ, 520–22 წლებში. სხვაა 506 წლის საეკლესიო ერთობა, სხვაა 520-იანი წლების ერთობა.

„ეპისტოლეთა წიგნიდან“ ჩანს, რომ კავად I-ის (488_531) დროს ქართლისა და სომხეთის მთავრები და ეკლესიათა იერარქები შეკრებილან და დაუდევთ „ერთობის წიგნი“. ეს არის აღთქმა (ხელშეკრულება), წერილობითი დოკუმენტი, რომელიც დაცული იყო კირიონის დროსაც. ეს ხელშეკრულება მაშინ დაუდვიათ, როცა ბერძენთა იმპერიას ქალკედონიტობა უღიარებია, ესე იგი არა 506 წელს, არამედ შემდგომ. 506 წელს თვით კამათში მონაწილე სომეხი იერარქების მტკიცებით, ბიზანტია ქალკედონური არ ყოფილა, უფრო მეტიც, მათი მტკიცებით, იმპერატორ ანასტასის (491–518) დროს, რომლის დროსაც 506 წელს დვინის კრება ჩატარდა, ბიზანტია მონოფიზიტური ყოფილა. მათი მტკიცებით, ბიზანტია მონოფიზიტური ყოფილა იმპერატორ ზენონის (474–491) დროსაც. ასე რომ, იმპერატორების ზენონისა და ანასტასის დროს, 474 წლიდან 518 წლამდე, ქართულ-სომხური სარწმუნოებრივი ერთობის კრება არ ჩატარებულა. სარწმუნოებრივი ერთობის კრება ჩატარებულა იმ დროს, როცა ბიზანტიას ქალკედონიტობა უღიარებია. სომეხი პოლემისტების აზრით, ბიზანტია ქალკედონიტური გახდა იმპერატორ იუსტინეს დროს (518–527). სწორედ ამ დროს, როცა ბიზანტიამ „ქალკედონის კრება შეიწყნარა“, სპარსეთის მეფე კავადის დროს, შემდგარა სომეხ-ქართველთა ერთობის კრება, ე. ი. 518 წლიდან 531 წლამდე (იუსტინეს მეფობის დასაწყისიდან კავადის მეფობის დასასრულამდე).

518–531 წლებში ჩატარებული კრება და არა 506 წლის კრება არის სომეხ-ქართველთა ერთობის კრება. ამ კრების ჩატარების გასვლიდან 87 წლის შემდეგ, კირიონის დროს, „ერთობა“ დარღვეულა. კრება ჩატარებულა 520–522 წლებში.

520–522 წლები და არა 506 წელი უნდა ჩაითვალოს ქართლის მიერ სომხებთან ერთობის აღიარების წლად.

520–522 წლის კრება ანტიბიზანტიური სარწმუნოებრივი ერთობის კრება ყოფილა, რომლის აქტებსაც ხელი ქართულმა დელეგაციამაც მოაწერა, მაგრამ ქართლის მეფე წინააღმდეგი ყოფილა და ქართველები აჯანყებულან.

ქართველთა აჯანყების მიზეზად პროკოპი კესარიელს სწორედ სარწმუნოებრივი უთანხმოება მიაჩნია. მისი სიტყვით, სპარსელებს კვლავინდებურად ცეცხლთაყვანისმცემლობის გავრცელება მოუწადინებიათ, მაგრამ ჩანს, მიზეზი ისიც იყო, რომ ბიზანტიასა და მის იმპერატორს იუსტინეს (518–527) ქალკედონიტობა უღიარებია, ხოლო სპარსეთი ქართველებს აიძულებდა ბიზანტიელთა საწინააღმდეგო სარწმუნოება, მონოფიზიტობა მიეღოთ.

„მეფე გურგენმა იუსტინე კეისარს (518–527) მოციქულები გაუგზავნა და შეუთვალა: მოგემხრობით და თქვენსკენ გადმოვალთ, თუკი პირობას მოგვცემთ, რომ თქვენ ჩვენ, ქართველებს, არასოდეს სპარსელებს აღარ გადაგვცემთო“.[81] „სპარსეთმა ქართველების განდგომის ამბავი შეიტყო თუ არა, მაშინვე იბერიაში დიდი ჯარი გამოგზავნა. სამწუხაროდ, ბიზანტიელების მაშველი რაზმი იმდენად რიცხვმცირე იყო, რომ სპარსეთის ახალმოსულ ლაშქარს გურგენი ვერ გასცემდა პასუხს. ამის გამო მეფე გურგენი ოჯახით... და ქართველი დიდებულები ლაზიკაში გაიქცნენ... ლაზიკიდან თავისი სახლო-

ბითა და ამალით 523 წელს ბიზანტიაში წავიდა“.[82] ბიზანტიამ და სპარსეთმა 532 წელს „საუკუნო ზავის“ ხელშეკრულება დადეს. „...სპარსელებმა, როგორც პროკოპი კესარიელი მოგვითხრობს, ქართველებს ნება აღარ მისცეს საკუთარი მეფე ჰყოლოდათ და მეფობა გააუქმეს“.[83]

„საუკუნო ზავის“ დადების და საქართველოში მეფობის გაუქმების შემდეგ სპარსეთს აღარ გაუჭირდებოდა ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შორის 520–522 წელს დადებული ერთობის ხელშეკრულება ცხოვრებაში გაეტარებინა. ქართველთა ნების საწინააღმდეგოდ ქართლში ანტიბიზანტიური მონოფიზიტობა გავრცელებულა. 532 წლის საუკუნო ზავის დადების შემდეგ მონოფიზიტობას ქართლში ძლიერი მოწინააღმდეგე ძალები აღარ ეყოლებოდა და მის გავრცელებას ქართლში ხელს ვერავინ შეუშლიდა.

ქართველ ქრისტიანთა რელიგიური გამოფხიზლებისა და მონოფიზიტობის საწინააღმდეგო პროპაგანდისათვის 540-იან წლებში საქართველოში ჩამოდიან ასურელი მამები. ამ წმიდა ბერების თავდაუზოგავი მოღვაწეობის შედეგად ქართლში ქალკედონიტური მიდრეკილება გაღვივებულა და 551/4 წლის კრების შემდეგ ქართლი, არსენი საფარელის თანახმად, ჩამოსცილებია სომხურ ეკლესიას და, მაშასადამე, უარი უთქვამს მონოფიზიტობისთვისაც.

551/4 წლამდე სომხური ეკლესია კათოლიკე – „ბერძნული“ მსოფლიო ეკლესიის ნაწილად ითვლებოდა. ამიტომაც, სომხურ ეკლესიასთან სარწმუნოებრივ-საეკლესიო ერთობა ქართულ ეკლესიას ბუნებრივად მიაჩნდა და სრულებით არ თვლიდა თავის თავს „ბერძნულ“ ეკლესიისგან მოწყვეტილად.

„ბერძნულ“ ეკლესიასთან სომხური ეკლესიის კავშირი სრულიად მიუღებელი გამხდარა სპარსეთისთვის. სპარსეთმა აიძულა სომხური ეკლესია იერარქიულად, ანუ ეკლესიურად ყოველგვარი კავშირი გაეწყვიტა ბერძნულ ეკლესიასთან, ეპისკოპოსები ეკურთხებინა „თავით თვისით“, გარდა ამისა, სპარსეთი სომხეთს დამუქრებია, რომ თუ ბერძნულ ეკლესიასთან კავშირს არ გაწყვეტდა, სომხებს გადაასახლებდა სხვა ქვეყანაში.

არსენი საფარელის თანახმად, ამ საქმის გადაწყვეტა სომხებს ნერსე კათალიკოსისთვის დაუვალებიათ – „...მიუგდეს საქმე ესე ნერსე კათალიკოზსა“.[84]

ნერსეს გადაუწყვეტია – „უმჯობეს არს ჩვენდა სიკუდილი, ვიდრეღა... დაგდებაი ქუეყნისა და მოწყვედაი ჩუენი მწირობით“,[85] ე.ი. სამშობლოს დატოვებასა და უცხოეთში მწირობით გაწყვეტას ყველაფერი სჯობს, სიკვდილიც კიო.

ნერსეს 551/4 წლებში ჩაუტარებია კრება, რომელსაც მიუღია გადაწყვეტილება – სომხური ეკლესია ჩამოსცილებოდა ბერძნულ ეკლესიას. ამ კრების შემდეგ სომხები „განდგეს... და განისხნეს წმიდისაგან და დიდებულისა სამოციქულო კათოლიკე ეკლესიისა...“[86]

551/4 წელსვე ქართული და სომხური ეკლესიები ერთმანეთს დაშორდნენ. ამ წელს დაიწყო „განყოფა სომეხთა ქართლისაგან“, რაც დასრულდა კირიონის დროს.

„ქართველთა დაპირისპირებას აღნიშნული კრების დადგენილებისადმი მოწმობს სამუელ ანჟელის „ჟამთააღწერილობა“.[87]

ქართლი 520/2 წლიდან ვიდრე 551/4 წლებამდე (სულ 30 წელი, უფრო ზუსტად, 532–551 წლებში) ქალკედონურ-მონოფიზიტური მიდრეკილებისა ყოფილა, მაგრამ ის მსოფლიო კათოლიკე ეკლესიის წევრია, რადგანაც თვით საბერძნეთში იმ დროს მონოფიზიტობა გავრცელებული ყოფილა, მის აღმოსავლეთ პროვინციებში კი გაბატონებულიც. არასოდეს ქართული ეკლესია მსოფლიო კათოლიკე ეკლესიას არ დასცილებია, არც ერთი წლით. ის მუდამ მისი ნაწილი იყო, როგორი სარწმუნოებრივი მიმდინარეობისაც მსოფლიო ეკლესია იყო, ქართული ეკლესიაც მასვე იღებდა და იცავდა. ეს მომენტი მუდამ იწვევდა ქართველი საეკლესიო მოღვაწეების ბუნებრივ სიამაყეს. როცა მსოფლიო ეკლესიამ კატეგორიულად და საბოლოოდ უარყო მონოფიზიტობა, ქართულმა ეკლესიამაც უარყო ის.

570-იანი წლების აჯანყების შემდეგ ქართლი საბოლოოდ ქალკედონიტობის გზაზეა, 590-იან წლებში აქ მონოფიზიტები საბოლოოდ მარცხდებიან. 604 წელს სპარსეთი კვლავ იპყრობს ქართლს და აიძულებს ქართულ ეკლესიას განაახლოს სარწმუნოებრივ-საეკლესიო „ერთობა“ სომხურ ეკლესიასთან, რომლის ხელშეკრულებაც ქართველთათვის გაუქმებულად ითვლებოდა 551–554 წლიდან. კირიონი უარყოფს სომხეთთან „ერთობის“ კავშირის აღდგენას, ის გადაჭრით გმობს მონოფიზიტობას და იცავს ქართლში უკვე გამარჯვებულ დიოფიზიტობას 607/9 წელს. ეს თარიღი ძველ სომეხ ისტორიკოსებს ქართულ-სომხური ეკლესიების განყოფის წლად მიუჩნევიათ, არსენი საფარელს კი განყოფის თარიღად 551/4 წელი მიაჩნია.

მართალია, მონოფიზიტობა ქართული ოფიციალური სარწმუნოება არ ყოფილა მაგრამ მონოფიზიტების ზოგიერთ ჯგუფს საკმაოდ მტკიცე პოზიციები ეჭირათ და გავლენას ახდენდნენ მთელ ეკლესიაზე, რადგან მათ დამპყრობელი სპარსეთი და არაბები ხელოვნურად აძლიერებდნენ. ქვემო ქართლსა და ჰერეთში, სომხეთთან სიახლოვის გამო, სომხურ ეკლესიას გაუძლიერებია სომხური ეკლესიისათვის მისაღები იდეოლოგია. მონოფიზიტობას თითქმის X საუკუნემდე უარსებია მორწმუნეთა ერთ ნაწილში.

ასურელი მამები მონოფიზიტობის წინააღმდეგ

V საუკუნეში ქართული სახელმწიფო და ეკლესია პრობერძნული აღმსარებლობისა ყოფილა, როგორც წმიდა რაჟდენის წამებიდან ჩანს.

VI საუკუნის შუა წლებში საქართველოში ჩამოდიან ასურელი მამები, იწყებენ აქტიურ მოღვაწეობას და საქართველოშივე აღესრულებიან VI საუკუნის ბოლოსა და VII საუკუნის დასაწყისში. თუ შევადარებთ ერთმანეთს იმ მდგომარეობას, რომელშიც იმყოფებოდა ქართული ეკლესია ასურელი მამების ჩამოსვლის დროს, იმ მდგომარეობასთან, რომელშიც იმყოფებოდა მათი მოღვაწეობის დასასრულს, დავრწმუნდებით, რომ ისინი ებრძოდნენ მონოფიზიტურ მიმდინარეობას და გაიმარჯვეს მასზე. მართლაც, VI საუკუნის 30–40-იან წლებში, როგორც მეცნიერები ამბობენ, ჩვენში მძვინვარებდა მონოფიზიტობა,

ამავე საუკუნის 70–90-იან წლებში და VII საუკუნის დასაწყისში საქართველო სრულიად ქალკედონიტური მიმართულებისაა, რაც ასურელი მამების ღვაწლის შედეგია, პოლიტიკურ მიზეზებთან ერთად.

რომელ წლებში ჩამოვიდნენ ასურელი მამები საქართველოში, როგორი სარწმუნოებრივი მიმართულებისა იყო ქართული ეკლესია ამ დროს და როგორი მდგომარეობა შეიქმნა მათი მოღვაწეობის დასასრულს – საგანია ჩვენი განხილვისა.

ასურელი მამები საქართველოში ჩამოვიდნენ ფარსმან მეფის და კათალიკოს ევლავის დროს. წმიდათა ცხოვრება წერს, რომ ღირსი მამა იოანე ზედაზნელი და მისი თორმეტი მოწაფე „სიხარულით იქნენ მიღებული ქართველი ხალხის, ფარსმან მეფისა (542–557) და ქართლის კათალიკოს მთავარეპისკოპოსის ევლავის (533–544) მიერ. მატიანე გვაუწყებს, რომ წმიდა კაპადოკიელმა მამებმა ქართულ ენაზე მიმართეს დამხვდურთ „...იოანე ზედაზნელი აღესრულა დაახლოებით 557–60 წლებს შორის, ქართლის კათალიკოს მაკარის (553–559) დროს“.[88]

რუსული საეკლესიო ისტორიოგრაფია, რომელიც ეყრდნობა ქართულ მატიანეებს, მიიჩნევს, რომ ასურელი მამები საქართველოში ჩამოსულან 540-იან წლებში. ეს ის დროა, როცა სპარსეთის ბატონობა ქართლში სრულ სიძლიერეს აღწევს. „542 წელს ხოსრო უზარმაზარი ჯარით მოვიდა ქართლს და აქედან უეცრად გადავიდა ეგრისში, რითაც დაარღვია „საუკუნო ზავი“.[89]

ეს არის ხანა – „როცა სპარსელები იძულებულნი გახდნენ, უარი ეთქვათ მაზდეანობის გავრცელებაზე ამიერკავკასიაში და სამაგიეროდ, მონოფიზიტური ქრისტიანობის მფარველებად იქცნენ, მათ საეკლესიო მწერლობას დაავალეს, მონოფიზიტური იდეები და სპარსეთთან განუყოფელი კავშირის აუცილებლობა ექადაგა. ამ მიზნით სპარსეთის მეფის აგენტებმა შეთხზეს ლეგენდები, ვითომც ქრისტიანობა სომხეთსა, ქართლსა და ალბანეთში ერთი პირის მიერ არის დანერგილი, რომელიც ვითომც სპარსეთთან იყო დაკავშირებული. მონოფიზიტები შეუბრალებლად სპობდნენ დიოფიზიტების, ანუ ქალკედონიტების მწერლობას... სპარსეთის მთავრობა აგრეთვე სხვა საშუალებებსაც მიმართავდა ამ იდეოლოგიური კავშირის განსამტკიცებლად. მას სურდა, მაგალითად, სომხეთის, ქართლისა და ალბანეთის ეკლესიების გაერთიანება, რომ უფრო ადვილი ყოფილიყო მათი მართვა სპარსელი მოხელეებისათვის“.[90]

540-იანი წლები მიაჩნია ივანე ჯავახიშვილს ასურელი მამების საქართველოში შემოსვლის თარიღად. „...ასურელი მამები ყველანი ერთად და ერთ დროს არ უნდა იყვნენ მოსული, არამედ პირველად დავით გარეჯელია გამომგზავრებული, რომელიც ეგების V ს-ის დამლევსაც კი იყოს მოსული, შემდეგ იოანე ზედაზნელი თავისი მოწაფეებითურთ – VI ს-ის შუა წლებში. დაახლოებით ამავე დროს, მაგრამ, ეტყობა, დამოუკიდებლივ მოსულად ჩანს ანტონ მარტყოფელი...“[91]

„იოანე ზედაზნელისა და მისი მოწაფეების მოსვლის თარიღად ბროსეს 540 წ. აქვს მიღებული. ეს თარიღი სვიმონ მესვეტის ზეობის 521–596 წლებზე აქვს დამყარებული და ფარსმანის ზეობაზე“.[92] ბროსეს ეთანხმება ივ.

ჯავახიშვილი. „თ. ჟორდანიას აზრით, „იოანე ზედაზნელის მოწაფითურთ წარმოსვლა და დამკვიდრება საქართველოში მოხდა 541–557 წლებში, როდესაც საქართველოში მძვინვარებდნენ სომხების მონოფიზიტები. ეკლესია ქართველთა საშიშ მდგომარეობაში იყო და ამ გარემოებამ, ჩემის ფიქრით, გამოიწვია ასურელ მამათა თავგანწირვა და წამოსვლა დასაცველად ჩვენის სჯულისა მწვალებელთაგან...“[93]

„ქართლის ცხოვრების“ თანახმად: ...შემდგომად ოთხას ოცისა წლისა გამოიკითხა და გამოიძია წმიდამან მამამან ჩუენმან არსენი ქართლისა კათალიკოსმან...“[94] ის, კ. კეკელიძის თანახმად, კათალიკოსობდა – 955–980 წლებში. მისი ზეობის თარიღს თუ გამოვაკლებთ 420 წელს, მართლაც მივიღებთ 540-იან წლებს. კ. კეკელიძე წერს, რომ „როგორც დღეს გამოანგარიშებულია, ორმოციან წლებში მოვიდა ჩვენში...“[95] იოანე ზედაზნელიო.

„ქართლის ცხოვრება“ წერს, – „მოკუდა კათალიკოსი ჩერმაგ, და ამანვე ფარსმან მეფემან დასუა საბა. აქათგან არღარა მოიყვანებდეს კათალიკოსსა საბერძნეთით. არამედ ქართველნი დასხდებოდეს, წარჩინებულთა ნათესავნი. და მოკუდა კათალიკოსი საბა, და მანვე მეფემან დასუა კათალიკოსად ევლათი. მისვე ფარსმანის-ზე მოვიდა იოვანე შუამდინარით, რომელსა ეწოდა ზედაზადენელი, განმანათლებელი ქართლისა და განმწმედელი სჯულისა, მაშენებელი ეკლესიათა, რომელმან ქმნა სასწაულები და ნიშები მრავალი, მან და მოწაფეთა მისთა, რომელთა განაკვირნეს ყოველნი ქართველნი... სახელები წმიდათა მოწაფეთა: იოვანე ზედაზადენელი, დავით გარესჯელი, სტეფანე ხირსელი, იოსებ ალავერდელი, ზენონ იყალთოელი, ანტონი მარტყოფელი, ისე წილკნელი, თათე სტეფანწმიდელი, შიო მღვიმელი, ისიდორე სამთავნელი, აბიბოს ნეკრესელი, მიქელ ულუმბოელი, პიროს ბრეთელი და ელია დიაკონი“.[96]

„ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, ასურელი მამების საქართველოში ჩამოსვლა თითქმის ემთხვევა ქართულ ეკლესიაში დანერგილ ახალ წესს, კათალიკოსი აღარ მოჰყავდათ საბერძნეთიდან, არამედ ადგილზევე ირჩევდნენ ეროვნებით ქართველს. ამ ახალი წესის დანერგვის ნებართვა თითქოსდა იმპერატორ იუსტინიანეს გაუცია (527–565),[97] მაგრამ იუსტინიანეს უფლება არ ჰქონდა ქართლზე, რადგან აქ სპარსელები ბატონობდნენ. ჩანს, სპარსეთის ხელისუფლებამ აკრძალა ქართლში ბერძენი ეპისკოპოსის ჩამოსვლა, ქართველი კათალიკოსის ადგილზე არჩევას კი ხელი არ შეუშალეს. ასეთი პრაქტიკა მიუღია და უღიარებია ბიზანტიის სამეფო კარს, რადგანაც მისთვის გაცილებით უფრო მისაღები იყო ავტოკეფალური ქართული ეკლესია, ვიდრე ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება ან ძალზე შეზღუდვა და მისი დამორჩილება პროსპარსული ორიენტაციის (აღმოსავლურ-სომხური) ეკლესიისადმი. საბერძნეთიდან კათალიკოსის ჩამოყვანის აკრძალვა მაინც ნიშნავდა იმას, რომ ქართული ეკლესია ჩამოაშორეს ბერძნულ-რომაულ ეკლესიას. 506–532 წლებში მრავალგზის ჩატარებული ამიერკავკასიის ეკლესიების გაერთიანებული კრებების მიზანი იქნებოდა, ქართული ეკლესია სარწმუნოებრივად და იერარქიულად დაექვემდებარებინათ პროსპარსული დვინის საკათალიკო-

სოსადმი. მონოფიზიტობის გაძლიერებას მოჰყვა დიოფიზიტობის დევნა ქართლში. სწორედ ამის შემდგომ, მალე, 540-იან წლებში ჩამოდიან ასურელი მამები.

ივანე ჯავახიშვილის თვალსაზრისით, ძველ ქართველ ავტორთა თხზულებების მიხედვით, ასურელი მამების „...მოღვაწეობის მიზანს აღმოსავლეთ საქართველოს განმტკიცება შეადგენდა „სარწმუნოებითა მართლითა“, ე.ი. ისინი მართლმადიდებლობის გასამაგრებლად მოსულან“.[98] „ისტორიკოს ჯუანშერს ნათქვამი აქვს: „მოვიდა იოანე შუამდინარეთიდან, რომელსა ეწოდა ზედა-ზნელი, განმანათლებელი ქართლისა და განმწმედელი სჯულისა-ო“.[99]

„IX–XII სს. ქართველი მწერლებისათვის ერთადერთი „მართალი სარწმუნოება“ ქალკედონიანობა იყო და როცა ისინი ამბობენ, რომ ასურელი მამები „მართალი სარწმუნოების“ განმტკიცებისათვის იღვწოდნენო, ეს იმას ნიშნავს, რომ ქალკედონიანობის გამარჯვებისათვის იბრძოდნენ, ამისდა გვარად მათი „განმწმედელობა სჯულისა“-ც უნდა მონოფიზიტობის საწინააღმდეგო ბრძოლას ჰგულისხმობდეს“.[100] ივანე ჯავახიშვილი დაასკვნის – „...იოანე ზედაზნელის მეთაურობით მოსული ასურელი მამები არამცთუ მონოფიზიტები არ ყოფილან, არამედ სწორედ მონოფიზიტობის დაუძინებელი მტრები იყვნენ“.[101] თითქმის ყველა მკვლევარი აღიარებს, რომ VI საუკუნის I ნახევარში ქართლში გაიმარჯვა მონოფიზიტობამ. ნიშნავს ეს იმას თუ არა, რომ საქართველოში ქალკედონიანობა მთლიანად მოისპო იმ დროს? არა, არათუ მოსახლეობის გარკვეული რაოდენობა ყოფილა ქალკედონიტური, არამედ თვით ეპისკოპოსები და საეპისკოპოსოების საკმაო რაოდენობა ქალკედონიტური ყოფილა. „...მონოფიზიტობის საქართველოში გამარჯვებით ქალკედონიანნი არ მოსპობილან, როგორც დავრწმუნდით, 9 ეპისკოპოსი ამ კრებას არ დასწრებია, ოქმებზე ხელი არ მოუწერიათ. მათი მოქმედება და ბრძოლა, უეჭველია, შემდეგშიც არ შეწყდებოდა. VII ს-ის დამლევს უსახელო თხზულებაში... აღნიშნულია, რომ 574 წელს ბიზანტიიდან სომხეთში დაბრუნებულმა მონოფიზიტებმა ქართველებსა და ალბანელებს სთხოვეს მათთან ერთად ქალკედონიანობას წინააღდგომოდნენ, მაგრამ ალბანელებსაც და ქართველებსაც უარი უთქვამთ. უკვე ეს გარემოება საქართველოში მომხდარი ცვლილებების მაუწყებელია“.[102]

„...574 წლისათვის საქართველოში მონოფიზიტობას სიმტკიცე უკვე შერყეული უჩანს და ქალკედონიანობას ქართული საეკლესიო წრეებში თანაგრძნობა უკვე მოპოვებული ჰქონია. ასურელ მამათა მოღვაწეობის ფაქტი სწორედ ქალკედონიანობის საქართველოში ამ გამარჯვების გაგებას გვიადვილებს. როგორც ასურელ ბერებს ქალკედონიანობის თავიანთი რწმენის გაბატონებისათვის სამშობლო მიუტოვებიათ და ალბანეთში მისულან საქადაგოდ, ისევე მომხდარა საქართველოშიც და ასურელი მამები მოსულან. შინაგანმა სარწმუნოებრივმა ბრძოლამ, ასურელ მამათა ენერგიულმა მოღვაწეობამ, ბიზანტიისაკენ ცხადად გადახრილი პოლიტიკური ორიენტაციის მძლავრმა გავლენამაც ქალკედონიანობას საქართველოში მონოფიზიტობაზე გამარჯვება შეაძლებინა“.[103]

არა თუ 574 წელს, არამედ მანამდეც, ასურელი მამების საქართველოში ჩამოსვლისთანავე, კერძოდ, VI საუკუნის მეორე ნახევრის დასაწყისში, ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის უთანხმოება წარმოშობილა, სომხური ეკლესია ირანის მოთხოვნით ამიერკავკასიის მასშტაბით ლიდერი ეკლესია გახდა, რომელსაც გარკვეული თვალსაზრისით ქართულ და ალბანურ ეკლესიებზე გავლენა ჰქონდა, ამიტომაც უთანხმოება სომხურ ეკლესიასთან ირანის წინააღმდეგობასაც ნიშნავდა. „...უთანხმოების პირველი ნიშნები მე-6 საუკუნის მეორე ნახევრის დასაწყისში გაჩნდა, როდესაც სომხურმა ეკლესიამ ირანის უზენაესობა აღიარა და დვინის ადგილობრივ კრებაზე მონოფიზიტობის მემარცხენე მიმდინარეობა ივლიტიანობა გამოაცხადა თავის ოფიციალურ მრწამსად. ქართლისა და ალბანეთის ეკლესიებმა დვინის კრების განსაზღვრებებს მხარი არ დაუჭირეს, არ დაგმეს ქალკედონის კრება, მაგრამ არც ანტიმონოფიზიტობას დაადგნენ აქტიურად. ირანის იმპერიამ მე-6 საუკუნის 60-იანი წლების მიწურულს კიდევ სცადა, ბიზანტიის საწინააღმდეგო ერთიანი მონოფიზიტური ბანაკი შეეკრა ამიერკავკასიაში..“[104] არსენი საფარელის მიხედვით, სომხური ეკლესიის კრება, რომელმაც აშკარად და გადაჭრით მიიღო მონოფიზიტობა VI საუკუნეში, შემდგარა 551 წელს დვინში, კათალიკოს ნერსე მიჯინის დროს. ამის გამო, სომხურ ეკლესიას ჩამოსცილებია ქართული და ალბანური ეკლესიები. ქართულ ეკლესიას არ დაუგმია ქალკედონის კრება, რასაც მისგან მოითხოვდნენ, მაგრამ არც მტკიცე ანტიმონოფიზიტურ პოზიციაზე დამდგარა, სამაგიეროდ, არსენი საფარელის სიტყვით, ქართულ ეკლესიას სრულებით გაუწყვეტია იერარქიული კავშირი 551 წელს სომხურ ეკლესიასთან, რადგანაც, თავის მხრივ, სომხურ ეკლესიას იერარქიული კავშირი გაუწყვეტია ბერძნულ ეკლესიასთან.

თუ ქართულ ეკლესიაში შექმნილ მდგომარეობას გადავხედავთ, დავინახავთ, რომ 540-იან წლებში ასურელი მამების საქართველოში ჩამოსვლის დროს ჩვენში მონოფიზიტობას გარკვეული პოზიციები აქვს, ათი წლის შემდეგ, ასურელი მამების მოღვაწეობის წყალობით, ჩვენში ქალკედონიტობის პოზიციები უფრო ძლიერია, ვიდრე მონოფიზიტობისა, რაც 551 წლის კრებაზე გამოჩნდა, ოცი წლის შემდეგ კი – 574 წელს ქართულ ეკლესიაში ქალკედონიტობა გამარჯვებულია. ასურელმა მამებმა 30 წელიწადში გაწეული ღვაწლის წყალობით შეძლეს არა მარტო ქალკედონიზმის სრული გამარჯვებისათვის მიეღწიათ, არამედ, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ქალკედონიზმის გამარჯვებამ შექმნა თეორიული საფუძველი ქართული და სომხური ეკლესიების ურთიერთდაშორებისათვის, სომხური ეკლესია კი თავისი ენისა და კულტურის გავრცელებას ცდილობდა მთელ ირანულ ამიერკავკასიაში, ასე რომ, ასურელი მამების მოღვაწეობამ განამტკიცა ქართული კულტურის ეროვნული საფუძველი და თავიდან იქნა აცილებული ეროვნულ-კულტურული გადაგვარების აშკარა საფრთხე.

„ასურელ მამათა ეროვნების შესახებ დ. ბაქრაძეს ნათქვამი აქვს: „ახლა ჩვენს მწერლობაში ვრცელდება აზრი, ვითომც ათ-ცამეტნი მამანი ყოფილიყვნენ ქართველნი ნათესაობით. ეს აზრი ჩვენი წარმოდგენითაც უსაფუძვლო არ

არის“. ამის საბუთად მას ერთი მხრივ ის მოსაზრება მოჰყავს, რომ „სულ ძველად ქართველნი მოღვაწენი და მთარგმნელნი ანტიოქიაში და მის გარშემო შრომობდნენ თავიანთი მამულის სასარგებლოდ“ – მეორე მხრივ ისიც, რომ ასურელი მამები „შემოდიან თუ არა საქართველოში, ქართულად საუბრობენ, ქართულადვე ასრულებდნენ წირვა-ლოცვასა და ჰმოძღვრობდნენ თვით ქართველ ერსა...“[105]

შეიძლება ასურელი მამები ქართველები არ იყვნენ, მათ მიერ ქართულად საუბარი, წირვა-ლოცვა, ქართული ენის წინა პლანზე წამოწევა და მისთვის განსაკუთრებული ყურადღების მიქცევა გამოწვეული უნდა ყოფილიყო არა ეროვნული, არამედ სარწმუნოებრივი მოსაზრებით. საქმე ის არის, რომ უკვე იმ დროს, ე.ი. VI საუკუნის შუა წლებში სპარსეთის იმპერიაში ბერძნული ენა აკრძალული იყო, მისი გამოყენება წირვა-ლოცვისა და მღვდელმსახურების დროს არ შეიძლებოდა, როგორც ქალკედონიტობის ენისა. V საუკუნეშიც ბერძნული ენა სასტიკად იყო აკრძალული – როგორც მოსე ხორენელი წერს. ცნობილია, რომ VI საუკუნეში სპარსეთის იმპერიაში ქრისტიანებისთვის ნებადართული ენა ღვთისმსახურებისთვის იყო სომხური და ასურული ენები. ერთი საუკუნით ადრე სპარსეთმა მოსთხოვა სომხებს ბერძნულენოვანი ღვთისმსახურების ნაცვლად შემოეღოთ ასურულენოვანი ღვთისმსახურება. ბერძნულენოვანი წიგნები დაწვეს, ბერძნულად საუბარი აკრძალეს. ეს იყო ჯერ კიდევ სომხური ანბანის შემოღებამდე – 405 წლამდე. სომხური ანბანის შემოღების შემდეგ, სპარსეთმა აკრძალა თარგმნა ბერძნული ენიდან და ბერძნული წიგნების გამოყენება. ამ დროს უკვე ნებადართული იყო სომხური და ასურული ენებით ღვთისმსახურება, ხოლო ბერძნული კი აკრძალული. VI საუკუნეში, საქართველოს სპარსთა მიერ დაპყრობის დროს, ბერძნულენოვანი ღვთისმსახურება, ბერძნული ენიდან თარგმნა აიკრძალებოდა, ისე როგორც იმპერიის სხვა კუთხეებში. თავდაპირველად ქართულენოვანი ღვთისმსახურება არ აიკრძალებოდა, მაგრამ იმის შემდეგ, რაც ქართველების უმრავლესობა ქალკედონიტური აღმსარებლობის მაღიარებელი გახდა, დაიწყებოდა ქართული ენის დევნაც, რადგანაც ქართული და ბერძნული ენები მიჩნეული იქნებოდა ქალკედონიტობის ენებად, ხოლო სომხური და ასურული ენები მონოფიზიტობის ენებად. სპარსელებისთვის უცნობი არ ყოფილა ქართველებისა და ბერძნების ურთიერთმეგობრობა და სიყვარული იმ საუკუნეებში. წმიდა რაჟდენის წამებიდანაც ჩანს, რომ ქართველები იდევნებოდნენ როგორც ბერძენთა მეგობრები. იდევნებოდა ქართული ენა, როგორც ქალკედონიტობის მატარებელი ენა ბერძნულის მსგავსად. სწორედ ამიტომ ასურელი მამები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევენ ქართულ ენას. ქართული ენა მათთვის ქალკედონიტობის იარაღია. ეს იარაღი განსაკუთრებით გამოსადეგი იყო იმ დროს, რადგანაც ქართული ენა მოსახლეობის დედაენა იყო, ამიტომაც მისი აკრძალვა სპარსეთს მხოლოდ ზოგადად შეეძლო ეკლესიებში და არა ქვეყანაში, ხოლო ბერძნული ენა მკაცრად იკრძალებოდა არა მარტო ეკლესიებში, არამედ მთელ ქვეყანაში, ისე როგორც V საუკუნის სომხეთში, რაც მოსე ხორენელს კარგადა აქვს აღწერილი.

რატომ მიიჩნეოდა ქართული ენა ქალკედონიტობის ენად? იმიტომ რომ ქალკედონიტობა ეროვნულ სარწმუნოებად ქცეულა უკვე VI საუკუნის საქართველოში, ამიტომაც, ეროვნებით ქართველისა და სარწმუნოებით ქალკედონიტის როგორც საეკლესიო, ისე დედაენა ქართული ენა იყო. ეროვნებით ქართველი, მაგრამ სარწმუნოებით მონოფიზიტი მოსახლეობის არსებობა საქართველოში უეჭველია როგორც VI, ისე VII საუკუნეში. მათი დედაენა იყო ქართული ენა, მაგრამ სარწმუნოების, ანუ საეკლესიო ენა იყო სომხური, ისე როგორც ალბანელი მონოფიზიტებისა. მიზეზი ამისა იყო ის, რომ მონოფიზიტობის ენად სომხური ენა დაფიქსირდა. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „მაგრამ სპარსეთის სომხეთში მონოფიზიტობა მაინც დიოფიზიტობასა ანუ ქალკედონიანობაზე უფრო ძლიერი იყო. ამ დროისათვის სომეხთა გავლენიან წრეებში ამ მოძღვრებას ისე მაგრად ჰქონდა უკვე ფესვები გამდგარი, რომ თითქმის ეროვნულ სარწმუნოებად იყო უკვე ქცეული“.[106]

სომხეთში საკმაოდ ძლიერი და გავლენიანი იყო დიოფიზიტობა, მაგრამ მონოფიზიტობა უფრო ძლიერი ყოფილა და ამიტომაც ეროვნულ სარწმუნოებად ქცეულა. საქართველოში კი პირიქითა მდგომარეობა იყო VI საუკუნის შუა წლებიდან. ჩვენში, თუმცა ძლიერი იყო მონოფიზიტობა და მას მხარს თვით სპარსეთი უჭერდა, მაგრამ დიოფიზიტობა უფრო გაძლიერებულა და ეროვნულ სარწმუნოებად ქცეულა. ამ მიზეზის გამო საქართველოში მცხოვრები სარწმუნოებით მონოფიზიტი, მაგრამ ეროვნებით ქართველი მოსახლეობა თავის თავს აკუთვნებდა არა ქართულ, ე.ი. ქალკედონიტურ ეკლესიას, არამედ სომხურ, ანუ მონოფიზიტურ ეკლესიას. ეროვნებით ქართველი, მაგრამ სარწმუნოებით მონოფიზიტი მოსახლეობა იმის შემდეგ, რაც სპარსეთის გავლენა შემცირდა ქართლზე, თავისი სარწმუნოების დაცვის მიზნით სწავლობდა სომხურ ენას, ეზიარებოდა სომხურ საეკლესიო კულტურას, იცავდა სომხური ენის პოზიციებს თავის ეკლესიაში, წირვა-ლოცვის ენად აღიარებდა სომხურს. ამით იყო გამოწვეული ცურტავის სომხურენოვანი ქართული მოსახლეობის მიერ კირიონის ენობრივი რეფორმის წინააღმდეგ გამოსვლა. ცურტავის, ანუ საპიტიახშოს მოსახლეობამ არცთუ სიხარულით მიიღო ერთი სირიელი მამათაგანი – დავით გარეჯელი. ადგილობრივმა მთავარმა ზუბაქარ დიდებულმა მისი მოკვლაც კი დააპირა. ადგილობრივი მოსახლეობის საეკლესიო სომხურენოვნების შესახებ არის ნაკვალევი დარჩენილი დავით გარეჯელის ცხოვრებაში. დავითის მიზანი იყო, გაექალკედონიტებინა ადგილობრივი ქართველობა, რისთვისაც ზოგადად მიუღწევია. ამაზე მიუთითებს ქართული საეკლესიო ენის დანერგვა კირიონის მიერ ამ მხარეებში VII საუკუნის დასაწყისში. 614 წლის ე.წ. სპარსული კრების შემდეგ, სპარსეთის იმპერიის ქრისტიანებს მიეცათ ბრძანება დამორჩილებოდნენ სომხურ ეკლესიას, ანუ რაც იგივეა, მიეღოთ მონოფიზიტობა. საქართველო და მისი სამეფო კარი, ცხადია, იძულებული იქნებოდა დამორჩილებოდა იმპერიის ამ ბრძანებას, ეღიარებინა სომხური სარწმუნოება – მონოფიზიტობა. ამ მიზეზის გამო ქართლის მეფე, ანუ მთავარი სტეფანოზი მონოფიზიტი უნდა ყოფილიყო, რისი მინიშნებაც თითქოსდა გვაქვს შიო მღვიმელის ცხოვრებაში. სტეფანოზი

„განუდგა ბერძენთა და მიექცა სპარსთა“.[107] ის „იყო ურწმუნო და უშიში ღმრთისა“, „არა ინება განდგომა სპარსთაგან“, მას ჰერაკლე ბერძენთა კეისარმა მეფობა ჩამოართვა. ამიტომაც არ არის გასაკვირი, რომ ასეთ ურწმუნო მეფეს არ უშინდებიან შიომღვიმის ბერები და კონფლიქტი აქვთ მასთან. ჩანს, თვით სპარსთა უდიდესი გაძლიერების დროსაც კი, როცა VII საუკუნის დასაწყისში სპარსეთმა წარმატებით შეუტია ბიზანტიას, დაიპყრო მისი მიწები და იერუსალიმიც კი აიღო, ასურელ მამათა მიერ დაარსებული მონასტრები კვლავ ქალკედონიტობის კერები არიან და თვით არაქალკედონიტ მეფე-მთავარსაც თავის ძალას აგრძნობინებენ.

კ. კეკელიძეს მიაჩნია, რომ ასურელ მამებს თავიანთი მოღვაწეობა მონასტრების საშუალებით განუხორციელებიათ – „არავითარი საბუთი იმისა, რომ ჩვენში ეგრეთ წოდებული ათცამეტ მამათა მოსვლამდე მონასტრები ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით ყოფილიყო, არ არსებობს. პირველად მონასტრები ჩვენში დააარსეს აღნიშნულმა მამებმა...“[108] ძველი მწერლის, ბასილი ვაჩესძეს აზრითო, წერს კ. კეკელიძე, „ათცამეტ ასურელ მამებმა იმდენი ნიში და საკვირველებანი აჩვენესო, იმათ რომ ბერძენთა შორის ჰქონოდა ადგილი, „ძლითმცა აღსარიცხველ წერილებს შექმნიდნენ“, ესე იგი დასწერდნენ ამის შესახებ, ჩვენში კი არავინ იზრუნა ამისათვის, ვინაიდან „ნათესავნი ქართველთა არის მარტივ და ამასთან ლიტონიცაო“.[109]

სარწმუნოების განმტკიცება ყოფილა ასურელი მამების უმთავრესი დამსახურება. მონაზონი მაკრინე, რომელიც ზოგადად გამოხატავს ეკლესიის თვალსაზრისს, წერს, ასურელმა მამებმა „განამტკიცეს და განაახლეს ნინოს მიერ ქადაგებული სარწმუნოება“.[110]

ნინოს მიერ ქადაგებული სარწმუნოების აღდგენა მთავარი დამსახურება ყოფილა სირიელი მამებისა. „ამიტომ უფრო დამაჯერებელი ჩანს ტრადიციულ თვალსაზრისს თანხვედრილი მოსაზრება ივ. ჯავახიშვილისა, რომლის თანახმადაც, ასურელი მამები სწორედ დიოფიზიტები უნდა ყოფილიყვნენ და სწორედ ქალკედონელთა (დიოფიზიტთა) პოზიციების განსამტკიცებლად უნდა გამომგზავრებულიყვნენ მძაფრი რელიგიური წინააღმდეგობების ასპარეზად ქცეულ საქართველოში. ამ შემთხვევაში მათი მოღვაწეობის სავსებით ლოგიკურ შედეგად წარმოისახება VII საუკუნის დამდეგს ქართული ეკლესიის მკვეთრი შებრუნება დიოფიზიტობისაკენ“.[111]

მართალია, მონოფიზიტობის ბატონობას რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში VI საუკუნის მანძილზე და VII საუკუნის დასაწყისში ქართულ ეკლესიაზე თავისი კვალი დაუტოვებია, მაგრამ საზოგადოდ ქართველი ერის სიმტკიცისა და მდგრადობის გამო საქართველოში მწვალებლობას ვერ გაუმარჯვნია, რასაც სიამაყით აღნიშნავდნენ კიდეც ქართველი მოღვაწენი.

„უნდა ითქვას, რომ ქართველი ერის სარწმუნოებრივი ისტორიის განვითარების შესახებ VIII ს-დან მოყოლებული, მეტადრე კი X–XI საუკუნეებში რომ საბოლოო ჩამოყალიბებული მკაცრი ე.წ. მართლმადიდებლობა გაბატონდა. ამ ხანაში ამ საკითხის წარსულზედაც გარკვეული უცილობელ ჭეშმარიტებად მიჩნეული მოძღვრება ჩამოინაკვთა და დაკანონდა. ამ დებუ-

ლებით სხვაგან თუ ქრისტიანობა მრავალგზის შელახულა მწვალებლობისაგან და არაერთხელ და არა ერთგან ესა თუ ის მწვალებლობა გაბატონებულა კიდეც, საქართველოში ხალხმა პირველითგან მიღებული ქადაგება და მოძღვრება ვითომც უცვლელად და შეუბღალავად დაიცვა, მწვალებლობა საქართველოში მას არასდროს არ შეუშვია და მართლმადიდებლობისათვის არ უღალატია“,[112] – წერს მეცნიერი. ძველი ქართველი მოღვაწენი არ მალავდნენ და არ აფერადებდნენ ეკლესიის მდგომარეობას აღნიშნულ პერიოდში, მაგალითად, გიორგი მცირე, რომელსაც თავის თხზულებაში მოჰყავს გიორგი მთაწმინდელის სიტყვები – „რაჟამს ერთგზის გვიცნობიეს, არღარა მიდრეკილ ვართ მარცხულ გინა მარჯულ“. არც იმას მალავს და აღიარებს, რომ „ქუეყანაი ჩუენი შორს იყო ქუეყანისაგან საბერძნეთისა და ვითარცა თესლნი არაწმიდანი შორის ჩუენსა დათესულ იყვნეს ბოროტნი იგი თესლნი სომეხთანი“, „ამის მიერ ფრიად გუევნებოდა, რამეთუ ნათესავი ჩუენი წრფელ იყო და უმანკოი, ხოლო იგინი (ე.ი. სომეხნი) რეცა მიზეზითა წესიერებისაითა, ცთუნებად გუაზმნობდეს და რომელნიმე წიგნნიცა გუაქუნდეს მათგან (ე.ი. სომხურიდან) თარგმნილნი“.[113] გიორგი მცირე გულისხმობს VI საუკუნისა და VII საუკუნის გარკვეულ პერიოდებში მონოფიზიტური მწვალებლობის, ანუ სომხური ეკლესიის მომძლავრებას ქართულ ეკლესიაზე. მისი აზრით, „პირველითგანვე გუაქუნდეს წერილნიცა და სარწმუნოება ჭეშმარიტი და მართალი“, რომელნიც შემდგომ ამღვრეულა მონოფიზიტობის მწვალებლობის მომძლავრებით ქართლში და IV–V საუკუნეებში ბერძნული ენიდან მართლად თარგმნილნი წმიდა წიგნები მონოფიზიტთა გამო VI–VII საუკუნეებში სომხურიდან უთარგმნიათ ანდა შეუსწორებიათ.

ასურელი მამების ღვაწლიც ის ყოფილა, რომ ქართული ეკლესიისთვის თავიდან აუცილებიათ დიდი საფრთხე მონოფიზიტობის ანუ, როგორც მაშინ უწოდებდნენ, სომხური სარწმუნოების აღიარებისა.

„ეპისტოლეთა წიგნის“[114] მოკლე შინაარსი

1. „ეპისტოლეთა წიგნი“ იწყება ცურტავის ეპისკოპოს მოსეს ეპისტოლეთი ვრთანეს ქერდოლისადმი, რომელიც სომხეთის კათალიკოსის ადგილის მცველი იყო. მოსე აცნობებს ვრთანესს, რომ ის სიყრმისას მისულა ცურტავის საეპისკოპოსოში, რომლის მოწაფედაც ითვლებოდა. იქ ისწავლა ქართული და სომხური მწიგნობრობა, შემდეგ პიტიახშის კარის საყდრის მოძღვარი გახდა. შემდეგ მოსე აცნობებს – ახლაღა მივხვდი, რომ სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით „...ქართველთ მხოლოდ მწვანით შეფერილი ფოთლები ჰქონიათ“ (გვ.2). ქართველებიო, წერს ის, იმ უნაყოფო და ხშირფოთლიან ლეღვის ხეს ჰგვანან, რომელზედაც უფალმა ნაყოფი ვერ ჰპოვა ფოთლების გარდაო. „ასევე ესენი კაცთა მოსაწონებლად ცდილობდნენ მთელი მსახურება სრულად და სავსებით წარმოედგინათ. ხოლო როცა შევიტყვეთ ქალკედონის კრების

ურიული განსაზღვრების განდიდება... ხმა ავიმაღლეთ და მტერი გავხდით კათალიკოსად წოდებულისა, ყველა მთავრისა და იმ ქვეყნისა და ბოლოს ვიდევნე...“ (გვ.2). ახლა, რადგანაც სომხეთის საკათალიკოსო ტახტი თავისუფალია, თქვენ გაცნობებთ იმ (ე.ი. ქართველთა) ქვეყნის დაღუპვას. ამჟამად დევნილი, არაგაწის მთის ძირას ერთ-ერთ მონასტერში ვიმყოფები. მე მივწერე ცურტავის ეკლესიის სომხურენოვან სამწყსოს, თქვენც ინებეთ და მისწერეთო.

მოსე ეპისკოპოსის ეპისტოლედან ნათლად ჩანს, რომ ის ცურტავს ქართველთა ქვეყნად მიიჩნევს, ცურტაველებს არ აცალკევებს ქართველებისგან, რომელთაც უნაყოფო ლეღვის ხეს ადარებს. ცურტავის ეკლესიას წარმოადგენს მთლიანობაში ქართულ ეკლესიასთან, რომლის გარეგანი მხარე, მისი აზრით, მშვენიერია, ხოლო შინაგანად უნაყოფოა. გარდა ამისა, ქართველები ყოველგვარ საეკლესიო წესს მთელი სისავსით აღასრულებენ, მაგრამ ესეც კაცთა მოსაჩვენებლად არისო. მოსე სთხოვს ვრთანესს, როგორც აღვნიშნეთ, რომ მან წერილი მისწეროს ცურტავის სომხურენოვან სამწყსოს. ცურტავის სომხურენოვანი სამწყსო ეროვნებით სომხური რომ ყოფილიყო, მაშინ სრულებით არ იქნებოდა საჭირო აღნიშვნა მათი სომხურენოვნებისა, პირდაპირ სთხოვდა, წერილი მისწერე ცურტაველ სომხებსო, მაგრამ წერილს სწერენ არა სომხებს, არამედ სომხურენოვან ქართველებს, ე.ი. სომხური საეკლესიო ენისა და ქართული დედაენის მქონე ქართველებს. თარგმანი „სომხურენოვანი“ მთლად ზუსტი არ არის. ძალზე ძნელია მისი ქართულად გადმოღება, აქ იგულისხმება სომხური მწიგნობრობის მქონე და ასევე სომხური მღვდელმსახურების მქონე ადგილობრივი ქართველობა. პირობითად შეიძლება „სომხურენოვანად“ ითარგმნოს შესაბამისი სომხური ტერმინი, თუმცა, შეიძლებოდა „სომხური წიგნის მქონედაც“ თარგმნილიყო. ეს „სომხური წიგნის მქონე“ ან „სომხურენოვანი“ ქართველები წმიდა გრიგოლის ტახტის ერთგულ მრევლად მიაჩნიათ. მოულოდნელი არ არის და ასე იყო თითქმის მთელი შუასაუკუნეების მანძილზე, როცა ერთ რომელიმე ხალხს მღვდელმსახურება ჰქონდა არა დედაენაზე, არამედ უცხო ენაზე. ცხადია, მათი წიგნებიც უცხოენოვანი იყო. მაგალითად, გერმანელებს მღვდელმსახურება ჰქონდათ არა მშობლიურ გერმანულ, არამედ უცხო ლათინურ ენაზე, მათი წიგნებიც ლათინურენოვანი იყო. ამიტომაც მათთვის შეიძლებოდა „ლათინურენოვანნი“ ეწოდებინათ.

2. ვრთანეს ქერდოლი პასუხად მოსეს აქებს, ამხნევებს და აცნობებს, რომ მან წერილი მისწერა „სომხურენოვან“ მრევლს (იგულისხმება ან ცურტავში, ან მთელ საქართველოში).

3. „ეპისტოლეთა წიგნში“ მოტანილია მოსე ეპისკოპოსის საყოველთაო ეპისტოლე ცურტავის ეკლესიის „სომხურენოვანი“ თემისადმი, რომელშიც ის გმობს ქალკედონიტობას. როდესაც ის „დაემორჩილა“ იმათ, რომელთაც მისი ეპისკოპოსად კურთხევა უნდოდათ და „ისმინა მათი მოწოდება“, როცა ეპისკოპოსი გახდა, უეცრად „შეეყარა გმობას“ – „...დავემორჩილეთ და გულმოდგინედ ვისმინეთ მოწოდება, რისთვისაც უეცრად შევეყარეთ გმობას რასმე...“ (გვ.7), ანუ ქალკედონიტობას. მეო, _ წერს ის, – ვერ შევძელი დუმილით დამე-

ფარა სნება – „...რის გამო აღვიძარით კიდეც, ამის გამო მტრად ვიქეცით ყოველთა. რამდენადაც ვამხილეთ, იმდენად უფრო დაგვემუქრნენ მღვდელ-მთავარნი და მთავარნი, ვიდრე არ გამაძევეს“ (გვ. 8). ძალზე საყურადღებოა, რომ მოსე ცურტავის ერთ კუთხეში ამხელს ქალკედონიტობას და მას მაშინვე მყისიერად დაემუქრნენ სრულიად ქართლის მთავრები და ეპისკოპოსები, მთელი ქვეყანა მტრად გადაეკიდა. აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ ცურტავი ქართლის განუყოფელი ნაწილია. „...ხმა ავიმაღლეთ და მტერი გავხდით კათალიკოსად წოდებულისა, ყველა მთავრისა და იმ ქვეყნისა და ბოლოს ვიდევნე“ (გვ.2).

მოსე აფრთხილებს თავის „სომხურენოვან“ მრევლს, ფრთხილად იყოს. „ქურდულად შემოაცოცეს და შემოიღეს მწვალებლობა...“ (გვ. 11). „აწ ესე ყოველი ვიცით რა, საყვარელნო, ვიაროთ სამეუფეო გზით, ნურც მარჯვნივ გადავუხვევთ და ნურც მარცხნივ“ (გვ. 12).

4. „ეპისტოლეთა წიგნში“ მოტანილია ეპისტოლე, რომელსაც სათაურად აქვს „მიზეზი ორბუნებიანთა მეოთხე კრებისა, მოსე ქართველთა მართლმადიდებელი ეპისკოპოსისა“ (გვ. 15). ამ სათაურიდანაც ჩანს, რომ მოსე ცურტაველი ეპისკოპოსი არის მონოფიზიტი, ანუ „მართლმადიდებელი“, რადგან სომხები ასე უწოდებდნენ მონოფიზიტებს. ამასთანავე, რაც აღსანიშნავია, მოსე არის ეროვნებით ქართველთა ეპისკოპოსი. მას უწოდებენ „მოსე ქართველთა მართლმადიდებელ ეპისკოპოსს“. აქედანაც ჩანს, რომ ცურტავის „სომხურენოვანი“ თემი ქართველების თემია, ოღონდ ამ ქართველებს სომხური ტიპიკონი აქვთ მიღებული, ისინი საეკლესიო დანიშნულებისთვის სომხურ წიგნებს ხმარობენ, ამიტომაც „სომხურენოვანნი“ არიან. თვით სომხური ეკლესია მათ ქართველებად მიიჩნევს და არა სომხებად, ამიტომაც მათი ეპისკოპოსი მოსე „ქართველთა“ ეპისკოპოსია. ეს არის უეჭველი ფაქტი, დადასტურებული პირველხარისხოვან წყაროში – „ეპისტოლეთა წიგნში“, ამიტომაც ამ ფაქტის იგნორირება არ შეიძლება.

5. მოსე ეპისკოპოსმა მიიღო საპასუხო ეპისტოლე „სომხურენოვანთაგან“, ანუ როგორც თავიანთ თავს უწოდებენ, „ძმობისაგან“, ისინი, კერძოდ, შესჩივიან მას,“ – ... ხოლო თუ არა, ჩვენთვის სხვა ღონე არ არის: ან უნდა დავრჩეთ ამ ქვეყანაში და ამის სურვილისამებრ მოვიქცეთ, ან დავტოვოთ და განვეცალოთ“ (გვ. 31). ე.ი. ან კირიონის სურვილისამებრ უნდა მოვიქცეთ, ან გავეცალოთ ამ მხარეებსო. უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს „ძმები“ სომხურენოვანი თემის სასულიერო მეთაურები არიან და სწორედ ეს „ძმები“. რამდენიმე კაცი აპირებს საქართველოს დატოვებას და არა მთელი სომხურენოვანი თემი.

6. ვრთანეს ქერდოლმაც მისწერა წერილი სომხურენოვან თემს. ის სწერს „...სავანეთა ხუცესებს, სოფლის მღვდლებს, აზნაურებსა და გლეხებს, მოხუცებსა და ყრმებს. ყველა და ყოველ ერისკაცს მაგ სომხურენოვანი ქვეყნებისას, რომელნიც ხართ ცურტავის ეკლესიის განმგებლობაში“ (გვ. 32). აქედან ჩანს, რომ ცურტავის ეკლესიაში უნდა ვიგულისხმოთ არა დაბა ცურტავის ერთი რომელიღაც ეკლესიის მცირერიცხოვანი სამწყსო, არამედ ცურტავის ეკლესია ყოფილა ცენტრი მრავალრიცხოვანი „სომხურენოვანი“ თემისა, რომელშიც შე-

დიან „ქვეყნები“ (და არა ერთი ქვეყანა), სავანეები, სოფლები, აზნაურები, გლეხები და ა.შ. ეს არის სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს სომხური ტიპიკონის მქონე ქართული მოსახლეობა, ხოლო როცა მოსე ეპისკოპოსს „ძმობამ“ მისწერა, ან კირიონის სურვილებს უნდა დავემორჩილოთ, ან ქვეყანა უნდა დავტოვოთო, აქ იგულისხმება. რომ ქვეყნის დატოვებას აპირებს არა მთელი „სომხურენოვანი“ თემი, არამედ სწორედ „ძმობა“, ანუ ამ თემის სასულიერო მეთაურები. მთელ „სომხურენოვან“ თემს, ცხადია, ქვეყნის დატოვება არ შეეძლო, მაშინ მთელი სამხრეთ-აღმოსავლეთი საქართველო მკვიდრი მოსახლეობისგან, ანუ ქართველებისგან დაიცლებოდა.

ვრთანესი წერს, რომ სომეხ-ქართველ-ალბანელ ეპისკოპოსთა გაერთიანებულ კრებას თავის დროზე საშინელი წყევლით აღმოუფხვრია ქალკედონიტობა, ახლა კი კირიონი თავის ეპისკოპოსებთან და მთავრებთან ერთად ქალკედონიტობას იწყნარებს და განადიდებსო. გვესმა თქვენს შესახებაც, რომ თქვენ თავდადებული ხართ მართლმადიდებელი სარწმუნოებისათვის (ანუ მონოფიზიტობისათვის), რომელიც თქვენს ქვეყანას დასაბამითვე შეუწყნარებიაო.

7. ვრთანეს ქერდოლს უპასუხებენ „სომხურენოვანნი“. ისინი, სხვათა შორის. სიტყვა „ქართლს“ არ ხმარობენ, ხოლო თითქოსდა კავკასიის იმ მხარეში, რომელშიც ისინი ცხოვრობენ, სწორი სარწმუნოება წმიდა გრიგოლის მიერ ყოფილა დანერგილი. ჩანს, ეს პასუხი დაწერილია არა მთელი თემის, არამედ მისი სასულიერო ხელმძღვანელების, „ძმების“ მიერ. ისინი ნატრობენ, რომ სომხური ეკლესიის მეთაურმა „...მოჰკითხოს ცთუნებულ ჩვენს ქვეყანას..., რადგან მანდედან დახმარებისა და ზურგის გარეშე შეუძლებელია ყოფნა – ისეთ მძლავრ ამაყს, რომელიც მამამთავრად იწოდება, შევყრილვართ, თუ არა, უნდა დავტოვოთ ეს ქვეყანა და წავიდეთ“. ქვეყნის დატოვებასა და წასვლას აპირებს არა „სომხურენოვანი“ თემი, არამედ რამდენიმე კაცი, მსგავსნი მოსე ეპისკოპოსისა, რომელნიც თავიანთ თავს მთელი თემის მეთაურებად აცხადებენ და ასეთი სახის ეპისტოლეებს აგზავნიან (გვ. 34).

8. მოსე ეპისკოპოსი მეორე ეპისტოლეს უგზავნის ვრთანეს ქერდოლს, სადაც ითხოვს, რომ ვრთანესმა შესაბამისი წერილები მისწეროს კირიონს, ქართლის მთავრებს – ატრნერსესა, ვაჰანსა და ბრზმიჰრს – „ქალკედონის კრების მხილებით და ერთი დავალების წიგნი – პეტრეს“. პეტრე – ქართველი მონოფიზიტი ეპისკოპოსია, ამიტომაც მას ქალკედონის კრების „მხილების“ წიგნი არ უნდა მიეწეროს – არამედ „დავალების წიგნი“. პეტრე ქართველი ეპისკოპოსი ვალდებულია დავალება შეასრულოს. კირიონის შესახებ წერს, რომ „...იგიც მაგ წმიდა საყდრის მოწაფეა“ – ე.ი. სომხური ეკლესიისა. ასევე წერს: „...ალბანეთიდან ქართლის ქვეყნამდე ჩვენ გვხვდა წილად შეგვესრულებინა სახარება ქრისტესი...“, ვითომდა მთელი ამიერკავკასია სომხური ეკლესიის კერძია.

9. ვრთანესი უპასუხებს მოსეს, რომ მან წერილები დაწერა ქართლის კათალიკოსისა და მთავრებისადმი. ზოგიერთი წერილის გაგზავნა თავისი კაცის ხელით ვერ გაბედა ან ვერ შეძლო, ამიტომაც სთხოვს მოსეს, წერილები

წაიღოს მისმა კაცმა. თუ უარყოფითი პასუხები მოგვივაო, წერს, მაშინ „...უბრძანე თქვენს ნაცნობ და საყვარელ მთავრებს, მოსწერონ ჩვენი ქვეყნის დიდებულ მთავრებს, რომ ჩვენ თვითონ წავიდეთ ამათი ბრძანებით და ქრისტე ღმერთის შეწევნით ვამხილოთ, რათა გამოსწორდნენ“. თუ არ გამოსწორდებიან, ჩვენ ფეხთა მტვერს მივაყრით, მოვალეობა მოხდილი გვექნებაო. აქედან ჩანს, რომ ვრთანესსა და სომეხ იერარქებს უფლება არა აქვთ ქართლში ჩასვლისა, გულითაც რომ მოიწადინონ, ალბათ, პოლიტიკური სიტუაციის გამო. ის ასეთი ხერხით აპირებს ქართლში ჩასვლას და ქართველთა „მხილებას“: – მოსეს ნაცნობმა და მეგობარმა ქართველმა მთავრებმა უნდა მისწერონ სომეხ მთავრებს, რომ სომეხ იერარქებს ქართლში ჩასვლის უფლებას აძლევენ. ჩანს, ქართლში ისეთი მთავრებიც არიან, რომელნიც მეგობრობენ მოსესთან, ანუ უთანაგრძნობენ მონოფიზიტებს (გვ. 38).

10. ქართველ მონოფიზიტ ეპისკოპოს პეტრეს სწერს ვრთანეს ქერდოლი, უწოდებს „ღვთივმომადლებულ პატივით გაბრწყინვებულ დიდებულ უფალ პეტრეს“ (გვ. 38). – „...თქვენს ქვეყანაში განადიდებენ ამ კრებას, რის გამოც მაგ ქვეყნის ერთი ეპისკოპოსი ლტოლვილი წავიდა... ხოლო თქვენ როგორც მიიღეთ ღმერთის ქომაგობა თქვენს თავზე, ასევე მტკიცედ იდექით მაგ საქმის აღსრულებამდე...“ (გვ. 39). აქედან ჩანს, რომ ქართველი ეპისკოპოსი პეტრე მონოფიზიტობის ქომაგია ქართველთა ქვეყანასა და ეკლესიაში. ვრთანესი ავალებს პეტრეს, რათა პეტრემ მისწეროს სომეხ მთავრებს, რომ მათ სომეხ იერარქებს ქართლში ჩასვლის ნება დართონ.

11. კირიონ კათალიკოსს, ქართველ ეპისკოპოსებსა და მთავრებს სწერს ვრთანეს ქერდოლი, – „...ეხლა შევიტყვეთ, რომ თქვენ ქალკედონის უსჯულო კრებასა და ლეონის ტომარს მართლმადიდებლურად და დიდების ღირსად თვლით“ (გვ. 41).

„თქვენმა ღვთისმოყვარებამ არ უნდა მიიღოს მეტი ვისიმე მოძღვრება, თუ არა სამი წმიდა და წრფელი კრებისა... ამაზე მეტი სარწმუნოების საზღვარი ჩვენსა და თქვენს მამებსა და მოძღვრებს არ შეუწყნარებიათ“ (გვ. 41) და ა. შ. „უკეთუ რაიმე ეჭვი გაქვთ გულში და მის შესახებ გსურთ გამოიკვლიოთ, მოსწერეთ ჩვენი ქვეყნის დიდებულ მთავრებს, რათა მოვიდეთ მანდ“ (გვ. 43).

12. მოსე ეპისკოპოსი მესამე ეპისტოლეს უგზავნის ვრთანეს ქერდოლს. აუწყებს, რომ კირიონთან თქვენი ეპისტოლეს მიტანა ჯერ ვერავინ გაბედა, შემდეგ, როცა მიუტანეს და წაიკითხა, აღივსო რისხვით, ფერი ეცვალა, „წყევლიდა, აგინებდა და ათრევდა სომხეთს და წერილის პასუხი არც თვით დაწერა და არც სხვებს დააწერინაო“ (გვ. 43). იმუქრებოდა, ამ წერილს „იერუსალიმის ქალაქის მამამთავართან წავაღებინებ, რომ პასუხი გასცესო“. კირიონს იმიტომ სურდა იერუსალიმში სომეხთა წერილის გაგზავნა, რომ ეკლესია საზოგადოდ იერუსალიმის სჯულიერი დაქვემდებარების ქვეშ მიაჩნდა, თუმცა, მართალია, 554 წლის შემდეგ სომხურმა ეკლესიამ ოფიციალურად გაწყვიტა კავშირი დედა-ბერძნულ ეკლესიასთან.

ჩანს, 506–520-იანი წლების სომხურ-ქართულ-ალბანური გაერთიანებული კრებების შემდეგ სომხეთი ამ კრებების გადაწყვეტილებების შესრულებას

დაჟინებით მოითხოვს სარწმუნოებრივი თვალსაზრისით, სამაგიეროდ იმავე კრებების გადაწყვეტილების შესრულებას კირიონი მოითხოვს იერარქიულ-სულიერი დაქვემდებარების თვალსაზრისით, ანუ თუ სომხეთი ითხოვს ამ კრებების სარწმუნოებრივი კურსი დაიცვას, კირიონი მოითხოვს, ამ კრებების მიერ გამოტანილი დადგენილება მსოფლიო ეკლესიასთან კავშირის შესახებ დაიცვას სომხურმა ეკლესიამ.

13. ვრთანესი უპასუხებს მოსეს: შენი წერილიდან შევიტყვე, თუ რატომ არ გამცა კირიონმა პასუხი. ქართველ აზნაურთაგან კი ზოგიერთებმა პასუხი მომწერეს. მაგრამ მათი პასუხი სნეული, მბოდავი ავადმყოფის ლაპარაკს გავს, რომელმაც არ იცის, რას ამბობს. ისინი მწერენ, – „...ჩვენ ეს სარწმუნოებაცა გვაქვს და ეგეცო, სჯულს აქაც ვეზიარებით და მანდაცო, მოსეს თუ სურს, მოვიდეს, ჩვენს კათალიკოსს დაემორჩილოს, რადგან ჩვენ ასე მოგვწონს, და თავისი ადგილი დაიკავოსო“ (გვ. 45).

ქართველი აზნაურების პასუხიდან ნათლად ჩანს, რომ შეიძლება ქართველი მმართველი ზედაფენისთვის სარწმუნოებრივი მიმართულების საკითხი მნიშვნელოვანი არ არის, მაგრამ ისინი სისხლხორცეულად დაინტერესებულნი არიან ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობით. ქართველ აზნაურებს მონოფიზიტობა იმდენად აინტერესებთ, რამდენადაც ის პოლიტიკასთან არის დაკავშირებული, კერძოდ, მონოფიზიტობა სომხური ეკლესიის ხელში იქცა იარაღად, რომლის საშუალებითაც ის აპირებს ქართული ეკლესიის, ან მისი რომელიმე ნაწილის დაქვემდებარებას სომხურისადმი. ასეთი პოლიტიკის მკვეთრი მოწინააღმდეგენი არიან ქართველი აზნაურები. ისინი სარწმუნოებრივი, ასე ვთქვათ, განურჩევლობის თუ ზომიერების გამო მზად არიან უკანვე მიიღონ მოსე ცურტავის ეპისკოპოსი, არ შეეხონ მის მონოფიზიტობას და დაუბრუნონ მას საეპისკოპოსო ტახტი, ოღონდ ერთი პირობით – მონოფიზიტი მოსე განუხრელად უნდა დაექვემდებაროს ქართული ეკლესიის მეთაურს. მის სარწმუნოებრივ შეხედულებას არავინ შეეხება, ქართული ეკლესიის ერთიანობის დარღვევის და დეცენტრალიზაციის უფლებას კი არ მისცემენ.

პასუხიდან შეიძლება გავიგოთ, რომ ცურტავი და მისი სამწყსო ქართლშია და მის სამწყსოს ქართველები შეადგენენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში, სპარსთა მიერ ქვეყნის დაპყრობის დროს, ცურტავსა და მის სამწყსოზე უფლება არ ექნებოდათ ქართველ აზნაურებს, და აგრეთვე ის, რომ ქართლში მართლაც ფეხი აქვს მოკიდებული ჰენოტიკონის მიმდევარ, ანდა მონოთელიტობის მაგვარ სარწმუნოებრივ შეხედულებას, ეს არის ქალკედონიტებისა და მონოფიზიტების შემრიგებლური პოლიტიკა – „ჩვენ ეს სარწმუნოებაცა გვაქვს და ეგეც, სჯულს აქაც ვეზიარებით და მანდაც“, ე.ი. ჩვენ ქალკედონიტებიც ვართ და მონოფიზიტებიც ერთდროულადო. ერთი წამით შეიძლება ვიფიქროთ, მონოთელიტობის სამშობლო ფაზისის ქვეყანა საქართველოა, ხოლო მისი ლიდერი კირიონია. თუმცა, კირიონი ძირითადად მაინც მებრძოლი ქალკედონიტია, რაც მისი შემდგომი ეპისტოლეებიდან ჩანს, ის მხოლოდ უთმობს მონოფიზიტებს, რადგანაც, ჩანს, ქართლში მრავალი ქართველი მონოფიზიტი

ცხოვრობს, განსაკუთრებით სამხრეთ მხარეებში. ქართველი ერისა და ეკლესიის ერთიანობისათვის უმჯობესად მიაჩნიათ დათმობა.

შემდგომ ვრთანესის ეპისტოლე ეძღვნება სარწმუნოებრივ საკითხებს, კერძოდ, ის წერს. „...იმ მიზეზების შესახებ, რის გამოც ხელახლა დაამტკიცეს... ქალკედონის კრება, რომელიც აღმოფხვრა კეთილმსახურმა ზენონმა შემაერთებელი წერილით და ამის შემდეგ... ანასტასიმ“ (გვ. 46).

ანასტასის შემდეგ ბიზანტიის იმპერატორი გამხდარა იუსტინე. მან ბრძანება გასცა, „...დაემტკიცებინათ მათგან დარღვეული ლეონის ტომარი და ქალკედონის კრება. თუ ვინმე გაბედავდა მეფის ბრძანებას წინააღდგომოდა, მახვილითა და სხვადასხვა ტანჯვით ამოეწყვიტათ, მაშინვე ყველა ეკლესია სისხლით შეიღება...“ (გვ. 47).

ვრთანესის, ანუ სომხური ეკლესიის თვალსაზრისით, თითქოსდა ქალკედონის კრება ბიზანტიამ ოფიციალურად მიიღო VI საუკუნეში იუსტინე იმპერატორის დროს (518–527). „მცირე ჟამსა ეპყრა მეფობა იუსტინეს ... გამეფდა იუსტინიანე“ (გვ. 47). იუსტინიანე (527–565) თავისი მეფობის პირველ წლებში ქალკედონიტი ყოფილა, მერე თითქოსდა მონოფიზიტობა მიუღია, მაგრამ მოუკლავთ. „ეთათბირა მეფე თავის დიდებულებს, რომ აღმოფხვრან ქალკედონის კრების ახალსახიობის განსაზღვრება... მაშინვე ეწია მას მზაკვრული სიკვდილი“. ამიტომაც გავრცელდა ქალკედონიტობაო, – წერს ის.

იუსტინიანეს დროს ქართლი სპარსეთს აქვს დაპყრობილი. ჩანს, სპარსელები ბერძენ კათალიკოსს ქართლში ჩასვლის ნებას არ აძლევენ. ბიზანტიას ქართულ ეკლესიაზე ხელი აღარ მიუწვდება, ამის გამო იუსტინიანე ნებას აძლევს ქართულ ეკლესიას ქართლშივე აირჩიონ ქართველი კათალიკოსი.

14. ამ ეპისტოლეში გადმოცემულია „კანონები, რომლებიც დაიდო დვინს, როცა განზრახვა იყო ...სომეხთა კათალიკოსი განეწესებინათ მოსე კათალიკოსის სიკვდილის შემდეგ და იმჯერად დაბრკოლდა“, რომლიდანაც ჩანს, რომ სომხეთში მრავლად ყოფილან ქალკედონიტები – „ეხლა ჩვენი ქვეყნიდან ქალკედონის კრების... მაღიარებლებთან და შემწყნარებლებთან ერთად მრავალნი ეზიარნენ, ზოგი ნებაყოფილებით ამაო დიდებისმოყვარეობის და მლიქვნელობის გამო, ხოლო ზოგი უნებურად...“ (გვ. 53).

კანონები ეხება იმას, თუ როგორ უნდა მიიღონ თავიანთ წრეში ის სამღვდელო პირი, რომელიც დაგმობს და უარყოფს ქალკედონიტობას.

15. ამ „ეპისტოლეში“ გადმოცემულია „ხელწერილი, რომელიც სთხოვა სმბატ ვრკანის მარზპანმა იმ ეპისკოპოსებს, რომლებიც კვლავ შეიკრიბნენ მისი ბრძანებით დვინს, რათა განეწესებინათ სომეხთა კათალიკოსი...“ (გვ. 57).

ხელწერილში სომეხი ეპისკოპოსები გმობენ ქალკედონის კრებას და სმბატ მარზპანთან ერთად წყევლიან მას.

16. ამ „ეპისტოლეში“ მოყვანილია „ხელწერილი, რომელიც მისცეს აბრაამ სომეხთა კათალიკოსს სომეხთა ქვეყნის კრებაზე მათ, რომლებიც იყვნენ რომაელთა ხელისუფლების ქვეშ მავრიკეს კეისრობის დროს“ (გვ. 59).

სომხური ეკლესია ორად იყო გაყოფილი, ერთი მონოფიზიტური ნაწილი სპარსეთის სომხეთში იყო, ხოლო ბიზანტიურ სომხეთში ქალკედონი-

ტური სომხური ეკლესია არსებობდა. ხოსრო II-ის ბიზანტიაზე შეტევის შემდგომ ქალკედონური სომხეთი სპარსეთმა დაიპყრო, ამიტომაც ტახტზე ასულმა აბრაამ კათალიკოსმა (607–615) მოითხოვა ქალკედონიტი სომეხი იერარქებისგან, დაედოთ ხელწერილი მის წინაშე. ამათ თითქოსდა „ვედრებით მოგვმართეს, რომ შევუერთოთ ისინიც ქრისტეს ჭეშმარიტ სამწყსოს ეკლესიის ძმობას და თქვეს ერთპირად, რომ უცვლელად დავიცავთ... შევიწყნარეთ ისინი...“ (გვ. 60).

17. ტახტზე ასვლისთანავე აბრაამ კათალიკოსს ეპისტოლეს უგზავნის მოსე ცურტაველი ეპისკოპოსი. ულოცავს საკათალიკოსო ტახტზე ასვლას და სომხური ეკლესიის გაერთიანებას. მას ახარებს ქალკედონიტური სომხური და მონოფიზიტური სომხური ეკლესიების გაერთიანება – „...სულიერი და ხორციელი განყოფის კვლავ შეერთება“ (გვ. 62). სომხური ეკლესიის შეერთების შემდეგ დროაო, – წერს მოსე, – „შეეწიოთ ქრისტეს ეკლესიას, რომელიც თანამორწმუნე და მოწაფე იყო თქვენი და ახლა დასნეულებული გაჭირვებაშია“ (გვ. 63), – ქართულ ეკლესიას გულისხმობს.

სომხური ეკლესიის „თანამორწმუნესა და მოწაფეს“ მოსე ეპისკოპოსი უწოდებს არა ცურტავის ეკლესიას, არამედ მთელ ქართულ ეკლესიას, რადგანაც იქვე, ქვემოთ წერს: „იყოს თქვენ სასიქადულოდ ქრისტეს მიმართ, თუ მე მომეცემა მადლი, რომ ვიქადაგო ქართლიდან ალბანთა ქვეყნამდის... და ესოდენი ხალხი შეგძინო თქვენ“ (გვ. 64). მას და აბრაამ კათალიკოსსაც მიაჩნიათ, რომ სომხური, ქართული და ალბანური ეკლესიები ერთიან – ერთ ეკლესიას შეადგენენ, ცხადია, სომხების მეთაურობით. ამას საეკლესიო „ერთობას“ უწოდებენ, სხვა ეპისტოლეებიდან ეს კარგად ჩანს. მოსე ქართული ეკლესიისადმი „შეწევნის“ შემდეგ ღონისძიებებს ჩამოთვლის: – „ლოცვით... თქვენი გამრჯე მოძღვრებით და მაგ დიდებულ მთავართა შემწეობით“ (გვ. 63). ქართული ეკლესიის დამორჩილებას აპირებენ სპარსეთის მოხელე სომეხი მთავრების შემწეობით – „...ვეცადოთ მოვაქციოთ ის უარმყოფელი და განდგომილი ხალხი სიმართლეზე და მივაწიოთ იმავე ბაკს ერთი მწყემსისა“ (გვ. 63). მოსეს მიაჩნია და შეახსენებს აბრაამს, რომ ქართული ეკლესია, თურმე, სომხურ ეკლესიასთან ერთად ერთ „ბაკში“ ყოფილა გაერთიანებული და ერთი „მწყემსი“ ჰყოლია. ცხადია, აქ იგულისხმება არა ერთი მსოფლიო ქრისტიანული სამწყსო და ერთი მწყემსი – უფალი იესო ქრისტე, არამედ სომხურქრისტიანული „ბაკი“ და სომეხი „მწყემსი“, სომხური ეკლესია და მისი კათალიკოსი.

18. აბრაამ კათალიკოსი მოსეს სწერს პასუხს, რომლიდანაც ჩანს, რომ აბრაამი მარტო სომხეთის ეკლესიით არ კმაყოფილდება. თავისი თავი ქართლსა და ალბანეთზე ღვთის განგების აღმსრულებლად მიაჩნია. ის სთხოვს მოსეს, ილოცოს მისთვის, რათა მისცეს ღმერთმა ძალა, „...რათა სისრულით ვაჩვენოთ მისი განგება ჩვენი ქვეყნის მიმართ. ასევე ქართლისა და ალბანეთის ქვეყნისაც“ (გვ. 65). აჩქარებს მოსეს, რომ მივიდეს აბრაამთან – „სანამ უფალი სმბატი აქაა, ვისწრაფოთ...“ (გვ. 66).

სმბატ მარზპანი სპარსეთის დიდმოხელეა, მეფესთან დაახლოებული, საგანგებოდ გამოგზავნილი სომხეთსა და ამიერკავკასიაში საეკლესიო საკი-

თხების გადასაჭრელად, დავალებული აქვს, ყველა ეკლესია სპარსული ორიენტაციისა გახდეს, ანუ მონოფიზიტური. ეს არის ეპოქა სპარსეთის ბიზანტიაზე გამარჯვებისა, ბიზანტიელები განიდევნენ ბიზანტიური სომხეთიდან და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიიდან, ამის გამო სმბატმა მიაღწია სომხურ-ქალკედონური ეკლესიის განადგურებას და წარმატებით გააერთიანა ეკლესია პროსპარსულ-მონოფიზიტურ ნიადაგზე. ამის შემდეგ კი სომეხ იერარქებს იმედი აქვთ, სპარსეთის ძალით, ანუ სმბატის შემწეობით ასევე მოსპობენ ქალკედონიტობას ქართლსა და ალბანეთში და ისევე აღადგენენ ამიერკავკასიის საეკლესიო ერთობას, რომელიც არსებობდა VI საუკუნის I ნახევარში 70-იან წლებამდე.

19. სომეხთა კათალიკოსი აბრაამი პირველ ეპისტოლეს უგზავნის კირიონს – ქართლის კათალიკოსს, მიმართავს პატივისცემით – „სიწმიდის მოყვარე უფალს, კირიონ ქართლის კათალიკოსს“. შემდეგ პირდაპირ წერს, „წინათ ჩვენმა მამამთავარმა მოსემ მოგწერა თქვენ ბრალდება თქვენი ზიარების გამო მათთან, რომლებთანაც არა ჯერ იყო, თქვენც წერილით და მცნებით იკისრეთ, რომ არ განშორდებოდით ზიარებას ჩვენი ქვეყნის საერთო სარწმუნოებასთან“ (გვ. 66). აღსანიშნავია აბრაამის ტონი, ის დამოუკიდებელი ეკლესიის მეთაურს წერს ბრალდებას, ადანაშაულებს, ავალდებულებს, რომ არ უნდა განშორდეს მათ. კირიონსაც თითქოსდა თავი დაუცავს, „წერილითაც და მცნებით“ დაუდასტურებია, რომ ერთგული იქნება და არ განშორდება იმ სარწმუნოებას, რომელიც სომხურ ეკლესიას აქვს. ასეთი მდგომარეობა არ არის გასაკვირი სპარსთა ზეგავლენის გამო.

შემდეგ აბრაამი წერს, – „ახლა კი უბოროტესმა და უმძიმესმა ამბავმა მოაწია. სარწმუნოების ერთობასა და ორთავე ჩვენი ქვეყნის მასპინძლობას ცურტავის ეკლესია ურყევი შუამავლობით იცავდა... ამჟამად ცურტავის ეპისკოპოსი დევნილია“ (გვ. 67).

აბრაამს სიკვდილზე უარესად მიაჩნია სომხურენოვანი საეკლესიო მსახურების ნაცვლად მშობლიური ქართულენოვანი მსახურების დანერგვა ქვემო ქართლის ცენტრ ცურტავში. „...სომხური მსახურება წმიდა შუშანიკისგან დადგენილი, მესმის, რომ შეგიცვლიათ, ჩვენ სიკვდილზე უფრო უბოროტესად მივიჩნიეთ ეგ საქმე“ (გვ. 67). აქედანაც ჩანს, რომ ცურტავში სომხურენოვანი მსახურება ქრისტიანობის მიღების შემდეგ, ე. ი. IV საუკუნიდან კი არ იყო დანერგილი, არამედ V საუკუნის ბოლოდან, ან VI საუკუნის დასაწყისიდან, წმიდა შუშანიკის საფლავზე ეკლესიის აშენების შემდგომ. ყოველ შემთხვევაში ცურტავის ეკლესიაში სომხურენოვანი მსახურება წმიდა შუშანიკის დადგენილად ითვლებოდა. მაგრამ აბრაამის ეპისტოლე შეეხება არა მხოლოდ ცურტავის ეკლესიას, არამედ მთლიან ქართულ ეკლესიას. ქართულ ეკლესიას ის სომხურ ეკლესიაზე ხელშეკრულებით დაკავშირებულად მიიჩნევს. კირიონს ბრალად სდებს სპარსეთის მეფის კავადის დროს ამ ეკლესიათა შორის დადებული ხელშეკრულების დარღვევას. – „თუმცაღა მეფეთა მეფის კავადის წლებში კვლევა-ძიება იქმნა ჩვენს ქვეყანასა და რომაელთა შორის, რომელთაც ქალკედონის კრება... შეიწყნარეს, ჩვენი და თქვენი ქვეყნების

მოძღვარნი და მთავარნი განეშორნენ მათთან ზიარებას, რაც ერთობის წიგნითაც არის დაცული ჩვენ შორის აქამომდე“ (გვ. 67).

კავად I-ის დროს (488–531) ქართლისა და სომხეთის ქვეყნების მთავრები და ეკლესიების იერარქები შეკრებილან, მათ დაუდვიათ „ერთობის წიგნი“ – ეს არის აღთქმა ან ხელშეკრულება, წერილობითი დოკუმენტი, რომელიც დაცულია აბრაამის დროსაც. ეს ხელშეკრულება დაუდვიათ მაშინ, როცა საბერძნეთის იმპერიას ქალკედონიტობა უღიარებია. აქ არ იგულისხმება 506 წლის დვინის კრების ხელშეკრულება, რადგანაც ამ დროისათვის თვით ამ პოლემიკაში მონაწილე სომეხი იერარქების მტკიცებით, ბიზანტია იყო არა ქალკედონიტური, არამედ მონოფიზიტური, აქებენ ამ დროის იმპერატორ ანასტასის (491–518), რომლის დროსაც ჩატარდა 506 წელს დვინის კრება. არა მარტო ანასტასი, არამედ მისი წინაპარი ზენონიც (474–491) დიდად საქებია სომხური ეკლესიისთვის, რადგანაც ზენონსა და ანასტასის მონოფიზიტებად აცხადებენ.

სომეხი პოლემისტების აზრით, ბიზანტია ქალკედონური გახდა იმპერატორ იუსტინეს დროს (518–527). სწორედ ამ დროს, ე.ი. როცა ბიზანტიამ „ქალკედონის კრება შეიწყნარა“, სპარსეთის მეფე კავად I-ის ეპოქაში შემდგარა სომეხ-ქართველთა ანტიქალკედონური ერთობის კრება 518 წლიდან 531 წლამდე, ე.ი. ანასტას კეისრის შემდგომ კავადის სიცოცხლეშივე – იუსტინეს დროს.

518–531 წლებში ჩატარებული კრება და არა 506 წლის კრება არის სომხურ-ქართული ეკლესიების სარწმუნოებრივი ერთობის კრება. 506 წლის კრება ორგანიზაციული საკითხების მოსაგვარებლად უნდა მოწვეულიყო.

აბრაამი მოუწოდებს კირიონს, არ ინებოს, რომ „...უცხოობა ჩამოაგდოს ორ ქვეყანას შორის...“ (გვ. 67). „ორ ქვეყანას შორის“, ცხადია, ქართლი და სომხეთი იგულისხმება და არა სომხეთი და ცურტავი. ის წერს: „აქედან მცხეთაში მიდიოდნენ და მანდედან წმიდა კათოლიკეს მოდიოდნენ“, ე. ი. სარწმუნოებრივი ერთობა არსებობდა. ეს ერთობა წერილობით დოკუმენტს – მამათა მიერ დადებულ შეთანხმებას ეფუძნებოდა, სომხურენოვანი მსახურების შეცვლით ერთობა ირღვევა.

აბრაამი კირიონს სწერს, რომ აპირებს ქართლში გაგზავნოს სომეხი ეპისკოპოსები, რათა მათ კირიონს გააცნონ ქალკედონის კრების „ვნება“.

შემდეგ პოლიტიკურ დანაშაულში სდებს ბრალს, – „...არის რაღაც, რომელიც დაუჯერებლად გვეჩვენა: უცხო სამეფოსთან რომ შექმნა მეფეთა მეფის შინათაგანმა სიყვარულის ერთობა და ბუნებით თანამოზიარეს გაშორდე, მართლაც რომ ძლიერ მძიმეა“ (გვ. 68).

ქართლი ამ დროს სპარსთაგან დაპყრობილია, კირიონს ადანაშაულებენ იმაში, რომ სპარსეთის მტერ ბიზანტიასთან „სიყვარულის ერთობა აქვს“, ანუ ქალკედონიზმის გზას ადგას, ხოლო „ბუნებით თანამოზიარე“ სპარსული ორიენტაციის სომხურ ეკლესიას სცილდება.

20. კირიონი საპასუხო ეპისტოლეს უგზავნის აბრაამს. პატივისცემით მოკითხვისა და მოსე სომეხთა კათალიკოსთან ურთიერთობის აღწერის შემ-

დეგ ეხება ცურტავის ეკლესიაში სომხურენოვანი მსახურების საკითხს, წერს, – „და რომ ეწერა... სომხური მსახურება შეცვლილიაო, ჩვენ მსახურება არ შეგვიცვლია, ვინც ეპისკოპოსი გახდა, ქართული მოძღვრებაც იცის და სომხურიც, აგრეთვე, მსახურება ორივე მწიგნობრობით სრულდება...“ (გვ. 70). კირიონი წერს, რომ მას მოსე ცურტავის ეპისკოპოსი არ უდევნია სარწმუნოებრივი აღმსარებლობის გამო, – „მე ის არ მიდევნია, არამედ იყო რაღაც, რაც შევიტყვე მის უღირს საქმეთა შესახებ, მოვუწოდე ჩემთან...“. მაგრამ ამის მაგიერ მოსე სომხეთში გაქცეულა.

შემდეგ კირიონი წერს სარწმუნოების შესახებ. საერთოდ აღსანიშნავია, რომ კირიონი ერიდება აშკარად და დაუფარავად გამოაცხადოს ქართული ეკლესიის ქალკედონიტობის შესახებ, ის უფრო დუმს, ანდა მსოფლიო ავტორიტეტული ეკლესიების სარწმუნოებრივი მიმართულების შესახებ მსჯელობით პოლემიკა გადააქვს საერთაშორისო საეკლესიო მდგომარეობაზე, „ჩვენი და თქვენი მამებიც მეფის მონები იყვნენ და იერუსალიმის სარწმუნოება ჰქონდათ, ჩვენც და თქვენც აგრეთვე, თუმცაღა მეფეთა მეფის მონები ვართ, სარწმუნოება იერუსალიმის გვაქვს და გვექნება...“ (გვ. 7.).

იერუსალიმის ავტორიტეტის დამოწმების შემდეგ კირიონი აქებს სპარსეთის მეფეს – „...ნეტარნი ვართ, რომლებიც მეფეთა მეფის სამსახურს ვეწევით, რადგან რაც ცა და დედამიწა არსებობს, არ ყოფილა არც ერთი უფალი, რომელსაც ყოველი ტომისათვის თავისი კანონები მიენდო, როგორც ამ უფალმა მიანდო... ჩვენ თავისუფალ ქვეყანას უფრო მეტად მიანდო, ვიდრე ყველა სხვა ქვეყანას და ჩემ კეთილ თავს უმეტესად, ვიდრე ყველა ჩემ მოყვასთ“ (გვ. 71). კირიონი იძულებულია აქოს სპარსეთის მეფე, რადგანაც სწორედ სპარსეთის მეფის ღალატი, ორგულობა დასწამა აბრაამმა მას I ეპისტოლეში. ხოსრო II-ს მართლაც ამ პერიოდისთვის ქრისტიანული სარწმუნოებრივი აღმსარებლობის თავისუფლება ჰქონია გამოცხადებული 614 წლამდე.

„ეპისტოლეთა წიგნის“ გამომცემლის თანახმად, კირიონი ძალზე დიდი დიპლომატია, მართლაც, კირიონი გასაოცარ დიპლომატიურ ნიჭს ავლენს, როცა წერს, – „მეფეთა-მეფე ისევე უფალია რომაელთა, როგორც არიელთა ქვეყნის და ასე არ არის, როგორც თქვენ მოიწერეთ, რომ სხვადასხვა არიან სამეფონიო“ (გვ. 72). ასეთი პასუხი სრულებით აყრევინებს ფარ-ხმალს აბრაამს და ამის შემდეგ იგი ვეღარ ბედავს სპარსეთის მოღალატედ წარმოადგინოს კირიონი. სხვათა შორის, კირიონი მაინცადამაინც არ აჭარბებდა – ამ პერიოდში ხოსრო მეორეს სრული უფლება ჰქონდა, პრეტენზია განეცხადებინა ბიზანტიის სამეფო ტახტზე. საქმე ის არის, რომ მავრიკე კეისარი და მისი ვაჟები დახოცა აჯანყებულმა ბიზანტიელმა მხედართუფროსმა, რომელსაც ამ ეპისტოლეს დაწერისას ეომებოდა ხოსრო, რომელიც იყო მავრიკე კეისრის სიძე, ქალიშვილის ქმარი.

21. ვრკანის მარზპანი სმბატი ეპისტოლეს სწერს კირიონ კათალიკოსს. სმბატი სპარსეთის მეფის დიდმოხელე იყო, ეროვნებით სომეხი, მონოფიზიტი. ის სპარსთაგან საგანგებოდ იქნა გამოგზავნილი თავის სამშობლოში, სომხეთსა და საერთოდ ამიერკავკასიაში საეკლესიო საკითხების გადასაჭრელად, რათა

ეკლესიებს მიეღოთ პროსპარსული ორიენტაცია ანუ მონოფიზიტობა. „...მეფეთა-მეფემ ქველმოქმედებით სამშობლოში დაგვაბრუნა, სარწმუნოებისა და ეკლესიათა უკეთესად წესრიგში მოყვანა გვიბრძანა..., რადგან იყო რაღაც, რაც გახმაურდა“. სმბატი გულისხმობს ორად გაყოფილი სომხური ეკლესიის გაერთიანებას, ანუ სომხეთის ერთ დიდ ნაწილში ქალკედონიტობის აღმოფხვრას. სპარსეთმა მიაღწია ქალკედონური სომხური ეკლესიის გარდაქმნას და შეუერთა ის მონოფიზიტურ ნაწილს. ამ წარმატების შემდეგ, სმბატის გეგმაა, მოსპოს ქალკედონიტობა ქართულ ეკლესიაში და აღადგინოს ამიერკავკასიის საეკლესიო ერთობა სომხეთის მეთაურობით. გაერთიანება სმბატის მთავარი მიზანია, რის შესახებ ის წერს კიდეც: – „იგივე საჭიროდ მივიჩნიეთ, რომ მოგვეწერა თქვენი სიწმიდისმოყვარეობისათვისაც, მოგვეთხრო ჩვენი თქვენთვის, რომ თქვენ ჩვენთან შეგვეერთებინე, როგორც ჩვენი მამები იყვნენ, რადგან ერთი მოძღვრის მოწაფე და ხვედრი ვართ...“ (გვ. 74). აქ სარწმუნოებრივი გაერთიანება არ იგულისხმება, რადგან ამ დროს აბრაამსაც და სმბატსაც თავი ისე უჭირავთ, თითქოსდა კირიონი მონოფიზიტია, ყოველ შემთხვევაში, ამ ეპისტოლეს მიწერის დროს კირიონს ჯერ არ გაუმხელია თავისი ქალკედონიტობა. სმბატი გულისხმობს არა სარწმუნოებრივ, არამედ საეკლესიო გაერთიანებას. სმბატის მიზანია, გააერთიანოს ქართულ-სომხური ეკლესიები ისე, როგორც გააერთიანა ორად გაყოფილი სომხური ეკლესია, უფრო მეტიც, ქართული ეკლესია სომხურს შეუერთოს, – „თქვენ ჩვენთან შეგვეერთებინე“, ამას იმით ამართლებს, რომ თითქოსდა ორივე ეკლესიას ერთი განმანათლებელი გრიგოლი ჰყავს – „ერთი მოძღვრის მოწაფე და ხვედრი ვართ“. გარდა ამისა, საეკლესიო ერთობას თურმე ტრადიციაც ჰქონია, თურმე ეს ერთობა ქართველ და სომეხ საეკლესიო მამებს დაუფუძნებიათ და მამები გაერთიანებულნი ყოფილან, – „როგორც ჩვენი მამები იყვნენ“, ქართული და სომხური ეკლესიების ერთიანობა თითქოსდა წინა დროებში ამ ეკლესიის მამების მიერ ყოფილა დადგენილი, ხოლო კირიონის დროს ერთობა დარღვეული ყოფილა. სმბატი მოუწოდებს აღადგინონ ერთობა, რომელიც „მამების“ პირობითა და მცნებით ყოფილა დადგენილი – იგივე პირობა ჩვენი და თქვენი მამებისა და მათი... მცნებით“ (გვ. 73).

ქართველი და სომეხი „მამების“ რაღაც „პირობის“ დამოწმება სომეხი იერარქებისა და სმბატ მარზპანის მუდმივი მსჯელობის საგანია.

ამის შემდეგ სმბატი იწყებს საყვედურებს – პირველ რიგში, მისი საყვედური სომხურ მსახურებასა და წესს შეეხება ქართლში დანერგილს, რომელიც კირიონმა მოშალა, წერს, – „...სომხური მსახურება და წესი იყო თქვენში, ხოლო შეცვლით მტრობას აგდებთ ჩვენ შორის“ (გვ. 75). მართლაც, კირიონმა ცურტავში სომხურენოვან მსახურებასთან ერთად ქართულენოვანი მსახურებაც შემოიღო, მაგრამ როცა სმბატი წერს – „სომხური მსახურება და წესი იყო თქვენში“, აქ თითქოს მთელი ქართლი, ქართული ეკლესია იგულისხმება და არა მარტო ცურტავი. პირველ რიგში სმბატი სწორედ ცურტავის შესახებ წერს, მაგრამ „თქვენში“ უფრო დიდ ერთეულს უნდა გულისხმობდეს, რადგანაც ადრესატი კირიონი არა მარტო ცურტავის მამამთავარია, არამედ მთელი ქართლისა. სპარსეთის დიდმოხელე აფრთხილებს კირიონს, უცვლელად დატოვოს

ცურტავში (ქართლში) სომხურენოვანი მსახურება და საეკლესიო წესი. ეს გაფრთხილება ბრძანებაცაა.

სმბატს, ისე როგორც ადრე ვრთანეს ქერდოლსა და შემდეგ აბრაამს, სურს, ქართული ეკლესია უფრო დაბლა მდგომ ეკლესიად წარმოადგინოს, სადაც შეიძლება სომეხი ეპისკოპოსების გაგზავნა, რომელნიც ჯერ შეამოწმებენ ქართული ეკლესიის სისწორეს. შემდეგ კი მის მეთაურს სწორ სარწმუნოებას შეასწავლიან. სმბატი წერს, – „გვსურდა ეპისკოპოსები ქერდოლებითურთ გამოგვეგზავნა, რომ შეეტყოთ მწვალებელთა მოძღვრება და უკეთურება, რათა თქვენთვის შეეგნებინებინათ...“ (გვ. 75). ქერდოლი მეცნიერს, რჯულის მასწავლებელს ნიშნავს.

22. კირიონ კათალიკოსი საპასუხო ეპისტოლეს უგზავნის სმბატ ვრკანის მარზპანს. კირიონისადმი სმბატის წინა ეპისტოლე მიმართული იყო აგრეთვე ქართველი ეპისკოპოსებისა და მთავრებისადმი, პასუხსაც კირიონი ქართველი ეპისკოპოსებისა და მთავრების სახელით უგზავნის. კირიონის პასუხი გამოხატავს როგორც ქართველი აზნაურების, ასევე ქართველი ეპისკოპოსების ერთობლივ აზრს. კირიონი ლოცავს სმბატს სომხური ეკლესიის გაერთიანებისთვის და ულოცავს სპარსეთის მეფის ამ დავალების წარმატებით შესრულებას. შემდეგ ატყობინებს, რომ წარჩინება სპარსთა მეფემ მისცა არა მარტო სმბატს, არამედ კირიონსაც. ის წერს, – „...ისეთ წარჩინებულობას ვეწიე უფალთაგან მათი სიკეთის გამო, რომ ყველა ქრისტიანე აღაპყრობდა ხელებს და ითხოვდა მათ უკვდავებას...“ (გვ. 77).

შემდეგ სარწმუნოების შესახებ წერს. კირიონი ეთანხმება სმბატს ქართველი და სომეხი მამების ერთობის შესახებ. ეს ერთობა, მისი აზრით, ეფუძნებოდა იერუსალიმის სარწმუნოებას. „...ჩვენსა და თქვენს მამებს საერთო ჰქონდათ მას შემდეგ, რაც წმიდა გრიგოლმა მართლმადიდებლური სარწმუნოება დააწესა, რომელიც იერუსალიმში ისწავლა...“ (გვ. 77). აქ კირიონი უმატებს, რომ გრიგოლმა სარწმუნოება ისწავლა იერუსალიმში და იერუსალიმური სარწმუნოება „დაამტკიცა“. სმბატს მისთვის იერუსალიმური სარწმუნოების შესახებ არ მიუწერია. კირიონი აქაც დიპლომატიურად უპასუხებს – ის იძულებულია სპარსეთის შიშით ფორმალურად აღიაროს ის სარწმუნოება, რომელიც „მამებმა (ქართველ და სომეხ მამათა გაერთიანებულმა კრებამ) მიიღეს სპარსეთის ნებით წინა ეპოქაში, მაგრამ დასძენს, რომ „მამების“ მიერ მიღებული სარწმუნოება იერუსალიმური იყო. ჩვენცო, ბრძანებს ის, იგივე სარწმუნოება უცვლელად გვაქვსო დაცული, „ხოლო თუ ეგ მოსე სხვანაირად იწყნარებს, როგორც ჩვენ არ შეგვიწყნარებია, და თქვენ გსურთ ირწმუნოთ, ჩვენ მაგას არ დავემორჩილებით, რადგან რაც კი გვისწავლია, არ დავტოვებთ, ვინაიდან ჩვენი ეკლესიები ასე არიან დამტკიცებულნი“.

ცურტავის ეკლესიაში სომხურენოვანი მსახურების შესახებ წერს – „ეკლესიის მსახურება არა რიგად შეგვიცვლია, ხოლო ეპისკოპოსმა, რომელიც დავადგინეთ, ქართული და სომხური მწიგნობრობა თანაბრად იცის, სამსახურს ორივე მწიგნობრობით ასრულებს“ (გვ. 78).

ეპისტოლეს შემდეგი ნაწილიდან ჩანს, რომ სმბატ მარზპანი ქართლში ჩადიოდა ხოლმე და თაყვანს სცემდა მცხეთის ჯვარს, რომლის მადლითაც მისი მშობლების ვედრებით ის გაჩენილა. ის ქართლშივე გაზრდილა და წარმატების გზაზე დამდგარა. მოსე ცურტავის ეპისკოპოსის ჩაგონებით სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ მცხეთის ჯვრის თაყვანისსაცემად აღარ მისულა, რაც სწყინს კირიონს. კირიონი ლოცავს მეფეთა მეფესა და მას.

23. სმბატ მარზპანს ეპისტოლეს უგზავნის მოსე ცურტავის ეპისკოპოსი. ეს არის ძირითადად თავის მართლება და საყვედური სმბატისადმი. წინა ეპისტოლეში კირიონმა სმბატს აცნობა, რომ მას მოსე სარწმუნოების გამო არ უდევნია, არამედ თავისი ცოდვების გამო დაიბარა საკათალიკოსო კარზე, მოსე კი იმის მაგიერ, რომ დამორჩილებოდა, ღამით მალულად სომხეთში გაიქცა, გარდა ამისა, მზაკვარი ენითა და ბოროტმოქმედებით ბევრი მავნე საქმე გააკეთაო, – აცნობებს კირიონი. საპასუხოდ მოსე სწერს სმბატს, – გამოძიება იმისა, თუ რისთვის ვიდევნე ქართლიდან, იოლია, ეს თქვენ ადვილად შეგეძლოთ შეგემოწმებინათ, რადგანაც „სომხეთი და ქართლი ერთმანეთის მოსაზღვრენი არიან, აზნაურთაგან მრავალნი და ბევრნი გლეხთაგან აქედან იქ მიდიან და იქიდან აქ, რომელთაგანაც უნდა შეგეტყოთ“ (გვ. 80). შემდეგ აცნობებს, რომ ის კირიონის კარზე მივიდა თბილისში, კირიონმა ცხრა დღე ალოდინა და არ მიიღო, შემდეგ მცხეთაში წავიდა, მოსე კი სომხეთში წავიდა დღისით და არა ღამითო.

შემდეგ აცნობებს სომხურენოვანი მსახურების შესახებ, – „მსახურებაც რომ შეცვალეს, ცხადია, არაეპისკოპოსი ნესტორიანი რომ დასვეს, ქართული მწიგნობრობაც არ იცის რიგიანად, არამცთუ სომხური, ისიც ცხადია“ (გვ. 82). აქედან ჩანს, რომ ცურტავის ეპისკოპოსის მიერ ქართული მწიგნობრობის ცოდნა, ბუნებრივია, პირველი რიგის ცოდნაა, ხოლო სომხურის ცოდნა უფრო მაღალ ცოდნად მიაჩნდათ. აქედან გამომდინარე, მოსახლეობის დაბალმა ფენებმა ქართული ენა ბევრად უკეთ იცის, ვიდრე სომხური, რადგანაც ქართული ენა დედაენაა, ხოლო სომხური ენა საეკლესიო სამსახურის ენა.

24. სმბატ მარზპანი პასუხს წერს მოსე ცურტავის ეპისკოპოსს – სმბატს არ მოსწონებია კირიონ კათალიკოსის პასუხი, – „...მოგვწერა ცრუდ ასეთი მომაკვდინებელი სიტყვები“ (გვ. 83). აცნობებს, რომ აპირებს სასწრაფოდ სპარსეთის მეფესთან გამგზავრებას, სადაც ეცდება, რომ სპარსეთის მეფემ მოსე თავის საეპისკოპოსოში დააბრუნოს, კირიონის ნების წინააღმდეგ. აქედანაც ჩანს, თუ როგორ არის ქართული ეკლესია დამორჩილებული სპარსეთის ნება-სურვილს. სმბატი წერს – „ეხლა მე ფრიად საჩქაროდ კარზე მიწვევენ, შენ ადრეც გითხარი, რომ მივწერ-მეთქი მეფეთა მეფეს, რათა კეთილად ბრძანოს, რომ წახვიდე შენს ეკლესიაში, დაჯდე და შენი სარწმუნოებით იპყრა შენი ხალხი“ (გვ. 83). სპარსეთი მოსეს სარწმუნოებას არ შეეხება, ის სპარსეთის ბრძანებით ქართული ეკლესიის მონოფიზიტი ეპისკოპოსი გახდება.

მოსეს მოწოდება სმბატისადმი ყოფილა, – აეღო მახვილი და შერკინებოდა ყოველ ქართლს. სმბატი წერს, რომ ამჟამად არ შემიძლია „...ავიღო მახვილი და ყოველ ქართლს შევერკინო“ (გვ. 83). სმბატს ამის ძალა არ შესწევს იმჟამად.

მაგრამ თუ თავის პოზიციას არ დათმობენ ქართველები, მაშინ მომავალში დაისჯებიანო. ქართველებიო, წერს ის, „...თუ იმავე სიხელეს იქნებიან და ჩვენთან ერთობისაგან განეშორებიან, მაშინ მათი სისხლი უფალმა ღმერთმა მათი თავისაგან მოიძიოს... თუ დაუმორჩილებლობის შესახებ შევიტყობთ და უფალი ღმერთი მარჯვე დროს მოგვცემს, ვინ იცის, იქნებ აქვე მიიღებს საზღაურს ღმრთისაგან, ხორციელ უფალთა ხელით“ (გვ. 84). მართლაც, მართალია, სმბატმა და სპარსეთმა ვერ შეძლეს ქართული ეკლესიის დასჯა და ქართველობის „სისხლის“ დაღვრა დაუმორჩილებლობის გამო, ანუ სომხურ ეკლესიასთან „ერთობის“ დარღვევისათვის 607–609 წლებში, მაგრამ 613–614 წლებში, იერუსალიმის აღების შემდეგ, ხოსრო II-მ მოიწვია ე.წ. „სპარსული კრება“, რომელსაც სმბატ ბაგრატუნი თავმჯდომარეობდა. ამ კრებამ გასცა უმკაცრესი ბრძანება – სპარსეთის იმპერიაში მცხოვრებ ყველა ქრისტიან ერს ან „სომხური სარწმუნოება“ უნდა მიეღო, ანდა დაეტოვებინა იმპერიის საზღვრები და სხვაგან გადასახლებულიყო.

25. სომეხთა კათალიკოსი აბრაამი მეორე ეპისტოლეს უგზავნის კირიონ ქართლის კათალიკოსს. აბრაამი წერს, რომ მისი მიზანია არა წინააღმდეგობის გაღვივება ორ ეკლესიას შორის, არამედ „...მამათა სარწმუნოების ერთობა“ (გვ. 85). აბრაამს არ მოსწონებია კირიონის მიერ იერუსალიმის სარწმუნოების დამოწმება, – „...ნუ ვიქადით მხოლოდ წმიდა ქალაქის იერუსალიმის დიდებული და საპატიო სახელით...“ (გვ. 85). მართლაც, კირიონის სრულიად ლოგიკური მსჯელობის თანახმად, მართალი, ჭეშმარიტი სარწმუნოებისგან გადაუხვევია სწორედ სომხურ ეკლესიას, რადგანაც წმიდა გრიგოლმა თავისი სარწმუნოება ისწავლა იერუსალიმში, შემოიტანა და დანერგა სომხეთში, შემდეგ ქართველ და სომეხ „მამათა“ ერთობამ სწორედ ეს იერუსალიმური სარწმუნოება აღიარა სწორ სარწმუნოებად. კირიონის დროს კი ქართული ეკლესია კვლავ ერთგულია იერუსალიმისა და იგივე სარწმუნოება აქვს, რაც იმჟამად იერუსალიმშია დანერგილი. სომხური ეკლესია კი, პირიქით, უარყოფს იერუსალიმის სარწმუნოებას. აქედან შეიძლება დასკვნა, რომ წმიდა გრიგოლისგან დანერგილ იერუსალიმურ, „მამათა“ მიერ დამტკიცებულ სარწმუნოებას გადაუხვია არა ქართულმა, არამედ სომხურმა ეკლესიამ.

აბრაამი გაღიზიანებული სწერს კირიონს იერუსალიმის შესახებ, თითქოსდა იერუსალიმს „...მოსძარცვეს ღვთიური დიდება, გააშიშვლეს, სამოციქულო სარწმუნოება აღმოფხვრეს და მრავალი სხვადასხვა წვალება იქადაგეს“ (გვ. 85). აბრაამი უპასუხოდ არ ტოვებს კირიონის მსჯელობის უმთავრეს აზრს, რომ „მამათა“ მიერ აღებულ გეზს გადაუხვია არა ქართულმა ეკლესიამ, არამედ სომხურმა: – „თქვენ ეხლა რომ ქადილით მოგვწერეთ ჩვენ – ჩვენსა და თქვენ მამებს წმიდა გრიგოლმა იერუსალიმის სარწმუნოება მისცა და ჩვენ იგივე გვაქვსო, აბა, კარგად გამოიძიეთ და ნახეთ, რომ თქვენც და სხვებიც მრავალნი, წმიდა ქალაქის მკვიდრებთან ერთად, შეიცვალეთ მისგან, არა თუ იგივე გაქვთ, ხოლო ჩვენ ეხლაც იერუსალიმის სარწმუნოება გვაქვს“ (გვ. 85-86). ამის შემდეგ აბრაამი მსჯელობს ზეციური იერუსალიმის შესახებ, რადგანაც თითქოსდა ამქვეყნიურ იერუსალიმში ქალკედონური სარწმუნოება გავრცელდა.

ქალკედონური სარწმუნოება, ანუ „ცდუნება“, როგორც მას უწოდებს აბრაამი, „...ჩვენ ქვეყანაშიც შემოვიდა ბაბგენ სომეხთა კათალიკოსისა და გაბრიელ ქართველთა კათალიკოსის დროს. ერთობით ეპისკოპოსებმა და აზნაურებმა დაწყევლეს და გასცილდნენ... ეხლაც წერილით არის დაცული ჩვენთან“ (გვ. 87).

ქალკედონიტობა ქართლსა და სომხეთში შემოსულა გაბრიელ ქართველთა და ბაბგენ სომეხთა კათალიკოსის დროს. გაბრიელის კათალიკოსობის თარიღი უცნობია, ბაბგენი ზოგიერთის აზრით, კათალიკოსობდა 490–516, ანდა 502/3–507/8 წლებში (გვ. 157). ს. კაკაბაძის აზრით, ის კათალიკოსობდა 522–527 წლებში, ხოლო გაბრიელი 522 წელს კათალიკოსია. აზრთა სხვადასხვაობაა იმ „ერთობის“ კრების შესახებ, რომელზედაც აბრაამი მიუთითებს. ზოგ მეცნიერთა აზრით, შემდგარა ორი კრება – 506 წელსა და 513 წლებში (გვ. 157); ყურადღება უნდა მიექცეს იმას, რომ აბრაამი არ წერს, „ერთობის“ კრება, რომელმაც ქალკედონიტობა უარყო, ბაბგენისა და გაბრიელის დროს ჩატარდაო. ის წერს, რომ ქალკედონიტობა ამ კათალიკოსების დროს შემოვიდაო, ხოლო შემდეგ, როცა ეს ცნობილი გახდა, „ეპისკოპოსებმა და აზნაურებმა“ ჩაატარეს ქართლ-სომხეთის საეკლესიო ანტიქალკედონური კრება. მართლაც, 506 წლის კრება ანტიქალკედონური კრება არ ყოფილა, არამედ ის უფრო „შემრიგებლური“ კრება ყოფილა.[115] „დვინის 506 წლის საერთო კავკასიურ კრებაზე ქართლისა და ალბანეთის ეკლესიებთან ერთად სომხურმა ეკლესიამ მიიღო ზენონის ჰენოტიკონი და გადაჭრით დაგმო ნესტორიანელობა. ამის შემდეგ სომხურმა ეკლესიამ იწყო გადახრა მონოფიზიტობისაკენ, რომლის მემარცხენე ფრთა (ივლიანიტობა) თავის ოფიციალურ სარწმუნოებად გამოაცხადა დვინის II ადგილობრივ კრებაზე (551–554).“ დვინის 506 წლის კრებას დაუგმია არა ქალკედონიტობა, არამედ ნესტორიანელობა, ამიტომაც, ს. კაკაბაძის თვალსაზრისი, რომ ანტიქალკედონური „ერთობის“ კრება ჩატარდა 522 წელს,[116] სწორი ჩანს, მით უმეტეს, რომ ემყარება თვით „ეპისტოლეთა წიგნის“ მონაცემებს. მართლაც, ქართულ-სომხურ-ალბანური გაერთიანებული ანტიქალკედონური კრება 520-იან წლებში უნდა ჩატარებულიყო. ამ დროს ახალი იმპერატორი იუსტინე 518 წლიდან, წინა იმპერატორისგან განსხვავებით, მკვეთრ ანტიმონოფიზიტურ პოლიტიკას ატარებს, რომელსაც სპარსეთმა მაშინვე დაუპირისპირა ანტიქალკედონიტობა.

შემდეგ, თავის ეპისტოლეში აბრაამი იწყებს კირიონის დარიგებასა და სწავლებას, თუ როგორ უნდა იქცეოდეს ის, – „ნუ დაავადდებით უარმყოფელთა სნეულებით... არ დავისაჯოთ და არ ვიყოთ მამათა წყევლის ქვეშ, რათა არ დავიმკვიდროთ გეენა“. ასე „არიგებს“ აბრაამი კირიონს და წერს, – „ნუ მივიჩნევთ დამრიგებლებს მტრად და ნუ ვიამაყებთ ჩვენდა თავად. ნუ გამოვჩნდებით უგონოდ და უწვრთნელად“. კირიონი ვითომდა „უგონოა“, რომელსაც „წვრთნა“ სჭირდება, და სხვა მრავალი დარიგებანი. როცა კირიონმა გაბედა და თავის III ეპისტოლეში სარწმუნოების სიმბოლოები გაუგზავნა აბრაამს, მან ძლიერ იუკადრისა და პასუხიც კი აღარ გაუგზავნა კირიონს. პასუხად მრგვლივმოსავლელი ეპისტოლე გამოსცა, რომელშიც, კერძოდ, წერდა, – „მათი

ულმერთოება მესამე ეპისტოლეთი შევიტყეთ. სიქადულით გაამაყებულებმა არ დატოვეს წვალება, არამედ ჩვენც თავისაკენ მიგვდრიკეს და უფსკრულის სწავლება გაბედეს“ (გვ. 121).

სომხური და ქართული ეკლესიები, მართლაც, არათანაბარ, უთანასწორო მდგომარეობაში რომ ყოფილან, ამ ეპისტოლეებიდანაც ჩანს – სომეხი კათალიკოსი უფლებას აძლევს თავის თავს „გაწვრთნას“ ქართლის კათალიკოსი, ამ უკანასკნელისგან „სწავლებას“ კი ძალზე უხეშად უკადრისობენ (ცხადია, ეს სპარსთა მიერ ერთი ეკლესიის დროებითი აღზევების გამო ხდებოდა). გარდა ამისა, ქართული ეკლესიის შინაურ საქმეში უხეშად ერევა – უკარნახებს, თუ რომელი ენით უნდა ხდებოდეს ღვთისმსახურება და როგორი სარწმუნოებრივი მიმართულებისა უნდა იყოს. თუ წინააღმდეგობას წააწყდებიან, მზად არიან აიღონ სპარსული მახვილი და შეუტიონ მთლიან ქართლს.

აბრაამი თავის მეორე ეპისტოლეში მოსე ცურტავის ეპისკოპოსის შესახებაც წერს. კერძოდ, მას „ღვთისმოსავს“ უწოდებს. შემდეგ, წინადადებას აძლევს კირიონს, ერთმანეთი ნახონ „შენს საზღვარში, გინდა ჩვენსაში“.

ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრები კირიონის დროს მტკიცედ არის განსაზღვრული.

26. კირიონი უპასუხებს აბრაამს. პასუხი ცივი, სხარტი, ლაკონური და გასაოცრად ლოგიკურია.

კირიონი სწერს, რომ ქართველ და სომეხ იერარქებს შორის „...მშვიდობა და სიყვარული სუფევდა. ერთი წესი და სარწმუნოება ჰქონდათ, მით უფრო ჩემ დროს“ (გვ. 88). ძნელი სათქმელია, რა იგულისხმება საერთო „წესის“ ქვეშ. ადრე სმბატი კირიონს წერდა, – „სომხური მსახურება და წესი იყო თქვენში“ (გვ. 75), შემდეგ აბრაამ კათალიკოსმა მისწერა კირიონს, – „საერთო ღვთისმსახურება დაგვითესეს ჩვენ ჯერ ნეტარმა წმიდა გრიგოლმა და შემდეგ მაშტოცმა“ (გვ. 93). რას გულისხმობდა კირიონი, როცა წერდა „ერთი წესი და სარწმუნოება“ ჰქონდათ ჩვენს წინაპრებსო, გულისხმობდა თუ არა ის „საერთო ღვთისმსახურებას“, ანდა „სომხურ მსახურებასა და წესს“?

უნდა ითქვას, რომ ისტორიული ფაქტებისადმი თვალის არიდება და მიჩქმალვა იძლევა არა დადებით, არამედ უარყოფით შედეგებს. მომხდარი ფაქტი თუ გამოწვლილვით არ იქნება გამოკვლეული, მრავალ უსიამოვნებას გამოიწვევს. ზემომოყვანილი მიჩქმალული ფაქტები ჯერაც რომ მტკივნეულია, იქიდანაც ჩანს, რომ თვით XX საუკუნის მიწურულს ეროვნებით სომხებად აცხადებენ პეტრიწონის მონასტრის აღმშენებელ ძმებ ბაკურიანებს, ივერონის მონასტრის ბერებსაც არ ასცდათ ეჭვის თვალი, მთელი მესხეთიც ვითომდა ქართული არ ყოფილა, აქ გავრცელებული სომხურენოვნების გამო.

ამ სატკივარს იმით მოევლება, რომ ჩვენმა მეცნიერებმაც ისევე, როგორც კირიონმა, პირდაპირ უნდა განაცხადონ „ერთი წესი და სარწმუნოება“ იყო სომხეთსა და ქართლში, როგორც სმბატი წერს, – „სომხური მსახურება და წესი იყო თქვენში“. ეს სრულებით არ არის სათაკილო, დასაფარი და დასამალი, სპარსეთის ნებით ქართულ ეკლესიაში ნაწილობრივ, დროებით, 50–70 წლის მანძილზე ქართულენოვან მსახურებასთან ერთად სომხურენოვანი მსახურე-

ბაც იყო დანერგილი: ქვემო ქართლი და მესხეთი სომხეთთან მეზობლობის გამო დიდი ხნის მანძილზე სომხურენოვანი დარჩა (საეკლესიო თვალსაზრისით) – ორი საუკუნე მაინც, ე.ი. მოსახლეობის დედაენა ქართული ენა იყო, რადგანაც ამ კუთხეთა მოსახლეობა ეროვნებით ქართველი იყო, სარწმუნოების ენა კი სომხური იყო – „წესი და სარწმუნოება“ სომხურ ენაზე აღესრულებოდა. თუ ამ ფაქტს ვაღიარებთ, მაშინ საფუძველი გამოეცლება ნ. მარისა და სხვათა მიერ წამოყენებულ თეორიას სამხრეთ საქართველოში ქალკედონიტი სომხების გაქართველების შესახებ. ამ თეორიამ ლამის არის ქართული ეკლესიის იურისდიქციის ძველი საზღვარი მესხეთში აწყურამდე მიიყვანოს და ქართული საეკლესიო კულტურა – ოშკი, ბანა, ხახული, სხვა მატერიალური და სულიერი საეკლესიო სიმდიდრენი უცხო ერის კუთვნილებად აქციოს.

დაუფარავად უნდა ვაღიაროთ, რომ მესხეთში ცხოვრობდნენ არა ქალკედონიტი სომხები, რომელნიც ვითომდა შემდეგ გაქართველდნენ, არამედ „სომხურენოვანი“ ქართველები, ხოლო ქვემო ქართლში ცხოვრობდნენ ეროვნებით ქართველი მონოფიზიტები, ისინიც „სომხურენოვანნი“ საეკლესიო თვალსაზრისით, ანუ ქართული დედაენისა და სომხური საეკლესიო ენის მქონენი.

კირიონის ამავე ეპისტოლედან აბრაამისადმი ჩანს, რომ ქართლის მამამთავარი სომხეთის მამამთავრის შენიშვნას „ბრძანებას“ უწოდებს, ლაპარაკია მოსე კათალიკოსის შესახებ. კირიონი წერს, – „მისი ბრძანებისამებრ განვიშორეთ იგი ჩვენგან“ (გვ. 88).

ცურტავის ეპისკოპოს მოსეს შესახებ წერს, – სანამ მას ეპისკოპოსად ვაკურთხებდით, უნდა ეთქვა – მე თქვენგან არ მივიღებ კურთხევას, რადგან მართლმორწმუნე არა ხარო, – „მაგაზე ადრე, რომლებიც ცურტავს იყვნენ წმიდა შუშანიკიდან მოყოლებული... სომეხთაგან და ზოგნი ქართველთაგან, სომხეთში განსწავლულნი მეცნიერნი და მოძღვარნი იყვნენ“. „ერთობის“ დროს, VI საუკუნის პირველ ნახევარსა და შემდგომ, ქართველები, თურმე, სომხეთში იღებდნენ სწავლა-განათლებას. ეს არ არის გასაკვირი, ამ ეპოქაში სპარსთა მიერ ყოველივე ბიზანტიური აკრძალული იყო (ისევე როგორც V საუკუნეში სომხეთში აკრძალული იყო ბერძნული სწავლა-განათლება და წიგნები), ამის გამო ქართველები იძულებულნი იქნებოდნენ სომხეთში მიეღოთ ქრისტიანული განათლება, რადგან სომხეთი იმ დროს ქრისტიანული განათლებისა და კულტურის ერთი მძლავრი კერათაგანი იყო, საკმარისია იმდროინდელი სომხური ფილოსოფიის დასახელება. გუგარქი, ანუ ქვემო ქართლი სომხეთს უშუალოდ ემეზობლებოდა, გუგარქელებმა სომხური ენაც იცოდნენ, ამიტომაც სომხეთში განათლების მისაღებად მათ გამგზავრებას არაფერი დააბრკოლებდა.

კირიონი შემდგომ წერს – „ერთობა იყო ქართველთა და სომეხთა შორის და წმიდა უფლის გრიგოლის მთელ სამწყსოში ერთობა იყო იერუსალიმის სარწმუნოებასთან, რომლითაც რომაელნი ცხოვრობენ“ (გვ. 90). კირიონი როცა წერს, „ერთობა იყო ქართველთა და სომეხთა შორისო“, გულისხმობს არა იმას, რომ ქრისტიანობის შემოღების დროიდან IV საუკუნიდან იყო „ერთობა“ სომეხთა და ქართველთა შორის, არამედ იმას, რომ სარწმუნოებრივი და

„წესებით“ ერთობა დამყარდა გაბრიელ და ბაბგენ კათალიკოსების შემდეგ – „მამათა“ კრების გადაწყვეტილებით 506–520-იანი წლებიდან. ეს „ერთიანი“, სარწმუნოებრივად რაღაც „უნიტარულის“ მაგვარი, ეკლესია ამ დროისათვის წმიდა გრიგოლის ეკლესიად მიუჩნევიათ, სარწმუნოებრივად ის თავისთავადი და დამოუკიდებელი კი არ ყოფილა, არამედ იერუსალიმზე ყოფილა დამოკიდებული, იერუსალიმის სარწმუნოება ჰქონია.

ეს ის მსჯელობაა იერუსალიმის სარწმუნოების შესახებ, რომლის მოსმენაც კი არ სურს აბრაამს.

„რომის მამამთავარი წმიდა პეტრეს საყდარზე ზის, ალექსანდრიელი – წმიდა მარკოზ მახარებლის, კონსტანტინოპოლელი – წმიდა იოანე ნათლისმცემლისა[117] და იერუსალიმელი – უფლის ძმის წმიდა იაკობისაზე. რა სარწმუნოებაც მათ ეპყრათ, ჩვენც ის მოგვცეს, ჩვენ და ჩვენი მამები აქამდე ვიცავდით, ეხლა რისთვის დავტოვოთ იგი და თქვენ გერწმუნოთ? სხვა მართლმადიდებელი ეპისკოპოსებიც, რომელნიც ურიცხვნი არიან, მეფენი და მთავარნი და მთელი მართლმადიდებელი ქვეყნები, ყველა ესენი როგორ უნდა მივატოვოთ და თქვენ შემოგიერთდეთ?“ (გვ. 90). – კირიონის ამ პასუხიდან აშკარად ჩანს, რომ სომხეთი მოითხოვს, ქართლი მას შეუერთდეს სარწმუნოებრივად. ეს კი თავისთავად გამოიწვევდა ქართული ეკლესიის მოწყვეტასა და იზოლაციას მსოფლიო ქრისტიანობისაგან, რადგანაც სომხეთი ფაქტობრივად იზოლირებული აღმოჩნდა მსოფლიოს ქრისტიანობისაგან. კირიონს რომ არ დაეგვირგვინებინა ქართულ ეკლესიაში უკვე ასურელი მამების დროიდან ჩასახული მოძრაობა მსოფლიო ეკლესიასთან მჭიდრო კავშირის არსებობისთვის, ქართული ეკლესია მტკიცე ერთობას შექმნიდა სომხურ ეკლესიასთან და მასაც ალბანური ეკლესიის ბედი მოელოდა. ცნობილია, ალბანურმა ეკლესიამ მჭიდრო კავშირი შეკრა სომხურ ეკლესიასთან, ამის გამო იგი მოწყდა მსოფლიო ეკლესიას, შედეგად ალბანეთში საუკუნეთა მანძილზე დაინერგა სომხურენოვანი ღვთისმსახურება, სომხური კულტურა ალბანელებისთვის სრულიად მისაღები, თითქმის მშობლიური იყო, შედეგად ალბანური ეკლესია სომხური ეკლესიის ნაწილად იქცა, რის გამოც ალბანური ეკლესია გაუქმდა, მისი ადგილი სომხურმა ეკლესიამ დაიჭირა. იგივე მოელოდა ქართულ ეკლესიას, თუ არა კირიონის დიდად დასაფასებელი მოძრაობა, რომელიც ეფუძნებოდა „ასურელი მამების“ ღვაწლს.

კირიონის პასუხიდან ჩანს, რომ მის დროს, ე.ი. VII საუკუნის დასაწყისში ქართულ ეკლესიას 35 ეპისკოპოსი ჰყავდა. „ქართლში სულ 35 ეპისკოპოსია. ეგ მოსე საიდან აღმოჩნდა მხოლოდ ერთი მეცნიერი და მართლმადიდებელი და სხვა ყველა მწვალებელი?“ (გვ. 90).

კირიონს სრულიად დამოუკიდებლად უჭირავს თავი, ის არავითარ დაქვემდებარებას არ გრძნობს სომეხი იერარქის მიმართ. კირიონი აქებს სპარსეთის შაჰს. ღმერთმაო, წერს ის, „...მეფეთა-მეფის დიდებისაგან უფრო განმადიდა და წარმატებულ მყო, ვიდრე ჩემი მამები, მით უმეტეს კი, ვიდრე ჩემი ამხანაგები“ (გვ. 90).

კირიონი სთავაზობს აბრაამს, იცხოვრონ ისევე მშვიდობით, როგორც ქართველი და სომეხი მამები აბრაამამდე, – „ხოლო თუ სხვაგვარად გნებავთ იფიქროთ, მეტს ნუ გაირჯებით და ამისათვის მეტად ნუღარ მოგვწერთ. შემდეგ მე სომხეთზე გზით გავლა მომიწევს ოდესმე – ღმერთი თუ მაღირსებს, რომ იერუსალიმს წავიდე წმიდა ადგილთა თაყვანისსაცემად, თორემ სხვა რამ საქმე არა მაქვს“ (გვ. 91).

კირიონი უარზეა აბრაამთან შეხვედრაზე „...დროის გამო მოუცლელი ვარ, ბრალს ნუ დამდებთ“ (გვ. 91).

27. აბრაამ კათალიკოსი III ეპისტოლეს უგზავნის კირიონს. მისი კილო სავსებით შერბილებულია: – „...განვაახლოთ სულიერი სიყვარული, რომელიც ორივე ხალხს შორის იყო, ის მოძღვრება. რომელიც ერთი წყაროდან მიგვიღია... საერთო ღვთისმსახურება დაგვითესეს ჩვენ და თქვენ ჯერ ნეტარმა წმიდა გრიგოლმა და შემდეგ მაშტოცმა“ (გვ. 93). საერთო ღვთისმსახურების შესახებ ხშირად ლაპარაკობენ სომეხი იერარქები და სმბატ მარზპანი. კირიონიც წერს საერთო წესსა და სარწმუნოებაზე. ეს საერთო წესი (ალბათ ტიპიკონი), საერთო სომხურენოვანი ღვთისმსახურება და საერთო სარწმუნოება ქართლის იერარქებს მიუღიათ ქართლის სამეფოს გაუქმების დროს, დაახლოებით VI საუკუნის 20-იან წლებში, სომეხ-ქართველთა საეკლესიო კრებაზე, ცხადია, სპარსთა იძულებით.

როცა აბრაამი წერს, საერთო ღვთისმსახურება დაგვითესეს ჯერ წმიდა გრიგოლმა და შემდეგ მაშტოცმაო, აქ იგულისხმება არა მაშტოცის მიერ ქართული ანბანის შექმნა, არამედ სომხურენოვანი საერთო ღვთისმსახურებისათვის საჭირო სომხური წმიდა წიგნების გამოყენება ქართულ ეკლესიაში (ცხადია, ქართულ ეკლესიაში ქართულენოვანი ღვთისმსახურება უპირველესი, უმთავრესი იყო, მაგრამ ქართულთან ერთად ზოგჯერ (ანდა ზოგიერთ ადგილას) სომხურენოვანიც დაინერგა, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ სრულდებოდა არა სომხურენოვანი წირვა-ლოცვა, არამედ შერეული ქართულ-სომხური წირვა-ლოცვა, ისე, როგორც ამჟამად ჩვენში ზოგიერთ რეგიონში არსებობს შერეული ქართულ-ბერძნული, უფრო კი ქართულ-რუსული წირვა-ლოცვა. ანდა ქართული წირვა-ლოცვის დროს ზოგიერთი ასამაღლებელი ითქმოდა სომხურ ენაზე, ისე როგორც ამჟამად ითქმის ქართული ღვთისმსახურებისას რუსულ ანდა ბერძნულ ენებზე (უფრო სწორად, სლავურად). შეიძლება ზოგიერთი კვერექსი ანდა მცირე ლოცვა, მრწამსი, სამოციქულოს ან სახარების კითხვა წირვისას ზოგჯერ სომხურად აღესრულებოდა. ასეთი პრაქტიკა – შერეული წირვა-ლოცვა არსებობს და დადასტურებულია მსოფლიო ქრისტიანულ ეკლესიაში. ამჟამადაც კი, თვით კათოლიკური წირვის დროს კათოლიკურ ქვეყნებში, ერთ მომენტში ლოცვა „უფალო შეგვიწყალენ“ ითქმის ბერძნულ ენაზე – „კირიე ელეისონ“. ბერძნულ ენაზე და არა რომელიმე სხვა ენაზე ამ სიტყვების თქმა ტრადიციაა, თუმცა ამ წირვას შეიძლება ბერძენი საერთოდ არ ესწრებოდეს.

მაშტოცის მიერ შექმნილი სომხური ანბანით დაწერილი სომხური წიგნები საჭირო იქნებოდა ქართულ ეკლესიაში, რადგანაც ქართულ წირვა-ლოცვასთან ერთად სომხურადაც მიდიოდა „საერთო ღვთისმსახურება“.

წმიდა გრიგოლიც ამ „საერთო ღვთისმსახურების“ გამო მოიხსენიება ქართულ ეკლესიასთან კავშირში, რადგანაც „საერთო სარწმუნოებას“ ეფუძნებოდა ეს ქართულ-სომხურ-ალბანური უნიტარულის მაგვარი ეკლესია, რომლის ზემდგომი სომხური ეკლესია იყო, დაარსებული წმიდა გრიგოლის მიერ.

ჩანს, აბრაამს სურდა ეთქვა, – „საერთო ღვთისმსახურება გრიგოლისა და მაშტოცისა დაითესა ჩვენში და თქვენშიო“. მართლაც, „საერთო ღვთისმსახურება“ აბრაამს წმიდა გრიგოლისა (IV ს-ში) და მაშტოცის (V ს-ში) დანერგილად რომ არ მიაჩნია, იმავე ეპისტოლედან ჩანს, სადაც აბრაამი „საერთო სარწმუნოებისა და ღვთისმსახურების“ შემოღების თარიღად მიიჩნევს VI საუკუნის დასაწყისს და არა IV–V საუკუნეებს. „ერთობა“ ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის იწყება გაბრიელ კათალიკოსიდან (VI ს-ის დამდეგი) და არა მანამდე. VI საუკუნემდე აბრაამი არ ასახელებს არც ერთ ქართველ იერარქსა თუ მოღვაწეს, არ ასახელებს რაიმე საეკლესიო მოვლენასა თუ მომენტს საეკლესიო ცხოვრებაში, რომელიც დაადასტურებდა ქართული და სომხური ეკლესიების „ერთობას“ VI საუკუნემდე. ასეთი ძველი „ერთობის“ დამადასტურებელი რაიმე ფაქტი ან წყარო რომ ჰქონოდათ სომეხ იერარქებს და სმბატ მარზპანს, ისინი აუცილებლად მოიხსენიებდნენ, როგორც უპირველესი მნიშვნელობის საბუთს. მაგრამ ისინი მხოლოდ გაბრიელ და ბაბგენ კათალიკოსების ეპოქას დებენ „ერთობის“ დასაწყის თარიღად. ასევე სომხურენოვანი ღვთისმსახურების დანერგვის თარიღად ცურტავში მათ მიაჩნიათ არა IV–V საუკუნეები, არამედ წმიდა შუშანიკის შემდგომი ეპოქა, ეს არის VI საუკუნის დასაწყისი. მის საფლავზე აგებულ ეკლესიაში და მერე გუგარქში ამ ახალი საეკლესიო ენის გავრცელებას VI საუკუნის დასაწყისამდე ვერ შეძლებდნენ. ასე რომ, აბრაამისავე თანახმად, საერთო ღვთისმსახურება ქართლსა და სომხეთში გავრცელდა არა გრიგოლისა და მაშტოცის დროს, არამედ VI საუკუნის დასაწყისში, ბაბგენის და გაბრიელის დროს. თუმცა, საერთო ღვთისმსახურება გრიგოლის მიერ შემოქმედებად, ღვაწლად ითვლებოდა, ხოლო მაშტოცის სომხური ანბანით დაწერილი წიგნები ორივე ეკლესიაში გამოიყენებოდა.

ქართული სახელმწიფოს გაუქმების დროს სპარსეთი სომხურ ეკლესიას უპირატესობას ანიჭებდა მთელ იმპერიაში. ეს საყოველთაოდ არის ცნობილი, ამიტომაც არ არის გასაკვირი ეკლესიათა შორის ასეთი სახის „ერთობის“ დაარსება. აბრაამი ასახელებს „ერთობის“ დანერგვის მონაწილე ქართველ იერარქებს, რომელთაც ქალკედონის კრება დაუგმიათ, – „...შენმა წინაპარმა ნეტარმა გაბრიელ ქართლის კათალიკოსმა დაწყევლა ჩვენ ნეტარ მამებთან ერთად თავისი თანამოსაყდრეებითურთ, რომელთა სახელებია ესენი: თვითონ გაბრიელ ეპისკოპოსი მცხეთისა სახელოვანი, პალგენ ეპისკოპოსი სეფესახლისა, ელიფას ეპისკოპოსი სამურიალი, სამუელ ეპისკოპოსი ტუმასუელი, დავით ეპისკოპოსი ბოლნისისა, იაკობ ეპისკოპოსი ორტავისა, სტეფანის ეპისკოპოსი უსთავისა, საჰაკ ეპისკოპოსი ტფილისისა, ელაგეს ეპისკოპოსი

მანგლისისა, ენეს ეპისკოპოსი მარუელი, ევგენეს ეპისკოპოსი, სამთაველი იოსებ, ეპისკოპოსი ადსუელი, იოვან ეპისკოპოსი სარუსთიელი, იოსებ ეპისკოპოსი კუხორდოსი, ეზრას ეპისკოპოსი კისდადისა, ენოვქ ეპისკოპოსი წილკნისა, იოსებ ეპისკოპოსი მიდამილი, ლაზარ ეპისკოპოსი ბოლდბილი, თეოდოროს ეპისკოპოსი ფორთის, ზაქარია ეპისკოპოსი კასდრელი, ფოკას ეპისკოპოსი ტსერმილი, ისააკ ეპისკოპოსი ქუნანაკერტისა, თომა ეპისკოპოსი ტარსისა, ესტგენ ეპისკოპოსი ქორზონისა“ (გვ. 97-98).

საინტერესოა, რომ აბრაამი გაბრიელ კათალიკოსთან ერთად ასახელებს სეფესახლის ეპისკოპოს პალგენს. ასეთი ცნობა ეთანხმება ქართულ წყაროებს, რომელთა მიხედვითაც მცხეთაში იჯდა ორი ეპისკოპოსი, ერთი იწოდებოდა კათალიკოს მთავარეპისკოპოსად და ის მეთაურობდა ეკლესიას, ხოლო მეორე, ძველი ეპისკოპოსი სამთავროში იჯდა. ეს ეპისკოპოსი კათალიკოსობის დაწესებამდე მეთაურობდა ქართულ ეკლესიას. კათალიკოსობის დაწესების შემდეგ მისი ტახტი არ გაუქმებულა და მცხეთაში ორი ეპისკოპოსი აღმოჩნდა. სამთავროში, როგორც თვით სიტყვიდანაც ჩანს, მთავართა სასახლე იყო ანუ სეფესახლი. შეიძლება ამიტომაც უწოდებს მას „სეფესახლის ეპისკოპოსს“ აბრაამი. ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით, სამთავროში მჯდომი მცხეთელი მთავარეპისკოპოსის სამწყსოში შედიოდა დასავლეთ საქართველოს ვაკე – კერძოდ, ხონი. დასავლეთ საქართველოს მთიანეთი, კერძოდ, რაჭა-თაკვერი ნიქოზის საეპისკოპოსოში შედიოდა. ეს, ცხადია, დასავლეთ საქართველოს საეპისკოპოსოების წარმოშობამდე. თვით გვიან შუა საუკუნეებშიც კი დასავლეთ საქართველოს ერთ ტერიტორიაზე კვლავ ახორციელებდა თავის უფლებამოსილებას მცხეთელ-სამთავროელი მთავარეპისკოპოსი. დასავლეთი საქართველო ხოსროიანთა სამეფო მამულად ითვლებოდა, კერძოდ, როცა მეფეებმა მირმა და არჩილმა საქართველოს სამეფო გაიყვეს, მთელი დასავლეთი საქართველო, როგორც „საუხუცესო“ ტერიტორია, გაუყოფელი დარჩა მთლიანად მეფე არჩილს. ასევე სამეფო ტერიტორია იყო კახეთიც. ამიტომაც, ჩანს, ამ სამეფო მიწებზე სეფესახლის ეპისკოპოსი თავის უფლებას ახორციელებდა.

28. კირიონი საპასუხო ეპისტოლეს უგზავნის აბრაამს: – „თქვენ ისე გვწერთ ჩვენ, როგორც ახალნერგსა და ახალმორწმუნეს და ისე არ გვწერთ, როგორც შეჰფერის პატიოსანს და მარად მართლმადიდებელს, რადგან დღეს ღვთის მოწყალებით მთელ ქვეყანაზე უფრო მოწინავე ვართ და მართლმადიდებელი, ვიდრე ცოტა ვინმე...“ (გვ. 100).

შემდეგ: „...ჩვენი და თქვენი სარწმუნოება ერთი იყო და მთელი სარწმუნოება იერუსალიმიდან გვქონდა და გვაქვს, როგორც ეწერა“. კირიონი არ უარყოფს საერთო სარწმუნოების არსებობას და უმატებს – როგორც შენს ეპისტოლეში ეწერაო, აბრაამმა კი მისწერა ის, რომ საერთო ღვთისმსახურება იყო ჩვენთან და თქვენთანო. კირიონი ამას არ უარყოფს.

აღსანიშნავია, რომ კირიონი ასე მსჯელობს: ქართული ეკლესია მართლმადიდებელი იყო და არის, აბრაამამდე სომხეთის კათალიკოსიც მართლმადიდებელი იყო და სწორი სარწმუნოების მქონე, ახლა კი, აბრაამის დროს, სომხეთის სარწმუნოება შეიცვალა იმით, რომ გადაუხვია იერუსალიმის სარ-

წმუნოებიდან, – „თქვენზე ადრე, რომ მაგ საყდარზე ნეტარი მოსე იჯდა, ჩემსა და მას შორის დიდი სიყვარული იყო... ვიდრე თქვენამდე მოაღწევდა მაგ საყდრის დაკავების ჟამი, ჩვენი და თქვენი სარწმუნოება ერთი იყო...“ (გვ. 101).

შემდეგ წერს, – „ხოლო უკეთუ გსურს გამოიძიო ჩვენი სარწმუნოება და გაიცნო, ვათარგმნინე და მოვატანინე ოთხ კრებათა წიგნები, რომლებითაც რომაელნი ხელმძღვანელობენ წმიდა ანასტასსა და წმიდა სიონშიც იგი იქადაგება. უნდა თუ არა ვისმეს, ჩვენი სარწმუნოება ეს არის“ (გვ. 102). სომხური ეკლესია აღიარებდა სამ მსოფლიო კრებას, ხოლო მეოთხეს, ქალკედონისას, წყევლიდა, კირიონი კი ოთხივე კრების წიგნებს უგზავნის – „...ეს არის ჭეშმარიტი სარწმუნოება“, – წერს კირიონი.

29. აბრაამი საყოველთაო მრგვლივმოსავლელ ეპისტოლეს აგზავნის მთელ სომხეთში, რომელშიაც გადმოსცემს სარწმუნოების მონოფიზიტურ მრწამსს და გმობს ქალკედონიტობას.

ქალკედონიტობა მთელ ქვეყანაზე გავრცელდაო, წერს ის, – „...ვიდრემდის თითქმის ამ მოსაზღვრე და ერთი სარწმუნოებით განათლებულ ქვეყნებს არ მიაწია, ქართლს და ალბანეთს ვიტყვი, რომელთაც მყრალი თესლი ზემოთქმულთა დიდებით შეიწყნარეს, თვის შორის დაამტკიცეს“ (გვ. 120). ჩემზე ადრე მყოფმა კათალიკოსმა ამის შესახებ მისწერა ალბანეთს, მე ქართლს მივწერეო, კირიონმა ცურტავის ეპისკოპოსი განდევნა მართლმადიდებლური სარწმუნოების გამო, „...წმიდა შუშანიკისგან დადგენილი სომხური მსახურება, ჩვენს საწინააღმდეგოდ რომ ამხედრდა, შეცვალა, ამისათვის მივწერეთ...“

შემდეგ „...ჩვენც იგივე ვბრძანეთ ქართველთა შესახებ: სრულიად არ ეზიაროთ მათ არც ლოცვაში, არც ჭამასა და სმაში. არც მეგობრობაში, არც დედამძუძუობაში, არც სალოცავად წასვლით ჯვარში, რომლითაც განთქმულია მცხეთის მიდამოები, არც მანგლისის ჯვარში, ნურც ჩვენს ეკლესიაში მიიღებთ მათ, არამედ მათთან ქორწინებითაც სრულიად განეშორეთ, მხოლოდ იყიდეთ და მიჰყიდეთ ვითარცა ურიებს, იგივე ბრძანება უცვლელად რჩება ალბანელთათვისაც...“ (გვ. 122).

ასეთია მიახლოებითი შინაარსი „ეპისტოლეთა წიგნისა“.

„ერთობა“ ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შორის უხტანესის მიხედვით

არსენ საფარელის თანახმად, პოლემიკა ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შორის დაწყებულა VI საუკუნის II ნახევარში და განსაკუთრებით გამწვავებულა VII საუკუნის დასაწყისში. პოლემიკა ძირითადად წერილობით მიმდინარეობდა, ზოგჯერ მღვდელმთავრები უშუალოდ კამათობდნენ (მაგ. ცურტაველი ეპისკოპოსი მოსე ქართულ საკათალიკოსოში, ქართველი ეპისკოპოსი პეტრე).

ეპისტოლარულ კამათში მონაწილეობდნენ არა მარტო საეკლესიო იერარქები, ეპისკოპოსები, არამედ ქართველი მთავრები და სომხეთის მარზ-

პანიც კი. ყველა ეპისტოლეში, რომელსაც კირიონს, სხვა ქართველ ეპისკოპოსებს და ქართველ მთავრებს უგზავნიან სომეხი იერარქები და მარზპანი, ძირითადად ქართულ ეკლესიას უსაყვედურებენ და ადანაშაულებენ ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შორის დადებული შეთანხმება-ხელშეკრულების დარღვევაში, თითქოსდა ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შორის კირიონამდე რამდენიმე ათეული წლით ადრე დადებული ყოფილა შეთანხმება-ხელშეკრულება ურთიერთკავშირის შესახებ, ხოლო კირიონს ეს კავშირი დაურღვევია.

კირიონ ქართლის კათალიკოსის, მოსე და აბრაამ სომეხთა კათალიკოსების, ვრთანეს ქერდოლის, მოსე ეპისკოპოსის, ვრკანის მარზპან სმბატის, ასევე არსენ სა¬ფარელისა და უხტანესის მსჯელობის საგანია ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის VI საუკუნის I ნახევარში დადებული შეთანხმება-ხელშეკრულება ურთიერთკავშირისა და „ერთობის“ შესახებ.

მოსე ცურტავის ეპისკოპოსის მსჯელობით, ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შორის არსებობდა იერარქიული კავშირი, იმის შემდეგ, რაც ქართველ და სომეხ იერარქებს დაუდვიათ „აღთქმა“. გარდა იერარქიული კავშირისა, მათ შორის სარწმუნოებრივი ერთიანობაც ყოფილა. „ერთობის აღთქმა“ წერილობითი სახისა ყოფილა.

უხტანესის მიხედვით, სომხეთის კათალიკოს მოსეს (574–604) ქართველმა მთავრებმა, ერისთავებმა და ეპისკოპოსებმა დაახლოებით 570-იან წლებში გაუგზავნეს მოციქული და სთხოვეს ქართული ეკლესიისთვის წინამძღვარი (კათალიკოსი), ამიტომაც მოსემ განიზრახა, რომ თავისი სახლიდან მისცეს მათ წინამძღვარი ერთგულებისა“, „...ორივე მხარის სარწმუნოების ერთობისა და, აგრეთვე, პირველ მამათა, რომლებიც მასზე ადრე იყვნენ, აღთქმის განსამტკიცებლად ხელი დაასხა კირიონს...“.[118]

ნამდვილად მოხდა თუ არა ასეთი ხელდასხმა, ეს საკამათოა, მაგრამ უხტანესის თანახმად, მოსე სომეხთა კათალიკოსის მიერ ქართველთა კათალიკოსის „ხელდასხმა“ გამოწვეული ყოფილა „პირველ მამათა აღთქმის განსამტკიცებლად“. ქართველ და სომეხ „პირველ მამებს“ – იერარქებს დაუდვიათ აღთქმა-ხელშეკრულება-გადაწყვეტილება „ორივე მხარის“, ანუ ქართლისა და სომხეთის საეკლესიო ერთობის შესახებ. ეს აღთქმა მიუღიათ არა ოდესღაც, წინა საუკუნეში, არამედ ეკლესიის იმ მამებს, რომლებიც მოსე კათალიკოსზე ადრე მოღვაწეობდნენ, „რომლებიც მასზე ადრე იყვნენ“.

შემდგომში, როცა მოსე კათალიკოსმა გაიგო კირიონის „განდგომა“, მან დაუყოვნებლივ მოუწოდა კირიონს, რათა დაეცვა ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის დადებული წერილობითი ხელშეკრულება. მოსე წერს: „ჯერაც წერილით არის დაცული ჩვენი და თქვენი სარწმუნოების ერთიანობა“; ე. ი. მოსე კათალიკოსის დროს ჯერ კიდევ არსებობდა წერილობითი დოკუმენტი „ერთობის“ შესახებ. კათალიკოსი მოსე კიდეც აღწერს, თუ როგორ და რა პირობებში დაიდო „ერთობის“ ხელშეკრულება. მოსეს მიხედვით, კავად მეფეთა-მეფის დროს მომხდარა სარწმუნოებრივი მიმართულების განსაზღვრა ქართული და სომხური ეკლესიების მიერ, რომაელებს ანუ რომ-ბერძენთა იმპერიას მიუღია ქალკედონიტობა, ხოლო ქართველ-სომეხნი რომაელებს გან-

დგომიან და განშორებიან. სწორედ ეს ფაქტი ყოფილა წერილობით დადასტურებული. უხტანესის მიერ გადმოცემული ეს ტექსტი მოსეს ეპისტოლედან ასეთია: – „სცან იგი, რაც კავად მეფეთა-მეფის დროს იქმნა – გამოძიება სარწმუნოებათა გამოკვლევისა: რომაელებმა ქალკედონის სარწმუნოება მიიღეს, ხოლო ჩვენი და თქვენი ქვეყნები განდგნენ და გაშორდნენ. ჯერაც წერილით არის დაცული ჩვენი და თქვენი სარწმუნოების ერთიანობა. ნუ ეცრუები ჩვენს მამათა აღთქმას, რომელიც ჩვენ ორთა შორის დადეს, ნუ განეშორები ჩვენი ერთობისაგან“[119]

ძალზე საინტერესოა, რომ კათალიკოს მოსეს მიხედვით, ამ „აღთქმის“ დადებამდე ქართული ეკლესია დაკავშირებული ყოფილა რომ-საბერძნეთის ეკლესიასთან. და ქართული ეკლესია ამ დროს ისევე განშორებია რომაულ-ბერძნულ ეკლესიას, როგორც ებრაელები განშორდნენ ეგვიპტეს. საბერძნეთს მოსე უწოდებს ახალ ეგვიპტეს და შეახსენებს კირიონს, რომ ქართული ეკლესია დაშორდა რომ-ბერძენთა ეკლესიას, ანუ ახალ ეგვიპტეს, სადაც ქართული ეკლესია თურმე დევნილი იყო ახალი ეგვიპტის ფარაონის მიერ. მოსე წერს: „ნუ იქნები თანახმა რომაელთა; ნუ მიიქცევი გულით ეგვიპტისაკენ, არამედ გაიხსენე, როგორ გამოხვედი ახალი ეგვიპტიდან და შენი მდევნელი ფარაონის მწარე სახლიდან, ბოროტ ზედამხედველთაგან და მწარე მონობისაგან.“[120]

მართლაც, ცნობილია VI საუკუნემდე კათალიკოსები საბერძნეთიდან იგზავნებოდნენ. მოსე კათალიკოსის მიხედვით, ამ დროს ქართული ეკლესია, თურმე, ბერძნული ეკლესიის მწარე მონობისა და ბოროტი ზედამხედველობის ქვეშ იყო, ხოლო კავად მეფის დროს ქართული ეკლესია გამოყოფია ბერძნულ-რომაულ ეკლესიას. ამავე დროს, ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შორის დადებულა წერილობითი „აღთქმა“ ერთობის შესახებ. VI საუკუნეში ქართული ეკლესია მართლაც სრულებით დამოუკიდებელი რომ ყოფილა ბერძნული ეკლესიისგან, ამას ქართული წყაროებიც აღნიშნავენ. ამის შემდეგ ქართლის კათალიკოსებად უკვე ქართლშივე ეკურთხებიან ქართველები.

კათალიკოს მოსეს თქმით, ქართველ-სომეხთა საეკლესიო კრებას დაუმტკიცებია „სამი წმიდა კრების აღსარება“ და ურთიერთშორის ერთობლივი წერილობითი დოკუმენტი დაუდვიათ (იგულისხმება I–II–III მსოფლიო კრებები).

„...სამი წმიდა კრების აღსარება, რომელიც ჩვენმა და თქვენმა მამებმა ერთობლივი წერილით დაამტკიცეს ურთიერთშორის, რომელიც ჯერაც გვაქვს“.[121]

ძალზე საინტერესოა და ყურადღება უნდა მიექცეს, რომ კირიონი არ უარყოფს ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შორის ერთობის შესახებ წერილობითი დოკუმენტის, ანუ „აღთქმის“ არსებობას. უფრო მეტიც, ის აღიარებს ასეთი დოკუმენტის არსებობას: – „ჩვენი და თქვენი მამების ერთობის, აღთქმისა და სარწმუნოების დამტკიცების შესახებაც რომ მოგიწერიათ, ჩვენ იგივე გვაქვს უცვლელად. ჩვენი და თქვენი ქვეყნების შესახებ რომ მოგიწერიათ და გითქვამთ „ერთობის“ გამო, რომელიც ჩვენ დროს არის, ჩვენ იგივე ერთობა გვაქვს და არ ვცვლით“.[122]

კირიონი აღიარებს ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შორის „ერთობის“ არსებობას.

მოვლენების შემდგომ განვითარებას უხტანესი ასე გადმოგვცემს – მოსე ცურტავის ეპისკოპოსი ჩასულა კირიონ კათალიკოსის კარზე თბილისში, რათა მას კირიონისთვის შეეხსენებინა ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შორის დადებული ხელშეკრულება, ანუ აღთქმა-პირობა. მოსე თბილისში კირიონთან ჩასულა იმის გამო, რომ „...ჩემი ნახვით ეგების შერცხვესო აღთქმისა და პირობის, რომელიც დადეს სომეხთა და ქართველთა მამამთავრებმა...“[123]

შემდგომში, მოსე ცურტაველი ეპისკოპოსი უთვლის კირიონს: „...ნეტარმა მამამთავარმა მოსემ... იმიტომ შეგარჩია, რომ მამათა აღთქმა და გარდამოცემა მტკიცედ გეპყრას“. „ორივე ამ ქვეყანას, ჩვენსას, სომეხთა და თქვენსას, ქართველთა იგივე გვქონია და გვაქვს...“ ვრთანეს ქერდოლის თქმით, ანტიქალკედონური ერთობის პირობა დაუდევთ არა მარტო ქართულ და სომხურ ეკლესიებს, არამედ ალბანურ ეკლესიასაც. „...ნესტორისა და ქალკედონის კრების წვალებას, რაც სომეხთა, ქართველთა და ალბანელთა ეპისკოპოსებმა და მთავრებმა ერთად საშინელი წყევლით მოუხსენებლად აღმოფხვრეს, ეხლა ეგ... იწყნარებს“.[124]

აბრაამ სომეხთა კათალიკოსი, ისე როგორც მოსე კათალიკოსი მიიჩნევს, რომ ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის ხელშეკრულება ერთობის შესახებ დადებულა კავად მეფის დროს.

„მეფეთა-მეფის კავადის დროს იქმნა კვლევა-ძიება ჩვენ ქვეყანასა და რომაელთა შორის, რომელთაც მიიღეს ქალკედონის კრება და ლეონის ტომარი, ჩვენი და თქვენი ქვეყნის მოძღვარნი და მთავარნი გაშორდნენ მათთან ზიარებას და ორივე ერთობით იცავს წერილობითაც ჩვენს შორის დღემდე“.[125]

აბრაამ კათალიკოსის თანახმად, ქალკედონიტობას სომხეთსა და ქართლში შემოუღწევია ბაბგენ სომეხთა კათალიკოსისა და გაბრიელ ქართველთა კათალიკოსის დროს. ამის შემდეგ ქართველ და სომეხ აზნაურებს და ეპისკოპოსებს მოუწვევიათ ანტიქალკედონური კრება და დაუდვიათ წერილობითი აღთქმა. ეს წერილობითი აღთქმა დაცული ყოფილა აბრაამის დროსაც: „...ეს ცთუნება, როგორც ადრე მოგწერეთ, შემოვიდა ჩვენ ქვეყანაშიც ბაბგენ სომეხთა კათალიკოსისა და გაბრიელ ქართველთა კათალიკოსის დროს. ეპისკოპოსებმა და აზნაურებმა ერთხმად შეაჩვენეს და გაეცალნენ კრებას და ლეონის ტომარის მადიდებლებთან ერთობას. ეხლაც წერილობით არის დაცული ჩვენთან“.[126] აბრაამი თავის მესამე ეპისტოლეში კირიონის მიმართ წერს, რომ ქართველ-სომეხთა სარწმუნოებრივი შეთანხმება მომხდარა გაბრიელ კათალიკოსის დროს.

„...თუ არ შეიცვალეთ ჩვენი სარწმუნოებისაგან, როგორც მრავალჯერ მოგვწერე, წყეულ ქალკედონის კრებასა და ლეონის ბილწ ტომარს რომ იწყნარებ, შეაჩვენე შენც, როგორც შენმა წინაპარმა ნეტარმა გაბრიელ ქართველთა კათალიკოსმა შეაჩვენა ჩვენ ნეტარ მამებთან ერთად თავისი ეპისკოპოსებითურთ, რომელთა სახელებია: თვითონ გაბრიელ მცხეთის სახელოვანი ეპისკოპოსი, პალდენ სეფესახლის ეპისკოპოსი, ელიფას ასურიელი ეპისკო-

პოსი, სამუელ ტიმუელი ეპისკოპოსი, დავით ბოლნელი ეპისკოპოსი, იაკობ სრტავის ეპისკოპოსი, სტეფანოს რუზთავის ეპისკოპოსი, საჰაკ თბილისის ეპისკოპოსი, ელადეს მანგლელი ეპისკოპოსი, ენეს მარუელი ეპისკოპოსი, ევგინის სამთავის ეპისკოპოსი, იოსებ ადსუნელი ეპისკოპოსი, იოანე სარუსთის ეპისკოპოსი, მეორე იოსებ კუმურდოს ეპისკოპოსი, ლაზარ ფოლკდნელი ეპისკოპოსი, თეოდოროს ფორთის ეპისკოპოსი, ზაქარია კასტელი ეპისკოპოსი, ფოკას ასტერმიულის ეპისკოპოსი, ისააკ ჰნარაკერტის ეპისკოპოსი, მოსე ტარსის ეპისკოპოსი, სტნგენე ქორზანას ეპისკოპოსი. ეს ნეტარი ეპისკოპოსები, რომლებიც თქვენი ქვეყნიდან იყვნენ, ალაბანელებთან და სივნიელებთან ერთად სომხეთში შეიკრიბნენ ბაბგენ სომეხთა კათალიკოსის დროს, იმ კრებაზე რომელზეც დაიწყევლა მათგან ერთხმად ქალკედონის კრება...“[127]

აღსანიშნავია, რომ უხტანესის თვალსაზრისი განსხვავდება მოსე და აბრაამ კათალიკოსის თვალსაზრისისგან. კერძოდ, თუ ეს კათალიკოსები თითქოსდა 506–531 წლებში ჩატარებულ რამდენიმე კრებას აერთებენ და ერთ კრებად მიიჩნევენ, უხტანესი ამ კრებას გამოწვლილვით იკვლევს და სხვაგვარად მიიჩნევს.

თუ კათალიკოსები იერარქიული ერთობის მტკიცებით არიან დაინტერესებულნი, უხტანესი სარწმუნოებრივი ერთობის კრების თარიღს იძლევა.

სომხურ ეკლესიასთან ურთიერთობის მიზეზი და მისი შედეგი

ვახტანგ გორგასლის გარდაცვალების შემდეგ ქართლი სპარსელებმა დაიმორჩილეს. სპარსელები იმ დროს სომხურ ეკლესიას განადიდებდნენ და უპირისპირებდნენ ბერძნულ-რომაულ ეკლესიას. ამის შესახებ კარგად წერს არსენი საფარელი. V საუკუნეში ქართული ეკლესია ბერძნული ორიენტაციისა იყო და მისი გავლენის სფეროში შედიოდა. ვახტანგ გორგასალმა ანდერძიც კი დატოვა, რომ ქართული ეკლესია არ დაშორებოდა ბერძნულს და ქართლს ბერძნული ორიენტაცია არ უარეყო. ქართლზე ბერძნული ზეგავლენა სრულიად მოუთმენელი იყო სპარსეთის სახელმწიფოსთვის. სპარსეთი ყოველ ღონეს ხმარობდა, რომ ქართული ეკლესია დაშორებოდა ბერძნულს, მისთვის სასურველი იყო, ბერძნული ეკლესიის მაგიერ ქართულ ეკლესიას ორიენტაცია აეღო აღმოსავლურ-სირიულ-სპარსულ ეკლესიაზე. VI საუკუნის პირველ ათეულ წლებში, ამ პოლიტიკური მიზეზების გამო, ქართული და სომხური ეკლესიები რამდენჯერმე იწვევენ საეკლესიო კრებას. უხტანესის მიხედვით, ბოლო ასეთი კრება, რომელზედაც დადებული ყოფილა წერილობითი სახის „აღთქმა“ ერთობის შესახებ, მოუწვევიათ 520-იან წლებში. შეიძლება ამ ხელშეკრულებით უკმაყოფილო ქართლმა მოაწყო ცნობილი აჯანყება 523 წელს, რომლის შემდეგაც, ზოგიერთი წყაროს მიხედვით, სპარსელებს სრულებით გაუუქმებიათ ქართული სახელმწიფოებრიობა.

„სპარსეთის მთავრობა აგრეთვე სხვა საშუალებებსაც მიმართავდა ამ იდეოლოგიური კავშირის განსამტკიცებლად. მას სურდა, მაგალითად, სომხე-

თის, ქართლისა და ალბანეთის ეკლესიების გაერთიანება, რომ უფრო ადვილი ყოფილიყო მისი მართვა. ამიტომ მოკლეს თუ არა ვახტანგ გორგასალი, სპარსელების მთავარი მტერი და მოწინააღმდეგე ამიერკავკასიაში, მაშინვე, 506 წელს, სპარსელებმა სომხეთის დედაქალაქ დვინში მოიწვიეს სომხეთის, ქართლისა და ალბანიის ეკლესიების საერთო კრება".[128]

506–523 წლებში დამპყრობელი სპარსელების იძულებით ქართული ეკლესია დაშორდა ბერძნულ-რომაულს. ქართულ ეკლესიას ამ დროს თავისი ავტოკეფალია არ დაუკარგავს, პირიქით, მისი დამოუკიდებლობა, ანუ ავტოკეფალია კიდევ უფრო განმტკიცდა, რადგანაც უკვე ქართლშივე ირჩევდნენ ამ დროს ქართველ კათალიკოსებს. ქართულ ეკლესიას ამ დროისათვის ჰქონდა თავისი იურისდიქციის საზღვრები და თავისი იერარქიული სტრუქტურა, მაგრამ ოფიციალურად ქართულ ეკლესიას ურთიერთკავშირი ჰქონდა აღმოსავლურ-სომხურ-სპარსულ ეკლესიასთან. არსენი საფარელის მიხედვით, სომხური ეკლესიის უზენაესობა გაგრძელებულა 551 წლამდე, ხოლო საეკლესიო „ერთობა" დაირღვა კირიონ კათალიკოსის დროს, 607–09 წლებში. კ. კეკელიძის თანახმად, ამ დროს კავშირი ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის მხოლოდ ფორმალურად გაწყვეტილა, ხოლო ფაქტობრივად კვლავ არსებულა. ეს კავშირი ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის მთლიანად გაწყდა VIII საუკუნის დასაწყისში.

ჩანს, ქართულ-სომხური ეკლესიების ურთიერთობა VI–VII საუკუნეებში ისეთივე სახის იყო, როგორც ქართულ-ბერძნული ეკლესიების ურთიერთობა X–XI საუკუნეებში. X–XI საუკუნეებში, თუმცა ქართული ეკლესია სრულიად ავტოკეფალური, დამოუკიდებელი ეკლესია იყო, მაინც აღიარებდა ბერძნული ეკლესიის უპირატესობას.

სომხურ ეკლესიასთან აქტიურ ურთიერთობას, გიორგი მცირის ცნობით, შედეგად მოჰყოლია ქართული წმიდა წერილის რედაქტირება სომხურის მიხედვით. გიორგი მცირის ცნობით, თავდაპირველად ქართული წმიდა წიგნები ითარგმნა ბერძნული ენიდან (ე.ი. IV–V სს-ში), ხოლო შემდეგ სომხური რედაქციის მიხედვით იქნა შესწორებული (ე.ი. VI ს-ში). სომხური რედაქციის მიხედვით შესწორების გამო, ქართული წმიდა წიგნები დამახინჯდა, რასაც ბერძნები გვაყვედრიდნენ. ამიტომაც, მათ ხელახლა დასჭირდა რედაქტირება, ახლა უკვე ბერძნული რედაქციების მიხედვით (XI ს-ში).

ქართული წმიდა წიგნები თავდაპირველად მართლაც რომ ბერძნულიდან არის ნათარგმნი, ხოლო შემდეგ რედაქტირებული სომხურის მიხედვით, დადგენილია ძველი ტექსტების გამოწვლილვითი ანალიზის შედეგად კ. დანელიას მიერ. იგი წერს: „თუ კრიტიკულად შევაფასებთ გიორგი მცირის ცნობას... პოზიტიურ ფაქტად რჩება შემდეგი: 1. ქართველებს ქრისტიანობის მიღებისთანავე ჰქონიათ ძველ მთარგმნელთა მიერ გადმოღებული ბიბლიური წიგნები. 2. შემდგომ, რადგან საბერძნეთი ტერიტორიულად შორს იყო საქართველოსაგან, საქართველოში (თუ საქართველოს მეზობლად) მცხოვრებ სომხებს ქართველებისათვის „მიზეზითა წესიერებისაითა", ე.ი. თარგმანის სისწორის დაცვის მოტივით შეუთავაზებიათ ბიბლიური წიგნების სომხური თარგმანით

სარგებლობა. 3. ამის შედეგად ქართულ ენაზე სომხურიდან გადმოუღიათ ზოგიერთი ბიბლიური წიგნი. გიორგი მცირე თვითონ კი არ თხზავს ამ ფაქტს, არამედ არსებითად ტრადიციულ აზრს იმეორებს, მასზე ადრე გიორგი მთაწმიდელი არაერთგზის აღნიშნავს ბიბლიური წიგნების პირვანდელ თარგმანთა მაღალ ღირსებას, რაც, რა თქმა უნდა, პირველ ყოვლისა ბერძნულ წყაროსთან სიახლოვე-შესატყვისობას გულისხმობს".[129]

კ. დანელია ეთანხმება (ძირითადად) ამ ძველ, ქართულ ტრადიციულ აზრს: „პავლეს ეპისტოლეთა ძველი ქართული რედაქციის წყარო ბერძნული ორიგინალი უნდა ყოფილიყო. მაგრამ რით ავხსნათ სომხურ-სირიული ელემენტების არსებობა ქართულ თარგმანში? უნდა ვიფიქროთ, რომ ბერძნულიდან მომდინარე ძველი ქართული თარგმანი V–VI საუკუნეებში შეჯერებულ იქნა სირიულიდან მომდინარე სომხურ თარგმანთან..."[130] ისმის კითხვა – რატომ? რა საჭირო იყო ბერძნულიდან უკვე „წმიდად თარგმნილი" წიგნების შეჯერება სომხურ თარგმანთან შემდგომ საუკუნეებში? მკვლევარი უპასუხებს ამ კითხვას „გარკვეული (სომხური წარმოშობის) წრის სურვილების დასაკმაყოფილებლად" (იქვე), „ძველი ქართული თარგმანის სომხურ წყაროსთან შეჯერება, თუ სომხურიდან ხელახლა თარგმნა V–VI საუკუნეებისათვის უფრო საფიქრებელია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტაოს თემში, სადაც სომხური წარმოშობის მოსახლეობის ხვედრითი წონა დიდი იყო. პოლიტიკური მოსაზრებით, ტაო IV–VI საუკუნეებში სომხური პროვინცია იყო, დიდი ფეოდალური საგვარეულოს – მამიკონიანთა საგანმგებლო".[131]

სრულიად გაუგებარია, თუკი ტაო პოლიტიკურად IV–VI საუკუნეებში სომხური პროვინცია იყო და აქ სომხური წარმოშობის მოსახლეობის ხვედრითი წონა დიდი იყო, რისთვის სჭირდებოდათ მათ V–VI სს-ში ქართული წიგნები და თანაც სომხურის მიხედვით რედაქტირებული? უფრო მეტიც, თუკი მათთვის სომხური რედაქცია ამ წიგნებისა ავტორიტეტული და მისაღები იყო, შეეძლოთ თვით სომხური წიგნებით ესარგებლათ! სინამდვილეში აქ უფრო გლობალურ საერთო-საეკლესიო მასშტაბის მოვლენასთან გვაქვს საქმე – ქართული ეკლესია არა მარტო ტაოში, არამედ საერთოდ, იძულებული იყო სომხურისათვის შეეჯერებინა ქართულად უკვე თარგმნილი წიგნები. არავითარი სომხური წარმოშობის ქართული მოსახლეობა V–VI სს-ში არ არსებობდა, პირიქით, ეროვნებით ქართული მოსახლეობა სომხურენოვანი ხდებოდა (საეკლესიო თვალსაზრისით), ალბანელთა მსგავსად, მით უმეტეს, რომ როგორც მეცნიერი აღნიშნავს, ტაო და საერთოდ საქართველოს სამხრეთი პროვინციები პოლიტიკურად სომხეთში შედიოდნენ VI საუკუნეში.

არსენი საფარელი წერს, რომ სომხური ეკლესია VI საუკუნეში სპარსეთის იმპერიაში ძალზე დაფასებული ყოფილა, განსაკუთრებით კავადისა და ხოსროს მეფობის დროს. არსენის მიხედვით, სპარსელებმა დაპყრობილ სომხეთში დასცეს აზნაურთა ხელისუფლება და გააბატონეს სამღვდელოება. საერო ხელისუფლება გადაეცა სომეხ სამღვდელოებას. ხარკსაც კი თვით სამღვდელოება კრეფდა მოსახლეობიდან, რადგანაც ქვეყნის მმართველობა მათ ხელში იყო. სპარსეთის სამეფო კარისა და სომხეთის სამღვდელოების კავშირი

ისე ღრმა ყოფილა, რომ მეფეები, კავადი და ხოსრო, თავიანთ „შვილობილებად“ გამოუცხადებიათ სომეხ კათალიკოსებსა და ეპისკოპოსებს – „აქაითგან სპარსთა მარზაპანთა დაიპყრეს სომხითი და შეურაცხ-იქმნა წესი საქრისტიანოი, და ეკლესიათა განგებაი აღიხოცა, და აზნაურთა ხელმწიფებაი დაეცა სპარსთა მარზაპანთაგან, და კათალიკოზნი და ეპისკოპოზნი განდრკეს სიმართლისაგან და კადნიერებაი მოიღეს სპარსთაგან წინა-აღდგომად აზნაურთა და ხარკსა სოფელთასა თვით გარდაიხდიდეს, რამეთუ ეპისკოპოსთა და ქორეპისკოპოსთა მიანდვეს ქუეყანაი, ვითარცა მორჩილთა მეფობისა სპარსთაისა და რომელთამე კათალიკოზთა და ეპისკოპოსთა მეფენი სპარსთანი დაიშვილნეს და ძეობილად უწოდდეს კავადს და ხუასროს...“[132]

კავად მეფის დროს სომხეთის ეკლესია მართლაც რომ გაბატონებული და გაძლიერებული ყოფილა, ეს ჩანს არა მარტო არსენი საფარელის მიხედვით, არამედ სომეხთა კათალიკოსის, მოსეს ეპისტოლედანაც. კირიონისადმი მიწერილ ამ ეპისტოლეში მოსე შეახსენებს კირიონს, რომ კავად მეფის დროს ქართველი და სომეხი ეკლესიის მამების გაერთიანებულ კრებას მიუღია წერილობითი დადგენილება, რომლის ძალითაც სპარსეთის იმპერიის საზღვრებში მოქცეული ამიერკავკასიისა და სხვა ერების ეკლესიებს უარუყვიათ ქალკედონის კრების დადგენილება, გარდა ამისა, მიუღიათ რაღაც აღთქმა თუ ფიცი საეკლესიო ერთობის შესახებ. მოსე წერს, – „სცან იგი, რაც კავად მეფეთა-მეფის დროს იქმნა... ჯერაც წერილით არის დაცული ჩვენი და თქვენი სარწმუნოების ერთიანობა. ნუ ეცრუები ჩვენს მამათა აღთქმას, რომელიც ჩვენ ორთა შორის დადეს, ნუ განეშორები ჩვენი ერთობისაგან...“[133]

კავად მეფეს სომეხ-ქართველთა საეკლესიო ერთობის აღნიშვნის დროს ახსენებენ არა მარტო არსენი საფარელი და მოსე კათალიკოსი, არამედ ძველი დროის სხვა საკლესიო მოღვაწენიც.

არსენი საფარელი, რომელიც თავგამოდებით იბრძვის ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობისათვის, არ უარყოფს სომხურ და ქართულ ეკლესიებს შორის „ერთობის“ არსებობას. მის მიხედვით, ამ ეკლესიათა შორის არსებულა იერარქიული ერთობა, რომელიც გაგრძელებულა 551 წლამდე – ნერსე მიჯინის I კრებამდე.

„ხოლო არამცირედი აღთქუმაი იყო ხუასრო მეფემან ნერსე კათალიკოზისა მიმართ... ქმნა კრებაი პირველი დვინს და განეშორნეს სჯულითა ბერძენთა და იერუსალემსა. ხოლო ქართლი ყოველი და მეოთხედი სომხითისა განეყენნეს ხელთდასხმასა მღდელობისასა სომეხთაგან, არამედ ჰერნი და სივნიელნი ჟამ ერთ განეყენნეს და კუალად შეერინნეს...“[134]

სომხეთის კათალიკოსები, მოსე და აბრაამი, ასევე სხვა მოღვაწენი მიიჩნევენ, რომ ქართულ-სომხურ-ალბანური ეკლესიების ერთობამ უარყო ქალკედონის კრება, ხოლო არსენის მიხედვით, სომხური ეკლესია „ბერძნულ სჯულს“ გაშორებია ხოსროს დროს, რასაც აღუშფოთებია ქართული ეკლესია, ამის გამო ქართულ ეკლესიას კავშირი შეუწყვეტია სომხურ ეკლესიასთან.

ზ. ალექსიძის მიხედვით, „...არსენი პირდაპირ იწერს ტექსტს თავისი სომხური წყაროდან, რომელიც თავის მხრივ ტენდენციურად არის გადაკეთე-

ბული გვიან. პირველ წყაროში ლაპარაკი იყო რელიგიურ ერთიანობაზე (ბერძენთა მსგავსად) და არა იერარქიულზე“.[135]

ძველ დროს იერარქიულ ურთიერთდამოკიდებულებას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. თვით ისეთი ძლიერი და ძველი ეკლესიაც კი, როგორიც სომხური ეკლესია იყო, იერარქიულად საბერძნეთის, კერძოდ, კაპადოკია-კესარიის ეკლესიაზე იყო დამოკიდებული. სომხურ ისტორიოგრაფიაში გარკვეულია, რომ ბერძნულ (კაპადოკიის) ეკლესიას სომხური ეკლესია საბოლოოდ დაშორდა დვინის 554 წლის კრების გადაწყვეტილებით. – „... დვინის კრების ნებით (554 წ.) სომხური ეკლესია საბოლოოდ დაშორდა ბერძნულს“.[136]

520-იანი წლებიდან 560-იან წლებამდე ქართული ეკლესიის მდგომარეობა ძლიერ საგანგაშო ყოფილა, რასაც შედეგად მოჰყოლია ასურელი მამების ჩამოსვლა საქართველოში 530–40-იან წლებში, რომელთა მოღვაწეობითაც ქალკედონიტობა განმტკიცებულა, მონოფიზიტობა დასუსტებულა. 70–90-იან წლებში ქართლი უკვე ქალკედონიტურია, რაც ნაყოფი იყო ასურელ მამათა ღვაწლისა და 551 წელს სომხურ ეკლესიასთან კავშირის გაწყვეტისა, მაგრამ ეს სომხურ-ქართულ ეკლესიათა დაშორება სრული არ ყოფილა, „ერთობა“ კვლავ გრძელდებოდა.

შინაგანად ერთმანეთისადმი დაპირისპირებული ორი ეკლესია, გარეგნულად კვლავ ერთიანობის წარმოსახვას ცდილობდა, ეს გამოწვეული იყო იმდროინდელი პოლიტიკური სიტუაციით; საქართველოში სპარსელების ძლიერების დროს ქართულ ეკლესიას ურთიერთობა ჰქონდა სომხურ ეკლესიასთან, ხოლო ბიზანტიელთა ძლიერების დროს „ერთობა“ ირღვეოდა. VII საუკუნის დასაწყისში, 604 წლიდან, ხოსრო II-მ ბიზანტიელნი მრავალჯერ დაამარცხა და, ცხადია, საქართველოშიც გაძლიერდა. ამ დროიდან, სომხეთი დაბეჯითებით მოითხოვს „ერთობის“ კიდევ უფრო განმტკიცებას. „ერთობის“ შესუსტება გამოიწვია იმანაც, რომ 592 წლიდან იბერიის მომეტებული ნაწილი თბილისამდე ბიზანტიას გადასცა სპარსეთმა. კირიონს განსაკუთრებულ პოლიტიკურ სიტუაციაში უხდებოდა მოღვაწეობა: მისი სამწყსოს ერთი ნაწილი ბიზანტიელთა ხელში იყო, ხოლო მეორე ნაწილი სპარსელებისა. კირიონსაც შესაბამისი პოლიტიკა აქვს: „კირიონმა თავისი ნება ორად გაყო, გადაიხარა ბერძენთა მხარეს, თაყვანს სცემდა და აამებდა მავრიკე კეისარს. ამით იქადის და ამბობს: „ჩვენ მივიღეთ და გვაქვს კეისრის სარწმუნოებაო“... შემდეგ ამბობდა: „კონსტანტინოპოლი წმიდა იოანეს საყდარი და კეისრის სახლია, რა სარწმუნოებაც იქ იქადაგება, ჩვენც მას ვემსახურებითო.“ შემდეგ: „ვათარგმნინე და გამოვაგზავნე ოთხი კრების წიგნი, რომლითაც ბერძნები ხელმძღვანელობენ და ჩვენც იგივე სარწმუნოება გვაქვსო, და ღმერთმა კეისარი აცოცხლოსო“. ხოლო შემდეგ მოიქცევა სპარსელთა მხარეს, რადგანაც მათი ქვეყანა გაყოფილი იყო სპარსელთა და ბერძენთა მხარედ და ეჭვობდა მეფეთა-მეფის გამო...“[137]

მავრიკე კეისარი, რომელსაც კირიონი „თაყვანს სცემდა და აამებდა“, დაეხმარა ხოსრო II-ს. „ამ დახმარების სამადლობლად ხოსრო II-მ, ...იბერიის მომეტებული ნაწილი ქ. თბილისამდე მავრიკი კეისარს გადასცა. ეს უნდა მომხდარიყო, მაშასადამე, 591 წელს“; „როცა კეისარს მავრიკის ფოკა აუჯანყდა და მავრიკი მოკლა, ხოსრო II 604 წ. ...ბერძნებს ომი აუტეხა. სპარსთა მეფემ

ბიზანტიელნი მრავალგზის დაამარცხა და 606–607 წ-ს კეისრის ჯარი კარინიდანაც კი განდევნა...“[138]

უხტანესის მიხედვით, კირიონს ქალკედონური სარწმუნოება ჰქონია, მაგრამ ამის გამომჟღავნებისა ეშინოდა სპარსელებთან. „კირიონი იმ მხარით იქადიდა, რადგან სარწმუნოება იქიდან მიეღო და ამ მხარეს ეშინოდა, რომ მეფისაგან სარწმუნოების გამოძიება იქნება სომეხ აზნაურთა გავლენითო“. „ვაი, თუ გამოიძიოს ჩემი საქმეები სმბატ ვრკანის მარზპანის ჩაგონებითო...“ „ლიქნით კეისრის დღეგრძელობას ეძიებდა და მეფის დიდებას ევედრებოდა“.[139]

ივანე ჯავახიშვილს გამორკვეული აქვს, რომ „...სომხეთის მმართველი წრეების ერთი ძირითადი მოსაზრებათაგანი ის ყოფილა, რომ ქართველები სპარსეთის ქრისტიანებსა და სომხებს არ უნდა ჩამოშორებოდნენ და მათთან უეჭველად ერთობა დაეცვათ... საფიქრებელია, რომ მონოფიზიტობის ასეთი თავგამოდებული მომხრეობა სომეხთა მხრივ სწორედ იმ მჭიდრო სულიერი კავშირით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული, რომელიც სომხურ ეკლესიას აღმოსავლეთისა და, კერძოდ, სპარსეთის ეკლესიასა და ქრისტიანობასთან ამ ხანაში ჰქონდა... ქართველთა და სომეხთა სარწმუნოებრივი ერთობისა, თუ განხეთქილების საკითხი არსებითად იმაზე იყო დამოკიდებული, აღმოსავლეთის, სპარსეთის საეკლესიო ტრადიციასა და მოძღვრებას მიემხრობოდა საქართველო, თუ დასავლეთისას, ბერძნულ-რომაულ ქრისტიანობას... ქართველთა და სომეხთა სარწმუნოებრივ სიმპათიებს პოლიტიკური თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და, უეჭველია, სპარსეთის მთავრობა ამ გარემოებას ფხიზლად სდარაჯობდა“.[140]

ივ. ჯავახიშვილი წერს, რომ სომეხთა კათალიკოსს „...ჭეშმარიტი სარწმუნოების დამცველად მხოლოდ სომხური ეკლესია მიაჩნდა“.[141] „კვირიონი სწერდა აბრაამს: „ქართველებს და სომხებს ერთმანეთში თანხმობა ჰქონდათ, წმიდისა უფლისა გრიგოლის მთელსავე სამწყსოს თანხმობა ჰქონდა იერუსალიმის სარწმუნოებასთან, რომელსაც ჰრომაელნი მისდევენ, და სხვა რამე სიტყვა-საუბარი იქ არ შეჭრილა. ეხლა კი საიდან-ღა გაჩნდა? რომის მამამთავარი წმ. პეტრეს საყდარზე ზის, ალექსანდრიისა – წმ. მარკოზ მახარებლისაზე, ანტიოქიისა – წმ. ლუკა მახარებლისაზე, კონსტანტინოპოლისა – წმ. იოანე მახარებლისაზე და იერუსალიმისა – ძმისა უფლისა წმ. იაკობისაზე. რა სარწმუნოებაც მათ ჰქონდათ და ჩვენ და ჩვენ მამებს გადმოგვცეს და რასაც ჩვენ აქამომდე ვიცავდით, ამას ეხლა როგორ მივატოვებთ და თქვენ როგორ დაგიჯერებთ? და თუნდაც სხვა უამრავ მართლმადიდებელ ეპისკოპოზებს, მეფეებს, მთავრებსა და მთელ მართლმადიდებელ ქვეყნიერებას როგორ შეიძლება, რომ თავი დავანებოთ და მარტო თქვენთან გვქონდეს ერთობა“-ო?[142]

„რაკი ქალკედონიანობა მაშინდელ ხუთსავე საპატრიარქო ეკლესიას მართლმადიდებელ სარწმუნოებად ჰქონდა აღიარებული, ამიტომ კვირიონ კათალიკოსის აზრით, სომხური ეკლესიის პრეტენზიები, ვითომც ჭეშმარიტი სარწმუნოება მხოლოდ მას ჰქონდეს დაცული, სრულებით უსაფუძვლო იყო“.[143]

სომხეთის კათალიკოსს უნებებია სრული და საბოლოო განხეთქილების ჩამოგდება და ამით ქართული ეკლესიის თითქოსდა დასჯა: „...607–608 წელს

მრგვლივმოსავლელი ეპისტოლე გამოსცა, რომლის ბოლოშიაც ნათქვამი იყო: „ჩვენ ბერძნების შესახებ პირველ მოძღვართა გამოტანილი დადგენილების... ქართველებზეც გავრცელებას ვბრძანებთ, – რომ მათთან სრულებით არავითარი დამოკიდებულება არ ჰქონდეთ არც ლოცვაში, არც ჭამა-სმაში, არც მეგობრობაში, არც შვილების აღზრდაში, რომ მცხეთისა და მანგლისის ჯვრების კარზე სალოცავად აღარ გაემგზავრნენ ხოლმე და ჩვენ ეკლესიებში არ შემოუშვან... ამ განკარგულებას ძალა ალბანელების შესახებაც ჰქონდეს“-ო.[144]

ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობს, რომ ამ ორ ეკლესიას შორის „ერთობა“ არსებობდა და ამ ერთობის დაცვით განსაკუთრებით სომხური მხარე იყო დაინტერესებული, „რომ ქართველები სპარსეთის ქრისტიანებსა და სომხებს არ უნდა ჩამოჰშორებოდნენ და მათთან უეჭველად ერთობა დაეცვათ“.[145]

ურთიერთობა ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის რამდენჯერმე დაირღვა VI–VII საუკუნეებში და კვლავ აღდგა. 551–54 წლებში ურთიერთობა დაირღვა, არსენი საფარელის მიხედვით, მაგრამ, ჩანს, საეკლესიო ერთობა კვლავ არსებობდა („ერთობის“ არსებობა საქართველოში სპარსეთის ძლიერებაზე იყო დამოკიდებული). კირიონმა VII საუკუნის დასაწყისში „ერთობა“ დაარღვია. 607–9 წლებში დარღვეული ერთობა კვლავ აღდგენილა სპარსეთის იმპერიის ნებით 614 წელს, რომელიც იმ ხანებში ისე გაძლიერდა, რომ ბიზანტიის ტერიტორიებიც კი დაიპყრო. სპარსეთის ამ ძლიერების ჟამს 614 წლის კრების გადაწყვეტილებით სპარსეთმა აიძულა სპარსეთის სახელმწიფოში მცხოვრები ქრისტიანები, ეცნოთ სომხური ეკლესიის უპირატესობა – მიეღოთ სომხური სარწმუნოება, რაც დიდხანს არ გაგრძელებულა. ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობამ სპარსეთსა და სომხეთში მონოფიზიტობა დაამხო. მისივე ინიციატივით 632 წელს სომხეთში მოიწვიეს საეკლესიო კრება, რომელზედაც სომხურმა ეკლესიამ ქალკედონიტობა მიიღო.

ქალკედონიტური სომხური ეკლესია ახლა უკვე ბიზანტიისთვის გახდა მისაღები და სასურველი, განსაკუთრებით არაბობის დროს.

სომხურ ეკლესიასთან კავშირი საბოლოოდ წყდება 726 წელს, მანასკერტის კრების შემდეგ. ამ კრებაზე სომხურმა ეკლესიამ უარყო ქალკედონიტობა და საბოლოოდ მიიღო მონოფიზიტობა. ამის შემდგომ, ქართულ ეკლესიას უკვე სრული უფლება (კანონიკური) და საშუალება ჰქონდა, სარწმუნოებრივი განხეთქილების გამო უარეყო ყოველგვარი კავშირი სომხურ ეკლსიასთან. VII საუკუნეში კი ამის საშუალება არ ჰქონდა, რადგანაც VII საუკუნეში სომხური ეკლესია ოფიციალურად ქალკედონიტობას აღიარებდა.

მე-8 საუკუნის შუა წლებიდან სომხური ეკლესიის ზეგავლენისგან გათავისუფლების შემდეგ იწყება ქართული ლიტერატურის – თარგმანებისა და ორიგინალური ძეგლების, მასიური „გაწმენდა“ სომხური ნიშნებისაგან. VI–VII საუკუნეებში ქართულ საეკლესიო ლიტერატურას, ნებსით თუ უნებლიეთ, სომხურ ლიტერატურასთან კავშირის გამო დაემჩნა სომხური ძეგლების მიხედვით რედაქტირების კვალი, რის გამოც VIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაწყებულა ინტენსიური მუშაობა ამ კვალის აღმოსაფხვრელად. ეს მუშაობა, ჩანს, მიმდინარეობდა არა მარტო საქართველოში, არამედ ბიზანტიის იმპერიის ქალკედონიტურ გარემოში მოქცეულ ქართულ სავანეებშიც.

საფიქრებელია, რომ იმ წიგნებს, რომელთა ხელახალი რედაქტირება მოხდა მათგან სომხური ნიშნების აღმოფხვრის მიზნით, ეწოდათ ტერმინი – „ქართული“, ასე წარმოიშვა „ქართული სახარება“, „ქართული დავითნი“, „ქართული კანონი“.[146] ჩანს, „ხანმეტი“ და „ჰაემეტი“ ძეგლების ერთი ნაწილი მისაღები ყოფილა და მათ „პირველთაგანს“ უწოდებდნენ, რადგანაც ისინი იყვნენ ბერძნულიდან თარგმნილნი ქრისტიანობის მიღებისთანავე, მეორე ნაწილი კი მიუღებელი ყოფილა, რადგანაც ნასწორები ყოფილა სომხური რედაქციების მიხედვით, ანდა სომხურიდან თარგმნილნი, პირობითად მას „სომხური“ ვუწოდოთ, და ალბათ ასევე უწოდებდნენ კიდეც, რაზედაც მიგვითითებს ტერმინ „ქართულის“ წარმოშობა. „სომხური“ ნიშან-თვისების (ანუ რედაქტირების ნაკვალევის) ასე თუ ისე აღმოფხვრის შემდეგ „გაწმენდილ“ ძეგლებს ეწოდათ „ქართული“. ამ შემთხვევაში „ქართული“ აღნიშნავს მხოლოდ და მხოლოდ „ქართული ეკლესიისას“, „ქართული ეკლესიისათვის გამოსადეგ წიგნს“, მისგან გამოირიცხება ეთნიკური მომენტი, ისე როგორც სარწმუნოებრივი მომენტი. „ქართველი წმიდანი“ და „ქართული წიგნი“ ალბათ საეკლესიო კუთვნილებას აღნიშნავს. ე.ი. ამ ნიშნის მქონე წიგნი ეკუთვნის არა სომხურ-ქართული საეკლესიო ერთობის ეპოქას, არამედ მის შემდგომ პერიოდს და მისაღებია ქართული ეკლესიისათვის ამჟამადო.

შემდგომი ხანა, VIII საუკუნის შუა წლებიდან მეათე საუკუნემდე, კ. კეკელიძეს მიაჩნია ჩვენი მწერლობის ეროვნულ ხანად – „ეს ხანა არის ეროვნული ხანა ჩვენი მწერლობისა. ამ ხანაში დამუშავებული ლიტერატურული ძეგლები იმდენად არიან გამსჭვალული ეროვნული სულით და ხასიათით, რომ შემდეგი დროის, XI–XII საუკუნეთა, მწერლები მათ აღსანიშნავად ხშირად ხმარობენ ტექნიკურ ტერმინს – ქართული, მაგალითად, ქართული სახარება, ქართული დავითნი, ქართული კანონი და სხვა. ეს ხანა გრძელდება მერვე საუკუნის ნახევრიდან მეათე საუკუნის ოთხმოციან წლებამდე, ესე იგი, შეიცავს თითქმის ორნახევარ საუკუნეს. აღნიშნულ ხანაში მძლავრად იფეთქა ქართველებში ეროვნულმა სულისკვეთებამ, ფრთები შეისხა ეროვნულმა თვითშეგნებამ, სომხებისაგან ეკლესიურად ჩამოშორება მოხდა, როგორც ცნობილია, სხვათა შორის, ეროვნულ-კულტურული იდეოლოგიის საფუძველზედაც. ქართველები ამიერიდან მიზნად ისახავენ თანდათანობით გათავისუფლებას აღმოსავლური საეკლესიო ტრადიციებისაგან. ამ ნიადაგზე წარმოიშვა გამწვავებული პოლემიკა სომხებთან, რომელიც იქამდე მივიდა, რომ ქართველებმა წარსულშიაც კი უარყვეს ყოველგვარი კულტურულ-ეკლესიური ურთიერთობა სომხებთან...“[147]

ქართველებში ეროვნული თვითშეგნების გაღვივებას ხელი შეუწყო „ეროვნული გადაგვარების, დენაციონალიზაციის საშინელი კატასტროფის წინაშე“ დგომამ „ერთობის“ დროს. თუ სპარსთა ბატონობის დროს ქართველების ერთი ნაწილი სპარსულ რჯულს იღებდა, კიდევ უფრო მომეტებული ნაწილი ქართველებისა იძულებული იყო, აღმოსავლურ-სომხური ქრისტიანობა მიეღო და გასომხებულიყო. ე. ი. მონოფიზიტობა თავის თავში „გასომხების“ ელემენტს შეიცავდა. ასევე არაბების ბატონობის დროს ქართველების ერთი ნაწილი თუ მაჰმადიანდებოდა, კიდევ უფრო მომეტებული ნაწილი კვლავ იძულე-

ბული იყო სომხური ეკლესიის წევრად ეღიარებინა თავისი თავი, რომელიც VII საუკუნეში ქალკედონიტური იყო, რაც ერის ერთ ნაწილს დენაციონალიზაციის გზაზე აყენებდა. ქართველები მიმხვდარან, რომ „ერთადერთი საშუალება ამ უბედურებისაგან თავის დაღწევისა არის საკუთარი ეკლესიის ფრთეთა ქვეშე ნაციონალურ-ქრისტიანული კულტურის გაღვივება“.[148]

ქართველი მონოფიზიტები და სომხური ეკლესიის წევრი ქართველი ქალკედონიტები

სომხური ეკლესია დაარსებისთანავე აღმოსავლეთის ერთ-ერთ უძლიერეს ეკლესიად იქცა. ის განსაკუთრებით გაძლიერდა V–VI საუკუნეებში, როცა მან ეროვნული ანბანის შექმნით მიიღო სულიერი დამოუკიდებლობა და ძალა. ამ დროს ის უპირისპირდება ბერძნულ-რომაულ (ანუ რომ-საბერძნეთის იმპერიის) ეკლესიას და აცხადებს პრეტენზიას, რომ ის მთელ მსოფლიოში ერთადერთი მართლმადიდებელი ეკლესიაა. სპარსეთის იმპერია განსაკუთრებით აძლიერებს სომხურ ეკლესიას და სცემს კანონებს, რომლის ძალითაც ამ იმპერიაში მცხოვრები (და განსაკუთრებით ამიერკავკასიის) ქრისტიანები უნდა დაექვემდებარონ სომხურ ეკლესიას. ამის გამო საქართველოში მტკიცედ ჰქონდა ფეხი მოკიდებული სომხურ ეკლესიას. საქართველოში სომხური ეკლესიის წევრად ქართული მოსახლეობა შეიძლებოდა გამხდარიყო სხვადასხვა გზით. ქვეყანაში ქალკედონიტები VI საუკუნის დასაწყისში იდევნებოდნენ, მონოფიზიტობას კი სპარსეთი მხარს უჭერდა და აღიარებდა. მონოფიზიტობის ცენტრი სომხური ეკლესია იყო, ხოლო ქართული ეკლესია ძირითადად ქალკედონიტურია. გარდა ამისა, სომხურ ეკლესიას მინიჭებული ჰქონდა მოსახლეობაზე ზემოქმედების ეკონომიური ბერკეტები. სომხეთის დაპყრობის შემდეგ ქვეყნის მმართველობა გადაეცა სომეხ სამღვდელოებას. სპარსეთის საიმპერატორო კარი და სომხეთის სამღვდელოების ზედა ფენები შეკავშირდნენ. დაპყრობილ ქვეყანაში ხარკს სომეხი სამღვდელოება კრეფდა, ამასთანავე VI საუკუნის I ნახევარში „ერთობის“ გამო სომხურ ეკლესიას შეეძლო ქართველების ქვეყანაშიც გამოეყენებინა ეკონომიური, პოლიტიკური და ადმინისტრაციული ზემოქმედების სხვადასხვა საშუალებანი ქართული მოსახლეობის სომხური ეკლესიის მრევლად გადაქცევისათვის.

საქართველოს მოსახლეობის მიერ მონოფიზიტობის აღიარება უკვე სომხური ეკლესიის წევრად გახდომას გულისხმობდა.

ქართველი მონოფიზიტები განსაკუთრებით მრავლად უნდა ყოფილიყვნენ სომხეთის მეზობელ ქართულ პროვინციებში: – ჰერეთსა და ქვემო ქართლში.[149] ეს ქართული პროვინციები ჯერ IV საუკუნემდე რამდენჯერმე სომხეთის სამეფოს შემადგენლობაში მოხვედრილან, V–VI საუკუნეებში ქართლს ეკუთვნიან, მაგრამ მათზე ძლიერია სომხური სარწმუნოებრივ-კულტურული ზეგავლენა, რადგანაც VI საუკუნეში თვით ქართლის სამეფო კარგავს დამოუ-

კიდებლობას, ხოლო ქვემო ქართლისა და ტაო-კლარჯეთის მოსახლეობამ, ჩანს, ამ პროვინციებზე სომხეთის ბატონობის დროსვე შეითვისა როგორც სომხური ენა, ასევე კულტურა, თუმცა მათ ეროვნული ქართული თვითშეგნება არ დაუკარგავთ, და ეროვნულად თავიანთ თავს ქართველ ერს მიაკუთვნებდნენ. ამ პროვინციებზე სომხურმა ენობრივ-კულტურულ-სარწმუნოებრივმა ზემოქმედებამ გააღვიძა ადგილობრივ მოსახლეობაში ეროვნული თვითშეგნება, რამაც, თავის მხრივ, გამოიწვია აქ ეროვნული ქართული კულტურის არნახული გაფურჩქვნა და ქართული სახელმწიფოს – ტაო-კლარჯეთის, ე. წ. „ქართველთა სამეფოს“ წარმოქმნა შემდგომ საუკუნეებში.

VI–VII საუკუნეებში კი ქართველი გლეხებისა და დაბალი ფენების სომხური ეკლესიის წევრად გადაქცევას, განსაკუთრებით სომხეთის მოსაზღვრე ქართულ პროვინციებში, უთუოდ ხელს შეუწყობდა ის დიდი სოციალური მოძრაობანი, რომელთაც ადგილი ჰქონდა სომხეთში V-დან X საუკუნის ჩათვლით.

VI საუკუნის შუა წლებში სომხეთში ჩაისახა პავლიკიანური მოძრაობა, რომელმაც მოიცვა მოსახლეობის ფართო ფენები და ქვეყნის თითქმის ყველა ძირითადი რაიონი. ეს იყო კლასობრივი ბრძოლა, რელიგიურ სამოსელში გახვეული. საქართველო, ისევე როგორც სომხეთი, ამ დროს სპარსეთის საზღვრებშია მოქცეული, ამიტომაც მათ შორის მკვეთრი პოლიტიკური საზღვარი არ არსებობდა და პავლიკიანურ (დაბალი ფენებისათვის „სამართლიან“) მოძრაობას ეს საზღვარი ვერ შეაფერხებდა.

ქართველებში მონოფიზიტობის მიმდევართა შესახებ გამოკვლევები აქვთ ივ. ჯავახიშვილს, კ. კეკელიძეს და სხვ. მათი მტკიცებით, მონოფიზიტობა ძირითადი რელიგიური მიმდინარეობა ყოფილა (რა თქმა უნდა, ქალკედონიტობასთან ერთად) VI საუკუნის პირველ ნახევარსა და შუა წლებში. თუ ასე იყო, მაშინ VI საუკუნის II ნახევარში, როცა ქართულმა ეკლესიამ და საზოგადოებამ აშკარად უარყო მონოფიზიტობა და აღიარა ქალკედონიტობა, მას არ აჰყვებოდა ერთდროულად მოსახლეობის ყველა ფენა, მთელი ერი, რადგანაც სარწმუნოებრივი მიმართულების შეცვლა საერთოდ ძალზე რთული პროცესია, რომელსაც არ შეიძლება ერთდროულად აჰყვეს მთელი ერი.

ისიც შეიძლება, რომ VI საუკუნის I ნახევარში მონოფიზიტობა არ იყო ძირითადი მიმდინარეობა და ის ქალკედონიტობის გვერდიგვერდ არსებობდა, მაგრამ, უეჭველია, მონოფიზიტების ეკლესია და მონოფიზიტობა საერთოდ ძლიერდებოდა სპარსთა მიერ, დიოფიზიტები კი იდევნებოდნენ. ამიტომაც VI საუკუნის 70-იან წლებში, როცა საქართველომ აშკარად აღიარა ქალკედონიტობა, უეჭველია, ქართველთა შორის უამრავი მონოფიზიტი იქნებოდა.

ივ. ჯავახიშვილი წერს: „...მთელი აღმოსავლეთი, ეგვიპტე, პალესტინა, ასურეთი და სპარსეთის ქრისტიანობა მონოფიზიტობას მიემხრო და თვით ბიზანტიაშიაც, სამეფო კარზეც კი ამ მოძღვრებას მიმდევარნი ჰყავდა, ამიტომ ამ საკითხის შესახებ ქართულ წყაროების დუმილი უეჭველია ხელოვნური უნდა იყოს“.[150]

კ. კეკელიძის თანახმად, „...თავდაპირველად ქართლის ეკლესია, სომხებთან ერთად, მონოფიზიტურ ან ანტიქალკედონურ ქრისტოლოგიას იზიარებდა...“[151] ხოლო შემდგომ, VI საუკუნის ბოლოდან თვით მეათე საუკუნემდე, ებრძოდა მას – „პირველი პერიოდის განმავლობაში მეათე საუკუნემდე, როდესაც ქართულ ქრისტიანობას კავშირი ჰქონდა უმთავრესად აღმოსავლურ ქრისტიანობასთან, მას ბრძოლა უხდებოდა ისეთ მწვალებლობასთან, რომელმაც ბუდედ გაიხადა აღმოსავლეთი – ნესტორიანობასა და მონოფიზიტობასთან“.[152]

ქართველი მონოფიზიტების რაოდენობა არამცირე ყოფილა თვით კირიონის დროსაც კი. მონოფიზიტები ყოფილან არა მარტო ქართველთა დაბალ ფენებში, არამედ ქართული ეკლესიის იერარქთა შორისაც. კირიონის დროის ქართული ეკლესიის სახელგანთქმული ეპისკოპოსი პეტრე არის მონოფიზიტი. მონოფიზიტები ქართული ეკლესიის უმაღლეს სამღვდელოთა შორის თუ იყვნენ, მით უმეტეს, მრავლად იქნებოდნენ საზოგადოების სხვადასხვა ფენებში.

კირიონის დროის ეპისკოპოსი პეტრე ისტორიული პირია, ის ეროვნებით ქართველია და მოიხსენიება არა მარტო უხტანესის მიერ, არამედ „ეპისტოლეთა წიგნშიც“. ზ. ალექსიძის თანახმად, „პეტრე ეპისკოპოსი ქართლის კათალიკოსის კარზე იყო და მის პოლიტიკას უჭერდა მხარს, მიუხედავად იმისა, რომ მონოფიზიტები თავის თანამოზიარედ თვლიდნენ“.[153] ვრთანეს ქერდოლი, სომხეთის კათალიკოსის ადგილის მცველი, ქართველ ეპისკოპოს პეტრეს უწოდებს მართლმადიდებელს, მართლმადიდებლებად კი სომხური ეკლესია მონოფიზიტებს მიიჩნევდა. გარდა ამისა, ეპისტოლედან ჩანს, რომ პეტრე ქართველ ეპისკოპოსს თავის თავზე მიუღია მონოფიზიტობის ქომაგობა საქართველოში, იმისთვის, რათა ქართული ეკლესია ძველებურადვე კავშირში დარჩენილიყო სომხურ ეკლესიასთან. ვრთანესი წერს პეტრეს: – „ხოლო როგორც მიიღეთ ღმერთის ქომაგობა თქვენს თავზე, ასევე მტკიცედ იდექით მაგ საქმის აღსრულებამდე, რათა ღირსი შეიქმნეთ ზეციურ ნიჭთა...“[154]

ეპისტოლეთა წიგნიდან მოტანილი ამ ტექსტიდან აშკარად ჩანს, რომ ვრთანესი ამხნევებს და აგულიანებს ქართველ პეტრეს, რათა ის კვლავ მტკიცედ იდგეს იმ საქმის აღსასრულებლად, რომლის ქომაგობაც იკისრა. რა თქმა უნდა, ეს საქმე არის სომხურ-ქართული ეკლესიების „ერთობა“, ძველებურადვე სომხური ეკლესიის უპირატესობით. ვრთანესი პეტრეს მართლმადიდებელი სარწმუნოების მასპინძელს (ე.ი. ჭეშმარიტ მონოფიზიტს) უწოდებს: „...როგორც მასპინძელი იყავ მართლმადიდებელი სარწმუნოებისა, რომელიც დაამტკიცა ამ ქვეყანაზე უფალმა ღმერთმა...“[155] ვრთანეს ქერდოლს იმედი აქვს, რომ ქართველი ეპისკოპოსი პეტრე ყოველი ღონისძიებით შეეცდება, მოისპოს ქალკედონიტობა ანუ სარწმუნოების „...ის ახალსახეობა, რომელიც შემკულია სიცრუით“. ის სწერს პეტრეს, – „შეიქენ მშვიდობის მიზეზი, რათა ის ახალსახეობა, რომელიც შემკულია სიცრუით, მოისპოს, ჭეშმარიტება დამყარდეს“.[156]

ვრთანესი არ იშურებს ეპითეტებს ქართველი მონოფიზიტი ეპისკოპოსის შესამკობად, – „გვესმა შენი პატიოსნების შესახებ, რომ ჭეშმარიტი სარწმუნოების მოშურნე და მოყვარული ხარ“.[157] პეტრე ეპისტოლეს გაგზავნის მომენტ-

ში საქართველოში რომ იმყოფება, იქიდან ჩანს, რომ მასთან საუბრის დროს საქართველოს უწოდებენ „თქვენს ქვეყანას“. ასე, მაგალითად: „...თქვენს ქვეყანაში განადიდებენ უღირს ქალკედონის კრებას... „საუკუნო მტერი დავრჩებით მაგ ქვეყნისა“. ვრთანესი ავალებს პეტრეს, მისწეროს სპარსეთის ხელისუფლების წარმომადგენელს სომხეთში – მარზპანს – ანუ, რაც იგივეა, სომხეთის მთავრებს, რათა პეტრეს თხოვნით ამ „სომეხმა მთავრებმა“ საქართველოში „საქმის გამოსასწორებლად“ გაგზავნონ სომეხი სამღვდელოება.

უხტანესისა და სომეხი ისტორიკოსების თვალსაზრისით, ეპისკოპოსი პეტრე სომეხ-ქართველთა საეკლესიო ერთობისათვის აქტიურად იღვწოდა, რისთვისაც ის ქართველ მთავრებს მოუკლავთ. ძველი ქართველი ისტორიკოსები პეტრეს საერთოდ არ ახსენებენ, ისევე როგორც კირიონს. ზ. ალექსიძეს მიაჩნია, რომ ეპისკოპოსი პეტრე კირიონის კარზე იყო და მის პოლიტიკას უჭერდა მხარს, რაც სწორი უნდა იყოს. ისმის კითხვა, რატომ უნდა დაეჭირა მონოფიზიტ ეპისკოპოსს დიოფიზიტი პატრიარქისთვის მხარი? ქართველ მკვლევართა შორის გამოითქვა მოსაზრება, რომ კირიონი იყო არა ორთოდოქსი ქალკედონიტი, არამედ მონოთელიტი, ე.ი. კირიონი ცდილობდა ქალკედონიტთა და მონოფიზიტთა შერიგებას. თუ ეს ასე იყო, მაშინ კირიონის მონოთელიტობა გამოწვეული იქნებოდა საქართველოში არსებული სარწმუნოებრივი მდგომარეობით, ე.ი. საქართველოში როგორც ქალკედონიტთა, ისე მონოფიზიტთა სიმრავლით.

იმისდა მიუხედავად, კირიონი მონოთელიტი იყო, თუ შეურიგებელი ქალკედონიტი, მაინც საქართველოში კირიონის დროს ქართველი მონოფიზიტების საკმაო რაოდენობა იქნებოდა, რადგანაც აღმოსავლეთი საქართველო სპარსეთის მიერ იყო დაპყრობილი თითქმის 70 წლის განმავლობაში წინა საუკუნისა და კირიონის დროსაც. თუ მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი მონოფიზიტური იყო, ეს ასახვას ჰპოვებდა სამღვდელოებაშიც და სამღვდელოების ერთი ნაწილი მონოფიზიტური იქნებოდა. ამით უნდა იყოს გამოწვეული მონოფიზიტი პეტრე ეპისკოპოსის ყოფნა კირიონის კარზე. ცნობილია, ქართლი და ქართული ეკლესია საერთოდ ქალკედონიტურია, მაგრამ შეუძლებელია კირიონის დროს მოსახლეობის ყველა ფენა, მთელი ერი ერთბაშად, ერთი ხელის დაკვრით ქალკედონიტური გამხდარიყო. სავარაუდოა, რომ არა თუ კირიონის დროს, არამედ მის შემდგომ (საუკუნენახევარი ან ორი საუკუნე მაინც) საქართველოში მიმდინარეობდა შიდა საეკლესიო ბრძოლა მონოფიზიტებსა და დიოფიზიტებს შორის, რაც დიოფიზიტთა სრული გამარჯვებით დაგვირგვინდა X–XI საუკუნეებში, ხოლო 726 წლის მანასკერტის კრების შემდგომ ქართული ეკლესია სრულებით განშორდა სომხურ ეკლესიას, რამაც ძალზე განამტკიცა ქალკედონიტთა პოზიციები ქართლში. თუ სწორია მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ეპისკოპოსი პეტრე კირიონის პოლიტიკას უჭერდა მხარს, მაშინ შეიძლება ითქვას, რომ ქართველი მონოფიზიტები პატრიოტული და ეროვნული მოსაზრებით მხარს უჭერდნენ არა ერთმორწმუნე სომხურ ეკლესიას, არამედ კირიონის ბრძოლას ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობისათვის. სპარსეთის სახელმწიფო ხელს უწყობდა სომხური ეკლესიის

უპირატესობას, როგორც ქართულ, ასევე ალბანეთის ეკლესიებზე. ქართული ეკლესიის იურისდიქცია კი ვრცელდებოდა როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოზე. კირიონი მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოსი კი არ იყო, არამედ მას მეგრელთა არქიეპისკოპოსი ეწოდებოდა. დასავლეთი საქართველო კი ბიზანტიის სახელმწიფოს გავლენის სფეროში შედიოდა. ერთიანი ქართული ეკლესიის დაყოფა ბიზანტიისა და სომხეთის გავლენის სფეროებად ხელს უწყობდა საერთოდ ქართული ეკლესიის ერთიანობისა და მთლიანობის დარღვევას, ეს კი ყოველი ქართველი ადამიანისათვის, მათ შორის ქართველი მონოფიზიტებისთვისაც მოუთმენელი იქნებოდა. ანალოგიურადვე იქცეოდნენ საეკლესიო დამოუკიდებლობის საკითხებში ალბანელი მონოფიზიტებიც, ეს წყაროებით დადასტურებული ფაქტია (იხ. აქვე, ქვეთავი კალანკატუელის „ისტორიის“ შესახებ).

შემდგომ ეპოქაში მონოფიზიტი ქართველი ეპისკოპოსი პეტრე გაუიგივებიათ პეტრე ანტიოქიელთან, რომელიც კეისრების, მარკიანეს (450–457) თუ ზენონის (474–492), დროს მოღვწეობდა. ეს გაიგივება მომხდარა ქართლში დაახლოებით უხტანესის ეპოქაში. შესაძლოა, ეს მოხდა განგებ. IX–X–XI საუკუნეებში ქართველი ისტორიკოსები საგულდაგულოდ ფარავენ საქართველოში მონოფიზიტობის არსებობის დამამტკიცებელ ყოველგვარ ფაქტს. ამ წრეებს, რომელნიც საერთოდ უარყოფდნენ საქართველოში ქალკედონიტობის გარდა სხვა რომელიმე რელიგიური მიმდინარეობის არსებობის რაიმე კვალს, ხელს არ აძლევდათ ისტორიულად არსებული ქართველი მონოფიზიტი ეპისკოპოსის პეტრეს გახსენება, ამიტომაც შესაძლოა, საგანგებოდ გაწეული მუშაობის წყალობით, პეტრე მონოფიზიტი ეპისკოპოსი გააიგივეს პეტრე ანტიოქიელთან, რომელიც ამ ქართველ ეპისკოპოსზე საუკუნე-ნახევრით ადრე ცხოვრობდა და ასევე მონოფიზიტობის საქადაგებლად ქართლში ჩამოსულა.

ქართლში რომ მრავლად ყოფილან ქართველი მონოფიზიტები, ეს ჩანს იმ პასუხიდან, რომელიც ზოგიერთმა ქართველმა აზნაურმა მისწერა სომხეთის კათალიკოსის ადგილის მცველს ვრთანეს ქერდოლს, – „ჩვენ ეს სარწმუნოებაცა გვაქვს და ეგეც, სჯულს აქაც ვეზიარებით და მანდაც...“ აქედან აშკარად ჩანს, რომ ქართველი აზნაურები ისევე არიან ქალკედონიტები, როგორც მონოფიზიტები. მათთვის მთავარი მნიშვნელობა აქვს არა სარწმუნოებრივ-დოგმატიკურ კამათს (მიმართულებას), არამედ საეკლესიო და ეროვნულ დამოუკიდებლობას (ეს მონოთელიტობის ის პირველიდეაა, რომელიც ასე მოეწონა ჰერაკლე კეისარს საქართველოში (ლაზიკაში) ყოფნის დროს).

კირიონის მოძრაობას მხარი დაუჭირა მთელმა ერმა, – „...ყველა მისი ახლომდგომი ეპისკოპოსი, მღვდელი, მთავარი, მდაბიორი, ერისთავი“, კირიონის მხარეზე იყო, მათ შორის, ქართველი მონოფიზიტებიც, რადგანაც ვრთანესისადმი გაგზავნილი პასუხიდან ჩანს, რომ ქართლის ერს კირიონის მოძრაობა ესმოდა არა მხოლოდ როგორც სარწმუნოებრივ-დოგმატიკური მოძრაობა, არამედ ეროვნული, რომელიც მიზნად ისახავდა ქართული ეკლესიის ტერიტორიული ავტოკეფალიის დაცვას და ქართული ეკლესიის გათავისუფლებას სომხურ-სპარსული ეკლესიის გავლენა-ზემოქმედების სფერო-

დან, ქართული საეკლესიო ენის აღდგენას მთელ ეთნიკურ-ისტორიულ ქართ-ლში, მათ შორის, ცურტავშიც. ქართველ აზნაურთათვის სარწმუნოებრივ-დოგმატიკური საკითხი გადამწყვეტი არ იყო, აზნაურები ასევე წერენ ვრთა-ნესს: „...მოსეს თუ უნდა, მოვიდეს, ჩვენ კათალიკოსს დაემორჩილოს, რადგან ეგ უფრო სასიამოვნოა, და თავისი ადგილი დაიკავოსო.“ მოსე ცურტავის ეპისკოპოსი აშკარა მონოფიზიტი ეპისკოპოსი იყო, ქართველი აზნაურები კი მას ქართლში კათედრას აძლევენ, თუკი ქართველ ეკლესიის მეთაურს დაემორჩილება. აქედან ჩანს, რომ ქართლს მთავარ საქმედ მიაჩნია სომხეთთან საეკლესიო კავშირის გაწყვეტა. ქართველი აზნაურები სიხარულით და სია-მოვნებითაც მიიღებენ მონოფიზიტ ეპისკოპოსს იმ პირობით, თუ ის აღიარებს ქართული ეკლესიის ადმინისტრაციას. თვით ბიზანტიის იმპერიაში მონოფი-ზიტთა ძლიერების დროს კირიონი და ქართლი იმდენად უარყოფენ მონო-ფიზიტობას, რამდენადაც ამ მონოფიზიტობას სომხური ეკლესია იყენებს ქარ-თულ ეკლესიაზე თავისი ზედამხედველობისა და უფლებამოსილებისთვის. სავარაუდოა, მონოფიზიტობა მიუღებელი ყოფილა არა მხოლოდ დოგ-მატიკური თვალსაზრისით, არამედ იმიტომ, რომ მონოფიზიტობა ხელს უწ-ყობდა ქართული ეკლესიის დაქვემდებარებას უცხო ეკლესიაზე. ქართველები იბრძვიან საეკლესიო და აქედან გამომდინარე, ეროვნულ-კულტურული და-მოუკიდებლობისათვის. ქართლში მრავლად არიან მონოფიზიტები, ამ დიდი იდეის მომხრენი. ამიტომაც წერენ ქართველი აზნაურები, – „ჩვენ ეს სარწმუ-ნოებაცა გვაქვს და ეგეც“, ე.ი. ქართველთა შორის ქალკედონიტებიც არიან და მონოფიზიტებიცო. ქართველები, როგორც ქალკედონიტები, ასევე მონოფიზი-ტები იბრძვიან იმისთვის, რომ სომხურ ეკლესიას არ ჰქონდეს ქართულ ეკლე-სიაზე უპირატესობა და ქართული ეკლესია დამოუკიდებელი იყოს. ეს შემთხ-ვევა სრულიად ანალოგიურია ალბანეთის ეკლესიაში შექმნილი მდგომა-რეობისა. ალბანელი მონოფიზიტებიც იბრძვიან თანამორწმუნე სომხური ეკ-ლესიისგან განთავისუფლებისთვის, – „...სომხები ითხოვდნენ ალბანელებზე საკადრის უპირატესობას, რასაც ალბანელები არ დაემორჩილნენ, არამედ გა-მოაჩინეს ვინმე პირველი მოციქული, ალბანეთში მოსული..., რომელსაც იქ ადრე უქადაგია ... ალბანელები სომხებისაგან თავის თავს მიუბრუნდნენ, რომ არ ყოფილიყვნენ ვისმეს ხელმწიფების ქვეშ“.[158] ეს ცნობა ამოღებულია მოსე კალანკატუელის „ალვანთა ქვეყნის ისტორიიდან“. ალბანეთის ისტორიკოსთა შორის მიღებული ყოფილა აზრის იმის შესახებ. რომ მონოფიზიტურმა ალბა-ნეთის ეკლესიამ მოისურვა მონოფიზიტური სომხური ეკლესიისგან დამოუ-კიდებლობა: „...ალბანეთის ეკლესიამ სომხურისაგან დამოუკიდებლობა მოი-სურვა როგორც კავკასიაში ყველაზე უფრო ძველმა და მოიპოვა კიდეც“.[159]

როგორც ალბანელები იბრძვიან საეკლესიო დამოუკიდებლობისთვის, ასევე იბრძვიან ქართველებიც, ამიტომაც უდგანან კირიონს მხარში. „ერთო-ბის“ დარღვევა ალბანელთა და ქართველთა საერთო მიზანი ყოფილა.

ლიტერატურა

1. მოქცევაჲ ქართლისაჲ, ძეგლები, I, გვ. 94; 2. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 284; 3. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 288; 4. ს. ჯანაშია, შრომები, V, გვ. 113-479; 5. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 294; 6. იქვე, გვ. 300; 7. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 294; 8. იქვე, გვ. 300; 9. ს. ჯანაშია, შრომები, V, გვ. 89; 10. ს. ჯანაშია, შრომები, V, გვ. 112; 11. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, 1, გვ. 340; 12. იქვე, გვ. 341-342; 13. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 339; 14. იქვე, გვ. 339-340; 15. ქსე, 8, სტატ. საეკლესიო განხეთქილება კავკასიაში, გვ. 625; 16. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 341; 17. იქვე, გვ. 342; 18. ივ. ჯავახიშ-ვილი, თხზულებანი, I, გვ. 401; 19. იქვე, გვ. 398-399; 20. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 401; 21. იქვე, გვ. 401; 22. იქვე, გვ. 399; 23. ქრესტომათია, I, გვ. 169; 24. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 400; 25. ქრესტომათია, I, გვ. 242; 26. მოსე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, გვ. 206; 27. ქრესტომათია, I, გვ. 416; 28. კ. კეკელიძე, ლიტ. ისტორია, I, გვ. 48; 29. ქრესტომათია, I, გვ. 416; 30. მოსე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, გვ. 24; 31. იქვე, გვ. 206; 32. მოსე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, გვ. 284; 33. იქვე, გვ. 5-6; 34. კ. კეკელიძე, ლიტ. ისტორია, I, გვ. 40; 35. ვ. გოილაძე, საქართველოს, სომხეთისა და ალბანეთის ისტორიის საკითხები... კრ. „საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები“, V, გვ. 19; 36. იქვე, გვ. 19; 37. იქვე, გვ. 19; 38. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 266; 39. ქრესტომათია, I, გვ. 35; 40. იქვე, გვ. 40; 41. მოსე ხორენელი, სომხეთის ისტორია, გვ. 172; 42. ზ. სხირტლაძე, ფრესკული წარწერები, გვ. 107; 43. Д. Мусхелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1886, #3, გვ. 67; 44. მოვსეს კალანკატუაცი, ალბანთა ქვეყნის ისტორია, გვ. 51-52; 45. ქრესტომათია, I, გვ. 166; 46. ზ. სხირტლაძე, ფრესკული წარწერები, გვ. 107; 47. იქვე, გვ. 108; 48. იქვე, გვ. 108; 49. უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა, გვ. 63; 50. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 15; 51. უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა, გვ. 67; 52. იქვე, გვ. 67; 53. მაქსიმე სარდელი მიტრ. საქართველოს ეკლესია და მისი ავტოკე-ფალია, 1966, რუსული თარგმანი, გვ. 26-28; 54. ქსე, 9, გვ. 669; 55. იქვე, გვ. 669; 56. ე. ნიკოლაძე, ეკლესიის ისტორია, გვ. 142-148; 57. იგულისხმება „ეგრის-წყლის“ აქეთ მდებარე ქვეყანა; 58. Д. Мусхелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1986, #3, გვ. 63; 59. იქვე, გვ. 62-64; 60. ქსე, 9, გვ. 463; 61. СЭС,ст. Арм. ССР, стр. 77; 62. Д. Мусхелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1886, #3, გვ. 66; 63. იქვე, გვ. 66; 64. Д. Мусхелишвили, Некоторые проблемы источниковедческой критики. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1986, #3, გვ. 67; 65. იქვე, გვ. 62; 66. იქვე, გვ. 64; 67. Д. Мусхелишвили, Некоторые проблемы источнико-ведческой критики. – მაცნე, ისტორიის სერია, 1886, #3, გვ. 69; 68. დ. მუსხე-ლიშვილი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, II, გვ. 151-152; 69. პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, გვ. 52; 70. არსენი საფარელი, განყოფისათვის, გვ. 78; 71. ნარკვევები, ტ.II, გვ. 276; 72. საქართველოს ისტორია, გვ. 70; 73. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 140; 74. ქსე, 9, სტატ. ზ. ალექსიძე, სომხური სამოციქულო ეკლესია, გვ. 472; 75. არსენი საფარელი, განყოფისათვის, გვ. 156;

76. იქვე, გვ. 51; 77. იქვე, გვ. 51; 78. იქვე, გვ. 51; 79. იქვე, გვ. 131; 80. არსენი საფარელი, განყოფისათვის, გვ. 87-88; 81. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 283-284; 82. იქვე, გვ. 284; 83. იქვე, გვ. 285; 84. არსენი საფარელი, განყოფისათვის, გვ. 79; 85. იქვე, გვ. 80; 86. იქვე, გვ. 80; 87. იქვე, გვ. 154; 88. თვენი II, 1983 (თარგმანი რუსულიდან), გვ. 52-55; 89. იქვე, გვ. 59; 90. თვენი II, 1983 (თარგმანი რუსულიდან), გვ. 70; 91. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 410; 92. იქვე, გვ. 391; 93. იქვე, გვ. 392; 94. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 208; 95. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 161; 96. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 207-2084; 97. იქვე, გვ. 208; 98. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 412; 99. იქვე, გვ. 412; 100. იქვე, გვ. 413; 101. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 415; 102. იქვე, გვ. 386; 103. იქვე, გვ. 415; 104. ქსე, 8, სტატ. საეკლესიო განხეთქილება კავკასიაში, გვ. 625; 105. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 391; 106. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 418; 107. ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 223; 108. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 88; 109. იქვე, გვ. 269; 110. იქვე, გვ. 345; 111. რ. თვარაძე, თხუთმეტსაუკუნოვანი მთლიანობა, გვ. 154; 112. იქვე, გვ. 154; 113. ძეგლები, II, გვ. 123; 114. „ეპისტოლეთა წიგნი“ სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და კომენტარებით გამოსცა ზაზა ალექსიძემ 1968 წელს; 115. ქსე, 8; ქსე, 9, სტატ. სომხური სამოციქულო ეკლესია, გვ. 625; 116. ეპისტოლეთა წიგნი, გვ. 157; 117. უნდა იყოს იოანე მახარებელისა; 118. უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა, გვ. 23; 119. უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა, გვ. 31; 120. იქვე, გვ. 31; 121. უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა, გვ. 31-33; 122. იქვე, გვ. 35; 123. იქვე, გვ. 43; 124. იქვე, გვ. 63; 125. უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა, გვ. 123; 126. იქვე, გვ. 131; 127. იქვე, გვ. 139-141; 128. ს. ჯანაშია, შრომები, გვ. 112; 129. კ. დანელია, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, #23, 1980, გვ. 89; 130. იქვე, გვ. 122; 131. კ. დანელია, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, #23, 1980, გვ. 90; 132. არსენი საფარელი, განყოფისათვის, გვ. 87; 133. უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა, გვ. 31; 134. არსენი საფარელი, განყოფისათვის, გვ. 84; 135. იქვე, გვ. 156; 136. ვ. ნალბანდიანი, სომხურ სიძველეთა გაკვეთილები, გვ. 11; 137. უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა, გვ. 156-157; 138. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 300; 139. უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა, გვ. 157; 140. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 424; 141. იქვე, გვ. 422; 142. იქვე, გვ. 423; 143. იქვე, გვ. 423; 144. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 428; 145. იქვე, გვ. 424; 146. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 51; 147. იქვე, გვ. 51; 148. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 52; 149. ქსე, 7, სტატ. მონოფიზიტობა, გვ. 100; ქსე, 8, სტატ. საეკლესიო განხეთქილება კავკასიაში, გვ. 625; 150. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, I, გვ. 350; 151. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 487; 152. იქვე, გვ. 474; 153. უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა, გვ. 286; 154. იქვე, გვ. 255; 155. იქვე, გვ. 255; 156. უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა, გვ. 255; 157. იქვე, გვ. 81; 158. უხტანესი, ისტორია გამოყოფისა, გვ. 369; 159. იქვე, გვ. 371;

შინაარსი

ათტომეულის წინასიტყვაობა 3
მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე. საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია. ტომი I 19
ვ. გოილაძის წინასიტყვაობა მეუფე ანანიას ნაშრომისა – „საქართველოს სამ-ციქულო ეკლესიის ისტორია“ 20
თავი I. ქართველთა წინაპრების ბიბლიური ისტორია 29
ადამიდან იესომდე 29
სამყაროს შექმნა 29
ბაბილონის გოდოლის დაცემა, ენათა და ტომთა წარმოქმნა 32
მსოფლიო ენათა ოჯახები 35
პროტოქართველური ენის მატარებელინ ეთნოსის განსახლება 37
აღთქმა ღმერთისა ერთან 44
თუბალი და მოსოქი 51
იბერი 59
ალალი და არამი (ურარტუ და არმენია) 69
ფარნავაზი 75
ქართული საღვთისმსახურო ანბანის ფუძისდება 93
ახალი აღთქმა უფლისა 101
არმაზი, აჰურამაზდა, მოლოდინი მესიისა 106
პომპეუსის ლაშქრობა ისრაელსა და იბერიაში 115
დასრულება გმირულისა და დაწყება სულიერი ეპოქისა 122
თავი II. ქართული ეკლესია I–III საუკუნეში 128
სახელწოდება და მიმართულება ქართული ეკლესიისა 128
საქართველო მოციქულთა დროს 131
წმიდა ანდრიასა და სხვა მოციქულების ქადაგება საქართველოში 142
წმიდა ანდრიას მიმოსვლა საქართველოში 149
იბერიასა და კავკასიას სკვითეთის ნაწილადაც მიიჩნევდნენ 152
მოციქულთა მიერ დაარსებული პირველი ავტოკეფალური ეკლესიები 155
ქართული ეკლესიის სამწყსო 159
ა) საერთო ენა 162
ბ) საერთო ტერიტორია და საერთო სახელმწიფო 165
გ) ფსიქიური წყობის ერთობა 168
I. საერთო კულტი – ერთმორწმუნეობა 168
II. ქართული ტომების საერთო კულტურა 170
დ) ეკონომიკური კავშირიდასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის 171
ე) ქართველების საერთო წარმოშობა, სისხლით ნათესაობა 171
ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრები 173
„ქართლის“ საზღვრები და ქართველთა ვინაობა ლეონტი მროველის მიხედვით 174

ჯუანშერის თანახმად ეგრისი „ქართლში“ შემავალი ქვეყანაა 179
ქართული ეკლესიის იურისდიქციის დასავლეთის საზღვრები ვახუშტის მიხედვით 182
ზოგიერთი ბერძენი და რომაელი ისტორიკოსის თანახმად, კოლხეთი იბერიაში შემავალი ქვეყანაა 184
ქართლი და ქართველი ერი სომეხი ისტორიკოსების მიხედვით.....194
„ქართლის ცხოვრების“ სიმართლე.....199
საერთო ქართული, კოინე ენა.....203
ლიტერატურა.....207
თავი III. ქართული ეკლესია IV საუკუნეში 210
საქართველო IV საუკუნეში 210
გზა ქრისტიანობისა I საუკუნიდან წმიდა ნინომდე.....216
წმინდა ნინოს ცხოვრება 230
თქმული აბიათარ მღვდელისა, რომელიც დაემოწაფა წმიდასა და ნეტარ ნინოს.....238
თქმული მისივე, აბიათარ მღვდელისა, კვართისათვის უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი.....239
თქმული სიდონია დედაკაცისა, რომელმაც იხილა და აღწერა.....244
თქმული მისივე ეკლესიის აღშენებისათვის 245
აღმართებისათვის პატიოსნისა ჯვრისა 249
წიგნი, რომელიც მისწერა რომის პატრიარქმა და ბრანჯთა მეფემ ნინოს, მეფე მირიანს და ქართლის ერს.....252
ქართლის მოქცევის წყაროები 255
ქართული ეკლესიის მეთაურები („მოქცევი ქართლისაი“) ვარიანტი ᵃ და ვარიანტი ბ[71] 260
ქართული ეკლესიის უფლებრივი მდგომარეობის შესახებ.....260
ლიტერატურა.....275
თავი IV. ქართული ეკლესია V საუკუნეში.....277
ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა V საუკუნეში.....277
ვახტანგ გორგასლის ცხოვრება 289
„ვერ მოაწიეს საქმე ესე ჯერისაებრ სჯულისა...“ 312
საეკლესიო-სარწმუნოებრივი ვითარება საქართველოს საკათალიკოსოს დაარსებისას.....323
საქართველოს საკათალიკოსოს დაარსება.....350
თეორიები ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ 370
ლიტერატურა 378
თავი V. ქართული ეკლესია VI საუკუნეში.....384
ქვეყნის ზოგადი მდგომარეობა VI საუკუნეში 384
ქართული ეკლესიის იურისდიქციის საზღვრები VI საუკუნეში.....388
საეკლესიო წინასწარმეტყველებანი ქართული სახელმწიფოს გაუქმების შემდეგ.....390

საეკლესიო ენა ალბანეთში, ჰერეთში, გუგარქსა და დასავლეთ საქართველოში VI–VII საუკუნეებში....397
ა) საეკლესიო ენა ალბანეთში....397
ბ) საეკლესიო ენა ჰერეთში....399
გ) საეკლესიო ენა გუგარქში, ანუ ქვემო ქართლში....406
დ) საეკლესიო ენა დასავლეთ საქართველოში....410
არსენ საფარელის თხზულება „განყოფისათვის ქართველთა და სომეხთა“....417
მონოფიზიტობის ხანგრძლივობის შესახებ საქართველოში....425
ასურელი მამები მონოფიზიტობის წინააღმდეგ....431
„ეპისტოლეთა წიგნის“ მოკლე შინაარსი....439
„ერთობა“ ქართულ და სომხურ ეკლესიათა შორის უხტანესის მიხედვით....461
სომხურ ეკლესიასთან ურთიერთობის მიზეზი და მისი შედეგი....465
ქართველი მონოფიზიტები და სომხური ეკლესიის წევრი ქართველი ქალკედონიტები....473
ლიტერატურა....479